COLLECTIO EDITIONUM RARIORUM ORIENTALUM

NOVITER IMPRESSARUM

III

THE WHITE YAJURVEDA

EDITED

BY

Dr. ALBRECHT WEBER

DOCENT OF THE SANSCRIT LANGUAGE AT THE UNIVERSITY OF BERLIN, MEMBER OF THE ROYAL BAVARIAN ACADEMY OF SCIENCES IN MUNICH AND OF THE GERMAN ORIENTAL SOCIETY, ASSOCIATED MEMBER OF THE ASIATIC SOCIETY IN PARIS CORRESPONDING MEMBER OF THE AMERICAN ORIENTAL SOCIETY

IN THREE PARTS

PART I. The Vâjasaneyi-Sanhitâ in the Mâdhyandina- an the Kâṇva-Çakhâ with the commentary of Mahîdhara.

PART II. The Çatapatha-Brâhmaṇa in the Mâdhyandina-Çâkhâ with extracts from the commentaries of Sâyaṇa, Harisvâmin and Dvivedaganga.

PART III. The Çrauta-sûtra of Kâtyâyana with extracts from the commentaries of Karka and Yâjnikadeva.

LEIPZIG

OTTO HARRASSOWITZ

1924

THE ÇATAPATHA-BRÂHMAṆA

IN THE

MÂDHYANDINA-ÇÂKHÂ WITH EXTRACTS FROM THE COMMENTARIES OF SÂYAṆA, HARISVÂMIN AND DVIVEDAGANGA

EDITED BY

DR. ALBRECHT WEBER.

श्रीशुक्लयजुर्वेदे

शतपथब्राह्मणम्

माध्यन्दिनीयां शाखामनुसृत्य

श्रीमत्सायणाचार्यहरिस्वामिद्विवेदगङ्गकृतभाष्येभ्यः सारमुद्धृत्य

अल्ब्रेख्तेन वेबेरेण शोधितम्

प्रुष्यनाम्नि जनपदे बेर्लीनाख्यायां राजधान्यां मुद्रितम्

सवत्सरे १८५५.

REPRINT OF THE EDITION, BERLIN 1855

LEIPZIG

OTTO HARRASSOWITZ

1924

Metalldruck der Spamerschen Buchdruckerei in Leipzig.

TO HIS EXCELLENCY

THE CHEVALIER DR. C. C. J. BUNSEN

THE NOBLE FRIEND AND PATRON OF LINGUISTIC STUDIES,
ALIKE CELEBRATED AS SCHOLAR AND AS STATESMAN,

WITH PROFOUND RESPECT

DEDICATED

BY THE GRATEFUL EDITOR.

This edition of the Bráhmanas of the white Yajurveda is destined only to comprehend the text. An introductory essay, a glossary, a partial translation and deeper researches into all the materials, treasured up here and in the sûtras of *Kátyáyana*, shall follow in a separate work on the Yajur-Vedic ceremonies. Therefore I shall here content myself with enumerating the critical apparatus, exstant in Europe, and giving a short explanation of the accents. —

A. I Manuscripts of the text of the *Çatapatha Brâhmaṇa*: *a.* in the *Mádhyandina-Çákhá*: —

There is exstant a very great number of old as well as recent copies of it: Those, which chiefly (with the exception only of the first bock and part of the thirteenth) furnished the text for this edition, exist in the *Chambers-Collection* and I take this opportunity to congratulate the Royal Library of *Berlin* upon this splendid donation made to it by the present *King of Prussia* through the care of the Chevalier *Bunsen*. Next to these manuscripts in value stands the copy (= M) of the Rev. Dr. *Mill*, now added to the *Bodleian* library, the greater part of which, viz. the books I-V and VII-XIII is written Samvat 1705-7 in *çrîvṛid-dhanagara* by *Dámodara* son of *Purushottama*, and accented forty years after by *Vidyádhara*. I shall now proceed to notice the single books with their respective manuscripts. (*) —

I. *Haviryajna*: begins व्रतमुपैष्यन्नन्तरेणाहवनीयम् (7 prapâṭhaka, 9 adhyáya, 37 bráhmana, 837 kaṇḍiká). M foll 117. — Bodlei. Wils. 363 (= B.). Samvat 1709. foll. 152 (ten leaves are wanting from 8, 2, 10 - 9, 1, 12 incl.). nr. 368 (= C.) S. 1654. foll. 123. nr. 67. nr. 71. — E. I. H. 2143 (= I.). — Paris Bibl. Nationale D 161. —

(*) All the copies are accented with the exception of Bodlei. Wils. 67 (1-3). 63 (4-8). 62 (9-14). 71 (1-3. 7. 13 twice). 70 (6. 14. 4. 11. 9. 12. 8. 5). E. I. H. 2143 (1-7). 309 (8-14). 1277 (2. 3). and partly of Chamb. No. 39 (10 twice. 2-5. 7-9. written in Benares S. 1851. Çâke 1716 krodhananâma-samvatsare). *These* copies are recently written and very incorrect.

II. *Ekapâdikâ* begins स यद्वा ऽ इतश्चेतश्च (5 prap. 6 adhy. 24 brâhm. 549 kand.) Chamb. 3 written S. 1681 in Kâçî by Gangârâmamicra. foll. 116. nr. 39. — M. foll. 84. — Bodl. Wils. 366 foll. 62. nr. 67. nr. 71. — E. I. H. 2143. nr. 1277 nr. 583. foll. 27. — Paris D 147. —

III. *Adhvara* begins देवयजनं जोषयन्ते (7 prap. 9 adhy. 37 brâhm. 859 kand.) Chamb 1. foll. 181 written by the same scribe as nr. 3. - nr. 39. — M. foll. 125. — Bodl. Wils. 359 S. 1585 foll. 116. nr. 383. S. 1688. foll. 333. nr. 67. nr. 71. — E. I. H. 1277. 2143. —

IV. *Graha* begins प्राणो ह वा ऽ अस्योपांशुः (5 prap. 6 adhy. 39 br. 649 k.) Chamb. 5. foll. 240. S. 1689. Çâke 1554. angirânâmasamvatsare written in Benares âbhirajnâtiyarânâranganâthasutanâmâjikena. nr. 39. — M. foll. 90 accented S. 1745 by Someçvara. — Bodl. W. 365. nr. 63. nr. 70. — E. I. H. 2143. — Paris D 162. —

V. *Sava* begins देवाश्च वा ऽ असुराश्च (4 pr. 5 adhy. 25 br. 471 k.) Chamb. 6. foll. 109. S. 1683. written by the same scribe as nr. 1 and 3. nr. 16. foll. 89. S. 1648. nr. 21. foll. 59. S. 1572. nr. 39 (till to ३.१.ह.). — M foll. 68. accented S. 1713 by Laghunâtha. — Bodl. W. 452. foll. 113. S. 1610. nr. 63. nr. 70. — E. I. H. 2143. — Paris D. 144. —

VI. *Ûshasambharaṇa* begins असद्वा ऽ इदमग्र ऽ आसीत् (5 pr. 8 adhy. 27 br. 540 k.) Chamb. 7. foll. 170. nr. 17. foll. 108. S. 1545. Çâke 1461 written çrîmat hansapurapattane revâçrînarmadâyâ daxine tate on the order of Modhajnâtiya Bhattakeçava. nr. 19. foll. 60. — M foll. 139 written S. 1628 and accented by Mahâdeva. — Bodl. W. 454. foll. 165. S. 1610. nr. 457. S. 1688. foll. 211. nr. 63. nr. 70. — E. I. H. 2143. — Paris D. 148. 173. —

VII. *Hastishaṭ nâma kâṇḍam* (*) begins गार्हपत्यं चेष्यन् (4 pr. 5 adhy. 12 br. 398 k.) Chamb. 9. foll. 115. nr. 39. — M. foll. 60. — Bodl. W. 462. foll. 114. S. 1571. nr. 63. nr. 71. — E. I. H. 268. 2143. — Paris D. 196. —

VIII. *Citi* begins प्राणभृत उपदधाति (4 pr. 7 adhy. 27 br. 437 k.) Chamb. nr. 20. foll. 86. S. 1739. nr. 39. — M. foll. 72. — Bodl. W. 363. foll. 96. nr. 63. nr. 70. — E. I. H. 268. 309. — Paris D. 195. —

IX. *Samciti* begins अथातः शतरुद्रियम् (4 pr. 5 adhy. 15 br. 401 k.) Chamb

(*) The name of this kâṇḍa is rather questionable: the one above mentioned is taken from M. as the best authority. The other manuscripts in the Mâdhyandina as well as the Kânva Çâkhâ call it Hastighata. Is hastin = one? hastishat = seven? See A. W. v. Schlegel Réflexions sur l'étude des langues asiatiques p. 197-199.

14. foll. 103. S. 1586. nr. 18. foll. 61. S. 1671. nr. 39. — M. foll. 66. — Bodl. W. 363, 3. foll. 75. S. 1692. nr. 389. nr. 62. nr. 70. — E. I. H. 309. —

X. *Agnirahasya* begins अग्निर्वाऽ इद्य पुरस्ताच्चोयते (4 pr. 6 adhy. 31 br. 369 k.) Chamb. 11. foll. 60. S. 1485 (A. D. 1428). nr. 39. twice. — M. foll. 58. accented S. 1715. by Krishṇaputra Prabhûjika (?). — Bodl. W. 461. foll. 99. S. 1655. nr. 62. — E. I. H. 309. —

XI. *Ashṭâdhyâyi* begins संवत्सरो वै यज्ञः (4 pr. 8 adhy. 42 br. 437 k.) Chamb. 12. foll. 116. — M. foll. 59. — Bodl. W. 369, 1. S. 1645. foll. 86. nr. 62. nr. 70. — E. I. H. 309. — Paris D. 146. —

XII. *Madhyama* begins अयं वै यज्ञो योऽयं पवते (4 pr. 9 adhy. 29 br. 459 k.) Chamb. 13. foll. 69. — M. foll. 62. — Bodl. W. 62. nr. 70. — E. I. H. 309. — Paris D. 159. —

XIII. *Açvamedha* begins ब्रह्मौदनं पचति (4 pr. 8 adhy. 43 br. 430 k.) Chamb. 22. foll. 7. a fragment beginning from 8, 1, 1. — M. foll. 60. — Bodl. W. 365 (= B.). foll. 78. S. 1691. nr. 453 (= C.). foll. 81. S. 1808. nr. 62. nr. 71. — E. I. H. 268. 309. — Paris D. 160. —

XIV. Âraṇyakam begins देवा ह वै सत्रं निषेदुः (7 pr. 9 adhy. 50 br. 796 k.) Chamb. 15. foll. 173. S. 1583. — M. foll. 167. written by Pîtâmbara in Benares. — E. I. H. 309. —

Detached from this *kâṇḍa* is the *Vṛihad-Âraṇyakam*, beginning with the thirth prapâṭhaka: द्वया ह प्राजापत्या देवाश्चासुराश्च. Bodl. W. 365. foll. 75. unaccented. nr. 62. nr. 70. — E. I. H. 309. 1471. — Paris D. 163. 59g. —

b. in the *Kâṇva-Çâkhâ*. — Not having yet discovered a complete and correct copy of this Çâkhâ — three books are still wanting and some of the manuscripts of the other 14 books are rather incorrect — I could not venture to give in my edition also the text of this Çâkhâ, especially as its differences from the Mâdhyandina-Çâkhâ are so very numerous and important, you may look at »the readings of almost every passage«, as well at the single words and their orthography or even accentuation as at the whole kaṇḍikâs and their number or distribution. The best copy extant in Europe is in the collection of the Rev. Dr. Mill, now deposited in the Bodleian library: it contains eleven kâṇḍas written and accented by three different scribes (I. without any date by the one: IV. V. XIV. foll. 1-23a. Samvat 1651 by an other: II. VI. VII. X. XII. XIV. from foll 23,b-48. XV. XVII. Samvat 1875 by the thirth). Other copies are extant only (with the exception of the kâṇḍas I. and XVII.) in Paris. Bibl. Nat. D. 167-

172. 180-187 (= P.), which I am sorry to say I could not for want of time sufficiently examine. From a list written on the reverse of the first leaf of the fourth book and of the 48th leaf of the fourteenth in M. I take the names and the number of verses of the different kāṇḍas. —

I. *Ekapâdikâ* begins स वै सम्भाराल्सम्भरति (6 adhy. 22 brâhm. 367 kaṇḍikâs). M. foll. 100. — E. I. H. 1560. see Colebrooke miscell. ess. I, 60 not. — P. 180. —

II. *Haviryajna* begins स वै व्रतमुपैष्यन् (8 adhy. 32 br. 572 k.) M. foll. 59. — P. 181. —

III. *Uddhâri* (124 k.) is wanting. —

IV. *Adhvara* begins तद्दे देवयजनमीजन्ते (628 k.) M. foll. 49. contains only the prathana *ança* in 4 adhy. 16 br. 272 k. — P. 184b. —

V. *Graha* begins प्राणो ह वाऽअस्योपांशुः (8 adhy. 38 br. 475 k.) M. foll. 82. — P. 183. —

VI. *Vâjapeya* begins देवाश्च ह वाऽअसुराश्चोभये (2 adhy. 6 br. 100 k.) M. foll. 12. — P. 185a. —

VII. *Râjasûya* begins स वै पूर्णाहुतिं जुहोति (5 adhy. 19 br. 288 k.) M. foll. 28. — P. 185b. —

VIII. *Ushasambharaṇa* begins असद्वाऽइदमग्रऽआसीत् (8 adhy. 27 br. 525 k. [509 in the list]) P. 167. the first 82 leaves are written by the same scribe as P. 168 and 169., foll. 83-85 are dated S. 1806. —

IX. *Hastighaṭa* (see Wilson Sanskrit dictionary: घट *an elephants frontal sinus*) begins अथातो नैऋतीरिष्टकाः (5 adhy. 16 br. 261 k. [257 the list]) P. 168. S. 1649. foll. 51 (= A.). nr. 172 (= B.) most likely a copy of the preceding, written S. 1852. Çâke 1717. foll. 46. —

X. *Citi* begins प्राणभृत उपदधाति (5 adhy. 20 br. 241 k) M. foll. 25. — P. 186a. —

XI. *Samciti* begins नाकसद उपदधाति (7 adhy. 20 br. 441 k.) P. 169. S. 1651. nr. 171 a copy thereof. —

XII. *Agnirahasya* begins अग्निरेष पुरस्ताच्चीयते (6 adhy. 28 br. 286 k.) M. foll. 39. — P. 186b. —

XIII. *Ashṭâdhyâyî* (252 k.) is wanting. —

XIV. *Madhyama* begins अयं वै यज्ञो योऽयं पवते (8 adhy. 29 br. 382 k.) M. foll. 48. — P. 187a. —

XV. *Açvamedha* begins ब्रह्मौदनं पचति (7 adhy. 40 br. 308 k.) M. foll. 29. — P. 187 b. —

XVI. *Pravargya* begins (?) यथाग्नि श्मशानं कुर्वन्ति (180 k.) is wanting. —

XVII. *Upanishad* begins उषा वाऽअश्वस्य मेध्यस्य (6 adhy. 47 br. 446 k.) M. foll. 53. — Bodl. W. 369. foll. 73. a recent copy. nr. 485 a. a fragment. — P. 182. — Chamb. 122 twice. 1., foll. 99. S. 1840. 2., foll. 85. nr. 395 fragments. — Edited by *Poley* 1844 Bonn. —

II. Manuscripts of the commentaries on the *Çatapatha-Bráhmaṇa.* —

1. *Sáyaṇácárya's Mádhavíya Vedárthaprakáça*: when quoted in the commentaries on the Kátyáyanasútra — and this happens very rarely —, this commentary is quoted by इति माधवः. The copies thereof, extant in the E. I. H. and in the Wilson-Collection of the Bodleian library, are very modern, incorrect and defective: and as all of them, with the only exception of E. I. H. 613, partake of the same blunders and interruptions, they have most likely been copied from the *same* manuscript: they contain the explanation of only eight books, viz: *káṇḍa I* as far as the end of the third bráhmana in the seventh adhyáya. E. I. H. 657 (A.) foll. 67. nr. 1509 (B.) foll. 123. Bodl. Wils. 2 (C.) foll. 87. — *káṇḍa II* E. I. H. 657. foll. 64. — *káṇḍa III* ibid. (A.) foll. 69. Bodl. W. 3 (B.) foll. 129. — *káṇḍa V* E. I. H. 657 (A.) foll. 66. Bodl. W. 3 (B.) foll. 64. — *káṇḍa VII* E. I. H. 149 (A.) foll. 66. Bodl. W. 4 (B.) foll. 65. — *káṇḍa IX* in the same numbers A. foll. 44. B. foll. 58. — *káṇḍa X* E. I. H. 149 (A.). most defective fragments. foll. 39. nr. 613 (B.). S. 1610. foll. 185. — *káṇḍa XI* E. I. H. 1071 (A.) foll. 67. Bodl. W. 4 (B.). foll. 104. —

2. Ácárya-*Hariswáminah* kritau Catapathabháshyam: quoted throughout the commentaries on Kátyáyana by: इति हरिस्वामिनः. The copies of this commentary are even more defective and incorrect then those of the Mádhavíyabháshya: they are bound together with these and written by the same scribes (*): they contain the explanation of only three *káṇḍas*, viz: of *káṇḍa II*. Bodl. W.

(*) There are four scribes of the three copies 149. 657. 1071 of the E. I. H. *káṇḍa* I and *k.* II as far as fol. 16 have been written by the one, *káṇḍa* II from fol. 17 and the *káṇḍas* III. VII. IX. XI by another, the *káṇḍas* V. VIII. X. XIII as far as fol. 19 by a third, and *káṇḍa* XIII foll. 20-24. by a fourth. — Three scribes are to be discerned in the three copies 2-4 of the Bodl. Wils. Coll. The *káṇḍas* I. VII. IX have been copied by the one, the *káṇḍas* II. V by another, the *káṇḍas* III. XI by a third. —

2. foll. 54. — *kâṇḍa VIII* E. I. H. 657. foll. 36. — *kâṇḍa XIII* E. I. H. 149. foll. 24: and partly of a fourth, viz: of *the first kâṇḍa* from the *fourth brâhmaṇa* of the *seventh* adhyâya (where the common copy of the *Mâdhavîyabhâshya* failed) as far as the end (in B. only as far as VIII,3,14), occupying 12 leaves in A. nine in B. and sixteen in C. —

3. Dvivedaçrînârâyanasûnu *Dviveda Ganga's* commentary of the *Mâdhyandina Âraṇyaka*: a very excellent copy (= M.) in the collection of the Rev. Dr. Mill, since added to the Bodleian library: foll. 322. —

There are extant in Europe several copies of commentaries on the *Vrihad-Araṇyaka* in the *Kâṇvaçâkhâ*, but as they have been already published by Dr. Roer in the Bibliotheca Indica nro. 6. Calcutta 1848, I do not think it necessary to notice them here.

III. *Rishitarpaṇam.* Cham 606 b. 735. foll. 11. a sort of *anukramaṇî* of the *Mâdhyandina Çatapatha Brâhmaṇa,* enumerating *a.* the *beginning* words (*pratîkâni*) 1) of each *adhyâya.* 2) of each *hundred* of (the 7624) *kaṇḍikâs* (2800-5400 are enumerated twice differently). 3) of each *prapâṭhaka.* 4) of the *last* kaṇḍikâ of each kâṇḍa: *b.* the closing words of each kâṇḍa. —

B. The accentuation in the manuscripts of the Çatapatha Brâhmana is rather strange, as there only *one* sign is made use of, an horizontal stroke beneath the line, for denoting the *udâtta* as well as the *svarita.* The udâtta has the stroke beneath itself: नृषदम्, the svarita beneath the preceding syllable: वीर्यम्. To avoid this ambiguity I have denoted the svarita in this edition by *two* horizontal strokes beneath the preceding syllable: वीर्यम्. — Before a following *accented* syllable the preceding *udâtta* loses its denotation: 1) before an *udâtta*: केतपूः केतम् instead of °पूः केतम्, मह्यो ये धनम् i. of मह्यो ये धनम्, पर्णा न वेरनु i. of पर्णा न वेरनु, अग्निर्हि वै धूर्य i. of अग्निर्हि वै धूर्य (१.१.२.१.), but रयवाह्मी सा हि न स्त्री न पुमान् i. of °ह्मी सा हि न स्त्री न पुमान् (५.५.४.३५.), as there would be wanting too many signs. A *seeming* exception only is यं-यमसुराणाम् १.६.३.२८, as the second यम् is not accented: see पाणिनिसू° ८.१.३. 2) before a *svarita*: नेधृहम् १.७.२.१., मानुषं नेधृहम्, यज्ञो वै स्वः, देवा वै स्वः. — The preceding *svarita* on the contrary retains its denotation be-

fore a following accented syllable: 1) before an *udâtta*: यज्ञो वै स्वर्कः, देवा वै स्वर्गन्म, एवैतत्. 2) before a *svarita*: वोदानीतान् ॥५॥ सोऽभ्युक्ताति (*) ५. १.४.६., इति संषितम् १.४.१.२६., देवाः संषितम् — The *udâtta* changes into the *svarita* (and the original *svarita* remains unaltered: अनुवाक्येयम् १.७.२.११.) in *all* cases of crasis with a following *unaccented* vowel, see my *Vâjasaneyasanhitae specimen* II p.7 follow. (Berlin 1847 Asher) and *Roth* in his edition of *Yâska's Nirukta* I p. LX. (Göttingen 1848 Dieterich). The only continual exception is made by the praepositions आ and प्र, which remain *udâtta*: एहि ५.२.१.१०. प्राक्, प्राधन्वन् १.५.१.२०., प्रारोचत १.६.२.८.: besides the *udâtta* is occasionally retained (against पाणि° ८.२.४.) in the declension, but alternating *even in the same words* with the *svarita*: दशम्या and दशम्या Instr. of दशमी. — The *udâtta* is regular in all cases of crasis with a following *accented* vowel: एवाङ्गतिम्, एवेति instead of एव आ इति १.४.१.५., आग्नेऽध्यूहति i. of आग्नै अध्यूहति १.५.३.२०., सुवेति i. of सुवा इति १.७.१.१६., याज्याथ i. of याज्या अथ १.७.२.७. —

(*) The denotation and the reciprocal influence of the accents does in general not undergo any alteration from the divisions of the *pratîkas*, the *kandikâs* or the *brâhmaṇas*, with the only exception that the underlineal stroke is changed into three dots in the manuscripts: तत् ॥१॥ स, and in this edition respectively also into six of them, if the following svarita is denoted: तत् ॥१॥ सोऽभि°.

Berlin March 1849.

The Editor.

ओम् । नमो गणेशाय ॥ व्रतमुपैष्यन् । अन्तरेणाहवनीयं च गार्हपत्यं च प्रा-
ङ्तिष्ठन्नप उपस्पृशति तद्यदप उपस्पृशत्यमेध्यो वै पुरुषो यदनृतं वदति तेन पूति-
रन्तरतो मेध्या वाऽआपो मेध्यो भूत्वा व्रतमुपायानीति पवित्रं वाऽआपः पवित्रपू-
तो व्रतमुपायानीति तस्माद्वाऽअप उपस्पृशति ॥१॥ सोऽग्निमेवाभीक्षमाणो व्रत-
मुपैति । अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यतामित्यग्निर्वै देवानां
व्रतपतिस्तस्माऽएवैतत्प्राह व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यतामिति नात्र ति-
रोहितमिवास्ति ॥२॥ अथ सꣳस्थिते विसृजते । अग्ने व्रतपते व्रतमचारिषं
तदशकं तन्मेऽराधीत्यशकद्ध्येतद्यो यज्ञस्य सꣳस्थामगन्नराधि ह्यस्मै यो यज्ञस्य
सꣳस्थामगन्नेतेन न्वेव भूयिष्ठा-इव व्रतमुपयन्त्यनेन त्वेवोपेयात् ॥३॥ द्वयं वाऽइदं
न तृतीयमस्ति । सत्यं चैवानृतं च सत्यमेव देवा अनृतं मनुष्या इदमहमनृतात्स-
त्यमुपैमीति तन्मनुष्येभ्यो देवानुपैति ॥४॥ स वै सत्यमेव वदेत् । एतद्ध वै देवा
व्रतं चरन्ति यत्सत्यं तस्मात्ते यशो यशो ह भवति य एवं विद्वान्त्सत्यं वदति ॥५॥
अथ सꣳस्थिते विसृजते । इदमहं य एवास्मि सोऽस्मीत्यमानुष इव वाऽएतद्भ-
वति यद्व्रतमुपैति न हि तदवकल्पते यद्ब्रूयादिदमहꣳ सत्यादनृतमुपैमीति तदु
खलु पुनर्मानुषो भवति तस्मादिदमहं य एवास्मि सोऽस्मीत्येवं व्रतं विसृजेत
॥६॥ अथातोऽशनानशनस्यैव । तदु हाषाढः सावयसोऽनशनमेव व्रतं मेने
मनो ह वै देवा मनुष्यस्याजानन्ति तऽएनमेतद्व्रतमुपयन्तं विदुः प्रातर्नो यक्ष्यत

ऽइति तेऽस्य विश्वे देवा गृहानागछन्ति तेऽस्य गृहेषूपवसन्ति स उपवसथः ॥७॥ तन्न्वेवानवक्लृप्तम् । यो मनुष्येष्वनश्नत्सु पूर्वोऽश्नीयादथ किमु यो देवेष्वनश्नत्सु पूर्वोऽश्नीयात्तस्मादु नैवाश्नीयात् ॥८॥ तदु होवाच याज्ञवल्क्यः । यदि नाश्नाति पितृदेवत्यो भवति यद्युऽअश्नाति देवानत्यश्नातीति स यदेवाशितमनशितं तदश्नीयादिति यस्य वै हविर्न गृह्णन्ति तदशितमनशितꣳ स यदश्नाति तेनापितृदेवत्यो भवति यद्यु तदश्नाति यस्य हविर्न गृह्णन्ति तेनो देवान्नात्यश्नाति ॥९॥ स वाऽआरण्यमेवाश्नीयात् । या वारण्या ओषधयो यद्वा वृक्ष्यं तदु ह स्माहापि बर्कुर्वार्ष्णो माषान्मे पचत न वाऽएतेषाꣳ हविर्गृह्णन्तीति तदु तथा न कुर्याद्व्रीहियवयोर्वाऽएतदुपजं यच्छमीधान्यं तद्व्रीहियवावेवैतेन भूयाꣳसौ करोति तस्मादारण्यमेवाश्नीयात् ॥१०॥ स आहवनीयागारे वैताꣳ रात्रिꣳ शयीत । गार्हपत्यागारे वा देवान्वाऽएष उपावर्तते यो व्रतमुपैति स यानेवोपावर्त्तते तेषामेवैतन्मध्ये शेतेऽधः शयीताधस्तादिव हि श्रेयस उपचारः ॥११॥ स वै प्रातरप एव । प्रथमेन कर्मणाभिपद्यतेऽपः प्रणयति यज्ञो वाऽआपो यज्ञमेवैतत्प्रथमेन कर्मणाभिपद्यते ताः प्रणयति यज्ञमेवैतद्वितनोति ॥१२॥ स प्रणयति । कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्ति कस्मै त्वा युनक्ति तस्मै त्वा युनक्तीत्येताभिरनिरुक्ताभिर्व्याहृतिभिरनिरुक्तो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तत्प्रजापतिमेवैतद्यज्ञं युनक्ति ॥१३॥ यद्वेवापः प्रणयति । अद्भिर्वाऽइदꣳ सर्वमाप्तं तत्प्रथमेनैवैतत्कर्मणा सर्वमाप्नोति ॥१४॥ यद्वेवास्यात्र । होता वाध्वर्युर्वा ब्रह्मा वाग्नीध्रो वा स्वयं वा यजमानो नाप्यापयति तदेवास्यैतेन सर्वमाप्तं भवति ॥१५॥ यद्वेवापः प्रणयति । देवान्ह वै यज्ञेन यजमानांस्तानसुररक्षसानि ररक्षुर्न यक्ष्यध्व इति तद्यदरक्षंस्तस्माद्रक्षाꣳसि ॥१६॥ ततो देवा एतं वज्रं ददृशुः । यदपो वज्रो वाऽआपो वज्रो हि वाऽआपस्तस्माद्येनैता यन्ति निम्नं कुर्वन्ति यत्रोपतिष्ठन्ते निर्दहन्ति तत एतं वज्रमुदयच्छंस्तस्याभये

ऽनाष्ट्रं निवाते यज्ञमतन्वत तथो एवैष एतं वज्रमुद्यच्छति तस्याभयेऽनाष्ट्रे निवाते यज्ञं तनुते तस्मादपः प्रणयति ॥१७॥ ता उत्सिच्योत्तरेण गार्हपत्यꣳ सादयति । योषा वाऽआपो वृषाग्निर्गृहा वै गार्हपत्यस्तद्गृहेष्वेवैतन्मिथुनं प्रजननं क्रियते वज्रं वाऽएष उद्यच्छति यो ऽपः प्रणयति यो वाऽअप्रतिष्ठितो वज्रमुद्यच्छति नैनꣳ शक्नोत्युद्यन्तुꣳ सꣳ हैनꣳ शृणाति ॥१८॥ स यद्गार्हपत्ये सादयति । गृहा वै गार्हपत्यो गृहा वै प्रतिष्ठा तद्गृहेष्वेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति तथो हैनमेष वज्रो न हिनस्ति तस्माद्गार्हपत्ये सादयति ॥१९॥ ता उत्तरेणाहवनीयं प्रणयति । योषा वाऽआपो वृषाग्निर्मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियतऽएवमिव हि मिथुनं क्लृप्तमुत्तरतो हि स्त्री पुमाꣳसमुपशेते ॥२०॥ ता नान्तरेण संचरेयुः । नेन्मिथुनं चर्यमाणमन्तरेण संचरानिति ता नातिहृत्य सादयेन्नोऽअनाप्ताः सादयेत्स यदतिहृत्य सादयेदति वाऽअग्नेश्चापां च विभ्रातृव्यमिव स यथेव ह तदग्नेर्भवति यत्रास्याप उपस्पृशन्त्यग्नौ हाधि भ्रातृव्यं वर्धयेद्यदतिहृत्य सादयेद्यद्यऽअनाप्ताः सादयेन्नो हाभिस्तं काममभ्यापयेद्यस्मै कामाय प्रणीयन्ते तस्मादु सम्प्रत्येवोत्तरेणाहवनीयं प्रणयति ॥२१॥ अथ तृणैः परिस्तृणाति । द्वन्द्वं पात्राण्युदाहरति शूर्पं चाग्निहोत्रहवणीं च स्फ्यं च कपालानिच शम्यां च कृष्णाजिनं चोलूखलमुसले दृषदुपल तद्दश दशाक्षरा वै विराड्विराड्वै यज्ञस्तद्विराजमेवैतद्यज्ञमभिसम्पादयत्यथ यद्द्वन्द्वं द्वन्द्वं वै वीर्यं यदा वै द्वौ सꣳरभेतेऽअथ तद्वीर्यं भवति द्वन्द्वं वै मिथुनं प्रजननं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥२२॥ ब्राह्मणम् ॥१॥

अथ शूर्पं चाग्निहोत्रहवणीं चादत्ते । कर्मणे वां वेषाय वामिति यज्ञो वै कर्म यज्ञाय हि तस्मादाह कर्मणे वामिति वेषाय वामिति वेवेष्टीव हि यज्ञम् ॥१॥ अथ वाचं यच्छति । वाग्वै यज्ञोऽविक्षुब्धो यज्ञं तनवाऽइत्यथ प्रतपति प्रत्युष्टꣳ रक्षः प्रत्युष्टा अरातयो निष्टप्तꣳ रक्षो निष्टप्ता अरातय इति वा ॥२॥ देवा ह वै

यज्ञं तन्वानाः । ते ऽसुररक्षसेभ्य आसंगाद्बिभयांचक्रुस्तन्नाष्ट्रा रक्षाᳪस्यतो ऽपहन्ति ॥३॥ अथ प्रैति । उर्वन्तरिक्षमन्वेमीत्यन्तरिक्षं वाऽअनु रक्षश्चरत्यमूलमुभयतः परिच्छिन्नं यथायं पुरुषोऽमूल उभयतः परिच्छिन्नोऽन्तरिक्षमनुचरति तद्ब्रह्मणैवैतदन्तरिक्षमभयमनाष्ट्रं कुरुते ॥४॥ स वाऽअनस एव गृह्णीयात् । अनो ह वाऽअग्रे पश्चेव वाऽइदं यच्छालᳪ स यदेवाग्रे तत्करवाणीति तस्मादनस एव गृह्णीयात् ॥५॥ भूमा वाऽअनः । भूमा हि वाऽअनस्तस्माद्यदा बहु भवत्यनोवाह्यमभूदित्याहुस्तद्भूमानमेवैतदुपैति तस्मादनस एव गृह्णीयात् ॥६॥ यज्ञो वाऽअनः । यज्ञो हि वाऽअनस्तस्मादनस एव यजूᳪषि सन्ति न कोष्ठस्य न कुम्भ्यै भस्त्रायै ह स्मर्षयो गृह्णन्ति तदृषीन्प्रति भस्त्रायै यजूᳪष्यासुस्तान्येतर्हि प्राकृतानि यज्ञाद्यज्ञं निर्मिमाऽइति तस्मादनस एवगृह्णीयात् ॥७॥ उतो पात्र्यै गृह्णन्ति । अनन्तरायमु तर्हि यजूᳪषि जपेत्स्वयमु तर्ह्यवस्तदुपोक्ष्य गृह्णीयाद्यतो युनज्ञाम ततो विमुञ्चामेति यतो ह्येव युञ्जन्ति ततो विमुञ्चन्ति ॥८॥ तस्य वा ऽएतस्यानसः । अग्निरेव धूरग्निर्हि वै धूरथ य एनद्वहन्त्यग्निदग्धमिवैषां वहं भवत्यथ यज्जघनेन कस्तम्भीं प्रऽउगं वेदिरेवास्य सा नीड एव हविर्धानम् ॥९॥ स धूरमभिमृशति । धूरसि धूर्व धूर्वन्तं धूर्व तं योऽस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वयं धूर्वाम इत्यग्निर्वाऽएष धुर्यस्तमेतदत्येष्यन्भवति हविर्ग्रहीष्यंस्तस्माऽएवैतान्निह्नुते तथो हैतमेषोऽतियन्तमग्निर्धुर्यो न हिनस्ति ॥१०॥ तद्ध स्मैतदारुणिराह । अर्धमासशो वाऽअहᳪ सपत्नान्धूर्वामीत्येतद्ध स्म स तदभ्याह ॥११॥ अथ जघनेन कस्तम्भीमीषामभिमृश्य जपति । देवानामसि वह्नितमᳪ सस्नितमं पप्रितमं जुष्टतमं देवहूतमम् । अह्रुतमसि हविर्धानं दृᳪहस्व मा ह्वारित्यन एवैतदुपस्तौत्युपस्तुताद्रातमनसो हविर्गृह्णानीति मा ते यज्ञपतिर्ह्वार्षीदिति यजमानो वै यज्ञपतिस्तद्यजमानायैवैतदह्रुतामाशास्ते ॥१२॥ अथाक्रमते । विष्णुस्त्वा क्रमतामिति

यज्ञो वै विष्णुः स देवेभ्य इमां विक्रान्तिं विचक्रमे यैषामियं विक्रान्तिरिदमेव प्रथमेन पदेन पस्पाराथेदमन्तरिक्षं द्वितीयेन दिवमुत्तमेनैतामेवैष एतस्मै विष्णुर्यज्ञो विक्रान्तिं विक्रमते ॥१३॥ अथ प्रेक्षते । उरु वातायेति प्राणो वै वातस्तद्ब्रह्मणैवैतत्प्राणाय वातायोरुगायं कुरुते ॥१४॥ अथापास्यति । अपहतꣳ रक्ष इति यद्यत्र किंचिदापन्नं भवति यद्यु नाभ्येव मृशेत्तन्नाष्ट्रा एवैतद्रक्षाꣳस्यतोऽपहन्ति ॥१५॥ अथाभिपद्यते । यच्छन्तां पञ्चेति पञ्च वाऽइमा अङ्गुलयः पाङ्क्तो वै यज्ञस्तद्यज्ञमेवैतदत्र दधाति ॥१६॥ अथ गृह्णाति । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टं गृह्णामीति सविता वै देवानां प्रसविता तत्सवितृप्रसूत एवैतद्गृह्णात्यश्विनोर्बाहुभ्यामित्यश्विनावध्वर्यू पूष्णो हस्ताभ्यामिति पूषा भागदुघोऽशनं पाणिभ्यामुपनिधाता सत्यं देवा अनृतं मनुष्यास्तत्सत्येनैवैतद्गृह्णाति ॥१७॥ अथ देवतायाऽआदिशति । सर्वा ह वै देवता अध्वर्युꣳ हविर्ग्रहीष्यन्तमुपतिष्ठन्ते मम नाम ग्रहीष्यति मम नाम ग्रहीष्यतीति ताभ्य एवैतत्सह सतीभ्योऽसमदं करोति ॥१८॥ यद्वेव देवतायाऽआदिशति । यावतीभ्यो ह वै देवताभ्यो हवीꣳषि गृह्यन्तऽऋणमु हैव तास्तेन मन्यन्ते यदस्मै तं कामꣳ समर्धयेयुर्यत्काम्या गृह्णाति तस्माद्वै देवतायाऽआदिशत्येवमेव यथापूर्वꣳ हवीꣳषि गृहीत्वा ॥१९॥ अथाभिमृशति । भूताय त्वा नारातयऽइति तद्यत एव गृह्णाति तदेवैतत्पुनराप्याययति ॥२०॥ अथ प्राङ्प्रेक्षते । स्वरभिविख्येषमिति परिवृतमिव वाऽएतदनो भवति तदस्यैतच्चक्षुः पाप्मगृहीतमिव भवति यज्ञो वै स्वरहर्देवाः सूर्यस्तत्स्वरेवैतदतोऽभिविपश्यति ॥२१॥ अथावरोहति । दृꣳहन्तां दुर्याः पृथिव्यामिति गृहा वै दुर्यास्ते हैत ईश्वरो गृहा यजमानस्य योऽस्यैषोऽध्वर्युर्यज्ञेन चरति तं प्रयन्तमनु प्रच्योतोस्तस्येश्वरः कुलं विक्षोब्धोस्तानेवैतदस्यां पृथिव्यां दृꣳहति तथा नानुप्रच्यवन्ते तथा न विक्षोभन्ते तस्मादाह दृꣳहन्तां दुर्याः पृथिव्या-

मित्यथ प्रैत्युर्वन्तरिक्षमन्वेमीति सोऽसाविव बन्धुः ॥२२॥ स यस्य गार्हपत्ये ह-वींषि श्रपयन्ति । गार्हपत्ये तस्य पात्राणि संसादयन्ति जघनेनो तर्हि गार्हपत्यं सादयेद्यस्याहवनीये हवींषि श्रपयन्त्याहवनीये तस्य पात्राणि संसादयन्ति जघनेनो तर्ह्याहवनीयं सादयेत्पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामीति मध्यं वै नाभिर्मध्यमभयं तस्मादाह पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामीत्यदित्या उपस्थ इत्युपस्थ इवैनदभार्षुरिति वा आहुर्यत्सुगुप्तं गोपायन्ति तस्मादाहादित्या उपस्थ इत्यग्ने हव्यं रक्षेति तदग्नये चैवैतद्धविः परिददाति गुप्त्याऽअस्यै च पृथिव्यै तस्मादाहाग्ने हव्यं रक्षेति ॥२३॥ ब्राह्मणम् ॥२॥

पवित्रे करोति । पवित्रे स्थो वैष्णव्याविति यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञिये स्थ इत्येवैतदाह ॥१॥ ते वै द्वे भवतः । अयं वै पवित्रं योऽयं पवते सोऽयमेक इवैव पवते सोऽयं पुरुषेऽन्तः प्रविष्टः प्राङ् प्रत्यङ् ताविमौ प्राणोदानौ तदेतस्यैवानु मात्रां तस्माद्द्वे भवतः ॥२॥ अथोऽअपि त्रीणि स्युः । व्यानो हि तृतीयो द्वे त्वेव भवतस्ताभ्यामेताः प्रोक्षणीरुत्पूय ताभिः प्रोक्षति तद्यदेताभ्यामुत्पुनाति ॥३॥ वृत्रो ह वाऽइदं सर्वं वृत्वा शिश्ये । यदिदमन्तरेण द्यावापृथिवी स यदिदं सर्वं वृत्वा शिश्ये तस्माद्वृत्रो नाम ॥४॥ तमिन्द्रो जघान । स हतः पूतिः सर्वत एवापोऽभिप्र सुस्राव सर्वत इव ह्ययं समुद्रस्तस्मादु हैका आपो बीभत्साञ्चक्रिरे ता उपर्युपर्यतिपुप्रुविरेऽत इमे दर्भास्ता हैता अनापूयिता आपोऽस्ति वाऽइतरासु संसृष्टमिव यदेना वृत्रः पूतिरभिप्रास्रवत्तदेवासामेताभ्यां पवित्राभ्यामपहन्त्यथ मेध्याभिरेवाद्भिः प्रोक्षति तस्माद्वाऽएताभ्यामुत्पुनाति ॥५॥ स उत्पुनाति । सवितुर्वः प्रसवऽउत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिरिति सविता वै देवानां प्रसविता तत्सवितृप्रसूत एवैतदुत्पुनात्यच्छिद्रेण पवित्रेणेति यो वाऽअयं पवतऽएषोऽछिद्रं पवित्रमेतेनैतदाह सूर्यस्य रश्मिभिरित्येते वाऽउत्पवितारो

यत्सूर्यस्य रश्मयस्तस्मादाह सूर्यस्य रश्मिभिरिति ॥६॥ ताः सव्ये पाणौ कृत्वा । दक्षिणेनोदिङ्गयत्युपस्तौत्येवैना एतन्महयत्येव देवीरापोऽअग्रेगुवोऽअग्रेपुव इति देव्यो ह्यापस्तस्मादाह देवीराप इत्यग्रेगुव इति ता यत्समुद्रं गच्छन्ति तेनाग्रेगुवोऽग्रेपुव इति ता यत्प्रथमाः सोमस्य राज्ञो भक्षयन्ति तेनाग्रेपुवोऽग्रऽइममद्य यज्ञं नयताग्रे यज्ञपतिꣳ सुधातुं यज्ञपतिं देवयुवमिति साधु यज्ञꣳ साधु यजमानमित्येवैतदाह ॥७॥ युष्मा इन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यऽइति । एता उ हीन्द्रोऽवृणीत वृत्रेण स्पर्धमान एताभिर्ह्येनमहꣳस्तस्मादाह युष्मा इन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यऽइति ॥८॥ यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यऽइति । एता उ हीन्द्रमवृणत वृत्रेण स्पर्धमानमेताभिर्ह्येनमहꣳस्तस्मादाह यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यऽइति ॥९॥ प्रोक्षिता स्थेति । तदेनाभ्यो निह्नुतेऽथ हविः प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणस्य बन्धुर्मेध्यमेवैतत्करोति ॥१०॥ स प्रोक्षति अग्नये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति तद्यस्यै देवतायै हविर्भवति तस्यै मेध्यं करोत्येवमेव यथापूर्वꣳ हवीꣳषि प्रोक्ष्य ॥११॥ अथ यज्ञपात्राणि प्रोक्षति । दैव्याय कर्मणे शुन्धध्वं देवयज्यायाऽइति दैव्याय हि कर्मणे शुन्धति देवयज्यायै यद्वोऽशुद्धाः पराजघ्नुरिदं वस्तच्छुन्धामीति तद्यदेवैषामत्राशुद्धस्तष्टा वान्यो वामेध्यः कश्चित्पराहन्ति तदेवैषामेतदद्भिर्मेध्यं करोति तस्मादाह यद्वोऽशुद्धाः पराजघ्नुरिदं वस्तच्छुन्धामीति ॥१२॥ ब्राह्मणम् ॥३॥

अथ कृष्णाजिनमादत्ते । यज्ञस्यैव सर्वत्वाय यज्ञो ह देवेभ्योऽपचक्राम स कृष्णो भूत्वा चचार तस्य देवा अनुविद्य त्वचमेवावच्छायाजह्रुः ॥१॥ तस्य यानि शुक्लानि च कृष्णानि च लोमानि । तान्यृचां च साम्नां च रूपं यानि शुक्लानि तानि साम्नाꣳ रूपं यानि कृष्णानि तान्यृचां यदि वेतरथा यान्येव कृष्णानि तानि साम्नाꣳ रूपं यानि शुक्लानि तान्यृचां यान्येव बभ्रूणीव हरीणि तानि यजुषाꣳ रूपम् ॥२॥ सैषा त्रयी विद्या यज्ञः । तस्या एतच्छिल्पमेष वर्णस्तद्यत्कृष्णाजिनं भवति यज्ञस्यैव

सर्वत्वाय तस्मात्कृष्णाजिनमधि दीक्षन्ते यज्ञस्यैव सर्वत्वाय तस्मादध्यवहननमधिषे-
वणं भवत्यस्कन्नꣳ हविरसदिति तद्यदेवात्र तण्डुलो वा पिष्टं वा स्कन्दात्तद्यज्ञे
यज्ञः प्रतितिष्ठादिति तस्मादध्यवहननमधिषेवणं भवति ॥३॥ अथ कृष्णाजिनमा-
दत्ते । शर्मासीति चर्म वाऽएतत्कृष्णस्य तदस्य तन्मानुषꣳ शर्म देवत्रा तस्मादाह
शर्मासीति तदवधूनोत्यवधूतꣳ रक्षोऽवधूता अरातय इति तन्नाष्ट्रा एवैतद्रक्षाꣳ-
स्यतोऽपहन्त्यतिनन्त्येव पात्राण्यवधूनोति यद्वास्यामेध्यमभूत्तद्वास्यैतदवधूनोति
॥४॥ तत्प्रतीचीनग्रीवमुपस्तृणाति । अदित्यास्त्वगसि प्रति त्वादितिर्वेत्त्विति इयं वै
पृथिव्यदितिस्तस्या अस्यै त्वग्यदिदमस्यामधि किंच तस्मादाहादित्यास्त्वगसीति प्रति
त्वादितिर्वेत्त्विति प्रति हि स्वः संजानीते तत्संज्ञामेवैतत्कृष्णाजिनाय च वदति
नेदन्योऽन्यꣳ हिनसातऽइत्यभिनिहितमेव सव्येन पाणिना भवति ॥५॥ अथ
दक्षिणेनोलूखलमाहरति । नेदिह पुरा नाष्ट्रा रक्षाꣳस्याविशानिति ब्राह्मणो
हि रक्षसामपहन्ता तस्मादभिनिहितमेव सव्येन पाणिना भवति ॥६॥ अथो-
लूखलं निदधाति । अद्रिरसि वानस्पत्यो ग्रावासि पृथुबुध्न इति वा तद्यथैवादः
सोमꣳ राजानं ग्रावभिरभिषुण्वन्त्येवमेवैतदुलूखलमुसलाभ्यां दृषदुपलाभ्याꣳ ह-
विर्यज्ञमभिषुणोत्यद्रय इति वै तेषामेकं नाम तस्मादाहाद्रिरसीति वानस्पत्य इति
वानस्पत्यो ह्येष ग्रावासि पृथुबुध्न इति ग्रावा ह्येष पृथुबुध्नो ह्येष प्रति त्वादि-
त्यास्त्वग्वेत्त्विति तत्संज्ञामेवैतत्कृष्णाजिनाय च वदति नेदन्योऽन्यꣳ हिनसात
ऽइति ॥७॥ अथ हविरावपति । अग्नेस्तनूरसि वाचो विसर्जनमिति यज्ञो हि
तेनाग्नेस्तनूर्वाचो विसर्जनमिति यां वाऽअमूꣳ हविर्ग्रहीष्यन्वाचं यच्छत्यत्र वै तां
विसृजते तद्यदेतामत्र वाचं विसृजतऽएष हि यज्ञ उलूखले प्रत्यष्ठादेष हि प्रा-
सारि तस्मादाह वाचो विसर्जनमिति ॥८॥ स यदिदं पुरा मानुषीं वाचं व्याह-
रेत् । तत्रो वैष्णवीमृचं वा यजुर्वा जपेद्यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञं पुनरारभते तस्यो

ह्येषा प्रायश्चित्तिर्देववीतये वा गृह्णामीति देवानवदित्यु हि हविर्गृह्यते ॥ ९ ॥ अथ मुसलमादत्ते । बृहद्ग्रावासि वानस्पत्य इति बृहद्ग्रावा ह्येष वानस्पत्यो ह्येष तद्वदधाति स इदं देवेभ्यो हविः शमीष्व सुशमि शमीष्वेति स इदं देवेभ्यो हविः सꣳस्कुरु साधुसꣳस्कृतꣳ सꣳस्कुर्वित्येवैतदाह ॥ १० ॥ अथ हविष्कृतमुद्वादयति । हविष्कृदेहि हविष्कृदेहीति वाग्वै हविष्कृद्वाचमेवैतद्विसृजते वागु वै यज्ञस्तद्यज्ञमेवैतत्पुनरुपह्वयते ॥ ११ ॥ तानि वाऽएतानि । चत्वारि वाच एहीति ब्राह्मणस्यागह्याद्रवेति वैश्यस्य च राजन्यबन्धोश्चाधावेति शूद्रस्य स यदेव ब्राह्मणस्य तदाहैतद्धि यज्ञियतममेतदु ह वै वाचः शान्ततमं यदेहीति तस्मादेहीत्येव ब्रूयात् ॥ १२ ॥ तद्ध स्मैतत्पुरा । जायैव हविष्कृदुपोत्तिष्ठति तदिदमप्येतर्हि य एव कश्चोपोत्तिष्ठति स यत्रैष हविष्कृतमुद्वादयति तदेको दृषदुपले समाहन्ति तद्यदेतामत्र वाचं प्रत्युद्वादयन्ति ॥ १३ ॥ मनोर्ह वाऽऋषभ आस । तस्मिन्नसुरघ्नी सपत्नघ्नी वाक्प्रविष्टास तस्य ह स्म श्वसथाद्रवथादसुररक्षसानि मृद्यमानानि यन्ति ते हासुराः समूदिरे पापं वत नोऽयमृषभः सचते कथं न्विमं दभ्नुयामेति किलाताकुली ऽइति हासुरब्रह्मावासतुः ॥ १४ ॥ तौ होचतुः । श्रद्धादेवो वै मनुरावं नु वेदावेति तौ हागत्योचतुर्मनो याजयाव त्वेति केनेत्यनेनर्षभेणेति तथेति तस्यालब्धस्य सा वागपचक्राम ॥ १५ ॥ सा मनोरेव जायां मनावीं प्रविवेश । तस्यै ह स्म यत्र वदन्त्यै शृण्वन्ति ततो ह स्मैवासुररक्षसानि मृद्यमानानि यन्ति ते हासुराः समूदिरऽइतो वै नः पापीयः सचते भूयो हि मानुषी वाग्वदतीति किलाताकुली हैवोचतुः श्रद्धादेवो वै मनुरावं न्वेव वेदावेति तौ हागत्योचतुर्मनो याजयाव त्वेति केनेत्यनयैव जाययेति तथेति तस्याऽआलब्धायै सा वागपचक्राम ॥ १६ ॥ सा यज्ञमेव यज्ञपात्राणि प्रविवेश । ततो हैनां न शेकतुर्निर्हन्तुꣳ सैषासुरघ्नी वागुद्वदति स यस्य हैवं विदुष एतामत्र वाचं प्रत्युद्वादयन्ति पापीयाꣳसो हैवास्य सपत्ना भव-

न्ति ॥१७॥ स समाहन्ति । कुक्कुटोऽसि मधुजिह्व इति मधुजिह्वो वै स देवेभ्य आसीद्विषजिह्वोऽसुरेभ्यः स यो देवेभ्य आसीः स न एधीत्येवैतदाहेषमूर्जमावद त्वया वयꣳ संघातꣳसंघातं जेष्मेति नात्र तिरोहितमिवास्ति ॥१८॥ अथ शूर्पमादत्ते । वर्षवृद्धमसीति वर्षवृद्धꣳ ह्येतद्यदि नडानां यदि वेणूनां यदीषीकाणां वर्षमु ह्येवैता वर्धयति ॥१९॥ अथ हविर्निर्वपति । प्रति त्वा वर्षवृद्धं वेत्त्विति वर्षवृद्धा उ ह्येवैते यदि व्रीहयो यदि यवा वर्षमु ह्येवैतान्वर्धयति तत्संज्ञामेवैतच्छूर्पाय च वदति नेदन्योऽन्यꣳ हिनसात इति ॥२०॥ अथ निष्पुनाति । परापूतꣳ रक्षः परापूता अरातय इत्यथ तुषान्प्रहन्त्यपहतꣳ रक्ष इति तन्नाष्ट्रा एवैतद्रक्षाꣳस्यतोऽपहन्ति ॥२१॥ अथापविनक्ति । वायुर्वो विविनक्त्वित्ययं वै वायुर्योऽयं पवत एष वा इदꣳ सर्वं विविनक्ति यदिदं किंच विविच्यते तदेनानेष एवैतद्विविनक्ति स यदैत एतत्प्राप्नुवन्ति यत्रैनानध्यपविनक्ति ॥२२॥ अथानुमन्त्रयते । देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृभ्णात्वच्छिद्रेण पाणिना सुप्रतिगृहीता असन्नित्यथ त्रिः फलीकरोति त्रिवृद्धि यज्ञः ॥२३॥ तद्धैके देवेभ्यः शुन्धध्वं देवेभ्यः शुन्धध्वमिति फलीकुर्वन्ति तदु तथा न कुर्यादादिष्टं वा एतद्देवतायै हविर्भवत्यथैतद्वैश्वदेवं करोति यदाह देवेभ्यः शुन्धध्वमिति तत्समदं करोति तस्मादु तूष्णीमेव फलीकुर्यात् ॥२४॥ ब्राह्मणम् ॥४॥ अध्यायः ॥१॥

स वै कपालान्येवान्यतर उपदधाति । दृषदुपले अन्यतरस्तद्वा एतदुभयꣳ सह क्रियते तद्यदेतदुभयꣳ सह क्रियते ॥१॥ शिरो ह वा एतद्यज्ञस्य यत्पुरोडाशः स यान्येवेमानि शीर्ष्णः कपालान्येतान्येवास्य कपालानि मस्तिष्क एव पिष्टानि तद्वा एतदेकमङ्गमेकꣳ सह करवाव समानं करवावेति तस्माद्वा एतदुभयꣳ सह क्रियते ॥२॥ स [illegible] कपालान्युपदधाति । स उपवेषमादत्ते धृष्टिरसीति स यदेनेनाग्निं धृष्णिवोपचरति तेन धृष्टिरथ यदेनेन यज्ञ उपालभत उपेव वा एनेनैतद्विवेष्टि

तस्मादुपवेषो नाम ॥३॥ तेन प्राचोऽङ्गारानुदूहति । अपाग्ने अग्निमामादं जहि निष्क्रव्यादꣳ सेधेत्ययं वाऽआमादग्निर्येनेदं मनुष्याः पक्वमश्नन्त्यथ येन पुरुषं दहन्ति स क्रव्यादेतावेवैतदुभावतोऽपहन्ति ॥४॥ अथाङ्गारमास्कौति । आ देवयजं वहेति यो देवयाडस्मिन्क्रव्योऽषि अपयाम तस्मिन्यज्ञं तनवामहाऽइति तस्माद्वाऽआस्कौति ॥५॥ तं मध्यमेन कपालेनाभ्युपदधाति । देवा ह वै यज्ञं तन्वानास्तेऽसुररक्षसेभ्य आसङ्गाद्बिभयांचक्रुर्नेन्नोऽधस्तान्नाष्ट्रा रक्षाꣳस्युपोत्तिष्ठानित्यग्निर्हि रक्षसामपहन्ता तस्मादेवमुपदधाति तद्यदेष एव भवति नान्य एष हि यजुष्कृतो मेध्यस्तस्मान्मध्यमेन कपालेनाभ्युपदधाति ॥६॥ स उपदधाति । ध्रुवमसि पृथिवीं दृꣳहेति पृथिव्या एव रूपेणैतदेव दृꣳहत्येतेनैव द्विषन्तं भ्रातृव्यमवबाधते ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि सजातवन्युपदधामि भ्रातृव्यस्य वधायेति वज्री वै यजुःश्चाशीस्ताद्ब्रह्म च क्षत्रं चाशास्तऽउभे वीर्ये सजातवनीति भूमा वै सजातास्तद्भूमानमाशास्तऽउपदधामि भ्रातृव्यस्य वधायेति यदि नाभिचरेद्यद्यु अभिचरेदमुष्य वधायेति ब्रूयादभिनिहितमेव सव्यस्य पाणेरङ्गुल्या भवति ॥७॥ अथाङ्गारमास्कौति । नेदिह पुरा नाष्ट्रा रक्षाꣳस्याविशानिति ब्राह्मणो हि रक्षसामपहन्ता तस्मादभिनिहितमेव सव्यस्य पाणेरङ्गुल्या भवति ॥८॥ अथाङ्गारमध्यूहति । अग्ने ब्रह्म गृभ्णीष्वेति नेदिह पुरा नाष्ट्रा रक्षाꣳस्याविशानित्यग्निर्हि रक्षसामपहन्ता तस्मादेनमध्यूहति ॥९॥ अथ यत्पश्चात्तदुपदधाति । धरुणमस्यन्तरिक्षं दृꣳहेत्यन्तरिक्षस्यैव रूपेणैतदेव दृꣳहत्येतेनैव द्विषन्तं भ्रातृव्यमवबाधते ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि सजातवन्युपदधामि भ्रातृव्यस्य वधायेति ॥१०॥ अथ यत्पुरस्तात्तदुपदधाति । धर्त्रमसि दिवं दृꣳहेति दिव एव रूपेणैतदेव दृꣳहत्येतेनैव - - वधायेति ॥११॥ अथ यद्दक्षिणतस्तदुपधाति । विश्वाभ्यस्त्वाशाभ्य उपदधामीति स यदिमांल्लोकानति चतुर्थमस्ति वा न वा तेनैवैतद्द्विषन्तं भ्रातृव्यमवबाधतेऽनद्धा वै तद्यदिमांल्लोकानति चतुर्थमस्ति वा

न वानद्धो तस्यद्विश्वा आशास्तस्मादाह विश्वाभ्यस्त्वाशाभ्य उपदधामीति तूष्णीं वै-वेतराणि कपालान्युपदधाति चित स्थोर्ध्वचित इति वा ॥१२॥ अथाङ्गारैरभ्यूहति । भृगूणामङ्गिरसां तपसा तप्यध्वमित्येतद्वै तेजिष्ठं तेजो यद्भृग्वङ्गिरसाᳬ सुतान्यसन्निति तस्मादेनमभ्यूहति ॥१३॥ अथ यो दृषदुपले उपदधाति । स कृष्णाजिनमादत्ते शर्मासीति तदवधूनोत्यवधूतᳬ रक्षोऽवधूता अरातय इति सोऽसावेव बन्धुस्तत्प्रतीचीनग्रीवमुपस्तृणात्यदित्यास्त्वगसि प्रति त्वादितिर्वेत्त्विति सोऽसावेव बन्धुः ॥१४॥ अथ दृषदमुपदधाति । धिषणासि पर्वती प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेत्त्विति धिषणा हि पर्वती हि प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेत्त्विति तत्संज्ञामेवैतत्कृष्णाजिनाय च वदति नेदन्योऽन्यᳬ हिनसाव इतीयमेवैषा पृथिवी रूपेण ॥१५॥ अथ शम्यामुदीचीनाग्रामुपदधाति । दिव स्कम्भनीरसीत्यन्तरिक्षमेव रूपेणान्तरिक्षेण ह्रीमे द्यावापृथिवी विष्टब्धे तस्मादाह दिव स्कम्भनीरसीति ॥१६॥ अथोपलामुपदधाति । धिषणासि पार्वतेयी प्रति त्वा पर्वती वेत्त्विति कनीयसी ह्येषा दुहितेव भवति तस्मादाह पार्वतेयीति प्रति त्वा पर्वती वेत्त्विति प्रति हि स्वः संज्ञानीते तत्संज्ञामेवैतद्दृषदुपलाभ्यां वदति नेदन्योऽन्यᳬ हिनसात इति द्यौरेवैषा रूपेण हनू ऽएव दृषदुपले जिह्वेव शम्या तस्माच्छम्यया समाहन्ति जिह्वया हि वदति ॥१७॥ अथ हविरधिवपति । धान्यमसि धिनुहि देवानिति धान्यᳬ हि देवान्धिनवदित्यु हि हविर्गृह्यते ॥१८॥ अथ पिनष्टि । प्राणाय त्वोदानाय त्वा व्यानाय त्वा दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धामिति प्रोहति देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृभ्णात्वच्छिद्रेण पाणिना चक्षुषे त्वेति ॥१९॥ ॥ शतम् १०० ॥ ॥ तद्यदेवं पिनष्टि । जीवं वै देवानाᳬ हविरमृतममृतानामथैतदुलूखलमुसलाभ्यां दृषदुपलाभ्याᳬ हविर्यज्ञं घ्नन्ति ॥२०॥ स यदाह । प्राणाय त्वोदानाय त्वेति तत्प्राणोदानौ दधाति व्यानाय त्वेति तद्व्यानं दधाति दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धामिति तदायुर्दधाति देवो वः स-

विता हिरण्यपाणिः प्रतिगृभ्णात्वच्छिद्रेण पाणिना सुप्रतिगृहीतान्यसन्निति चक्षुषे त्वेति तच्चक्षुर्दधात्येतानि वै जीवतो भवन्त्येवमु हैतज्जीवमेव देवानां हविर्भवत्यमृतममृतानां तस्मादेवं पिनष्टि पिंषन्ति पिष्टान्यभीन्धते कपालानि ॥२१॥ अथैक आज्यं निर्वपति । यद्वाऽआदिष्टं देवतायै हविर्गृह्यते यावद्देवत्यं तद्भवति तदितरेण यजुषा गृह्णाति न वाऽएतत्कस्यै चन देवतायै हविर्गृह्णन्नादिशति यदाज्यं तस्मादनिरुक्तेन यजुषा गृह्णाति महीनां पयोऽसीति मह्य इति ह वाऽएतासामेकं नाम यद्गवां तासां वाऽएतत्पयो भवति तस्मादाह महीनां पयोऽसीत्येवमु हास्यैतत्खलु यजुषैव गृहीतं भवति तस्माद्वेवाह महीनां पयोऽसीति ॥२२॥ ब्राह्मणम् ॥५ [२. १.] ॥

पवित्रवति संवपति । पात्र्यां पवित्रेऽअवधाय देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां संवपामीति सोऽसावेवैतस्य यजुषो बन्धुः ॥१॥ अथान्तर्वेद्युपविशति । अथैक उपसर्जनीभिरिति ता आनयति ताः पवित्राभ्यां प्रतिगृह्णाति समाप ओषधीभिरिति सं ह्येतदाप ओषधिभिरेताभिः पिष्टाभिः संगच्छन्ते समोषधयो रसेनेति सं ह्येतदोषधयो रसेनैताः पिष्टा अद्भिः संगच्छन्तऽआपो ह्येतासां रसः सं रेवतीर्जगतीभिः पृच्यन्तामिति रेवत्य आपो जगत्य ओषधयस्ता उ ह्येतदुभय्यः संपृच्यन्ते सं मधुमतीर्मधुमतीभिः पृच्यन्तामिति सं रसवत्यो रसवतीभिः पृच्यन्तामित्येवैतदाह ॥२॥ अथ संयौति । जनयत्यै त्वा संयौमीति यथा श्रियेऽन्नाद्यायेमाः प्रजा यजमानाय यच्छेदेवं वै तत्संयौत्यधिवर्त्स्यन्नु त्वै संयौति यथा वाऽअधिवृक्णोऽग्नेरधि जायेतैवं वै तत्संयौति ॥३॥ अथ द्वेधा करोति । यदि द्वे हविषी भवतः पौर्णमास्यां वै द्वे हविषी भवतः स यत्र पुनर्न संहरिष्यन्त्स्यात्तदभिमृशतीदमग्नेरिदमग्नीषोमयोरिति नाना वाऽएतदग्रे हविर्गृह्णन्ति तत्सहावघ्नन्ति तत्सह पिंषन्ति तत्पुनर्नाना करोति तस्मादेवमभिमृशत्यधिवृणक्त्येवैष पु-

रोडाशमधिश्रयत्यसावाज्यम् ॥४॥ तद्वाऽएतत् । उभयꣳ सह क्रियते तद्यदेतदुभयꣳ सह क्रियतेऽर्धो ह वाऽएष आत्मनो यज्ञस्य यदाज्यमर्धो यद्धविर्भवति स यत्रासावर्धो य उ चायमर्धस्ता उभावग्निं गमयावेति तस्माद्वाऽएतदुभयꣳ सह क्रियतऽएवमु हैष आत्मा यज्ञस्य संधीयते ॥५॥ सोऽसावाज्यमधिश्रयति । इषे त्वेति वृष्ट्यै तदाह यदाहेषे त्वेति तत्पुनरुद्वासयत्यूर्जे त्वेति यो वृष्टादूर्ग्रसो जायते तस्मै तदाह ॥६॥ अथ पुरोडाशमधिवृणक्ति । घर्मोऽसीति यज्ञमेवैतत्करोति यथा घर्मं प्रवृञ्ज्यादेवं प्रवृणक्ति विश्वायुरिति तदायुर्दधाति ॥७॥ तं प्रथयति । उरुप्रथा उरु प्रथस्वेति प्रथयत्येवैनमेतदुरु ते यज्ञपतिः प्रथतामिति यजमानो वै यज्ञपतिस्तद्यजमानायैवैतदाशिषमाशास्ते ॥८॥ तं न सत्रा पृथुं कुर्यात् । मानुषꣳ ह कुर्याद्यत्पृथुं कुर्याद्व्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्व्यृद्धं यज्ञे करवाणीति तस्मान्न सत्रा पृथुं कर्यात् ॥९॥ अश्वशफमात्रं कुर्यादित्यु हैकऽआहुः । कस्तद्वेद यावानश्वशफो यावत्तमेव स्वयं मनसा न सत्रा पृथुं मन्येतैवं कुर्यात् ॥१०॥ तमद्भिरभिमृशति । सकृद्वा त्रिर्वा तद्यदेवास्यात्रावघ्नन्तो वा पिꣳषन्तो वा क्षिण्वन्ति वा वि वा वृहन्ति शान्तिरापस्तदद्भिः शान्त्या शमयति तदद्भिः संदधाति तस्मादद्भिरभिमृशति ॥११॥ सोऽभिमृशति । अग्निष्टे त्वचं मा हिꣳसीदित्यग्निना वाऽएनमेतदभितप्स्यन्भवत्येष ते त्वचं मा हिꣳसीदित्येवैतदाह ॥१२॥ तं पर्यग्निं करोति । अछिद्रमेवैनमेतदग्निना परिगृह्णाति नेदिदं नाष्ट्रा रक्षाꣳसि प्रमृशानित्यग्निर्हि रक्षसामपहन्ता तस्मात्पर्यग्निं करोति ॥१३॥ तꣳ श्रपयति । देवस्त्वा सविता श्रपयत्विति न वाऽएतस्य मनुष्यः श्रपयिता देवो ह्येष तदेनं देव एव सविता श्रपयति वर्षिष्ठेऽधि नाकऽइति देवत्रो एतदाह यदाह वर्षिष्ठेऽधि नाकऽइति तमभिमृशति शृतं वेदानीति तस्माद्वाऽअभिमृशति ॥१४॥ सोऽभिमृशति । मा भेर्मा संविक्था इति मा त्वं भेषीर्मा संविक्था यद्वाहममानुषꣳ सन्तं मानुषोऽभिमृशामीत्येवैत

दाह ॥१५॥ यदा शृतोऽथाभिवासयति । नेदेनमुपरिष्टान्नाष्ट्रा रक्षाᳪस्यवपश्यानि-
ति नेद्वेव नग्न-इव मुषित-इव शयाताऽइत्यु चैव तस्माद्वाऽअभिवासयति ॥१६॥
सोऽभिवासयति । अन्तर्मे यज्ञोऽन्तर्मे यजमानस्य प्रजा भूयादिति नेदेतदनु यज्ञो
वा यजमानो वा ताम्याद्यदिदमभिवासयामीति तस्मादेवमभिवासयति ॥१७॥ अथ
पात्रीनिर्णेजनम् । अङ्गुलिप्रणेजनमाप्त्येभ्यो निनयति तद्यदाप्त्येभ्यो निनयति ॥१८॥
ब्राह्मणम् ॥ ६ [२.२.]॥ प्रथमः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १२१ ॥

चतुर्धाविहितो ह वाऽअग्रेऽग्निरास । स यमग्रेऽग्निᳪ होत्राय प्रावृणत स प्रा-
धन्वद्यं द्वितीयं प्रावृणत स प्रैवाधन्वद्यं तृतीयं प्रावृणत स प्रैवाधन्वदथ योऽय-
मेतर्ह्यग्निः स भीषा निलिल्ये सोऽपः प्रविवेश तं देवा अनुविद्य सहसैवाद्भ्य
आनिन्युः सोऽपोऽभितिष्ठेवावष्ठ्यूता स्थ या अप्रपदनᳪ स्थ याभ्यो वो मामकामं
नयन्तीति तत आप्त्याः सम्बभूवुस्त्रितो द्वित एकतः ॥१॥ तऽइन्द्रेण सह चेरुः ।
यथेदं ब्राह्मणो राजानमनुचरति स यत्र त्रिशीर्षाणं त्वाष्ट्रं विश्वरूपं जघान तस्य
हैतेऽपि बध्यस्य विदाञ्चक्रुः शश्वद्धैनं त्रित एव जघानात्यह तदिन्द्रोऽमुच्यत दे-
वो हि सः ॥२॥ त उ हैतऽऊचुः । उपैवेमऽएनो गच्छतु येऽस्य बध्यस्याविदिषु-
रिति किमिति यज्ञ एवैषु मृष्टामिति तदेष्वेतद्यज्ञो मृष्टे यदेभ्यः पात्रीनिर्णेजनमङ्गु-
लिप्रणेजनं निनयन्ति ॥३॥ तऽउ हाप्त्या ऊचुः । अत्येव वयमिदमस्मत्परो नया-
मेति कमभीति य एवादक्षिणेन हविषा यजाताऽइति तस्मान्नादक्षिणेन हविषा
यजेताप्त्येषु ह यज्ञो मृष्ट आप्त्या उ ह तस्मिन्मृजते योऽदक्षिणेन हविषा यजते
॥४॥ ततो देवाः । एतां दर्शपूर्णमासयोर्दक्षिणामकल्पयन्यदन्वाहार्यं नेददक्षिणᳪ
हविरसदिति तन्नाना निनयति तथेभ्योऽसमदं करोति तदभितपति तथैषाᳪ शृतं
भवति स निनयति त्रिताय त्वा द्विताय त्वैकताय त्वेति पशुर्ह वाऽएष आलभ्यते
यत्पुरोडाशः ॥५॥ पुरुषᳪ ह वै देवाः । अग्रे पशुमालेभिरे तस्यालब्धस्य मेधो

ऽपचक्राम सोऽश्वं प्रविवेश तेऽश्वमालभन्त तस्यालब्धस्य मेधोऽपचक्राम स गां प्रविवेश ते गामा° सोऽविं प्रविवेश तेऽविमा°--°म सोऽजं प्रविवेश तेऽजमालभन्त तस्यालब्धस्य मेधोऽपचक्राम ॥६॥ स इमां पृथिवीं प्रविवेश। तं खनन्त इवान्वीषुस्तमन्वविन्दंस्ताविमौ व्रीहियवौ तस्मादप्येतावेतर्हि खनन्त इवैवानुविन्दन्ति स यावद्वीर्यवद्ध वाऽअस्यैते सर्वे पशव आलब्धाः स्युस्तावद्वीर्यवद्धास्य हविरेव भवति य एवमेतद्वेदात्रो सा सम्पद्यदाहुः पाङ्क्तः पशुरिति ॥७॥ यदा पिष्टान्यथ लोमानि भवन्ति। यदाप आनयत्यथ त्वग्भवति यदा संयौत्यथ माꣳसं भवति संतत इव हि स तर्हि भवति संततमिव हि माꣳसं यदा शृतोऽथास्थि भवति दारुण इव हि स तर्हि भवति दारुणमित्यस्थ्यथ यदुद्वासयिष्यन्नभिघारयति तं मज्जानं दधात्येषो सा सम्पद्यदाहुः पाङ्क्तः पशुरिति ॥८॥ स यं पुरुषमालभन्त। स किम्पुरुषोऽभवद्यावश्वं च गां च तौ गौरश्च गवयश्चाभवतां यमविमालभन्त स उष्ट्रोऽभवद्यमजमालभन्त स शरभोऽभवत्तस्मादेतेषां पशूनां नाशितव्यमपक्रान्तमेधा ह्येते पशवः ॥९॥ ब्राह्मणम् ॥१[२.३.]॥

इन्द्रो ह यत्र वृत्राय वज्रं प्रजहार। स प्रहृतश्चतुर्धाऽभवत्तस्य स्फ्यस्तृतीयं वा यावद्वा यूपस्तृतीयं वा यावद्वा रथस्तृतीयं वा यावद्वाथ यत्र प्राहरत्तच्छकलोऽशीर्यत स पतित्वा शरोऽभवत्तस्माच्छरो नाम यदशीर्यतैवमु स चतुर्धा वज्रोऽभवत् ॥१॥ ततो द्वाभ्यां ब्राह्मणा यज्ञे चरन्ति द्वाभ्याꣳ राजन्यबन्धवः संग्रामे यूपेन च स्फ्येन च ब्राह्मणा रथेन च शरेण च राजन्यबन्धवः ॥२॥ स यत्स्फ्यमादत्ते। यथैव तदिन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छदेवमेवैष एतं पाप्मने द्विषते भ्रातृव्याय वज्रमुद्यच्छति तस्माद्वै स्फ्यमादत्ते ॥३॥ तमादत्ते। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददेऽध्वरकृतं देवेभ्य इति सविता वै देवानां प्रसविता तत्सवितृप्रसूत एवैनमेतदादत्तेऽश्विनोर्बाहुभ्यामित्यश्विनावध्वर्यू तत्तयोरेव बाहुभ्या-

मादत्ते न स्वाभ्यां वज्रो वाऽएष तस्य न मनुष्यो भर्ता तमेताभिर्देवताभिरादत्ते ॥४॥ आददेऽध्वरकृतं देवेभ्य इति । अधरो वै यज्ञो यज्ञकृतं देवेभ्य इत्येवैतदाह तं सव्ये पाणौ कृत्वा दक्षिणेनाभिमृश्य जपति संश्यत्येवैनमेतद्यज्जपति ॥५॥ स जपति । इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण इत्येष वै वीर्यवत्तमो य इन्द्रस्य बाहुर्दक्षिणस्तस्मादाहेन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण इति सहस्रभृष्टिः शततेजा इति सहस्रभृष्टिर्वै स वज्र आसीच्छततेजा यं तं वृत्राय प्राहरत्तमेवैतत्करोति ॥६॥ वायुरसि तिग्मतेजा इति । एतद्वै तेजिष्ठं तेजो यदयं योऽयं पवतऽएष हीमाँल्लोकांस्तिर्यङ्ङनुपवते संश्यत्येवैनमेतद्द्विषतो बध इति यदि नाभिचरेद्यद्युऽअभिचरेदमुष्य बध इति ब्रूयात्तेन संशितेन नात्मानमुपस्पृशति न पृथिवीं नेदनेन वज्रेण संशितेनात्मानं वा पृथिवीं वा हिनसानीति तस्मान्नात्मानमुपस्पृशति न पृथिवीम् ॥७॥ देवाश्च वाऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे ते ह स्म यद्देवा असुराञ्जयन्ति ततो ह स्मैवैनान्पुनरुपोत्तिष्ठन्ति ॥८॥ ते ह देवा ऊचुः । जयामो वाऽअसुरांस्ततस्त्वेव नः पुनरुपोत्तिष्ठन्ति कथं न्वेनाननपजय्यं जयेमेति ॥९॥ स हाग्निरुवाच । उदञ्चो वै नः पलाय्य मुच्यन्तऽइत्युदञ्चो ह स्मैवेषां पलाय्य मुच्यन्ते ॥१०॥ स हाग्निरुवाच । अहमुत्तरतः पर्यैष्याम्यथ यूयमित उपसंरोत्स्यथ तान्संरुध्येभिश्च लोकैरभिनिधास्यामो यदु चेमाँल्लोकानति चतुर्थं ततः पुनर्न संहास्यन्तऽइति ॥११॥ सोऽग्निरुत्तरतः पर्यैत् । अथेमऽइत उपसमरुन्धंस्तान्संरुध्येभिश्च लोकैरभिन्यदधुर्यदु चेमाँल्लोकानति चतुर्थं ततः पुनर्न समजिहत तदेतन्निदानेन यत्स्तम्बयजुः ॥१२॥ स योऽसावग्नीदुत्तरतः पर्येति । अग्निरेवैष निदानेन तानधर्युरेवेत उपसंरुणद्धि तान्संरुध्येभिश्च लोकैरभिनिदधाति यदु चेमाँल्लोकानति चतुर्थं ततः पुनर्न संजिहते तस्मादप्येतर्ह्यसुरा न संजिहते येन ह्येवैनान्देवा अवाबाधन्त तेनैवैनानप्येतर्हि ब्राह्मणा यज्ञेऽवबाधन्ते ॥१३॥ य उऽएव

यजमानायारातीयति । यश्चैनं द्वेष्टि तमेवैतदेभिश्च लोकैरभिनिदधाति यद्व चेमां-
ल्लोकानति चतुर्थमस्या एव सर्वꣳ हरत्यस्याꣳ हीमे सर्वे लोकाः प्रतिष्ठिताः
किꣳ हि स हरेद्यदन्तरिक्षꣳ हरामि दिवꣳ हरामीति हरेत्तस्मादस्या एव सर्वꣳ हर-
ति ॥१४॥ अथ तृणमन्तर्धाय प्रहरति । नेदनेन वज्रेण सꣳशितेन पृथिवीꣳ हि-
नसानीति तस्मात्तृणमन्तर्धाय प्रहरति ॥१५॥ स प्रहरति । पृथिवि देवयजन्यो-
षध्यास्ते मूलं मा हिꣳसिषमित्युत्तरमूलामिव वा ऽ एनामेतत्करोत्याददानस्तामेत-
दाहौषधीनां ते मूलानि मा हिꣳसिषमिति व्रजं गच्छ गोष्ठानमित्यभिनिधास्यन्ने-
वैतदनपक्रमि कुरुते तद्ध्यनपक्रमि यद्व्रजे ऽन्तस्तस्मादाह व्रजं गच्छ गोष्ठानमिति
वर्षतु ते द्यौरिति यत्र वा ऽ अस्यै खनन्तः क्रूरीकुर्वन्त्यपघ्नन्ति शान्तिरापस्तदद्भिः
शान्त्या शमयति तदद्भिः संदधाति तस्मादाह वर्षतु ते द्यौरिति बधान देव सवि-
तः परमस्यां पृथिव्यामिति देवमेवैतत्सवितारमाहान्धे तमसि बधानेति यदाह
परमस्यां पृथिव्यामिति शतेन पाशैरित्यमुंच तदाह यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्वि-
ष्मस्तमतो मा मौगिति यदि नाभिचरेद्यद्यु ऽ अभिचरेदमुमतो मा मौगिति ब्रू-
यात् ॥१६॥ अथ द्वितीयं प्रहरति । अपाररुं पृथिव्यै देवयजनाद्वध्यासमित्यररुर्ह
वै नामासुररक्षसमास तं देवा अस्या अपाघ्नत तथो ऽ एवैनमेतदेषो ऽस्या अपहन्ते
व्रजं गच्छ गोष्ठानं वर्षतु ते द्यौर्बधान देव सवितः परमस्यां पृथिव्याꣳ शतेन पा-
शैर्यो ऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगिति ॥१७॥ तमग्नीदभिनिदधा-
ति । अररो दिवं मा पप्त इति यत्र वै देवा अररुमसुररक्षसमपाघ्नत स दिवम-
पिपतिषत्तमग्निरभिन्यदधादररो दिवं मा पप्त इति स न दिवमपतत्तथो ऽ एवैनमेत-
दध्वर्युश्चास्माल्लोकादन्तरेति दिवो ऽग्नीत्तस्मादेवं करोति ॥१८॥ अथ तृतीयं प्र-
हरति । द्रप्सस्ते द्यां मा स्कन्नित्ययं वा ऽ अस्यै द्रप्सो यमस्या इमꣳ रस प्रजा उप-
जीवन्त्येष ते दिवं मा पप्तदित्येवैतदाह व्रजं गच्छ गो॰ -- मौगिति ॥१९॥ स वै त्रिर्यजुषा
हरति । त्रयो वा ऽ इमे लोका एभिरेवैनमेतल्लोकैरभिनिदधात्यथो वै तद्यदिमि

लोका अद्धो तद्यद्यजुस्तस्मात्त्रिर्यजुषा हरति ॥२०॥ तूष्णीं चतुर्थम् । स यदिमां-ल्लोकानति चतुर्थमस्ति वा न वा तेनैवैतद्द्विषन्तं भ्रातृव्यमवबाधतेऽनद्धा वै तद्य-दिमांल्लोकानति चतुर्थमस्ति वा न वानद्धो तद्यत्तूष्णीं तस्मात्तूष्णीं चतुर्थम् ॥२१॥ ब्राह्मणम् ॥२[४.]॥

देवाश्च वाऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे ततो देवा अनुव्यमिवा-सुरथ हासुरा मेनिरेऽस्माकमेवेदं खलु भुवनमिति ॥१॥ ते होचुः । हन्तेमां पृ-थिवीं विभजामहै तां विभज्योपजीवामेति तामौक्ष्णैश्चर्मभिः पश्चात्प्राञ्चो विभज-माना अभीयुः ॥२॥ तद्वै देवाः शुश्रुवुः । विभजन्ते ह वाऽइमामसुराः पृथिवीं प्रेत तदेष्यामो यत्रेमामसुरा विभजन्ते के ततः स्याम यदस्यै न भजेमहीति ते यज्ञमेव विष्णुं पुरस्कृत्येयुः ॥३॥ ते होचुः । अनु नोऽस्यां पृथिव्यामाभजतास्त्वेव नोऽप्यस्यां भाग इति ते हासुरा असूयन्त इवोचुर्यावदेवैष विष्णुरभिशेते तावद्वो दद्म इति ॥४॥ वामनो ह विष्णुरास । तद्देवा न जिहीडिरे महद्वै नोऽदुर्ये नो यज्ञसंमितमदुरिति ॥५॥ ते प्राञ्चं विष्णुं निपाद्य । छन्दोभिरभितः पर्यगृह्णन्गायत्रेण त्वा छन्दसा परिगृह्णामीति दक्षिणतस्त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा परिगृह्णामीति पश्चाज्जा-गतेन त्वा छन्दसा परिगृह्णामीत्युत्तरतः ॥६॥ तं छन्दोभिरभितः परिगृह्य । अग्निं पुरस्तात्समाधाय तेनार्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुस्तेनेमाᳬ सर्वां पृथिवीᳬ समविन्दन्त तद्य-देनेनेमाᳬ सर्वाᳬ समविन्दन्त तस्माद्वेदिर्नाम तस्मादाहुर्यावती वेदिस्तावती पृथि-वीत्येतया हीमाᳬ सर्वाᳬ समविन्दन्तैवᳬ ह वाऽइमाᳬ सर्वाᳬ सपत्नानाᳬ संवृङ्क्ते निर्भजत्यस्यै सपत्नान्य एवमेतद्वेद ॥७॥ सोऽयं विष्णुर्ग्लानः । छन्दोभिरभितः प-रिगृहीतोऽग्निः पुरस्तान्नापक्रमणमास स तत एवौषधीनां मूलान्युपमुम्लोच ॥८॥ ते ह देवा ऊचुः । क्व नु विष्णुरभूत्क्व नु यज्ञोऽभूदिति ते होचुश्छन्दोभिरभितः परिगृहीतोऽग्निः पुरस्तान्नापक्रमणमस्त्यत्रैवान्विच्छतेति तं खनन्त इवान्वीषुस्तं

त्र्यङ्गुलेऽन्वविन्दंस्तस्मात्त्र्यङ्गुला वेदिः स्यात्तदु हापि पाञ्चिस्त्र्यङ्गुलामेव सौम्यस्याध्वरस्य वेदिं चक्रे ॥९॥ तदु तथा न कुर्यात् । ओषधीनां वै स मूलान्युपम्लोचत्तस्मादोषधीनामेव मूलान्युच्छेत्तवै ब्रूयाद्यत्रैवात्र विष्णुमन्वविन्दंस्तस्माद्वेदिर्नाम ॥१०॥ तमनुविद्योत्तरेण परिग्राहेण पर्यगृह्णन् । सुक्ष्मा चासि शिवा चासीति दक्षिणत इमामेवैतत्पृथिवीं संविद्य सुक्ष्मां शिवामकुर्वत स्योना चासि सुषदा चासीति पश्चादिमामेवैतत्पृथिवीं संविद्य स्योनां सुषदामकुर्वतोर्जस्वती चासि पयस्वती चेत्युत्तरत इमामेवैतत्पृथिवीं संविद्य रसवतीमुपजीवनीयामकुर्वत ॥११॥ स वै त्रिः पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति । त्रिरुत्तरं तत्षट्कृत्वः षड्वा ऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावतमेवैतत्परिगृह्णाति ॥१२॥ षड्भिर्व्याहृतिभिः । पूर्वं परिग्राहं परिगृह्णाति षड्भिरुत्तरं तद्द्वादश कृत्वो द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावतमेवैतत्परिगृह्णाति ॥१३॥ व्याममात्री पश्चात्स्यादित्याहुः । एतावान्वै पुरुषः पुरुषसंमिता हि त्र्यरत्निः प्राची त्रिवृद्धि यज्ञो नात्र मात्रास्ति यावतीमेव स्वयं मनसा मन्येत तावतीं कुर्यात् ॥१४॥ अभितोऽग्निमंसाऽउन्नयति । योषा वै वेदिर्वृषाग्निः परिगृह्य वै योषा वृषाणं शेते मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्मादभितोऽग्निमंसाऽउन्नयति ॥१५॥ सा वै पश्चाद्वरीयसी स्यात् । मध्ये संह्वारिता पुनः पुरस्तादुर्वीवमिव हि योषां प्रशंसन्ति पृथुश्रोणिर्विमृष्टान्तरांसा मध्ये संग्राह्येति जुष्टामेवैनामेतद्देवेभ्यः करोति ॥१६॥ सा वै प्राक्प्रवणा स्यात् । प्राची हि देवानां दिगथोऽउदक्प्रवणोदीची हि मनुष्याणां दिग्दक्षिणतः पुरीषं प्रत्युदूहत्येषा वै दिक्पितॄणां सा यद्दक्षिणाप्रवणा स्यात्क्षिप्रे ह यजमानोऽमुं लोकमियात्तथो ह यजमानो ज्योग्जीवति तस्माद्दक्षिणतः पुरीषं प्रत्युदूहति पुरीषवतीं कुर्वीत पशवो वै पुरीषं पशुमतीमेवैना-

मेतत्कुरुते ॥१७॥ तां प्रतिमार्ष्टि । देवा ह वै संग्रामꣳ संनिधास्यन्तस्ते होचुर्हन्त यदस्यै पृथिव्याऽअनामृतं देवयजनं तच्चन्द्रमसि निदधामहै स यदि नऽइतोऽसुरा जयेयुस्तत एवार्चन्तः श्राम्यन्तः पुनरभिभवेमेति स यदस्यै पृथिव्याऽअनामृतं देवयजनमासीत्तच्चन्द्रमसि न्यदधत तदेतच्चन्द्रमसि कृष्णं तस्मादाहुश्चन्द्रमस्यस्यै पृथिव्यै देवयजनमित्यपि ह वाऽअस्यैतस्मिन्देवयजनऽइष्टं भवति तस्माद्वै प्रतिमार्ष्टि ॥१८॥ स प्रतिमार्ष्टि । पुरा क्रूरस्य विसृपो विरप्शिन्निति संग्रामो वै क्रूरꣳ संग्रामे हि क्रूरं क्रियते हतः पुरुषो हतोऽश्वः शेते पुरा ह्येतत्संग्रामान्न्यदधत तस्मादाह पुरा क्रूरस्य विसृपो विरप्शिन्नित्युदादाय पृथिवीं जीवदानुमित्युदादाय हि यदस्यै पृथिव्यै जीवमासीत्तच्चन्द्रमसि न्यदधत तस्मादाहोदादाय पृथिवीं जीवदानुमिति यामैरयꣳश्चन्द्रमसि स्वधाभिरिति यां चन्द्रमसि ब्रह्मणादधुरित्येवैतदाह तामु धीरासोऽअनुदिश्य यजन्तऽइत्येतेनो ह तामनुदिश्य यजन्तेऽपि ह वाऽअस्यैतस्मिन्देवयजनऽइष्टं भवति य एवमेतद्वेद ॥१९॥ अथाह प्रोक्षणीरासादयेति । वज्रो वै स्फ्यो ब्राह्मणाश्चेमं पुरा यज्ञमभ्यगूपतां वज्रो वाऽआपस्तद्वज्रमेवैतदभिगुप्त्याऽआसादयति स वाऽउपर्युपर्येव प्रोक्षणीषु धार्यमाणास्वथ स्फ्यमुद्यच्छत्यथ यन्निहितऽएव स्फ्ये प्रोक्षणीरासादयेद्वज्रौ ह समृच्छेयातां तथो ह वज्रौ न समृच्छेते तस्मादुपर्युपर्येव प्रोक्षणीषु धार्यमाणास्वथ स्फ्यमुद्यच्छति ॥२०॥ अथैतां वाचं वदति । प्रोक्षणीरासादयेध्मं बर्हिरुपसादय स्रुचः संमृड्ढि पत्नीꣳ संनह्याज्येनोदेहीति संप्रैष एवैष स यदि कामयेत ब्रूयादेतद्यद्यु कामयेतापि नाद्रियेत स्वयमु ह्येवैतद्वेदेदमतः कर्म कर्तव्यमिति ॥२१॥ अथोदञ्चꣳ स्फ्यं प्रहरति । अमुष्मै त्वा वज्रं प्रहरामीति यद्यभिचरेद्वज्रो वै स्फ्य स्तृणुते ह्येवैनेन ॥२२॥ अथ पाणीऽअवनेनिक्ते । यद्वास्यै क्रूरमभूत्तद्वास्याऽएतदहार्षीत्तस्मात्पाणीऽअवनेनिक्ते ॥२३॥ स ये हायऽईजिरे । ते ह स्मावमर्शं यजन्ते ते पापीयाꣳस आसुरथ ये ने-

तिरे ते श्रेयाꣳस आसुस्ततोऽश्रद्धा मनुष्यान्विवेद ये यजन्ते पापीयाꣳसस्ते भवन्ति यऽउ न यजन्ते श्रेयाꣳसस्ते भवन्तीति तत इतो देवान्हविर्न जगामेतः प्रदानाद्धि देवा उपजीवन्ति ॥२४॥ ते ह देवा ऊचुः । बृहस्पतिमाङ्गिरसमश्रद्धा वै मनुष्यानविदत्तेभ्यो विधेहि यज्ञमिति स हेत्योवाच बृहस्पतिराङ्गिरसः कथा न यजध्वऽइति ते होचुः किंकाम्या यजेमहि ये यजन्ते पापीयाꣳसस्ते भवन्ति यऽउ न यजन्ते श्रेयाꣳसस्ते भवन्तीति ॥२५॥ स होवाच । बृहस्पतिराङ्गिरसो यद्वै शुश्रुम देवानां परिषूतं तदेष यज्ञो भवति यत्कृतानि हवीꣳषि कॢप्ता वेदिस्तेनावमर्शमचारिष्ट तस्मात्पापीयाꣳसोऽभूत तेनानवमर्शं यजध्वं तथा श्रेयाꣳसो भविष्यथेत्या क्रियेत इत्या बर्हिष स्तरणादिति बर्हिषा ह वै खल्वेषा शाम्यति स यदि पुरा बर्हिष स्तरणात्किंचिदापद्येत बर्हिरेव तत्स्तृणन्नपास्येदथ यदा बर्हि स्तृणात्यपि पदाभितिष्ठन्ति स यो हैवं विद्वाननवमर्शं यजते श्रेयान्हैव भवति तस्मादनवमर्शमेव यजेत ॥२६॥ ब्राह्मणम् ॥३ [५.]॥ अध्यायः ॥२॥

स वै स्रुचः संमार्ष्टि । तद्यत्स्रुचः संमार्ष्टि यथा वै देवानां चरणं तद्वाऽअनु मनुष्याणां तस्माद्यदा मनुष्याणां परिवेषणमुपक्लृप्तं भवति ॥१॥ अथ पात्राणि निर्णेनिजति । तैर्निर्णिज्य परिवेविषत्येवं वाऽएष देवानां यज्ञो भवति यत्कृतानि हवीꣳषि कॢप्ता वेदिस्तस्यैतान्येव पात्राणि यत्स्रुचः ॥२॥ स यत्संमार्ष्टि । निर्णेनिजत्येवैना एतन्निर्णिक्ताभिः प्रचराणीति तद्वै द्वयेनैव देवेभ्यो निर्णेनिजत्येकेन मनुष्येभ्योऽद्भिश्च ब्रह्मणा च देवेभ्यऽआपो हि कुशा ब्रह्म यजुरेकेनैव मनुष्येभ्योऽद्भिरेवैवम्वेतन्नाना भवति ॥३॥ अथ स्रुवमादत्ते । तं प्रतपति प्रत्युष्टꣳ रक्षः प्रत्युष्टाऽअरातयो निष्टप्तꣳ रक्षो निष्टप्ता अरातय इति वा ॥४॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य आसंगाद्बिभयांचक्रुस्तद्यज्ञमुखादेवैतन्नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यतोऽपहन्ति ॥५॥ स वाऽइत्यग्रैरन्तरतः संमार्ष्टि । अनिशितोऽसि सपत्नक्षिदिति य-

थानुपरतो यजमानस्य सपत्नान्हिनसद्येवमेतदाह वाजिनं त्वा वाजेध्यायै संमार्ज्मी-
ति यज्ञियं त्वा यज्ञाय संमार्ज्मीत्येवैतदाहैतेनैव सर्वाः स्रुचः संमार्ष्टि वाजिनीं
त्वेति स्रुचं तूष्णीं प्राशित्रहरणं ॥ ६॥ स वा इत्यग्रैरन्तरतः संमार्ष्टीति । मूलै-
र्बाह्यतऽइतीव वा ऽअयं प्राण इतीवोदानः प्राणोदानावेवैतद्दधाति तस्मादितीव-
वेमानि लोमानीतीवेमानि ॥७॥ स वै संमृज्य-संमृज्य प्रतप्य-प्रतप्य प्रयच्छति । य-
थावमर्शं निर्णिज्यानवमर्शमुत्तमं परिक्षालयेदेवं तत्तस्मात्प्रतप्य-प्रतप्य प्रयच्छति
॥८॥ स वै स्रुवमेवाग्रे संमार्ष्टि । अथेतराः स्रुचो योषा वै स्रुग्वृषा स्रुवस्तस्मा-
द्यद्यपि बह्व्य-इव स्त्रियः सार्धं यन्ति य एव तास्वपि कुमारक-इव पुमान्भवति
स एव तत्र प्रथम एत्यनूच्य इतरास्तस्मात्स्रुवमेवाग्रे संमार्ष्ट्यथेतराः स्रुचः ॥ ९॥
स वै तथैव संमृज्यात् । यथाग्निं नाभिव्युक्षेद्यथा यस्मा ऽअशनमाहरिष्यन्स्यात्तं पा-
त्रनिर्णेजनेनाभिव्युक्षेदेवं तत्तस्मादु तथैव संमृज्याद्यथाग्निं नाभिव्युक्षेत्प्राङिवेवा-
क्रम्य ॥१०॥ तदेके । स्रुक्संमार्जनान्यग्नावभ्यादधति वेदस्याहाभूवन्स्रुच एभिः
समामार्जिषुरिदं वै किंचिद्यज्ञस्य नेदिदं बहिर्धा यज्ञाद्भवदिति तदु तथा न कुर्या-
द्यथा यस्मा ऽअशनमाहरेत्तं पात्रनिर्णेजनं पाययेदेवं तत्तस्मादु परास्येदेवैतानि
॥११॥ अथ पत्नीं संनह्यति । जघनार्धो वा ऽएष यज्ञस्य यत्पत्नी प्राङ्मे यज्ञस्ता-
यमानो यादिति पुनरर्ग्येवैनामेतद्युक्ता मे यज्ञमन्वासाताऽइति ॥१२॥ योक्त्रेण सं-
नह्यति । योक्त्रेण हि योग्यं युञ्जन्त्यस्ति वै पत्न्या अमेध्यं यदवाचीनं नाभेरथैत-
दाज्यमवेक्षिष्यमाणा भवति तदेवास्या एतद्योक्त्रेणान्तर्दधात्यथ मेध्येनैवोत्तरार्धेना-
ज्यमवेक्षते तस्मात्पत्नीं संनह्यति ॥१३॥ स वा ऽअभिवासः संनह्यति । ओष-
धयो वै वासो वरुण्या रज्जुस्तदोषधीरेवैतदन्तर्दधाति तथो हैनामेषा वरुण्या
रज्जुर्न हिनस्ति तस्मादभिवासः संनह्यति ॥१४॥ स संनह्यति । अदित्यै रास्ना-
सीतीयं वै पृथिव्यदितिः सेयं देवानां पत्न्येषा वा ऽएतस्य पत्नी भवति तदस्या

एतद्दाम्नामेव करोति न रज्जुᳪ ह्रिरो वै रास्ना तामेवास्या एतत्करोति ॥१५॥ स
वै न ग्रन्थिं कुर्यात् । वरुण्यो वै ग्रन्थिर्वरुणो ह पत्नीं गृह्णीयाद्यद्ग्रन्थिं कुर्यात्तस्मान्न
ग्रन्थिं करोति ॥१६॥ ऊर्ध्वमेवोद्गूहति । विष्णोर्वेष्योऽसीति सा वै न पश्चात्प्राची
देवानां यज्ञमन्वासीतेयं वै पृथिव्यदितिः सेयं देवानां पत्नी सा पश्चात्प्राची देवा-
नां यज्ञमन्वास्ते तद्यदिमामभ्यारोहेत्सा पत्नी क्षिप्रेऽमुं लोकमियात्तथो ह पत्नी ज्यो-
ग्जीवति तदस्याऽएवैतन्निह्नुते तथो हैनामियं न हिनस्ति तस्मादु दक्षिणत-इवै-
वान्वासीत ॥१७॥ अथाज्यमवेक्षते । योषा वै पत्नी रेत आज्यं मिथुनमेवैतत्प्रज-
ननं क्रियते तस्मादाज्यमवेक्षते ॥१८॥ सावेक्षते । ऽदब्धेन त्वा चक्षुषावपश्यामी-
त्यनार्त्तेन त्वा चक्षुषावपश्यामीत्येवैतदाहाग्नेर्जिह्वासीति यदा वाऽएतदग्नौ जुह्व-
त्यथाग्नेर्जिह्वा-इवोत्तिष्ठन्ति तस्मादाहाग्नेर्जिह्वासीति सुहूर्देवेभ्य इति साधु देवेभ्य
इत्येवैतदाह धाम्ने-धाम्ने मे भव यजुषे-यजुषऽइति सर्वस्मै मे यज्ञायैधीत्येवैतदाह
॥१९॥ अथाज्यमादाय प्राङुदाहरति । तदाहवनीयेऽधिश्रयति यस्याहवनीये हवीᳪ-
षि श्रपयन्ति सर्वो मे यज्ञ आहवनीये शृतोऽसदित्यथ यदमुत्राग्नेऽधिश्रयति पत्नीᳪ
ह्यवकाशयिष्यन्भवति न हि तदवकल्पते यत्सामि प्रत्यग्घरेत्पत्नीमवकाशयिष्या-
मीत्यथ यत्पत्नीं नावकाशयेदन्तरियाद्ध यज्ञात्पत्नीं तथो ह यज्ञात्पत्नीं नान्तरेति
तस्मादु सार्धमेव विलाप्य प्रागुदाहरत्यवकाश्य पत्नीं यस्यो पत्नी न भवत्यग्र
ऽएव तस्याहवनीयेऽधिश्रयति तत्तत आदत्ते तदन्तर्वेद्यासादयति ॥२०॥ तदाहुः ।
नान्तर्वेद्यासादयेदेता वै देवानां पत्नीः संयाजयन्त्यवसभा अह देवानां पत्नीः करो-
ति परःपुंसा हास्य पत्नी भवतीति तदु होवाच याज्ञवल्क्यो यथादिष्टं पत्न्या
अस्तु कस्तदाद्रियेत यत्परःपुंसा वा पत्नी स्याद्यथा वा यज्ञो वेदिर्यज्ञ आज्यं य-
ज्ञाद्यज्ञं निर्मिमाऽइति तस्मादन्तर्वेद्येवासादयेत् ॥२१॥ प्रोक्षणीषु पवित्रे भवतः ।
ते तत आदत्ते ताभ्यामाज्यमुत्पुनात्येको वाऽउत्पवनस्य बन्धुर्मेध्यमेवैतत्करोति
॥२२॥ स उत्पुनाति । सवितुस्त्वा प्रसवऽउत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मि-

भिरिति सोऽसावेव बन्धुः ॥२३॥ ॥ शतम् २०० ॥ ॥ अथाञ्जलिसाभ्यां पवित्राभ्याम् । प्रोक्षणीरुत्पुनाति सवितुर्वः प्रसवऽउत्पु° -- बन्धुः ॥२४॥ तद्यदाञ्जलिसाभ्यां पवित्राभ्याम् । प्रोक्षणीरुत्पुनाति तदप्सु पयो दधाति तदिदमप्सु पयो हितमिदं हि यदा वर्षत्यथौषधयो जायन्तऽओषधीर्जग्ध्वापः पीत्वा तत एष रसः संभवति तस्माद्ध रसस्यो चैव सर्वत्वाय ॥२५॥ अथाज्यमवेक्षते । तद्धैके यजमानमवाख्यापयन्ति तद्ध होवाच याज्ञवल्क्यः कथं नु न स्वयमध्वर्यवो भवन्ति कथं स्वग्नं नान्वाकुर्यत्र भूयस्य-इवाशिषः क्रियन्ते कथं न्वेषामत्रैव श्रद्धा भवतीति यां वै कां च यज्ञऽऋत्विज आशिषमाशासते यजमानस्यैव सा तस्मादध्वर्युरेवावेक्षेत ॥२६॥ सोऽवेक्षते । सत्यं वै चक्षुः सत्यं हि वै चक्षुस्तस्माद्यदिदानीं द्वौ विवदमानावेयातामहमदर्शमहमश्रौषमिति य एव ब्रूयादहमदर्शमिति तस्माऽएव श्रद्दध्याम तत्सत्येनैवैतत्समर्धयति ॥२७॥ सोऽवेक्षते । तेजोऽसि शुक्रमस्यमृतमसीति स एष सत्य एव मन्त्रस्तेजो ह्येतच्छुक्रं ह्येतदमृतं ह्येतत्तत्सत्येनैवैतत्समर्धयति ॥२८॥ ब्राह्मणम् ॥४.[३.१.]॥

पुरुषो वै यज्ञः । पुरुषस्तेन यज्ञो यदेनं पुरुषस्तनुतऽएष वै तायमानो यावानेव पुरुषस्तावान्विधीयते तस्मात्पुरुषो यज्ञः ॥१॥ तस्येयमेव जुहूः । इयमुपभृदात्मैव ध्रुवा तद्वाऽआत्मन एवेमानि सर्वाण्यङ्गानि प्रभवन्ति तस्माद्ध ध्रुवाया एव सर्वो यज्ञः प्रभवति ॥२॥ प्राण एव स्रुवः । सोऽयं प्राणः सर्वाण्यङ्गान्यनुसंचरति तस्मात्स्रुवः सर्वा अनु स्रुचः संचरति ॥३॥ तस्यासावेव द्यौर्जुहूः । अथेदमन्तरिक्षमुपभृदियमेव ध्रुवा तद्वाऽअस्या एवेमे सर्वे लोकाः प्रभवन्ति तस्माद्ध ध्रुवाया एव सर्वो यज्ञः प्रभवति ॥४॥ अयमेव स्रुवो योऽयं पवते । सोऽयमिमांसर्वांल्लोकाननुपवते तस्माद्ध स्रुवः सर्वा अनु स्रुचः संचरति ॥५॥ स एष यज्ञस्तायमानो । देवेभ्यस्तायतऽऋतुभ्यश्छन्दोभ्यो यद्धविस्तद्देवानां यत्सोमो राजा यत्पुरोडाशस्तत्तदादिश्य गृह्णात्यमुष्मै त्वा जुष्टं गृह्णामी-

त्येवमु हैतेषाम् ॥६॥ अथ यान्याज्यानि गृह्यन्ते । ऋतुभ्यश्चैव तानि छन्दोभ्यश्च गृह्यन्ते तत्तदनादिश्यान्यस्यैव रूपेण गृह्णाति स वै चतुर्जुह्वां गृह्णात्यष्टौ कृत्व उपभृति ॥७॥ स यच्चतुर्जुह्वां गृह्णाति । ऋतुभ्यस्तद्गृह्णाति प्रयाजेभ्यो हि तद्गृह्णात्यृतवो हि प्रयाजास्तत्तदनादिश्यान्यस्यैव रूपेण गृह्णात्यजामितायै जामि ह कुर्याद्यद्वसन्ताय त्वा ग्रीष्माय त्वेति गृह्णीयात्तस्मादनादिश्यान्यस्यैव रूपेण गृह्णाति ॥८॥ अथ यदष्टौ कृत्व उपभृति गृह्णाति । छन्दोभ्यस्तद्गृह्णात्यनुयाजेभ्यो हि तद्गृह्णाति छन्दाꣳसि ह्यनुयाजास्तत्तदनादिश्यान्यस्यैव रूपेण गृह्णात्यजामितायै जामि ह कुर्याद्यद्गायत्र्यै त्वा त्रिष्टुभे त्वेति गृह्णीयात्तस्मादनादिश्यान्यस्यैव रूपेण गृह्णाति ॥९॥ अथ यच्चतुर्ध्रुवायां गृह्णाति । सर्वस्मै तद्यज्ञाय गृह्णाति तत्तदनादिश्यान्यस्यैव रूपेण गृह्णाति कस्मा उ ह्यादिशेद्यतः सर्वाभ्य एव देवताभ्योऽवद्यति तस्मादनादिश्यान्यस्यैव रूपेण गृह्णाति ॥१०॥ यजमान एव जुहूमनु । योऽस्मा अरातीयति स उपभृतमन्वत्तेव जुहूमन्वाद्य उपभृतमन्वत्तेव जुहूराद्य उपभृत्स वै चतुर्जुह्वां गृह्णात्यष्टौ कृत्व उपभृति ॥११॥ स यच्चतुर्जुह्वां गृह्णाति । अत्तारमेवैतत्परिमिततरं कनीयाꣳसं करोत्यथ यदष्टौ कृत्व उपभृति गृह्णात्याद्यमेवैतदपरिमिततरं भूयाꣳसं करोति तद्धि समृद्धं यत्रात्ता कनीयानाद्यो भूयान् ॥१२॥ स वै चतुर्जुह्वां गृह्णन् । भूय आज्यं गृह्णात्यष्टौ कृत्व उपभृति गृह्णन्कनीय आज्यं गृह्णाति ॥१३॥ स यच्चतुर्जुह्वां गृह्णन् । भूय आज्यं गृह्णात्यत्तारमेवैतत्परिमिततरं कनीयाꣳसं कुर्वꣳस्तस्मिन्वीर्यं बलं दधात्यथ यदष्टौ कृत्व उपभृति गृह्णन्कनीय आज्यं गृह्णात्याद्यमेवैतदपरिमिततरं भूयाꣳसं कुर्वꣳस्तमवीर्यमबलीयाꣳसं करोति तस्मादुत राजापरां विशं प्रावसायाप्येकवेश्मनैव जिनाति यद्यथा त्वत्कामयते तथा सचत एतेनो ह तद्वीर्येण यज्जुह्वां भूय आज्यं गृह्णाति स यज्जुह्वां गृह्णाति जुह्वेव तज्जुहोति यदुपभृति गृह्णाति जुह्वेव तज्जुहोति ॥१४॥ तदाहुः । कस्मा उ तर्ह्युपभृति गृह्णीयाद्यदुप-

भृता न जुहोतीति स यद्धोपभृता जुहुयात्पृथग्घैवेमाः प्रजाः स्युर्नैवात्ता स्यान्नाद्यः स्यादथ यत्तज्जुह्वेव समानीय जुहोति तस्मादिमा विशः क्षत्रियाय बलिꣳ हरन्त्यथ यदुपभृति गृह्णाति तस्मादु क्षत्रियस्यैव वशे सति वैश्यं पशव उपतिष्ठन्तेऽथ यत्तज्जुह्वेव समानीय जुहोति तस्माद्यदैव क्षत्रियः कामयतेऽथाह वैश्य मयि यत्ते परो निहितं तदाहरेति तं जिनाति व्यथयति यत्कामयते तथा सचत एतेनो ह तद्वीर्येण ॥१५॥ तानि वा एतानि । छन्दांस्य आज्यानि गृह्यन्ते स यच्चतुर्जुह्वां गृह्णाति गायत्र्यै तद्गृह्णात्यथ यदष्टौ कृत्व उपभृति गृह्णाति त्रिष्टुब्जगतीभ्यां तद्गृह्णात्यथ यच्चतुर्ध्रुवायां गृह्णात्यनुष्टुभे तद्गृह्णाति वाग्वा अनुष्टुब्वाचो वा इदꣳ सर्वं प्रभवति तस्मादु ध्रुवाया एव सर्वो यज्ञः प्रभवतीयं वा अनुष्टुबस्यै वा इदꣳ सर्वं प्रभवति तस्मादु ध्रुवाया एव सर्वो यज्ञः प्रभवति ॥१६॥ स गृह्णाति । धाम नामासि प्रियं देवानामित्येतद्धि देवानां प्रियतमं धाम यदाज्यं तस्मादाह धाम नामासि प्रियं देवानामित्यनाधृष्टं देवयजनमसीति वज्रो ह्याज्यं तस्मादाहानाधृष्टं देवयजनमसीति ॥१७॥ स एतेन यजुषा । सकृज्जुह्वां गृह्णाति त्रिस्तूष्णीमेतेनैव यजुषा सकृदुपभृति गृह्णाति सप्त कृत्वस्तूष्णीमेतेनैव यजुषा सकृद्ध्रुवायां गृह्णाति त्रिस्तूष्णीं तदाहुस्त्रिस्त्रिरेव यजुषा गृह्णीयात्त्रिवृद्धि यज्ञ इति तदु नु सकृत्सकृदेवात्रो ह्येव त्रिर्गृहीतꣳ संपद्यते ॥१८॥ ब्राह्मणम् ॥५ [३. २]॥

प्रोक्षणीरध्वर्युरादत्ते । स इध्ममेवाग्रे प्रोक्षति कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति तन्मेध्यमेवैतदग्नये करोति ॥१॥ अथ वेदिं प्रोक्षति । वेदिरसि बर्हिषे त्वा जुष्टां प्रोक्षामि तन्मेध्यामेवैतद्बर्हिषे करोति ॥२॥ अथास्मै बर्हिः प्रयच्छति । तत्पुरस्ताद्ग्रन्थ्यासादयति तत्प्रोक्षति बर्हिरसि स्रुग्भ्यस्त्वा जुष्टं प्रोक्षामि तन्मेध्यमेवैतत्स्रुग्भ्यः करोति ॥३॥ अथ याः प्रोक्षण्यः परिशिष्यन्ते । ताभिरोषधीनां मूलान्युपनिनयत्यदित्यै व्युन्दनमसीतीयं वै पृथिव्यदितिस्तदस्या एवैतदोषधीनां

मूलान्युपोनत्ति ता इमा आर्द्रमूला ओषधयस्तस्मादप्यपि शुष्काण्यग्राणि भवन्त्या-र्द्राण्येव मूलानि भवन्ति ॥४॥ अथ विस्रꣳस्य ग्रन्थिम् । पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति विष्णो स्तुपोऽसीति यज्ञो वै विष्णुस्तस्येयमेव शिखा स्तुप एतामेवास्मिन्नेतद्दधाति पुरस्ताद्गृह्णाति पुरस्ताद्ध्ययꣳ स्तुपस्तस्मात्पुरस्ताद्गृह्णाति ॥५॥ अथ संनहनं विस्रꣳसयति । प्रकृतꣳ हैवास्य स्त्री विजायतऽइति तस्मात्संनहनं विस्रꣳसयति तद्द-क्षिणायाꣳ श्रोणौ निदधाति नीविर्ह्येवास्यैषा दक्षिणात-इव हीयं नीविस्तस्माद्द-क्षिणायाꣳ श्रोणौ निदधाति तत्पुनरभिह्रादयत्यभिह्रन्नेव हीयं नीविस्तस्मात्पुनर-भिह्रादयति ॥६॥ अथ बर्हिः स्तृणाति । अयं वै स्तुपः प्रस्तरोऽथ यान्यवाञ्चि लोमानि तान्येवास्य यदितरं बर्हिस्तान्येवास्मिन्नेतद्दधाति तस्माद्बर्हिः स्तृणाति ॥७॥ योषा वै वेदिः । तामेतद्देवाश्च पर्यासते ये चेमे ब्राह्मणाः शुश्रुवाꣳसोऽनू-चानास्तैर्ह्येवैनामेतत्पर्यासीनैर्नग्नां करोत्यनग्नतायाऽएव तस्माद्बर्हिः स्तृणाति ॥८॥ यावती वै वेदिः । तावती पृथिव्योषधयो बर्हिस्तदस्यामेवैतत्पृथिव्यामोष-धीर्दधाति ता इमा अस्यां पृथिव्यामोषधयः प्रतिष्ठितास्तस्माद्बर्हिः स्तृणाति ॥९॥ तद्ध बहुलꣳ स्तृणीयादित्याहुः । यत्र वाऽअस्यै बहुलतमा ओषधयस्तदस्या उप-जीवनीयतमं तस्माद्बहुलꣳ स्तृणीयादिति तद्वै तदाद्रियेवाधि त्रिवृत्स्तृणाति त्रि-वृद्धि यज्ञोऽथोऽअपि प्रवर्ꣳ स्तृणीयात्स्तृणन्ति बर्हिरानुषगिति वृषिणाभ्यनूक्त-मधरमूलꣳ स्तृणात्यधरमूला-इव हीमा अस्यां पृथिव्यामोषधयः प्रतिष्ठितास्तस्मा-दधरमूलꣳ स्तृणाति ॥१०॥ स स्तृणाति । ऊर्णाम्रदसं त्वा स्तृणामि स्वासस्थां दे-वेभ्यऽइति साध्वीं देवेभ्य इत्येवैतदाह यदाहोर्णाम्रदसं त्वेति स्वासस्थां देवेभ्य इति स्वासदां देवेभ्य इत्येवैतदाह ॥११॥ अथाग्निं कल्पयति । शिरो वै यज्ञस्याहव-नीयः पूर्वार्धो वै शिरः पूर्वार्धमेवैतद्यज्ञस्य कल्पयत्युपर्युपरि प्रस्तरं धारयन्कल्प-यत्ययं वै स्तुपः प्रस्तर एतमेवास्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादुपर्युपरि प्रस्तरं धारय-

न्कल्पयति ॥१२॥ अथ परिधीन्परिदधाति । तद्यत्परिधीन्परिदधाति यत्र वै देवा अग्रेऽग्निꣳ होत्राय प्रावृणत तद्धोवाच न वाऽअहमिदमुत्सहे यद्वो होता स्यां यद्वो हव्यं वहेयं त्रीन्पूर्वान्प्रावृढ्वं ते प्राधन्विषुस्तान्नु मेऽवकल्पयताथ वाऽअहमेतदुत्सहिष्ये यद्वो होता स्यां यद्वो हव्यं वहेयमिति तथेति तानस्माऽएतानवाकल्पयंस्तऽएते परिधयः ॥१३॥ स होवाच । वज्रो वै तान्वषट्कारः प्रावृणग्वज्राद्वै वषट्काराद्बिभेमि यन्मा वज्रो वषट्कारो न प्रवृञ्ज्यादेतैरेव मा परिधत्त तथा मा वज्रो वषट्कारो न प्रवर्क्ष्यतीति तथेति तमेतैः पर्यदधुस्तं न वज्रो वषट्कारः प्रावृणक्तद्वर्मैवैतदग्नये नह्यति यदेतैः परिदधाति ॥१४॥ तऽउ हैतऽऊचुः । इदमु चेदस्मान्यज्ञे युङ्क्थास्त्वेवास्माकमपि यज्ञे भागऽइति ॥१५॥ तथेति देवा अब्रुवन् । यद्बहिष्परिधि स्कन्त्स्यति तद्युष्मासु हुतमथ यद्व उपर्युपरि होष्यन्ति तद्वोऽविष्यतीति स यदग्नौ जुह्वति तदेनानवत्यथ यदेनानुपर्युपरि जुह्वति तदेनानवत्यथ यद्बहिष्परिधि स्कन्दति तदेतेषु हुतं तस्मादु ह नाग-इव स्कन्नꣳ स्यादिमां वै ते प्राविशन्यद्वाऽइदं किंच स्कन्दत्यस्यामेव तत्सर्वं प्रतितिष्ठति ॥१६॥ स स्कन्नमभिमृशति । भुवपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहेत्येतानि वै तेषामग्नीनां नामानि यद्भुवपतिर्भुवनपतिर्भूतानां पतिस्तद्यथा वषट्कृतꣳ हुतमेवमस्यैतेष्वग्निषु भवति ॥१७॥ तद्धैके । इध्मस्यैवैतान्परिधीन्परिदधाति तदु तथा न कुर्यादनवक्लृप्ता ह तस्यैते भवन्ति यानिध्मस्य परिदधात्यभ्याधानाय ह्येवेध्मः क्रियते तस्यो हैवैतेऽवक्लृप्ता भवन्ति यस्यैतानन्यानाहरन्ति परिधयऽइति तस्मादन्यानेवाहरेयुः ॥१८॥ ते वै पालाशाः स्युः । ब्रह्म वै पलाशो ब्रह्माग्निरग्नयो हि तस्मात्पालाशाः स्युः ॥१९॥ यदि पालाशान्न विन्देत् । अथोऽअपि वैकङ्कता स्युर्यदि वैकङ्कतान्न विन्देदथोऽअपि कार्ष्मर्यमयाः स्युर्यदि कार्ष्मर्यमयान्न विन्देदथोऽअपि वैल्वाः स्युरथो खादिरा अथोऽऔदुम्बरा एते हि वृक्षा यज्ञिया-

स्तस्मादेतेषां वृक्षाणां भवन्ति ॥२०॥ ब्राह्मणम् ॥६[३.३.]॥ ॥ द्वितीयः प्रपाठकः ॥ ॥ कण्डिकासंख्या १२२ ॥ ॥

ते वाऽआर्द्राः स्युः । एतद्ध्येषां जीवमेतेन सतेजस एतेन वीर्यवन्तस्तस्मादार्द्राः स्युः ॥१॥ स मध्यममेवाग्रे । परिधिं परिदधाति गन्धर्वस्त्वा विश्वावसुः परिदधातु विश्वस्यारिष्ट्यै यजमानस्य परिधिरस्यग्निरिड ईडित इति ॥२॥ अथ दक्षिणं परिदधाति । इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिणो विश्वस्यारिष्ट्यै यजमानस्य परिधिरस्यग्निरिड ईडित इति ॥३॥ अथोत्तरं परिदधाति । मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधत्तां ध्रुवेण धर्मणा विश्वस्यारिष्ट्यै यजमानस्य परिधिरस्यग्निरिड ईडित इत्यग्नयो हि तस्मादाहाग्निरिड ईडित इति ॥४॥ अथ समिधमभ्यादधाति । स मध्यममेवाग्रे परिधिमुपस्पृशति तेनैतानग्रे समिन्धेऽथाग्नावभ्यादधाति तेनोऽअग्निं प्रत्यक्षꣳ समिन्धे ॥५॥ सोऽभ्यादधाति । वीतिहोत्रं त्वा कवे द्युमन्तꣳ समिधीमहि । अग्ने बृहन्तमध्वरऽइत्येतया गायत्र्या गायत्रीमेवैतत्समिन्धे सा गायत्री समिद्धान्यानि छन्दाꣳसि समिन्धे छन्दाꣳसि समिद्धानि देवेभ्यो यज्ञं वहन्ति ॥६॥ अथ यां द्वितीयाꣳ समिधमभ्यादधाति । वसन्तमेव तया समिन्धे स वसन्तः समिद्धोऽन्यानृतून्समिन्धऽऋतवः समिद्धाः प्रजाश्च प्रजनयन्त्योषधीश्च पचन्ति सोऽभ्यादधाति समिदसीति समिद्धि वसन्तः ॥७॥ अथाभ्याधाय जपति । सूर्यस्त्वा पुरस्तात्पातु कस्याश्चिदभिशस्त्याऽइति गुप्त्यै वाऽअभितः परिधयो भवन्त्यथैतत्सूर्यमेव पुरस्ताद्गोप्तारं करोति नेत्पुरस्तान्नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यभ्यवचरानिति सूर्यो हि नाष्ट्राणाꣳ रक्षसामपहन्ता ॥८॥ अथ यामेवामूं तृतीयाꣳ समिधमभ्यादधाति । अनुयाजेषु ब्राह्मणमेव तया समिन्धे स ब्राह्मणः समिद्धो देवेभ्यो यज्ञं वहति ॥९॥ अथ स्तीर्णां वेदिमुपावर्तन्ते । स द्वे तृणेऽआदाय तिरश्ची निदधाति सवितुर्बाहू स्थ इत्ययं वै स्तुपः प्रस्तरोऽथास्येते भुजाविव तिरश्ची निदधाति तस्मादिमे तिरश्ची भुवौ क्षत्रं वै प्रस्तरो विशऽइतरं बर्हिः क्ष-

त्रस्य चैव विशश्च विधृत्यै तस्मात्तिरश्ची निदधाति तस्माद्धेव विधृती नाम ॥१०॥ तत्प्रस्तरꣳ स्तृणाति । ऊर्णाम्रदसं त्वा स्तृणामि स्वासस्थं देवेभ्य इति साधुं देवेभ्य इत्येवैतदाह यदाहोर्णाम्रदसं त्वेति स्वासस्थं देवेभ्य इति स्वासदं देवेभ्य इत्येवैतदाह ॥११॥ तमभिनिदधाति । आ त्वा वसवो रुद्रा आदित्याः सदन्त्वित्येते वै त्रया देवा यद्वसवो रुद्रा आदित्या एते त्वासीदन्त्वित्येवैतदाहाभिनिहित एव सव्येन पाणिना भवति ॥१२॥ अथ दक्षिणेन जुहूं प्रतिगृह्णाति । नेदिह पुरा नाष्ट्रा रक्षाꣳस्याविशानिति ब्राह्मणो हि रक्षसामपहन्ता तस्मादभिनिहित एव सव्येन पाणिना भवति ॥१३॥ अथ जुहूं प्रतिगृह्णाति । घृताच्यसि जुहूर्नाम्नेति घृताची हि जुहूर्हि नाम्ना सेदं प्रियेण धाम्ना प्रियꣳ सद आसीदेति घृताच्यस्युपभृन्नाम्नेत्युपभृतं घृताची ह्युपभृद्धि नाम्ना सेदं प्रियेण धाम्ना प्रियꣳ सद आसीदेति घृताच्यसि ध्रुवा नाम्नेति ध्रुवां घृताची हि ध्रुवा हि नाम्ना सेदं प्रियेण धाम्ना प्रियꣳ सद आसीदेति प्रियेण धाम्ना प्रियꣳ सद आसीदेति यदन्यद्धविः ॥१४॥ स वाऽउपरि जुहूꣳ सादयति । अथ इतराः स्रुचः क्षत्रं वै जुहूर्विश इतराः स्रुचः क्षत्रमेवैतद्विश उत्तरं करोति तस्मादुपर्यासीनं क्षत्रियमधस्तादिमाः प्रजा उपासते तस्मादुपरि जुहूꣳ सादयत्यध इतराः स्रुचः ॥१५॥ सोऽभिमृशति । ध्रुवा असदन्निति ध्रुवा ह्यसदन्नृतस्य योनाविति यज्ञो वाऽऋतस्य योनिर्यज्ञे ह्यसदंस्ता विष्णो पाहि पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिमिति तद्यजमानमाह पाहि मां यज्ञन्यमिति तदध्यात्मानं यज्ञान्नान्तरेति यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञायैवैतत्सर्वं परिददाति गुप्त्यै तस्मादाह ता विष्णो पाहीति ॥१६॥ ब्राह्मणम् ॥१ [४.]॥

इन्धे ह वा एतदध्वर्युः । इध्मेनाग्निं तस्मादिध्मो नाम समिन्धे सामिधेनीभिर्होता तस्मात्सामिधेन्यो नाम ॥१॥ स आह । अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीत्यग्नये ह्येतत्समिध्यमानायान्वाह ॥२॥ तदु हैकऽआहुः । अग्नये समिध्यमानाय होतर्

नुब्रूहीति तदु तथा न ब्रूयादहोता वाऽएष पुरा भवति यदैवैनं प्रवृणीतेऽथ
होता तस्मादु ब्रूयादग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीत्येव ॥३॥ आग्नेयीरन्वाह । स्वयै-
वैनमेतद्देवतया समिन्धे गायत्रीरन्वाह गायत्रं वाऽअग्नेश्छन्दः स्वेनैवैनमेतच्छन्दसा
समिन्धे वीर्यं गायत्री ब्रह्म गायत्री वीर्येणैवैनमेतत्समिन्धे ॥४॥ एकादशान्वाह ।
एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुब्ब्रह्म गायत्री क्षत्रं त्रिष्टुबेताभ्यामेवैनमेतदुभाभ्यां वीर्याभ्याꣳ
समिन्धे तस्मादेकादशान्वाह ॥५॥ स वै त्रिः प्रथमामन्वाह । त्रिरुत्तमां त्रिवृत्प्रा-
यणा हि यज्ञास्त्रिवृदुदयनास्तस्मात्त्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमाम् ॥६॥ ताः पञ्च-
दश सामिधेन्यः संपद्यन्ते । पञ्चदशो वै वज्रो वीर्यं वज्रो वीर्यमेवैतत्सामिधेनीर-
भिसंपादयति तस्मादेतास्वनूच्यमानासु यं द्विष्यात्तमङ्गुष्ठाभ्यामवबाधेतेदमहममुम-
वबाधऽइति तदेनमेतेन वज्रेणावबाधते ॥७॥ पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः ।
अर्धमासशो वै संवत्सरो भवन्नेति तद्रात्रीराप्नोति ॥८॥ पञ्चदशानामु वै गायत्री-
णाम् । त्रीणि च शतानि षष्टिश्चाक्षराणि त्रीणि च वै शतानि षष्टिश्च संवत्सर-
स्याहानि तदहान्याप्नोति तदेव संवत्सरमाप्नोति ॥९॥ सप्तदश सामिधेनीः । इ-
ष्ट्याऽअनुब्रूयादुपाꣳशु तस्यै देवतायै यजति यस्याऽइष्टिं निर्वपति द्वादश वै मा-
साः संवत्सरस्य पञ्चर्तव एष एव प्रजापतिः सप्तदशः सर्वं वै प्रजापतिस्तत्सर्वे-
णैव तं काममनपराधꣳ राध्नोति यस्मै कामायेष्टिं निर्वपत्युपाꣳशु देवतां यजत्यनि-
रुक्तं वाऽउपाꣳशु सर्वं वाऽअनिरुक्तं तत्सर्वेणैव तं काममनपराधꣳ राध्नोति यस्मै
कामायेष्टिं निर्वपत्येष इष्टेरुपचारः ॥१०॥ एकविꣳशतिꣳ सामिधेनीः । अपि दर्श-
पूर्णमासयोरनुब्रूयादित्याहुर्द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य पञ्चर्तवस्त्रयो लोकास्त-
द्विꣳशतिरेषऽएवैकविꣳशो य एष तपति सैषा गतिरेषा प्रतिष्ठा तदेतां गतिमे-
तां प्रतिष्ठां गच्छति तस्मादेकविꣳशतिमनुब्रूयात् ॥११॥ ता हैता गतश्रेरिवानुब्रू-
यात् । य इच्छेन्न श्रेयान्त्स्यां न पापीयानिति यादृशाय हैव सतेऽन्वाहुस्तादृङ्

हैव भवति पापीयान्वा यस्यैवं विदुष एता अन्वाहुः सोऽएषा मीमाꣳसैव न त्वेवैता अनूच्यन्ते ॥१२॥ त्रिरेव प्रथमां त्रिरुत्तमामनवानन्ननुब्रूयात् । त्रयो वाऽइमे लोकास्तदिमानेवैतल्लोकान्त्संतनोतीमाँल्लोकान्त्स्पृणुते त्रय इमे पुरुषे प्राणा एतमेवास्मिन्नेतत्संततमव्यवच्छिन्नं दधात्येतदनुवचनꣳ ॥१३॥ स यावदस्य वचः स्यात् । एवमेवानुविवक्तेत्स्यैतस्य परिचक्षीत साम्यवान्यादनवानन्ननुविवक्तेत्त्स्तत्कर्म विवृक्षीत सा परिचक्षा ॥१४॥ स यद्येतन्नोदाशꣳसेत । अप्येकैकामेवानवानन्ननुब्रूयात्तदेकैकयैवेमाँल्लोकान्त्संतनोत्येकैकयेमाँल्लोकान्त्स्पृणुतेऽथ यत्प्राणं दधाति गायत्री वै प्राणः स यत्कृत्स्नां गायत्रीमन्वाह तत्कृत्स्नं प्राणं दधाति तस्मादेकैकामेवानवानन्ननुब्रूयात् ॥१५॥ ता वै संतत। अव्यवछिन्ना अन्वाह । संवत्सरस्यैवैतदहोरात्राणि संतनोति तानीमानि संवत्सरस्याहोरात्राणि संततान्यव्यवछिन्नानि परिप्लवन्ते द्विषतꣳड चैवैतद्भ्रातृव्याय नोपस्थानं करोत्युपस्थानꣳ ह कुर्याद्यदसंतता अनुब्रूयात्तस्माद्धि संतता अव्यवछिन्ना अन्वाह ॥१६॥ ब्राह्मणम् ॥२[५.]॥ अध्यायः ॥३॥ ॥

हिंकृत्यान्वाह । नासामा यज्ञोऽस्तीति वाऽआहुर्न वाऽअहिंकृत्य साम गीयते स यद्धिंकरोति तद्धिंकारस्य रूपं क्रियते प्रणवेनैव साम्नो रूपमुपगच्छत्योꣳम् ओꣳमित्येतेनो ह्यस्यैष सर्व एव ससामा यज्ञो भवति ॥१॥ यद्वेव हिंकरोति । प्राणो वै हिंकारः प्राणो हि वै हिंकारस्तस्मादपिगृह्य नासिके न हिंकर्तुꣳ शक्नोति वाचा वाऽऋचमन्वाह वाक्च वै प्राणश्च मिथुनं तदेतत्पुरस्तान्मिथुनं प्रजननं क्रियते सामिधेनीनां तस्माद्धि हिंकृत्यान्वाह ॥२॥ स वाऽउपाꣳशु हिंकरोति । अथ यदुच्चैर्हिंकुर्यादन्यतरदेव कुर्याद्वाचमेव तस्मादुपाꣳशु हिंकरोति ॥३॥ स वाऽएति च प्रेति चान्वाह । गायत्रीमेवैतदर्वाचीं च पराचीं च युनक्ति पराच्यह देवेभ्यो यज्ञं वहत्यर्वाची मनुष्यानवति तस्माद्वाऽएति च प्रेति चान्वाह

॥४॥ यद्वेवेति च प्रेति चान्वाह । प्रेति वै प्राण एत्युदानः प्राणोदानावेवैतद्-
धाति तस्माद्वाऽएति च प्रेति चान्वाह ॥५॥ यद्वेवेति च प्रेति चान्वाह । प्रेति
वै रेतः सिच्यतऽएति प्रजायते प्रेति पशवो वितिष्ठन्तऽएति समावर्तन्ते सर्वं वा
ऽइदमेति च प्रेति च तस्माद्वाऽएति च प्रेति चान्वाह ॥६॥ सोऽन्वाह । प्र वो
वाजा अभिद्यव इति तन्नु प्रेति भवत्यग्नऽआयाहि वीतयऽइति तद्वेति भवति
॥७॥ तद्ध हैकऽआहुः । उभयं वाऽएतत्प्रेति संपद्यतऽइति तद्ध तदातिविज्ञान्य-
मिव प्र वो वाजा अभिद्यवऽइति तन्नु प्रेत्यग्नऽआयाहि वीतयऽइति तद्वेति ॥८॥
सोऽन्वाह । प्र वो वाजा अभिद्यव इति तन्नु प्रेति भवति वाजा इत्यन्नं वै वा-
जा अन्नमेवैतदभ्यनूक्तमभिद्यव इत्यर्धमासा वाऽअभिद्यवोऽर्धमासानेवैतदभ्यनूक्तꣳ
हविष्मन्त इति पशवो वै हविष्मन्तः पशूनेवैतदभ्यनूक्तम् ॥९॥ घृताच्येति । वि-
देघो ह माथवोऽग्निं वैश्वानरं मुखे बभार तस्य गोतमो राहूगण ऋषिः पुरो-
हित आस तस्मै ह स्मामन्त्र्यमाणो न प्रतिशृणोति नेन्मेऽग्निर्वैश्वानरो मुखान्नि-
ष्पद्याताऽइति ॥१०॥ तमृग्भिर्ह्वयितुं दध्रे । वीतिहोत्रं त्वा कवे द्युमन्तꣳ समिधी-
महि । अग्ने बृहन्तमध्वरे विदेघेति ॥११॥ स न प्रतिशुश्राव । उदग्ने शुचयस्तव
शुक्रा भ्राजन्त ईरते । तव ज्योतीꣳष्यर्चयो विदेघाऽइति ॥१२॥ स ह नैव प्रति-
शुश्राव । तं त्वा घृतस्नवीमहऽइत्येवाभिव्याहरदथास्य घृतकीर्तावेवाग्निर्वैश्वानरो
मुखादुज्जज्वाल तं न शशाक धारयितुꣳ सोऽस्य मुखान्निष्पेदे स इमां पृथिवीं
प्रापादः ॥१३॥ तर्हि विदेघो माथव आस । सरस्वत्याꣳ स तत एव प्राङ्दहन्न-
भीयायेमां पृथिवीं तं गोतमश्च राहूगणो विदेघश्च माथवः पश्चाद्दहन्तमन्वीयतुः
स इमाः सर्वा नदीरतिददाह सदानीरेत्युत्तराद्गिरेर्निर्घावति ताꣳ हैव नातिददाह
ताꣳ ह स्म तां पुरा ब्राह्मणा न तरन्त्यनतिदग्धाग्निना वैश्वानरेणेति ॥१४॥ तत
एतर्हि । प्राचीनं बहवो ब्राह्मणास्तद्धाक्षेत्रतरमिवास स्रावितरमिवास्वदितमग्नि-

ना वैश्वानरेणेति ॥१५॥ तद्ध हैतर्हि । क्षेत्रतरमिव ब्राह्मणा उ हि नूनमेनद्ग्निरसिष्वदंस्तापि जघन्ये नैदाघे समिवेव कोपयति तावच्छीताननतिदग्धा ह्यग्निना वैश्वानरेण ॥१६॥ स होवाच । विदेघो माथवः क्काहं भवानीत्यत एव ते प्राचीनं भुवनमिति होवाच सैषाप्येतर्हि कोसलविदेहानां मर्यादा ते हि माथवाः ॥१७॥ ग्रथ होवाच । गोतमो राहूगणः कथं नु नऽग्रामन्त्र्यमाणो न प्रत्यश्रौषीरिति स होवाचाग्निर्मे वैश्वानरो मुखेऽभूत्स नेन्मे मुखान्निष्पद्याता इति तस्मात्ते न प्रत्यश्रौषमिति ॥१८॥ तदु कथमभूदिति । यत्रैव त्वं घृतस्नवीमहऽइत्यभिव्याहार्षीस्तदेव मे घृतकीर्तावग्निर्वैश्वानरो मुखादुदज्वालीत्तं नाशकं धारयितुं स मे मुखान्निरपादीति ॥१९॥ स यत्सामिधेनीषु घृतवत् । सामिधेनमेव तत्समेवैनं तेनेन्धे वीर्यमेवास्मिन्दधाति ॥२०॥ तदु घृताच्येति । देवान्जिगाति सुम्नयुरिति यजमानो वै सुम्नयुः स हि देवान्जिगीषति स हि देवान्जिघांसति तस्मादाह देवान्जिगाति सुम्नयुरिति सैषाग्नेयी सत्यनिरुक्ता सर्वं वाऽग्रनिरुक्तं सर्वेणैवैतत्प्रतिपद्यते ॥२१॥ ग्रग्नऽग्रायाहि वीतयऽइति । तद्धेति भवति वीतयऽइति सन्तिकमिव ह वाऽइमेऽग्रे लोका ग्रासुरित्युन्मृश्या हैव द्यौरास ॥२२॥ ते देवा ग्रकामयन्त । कथं नु न इमे लोका वितरां स्युः कथं न इदं वरीय-इव स्यादिति तानेतैरेव त्रिभिरक्षरैर्व्यनयन्वीतयऽइति तऽइमे विदूरं लोकास्ततो देवेभ्यो वरीयोऽभवद्वरीयो ह वाऽग्रस्य भवति यस्यैवं विदुष एतामन्वाहुर्वीतियऽइति ॥२३॥ गृणानो हव्यदातयऽइति । यजमानो वै हव्यदातिर्गृणानो यजमानायेत्येवैतदाह नि होता सत्सि बर्हिषीत्यग्निर्वै होतायं लोको बर्हिरस्मिन्नेवैतल्लोकेऽग्निं दधाति सोऽयमस्मिंल्लोकेऽग्निर्हितः सैषेममेव लोकमभ्यनूक्तेममेवैतया लोकं जयति यस्यैवं विदुष एतामन्वाहुः ॥२४॥ तं त्वा समिद्भिरङ्गिर इति । समिद्भिर्ह्येतमङ्गिरस ऐन्धताङ्गिर इत्यङ्गिरा उ ह्यग्निर्घृतेन वर्धयामसीति तत्सामि-

धेनं पदं समेवैनं तेनेन्धे वीर्यमेवास्मिन्दधाति ॥२५॥ ॥ शतम् ३०० ॥ ॥ बृहच्छोचा यविष्ठ्येति । बृहद्ध्येष शोचति समिद्धो यविष्ठ्येति यविष्ठो ह्यग्निस्तस्मादाह यविष्ठ्येति सैषैतमेव लोकमभ्यनूक्तान्तरिक्षलोकमेव तस्मादाग्नेयी सत्यनिरुक्तानिरुक्तो ह्येष लोक एतमेवैतया लोकं जयति यस्यैवं विदुष एतामन्वाहुः ॥२६॥ स नः पृथु श्रवाय्यमिति । असौ वै पृथु यस्मिन्देवा एतच्छ्रवाय्यं यस्मिन्देवा अच्छा देव विवाससीत्यह देव विवासस्येतन्नो गमयेत्येवैतदाह ॥२७॥ बृहदग्ने सुवीर्यमिति । असौ वै बृहद्यस्मिन्देवा एतत्सुवीर्यं यस्मिन्देवाः सैषैतमेव लोकमभ्यनूक्ता दिवमेवैतमेवैतया लोकं जयति यस्यैवं विदुष एतामन्वाहुः ॥२८॥ सोऽन्वाह । ईडेन्यो नमस्य इतीडेन्यो ह्येष नमस्यो ह्येष तिरस्तमांसि दर्शत इति तिर इव ह्येष तमांसि समिद्धो ददृशे समग्निरिध्यते वृषेति सं हीध्यते वृषा वृषोऽग्निः समिध्यत इति सं हीध्यते ॥२९॥ अश्वो न देववाहन इति । अश्वो ह वा एष भूत्वा देवेभ्यो यज्ञं वहति यद्वै नेत्यृच्योमिति तत्तस्मादाहाश्वो न देववाहन इति ॥३०॥ तं हविष्मन्त ईडत इति । हविष्मन्तो ह्येतं मनुष्या ईडते तस्मादाह तं हविष्मन्त ईडत इति ॥३१॥ वृषणं त्वा वयं वृषन्वृषणाः समिधीमहीति । सं ह्येनमिन्धतेऽग्ने दीद्यतं बृहदिति दीद्येव ह्येष बृहत्समिद्धः ॥३२॥ तं वा एतम् । वृषण्वन्तं त्रिचमन्वाहाग्नेय्यो वा एताः सर्वाः सामिधेन्यो भवन्तीन्द्रो वै यज्ञस्य देवतेन्द्रो वृषैतेनो हास्यैताः सेन्द्राः सामिधेन्यो भवन्ति तस्माद्वृषण्वन्तं त्रिचमन्वाह ॥३३॥ सोऽन्वाह । अग्निं दूतं वृणीमह इति देवाश्च वा असुराश्चोभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे तान्स्पर्धमानान्गायत्र्यन्तरा तस्थौ या वै सा गायत्र्यासीदियं वै सा पृथिवीयं हैव तदन्तरा तस्थौ त उभय एव विदां चक्रुर्यतरान्वै न इयमुपावर्त्स्यति ते भविष्यन्ति परेतरे भविष्यन्तीति तामुभय एवोपमन्त्रयां चक्रिरेऽग्निरेव देवानां दूत आस सहरक्षा इत्यसुररक्षसमसुराणां

साग्निमेवानुप्रेयाय तस्मादन्वाहाग्निं दूतं वृणीमहऽइति स हि देवानां दूत आ-
सीद्धोतारं विश्ववेदसमिति ॥३४॥ तदु हैकेऽन्वाहुः । होता यो विश्ववेदस इति
नेदरमित्यात्मानं ब्रवाणीति तदु तथा न ब्रूयान्मानुषꣳ ह ते यज्ञे कुर्वन्ति व्यृद्धं
वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्व्यृद्धं यज्ञे करवाणीति तस्माद्यथैवर्चानूक्तमेवानुब्रूयाद्धो-
तारं विश्ववेदसमित्येवास्य यज्ञस्य सुक्रतुमित्येष हि यज्ञस्य सुक्रतुर्यदग्निस्तस्मादा-
हास्य यज्ञस्य सुक्रतुमिति सेयं देवानुपाववर्त ततो देवा अभवन्परासुरा भवति
ह वाऽआत्मना परास्य सपत्ना भवन्ति यस्यैवं विदुष एतामन्वाहुः ॥३५॥ तां
वाऽअष्टमीमनुब्रूयात् । गायत्री वाऽएषा निदानेनाष्टाक्षरा वै गायत्री तस्मादष्ट-
मीमनुब्रूयात् ॥३६॥ तद्धैके । पुरस्ताद्धाय्ये दधत्यन्नं धाय्ये मुखतऽइदमन्नाद्यं दध्म
इति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यादनवक्लृप्ता तस्यैषा भवति यः पुरस्ताद्धाय्ये दधाति
दशमी वा हि तर्ह्येकादशी वा संपद्यते तस्यो हैवैषावक्लृप्ता भवति यस्यैतामष्ट-
मीमन्वाहुस्तस्मादुपरिष्टादेव धाय्ये दध्यात् ॥३७॥ समिध्यमानोऽअध्वरऽइति । अ-
ध्वरो वै यज्ञः समिध्यमानो यज्ञऽइत्येवैतदाहाग्निः पावक ईड्य इति पावको ह्येष
ईड्यो ह्येष शोचिष्केशस्तमीमहऽइति शोचन्तीव ह्येतस्य केशाः समिद्धस्य समि
द्धोऽअग्नऽआहुतेत्यतः प्राचीनꣳ सर्वमिध्ममभ्यादध्याद्यदन्यत्समिधोऽपवृक्तऽइव हि
तद्धोता यदाऽअन्यत्समिध इध्मस्यातिरिच्यतेऽतिरिक्तं तद्यद्वै यज्ञस्यातिरिक्तं द्विष-
न्तꣳ हास्य तद्भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते तस्मादतः प्राचीनꣳ सर्वमिध्ममभ्यादध्याद्यदन्य-
त्समिधः ॥३८॥ देवान्यक्षि स्वध्वरेति । अध्वरो वै यज्ञो देवान्यक्षि सुयज्ञियेत्येवैत-
दाह त्वꣳ हि हव्यवाडसीत्येष हि हव्यवाडग्निस्तस्मादाह त्वꣳ हि हव्यवाड-
सीत्या जुहोता दुवस्यताग्निं प्रयत्यध्वरे । वृणीध्वꣳ हव्यवाहनमिति संप्रेष्यत्येवै-
तयाजुहुत च यजत च यस्मै कामाय समैन्धिढ्वं तत्कुरुतेत्येवैतदाहाग्निं प्रयत्यध्वर
ऽइत्यध्वरो वै यज्ञोऽग्निं प्रयति यज्ञऽइत्येवैतदाह वृणीध्वꣳ हव्यवाहनमित्येष हि

हव्यवाहनो यदग्निस्तस्मादाह वृणीध्वꣳ हव्यवाहनमिति ॥३९॥ तं वाऽएतम् । अधरवत्तं त्रिचमन्वाह देवान्ह वै यज्ञेन यजमानांत्सपत्ना असुरा दुधूर्षां चक्रुस्ते दुधूर्षन्त एव न शेकुर्धूर्वितुं ते पराबभूवुस्तस्माद्यज्ञोऽध्वरो नाम दुधूर्षन्ह वा ऽएनꣳ सपत्नः पराभवति यस्यैवं विदुषोऽध्वरवत्तं त्रिचमन्वाहुर्यावद्देव सौम्येनाध्वरेणेष्ट्वा जयति तावज्जयति ॥४०॥ ब्राह्मणम् ॥२ [४.१.]॥

एतद्ध वै देवा अग्निं गरिष्ठेऽयुञ्जन् । यद्धोतृवऽइदं नो हव्यं वहेति तमेतद्गरिष्ठे युक्त्वोपामदन्वीर्यवान्वै त्वमस्यलं वै त्वमेतस्माऽअसीति वीर्यं समादधतो यथेदमप्येतर्हि ज्ञातीनां यं गरिष्ठे युञ्जन्ति तमुपमदन्ति वीर्यवान्वै त्वमस्यलं वै त्वमेतस्माऽअसीति वीर्यं समादधतः स यद्त ऊर्ध्वमन्वाहोपस्तौत्येवैनमेतद्वीर्यमेवास्मिन्दधाति ॥१॥ अग्ने महाꣳ२॥ऽअसि ब्राह्मण भारतेति । ब्रह्म ह्यग्निस्तस्मादाह ब्राह्मणेति भारतेत्येष हि देवेभ्यो हव्यं भरति तस्माद्भरतोऽग्निरित्याहुरेष उ वा ऽइमाः प्रजाः प्राणो भूत्वा बिभर्ति तस्माद्वेवाह भारतेति ॥२॥ अथार्षेयं प्रवृणीते । ऋषिभ्यश्चैवैनमेतद्देवेभ्यश्च निवेदयत्ययं महावीर्यो यो यज्ञं प्रापदिति तस्मादार्षेयं प्रवृणीते ॥३॥ परस्तादर्वाक्प्रवृणीते । परस्ताद्ध्यर्वाच्यः प्रजाः प्रजायन्ते ज्यायसस्पतयऽउ चैवैतं निह्नुतऽइदꣳ हि पितैवाग्रेऽथ पुत्रोऽथ पौत्रस्तस्मात्परस्तादर्वाक्प्रवृणीते ॥४॥ स आर्षेयमुक्त्वाह । देवेद्धो मन्विद्ध इति देवा ह्येतमग्रऽऐन्धत तस्मादाह देवेद्ध इति मन्विद्ध इति मनुर्ह्येतमग्रऽऐन्ध तस्मादाह मन्विद्ध इति ॥५॥ ऋषिष्टुत इति । ऋषयो ह्येतमग्रेऽस्तुवंस्तस्मादाहर्षिष्टुत इति ॥६॥ विप्रानुमदित इति । एते वै विप्रा यदृषय एते ह्येतमन्वमदंस्तस्मादाह विप्रानुमदित इति ॥७॥ कविशस्त इति । एते वै कवयो यदृषय एते ह्येतमशꣳसंस्तस्मादाह कविशस्त इति ॥८॥ ब्रह्मसꣳशित इति । ब्रह्मसꣳशितो ह्येष घृताहवन इति घृताहवनो ह्येषः ॥९॥ प्रणीर्यज्ञानाꣳ रथीरध्वराणामिति । एतेन

ये सर्वान्यज्ञान्प्रणयन्ति ये च पाकयज्ञा ये चेतरे तस्मादाह प्रणीर्यज्ञानामिति ॥१०॥ रथीरध्वराणामिति । रथो ह वाऽएष भूत्वा देवेभ्यो यज्ञं वहति तस्मादाह रथीरध्वराणामिति ॥११॥ अतूर्तो होता तूर्णिर्हव्यवाडिति । न ह्येतꣳ रक्षाꣳसि तरन्ति तस्मादाहातूर्तो होतेति तूर्णिर्हव्यवाडिति सर्वꣳ ह्येष पाप्मानं तरति तस्मादाह तूर्णिर्हव्यवाडिति ॥१२॥ आस्पात्रं जुहूर्देवानामिति । देवपात्रं वाऽएष यदग्निस्तस्मादग्नौ सर्वेभ्यो देवेभ्यो जुह्वति देवपात्रꣳ ह्येष प्राप्नोति ह वै तस्य पात्रं यस्य पात्रं प्रेप्स्यति य एवमेतद्वेद ॥१३॥ चमसो देवपान इति । चमसेन ह वाऽएतेन भूतेन देवा भक्षयन्ति तस्मादाह चमसो देवपान इति ॥१४॥ अराꣳ॥ऽइवाग्ने नेमिर्देवांस्त्वं परिभूरसीति । यथारान्नेमिः सर्वतः परिभूरेवं त्वं देवांत्सर्वतः परिभूरसीत्येवैतदाह ॥१५॥ आवह देवान्यजमानायेति । तदस्मै यज्ञाय देवानावोढवाऽआहाग्निमग्नऽआवहेति तदाग्नेयायाज्यभागायाग्निमावोढवाऽआह सोममावहेति तत्सौम्यायाज्यभागाय सोममावोढवाऽआहाग्निमावहेति तद्य एष उभयत्राच्युत आग्नेयः पुरोडाशो भवति तस्माऽअग्निमावोढवाऽआह ॥१६॥ अथ यथादेवतम् । देवाꣳ॥ऽआज्यपाꣳ॥ऽआवहेति तत्प्रयाजानुयाजानावोढवाऽआह प्रयाजानुयाजा वै देवा आज्यपा अग्निꣳ होत्रायावहेति तदग्निꣳ होत्रायावोढवाऽआह स्वं महिमानमावहेति तत्स्वं महिमानमावोढवाऽआह वाग्वाऽअस्य स्वो महिमा तद्वाचमावोढवाऽआहा च वह जातवेदः सुयजा च यजेति तद्या एवैतद्देवता आवोढवाऽआह ता एवैतदाहा चैना वहानुष्ठ्या च यजेति यदाह सुयजा च यजेति ॥१७॥ स वै तिष्ठन्नन्वाह । अन्वाह ह्येतदसौ ह्यनुवाक्या तदसाविवैतद्भूत्वान्वाह तस्मात्तिष्ठन्नन्वाह ॥१८॥ आसीनो याज्यां यजति । इयꣳ हि याज्या तस्मान्न कश्चन तिष्ठन्याज्यां यजतीयꣳ हि याज्या तदियमेवैतद्भूत्वा यजति तस्मादासीनो याज्यां यजति ॥१९॥ ॥ ब्राह्मणम् ॥४ [४. २.] ॥०॥

यो ह वाऽअग्निः सामिधेनीभिः समिद्धः । अतितरांᳲ ह वै स इतरस्मादग्नि-स्तपत्यनवधृष्यो हि भवत्यनवमृश्यः ॥१॥ स यथा हैवाग्निः । सामिधेनीभिः समिद्धस्तपत्येवᳲ हैव ब्राह्मणः सामिधेनीर्विद्वाननुब्रुवंस्तपत्यनवधृष्यो हि भवत्यनवमृश्यः ॥२॥ सोऽन्वाह । प्रव इति प्राणो वै प्रवान्प्राणमेवैतया समिन्द्धऽअग्नऽआयाहि वीतयऽइत्यपानो वाऽएतवानपानमेवैतया समिन्द्धे बृहच्छोचा यविष्ठेत्युदानो वै बृहच्छोचा उदानमेवैतया समिन्द्धे ॥३॥ स नः पृथु श्रवाय्यमिति । श्रोत्रं वै पृथु श्रवाय्यᳲ श्रोत्रेण हीदमुरु पृथु शृणोति श्रोत्रमेवैतया समिन्द्धे ॥४॥ ईडेन्यो नमस्य इति । वाग्वाऽईडेन्या वाग्घीदᳲ सर्वमीट्टे वाचेदᳲ सर्वमीडितं वाचमेवैतया समिन्द्धे ॥५॥ अश्वो न देववाहन इति । मनो वै देववाहनं मनो हीदं मनस्विनं भूयिष्ठं वनीवाह्यते मन एवैतया समिन्द्धे ॥६॥ अग्ने दीद्यतं बृहदिति । चक्षुर्वै दीदयेव चक्षुरेवैतया समिन्द्धे ॥७॥ अग्निं दूतं वृणीमहऽइति । य एवायं मध्यमः प्राण एतमेवैतया समिन्द्धे स हैषान्तस्था प्राणानामतो ह्यन्यऽऊर्ध्वाः प्राणा अतोऽन्येऽवाञ्चोऽन्तस्था ह भवत्यन्तस्थामेनं मन्यन्ते यऽएवमेतामन्तस्थां प्राणानां वेद ॥८॥ शोचिष्केशस्तमीमहऽइति । शिश्नं वै शोचिष्केशᳲ शिश्नᳲ हीदᳲ शिश्निनं भूयिष्ठᳲ शोचयति शिश्नमेवैतया समिन्द्धे ॥९॥ समिद्धोऽअग्नऽआहुतेति । य एवायमवाङ्प्राण एतमेवैतया समिन्द्धऽआ जुहोता दुवस्यतेति सर्वमात्मानᳲ समिन्द्धऽआ नखेभ्योऽथो लोमभ्यः ॥१०॥ स यद्येनं प्रथमायाᳲ सामिधेन्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयात्प्राणं वाऽएतदात्मनोऽग्नावाधाः प्राणेनात्मन आर्त्तिमारिष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥११॥ यदि द्वितीयस्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयादपानं वाऽएतदात्मनोऽग्नावाधा अपानेनात्मन आर्त्तिमारिष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥१२॥ यदि तृतीयस्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयादुदानं वाऽ - - उदानेना० - - स्यात् ॥१३॥ यदि चतुर्थ्यामनुव्याहरेत् । तं प्रतिब्रूयाच्छ्रोत्रं

वाऽएतदात्मनोऽग्नावाधाः श्रोत्रेणात्मन आर्त्तिमारिष्यसि बधिरो भविष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥१४॥ यदि पञ्चम्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयाद्वाचं वाऽएतदात्मनोऽग्नावाधा वाचात्मन आर्त्तिमारिष्यसि मूको भवि° -- स्यात् ॥१५॥ यदि षष्ठ्यामनुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयान्मनो वाऽएतदात्मनोऽग्नावाधा मनसात्मन आर्त्तिमारिष्यसि मनोमुषिगृहीतो मोमुघश्चरिष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥१६॥ यदि सप्तम्याम° -। -°याच्चक्षुर्वाऽएतदात्मनोऽग्नावाधाश्चक्षुषात्मन आर्त्तिमारिष्यस्यन्धो भवि° -- स्यात् ॥१७॥ यद्यष्टम्याम° -। -°यान्मध्यं वाऽएतत्प्राणमात्मनोऽग्नावाधा मध्येन प्राणेनात्मन आर्त्तिमारिष्यस्युद्ध्माय मरिष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥१८॥ यदि नवम्याम° -। -°याच्छिश्नं वाऽएतदात्मनोऽग्नावाधाः शिश्नेनात्मन आर्त्तिमारिष्यसि क्लीबो भवि° -- स्यात् ॥१९॥ यदि दशम्यामनु° -। -°यादवाञ्चं वाऽएतत्प्राणमात्मनोऽग्नावाधा अवाचा प्राणेनात्मन आर्त्तिमारिष्यस्यपिनद्धो मरिष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥२०॥ यद्येकादश्याम° -। -°यात्सर्वं वाऽएतदात्मानमग्नावाधाः सर्वेणात्मनार्त्तिमारिष्यसि क्षिप्रेऽमुं लोकमेष्यसीति तथा हैव स्यात् ॥२१॥ स यथा हैवाग्निं । सामिधनीभिः समिद्धमापद्यार्त्तिं न्येत्येवं हैव ब्राह्मणं सामिधेनीर्विद्वांसं समनुब्रुवन्तमनुव्याहृत्यार्त्तिं न्येति ॥२२॥ ब्राह्मणम् ॥५ [४.३.]॥

तं वाऽएतमग्निं समैन्धिषत । समिद्धे देवेभ्यो जुहवामेति तस्मिन्नेतेऽएव प्रथमेऽआहुती जुहोति मनसे चैव वाचे च मनश्च हैव वाक्च युजौ देवेभ्यो यज्ञं वहतः ॥१॥ स यदुपांशु क्रियते । तन्मनो देवेभ्यो यज्ञं वहत्यथ यद्वाचा निरुक्तं क्रियते तद्वाग्देवेभ्यो यज्ञं वहत्येतद्वाऽइदं द्वयं क्रियते तदेतेऽएवैतत्संतर्पयति तृप्ते प्रीते देवेभ्यो यज्ञं वहात इति ॥२॥ स्रुवेण तमाघारयति । यं मनसऽआघारयति वृषा हि मनो वृषा हि स्रुवः ॥३॥ स्रुचा तमाघारयति । यं वाचऽआघारयति योषा हि वाग्योषा हि स्रुक् ॥४॥ तूष्णीं तमाघारयति । यं मनसऽआघा-

रयति न स्वाहेति चनानिरुक्तꣳ हि मनोऽनिरुक्तꣳ ह्येतद्यत्तूष्णीम् ॥५॥ मन्त्रेण तमाघारयति । यं वाचऽआघारयति निरुक्ता हि वाङ्निरुक्तो हि मन्त्रः ॥६॥ आसीनस्तमाघारयति । यं मनसऽआघारयति तिष्ठंस्तं यं वाचे मनश्च ह वै वाक्च युजौ देवेभ्यो यज्ञं वहतो यतरो वै युजोर्ह्रसीयान्भवत्युपवर्हं वै तस्मै कुर्वन्ति वाग्वै मनसो ह्रसीयस्यपरिमिततरमिव हि मनः परिमिततरेव हि वाक्तद्वाचऽएवैतदुपवर्हं करोति ते सयुजौ देवेभ्यो यज्ञं वहतस्तस्मात्तिष्ठन्वाचऽआघारयति ॥७॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य आसङ्गाद्बिभयां चक्रुस्तऽएतद्दक्षिणतः प्रत्युदश्रयन्नुच्छ्रितमिव हि वीर्यं तस्माद्दक्षिणतस्तिष्ठन्नाघारयति स यदुभयत आघारयति तस्मादिदं मनश्च वाक्च समानमेव सन्नानेव शिरो ह वै यज्ञस्यैतयोरन्यतर आघारयोर्मूलमन्यतरः ॥८॥ स्रुवेण तमाघारयति । यो मूलं यज्ञस्य स्रुचा तमाघारयति यः शिरो यज्ञस्य ॥९॥ तूष्णीं तमाघारयति । यो मूलं यज्ञस्य तूष्णीमिव ह्रीदं मूलं नो ह्यत्र वाग्वदति ॥१०॥ मन्त्रेण तमाघारयति । यः शिरो यज्ञस्य वाग्घि मन्त्रः शीर्ष्णो ह्ययमधि वाग्वदति ॥११॥ आसीनस्तमाघारयति । यो मूलं यज्ञस्य निषण्णमिव ह्रीदं मूलं तिष्ठंस्तमाघारयति यः शिरो यज्ञस्य तिष्ठतीव ह्रीदꣳ शिरः ॥१२॥ स स्रुवेण पूर्वमाघारमाघार्याह । अग्निमग्नीत्सम्मृड्ढीति यथा धुरमध्यूहेदेवं तद्यत्पूर्वमाघारमाघारयत्यध्युह्य हि धुरं युञ्जन्ति ॥१३॥ अथ सम्मार्ष्टि । युनक्त्येवैनमेतद्युक्तो देवेभ्यो यज्ञं वहादिति तस्मात्सम्मार्ष्टि परिक्रामꣳ सम्मार्ष्टि परिक्रामꣳ हि योग्यं युञ्जन्ति त्रिस्त्रिः सम्मार्ष्टि त्रिवृद्धि यज्ञः ॥१४॥ स सम्मार्ष्टि । अग्ने वाजजिद्वाजं त्वा सरिष्यन्तं त्वा वाजजितꣳ सम्मार्ज्मीति यज्ञं वा अद्यन्तं यक्ष्यन्तꣳ सम्मार्ज्मीत्येवैतदाहाथोपरिष्टात्तूष्णीं त्रिस्तद्यथा युक्त्वा प्राजित्वाह वहेत्येवमेवैतत्कशयोपनिर्यति प्रेहि देवेभ्यो यज्ञं वहेति तस्मादुपरिष्टात्तूष्णीं त्रिस्तद्यदेतदुत्तरेण कर्म क्रियते तस्मादिदं मनश्च वाक्च समानमेव सन्ना-

नैव ॥१५॥ ब्राह्मणम् ॥ ६ [४.४.] ॥ ॥ तृतीयः प्रपाठकः ॥ ॥ कण्डिकासंख्या १२० ॥ ॥

स स्रुचोत्तरमाघारमाघारयिष्यन् । पूर्वेण स्रुचावञ्जलिं निदधाति नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्य इति तद्देवेभ्यश्चैवैतत्पितृभ्यश्चार्त्विज्यं करिष्यन्निह्नुते सुयमे मे भूयास्तमिति स्रुचावादत्ते सुभरे मे भूयास्तं भर्तुं वाꣳ शक्नेयमित्येवैतदाहास्कन्नमद्य देवेभ्य आज्यꣳ सम्भ्रियासमित्यविक्षुब्धमद्य देवेभ्यो यज्ञं तनवाऽइत्येवैतदाह ॥१॥ अङ्घ्रिणा विष्णो मा त्वावक्रमिषमिति । यज्ञो वै विष्णुस्तस्माऽएवैतन्निह्नुते मा त्वावक्रमिषमिति वसुमतीमग्ने ते छायामुपस्थेषमिति साधीमग्ने ते छायामुपस्थेषमित्येवैतदाह ॥२॥ विष्णो स्थानमसीति । यज्ञो वै विष्णुस्तस्यैव ह्येतदन्तिके तिष्ठति तस्मादाह विष्णो स्थानमसीतीत इन्द्रो वीर्यमकृणोदित्यतो हीन्द्रस्तिष्ठन्दक्षिणतो नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यपाहंस्तस्मादाहेत इन्द्रो वीर्यमकृणोदित्यूर्ध्वोऽध्वर आस्थादित्यध्वरो वै यज्ञ ऊर्ध्वो यज्ञ आस्थादित्येवैतदाह ॥३॥ अग्ने वेर्होत्रं वेर्दूत्यमिति । उभयं वाऽएतदग्निर्देवानाꣳ होता च दूतश्च तदुभयं विद्धि यद्देवानामसीत्येवैतदाहावतां त्वां द्यावापृथिवीऽअव त्वं द्यावापृथिवीऽइति नात्र तिरोहितमिवास्ति स्विष्टकृद्देवेभ्य इन्द्र आज्येन हविषाभूत्स्वाहेतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्र आज्येनेति वाचे वाऽएतमाघारमाघारयतीन्द्रो वागित्यु वाऽआहुस्तस्माद्वाहेन्द्र आज्येनेति ॥४॥ अथासꣳस्पर्शयन्स्रुचौ पर्येत्य । ध्रुवया समनक्ति शिरो वै यज्ञस्योत्तर आघार आत्मा वै ध्रुवा तदात्मन्येवैतच्छिरः प्रतिदधाति शिरो वै यज्ञस्योत्तर आघारः श्रीर्वै शिरः श्रीर्हि वै शिरस्तस्माद्योऽर्धस्य श्रेष्ठो भवत्यसावमुष्यार्धस्य शिर इत्याहुः ॥५॥ यजमान एव ध्रुवामनु । योऽस्माऽअरातीयति स उपभृतमनु स यद्धोपभृता समञ्ज्याद्यो यजमानायारातीयति तस्मिंछ्रियं दध्यात्तद्यजमानऽएवैतच्छ्रियं दधाति तस्माद्ध्रुवया समनक्ति ॥६॥ स समनक्ति । सं ज्योतिषा

ज्योतिरिति ज्योतिर्वाऽइतरस्यामाज्यं भवति ज्योतिरितरस्यां ते ह्येतदुभे ज्योतिषी संगच्छेते तस्मादेवᳬ समनक्ति ॥७॥ अथातो मनसश्चैव वाचश्च । अहम्भद्रऽउदितं मनश्च ह वै वाक्चाहम्भद्रऽऊदाते ॥८॥ तद्ध मन उवाच । अहमेव त्वच्छ्रेयोऽस्मि न वै मया त्वं किं चनानभिगतं वदसि सा यन्मम त्वं कृतानुकरानुवर्त्मास्यहमेव त्वच्छ्रेयोऽस्मीति ॥९॥ अथ ह वागुवाच । अहमेव त्वच्छ्रेयस्यस्मि यद्वै त्वं वेत्थाहं तद्विज्ञपयाम्यहᳬ संज्ञपयामीति ॥१०॥ ते प्रजापतिं प्रतिप्रश्नमेयतुः । स प्रजापतिर्मनसऽएवानूवाच मन एव त्वच्छ्रेयो मनसो वै त्वं कृतानुकरानुवर्त्मासि श्रेयसो वै पापीयान्कृतानुकरोऽनुवर्त्मा भवतीति ॥११॥ सा ह वाक्परोक्ता विसिष्मिये । तस्यै गर्भः पपात सा ह वाक्प्रजापतिमुवाचाहव्यवाडेवाहं तुभ्यं भूयासं यां मा परावोच इति तस्माद्यत्किं च प्राजापत्यं यज्ञे क्रियतऽउपाᳬश्वेव तत्क्रियतेऽहव्यवाड्धि वाक्प्रजापतयऽआसीत् ॥१२॥ तद्धैतद्देवाः । रेतश्चर्मन्वा यस्मिन्वा बभ्रुस्तद्ध स्म पृच्छन्त्यत्रैव त्याऽ३दिति ततोऽत्रिः सम्बभूव तस्मादप्यात्रेय्या योषितैनस्व्येतस्यै हि योषायै वाचो देवताया एते सम्भूताः ॥१३॥ ब्राह्मणम् ॥१ [४.५.]॥ अध्यायः ॥४॥ ॥

स वै प्रवरायाश्रावयति । तद्यत्प्रवरायाश्रावयति यज्ञो वाऽआश्रावणं यज्ञमभिव्याहृत्याथ होतारं प्रवृणाऽइति तस्मात्प्रवरायाश्रावयति ॥१॥ स इध्मसंनहनान्येवाभिपद्याश्रावयति । स यद्धानारभ्य यज्ञमध्वर्युराश्रावयेद्वेपनो वा ह स्यादन्यां वार्त्तिमार्छेत् ॥२॥ तद्धैके । वेदे स्तीर्णाये बर्हिरभिपद्याश्रावयन्तीध्मस्य वा शकलमपछिद्याभिपद्याश्रावयन्तीदं वै किंचिद्यज्ञस्येदं यज्ञमभिपद्याश्रावयाम इति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यादेतद्वै किंचिद्यज्ञस्य येऽइध्मः संनद्धो भवत्यग्निᳬ सम्मृजन्ति तद्वैव खलु यज्ञमभिपद्याश्रावयति तस्मादिध्मसंनहनान्येवाभिपद्याश्रावयेत् ॥३॥ स आश्राव्य । य एव देवानाᳬ होता तमेवाग्रे प्रवृणीतेऽग्निमेव तदग्रये चैवैतद्देवेभ्यश्च

निह्नुते यदहाग्रेऽग्निं प्रवृणीते तदग्नये निह्नुतेऽथ यो देवानाᳪं होता तमग्रे प्रवृणीते तदु देवेभ्यो निह्नुते ॥४॥ स आह । अग्निर्देवो दैव्यो होतेत्यग्निर्हि देवानाᳪं होता तस्मादाहाग्निर्देवो दैव्यो होतेति तदग्नये चैव देवेभ्यश्च निह्नुते यदहाग्रेऽग्निमाह तदग्नये निह्नुतेऽथ यो देवानाᳪं होता तमग्रऽआह तदु देवेभ्यो निह्नुते ॥५॥ देवान्यत्तद्विद्वांश्चिकित्वानिति । एष वै देवाननुविद्वान्यदग्निः स एनाननुविद्वाननुष्ठ्या यत्तदित्येवैतदाह ॥६॥ मनुष्वद्भरतवदिति । मनुर्ह वाऽअग्रे यज्ञेनेजे तदनुकृत्येमाः प्रजा यजन्ते तस्मादाह मनुष्वदिति मनोर्यज्ञऽइत्यु वाऽआहुस्तस्माद्वेवाह मनुष्वदिति ॥७॥ भरतवदिति । एष हि देवेभ्यो हव्यं भरति तस्माद्भरतोऽग्निरित्याहुरेष उ वाऽइमाः प्रजाः प्राणो भूत्वा बिभर्ति तस्माद्वेवाह भरतवदिति ॥८॥ अथार्षेयं प्रवृणीते । ऋषिभ्यश्चैवैनमेतद्देवेभ्यश्च निवेदयत्ययं महावीर्यो यो यज्ञं प्रापदिति तस्मादार्षेयं प्रवृणीते ॥९॥ परस्तादर्वाक्प्रवृणीते । परस्ताद्ध्यर्वाच्यः प्रजाः प्रजायन्ते ज्यायसस्पतयऽउ चैवैतन्निह्नुतऽइदᳪं हि पितेवाग्रेऽथ पुत्रोऽथ पौत्रस्तस्मात्परस्तादर्वाक्प्रवृणीते ॥१०॥ स आर्षेयमुक्त्वाह । ब्रह्मण्वदिति ब्रह्म ह्यग्निस्तस्मादाह ब्रह्मण्वदित्या च वक्षदिति तद्या एवैतद्देवता आवोढवाऽआह ता एवैतदाहा च वक्षदिति ॥११॥ ब्राह्मणा अस्य यज्ञस्य प्राविताऱ इति । एते वै ब्राह्मणा यज्ञस्य प्राविताऱो येऽनूचाना एते ह्येनं तन्वत ऽएतऽएनं जनयन्ति तदु तेभ्यो निह्नुते तस्मादाह ब्राह्मणा अस्य यज्ञस्य प्राविताऱ इति ॥१२॥ असौ मानुष इति । तदिमं मानुषᳪं होतारं प्रवृणीतेऽहोता ह्येष पुरायेतर्हि होता ॥१३॥ स प्रवृतो होता जपति । देवता उपधावति यथाऽनुष्ठ्या देवेभ्यो वषट्कुर्याद्यथानुष्ठ्या देवेभ्यो हव्यं वहेद्यथा न ह्वलेदेवं देवता उपधावति ॥१४॥ तत्र जपति । एतत्त्वा देव सवितर्वृणतऽइति तत्सवितारं प्रसवायोपधावति स हि देवानां प्रसविताग्निᳪं होत्रायेति तदग्नये चैवैतद्देवेभ्यश्च निह्नुते

यदस्याग्नेऽग्निमाह तदग्नये निह्नुतेऽथ यो देवानाᳪं होता तमग्नऽइत्याह तदु देवेभ्यो निह्नुते ॥१५॥ सह पित्रा वैश्वानरेणेति । संवत्सरो वै पिता वैश्वानरः प्रजापतिस्तत्संवत्सरायैवैतत्प्रजापतये निह्नुतेऽग्ने पूषन्बृहस्पते प्र च वद प्र च यजेत्यनुवक्ष्यन्वाऽएतद्वक्ष्यन्भवति तदेताभ्य एवैतद्देवताभ्यो निह्नुते यूयमनुब्रूत यूयं यजतेति ॥१६॥ ॥ शतम् ॥४००॥ ॥ वसूनाᳪं राती स्याम । रुद्राणामुर्व्यायाᳪं स्वादित्या अदितये स्यामानेहस इत्येते वै त्रया देवा यद्वसवो रुद्रा आदित्या एतेषामभिगुप्तौ स्यामेत्येवैतदाह ॥१७॥ जुष्टामद्य देवेभ्यो वाचमुद्यासमिति । जुष्टमद्य देवेभ्योऽनूद्यासमित्येवैतदाह तद्धि समृद्धं यो जुष्टं देवेभ्योऽनुब्रवत् ॥१८॥ जुष्टां ब्रह्मभ्य इति । जुष्टमद्य ब्राह्मणेभ्योऽनूद्यासमित्येवैतदाह तद्धि समृद्धं यो जुष्टं ब्राह्मणेभ्योऽनुब्रवत् ॥१९॥ जुष्टां नराशᳪंसायेति । प्रजा वै नरस्तत्सर्वाभ्यः प्रजाभ्य आह तद्धि समृद्धं यश्च वेद यश्च न साधन्ववोचत्साधन्ववोचदित्येव विसृजन्ते यदद्य होतृवर्ये जिह्मं चक्षुः परापतत् अग्निष्टत्पुनराभ्रियाज्जातवेदा विचर्षणिरिति यथा यानग्नेऽग्नीन्होत्राय प्रावृणत ते प्राधन्वन्नेवं यन्मेऽत्र प्रवरेणामाथि तन्मे पुनराप्याययेत्येवैतदाह तथो हास्यैतत्पुनराप्यायते ॥२०॥ अथाध्वर्युश्चाग्नीधं च सम्मृशति । मनो वाऽअध्वर्युर्वाग्घोता तन्मनश्चैवैतद्वाचं च संदधाति ॥२१॥ तत्र जपति । षण्मोर्वीरᳪंहसस्पान्त्वग्निश्च पृथिवी चापश्च वाजश्चाहश्च रात्रिश्चेत्येता मा देवता आर्त्तेर्गोपायन्त्वित्येवैतदाह तस्यो हि न ह्वलास्ति यमेता देवता आर्त्तेर्गोपायेयुः ॥२२॥ अथ होतृषदनमुपावर्त्तते । स होतृषदनादेकं तृणं निरस्यति निरस्तः परावसुरिति परावसुर्ह वै नामासुराणाᳪं होता स तमेवैतद्धोतृषदनान्निरस्यति ॥२३॥ अथ होतृषदनऽउपविशति । इदमहमर्वावसोः सदने सीदामीत्यर्वावसुर्वै नाम देवानाᳪं होता तस्यैवैतत्सदने सीदति ॥२४॥ तत्र जपति । विश्वकर्मस्तनूपा असि मा मो दोषिष्टं मा मा हिᳪंसिष्टमेष वां लोक इत्यु-

दहेत्यन्तरा वाऽएतदाहवनीयं च गार्हपत्यं चास्ते तत्तु ताभ्यां निह्नुते मा मो दोषिष्टं मा मा हिꣳसिष्टमिति तथा हैनमेतौ न हिꣳस्तः ॥२५॥ अथाग्निमीक्षमाणो जपति । विश्वे देवाः शास्तन मा यथेह होता वृतो मनवै यन्निषद्य । प्र मे ब्रूत भागधेयं यथा वो येन पथा हव्यमा वो वहानीति यथा येभ्यः यद्याꣳ स्यात्तान्ब्रूयाद्वनु मा शास्त यथा व आहरिष्यामि यथा वः परिवेक्ष्यामीत्येवमेवैतद्देवेषु प्रशासनमिच्छतेऽनु मा शास्त यथा वोऽनुष्या वषट्कुर्यामनुष्या हव्यं वहेयमिति तस्मादेवं जपति ॥२६॥ ब्राह्मणम् ॥२[५.१.]॥ ॥

अग्निर्होता वेत्वग्नेर्होत्रमिति । अग्निरिदꣳ होता वेत्वित्येवैतदाहाग्नेर्होत्रमिति तस्यो हि होत्रं वेत्तु प्रावित्रमिति यज्ञो वै प्रावित्रं वेत्तु यज्ञमित्येवैतदाह साधु ते यजमान देवतेति साधु ते यजमान देवता यस्य तेऽग्निर्होतेत्येवैतदाह घृतवतीमध्वर्यो स्रुचमास्यस्वेति तदध्वर्युं प्रसौति स यदेकामिवाह ॥१॥ यजमान एव जुहूमनु । योऽस्माऽअरातीयति स उपभृतमनु स यद्धैऽइव-ब्रूयाद्यजमानाय द्विषन्तं भ्रातृव्यं प्रत्युद्यामिनं कुर्याद्त्तेव जुहूमन्वाद्य उपभृतमनु स यद्धैऽइव ब्रूयादत्त्रऽआद्यं प्रत्युद्यामिनं कुर्यात्तस्मादेकामिवैवाह ॥२॥ देवयुवं विश्ववारामिति । उपस्तौत्येवैनामेतन्महयत्येव यदाह देवयुवं विश्ववारामितीडामहे देवाꣳ॥ऽईडेन्यान्नमस्याम नमस्यान्यजाम यज्ञियानितीडामहे तान्देवान्यऽईडेन्या नमस्याम तान्ये नमस्या.यजाम यज्ञियानिति मनुष्या वाऽईडेन्याः पितरो नमस्या देवा यज्ञियाः ॥३॥ या वै प्रजा यज्ञेऽनन्वाभक्ताः । पराभूता वै ता एवमेवैतद्या इमाः प्रजा अपराभूतास्ता यज्ञऽआभजति मनुष्याननु पशवो देवाननु वयाꣳस्योषधयो वनस्पतयो यदिदं किञ्चैवमु तत्सर्वं यज्ञऽआभक्तम् ॥४॥ ता वाऽएताः । नव व्याहृतयो भवन्ति नवैमे पुरुषे प्राणा एतानेवास्मिन्नेतद्दधाति तस्मान्नव व्याहृतयो भवन्ति ॥५॥ यज्ञो ह देवेभ्योऽपचक्राम । तं देवा अन्वमन्त्रयन्ता नः शृणूप न

आवर्तस्वेति सोऽस्तु तथेत्येव देवानुपाववर्त तेनोपावृत्तेन देवा अयजन्त तेनेष्ट्वै-
तदभवन्यदिदं देवाः ॥६॥ स यदाश्रावयति । यज्ञमेवैतदनुमन्त्रयतऽआ नः शृणूप
न आवर्तस्वेत्यथ यत्प्रत्याश्रावयति यज्ञ एवैतदुपावर्ततेऽस्तु तथेति तेनोपावृत्ते-
न रेतसा भूतेनऽर्त्विजः संप्रदायं चरन्ति यजमानेन परोऽक्षं यथा पूर्णपात्रेण संप्र-
दायं चरेयुरेवमनेनऽर्त्विजः संप्रदायं चरन्ति तद्वाचैवैतत्संप्रदायं चरन्ति वाग्घि यज्ञो
वागु हि रेतस्तदेतेनैवैतत्संप्रदायं चरन्ति ॥७॥ सोऽनुब्रूहीत्येवोक्ताध्वर्युः । नाप-
व्याहरेन्नोऽएव होतापव्याहरेदाश्रावयत्यध्वर्युस्तदग्नीधं यज्ञ उपावर्तते ॥८॥ सो
ऽग्नीन्नापव्याहरेत् । आ प्रत्याश्रावणात्प्रत्याश्रावयत्यग्नीत्तत्पुनरध्वर्युं यज्ञ उपावर्त-
ते ॥९॥ ॥ काण्डस्यार्द्धम् ॥३११॥ ॥ सोऽध्वर्युर्नापव्याहरेत् । आ यजेति वक्तोर्य-
जेत्येवाध्वर्युर्होत्रे यज्ञं संप्रयच्छति ॥१०॥ स होता नापव्याहरेत् । आ वषट्कारात्तं
वषट्कारेणाग्नाविव योनौ रेतो भूतं सिञ्चत्यग्निर्वै योनिर्यज्ञस्य स ततः प्रजायत
ऽइति नु हविर्यज्ञेऽथ सौम्येऽध्वरे ॥११॥ स वै ग्रहं गृहीत्वाध्वर्युः । नापव्याहरे-
दोपाकरणादुपावर्तध्वमित्येवाध्वर्युरुद्गातृभ्यो यज्ञं संप्रयच्छति ॥१२॥ तऽउद्गातारो
नापव्याहरेयुः । ओत्तमाया ऋचोत्तमेत्येवोद्गातारो होत्रे यज्ञं संप्रयच्छन्ति ॥१३॥
स होता नापव्याहरेत् । आ वषट्कारात्तं वषट्कारेणाग्नाविव योनौ रेतो भूतं
सिञ्चत्यग्निर्वै योनिर्यज्ञस्य स ततः प्रजायते ॥१४॥ स यद्ध सोऽपव्याहरेत् । यं
यज्ञ उपावर्तते यथा पूर्णपात्रं परासिञ्चेदेवं ह स यजमानं परासिञ्चेत्स यत्र है-
वमृत्विजः संविदाना यज्ञेन चरन्ति सर्वमेव तत्र कल्पते न मुह्यति तस्मादेवमेव
यज्ञो भर्तव्यः ॥१५॥ ता वाऽएताः । पञ्च व्याहृतयो भवन्त्यो श्रावयास्तु श्रौष-
ड्यज ये यजामहे वौषडिति पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशुः पञ्चऽर्तवः संवत्सरस्यैषैका
यज्ञस्य मात्रैषा सम्पत् ॥१६॥ तासां सप्तदशाक्षराणि । सप्तदशो वै प्रजापतिः
प्रजापतिर्यज्ञ एषैका यज्ञस्य मात्रैषा सम्पत् ॥१७॥ ओ श्रावयेति वै देवाः । पु-

रोवातꣳ ससृजिरेऽस्तु श्रौषडित्यभ्राणि समप्लावयन्यजेति विद्युतं ये यजामहऽइति स्तनयित्नुं वषट्कारेणैव प्रावर्षयन् ॥१८॥ स यदि वृष्टिकामः स्यात् । यदीष्ट्या वा यजेत दर्शपूर्णमासयोर्वैव ब्रूयाद्वृष्टिकामो वाऽअस्मीति तत्रोऽअध्वर्युं ब्रूयात्पुरोवातं च विद्युतं च मनसा ध्यायेत्यभ्राणि मनसा ध्यायेत्यग्नीधꣳ स्तनयित्नुं च वर्षं च मनसा ध्यायेति होतारꣳ सर्वाण्येतानि मनसा ध्यायेति ब्रह्माणं वर्षति हैव तत्र यत्रैवमृत्विजः संविदाना यज्ञेन चरन्ति ॥१९॥ ओ श्रावयेति वै देवाः । विराजमभ्याजुहुवुरस्तु श्रौषडिति वत्समुपावासृजन्यजेत्युदजयन्ये यजामहऽइत्युपासीदन्वषट्कारेणैव विराजमदुहन्नियं वै विराडस्यै वाऽएष दोह एवꣳ ह वाऽअस्माऽइयं विराट्सर्वान्कामान्दुहे य एवमेतं विराजो दोहं वेद ॥२०॥ ब्राह्मणम् ॥३ [५.२.]॥ ॥

ऋतवो ह वै प्रयाजाः । तस्मात्पञ्च भवन्ति पञ्च ह्यृतवः ॥१॥ देवाश्च वाऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्पृधिरऽएतस्मिन्यज्ञे प्रजापतौ पितरि संवत्सरेऽस्माकमयं भविष्यत्यस्माकमयं भविष्यतीति ॥२॥ ततो देवाः । अर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुस्तऽएतान्प्रयाजान्ददृशुस्तैरयजन्त तैर्ऋतून्संवत्सरं प्राजयन्नृतुभ्यः संवत्सरात्सपत्नानन्तरायंस्तस्मात्प्रजयाः प्रजया ह वै नामैतद्यत्प्रयाजा इति तथोऽएवैष एतैर्ऋतून्त्संवत्सरं प्रजयत्यृतुभ्यः संवत्सरात्सपत्नानन्तरेति तस्मात्प्रयाजैर्यजन्ते ॥३॥ ते वाऽआज्यहविषो भवन्ति । वज्रो वाऽआज्यमेतेन वै देवा वज्रेणाज्येनऽर्तून्त्संवत्सरं प्राजयन्नृतुभ्यः संवत्सरात्सपत्नानन्तरायंस्तथोऽएवैष एतेन वज्रेणाज्येनऽर्तून्त्संवत्सरं प्रजयत्यृतुभ्यः संवत्सरात्सपत्नानन्तरेति तस्मादाज्यहविषो भवन्ति ॥४॥ एतद्धि संवत्सरस्य स्वं पयः । यदाज्यं तत्स्वेनैवैनमेतत्पयसा देवाः स्व्यकुर्वत तथोऽएवैनमेष एतत्स्वेनैव पयसा स्वीकुरुते तस्मादाज्यहविषो भवन्ति ॥५॥ स यत्रैव तिष्ठन्प्रयाजेभ्य आश्रावयेत् । तत एव नापक्रामेत्संग्रामो वाऽएष संनिधीयते यः प्रयाजैर्यजते यतरो वै संयत्तयोः पराजयतेऽप वै संक्रामत्यभितरामु वै जयन्क्रामति

तस्मादभितरामभितरामिव क्रामेदभितरामभितरामाहुतीर्जुहुयात् ॥६॥ तदु तथा न कुर्यात् ॥ यत्रैव तिष्ठन्प्रयाजेभ्य आश्रावयेत्तत एव नापक्रामेद्यत्रो ऽएव समिद्धतमं मन्येत तदाहुतीर्जुहुयात्समिद्धहोमेन ह्येव समृद्धा आहुतयः ॥७॥ स आश्राव्याह । समिधो यजेति तद्वसन्तᳪ समिन्द्धे स वसन्तः समिद्धो ऽन्यानृतून्त्समिन्द्ध ऽऋतवः समिद्धाः प्रजाश्च प्रजनयन्त्योषधीश्च पचन्ति तद्वेव खलु सर्वानृतून्निराहाथ यजयजेत्येवोत्तरानाहाजामिताये जामि ह कुर्याद्यत्तनूनपातं यजेडो यजेति ब्रूयात्तस्माद्यजयजेत्येवोत्तरानाह ॥८॥ स वै समिधो यजति । वसन्तो वै समिद्वसन्तमेव तद्देवा अवृञ्जत वसन्तात्सपत्नानन्तरायन्वसन्तमुवेवैष एतद्वृङ्क्ते वसन्तात्सपत्नानन्तरेति तस्मात्समिधो यजति ॥९॥ अथ तनूनपातं यजति । ग्रीष्मो वै तनूनपाद्ग्रीष्मो ह्यासां प्रजानां तनूस्तपति ग्रीष्ममेव तद्देवा अवृञ्जत ग्रीष्मात्सपत्नानन्तरायन्ग्रीष्ममुवेवैष एतद्वृङ्क्ते ग्रीष्मात्सपत्नानन्तरेति तस्मात्तनूनपातं यजति ॥१०॥ अथेडो यजति । वर्षा वाऽइड इति ह वर्षा इडो यदिदं क्षुद्रᳪ सरीसृपं ग्रीष्महेमन्ताभ्यां नित्यक्तं भवति तद्वर्षा ईडितमिवान्नमिच्छमानं चरति तस्माद्वर्षा इडो वर्षा एव तद्देवा अवृञ्जत वर्षाभ्यः सपत्नानन्तरायन्वर्षा उऽएवैष एतद्वृङ्क्ते वर्षाभ्यः सपत्नानन्तरेति तस्मादिडो यजति ॥११॥ अथ बर्हिर्यजति । शरद्वै बर्हिरिति ह शरद्बर्हिर्या इमा ओषधयो ग्रीष्महेमन्ताभ्यां नित्यक्ता भवन्ति ता वर्षा वर्धन्ते ताः शरदि बर्हिषो रूपं प्रस्तीर्णाः शेरे तस्माच्छरद्बर्हिः शरदमेव तद्देवा अवृञ्जत शरदः सपत्नानन्तरायञ्छरदमुवेवैष एतद्वृङ्क्ते शरदः सपत्नानन्तरेति तस्माद्बर्हिर्यजति ॥१२॥ अथ स्वाहास्वाहेति यजति । अन्तो वै यज्ञस्य स्वाहाकारोऽन्त ऋतूनाᳪ हेमन्तो वसन्ताद्धि पराङ्घोऽन्तेनैव तदन्तं देवा अवृञ्जतान्तेनान्तात्सपत्नानन्तरायन्नन्तेनो ऽएवैष एतदन्तं वृङ्क्तेऽन्तेनान्तात्सपत्नानन्तरेति तस्मात्स्वाहास्वाहेति यजति ॥१३॥ तद्वाऽएतत् । वसन्त एव हेमन्तात्पुनरसुस्तस्मात्स एष पुनर्भवति पुनर्ह वाऽअस्मिं-

लोके भवति य एवमेतद्वेद ॥१४॥ स वै व्यन्तु वेवीति यजति । अजामितायै जामि ह कुर्याद्यद्व्यन्तु व्यन्त्विति वैव यजेद्धितुवेवीति वा व्यन्त्विति वै योषा वेवीति वृषा मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्माद्व्यन्तु वेवीति यजति ॥१५॥ अथ चतुर्थे प्रयाजे समानयति बर्हिषि । प्रजा वै बर्ही रेत आज्यं तत्प्रजास्वेवैतद्रेतः सिच्यते तेन रेतसा सिक्तेनेमाः प्रजाः पुनरभ्यावर्तं प्रजायन्ते तस्माच्चतुर्थे प्रयाजे समानयति बर्हिषि ॥१६॥ संग्रामो वाऽएष संनिधीयते । यः प्रयाजैर्यजते यतरं वै संयत्तयोर्मित्रमागच्छति स जयति तदेतदुपभृतोऽधि जुहूं मित्रमागच्छति तेन प्रजयति तस्माच्चतुर्थे प्रयाजे समानयति बर्हिषि ॥१७॥ यजमान एव जुहूमनु । योऽस्माऽअरातीयति स उपभृतमनु यजमानायैवैतद्द्विषन्तं भ्रातृव्यं बलिं हारयत्यत्तेव जुहूमन्वाद्य उपभृतमन्वत्त्रऽएवैतदाद्यं बलिं हारयति तस्माच्चतुर्थे प्रयाजे समानयति ॥१८॥ स वाऽअनवमृशन्त्समानयति । स यद्यवमृशेद्यजमानं द्विषता भ्रातृव्येनावमृशेदत्तारमाद्येनावमृशेत्तस्मादनवमृशन्त्समानयति ॥१९॥ अथोत्तरां जुहूमध्यूहति । यजमानमेवैतद्द्विषति भ्रातृव्येऽध्यूहत्यत्तारमाद्येऽध्यूहति तस्मादुत्तरां जुहूमध्यूहति ॥२०॥ देवा ह वाऽऊचुः । हन्त विजितमेवानु सर्वं यज्ञं संस्थापयाम यदि नोऽसुररक्षसान्यासजेयुः संस्थित एव नो यज्ञः स्यादिति ॥२१॥ तऽउत्तमे प्रयाजे । स्वाहाकारेणैव सर्वं यज्ञं समस्थापयन्त्स्वाहाग्निमिति तदाग्नेयमाज्यभागं समस्थापयन्त्स्वाहा सोममिति तत्सौम्यमाज्यभागं समस्थापयन्त्स्वाहाग्निमिति तद्य एष उभयत्राच्युत आग्नेयः पुरोडाशो भवति तं समस्थापयन् ॥२२॥ अथ यथादेवतं । स्वाहा देवा आज्यपा इति तत्प्रयाजानुयाजान्त्समस्थापयन्प्रयाजानुयाजा वै देवा आज्यपा जुषाणोऽअग्निराज्यस्य वेवीति तदग्निं स्विष्टकृतं समस्थापयन्नग्निर्हि स्विष्टकृत्स एषोऽप्येतर्हि तथैव यज्ञः संतिष्ठते यथैवैनं देवाः समस्थापयंस्तस्मादुत्तमे प्रयाजे स्वाहास्वाहेति यजति यावन्ति हवींषि भवन्ति

त्रिजितमेवैतदनु सर्वं यज्ञꣳ सꣳस्थापयति तस्मादूदत ऊर्ध्वं विलोम यज्ञे क्रियेत न तदाद्रियेत सꣳस्थितो मे यज्ञ इति ह विद्यात्स हैष यज्ञो यातयामेवास यथा वषट्कृतꣳ हुतꣳ स्वाहाकृतम् ॥२३॥ ते देवा अकामयन्त । कथं न्विमं यज्ञं पुनराप्याययेमायातयामानं कुर्याम तेनायातयाम्ना प्रचरेमेति ॥२४॥ स यज्जुह्वामाज्यं परिशिष्टमासीत् । येन यज्ञꣳ समस्थापयंस्तेनैव यथापूर्वꣳ हवीꣳष्यभ्यघारयन्पुनरेवैनानि तदाप्याययन्नयातयामान्यकुर्वन्नयातयाम ह्याज्यं तस्मादुत्तमं प्रयाजमिष्ट्वा यथापूर्वꣳ हवीꣳष्यभिघारयति पुनरेवैनानि तदाप्याययत्ययातयामानि करोत्ययातयाम ह्याज्यं तस्माद्यस्य कस्य च हविषोऽवद्यति पुनरेव तदभिघारयति स्विष्टकृतऽएव तत्पुनराप्याययत्ययातयाम करोत्यथ यदा स्विष्टकृतेऽवद्यति न ततः पुनरभिघारयति नो हि ततः कां चन हविषोऽग्रावाहुतिꣳ होष्यन्भवति ॥२५॥ ब्राह्मणम् ॥४[५.३.]॥ ॥

स वै समिधो यजति । प्राणा वै समिधः प्राणानेवैतत्समिन्द्धे प्राणैर्ह्ययं पुरुषः समिद्धस्तस्मादभिमृशेति ब्रूयाद्यन्नुपतापी स्यात्स यद्युष्णः स्यादेव तावदाशꣳसेत समिद्धो हि स तावद्भवति यद्यु शीतः स्यान्नाशꣳसेत तत्प्राणानेवास्मिन्नेतद्दधाति तस्मात्समिधो यजति ॥१॥ अथ तनूनपातं यजति । रेतो वै तनूनपाद्रेत एवैतत्सिञ्चति तस्मात्तनूनपातं यजति ॥२॥ अथेडो यजति । प्रजा वाऽइडो यदा वै रेतः सिक्तं प्रजायतेऽथ तदीडितमिवान्नमिच्छमानं चरति तत्प्रैवैतज्जनयति तस्मादिडो यजति ॥३॥ अथ बर्हिर्यजति । भूमा वै बर्हिर्भूमानमेवैतत्प्रजनयति तस्माद्बर्हिर्यजति ॥४॥ अथ स्वाहास्वाहेति यजति । हेमन्तो वाऽऋतूनाꣳ स्वाहाकारो हेमन्तो हीमाः प्रजाः स्वं वशमुपनयते तस्माद्धेमन्म्लायन्त्योषधयः प्र वनस्पतीनां पलाशानि मुच्यन्ते प्रतितरामिव वयाꣳसि भवन्त्यधस्तरामिव वयाꣳसि पतन्ति विपतितलोमेव पापः पुरुषो भवति हेमन्तो हीमाः प्रजाः स्वं वशमुपनयते स्वी

ह वै तमर्धं कुरुते श्रियोऽन्नाद्याय यस्मिन्नर्धे भवति य एवमेतद्वेद ॥५॥ देवाश्च वाऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे ते दण्डैर्धनुर्भिर्न व्यजयन्त ते हाविजयमाना ऊचुर्हन्त वाच्येव ब्रह्मन्विजिगीषामहै स यो नो वाचं व्याहृतां मिथुनेन नानुनिक्रामात्स सर्वं पराजयाताऽअथ सर्वमितरे जयानिति तथेति देवा अब्रुवंस्ते देवा इन्द्रमब्रुवन्व्याहरेति ॥६॥ स इन्द्रोऽब्रवीत् । एको ममेत्यथास्माकमेकेतीतरेऽब्रुवंस्तद्व तन्मिथुनमेवाविन्दन्मिथुनꣳ ह्येकश्चैका च ॥७॥ द्वौ ममेतीन्द्रोऽब्रवीत् । अथास्माकं द्वेऽइतीतरेऽब्रुवंस्तद्व तन्मिथुनमेवाविन्दन्मिथुनꣳ हि द्वौ च द्वे च ॥८॥ त्रयो ममेतीन्द्रोऽब्रवीत् । अथास्माकं तिस्र इतीतरेऽब्रुवंस्तद्व तन्मिथुनमेवाविन्दन्मिथुनꣳ हि त्रयश्च तिस्रश्च ॥९॥ चत्वारो ममेतीन्द्रोऽब्रवीत् । अथास्माकं चतस्र इतीतरेऽब्रुवंस्तद्व तन्मिथुनमेवाविन्दन्मिथुनꣳ हि चत्वारश्च चतस्रश्च ॥१०॥ पञ्च ममेतीन्द्रोऽब्रवीत् । तत इतरे मिथुनं नाविन्दन्नो ह्यत ऊर्ध्वं मिथुनमस्ति पञ्च पञ्चेति ह्येवैतदुभयं भवति ततोऽसुराः सर्वं पराजयन्त सर्वस्माद्देवाऽअसुरानजयन्त्सर्वस्मात्सपत्नानसुरान्निरभजन् ॥११॥ तस्मात्प्रथमे प्रयाजऽइष्टे ब्रूयात् । एको ममेत्येका तस्य यमहं द्वेष्मीति यमु न द्विष्याद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इति ब्रूयात् ॥१२॥ द्वौ ममेति द्वितीये प्रयाजे । द्वे तस्य योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इति ॥१३॥ त्रयो ममेति तृतीये प्रयाजे । तिस्रस्तस्य योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इति ॥१४॥ चत्वारो ममेति चतुर्थे प्रयाजे । चतस्रस्तस्य योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इति ॥१५॥ पञ्च ममेति पञ्चमे प्रयाजे । न तस्य किं चन योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इति स पञ्च पञ्चेत्येव भवन्पराभवति तथास्य सर्वꣳ संवृङ्क्ते सर्वस्मात्सपत्नान्निर्भजति य एवमेतद्वेद ॥१६॥ ब्राह्मणम् ॥५[५.४.]॥ ॥ अध्यायः ॥५॥ ॥

ऋतवो ह वै देवेषु यज्ञे भागमीषिरे । आ नो यज्ञे भजत मा नो यज्ञादन्तर्ग-

तास्त्वेव नोऽपि यज्ञे भाग इति ॥१॥ तद्ध देवा न जज्ञुः । त ऋतवो देवेष्वजानत्स्वसुरानुपावर्तन्ताप्रियान्देवानां द्विषतो भ्रातृव्यान् ॥२॥ ते हैतामेधतुमेधां चक्रिरे । यामेषामेतामनुशृण्वन्ति कृषन्तो ह स्मैव पूर्वे वपन्तो यन्ति लुनन्तोऽपरे मृणन्तः शश्वद्धैभ्योऽकृष्टपच्या एवौषधयः पेचिरे ॥३॥ तद्ध देवानामाग आस । कनीय इन्नु ततो द्विषन्द्विषतेऽरातीयति किमु तावन्मात्रमुपजानीत यथेदमितोऽन्यथासदिति ॥४॥ ते होचुः । ऋतूनेवानुमन्त्रयामहा इति केनेति प्रथमानेवैनान्यज्ञे यजामेति ॥५॥ स हाग्निरुवाच । अथ यन्मां पुरा प्रथमं यजथ क्वाहं भवानीति न त्वामायतनाच्च्यावयाम इति ते यदृतूनभिक्राम्यमाणा अथाग्निमायतनान्नाच्यावयंस्तस्मादग्निरच्युतो न ह वा आयतनाच्च्यवते यस्मिन्नायतने भवति य एवमेतमग्निमच्युतं वेद ॥६॥ ते देवा अग्निमब्रुवन् । परेह्येनांस्त्वमेवानुमन्त्रयस्वेति स हेत्याग्निरुवाचर्तवोऽविदं वै वो देवेषु यज्ञे भागमिति कथं नोऽविद इति प्रथमानेव वो यज्ञे यक्ष्यन्तीति ॥७॥ त ऋतवोऽग्निमब्रुवन् । आ वयं त्वामस्मासु भजामो यो नो देवेषु यज्ञे भागमविद इति स एषोऽग्निर्ऋतुष्वाभक्तः समिधोऽग्ने तनूनपादग्न इडोऽग्ने बर्हिरग्ने स्वाहाग्निमित्याभक्तो ह वै तस्यां पुण्यकृत्यायां भवति यामस्य समानो ब्रुवाणः करोत्यग्निमते ह वा अस्मा अग्निमन्त ऋतव ओषधीः पचन्तीदꣳ सर्वं य एवमेतमग्निमृतुष्वाभक्तं वेद ॥८॥ तदाहुः । यदुत्तमान्प्रयाजानान्नाह्वयन्त्यथ कस्मादेनान्प्रथमान्यजन्तीत्युत्तमान्वेमान्यज्ञेऽवाकल्पयन्प्रथमान्वो यज्ञमित्यब्रुवंस्तस्मादुत्तमानावाह्वयन्ति प्रथमान्यजन्ति ॥९॥ चतुर्थेन वै प्रयाजेन देवाः । यज्ञमाप्नुवंस्तं पञ्चमेन समस्थापयन्नथ यदत ऊर्ध्वमसꣳस्थितं यज्ञस्य स्वर्गमेव तेन लोकꣳ समाप्नुवत ॥१०॥ ते स्वर्गं लोकं यन्तः । असुररक्षसेभ्य आसङ्गाद्बिभयां चक्रुस्तेऽग्निं पुरस्तादकुर्वत रक्षोहणꣳ रक्षसामपहन्तारमग्निं मध्यतोऽकुर्वत रक्षोहणꣳ रक्षसामपहन्तारमग्निं पश्चादकुर्वत रक्षोहणꣳ रक्षसामपहन्तारꣳ ॥११॥

स यद्येनान्पुरस्तात् । असुररक्षसान्यासिसंक्षन्नग्निरेव तान्यपाहन्रक्षोहा रक्षसामपहन्ता यदि मध्यत आसिसंक्षन्नग्निरेव तान्यपाहन्रक्षोहा रक्षसामपहन्ता यदि पश्चादासिसंक्षन्नग्निरेव तान्यपाहन्रक्षोहा रक्षसामपहन्तात एवꣳ सर्वतोऽग्निभिर्गुप्यमानाः स्वर्गं लोकꣳ समाश्नुवत ॥१२॥ तथोऽएवैष एतत् । चतुर्थेनैव प्रयाजेन यज्ञमाप्नोति तं पञ्चमेन सꣳस्थापयत्यथ यदत ऊर्ध्वमसꣳस्थितं यज्ञस्य स्वर्गमेव तेन लोकꣳ समश्नुते ॥१३॥ स यदाग्नेयमाज्यभागं यजति । अग्निमेवैतत्पुरस्तात्कुरुते रक्षोहणꣳ रक्षसामपहन्तारमथ यदाग्नेयः पुरोडाशो भवत्यग्निमेवैतन्मध्यतः कुरुते रक्षोहणꣳ रक्षसामपहन्तारमथ यदग्निꣳ स्विष्टकृतं यजत्यग्निमेवैतत्पश्चात्कुरुते रक्षोहणꣳ रक्षसामपहन्तारꣳ ॥१४॥ स यद्येनं पुरस्तात् । असुररक्षसान्यासिसंक्षत्यग्निरेव तान्यपहन्ति रक्षोहा रक्षसामपहन्ता यदि मध्यत असुररक्षसान्यासिसंक्षत्यग्निरेव तान्यपहन्ति रक्षोहा रक्षसामपहन्ता यदि पश्चादसुररक्षसान्यासिसंक्षत्यग्निरेव तान्यपहन्ति रक्षोहा रक्षसामपहन्ता स एवꣳ सर्वतोऽग्निभिर्गुप्यमानः स्वर्गं लोकꣳ समश्नुते ॥१५॥ स यद्येनं पुरस्तात् । यज्ञस्यानुव्याहरेत्तं प्रति ब्रूयान्मुख्यामार्त्तिमारिष्यस्यन्धो वा बधिरो वा भविष्यसीत्येता वै मुख्या आर्त्तयस्तथा हैव स्यात् ॥१६॥ यदि मध्यतो यज्ञस्यानुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयादप्रजा अपशुर्भविष्यसीति प्रजा वै पशवो मध्यं तथा हैव स्यात् ॥१७॥ यद्यन्ततो यज्ञस्यानुव्याहरेत् । तं प्रति ब्रूयादप्रतिष्ठितो दरिद्रः क्षिप्रेऽमुं लोकमेष्यसीति तथा हैव स्यात्तस्मादु ह नानुव्याहारीव स्यादुत ह्येवंवित्परो भवति ॥१८॥ संवत्सरꣳ ह वै प्रयाजैर्यञ्जयति । स ह न्वेवैनं जयति योऽस्य द्वाराणि वेद किꣳ हि स तैर्गृहैः कुर्याद्यानन्तरतो न व्यवविद्याद्यथास्य ते भवन्ति तस्य वसन्त एव द्वारꣳ हेमन्तो द्वारं तं वाऽएतꣳ संवत्सरꣳ स्वर्गं लोकं प्रपद्यते सर्वं वै संवत्सरः सर्वं वाऽअक्षय्यमेतेन हास्याक्षय्यꣳ सुकृतं भवत्यक्षय्यो लोकः ॥१९॥ तदा-

हुः । किंदेवत्यान्याज्यानीति प्राजापत्यानीति ह ब्रूयादनिरुक्तो वै प्रजापतिरनिरुक्तान्याज्यानि तानि हैतानि यजमानदेवत्यान्येव यजमानो ह्येव स्वे यज्ञे प्रजापतिरेतेन ब्युक्ता ऋत्विजस्तन्वते तं जनयन्ति ॥२०॥ स आज्यस्योपस्तीर्य । द्विर्हविषोऽवदायाथोपरिष्टादाज्यस्याभिघारयति सैषाज्येन मिश्राहुतिर्हूयते यजमानेन हैवैषैतन्मिश्रा हूयते यदि ह वाऽअपि दूरे सन्यजते यद्यन्तिके यथा हैवान्ते सत इष्टꣳ स्यादेवꣳ हैवैवं विदुष इष्टं भवति यद्यु ह्यपि बहिरिव पापं करोति नो हैव बहिर्धा यज्ञाद्भवति य एवमेतद्वेद ॥२१॥ ब्राह्मणम् ॥६[६.१.]॥ ॥ चतुर्थः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १२१ ॥ ॥

यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्युर्यैषामियं जितिस्ते होचुः कथं न इदं मनुष्यैरनभ्यारोह्यꣳ स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनायोपयंस्तस्माद्यूपो नाम तदाऽऋषीणामनुश्रुतमास ॥१॥ यज्ञेन ह वै देवाः । इमां जितिं जिग्युर्यैषामियं जितिस्ते होचुः कथं न इदं मनुष्यैरनभ्यारोह्यꣳ स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरोऽभवन्निति तमन्वेष्टुं दध्रिरे ॥२॥ तेऽर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुः । श्रमेण ह स्म वै तद्देवा जयन्ति यदेषां जय्यमासऽर्षयश्च तेभ्यो देवा वैव प्ररोचयां चक्रुः स्वयं वेव दध्रिरे प्रेत तदेष्यामो यतो देवाः स्वर्गं लोकꣳ समाश्नुवतेति ते किं प्ररोचते किं प्ररोचतऽइति चेरुस्ते पुरोडाशमेव कूर्मं भूत्वा सर्पन्तं ते ह सर्वऽएव मेनिरेऽयं वै यज्ञ इति ॥३॥ ते होचुः । अश्विभ्यां तिष्ठ सरस्वत्यै तिष्ठेन्द्राय तिष्ठेति स सर्पन्नेवाग्नये तिष्ठेति ततस्तस्थावग्नये वाऽअस्थादिति तमग्नावेव परिगृह्य सर्वहुतमजुहवुराहुतिर्हि देवानां तत एभ्यो यज्ञः प्रारोचत तमसृजन्त तमतन्वत सोऽयं परोऽवरं यज्ञोऽनूच्यते पितेव पुत्राय ब्रह्मचारिणे ॥४॥ स वाऽएभ्यस्तत्पुरोऽदाशयत् । य एभ्यो यज्ञं प्रारोचयत्तस्मा-

त्पुरोदाशः पुरोदाशो ह वै नामैतद्यत्पुरोडाश इति स एष उभयत्राच्युत आग्नेयो ऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति ॥५॥ स न पौर्णमासᳲ हविः । नामावास्यमग्नी-षोमीय एव पौर्णमासᳲ हविः सांनाय्यमामावास्यं यज्ञ एवैष उभयत्रावक्लृप्तो ने-द्यज्ञादयानीति न्वेव पुरस्तात्पौर्णमासस्य क्रियत ऽएवम्मावास्यस्यैतन्नु तद्यस्मा-दत्र क्रियते ॥६॥ यद्युऽएनमुपधावेत् । इष्ट्या मा याजयेत्येतयैव याजयेद्यत्कामा वाऽएतमृषयोऽजुहवुः स एभ्यः कामः समर्ध्यत यत्कामो ह वाऽएतेन यज्ञेन य-जते सोऽस्मै कामः समृध्यते यस्यै वै कस्यै च देवतायै हविर्गृह्यतेऽग्नौ वै तस्यै जुह्वत्यग्नाऽउ चेद्धोष्यन्त्स्यात्किमन्यस्यै देवतायाऽआदिशेत्तस्मादग्नयऽएव ॥७॥ अ-ग्निर्वै सर्वा देवताः । अग्नौ हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वति तद्यथा सर्वा देवता उपधावेदेवं तत्तस्मादग्नयऽएव ॥८॥ ॥ शतम् ५०० ॥ ॥ अग्निर्वै देवानामद्धा तमाम् । यं वाऽअद्धातमां मन्येत तमुपधावेत्तस्मादग्नयऽएव ॥९॥ अग्निर्वै देवानां मृदुहृदयतमः । यं वै मृदुहृदयतमं मन्येत तमुपधावेत्तस्मादग्नयऽएव ॥१०॥ अ-ग्निर्वै देवानां नेदिष्ठम् । यं वै नेदिष्ठमुपसर्तव्यानां मन्येत तमुपधावेत्तस्मादग्नय ऽएव ॥११॥ स यदीष्टिं कुर्वीत । सप्तदश सामिधेनीरनुब्रूयादुपांᳲशु देवतां यज-ति तद्धीष्टिरूपं मूर्धन्वत्यौ याज्यानुवाक्ये स्यातां वार्त्रघ्नावाज्यभागौ विराजौ सं-याज्ये ॥१२॥ ब्राह्मणम् ॥१ [६. २.] ॥ ॥

त्वष्टुर्ह वै पुत्रः । त्रिशीर्षा षडक्ष आस तस्य त्रीण्येव मुखान्यासुस्तद्यदेवᳲरूप आस तस्माद्विश्वरूपो नाम ॥१॥ तस्य सोमपानमेवैकं मुखमास । सुरापाणमेक-मन्यस्माऽअशनायैकं तमिन्द्रो दिद्वेष तस्य तानि शीर्षाणि प्रचिच्छेद ॥२॥ स य-त्सोमपानमास । ततः कपिञ्जलः समभवत्तस्मात्स बभ्रुक-इव बभ्रुरिव हि सो-मो राजा ॥३॥ अथ यत्सुरापाणमास । ततः कलविङ्कः समभवत्तस्मात्सोऽभिमा-द्यत्क-इव वदत्यभिमाद्यन्निव हि सुरां पीत्वा वदति ॥४॥ अथ यदन्यस्माऽअश-

नायास । ततस्तित्तिरिः समभवत्तस्मात्स विश्वरूपतम-इव सन्त्येव घृतस्तोका-इव त्वन्मधुस्तोका-इव त्वत्पर्णेष्वाश्चुतिता एवꣳरूपꣳ हि स तेनाशनमावयत् ॥५॥ स त्वष्टा चुक्रोध । कुविन्मे पुत्रमवधीदिति सोऽपेन्द्रमेव सोममाजह्रे स यथायꣳ सोमः प्रसुत एवमपेन्द्र एवास ॥६॥ इन्द्रो ह वाऽईक्षां चक्रे । इदं वै मा सोमादन्तर्यन्तीति स यथा बलीयानबलीयस एवमनुपहूत एव यो द्रोणकलशे शुक्र आस तं भक्षयां चकार स हैनं जिहिꣳस सोऽस्य विष्वङ्ङेव प्राणेभ्यो दुद्राव मुखाद्धैवास्य न दुद्रावाथ सर्वेभ्योऽन्येभ्यः प्राणेभ्योऽद्रवत्तदः सौत्रामणीतीष्टिस्तस्यां तद्व्याख्यायते यथैनं देवा अभिषज्यन् ॥७॥ स त्वष्टा चुक्रोध । कुविन्मेऽनुपहूतः सोममभक्षदिति स स्वयमेव यज्ञवेशसं चक्रे स यो द्रोणकलशे शुक्रः परिशिष्ट आस तं प्रवर्तयां चकारेन्द्रशत्रुर्वर्धस्वेति सोऽग्निमेव प्राप्य सम्बभूवान्तरेव सम्बभूवेत्यु हैकऽआहुः सोऽग्नीषोमावेवाभिसम्बभूव सर्वा विद्याः सर्वं यशः सर्वमन्नाद्यꣳ सर्वाꣳ श्रियꣳ ॥८॥ स यद्वर्तमानः समभवत् । तस्माद्वृत्रोऽथ यदपात्समभवत्तस्मादहिस्तं दनुश्च दनायूश्च मातेव च पितेव च परिजगृहतुस्तस्माद्दानव इत्याहुः ॥९॥ अथ यदब्रवीदिन्द्रशत्रुर्वर्धस्वेति । तस्मादु हैनमिन्द्र एव जघानाथ यद्ध शश्वदवक्ष्यदिन्द्रस्य शत्रुर्वर्धस्वेति शश्वदु ह स एवेन्द्रमहनिष्यत् ॥१०॥ अथ यदब्रवीद्वर्धस्वेति । तस्मादु हस्मेषुमात्रमेव तिर्यङ्वर्धतऽइषुमात्रं प्राङ्क्सोऽवैवावरꣳ समुद्रं दधावाव पूर्वꣳ स यावत्स आस तावदेवान्नमाद आस ॥११॥ तस्मै ह स्म पूर्वाह्णे देवाः । अशनमभिहरन्ति मध्यन्दिने मनुष्या अपराह्णे पितरः ॥१२॥ स वाऽइन्द्रस्तथैव मुक्तयन्नु । अग्नीषोमाऽउपमन्त्रयां चक्रेऽग्नीषोमौ युवं वै मम स्थो युवयोरहमस्मि न युवयोरेष किं चन कं मऽइमं दस्युं वर्धयथ उप मावर्तेथामिति ॥१३॥ तौ होचतुः । किमावयोस्ततः स्यादिति ताभ्यामेतमग्नीषोमीयमेकादशकपालं पुरोडाशं निरवपत्तस्मादग्नीषोमीय एकादशकपालः पुरोडाशो भ-

वति ॥१४॥ तावेनमुपाववृततुः । तावनु सर्वे देवाः प्रेयुः सर्वा विद्याः सर्वं य-
शः सर्वमन्नाद्यꣳ सर्वा श्रीस्तेनेष्ट्वेन्द्र एतदभवद्यदिदमिन्द्र एष उ पौर्णमासस्य ब-
न्धुः स यो हैवं विद्वान्पौर्णमासेन यजतऽएताꣳ हैव श्रियं गच्छत्येवं यशो भव-
त्येवमन्नादो भवति ॥१५॥ तद्वैव खलु हतो वृत्रः । स यथा दृतिर्निष्पीत एवꣳ
संलीनः शिश्ये यथा निर्धूतसक्तुर्भस्त्रैवꣳ संलीनः शिश्ये तमिन्द्रोऽभ्यादुद्राव हनि-
ष्यन् ॥१६॥ स होवाच । मा नु मे प्रहार्षीस्त्वं वै तदेतर्ह्यसि यदहं व्येव मा
कुरु मामुया भूवमिति स वै मेऽन्नमेधीति तथेति तं द्वेधान्वभिनत्तस्य यत्सौम्यं
न्यक्तमास तं चन्द्रमसं चकाराथ यदस्यासुर्यमास तेनेमाः प्रजा उदरेणाविध्यत्तस्मा-
दाहुर्वृत्र एव तर्ह्यन्नाद आसीद्वृत्र एतर्हीतीदꣳ हि यदसावापूर्यतेऽस्मादेवैतल्लो-
कादाप्यायतेऽथ यदिमाः प्रजा अशनमिच्छन्तेऽस्माऽएवैतद्वृत्रायोदराय बलिꣳ हरन्ति
स यो हैवमेतं वृत्रमन्नादं वेदान्नादो हैव भवति ॥१७॥ ता उ हैता देवता ऊचुः ।
या इमा अग्नीषोमावन्वाजग्मुरग्नीषोमौ युवं वै नो भूयिष्ठभाजौ स्थो ययोर्वामिदं
युवयोरस्मानन्वाभजतमिति ॥१८॥ तौ होचतुः । किमावयोस्ततः स्यादिति यस्यै
कस्यै च देवतायै हविर्निर्वपांस्तद्वां पुरस्तादाज्यस्य यजानिति तस्माद्यस्यै कस्यै च
देवतायै हविर्निर्वपन्ति तत्पुरस्तादाज्यभागावग्नीषोमाभ्यां यजन्ति तन्न सौम्येऽध्वरे
न पशौ यस्यै कस्यै च देवतायै निर्वपानिति ह्यब्रुवन् ॥१९॥ स हाग्निरुवाच ।
मय्येव वः सर्वेभ्यो जुह्वतु तद्वोऽहं मय्याभजामीति तस्मादग्नौ सर्वेभ्यो देवेभ्यो
जुह्वति तस्मादाहुरग्निः सर्वा देवता इति ॥२०॥ अथ ह सोम उवाच । मामेव
वः सर्वेभ्यो जुह्वतु तद्वोऽहं मय्याभजामीति तस्मात्सोमꣳ सर्वेभ्यो देवेभ्यो जुह्वति
तस्मादाहुः सोमः सर्वा देवता इति ॥२१॥ अथ यदिन्द्रे सर्वे देवास्तस्थानाः ।
तस्मादाहुरिन्द्रः सर्वा देवता इन्द्रश्रेष्ठा देवा इत्येतद्ध वै देवास्त्रेधैकदेवत्या अभ-
वन्त्स यो हैवमेतद्वेदैकधा हैव स्वानाꣳ श्रेष्ठो भवति ॥२२॥ द्वयं वाऽइदं न तृ-

तीयमस्ति । आर्द्रं चैव शुष्कं च यच्छुष्कं तदाग्नेयं यदार्द्रं तत्सौम्यमथ यदिदं द्वयमे-
वाप्य किमेतावत्क्रियत इत्यग्नीषोमयोरेवाज्यभागावग्नीषोमयोरुपांशुयाजोऽग्नीषो-
मयोः पुरोडाशो यद्वा एकतमेनैवेदं सर्वमाप्नोत्यथ किमेतावत्क्रियत इत्यग्नीषो-
मयोर्ह्येवैतावती विभूतिः प्रजातिः ॥२३॥ सूर्य एवाग्नेयः । चन्द्रमाः सौम्योऽहरे-
वाग्नेयं रात्रिः सौम्या य एवापूर्यतेऽर्धमासः स आग्नेयो योऽपक्षीयते स सौम्यः
॥२४॥ आज्यभागाभ्यामेव । सूर्याचन्द्रमसावाप्नोत्युपांशुयाजेनैवाहोरात्रे आप्नोति
पुरोडाशेनैवार्धमासावाप्नोतीत्यु हैक आहुः ॥२५॥ तदु होवाचासुरिः । आज्य-
भागाभ्यामेवातो यतमे वा यतमे वा द्वे आप्नोत्युपांशुयाजेनैवातोऽहोरात्रे आ-
प्नोति पुरोडाशेनैवातोऽर्धमासावाप्नोति सर्वं म आप्तमसत्सर्वं जितं सर्वेण वृत्रं
हनानि सर्वेण द्विषन्तं भ्रातृव्यं हनानीति तस्माद्वा एतावत्क्रियत इति ॥२६॥
तदाहुः । किमिदं जामि क्रियतेऽग्नीषोमयोरेवाज्यस्याग्नीषोमयोः पुरोडाशस्य यद-
न्तर्हितं तेन जामीत्यनेन ह त्वेवाजाम्याज्यस्येतरं पुरोडाशस्येतरं तदन्यदिवेत-
रमन्यदिवेतरं भवत्यृचमनूच्य जुषाणेन यजत्यृचमनूच्यर्चा यजति तदन्यदिवेतरम-
न्यदिवेतरं भवत्यनेन ह त्वेवाजाम्युपांश्वाज्यस्य यजत्युच्चैः पुरोडाशस्य स यदु-
पांशु तत्प्राजापत्यं रूपं तस्मात्तस्यानुष्टुभमनुवाक्यामन्वाह वाग्घ्यनुष्टुब्वाग्घि
प्रजापतिः ॥२७॥ एतेन वै देवाः । उपांशुयाजेन यं यमसुराणामकामयन्त तमुप-
त्सर्य वज्रेण वषट्कारेणाघ्नंस्तथो एवैष एतेनोपांशुयाजेन पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृ-
व्यमुपत्सर्य वज्रेण वषट्कारेण हन्ति तस्मादुपांशुयाजं यजति ॥२८॥ स वा ऋच-
मनूच्य जुषाणेन यजति तदन्विमा अन्यतरतोदताः प्रजाः प्रजायन्तेऽस्थि ह्यृगस्थि
हि दत्तोऽन्यतरतो ह्येतदस्थि करोति ॥२९॥ अथर्चमनूच्यर्चा यजति । तदन्विमा
उभयतोदताः प्रजाः प्रजायन्तेऽस्थि ह्यृगस्थि हि दत उभयतो ह्येतदस्थि करोत्ये-
ता वा इमा द्वय्यः प्रजा अन्यतरतोदताश्चैवोभयतोदताश्च स यो हैवं विद्वानग्नी-

षोमयोः प्रजातिं यजति बहुर्हैव प्रजया पशुभिर्भवति ॥३०॥ स वै पौर्णमासेनो-
पवत्स्यन् । न सत्रा सुहित इव स्यात्तेनेदमुदरमसुर्यं क्षिनात्याहुतिभिः प्रातर्दैवमेतद्
उ पौर्णमासस्योपचारः ॥३१॥ स वै संप्रत्येवोपवसेत् । संप्रति वृत्रꣳ हनानि सं-
प्रति द्विषन्तं भ्रातृव्यꣳ हनानीति ॥३२॥ स वा उत्तरामेवोपवसेत् । समिव वा
ऽएष क्रमते यः संप्रत्युपवसत्यनद्धा वै संक्रान्तयोर्यदीतरो वेतरमभिभवतीतरो
वेतरमथ य उत्तरामुपवसति यथा पराञ्चमावृत्तꣳ संपिꣳष्यादप्रत्यालभमानꣳ सो
ऽन्यतोघात्येव स्यादेवं तद्य उत्तरामुपवसति ॥३३॥ स वै संप्रत्येवोपवसेत् । य-
था वा अन्यस्य हतꣳ संपिꣳष्यादेवं तद्य उत्तरामुपवसति सोऽन्यस्यैव कृतानुक-
रोऽन्यस्योपावसायी भवति तस्मादु संप्रत्येवोपवसेत् ॥३४॥ प्रजापतेर्ह वै प्रजाः
ससृजानस्य । पर्वाणि विसस्रꣳसुः स वै संवत्सर एव प्रजापतिस्तस्यैतानि पर्वा-
ण्यहोरात्रयोः संधी पौर्णमासी चामावास्या चर्तुमुखानि ॥३५॥ स विस्रस्तैः पर्व-
भिः । न शशाक सꣳहातुं तमेतैर्हविर्यज्ञैर्देवा अभिषज्यन्नग्निहोत्रेणैवाहोरात्रयोः
संधी तत्पर्वाभिषज्यंस्तत्समदधुः पौर्णमासेन चैवामावास्येन च पौर्णमासीं चामा-
वास्यां च तत्पर्वाभिषज्यंस्तत्समदधुश्चातुर्मास्यैरेवर्तुमुखानि तत्पर्वाभिषज्यंस्तत्स-
मदधुः ॥३६॥ स सꣳहितैः पर्वभिः । इदमन्नाद्यमभ्युत्तस्थौ यदिदं प्रजापतेरन्नाद्यꣳ
स यो हैवं विद्वान्संप्रत्युपवसति संप्रति हैव प्रजापतेः पर्व भिषज्यत्यवति हैनं
प्रजापतिः स एवमेवान्नादो भवति य एवं विद्वान्संप्रत्युपवसति तस्मादु संप्रत्ये-
वोपवसेत् ॥३७॥ चक्षुषी ह वा एते यज्ञस्य यदाज्यभागौ । तस्मात्पुरस्ताज्जुहो-
ति पुरस्ताद्धीमे चक्षुषी तत्पुरस्तादेवैतच्चक्षुषी दधाति तस्मादिमे पुरस्ताच्चक्षुषी
॥३८॥ उत्तरार्धपूर्वार्धे हैके । आग्नेयमाज्यभागं जुह्वति दक्षिणार्धपूर्वार्धे सौम्यमा-
ज्यभागमेतत्पुरस्ताच्चक्षुषी दध्म इति वदन्तस्तदु तदाविज्ञान्यमिव हवीꣳषि ह वा
आत्मा यज्ञस्य स यदेव पुरस्ताद्धविषां जुहोति तत्पुरस्ताच्चक्षुषी दधाति यत्रो

ऽएव समिद्धतमं मन्येत तदाहुतीर्जुहुयात्समिद्धहोमेन हैव समृद्धा आहुतयः ॥३९॥ स वाऽऋचमनूच्य जुषाणेन यजति । तस्मादिमेऽअस्थन्वत्यनस्थिके चक्षुषीऽआश्लिष्टेऽअथ यदृचमनूच्यर्चा यजेदस्थि हैव कुर्यान्न चक्षुः ॥४०॥ ते वाऽएते । अग्नीषोमयोरेव रूपमन्वायत्ते यच्छुक्लं तदाग्नेयं यत्कृष्णं तत्सौम्यं यदि वेतरथा यदेव कृष्णं तदाग्नेयं यच्छुक्लं तत्सौम्यं यदेव वीक्षते तदाग्नेयꣳ रूपꣳ शुष्के-ऽइव हि वीक्षमाणस्याक्षिणी भवतः शुष्कमिव ह्याग्नेयं यदेव स्वपिति तत्सौम्यꣳ रूपमार्द्रे-ऽइव हि सुषुपुषोऽक्षिणी भवत आर्द्र-इव हि सोम आजरसꣳ ह वाऽअस्मिंल्लोके चक्षुष्मान्भवति सचक्षुरमुष्मिंल्लोके संभवति य एवमेतौ चक्षुषीऽआज्यभागौ वेद ॥४१॥ ॥ ब्राह्मणम् ॥ २ [६. ३.] ॥ ॥

इन्द्रो ह यत्र वृत्राय वज्रं प्रजहार । सोऽबलीयान्मन्यमानो नास्तृषीतीव बिभ्यन्निलयां चक्रे स पराः परावतो जगाम देवा ह वै विदां चक्रुर्हतो वै वृत्रोऽथेन्द्रो न्यलेष्टेति ॥१॥ तमन्वेष्टुं दध्रिरे । अग्निर्देवतानाꣳ हिरण्यस्तूप ऋषीणां बृहती छन्दसां तमग्निरनुविवेद तेनैताꣳ रात्रिꣳ सहाजगाम स वै देवानां वसुवीरꣳ ह्येषाम् ॥२॥ ते देवा अब्रुवन् । अमा वै नोऽद्य वसुर्वसति यो नः प्रावात्सीदिति ताभ्यामेतद्यथा ज्ञातिभ्यां वा सखिभ्यां वा सहागताभ्याꣳ समानमोदनं पचेदज्रं वा तद्ध मानुषꣳ हविर्देवानामेवमाभ्यामेतत्समानꣳ हविर्निरवपन्नैन्द्राग्नं द्वादशकपालं पुरोडाशं तस्मादैन्द्राग्नो द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति ॥३॥ स इन्द्रोऽब्रवीत् । यत्र वै वृत्राय वज्रं प्राहरं तद्व्यस्मयि स कृश-इवास्मि न वै मेदं धिनोति यन्मा धिनवत्तन्मे कुरुतेति तथेति देवा अब्रुवन् ॥४॥ ते देवा अब्रुवन् । न वाऽइममन्यत्सोमाद्धिनुयात्सोममेवास्मै संभरामेति तस्मै सोमꣳ समभरन्नेष वै सोमो राजा देवानामन्नं यच्चन्द्रमाः स यत्रैष एताꣳ रात्रिं न पुरस्तान्न पश्चाद्ददृशे तदिमं लोकमागच्छति स इहैवापश्चौषधीश्च प्रविशति स वै देवानां

वस्वन्नꣳ ह्येषां तद्यदेष एताꣳ रात्रिमिहामा वसति तस्मादमावास्या नाम ॥५॥ तं गोभिरनुविष्ठाप्य समभरन् । यदोषधीराश्नंस्तदोषधिभ्यो यदपोऽपिबंस्तदद्भ्यस्त-मेवꣳ संभृत्यातच्य तीव्रीकृत्य तमस्मै प्रायच्छन् ॥६॥ सोऽब्रवीत् । धिनोत्येव म-दं नेव तु मयि श्रयते यथेद मयि श्रयाते तथोपजानीतेति तꣳ शृतेनैवाश्रयन् ॥७॥ तद्वाऽएतत् । समानमेव सन्नय एव सदिन्द्रस्यैव सत्तत्पुनर्नानेवाचक्षते यदब्रवीद्धिनोति मेति तस्माद्दध्यथ यदेनꣳ शृतेनैवाश्रयंस्तस्माच्छृतꣳ ॥८॥ स य-थाꣳसुराप्यायेत । एवमाप्यायतापि पाप्मानꣳ हरिमाणमहंस्तेष उऽआमावास्यस्य बन्धुः स यो हैवं विद्वान्त्संनयत्येवꣳ हैव प्रजया पशुभिराप्यायतेऽप पाप्मानꣳ हते तस्माद्वि संनयेत् ॥९॥ तदाहुः । नासोमयाजी संनयेत्सोमाहुतिर्वाऽएषा सा-नवरुद्धासोमयाजिनस्तस्मान्नासोमयाजी संनयेदिति ॥१०॥ तदु समेव नयेत् । न-न्वत्रान्तरेण शुश्रुम सोमेन नु मा याजयताथ मऽएतदाप्यायनꣳ संभरिष्यथेत्यब्र-वीदिति न वै मेदं धिनोति यन्मा धिनवत्तन्मे कुरुतेति तस्माऽएतदाप्यायनꣳ स-मभरंस्तस्मादप्यसोमयाजी समेव नयेत् ॥११॥ वार्त्रघ्नं वै पौर्णमासम् । इन्द्रो ह्ये-तेन वृत्रमहन्नथैतदेव वृत्रहत्यं यदामावास्यं वृत्रꣳ ह्यस्माऽएतज्जघ्नुषऽआप्यायन-मकुर्वन् ॥१२॥ तद्वाऽएतदेव वार्त्रघ्नम् । यत्पौर्णमासमथैष एव वृत्रो यच्चन्द्रमाः स यत्रैष एताꣳ रात्रिं न पुरस्तान्न पश्चाद्ददृशे तदेनमेतेन सर्वꣳ हन्ति नास्य किं चन परिशिनष्टि सर्वꣳ ह वै पाप्मानꣳ हन्ति न पाप्मनः किं चन परिशिनष्टि य एवमेतद्वेद ॥१३॥ तद्धैके । दृष्ट्वोपवसन्ति श्वो नोदेतेत्यदो ह्येव देवानामवि-क्षीणमन्नं भवत्यथैभ्यो वयमित उपप्रदास्याम इति तद्धि समृद्धं यदक्षीणऽएव पूर्व-स्मिन्नन्नेऽथापरमन्नमागच्छति स ह बह्वन्न एव भवत्यसोमयाजी तु क्षीयात्यदो ह्येव सोमो राजा भवति ॥१४॥ अथ यथैव पुरा । केवलीरोषधीरश्नन्ति केवलीरपः पिबन्ति ताः केवलमेव पयो दुह्रऽएव तदेष वै सोमो राजा देवानामन्नं यच्चन्द्र-

माः स यत्रैष एतां रात्रिं न पुरस्तान्न पश्चाद्ददृशे तदिमं लोकमागच्छति स इहा-पश्चौषधीश्च प्रविशति तदेनमह्न ओषधिभ्यः संभृत्याहुतिभ्योऽधि जनयति स एष आहुतिभ्यो जातः पश्चाद्ददृशे ॥१५॥ तद्वाऽएतत्। अविलीणमेव देवानामन्नाद्यं परिप्लवतेऽविलीणां ह वाऽअस्यास्मिँल्लोकेऽन्नं भवत्यक्षय्यममुष्मिँल्लोके सुकृतं य एवमेतद्वेद ॥१६॥ तद्वाऽएतां रात्रिम्। देवेभ्योऽन्नाद्यं प्रच्यवते तदिमं लोकमा-गच्छति ते देवा अकामयन्त कथं नु न इदं पुनरागच्छेत्कथं नऽइदं परागेव न प्र-णश्येदिति तस्यऽएव संनयन्ति तेषाशांऽसन्तऽएतऽएव नः संभृत्य प्रदास्यन्तीत्या ह वाऽअस्मिन्त्स्वाश्च निष्याश्च शंऽसन्ते य एवमेतद्वेद यो वै परमतां गच्छति तस्मि-न्नाशंऽसन्ते ॥१७॥ तद्वाऽएष एवेन्द्रः। य एष तपत्यथैष एव वृत्रो यच्चन्द्रमाः सोऽस्यैष भ्रातृव्यजन्मेव तस्माद्यद्यपि पुरा विदूरमिवोदितोऽथैनमेतां रात्रिमुपैव न्याप्लवते सोऽस्य व्यात्तमापद्यते ॥१८॥ तं ग्रसित्वोदेति। स न पुरस्तान्न पश्चा-द्ददृशे ग्रसते ह वै द्विषन्तं भ्रातृव्यमयमेवास्ति नास्य सपत्नाः सन्तीत्याहुर्य एवमे-तद्वेद ॥१९॥ तं निर्धीय निरस्यति। स एष धीतः पश्चाद्ददृशे स पुनराप्यायते स एतस्यैवानाद्याय पुनराप्यायते यदि ह वाऽअस्य द्विषन्भ्रातृव्यो वणिज्यया वा केनचिद्वा संभवत्येतस्य हैवान्नाद्याय पुनः संभवति य एवमेतद्वेद ॥२०॥ तद्वैके। महेन्द्रायेति कुर्वन्तीन्द्रो वाऽएष पुरा वृत्रस्य बधादथ वृत्रं हत्वा यथा महाराजो विजिग्यान एवं महेन्द्रोऽभवत्तस्मान्महेन्द्रायेति तदिन्द्रायेत्येव कुर्यादिन्द्रो वा ऽएष पुरा वृत्रस्य बधादिन्द्रो वृत्रं जघ्निवांस्तस्मादिन्द्रायेत्येव कुर्यात् ॥२१॥ ब्रा-ह्मणम् ॥३ [६.४.]॥ अध्यायः ॥६॥ ॥

स वै पर्णशाखया वत्सानपाकरोति। तद्यत्पर्णशाखया वत्सानपाकरोति यत्र वै गायत्री सोममच्छापतत्तदस्याऽआहरन्त्याऽअपादस्ताभ्यायत्य पर्णं प्रचिच्छेद गायत्र्यै वा सोमस्य वा राज्ञस्तत्पतित्वा पर्णोऽभवत्तस्मात्पर्णो नाम तद्यदेवात्र सोमस्य

न्यक्तं तदिहाप्यसदिति तस्मात्पर्णशाखया वत्सानपाकरोति ॥१॥ तामाच्छिनत्ति । इषे त्वोर्जे त्वेति वृष्ट्यै तदाह यदाहेषे त्वेत्यूर्जे त्वेति यो वृष्टादूर्ग्रसो जायते तस्मै तदाह ॥२॥ अथ मातृभिर्वत्सान्त्समवार्जति । स वत्सꣳ शाखयोपस्पृशति वायव स्थेत्ययं वै वायुर्योऽयं पवतऽएष वाऽइदꣳ सर्वं प्रप्याययति यदिदं किं च वर्षत्येष वाऽएतासां प्रप्याययिता तस्मादाह वायव स्थेत्युपायव स्थेत्यु हैकऽआहुरुप हि द्वितीयोऽयतीति तदु तथा न ब्रूयात् ॥३॥ अथ मातृणामेकाꣳ शाखयोपस्पृशति । वत्सेन व्याकृत्य देवो वः सविता प्रार्पयत्विति सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूता यज्ञꣳ संभरानिति तस्मादाह देवो वः सविता प्रार्पयत्विति ॥४॥ श्रेष्ठतमाय कर्मणऽइति । यज्ञो वै श्रेष्ठतमं कर्म यज्ञाय हि तस्मादाह श्रेष्ठतमाय कर्मणऽइति ॥५॥ आप्यायध्वमघ्न्या इन्द्राय भागमिति । तद्यथैवादो देवतायै हविर्गृह्णन्नादिशत्येवमेवैतद्देवतायाऽआदिशति यदाहाप्यायध्वमघ्न्या इन्द्राय भागमिति ॥६॥ प्रजावतीरनमीवा अयक्ष्मा इति । नात्र तिरोहितमिवास्ति मा व स्तेन ईशत माघशꣳस इति मा वो नाष्ट्रा रक्षाꣳसीशतेत्येवैतदाह ध्रुवा अस्मिन्गोपतौ स्यात बह्वीरित्यनपक्रामिण्योऽस्मिन्यजमाने बह्व्यः स्यातेत्येवैतदाह ॥७॥ अथाहवनीयागारस्य वा पुरस्तात् । गार्हपत्यागारस्य वा शाखामुपगूहति यजमानस्य पशून्पाहीति तद्ब्रह्मणैवैतद्यजमानस्य पशून्परिददाति गुप्त्यै ॥८॥ तस्यां पवित्रं करोति । वसोः पवित्रमसीति यज्ञो वै वसुस्तस्मादाह वसोः पवित्रमसीति ॥९॥ अथ यवाग्वैताꣳ रात्रिमग्निहोत्रं जुहोति । आदिष्टं वाऽएतद्देवतायै हविर्भवति यत्पयः स यत्पयसा जुहुयाद्यथान्यस्यै देवतायै हविर्गृहीतं तदन्यस्यै जुहुयादेवं तत्तस्माद्यवाग्वैताꣳ रात्रिमग्निहोत्रं जुहोति जुहुत्यग्निहोत्रमुपहृतोखा भवत्यथाहोपसृष्टां प्रब्रूतादिति यदा प्राहोपसृष्टेति ॥१०॥ अथोखामादत्ते । द्यौरसि पृथिव्यसीत्युपस्तौत्येवैनामेतन्महयत्येव यदाह द्यौरसि पृथिव्यसी-

ति मातरिश्वनो घर्मोऽसीति यज्ञमेवैतत्करोति यथा घर्मं प्रवृञ्ज्यादेवं प्रवृणक्ति वि-
श्वधा असि परमेण धाम्ना दृꣳहस्व मा ह्वारिति दृꣳहत्येवैनामेतदशिथिलां करो-
ति मा ते यज्ञपतिर्ह्वार्षीदिति यजमानो वै यज्ञपतिस्तद्यजमानायैवैतदह्वलामा-
शास्ते ॥११॥ अथ पवित्रं निदधाति । तद्ध प्राग्दध्यात्प्राची हि देवानां दिगथो
ऽउदगुदीची हि मनुष्याणां दिगयं वै पवित्रं योऽयं पवते सोऽयमिमांल्लोकांस्ति-
र्यङ्ङनुपवते तस्मादुदग्दध्यात् ॥१२॥ तद्यथैवादः । सोमꣳ राजानं पवित्रेण संपा-
वयन्त्येवमेवैतत्संपावयत्युदीचीनदशं वै तत्पवित्रं भवति येन तत्सोमꣳ राजानꣳ
संपावयन्ति तस्मादुदग्दध्यात् ॥१३॥ तन्निदधाति । वसोः पवित्रमसीति यज्ञो वै
वसुस्तस्मादाह वसोः पवित्रमसीति शतधारꣳ सहस्रधारमित्युपस्तौत्येवैनदेतन्म-
हयत्येव यदाह शतधारꣳ सहस्रधारमिति ॥१४॥ अथ वाचंयमो भवति । आ
तिसृणां दोग्धोर्वाग्वै यज्ञोऽविक्षुभ्यां यज्ञं तनवा इति ॥१५॥ तदानीयमानमभि-
मन्त्रयते । देवस्त्वा सविता पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुप्वेति तद्यथैवादः
सोमꣳ राजानं पवित्रेण संपावयन्त्येवमेवैतत्संपावयति ॥१६॥ अथाह कामधुक्ष
इति । अमूमिति सा विश्वायुरित्यथ द्वितीयां पृच्छति कामधुक्ष इत्यमूमिति सा वि-
श्वकर्मेत्यथ तृतीयां पृच्छति कामधुक्ष इत्यमूमिति सा विश्वधाया इति तद्यत्पृच्छति
वीर्याण्येवास्वेतद्दधाति त्रिर्दोग्धि त्रयो वाऽइमे लोका एभ्य एवैनदेतल्लोके-
भ्यः संभरत्यथ कामं वदति ॥१७॥ अथोत्तमां दोहयित्वा । येन दोहयति पात्रेण
तस्मिन्नुदस्तोकमानीय पल्यङ्ग्य प्रत्यानयति यदत्र पयसोऽहायि तदिहाप्यसदिति
रसस्यो चैव सर्वत्वायेदꣳ हि यदा वर्षत्यथौषधयो जायन्तऽओषधीर्जग्ध्वापः पीत्वा
तत एष रसः संभवति तस्माद्रु रसस्यो चैव सर्वत्वाय तदुद्वास्यातनक्ति तीव्रीक-
रोत्येवैनदेतत्तस्मादुद्वास्यातनक्ति ॥१८॥ स आतनक्ति । इन्द्रस्य त्वा भागꣳ सो-
मेनातनच्मीति तद्यथैवादो देवतायै हविर्गृह्णन्नादिशत्येवमेवैतद्देवतायाऽआदिश-

ति यदाहेन्द्रस्य त्वा भागोऽसीति सोमेनातनच्मीति स्वदयत्येवैनदेतद्देवेभ्यः ॥१९॥ अथोदकवतोत्तानेन पात्रेणापिदधाति । नेदेनदुपरिष्टान्नाष्ट्रा रक्षांस्यवमृशानिति वज्रो वाऽआपस्तद्वज्रेणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षांस्यतोऽपहन्ति तस्मादुदकवतोत्तानेन पात्रेणापिदधाति ॥२०॥ सोऽपिदधाति । विष्णो हव्यꣳ रक्षेति यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञायैवैतद्धविः परिददाति गुप्त्यै तस्मादाह विष्णो हव्यꣳ रक्षेति ॥२१॥ ब्राह्मणम् ॥४ [७. १.]॥ ॥

ऋणꣳ ह वै जायते योऽस्ति । स जायमान एव देवेभ्य ऋषिभ्यः पितृभ्यो मनुष्येभ्यः ॥१॥ स यदेव यजेत । तेन देवेभ्य ऋणं जायते तद्ध्येभ्य एतत्करोति यदेनान्यजते यदेभ्यो जुहोति ॥२॥ अथ यदेवानुब्रुवीत । तेनर्षिभ्य ऋणं जायते तद्ध्येभ्य एतत्करोत्यृषीणां निधिगोप इति ह्यनूचानमाहुः ॥३॥ अथ यदेव प्रजामिच्छेत । तेन पितृभ्य ऋणं जायते तद्ध्येभ्य एतत्करोति यदेषाꣳ संतताव्यवच्छिन्ना प्रजा भवति ॥४॥ अथ यदेव वासयेत । तेन मनुष्येभ्य ऋणं जायते तद्ध्येभ्य एतत्करोति यदेनान्वासयते यदेभ्योऽशनं ददाति स य एतानि सर्वाणि करोति स कृतकर्मा तस्य सर्वमाप्तꣳ सर्वं जितꣳ ॥५॥ स येन देवेभ्य ऋणं जायते । तदेनांस्तदवदयते यद्यजतेऽथ यदग्नौ जुहोति तदेनांस्तदवदयते तस्माद्यत्किं चाग्नौ जुह्वति तदवदानं नाम ॥६॥ तद्वै चतुरवत्तं भवति । इदं वाऽअनुवाक्याथ याज्याथ वषट्कारोऽथ सा देवता चतुर्थी यस्यै देवतायै हविर्भवत्येवꣳ हि देवता अवदानान्यन्वायत्ता अवदानानि वा देवता अन्वायत्तान्यतिरिक्तꣳ ह तदवदानं यत्पञ्चमं कस्माऽउ हि तदवद्येत्तस्माच्चतुरवत्तं भवति ॥७॥ उतो पञ्चावत्तमेव भवति । पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशुः पञ्चर्तवः संवत्सरस्यैषो पञ्चावत्तस्य संपद्बहुर्हैव प्रजया पशुभिर्भवति यस्यैवं विदुषः पञ्चावत्तं क्रियतऽएतद्ध न्वेव प्रज्ञातं कौरुपाञ्चालं यच्चतुरवत्तं तस्माच्चतुरवत्तं भवति ॥८॥ स वै यावन्मात्रमिवैवावद्येत् ।

मानुषꣳ ह कुर्याद्यन्महदवद्येद्व्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्व्यृद्धं यज्ञे करवाणीति तस्माद्यावन्मात्रमिवैवावद्येत् ॥९॥ स आज्यस्योपस्तीर्य । द्विर्हविषोऽवदायाथोपरिष्टादाज्यस्याभिघारयति द्वे वाऽआहुती सोमाहुतिरेवान्याज्याहुतिरन्या तत एषा केवली यत्सोमाहुतिरथैषाज्याहुतिर्यद्धविर्यज्ञो यत्पशुस्तदाज्यमेवैतत्करोति तस्मादुभयत आज्यं भवत्येतद्धि जुष्टं देवानां यदाज्यं तज्जुष्टमेवैतद्देवेभ्यः करोति तस्मादुभयत आज्यं भवति ॥१०॥ असौ वाऽअनुवाक्येयं याज्या । तेऽउभे योषे तयोर्मिथुनमस्ति वषट्कार एव तद्वाऽएष एव वषट्कारो य एष तपति स उद्यन्नेवामूमधिद्रवत्यस्तं यन्निमामधिद्रवति तदेतेन वृषेमां प्रजातिं प्रजायेते ययोरियं प्रजातिः ॥११॥ सोऽनुवाक्यामनूच्य । याज्यामनुद्रुत्य पश्चाद्वषट्करोति पश्चाद्धि परीत्य वृषा योषामधिद्रवति तदेनेऽउभे पुरस्तात्कृत्वा वृष्णा वषट्कारेणाधिद्रावयति तस्मात्सह वैव वषट्कारेण जुहुयाद्वषट्कृते वा ॥१२॥ देवपात्रं वाऽएष यद्वषट्कारः । तद्यथा पात्रऽउद्धृत्य प्रयच्छेदेवं तदथ यत्पुरा वषट्काराज्जुहुयाद्यथाधो भूमौ निदिग्धं तदमुया स्यादेवं तत्तस्मात्सह वैव वषट्कारेण जुहुयाद्वषट्कृते वा ॥१३॥ ॥ शतम् ६०० ॥ ॥ तद्यथा योनौ रेतः सिञ्चेत् । एवं तदथ यत्पुरा वषट्काराज्जुहुयाद्यथा योनौ रेतः सिक्तं तदमुया स्यादेवं तत्तस्मात्सह वैव वषट्कारेण जुहुयाद्वषट्कृते वा ॥१४॥ असौ वाऽअनुवाक्येयं याज्या । सा वै गायत्रीयं त्रिष्टुबसौ स वै गायत्रीमन्वाह तदमूमनुब्रुवन्नसौ ह्यनुवाक्येमामन्वाहेयꣳ हि गायत्री ॥१५॥ अथ त्रिष्टुभा यजति । तदनया यजतीयꣳ हि याज्यामुष्या अधि वषट्करोत्यसाऽउ हि त्रिष्टुप्तदेने सयुजौ करोति तस्मादिमे संभुञ्जातेऽअनयोरनु संभोगमिमाः सर्वाः प्रजा अनु संभुञ्जते ॥१६॥ स वाऽअह्वयन्निवैवानुवाक्यामनुब्रूयात् । असौ ह्यनुवाक्या बृहद्ध्यसौ बार्हतꣳ हि तद्रूपं क्षिप्रऽएव याज्यया वरेतेयꣳ हि याज्या रथन्तरꣳ हीयꣳ राथन्तरꣳ हि तद्रूपꣳ ह्वयति वाऽअनुवाक्यया

प्रयच्छति याज्यया तस्मादनुवाक्यायै रूपᳪं हुवे हवामह ऽ आगच्छेदं बर्हिः सीदेति यच्छयति हि तया प्रयच्छति याज्यया तस्माद्याज्यायै रूपं वीहि हविर्जुषस्व हविरावृषाय स्वाहि पिब प्रेति यत्प्र हि तया यच्छति ॥१७॥ सा या पुरस्ताल्लक्षणा। सानुवाक्या स्याद्सौ ह्यनुवाक्या तस्या अमुष्या अवस्ताल्लक्ष्म चन्द्रमा नक्षत्राणि सूर्यः ॥१८॥ अथ योपरिष्टाल्लक्षणा। सा याज्या स्यादियᳪं हि याज्या तस्या अस्या उपरिष्टाल्लक्ष्मौषधयो वनस्पतय आपोऽग्निरिमाः प्रजाः ॥१९॥ सा ह त्वेव समृद्धानुवाक्या। यस्यै प्रथमात्पदाद्देवतामभिव्याहरति सोऽएव समृद्धा याज्या यस्या ऽउत्तमात्पदाद्देवताया अधि वषट्करोति वीर्यं वै देवतऽर्चस्तदुभयत एवैतद्वीर्येण परिगृह्य यस्यै देवतायै हविर्भवति तस्यै प्रयच्छति ॥२०॥ स वै वौगिति करोति। वाग्वै वषट्कारो वाग्रेतो रेत एवैतत्सिञ्चति षडित्यृतवो वै षडृतुष्वेवैतद्रेतः सिच्यते तदृतवो रेतः सिक्तमिमाः प्रजाः प्रजनयन्ति तस्मादेवं वषट्करोति ॥२१॥ देवाश्च वाऽअसुराश्च। उभये प्राजापत्याः प्रजापतेः पितुर्दायमुपेयुरेतावेवार्धमासौ य एवापूर्यते तं देवा उपायन्योऽपक्षीयते तमसुराः ॥२२॥ ते देवा अकामयन्त। कथं न्विममपि संवृञ्जीमहि योऽयमसुराणामिति तेऽर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुस्तऽएतᳪं हविर्यज्ञं ददृशुर्यद्दर्शपूर्णमासौ ताभ्यामयजन्त ताभ्यामिष्ट्वैतमपि समवृञ्जत ॥२३॥ य एषोऽसुराणामासीत्। यदा वाऽएताऽउभौ परिप्लवेतेऽअथ मासो भवति मासशः संवत्सरः सर्वं वै संवत्सरः सर्वमेव तद्देवा असुराणाᳪं समवृञ्जत सर्वस्मात्सपत्नानसुरान्निरभजन्त्सर्वम्वेवैष एतत्सपत्नानाᳪं संवृङ्क्ते सर्वस्मात्सपत्नान्निर्भजति य एवमेतद्वेद ॥२४॥ स यो देवानामासीत्। स यवायुवत हि तेन देवा योऽसुराणाᳪं सोऽयवा न हि तेनासुरा अयुवत ॥२५॥ अथोऽइतरथाहुः। य एव देवानामासीत्सोऽयवा न हि तमसुरा अयुवत योऽसुराणाᳪं स यवायुवत हि तं देवाः सब्द्महः सगरा रात्रिर्यव्या मासाः सुमेकः संवत्सरः स्वैको ह वै

नामैतद्यत्सुमेक इति यवा च हि वाऽअयवा यवेतीवाथ येनैतेषाꣳ होता भवति तद्याविहोत्रमित्याचक्षते ॥२६॥ ब्राह्मणम् ॥५ [७. २.]॥ ॥ पञ्चमः प्रपाठकः ॥

॥ कण्डिकासंख्या १२१ ॥ ॥

यज्ञेन वै देवाः । दिवमुपोदक्रामन्नथ योऽयं देवः पशूनामीष्टे स इहाहीयत तस्माद्वास्तव्य इत्याहुर्वास्तौ हि तदहीयत ॥१॥ स येनैव देवा दिवमुपोदक्रामन् । तेनोऽएवार्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुरथ योऽयं देवः पशूनामीष्टे य इहाहीयत ॥२॥ स ऐक्षत । अहास्य हान्तर्यन्त्यु मा यज्ञादिति सोऽनूदक्राम स आयतयोत्तरत उपोत्पेदे स एष स्विष्टकृतः कालः ॥३॥ ते देवा अब्रुवन् । मा विस्राक्षीरिति ते वै मा यज्ञान्मान्तर्गताहुतिं मे कल्पयतेति तथेति स समवृहत्स नास्यत्स न कं चनाहिनत् ॥४॥ ते देवा अब्रुवन् । यावन्ति नो हवीꣳषि गृहीतान्यभूवन्त्सर्वेषां तेषाꣳ हुतमुपजानीत यथास्माऽआहुतिं कल्पयामेति ॥५॥ तेऽध्वर्युमब्रुवन् । यथापूर्वꣳ हवीꣳष्यभिघारयैकस्माऽअवदानाय पुनराप्याययायातयामानि कुरु तत एकैकमवदानमवद्येति ॥६॥ सोऽध्वर्युः । यथापूर्वꣳ हवीꣳष्यभ्यघारयदेकस्माऽअवदानाय पुनराप्याययदयातयामान्यकरोत्तत एकैकमवदानमवाद्यत्तस्माद्वास्तव्य इत्याहुर्वास्तु हि तद्यज्ञस्य यद्धुतेषु हविःषु तस्माद्यस्यै कस्यै च देवतायै हविर्गृह्यते सर्वत्रैव स्विष्टकृदन्वाभक्तः सर्वत्र ह्येवैनं देवा अन्वाभजन् ॥७॥ तद्वाऽअग्नयऽइति क्रियते । अग्निर्वै स देवस्तस्यैतानि नामानि शर्व इति यथा प्राच्या आचक्षते भव इति यथा बाहीकाः पशूनां पती रुद्रोऽग्निरिति तान्यस्याशान्तान्येवेतराणि नामान्यग्निरित्येव शान्ततमं तस्मादग्नयऽइति क्रियते स्विष्टकृतऽइति ॥८॥ ते होचुः । यद्वयमुत्र सन्यदस्माद्धि तन्नः स्विष्टं कुर्विति तदेभ्यः स्विष्टमकरोत्तस्मात्स्विष्टकृतऽइति ॥९॥ सोऽनुवाक्यामनूच्य संपश्यति । ये तथाग्निꣳ स्विष्टकृतमयाडग्निरग्नेः प्रिया धामानीति तदाग्नेयमाज्यभागमाहायाट्सोमस्य

प्रिया धामानीति तत्सौम्यमाज्यभागमाहायाऽग्नेः प्रिया धामानीति तद्य एष उभयत्राच्युत आग्नेयः पुरोडाशो भवति तमाह ॥१०॥ अथ यथादेवतम् । अयाडुदेवानामाज्यपानां प्रिया धामानीति तत्प्रयाजानुयाजानाह प्रयाजानुयाजा वै देवा आज्यपा यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानीति तदग्निं होतारमाह तदस्माऽएतां देवा आहुतिं कल्पयित्वाथैनेनैतद्भूयः समशाम्यन्प्रियऽएनं धामन्नुपाह्वयन्त तस्मादेवं सं-पश्यति ॥११॥ तद्वैके । देवतां पूर्वां कुर्वन्त्ययाडग्नेरयाट्सोमस्यायाडिति तद् तथा न कुर्याद्विलोम ह ते यज्ञे कुर्वन्ति ये देवतां पूर्वां कुर्वन्त्ययाडाराद्दं हि प्रथममनभिव्याहरन्नयाडारमेवाभिव्याहरति तस्मादयाडारमेव पूर्वं कुर्यात् ॥१२॥ यक्षत्स्वं महिमानमिति । यत्र वाऽअदो देवता आवाहयति तदपि स्वं महिमानमावाहयति तदतः प्राङ्किं चन स्वाय महिम्नऽइति क्रियते तदत्र तं प्रीणाति तथो हास्यैषोऽमोघायावाहितो भवति तस्मादाह यक्षत्स्वं महिमानमिति ॥१३॥ आ यजतामेज्या इष इति । प्रजा वाऽइषस्ता एवैतद्यायजूकाः करोति ता इमाः प्रजा यजमाना अर्चन्त्यः श्राम्यन्त्यश्चरन्ति ॥१४॥ सोऽअध्वरा जातवेदा जुषताᳬ हविरिति । तद्यज्ञस्यैवैतत्समृद्धिमाशास्ते यद्धि देवा हविर्जुषन्ते तेन हि महज्जयति तस्मादाह जुषताᳬ हविरिति ॥१५॥ तद्यदेतेऽअत्र । याज्यानुवाक्येऽअवक्लृप्ततमे भवतस्तृतीयसवनं वै स्विष्टकृद्वैश्वदेवं वै तृतीयसवनं पिप्रीहि देवाँ२॥ऽउशतो यविष्ठेति तदनुवाक्यायै वैश्वदेवमग्ने यदद्य विशोऽअध्वरस्य होतरिति तद्याज्यायै वैश्वदेवं तद्यदेतेऽएवᳬरूपे भवतस्तेनोऽएते तृतीयसवनस्य रूपं तस्माद्वाऽएतेऽअत्र याज्यानुवाक्येऽअवक्लृप्ततमे भवतः ॥१६॥ ते वै त्रिष्टुभौ भवतः । वास्तु वाऽएतद्यज्ञस्य यत्स्विष्टकृद्वीर्यं वै वास्त्विन्द्रियं वीर्यं त्रिष्टुबिन्द्रियमेवैतद्वीर्यं वास्तौ स्विष्टकृति दधाति तस्मात्त्रिष्टुभौ भवतः ॥१७॥ उतोऽअनुष्टुभाविव भवतः । वास्त्वनुष्टुब्वास्तु स्विष्टकृद्वास्तावेवैतद्वास्तु दधाति पेसुकं वै

वास्तु पिस्यति ह प्रजया पशुभिर्यस्यैवं विदुषोऽनुष्टुभौ भवतः ॥१८॥ तद्ध ह भाल्लवेयः । अनुष्टुभमनुवाक्यां चक्रे त्रिष्टुभं याज्यामेतदुभयं परिगृह्णामीति स रुथात्पपात स पतित्वा बाहुमपि शश्रे स परिममृशे यत्किमकरं तस्मादिदमापदिति स हैतदेव मेने यद्विलोम यज्ञेऽकरमिति तस्मान्न विलोम कुर्यात्सछन्दसावेव स्यातामुभे वैवानुष्टुभाऽउभे वा त्रिष्टुभौ ॥१९॥ स वाऽउत्तरार्धादवद्यति । उत्तरार्धे जुहोत्येषा ह्येतस्य देवस्य दिक्तस्मादुत्तरार्धादवद्यत्युत्तरार्धे जुहोत्येतस्यै वै दिश उदयन्त तं तत एवाशमयंस्तस्मादुत्तरार्धादवद्यत्युत्तरार्धे जुहोति ॥२०॥ स वाऽअभ्यर्धऽइवेतराभ्य आहुतिभ्यो जुहोति । इतरा आहुतीः पशवोऽनुप्रजायन्ते रुद्रियः स्विष्टकृद्रुद्रियेण पशून्प्रसजेद्यदितराभिराहुतिभिः सꣳसृजेत्तेऽस्य गृहाः पशव उपमूर्यमाणा ईयुस्तस्मादभ्यर्धऽइवेतराभ्य आहुतिभ्यो जुहोति ॥२१॥ एष वै सयज्ञः । येन तद्देवा दिवमुपोदक्रामन्नेष आहवनीयोऽथ य इहाहीयत स गार्हपत्यस्तस्मादेतं गार्हपत्यात्प्राञ्चमुद्धरन्ति ॥२२॥ तं वाऽअष्टासु विक्रमेष्वादधीत । अष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्र्यैवैतद्दिवमुपोत्क्रामति ॥२३॥ एकादशस्वादधीत । एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप्त्रिष्टुभैवैतद्दिवमुपोत्क्रामति ॥२४॥ द्वादशस्वादधीत । द्वादशाक्षरा वै जगती जगत्यैवैतद्दिवमुपोत्क्रामति नात्र मात्रास्ति यत्रैव स्वयं मनसा मन्येत तदादधीत स यद्वाऽअप्यल्पकमिव प्राञ्चमुद्धरति तेनैव दिवमुपोत्क्रामति ॥२५॥ तदाहुः । आहवनीये हवीꣳषि श्रपयेयुरतो वै देवा दिवमुपोदक्रामंस्तेनोऽएवार्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुस्तस्मिन्हवीꣳषि श्रपयाम तस्मिन्यज्ञं तनवामहाऽइत्यपसवल-इव ह स हविषां यद्गार्हपत्ये श्रपयेयुर्यज्ञ आहवनीयो यज्ञे यज्ञं तनवामहाऽइति ॥२६॥ उतो गार्हपत्यऽएव श्रपयन्ति । आहवनीयो वाऽएष न वाऽएष तस्मै यदस्मिन्नशृतꣳ श्रपयेयुस्तस्मै वाऽएष यदस्मिञ्छृतं जुहुयुरित्यतो यतरथा कामयेत तथा कुर्यात् ॥२७॥ स हैष यज्ञ उवाच । नग्नतायै वै बिभेमीति

का तेऽन्नमतेत्यभित एव मा परिस्तृणीयुरिति तस्मादेतदग्निमभितः परिस्तृणन्ति तृष्णाया वै बिभेमीति का ते तृप्तिरिति ब्राह्मणस्यैव तृप्तिमनुतृप्येयमिति तस्मात्सꣳस्थिते यज्ञे ब्राह्मणं तर्पयितवै ब्रूयादग्निमेवैतत्तर्पयति ॥२८॥ ॥ ब्राह्मणम् ॥ १ [७. ३.] ॥ ॥

प्रजापतिर्ह वै स्वां दुहितरमभिदध्यौ । दिवं वोषसं वा मिथुन्येनया स्यामिति ताꣳ संबभूव ॥१॥ तद्वै देवानामाग आस । य इत्थꣳ स्वां दुहितरमस्माकꣳ स्वसारं करोतीति ॥२॥ ते ह देवा ऊचुः । योऽयं देवः पशूनामीष्टेऽतिसंधं वाऽअयं चरति य इत्थꣳ स्वां दुहितरमस्माकꣳ स्वसारं करोति विध्येममिति ताꣳ रुद्रोऽभ्यायत्य विव्याध तस्य सामि रेतः प्रचस्कन्द तथेन्नूनं तदास ॥३॥ तस्मादेतदृषिणाभ्यनूक्तम् । पिता यत्स्वां दुहितरमधिष्कन् क्ष्मया रेतः संजग्मानो निषिञ्चदिति तदाग्निमारुतमित्युक्थं तस्मिंस्तद्व्याख्यायते यथा तद्देवा रेतः प्राजनयंस्तेषां यदा देवानां क्रोधो व्यैदथ प्रजापतिमभिषज्यंस्तस्य ताꣳ शल्यं निरकृन्तन्त्स वै यज्ञ एव प्रजापतिः ॥४॥ ते होचुः । उपजानीत यथेदं नामुयासत्कनीयो ह्याहुतेर्यथेदꣳ स्यादिति ॥५॥ ते होचुः । भगायैनद्दक्षिणत आसीनाय परिहरत तद्भगः प्राशिष्यति तद्यथाहुतमेवं भविष्यतीति तद्भगाय दक्षिणत आसीनाय पर्याजह्रुस्तद्भगोऽवेक्षां चक्रे तस्याक्षिणी निर्ददाह तथेन्नूनं तदास तस्मादाहुरन्धो भग इति ॥६॥ ते होचुः । नो न्वेवात्राशमत्पूष्णऽएनत्परिहरतेति तत्पूष्णे पर्याजह्रुस्तत्पूषा प्राश तस्य दतो निर्जघान तथेन्नूनं तदास तस्मादाहुरदन्तकः पूषेति तस्माद्यं पूष्णे चरुं कुर्वन्ति प्रपिष्टानामेव कुर्वन्ति यथादन्तकायैवम् ॥७॥ ते होचुः । नो न्वेवात्राशमद्बृहस्पतयऽएनत्परिहरतेति तद्बृहस्पतये पर्याजह्रुः स बृहस्पतिः सवितारमेव प्रसवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुवेति तदस्मै सविता प्रसविता प्रासुवत्तदेनꣳ सवितृप्रसूतं नाहिनत्ततोऽर्वाचीनꣳ शान्तं तदेतन्निदानेन

यत्प्राशित्रꣳ ॥ ८ ॥ स यत्प्राशित्रमवद्यति । यदेवात्राविद्धं यज्ञस्य यद्रुद्रियं तदेवैत-न्निर्मिमीतेऽथाप उपस्पृशति शान्तिरापस्तदद्भिः शमयत्यथेडां पशूत्समवद्यति ॥ ९ ॥ स वै यावन्मात्रमिवैवावद्येत् । तथा शल्यः प्रच्यवते तस्माद्यावन्मात्रमिवैवाव-द्येदन्यतरतोऽथाज्यं कुर्यादधस्ताद्वोपरिष्टाद्वा तथा खदनिःसरणावद्भवति तथा नि-स्रवति तस्मादन्यतरत आज्यं कुर्यादधस्ताद्वोपरिष्टाद्वा ॥ १० ॥ स आज्यस्योपस्तीर्य । द्विर्हविषोऽवदायाथोपरिष्टादाज्यस्याभिघारयति तद्यथैव यज्ञस्यावदानमेवमेतत् ॥ ११ ॥ तन्न पूर्वेण परिहरेत् । पूर्वेण ह्येके परिहरन्ति पुरस्ताद्धि प्रत्यञ्चो यजमानं पशव उपतिष्ठन्ते रुद्रियेण ह पशून्प्रसजेयुर्यत्पूर्वेण परिहरेयुस्तेऽस्य गृहाः पशव उपमूर्य-माणा ईयुस्तस्मादित्थैव तिर्यक्प्रतिहरेत्तथा ह रुद्रियेण पशून्न प्रसजति तिरश्चैवैनं निर्मिमीते ॥ १२ ॥ तत्प्रतिगृह्णाति । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहु-भ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीति ॥ १३ ॥ तद्यथैवादो बृहस्पतिः । सवितारं प्रसवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुवेति तदस्मै सविता प्रस-विता प्रासुवत्तदेनꣳ सवितृप्रसूतं नाहिनदेवमेवैष एतत्सवितारमेव प्रसवायोप-धावति सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुवेति तदस्मै सविता प्रसविता प्र-सौति तदेनꣳ सवितृप्रसूतं न हिनस्ति ॥ १४ ॥ तत्प्राश्नाति । अग्नेष्ट्वास्येन प्राश्ना-मीति न वाऽअग्निं किं चन हिनस्ति तथो हैनमेतन्न हिनस्ति ॥ १५ ॥ तन्न दद्भिः खादेत् । नेन्मऽइदꣳ रुद्रियं दतो हिनसदिति तस्मान्न दद्भिः खादेत् ॥ १६ ॥ अ-थाप आचामति । शान्तिरापस्तदद्भिः शान्त्या शमयतेऽथ परिक्षाल्य पात्रम् ॥ १७ ॥ अथास्मै ब्रह्मभागं पर्याहरन्ति । ब्रह्मा वै यज्ञस्य दक्षिणत आस्तेऽभिगोप्ता स एतं भागं प्रतिविद्वान् आस्ते यत्प्राशित्रं तदस्मै पर्याहार्षुस्तत्प्राशीदथ यमस्मै ब्रह्मभागं पर्याहरन्ति तेन भागी स यदत ऊर्ध्वमसꣳस्थितं यज्ञस्य तदभिगोपायति तस्माद्वा ऽअस्मै ब्रह्मभागं पर्याहरन्ति ॥ १८ ॥ स वै वाचंयम एव स्यात् । ब्रह्मन्प्रस्थास्या-

मीत्येतस्माद्धचसो विवृहन्ति वाऽएते यज्ञं ह्वणवन्ति ये मध्ये यज्ञस्य पाकयज्ञियये-डया चरन्ति ब्रह्मा वाऽऋत्विजां भिषक्तमस्तद्ब्रह्मा संदधाति न ह संदध्यात्तद्धावद्य-मान आसीत तस्माद्वाचंयम एव स्यात् ॥१९॥ स यदि पुरा मानुषीं वाचं व्या-हरेत् । तत्रो वैष्णवीमृचं वा यजुर्वा जपेद्यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञं पुनरारभते तस्यो हैषा प्रायश्चित्तिः ॥२०॥ स यत्राह ब्रह्मन्प्रस्थास्यामीति तद्ब्रह्मा जपत्येतं ते देव सवितर्यज्ञं प्राहुरिति तत्सवितारं प्रसवायोपधावति स हि देवानां प्रसविता बृ-हस्पतये ब्रह्मणऽइति बृहस्पतिर्वै देवानां ब्रह्मा तद्य एव देवानां ब्रह्मा तस्मा ऽएवैतत्प्राह तस्मादाह बृहस्पतये ब्रह्मणऽइति तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिं तेन मामवेति नात्र तिरोहितमिवास्ति ॥२१॥ मनो जूतिर्जुषतामाज्यस्येति । मनसा वाऽइदꣳ सर्वमाप्तं तन्मनसैवैतत्सर्वमाप्नोति बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं यज्ञꣳ समिमं दधात्विति यद्विवृढं तत्संदधाति विश्वे देवास इह मादयन्तामिति सर्वे वै विश्वे देवाः सर्वेणैवैतत्संदधाति स यदि कामयेत ब्रूयात्प्रतिष्ठेति यद्यु कामयेतापि नाद्रियेत ॥२२॥ ब्राह्मणम् ॥ २.[७.४.] ॥ अध्यायः ॥७॥ ॥

मनवे ह वै प्रातः । अवनेग्यमुदकमाजह्रुर्यथेदं पाणिभ्यामवनेजनायाहरन्त्येवं तस्यावनेनिजानस्य मत्स्यः पाणीऽआपेदे ॥१॥ स हास्मै वाचमुवाद । बिभृहि मा पारयिष्यामि त्वेति कस्मान्मा पारयिष्यसीत्यौघ इमाः सर्वाः प्रजा निर्वोढा त-तस्त्वा पारयितास्मीति कथं ते भृतिरिति ॥२॥ स होवाच । यावद्वै क्षुल्लका भ-वामो बह्वी वै नस्तावन्नाष्ट्रा भवत्युत मत्स्य एव मत्स्यं गिलति कुम्भ्यां माग्रे बिभरासि स यदा तामतिवर्धाऽअथ कर्षूं खात्वा तस्यां मा बिभरासि स यदा ता-मतिवर्धाऽअथ मा समुद्रमभ्यवहरासि तर्हि वाऽअतिनाष्ट्रो भवितास्मीति ॥३॥ शश्वद्ध झष आस । स हि ज्येष्ठं वर्धतेऽथेतिथीꣳ समां तदौघ आगन्ता तन्मा ना-वमुपकल्प्योपासासै स औघऽउत्थिते नावमापद्यासै ततस्त्वा पारयितास्मीति ॥४॥

तमेवं भृत्वा समुद्रमभ्यवजहार । स यतिथीं तत्समां परिदिदेश ततिथीं समां नावमुपकल्प्योपासां चक्रे स औघऽउत्थिते नावमापेदे तं स मत्स्य उपन्यापुप्लुवे तस्य शृङ्गे नावः पाशं प्रतिमुमोच तेनैतमुत्तरं गिरिमतिदुद्राव ॥५॥ स होवाच । अपीपरं वै त्वा वृक्षे नावं प्रतिबध्नीष्व तं तु त्वा मा गिरौ सन्तमुदकमन्तश्छैत्सीद्यावदुदकं समवायात्तावत्तावदन्ववसर्पासीति स ह तावत्तावदेवान्ववससर्प तदप्येतदुत्तरस्य गिरेर्मनोरवसर्पणमित्यौघो ह ताः सर्वाः प्रजा निरुवाहाथेह मनुरेवैकः परिशिशिषे ॥६॥ सोऽर्चञ्छ्राम्यंश्चचार प्रजाकामः । तत्रापि पाकयज्ञेनेजे स घृतं दधि मस्त्वामिक्षामित्यप्सु जुहवां चकार ततः संवत्सरे योषित्सम्बभूव सा ह पिब्दमानेवोदेयाय तस्यै ह स्म घृतं पदे संतिष्ठते तया मित्रावरुणौ संजग्माते ॥७॥ तां होचतुः कासीति । मनोर्दुहितेत्यावयोर्ब्रूष्वेति नेति होवाच य एव मामजीजनत तस्यैवाहमस्मीति तस्यामपित्वमीषाते तद्वा जज्ञौ तद्वा न जज्ञावति त्वेवेयाय सा मनुमाजगाम ॥८॥ तां ह मनुरुवाच कासीति । तव दुहितेति कथं भगवति मम दुहितेति या अमूरप्स्वाहुतीरहौषीर्घृतं दधि मस्त्वामिक्षां ततो मामजीजनथाः साशीरस्मि तां मा यज्ञेऽवकल्पय यज्ञे चेद्वै मावकल्पयिष्यसि बहुः प्रजया पशुभिर्भविष्यसि याममुया कां चाशिषमाशासिष्यसे सा ते सर्वा समर्धिष्यतऽइति तामेतन्मध्ये यज्ञस्यावाकल्पयन्मध्यं ह्येतद्यज्ञस्य यदन्तरा प्रयाजानुयाजान् ॥९॥ तयार्चञ्छ्राम्यंश्चचार प्रजाकामः । तयेमां प्रजातिं प्रजज्ञे येयं मनोः प्रजातिर्याम्वेनया कां चाशिषमाशास्त सास्मै सर्वा समार्ध्यत ॥१०॥ सैषा निदानेन यदिडा । स यो हैवं विद्वानिडया चरत्येतां हैव प्रजातिं प्रजायते यां मनुः प्राजायत याम्वेनया कां चाशिषमाशास्ते सास्मै सर्वा समृध्यते ॥११॥ सा वै पञ्चावत्ता भवति । पशवो वाऽइडा पाङ्क्ता वै पशवस्तस्मात्पञ्चावत्ता भवति ॥१२॥ स समवदायेडाम् । पूर्वार्धे पुरोडाशस्य प्रशीर्य पुरस्ताद्ध्रुवाये निदधाति तां होत्रे

प्रदाय दक्षिणात्येति ॥१३॥ स होतुरिह् निलिम्पति । तद्धोतौष्ठयोर्निलिम्पते मनसस्पतिना ते हुतस्याश्नामीषे प्राणायेति ॥१४॥ अथ होतुरिह् निलिम्पति । तद्धोतौष्ठयोर्निलिम्पते वाचस्पतिना ते हुतस्याश्नाम्यूर्ज्ञऽउदानायेति ॥१५॥ एतद्ध वै मनुर्बिभयां चकार । इदं वै मे तनिष्ठं यज्ञस्य यदियमिडा पाकयज्ञिया यद्वै मऽइह रक्षाꣳसि यज्ञं न हिꣳस्युरिति तामेतत्पुरा रक्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य इत्येव प्रापयत तथोऽएवैनामेष एतत्पुरा रक्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य इत्येव प्रापयतेऽथ यत्प्रत्यक्षं न प्राश्नाति नेदनुपहूतां प्राश्नामीत्येतदेवैनां प्रापयते यदोष्ठयोर्निलिम्पते ॥१६॥ अथ होतुः पाणौ समवद्यति । समवत्तामेव सतीं तदेनां प्रत्यक्षꣳ होतरि श्रयति तयात्मंहूतया होता यजमानायाशिषमाशास्ते तस्माद्धोतुः पाणौ समवद्यति ॥१७॥ अथोपाꣳशूपह्वयते । एतद्ध वै मनुर्बिभयां चकारेदं वै मे तनिष्ठं यज्ञस्य यदियमिडा पाकयज्ञिया यद्वै मऽइह रक्षाꣳसि यज्ञं न हन्युरिति तामेतत्पुरा रक्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य इत्येवोपाꣳशूपाह्वयत तथोऽएवैनामेष एतत्पुरा रक्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य इत्येवोपाꣳशूपह्वयते ॥१८॥ स उपह्वयते । उपहूतꣳ रथन्तरꣳ सह पृथिव्योप माꣳ रथन्तरꣳ सह पृथिव्या ह्वयतामुपहूतं वामदेव्यꣳ सहान्तरिक्षेणोप मां वामदेव्यꣳ सहान्तरिक्षेण ह्वयतामुपहूतं बृहत्सह दिवोप मां बृहत्सह दिवा ह्वयतामिति तदेतानेवैतदुपह्वयमान इमांश्च लोकानुपह्वयतऽएतानि च सामानि ॥१९॥ उपहूता गावः सहऽर्षभा इति । पशवो वाऽइडा तदेनां परोऽक्षमुपह्वयते सहऽर्षभा इति समिथुनामेवैनामेतदुपह्वयते ॥२०॥ उपहूता सप्तहोत्रेति । तदेनाꣳ सप्तहोत्रा सौम्येनाध्वरेणोपह्वयते ॥२१॥ उपहूतेडा तनुरिरिति । तदेनां प्रत्यक्षमुपह्वयते तनुरिरिति सर्वꣳ ह्येषा पाप्मानं तरति तस्मादाह तनुरिरिति ॥२२॥ उपहूतः सखा भक्ष इति । प्राणो वै सखा भक्षस्तत्प्राणमुपह्वयतऽउपहूतꣳ हेगिति तच्छरीरमुपह्वयते तत्सर्वामुपह्वयते ॥२३॥ अथ प्र-

तिष्ठते । इडोपहूतोपहूतेडोपोऽअस्माँ२॥ऽइडा ह्वयतामिडोपहूतेति तदुपहूता-
मेवैनामेतत्सतीं प्रत्यक्षमुपह्वयते या वै सासीद्गौर्वै सासीच्चतुष्पदी वै गौस्तस्मा-
च्चतुरुपह्वयते ॥२४॥ स वै चतुरुपह्वयमानः । अथ नानेवोपह्वयतेऽनामितायै ना-
मि ह कुर्याद्यदिडोपहूतेडोपहूतेत्येवोपह्वयेतोपहूतेडेति वेडोपहूतेति तदर्वाची-
मुपह्वयतऽउपहूतेडेति तत्पराचीमुपोऽअस्माँ२॥ऽइडा ह्वयतामिति तदात्मानं चै-
वैनयान्तरेत्यन्यथैव च भवतीडोपहूतेति तत्पुनरर्वाचीमुपह्वयते तदर्वाचीं चैवै-
नामेतत्पराचीं चोपह्वयते ॥२५॥ मानवी घृतपदीति । मनुर्ह्येतामग्रेऽजनयत त-
स्मादाह मानवीति घृतपदीति यदेवास्यै घृतं पदे समतिष्ठत तस्मादाह घृतपदी-
ति ॥२६॥ उत मैत्रावरुणीति । यदेव मित्रावरुणाभ्याँ समगच्छत स एव मैत्रा-
वरुणी न्यङ्गो ब्रह्म देवकृतोपहूतेति ब्रह्म ह्येषां देवकृतोपहूतोपहूता दैव्या
अध्वर्यव उपहूता मनुष्या इति तद्देवांश्चाध्वर्यूनुपह्वयते ये च मानुषा वत्सा वै
दैव्या अध्वर्यवोऽथ यऽइतरे ते मानुषाः ॥२७॥ यऽइमं यज्ञमवान्ये च यज्ञपतिं
वर्धानिति । एते वै यज्ञमवन्ति ये ब्राह्मणाः शुश्रुवाँसोऽनूचाना एते ह्येनं त-
न्वतऽएतऽएनं जनयन्ति तदु तेभ्यो निह्नुते वत्सा उ वै यज्ञपतिं वर्धन्ति यस्य
ह्येते भूयिष्ठा भवन्ति स हि यज्ञपतिर्वर्धते तस्मादाह ये च यज्ञपतिं वर्धानिति
॥२८॥ उपहूते द्यावापृथिवी पूर्वजेऽऋतावरी देवी देवपुत्रेऽइति । तदिमे द्या-
वापृथिवीऽउपह्वयते ययोरिदँ सर्वमध्युपहूतोऽयं यजमान इति तद्यजमानमुप-
ह्वयते तद्यदत्र नाम न गृह्णाति परोऽक्षँ ह्यत्राशीर्यदिडायां मानुषँ ह कुर्याद्य-
न्नाम गृह्णीयाद्व्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्व्यृद्धं यज्ञे करवाणीति तस्मान्न नाम
गृह्णाति ॥२९॥ उत्तरस्यां देवयज्यायामुपहूत इति । तदस्माऽएतज्जीवातुमेव प-
रोऽक्षमाशास्ते जीवन्हि पूर्वमिष्ट्वाथापरं यजते ॥३०॥ तदस्मा एतत्प्रजामेव परो-
ऽक्षमाशास्ते । यस्य हि प्रजा भवत्यमुं लोकमात्मनैत्यथास्मिँल्लोके प्रजा यजते

तस्मात्प्रजोत्तरा देवयज्या ॥३१॥ तदस्माऽएतत्पशूनेव परोऽक्षमाशास्ते । यस्य हि पशवो भवन्ति स पूर्वमिष्ट्वाथापरं यजते ॥३२॥ भूयसि हविष्करणऽउपहूत इति । तदस्मा एतज्जीवातुमेव परोऽक्षमाशास्ते जीवन्हि पूर्वमिष्ट्वाथ भूयो-भूय एव हविष्करोति ॥३३॥ तदस्माऽएतत्प्रजामेव परोऽक्षमाशास्ते । यस्य हि प्रजा भवत्येक आत्मना भवत्यथोत दशधा प्रजया हविष्क्रियते तस्मात्प्रजा भूयो हविष्करणम् ॥३४॥ तदस्मा एतत्पशूनेव परोऽक्षमाशास्ते । यस्य हि पशवो भवन्ति स पूर्वमिष्ट्वाथ भूयो-भूय एव हविष्करोति ॥३५॥ एषा वा आशीः । जीवेयं प्रजा मे स्याच्छ्रियं गच्छेयमिति तत्पशूनाशास्ते तच्छ्रियमाशास्ते श्रीर्हि पशवस्तदेताभ्यामेवैतदाशीर्भ्याᳯ सर्वमाप्तं तस्माद्वाऽएतेऽअत्र द्वेऽआशिषौ क्रियेते ॥३६॥ देवा मऽइदᳯ हविर्जुषन्तामिति । तस्मिन्नुपहूत इति तद्यज्ञस्यैवैतत्समृद्धिमाशास्ते यद्धि देवा हविर्जुषन्ते तेन हि महज्जयति तस्मादाह जुषन्तामिति ॥३७॥ ॥ शतम् ७०० ॥ ॥ तां वै प्राश्नन्त्येव । नाग्नौ जुह्वति पशवो वाऽइडा नेत्पशूनग्नौ प्रवृणजामिति तस्मान्नाग्नौ जुह्वति ॥३८॥ प्राणेष्विव हूयते । होतरि यजमाने वदधर्यौ वदथ यत्पूर्वार्धं पुरोडाशस्य प्रशीर्य पुरस्ताद्ध्रुवायै निदधाति यजमानो वै ध्रुवा तद्यजमानस्य प्राशितं भवत्यथ यत्प्रत्यक्षं न प्राश्नाति नेदसᳯस्थिते यज्ञे प्राश्नानीत्येतदेवास्य प्राशितं भवति सर्वे प्राश्नन्ति सर्वेषु मे हुतमसदिति पञ्च प्राश्नन्ति पशवो वाऽइडा पाङ्क्ता वै पशवस्तस्मात्पञ्च प्राश्नन्ति ॥३९॥ अथ यत्र प्रतिपद्यते । तच्चतुर्धा पुरोडाशं कृत्वा बर्हिषदं करोति तदत्र पितॄणां भाजनेन चतस्रो वाऽअवान्तरदिशोऽवान्तरदिशो वै पितरस्तस्माच्चतुर्धा पुरोडाशं कृत्वा बर्हिषदं करोति ॥४०॥ अथ यत्राहोपहूते द्यावापृथिवीऽइति । तदग्नीधऽआदधाति तदग्नीत्प्राश्नात्युपहूता पृथिवी मातोप मां पृथिवी माता ह्वयतामग्निराग्नीध्रात्स्वाहोपहूतो द्यौष्पितोप मां द्यौष्पिता ह्वयतामग्निराग्नीध्रात्स्वाहेति द्यावापृथिव्यो वा

ऽएष यदाग्नीध्रस्तस्मादेवं प्राश्नाति ॥४१॥ अथ यत्राशिषमाशास्ते । तज्जपति मयीदमिन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान्रायो मघवानः सचन्ताम् अस्माकꣳ सन्त्वाशिषः सत्या नः सन्त्वाशिष इत्याशिषामेवैष प्रतिग्रहस्तया एवात्रऽर्त्विजो यजमानायाशिष आशासते ता एवैतत्प्रतिगृह्यात्मन्कुरुते ॥४२॥ अथ पवित्रयोर्मार्जयन्ते । पाकयज्ञियेयेव वाऽएतदिडयाचारिषुः पवित्रपूता यदत ऊर्ध्वमसꣳस्थितं यज्ञस्य तत्तनवामहाऽइति तस्मात्पवित्रयोर्मार्जयन्ते ॥४३॥ अथ ते पवित्रे प्रस्तरेऽपिसृजति । यजमानो वै प्रस्तरः प्राणोदानौ पवित्रे यजमाने तत्प्राणोदानौ दधाति तस्मात्ते पवित्रे प्रस्तरेऽपिसृजति ॥४४॥ ब्राह्मणम् ॥३ [८.१.]॥ ॥

ते वाऽएतेऽउल्मुकेऽउद्वहन्ति । अनुयाजेभ्यो यातयामेव वाऽएतदग्निर्भवति देवेभ्यो हि यज्ञमूहिवान्भवत्ययातयाम्न्यनुयाजांस्तनवामहाऽइति तस्माद्वाऽएते ऽउल्मुकेऽउद्वहन्ति ॥१॥ ते पुनरनुसꣳस्पर्शयन्ति । पुनरेवैतदग्निमाप्याययन्त्ययातयामानं कुर्वन्त्ययातयाम्नि यदत ऊर्ध्वमसꣳस्थितं यज्ञस्य तत्तनवामहाऽइति तस्मात्पुनरनुसꣳस्पर्शयन्ति ॥२॥ अथ समिधमभ्यादधाति । समिन्द्धऽएवैनमेतत्समिद्धे यदत ऊर्ध्वमसꣳस्थितं यज्ञस्य तत्तनवामहाऽइति तस्मात्समिधमभ्यादधाति ॥३॥ ताꣳ होतानुमन्त्रयते । एषा तेऽअग्ने समित्तया वर्धस्व चा च प्यायस्व वर्धिषीमहि च वयमा च प्यासिषीमहीति तद्यथैवादः समिध्यमानायान्वाहैवमेवैतदन्वाह तदेतद्धोतुः कर्म स यदि मन्येत न होता वेदेत्यपि स्वयमेव यजमानोऽनुमन्त्रयेत ॥४॥ अथ संमार्ष्टि । पुनन्त्येवैनमेतत्पुनन्तो यदत ऊर्ध्वमसꣳस्थितं यज्ञस्य तद्वहादिति तस्मात्संमार्ष्टि सकृत्सकृत्संमार्ष्टि त्रिस्त्रिर्वाऽअग्रे देवेभ्यः संमृजन्ति नेत्तथा करवाम यथा देवेभ्य इति तस्मात्सकृत्सकृत्संमार्ष्ट्यजामितायै जामि ह कुर्याद्यत्त्रिः पूर्वं त्रिरपरं तस्मात्सकृत्सकृत्संमार्ष्टि ॥५॥ स संमार्ष्टि । अग्ने वाजजिद्वाजं त्वा ससृवाꣳसं वाजजितꣳ संमार्ज्मीति सरिष्यन्तमिति वाऽअग्रऽआह सरिष्यन्निव

ह्हि तर्हि भवत्यथात्र समृवाꣳसमिति समृवेव ह्यत्र भवति तस्मादाह समृवाꣳस-
मिति ॥६॥ अथानुयाजान्यजति । या वाऽएतेन यज्ञेन देवता ह्वयति याभ्य एष
यज्ञस्तायते सर्वा वै तत्ता इष्टा भवन्ति तद्यत्तासु सर्वास्विष्टास्वथैतत्पश्चेवानुयज-
ति तस्मादनुयाजा नाम ॥७॥ अथ यदनुयाजान्यजति । छन्दाꣳसि वाऽअनुयाजाः
पशवो वै देवानां छन्दाꣳसि तद्यथेदं पशवो युक्ता मनुष्येभ्यो वहन्त्येवं छन्दाꣳसि
युक्तानि देवेभ्यो यज्ञं वहन्ति तद्यत्र छन्दाꣳसि देवान्त्समतर्पयन्नथ छन्दाꣳसि देवाः
समतर्पयंस्तदतस्तत्प्रागभूद्यच्छन्दाꣳसि युक्तानि देवेभ्यो यज्ञमवाक्षुर्यदेनान्त्समती-
तृपन् ॥८॥ अथ यदनुयाजान्यजति । छन्दाꣳसि वाऽअनुयाजाश्छन्दाꣳस्येवैतत्संतर्प-
यति तस्मादनुयाजान्यजति तस्माद्येन वाहनेन धावयेत्तद्विमुच्य ब्रूयात्पाययतैन-
त्सुहितं कुरुतेत्येष उ वाहनस्यापह्नवः ॥९॥ स वै खलु बर्हिः प्रथमं यजति ।
तद्धि कनिष्ठं छन्दः सद्गायत्री प्रथमा छन्दसां युज्यते तदु तद्वीर्येणैव यच्छ्येनो भूत्वा
दिवः सोममाहरत्तदयथायथं मन्यन्ते यत्कनिष्ठं छन्दः सद्गायत्री प्रथमा छन्दसां यु-
ज्यतेऽथात्र यथायथं देवाश्छन्दाꣳस्यकल्पयन्ननुयाजेषु नेत्पापवस्यसमसदिति ॥१०॥
स वै खलु बर्हिः प्रथमं यजति । अयं वै लोको बर्हिरोषधयो बर्हिरस्मिन्नेवैत-
ल्लोकऽओषधीर्दधाति ता इमा अस्मिंल्लोकऽओषधयः प्रतिष्ठितास्तदिदꣳ सर्वं ज-
गदस्यां तेनेयं जगती तज्जगतीं प्रथमामकुर्वन् ॥११॥ अथ नराशꣳसं द्वितीयं य-
जति । अन्तरिक्षं वै नराशꣳसः प्रजा वै नरस्ता इमा अन्तरिक्षमनु वावद्यमानाः
प्रजाश्चरन्ति यद्वै वदति शꣳसतीति वै तदाहुस्तस्मादन्तरिक्षं नराशꣳसोऽन्तरिक्षमु
वै त्रिष्टुप्तत्त्रिष्टुभं द्वितीयामकुर्वन् ॥१२॥ अथाग्निरुत्तमः । गायत्री वाऽअग्निस्तद्गा-
यत्रीमुत्तमामकुर्वन्नेवं यथायथेन क्लृप्तेन छन्दाꣳसि प्रत्यतिष्ठंस्तस्मादिदमपापवस्यसम्
॥१३॥ देवान्यजेत्येवाध्वर्युराह । देवं-देवमिति सर्वेषु होता देवानां वै देवाः सन्ति
छन्दाꣳस्येव पशवो ह्येषां गृहा हि पशवः प्रतिष्ठो हि गृहाश्छन्दाꣳसि वाऽअनु-

यजास्तस्माद्देवान्यजेत्येवाध्वर्युराह देवं देवमिति सर्वेषु होता ॥१४॥ वसुवने वसुधेयस्येति । देवताया ऽएव वषट्क्रियते देवतायै हूयते न वा ऽअत्र देवतास्त्यनुयाजेषु देवं बर्हिरिति तन्न नाग्निर्नेन्द्रो न सोमो देवो नराशꣳस इति न्वत एकं चन यो वा ऽअत्राग्निर्गायत्री स निदानेन ॥१५॥ अथ यद्वसुवने वसुधेयस्येति यजति । अग्निर्वै वसुवनिरिन्द्रो वसुधेयो ऽस्ति वै छन्दसां देवतेन्द्राग्नी ऽएवैवनु हैतद्देवताया ऽएव वषट्क्रियते देवतायै हूयते ॥१६॥ अथोत्तममनुयाजमिष्ट्वा समानीय जुहोति । प्रयाजानुयाजा वा ऽएते तद्यथैवादः प्रयाजेषु यजमानाय द्विषन्तं भ्रातृव्यं बलिꣳ हारयत्यत्त ऽआद्यं बलिꣳ हारयत्येवमेवैतदनुयाजेषु बलिꣳ हारयति ॥१७॥ ब्राह्मणम् ॥४ [८. २.]॥ षष्ठः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १११ ॥ ॥

स वै स्रुचौ व्यूहति । अग्नीषोमयोरुज्जितिमनूज्जेषं वाजस्य मा प्रसवेन प्रोहामीति जुहूं प्राचीं दक्षिणेन पाणिनाग्नीषोमौ तमपनुदतां योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो वाजस्यैनं प्रसवेनापोहामीत्युपभृतं प्रतीचीꣳ सव्येन पाणिना यदि स्वयं यजमानः ॥१॥ यद्यु ऽअध्वर्युः । अग्नीषोमयोरुज्जितिमनूज्जयत्वयं यजमानो वाजस्यैनं प्रसवेन प्रोहाम्यग्नीषोमौ तमपनुदतां यमयं यजमानो द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि वाजस्यैनं प्रसवेनापोहामीति पौर्णमास्यामग्नीषोमीयꣳ हि पौर्णमासꣳ हविर्भवति ॥२॥ अथामावास्यायाम् । इन्द्राग्न्योरुज्जितिमनूज्जेषं वाजस्य मा प्रसवेन प्रोहामीन्द्राग्नी तमपनुदतां योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो वाजस्यैनं प्रसवेनापोहामीति यदि स्वयं यजमानः ॥३॥ यद्यु ऽअध्वर्युः । इन्द्राग्न्योरुज्जितिमनूज्जयत्वयं यजमानो वाजस्यैनं प्रसवेन प्रोहामीन्द्राग्नी तमपनुदतां यमयं यजमानो द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि वाजस्यैनं प्रसवेनापोहामीत्यमावास्यायामैन्द्राग्नꣳ ह्यामावास्यꣳ हविर्भवत्येवं यथादेवतं व्यूहति तद्यदेवं व्यूहति ॥४॥ यजमान एव जुहूमनु । योऽस्मा ऽअरातीयति स उपभृतमनु प्राञ्चमेवैतद्यजमानमुदूहत्यपाञ्चं तमपोहति योऽस्मा

ऽअरातीयत्यत्तेव जुहूमन्वाय्य उपभृतमनु प्राञ्चमेवैतदत्तारमुदूहत्यथाद्यमाद्यमपो-
हति ॥५॥ तद्वाऽएतत् । समानऽएव कर्मन्व्याक्रियते तस्मादु समानादेव पुरु-
षादत्ता चाद्यश्च जायेतेऽइदᳪ हि चतुर्थे पुरुषे तृतीये संगच्छामहऽइति विदेवं दी-
व्यमाना जात्या आसतऽएतस्मादु तत् ॥६॥ अथ जुह्वा परिधीन्त्समनक्ति । यथा
देवेभ्योऽहौषीद्यथा यज्ञᳪ समतिष्ठिपत्तयैवैतत्परिधीन्प्रीणाति तस्माज्जुह्वा परिधी-
न्त्समनक्ति ॥७॥ स समनक्ति । वसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वादित्येभ्यस्त्वेत्येते वै त्रया देवा
यद्वसवो रुद्रा आदित्या एतेभ्यस्त्वेत्येवैतदाह ॥८॥ अथ परिधिमभिपद्याश्रावयति ।
परिधिभ्यो ह्येतदाश्रावयति यज्ञो वाऽआश्रावणं यज्ञेनैवैतत्प्रत्यक्षं परिधीन्प्रीणा-
ति तस्मात्परिधिमभिपद्याश्रावयति ॥९॥ स आश्राव्याह । इषिता दैव्या होतार
इति दैव्या वाऽएते होतारो यत्परिधयोऽग्नयो ह्येष्टा दैव्या होतार इत्येवैतदाह
यदाहेषिता दैव्या होतार इति भद्रवाच्यायेति स्वयं वाऽएतस्मै देवा युक्ता भव-
न्ति यत्साधु वदेयुर्यत्साधु कुर्युस्तस्मादाह भद्रवाच्यायेति प्रेषितो मानुषः सूक्तवा-
कायेति तदिमं मानुषᳪ होतारᳪ सूक्तवाकाय प्रसौति ॥१०॥ अथ प्रस्तरमादत्ते ।
यजमानो वै प्रस्तरस्तद्यत्रास्य यज्ञोऽगंस्तदेवैतद्यजमानᳪ स्वगाकरोति देवलोकं
वाऽअस्य यज्ञोऽगन्देवलोकमेवैतद्यजमानमपिनयति ॥११॥ स यदि वृष्टिकामः
स्यात् । एतेनैवाददीत संजानाथां द्यावापृथिवीऽइति यदा वै द्यावापृथिवी संजा-
नाथेऽअथ वर्षति तस्मादाह संजानाथां द्यावापृथिवीऽइति मित्रावरुणौ त्वा वृ-
ष्ट्यावतामिति तयो वर्षस्येष्टे स त्वा वृष्ट्यावविवत्येवैतदाहायं वै वर्षस्येष्टे योऽयं
पवते सोऽयमेक-इवैव पवते सोऽयं पुरुषेऽन्तः प्रविष्टः प्राङ् प्रत्यङ् ताविमौ
प्राणोदानौ प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ तद्य एव वर्षस्येष्टे स त्वा वृष्ट्यावविवत्ये-
वैतदाह तमेतेनैवाददीत यदा ह्येव कदा च वृष्टिः समिव तमनक्त्याहुतिमेवैत-
त्करोत्याहुतिर्भूत्वा देवलोकं गच्छादिति ॥१२॥ स वाऽअग्रं जुह्वामनक्ति । मध्य-

मुपभृति मूलं ध्रुवायामग्रमिव हि जुहूर्मध्यमिवोपभृन्मूलमिव ध्रुवा ॥१३॥ सो
ऽनक्ति । व्यन्तु वयोऽक्तꣳ रिहाणा इति वय एवैनमेतद्भूतमस्मान्मनुष्यलोकाद्दे-
वलोकमभ्युत्पातयति तन्नीचैरिव हरति द्यं तद्यस्मान्नीचैरिव हरेद्यजमानो वै
प्रस्तरोऽस्याऽएवैनमेतत्प्रतिष्ठायै नोद्धन्तीह्योऽएव वृष्टिं नियच्छति ॥१४॥ स हर-
ति । मरुतां पृषतीर्गच्छेति देवलोकं गच्छेत्यैवैतदाह यदाह मरुतां पृषतीर्गच्छेति
वशा पृश्निर्भूत्वा दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमावहेतीयं वै वशा पृश्निर्यदिदमस्यां मू-
लि चामूलं चान्नाद्यं प्रतिष्ठितं तेनेयं वशा पृश्निरियं भूत्वा दिवं गच्छेत्यैवैतदाह
ततो नो वृष्टिमावहेति वृष्टाद्वाऽऊर्ग्रसः सुभूतं जायते तस्मादाह ततो नो वृ-
ष्टिमावहेति ॥१५॥ अथैकं तृणमपगृह्णाति । यजमानो वै प्रस्तरः स यत्कृत्स्नं प्र-
स्तरमनुप्रहरेत्क्षिप्रे ह यजमानोऽमुं लोकमियात्तथो ह यजमानो ज्योग्जीवति
यावद्ध्वास्येह मानुषमायुस्तस्माऽएवैतदपगृह्णाति ॥१६॥ तन्मुहूर्तं धारयित्वानुप्र-
हरति । तद्यत्रास्येतर आत्मागंस्तदेवास्यैतद्गमयत्यथ यन्नानुप्रहरेदन्तरियाद्ध यज-
मानं लोकात्तथो ह यजमानं लोकान्नान्तरेति ॥१७॥ तं प्राञ्चमनुसमस्यति । प्रा-
ची हि देवानां दिगथोऽउदञ्चमुदीची हि मनुष्याणां दिक्तमङ्गुलिभिरिव योयुप्येरन्न
काष्ठैर्दारुभिर्वाऽइतरꣳ शवं व्युषन्ति नेत्तथा करवाम यथेतरꣳ शवमिति तस्मा-
दङ्गुलिभिरिव योयुप्येरन्न काष्ठैर्यदा होता सूक्तवाकमाह ॥१८॥ अथाग्नीदाहानुप्र-
हरेति । तद्यत्रास्येतर आत्मागंस्तदेवास्यैतद्गमयेत्यैवैतदाह तूष्णीमेवानुप्रहृत्य च-
क्षुष्पा अग्नेऽसि चक्षुर्मे पाहीत्यात्मानमुपस्पृशति तेनोऽअग्न्यात्मानं नानुप्रवृणक्ति
॥१९॥ अथाह संवदस्वेति । संवादयैनं देवैरित्यैवैतदाहागानग्नीदित्यगन्वल्वित्यै-
वैतदाहागन्नितीतरः प्रत्याह श्रावयेति तं वै देवैः श्रावय तमनुबोधयेत्यैवैतदाह
श्रौषडिति विदुर्वाऽएनमनु वाऽएनमभुत्सतेत्यैवैतदाहैवमध्वर्युश्चाग्नीध्रश्च देवलोकं
यजमानमपिनयतः ॥२०॥ अथाह स्वगा दैव्या होतृभ्य इति दैव्या वाऽएते हो-

तारो यत्परिधयोऽग्नयो हि तानेवैतत्स्वगाकरोति तस्मादाह स्वगा दैव्या हो-तृभ्य इति स्वस्तिर्मानुषेभ्य इति तदस्मै मानुषाय होत्रेऽकलामाशास्ते ॥२१॥ अथ परिधीननुप्रहरति स मध्यममेवाग्रे परिधिमनुप्रहरति यं परिधिं पर्यधत्था अग्ने देव पणिभिर्गुह्यमानः तं तऽएतमनु जोषं भराम्येष नेदपचेतयाताऽइत्यग्नेः प्रियं पाथोऽपीतमितीतरावनुसमस्यति ॥२२॥ अथ जुहूं चोपभृतं च संप्रगृह्णाति। अदो देवाकृतिं करोति यदनयाकृतिर्भूत्वा देवलोकं गछादिति तस्माज्जुहूं चोप-भृतं च संप्रगृह्णाति ॥२३॥ स वै विश्वेभ्यो देवेभ्यः संप्रगृह्णाति। यद्वाऽअनादिष्ट देवतायै हविर्गृह्यते सर्वा वै तस्मिन्देवता अपिविन्यो मन्यन्ते न वाऽएतत्कस्यै चन देवतायै हविर्गृह्णन्नादिशति यदाज्यं तस्माद्विश्वेभ्यो देवेभ्यः संप्रगृह्णात्येतद्व वैश्वदेवꣳ हविर्यज्ञे ॥२४॥ स संप्रगृह्णाति ॥ संस्रवभागा स्थेषा बृहन्त इति संꣳ-स्रवो ह्येव खलु परिशिष्टो भवति प्रस्तरेष्ठाः परिधेयाश्च देवा इति प्रस्तरश्च हि परिधयश्चानुप्रहृता भवन्तीमां वाचमभि विश्वे गृणन्त इत्येतद्व वैश्वदेवं करोत्यास-द्यास्मिन्बर्हिषि मादयध्वꣳ स्वाहा वाडिति तद्यथा वषट्कृतꣳ हुतमेवमस्यैतद्भव-ति ॥२५॥ स यस्यानसो हविर्गृह्णन्ति। अनसस्तस्य धुरि विमुञ्चन्ति यतो युनज्माम ततो विमुञ्चामिति यतो ह्येव युञ्जन्ति ततो विमुञ्चन्ति यस्यो पात्र्यै स्यो तस्य यतो युनज्माम ततो विमुञ्चामिति यतो ह्येवं युञ्जन्ति ततो विमुञ्चन्ति ॥२६॥ युक्तौ ह वाऽएते यज्ञस्य यत्स्रुचौ। तेऽएतद्युक्ते यत्प्रचरति स यं निधायावद्येद्यथा वा-हनमवार्छेदेवं तत्तेऽएतत्स्विष्टकृति विमोचनमागछतस्ते तत्सादयति तद्विमुञ्चति तेऽएतत्पुनः प्रयुङ्क्तेऽनुयाजेषु सोऽनुयाजेश्वरिवैतद्विमोचनमागछति ते तत्सादयति तद्विमुञ्चति तेऽएतत्पुनः प्रयुङ्क्ते यत्संप्रगृह्णाति तस्यां गतिमभियुङ्क्ते तां गतिं गत्वा विमुञ्चते यज्ञं वाऽअनु प्रजास्तस्मादय पुरुषो युङ्क्तेऽथ विमुञ्चतेऽथ युङ्क्ते तस्यां ग-तिमभियुङ्क्ते तां गतिं गत्वाततो विमुञ्चते स सादयति घृताची स्थो धुर्यौ पातꣳ

सुभ्रे स्थः सुभ्रे मा धत्तमिति साध्वी स्थः साधौ मा धत्तमित्येवैतदाह ॥२७॥ ब्राह्मणम् ॥१[८.३.]॥ ॥ अध्यायः ॥८॥ ॥

स यत्राह । इषिता दैव्या होतारो भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकायेति यदतो होतान्वाह सूक्तऽइव तदाह यजमानायैवैतदाशिषमाशास्ते तद्वाऽएतदुपरिष्टाद्यज्ञस्याशिषमाशास्ते द्वयं तद्यस्मादुपरिष्टाद्यज्ञस्याशिषमाशास्ते ॥१॥ यज्ञं वाऽएष जनयति । यो यजतऽएतेन ह्युक्त्वा अविजस्तन्वते तं जनयत्यथाशिषमाशास्ते तामस्मै यज्ञ आशिषꣳ संनमयति यामाशिषमाशास्ते यो माजीजनतेति तस्माद्वाऽउपरिष्टाद्यज्ञस्याशिषमाशास्ते ॥२॥ देवान्वाऽएष प्रीणाति । यो यजतऽएतेन यज्ञेनऽर्ग्भिरिव यजुर्भिरिव वदाहुतिभिरिव वत्स देवान्प्रीत्वा तेष्वपिबी भवति तेष्वपिबी भूत्वाथाशिषमाशास्ते तामस्मै देवा आशिषꣳ संनमयन्ति यामाशिषमाशास्ते यो नाऽप्रैषीदिति तस्माद्वाऽउपरिष्टाद्यज्ञस्याशिषमाशास्ते ॥३॥ अथ प्रतिपद्यते । इदं द्यावापृथिवी भद्रमभूदिति भद्रꣳ ह्यभूद्यो यज्ञस्य सꣳस्थामगन्नार्ध्म सूक्तवाकमुत नमोवाकमित्युभयं वाऽएतद्यज्ञ एव यत्सूक्तवाकश्च नमोवाकश्चारात्स्म यज्ञमविदाम यज्ञमित्येवैतदाहाग्ने त्वꣳ सूक्तवागस्युपश्रुती दिवस्पृथिव्योरित्यग्निमेवैतदाह त्वꣳ सूक्तवागस्युपश्रृण्वत्योरनयोर्द्यावापृथिव्योरित्योमन्वती तेऽस्मिन्यज्ञे यजमान द्यावापृथिवी स्तामित्यवनवत्यौ तेऽस्मिन्यज्ञे यजमान द्यावापृथिवी स्तामित्येवैतदाह ॥४॥ शंगवी जीवदानूऽइति । शंगवी ते जीवदानू स्तामित्येवैतदाहात्रस्नूऽअप्रवेदेऽइति माह कस्माच्चन प्रत्रासीर्मा तऽइदं पुष्टं कश्चन प्रविदतेत्येवैतदाह ॥५॥ उरुगव्यूतीऽअभयंकृताविति । उरुगव्यूती तेऽभये स्तामित्येवैतदाह वृष्टिद्यावा रीत्यापेति वृष्टिमत्यौ ते स्तामित्येवैतदाह ॥६॥ शम्भुवौ मयोभुवाविति । शम्भुवौ ते मयोभुवौ स्तामित्येवैतदाहोर्जस्वती च पयस्वती चेति रसवत्यौ तऽउपजीवनीये स्तामित्येवैतदाह ॥७॥ सूपचरणा च स्वधिचरणा

चेति । सूपचरणाह ते॓ऽसावस्तु यामधस्तादुपचरसि स्वधिचरणो तऽइयमस्तु या-
मुपरिष्टादधिचरसीत्येवैतदाह तयोराविदीति तयोरनुमन्यमानयोरित्येवैतदाह ॥८॥
अग्निरिदᳬ हविः । अजुषतावीवृधत महो ज्यायोऽकृतेति तदाग्नेयमाज्यभागमाह
सोम इदᳬ हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायोऽकृतेति तत्सौम्यमाज्यभागमाहाग्नि-
रिदᳬ हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायोऽकृतेति तद्य एष उभयत्राच्युत आग्नेयः
पुरोडाशो भवति तमाह ॥९॥ अथ यथादेवतम् । देवा आज्यपा आज्यमजुषन्ता-
वीवृधन्त महो ज्यायोऽक्रतेति तत्प्रयाजानुयाजानाह प्रयाजानुयाजा वै देवा आ-
ज्यपा अग्निर्होत्रेणेदᳬ हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायोऽकृतेति तदग्निᳬ होत्रे-
णाहाजुषतेत्येवं या इष्टा देवता भवन्ति ताः संपश्यत्यसौ हविरजुषतासौ हवि-
रजुषतेति तद्यजमानस्यैवैतत्समृद्धिमाशास्ते यद्धि देवा हविर्जुषन्ते तेन हि महज्जयति
तस्मादाहाजुषतेत्यवीवृधतेति यद्वै देवा हविर्जोषयन्ते तदपि गिरिमात्रं कुर्वते त-
स्मादाहावीवृधतेति ॥१०॥ महो ज्यायोऽक्रतेति । यज्ञो वै देवानां महस्तᳬ ज्यो-
तज्ज्यायाᳬसमिव कुर्वते तस्मादाह महो ज्यायोऽक्रतेति ॥११॥ अस्यामृधेद्धोत्रायां
देवंगमायामिति । अस्याᳬ राध्नोतु होत्रायां देवंगमायामित्येवैतदाहाशास्तेऽयं य-
जमानोऽसाविति नाम गृह्णाति तदेनं प्रत्यक्षमाशिषा संपादयति ॥१२॥ दीर्घायु-
त्वमाशास्तऽइति । सा यामुत्रोत्तरा देवयज्या तदिह प्रत्यक्षं दीर्घायुत्वᳬ ॥१३॥
सुप्रजास्त्वमाशास्तऽइति । तद्यदमुत्र भूयो हविष्करणं तदिह प्रत्यक्षᳬ सुप्रजास्त्वं
प्रशासनᳬ स कुर्यात्स एवं कुर्यादुत्तरां देवयज्यामाशास्तऽइति त्वेव ब्रूयात्तदेव जी-
वातुं तत्प्रजां तत्पशून् ॥१४॥ भूयो हविष्करणमाशास्तऽइति तद्वैव तत्सजात-
वनस्यामाशास्तऽइति प्राणा वै सजाताः प्राणैर्हि सह जायते तत्प्राणानाशास्ते
॥१५॥ दिव्यं धामाशास्तऽइति । देवलोके मेऽप्यसदिति वै यजते यो यजते तद्दे-
वलोकऽएवैनमेतदपिविनं करोति यद्वनेन हविषाशास्ते तदश्यात्तदृध्यादिति यद-

नेन हविषाशास्ते तदस्मै सर्वꣳ समृध्यतामित्येवैतदाह ॥१६॥ ता वाऽएताः । पञ्चाशिषः करोति तिस्र इडायां ता अष्टावष्टाक्षरा वै गायत्री वीर्यं गायत्री वीर्यमेवैतदाशिषोऽभिसंपादयति ॥१७॥ नातो भूयसीः कुर्यात् । अतिरिक्तꣳ ह कुर्याद्यदतो भूयसीः कुर्याद्यद्वै यज्ञस्यातिरिक्तं द्विषन्तꣳ हास्य तद्भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते तस्मान्नातो भूयसीः कुर्यात् ॥१८॥ अपीद्धि कनीयसीः स्यात् । तदस्मै देवा रासन्तामिति तदस्मै देवा अनुमन्यन्तामित्येवैतदाह तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनुतां वयमग्नेः परि मानुषा इति तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनुतां वयमग्नेरध्यस्माऽएतद्वनन्तामहाऽइत्येवैतदाह ॥१९॥ इष्टं च वित्तं चेति । ऋषिषुरिव वाऽएतद्यज्ञं तमविदंस्तस्मादाहेष्टं च वित्तं चेत्युभे चैनं द्यावापृथिवीऽअꣳहसस्पातामित्युभे चैनं द्यावापृथिवीऽआर्तेर्गोपायतामित्येवैतदाह ॥२०॥ तदु हैकऽआहुः । उभे च मेति तथा होताशिष आत्मानं नान्तरेतीति तदु तथा न ब्रूयाद्यजमानस्य वै यज्ञऽआशीः किं नु तत्रऽर्त्विजां यां वै कां च यज्ञऽऋत्विज आशिषमाशासते यजमानस्यैव सा न ह स एतां क्व चनाशिषं प्रतिष्ठापयति य आहोभे च मेति तस्मादु ब्रूयादुभे चैनमित्येव ॥२१॥ इह गतिर्वामस्येति । तद्यदेव यज्ञस्य साधु तदेवास्मिन्नेतद्दधाति तस्मादाहेह गतिर्वामस्येति ॥२२॥ इदं च नमो देवेभ्य इति तद्यज्ञस्यैवैतत्सꣳस्थां गत्वा नमो देवेभ्यः करोति तस्मादाहेदं च नमो देवेभ्य इति ॥२३॥ अथ शम्योराह । शम्युर्ह वै बार्हस्पत्योऽञ्जसा यज्ञस्य सꣳस्थां विदां चकार स देवलोकमपीयाय तत्तदन्तर्हितमिव मनुष्येभ्य आस ॥२४॥ तद्धाऽऋषीणामनुश्रुतमास । शम्युर्ह वै बार्हस्पत्योऽञ्जसा यज्ञस्य सꣳस्थां विदां चकार स देवलोकमपीयायेति ते तामेव यज्ञस्य सꣳस्थामुपायन्याꣳ शम्युर्बार्हस्पत्योऽवेद्यच्छम्योरन्ववेक्ष्यत्येवैष एतद्यज्ञस्य सꣳस्थामुपैति याꣳ शम्युर्बार्हस्पत्योऽवेद्यच्छम्योराह तस्माद्वै शम्योराह ॥२५॥ स प्रतिपद्यते । तच्छम्योरावृणीमहऽइति तां यज्ञस्य सꣳस्थामावृ-

णीमहे याꣳ शम्युर्बार्हस्पत्योऽवेदित्येवैतदाह ॥२६॥ गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतय ऽइति । गातुꣳ ह्येष यज्ञायेच्छति गातुं यज्ञपतये यो यज्ञस्य सꣳस्थां देवी स्वस्तिरस्तु नः स्वस्तिर्मानुषेभ्य इति स्वस्ति नो देवत्रास्तु स्वस्ति मनुष्यत्रेत्येवैतदाहोर्ध्वं जिगातु भेषजमित्यूर्ध्वं नोऽयं यज्ञो देवलोकं जयत्वित्येवैतदाह ॥२७॥ शं नोऽअस्तु द्विपदे शं चतुष्पदऽइति । एतावद्वाऽइदꣳ सर्वं यावद्द्विपाच्चैव चतुष्पाच्च तस्माऽएवैतद्यज्ञस्य सꣳस्थां गत्वा शं करोति तस्मादाह शं नोऽअस्तु द्विपदे शं चतुष्पदऽइति ॥२८॥ अथानयेत्युपस्पृशति । अमानुष-इव वाऽएतद्भवति यदार्विज्ये प्रवृत इयं वै पृथिवी प्रतिष्ठा तदस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति तदु खलु पुनर्मानुषो भवति तस्मादनयेत्युपस्पृशति ॥२९॥ ब्राह्मणम् ॥२[१.१.]॥ ॥

ते वै पत्नीः संयाजयिष्यन्तः प्रतिपरायन्ति । जुहूं च स्रुवं चाध्वर्युरादत्ते वेदꣳ होताज्यविलापनीमग्नीत् ॥१॥ तद्धैकेषामध्वर्युः । पूर्वेणाहवनीयं पर्येति तदु तथा न कुर्याद्बहिर्धा ह यज्ञात्स्यात्तेनेयात् ॥२॥ जघनेनो हैव पत्नीम् । एकेषामध्वर्युरेति नोऽएव तथा कुर्यात्पूर्वार्धो वै यज्ञस्याध्वर्युर्जघनार्धः पत्नी यथा भसत्तः शिरः प्रतिदध्यादेवं तद्बहिर्धा हैव यज्ञात्स्यात्तेनेयात् ॥३॥ अन्तरेणो हैव पत्नीम् । एकेषामध्वर्युरेति नोऽएव तथा कुर्यादन्तरियाद्ध यज्ञात्पत्नीं यत्तेनेयात्तस्मादु पूर्वेणैव गार्हपत्यमन्तरेणाहवनीयं चेति तथा ह न बहिर्धा यज्ञाद्भवति यथाऽएवादः प्रचरन्नन्तरेणा संचरति स उऽएवास्यैष संचरो भवति ॥४॥ अथ पत्नीः संयाजयन्ति । यज्ञाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते यज्ञात्प्रजायमाना मिथुनात्प्रजायन्ते मिथुनात्प्रजायमाना अन्ततो यज्ञस्य प्रजायन्ते तदेना एतदन्ततो यज्ञस्य मिथुनात्प्रजननात्प्रजनयति तस्मान्मिथुनात्प्रजननादन्ततो यज्ञस्येमाः प्रजाः प्रजायन्ते तस्मात्पत्नीः संयाजयन्ति ॥५॥ चतस्रो देवता यजति । चतस्रो वै मिथुनं द्वन्द्वं वै मिथुनं द्वे द्वे हि खलु भवतो मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्माच्चतस्रो देवता यजति ॥६॥

ता वाऽआज्यहविषो भवन्ति । रेतो वाऽआज्यꣳ रेत एवैतत्सिञ्चति तस्मादाज्यहविषो भवन्ति ॥७॥ तेनोपाꣳशु चरन्ति । तिर-इव वै मिथुनेन चर्यते तिर-इवैतद्यदुपाꣳशु तस्मादुपाꣳशु चरन्ति ॥८॥ अथ सोमं यजति । रेतो वै सोमो रेत एवैतत्सिञ्चति तस्मात्सोमं यजति ॥९॥ अथ त्वष्टारं यजति । त्वष्टा वै सिक्तꣳ रेतो विकरोति तस्मात्त्वष्टारं यजति ॥१०॥ अथ देवानां पत्नीर्यजति । पत्नीषु वै योनौ रेतः प्रतिष्ठितं तत्ततः प्रजायते तत्पत्नीष्वेवैतद्योनौ रेतः सिक्तं प्रतिष्ठापयति तत्ततः प्रजायते तस्माद्देवानां पत्नीर्यजति ॥११॥ स यत्र देवानां पत्नीर्यजति । तत्पुरस्तात्तिरः करोत्युप ह वै तावद्देवता आसते यावन्न समिष्टयजुर्जुह्वतीदं नु नो जुह्वत्विति ताभ्य एवैतत्तिरः करोति तस्मादिमा मानुष्य स्त्रियस्तिर-इवैव पुꣳसो जिघत्सन्ति या-इव तु ता-इवेति ह स्माह याज्ञवल्क्यः ॥१२॥ अथाग्निं गृहपतिं यजति । अयं वाऽअग्निर्लोक इममेवैतल्लोकमिमाः प्रजा अभिप्रजनयति ता इमं लोकमिमाः प्रजा अभिप्रजायन्ते तस्मादग्निं गृहपतिं यजति ॥१३॥ तदिडान्तं भवति । न ह्यत्र परिधयो भवन्ति न प्रस्तरो यत्र वाऽअदः प्रस्तरेण यजमानꣳ स्वगाकरोति पतिं वाऽअनु जाया तदेवास्यापि पत्नी स्वगाकृता भवतीयसि तꣳ ह कुर्याद्यत्प्रस्तरस्य रूपं कुर्यात्तस्मादिडान्तमेव स्यादुतो प्रस्तरस्यैव रूपं क्रियते ॥१४॥ स यदि प्रस्तरस्य रूपं कुर्यात् । यथैवादः प्रस्तरेण यजमानꣳ स्वगाकरोत्येवमेवैतत्पत्नीꣳ स्वगाकरोति ॥१५॥ स यदि प्रस्तरस्य रूपं कुर्यात् । वेदस्यैकं तृणमाच्छिद्याग्रं जुह्वामनक्ति मध्यꣳ स्रुवे बुध्नꣳ स्थाल्याम् ॥१६॥ अथाग्नीदाहानुप्रहरेति । तूष्णीमेवानुप्रहृत्य चक्षुष्पा अग्नेऽसि चक्षुर्मे पाहीत्यात्मानमुपस्पृशति तेनोऽअस्यात्मानं नानुप्रवृणक्ति ॥१७॥ अथाह संवदस्वेति । अगानग्नीदगञ्छ्रावय श्रौषट् स्वगा दैव्या होतृभ्यः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः शंयोर्ब्रूहीति ॥१८॥ अथ जुहूं च स्रुवं च संप्रगृह्णाति । अदो हैवाहुतिं करोति यदनयाहुतिर्भूत्वा देवलोकं गच्छा-

दिति तस्माज्जुहूं च स्रुवं च संप्रगृह्णाति ॥१९॥ स वाऽअग्नये संप्रगृह्णाति । अग्ने ऽदब्धायोऽशीततमेत्यमृतो ह्यग्निस्तस्मादाहादब्धायवित्यशीततमेत्यशिष्टो ह्यग्निस्तस्मादाहाशीततमेति पाहि मा दिद्योः पाहि प्रसित्यै पाहि दुरिष्ट्यै पाहि दुरद्मन्याऽइति सर्वाभ्यो मार्त्तिभ्यो गोपायेत्येवैतदाहाविषं नः पितुं कृणुवित्यन्नं वै पितुरनमीवं न इदमकिल्विषमन्नं कुर्वित्येवैतदाह सुषदा योनावित्यात्मन्येतदाह स्वाहा वाडिति तद्यथा वषट्कृतꣳ हुतमेवमस्यैतद्भवति ॥२०॥ अथ वेदं पत्नी विस्रꣳसयति । योषा वै वेदिर्वृषा वेदो मिथुनाय वै वेदः क्रियतेऽथ यदेनेन यज्ञऽउपालभते मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥२१॥ अथ यत्पत्नी विस्रꣳसयति । योषा वै पत्नी वृषा वेदो मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्मादिदं पत्नी विस्रꣳसयति ॥२२॥ सा विस्रꣳसयति । वेदोऽसि येन त्वं देव वेद देवेभ्यो वेदोऽभवस्तेन मह्यं वेदो भूया इति यदि यजुषा चिकीर्षेदेतेनैव कुर्यात् ॥२३॥ तमा वेदेः सꣳस्तृणाति । योषा वै वेदिर्वृषा वेदः पश्चाद्धि परीत्य वृषा योषामधिद्रवति पश्चादेवैनामेतत्परीत्य वृष्णा वेदेनाधिद्रावयति तस्मादा वेदेः सꣳस्तृणाति ॥२४॥ अथ समिष्टयजुर्जुहोति । प्राञ्चो यज्ञोऽनुसंतिष्ठाताऽइत्यथ यद्धुत्वा समिष्टयजुः पत्नीः संयाजयेत्प्रत्यङ्हु हैवास्यैष यज्ञः संतिष्ठेत तस्माद्वाऽएतर्हि समिष्टयजुर्जुहोति प्राञ्चो यज्ञोऽनुसंतिष्ठाताऽइति ॥२५॥ अथ यस्मात्समिष्टयजुर्नाम । या वाऽएतेन यज्ञेन देवता ह्वयति याभ्य एष यज्ञस्तायते सर्वा वै तत्ताः समिष्टा भवन्ति तद्यत्तासु सर्वासु समिष्टास्वथैतज्जुहोति तस्मात्समिष्टयजुर्नाम ॥२६॥ अथ यस्मात्समिष्टयजुर्जुहोति । या वाऽएतेन यज्ञेन देवता ह्वयति याभ्य एष यज्ञस्तायतऽउप ह वै ता आसते यावन्न समिष्टयजुर्जुह्वतीदं नु नो जुह्वतिति ता एवैतद्यथायथं व्यवसृजति यत्र-यत्रासां चरणं तदनु यज्ञं वाऽएतदजीजनत यदेममतत तं जनयित्वा यत्रास्य प्रतिष्ठा तत्प्रतिष्ठापयति तस्मात्समिष्टयजुर्जुहोति ॥२७॥ स जुहोति । देवा

गातुविद इति गातुविदो हि देवा गातुं वित्त्वेति यज्ञं वित्त्वेत्येवैतदाह गातुमिते-
ति तदेतेन यथायथं व्यवसृजति मनसस्पतऽइमं देव यज्ञꣳ स्वाहा वाते धाऽइत्य-
यं वै यज्ञो योऽयं पवते तदिमं यज्ञꣳ सम्भृत्यैतस्मिन्यज्ञे प्रतिष्ठापयति यज्ञेन यज्ञꣳ
संदधाति तस्मादाह स्वाहा वाते धा इति ॥२८॥ अथ बर्हिर्जुहोति । अयं वै
लोको बर्हिरोषधयो बर्हिरस्मिन्नेवैतल्लोकऽओषधीर्दधाति ता इमा अस्मिंल्लोक
ऽओषधयः प्रतिष्ठितास्तस्माद्बर्हिर्जुहोति ॥२९॥ तां वाऽअतिरिक्तां जुहोति । स-
मिष्टयजुर्ह्येवान्तो यज्ञस्य यदूर्ध्वꣳ समिष्टयजुषोऽतिरिक्तं तद्यदा हि समिष्टयजुर्जु-
होत्यथैताभ्यो जुहोति तस्मादिमा अतिरिक्ता असंमिता ओषधयः प्रजायन्ते ॥३०॥
स जुहोति । सं बर्हिरङ्क्ताꣳ हविषा घृतेन समादित्यैर्वसुभिः सं मरुद्भिः समिन्द्रो
विश्वदेवेभिरङ्क्तां दिव्यं नभो गच्छतु यत्स्वाहेति ॥३१॥ अथ प्रणीता दक्षिणतः प-
रीत्य निनयति । युङ्क्ते वाऽएतद्यज्ञं यदेनं तनुते स यन्न निनयेत्पराङु हाविमुक्त
एव यज्ञो यजमानं प्रक्षिणीयात्तथो ह यज्ञो यजमानं न प्रक्षिणाति तस्मात्प्रणी-
ता दक्षिणतः परीत्य निनयति ॥३२॥ स निनयति । कस्त्वा विमुञ्चति स त्वा
विमुञ्चति कस्मै त्वा विमुञ्चति तस्मै त्वा विमुञ्चति पोषायेति तत्पुष्टिमुत्तमां यज-
मानाय निराह स येनैव प्रणयति तेन निनयति येन ह्येव योग्यं युञ्जन्ति तेन
विमुञ्चन्ति योक्त्रेण हि योग्यं युञ्जन्ति योक्त्रेण विमुञ्चन्त्यथ फलीकरणान्कपालेना-
धोऽधः कृष्णाजिनमुपास्यति रक्षसां भागोऽसीति ॥३३॥ देवाश्च वाऽअसुराश्च ।
उभये प्राजापत्याः पस्पृधिरऽएतस्मिन्यज्ञे प्रजापतौ पितरि संवत्सरेऽस्माकमयं भ-
विष्यत्यस्माकमयं भविष्यतीति ॥३४॥ ततो देवाः । सर्वं यज्ञꣳ संवृज्याथ यत्पा-
पिष्ठं यज्ञस्य भागधेयमासीत्तेनैनान्निरभजन्नस्ना पशोः फलीकरणैर्हविर्यज्ञात्सुनिर्भ-
क्ता असन्नित्यथ वै सुनिर्भक्तो यं भागिनं निर्भजन्त्यथ यमभागं निर्भजन्त्येव स ता-
वद्ध्यतऽउत हि वशे लब्धाह किं मा बभक्थेति स यमेवेभ्यो देवा भागमक-

त्ययंस्तमेवैभ्य एष एतद्भागं करोत्यथ यद्धोऽधः कृष्णाजिनमुपास्यत्यनग्नावेवैभ्य एतदन्धे तमसि प्रवेशयति तथोऽएवासृक्पशो रक्षसां भागोऽसीत्यनग्नावन्धे तमसि प्रवेशयति तस्मात्पशोस्तेदनीं न कुर्वन्ति रक्षसाᳬ हि स भागः ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ [९. २.] ॥ ॥

सᳬस्थिते यज्ञे । दक्षिणतः परीत्य पूर्णपात्रं निनयति तथा क्षुदग्भवति तस्माद्दक्षिणतः परीत्य पूर्णपात्रं निनयति देवलोके मेऽप्यसदिति वै यजते यो यजते सोऽस्यैष यज्ञो देवलोकमेवाभिप्रैति तदनूची दक्षिणा यां ददाति सैति दक्षिणामन्वारभ्य यजमानः ॥ १ ॥ स एष देवयानो वा पितृयाणो वा पन्थाः । तदुभयतोऽग्निशिखे समोषन्त्यौ तिष्ठतः प्रति तमोषतो यः प्रत्युष्योऽत्यु तᳬ सृजेते यो ऽतिसृज्यः शान्तिरापस्तदेतमेवैतत्पन्थानᳬ शमयति ॥ २ ॥ पूर्णं निनयति । सर्वं वै पूर्णᳬ सर्वेणैवैनमेतच्छमयति संततमव्यवच्छिन्नं निनयति संततेनैवैनमेतदव्यवच्छिन्नेन शमयति ॥ ३ ॥ यद्वेव पूर्णपात्रं निनयति । यद्वै यज्ञस्य मिथ्या क्रियते व्यस्य तद्वृहन्ति क्षण्वन्ति शान्तिरापस्तदद्भिः शान्त्या शमयति तदद्भिः संदधाति ॥ ४ ॥ पूर्णं निनयति । सर्वं वै पूर्णᳬ सर्वेणैवैतत्संदधाति संततमव्यवच्छिन्नं निनयति संततेनैवैतदव्यवच्छिन्नेन संदधाति ॥ ५ ॥ तदञ्जलिना प्रतिगृह्णाति । सं वर्चसा पयसा सं तनूभिरगन्महि मनसा सᳬ शिवेन त्वष्टा सुदत्रो विदधातु रायोऽनुमार्ष्टु तन्वो यद्विलिष्टमिति यद्विवृढं तत्संदधाति ॥ ६ ॥ अथ मुखमुपस्पृशते । द्वयं तद्यस्मान्मुखमुपस्पृशतेऽमृतं वाऽआपोऽमृतेनैवैतत्संस्पृशतऽएतद्ध चैवैतत्कर्मात्मन्कुरुते तस्मान्मुखमुपस्पृशते ॥ ७ ॥ अथ विष्णुक्रमान्क्रमते । देवान्वाऽएष प्रीणाति यो यजतऽएतेन यज्ञेनऽर्ग्भिरिव यजुर्भिरिव त्वदाहुतिभिरिव त्वत्स देवान्प्रीत्वा तेष्वपित्वी भवति तेष्वपित्वी भूत्वा तानेवाभिप्रक्रामति ॥ ८ ॥ यद्वेव विष्णुक्रमान्क्रमते । यज्ञो वै विष्णुः स देवेभ्य इमां विक्रान्तिं विचक्रमे यैषामियं विक्रान्तिरिदमेव प्र-

थमेन पदेन पस्पारायेदमन्तरिक्षं द्वितीयेन दिवमुत्तमेनैताम्वेवैष एतस्मै विष्णुर्यज्ञो
विक्रान्तिं विक्रमते तस्माद्विष्णुक्रमान्क्रमते तद्वाऽइत एव पराचीनं भूयिष्ठा इव
क्रमन्ते ॥९॥ तद्वै तत्पृथिव्यां विष्णुर्व्यक्रꣳस्त । गायत्रेण छन्दसा ततो निर्भक्तो
योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मोऽन्तरिक्षे विष्णुर्व्यक्रꣳस्त त्रैष्टुभेन छन्दसा ततो नि-
र्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो दिवि विष्णुर्व्यक्रꣳस्त जागतेन छन्दसा ततो
निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्येवमिमांल्लोकान्त्समारुह्याथैषा गतिरे-
षा प्रतिष्ठा य एष तपति तस्य ये रश्मयस्ते सुकृतोऽथ यत्परं भाः प्रजापतिर्वा
स स्वर्गो वा लोकस्तदेवमिमांल्लोकान्त्समारुह्याथैतां गतिमेतां प्रतिष्ठां गच्छति प-
रस्तादेवार्वाङ् क्रमेत य इतोऽनुशासनं चिकीर्षेद्द्वयं त्वस्मात्परस्तादर्वाङ् क्रमते
॥१०॥ अपसरणतो ह वाऽअग्रे देवा जयन्तोऽजयन् । दिवमेवाग्रेऽथेदमन्तरिक्षम-
थेतोऽनपसरणात्सपत्नाननुदन्त तथोऽएवैष एतदपसरणत एवाग्रे जयञ्जयति दि-
वमेवाग्रेऽथेदमन्तरिक्षमथेतोऽनपसरणात्सपत्नान्नुदतऽइयं वै पृथिवी प्रतिष्ठा तद-
स्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥११॥ तद्वै तद्दिवि विष्णुर्व्यक्रꣳस्त । जागतेन
छन्दसा ततो निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मोऽन्तरिक्षे विष्णुर्व्यक्रꣳस्त त्रै-
ष्टुभेन छन्दसा ततो निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः पृथिव्यां विष्णुर्व्यक्रꣳ-
स्त गायत्रेण छन्दसा ततो निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मोऽस्मादन्नादस्यै
प्रतिष्ठायाऽइत्यस्याꣳ हीदꣳ सर्वमन्नाद्यं प्रतिष्ठितं तस्मादाहास्मादन्नादस्यै प्रतिष्ठा-
याऽइति ॥१२॥ अथ प्राङ् प्रेक्षते । प्राची हि देवानां दिक्तस्मात्प्राङ् प्रेक्षते ॥१३॥
स प्रेक्षते । अगन्म स्वरिति देवा वै स्वरगन्म देवानित्येवैतदाह सं ज्योतिषा-
भूमेति सं देवैरभूमेत्येवैतदाह ॥१४॥ अथ सूर्यमुदीक्षते । सैषा गतिरेषा प्रतिष्ठा
तदेतां गतिमेतां प्रतिष्ठां गच्छति तस्मात्सूर्यमुदीक्षते ॥१५॥ स उदीक्षते । स्वयम्-
भूरसि श्रेष्ठो रश्मिरित्येष वै श्रेष्ठो रश्मिर्यत्सूर्यस्तस्मादाह स्वयम्भूरसि श्रेष्ठो र-

स्मिरिति वर्चोदा असि वर्चो मे देहीति तेवाह ब्रवीमीति ह स्माह याज्ञवल्क्यस्तद्येव ब्राह्मणेनेष्टव्यं यद्ब्रह्मवर्चसी स्यादित्युतो ह स्माहौपोदितेय एष वाव मह्यं गा दास्यति गोदा गा मे देहीत्येवं यं कामं कामयते सोऽस्मै कामः समृध्यते ॥१६॥ अथावर्तते । सूर्यस्यावृतमन्वावर्तऽइति तदेतां गतिमेतां प्रतिष्ठां गत्वैतस्यैवावृतमन्वावर्तते ॥१७॥ अथ गार्हपत्यमुपतिष्ठते । द्वयं तद्यस्माद्गार्हपत्यमुपतिष्ठते गृहा वै गार्हपत्यो गृहा वै प्रतिष्ठा तद्गृहेष्वेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति यावद्वेवास्येह मानुषमायुस्तस्माऽएवैतदुपतिष्ठते तस्माद्गार्हपत्यमुपतिष्ठते ॥१८॥ स उपतिष्ठते । अग्ने गृहपते सुगृहपतिस्त्वयाग्नेऽहं गृहपतिना भूयासꣳ सुगृहपतिस्त्वं मयाग्ने गृहपतिना भूया इति नात्र तिरोहितमिवास्त्यस्थूरि णौ गार्हपत्यानि सन्त्वित्यनार्त्तानि नौ गार्हपत्यानि सन्त्वित्येवैतदाह शतꣳ हिमा इति शतं वर्षाणि जीव्यासमित्येवैतदाह तदप्येतद्भुवन्नाद्रियेतापि हि भूयाꣳसि शताद्वर्षेभ्यः पुरुषो जीवति तस्मादप्येतद्भुवन्नाद्रियेत ॥१९॥ अथावर्तते । सूर्यस्यावृतमन्वावर्तऽइति तदेतां गतिमेतां प्रतिष्ठां गत्वैतस्यैवावृतमन्वावर्तते ॥२०॥ अथ पुत्रस्य नाम गृह्णाति । इदं मेऽयं वीर्यं पुत्रोऽनुसंतनवदिति यदि पुत्रो न स्यादप्यात्मन एव नाम गृह्णीयात् ॥२१॥ अथाहवनीयमुपतिष्ठते । प्राञ्चे यज्ञोऽनुसंतिष्ठाताऽइति तूष्णीमुपतिष्ठते ॥२२॥ अथ व्रतं विसृजते । इदमहं य एवास्मि सोऽस्मीत्यमानुष-इव वाऽएतद्भवति यद्व्रतमुपैति न हि तदवकल्पते यद्ब्रूयादिदमहꣳ सत्यादनृतमुपैमीति तद्उ खलु पुनर्मानुषो भवति तस्मादिदमहं य एवास्मि सोऽस्मीत्येवं व्रतं विसृजेत ॥२३॥ ॥ ब्राह्मणम् ॥४[१. ३.]॥ ॥ सप्तमः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या ११४ ॥ ॥ नवमोऽध्यायः ॥ ॥ अस्मिन्काण्डे कण्डिकासंख्या ८३७ ॥ ॥

इति माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे ग्रीहविर्यज्ञनाम प्रथमं काण्डं समाप्तम् ॥ ॥

EXTRACTS MADE FROM THE COMMENTARIES OF SÂYAṆÂCÂRYA AND HARISVÂMIN.

अग्न्याधानेऽग्नयः पवमानेष्टिभिर्निष्पाद्याः पवमानेष्टयश्च दर्शपूर्णमासविकृतितया तदधिगमसापेक्षज्ञाना इति प्रथमे काण्डे दर्शपूर्णमासौ प्रतिपाद्येते । तदनुष्ठानारम्भश्च पूर्णमासपूर्वकः अतश्च तस्य पूर्णमासस्य प्रथमं यदङ्गं व्रतोपायनं तदङ्गत्वेनापामुपस्पर्शनं विधत्ते व्रतमुपैष्यन्निति । अग्निप्रणयनं तत्प्रबलीकरणान्नूपमन्वाधानं चार्थसिद्धत्वादनुक्तमित्युच्यमानाङ्गमध्ये व्रतोपायनस्य प्राथम्यमविरुद्धम् ॥१॥ इदानीमग्निदर्शनलक्षणेनाङ्गान्तरेण सहितं समन्त्रकं व्रतोपायनं विधत्ते स इति । स यजमानः अग्निमाहवनीयम् व्रतमनृतवदनत्यागादिरूपम् राध्यतां समृद्धं भवतु तिरोहितमविस्पष्टार्थं पदम् ॥२॥ स्वीकृतस्य व्रतस्य यागसमाप्तिपर्यन्ततामाहाथेति । संस्थिते यागे पर्यवसिते ॥ अत्र व्रतोपायने मन्त्रान्तरं विधातुं पूर्वमन्त्रस्यैव विशेषमाह यत एतेन वक्ष्यमाणेनेदमहमित्यादिना बहवो व्रतमुपयन्त्यतस्तु हेतोरनेनैवोपेयात् एवकारेणैष मन्त्रः प्रशस्यते न तु पूर्वो निषिध्यते अत एव कात्यायनो [२.१.११.] द्वयमप्याशाग्ने व्रतपतेऽइदमहमिति वेति ॥३॥ यदिदं जगत्सर्वमनृतं सत्यं वेति कोटिद्वयमेवात्र न तृतीया कोटिरस्ति ॥४॥ अनेन मन्त्रेण व्रतमुपेयुषो नियममाह स इति । स इत्थं कृतव्रतोपायनः सत्यमेवेत्येवकारकरणादनृतं न वदेदित्यर्थः । असत्येवकारे यद्यत्सत्यं तत्तदवश्यं वक्तव्यं स्यात् अनृतवदनं चाप्रतिषिद्धं स्यात् इष्यते च तन्निषेधः ॥५॥ प्रसङ्गाद्विसर्जनमाह see १.३.२३. । व्रतोपायनात्प्रागय अहमेव मनुष्योऽस्मि व्रतमुक्त्वा स एव मनुष्यः इदमस्मिन्ननुव्रतसमये इदमिति क्रियाविशेषणत्वान्नपुंसकत्वम् नन्वसौ मनुष्यो व्रतसमयेऽपि मनुष्य एव तत्किमुच्यते य एव मनुष्योऽस्मि स एवेदमस्मीति । तत्राहामानुष इवेति मनुष्योऽपि हि तदा [स]त्यात्मकत्वात्सत्यवदनाद्वा देव इत्युक्तम् व्रतत्यागे कृते व्रतारम्भात्प्रागिव स्वभावसिद्धं मनुष्यत्वमेवेति ॥ ननु यथा व्रतोपायने अनृतात्सत्यमुपैमीत्युक्तम् एवं तत्त्यागे सत्यादनृतमुपैमीति किं नोक्तमित्यत आह न हीति । महत उत्कृष्टाद्देवत्वात्प्रच्युतेनात्यन्तनिकृष्टमानुषत्वप्राप्तिकथनस्यानवकल्पनम् ॥६॥ व्रतप्रसङ्गादागतं तद्विसर्जनं समाप्य पूर्वेद्युर्यजमानेन व्रतानन्तरं यत्कर्तव्यं तद्वक्तव्यं प्रतिजानीते अथेति । यतो व्रतानन्तरमशनानशनापरनामकमारण्याशनमेव यजमानेन कर्तव्यम् अतस्तदनन्तरमेव तस्य निरूपणं क्रियतऽइत्यर्थः ॥ प्रतिज्ञातस्याशनानशनपक्षस्य प्रशंसार्थं केवलानशनपक्षं निरसितुमुपन्यस्यति तदु हेति । तत्रास्मिन्नशनानशनविषये अनशनं सर्वात्मना अशनत्यागम् ॥ उपवसथनामनिर्वचनेन देवानामागमनं दर्शयति तेऽस्येति उप समीपे यजमानस्य वसन्ति देवा अस्मिन्निति पर्वदिवस उपवसथनामक इत्यर्थः ॥७॥ गृहे मनुष्येष्वागतेष्वनश्नत्सु यः कश्चिद्यजमानः स्वयं पूर्वं भुञ्जीतेति यत्तदेवानुचितं तर्कयामः अथ यः कश्चिद्देवेष्वनश्नत्सु पूर्वोऽश्नीयादिति यत्तस्यानवक्लृप्तिः किमु वक्तव्या आषाढेन चेन्मुनिना निर्णीतोऽनशनपक्षः तर्हि स एव परमार्थः ॥८॥ कथमशनानशनपक्ष इति चेत् अस्यापि मुनिनैव याज्ञवल्क्येन सोपपत्तिना नीतत्वादित्याह तदिति । अशनानशनलक्षणस्वमतसमर्थनाय प्रत्येकपक्षौ दूषयति

यदिति । दैविके हि कर्मणि देवान्प्रत्युद्दिष्टस्यैव हविषः प्रथममनुपयोगः काममन्यस्य पि-त्र्ये पुनरतिनियमाद्यविषेोऽन्यदपि अनुपयोऽयमिति पितृदेवत्यतामापादयति याज्ञवल्क्यस्या-शयः । तत्किं दैविके कर्मणि प्रागपि भोक्तव्यमिति यस्तमाशयमजानानः शङ्कते तमाह यद्यु इति यदि तु अश्नाति तदा अशिशिषतो देवानतिक्रम्य स्वयं भुक्तवान् स्यात् ॥ अशनानशन-पक्षयोरुभयोरपि दोषश्चेत्का गतिरिति यद्‌द्रव्यमशितमप्यनशितवद्भवति तदश्नीयात् । यस्य द्रव्यस्य संबन्ध्यन्नं हविश्चैन देवा न गृह्णन्ति तदशितमपि सदनशितवद्भवति । तथाच य-थोदीरितदोषद्वयाभावमाह स यदिति ॥९॥ आरण्यग्रहणं प्राकृतदर्शपूर्णमासहविर्व्यतिरिक्तोप-लक्षणम् वृष्ट्यं वृक्षोद्भवं फलम् । वृषा नाम कश्चिदस्य पुत्रो वाष्कलिस्तस्य मुनेर्मतमपवदति तद् तथेति । शमीधान्यं तिलमाषादि । उपचितान्नीत्युपचम् अल्पेनापि माषादिना मिश्रितं व्रीहिपिष्टं तृचतुरान्माषान्श्रयितं (°माष्ठ्रपि A.C.!) उपचितं बहु भवति इति प्रसिद्धं तदाह व्री-हियवाविति अतो माषोपयोगे व्रीहियवावेव यत उपयुक्तौ स्याताम् अतस्तथा न कुर्यात् अ-तो युक्तमारण्यमेवाश्नीयादिति ॥१०॥ स प्रसिद्धोऽध्वर्युः अप एवाभिमुख्येन प्राप्नोति । एतच्चा-पां प्रणयनमथ संयौतीति [२.२.१.] वक्ष्यमाणसंयवनार्थम् अतः संयवनात्प्राक्प्रणीतानां ना-शे पुनः प्रणयनं कार्यम् कृते तु संयवने तन्नाशेऽपि प्रयोजनस्य जातत्वान्न पुनः प्रणेतव्यम् ॥ उक्तं प्रणयनं प्रशंसति यज्ञो वाऽइति । अपां यज्ञसाधनतया यज्ञरूपत्वात्तद्विस्तारात्मकस्य प्र-णयनस्य यज्ञविस्ताररूपत्वात्प्राशस्त्यम् ॥१२॥ व्याह्रियन्तऽइति व्याहृतायां मन्त्राः दुर्ज्ञानवाभि-धानाश्च [°वानि° A.B.] अनिश्चित्य वचनादनिरुक्ताः ॥१३॥ अनियोग एवकारः । व्याप्नुवन्ति सकलं जगदित्यापः ॥१४॥ अथवान्य कर्मणि यदेवाङ्गं प्रापयितव्यमध्वर्य्वादयः प्रमादान्न प्राप-यन्ति तद्वैकल्यमुदकाचमनप्रोक्षणादिना परिहृत्य आपयन्ति ॥१५॥ अपां वज्ररूपता आपो वज्रो भूत्वेत्यादिप्रसिद्धं श्रुत्यन्तरं वज्रो वाऽइति । न केवलं प्रसिद्धिबलादस्त्रयम् उपपत्तिबलाच्चेत्याह वज्रो हीति । उपपत्तेः प्रसिद्धिं वैशब्द आह । तां प्रसिद्धामुपपत्तिं दर्शयति तस्मादिति । यस्मादापो वज्रः तस्मादेन पथा गच्छन्ति तं पन्थानं निम्नं गर्तं कुर्वन्ति यद्वा यत्र तृणं गुल्मं वा उपतिष्ठते निर्दहन्ति निःसारं कुर्वन्ति ॥ देवा एतमुदकलक्षणं वज्रमुद्यच्छन्तुत्कृष्ट-कारप्रणयनात्मकमुद्यमनं तस्य कृतवन्त इत्यर्थः तस्य वज्रस्य सम्बन्धिन्यभयं [तेन वज्रेण परिरक्षितमभयं अनाष्ट्रं नाशयतीति नाष्ट्राण्यनुररक्षमानि तद्रहिते निवाते तत्संस्पृष्टेन वातेना-पि रहिते स्थाने यथा देवाः कृतवन्तः तथैवैषामध्वर्युः ॥१७॥ प्रणयनप्रकारमाह ता इति । चमसादिपात्रस्योपरि सिक्ता पूरयित्वा न पुनः कृतश्चित्स्थलाशयादुद्धृत्य गार्हपत्यस्योत्तरभागे स्था-पयेत् आपस्तम्बस्तु स्थापितपात्रस्य समन्त्रकं पूरणमाह इह तु ब्राह्मणे पूरितस्य स्थापनम् ॥ उदपात्रस्थापनं प्रयोजनान्तरेण स्तौति वज्रं वाऽइति । संमृणाति हिनस्ति । अतो हिंसापरि-हाराय स्वयं संनद्ध एवोच्छ्रयेत ॥१८॥ उद्यन्तुः प्रतिष्ठामुक्त्वा उद्यन्तव्यस्यापि प्रतिष्ठामाह स इति ॥१९॥ सादितानामपां प्रणयनमाह ता इति । आहवनीयस्य संनिहितोत्तरभागे प्रणयति नो-त्वासादयति ॥२०॥ अन्तरेणेति बलादयिमिति लभ्यते । संचान् संचरयुः लिङ्ङर्थे लेट् ॥ सा-त्वाउत्तरभागे आहवनीयप्रणयनं विवक्षितमिति दर्शयितुं ततः प्राक्प्रत्यगासादनं निषेधति अतिप्रहृत्य उत्तरभागमतीत्य प्राग्भागं अनाप्त्वा उत्तरभागमप्राप्ताः प्रत्यगेव नासादयेत् । तत्र दोषं वक्तुमुपोद्घातमाह । व्यन् सपत्नऽइति [पा° ४.१.१४५] स्मृतेर्भ्रातृव्यः तस्य भावो भ्रा-

तृव्यं शात्रवम् युवादिवाद्यात्रे [पा° ५.१.१३०] अण् विशिष्टं भ्रातृव्यम् महद्वैरम् तदद्भिः सह अग्नेर्यथा भवति तथा सोऽप्तिजन्मध्वर्युः कुर्यादित्यर्थः । यत्र कर्मण्यस्य प्रणयनपात्रस्य सम्बन्धिनीरप उपस्पृशन्नृत्विग्यजमानाः तत्रोपस्पर्शनमन्त्रो भ्रातृव्यं शत्रुमुदकलक्षणं वर्धयेदुक्तेन । अतिहरणस्य वैरकारणसंबन्धार्थः प्रथमोऽनुवादः चरमस्तु भ्रातृव्यवर्धनसमर्थनार्थ इत्यपानरुक्त्यम् ॥ संप्रति गमयन् ॥२१॥ प्रणीताप्रणयनानन्तरं परिस्तरणं पात्रासादनं चाहाथेति ॥ विराडशब्दस्य मोऽन्तेषु दशसंख्यास्ति । प्रथमश्च यज्ञो ज्योतिष्टोमः एष वाव प्रथमो यज्ञो यज्ञानां यज्ज्योतिष्टोम इति श्रुतेः तत्र च नवत्युत्तरशतसंख्याकाः स्तोत्रियाः तास्त्वेकोनविंशतिसंख्यया विभज्यमानासु दश लभ्यन्तऽइत्यस्ति तत्रापि दशसंख्या अतो दशसंख्यायोगाद्विराड्यज्ञयोरेकत्वादिह दशसंख्यासंपत्त्या विराडात्मको यज्ञ इह साकल्येन संपादितो भवति ॥ रभ राभस्ये राभस्यं कार्योपक्रमः किमपि कार्यं कर्तुमुपक्रमेते ॥२२॥ १ ॥१॥

आदानं हविर्निर्वापार्थम् यज्ञाय हि तदादानम् इज्यतेऽनेनेति यज्ञो हविः तदिह निर्वापकाले व्रीहिरूपम् तदग्निहोत्रहवण्या शूर्पं निर्वपन्त्रिवेष्टीत्र परिवेषणं करोतीव विष्ट व्याप्तौ निज़ां त्रयाणां गुणः श्लाविति [पा° ७.४.७५.] अभ्यासस्य गुणः ॥१॥ वाङ्नियमे हि चित्तविक्षिप्तेनौर्वाग्व्यवहारस्याभावात्तदैकाग्र्ये सति अविकलो यज्ञो यतः संपद्यते । क्षुभेल्दान्तापदेशंक्ष्यागमानुशासनस्यानित्यत्वादिडभावः क्षुब्धस्वान्तेति [पा° ७.२.१८.] ज्ञापकात्क्षुब्ध इति निपातितम् ॥ शूर्पं चाग्निहोत्रहवणीं च प्रतपति ॥२॥ नाशयतीति नाष्ट्रा आसुर्यः प्रजाः । तत्तेन तपनेन यज्ञमुखात्यज्ञारम्भात् एतदिति क्रियाविशेषणम् ॥३॥ शूर्पप्रतपनानन्तरमुर्वितित मन्त्रेण हविर्निर्वापार्थं शकटसमीपं प्रगच्छन् ॥ यथा वृक्षो मूलैः पृथिवीमनुप्रविष्टस्तिष्ठत्येव न गच्छति यथा व्याघ्रादिरभितः पाशाभ्यां ध्रुवा क्रियमाणः नैवं पुरुषो मूलवान्नाप्युभयतः केनचित्संसर्गिणा प्रतिबद्धः किं तु परिछिन्नः प्रतिबन्धकासंसृष्टः सन्नन्तरिक्षे विश्रम्भं चरति तथैव निर्वपस्यमानहविरादानार्थं गन्तोऽप्युक्तविशेषणविशिष्टं सर्वं निर्वपस्यन्तं पुरुषमनुगच्छेत अतस्तदेतत्पुरुषेण गम्यमानमन्तरिक्षं अस्माभा उर्वित्येनेनैव मन्त्रेणानाष्ट्रं हिंसाकारहितमत एवाभयं करोति । उरु विस्तीर्णं प्रतिबन्धकालोलक्षणमूर्तद्रव्यविरहादिति हि मन्त्रार्थः ॥४॥ अनस एव न शालायाः सकाशाद्ग्रहणे कारणमाह स इति । अन एव हि प्रथमं धान्यस्याधिकरणम् अनसः सकाशान्नीयमानं धान्यं पश्चादेव किं ततः पश्चात् (यत्काल!) एतत (B. यतते A. C.!!) शालागतं भवति शालाशब्दाच्छान्दसत्वेन छस्य विकल्पितत्वाद्वा ॥ यदग्रे गृहप्रवेशात्प्रागनसि स्थितमत एव गृहिणामाशय अनुपहतं तदेव यज्ञसाधनं करवाणीति ॥५॥ बहोर्भावो भूमा । अनोवाह्यमनसा वोढुमर्हम् ॥६॥ वैशब्दस्तस्य विधिश्रुतिमिदं यज्ञसाधनत्वं स्तोतुं स्मारयति । न केवलं श्रुतिसिद्धं तस्य तत्साधनत्वम् प्रत्यक्षादिप्रमाणैरपि तस्य साधनत्वं सिद्धमित्याह यज्ञो हीति (see १.१.१७.) । यस्मादनस एव ग्रहणं तस्माद्ग्रहणमन्त्रा धूर्नीत्यादय अनोऽवयवलिङ्गा दृश्यन्ते न पुनः कोष्ठगतस्य कुम्भीगतस्य वा धान्यस्य कुम्भीशब्दस्तन्निष्ठं धान्यं लक्षयति ॥ अभिमतमाह भस्त्राया इति । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । तस्मिन्पक्षे भस्त्रायाः के मन्त्रा इत्याह तद्वृषोनिति । उक्तार्थे । तदा तु तान्येव यज्ञभस्त्रायाः प्रतिपादिकानि स्युरिति हे भस्त्रे या वै धूरसि इत्येव भस्त्रापक्षे विशेषः । यानि यजूंषि प्रकृतावनस्यासन् तान्येव भस्त्रायामपि स्युः । निर्ममे [°मे AC.] अनुतिष्ठानि ॥७॥

पात्रीतो ग्रहणे धर्मविशेषमाह । तस्मिन्पात्रीपत्रे तस्या अधस्तात्स्फ्यमुपोह्य उपनिधाय see कात्या° २.३.२८.२१. । अनसो ग्रहणे स्फ्योपहितपात्रीतो ग्रहणेऽनिशयितं प्रयोजनमाह यत इति । यतो यं स्फ्यमाश्रित्य युनजाम यत्रैव योगं पात्रयाम तत्रन्तस्मिन्नेव स्फ्ये विमुञ्चाम वियोगमपि कारयाम । अनसो निर्वापपक्षे हि युक्तप्रभृता शकटस्य धुरानिंदध्यात् पात्रीतः पुनर्निर्वापे तदाधारभूते स्फ्ये तयोर्निधानं विमोकः see कात्या° ३.६.१२.२०. ॥८॥ अथ धुरः समन्त्रकमभिमर्शनं विधास्यंस्तदुपोद्घातवेन देवतामूयतां तस्याः प्रतिपादयति तस्येति । एतद्गुरुमनसो योगे खलु ये बलीवर्दा वहन्ति एषां वहं वहनसाधनं स्कन्धरूपमङ्गमग्निदग्धमिव दृश्यते अतो वोढव्या धूरन्यातिमर्कत्यवसीयते ॥ शकटनिर्वापस्य प्राशस्त्यातिशयं द्योतयितुं तस्मिन्वेदिहविर्धानयोः संपत्तिमाहाथ यदिति । शकटस्याधःपतनं वारयितुमीषाग्रदण्डाग्रोत्तम्भनार्थौ मेथी कन्तम्भी ईषाद्वयं यत्र संमृतं ततः प्रत्यग्भागः तयोरीषयोर्मध्यदेशः प्रउगम् तच्च पश्चाद्विस्तृतम् पुरस्ताद्धमोयः वेदिरपि तथाविधा त्रिंशत्पदानि पश्चात्तिरश्ची भवति चतुर्विंशतिं पुरस्तात्तिरश्चीति श्रुतेः अतस्तत्साम्यात्प्रउगस्य वेदित्वव्यपदेशः । धान्यनिधानाय परिश्रितप्रदेशो नीडः हविर्धानमपि परिश्रितम् परिश्रयणसाम्यान्नीडस्य हविर्धानत्वम् ॥९॥ धुरि भवोऽग्निर्धुर्यः । हविर्ग्रहणाय शकटस्य परिश्रितप्रदेशं पश्चाद्भागं यान्यंस्तं धुर्यमग्निमतिक्रमिष्यन्भवति तदवगमे च स क्रुध्येत् तस्य प्रमादनागतत् धूरसीति मन्त्रोच्चारणेन तस्मा एवाग्नये निह्नुतेऽपनयति अतिक्रमजनितं स्वापराधं प्रशंस्य प्रसादयति स चाग्निरतिक्रामन्तमप्यध्वर्युं न बाधते ॥१०॥ तन्मन्त्रोच्चारणेन शत्रुहिंसनं महर्षिव्यवहारेण संवादयति तदिति । अर्धमासशः पौर्णमास्यां दर्शे च ॥११॥ ध्वातं तृप्तं देवानां तृप्तिजननं पर्याप्तमित्यर्थः । ध्वृ तृप्ताविति [धा° २२.११.] भ्वादिको धातुः । मा ह्वार्षीत्कौटिल्यगतिर्मा भवतु । ह्वनिषेध एवाह्वलाशब्दार्थः ॥१२॥ शकटस्यारोहणं विधत्तेऽथेति । पस्पार पालयामास स्पृ प्रीतिपालनयोः [धा° २७.१३.] See १.३.१. ॥१३॥ पुरोडाशीयानां व्रीहीणां समन्त्रकमवेक्षणं विधत्तेऽथेति । वायुः प्राणो भूत्वा नासिके प्राविशदिति श्रुतेः प्राणवातयोरैकात्म्यम् तथा सति मन्त्रेणैव प्राणात्मकाय वाताय तद्रूभवनकीर्तनं कुरुते ॥१४॥ यदि तु तत्र तृणादिकं न भवेत्तदा पुरोडाशीयं व्रीहिसमूहमेवानेन मन्त्रेणाभिमृशेत् ॥१५॥ अभिपद्यते आलभते स्पृशति । यज्ञो धानाकरम्भादिरपञ्चहविष्क इति पञ्चसंख्यायोगसाम्यात्पाङ्क्तः । तत्तथा सत्येतदेतेन पञ्चशब्दोपेतमन्त्रोच्चारणेनात्रास्मिंक्कटे पाङ्क्तयज्ञमेव धारयति ॥१६॥ भागं दोग्धीति भागदुघो भागप्रदः दुहः कब्घश्चेति [पा° ३.२.७०.] । तादृशः पूषा पाणितलाभ्यां सर्वस्य अन्नस्याशनं भोज्यमन्नमुपनिधाता उपनिधातुमुपस्थापयितुं शीलवान् ताच्छीलिकस्तृन् न लोकेति [पा° २.३.६९.] कर्मणि षष्ठ्याः प्रतिषेधः ॥१७॥ असमदमकलहं परस्परमविरोधम् ॥१८॥ स्वस्वनामोद्देशेन गृहीतं हविः क्षणमेव ताः सर्वा देवता मन्यन्ते । यत्काम्या यस्य फलस्येच्छया । काम्यचेति [पा° ३.१.९.] यच्छब्दादिच्छार्थे काम्यच् तस्माद्देवतानामावश्यमादेष्टव्यम् । आग्नेयवद्यथाक्रममग्नीषोमीयादीनि हवींषि गृह्णीयात् ॥१९॥ निरुप्तशेषस्याभिमर्शनं विधत्तेऽथेति । तत्तत्र शकटे यस्मादेव स्थानाद्गृह्णाति तत्स्थानं वर्धयति ॥२०॥ परिवेष्टितमेव खल्वनो भवति धान्यनिधानार्थं तन्मध्येऽवस्थितस्याध्वर्योश्चक्षुः पाप्मगृहीतमिव काचकामलादिदोषदूषितमिव दुष्टं न समर्थं भवति कथं तस्य दर्शनोपाय इति तदुच्यते ॥ तत्तथा

सति एतन्मन्त्रकरणकेन प्रेक्षणेन स्वःशब्दप्रतिपादितं यज्ञादिचतुष्टयमर्यमादिं प्राच्यां दिशि प्रथमत उपलभ्यमानमतोऽस्माच्छकटस्थानादवलोकयति ॥२१॥ तं शकटस्थानात्प्रागवस्थमनुसृत्य इतोऽस्माल्लोकात्प्रच्यावयितुं तस्य च यजमानस्य कुलं विक्षोभयितुं समर्थाः ईश्वरे तोसुन्कसुनौ इति [पा° ३.४.१३.] तोसुन्प्रत्ययः । दृंहति दृढीकरोति ॥ निरुप्तेन हविषा सहाग्निसमीपगमनं विधत्तेऽथेति । उर्विति मन्त्रस्य प्रागाम्नातं ब्राह्मणमतिदिशति सोऽसाविति । अन्तरिक्षं वा अन्वनु रक्षश्चरतीत्यादिको (see k.४.) यो वाक्यशेषः सोऽसावेवात्राम्नातस्यापि तस्य मन्त्रस्य बन्धुरनुकूलः ॥२२॥ गार्हपत्ये आहवनीये वा यस्मिन्नग्नौ श्रपणं तस्य पश्चात्पात्रासादनम् निरुप्तस्य हविषः सादनं च कर्तव्यम् ॥२३॥ २ ॥१॥

इडापिङ्गलादिनाडीद्वारा बहिर्निर्गच्छन्प्राणः प्राङित्युच्यते तयैव द्वारा पुनरन्तः प्रविशन्प्रत्यङ्ङिति तावेतौ वृत्तिभेदौ प्राणोदानावित्युच्येते तत्र प्राङ् संचरन्प्राणः उत् ऊर्ध्वदेशादानयति अन्तः प्रवेशयानुगुणं चेष्टतऽइत्युदानः तस्य च शब्देन प्रत्यङ्मुखोऽपानो विवक्षितः । एवं द्विधाभिन्नस्यैतस्य वायूवाख्यस्य पवित्रस्य परिमाणमनुसृत्य तत्पवित्रयोर्द्वित्वम् ॥२॥ द्वित्वपक्षमेव निगमयति द्वेऽइति अथ यः प्राणापानयोः संधिः स व्यान इति श्रुतेर्व्यानस्य संधिरूपतया तदुभयानतिरिक्तत्वाद्द्वित्वपक्ष एव श्रेयान् ॥ प्रोक्षत्याभिरिति प्रोक्षणय आपः ॥३॥ आवृत्य शयनं कृतवान् वरणाद्वृत्र इति नाम ॥४॥ पूतिर्दुर्गन्धिः । बीभत्सां चक्रिरे जुगुप्सन्ते स्म मान्बधदान [पा° ३.१.६.] इति बधर्वैरूप्ये सन्प्रत्ययः । तत्संस्पर्शं परिहर्तुमुपर्युपरिवर्तमाना अतिपप्लुविरे जलाशयमतिक्रम्य तीरदेशं प्राप्ता आसन् पुङ्गताविति धातुः [धा° २२.६२.] पुतास्य (पु° C.) ता आपो दर्भात्मना परिणताः । अनापूयिता इति आ समन्तात्पूर्वं दौर्गन्ध्यं प्राप्ताः आपूयिताः पूयी विशरणे दुर्गन्धे च [धा° १४.१२.] कर्तरि निष्ठा छान्दस इट् । एतासु दर्भात्मना परिणतजलव्यतिरिक्तास्वमेध्ययागादकं किंचित्संसृष्टमिव भवति । एवमनापूयिताब्विकारदर्भमयाभ्यां पवित्राभ्यामासामपामुत्पवनं पूयसंसर्गितं तदमेध्यत्वमपलक्षि ततश्च विधास्यमानं प्रोक्षणं मेध्याभिर्मेधाभिः शुद्धाभिरद्भिः कृतं भविष्यतीत्यर्थः ॥५॥ अग्निहोत्रहवण्या पात्रेण साकं प्रोक्षणीरपः । उदिङ्गयति ऊर्ध्वं सेचनेन चालयति । अग्रे पुरतो वर्तमानं समुद्रं गच्छतीत्यग्रेगुवः । अग्रेपुवः आपः जलत्वमिषवार्थमासिच्यमाना यष्टव्यदेवताभ्यः पूर्वं सोमरसमास्वादयन्ति तेन सोमपानेनाग्रे प्रथमं स्वात्मानं पुनन्तीति । अग्रे प्रशस्ते अद्यास्मिन्काले ॥७॥ प्रोक्षणपात्रगतेनैवोदकेन तत्पात्रगतमुदकं प्रोक्षयित्वा तत्तेन मन्त्रपाठेन प्रोक्षणजनितमपराधमेताभ्यो प्रोक्षणीभ्यो निह्नुतेऽपनयति । एवं संस्कृताभिरद्भिर्हविषः प्रोक्षणं विधत्तेऽथेति । बन्धुरनुकूलं स्तावकमर्थवादवाक्यं सर्वस्यापि प्रोक्षणस्यैकविधमेव अतस्तत्सर्वत्र योजनीयमिति भावः ॥१०॥ तथा वर्धकिः ॥१२॥ ३ ॥१॥

अथ निरुप्तव्रीहियवावहननार्थं कृष्णाजिनादानं विधत्तेऽथेति । अवकायापक्षिप्य छो छेदने [धा° २६.३७.] ॥१॥ कृष्णाजिनस्य यज्ञरूपत्वं वक्तुं त्रयीमयत्वं प्रतिपादयति तस्येति । बभ्रूणि पिङ्गलवर्णानि हरीणि हरितवर्णानि ॥२॥ शिल्पं चित्रं रूपम् see यास्क° ऐ° ४.१. । सोमाङ्गभूता दीक्षापि कृष्णाजिनस्योपरि क्रियते । यदि भूम्यामेवावहननादिकं कुर्यात्तदा तस्य हविषोऽवश्यं स्कन्नदोष इत्यभिप्रायः ॥३॥ कृष्णाजिनवत्प्रसक्तमवधूननं पात्राणां निषेधति अतिनत्येवेति । न कवलं रक्षांसि निरस्यति तत्संपर्कादयज्ञियमपि अपास्यति यज्ञीति

॥४॥ **The explanation of the conclusion of k.5., of k.6. and of the beginning of k.7. is wanting in ABC.** तदिति कृष्णाजिनोलूखलयोरन्योऽन्यं हिंसा मा भूदिति पृथिवीकृष्णाजिनयोरैकमत्यप्रार्थनं वदतीत्यर्थः ॥७॥ यज्ञो यज्ञसाधनं हविरुलूखले प्रत्यष्ठात्प्रतिष्ठितमभूत् प्रासारि प्रसारितो विस्तारितोऽभूत् ॥८॥ अवदवतु तर्पयतु ॥९॥ निर्वापादौ मन्त्ररूपाया वाचो हविःकरणसाधनत्वाद्वागेव हविःकृत् ॥११॥ हविःकृदाह्वानमन्त्रे विशेषमाहतानीति । राजन्यबन्धोः क्षत्रियजातेः । आपस्तम्बस्तु राजन्यवैश्ययोर्विपरीत्येनासूत्रयत ॥१२॥ पुरा खल्वेतदाह्वानानन्तरं जाया हविष्कदुपोत्तिष्ठति अतस्तदानीं जायैव हविःकृद्भूतस्मादिदानीमप्येतदाह्वानानन्तरं जाया वान्यः कोऽपि ऋत्विग्वा उपोत्तिष्ठति स एव हविःकृदित्यर्थः ॥ हविःकृदाह्वानसमये दृषदुपले शम्यया समाहन्ति ॥१३॥ समाहननजनिताया वाचो यज्ञविघातकासुरराक्षसादिनिवृत्तिहेतुतामुपपादयितुमितिहासमुदाहरति मनोरिति । पापं निकर्षं पराजयं सचते प्रापयति ॥१४॥ असुर एव देवो यस्य स असुरदेवः असुरालुः । आत्रमिति ह्रस्वोच्चारणम् ॥१५॥ मनोरौ वेति [पा° ४.१.३८.] मनावी । वदन्त्यै षष्ठ्यर्थे चतुर्थी यत्र यस्मिन्देशे वदन्त्यास्तस्याः शब्दं शृण्वन्ति । इदानीं मनुष्यशरीरान्निर्गतवाचः श्रवणादस्माकं पापीयः अतिशयितं पापं पराजयः प्राप्नोति ॥१६॥ स खल्वृषभः देवानां मधुरवागासीत् ॥१८॥ नलादीनि द्रव्याणि शूर्पस्योपादानभूतानि ॥१९॥ उलूखलान्निःकृष्यावहतान्व्रीहीन् शूर्पे प्रक्षिपति ॥ चशब्दाज्जविये च मंशा संज्ञानं समानज्ञानवम् ॥२०॥ तुषाणां राक्षसभागत्वात्तन्निरसनं विधत्ते ॥२१॥ वितुषीकृतानां तण्डुलानां व्रीहीणां च पृथक्करणं विधत्तेऽथेति ॥ यदा यस्मिन्काले एते व्रीहितण्डुलाः एतद्विवेचनं प्राप्नुवन्ति तस्मिन्समये यत्र यस्यां पात्र्यामधि उपर्येनानपविनक्ति ॥२२॥ तत्पात्रीगतं हविरनुमन्त्रयते ॥२३॥ तस्मिन्फलीकरणे शाखान्तरीयं मन्त्रविधिमनुवदति तद्वेति । तं निषेधति तदु तथेति ॥२४॥ ४ ॥१॥

कपालोपधानपेषणयोर्युगपदनुष्ठानं विधत्ते स इति । आग्नीध्रः कपालानामुपधाताध्वर्युः पेषणार्थं दृषदुपले उपदध्यात् ॥१॥ शिरःकपालान्तर्गतं मांसं मस्तिष्कः ॥२॥ अङ्गारविभजनार्थं काष्ठमुपवेषः । धृष्णोत्यनेनेति धृष्टिः । अथ यज्ञे एनेन काष्ठेन तदङ्गारादिकमुपालभते प्राप्नोति ॥३॥ अग्निगतामुष्मांशस्य निरसनं विधत्ते तेनेति ॥४॥ शुद्धादग्नेः पुरोडाशश्रपणार्थमङ्गाराहरणं विधत्तेऽथेति । आस्कौति विभजति स्कुञ् आप्रवणे [A. °वणे B. C. see धा° ३१. ६.] । योऽग्निर्देवान्यजति ॥५॥ नेन्नोऽस्माकं हविषो भागेनैव राक्षसादय उपोत्तिष्ठेयुरित्यनेनाभिप्रायेणाङ्गारस्योपरि कपालोपधानं कृतवन्तः ॥ यजुषा आ देवयजमिति मन्त्रेण संस्कृतवादेव एव हि कपालोपधाने मुख्यो नान्य इत्यर्थः ॥६॥ समानं जायन्तऽइति सजाता ज्ञातयः ॥७॥ दक्षिणहस्तेनान्यस्याङ्गारस्याहरणं विधत्तेऽथेति । नेदिहेत्यादि यदि सव्यपाण्यङ्गुल्या अभिनिधानं न कुर्यात्तदा इहास्मिन्कपाले उपर्यङ्गारनिधानात्पुरस्तादेव राक्षसाः प्रविशेयुः अतः कपालस्योपर्यङ्गाराध्यूहनपर्यन्तमङ्गुल्याभिनिहितमेव भवेत् ॥८॥ पुरा पुरोडाशाधिश्रयणात्स्थाप्य ॥९॥ मध्यमकपालात्पूर्वदेशे स्थाप्यस्य कपालस्योपधानं विधत्ते ॥११॥ लोकत्रयातिवर्तिनश्चतुर्थस्य सद्भावोऽसद्भावश्च अनद्धा वै अस्माकमप्रत्यक्ष एव लोकत्रयवत्प्रसिद्ध्यभावात् ॥१२॥ कपालानि ॥१३॥ अवहननवत्पेषणम् see १.४.४. ॥१४॥ कृष्णाजिनस्योपरि । पेषणीयतण्डुलानां धारणाद्धिषणा पर्वतावयवत्वात्पर्वतीति एतदुभयं प्रसिद्धमिति हिशब्दयो-

र्थः । पार्थिवेन धारणाख्येन रूपेण योगादेषा दृषदियमेव पृथिवीति स्तुतिः ॥१५॥ दृषदः पश्चाद्भागे शम्यामु° । विष्टब्धे विविधमधस्तादुपरिष्टाच्च धारिते ॥१६॥ दृषद उपरि । उपलातिशयेन दृषदः सकाशादल्पपरिमाणा । १.४.१३. इति यज्ञयोः समाहननं विहितं तत्र दृषदुपलयोरुभयत्रावस्थानादनूवम् तन्मध्येऽवस्थानाच्छम्यायाः शिल्लावम् ॥१७॥ पेषणार्थं दृषद उपरि तण्डुलान्प्रक्षिपति । धिनवत्प्रीणयेत् धिवि प्रीणनार्थः [धा° १५.८४.] ॥१८॥ नासिकाभ्यां बहिर्निर्गच्छन् श्वासरूपो वायुः प्राणः ताभ्यां देहे पुनः प्रविशन्नुदानः अन्नपानादिरसं विविधं सर्वासु नाडीषु अनितीति प्रेरयतीति मध्यवृत्तिर्वायुर्व्यानः ॥ प्रोहति कृष्णाजिने प्रक्षिपति ॥१९॥ हविः देवानां जीवं प्राणधारणायुक्तमेव सदमरणसाधनं भवति अथैवं सत्येतदमरणसाधनं हविरवहननपेषणाभ्यामृत्विजो मारयन्ति ॥२०॥ तथा सति निर्जीवत्वात्तस्यामृतत्वसाधनत्वं न युक्तमिति भावः मन्त्रप्रयोगेन तस्य निर्जीवत्वं परिहरन्प्राणादीनेव पुनरस्मिन्हविषि स्थापयति ॥ पिंषन्तीति एवं समन्त्रकमध्वर्युणा पेषणे कृते सति यजमानपरिचारका अवशिष्टं सर्वं चूर्णीकुर्युः तथा उपहितानि च कपालानि अङ्गारैः प्रदीप्तानि कुर्युः ॥२१॥ यदैवाध्वर्युः पिनष्टि अथ तस्मिन्नेव समये एकोऽन्य आग्नीध्रादिः आज्यं निर्वपति तच्च सर्वदेवतासाधारणमिति देवतादेशेन रहितेनैव यजुषा गृह्णीयात् । देवतानाम निःशेषोक्तं यस्मिन् तन्निरुक्तं तद्विलक्षणमनिरुक्तं तादृशं च महीनामित्यादि यजुः तत्रप्रसिद्धदेवतावाचिपदस्यानुपलम्भात् । मख्यते पूज्यते मखः ॥२२॥ १ ॥२॥

पिष्टानां पिण्डकरणार्थं पात्र्यां संवापं विधत्ते । पवित्रयुक्ते पात्रे । see १.२.१७. ॥१॥ वेदिमध्ये । उपसृजत्याभिरिति पिष्टसंसर्जनार्था आप उपसर्जन्यः ताभिः सहागच्छत् तास्वानीताः पिष्टानामुपरि पवित्राभ्यां प्रतिगृह्णीयात् ॥२॥ संयौति सम्यग्मिश्रीकरोति । जनयत्यै जननाय अधिवर्जनं पुरोडाशस्याग्नावधिश्रयणं करिष्यन्खलु संयौति यथा खल्वधिवृताः पुरोडाशाऽग्नेः सकाशाज्जायेत ॥३॥ स खल्वध्वर्युर्यस्मिन्काले तस्य हविर्द्वयस्य पुनः संहरणमेकीकरणं करिष्यन् भवेत्तदानीमिदमग्नेरित्येकं भागमभिमृशतीदमग्नीषोमयोरित्यपरं तावेतौ यथासंख्यमाग्नेयाग्नीषोमीयपुरोडाशौ ॥ पुरोडाशकपालस्याज्यस्य चाग्नेरुपरि अधिश्रयणस्य समानकालतां विवक्षिषुः कर्तृभेदमाह । एष अध्वर्युः । आग्नीध्रः २.१.२२. इत्यतः अदःशब्देन परामृश्यते ॥४॥ आज्यं यज्ञशरीरस्यार्धभागः उपस्तरणाभिघारयोः प्रयाजादीनां च तत्साध्यत्वात् इतरोऽर्धः पुरोडाशादिहविः । सहाधिश्रयणेन तदर्धद्वयमेकीकृत्य अग्निं प्रापयावेत्यध्वर्योराग्नीध्रस्य चाभिप्रायः ॥५॥ अधिवृणक्ति अग्नावुपरि वृणक्ति वर्जयति श्रपणार्थं स्थापयति । घर्मस्य सोमयागाङ्गस्य यत्प्रवृञ्जनं सोमे तत्सदृशमेवैतत्पुरोडाशप्रवृञ्जनम् ॥७॥ उपहितेषु कपालेषु तं विस्तारयति ॥८॥ सत्रेति निपातोऽनेकार्थत्वादत्रातिशयवाची सत्रा पृथुं अतिपृथुम् । व्यृद्धं विगतगर्धिकम् ॥९॥ पश्चात्तरमयवदाति कस्तदिति । यं देवतासौविष्टकृतंडायवदानपर्याप्तमेव मन्येत तत्परिमाणविशिष्टं ॥१०॥ क्षिण्वन्ति हिंसन्ति विवृहन्ति विश्लेषयन्ति क्षिणु हिंसायाम् [धा° ३०.४.] ॥११॥ तं पुरोडाशम् परितोऽग्निर्यस्य स पर्यग्निः ॥१२॥ मृतं पक्वम् श्रा पाके [धा° २४.३५.] निष्ठायां श्रृतं पाकेऽइति [पा° ६.१.२७.] निपातितम् ॥१४॥ अभिवासयति साङ्गारेण भस्मना छादयति । नग्नः स्वभावतो विवसनः मुषितः चोरादिभिरपहृतवसनः ॥१६॥ उच्यते

ऽनेनेति यज्ञः पुरोडाशः स म्लानिरहितोऽभूत् ॥१७॥ निर्णिज्यते शोध्यतेऽनेनेति निर्णेजनमुदकम् ॥१८॥ २ ॥२॥

यं होतृकर्मणि प्रावृणत ते देवा इत्यर्थः । प्राधन्वत्प्रागाद्दद्रियत धवि गमने [धा° १५.८८.] । भीषा पूर्वाग्निवन्मरणभयेन निलीनोऽन्तर्हितो बभूव । ष्ठिवु निरसने [धा° १५.५२.] । अप्रपदनमनाश्रयभूताः । वः पञ्चम्यर्थे चतुर्थी युष्मत्सकाशात् । ततो निष्ठीवनलक्षणाद्वीर्यधारणाभ्यामोऽद्भ्यः सकाशात् ॥१॥ यद्यदानीं ब्राह्मणः पुरोहितः । तं बध्यं बधार्हं ज्ञातवन्तः । अनन्तरं चैनं विश्वरूपं त्रित एवेन्द्रसहाय्यार्थं जघान इन्द्रस्य तद्धननजनितात्पापादतिमुक्तोऽभवत् यस्मात्स इन्द्रो देवः अतोऽस्मिन्पापसंश्लेषो न युक्त इत्यर्थः ॥२॥ ते लौकिका जना विश्वरूपहननानन्तरमेतदूचुः । एषु त्रितादिषु यद्विश्वरूपबधजनितमेनस्तद्यज्ञो मृजीत शोधयेदिति अत एतत् एतेन पात्रीनिर्णेजनादिनिनयनेन एषु तदेनो यज्ञः संशोधयति तस्माद्ब्रह्महननपेषणादिजनितस्यैनसो रूपं पात्र्यादिनिर्णेजनमाप्त्येभ्यो निनेतव्यमित्यर्थः ॥३॥ वयमपीदमेनः परः परस्तादन्यत्राधारातो अन्यत्रास्मत्तो नयाम ॥४॥ अन्वाहरति यज्ञसंबन्धि दोषजातं परिहरत्यनेनेति अन्वाहार्यो नाम ऋत्विग्भ्यो देय ओदनः ॥ निनीतमुदकं गङ्गारेण प्रतपति ॥ एवं संस्कृतं पुरोडाशं पशुत्वेन स्तौति ॥५॥ यज्ञियः सारांशो मेधः ॥६॥ अस्य यजमानस्य ते एते पुरुषादयः आलब्धाः सन्तो यत्परिमाणविशिष्टवीर्यवन्तविः स्युः अस्य व्रीहियवयोः सर्वपशुसारत्वं विदुषो यजमानस्य तन्निष्पादितं पुरोडाशादिकं हविः तावद्वीर्यवज्ञविरेव भवति एवं च पशुरूपमेव संस्क्रियते । लोमत्वगादिपश्वावयवयोगाच्च या पशौ पाङ्क्तसंपद्भिरुच्यते सात्रापि पुरोडाशे विद्यते ॥७॥ लोमत्रत्पिष्टानां सूक्ष्मत्वाद्बहुत्वाच्च । त्वचेव श्लक्ष्णीभावदर्शनात् । दारुणः कठिनः । अस्थ्यन्तर्गतो धातुर्मज्जा । एषो एषा उ ॥८॥ अशितव्यं भक्षितव्यम् ॥९॥ ३ ॥२॥

वेदिकरणार्थं स्फ्यादानं विधित्सुः स्फ्यस्य वज्ररूपत्वं वक्तुमितिहासं व्याचष्टे इन्द्र इति । न्यूनाधिकाराहित्येन तृतीयांशवत्त्वं दुर्लभमित्यभिप्रेत्य पक्षान्तरमाह यावद्वेति तृतीयाद्भागान्न्यूनमधिकं वा यावदेव किंचित्तावानेव स्फ्यः । चतुर्थभागस्य परिणामप्रकारमाहाथ यत्रेति तत्तत्र देशे प्रहृतः स वज्रः शकलो भूत्वा शीर्णोऽभूत् ॥१॥ संव्याधे युद्धे ॥२॥ संश्यति सम्यक्तनूकरोति तीक्ष्णीकरोति ॥५॥ स्तम्बयजुर्हरणं विधित्सुः तस्यासुरनिर्हरणलक्षणं प्रयोजनं वक्तुमाख्यायिकामाह देवा इति । यद्वदा खलु । ततोऽनन्तरक्षणम् ॥८॥ अनपजय्यं न जेतुं शक्यं पुनरुत्थानरहितम् see पा° ६.१.८०. ॥९॥ पलाय्य अय गतौ [धा° १३.१.] क्त्वो ल्यप् see पा° ८.२.१९. ॥१०॥ इतोऽस्माद्वेदिलक्षणात्स्थानादुपसंहृतान्प्रतिबद्धगतीनसुरान्करिष्याथ । अभिनिधास्यामः अभितः सर्वतो निरुद्धगतीन्निहितान्करिष्यामः । यच्चतुर्थं लोकजातमस्ति अस्माकमप्रत्यक्षं तेनापि बाधितान्करिष्यामः । ततोऽनन्तरं पुनः संगता न भविष्यन्ति विशीर्णा बाधिता एव भवेयुः ॥११॥ यदत्र स्तम्बयजुर्हरणं करिष्यते एतन्निदानेन मूलकारणेन निरूप्यमाणं सत् देवैः कृतं तदसुरनिरसनमतो यज्ञविघातकासुरनिर्हरणार्थं स्तम्बयजुर्हरणमिति विधिरूह्येयः ॥१२॥ वेदेरन्तरतः परीत्य वर्तते ॥१३॥ शत्रुनिर्हरणमपि तत्प्रयोजनम् ॥ अध्वर्युरस्याः पृथिव्या एव सकाशात्सर्वं स्तम्बयजुर्हरति नान्तरिक्षादेः अन्तरिक्षद्युलोकयोर्हर्त-

ष्यस्य स्तम्बस्याभावात् न तत्र तद्वरणं संभवति ॥१४॥ स्तम्बयजुर्हरणार्थं स्फ्येन तृणस्योपरि प्रहरणम् ॥१५॥ स्फ्यमादानोऽध्वर्युरेनां पृथिवीमुपरिभागावस्थितमूलयुक्तामिव कल्वेतत्करोति अत उत्तरमूलत्वेन प्रहरणान्तरिमाशंकायां तदभावोऽनेन प्रार्थ्यते ॥ प्रहरणानिष्पन्नस्य सतृणस्य पांसोरादानमन्त्रमनूद्य व्याचष्टे व्रजं गच्छेति । अभितो निक्षेप्स्यन्नध्वर्युरेतदसुरजातमपक्रमणरहितमितस्ततोगमनरहितं कुरुते ॥ वेदिप्रेक्षणमन्त्रमनूद्य तात्पर्यमाह वर्पंविति । अस्यै अस्याः पृथिव्याः संबन्धिनि यत्र स्थाने वेद्यर्थं खननः क्रूरं निष्ठुरं कुर्वन्ति तेन च तां पृथिवीमपघ्नन्ति हिंसन्ति ॥ उत्करे निधानमन्त्रस्याभिप्रायमाविष्करोति देवमिति । अन्धे सर्वप्रकाशरहितेऽतिशयिते तमसि यस्मिन्बद्धो न पुनरावर्तते ॥ अमुचे अमोचनाय ॥१६॥ स्तम्बयजुरुत्करे निवपन्नुपरि हस्तनिधानेनाधस्तान्निक्षिपति ॥१८॥ हे पृथिवि ॥१९॥ अभिनिदधाति अभितो निक्षिपति बाधते । एतत् हरणसाधनं यजुरपि प्रत्यक्षमेवानुष्ठेयार्थस्य साक्षात्प्रतिपादकत्वात् ॥२०॥ अनद्धा अप्रत्यक्षमेव ॥२१॥ ४ ॥२॥

वेदिपरिग्रहं वक्तुमितिहासमुपन्यस्यति । अनुव्यमनुगमनं व्याभूतिं प्राप्ता इव बभूवुः ॥१॥ उद्यन्तोऽनुद्रुतः संबन्धिभिः । पश्चात्प्रतीचीं दिशमारभ्य प्राङ्मुखा अभिजग्मुः ॥२॥ यदि अस्यै अस्याः सम्बन्धि स्थानं न प्राप्नुयामः ॥३॥ अन्वाभजत संयोजयत ॥४॥ वामनः खर्वः । हेडे अनादरे [ध्या° ८.३२.] ॥५॥ पूर्वस्यां दिशि आहवनीयाख्यमग्निं प्रज्वाल्य तेन विष्ण्वात्मकेन यज्ञेनार्चन्तः पूजयन्तः श्राम्यन्तः कर्मानुष्ठानजनितं श्रमं प्राप्नुवन्तस्तेः चरित्वा च तेन यज्ञात्मकस्य विष्णोराधारभूतेन स्थानेन सर्वां पृथिवीं सम्यगलभन्त अतो विद्यते लभ्यतेऽनेनेति यज्ञस्थानस्य वेदिनामत्वम् यतो वेदिपरिग्रहाद्देवा असुरसकाशात्कृत्स्नां पृथिवीमपहृतवन्तः तस्माद्गायत्रेणेत्यादिभिर्मन्त्रैः स्फ्येन वेदिं दक्षिणतः पश्चादुत्तरतश्च रेखया परिगृह्णीयात् ॥७॥ वेदेः खननं विधित्सुरितिहासशेषमाह । इतस्ततश्चलितुमशक्यत्वेन श्रान्तः सन् मूलान्युपेत्य भूम्यन्तर्गतः सन्मुम्लोचास्तंगतोऽदृश्यो बभूव ॥८॥ पांचिः सोमयागस्यापि वेदिं त्र्यङ्गुलखातामेव मेने ॥९॥ वेदिनामनिर्वचनान्तरमाह ॥१०॥ गायत्रेण वेत्यादिभिः प्राक्कृतः पूर्वः परिग्रहः तदपेक्षयास्योत्तरत्वं तस्य स्वरूपमाह गुल्मेति । वेदिं दक्षिणस्यां दिशि तेन यजुषा स्फ्येन लेखया परिगृह्णीयात् ॥११॥ पूर्वोत्तरपरिग्रहयोः संख्यां समुत्थाप्य प्रशंसति । प्रजापतिः संवत्सरात्मकः संवत्सरकालभागेन जातत्वात् यज्ञश्च ओ श्रावयेत्यादिना [१.५.२.१६.] प्रजापत्यात्मकः ॥१२॥ व्याहृतयो मुख्यावयवाः । पूर्वे परिग्रहे व्याहृतयः गृह्यन्यत्राद्वयः उत्तरपरिग्रहे अस्यन्ताः षट् ॥१३॥ गार्हपत्याहवनीययोर्मध्ये सा वेदिः कार्या । व्यामः प्रसारितकरद्वयान्तरालदक्षणः । सवनत्रयादिरूपेण यज्ञस्य त्रिवृत्त्वम् । पञ्चान्तरमाह नात्रेति ॥१४॥ वेद्यंसयोराहवनीयस्य स्पर्शो विधत्ते ॥१५॥ श्रोणिनो विमृष्टं न्यूनमन्तरमवकाशो ययोः तथाविधावंसौ यस्याः सा । हस्तेन संगृहीतुं शक्या कृशोदरा ॥१६॥ प्राच्यां दिशि प्रवणं निम्नं यस्याः सा । अथो इति पक्षान्तरं द्योत्यते ॥ वेदेर्दक्षिणभागस्योत्खातैः पांसुभिरुन्नत्यकरणं । नाद्भिः प्लावणीकरणाम् । पुरीषं खातं पांसुम् । तदा तत्र सिक्तोदकवद्दक्षिणतोऽवस्थितं पितृलोकं क्षिप्रमियात् इयात्क्षिप्रम् ॥१७॥ वेदिमार्जनप्रशंसार्थमितिहासमाह । आ समन्तात्मृतं सर्वदा नश्वरमामृतं तद्विपरीतं यदेवयागाधिकरणभूतं स्थानम् इतोऽस्मात्स्थानात् तदा वयमेतत्स्थानं परित्यज्य तत एव चन्द्रमसि निहिते तस्मिन्नेव स्थाने पुनर्यष्टुं

कुर्वाणास्तेन यज्ञेनासुरान्पुनरभिभवेम । इदमिति विधोपायजनितहर्षद्योतको हन्तशब्दः ॥१८॥ वेदिकरणानन्तरं वज्ररूपाणां [see १.१.१७.] प्रोक्षणीनामासादनं यज्ञसाधनार्थं विधित्सुः प्रोक्षणीरित्यादिकं संप्रैषं विधत्ते । गुपू रक्षणे see पा° ३.१.५०. । अथानन्तरमासादनसमकालमेवाग्नीध्रः स्फ्यमुपसंगृह्य धारयति तदकृत्वा पूर्वं वेदिमध्ये निहितस्य स्फ्यस्योपरि सादने स्फ्यलक्षणा वज्री संगतौ भवेतां तेन च यजमानस्य बाधः स्यात् समो गम्यृच्छिभ्यामिति [पा° १.३.२१.] आत्मनेपदम् ॥२०॥ प्रतीकग्रहणेन विहितं संप्रैषमन्त्रं साकल्येनानुवदति । यजमानस्य पत्नीं योक्त्रेण संनह्य यत्प्रागाग्नीध्रेण धिष्ण्यमात्र्यं तेनागच्छ । प्रोक्षण्यासादनादिकमन्येन कारयितुं कामयेत तदा एतत्संप्रैषवाक्यं ब्रूयात् । यदि तु स्वयमेव कुर्यामिति कामयेत ॥२१॥ द्विषतो बध इति मन्त्रेण स्फ्यं बहिर्वेद्युदङ्ङ्निरस्यति ॥२२॥ तत्खल्वस्या वेदेः खननादिकं क्रूरं कर्माभूत्तदनेन स्फ्यस्य निरसनेनास्या वेदेरपाघ्नीन्निरास्यत् तस्मात्पाण्योः क्रूरकर्मसंश्लेषादवनेजनेन शुद्धिः कार्या ॥२३॥ सृतानां हविषां यागात्प्राक् निर्मिताया वेदेश्च बर्हिःस्तरणात्पूर्वं स्पर्शनिषेधं विधित्सुः तत्सिद्ध्यर्थमितिहासमाचष्टे । अवमर्शं अवमृश्य संस्पृश्य । इतोऽस्माल्लोकात्प्रदीयमानं यजुर्विः तस्मात् ॥२४॥ ह आ इत्येति पदच्छेदनम् आगत्य ॥२५॥ यत्खलु देवानामर्थं परिषूतं परिगृहितं मुमुम तदेतदात्मक एव यज्ञः ॥ बर्हिषः स्तरणात्पूर्वमशान्ता सती सा वेदिः स्तीर्यमाणेन बर्हिषा खलु शान्ता भवति अतो बर्हिषः स्तरणात्पूर्वं यदि वेदिमध्ये किंचित्तृणादिकमापद्येत तदा तन्निरासार्थमपि तामशान्तां न स्पृशेत् किं तु स्तरणसमये बर्हिषः स्तरणं कुर्वन्नेव तत्तृणादिकं निरस्येत् तस्मिन्समयेऽध्वर्युः पादेनापि तामभितिष्ठति ॥२६॥ ५ ॥२॥

प्रोक्षणीरासादयेतिप्रैषमन्त्रानुसारेण [२.५.२१.] प्रथमं प्रोक्षणीनामासादनमुक्तम् इध्मबर्हिषोरुपसादनं विशेषवक्तव्याभावात्सिद्धमित्यभिप्रेत्य क्रमप्राप्तं स्रुक्संमार्जनं विधत्ते ॥ मनुष्याणां भोज्यान्ने सूपशाकादौ पक्वे सति भोजनस्थाने च शोधिते तत्परिवेषणसाधनानि दर्व्यादीनि (दर्व्या?) पात्राणि अद्भिः प्रक्षालनेन शोध्यन्ते अतो मानुषव्यवहारविदानवादेव (निदा?) व्यवहारस्य देवानामन्ने हविषि पथे (पक्वे?) वेद्याव (वेद्यां च?) संस्कृतायां तत्परिवेषणसाधनानां स्रुचां संमार्जनं युक्तमिति यत्स्रुच इत्येवमन्तस्य वाक्यसंदर्भस्याभिप्रेतोऽर्थः ॥१॥ देवपात्राणां स्रुचां न मानुषपात्रवदद्भिः प्रक्षालनं केवलं करोति किं तु संमार्जनेनैव सहितं प्रक्षालनम् निर्णिक्ताभिः स्रुग्भिः प्रचराणीत्यनेनाभिप्रायेण । आपो हि कुशाः see १.३.५. अतः कुशैः संमार्जने यज्ञियाभिरद्भिरेव प्रक्षालनं कृतवान्भवति ॥३॥ प्रथमं स्रुवस्य संमार्जनं विधातुं तस्यादानप्रतपने विधत्ते ॥४॥ see १.२.३. ॥५॥ स्रुवस्याग्रतो बिलमध्ये वेदाग्रैरिति प्राक् संमार्ष्टि संमार्जनप्रकाराभिनयार्थ इतशब्दः । अनुपरतः उपरतिमप्राप्तः सन् । वाजो हविर्लक्षणमन्नं तदेव यज्ञः तदर्हत्वेन तद्वत्तम् वाजस्यान्नस्येन्धनं दीपनं भूयःकरणमनेन क्रियतऽइतिवाजेध्या यज्ञः ॥ जुह्वादीनां स्रुचां संमार्जनं विधत्तऽएतेनैवेति । प्राशित्राख्यो भागः ह्रियतेऽनेनेति प्राशित्रहरणं गोकर्णाकृति पात्रम् ॥६॥ अनेन प्रकारेण प्रागपवर्गं वेदाग्रैर्बिलमध्ये संमार्जनमनेन प्रकारेण प्रत्यगपवर्गमात्माभिमुखं बाह्यतः पृष्ठभागे वेदाग्रमूलैः । अयं प्राणवृत्त्यात्मको वायुः इतीव अनेन प्रकारेण प्राक्संचरति उदानवृत्त्यात्मकश्च इतीव अनेनैव खलु प्रकारेण प्रत्यक्संचरति इतिशब्दोऽत्राप्यभिनयार्थः अतः प्राक्प्रत्यक्सं-

मार्जनाभ्यां खलु प्राणापानावेव स्थापयति ॥ यस्माच्च स्रुचामुपरिभागस्य संमार्जनं प्राचीनं पृष्ठभागस्य च प्रतीचीनं तस्माद्दर्भैः उपरिभागस्य लोमानीतीव एवमेव प्राचीनानि भवन्ति पृष्ठभागस्य चेतीव इत्थं प्रतीचीनानि ॥७॥ स खल्वाग्नीध्रः तत्तत्संमार्गानन्तरमेव संमृष्टं पात्रं पुनरग्नौ प्रतप्याध्वर्यवे दद्यात् तदेतत्पुनः प्रतपनं लौकिकदृष्टान्तेनोपपादयति । यथा खलु कांस्यादिकं लौकिकं पात्रमवमृश्यावमृश्य निर्णिज्य प्रक्षाल्य उत्तमं चरमं क्रियाविशेषणमेतत् अन्ततः अनवमर्शमिवमर्शनमकृत्वैव केवलमुदकेनैव परितः अन्ततो व्याप्यतश्च सर्वतः क्षालयेत् एवं तत्संमार्जनानन्तरं पुनः प्रतपनम् ॥८॥ प्राङ्मुख-इत्यादिः सकाशाद्दूरवा अधोरुपरि यथा संमार्जनसाधनं कुशोदकादिकं न पतति तथा संमृजीत ॥१०॥ स्रुक्संमार्जनानां वेदाग्राणामाहवनीये प्रहरणं शाखान्तराभिमतमुपन्यस्यति । यज्ञसाधनो हि वेदः संमार्जनादावुपयुक्तत्वात् एतानि च (वेदाग्राणि) तस्यावयवा अभूवन् अहेत्यवधारणे न केवलं वेदावयवत्वादेव वेदाग्राणां यज्ञियत्वमपि तु एभिर्वेदाग्रैः स्रुचः संमृष्टवन्त ऋत्विजः अतः इदं वेदाग्रजात यज्ञसंबन्धि किंचिदङ्गम् यदि तदग्नेरन्यत्र निरस्येत्तदा तत् यज्ञाद्बाह्यतो भवेदग्नौ प्रक्षिप्तं हि यज्ञेऽन्तर्भवति । नैवेत्थं भवदिति । तदेकीयमतं निषेधति । होमात्प्राक्संमार्जनतृणानामग्नौ प्रहरणमयुक्तं तस्मादेतान्युत्करे प्रक्षिपेत् ॥११॥ प्रैषक्रमप्राप्तं पत्नीसंनहनं विधत्ते । गार्हपत्यानुस्तरेषु पत्नीसंयाजादिषु पत्न्याः संबन्धात्सा यज्ञस्यापरार्धः । मदीयो यज्ञः प्रागपवर्गी विस्तीर्यमाणो गच्छेत् अतः परार्धमारभ्य यज्ञो विस्तारयितव्यः । अतो रथेऽश्वादीनामिव पत्न्या यज्ञेन सार्धं बन्धनम् युक्तं सा मदीयं यज्ञमनुलक्ष्य यज्ञसमाप्तिपर्यन्तमासीत न त्वयुक्तोऽश्वादी रथे नियमेनास्ते ॥१२॥ युगस्य धुरि बलीवर्दादियोजनार्थं दाम योक्त्रम् योग्यं योजनीयमनडुदश्वादिकम् । अयज्ञियस्य पत्न्या नाभेरधोभागस्य यज्ञियस्योपरिभागस्य मध्ये संनहनेन सांकर्यनिवारणात् यज्ञियेनैवोपरिभागेन विधास्यमानमाज्यावेक्षणं [see k. १८.] साधुकृतं भविष्यति ॥१३॥ परिहितस्य वाससः उपरि ॥१४॥ तत्तस्मात्पृथिव्या इवास्याः राज्ञ्याः रशनामलंकारार्थां मणिमुक्तादिखचितां मेखलामेव बध्नाति । हिरशब्दो मेखलापर्यायः ॥१५॥ योक्त्रस्य मूलाग्रे संयोज्यैकीकृत्य उपरिष्टाल्लम्बयेदेद्ग्रन्थिकरणाभावे योक्त्रं विस्रस्तं स्यात् ॥ संनहनसमये गार्हपत्यस्य नैरृत्यां दिशि पत्न्या अन्वासनं विधित्सुः साक्षात्पश्चात्प्राङ्मुखोपवेशनं निषेधति । देवानां हि पत्नी गार्हपत्यस्य पश्चात्प्राङ्मुखी सर्वदा उपविशति अतस्तत्रान्वासीना पत्नीमानेव देवपत्नीमभ्यारोहेत्ततश्चाल्पकाले म्रियेत तत्स्थानवर्जनेन तु तां प्रीणयति तस्माद्देवपत्नीस्थानाद्दक्षिणभागेऽन्वासीत ॥१७॥ रेतसः पुरुषोपभुक्ताज्यपरिणामत्वात्कारणकार्ययोरभेदोपचारात्तादात्म्यं विहितम् ॥१८॥ आर्तिर्हिंसा तद्रहितेन ॥१९॥ आहवनीये हविःश्रपणापक्षश्चेत् [see १.२.२३.] आज्यं प्रथमतो गार्हपत्येऽधिश्रित्य पत्न्या सार्तं विलाप्य च प्रत्यवेक्षणानन्तरं ततः पुरस्तात् हृत्वा आहवनीयमभीपं च नीत्वा पुनस्तस्मिन्नधिश्रयति आज्यपुरोडाशादिलक्षणं सर्वमपि मदीयं हविः आहवनीये संस्कृतं भवेदित्यभिप्रायेण । अस्मिन्नपि पक्षे पत्न्यवेक्षणाउत्तेतास्तत्संनिधानाय अग्रे प्रथमतः पशुपुरोडाशाधिश्रयणकाले अमुत्र गार्हपत्येऽधिश्रयणं कर्तव्यमन्यथा [यदि पुरोडाशाधिश्रयणकाले एवाहवनीये आज्यमधिश्रयेत् तदा] गार्हपत्यसमीपे अन्वासीनायाः पत्न्यास्तदवेक्षणस्यानुपपत्तेः भिन्नदेशत्वात् यदि च पत्नीमवेक्षयिष्यामीति तदर्थं सामि संस्कारमध्ये तत्प्रत्यक् पश्चात्पत्न्याः समीपं हरेत्तदा सं-

स्कारविधानः स्यादिति तस्याप्ययुक्तत्वात् यदि तु एतद्दोषपरिजिहीर्षया पत्नी तन्नावेक्षयेत्तदान्याः पत्न्या यज्ञादन्तरायो भविष्यतीति तस्याः तदवेक्षणस्य प्रार्थनीयत्वात् । यस्य तु पत्न्या रजोदर्शनादिनिमित्तवशेन असंनिधानात्तदीयकर्माण्याज्यावेक्षणादीनि न क्रियन्ते तस्याज्यदोषाभावात्प्रथमत एवाहवनीये आज्याधिश्रयणं कार्यम् ॥२०॥ अतोऽस्मादेव खल्वाज्यादेः पत्नीनां यागः अतस्तत्संबद्धस्याज्यस्यावेक्षासादने सति तत्र पत्नीरवसभाः अवगतजनसमूहाः करोति यज्ञरूपदेवसंघस्य वेद्यामवस्थानात् अहेति निपातो विनिग्रहे देवपत्नीनां तु सभाप्रापणादस्य यजमानस्य पत्न्यपि परःपुंसा स्वपुरुषादन्यत्र राजवीथ्यादौ पुरुषसमूहं प्राप्ता भवति ॥ तेषां मतं याज्ञवल्क्यमतेन दूषयति यथादिष्टं यथादेशनं यथाशास्त्रं पत्न्याः संबन्धि कार्यं भवतु ॥२१॥ see १.३.१-६. ॥२२-२४॥ जग्ध्वा भक्षयित्वा see पा° २.४.३६. । यस्मादेवं गव्यं पयः परम्परया उदकरसपरिणामरूपं तस्मात्तत्कार्यस्याज्यस्यापां च यदुत्पवने संसर्जनं तद्रसस्यैव संपूर्णत्वाय कार्त्स्न्याय ॥२५॥ ख्यातिरत्र पश्यतिकर्मा ॥ ये एवं यजमानमवेक्षयन्ति ते स्वकीये यज्ञे कस्मादेव स्वयं यजमाना एव सन्तः अध्वर्यवो न भवन्ति कथं वा स्वयमेव होतारो भूत्वा याज्यानुवाक्यादीनि नानुब्रूयुः तत्परित्यज्य तेषां ऋत्विजामत्रैवावेक्षणं यजमानेनैव कर्तव्यमिति कस्मात्कारणात् अज्ञा ज्ञाता । एवं तां अज्ञां प्रत्यस्य अध्वर्युणैव तदवेक्षणं कार्यमिति प्रतिपादयति । दक्षिणाभिः परिक्रीतत्वादृत्विग्भिः यत्फलमाशास्यते तद्यजमानस्यैवेति न तेन पृथगाशासनं कार्यम् ॥२६॥ अवेक्षणस्य करणं हि चक्षुः तच्च यथाभूतमेव वस्तु विषयीकरोतीति सत्यमेव देवलोकरूपमस्ति ॥२७॥ १ ॥३॥

अथ जुहूपभृद्ध्रुवास्वेतस्याज्यस्य स्रुवेण ग्रहणं विधित्सुस्तत्समुदायस्य पुरुषावयवकल्पनया स्तुत्यर्थं तत्साध्यस्य यज्ञस्य पुरुषतादात्म्यमाह ॥१॥ तादृगवयवकॢप्तिमभिनयेन दर्शयति । या जुहूः सेयमयं दक्षिणो बाहुः योपभृत्सेयं वामबाहुः ध्रुवा आत्मा देहमध्यः । तस्माद्ध्रुवास्थस्याज्यस्य सर्वयागसाधारण्यम् ॥२॥ जुह्वादिषु सर्वासु स्रुक्षु स्रुवस्य संचरणमुपपादयितुं तस्य प्राणरूपतामाह ॥३॥ स्रुवस्य वायुरूपत्वाल्लोकत्रयात्मिकासु स्रुक्षु संचरणं युक्तम् ॥४॥ तासु स्रुक्षु आज्यग्रहणं विधित्सुः तस्य पुरोडाशादिहविर्वत्प्रसक्तं देवतादेशनपूर्वकत्वं निवारयति । विस्तीर्यमाणो यज्ञः प्रथममग्न्यादिभ्यः प्रधानभूतेभ्यो देवेभ्यो विस्तीर्यते तत ऋतुभ्यः प्रयाजदेवताभ्यः छन्दोभ्यश्चानुयाजदेवताभ्यः ॥६॥ अथ तस्मिन्यज्ञे यदाज्यग्रहणं तत्प्रयाजानुयाजदेवतार्थं चशब्दादेव स्विष्टकृद्यागार्थं च तथा सति तदाज्यं देवतानामानादिश्य अनुक्त्वा आज्यस्वरूपसंबन्धिनैव रूपेण देवताया अनादेशनेन (see २.१.२२.) गृह्णन्ति ॥ जुह्वां चतुर्वारं स्रुवेणाज्यं गृह्णीयात् ॥७॥ जामितादोषराहित्याय । हविर्ग्रहणाज्यग्रहणयोर्देवतादेशने सत्येकरूपेणा (°णा!) जामिता स्यात्तमिमं दोषं विपक्षे दर्शयति जामि हेति ॥८॥ शुष्ममनु भागी तस्य शुष्मभाग इत्यर्थः see पा° १.४.९०. । तथा भोक्तृभोग्यस्य च क्रमेण भागी ॥११॥ सार्वभौमो राजापारां निरवधिकां विशं राज्यं प्रावसाय प्राप्यापि एकगृहात्मनैव जयति स्वाधीनं करोति तत्र च एकमेकं वस्तु यथा कामयते तथा समवैति प्राप्नोति तदेतद्राज्ञः सामर्थ्यमेतेनैव वीर्येण जनितं यद्वीर्यं जुह्वा ग्रहणेन भोक्तुर्निष्पन्नम् ॥१४॥ अन्तराज्ञः सकाशात्पृथक्क स्वतन्त्रा एव भवेयुः । रक्षार्थं क्षत्रियाधीनत्वे सत्येव वैश्यस्य धनसमृद्धिर्भवति । परः परस्तादन्यत्र गोप्यस्थाने निहितं यजनमस्ति ॥१५॥ सर्वे-

यां छन्दसामनुष्टुप्सकाशात्सृष्टेराम्नातत्वात्सा वागात्मिका वाचश्च सर्वाङ्गादुत्पत्तिहेतुत्वमाम्नातम् ॥१६॥ शाखिनां समस्तकग्रहणस्य प्रत्येकं त्रिरावृत्तत्वमुपन्यस्य सङ्ख्यापर्वं निगमयति तद्‌न्विति अत्रापि हि ग्रहणस्य त्रित्वसंख्या समाहारेण संपद्यते ॥१८॥ २ ॥३॥

पूर्वभागे संनहनरज्ज्वोर्ग्रन्थिर्यथा भवति तथा ॥३॥ पूर्वदिग्भागे प्रस्तरमुष्टिं गृह्णीयात् आहवनीयनिकटे तद्ग्रहणाद्धिक्षामेव तस्मिन्स्थापयति । पिण्डीभावेन बद्धो मानुषः स्तुपः केशसंघातः शिरसः पूर्वभागे हि भवति अतो यज्ञस्यापि पूर्वभागे स्तुपधारणाय पुरस्ताद्ग्रहणं युज्यते ॥५॥ संनहनस्य विस्रंसने सति यजमानस्य स्त्री प्रकर्षेण क्षुद्रं दशमासर्तं पूर्णावयवमपत्यं प्रसूयते । अस्य यजमानस्यैषा रज्जुर्नीविरेव भवति लोके हि वाससः परिधाने दक्षिणपार्श्वऽएव नीविः परिकल्प्यते तस्माद्दक्षिणश्रोणौ संनहनरज्जुनिधानं नीविपरिकल्पनमेव भवति । संनहनस्योपरि दर्भास्तरणेनाच्छादनम् उपरिवाससा आवृतैव हि लौकिका नीविर्भवति ॥६॥ बर्हिषा वेदिं छादयति । योऽयं प्रस्तरः स ऊर्ध्वबद्धः केशसंघातात्मकः स्तुपः अथ तद्व्यतिरिक्तानि श्मश्रुप्रभृतीनि यान्यवाङ्मुखानि लोमानि स्तीर्यमाणेन बर्हिषा अस्य यज्ञस्य तान्येव संपाद्यन्ते ॥७॥ हविर्ग्रहणायागता ये देवा वेदेरुपरि तऽउपविशन्ति ये च शुश्रुवांसः प्रयोगाभिज्ञा अनूचानाः अनुष्ठातृरूपा ऋत्विजः समीपे वर्तन्ते ॥८॥ बर्हिषि आहर्तरि यजमाने तद्बर्हिस्तरणं कृतमुपजीवनीयतमवलक्षणं फलं भवति अधिशब्दो विभक्त्यर्थानुवादो ॥ एकं मुष्टिं वेदेः पूर्वभागे स्तीर्त्वा द्वितीयं मुष्टिं तन्मध्यमभागे पूर्वमुष्टिनासंबद्धं ततस्तृतीयं मुष्टिं वेदेरपार्धे द्वितीयमुष्टिनासंबद्धं स्तृणीयादित्येकः पक्षः पक्षान्तरमाहाथो इति । प्रवृत्य प्रवृत्य प्रथममुष्टिं वेदेपरार्धे स्तीर्त्वा तस्याग्रमुपरम्याधस्तात्संबद्धं द्वितीयमुष्टिं स्तृणीयादेवमेव तृतीयमपि एवं मुष्टित्रयस्य परस्परसंबन्धमुक्त्वादेन दर्शयति (see वाजस° सं° ७.३२.) ॥१०॥ आहवनीयं क्षुद्रं हविर्दहनसमर्थं करोति । वेदेः पूर्वभागेऽवस्थानादाहवनीयो यज्ञस्य शिरः ॥१२॥ परितो धीयन्तऽइति परिधयः पा° ३.३.१२. इति कर्मणि किः । प्राधन्विष्टुः प्रागमन्प्रामृषत see २.३.१. । अवकल्पयत मूर्तिसामर्थ्ययुक्तान्कुरुत ॥१॥ प्रवर्ध्यति हिंसिष्यति ॥२॥ युङ्क्थ युक्तान्कुरुत ॥३॥ परिधीनां आख्यादेशे । अक्षिप्यति तृप्तान्करिष्यति । हविः स्कन्नमिति यत्तदागः स अपराधो न भवति ॥१६॥ तत्रैव नामादेशेनाभिमर्शने कृते सति यथा वषट्कारेण प्रत्तं हविः तस्यै देवतायै हुतं भवति एवमेवास्य यजमानस्य एतेषु भुवपत्यादिनामकेषु परिधिरूपाग्निषु तत्स्कन्नं हविर्हुतमेव भवतीत्यर्थः ॥१७॥ इध्मस्येत्यवयवावयविसंबन्धार्था षष्ठी इध्मस्य अवयवभूतान् । अग्निसमिन्धनाय हीध्मः क्रियते अतस्तदवयवानां समिन्धनसामर्थ्यमेव न तु परिधानसामर्थ्यमस्ति तस्मादिध्मानपरेतानन्यानेव परिधीनध्वर्यव आहरेयुः ॥१८॥ अग्निवाय्वादित्यरूपेण हिरण्यगर्भस्य ब्रह्मण एवावस्थानादग्निरपि ब्रह्मात्मकः ॥१९॥२०॥ ३ ॥३॥

मन्त्रः स्पष्टार्थ इत्यभिप्रेत्य ब्राह्मणेन न व्याख्यायते ॥२॥ पूर्वाघारसमिधोऽभ्याधानं विधत्ते । वायव्यां दिशमारभ्याग्नेयदिग्भागपर्यन्तमविच्छिन्नधारया होमः पूर्वाघारः स च यत्र परिमभाव्यते तत्रैकं समिधमादध्यात् तत्र धर्मविशेषमाह अभ्याधानात्पूर्वं मध्यमं परिधिं तया समिधा संस्पृशेत् ॥५॥ उत्तराघारसमिधोऽभ्याधानं विधत्ते । द्वितीयाघारो नैर्ऋतीं दिशमारभ्यैशानीं दिशं प्रति वर्तते ॥७॥ अदःशब्दो विप्रकृष्टार्थवाची विप्रकृष्टेऽनुयाजप्राक्कालेऽभ्या-

धानायैका समिदवशेषितव्या तस्या अभिधास्यमानमभ्याधानमनूद्य प्रसंगात्तस्य प्रयोजनमाह ॥९॥ एवमाहवनीये कर्तव्याः परिधिपरिधानादयो विहिताः अथ वेद्यां हविरासादनार्थं प्रस्तरास्तरणं विधित्सुस्तदर्थं विधृत्योः सादनं विधत्ते। आहवनीयसमीपादूर्बर्हिषा स्तीर्णा वेदिमुपावृत्य बर्हिषः सकाशाद्द्वे तृणे आदाय बर्हिष उपरि तिर्यगग्रे निदधाति। प्रस्तरो हि यज्ञस्य स्तुपः केशसंघातः बर्हींषि श्मश्रुप्रभृतीनि लोमानि तथा च प्रस्तरबर्हिषोर्मध्ये तिर्यङ्निहिते एते तृणे भ्रूस्थानीये ॥ विधृत्यै विविधं धारणाय इतरथा हि प्रस्तरबर्हिषोः सांकर्यात् क्षत्रियवैश्ययोरपि सांकर्यः स्यात् ॥१०॥ तन्नत्र विधृत्योरुपरि ॥११॥ प्रस्तरस्योपरि सव्यं हस्तं निदध्यात् जुह्वादीनां सादनपर्यन्तम् ॥१२॥ जुह्वमादाय प्रस्तरे सादयेत् न तु ग्रहणमात्रं मन्त्रस्य सादनलिङ्गत्वात् ॥ ततः स्रुगाद्यव्यतिरिक्तं हविः पुरोडाशादिकं सादयेत् ॥१४॥ प्रस्तरस्य ॥१५॥ आसन्नानि हवींषि ॥१५॥ ४ ॥३॥

अथेध्मेनाग्निसमिन्धनहेतुभूताः सामिधेनीर्विधास्यन् तासां नाम निर्वक्ति। सामिधेनीभिः प्र वो वाजा इत्यादिभिर्ऋग्भिः ॥१॥ इध्मेन संदीप्यमानायाग्नये तत्समिन्धनार्था या ऋचो वक्तव्याः ताः सामिधेनीरनुब्रूहीत्यध्वर्युसंप्रैषार्थः ॥२॥ वरणात्पूर्वं सामिधेनीरनुब्रुवाणस्य होतृत्वं नास्ति यदा खल्वेनं प्रवृणीते अग्निर्देवो दैव्यो होतेति [see ५.१.५.] अथानन्तरमेवासौ होता भवति अतः सामिधेन्यनुवचनसमये होतृत्वाभावात् होतरनुब्रूहीत्यपार्थकम् ॥३॥ अग्निदेवत्या ऋचः सामिधेनीरनुब्रूयात् ॥४॥ त्रिवृता हि देवा इति श्रुतेस्तदीया यज्ञाः प्रारम्भपरिसमाप्त्योस्त्रिरावृत्तियुक्ताः। यज्ञलिङ्गत्वादत्रापि ॥६॥ पञ्चदशस्तोमस्येन्द्रस्य च सह प्रजापतिबाहुसकाशादुत्पत्तिः इन्द्रसंबन्धाद्वज्रोऽपि पञ्चदशस्तोमात्मकः ॥ सामिधेनीरभीति अभिरभागऽइति [पा° १.४.९१.] लक्षणे अभिः कर्मप्रवचनीयः कर्मेति [पा° २.३.८.] द्वितीया ॥७॥ भवन्वर्धमानः ॥८॥ उपरिष्टाद्दर्शपूर्णमासयोरिति [k. ११.] विशेषणात् वाक्यशेषं च तं काममनपराधं राध्नोतीति कामप्राप्तिश्रवणात्तद्विकृतिभूता काम्येष्टिरत्रेष्टिशब्देन विवक्षिता अत एवापस्तम्बो दर्शपूर्णमासव्यतिरिक्तेष्टिपशुबन्धानां सामिधेनीसाप्तदश्यं सूत्रयामास ॥ अथ तासां कामेष्टीनां प्रधानयागस्योपांशुत्वं विधत्ते ॥ हेमन्तशिशिरयोरेकीकरणेन संवत्सरस्य पञ्च ऽर्तवः। अनपराधमविकलम् ॥ उपांशूच्चारणस्य पार्श्वस्थानामर्थविशेषाप्रत्ययकत्वादनिरुक्तत्वम् अनिरुक्तं च विशेषनिरुक्तिविरहात्सर्वात्मकम् ॥१०॥ दर्शपूर्णमासयोरेव पञ्चदशत्वं विधाय प्रशंसति। मासापेक्षया य एकविंशः सूर्यः तमेव गतिप्रतिष्ठारूपं सामिधेनीनामेकविंशतिसंख्यया प्राप्नोति ॥११॥ इमं च पक्षमधिकारिविशेषे नियच्छति। गता प्राप्ता यस्य श्रीः तस्यैव यजमानस्य नान्यस्य ॥ गतश्रीव्यतिरिक्तस्यापीमं पक्षं कर्तव्यत्वेनाशंक्य निरस्यति। यो यजमानः श्रैष्ठ्यं नैकृष्ट्यं च न कामयेत स तादृक् तत्प्रकारविशिष्ट एव भवति यादृशाय यथोपलब्धप्रकारेण नियतेन ते होतारः सामिधेनीरन्वाहुः। यस्य खल्वेवमनियतमनुवचनप्रकारं विद्रुपो यजमानस्य एता एकविंशतिसामिधेनीरन्वाहुः स पापीयान्वा श्रेयान्वा भवति ॥ य एवं विद्वान् श्रेयानित्यादिना योऽर्थः प्रतिपादितः सो विचार एव केवलं न तु तथानुवचनं कार्यम् ॥१२॥ कथं तर्ह्यनुवक्तव्यमित्यत आह त्रिरिति। अनवानन्ननुच्छ्वसन्। तत्तिसृणामृचां संतानं लोकत्रयसंतत्यै भवति। संतनोति संदधाति। स्पृणुते प्रीणयति बलयति वा ॥१३॥ अस्य होतुः यावदनुवक्तुं स्ववशः शक्तिः स्यात्। सामि अर्द्धमध्ये। यथाशक्त्य-

नुवचनपक्षे एषैव निन्दा ॥१४॥ एतद्यथाशक्त्यनुवचनं निन्दायुक्तत्वात्स होता यदा न कामयेत तदा एकैकामृचमनुकूसन्ननुब्रूयात् ॥१५॥ छिद्रान्वेषणशीलाय राजसादृश्ये प्रवेशोपायभूतं द्वारं न प्रयच्छति । उपतिष्ठते प्राप्नोत्यनेनेत्युपस्थानं प्राप्तिसाधनद्वारम् ॥१६॥ ५॥ १॥

तस्मिन्सामिधेन्यनुवचने धर्मविशेषं विधत्ते । हिं इति शब्दमुच्चार्य ॥ सामरहितस्याग्यजुषस्य हिंकारप्रणवयोः सामावयवत्वात्सामिधेनीषु तत्कारणेन सामिधेनीयुक्तः सर्वोऽपि सामत्वान्यज्ञः संपद्यते । ओमोमिति वीप्सया सर्वासु सामिधेनीषु स्थितस्य प्रणवस्यानुकरणम् ॥१॥ सामिधेनीनां लिङ्गविशेषं विधत्ते स आऽएतीति । आ इति एति प्र इति प्रेति आङुपसर्गयुक्ताः प्रोपसर्गयुक्ताश्चर्चोऽनुब्रूयादित्यर्थः । आङुपसर्गो ह्याभिमुख्ये वर्तते प्रशब्दस्य पराङ्मुखत्वेऽपि वृत्तिरस्ति । देवयजनान्निष्क्रम्य पराङ्मुखी प्रवर्तमानैव गायत्री द्युलोकं प्रति यज्ञं वोढुं शक्नोति नार्वाची । सा तु संनिधानान्मनुष्यानजितुं शक्नोति अतो लिङ्गद्वययुक्ता एतानुवक्तव्याः ॥४॥ प्राणस्य पराग्वृत्तित्वात् उदानस्यान्तःप्रवेशवृत्तिरूपत्वात् ॥५॥ पशूनां तृणादिभक्षणाय यद्वनं प्रति परागगमनं तत्प्रशब्दार्थः यच्च सायमागमनं तदाकारस्यार्थः । सर्वजगत्परागमनस्वभावमावर्तनस्वभावं च ॥६॥ आयाहीत्यनेन यदस्मान्प्रत्याभिमुख्यगमनं प्रतिपादितं तत्स्वर्गवासिदेवापेक्षया परागमनमेवेत्येतिलिङ्गमपि प्रेतिलिङ्गं संपद्यतऽइत्येकीयमताभिप्रायः । तदेतद्दूरधिगममायाहीत्युक्ते यस्मादागमनमेव शीघ्रं बुद्धावारोहति न तु परागमनम् ॥८॥ द्युशब्दो दिनवचनः [निघ° १.९.] दिवसानभि गता इति व्युत्पत्त्या अभिगात्र अर्धमासाः ॥ जीरदध्वाऽयादिहविर्जनकत्वात्तद्वन्तः ॥९॥ घृतशब्दोच्चारणस्याग्निसमिन्धनेऽतिशयितमानुकूल्यमाख्यायिकया दर्शयति ॥ माधवो मधुनाम्नः पुत्रः विदेघो नाम राजा स्वमुखे विश्वनराहितमग्निं धारयामास ॥१०॥ ऋङ्मन्त्रैस्तस्य मुखगतमग्निं स्तुवन् तं विदेघमाह्वातुं निश्चितवान् ॥११॥ विदेघा३ इति प्लुतिः असूयार्था ॥१२॥ तस्मिन्समये माधवस्य तापशमनाय सरस्वत्यां नद्यां निमग्नोऽभूत् सोऽग्निस्तस्मात्स्थानादारभ्य प्राङ् दहन्निमां सर्वां पृथिवीमभितो व्याप्नोत् । प्राचीनं दहतोऽस्य पुरस्तात्सदानीरा नाम नदी उत्तरा उदक्प्रवाहा एति गच्छति तया च व्यवहितः सोऽग्निः एनमग्निं सापि निःशेषेण धारयति इतस्ततो गमनं निवार्य धारितवती स चाग्निस्तां नदीमितरनदीवन्नातिददाह न अतिशयेन ददाह शोषयामास । अत एव सदा सर्वदा नीरं जलमस्यामस्तीति व्युत्पत्त्या सदानीरेत्युच्यते । तथा च निघण्टुः [अमर° १.२.४७. see Wilson Vishnupur. p.183.] करतोया सदानीरा बाहुदा सैतवाहिनीति । तां ह नदीं पुरा तद्दहनोत्तरकाले ब्राह्मणा न तरन्ति न स्पृशन्ति अग्निदाहाभावेनाविशुद्धत्वात् ॥१३॥ तस्या नद्याः प्राग्देशः सर्वोऽपीदानीं ब्राह्मणावासः । तच्च स्थानमतिशयेन निवासायोग्यं बभूव तथा स्रावितरं भग्नभाण्डे निक्षिप्तनीरवत्तद्देशेऽनुष्ठितं यज्ञदानादिकमतिशयेन स्रवणशीलं फलप्रदानासमर्थम् यतो वैश्वानराग्निनानास्वादितमतस्तत्स्थानमपवित्रम् ॥१५॥ जघन्ये निकृष्टे सर्वांसवर्गिते नैदाघे ग्रीष्मसंबन्धिकालेऽपि संयच्छ कोपयति बहुजलतया प्रकुपिता भवति ॥१६॥ न च माधवः अग्निं प्रतीक्ष्योवाच ॥ इति पृष्टे सोऽप्यग्निरिदमुवाच ॥ यस्मादेवं माधवायाग्निरदात्तस्मात्ते विदेहदेशाः अपि माथवा (माधवाः!) इत्युच्यन्ते ॥१७॥ यस्माद्घृतशब्दोच्चारणेनाग्निः प्रज्वलितो बभूव तस्मात्कारणात्सामिधेनीषु यत् घृतप्रातिपदिकयुक्तं पदं तत्सामिधेनीनामेवाग्निसमिन्धनहेतुर्भवति ॥२०॥ त-

स्मादभिघृताच्ये[त्ये]तत्पदं सामिधेनीषु युक्ततरमिति निगमयति ॥ सुम्नं सुखं स्वर्गादिलक्षणमात्मनऽइच्छतीति सुम्नयुः । गा स्तुतौ । जिगीषति गन्तुमिच्छति । देवान् स्तुत्या जिगांसति इत्युं प्राप्तुमिच्छति । इच्छिरत्र गत्यर्थः तस्माज्जिगीषतीति व्याख्यानं युज्यते । अज्झनगमां सनीति [पा° ६.४.१६.] सनि दीर्घत्वम् ॥ यन्नामविशेषैरनिरुक्तं तत्सर्वात्मकम् ॥२१॥ वीतयऽइति पदं व्याख्यातुमितिहासमाह ॥ यथोर्ध्वबाहुना शाखाग्रं स्पृश्यतऽइति एवमेव द्यौरपि हस्तस्पृश्येव बभूव ॥२२॥ वितरामतिशयेन विप्रकृष्टाः । विश्लिष्टा इतिः वीतिः । तथा च वीतयऽइत्यस्य विविधमानायेत्यर्थो भवति ॥ एतां वीतयऽइति पदेन युक्तामग्नऽआयाहीत्यादिकाम् ॥२३॥ हविषो दाता हव्यदातिः ॥२४॥ तृतीयां सामिधेनीमनूद्य व्याचष्टे । अङ्गिरसो महर्षयो यदग्निं समिद्धमकुर्वन् तस्मादग्निरप्यङ्गिरा इति संबोध्यते ॥ इतरे येऽङ्गारा आसंस्तेऽङ्गिरसोऽभवन्निति अङ्गिरसामङ्गारपरिणामरूपत्वादङ्गिरःशब्दाभिधेयता अङ्गिरोऽप्यङ्गाररूप इति युक्तं तस्याप्यङ्गिरस्त्वम् ॥२५॥ यविष्ठो युवतमः नित्यं तरुण अजरः ॥२६॥ अदः विप्रकृष्टं द्युस्थानं यस्मिन्देवाः सर्वे वसन्ति । अवर्णीयं प्रशस्यम् । देवैर्वितं द्युलोकरूपं स्थानमच्छ अभिलक्ष्य विवासिस प्रकाशय ॥२७॥ ईडेन्यः स्तोतव्यः नमस्यो नमस्कर्तव्यः । तमांसि तिरस्कृत्य ॥२९॥ अङ्गमस्त्रे यन्नेति पदं तदोमिति अङ्गीकारार्थतया प्रतिपत्तव्यम् ॥३०॥ ईड स्तुतौ ॥३१॥ दीदेतिः दीप्तिकर्मा छान्दसो धातुः दीदयेव दिदीपऽइत्र ॥३२॥ अग्निविशेषणभूतेनापि वृषंकशब्देनेन्द्रोऽप्युपस्थाप्यते वृषंकशब्दस्य तन्नामधेयत्वात् अतो वृषंकशब्दयुक्तस्य तृचस्यानुवचनादितरयज्ञवत्सामिधेनीनामपीन्द्रसंबन्धः सिध्यति ॥३३॥ यात्स्यमानांस्तान्निवारयितुं गायत्री मध्ये प्रादुर्भूता सेयं पृथिव्येव । मेरोरग्रभागे हि अमरावती नाम नगरी तस्यां हि देवाः तथा मेरोरधस्ताद्भागे च यत् इरामुखं नाम नगरं तस्मिन्नसुरा निवसन्ति तयोर्मध्ये पृथिवी वर्ततऽइति इतिशब्दगोतितशास्त्रप्रसिद्धिः । मत्रि गुप्तभाषणे धा° ३३.६. । असुररक्षसमसुरविरोधि रक्षः समासान्त अप्रत्ययः रक्षःशब्दस्य नियतनपुंसकत्वात्तत्समासान्तस्यापि तथात्वम् ॥३४॥ यद्यपि होतारमिति होतृशब्दो द्वितीयान्तः तथापि होता अरमित्यपि श्रुतिसामान्यात्प्रतीयते स च अरंशब्दो यशब्दपर्यायः [?ऽलंश°] बालमूललघ्वलमङ्गुलीनामिति [पा° ८.२.१८. वा° २.] लत्वस्य विकल्पितत्वात् स च शब्दोऽत्र निवारणार्थः आत्मानं निवारणविशिष्टं नैव ब्रवाणीति पाठान्तरमनुब्रुवतामभिप्रायः तं दूषयति । होतारमित्यार्षं पाठं परित्यज्य होता य इति पाठविपरिणामस्य मनुष्यबुद्धिप्रभवतया मानुषत्वम् ॥३५॥ निदानेन मूलकारणेन विचार्यमाणा ॥३६॥ यत्र सप्तदश सामिधेन्यः तत्र पृथुपाजास्तं सबाध इति द्वे धाय्याख्ये ऋचौ सामिधेनीषु प्रक्षेप्तव्ये तयोः स्थानं पूर्वोत्तरपक्षाभ्यां दर्शयति । पुरस्तादष्टम्याः पूर्वम् । अन्नं च तदाद्यं च अन्नाद्यमिदं धाय्यारूपं मुखप्रदेशऽएव धारयाम इति वदन्तः । अनवकॢप्ता असमर्था । ऊर्ध्वं द्वयोर्धाय्ययोः प्रक्षेपात् अग्निं दूतमित्यष्टमी दशमी संपद्यते तथा चाष्टमीत्वभङ्गेन गायत्री वाऽएषा निदानेनेति प्रतिपादितं गायत्रीत्वमसमर्थं स्यात् तस्मात् समिध्यमानवतीसमिद्धवत्योर्मध्ये धाय्ये प्रक्षेप्तव्ये सा च समिध्यमानवती पाक्षद्वये नवमी सप्तदश्ये अष्टम्या सहोत्कर्षात् एकादशी संपद्यते ॥ उभयत्र वाशब्दस्यार्थे ॥ उक्तमापस्तम्बेन समिध्यमानवतीं समिद्धवतीं चान्तरेण पृथुपाजवत्यौ धाय्ये दधातीति ॥३७॥ तस्या दशम्याः सामिधेन्याः प्राक् अनुयाजार्थायाः समिधः यदन्यत्सर्वम् अस्मिन्नेव समये

इध्मशेषस्य सर्वस्याभ्याधानम् एतर्हि हि होता अग्नेः समिन्धनं परिसमापयतीव समिद्ध इ-
त्यनेन समिन्धनस्य भूतत्वप्रतिपत्तेः ॥ अतिरिक्तं शत्रुवर्धनहेतुः ॥३८॥ अग्निमां सामिधेनीम-
नूद्य व्याचष्टे ॥३९॥ अध्वरशब्दो हि सोमयागे रूढः स चात्र दर्शपूर्णमासविषये मन्त्रेण प्र-
स्तूयतऽइति सोमयागेन यावदेव फलं प्राप्नोति तावद्दर्शपूर्णमासयागेनापि ॥४०॥ १ ॥४॥

सामिधेन्यनुवचनानन्तरमग्ने महाँ असीति निगदस्यानुवचनं विधित्सुस्तत्प्रतिपाद्यायाः
प्रशंसायाः कर्तव्यतां तदुपोद्घातत्वेन प्रतिपादयति ॥ हविर्वहनार्थं गुरुतमे तस्मिन्होतृत्वे अ-
ग्निं योजयित्वा तस्योत्साहं जनयितुमस्तुवन्ननया च स्तुत्या तमग्निं वीर्ये संयक्स्थापितवन्तः
॥१॥ स त्रेधात्मानं व्याकुरुताग्निं तृतीयं वायुं तृतीयमित्यादिश्रुतेः ॥२॥ होतृकर्तृप्रवरो ऽधि-
धीयते ॥३॥ तत्र धर्मविशेषमाह परस्तादिति । तस्मिन्नार्षेयप्रवरणे कूटस्थमृषिमारभ्य तत्पु-
त्रपौत्रादिक्रमेणार्वाचीनं वरणं कर्तव्यम् यथा आङ्गिरस बार्हस्पत्य भारद्वाजेत्यादि तथा च
इयैष्टूयस्य पतये एवैतं निह्नुते अनेन प्रवरणेन निवेदयति ॥४॥ देवेद्ध इत्यादिनिवित्प-
दानां स्पष्टोऽर्थः ॥५॥ आस्यरूपं पात्रमास्पात्रम् । अग्नौ प्रक्षिप्तस्य हविषो देवैरश्यमानत्वाद-
देव पात्रत्वम् । यस्य खलु भोज्यस्य वस्तुनः संबन्धि पात्रं प्राप्तुमिच्छति तत्प्राप्नोत्येवंवेदिता
॥१३॥ निवित्पदानन्तरमावाहननिगदमप्यनूद्य पदशो व्याचष्टे ॥१६॥ दर्शपूर्णमासयोरुभयत्र
योऽग्निः पुरोडाशदेवता तदावाहनानन्तरं निर्वापसमये यस्यै देवतायै येन क्रमेण निरुप्तं ते-
नैव क्रमेण तस्याः अग्नीषोमावावहेत्यादिवाक्यैरावाहनं कार्यम् ॥ कर्मवाचिना प्रयाजानुयाज-
शब्देन तत्सम्बन्धिनो देवा लक्ष्यन्ते तेषामाज्यमेव हि भागः जौहवौपभृतयोराज्ययोस्तदर्थ-
त्वश्रवणात् ॥ अग्निं होत्रायेत्यनेन स्विष्टकृतोऽग्नेरावाहनं विवक्षितम् ॥ आ च वहेति वाक्येन
प्राक्प्रतिपादितस्याज्यभागादिदेवतानां सर्वासामावाहनस्य निगमनम् ॥ अमुष्या अनुक्रमेण
सम्यक् ॥१७॥ अनुवाक्या हि द्युलोकरूपा तिष्ठंश्च द्युलोकसंबन्धी भवति अतोऽनुवाक्या ता-
वत्तिष्ठतैवानुवक्तुं योग्या अनुवचनसाम्यात्सामिधेन्यादिकमपि तिष्ठतैव पठितुं युक्तम् ॥१८॥
इयं पृथिव्यात्मिकेत्र याज्या ॥१९॥ २ ॥४॥

सामिधेनीभिर्ऋग्भिः समिद्धस्याग्नेः लौकिकाग्निसकाशादतिशयमाह । राक्षसादिभिर्धर्षितुं
स्प्रष्टुमशक्यः ॥१॥ अथतोः सामिधेनीः प्रत्येकं तत्तल्लिङ्गोपन्यासेन प्राणापानश्रोत्रादिकरण-
ग्रामविशिष्टात्मसंस्कारहेतुतया प्रशंसति । प्रगमनयुक्तत्वात्प्राणः प्रशब्दवान् प्राणवृत्तिर्हि इ-
डापिङ्गलाभ्यां प्राचीनं निर्गच्छति । बहिर्निर्गतस्य वायोरात्माभिमुखी वृत्तिरपानः उदानवा-
युर्देहस्योत्क्षेपणादधिकतेजोयुक्तः ॥३॥ वनीवाह्यते भृशं वहति देवान् शीघ्रं प्रापयति ॥५॥
अन्तस्था अन्तरवस्थिता । प्राणापानादिपञ्चवृत्त्याश्रयभूतो यः क्रियाशक्त्यात्मको देहमध्येऽव-
स्थितः प्राणः तमनया दीपयति अस्माच्च प्राणादारभ्य अन्ये प्राणाश्चक्षुःश्रोत्रादय ऊर्ध्वावस्थिताः
अन्ये पायूपस्थयोन्यादयोऽवाञ्चः ॥८॥ अभिलपितस्त्रीविरहे अतिशयेन शोकहेतुत्वात् शोचि-
ष्केशशब्देन पुंव्यञ्जनं लक्ष्यते तथा च एतच्छब्दवत्यैतयऽर्चा आनन्दव्यापारस्य उपस्था-
ख्यस्येन्द्रियस्य समिन्धनं कृतं भवति ॥१॥ तत अनन्तरमेकादश सामिधेनीः तदनुवचनस-
मये शपतो द्वेष्यस्य प्राणापानादिवियोजनहेतुत्वेन प्रशंसति । प्रथमायामनूच्यमानायामेनं
होतारं यदि द्वेष्यः शपेत् अनुव्याहारः शाप इति हि धूर्तस्वामी भाष्यकारः तं प्रति होता
ब्रूयात् एतर्हि आत्मनः स्वसंबन्धिनं प्राणं हे शत्रो अग्नौ निहितवानसि तेन च प्राणेन नि-

मित्तेन पीडां प्राप्स्यसीति ॥११॥ मनसो मोषणं विपरिलोपस्तेन गृहीतः अत एवातिशुखेन मूकः [मूल्कः B. गूकः A. गूः C.] ॥१६॥ उध्मायेति [उध्मा C.] उध्मनम् [उध्मानम् A. उध्मानम् C.] ऊर्ध्वश्वसनं [! ऊर्ध्वश्वस° A. C. ऊर्ध्व वंस° B.] तत्प्राप्येत्यर्थ. ॥१८॥ अपिनद्धं बन्धुयुक्तः ॥२०॥ न्योति नितरां प्राप्नोति ॥२२॥ ३ ॥४॥

अथाघाराख्यौ होमौ विधातुं सिद्धमर्थमनुवदति ॥१॥ चनशब्दोऽप्यर्थे । स्वाहेत्यपि शब्दं न ब्रूयात् ॥५॥ उपवहं वहप्रदेशोपरिश्लिष्टमौन्नत्यकारं दारु लौकिकाः कुर्वन्ति ॥७॥ आहवनीयस्य दक्षिणभागे असुरान्प्रति उक्षितवन्तः । उक्षितं पर्वतादिकमिव वीर्यमपि उत्सदम् । आघारयोर्दक्षिणोत्तरपरिधिसंधिमारभ्योभयतः कारणम् ॥८॥ यद्वृक्षादीनां मूलं तन्नूप्णीमिव हि अदृश्यमानत्वात् ॥१०॥ एवमाघारयोः प्रतिनियतधर्मान्विधायानुष्ठानक्रमं विधत्ते । पूर्वाघारानन्तरं नोत्तराघार अपि तु अग्निमग्नीदित्याग्नीध्रं प्रति संप्रैषं ब्रूयात् अग्निमाहवनीयम् रथादिवहने अनडुदश्वादिकं योक्ष्यमाणास्तदीयस्कन्धस्योपरि युगधुरमध्युस्य पश्चात्पार्श्वयुक्ताति बध्नाति अतो धुरोऽध्यूहनस्थानीयः पूर्वाघारहोमः ॥१३॥ परिक्रम्य परिक्रम्य तत्तत्परिधिदेशं गत्वा तदनुसारेणाग्निं संमार्ष्टि । एकैकस्मिन्परिधौ संमार्जनस्य त्रिरावृत्तिं विधत्ते ॥१४॥ परिधित्रयानुसारेण परितोऽग्निं संमृज्य तदनन्तरमग्नेरुपरिष्टात्तूष्णीं त्रिः संमृज्यात् प्राजेत्पेरयेत आघारयोर्मध्ये संमार्जनस्य कारणात्तद्व्यवधाने सति मनश्च वाक्चैतदुभयं समानविषयं समानाश्रयमपि भिन्नमिव भवति ॥१५॥ ४॥४॥

जुहूपभृतोः पूर्वभागे । तदतिक्रमजनितमपराधं तन्नमस्कारेण शमयति ॥१॥ हवीरूपेण वेद्यामवस्थितो यज्ञोऽत्र विष्णुशब्देन विवक्षितः दक्षिणातिक्रमवेलायां तस्यातिक्रमशंका मा भूदित्यर्थः ॥२॥ यत्र स्थित्वाध्वर्युर्जुहोति तत्र तस्यात्तिकमिति नेदीयस्त्वव्यपदेशः ॥३॥ विद ज्ञानेऽहत्यस्माच्छान्दसो लङ् सिपि दश्चेति [पा° ८.२.७५.] दकारस्य रुत्वे वेरिति रूपम् । स्विष्टकृत् शोभनयागस्य कर्ता ॥४॥ होमानन्तरं प्रत्याक्रम्य ध्रुवासमञ्जनम् । ध्रुवयेति ध्रुवामित्यर्थः ध्रुवास्थस्याज्यस्य सर्वयज्ञसाधारणयाज्ञस्य मध्यदेह एव ध्रुवा । आघारशेषस्य तस्यां समञ्जनाकिर एव तस्मिन्प्रति दधाति । अर्धस्य देशभागस्य ग्रामादेः ॥५॥ ध्रुवामनु ध्रुवाभागो यजमानः उपभृद्भागः शत्रुः । उपभृतेति द्वितीयार्थे तृतीया ॥६॥ ध्रुवापेक्षया इतरा जुहूः ॥७॥ प्राजापत्यस्य पूर्वाघारस्योपांशुत्वं प्रतिपादयितुं मनोवाग्भ्यां कृतं संवादमुपन्यस्यति । अहमेव भद्रः अहमेव भद्र इति स्वस्वोत्कर्षविषये ॥८॥ प्रश्नं प्रति प्रजापतिं जग्मतुः ॥११॥ तिसिष्मिये विगतस्मया भग्नवीर्या बभूव । गर्भः देवमनुष्यादीनामुत्पत्तिहेतुः । अहव्यवाट् हव्यवहनस्याहेतुभूतैव ॥१२॥ तत्र एतत् वाचः सकाशात्पतितं रेतः चर्मणि अन्यस्मिन्वा यस्मिन्कस्मिंश्चित्पात्रे देवा धृतयन्तः भृत्वा च तत्प्रतिदिवसं पृच्छन्ति अत्रास्मिन्पात्रे किमेतत्प्रसिद्धं रेतः कथम्भूतमिति विचारयन्तः । विचार्यमाणानामिति [पा° ८.२.९७.] प्लुतः । अत्रैव त्या३दिति यस्माद्देवैर्विचारितं ततस्तस्मात्स गर्भोऽत्रिः संबभूव । यतो गर्भाशयात्सृतो गर्भोऽत्रिः संपन्नः तस्मात्सृतगर्भा रजस्वला स्त्रीनाम्नात्रेयीत्याख्यायते तया योषिता सह संभाषणादिकं कुर्वन्पुरुष एनस्वी [एव स्त्री ABC] भवति । तैत्तिरीयकेऽप्याम्नातम् तन्मलवद्वाससा न संवदेत न सहासीतेति ॥ ननु यस्या गर्भोऽत्रिः संजातः सैव वागात्रेयी सर्वस्त्रीणां कथमात्रेयीत्वमित्यत आह सोरूपधारिण्या एतस्याः खलु वाग्देवतायाः एते लौकिकाः सर्वे गर्भाः सं-

भूता: गर्भाशयलक्षणे चर्मणि धृतं रेतो हि गर्भात्मना परिणमति तत्र वाक्संबन्धेवेति सिद्धं सर्वासामात्रेयीत्वम् ॥१३॥ ५ ॥४॥

चतुर्थे सामिधेन्यादिराघारान्तः प्रदर्शितः प्रयोगः पञ्चमेऽथास्मिन्प्रवरादिर्निरूप्यते । तत्र दैवहोत्रार्षेयमानुषहोतॄणां वरणं विवक्षुरादौ तदङ्गतयाश्रावणं विधत्ते ॥१॥ आश्रावणाङ्गतयेध्मबन्धनदर्भाणां ग्रहणं विधत्ते । एवकारो वक्ष्यमाणपक्षद्वयनिरासार्थः । वेपनः कम्पनशीलः ॥२॥ स्तरणसमिन्धनलक्षणस्य कार्यस्य करणादिदं बर्हिरादिकं यज्ञस्य किंचिदङ्गम् ॥ तन्निराकरोति इध्मसंनहनाग्निसंमार्जनलक्षणकार्यद्वयकरणादेतदिध्मसंनहनात्मकमेव यज्ञस्य किंचित्प्रशस्तमङ्गम् अतस्तत्रारणमेव एव श्रेयान् ॥३॥ अथ देवहोतुरग्नेर्वरणं विधत्ते अग्रे आर्षेयवरणमानुषहोतृवरणाभ्यां पूर्वम् ॥४॥ विद्वानित्यनेन यष्टव्यदेवतापरिज्ञानम् चिकित्वानिति परिज्ञातस्यार्थस्याविस्मरणम् अनुष्ठा अनुक्रमेण ॥६॥ नभोऽङ्गिरामनुषां वत्युपसंख्यानमिति [पा° १.४.१८. वा° २.] भसंज्ञया रुत्वाभावः ॥७॥ ऋषीणां संबन्धिनमध्वर्युर्होतारं वृणीते ॥९॥ ब्रह्म परिवृढं कर्म तत्साधकत्वाद्विरपि ब्रह्म स यथा आवहति तद्वत् ॥११॥ साङ्गवेदाध्ययिनोऽनूचानाः प्राविताः कर्तारः अत्रतिस्तत्क्रियावचनः ॥१२॥ असावित्यत्र होतुर्नाम प्रथमान्तं निर्दिशेत् ॥ see ३.५.३. ॥१३॥ हे सवितः सकलकर्मानुज्ञातर्देव एतदेतेन मम वरणेन मद्व्याजेन त्वामेव वृणीतेऽध्वर्युः । तेन मन्त्रपाठेन सवितुरनुज्ञा लब्धा भवति । होतुः कर्म होत्रम् इह हौत्रं कर्तुमग्निं वृणीते न तु मामित्यर्थः ॥१५॥ होता स्वनुवाक्याः पठिष्यन्याज्याभिर्यक्ष्यंश्च भवति ॥१६॥ रातिर्दानं धनं लभेम । उर्व्यायामुरुत्वे महत्त्वे । सुप्रीतादित्या वयमदितये देवमात्रे अपापिनः अनपराधिनो भवेम अथ वा दितिः खण्डनं नाशः तदभावाय चिरकालजीवनाय भवेम ॥१७॥ अनुब्रवदनुब्रूयात् ॥१८॥ यथा सर्वेऽपि नरा आ सर्वतः शंसन्ति तथाविधशंसनाय प्रियाम् । अथ साधारण्येन नराणां यो ज्ञोप आशंसितः स युक्त एव न हि केवलं तज्ज्ञत्रज्ञानामेव संलापोऽपेक्षितः अपि तु यो दुष्टां वाचं जानाति यश्च न सर्वेरप्ययं साधु उक्तवानित्येवंरूपा वाचो (पया वाचा ABC.) विसृज्यन्ते उच्चार्यन्ते॥ होतृवर्ये होतृवरणे । अमायि हिंसितमभूत् ॥२०॥ अग्न्यादीनामुरुत्वं लोकसिद्धम् ॥२२॥ संमर्शनदेशाद्धोतृषदनं प्रत्यागच्छेत् । परागतं वसु यज्ञाख्यं धनं यस्मात्स ॥२३॥ अर्वा अर्वाचः अभिमुखं धनं यस्य स ॥२४॥ हे विश्वकर्मन्महादेव त्वं शरीरस्य पाता भवसि ॥ उपवेशनस्थानाद्दोषद्वयरतश्चलनं समन्त्रकं विधत्ते हे उभावग्नी युवां मा मामुत्कृष्टमाधिक्येन मोषिष्टं दाहं मा कार्ष्टम् उष दाहे यतो लोकः स्थानं वां संबन्धी अतो हेतोर्मा मा हिंसिष्टमिति प्रार्थना युक्ता । होतृषदनादुदङ्मुखमेजति एजृ कंपने ॥२५॥ the explication of यथेह - भागधेयं is wanting in ABC. । यथा लोके कश्चित्पाचकः तत्स्वामिनं पृच्छति पक्वमन्नं यथा आनेष्यामि यथा वा आनीतं पात्रे समर्पयामीति ॥२६॥ १ ॥५॥

अथ स्रुगादापननिगदं नवधा विभज्य व्याचिख्यासुराद्यं भागमनूद्य तस्यार्थमाह । वेदितव्यस्य मन्त्रे अनिर्देशात् इदमिति तत्कर्मप्रदर्शनम् इदमनुष्ठेयं कर्म वेत्तु जानातु । तस्य हौत्रेण प्रतिनियतं संबन्धमाह तस्यो हि तस्यैव हि स च संबन्धनियम एवकारार्थेन उशब्देन द्योत्यते । प्रकर्षेणावतीति प्रावित्रो यज्ञः । घृतपूर्णां स्रुचमास्यस्व हस्ते धारय उपसर्गादस्यत्यूह्योर्वेति [पा° १.३.२९. वा° ३.] आत्मनेपदम् ॥१॥ मन्त्रे स्रुचमित्येकस्या एव नि-

देवा हविर्निर्देशपक्षमिन्द्रापुरःसरा हूयन्ति । प्रत्युद्यामिनं प्रतिकूलोद्योगवन्तम् ॥२॥ देवानितीति देवयुः विप्रैरपि देवैर्वरणीया विश्ववारा । कुशलादिस्तुतिमात्रेण प्रायेण परितोषादीऽन्या मनुष्याः । हविःप्रदानमन्तरेणापरितोषाद्देवा यज्ञियाः ॥३॥ देवमनुष्यात्मकासु प्रजासु मध्ये याः प्रजा यष्टव्यत्वेन यज्ञमन्वभजन् तं प्रकारमाह । यज्ञसंस्पर्शवतां न कदाचित्पराभवोऽस्ति तदसंस्पृष्टं च न किंचिदस्तीति यज्ञस्तुतिः ॥४॥ निगदविभागगतां नवसंख्यां प्रशंसति । व्याहृतय उक्तावाक्यानि तानि च नव सप्त शीर्षण्या द्वाववाञ्चाविति ॥५॥ अथाश्रावणप्रत्याश्रावणे विधातुमाख्यायिकामाह ॥६॥ अध्वर्युकर्तृकमाश्रावणमाग्नीध्रकर्तृकं प्रत्याश्रावणम् । स्वर्गाख्यफलोदयात् वीर्यवं यज्ञस्य । अध्वर्य्वादयः सम्यक् प्रदाय-प्रदाय एको ऽन्यस्मै सोऽप्यन्यस्मा इत्येवं प्रकारेण यज्ञमनुतिष्ठन्ति यजमानमनपेक्ष्य तस्य तत्र व्यापाराभावात् । यथा जलैरापूर्णं घटादिपात्रं गृहान्तर्गतप्रभूतभाण्डपूरणसमये परस्परहस्तेन संचारन्ति तद्वत् ॥७॥ अथ संग्रहेणोक्तं यज्ञसंप्रदानं विशिंषन्नध्वर्य्वादेः स्वस्वकालेषु मौनं विधत्ते । होतारं प्रत्यनुब्रूहीत्युक्त्वा प्रस्तुतानुपयोगि वचनं न ब्रूयात् होताप्यनुवचनद्वारेण वाग्रूपयज्ञस्य स्वस्मिन् (ज्ञः स्वस्व° B. ज्ञः स्व AC.) समावेशात् न व्याहरेत् ॥८॥ स वषट्कारेणेति सोऽध्वर्युः होतृकृतेन वषट्कारेण हविःप्रदानसाधनेन अग्नौ योनिभूते रेतोभूतं हविः सिञ्चति ॥ अथ सोमविषयं वाङ्नियमं प्रतिजानीतेऽथेति ॥११॥ यदा उद्गातार स्तोत्रं प्रारभेरन् तावदध्वर्युर्ग्रहणादनन्तरं नापव्याहरेत् ॥१२॥ तऽउद्गातारोऽपि यदाध्वर्युरुपावर्तध्वमिति ब्रूयात्तदानीं तस्य यज्ञस्तान्प्राप्नोति अतः प्रभृति उत्तमास्तोत्रियापर्यन्तं न वदेयुः ॥१३॥ होतापि येयाज्ञिमा च स्तोत्रियेति यदा प्रज्ञापयन्ति तदा प्रभृति न वदेत् ॥१४॥ यथा पूर्णपात्रमभिमतप्रदेशे घटादिषु प्रक्षेपमकृत्वा अन्यत्र परासिञ्चेत् । संविदानाः ऐकमत्यं प्राप्ताः स्वस्वकर्तव्यमेकाग्रेण जानन्तः । एवं सत्येकोऽप्यृत्विङ्न मुह्यति स्वानुष्ठेयं न विस्मरति । भर्तव्यः पोषयितव्यः ॥१५॥ आश्रावणादिपंचकमनूद्य प्रशंसति । यज्ञोऽपि पाङ्क्तः धानाः करम्भ इत्यादिहविर्गतपञ्चसंख्यायोगात् पाङ्क्तः पशुः चत्वारः पादाः शिर एकमिति वा लोमवङ्मांसास्थिमज्जभेदेन वा ॥१६॥ समप्रावयन् सर्वत्र व्याप्तानकुर्वन् ॥१८॥ यदोष्मा सौर्यादिकया फलान्तरसाधनभूतया यजेत तत्र वा ॥१९॥ चरुपुरोडाशादिना विशेषेण राजतऽइति विराड् वेद्यात्मिका पृथिवी सा धेनुत्वेन प्रकल्प्यते । स्तनपानाय वत्सस्य कण्ठगतं पाशं व्यश्लेषयन् । अपरिवीतं वत्समूर्ध्वमूधसोऽभिमुखमनयन् । उपासीदन् दोहाय गोः समीपे स्थिताः । य एतदाश्रावणादिकमवं दोहात्मकतया जानाति ॥२०॥ २ ॥५॥

प्रयाजान्विधित्सुर्निर्वचनद्वारेण तान्प्रशंसितुमाख्यायिकामाह । एतस्मिन्दर्शपूर्णमासात्मके यज्ञे प्रजापतौ आश्रावयास्तु श्रौषडित्यादिसप्तदशात्मकस्य प्रजापतेर्यज्ञरूपत्वात् यज्ञे प्रजापताविति सामानाधिकरण्यम् ॥२॥ स्वं पयः प्रतिनियतधनरूपं घोरं । पयःकार्यत्वादाज्यमपि पयः गोमहिष्यादीनां संवत्सरपर्यन्तप्रायेण दोहात्मत्वम् ॥५॥ अभितरासु वै अत्रेरत्यन्तमभिमुखं खलु अग्नावपि ईषदीषत्पुरस्तादाक्रम्य जुहुयात् ॥६॥ आश्रावणस्य प्रदानाङ्गतया तयोः प्रदेशैक्यलाभादित्यभिप्रायात्पञ्चात्मताह यत्रोऽएवेति । आहवनीयमध्ये यस्मिन्नेव प्रदेशे ऽग्निं प्रज्वलितं मन्येत तत्र पञ्चाप्याज्यतोर्जुहुयात् यस्मात्समिद्धाग्निदेशहोमादाङ्गतयोऽपि प्रदीप्ताः फलजननसमर्था स्युः ॥७॥ हे होतः समिन्नामिका अग्निमूर्तीः प्रति तासां यागाय या-

ज्यां परेहीति प्रैषार्थः ॥८॥ ऋतवो ह वाऽइत्यत्र [k. १.] संघशो विहिताः पञ्च प्रयाजाः तेष्वे-कैकं विधाय प्रशंसति ॥ अवृञ्जत स्वैर्लब्धत्वादसुरेभ्यस्तं वर्जितमकुर्वन् । वसन्ते निखिलवृ-क्षाणां कुसुमाद्युद्गमेन प्रदीप्ततास्ति ॥१॥ यदिदं क्षुद्रकं प्राणिजातं सरीसृपं कृकलासगोधा-दिकं ग्रीष्महेमन्ताभ्यां नितरां परित्यक्तं शरीरक्षीणं भवति तत्सर्वं वर्षाः द्वितीयाबहुवचनं ताः प्रति ईडितमिव अहो विनष्टप्रायं सत् इदानीं पुनरप्येष्टतऽइति सर्वैः प्रशंसितमिव अत्र स्वोचितं तृणजलादिरूपमिच्छमानामिच्छां कुर्वत् इतस्ततश्चरति वर्षासु तृणजलादिसमृद्धिसंभ-वात् ॥११॥ आस्तृतदर्भवर्त्के शेरते ॥१२॥ परार्ध्यः परस्मिन्नर्धभागे भवः ॥१३॥ प्रयाजमन्त्रे-षु ॥ एकस्य पुंसो जायाबहुत्वं संभवति स्त्रियास्त्वेक एव पतिः ॥१५॥ चतुर्थे बर्हिराख्ये प्र-याजे होतव्ये सति उपभृतः सकाशाज्जुह्वां समानयत्याज्यम् । अभ्यावृत्याभ्यावृत्य कर्मव-शाद्देहसंबन्धं प्राप्नुवन्ति ॥१६॥ संयच्छयोः युद्धाय प्रयतमानयोः ॥१७॥ उपभृतः सकाशाद्वा-ज्यस्यानेताध्वर्युः शत्रोः सकाशात् बलिमुपायनद्रव्यम् यजमानाय प्रदापयति ॥१८॥ उत्तरामु-पभृदुपरीतनीं कृत्वा जुहूं विधारयेत् ॥२०॥ इन्न विजितमेव । अनु तदनुसृत्य एतस्मिन्नेवा-न्तप्रयाजे सर्वप्रयाजव्यतिरिक्तं सकलमपि यज्ञं संस्थापयाम नेदस्माकं यज्ञं समापनात्प्रागेव असुरा आगच्छेयुः ॥२१॥ उभयत्राच्युतः अमावास्यायां च पौर्णमास्यां च नित्यः ॥२२। पौर्ण-मास्याममावास्यायां च विष्णुरग्नीषोमौ प्रजापतिश्चेति विकल्पिता उपांशुयाजदेवताः एकाद-शकपालदेवता अग्नीषोमौ अमावास्यायां चोभयत्र साधारणोऽष्टाकपालदेवोऽग्निः इन्द्राग्नी ए-कादशकपालदेवता दधिपयोदेवते इन्द्रमहेन्द्राविति या दर्शपूर्णमासप्रधानदेवताः सन्ति ता अनातिक्रम्य तत्तद्देवताकं यागं समस्थापयन्नित्यर्थः अत्र देवतानामनियतत्वाद्यथादेवतमिति संग्रहेणाभिधानम् । यातयामा निर्गतसारः ॥२३॥ स इत्यनर्थको वाक्यालंकारार्थः । प्रयाज-होमेभ्योऽवशिष्टमाज्यम् । यथापूर्वमित्याग्नेयोऽग्नीषोमीयादिति हविषां पूर्वं पूर्वमनतिक्रम्य । पशोः पुरोडाशस्य वाज्यव्यतिरिक्तस्य हविषोऽवत्तम् ॥२५॥ ३ ॥५॥

अथ प्रयाजान्प्रकारान्तरेणानूद्य प्रशंसति । प्राणोपाध्यभावे शरीरसंबन्धायोगात्तेषां पुरुषस-मिन्धनहेतुत्वम् । समिधः प्राणत्वसमर्थनाय प्रासङ्गिकं नैमित्तिकमभिमर्शनमाह तस्मादिति । यजमानो ज्वरादिनोपतापवान्यदि स्यात्तदाध्वर्युः समिद्यागसमये प्राणप्राबल्यायात्मनाभिमृशे-ति यजमानं ब्रूयात् यावदाशंसेत अस्योपतापः शाम्यतु ॥१॥ हेमन् हेम्नि हेमन्ते । पतित-शामिव अत्यन्तं प्रतिकूला-इव हिमोपहतपल्लवादुपक्षीणा-इव । अर्धे भागे देशे ॥५॥ इत्थं प्र-याजान्प्रशस्य तदनुमन्त्रणमन्त्रान्विधातुमाख्यायिकामाह । वाग्रूपऽएव मन्त्रे विवदमाना जे-तुमिच्छामहे । नोऽस्माकं वाचमस्माभिरुक्तां पुल्लिङ्गवचनं मिथुनेन स्त्रीलिङ्गान्तप्रतिवचनाभिधा-नेन मिथुनं कृत्वा यः अनुक्रमेण नितरां न आक्रामति स सर्वं पराजयं प्राप्नुयात् ॥६॥ एकः पुत्रः एका पुत्री ॥७॥ उक्तार्थज्ञानं प्रशंसति पञ्च-पञ्चेत्येवेति ॥१६॥ ४ ॥५॥

अथ वसन्तादिप्रयाजदेवेषु कथमग्नेः संबन्ध इति तदुपपादनायाख्यायिकामाह । ईषिरे ऐच्छन् ॥१॥ तेषु यामृद्धिं देवाः भुवा व्यथन्ते तादृशीमेधतुमृद्धिमसुरेषु प्रवर्धयां चक्रुः तेषु प्र-वर्धितेषु सत्सु असुराः के चन वपनात्पूर्वं वृष्टिबाहुल्यात्कृषन्तो यन्ति किल के चन कृष्टे क्षेत्रे बीजानि वपन्तो यन्ति उप्तबीजाश्च के चन सस्यानि सम्यक्फलितानीति परस्परमुक्तवन्त-ः परिणतानि सस्यानि लुनन्तो यन्ति के चन लूनानि व्रीहिफलानि मृणन्तः प्रहरन्तः खले

अलीवर्दाक्रमणादिना स्तम्भाद्यान्यं पृथक्कुर्वन्तः । तथा असुरद्वेशे कलुषर्पानपेक्षिता [! BC. सुरद्वेशोकलुष A?] नोवारादयो मुञ्जमुञ्जः सर्वदा परिपन्ना आसन् ॥३॥ अतोऽस्मादव्यतिक्रमाद्धेतोः असुरसंघो देवसंघाय ग्रात्रमाचरितुमिच्छति एतत्कनीय इत्नु निकृष्टं खलु अतः प्रवृत्तैः सह कलहो न कार्यः किं तु यथा इदमृव्यतिक्रमलक्षणं विच्छिन्नं कार्यमन्यथा भवेत् एतावन्मात्रमवबुध्यधम् ॥४॥ अस्य ज्ञातुरहं समान इति स्वात्मानं ब्रुवाणाः कश्चित्पुरुषो यत्पुण्यं कर्म दर्शपूर्णमासादिकं करोति तत्रासावपि भागवान्भवति ॥८॥ आवाहनक्रमेणैव सर्वत्र यागो दृष्ट अत्र कथं वैलक्षण्यमिति ब्रह्मवादिनामाशयः तैर्दृष्टं तत्कारणं दर्शयति उत्तमान्त्वेति । यस्मात्प्रथमभागकल्पनासमये एनःनुत्तमान् चरमभाविन एव देवाः कल्पितवन्तः पश्चादपगतानां तेषां पुनरागमनाय यतो युष्मान्प्रथमान्यज्ञामेत्यब्रुवन् तस्मादुक्तविधं वैलक्षण्यं संजातमिति अत्रैषामावाहनानिमव देवानाज्यपानावहेत्यभिधानाद्द्रष्टव्यं (see ४. २.१७.) आज्यपाः खलु प्रयाजानुयाजदेवाः ॥९॥ आदिमध्यावसानेष्वनुष्ठेयानामाज्यभागप्रधानस्विष्टकृद्यागानामग्निदेवताकत्वमभिधातुमाह । चतुर्थप्रयाजेनैव पुरा देवाः दर्शपूर्णमासाख्यं यज्ञमाप्त्वा तं पञ्चमेन समस्थापयन् तत्र यष्टव्यान्देवान्क्रमेणोद्दिश्य स्वाहाकृतवात् । यदत ऊर्ध्वं यज्ञस्यावशिष्टमाज्यभागाद्यस्ति तेन स्वर्गं लोकं समाश्नुवत ॥१०॥ आसिसंबन्धासङ्गं प्रतिबन्धमैच्छन् ॥१२॥ एतं यजमानं प्रति यदि निन्दको यज्ञस्य पूर्वभागे वैकल्यविषयं वाक्यं ब्रूयात्तं प्रति स यजमानोऽपि ब्रूयात् ॥१६॥ स्वाहाकृतस्त्वयं परः उत्कृष्टो भवति ॥१८॥ संवत्सरं खलु जयति प्रयाजैः जयन् जितप्रकारः पूर्वाध्याये उक्तः । योऽस्य संवत्सरस्य द्वाराणि जानाति स खल्वेवैनं जयति नानभिज्ञः । यान्प्रयाजानन्तरतः मध्यतो हि न व्यवजानाति ते च यथा येन प्रकारेण अस्योपकारका भवन्ति (न व्यवजानाति) सोऽनुष्ठाता तैर्गृह्यमाणैरनुष्ठेयैः प्रयाजैः किं साधयेत् । the explanation of तस्य - प्रपद्यते is wanting ॥१९॥ आज्यद्रव्यं प्राजापत्यत्वेन प्रशंसति । प्रजापतेः सकलदेवतासमष्ट्यात्मकत्वेन अयमसाविति निर्वक्तुमशक्यत्वादनिरुक्तत्वम् ॥२०॥ अध्वर्युः पुरोडाशस्थापनदेशमाज्येनास्तृतं कृत्वा हविःपुरोडाशाद्द्विरवदायावत्तस्योपरि आज्यमभिघारयति । यथैव खलु अन्ते सदः सद्सो देवयजनस्य संनिधाविष्टं साङ्गं स्यात् एवमाज्यस्य यजमानदेवत्यत्वप्रकारं जानतो यजमानस्य देशान्तरस्थस्यापि भवति व्यवधानदोषो नास्तीत्यर्थः । पापमङ्गभ्रंशादिलक्षणं ॥२१॥ १ ॥६॥

आग्नेयं पुरोडाशं विधातुमाख्यायिकामाह । इमां क्षितिमिदानीं परिदृश्यमानप्रकारं स्वर्गजयम् । धीत्वा पीत्वा यथा सरघा मधु निःशेषेणास्वाद्य गतसारं परिशेषयन्ति एवं यज्ञं विदोहं कृत्वा तं यूपेनाक्रम्य तिरोहिता अभवन् ॥१॥ अनुश्रुतप्रकारं पुनरनुवदति । see ऐतरेयब्राह्म° २.१. शतपथब्रा° ३.२.२.१२. । तं यूपेन योपितं यज्ञमृषयोऽन्वेष्टुमन्वेषणे मतिं कृत्वा ॥२॥ तदन्वेषणेन अन्वेष्टव्यं पूजयन्तोऽन्वेषणप्रयासेनात्मानं खेदयन्तः इतस्ततः संचेरुः देवा अपयन्त हि पूर्वं जेतुं शक्यमर्थं श्रमेणैव जयन्ति । अथ तदन्वेषणे एतेषां देवा अपि रुच्युत्यादनमकुर्वन् (? मुच्युत्या° A. B. C.) तेऽपि स्वयमपि तदर्थं मतिं कृत्वा परस्परं यूपं प्रगाहमेत्युक्त्वा किं तव मतं किं तव मतमिति ब्रुवाणायेरुः परिभ्रम्य च कूर्मरूपं धृत्वा सर्पन्तं पुरोडाशमा इत् आजग्मुः आ इत्युपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः । ते सर्वेऽपि अयं कूर्म एव अस्माभिरन्वेष्टव्यो यज्ञ इति निश्चिताः ॥३॥ प्रार्चत रुचिमुदपादयत् । तमसृजन्त उदपादयन्

तमेवाङ्गकलापैर्विस्तारितवन्तः ॥ यथा पराभावी सन्कस्यचिदुपादिष्टः सन्मुखादन्यस्योपदेशनात् अग्रमेव अवरः पश्चाद्भावी भवति तथानुक्रमेणोच्यते । उपनीतस्यैव वेदविद्याधिकाराद्ब्रह्मचारिणऽइत्युक्तम् ॥४॥ पुरोडाशं नामनिर्वचनद्वारेण स्तौति । यतः स कूर्मरूपेणाक्रान्तो मनुष्यैर्दृष्टस्ततः यागसमये पुरः पूर्वस्मिन्काले यज्ञमुखे अदाशयत् फलमदापयत् तथा यः पुरोडाशः एभ्यो मनुष्येभ्योऽर्थं यज्ञं प्रारोचयत् ॥ स उभयत्र दर्शे पौर्णमास्यां च नित्यं कर्तव्यो भवति ॥५॥ उभयसाधारण्यमेव स्थापयति । यज्ञसाधनत्वात्पुरोडाशो यज्ञ एव स उभयकालेऽपि तयोः पूर्वकाले क्रियते ॥६॥ अस्या आग्नेयेष्टेर्ऋद्धिफलार्थं पृथक्प्रयोक्तव्यतामाह । एनमध्वर्युः (युम्?) एतयैव आग्नेय्यैव । तमग्निं बहुधा प्रशंसति यस्यै कस्याऽइति ॥७॥ अज्ञातमामातिशयेन प्रत्यक्षफलदम् ॥९॥ अथ पृथक्प्रयोक्तव्याया आग्नेय्येष्टेर्विशेषिकमङ्गजातमाह । यद्येष्टिं दर्शपूर्णमासात्पृथगेव कुर्वीत । see ३.५.१०. । प्रधानदेवता उपांशु यजेत तदुपांशुत्वं काम्येष्टिरूपं खलु । मूर्धन्वत्यौ (see पा° ४.४.१२७.) अग्निर्मूर्धा भुवो यज्ञस्येत्येते [वाजस° सं° १३.१४.१५.] मूर्धन्शब्दवत्यौ प्रधानस्य याज्ये । स्विष्टकृद्याज्यापुरोऽनुवाक्ये त्रिंशतौ विराट्छन्दस्के प्रेद्धोऽअग्नऽइमो(?)ऽअग्नऽइत्येते [वाज° सं° १७.७६. and ?] भवतः ॥१२॥ २ ॥६॥

अग्नीषोमीयमेकादशकपालं विधातुमाख्यायिकामाह । see शतप° ५.५.४.२-८. ॥१॥ त्वष्टुरेकस्मिन्नङ्गे घृतबिन्दवः परिदृश्यन्ते यत् एकत्र अङ्गे मधोर्बिन्दव इव पर्णेषु चटकाण्डेषु आस्रुतिताः आकरं (?) प्राप्ताः । अठरमावयत् अवतिरवगत्यर्थः (! अयति° A.B.C.) आगमयत् ॥५॥ असाविन्द्रो मे पुत्रं कुवित् बहुप्रकारमवधीदिति क्रुद्धो भूत्वा अपेन्द्रमेव इन्द्रेण विरहितमेव सोममाजह्रे स च सोमो यथापेन्द्रः प्रसुतः प्रदानेऽप्यपेन्द्र एवाभूत् ॥६॥ शुक्रः शोधितः सोमः ॥७॥ अथ स त्वष्टा मम सोममतिप्रसुतमनाकारित एवापिबदिति क्रुद्धः सन् स्वयमेव नष्टस्य यज्ञस्य यज्ञवेशसं यज्ञहिंसापरिहारं कृतवान् प्रवर्तयामास ज्ञातवान् स च हुतः सोमः अग्निप्राप्तिसमकालऽएव पुरुषरूपेण संबभूव । केचित्प्रवर्तनसामर्थ्यात् अग्निमस्पृशन्नेव मध्ये संबभूवेत्याहुः । स च संभवन्नग्नीषोमावेवाभि व्याप्नुवन्भक्षयन् संबभूव न केवलं जगत्कारणभूतौ तावेव किं तु लोके या विद्या यद्यशो यदन्नीयमन्नं या च श्रीः तानि सर्वाण्यभिलक्ष्य भक्षयन् संबभूव ॥८॥ सर्वं व्याप्य वर्ततऽइति वृत्रः । सर्वसाम्याद्वृत्तिः । रक्षणाय परिजगृहतुः ॥९॥ स त्वष्टा ग्रहप्रचारसमये (ग्रहप्रचार° C.) इन्द्रशत्रुरिति पूर्वपदोदात्ततयेन्द्रः शत्रुर्यस्येति बहुव्रीहिसमासं कृत्वा मन्त्रं प्रयुक्तवानतस्तमिन्द्रो जघान । यद्यसौ अन्तोदात्ततया तत्पुरुषसमासेन वा इन्द्रस्य शत्रुरिति व्यस्तनिर्देशेन वा ब्रूयात्तदा निश्चितमेव स इन्द्रं हन्यात् ॥१०॥ इषुमात्रं धनुषः सकाशाद्बलात्प्रमुक्तेषुर्यावद्दूरं गच्छति तावन्मात्रं प्रतिक्षणं तिर्यक् उभयपार्श्वतः अवर्धत । प्राक्पश्चात्समुद्रावपि शरीरवृद्ध्या अवाधचकार । यावद्यावत्प्रवृद्धं आस तावत्तावत्प्रवृद्धान्नभक्षक एवाभूत ॥११॥ इन्द्रस्तु वृत्रशरीरवृद्धिक्रमानुसारिणीवेपदीवत्प्रणुन्नो दूरऽएव चरन्नोदनमसहमानो वृत्रमनुगतावग्नीषोमावित्थमुपमन्त्रयामास ॥१३॥ ततो वृत्रवदननिर्गमनादावयोः किं फलं लब्धं स्यात् ॥१४॥ तावनु सर्वेऽपि वृत्रमुखान्निर्गता देवाः निरीयुः । यदिदमिदानीं परिदृश्यमानप्रकारमिन्द्रस्य सर्वाधिपत्यमस्ति तदग्नीषोमीयैकादशकपालयागेनैवाभवत् । एष एव वब्रुहं वेत्युपक्रम्य पौर्णमा-

स्यामसाधारण्येनानुष्ठेयस्य हविषो बन्धुः बन्धकोऽर्थनियामकः एतदेव ब्राह्मणमित्यर्थः ॥१५॥ दृतिरिव चर्मनिर्मितपात्रमिव स यथा संलीनः संकुचितकुञ्चिततनुः पतति एवं संलीनो (संप्लीनो B.) भूमावशयिष्ट । तथा निर्धूतसक्तुका (निर्ध° A.) भस्त्रा चर्ममयी संलीना (संप्लीना B.) तद्वत्संलीनः (संप्लीनः B.) शेते कुक्षिगतानां सक्तुस्थानीयानां देवानामुदकस्थानीयानामसृगादीनां च स्रावात् ॥१६॥ इदानीमेतत्सर्वं त्वं भवसि पूर्वं यदहमभवम् अतो व्याकुर्वेव शरीरं द्विविधमा सर्वतो भागं कुरु विदारय । अमुया इदानीमनुभूयमानप्रकारया स्थित्या मा भूवं सर्वदा न भवामीति । यद्वस्तु सौम्यं श्रेष्ठं सुतमासीत्तं चन्द्रमसं चकार प्रतिनिर्देशापेक्षया पुंलिङ्गता यदसुर्यमसुरेभ्यो हितमुदिष्टमासीत्तेनेमाः सर्वा अपि प्रजाः उदरप्रदेशेन अयुध्यत् (B. अयुध्ययत् A. C.) तद्रूपेणोपस्थापयामास । तस्माद्यः कश्चिद्यदि अन्नं भक्षयेत्तर्हि तदा सर्वेऽपि जना इदानीं वृत्र एतर्हि अन्नाद आसीदित्याहुः । असौ चन्द्रः पूर्वपक्षे चन्द्रस्याप्यायनप्रकार उपरिष्टाद्वक्ष्यते see ६.४.१५. ॥१७॥ प्रयाजानन्तरं वक्तव्यौ तावाज्यभागौ अग्नीषोमीयपुरोडाशप्रसङ्गेन विधातुमाह । यतो वृत्रदेहान्निर्गतयोर्युवयोरिदं पुरोडाशद्रव्यं प्रातिस्विकमभूत्ततो युवामेव प्रभूतभागभाजौ भवथः युवयोर्मध्येऽस्मानपि आभजतम् ॥१८॥ निर्वपान् निर्वपेयुः यष्टारः तत्र च निरुप्तप्रधानदेवताभ्यः पूर्वमाज्यभागं यजेयुः । निर्वापाभावादेव पशुसोमयोरप्राप्तस्याज्यभागस्य पुनर्निषेधेनैष्टिकमाज्यभागविधानं स्तूयते यथा दशमाध्यायस्याष्टमे पादे द्वितीयाधिकरणे (but where? in the Mîmâṅsâsûtra?) न सौम्येऽध्वरऽइत्यत्र किं निषिध्यते उत पर्युदस्यते अथार्थवाद इति त्रेधा विकल्प्यार्थवाद इति सिद्धान्तितम् ॥१९॥ एतत्रैतेनैव खलु कारणेन सर्वेऽपि देवास्त्रेधा त्रिप्रकारेणाग्निसोमेन्द्रात्मका एकदेवत्या एकैकदेवतार्था अभवन् । अग्न्यादीनामेकदेवत्वलक्षणश्रेष्ठत्वपरिज्ञानेन स्वयमपि स्वकीयानां मध्ये एक एव श्रेष्ठो भवति ॥२२॥ आज्यभागोपांशुयाजपुरोडाशानां यदग्नीषोमदेवताकत्वमस्ति तत्प्रशंसति । किमेतावद्बहु क्रियते । एतावदिति संग्रहेणोक्तस्य विवरणमग्नीषोमयोरिति । एतावती सूर्यचन्द्रादिभेदेन त्रेधा विभूतिः विभावो (विभवो A.) बहुभावः विभूतिरित्यस्य व्याख्यानं प्रजातिरिति प्रजातिः प्रकर्षेणाप्तिः ॥२३॥ सूर्यादियुगलत्रयस्याग्नीषोमात्मकतां विभज्य योजयति । सूर्योऽग्निश्चन्द्रोऽहश्चाग्निसोमात्मकतायामुष्णत्वशीतत्वे हेतू । आपूर्यमाणपक्षस्याग्नेयत्वमग्नेर्भिन्नस्य सवितुः किरणानामनुक्रमेण चन्द्रमस्यनुप्रवेशात् अपक्षीयमाणपक्षस्य सौम्यत्वं च क्रमेण सूर्यांशापगमे सति स्वकीयकारणोपवापात् (°यकिर°?) ॥२४॥ अतस्त्रिविधविभूत्याप्तये त्रयाणामपि यागानामग्नीषोमीयत्वं युक्तम् ॥२५॥ आसुरिराचार्यस्त्वेवं मन्यते । उभयेषु (?) त्रिषु यागेषु आज्यभागाभ्यामेव सूर्यादेऽर्धमासयुगलत्रयात्मकासु (°यात्सकलासु the mspts.) त्रिविधासु विभूतिषु द्वे वस्तुनी यतमे अहोरात्ररूपे वा शुक्लकृष्णपक्षरूपे वा द्वे आप्नोति । वीप्सया त्रिविधान्यपि युगलानि परिगृह्यन्ते । त्रिष्वपि यागेषु एकैकेनैव त्रिविधामप्यग्नीषोमयोर्विभूतिमाप्तवान्भवति ॥२६॥ अथाज्यभागादियागत्रयद्रव्ययोराज्यपुरोडाशयोरेकदेवतात्वप्रयुक्तं जामितादोषमाक्षिप्य द्रव्यमन्त्रधर्माणां भेदेन त्रेधा तत्परिहरति । आज्यपुरोडाशस्य प्रदानमिति शेषः । अथवा आज्यस्य पुरोडाशस्य वा पश्चादप्यग्नीषोमयोरेव दीयतऽइत्यर्थः । कथमेतावता जामितेति । तत्राह यदिति । एकरूपं यद्वस्तुद्वयं तद्विलक्षणेन वस्त्वन्तरेणाव्यव-

हितं तेनाव्यवधानेन तदस्तु जामि भवति अत्र तु व्यवधानम् आग्नेयेन अनेन वक्ष्यमाणेन च खल्वजामि । केनेति । उच्यते । आज्यस्य द्रव्यस्येतरम् इतरत्कर्म उपांशुयाजाख्यं तथा पुरोडाशस्येतरं धानाख्यम् अन्योन्यापेक्षयोभयोरितरत्वम् अन्यदिवेति द्रव्यभेदादेकदेवत्यमपि कर्मद्वयमन्यदिवान्यदिव भवति अतोऽन्ययोर्न जामितास्ति ॥ मन्त्रभेदेन चाज्यभागप्रधानद्वययोरजामित्वम् प्रधानद्वययोर्जुषाणा इत्यस्यासंभवात् यद्यप्याज्यभागप्रधानयोर्देवतैक्यं तथाप्याज्यभागस्य अचमग्निर्वृत्राणि [वाज° स° ३३.९.] त्वं से प्रासीत्यादिकामनुवाक्यां [वाज° स° ११.५२.] कृत्वा जुषाणोऽग्निराज्यस्य वेतु जुषाणः सोम इति जुषाणेन यजति । प्रधानाभ्यां तु क्रमेण अग्नीषोमा योऽअद्य वाम् अग्नीषोमा सवेदसेत्यनूच्यऽर्चमान्यं दिवो मातरिश्वा जभार युवमेतानीत्यृग्भ्यां [ऋक्स° १.१४.१.२.१.६.५.] यजति ॥ तथाज्यपुरोडाशयोरुपांशु उच्चैश्च भेदादजामित्वम् । उपांशोः प्रजापतिर्देवत्वात्तस्य प्रजापतिरुचितामनुष्टुप्छन्दस्कामग्नीषोमा योऽअद्य वामित्येतामनुवाक्यामनुब्रूते ॥२७॥ उपस्तर्य उप पार्श्वेन गत्वा ॥२८॥ आज्यभागोपांशुयाजयोर्जामितापरिहाराय याज्यापुरोऽनुवाक्ययोर्वैलक्षण्यमुक्त्वा प्रशंसति । उदान्तौ जुषाणशब्दयुतौ मन्त्रौ तत्त्वादानुष्ठानमनु तत्सामर्थ्यात् । अन्यत्र अक्ष्कारणादेतत्कर्मान्यतरतोऽस्थि अस्थिवद्दृढं करोति तस्मादन्यतरत अक्ष्कारणं युक्तम् ॥२९॥ द्विविधप्रजाव्यतिरेकेण प्रजान्तराभावात्सर्वप्रजालाभाय याज्यानुवाक्यायुगलयोरुक्तं वैलक्षण्यम् ॥३०॥ The explanation of ३१. ३२. is wanting in ABC. । पक्षान्तरमाह । न पूर्वां पौर्णमासीमुपवसेत् उत्तरामेव । तस्मिन्पक्षे गुणमाह । यथा कश्चित्परराष्ट्रं प्राप्य प्रतिमुखं पलायमानं हननोद्योगरहितं मन्यकचूर्णितं करोति ॥३३॥ इत्थं पक्षान्तरं सोपपत्तिकमभिधाय प्रथमं पक्षं सिद्धान्तयितुं पुनरुपादत्ते । यथा कश्चिन्मन्दोऽन्येन पूर्वमेव पातितं पुनः स्वयं पिंष्यात् । उत्तरानादरे कारणान्तरमाह सोऽन्यस्येति । उत्तरोपवासी अन्येन यत्कृतं कार्यं तस्यानुकारी अन्येनाध्यवसितस्य पुनराध्यवसायी भवति । संप्रत्युपवसन्तं दृष्ट्वा तदनुकर्तुं स्वयमपि परश्वस्तावुपवसतीत्येवं प्रतिभवनात् ॥३४॥ संप्रतिपक्षं सिद्धान्तयितुमाख्यायिकामाह । संधयः विस्रस्ता आसन् । ऋतुमुखानि वसन्तादीनि ॥३५॥ संहातुं संगतो भवितुम् । सोमव्यतिरिक्तपुरोडाशादिसाध्या हविर्यज्ञाः ॥३६॥ स एव प्रजापतिः कालात्मकः दृढपर्वा संवत्सरमध्ये यदन्नं व्रीह्यादिरूपं पक्वं भवति तत्सर्वमभिलक्ष्य भोक्तुमुत्थितवान् कालावयवानां विच्छेदाभावात्तत्कालोचितमन्नं भोगायोग्यमासीत् (भोगयो° the mspts.) । इदानीमुपवासयोग्यं पर्व विधत्ते संप्रति हैव पर्वविस्रंसनसमकालऽएव प्रजापतेः पर्व संप्रत्युपवसन् चिकित्सितवान्भवति । प्रजापतिवत्स्वयमपि सर्वान्नादो भवति ॥३७॥ आज्यभागस्थाननियममाह ॥३८॥ अथ केषांचित्पक्षमाह । अविज्ञान्यमिव विज्ञानेन हीनमिव वैषम्याभावेन सामान्यस्थानविज्ञानस्याशक्यत्वात् ॥ तस्य कस्य पुरस्तादित्यत आह हवींषीति । उत्तरहविःपुरोभागे विशेषमाह यत्रोऽइति ॥३९॥ आज्यभागयाज्यानुवाक्ययोर्यादृग्जुषाणवैलक्षण्यं पूर्वमुक्तं [क° २७.] तदपि तयोश्चक्षुष्ट्वप्रयुक्तम् । अस्थन्नस्थनि मुखे अस्थिमये सति अक्ष्यजुषोः [अक्षुषयोः A. अक्षजुषाणयोः?] काठिन्यमृदुत्वात्साम्यादस्थ्यनस्थ्यात्मता ॥४०॥ आग्नेयसौम्ययोराज्यभागयोर्यच्चक्षुष्ट्वं लौकिकचक्षुःसाम्येन समर्थयति । अन्वायत्ते अनुप्राप्ते । आजरसं वयोहानिपर्यन्तं चक्षुर्मोघं न भवति अमुष्मिन् स्वर्गलोकेऽपि सचक्षुरेव संभवत्याज्यभागयोश्चक्षुष्ट्ववेदिता ॥४१॥ २ ॥६॥

अथामावास्यानि हवींषि विधातुमाख्यायिकामाह । अबलीयानहमिति मत्वा नास्तृषि स्तृङ् हिंसायां लुङ् अहं न हिंसितवानस्मीति भीतः सन्पुनर्बाधशङ्कया निलीनोऽभूत् । अत्यन्तं विप्रकृष्टदेशं गतवान् परावदिति दूरनाम [निघ॰ ३.२६.] तस्योपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थ इति [पा॰ ५.१.११८.] मतुप् ॥१॥ लब्धेनेन्द्रेण सह एतां रात्रिं रात्रिशब्दो दिनस्योपलक्षणः कृष्णामप्यमावास्यादिवसं संवासितवान् । स इन्द्रो देवानां धनरूपो वासयिता वा यत एवं यतश्च देवानां मध्ये वीरः अतस्तदागमनायास्यैर्विलम्बो युक्तः ॥२॥ अस्माकं य इन्द्रः प्रवासमकरोत्स नो वसुरस्माकमग्निना सह वसतीत्युक्त्वा ताभ्यां सन्निभावेन सह वसन्नामिन्द्राग्निभ्यामेतद्द्वादशकपालं हविरिति शेषः प्रयच्छाम इत्यर्थः । मानुषं मनुष्येभ्यः कर्तव्यं सत्कारणम् ॥३॥ व्यस्मये विस्मितोऽभवं विगतप्रबले स्मयदर्शनात् अतः कृशोऽस्मि तस्मादिदं काठिनं पुरोडाशं मां न प्रीणयति अतः मम प्रीतिकरं हविः संपादयत ॥४॥ स एत्त्राभयतश्चन्द्रदर्शनरहितायां संपूर्णामावास्यायां भूलोकमागत्याप्स्वोषधीषु च प्रविशति स प्रविष्ट एव चन्द्रमा देवधनं यत एषां व्रीहियवसोमादिरूपेणान्नं भवति । इह भूलोके ओषधिषु ॥५॥ तमनुप्रविष्टं सोमं गोभिरनुक्रमेण विविधं स्थापयित्वा धारयित्वैव समभरन् । तत्प्रकारमाह यदोषधीरभक्षयन्गावस्तेन ओषधिभ्यः सोममभरन् तथानुप्रविष्टसोमा अपः पिबन्ति गावस्तेनाप्सु ॥६॥ न श्रयते न तिष्ठति न सात्म्यं भजते । सृतेन पक्वक्षीरेणैव तमश्रयन् ॥७॥ यद्यपि तैत्तिरीयके प्रथमं सृतं पश्चाद्धीति क्रमस्तथाप्यत्र सायंप्रातर्दोहाभ्यां दधिपयसोः संभवादनेन क्रमेणाभिधानमिति द्रष्टव्यं तत्प्रशंसति तत्प्रथमतश्चन्द्रात्मकमेतच्छृतरूपेण परिणतं वस्तुतः समानमेकरूपमेव । the explanation of the rest of the kandikâ is wanting in ABC. ॥८॥ अंशुः सोमः यथाप्याययेदेवं सांनाय्यमपि तथा पीतवतां पाप्मानं हरिमाणं शरीरहरितत्वमपहन्ति ॥९॥ विहितस्य सांनाय्यस्याधिकारितां निश्चेतुं केषांचिन्मतमाह । अनवरुद्धा न संपन्ना ॥१०॥ स्वाभिमतं पक्षमाह । नन्वत्र विषये अन्तरेण मध्ये एव श्रुतवन्तः स्म इन्द्रेणोक्तं वचनम् तत्प्रमाणत्वेन पुनः श्रावयन्निगमयति ॥११॥ अमावास्योपवासस्य कालं विधित्सुः पुरा कल्पमाह । पौर्णमास्यां क्रियमाणो यज्ञविरस्ति तद्वृत्रहननसंबन्धि वृत्रहननाय तदन्तर्गतनिगमनावसरे एकादशकपालोपांशुयाजहविषोः प्रदानात् आमावास्यं तु हविर्वृत्रहत्यमेव वृत्रं हतवत इन्द्रस्याप्यायनार्थं कृतत्वात् । वृत्रस्य चन्द्रत्वं प्रागुक्तम् see ६.३.१७. । एनं वृत्रमेतेन हविषा । अतः सर्वपापक्षयाय चन्द्रदर्शनरहितायां शुद्धामावास्यायामेवोपवसेदित्यर्थः ॥१२॥ उपवासतिथिविषये केषांचित्पक्षमाह । ते चन्द्रदर्शनयुक्तायां चतुर्दशीयुक्तामावास्यायामेवोपवसन्ति यस्मिन्नहनि अव्यवहिते एव भविष्यति काले उदयं न प्राप्नोतीति असौ अविप्रकृष्टं प्रत्यक्षं (विप्रकृष्टमप्रत्यक्षं?) चन्द्रारथं (?थ A.?) खलु देवानामविक्षीणमन्नं भवति अथ चन्द्रक्षयसमनन्तरमेवैभ्यो देवेभ्यः वयमितो लोकात्प्रदास्याम इति । दृष्टोपवासपक्षदोषाभिधानपुरःसरमदर्शनोपवासमेव समर्थयते असोमयाजी वित्यादिना तुशब्दः पक्षं व्यावर्तयति असोमयाजी क्षीरयाजी भवति समेव नयेदिति निगमितत्वात् असौ हैव इतं क्षीरमेव लोकान्तरवर्ति सत् सोमो राजा भवति ॥१४॥ अस्तु । ततः किमित्यत आह । यथा पुरा आमावास्यातः पूर्वदिवसे गावः केवलाश्चन्द्रानुप्रवेशरहिता ओषधीरुपभक्षितवत्यः केवलं चन्द्ररहितमेव पयो दुह्रे दुहते एवं तत्क्षीरयजनं चन्द्रानुप्रवेशरहितं

केवलं भवति अतो दृष्टोपन्यासे चन्द्रस्यौषधीष्वननुप्रवेशेन केवलत्वात्तदानीं क्षीरस्य चन्द्रात्मकान्तराभावात्स पक्षो न युक्त इत्यर्थः । अस्तु । को दोष इत्याशङ्क्यावश्यं चन्द्रानुप्रवेशवता क्षीरेणभवितव्यमित्याह एष वाऽइति एतत्सांनाय्यब्राह्मणवद्व्याख्येयम् । तममावास्यायामप्स्वोषधीष्वनुप्रविष्टं ताभ्य क्षीररूपेण संभृत्य आहुतिभ्यः सकाशात्पुनरुत्पादयति क्षीरयाजी । स एषोऽमुं लोकमागतः पुनराहुतिद्वारेणान्तरिक्षऽउत्पन्नः प्रतीच्यां दिशि दृश्यते ॥१५॥ तदेतच्चन्द्राख्यमन्नं रश्मिमति ॥१६॥ चन्द्रोपक्षयऽएवास्यप्रच्यवः च्युतस्य च भूलोकप्रवेश उक्तः । निष्ठ्या नीचाः उक्तार्थश्चान्निकृष्टतराः ॥१७॥ तपन्नादित्य एवेन्द्रः परमैश्वर्ययोगात् चन्द्रस्य वृत्रत्वं प्रतिपादितम् पुरा अमावास्यातः पूर्वदिवसंप्रत्यस्तं ह्यमुदितोऽपि अर्थनं सूर्याख्यमिन्द्रं प्रत्यमुममावास्यादिवसं प्रति समीप एव आगच्छति अथ इन्द्रस्य विवृतं मुखं प्राप्नोति ॥१८॥ तं ग्रिसन् सूर्य उदेति ॥१९॥ पूर्वस्यां दिशि भक्षितः पश्चाद्भागे निर्गतो रेखामात्रो दृश्यते न च पुनः कलाक्रमेण तस्यैव सूर्यस्याश्रवाय प्रवर्धते ॥२०॥ श्रिशिश्रयानः शत्रून्निरत्रा ॥२१॥ ४ ॥६॥

प्रधानयागः सकलः साख्यानः संप्रकीर्तितः । प्राधान्येनाथ तद्धर्मा निरूप्यन्तेऽथ सप्तमे ॥ तत्रादौ संनिहितत्वात्सांनाय्यधर्माः प्रथममुच्यन्ते । तत्र वत्सापाकरणार्थशाखाछेदं विधास्यन् तदुचितं शाखायाः पर्णं सार्थवादमाह । यत्र यस्मिन्देशे गायत्री पक्षिरूपेण सोममभिलक्ष्यानयनायागच्छन्त्याहरन्त्या ("च्छदाह"?) अपाधस्ता (?°वस्ता AC.) अधस्तात्प्रदेशेऽभ्यायत्य पर्णं प्रचिच्छेद वाशब्दश्चार्थे गायत्र्याः सोमस्य च । पतितात्पर्णादुत्पन्नः पलाशः तस्मात्सोमगोशस्यैव संपादितप्रायत्वादस्यैव शाखाच्छेदनम् ॥१॥ समवासीत्ति संयोजयत्ति । वायोर्गवां तर्धकावसमर्थनाय सर्वगणद्धर्धकतामाह ॥ शाखान्तरे पठितं मन्त्रमनूद्य निराचष्टे see तैत्तिरीयसं° १.१.१. । यदेनं भागं ब्रूयाद्यजमानस्य द्वितीयः शत्रुरुपागच्छति अतो न ब्रूयात् ॥३॥ व्याकृत्य पृथक्कृत्य । यज्ञं यज्ञसाधनं क्षीरं संभरेयुः ॥४॥ अदः अग्नये हविर्ग्रहणादौ see १.२. १०. ॥६॥ तद्ब्रह्मणाव एतन्मन्त्रपाठेन शाखायै पशूनां परिदानम् तदधीनत्वेन रक्षणार्थम् ॥८॥ दोहनार्थं तस्यां पवित्रं कुशद्वयात्मकं त्रिवृता बध्नीयात् ॥९॥ अमावास्यायां रात्रौ संनयतः क्षीरस्यान्यार्थत्वेन नियोगात् अग्निहोत्रस्य द्रव्यान्तरं विधत्ते । इन्द्रार्थस्य दुग्धस्यागन्यार्थत्वस्यायुक्तत्वात् ॥ दोहकालोपलक्षणार्थं जुह्वति समकालं तद्धोमे परिसमाप्तऽएव उक्ता सांनाय्यस्थाली अध्वर्युणा श्रपणप्रदेशे उपक्लृप्ता भवति तस्याः समानयनानन्तरं उपसृष्टां वत्सेन संगतां प्रस्नुतादिति दोग्धारं प्रत्यध्वर्युराह यदा उपसृष्टा तदा उपसृष्टेति दोग्धा ब्रूयात् स च शूद्रव्यतिरिक्तो भवेत् ॥१०॥ यज्ञे यथा घर्मं प्रवर्ग्यं प्रवृञ्ज्यात् एवं स्थाल्यधिश्रयणेन प्रवृणक्ति प्रवर्ग्यं कृतवान्भवति अतो यज्ञसंपादनम् । ह्वला नाशः ॥११॥ प्रागग्रं स्थाल्यां निदध्यात् । पवते गच्छति ॥१२॥ सांनाय्यस्य सोमात्मकत्वात्तत्पवनसाधनदशापवित्रवदस्याप्युदगग्रत्वं युक्तम् ॥१३॥ वाचा मन्त्रेण साध्यत्वाद्वागयज्ञः ॥१५॥ पयस आसेचनसमयेऽध्वर्युर्जपति ॥१६॥ अतः परं वाङ्नियमं विसृजेदथ काममिति ॥१७॥ दोहनपात्रक्षालनोदकस्य पुनः क्षीरे समर्पणमाह । उदन्ताकमुदकबिन्दुधाराम् पल्यङ्ग्य परितो गमयित्वा दोहपात्रऽउदकमासिच्य प्रक्षाल्य । पयसोऽवशिष्टं यदल्पमपि क्षतमभूत् तदपि इह भवेत् । क्षीरस्य कार्त्स्न्याय । उदकस्यापि क्षीरोपादानतामाह । तीव्रीकरणं सारवकरणम् । आतञ्चनद्रव्यं सूत्रकार आह

[काण्व° ३.४.२.११.] प्रागभुतशेषेणेति यवाग्वेत्यर्थः ॥१८॥ सोमस्य देवानामातिप्रियत्वात्कीर्निं तेनैव [°नैतद्द्रू° A.] द्रव्यं तेभ्यः स्वादु करोति ॥१९॥ नेत्वीरमुपरिभागे अवमृशेयुः ॥२०॥ ॥२१॥ १ ॥७॥

अवदानस्वरूपं विवक्षुराख्यायिकामाह । अणवे ऽननमेव निमित्तम् ॥१॥ संग्रहेणोक्तं विवृणोति ॥२॥ अनुब्रुवीत अनुवचनं कुर्यात् अधीयेत । अप्रीणां संबन्धी वेदाख्यो निधिः ॥३॥ वासयेत गृहान्नादिप्रदानेनेदानीमवकाशं प्रयच्छेत् ॥५॥ अवदयते दयतिर्दानार्थः । अवप्रत्यर्पणं देवानां स्वभूतमृणं विभज्य दत्तवान्भवति । यत्किं च चरुपुरोडाशादिकमग्नौ जुहोति तदवत्तं हविरवदानमिति प्रसिद्धं भवति ॥६॥ अनुवाक्यात्मकमिदं खलु प्रथमम् । एवं क्रमेण पुरोऽनुवाक्याद्याश्चतस्रो देवताः क्रमेण चत्वार्यवदानान्यनुप्राप्ताः हिशब्दश्चार्थे । कस्मै प्रयोजनाय पञ्चममवर्यंत्तदभिमानिन्याः पञ्चम्या देवताया अभावात् ॥७॥ अथ पुनश्चतुरवत्तमेव स्थापयति एतदिति । एतदेव कुरुपञ्चालदेशे प्रसिद्धम् अतस्तत्र प्रज्ञातवादनुष्ठानसंप्रदायानुरोधेन चतुरवत्तमेव कर्तव्यम् ॥८॥ अवदानस्येयत्तां विधत्ते । इवशब्दोऽनर्थको वाक्यालंकारे । यावन्मात्रमेव अङ्गुष्ठपर्वमात्रमेव । आधिक्यदोषमाह ॥९॥ इदानीं चतुरवदानप्रकारं दर्शयति । पुरोडाशांशौ द्वौ तदध उपरि चोपस्तृताभिघारिताज्याभ्यां चतुरवत्तवत् पुरोडाशस्योभयत आज्यकरणं प्रशंसति द्वे वा इति । सर्वाप्याहुतिः सोमाज्यभेदेन द्विविधा तत्र सोमस्य स्वरूपेणाहुतिवादाज्यापेक्षैव नास्ति अवशिष्टा हविर्विशेषमुपमावाज्याहुतिर्का भवितव्यौ ॥१०॥ अनुवाक्यायाज्ययोः क्रमेण देवताह्वानहविःप्रदानसाधनत्वं वक्ष्यते आह्वातव्यानां देवानां द्युलोकसंबन्धात्तयोः क्रमेण द्युभ्वात्मकता तयोः स्त्रीलिङ्गत्वाद्वन्द्वे वषट्कारस्य पुल्लिङ्गत्वात्सह मिथुनतास्ति ॥११॥ पुरोऽनुवाक्यादीनां द्युवात्मकताभिधानस्य प्रयोजनमाह । तयोः समनन्तरं वषट्कुर्यात् । वौषडित्युच्चारणकाले वा समनन्तरं वा प्रदानमस्तु सर्वथा वषट्कारात्प्राक् न जुहुयात् ॥१२॥ प्रदानस्य वषट्कारानन्तर्यं प्रकारान्तरेणोपपादयति तत्पात्रोद्धारपूर्वकप्रदानमिव भवति । उक्तविपरीतत्ये दोषमाह । भूमौ निदग्धं प्रास्तं इत्युक्तेनोपयोगाभावाद्दग्धम् । अमुया अनेन वषट्कारात्पूर्वकालहोमेन दग्धं स्यात् ॥१३॥ पुरोऽनुवाक्यायाज्ये गायत्रीत्रिष्टुभौ कर्तव्ये इति विधातुमाह । असौ द्युलोकः । अनुवाक्याया गायत्रीवे द्यावापृथिव्यावुभेऽअपि गोप्रितवान्भवति ॥१५॥ अमुष्या अधि द्युलोकस्योपरि । एते द्यावापृथिव्यौ । तस्मात्सायुज्यादिमे सहाभ्यवहरतः द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहेति सह प्रदानात् अथवा वृष्ट्यन्नयोः परस्परसापेक्षत्वात्सह भोगः ॥१६॥ अनुवाक्याया उच्चारणधर्ममाह । अञ्जयन्निव वर्णानालोडयन्निव शनैः अञ्जतिर्गत्यर्थः ॥ कार्यमिदं चाह अनुवाक्यया यष्टव्यदेवामाह्वयति याज्यया हविःप्रदानसाधनम् ॥१७॥ पुरस्तात् मन्त्रस्य पुरोभागे लक्षणं यष्टव्यदेवनाम (°वानाम AC.) [य]स्यां सा पुरोऽनुवाक्या । अमुष्या अधस्ताल्लक्ष्माणीव अधोभागे तेषां परिभ्रमणात् ॥१८॥ उक्तं पुरस्ताडुपरिष्टाल्लक्ष्मैव विशिनष्टि । यस्या अनुवाक्यायाः प्रथमात्पदादर्ध्वः प्रत्नेन सोम गोर्भिरित्यादिलक्षणां यष्टव्यदेवतां ब्रूयात्सैव समृद्धानुवाक्या याज्या तु सा समृद्धा यस्या उत्तमात्पदादिऽवाह्वा अग्ने चक्षुष इत्यादिकादभिहितायाः देवताया उपरि वषट्करोति ॥२०॥ याज्यानन्तरभाविनं वषट्कारं विभज्य विधाय प्रशंसति । वौगित्युच्चारणं कुर्यात् वौगित्येतदौकारस्थाने आकारे कृते वागिति भवति । तस्मादेवं वौषडिति

वषट्कुर्यात् ॥२१॥ इत्थं दर्शपूर्णमासोभयसाधारणमवदानादिकं वषट्कारान्तं धर्ममभिधाय न (!) तत्प्रसङ्गाद्यवादिशब्दाभिधानद्वारेण दर्शपूर्णमासयागं प्रशंसति । द्वायं पैतृकं विततम् ॥२२॥ संवृञ्जीमहि अपहरेमहि । समवृञ्जत स्वाधीनं कृतवन्तः ॥२३॥ यौतीति यवः तस्य यवेति नाम । तेनापूर्यमाणपक्षेण समनुद्रयन् ॥२४॥ अयवनादमिश्रणाद्यवा शुक्लापक्षः । अहोरात्रमाससंवत्सराणामपि नाम दर्शयति । यवशब्दाभिधेयान् शुक्लकृष्णपक्षान्[य]तीति मासो यव्यः । सुदु एकः स्वेकः सर्वस्यापि कालस्य तत्रैवान्तर्भावात्संवत्सर एक एव कालः मकारोप[यु]क्तेन सुमेक इति परोक्षनाम संपन्नम् । प्रसङ्गाद्यवादिनामाभिधाय प्रकृतमुपसंहरति यवा चेति यवा अयवा च हि यवनोवायर्वत्येष (!?) भवति यवमस्योभयानुगतत्वात् अथवा देवैरेवायवात्मकस्य कृष्णपक्षस्यापि यवनात्पक्षद्वयमपि यवा । अत एतेषां यवादीनां मध्ये येन निमित्तेन ना (!) होता भवेत् तत्कार्यं याविहोत्रम् [°र्यां यावि° A.B.C.] । तैत्तिरीयकेऽपि ऋतव्या उपदधातीत्यत्र [५.४.२.] चयनप्रकरणे यवाद्यो व्याख्याताः ॥२६॥ २ ॥७॥

अथाग्नये स्विष्टकृद्यागं तस्य प्रधानयागसमानत्वं च विधातुमाख्यायिकामाह । पशुभिमानी देवो रुद्र इह यज्ञवास्तावुषित्वा [°स्तवषोषि° A.B.C.] द्युलोकाद्रौनोऽभूत् अत एव वास्तावेव स्थितत्वाद्रुद्रो वास्तव्य इति ब्रह्मविदः कथयन्ति ॥१॥ स्वयं यज्ञप्रदेशं (यज्ञाप्र° B. यज्ञं विप्र° A.) प्रत्युत्क्रमा (°त्युच्चक्राम?) स क्रुद्धो (?समजा B. सेमजो AC.) भूलोकस्यां दिशि स्विष्टकृत्काले यज्ञं प्रतिताऽभुवस्थो ॥३॥ अमुं यज्ञं विमृष्टं मा कार्षीः । यज्ञं समबृहत् ऊर्ध्वं प्रापयत् न च हविरादिकं बहिः क्षिप्तवान् तथा किमपि यज्ञाङ्गवानां न हिंसितवान् ॥४॥ तेषां सर्वेषामाहुतिर्ज्ञता ॥५॥ यावन्तः प्रदानशेषास्तेभ्यैकैकमवदानं कुरु ॥६॥ अवशिष्टभाक्त्वेन रुद्रस्य वास्तव्यप्रसिद्धिमाह ॥७॥ प्राच्यादिदेशभेदेन शर्वादिनामभेदेऽपि देवतैकैव ॥८॥ स्विष्टकृतऽइति विशेषणस्य कारणमाह । वयि अमुत्राहवनीयदेशे आहुत्याधारभूते सति ॥९॥ अथ स्विष्टकृन्निगदमभिदधाति (till to k. १५.) स होता स्विष्टकृदनुवाक्यानन्तरं ये अग्ने त्रीणि प्रयाजाज्यभागादिदेवा स्विष्टाः तान् तं स्विष्टकृतमग्निं च संपश्यति संस्मरेत् संभूयानुवदेत् संदर्शनप्रकारमनूद्य क्रमेण व्याचष्टे अयालग्निरित्यादिना (ल A.B.C.) अग्नं स्विष्टकृदग्निः प्रथमाज्यभागदेवस्य प्रियाणि धामानि निःशेषाण्ययाड् इष्टवान् तत्तन्नैतद्भागपाठेन प्रथमाज्यभागं स्विष्टं कृतवानित्युक्तवान्भवति । एष स्विष्टकृन्निगदः आवाहननिगदेनैव व्याख्यातप्रायः see ४.२.१६. ॥१०॥ एतेन यक्षद्ग्नेरिति भागेन भूयसीं प्रीतिमुत्पादयन् । सर्वशोऽपि संतुष्टत्वाय स्विष्टकृत्त्वकारणस्य प्रकाशनादेवं संपश्येत् ॥११॥ देवतां देवतानाम पूर्वमयाड्कारात्प्राक् । तादृशं स्विष्टीकारणस्यैवानभ्यर्हितत्वेन (°त्वात° BC.) प्रथमं निर्देष्टव्यत्वात् ॥१२॥ यजत्यनेन । स्विष्टकृत इदानीमपि अकृतत्वाद्याडिति नोच्यते । यथा आवाहिता देवताः सर्वा अयोष्ट एवं स्वं महिमार्थमपि यष्टव्यं । यत इतः प्राक् किं चन स्वाय महिम्नऽइदं हविरिति न क्रियते तस्मादत्र स्विष्टकृन्निगदाभिधानसमये तत्रेन स्वं महिमानमित्यनेन तं प्रीणितवान्भवति ॥१३॥ रुद्रशब्देनाग्निरुच्यते तदुपप्रीतित्वात्प्रज्ञा अपीयः । एड्याः पुनः पुनरिड्याः (?इष्ट्या B. यष्टा CA.) । यायजूकाः इज्याशीलाः ॥१४॥ जातवेदा आहुत्याधारः स्विष्टकृदग्निः हविः सौविष्टकृतं सेवताम् ॥१५॥ इत्थं स्वि-

च्छन्दिमिदं व्याख्याय तस्य याज्यां पुरोऽनुवाक्यां चाह । अत्रस्तने अत्यन्तं योग्यं । अयं स्विष्टकृद्यागः तृतीयसवनस्थानीयः अन्तिमत्वसाम्यात् ॥१६॥ स्विष्टकृतो हुतावशिष्टत्वप्रत्वादे-तदस्य वास्तुस्थानीयं । प्रजापतेः बलवद्याः उग्रावासभ्यः सकाशादिन्द्रेण सहोत्पन्नवाशिष्ट-मिन्द्रियम् ॥१७॥ पेसुकमभिवर्धनशीलम् पिस्यति अतिवृद्धो भवति ॥१८॥ पतन्नेकं आज्ञं भूमौ प्रसारितवान् स आज्ञविलिस्तोऽभूत् । अपत् प्राप्तमभूत् । सच्छन्दसौ समानच्छन्दस्के ॥१९॥ स्विष्टकृदवदानहोमप्रदेशयोर्विशेषमाह । उत्तरादिशो (°त्पूर्वदिशो ABC.) लोकपाल-त्वेन रुद्रसंबन्धः सर्वशास्त्रप्रसिद्धः ॥२०॥ उत्तरदेशे प्रदानेऽपि प्रधानहविषा सहासंस्पर्शं वि-धत्ते । प्रधानाहुतिभ्यः सकाशादभ्यर्धे संनिहितप्रदेशऽएव न तासां स्थाने । विपत्ते बाध-माह इतरा इति । इतराः पशुफलजनकाः । यदि ताभिः सह स्विष्टकृदाहुतिमासञ्जयेत् त-दा रुद्रेण सह पशून्योजयेत् अत यजमानस्य गृहावस्थिताः पशवः समीपऽएव म्रियमाणाः प्राप्नुयुः ॥२१॥ आहवनीयगार्हपत्ययोरन्यतरस्मिन्हविःश्रपणं विधास्यति तदर्थं तयोराधान-प्रदेशपरिमाणं विधातुमाह । यस्त्विह भूमावेवावशिष्टः स गार्हपत्यः तस्मादिदानीमपि दिवं गन्तुकामा एतमाहवनीयं यज्ञसाधनं गार्हपत्यात्प्राग्देशे यजमानायोजयेयुः ॥२२॥ विक्रम्यते ऽनेनेति एकपादप्रक्षेपपरिमितः अंशो विक्रमः । गार्हपत्यमवधीकृत्य ॥२३॥ गार्हपत्ये अप-येयुरिति यस्तोऽपसखलः अपस्खलनाम च हविषां भवति । फलितानां व्रीह्यादीनां तुषवि-मोकादिसंपादनप्रदेशः खलः यथा व्रीह्यादिराशिः खलादबहिरपि प्राप्तो व्यर्थो भवति ए-वमन्यत्रश्रपणमपि ॥२६॥ अन्येषां पक्षमाह । यस्मादेष आहवनीयः आहवनार्हः अथ एष पक्वस्य हविषो होमाय योग्यो न आमस्य पाकाय ॥२७॥ अग्नेः परिस्तरणं विधातुमाह । ए-वकारेण स्वतर्पणादपि ब्राह्मणतर्पणमेव श्रेय इत्ययमर्थो द्योत्यते । यजमानो ब्रूयात् ॥२८॥ ३ ॥७॥

The commentary of *Harisvâmin*, the extracts out of which are now beginning, is much shorter, than that of *Sâyaṇa*, and leaves the greater part of the text unexplained. प्राशित्रावदानविध्यर्थमाख्यायिकामाह । प्रजापतिः प्राणपिण्डलोककालयज्ञात्मा । अभिध्यातवान् लोकात्मना दिवं कालात्मना उषसं प्राणपिण्डात्मना अन्त्येभ्यो मृगो रोहितं (?) रोहिणीनाम नक्षत्रं यज्ञात्मना वाचम् । मिथुनी मिथुनवान् ॥१॥ दुहिता न गमव्येति संधां संधानं मर्यादामतीत्य । व्याध ताडने ताडयेषुणा । इकब्दोऽवधारणार्थः नू-नंशब्दो यस्मादर्थे यस्मान्नथैव तदास ॥३॥ क्षमया क्षमायां (क्षमयां ABC.) पृथिव्याम् । त-दाग्निमारुतं नाम शस्त्रं तस्मिन् तदभिरुयाख्यायते see ऋक्संहि° ८.१.२७.२. ॥४॥ यदिदामि-षोरनीकं यज्ञसाविलिप्तं तद्यथा न वृथा स्याद्यथा च प्रधानाहुतेः न महत्स्यात्तथा उपायं जानीत ॥५॥ प्रसन्नः एव ब्राह्मणाक्षेपः किं चित्तु वक्ष्यामः ॥ नो इति प्रतिषेधः नु इति वा-क्यपूरणः । दतः दन्तान् ॥७॥ ततो बृहस्पतिप्राशनादर्वाक् ॥८॥ संमादन्त्वभावाद्यदत्र किं-चिदशातं तन्निर्मिमीते बहिः करोति निष्कर्षति । पशुत्वमिडायाः प्रसिद्धं पशवश्च रुद्रादुत्त-णीया अतो हृद्रिये प्राशित्रे दक्षेऽप उपस्पृश्येडावदेया ॥९॥ स्रदत् (°दन् C. °दप B. °दच A.) स्रद स्थैर्ये हिंसायां च [धातु° ३.१३.] अल्पतरत्वादस्थिरमगाढबलं निःसारणावद्भवति इ-तरथा तु चतुर्गृहीतं महत्त्वाद्गाढं स्यात् ॥१०॥ तिर्यक् प्रजहीत (!) ओहाङ् गतौ [धा° २५.

७.] प्रगाह्येत्प्राशित्रम् ॥१२॥ तत्प्रतिगृह्णातीत्यत आरभ्य ब्रह्मवं प्राह (प्राय AC. प्राशिय B.) आध्यायसमाप्तेः ॥१३॥ अथ परिजाल्य पात्रं नाभिमालभतऽइति शाखान्तरात् इति शेषः ॥१७॥ अथास्मै ब्रह्मभागमित्याध्वर्यवम् । प्रतिविद्वानः जानन् एष मे भाग इत्याशयः ॥१८॥ आ ए- तस्मादध्वर्युवचनात् । पाकयज्ञार्हया इडया पाकयज्ञेषु हुतशेषो भक्ष्यते तेन पाकयज्ञाईत्युच्य- ते । ब्रह्मा हि प्रायश्चित्तैर्यज्ञं भिषज्यति ॥१९॥ अनुयाजप्रसवविधिः । यस्मात्त्वमेतेऽध्वर्यवो यज्ञं प्राजर्बृहस्पतये च न मह्यं मनुष्याय तेन कारणेन त्वमनुज्ञया यज्ञादीनवपालय ॥२१॥ सूतिर्गतौ ॥२२॥ ४ ॥७॥

इडाब्राह्मणमेतत् तत्रेडाया मानवीमिडा देवता त्वकुं मानवी घृतपदी मैत्रावरुणीत्ये- तानि च निगदपदानि व्याख्यातुमितिहासः प्रवृत्तः । स चेतिहासः प्रसन्न एव किंचित्तु दर्शयामः । अवनेज्यते हस्ताद्यनेनेति अवनेग्यं कारणे कृत्यः । परिचारकाः आनीतवन्तः । भाविनोऽर्थस्य सिद्ध्यर्थं देवतैव मत्स्यरूपेणाजगाम ॥१॥ पाल रक्षणे । वहतीत्योघः उदक- संघातः स इमा भरतवर्षनिवासिनीः प्रजा निःशेषं वोढा देशान्तरं प्रापयिता ॥२॥ क्षुल्लकाः क्षुद्रकाः अल्पकाः । गॄ निगरणे निगरति । बिभरासि बिभ्रियाः पुष्णियाः । अतिवर्धे अति- रिच्य वर्धितास्मि । कर्षूः खातिका ॥३॥ शश्वच्छब्दोऽत्र सामर्थ्यात्क्षिप्रवचनः झषो महाम- त्स्यः । ज्येष्ठं वृद्धतमम् । इतिथीमित्यभिनयः तेन संख्येयाः समादर्शितवान् इयतीनां दशा- नां द्वादशानां वा पूरणीतिथी इयतिथीं यावतिथीं तावतिथीमिति प्राप्ते छान्दसो यशब्दावश- ब्दलोपः । समा संवत्सराः मामुपासासे उपासीथाः ॥४॥ नावमुपकल्प्य मत्स्यमुपासितवान् ओघे चोत्थिते नावमधिरूढः । शृङ्गे भवितव्यतयैव निष्पादितं । उत्तरं गिरिं हिमवन्तम् ॥५॥ समवायात् एकीभावाय अधः गच्छेत् अवतरेत् ॥६॥ पिब्दमाना पिबद् [°वधृ AC.] क्षरणे घृतप्रभवत्वात् घृतं स्रवन्ती सुस्निग्धा उदकादुत्थिता ॥७॥ आवयोर्दुहितेति ब्रूष्वेत्यूचतुः । अपिवं भागः तं प्रार्थितवन्तौ । तत्र भागिवं वा असौ वाशब्दः शब्दार्थे जानातिश्च प्रतिपूर्वो द्रष्टव्यः प्रतिज्ञातवती च न च प्रतिज्ञातवतीति यावता मैत्रावरुणीति व्यपदिश्यते तावत्प्रतिज्ञातवती यत्र तस्याः किंचित्ताभ्यां श्रूयेतेत्येवं न प्रतिज्ञातवती ॥८॥ अजीजनथाः जनितवानसि । म- या हेतुभूतया मय्युपह्वयमानायामुपह्वतो यजमान इत्येतेन होतृवचनेन यामाशिषमाशासि- ष्यसे ॥९॥ उपस्तरणादिविशेषः शाखान्तरात् पशुप्रभवघृतादिप्रभवत्वात्पशव इडा ॥१२॥ इ- हेत्यभिनयेन प्रदेशिनीपर्व मध्यमं दर्शयति । शाखान्तरात् ॥१४॥ हेवन्तं शाखान्तरादेव ओष्ठ- योरित्यत्राविशेषेण निलिम्पेदिति श्रुतम् शाखान्तरे वधरमधरऽउत्तरमुत्तरे । किं पुनर्निलिम्पते दूरत्वात्संनिधानाददनीयत्वाच्च आस्यम् तत्रास्ये तदेवैनां प्रापयतऽइति इडानिष्क्रयवचनादे- डमेवास्यमिति गम्यते ॥१५॥ निलेपार्थवादोऽयम् तनिष्ठं तनुतमम् पाकयज्ञा मनुष्यप्रधा- नत्वान्मन्दतरवीर्या । इह तनिष्ठे देशे । एतामिडामेतयदोष्ठयोर्निलिम्पते तत्पुरा रक्षोभ्यो या- वदेवार्थेऽप्युपह्वानं ध्रुवा नागच्छति रक्षांसि तावत्प्रापयने प्राणेष्वेव हूयतऽइति वक्ष्यते तं प्रा- णदेशं प्रापितवान् ॥१६॥ अथान्तरेडावदानमेतत् ॥१७॥ अत ऊर्ध्वं होत्रमिडोपह्वानं विधीय- ते । तदपि द्विविधमुपांशु चोच्चैश्च तत्र प्रथमं तावदुपांशूपह्वानं युज्यते । उपपूर्वो ह्वयति- रप्यनुज्ञायां वर्तते । इयमिडा सर्वैर्ऋत्विग्यजमानैर्विभज्य भक्षणीया तत्र कोऽनतिरिक्तं (नाति- रिक्तां B.) शङ्कानिवृत्तये परस्परमनुज्ञातव्यम् तद्वै तत्साधारणमेवानुज्ञानं मध्यावस्थानीयो (म-

ध्यच° BC. मध्यक A.) होता सर्वैरन्वारब्धः करोति ॥१८॥ इडाया एवैतानि रथन्तरादीनि पृथिव्यादीनि च रूपाणि ततश्च तस्यामुपहूतायां तान्युपहूतानि भवन्ति तेषु चोपहूतेषु सा उपहूता भवति देवतानामननुज्ञातां मनुष्या भक्षयितुं नार्हन्ति अतः सानुज्ञाप्यते । मामित्येतच्च तुल्यहेतुत्वात्सर्वेषामृत्विग्यजमानानां प्रदर्शनार्थम् ॥१९॥ अथोपांशूपह्वयत इति यदुक्तं (k. १८.) तस्य विच्छेदार्थमथ प्रतिपद्यत इत्याह तेनेत ऊर्ध्वं यथाप्राप्तमुच्चैर्वक्तव्यम् ॥२४॥ वत्सा वै दैव्या अध्वर्यव इति नानाय्यं हविः संभवत्यध्वर्युवदित्यभिप्रायः ॥२७॥ सामान्यरूपेण यजमान इति वाच्यं न विशेषरूपेण देवदत्तो यज्ञदत्त इति ॥२९॥ यो मनोरथो यजमानस्य तस्मिन्नयमनुज्ञातः समृध्यताम् ॥३०॥ चशब्दः समुच्चयार्थः । अन्यं तु प्रत्यक्षमेव प्राशिष्यन्ति । अस्मात्तोधारापि ग्रहणं पञ्चनाम्न्या संपन्ना ॥३१॥ यत्र काले होता प्रतिपद्यते इडोपहूतेत्येतं निगदं तदा चतुर्धा कृत्वा पुरोडाशमाग्नेयं शाखान्तरात् बर्हिषि सादयति ॥४०॥ यत्र काले आशिषमुपहूतां यजमान इति होता आशास्ते तदा यजमानो जपति ॥४२॥ पवित्रयोः पवित्राभ्यामिति विभक्तिव्यत्ययः पवित्रपूतास्तनवामह इति वाक्यशेषात् मार्ष्टि आत्मानं शोधयन्ति ॥४३॥ अपिमृजाति संमृजाति ॥४४॥ १ ॥८॥

अनुयाजब्राह्मणमेतत् अथाग्निं कल्पयतीत्यस्मिन्क्रमे (see ३.३.१२.) उल्मुके द्वे ऊर्ध्वं नयन्त्यग्नितः पृथक्कर्तृत्वेऽप्यृत्विग्यजमानाः साक्षादध्वर्युरितरे तदनुज्ञानेन । यातयामो गतरसो गतवीर्यः एतन् एतस्मिन्ननुयाजकाले अग्निर्भवति देवेभ्यो यज्ञमूढ्वाऽभवति ततश्च गतवीर्यत्वादनुयाजग्रहणम् स्यादाभ्यां तु प्राग्नीताभ्यां पुनः संसृष्टाभ्यामगतवीर्यो भविष्यति ॥१॥ अनु यागे नीते पश्चात्सगमयन्ति ॥२॥ उल्मुकसमासेन पुनर्नवीकृतोऽग्निः समिधा सामिधेनीस्थानीयया चैषा त इत्यन्ययर्चा समिध्यते ॥३॥ see ४.४.१५. ससृवान् ससृवांसनिति प्राप्ते तकारलोपः ॥५॥ उत्तरस्यां कण्डिकायां बर्हिषो जगतीत्वं वक्ष्यते अन्यां तु जगत्या अनुयाजेषु प्राथम्यकारणमाह । तद्वै तत्र सामिधेनीषु स्थानविपर्यासं मन्यन्ते विद्वांसः यज्ञागत्यां परिमाणतो ज्येष्ठायामेव तिष्ठमानायामल्पाक्षरा गायत्री प्रथम युज्यते तद्यथायथं कर्तुमिहानुयाजेषु देवा जगतीं प्रथमामकल्पयन् सा च जगती बर्हिः । पापं ज्येष्ठापत्यया कनिष्ठं नेत्पापमेव सत् वस्यः प्रशस्यतरं यज्ञेनेदमसत् तदनुकाराच्च प्रजास्वपि यत्पापं त्रिजन्मन्धुकर्मादिना तद्वस्यः वसुतरं प्रशस्यतरमितास्माद्पापान्मा भूत् ॥१०॥ येयं बर्हिराख्या देवतात्रेज्यते एषा अयं लोकः परिवृढो हि सः ॥११॥ नरः प्रजाः शंसन्ति वदन्त्यस्मिन्नित्यन्तरिक्षं नराशंसः । अन्तरिक्षमु वै त्रिष्टुप् मध्यमत्वादेकादशभागत्वाच्च दश दिश आत्मनैकादश तत्संबन्धाद्वा ॥१२॥ बर्हिरादिषु यष्टव्येषु बर्हिर्यजेत्यादिना होतापि सर्वत्र देवं देवमित्याह न बर्हिराद्येव केवलम् । यस्माच्छन्दोदेवत्या अनुयाजाश्छन्दांसि च देवानां देवाः तस्माद्देवान्यजेत्येवाध्वर्युराह गृहभोगाः पशुमन्त (°मत ABC.) एवेति गृहाः पशवः ॥१४॥ सर्वत्रैव यागे देवताया एव होत्रा वषट्क्रियते अध्वर्युणा च ह्यते अत्र तु अनुयाजेषु न प्राधान्या देवतास्ति बर्हिर्नराशंसयोर्देवतात्वेनाप्रसिद्धेरग्नेश्च गायत्रीप्रधानत्वात् तेन वसुवने वसुधेयस्येति शब्दाभ्यामग्निमिन्द्रं चोपादाय ताभ्यां बर्हिरादीनुपलक्ष्य इन्द्राग्न्यात्मकेभ्यो बर्हिरादिभ्यो वषट्करोति होताध्वर्युश्च तदात्मकेभ्यो जुहोति । वसु हविर्लक्षणं भजति वसुवनिः । वसूनि हवींषि धीयन्तेऽस्मिन्निति वसुधेयः ॥१५॥ वसुवने इत्यामन्त्रितान्तं [against the ac-

cent] वसुधेयस्येति षष्ठ्यन्तं ते कथं अहिर्बुध्निवेति प्रथमान्तेन अहिरादिना संबध्येते । नैष दोषः । एवमु हैतदिति ध्रुवं देऽग्रथ्येते विभक्ती व्यत्ययेन चतुर्थ्यर्थवृत्ते दर्शयति । तस्यापि यास्काचार्येण [यस्का° ACB.] वसुवननाय च वसुधानाय चेति [निरुक्त° १.४२.४३.] तादर्थ्ये चतुर्थ्या एकवाक्यता दर्शिता ॥१६॥१७॥ २ ॥८॥

ऊह वितर्के प्रेरणे वत्र द्रष्टव्यः अन्योन्यविपरीतं नामयति ॥१॥ यस्मादेतत्समाने अभिन्ने व्यूहनकर्मणि विलक्षणमाक्रियतेऽभिव्यज्यते भोक्तृत्वं भोग्यत्वं च तस्माद्यज्ञानुकारेण भूतेऽपि समानादभिन्नात्पुरुषात् भोक्ता पतिः भोग्यश्च भार्या जायेते यथा समाने कर्मणि शुक्लपभृतौ । तथा च ननु (च न AC. च ननु च B.) समानजातीययोर्विवाह एव नास्ति कुतो भोक्तृभोग्यभावः (°ग्ये भागः B.) पशुन्यायेन प्रवृत्तेत (°न प्रवृत्ता व° A. °न कश्चिद्वा वर्तते C.) न स यज्ञानुकारः स्यात्किं तर्हि यजमानैकतानुकारः स्यात् सत्यम् एवं व्यवहारस्य यज्ञमूलत्वादन्याय्यस्यापि तमेव व्यवहारं दर्शयति । इदं हि अधुनापि ज्ञात्याः [समा]नजातीयाः दीव्यमाना रममाणाः परितुष्टान्तःकरणाः नाकार्यकारिण-इवापरिभूताः (-इव प° C. -इव प° A.) आसते । कथं दीव्यमानाः । विदेवम् । दिवेर्व्यवहा[रा]र्थस्य अन्योऽन्यं भोक्तारो भोग्यैः सह भोग्या भोक्तृभिः सह दीव्यामहे व्यवहृत्य [व्य]वहृत्य । व्यवहर्तॄणामभिप्रायेण व्यवहारं दर्शयति इदं प्रत्यक्षमेव विवाहेन वयं संगच्छामहे एकस्मादेव पुरुषान्मूलभूतादुत्पन्न पुनरेकपुरुषारम्भेण समानापत्यारम्भेण च संयुज्यामहे इति भर्तॄणां योषितां चाभिप्रायवचनम् । एवं व्यवहारं दीव्यमाना आसतेऽथ के (तमेके B. तेत्यात्क A. तैत्क C.) पुनः संगच्छामहऽइत्याह किमनन्तरऽएव पुरुषे नेत्याह चतुर्थे तृतीये वा वाशब्दोऽत्र लुप्तनिर्दिष्टो द्रष्टव्यः चतुर्थे वा तृतीये वा । तथा च काण्वानां तृतीये पुरुषे संगच्छामहऽइति श्रूयते चतुर्थे संगच्छामहऽइति सौराष्ट्राणां व्यवहारः तृतीये संगच्छामहऽइति दाक्षिणात्यानां ते हि मातुलदुहितृषु (°हितुः त्रिषु ABC.) पितृष्वसृपुत्रेषु संगच्छन्ते ते च मूलपुरुषाद्गण्यमानास्तृतीया भवन्ति ॥ एतस्मादेव स्रुग्व्यूहनात्कारणात्तथा भवति ॥५॥ शुक्लगर्तेनाद्येन संश्लेषयति । परिधयोऽपि स्वयं देवास्तेऽपि देवपात्रेण देवाभमर्दभि पलायित्वा तु न समग्रम् ॥७॥ वयि पार्थिवान्यात्मके तृप्ते पार्थिवा वसवस्तृप्यन्ते वस्त्वर्थं वामनाम्नि ॥८॥ अभिपद्याभिगम्य हस्तेनालभ्य ॥१॥ स्वगा अव्ययमेतत्स्वस्थानगामिवचनं स्वस्थानगामिनं करोति । अगन् अगमत् गतः अपिनयति संनयति ॥११॥ व्यन्तु खादन्तु इमं प्रस्तरं देवाः येभ्यो होष्यते कीदृशम् वयः पक्षिभूतम् Here is the conclusion of B. ॥१४॥ यथा पृथिवी मूल्यमूलान्नसंस्पृष्टा पृश्निस्तद्योगाच्च वशा वश्या काम्या ॥१५॥ तं प्रकृतं प्रस्तरं प्रागग्रं सूक्तवाकं उक्ते पश्चात्सभग्रमेव प्रक्षिपति । युप रुप लुप विमोहने [धा° २६.१२४.] मूर्छयेयुः । अपो गतौ नयनेऽत्र द्रष्टव्यः विस्तारयामि (विस्मा° A.C.) सुदाधनाय ॥१८॥ संवदस्वेत्यादीनां व्याहृतीनां आख्यस्तावदर्थः । अग्नीदध्वर्युं प्रेष्यति संवदस्व वं मया सह शम्युवाकप्रैषार्थमिति । तमध्वर्युः पृच्छति किमगमत्प्रस्तरशरीरो यजमानः स्वर्गलोकम् किं दग्धः प्रस्तर इत्यर्थः । अग्नीदगन्निति प्रतिवचनमाह गतो यजमानो दग्धः प्रस्तर इत्यर्थः । अध्वर्युस्त्वाह यद्येवं ततः शम्युवाकपरि[धि]प्रहरणयोः कालो वर्तते तत्स्राश्रावय होतारमाकर्णय । अग्नीध्राह श्रौषट् (°हा वौ AC.) मृणोत्येतावयमपिवाहितो (अणोत्यो A. मणोत्यो C.) श्रुणि

तं यद्दिवाक्षितमिति । स्वगा दैव्या होतृभ्य इति शम्युवाकप्रैषः हे होतः शम्योर्ब्रूहि अस्य अर्थेरार्षं ब्रूहि स्वगा स्वस्थानगामिभ्यो (°मिर्वा AC.) दैव्या देवेभ्यो होतृभ्यः परिधिशरीरेभ्यो क्षयताम् मानुषेभ्यस्तु होतृभ्यः स्वस्तिरविनाशोऽस्त्वित्येवंरूपं वा ब्रूहीति ॥ श्रुतिस्तु सांकेतिकं स्फुटतरमर्थं व्याचष्टे तत्र च यथैव प्रहरणसंबन्धसूक्तवाकप्रैषसंबन्धमाश्रावणमनुषङ्गतः परिधीनामुपकारकमित्युक्तम् तथैवापि परिधिप्रहरणसंबन्धशम्युवाकप्रैषमंत्रस्य व्याहृतयोऽनुषङ्गात्प्रस्तरवृत्तान्तं प्रकाशयतीति (°यतीति AC.) दर्शयति संवादयेनं देवा इति प्रियमिवातिथिमागतैर्देवैः संभाषय ॥२०॥ बहूनां मानुषाणां होतॄणामभावादेकवचनम्स्थानःएत्रे-तद्बहुवचनम् ॥२१॥ संप्रगृह्णाति संगते उद्गृह्णाति संस्रवहोमाय आज्यशेषस्य स्वगाकाराय च ॥२२॥ अपिविन्यो भागिन्योऽत्र वयमपीत्येवं मन्यन्ते ॥२३॥ स यन्निधायावद्येदिति प्रसङ्गनार्थप्राप्तं चरकश्रुतिप्राप्तं च निधायावदानं प्रतिषेधति वाहनमश्वादि यथा तदवार्कत् अधः पतेत् एवं निधानं स्रुचोः प्राग्विमोकात् अधश्चलनं तत्कार्यस्य स्यात् । विमुच्यतेऽस्मिन्निति विमोचनं स्थानम् ते तत्र सादयत्यध्वर्युः विश्रमार्थं विमुञ्चति । गतिमध्वानम् ॥२७॥ ३ ॥८॥

आध्वर्यवः सूक्तवाकप्रैषः शम्युवाकप्रैषश्चाधस्तादुक्तस्तत्प्रसङ्गात्सूक्तवाकशम्युवाकयोरिदं ब्राह्मणम् तत्रापि सूक्तवाकस्य प्रयोजनं विवक्षुः कालसंबन्धगतमुपादाय (!) प्रयोजनमाह । यस्मिन्काले अध्वर्युराहैषिता इत्यादि (see ८. ३. १०.) अतस्तत इति सर्वनामव्यत्ययो द्रष्टव्यः तत ऊर्ध्वं होता यदाह इदं द्यावापृथिवी इत्यादि (k. ४.) तत्सूक्तान्याहेति सूक्तवाकशब्दनिर्वचनम् ॥१॥ वशब्दः समुच्चये । देवान्प्रीत्वा तर्पयित्वा शास्त्रपरिपन्थीव संतप्रश्ने (!) संदद्या (!) तेषु देवेषु तेषां मध्ये अपिवी भागी भवति । अप्रेषोत्तर्पितवान् ॥३॥ प्रतिपद्यते होता वक्तुमारभते । आर्ष्म ऋजवसः । नमोवाकमन्नदानवचनम् । यं सूक्तानां वक्ष्यामि नाहं मानुष इति वदित्वा मामधिष्ठातुमर्हसि । उपशृणोतीत्युपश्रुतिः ततः सप्तमी द्विवचनमुपश्रुत्योरिति प्राप्तं ततश्छान्दसः पूर्वसवर्णः । अवति तर्पयति इत्यागा ॥४॥ शंगवी शं च ते गावौ च शंगव्याविति प्राप्ते पूर्वसवर्णः । जीवनस्य दात्र्यौ । अत्रमनशीले ते देवते उपासीनो न त्रस्यतीति देवधर्मं यजमाने दर्शयति नाहेति । नास्ति प्रच्छदनं प्रलाभः एतयोः दुर्लभे ॥५॥ गावः अवन्ति तृप्यन्त्यस्यामिति गव्यूतिः गोप्रचारः सा च क्षेमऽउर्वी भवति । व्याघ्रादिभयं त्रसन्ति न दूरं ग्रामाद्गावो गच्छन्तीत्यनुर्वी गव्यूतिर्भवति तेन गवां क्षेमहेतू स्तामित्यर्थः । वृष्टेर्दात्र्यौ ददातेर्वनिप् यकारस्यागमः वृष्टिदातारौ । होतिन्तृप्तिस्तामापतऽइति होत्याया सुखुप्रवर्त्यौ ॥६॥ ऊर्जः मतुपि असुगागमः वकारस्य च भत्वम् ॥७॥ आविदनमाप्नित् ॥८॥ महो महनं पूजा विभूतिः ॥११॥ see ८. १. २१. ॥१२॥ अमुत्र see ८. १. ३० ॥१३॥ अमुत्र see ८. १. ३३. ॥१४॥ सजाता भ्रातरः आत्मिकास्तु प्राणाः तेषां च तस्य संभक्तिस्तैरवियोगः सजातवनस्या वना[न]शब्दः काण्वादिषु द्रष्टव्यः काण्वादिभ्यो यक [पा° ३. १. २७.] वननं वनस्या ॥१५॥ अश्यात् अशू व्याप्तौ प्राप्नोतु ॥१६॥ तिस्र इडायाम् see ८. १. ३०. ३३. ३७. ॥१७॥ शास्त्रान्तराधीतानां प्रतिषेधः ॥१८॥ रासताम् रासृ (!) दाने । वनु याचने याचताम् वयं च मानुषा होतारः आत्मनि बहुवचनम् अधिशब्दोऽग्नेरित्यस्य पञ्चम्यन्तद्योतनार्थं अनेकपञ्चम्यर्थसंभावेऽपादानार्थद्योतकः [पा° २. ३. २८.] ॥१९॥ अञ्जसा ऋजु सम्यक् । तत्तदा तद्विज्ञानं भवितव्यतावशादेव अन्तर्हितं विच्छिन्नं मनुष्येभ्यो बभूव ॥२४॥ संस्थानं श-

म्युना दृष्टं प्रार्थयामहे ॥२६॥ अनया दक्षिणस्य पाणेः कनिष्ठिकया इति एवम् इत्यभिनयेन पृथिव्या उपदर्शनं दर्शयति । अथ कनिष्ठिकया पृथिवीमुपस्पृशतीति काण्वश्रुत्युपरोधः (!)। अग्निर्देवो दैव्यो होतेति [५.१.५.] व्रियमाणोऽग्निर्भवं चित्तेनापगतः स पृथिवीस्पर्शनेनाभिनयेन मानुषायतनं पृथिवीमुपगतोऽस्ति ॥ एवं प्रासङ्गिकं होतृब्राह्मणं समाप्तम् ॥२१॥१॥१॥

पत्नीसंयाजब्राह्मणमेतत् ॥ देवानां पत्नीः देवैः सह संगता याजयिष्यन्तः । आहवनीयात्पराञ्चस्तमभिमुखमायन्ति ॥१॥ गार्हपत्यमुत्तरेणातीत्य पत्नीं चापरेण पत्नीदक्षिणपार्श्वे स्थितौ यजेदिति (यजा° A. C.) अपरे शाखिन आहुः । भसदुत्सर्गायतनं यथा भसदि शिरः संयाजेनाथायुक्तमित्यभिप्रायः ॥३॥ चरणशब्दे सर्वं हौत्राध्वर्यवमभ्याख्यम् । तिरोऽवहितमप्रकाशं मिथुनेन लिङ्गद्वयेन चर्यते लोके ॥८॥ आहवनीयात्साम्य एवैतच्छिरः करोति अन्तर्धानेनादर्शनमिच्छन्ति । पुंसः अन्तर्हिता पुंसश्चादृश्यमाना (पुंसश्च दृश्यमाना C.) जिघत्सन्ति भक्षयितुमिच्छन्ति तस्माद्यज्ञाङ्गानुकारात् क्षुद्रयोषितस्तु पुंसः समक्षमप्यन्ने अश्नन्ति ॥१२॥ परिधिप्रस्तरसंबन्धौ सूक्तवाकशम्युवाकौ तदभावेऽनुपपन्नौ । इयमशब्दोऽवसानवचनः कण्वादिषु पठ्यते अवसानमवसादं पत्न्याः कुर्यात् त्वयं प्रतिनिधिः ॥१४॥ प्रैषसामर्थ्यान्न सूक्तवाकमाह ॥१८॥ अशीनमः भीततमः । आत्मनि अग्नौ दक्षिणाग्निहोमादि शाखान्तरात् ॥२०॥ बर्हिराज्यति यजादतिरिक्तं जुहोति । समिष्टयजुर्हि देवताविसर्जनार्थम् ॥२०॥ अध्वर्युरुत्तरपार्श्वाद्दक्षिणपार्श्वे वेदेर्गत्वा स्वदेशेऽवस्थिता एव प्रणीता नोच्चैर्नयति भूमौ पर्यस्यति । प्रक्षिणीयात् हिंस्यात् ॥२२॥ फलीक्रियन्ते तण्डुला एभिरिति फलीकरणाः ॥३३॥ संत्रुट्य समाप्तिपूर्वं संस्तुत्य । निरभजन् बहिर्यज्ञात्कृतवन्तः । अन्ना लोहितेन । भागिनं स्वल्पभागेनापि भक्तम् । अभागं भागमदत्त्वा यं निर्भजन्ति स आशंसत एव । अबलो हि बलवतो वशं भवति लब्ध्वा आसाद्य कृतश्चित्कालपर्यायात् किं त्वं मां बभक्थ मनसि किं मह्यं त्वया दत्तम् । तेदनी (तेभनी A C.) लोहितम् ॥२५॥२॥१॥

याजमानकर्माभिधायि ब्राह्मणमेतत् । अध्वर्युर्निनयति । दधातेः समृद्धार्थस्य दक्षिणा रूपम् यज्ञसमृद्ध्यर्थं यज्ञमनु विलग्ना दक्षिणेति । दक्षिणामन्वारभ्य सा हि परिक्रयार्थं ऋत्विग्निष्पादिता परिक्रीयते यथान्यत्रापि परिक्रयसंबन्धः परिक्रीता एवमत्रापि ॥१॥ यः अकृतकृत्यः तमापतः यस्तु कृतनियतकर्मा तमतिसृजतः ॥२॥ यद्वै यज्ञस्य मिथ्या क्रियते अकरणमन्यथाकरणं च ॥४॥ अध्वर्योर्निनयने व्यापृतत्वान्मन्त्रस्याशीर्लिङ्गत्वाद्यजमानः प्रतिगृह्णाति ॥६॥ सर्वमिवातः परं यजमानम् ॥७॥ तद्वै तत्र इत एव लोकात्पराचीनमूर्ध्वमभिलिखं दिधमित्यर्थं बहुतमाः क्रन्ते ॥९॥ आदित्यस्य ये रश्मयः कदम्बकेसरवदनन्तभेदास्ते सुकृतो ये पूर्वं यजमानाः तेजःशरीराः उपचितानीमित्र तद्यजत्रूपो प्रजापतिः । स्वर्गो वा लोकः अज्ञानानां कर्मकर्तॄणाम् प्रजानां पतिः ज्ञानेनानुपभोग्यं स्थानम् तत्र ते गच्छन्तीत्यभिप्रायः । भाः प्रकाशमात्रं सूर्यस्तृयम् ॥१०॥ प्राङ्गनिरीक्षणेन संतर्पिता गच्छन्तो देवा निरीक्षिता भवन्तीत्यभिप्रायः ॥१३॥ उपगम्य उद्धता (!) पितुर्व्यादिता वाभ्यो ढक् [पा° ४.१.१२०.] ॥१६॥ प्रदक्षिणमावर्तते ॥१७॥ असलाया वाल्यः स्थूरः तत्रासलायमात्रं लभ्यते स्थूरोऽस्मिन्नस्तीति स्थूरो न स्थूरी अस्थूरी । ससहायानि ॥१९॥ पुत्रार्हितश्चेन्मृतपुत्रा वा तथा इदं मे कर्मेदं वीर्यं देवदत्तोऽहं संतनवानीति नामग्रहणम् ॥२१॥ see १.१.६. ॥२३॥ समाप्तोऽयं पौर्णमासिकः

सर्वास्विष्टिषु पशुबन्धेषु यागेषु सौत्रामण्यां प्रकृतिभूतः । यद्यप्ययं (? यथाथोयं A. यथार्थयं C.) कृताधानस्य भवति तथापि आधानेष्टीनां तनूहविःसंज्ञकानां पौर्णमासिको यागः प्रकृतिः तस्मात्पूर्वमुपदेश्यः । ननु तर्हि तनूहविषामेव सर्वेष्टिप्रकृतित्वं (°तत्वं A. C.) कृत्वा तान्येव पूर्वं कस्मान्नोपदिष्टानि सत्यम् किं तु तेष्वितिकर्तव्यताविकृत्यदर्शनात्सार्वप्रकृतित्वं न संभवति तस्मात्पौर्णमासयाग एव पूर्वमुपदिष्टः ॥ ॥ आचार्यहरिस्वामिनः कृतौ शतपथभाष्ये हविर्यज्ञेषु नवमो (अष्टमो AC.) ऽध्यायः समाप्तः ॥ ॥

VARIOUS READINGS AND CORRECTIONS OF THE PRESS.

अध्याये १ ब्राह्मणे १ कण्डिकायाम् १ M. B. C read प्राङ्विष्ठ° instead of °ङ्क्ति° and so is the general usage of Vedic manuscripts: see Benfey »die Hymnen des Sâmaveda Leipzig 1848. Brockhaus« p. XLVIII. I have retained this manner of writing only in the Nomin. mascul. of the themata terminating in ञ्. - ३ न्वेवो M apograph. - १० °दुपचं Sây. - १७ निर्दहन्ति M. - २. ७ निर्ममे Sây. B. निर्ममे Sây. A. C. but निर्मिमा ३. १. २१. - ८ °र्वाध-धस्ताद्° Sây. - १२ °ताद्रात° MBC. °ताद्रात° Sây. which reading I now prefer: see ४. ३. १८. - ३. ५ °तिपप्लुविरे Sây. - ४. १ °वत्साया° M. - १६ वर्धयति M. B. C unaccented against पा° ८. १. ५६. — अध्या° २. ब्रा° १. क° ८. रुक्तामप° M. - १५ क्लिनसाव M. °सातऽइ°? - २. ७ प्रवृत्स्यादि° M. - ६ तन्न I. ११ त्तएवन्ति MBC. क्लिएवन्ति Sây. see ७. ४. १६. and ६. ३. ६. - ३. १ अप्रदनवो I. देवा अन्विष्य Sây. - ४. १६ क्रूरं कु° Sây. - ५. ५ °मनुरिति M. - ६ निपात्य Sây. - ९ पाखिल्यङ्गुलामिव M apograph. - २० वज्रो ह I - २२ प्रह्लामीति M apogr. - २३ अस्याः क्रूरमभूत्तस्या एतद्° Sây. — अध्या° ३. ब्रा° १. क° ७. °रतः संमा° B

prima manu. °रतः संमा° B sec. manu. C. M. See पा° ८. १. ६३. - ११ °द्रवे-दिति Sây. - २० °दाय प्राडुदाद्रवति M. °दाद्रूति coni. त्पत्नी नाव्नरेति M apogr. - २५ रसस्यो वैव I. B prima m. - २. ७ °भृति चतुर्धुत्रायाम् coni. - ३. ३ प्रयहंति M. B. C. °ह्नति I. - ११ पूर्वाधी वे M apogr. - ५. १२ म ते Sây. against the accent, for the mspts have द्वैव, not द्वैव; सते is Datif Part. Praes. — अध्या° ४. ब्रा° १. क° १०. विद्व्य° M. माधव° Sây. - १३ निष्येदे M apogr. - १४ मदा-नीरित्युत्तरेन निर्धारयति Sây.! - २१ त्रिगाब्सति M apogr. °घांसति Sây. - २५ °तिर्व्रणा° M. B. C sec. manu. = घृ? - २१ इडे° M apogr. ईडेन्य° Sây. see ४. ३. ५. - ३३ तृच° Sây. त्रिच° MBC. - ३५ सुक्रतुर्ग° BC. M sec. m. सुक्रतुर्य° M prima m. - ३१ °न्धिढ्ढ instead of °न्धिड्ढ see ४. ३. १८. - २. १७ °नुष्या C. B. and Sây. - ३. १६ °मुगघ्न° M. °मुयघ्न° I. B. C. घ is my coniecture. - १८ उघ्राय M. B. C. and Sây. उक्षाय I. उदूध्माय is my coniecture. ध्म is very often given in the mspts by घ्र: see Benfey p. XLVII. - ४. १३ °ह्णीति and ५. १२ °ह्नि in all the manuscripts: see Benfey p. XXXIV. - ५. ११ the accent allows to consider प्रतिप्रश्नं either as a bahuvrîhi, or as an avyayîbhâva: the latter menning is understood by Sâyana. - १३ वा यस्मिन्वा in all the mspts. Sâyana seems to read वान्यस्मिन्वा. — अध्या° ५. ब्रा° १. क° ६. and २६ अनुष्या C. and Sây. - २० क्षोत्रवर्ये I. - २५ उदोषिष्टं has lost the augment after मा, else it should be read उदौषिष्टं. - २. १ वेत्र° M. B. C. क्षौत्र° Sây. - ११ °रात्स वषट्कारेणा° Sây. - ३. ६ वे संक्रा° M apogr. संगतयोः Sây. - ११. Sây. reads त्तुल्लकं. - १७ मित्र आग° Sây. — अध्या° ६. ब्रा° १. क° १. अन्तर्यात I. - ४ इन्वतो M. B. C. - ११ जयं जयति M. B. C. The final न् is changed very

often in the manuscripts into Anusvâra: see Benfey p. XXXVII. XXXVIII. वेव्ह M. °यथा यथास्य M. apogr. - २१ सतः is Gen. Part. praes., Sây. reads सदः. - ७.२ पथ्यमास M. C prima manu. ज्यमास C sec. m. B. I. - ४ समर्थेवा° M. सर्थ्ये B. C. समर्थे I. The mspts use to have र्क्कं. र्त्त. र्प्प instead of र्क. र्त. र्प. - तममृजस्त M. apogr. तम° is my coniecture. - ३. १ दनायुः Sây. - १६ संव्लीनः M. संव्लीनः I. संल्लीनः Sây. संलीनः Sây. and my coni. - १७ मा आकुरु Sây. against the accent. उदरेणायुध्यत्त° Sây. - १८ °ज्ञतऽइति M. ज्ञतमिति C. B. I. - २२ इन्द्रस्येश्वा दे° Sây. — अध्या° ७. ब्रा° १. क° १. अपाधस्ता Sây. अपादस्ता means either: *the archer Apâd*, or: *an insidiator* from the root दसु उपक्षये धा° २६. १०४. - ३ द्वितीयोऽयतीति M. apogr. ऽयती° is my coni. - १० °त्वा भवत्य° M. - २. १३ निदग्धं Sây. - १८ अधस्ताल्ल° Sây. - ३. १० °मयालग्नि° Sây. - ११ सम्रे Sây. आपदीति M. apogr. अपदिति Sây. - २१ °द्रुद्रेण प्रभू° Sây. - ४. १२ प्रज्ञह्तित Harisv. — अध्या° ८. ब्रा° १. क° १. अवनिह्यमु° Har. - ७ चकार M. चचार I. B. पिव्दमाना Har. - ९ याममुया M. apogr. यामु मया coni. - २५ °त्यवोपह्वयेतोपह्नतेडोपह्नतेडेति चे°? coni. - २. ५ सत्तृवान् Har. - ३. २१ ह्रोतृव्हलामा° M. ह्रोत्रे दकलामा° I. ह्रोत्रेऽह्व° coni. see ७. १. ११. - २२ ने न त्व° M. नेत्व° I. C. नेत्व° coni. see Benfey p. XLVII. - २६ यतो ह्वोवं M. apogr. - २७ तत्सादयति coni. — अध्या° ९. ब्रा° १. क° १ सूक्तानि तदाह Har.? - २ क्युक्का M. apogr. क्युक्ता coni. - ४ दिवस्पथिव्योरि° M against पा° ६. २. १४२. दिव° coni. - ५ शंघवी M on both times. शंगवी I. C. नाद Harisv. - २. २० °ध्यवित्यशी° M. against the rule. - ३. ११ ज्ञयं ज्ञयति the mspts. see ६. १. १९. -

१६ वाव see शान्तनाचार्य° ४.१४ वावादीनामुभावुदात्तौ. Boehtlingk »über den Accent im Sanscrit §. 2« reads erroneously वावा. —

Read: पत्र १. पङ्क्ति १३ °मानुष-इव. २.१४ यज्ञमेवै°. २० ऽइति. २२ तत. ३.१५ °लानि च. ४.१ स्मऽर्षयो. १० एव गृ°. ११ °स्ताड्°. १३ ऽएन°. १७ कैनमे°. १८ तद्-भ्याद्. २१ °ताद्धानमनसो. ६.५ ऽ-इवै°. १६ ऽभिप्रसुभाव सर्वत-इव. ७.२२ पक्षाः. ८.८ ऽग्रस्ये. किं च. ९ संज्ञानीते. ९.६ °मेवैत°. १०.३ °ताऽ-सं°. ५ वर्धयति. १० किं च. ११ °क्क एव. २२ ऽउपालभतऽउपेव. १२.१ वैतराणि. ४ °देवमभ्यू°. १४ साव इ°? १५ °कुम्यया. १३.७ °मेकं. १४.३ ऽउभा°. ५ जायते. १३ जाण्वस्ति. १८ वा. २२ भेषी°? १५.१८ ऽउ. २२ देवाः. १६.६ हविर्हविरेव. २०.२२ पशुम°. २१.१० °यँश्चन्द्र°. २२ °जिरि. २२.१५ निर्णि°. २७.२ and ४ °क्वैत. ९.१०.१४ धु°. १५ तु? २८.४ °सा-. १६ न्वापि°? २९.४ स्यां. ३०.१०.१२.१३.१४.१९ °न्द्वे. ३१.१४ °त्र-मेवै°. २० °न्द्वे. ३२.२ °गृह्णोत्येव. ३.४.६ °न्द्वे. ९ °भि संपा°. १५.१९ °चऽर्त°. १८ °धेनोः. ३३.४ वशः. ३४.२१ स्मेतां? ३७.४ °वऽर्चा°. ३८.१८ °हृऽर्षि°. ४०.४ प्र व इति. ४२.१६ युञ्जन्ति. ३४.१२ °त्रैव. ४६.२२ मोदांपिष्टं. ४७.१ मो-. ४९.७ °दनय-न्ये. २२ वै स क्राम°. ५०.१ °गामेव. २ कुर्यात् ।. ६.७ यज-य°. ५१.२ °तु-ष्य°. °तु-वे°. २२ and ५२.१९ °क्रा-स्वा°. ५३.७ °नाऽ हि. १० तन्मि°. १२ and १९ °स्व-प°. ५८.११ याभि सं°. ६०.१६ यं-यम°. ७०.८ य एष. ७२.१० वै स. ७९.१६ कुता°. ८५.१७ यन्नि°? ९०.१० °घत्स°. १४ °यमिताऽ. ९४.९ °दर्वाड् क्रमेत. —

ओम् । स यद्वा ऽइतश्चेतश्च सम्भरति । तत्सम्भाराणाꣳ सम्भारत्वं यत्र-यत्राग्ने-
र्न्यक्तं ततस्ततः सम्भरति तद्यशसैव त्वदेवैनमेतत्समर्धयति पशुभिरिव त्वन्मिथुने-
नेव त्वत्सम्भरन् ॥१॥ अथोल्लिखति । तद्यदेवास्यै पृथिव्या ऽअभिष्ठितं वाभिष्यूतं
वा तदेवास्या ऽएतदुद्धृत्याथ यज्ञियायामेव पृथिव्यामाधत्ते तस्माद्वा ऽउल्लिखति ॥२॥
अथाद्भिरभ्युक्षति । एष वा ऽअपाꣳ सम्भारो यदद्भिरभ्युक्षति तद्यदपः सम्भरत्यन्नं
वा ऽआपो ऽन्नꣳ हि वा ऽआपस्तस्माद्यदेमं लोकमाप ऽआगच्छन्त्यथेहान्नाद्यं जायते
तदन्नाद्येनैवैनमेतत्समर्धयति ॥३॥ योषा वा ऽआपः । वृषाग्निर्मिथुनेनैवैनमेतत्प्रज-
ननेन समर्धयत्यद्भिर्वा ऽइदꣳ सर्वमाप्तमद्भिरेवैनमेतदाप्त्वाधत्ते तस्मादपः सम्भरति ॥४॥
अथ हिरण्यꣳ सम्भरति । अग्निर्ह वा ऽअपो ऽभिदध्यौ मिथुन्याभिः स्यामिति ताः
सम्बभूव तासु रेतः प्रासिञ्चत्तद्धिरण्यमभवत्तस्मादेतदग्निसंकाशमग्नेर्हि रेतस्तस्माद-
प्सु विन्दन्त्यप्सु हि प्रासिञ्चत्तस्मादेनेन न धावयति न किं चन करोत्यथ यशो
देवरेतसꣳ हि तद्यशसैवैनमेतत्समर्धयति सरेतसमेव कृत्स्नमग्निमाधत्ते तस्माद्धि-
रण्यꣳ सम्भरति ॥५॥ अथोषान्त्सम्भरति । असौ ह वै द्यौरस्यै पृथिव्या ऽएतान्प-
शून्प्रददौ तस्मात्पशव्यमूषरमित्याहुः पशवो ह्येवैते साक्षादेव तत्पशुभिरेवैनमे-
तत्समर्धयति ते ऽमुत आगता अस्यां पृथिव्यां प्रतिष्ठितास्तमनयोर्द्यावापृथिव्यो रसं
मन्यन्ते तदनयोरेवैनमेतद्द्यावापृथिव्यो रसेन समर्धयति तस्मादूषान्त्सम्भरति ॥६॥
अथाखुकरीषꣳ सम्भरति । आखवो ह वा ऽअस्यै पृथिव्यै रसं विदुस्तस्मात्ते ऽधो
ऽध इमां पृथिवीं चरन्तः पीविष्ठा अस्यै हि रसं विदुस्ते यत्र ते ऽस्यै पृथिव्यै रसं

विदुस्तत उत्किरन्ति तदस्याऽएवैनमेतत्पृथिव्यै रसेन समर्धयति तस्मादाखुकरीषꣳ सम्भरति पुरीष्य इति वै तमाहुर्यः श्रियं गच्छति समानं वै पुरीषं च करीषं च तदेतस्यैवावरुद्ध्यै तस्मादाखुकरीषꣳ सम्भरति ॥७॥ अथ शर्कराः सम्भरति । देवाश्च वाऽअसुराश्चोभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे ता हेयं पृथिव्यलेलायद्यथा पुष्करपर्णमेवं ताꣳ ह स्म वातः संवहति सोपैव देवाञ्जगामोपासुरान्त्सा यत्र देवानुपजगाम ॥८॥ तदोचुः । हन्तेमां प्रतिष्ठां दृꣳहामहै तस्यां ध्रुवायामशिथिलायामग्नीऽआदधामहै ततोऽस्य सपत्नान्निर्भक्ष्याम इति ॥९॥ तद्यथा शङ्कुभिश्चर्म विहन्यात् । एवमिमां प्रतिष्ठाꣳ पर्यबृꣳहन्त सेयं ध्रुवाशिथिला प्रतिष्ठा तस्यां ध्रुवायामशिथिलायामग्नीऽआदधत ततोऽस्य सपत्नान्निरभजन् ॥१०॥ तथोऽएवैष एतत् । इमां प्रतिष्ठाꣳ शर्कराभिः परिबृꣳहति तस्यां ध्रुवायामशिथिलायामग्नीऽआधत्ते ततोऽस्य सपत्नान्निर्भजति तस्माच्छर्कराः सम्भरति ॥११॥ तान्वाऽएतान् । पञ्च सम्भारान्त्सम्भरति पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशुः पञ्चऽर्तवः संवत्सरस्य ॥१२॥ तदाहुः । षडेवऽर्तवः संवत्सरस्येति न्यूनमु तर्हि मिथुनं प्रजननं क्रियते न्यूनाद्वाऽइमाः प्रजाः प्रजायन्ते तद्धैश्रेयसमुत्तरावत्तस्मात्पञ्च भवन्ति यद्यु षडेवऽर्तवः संवत्सरस्येत्यग्निरेवैतेषाꣳ षष्ठस्तथोऽएवैतदन्यूनं भवति ॥१३॥ तदाहुः । नैवैकं चन सम्भारꣳ सम्भरेदित्यस्यां वाऽएते सर्वे पृथिव्यां भवन्ति स यदेवास्यामाधत्ते तत्सर्वान्त्सम्भारानाप्नोति तस्मान्नैवैकं चन सम्भारꣳ सम्भरेदिति तदु समेव भरेद्यदेवास्यामाधत्ते तत्सर्वान्त्सम्भारानाप्नोति यदु सम्भारैः सम्भृतैर्भवति तदु भवति तस्मादु समेव भरेत् ॥१४॥ ब्राह्मणम् ॥१॥

कृत्तिकास्वग्नीऽआदधीत । एता वाऽअग्निनक्षत्रं यत्कृत्तिकास्तद्वै सलोम योऽग्निनक्षत्रेऽग्नीऽआदधाति तस्मात्कृत्तिकास्वादधीत ॥१॥ एकं द्वे त्रीणि । चत्वारीति वाऽअन्यानि नक्षत्राण्यथैता एव भूयिष्ठा यत्कृत्तिकास्तद्भूमानमेवैतदुपैति

तस्मात्कृत्तिकास्वादधीत ॥२॥ एता ह वै प्राच्यै दिशो न च्यवन्ते । सर्वाणि ह वाऽअन्यानि नक्षत्राणि प्राच्यै दिशश्च्यवन्ते तत्प्राच्यामेवास्यैतद्दिश्याहितौ भवतस्तस्मात्कृत्तिकास्वादधीत ॥३॥ अथ यस्मान्न कृत्तिकास्वादधीत । ऋक्षाणाᳬ ह वाऽएता अग्रे पत्न्य आसुः सप्तऽऋषीनु ह स्म वै पुरऽर्क्षा इत्याचक्षते ता मिथुनेन व्यार्ध्यन्तामी ह्युत्तराहि सप्तऽर्षय उद्यन्ति पुर एता अशमिव वै तद्यो मिथुनेन व्यृद्धः स नेन्मिथुनेन व्यृध्याऽइति तस्मान्न कृत्तिकास्वादधीत ॥४॥ तद्वेव दधीत । अग्निर्वाऽएतासां मिथुनमग्निनैता मिथुनेन समृद्धास्तस्मादिव दधीत ॥५॥

रोहिण्यामग्नीऽआदधीत । रोहिण्याᳬ ह वै प्रजापतिः प्रजाकामोऽग्नीऽआदधे स प्रजा असृजत ता अस्य प्रजाः सृष्टा एकरूपा उपस्तब्धास्तस्थू रोहिण्य इवैव तद्ध रोहिण्यै रोहिणीत्वं बहुरेव प्रजया पशुभिर्भवति य एवं विद्वान्रोहिण्यामाधत्ते ॥६॥ रोहिण्यामु ह वै पशवः । अग्नीऽआदधिरे मनुष्याणां कामᳬ रोहमिति ते मनुष्याणां काममरोहन्यमु हैव तत्पशवो मनुष्येषु काममरोहंस्तमु हैव पशुषु कामᳬ रोहति य एवं विद्वान्रोहिण्यामाधत्ते ॥७॥ मृगशीर्षेऽग्नीऽआदधीत । एतद्वै प्रजापतेः शिरो यन्मृगशीर्षᳬ श्रीर्वै शिरः श्रीर्हि वै शिरस्तस्माद्योऽर्धस्य श्रेष्ठो भवत्यसावमुष्यार्धस्य शिर इत्याहुः श्रियᳬ ह गच्छति य एवं विद्वान्मृगशीर्षऽआधत्ते ॥८॥ अथ यस्मान्न मृगशीर्षऽआदधीत । प्रजापतेर्वाऽएतच्छरीरं यत्र वाऽएनं तदविध्यंस्तादिषुणा त्रिकाण्डेनेत्याहुः स एतच्छरीरमजहाद्वास्तु वै शरीरमयज्ञियं निर्वीर्यं तस्मान्न मृगशीर्षऽआदधीत ॥९॥ तद्वेव दधीत । न वाऽएतस्य देवस्य वास्तु नायज्ञियं न शरीरमस्ति यत्प्रजापतेस्तस्मादिव दधीत पुनर्वस्वोः पुनराधेयमादधीतेति ॥१०॥ फल्गुनीष्वग्नीऽआदधीत । एता वाऽइन्द्रनक्षत्रं यत्फल्गुन्योऽप्यस्य प्रतिनाम्न्योऽर्जुनो ह वै नामेन्द्रो यदस्य गुह्यं नामार्जुन्यो वै नामैतास्ता एतत्परोऽक्षमाचक्षते फल्गुन्य इति को ह्येतस्यार्हति गुह्यं नाम ग्र-

हीतुमिन्द्रो वै यजमानस्तस्य स्वऽएवैतन्नक्षत्रेऽग्नी आधत्तऽइन्द्रो यज्ञस्य देवता तेनो
हास्यैतत्सेन्द्रमग्न्याधेयं भवति पूर्वयोरादधीत पुरस्तात्क्रतुर्हैवास्मै भवत्युत्तरयो-
रादधीत श्वःश्रेयसꣳ हैवास्माऽउत्तरावद्भवति ॥११॥ हस्तेऽग्नीऽआदधीत । य इ-
च्छेत्प्र मे दीयेतेति तद्धाऽअनुष्ठ्या यद्धस्तेन प्रदीयते प्र हैवास्मै दीयते ॥१२॥ चि-
त्रायामग्नीऽआदधीत । देवाश्च वाऽअसुराश्चोभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे तऽउभयऽए-
वास्मिंल्लोकꣳ समारुरुत्सां चक्रुर्दिवमेव तेऽसुरा रौहिणमित्यग्निं चिक्यिरेऽने-
नास्मिंल्लोकꣳ समारोक्ष्याम इति ॥१३॥ इन्द्रो ह वाऽईक्षां चक्रे । इमं चेद्वाऽइमे
चिन्वते तत एव नाऽभिभविष्यन्तीति स ब्राह्मणो ब्रुवाण एकेष्टकां प्रवृह्योपाय
॥१४॥ स होवाच । हन्ताहमिमामप्युपदधाऽइति तथेति तामुपाधत्त तेषामल्प-
कादेवाग्निरसंचित आस ॥१५॥ अथ होवाच । एन्वाऽअहं तां हास्ये या ममेहे-
ति तामभिपद्याववर्ह तस्यामावृढायामग्निर्व्यवशशादग्नेर्व्यवशादमन्वसुरा व्यवशे-
रुः स ता एवेष्टका वज्रान्कृत्वा ग्रीवाः प्रचिच्छेद ॥१६॥ ते ह देवाः समेत्योचुः ।
चित्रं वाऽअभूम यऽइयतः सपत्नानवधिष्मेति तद्वै चित्रायै चित्रात्वꣳ चित्रꣳ ह भ-
वति हन्ति सपत्नान्हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं विद्वांश्चित्रायामाधत्ते तस्मादेतत्क्ष-
त्रिय एव नक्षत्रमुपेप्सेदभिघाꣳसतीव ह्येष सपत्नान्त्सीव जिगीषति ॥१७॥ नाना
ह वाऽएतान्यग्रे क्षत्राण्यासुः । यथैवासौ सूर्य एवं तेषामेष उद्यन्नेव वीर्यं क्षत्र-
मादत्त तस्मादादित्यो नाम यदेषां वीर्यं क्षत्रमादत्त ॥१८॥ ते ह देवा ऊचुः ।
यानि वै तानि क्षत्राण्यभूवन्न वै तानि क्षत्राण्यभूवन्निति तद्वै नक्षत्राणां नक्षत्रत्वं
तस्मादु सूर्यनक्षत्रऽएव स्यादेष ह्येषां वीर्यं क्षत्रमादत्त यदु नक्षत्रकामः स्यादे-
तद्वाऽअनपरद्धं नक्षत्रं यत्सूर्यः स एतेनैव पुण्याहेन यदेतेषां नक्षत्राणां कामयेत
तदुपतिष्ठेत्तस्मादु सूर्यनक्षत्रऽएव स्यात् ॥१९॥ ब्राह्मणम् ॥२॥

वसन्तो ग्रीष्मो वर्षाः । ते देवा ऋतवः शरद्धेमन्तः शिशिरस्ते पितरो य ए-

वापूर्यतेऽर्धमासः स देवा योऽपक्षीयते स पितरोऽहरेव देवा रात्रिः पितरः पुनरह्नः पूर्वाह्णो देवा अपराह्णः पितरः ॥१॥ ते वाऽएतऽऋतवः । देवाः पितरः स यो हैवं विद्वान्देवाः पितर इति ह्वयत्या हास्य देवा देवहूयं गच्छन्त्या पितरः पितृहूयमवन्ति हैनं देवा देवहूयेऽवन्ति पितरः पितृहूये य एवं विद्वान्देवाः पितर इति ह्वयति ॥२॥ स यत्रोदगावर्तते । देवेषु तर्हि भवति देवांस्तर्ह्यभिगोपायत्यथ यत्र दक्षिणावर्तते पितृषु तर्हि भवति पितॄंस्तर्ह्यभिगोपायति ॥३॥ स यत्रोदगावर्तते । तर्ह्यग्नीऽआदधीतापहतपाप्मानो देवा अप पाप्मानꣳ हतेऽमृता देवा नामृतत्वस्याशास्ति सर्वमायुरेति यस्तर्ह्याधत्तेऽथ यत्र दक्षिणावर्तते यस्तर्ह्याधत्तेऽनपहतपाप्मानः पितरो न पाप्मानमपहते मर्त्याः पितरः पुरा हायुषो म्रियते यस्तर्ह्याधत्ते ॥४॥ ब्रह्मैव वसन्तः । क्षत्रं ग्रीष्मो विडेव वर्षास्तस्माद्ब्राह्मणो वसन्तऽआदधीत ब्रह्म हि वसन्तस्तस्मात्क्षत्रियो ग्रीष्मऽआदधीत क्षत्रꣳ हि ग्रीष्मस्तस्माद्वैश्यो वर्षास्वादधीत विड्ढि वर्षाः ॥५॥ स यः कामयेत । ब्रह्मवर्चसी स्यामिति वसन्ते स आदधीत ब्रह्म वै वसन्तो ब्रह्मवर्चसी हैव भवति ॥६॥ अथ यः कामयेत । क्षत्रꣳ श्रिया यशसा स्यामिति ग्रीष्मे स आदधीत क्षत्रं वै ग्रीष्मः क्षत्रꣳ हैव श्रिया यशसा भवति ॥७॥ अथ यः कामयेत । बहुः प्रजया पशुभिः स्यामिति वर्षासु स आदधीत विड्ढि वर्षा अन्नं विशो बहुर्हैव प्रजया पशुभिर्भवति य एवं विद्वान्वर्षास्वाधत्ते ॥८॥ ते वाऽएतऽऋतवः । उभयऽएवापहतपाप्मानः सूर्य एवैषां पाप्मनोऽपहन्तोद्यन्नेवैषामुभयेषां पाप्मानमपहन्ति तस्माद्यर्हिवैनं कदा च यज्ञ उपनमेदथाग्नीऽआदधीत न श्वःश्वमुपासीत को हि मनुष्यस्य श्वो वेद ॥९॥ ब्राह्मणम् ॥३॥

यदहरस्य श्वोऽग्न्याधेयꣳ स्यात् । द्विवैवाश्नीयान्मनो ह वै देवा मनुष्यस्याजानन्ति तेऽस्यैतद्धोऽग्न्याधेयं विदुस्तेऽस्य विश्वे देवा गृहानागच्छन्ति तेऽस्य गृहे-

बूपवसति स उपवसथः ॥१॥ तन्न्वेवानवक्लृप्तं यो मनुष्येष्वनश्नत्सु पूर्वोऽश्नीयादथ
किमु यो देवेष्वनश्नत्सु पूर्वोऽश्नीयात्तस्मादु दिवैवाश्नीयात्तदपि काममेव नक्तमश्नी-
यान्नो ह्यनाहिताग्नेर्व्रतचर्यास्ति मानुषो ह्येवैष तावद्भवति यावदनाहिताग्निस्त-
स्मादपि काममेव नक्तमश्नीयात् ॥२॥ तद्धैकेऽजामुपबध्नन्ति । आग्नेयी वाऽजाऽग्नेरेव
सर्वत्वायेति वदन्तस्तदु तथा न कुर्याद्व्यस्तातः स्याद्योधऽएवैनं प्रातर्दद्यात्तेनैव
तं काममाप्नोति तस्मादु तन्नाद्रियेत ॥३॥ अथ चातुष्प्राश्यमोदनं पचन्ति । छ-
न्दाꣳस्यनेन प्रीणामि इति यथा येन वाहनेन स्यन्त्स्यन्त्स्यात्तत्सूदितं कर्तवै ब्रूया-
देवमेतदिति वदन्तस्तदु तथा न कुर्याद्यदाऽअस्य ब्राह्मणाः कुले वसन्त्यृत्विजश्चा-
नृत्विजश्च तेनैव तं काममाप्नोति तस्मादु तन्नाद्रियेत ॥४॥ तस्य सर्पिरासेचनं कृ-
त्वा । सर्पिरासिच्याश्वत्थीस्तिस्रः समिधो घृतेनान्वज्य समिद्वतीभिर्घृतवतीभिर्ऋग्भि-
रभ्यादधति शमीगर्भमेतदाप्नुम इति वदन्तः स यः पुरस्तात्संवत्सरमभ्यादध्यात्स ह
तं काममाप्नुयात्तस्मादु तन्नाद्रियेत ॥५॥ तदु होवाच भाल्लवेयः । यथा वाऽअन्य-
त्करिष्यन्त्सोऽन्यत्कुर्यादथान्यद्वदिष्यन्त्सोऽन्यद्वदेदथान्येन पथैष्यन्त्सोऽन्येन प्रति-
पद्येतैवं तद्य एतं चातुष्प्राश्यमोदनं पचेदपराद्धिरस्य सेति न हि तदवकल्पते य-
स्मिन्नृचा वा साम्ना वा यजुषा वा समिधं वाऽभ्यादध्यादाहुतिं वा जुहुयात्तं
दक्षिणा वा हरेयुरनु वा गमयेयुर्दक्षिणा वा कोऽनु ह्यन्वाहार्यपचनो भवि-
ष्यतीत्यनु वा गमयन्ति ॥६॥ अथ जाग्रति जाग्रति देवाः । तद्देवानेवैतदुपावर्त-
ते स देवतरः श्रान्ततरस्तपस्वितरोऽग्नीऽआधत्ते तदपि काममेव स्वप्यान्नो ह्य-
नाहिताग्नेर्व्रतचर्यास्ति मानुषो ह्येवैष तावद्भवति यावदनाहिताग्निस्तस्मादपि का-
ममेव स्वप्यात् ॥७॥ तद्धैकेऽनुदिते मथित्वा । तमुदिते प्राञ्चमुद्धरन्ति तदुभे
ऽअहोरात्रे परिगृह्णीमः प्राणोदानयोर्मनसश्च वाचश्च पर्याप्त्याऽइति वदन्तस्तदु त-
था न कुर्यादुभौ हैवास्य तथानुदितेऽआहितौ भवतोऽनुदिते हि मथित्वा तमु-

दिते प्राञ्चमुद्धरन्ति स य उदितऽआहवनीयं मन्थेत्स ह तत्पर्याप्नुयात् ॥८॥ अ-हर्वै देवाः । अनपहतपाप्मानः पितरो न पाप्मानमपहते मर्त्याः पितरः पुरा ह्यायुषो म्रियते योऽनुदिते मन्थत्यपहतपाप्मानो देवा अप पाप्मानꣳ हतेऽमृता देवा नामृतत्वस्याशास्ति सर्वमायुरेति श्रीर्देवाः श्रियं गच्छति यशो देवा यशो ह भवति य एवं विद्वानुदिते मन्थति ॥९॥ तदाहुः । यन्नऽर्चा न साम्ना न यजुषा-ग्निराधीयतेऽथ केनाधीयतऽइति ब्रह्मणो हैवैष ब्रह्मणाधीयते वाग्वै ब्रह्म तस्यै वाचः सत्यमेव ब्रह्म ता वाऽएताः सत्यमेव व्याहृतयो भवन्ति तदस्य सत्येनै-वाधीयते ॥१०॥ भूरिति वै प्रजापतिः । इमामजनयत भुव इत्यन्तरिक्षꣳ स्वरिति दिवमेतावद्वाऽइदꣳ सर्वं यावदिमे लोकाः सर्वेणैवाधीयते ॥११॥ भूरिति वै प्र-जापतिः । ब्रह्माजनयत भुव इति क्षत्रꣳ स्वरिति विशमेतावद्वाऽइदꣳ सर्वं याव-द्ब्रह्म क्षत्रं विट् सर्वेणैवाधीयते ॥१२॥ भूरिति वै प्रजापतिः । आत्मानमजनयत भुव इति प्रजाꣳ स्वरिति पशूनेतावद्वाऽइदꣳ सर्वं यावदात्मा प्रजा पशवः सर्वे-णैवाधीयते ॥१३॥ स वै भूर्भुव इति । एतावतैव गार्हपत्यमादधात्यथ यत्सर्वे-णादध्यात्केनाहवनीयमादध्याद्धुऽअन्तरे परिशिनष्टि तेनोऽएतान्ययातयामानि भ-वन्ति तैः सर्वैः पञ्चभिराहवनीयमादधाति भूर्भुवः स्वरिति तान्यष्टावक्षराणि स-म्पद्यन्तेऽष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्रमग्नेश्छन्दः स्वेनैवैनमेतच्छन्दसाधत्ते ॥१४॥ दे-वान्ह वाऽअग्नीऽआधास्यमानान् । तानसुररक्षसानि ररक्षुर्नाग्निर्जनिष्यते नाग्नी आधास्यध्वऽइति तद्यद्रक्षꣳस्तस्माद्रक्षाꣳसि ॥१५॥ ततो देवा एतं वज्रं ददृशुः । यदश्वं तं पुरस्तादुदश्रयंस्तस्याभयेऽनाष्ट्रे निवातेऽग्निरजायत तस्माद्यत्राग्निं मन्थि-ष्यन्त्स्यात्तदश्वमानेतवै ब्रूयात्स पूर्वेणोपतिष्ठते वज्रमेवैतदुच्छ्रयति तस्याभयेऽनाष्ट्रे निवातेऽग्निर्जायते ॥१६॥ स वै पूर्ववाट् स्यात् । स ह्यपरिमितं वीर्यमभिवर्धते यदि पूर्ववाहं न विन्देदपि य एव कश्चाश्वः स्याद्यद्यश्वं न विन्देदप्यनड्वानेव

स्यादेष ह्येवानडुहो बन्धुः ॥१७॥ तं यत्र प्राञ्चं कुर्वन्ति । तत्पुरस्तादश्वं नयन्ति तत्पुरस्ताद्वैनन्नाष्ट्रा रक्षाᳪस्यपघ्नन्त्यथाभयेनानाष्ट्रेण हरन्ति ॥१८॥ तं वै तथैव कुर्युः । यथैनमेष प्रत्यङ्ङुपाचरेदेष वै यज्ञो यदग्निः प्रत्यङ् ह्येवैनं यज्ञः प्रविशति तं क्षिप्रे यज्ञ उपनमत्यथ यस्मात्पराङ् भवति पराङु ह्येवास्माद्यज्ञो भवति स यो हैनं तत्रानुव्याहरेत्पराङस्माद्यज्ञोऽभूदितीश्वरो ह यत्तथैव स्यात् ॥१९॥ एष उ वै प्राणः । तं वै तथैव कुर्युर्यथैनमेष प्रत्यङ्ङुपाचरेत्प्रत्यङ् ह्येवैनं प्राणः प्रविशत्यथ यस्मात्पराङ् भवति पराङु ह्येवास्मात्प्राणो भवति स यो हैनं तत्रानुव्याहरेत्पराङस्मात्प्राणोऽभूदितीश्वरो ह यत्तथैव स्यात् ॥२०॥ ॥ शतम् १०० ॥

॥ अयं वै यज्ञो योऽयं पवते । तं वै तथैव कुर्युर्यथैनमेष प्रत्यङ्ङुपाचरेत्प्रत्यङ् ह्येवैनं यज्ञः प्रविशति तं क्षिप्रे यज्ञ उपनमत्यथ यस्मात्पराङ् भवति पराङु ह्येवास्माद्यज्ञो भवति स यो हैनं तत्रानुव्याहरेत्पराङस्माद्यज्ञोऽभूदितीश्वरो ह यत्तथैव स्यात् ॥२१॥ एष उ वै प्राणः । ते वै तथैव कुर्युर्यथैनमेष प्रत्यङ्ङुपाचरेत्प्रत्यङ् ह्येवैनं प्राणः प्रविशत्यथ यस्मात्पराङ् भवति पराङु ह्येवास्मात्प्राणो भवति स यो हैनं तत्रानुव्याहरेत्पराङस्मात्प्राणोऽभूदितीश्वरो ह यत्तथैव स्यात्तस्मादु तथैव कुर्युः ॥२२॥ अथाश्वमाक्रमयति । तमाक्रमय्य प्राञ्चमुन्नयति तं पुनरावर्त्तयति तमुदञ्चं प्रमुञ्चति वीर्यं वाऽअश्वो नेदस्मादिदं पराग्वीर्यमसदिति तस्मात्पुनरावर्त्तयति ॥२३॥ तमश्वस्य पदेऽआदधाति । वीर्यं वाऽअश्वो वीर्यऽएवैनमेतदाधत्ते तस्मादश्वस्य पदऽआधत्ते ॥२४॥ स वै तूष्णीमेवाग्रऽउपस्पृशति । अथोद्यच्छत्यथोपस्पृशति भूर्भुवः स्वरित्येव तृतीयेनादधाति त्रयो वाऽइमे लोकास्तदिमानेवैतल्लोकानाप्नोत्येतन्नु कम् ॥२५॥ अथेदं द्वितीयं । तूष्णीमेवाग्रऽउपस्पृशत्यथोद्यच्छति भूर्भुवः स्वरित्येव द्वितीयेनादधाति यो वाऽअस्यामप्रतिष्ठितो भारमुद्यच्छति नैनᳪ शक्नोत्युद्यन्तुᳪ स ह हैनᳪ शृणाति ॥२६॥ स यत्तूष्णीमुपस्पृशति ।

तदस्यां प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठन्ति सोऽस्यां प्रतिष्ठित आधत्ते तथा न व्यथते तद्ध हैतत्पश्येव दधिरऽआसुरिः पाञ्चिर्माधुकिः सर्वं वाऽअन्यदियमितमिव प्रथमेनैवो-त्थायाद्‌ध्याद्भूर्भुवः स्वरिति तदेवानियमितमित्यतो यतमथा कामयेत तथा कुर्यात् ॥२७॥ अथ पुरस्तात्परीत्य । पूर्वार्धमुल्मुकानामभिपद्य जपति द्यौरिव भूम्ना पृथिवीव वरिम्णेति यथासौ द्यौर्बह्वी नक्षत्रैरेवं बहुर्भूयासमित्येवैतदाह यदाह द्यौरिव भूम्नेति पृथिवीव वरिम्णेति यथेयं पृथिव्युर्व्येवमुरुर्भूयासमित्येवैतदाह तस्यास्ते पृथिवि देवयजनि पृष्ठऽइत्यस्यै ह्येनं पृष्ठऽआधत्तेऽग्निमन्नादमन्नाद्यायादधऽइत्यन्नादोऽग्निरन्नादो भूयासमित्येवैतदाह सैषाशीरेव स यदि कामयेत जपेदेतमयु कामयेतापि नाद्रियेत ॥२८॥ अथ सर्पराज्ञ्या ऋग्भिरुपतिष्ठते । आयं गौः पृश्निरक्रमीदसदन्मातरं पुरः । पितरं च प्रयन्त्स्वः ॥ अन्तश्चरति रोचनास्य प्राणादपानती । व्यख्यन्महिषो दिवम् ॥ त्रिंशद्धाम विराजति वाक्पतङ्गाय धीयते । प्रति वस्तोरह द्युभिरिति तद्यदेवास्यात्र सम्भारैर्वा नक्षत्रैर्वऽर्तुभिर्वाधानेन वानाप्तं भवति तदेवास्यैतेन सर्वमाप्तं भवति तस्मात्सर्पराज्ञ्या ऋग्भिरुपतिष्ठते ॥२९॥ तदाहुः । न सर्पराज्ञ्या ऋग्भिरुपतिष्ठेतेतीयं वै पृथिवी सर्पराज्ञी स यदेवास्यामाधत्ते तत्सर्वान्कामानाप्नोति तस्मान्न सर्पराज्ञ्या ऋग्भिरुपतिष्ठेतेति ॥३०॥ ब्राह्मणम् ॥४॥ अध्यायः ॥१[१०.]॥ ॥

उद्धृत्याहवनीयं पूर्णाहुतिं जुहोति । तद्यत्पूर्णाहुतिं जुहोत्यन्नादं वाऽएतमात्मनो जनयते यदग्निं तस्माऽएतदन्नाद्यमपिदधाति यथा कुमाराय वा जाताय वत्साय वा स्तनमपिदध्यादेवमस्माऽएतदन्नाद्यमपिदधाति ॥१॥ स एतेनान्नेन शान्तः । उत्तराणि हवींषि श्रप्यमाणान्युपरमति शश्वद्ध वाऽअध्वर्युं वा यजमानं वा प्रदहेत्तौ ह्यस्य नेदिष्ठं चरतो यदस्मिन्नेतामाहुतिं न जुहुयात्तस्माद्वाऽएतामाहुतिं जुहोति ॥२॥ तां वै पूर्णां जुहोति । सर्वं वै पूर्णं सर्वेणैवैनमेतच्छमयति

स्वाहाकारेण जुहोत्यनिरुक्तो वै स्वाहाकारः सर्वं वा ऽअनिरुक्तꣳ सर्वेणैवैनमेतच्छमयति ॥३॥ यां वै प्रजापतिः । प्रथमामाहुतिमजुहोत्स्वाहेति वै तामजुहोत्सो स्विदेषा निदानेन तस्मात्स्वाहेति जुहोति तस्यां वरं ददाति सर्वं वै वरः सर्वेणैवैनमेतच्छमयति ॥४॥ तदाहुः । एतामेवाहुतिꣳ हुत्वाथोत्तराणि हवीꣳषि नाद्रियेतैतयैव तं काममाप्नोति यमभिकाममुत्तराणि हवीꣳषि निर्वपतीति ॥५॥ स वा ऽअग्नये पवमानाय निर्वपति । प्राणो वै पवमानः प्राणमेवास्मिन्नेतद्दधाति तद्धैतयैवास्मिंस्तद्दधात्यन्नꣳ हि प्राणो ऽन्नमेषाहुतिः ॥६॥ अथाग्नये पावकाय निर्वपति । अन्नं वै पावकमन्नमेवास्मिन्नेतद्दधाति तद्धैतयैवास्मिंस्तद्दधात्येषा ह्येव प्रत्यक्षमन्नमाहुतिः ॥७॥ अथाग्नये शुचये निर्वपति । वीर्यं वै शुचि यदा ऽयस्यैतदुज्ज्वलत्येतदस्य वीर्यꣳ शुचि वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति तद्धैतयैवास्मिंस्तद्दधाति यदा ह्येवास्मिन्नेतामाहुतिं जुहोत्यथास्यैतद्वीर्यꣳ शुच्युज्ज्वलति ॥८॥ तस्मादाहुः । एतामेवाहुतिꣳ हुत्वाथोत्तराणि हवीꣳषि नाद्रियेतैतयैव तं काममाप्नोति यमभिकाममुत्तराणि हवीꣳषि निर्वपतीति तत्तु निर्वपेदेवोत्तराणि हवीꣳषि परो ऽक्षमिव वा ऽएतद्यदस्तादिदमितीव ॥९॥ स यदग्नये पवमानाय निर्वपति । प्राणो वै पवमानो यदा वै जायते ऽथ प्राणो ऽथ यावन्न जायते मातुरेव तावत्प्राणमनु प्राणिति यथा वा तज्जात ऽएवास्मिन्नेतत्प्राणं दधाति ॥१०॥ अथ यदग्नये पावकाय निर्वपति । अन्नं वै पावकं तज्जात ऽएवास्मिन्नेतदन्नं दधाति ॥११॥ अथ यदग्नये शुचये निर्वपति । वीर्यं वै शुचि यदा वा ऽअन्नेन वर्धते ऽथ वीर्यं तदन्नेनैवैनमेतद्वर्धयित्वाथास्मिन्नेतद्वीर्यꣳ शुचि दधाति तस्मादग्नये शुचये ॥१२॥ तद्वैतदेव सद्विपर्यस्तमिव । अग्निर्ह यत्र देवेभ्यो मनुष्यानभ्युपाववर्त तद्धैतां चक्रे नेव सर्वेणैवात्मना मनुष्यानभ्युपावृतमिति ॥१३॥ स एतास्तिस्रस्तनूरेषु लोकेषु विन्यधत्त । यदस्य पवमानꣳ रूपमासीत्तदस्यां पृथिव्यां न्यधत्ताथ यत्पावकं तदन्तरिक्षे

ऽथ यच्छुचि तद्दिवि तद्वाऽऋषयः प्रतिबुबुधिरे यऽउ तर्ह्यृषय आसुरसर्वेण वै न आत्मनाग्निरभ्युपावृतदिति तस्माऽएतानि हवीᳩषि निरवपन् ॥ १४ ॥ स यदग्नये पवमानाय निर्वपति । यदेवास्यास्यां पृथिव्याᳩ रूपं तदेवास्यैतेनाप्नोत्यथ यदग्नये पावकाय निर्वपति यदेवास्यान्तरिक्षे रूपं तदेवास्यैतेनाप्नोत्यथ यदग्नये शुचये निर्वपति यदेवास्य दिवि रूपं तदेवास्यैतेनाप्नोत्येवमु कृत्स्नमेवाग्निमनपनिहितमाधत्ते तस्मादु निर्वपेदेवोत्तराणि हवीᳩषि ॥ १५ ॥ केवलबर्हिः प्रथमᳩ हविर्भवति । समानबर्हिषीऽउत्तरेऽअयं वै लोकः प्रथमᳩ हविरथेदमन्तरिक्षं द्वितीयं द्यौरेव तृतीयं बकुलेव वाऽइयं पृथिवी लेलयेवान्तरिक्षं लेलयेवासौ द्यौरुभे चिदेनां प्रत्युद्यामिनी स्तामिति तस्मात्समानबर्हिषी ॥ १६ ॥ अष्टाकपालाः सर्वे पुरोडाशा भवन्ति । अष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्रमग्नेश्छन्दः स्वेनैवैनमेतच्छन्दसाधत्ते तानि सर्वाणि चतुर्विᳩशतिः कपालानि सम्पद्यन्ते चतुर्विᳩशत्यक्षरा वै गायत्री गायत्रमग्नेश्छन्दः स्वेनैवैनमेतच्छन्दसाधत्ते ॥ १७ ॥ अथादित्यै चरुं निर्वपति । प्रच्यवतऽइव वाऽएषोऽस्माल्लोकाद्य एतानि हवीᳩषि निर्वपतीमान्ह्लोकान्त्समारोहन्नेति ॥ १८ ॥ स यददित्यै चरुं निर्वपति । इयं वै पृथिव्यदितिः सेयं प्रतिष्ठा तदस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति तस्माददित्यै चरुं निर्वपति ॥ १९ ॥ तस्यै विराजौ संयाज्ये स्यातामित्याहुः । विराडीयमित्यथो त्रिष्टुभौ त्रिष्टुभीयमित्यथो जगत्यौ जगती ह्यीयमिति विराजावित्येव स्याताम् ॥ २० ॥ तस्यै धेनुर्दक्षिणा । धेनुरिव वाऽइयं मनुष्येभ्यः सर्वान्कामान्दुहे माता धेनुर्मातेव वाऽइयं मनुष्यान्बिभर्ति तस्माद्धेनुर्दक्षिणैतन्न्वेकमयनम् ॥ २१ ॥ अथेदं द्वितीयम् । आग्नेयमेवाष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपति परोऽक्षमिव वाऽएतद्यदग्नये पवमानायाग्नये पावकायाग्नये शुचयऽइतीवाथाग्नसैवेनमेतत्प्रत्यक्षमाधत्ते तस्मादग्नयेऽथादित्यै चरुं निर्वपति स य एव चरोर्बन्धुः स बन्धुः ॥ २२ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ५ [२. १.] ॥ ॥

घ्नन्ति वा ऽ एतद्यज्ञं । यदेनं तन्वते यन्न्वेव राजानमभिषुण्वन्ति तत्तं घ्नन्ति यत्प-
शुꣳ संज्ञपयन्ति विशासति तत्तं घ्नन्त्युलूखलमुसलाभ्यां दृषदुपलाभ्याꣳ हविर्यज्ञं
घ्नन्ति ॥१॥ स एष यज्ञो हतो न ददक्षे । तं देवा दक्षिणाभिरदक्षयंस्तद्यदेनं द-
क्षिणाभिरदक्षयंस्तस्माद्दक्षिणा नाम तद्यदेवात्र यज्ञस्य हतस्य व्यथते तदेवास्यैत-
द्दक्षिणाभिर्दक्षयत्यथ समृद्ध एव यज्ञो भवति तस्माद्दक्षिणा ददाति ॥२॥ ता वै
षड्दद्यात् । षड्वा ऽ ऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः स यावानेव यज्ञो
यावत्यस्य मात्रा तावतीभिर्दक्षयति ॥३॥ द्वादश दद्यात् । द्वादश वै मासाः संव-
त्सरस्य संवत्सरो यज्ञः प्रजापतिः स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावतीभि-
र्दक्षयति ॥४॥ चतुर्विꣳशतिं दद्यात् । चतुर्विꣳशतिर्वै संवत्सरस्यार्धमासाः संव-
त्सरो यज्ञः प्रजापतिः स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावतीभिर्दक्षयत्येषा
मात्रा दक्षिणानां दद्यात्त्वेव यथाश्रद्धं भूयसीस्तस्य दक्षिणा ददाति ॥५॥ द्वया वै दे-
वा देवाः । अहैव देवा अथ ये ब्राह्मणाः शुश्रुवाꣳसो ऽनूचानास्ते मनुष्यदेवास्ते-
षां द्वेधा विभक्त एव यज्ञ आहुतय एव देवानां दक्षिणा मनुष्यदेवानां ब्राह्मणा-
नाꣳ शुश्रुवुषामनूचानानामाहुतिभिरेव देवान्प्रीणाति दक्षिणाभिर्मनुष्यदेवान्ब्रा-
ह्मणाञ्छुश्रुवुषो ऽनूचानांस्त ऽ एनमुभये देवाः प्रीताः सुधायां दधति ॥६॥ तद्यथा
योनौ रेतो दध्यात् । एवमेवैतदृत्विजो यजमानं लोके दधति तद्यदेभ्य एतद्ददाति
ये मेदꣳ सम्प्रापिपन्निति नु दक्षिणानाम् ॥७॥ देवाश्च वा ऽ असुराश्च । उभये प्रा-
जापत्याः पस्पृधिरे त ऽ उभय ऽ एवानात्मान आसुर्मर्त्या ह्यासुरनात्मा हि मर्त्यस्ते-
षूभयेषु मर्त्येष्वग्निरेवामृत आस तꣳ ह स्मोभये ऽमृतमुपजीवन्ति स यꣳ ह स्मैषां
घ्नन्ति तद्ध स्म वै स भवति ॥८॥ ततो देवाः । तनीयाꣳस इव परिशिशिषिरे
त ऽर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुरुतासुरान्त्सपत्नान्मर्त्यानभिभवेमेति त ऽ एतदमृतमग्न्याधेयं द-
दृशुः ॥९॥ ते होचुः । हन्तेदममृतमन्तरात्मन्नादधामहै त ऽ इदममृतमन्तरात्मन्नाधा-

यामृता भूत्वास्तर्या भूत्वा स्तर्यान्त्सपत्नान्मर्त्यानभिभविष्याम इति ॥१०॥ ते होचुः । उभयेषु वै नोऽयमग्निः प्र त्वेवासुरेभ्यो ब्रवामेति ॥११॥ ते होचुः । आ वै वयमग्नी धास्यामहेऽथ यूयं किं करिष्यथेति ॥१२॥ ते होचुः । अथैनं वयं न्येव धास्यामहेऽत्र तृणानि दहात्र दारूणि दहात्रौदनं पचात्र माꣳसं पचेति स यं तमसुरा न्यदधत तेनानेन मनुष्या भुञ्जते ॥१३॥ अथैनं देवाः । अन्तरात्मन्नादधत तऽइमममृतमन्तरात्मन्नाधायामृता भूत्वास्तर्या भूत्वा स्तर्यान्त्सपत्नान्मर्त्यानभ्यभवंस्तथोऽएवैष एतदमृतमन्तरात्मन्नाधत्ते नामृतत्वस्याशास्ति सर्वमायुरेत्यस्तर्यो हैव भवति न हैनꣳ सपत्नस्तुस्तूर्षमाणश्चन स्तृणुते तस्माद्यदाहिताग्निश्चानाहिताग्निश्च स्पर्धेतेऽआहिताग्निरेवाभिभवत्यस्तर्यो हि खलु स तर्हि भवत्यमृतः ॥१४॥ तमत्रैनमदो मन्थन्ति । तज्जातमभिप्राणिति प्राणो वाऽअग्निर्जातमेवैनमेतत्सन्तं जनयति स पुनरपानिति तदेनमन्तरात्मन्नाधत्ते सोऽस्यैषोऽन्तरात्मन्नग्निराहितो भवति ॥१५॥ तमुद्दीप्य समिन्द्धे । इह यद्यऽइह सुकृतं करिष्यामीत्यत्रैनमेतत्समिन्द्धे योऽस्यैषोऽन्तरात्मन्नग्निराहितो भवति ॥१६॥ अन्तरेणागाद्व्यवृतदिति । न ह वाऽअस्यैतं कश्चनान्तरेणैति यावज्जीवति योऽस्यैषोऽन्तरात्मन्नग्निराहितो भवति तस्मादु तन्नाद्रियेत यदनुगच्छेन्न ह वाऽअस्यैषोऽनुगच्छति यावज्जीवति योऽस्यैषोऽन्तरात्मन्नग्निराहितो भवति ॥१७॥ ते वाऽएते प्राणा एव यदग्नयः । प्राणोदानावेवाहवनीयश्च गार्हपत्यश्च व्यानोऽन्वाहार्यपचनः ॥१८॥ तस्य वाऽएतस्याग्न्याधेयस्य । सत्यमेवोपचारः स यः सत्यं वदति यथाग्निꣳ समिद्धं तं घृतेनाभिषिञ्चेदेवꣳ हैनꣳ स उद्दीपयति तस्य भूयो-भूय एव तेजो भवति श्वः-श्वः श्रेयान्भवत्यथ योऽनृतं वदति यथाग्निꣳ समिद्धं तमुदकेनाभिषिञ्चेदेवꣳ हैनꣳ स जासयति तस्य कनीयः-कनीय एव तेजो भवति श्वः-श्वः पापीयान्भवति तस्मादु सत्यमेव वदेत् ॥१९॥ तदु हाप्यरुणमौपवेशिं ज्ञातय ऊचुः । स्थविरो वाऽअ-

स्यग्नीऽआधत्स्वेति स होवाच ते मैतद्ब्रूथ वाचंयम एवैधि न वाऽआहिताग्निनानृतं वदितव्यं न वदन्जातु नानृतं वदेत्तावत्सत्यमेवोपचार इति ॥२०॥ ब्राह्मणम् ॥६[२.२.]॥ प्रथमः प्रपाठकः ॥ ॥ कण्डिकासंख्या ११४ ॥ ॥

वरुणो हैनद्राज्यकाम आदधे । स राज्यमगच्छत्तस्माद्यश्च वेद यश्च न वरुणो राजेत्येवाहुः सोमो यशस्कामः स यशोऽभवत्तस्माद्यश्च सोमे लभते यश्च नाभावेवागच्छतो यश एवैतद्द्रष्टुमागच्छन्ति यशो ह भवति राज्यं गच्छति य एवं विद्वानाधत्ते ॥१॥ अग्नौ ह वै देवाः । सर्वाणि रूपाणि निदधिरे यानि च ग्राम्याणि यानि चारण्यानि विजयं वोपप्रेष्यन्तः कामचारस्य वा कामायायं नो गोपिष्ठो गोपायदिति वा ॥२॥ तान्यु हाग्निर्निचकमे । तैः संगृह्यऽर्तून्प्रविवेश पुनरेम इति देवा एतदग्निं तिरोभूतं तेषाᳬ हेयमेवास किमिह कर्तव्यं केह प्रज्ञेति वा ॥३॥ तत एतत्त्वष्टा पुनराधेयं ददर्श । तदादधे तेनाग्नेः प्रियं धामोपजगाम सोऽस्माऽउभयानि रूपाणि प्रतिनिःससर्ज यानि च ग्राम्याणि यानि चारण्यानि तस्मादाहुस्त्वाष्ट्राणि वै रूपाणीति त्वष्टुर्ह्येव सर्वᳬ रूपमुप ह त्वेवान्याः प्रजा यावत्सोऽयावत्स इव तिष्ठन्ते ॥४॥ तस्मै कं पुनराधेयमादधीत । एवᳬ हैवाग्नेः प्रियं धामोपगच्छति सोऽस्माऽउभयानि रूपाणि प्रतिनिःसृजति यानि च ग्राम्याणि यानि चारण्यानि तस्मिन्नेतान्युभयानि रूपाणि दृश्यन्ते परमता वै सा स्पृहयन्त्यु हास्मै तथा पुष्यति लोक्यमुत्वापि ॥५॥ आग्नेयोऽयं यज्ञः । ज्योतिरग्निः पाप्मनो दग्धा सोऽस्य पाप्मानं दहति स इह ज्योतिरिव श्रिया यशसा भवति ज्योतिरमुत्र पुण्यलोकवेतन्नु तद्यस्मादादधीत ॥६॥ स वै वर्षास्वादधीत । वर्षा वै सर्वऽऋतवो वर्षा हि वै सर्वऽऋतवोऽथादो वर्षमकुर्मादो वर्षमकर्मेति संवत्सरान्संपश्यन्ति वर्षा ह त्वेव सर्वेषामृतूनाᳬ रूपमुत हि तद्वर्षासु भवति यदाहुर्ग्रीष्मऽइव वाऽअद्येत्युतो तद्वर्षासु भवति यदाहुः शिशिरऽइव वाऽअद्येति वर्षादिद्वर्षाः ॥७॥

अथैतदेव परोऽक्षꣳ रूपं । यदेव पुरस्ताद्वाति तद्वसन्तस्य रूपं यत्स्तनयति तद्ग्रीष्मस्य यद्वर्षति तद्वर्षाणां यद्विद्योतते तच्छरदो यद्वृष्ट्वोद्गृह्णाति तद्धेमन्तस्य वर्षाः सर्वऽऋतव ऋतून्प्राविशदृतुभ्य एवैनमेतन्निर्मिमीते ॥८॥ आदित्यस्त्वेव सर्वऽऋतवः । यदैवोदेत्यथ वसन्तो यदा संगवोऽथ ग्रीष्मो यदा मध्यन्दिनोऽथ वर्षा यदापराह्णोऽथ शरद्यदैवास्तमेत्यथ हेमन्तस्तस्मादु मध्यन्दिनऽएवादधीत तर्हि ह्येषोऽस्य लोकस्य नेदिष्ठं भवति तन्नेदिष्ठादेवैनमेतन्मध्यान्निर्मिमीते ॥९॥ छाययेव वाऽअयं पुरुषः । पाप्मनानुषक्तः सोऽस्यात्र कनिष्ठो भवत्यधस्पदमिवेयस्यते तत्कनिष्ठमेवैतत्पाप्मानमवबाधते तस्मादु मध्यन्दिनऽएवादधीत ॥१०॥ तं वै दर्भैरुद्धरति । दारुभिर्वै पूर्वमुद्धरति दारुभिः पूर्वं दारुभिरपरं जामि कुर्यात्समदं कुर्यादापो दर्भा आपो वर्षा ऋतून्प्राविशदद्भिरेवैनमेतदद्भ्यो निर्मिमीते तस्माद्दर्भैरुद्धरति ॥११॥ अर्कपलाशाभ्यां । व्रीहिमयमपूपं कृत्वा यत्र गार्हपत्यमाधास्यन्भवति तन्निदधाति तद्गार्हपत्यमादधाति ॥१२॥ अर्कपलाशाभ्यां । यवमयमपूपं कृत्वा यत्राहवनीयमाधास्यन्भवति तन्निदधाति तदाहवनीयमादधाति पूर्वाभ्यामेवैनावेतदग्निभ्यामन्तर्दध्म इति वदन्तस्तदु तथा न कुर्याद्रात्रिभिर्ह्येवान्तर्हितौ भवतः ॥१३॥ आग्नेयमेव पञ्चकपालं पुरोडाशं निर्वपति । तस्य पञ्चपदाः पङ्क्तयो याज्यानुवाक्या भवन्ति पञ्च वाऽऋतव ऋतून्प्राविशदृतुभ्य एवैनमेतन्निर्मिमीते ॥१४॥ सर्व आग्नेयो भवति । एवꣳ ह्यस्याग्नेः प्रियं धामोपागच्छत्तस्मात्सर्व आग्नेयो भवति ॥१५॥ तेनोपाꣳशु चरन्ति । यद्धि ज्ञातये वा सख्ये वा निष्केवल्यं चिकीर्षति तिर इवैतेन बोभवद्धि-अद्वैवोऽन्यो यज्ञोऽथैष निष्केवल्य आग्नेयो यद्धि तिर इव तदुपाꣳशु तस्मादुपाꣳशु चरन्ति ॥१६॥ उच्चैरुत्तममनुयाजं यजति । कृतकर्मेव हि स तर्हि भवति सर्वो हि कृतमनुबुध्यते ॥१७॥ स आश्राव्याह । समिधो यजेति तदाग्नेयꣳ रूपं परोऽक्षं त्वग्नीन्यजेति त्वेव ब्रूयात्तदेव प्रत्यक्षमाग्नेयꣳ रूपꣳ ॥१८॥ स यजति । अग्नऽआज्य-

स्य खलु वौषडग्निमाज्यस्य वेत वौषडग्निमाज्यस्य खलु वौषडग्निराज्यस्य वेतु वौषडिति ॥१९॥ अथ स्वाहाग्निमित्याह । अग्निमाज्यभागौ स्वाहाग्निं पवमानमिति यदि पवमानाय ध्रियेरन्त्स्वाहाग्निमिन्दुमन्तमिति यद्यग्नयऽइन्दुमते ध्रियेरन्त्स्वाहाग्निः स्वाहाग्नीनाज्यपानानुयाजाऽअग्निराज्यस्य वेत्विति यजति ॥२०॥ अथाहाग्नयेऽनुब्रूहीति । अग्निमाज्यभागौ सोऽन्वाहाग्निं स्तोमेन बोधय समिधानोऽअमर्त्यम् । हव्या देवेषु नो दधदिति स्वपितीव खलु वाऽएतद्यदुद्वासितो भवति सम्प्रबोधयत्येवैनमेतत्समर्दयति जुषाणोऽअग्निराज्यस्य वेत्विति यजति ॥२१॥ अथ यद्यग्नये पवमानाय ध्रियेरन् । अग्नये पवमानायानुब्रूहीति ब्रूयात्सोऽन्वाहाग्नऽआयूंषि पवसऽआसुवोर्जमिषं च नः । आरे बाधस्व दुच्छुनामिति तथाह सोमो भवति सोमो वै पवमानस्तत्सौम्यादाज्यभागान्नयन्ति जुषाणोऽअग्निः पवमान आज्यस्य वेत्विति यजति ॥२२॥ अथ यद्यग्नयऽइन्दुमते ध्रियेरन् । अग्नयऽइन्दुमतेऽनुब्रूहीति ब्रूयात्सोऽन्वाहेहो षु ब्रवाणि तेऽग्नऽइत्थेतरा गिरः । एभिर्वर्धसऽइन्दुभिरिति तथा ह्यस्य सोमो भवति सोमो वाऽइन्दुस्तत्सौम्यादाज्यभागान्नयन्ति जुषाणोऽअग्निरिन्दुमानाज्यस्य वेत्विति यजत्येवमु सर्वमाग्नेयं करोति ॥२३॥ अथाहाग्नयेऽनुब्रूहीति हविषः । अग्निं यजाग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूह्यग्निं स्विष्टकृतं यजेत्यथ यद्देवान्यजेत्यग्नीन्यजेत्येवैतदाह ॥२४॥ स यजति । अग्नेर्वसुवने वसुधेयस्य वेतु वौषडग्नाऽउ वसुवने वसुधेयस्य वेतु वौषड्देवोऽअग्निः स्विष्टकृदिति स्वयमाग्नेयस्तानेव एवमाग्नेयाननुयाजान्करोति ॥२५॥ ता वाऽएताः । षड्भिरीर्यजन्ति चतस्रः प्रयाजेषु द्वेऽअनुयाजेषु षड्वाऽऋतव ऋतून्प्राविशदृतुभ्य एवैनमेतन्निर्मिमीते ॥२६॥ द्वादश वा त्रयोदश वोत्तराणि भवन्ति । द्वादश वा वै त्रयोदश वा संवत्सरस्य मासाः संवत्सरमृतून्प्राविशदृतुभ्य एवैनमेतत्संवत्सरान्निर्मिमीते न ह यन सदाग्नामिताग्ये ज्ञामि ह कुर्याद्यद्वै चित्सकृ स्यातां खलु वे-

विन्येव प्रयाजानाꣳ त्वं वसुवने वसुधेयस्येत्यनुयाजानाम् ॥२७॥ तस्य हिरण्यं दक्षिणा । आग्नेयो वाऽएष यज्ञो भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं तस्माद्धिरण्यं दक्षिणानड्वान्वा स हि वहेनाग्नेयोऽग्निदग्धमिव ह्यस्य वहं भवति देवानाꣳ हव्यवाहनो ऽग्निरिति वहति वाऽएष मनुष्येभ्यस्तस्मादनड्वान्दक्षिणा ॥२८॥ ब्राह्मणम् ॥१ [२.३.] ॥ ॥

प्रजापतिर्ह वाऽइदमग्रऽएक एवास । स ऐक्षत कथं नु प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत सोऽग्निमेव मुखाज्जनयां चक्रे तद्यदेनं मुखादजनयत तस्माद्न्नादोऽग्निः स यो हैवमेतमग्निमन्नादं वेदान्नादो हैव भवति ॥१॥ तद्वाऽएनमेतदग्रे देवानामजनयत । तस्मादग्निरग्रिर्ह वै नामैतद्यदग्निरिति स जातः पूर्वः प्रेयाय यो वै पूर्व एत्यग्रऽएतीति वै तमाहुः सोऽएवास्याग्निता ॥२॥ स ऐक्षत प्रजापतिः । अन्नादं वाऽइममात्मनोऽजीजन यदग्निं न वाऽइह मदन्यदन्नमस्ति यं वाऽअयं नाद्यादिति काल्वालीकृता हैव तर्हि पृथिव्यास नौषधय आसुर्न वनस्पतयस्तदेवास्य मनस्यास ॥३॥ अथैनमग्निर्व्यात्तेनापपर्यावर्त । तस्य भीतस्य स्वो महिमापचक्राम वाग्वाऽअस्य स्वो महिमा वागस्यापचक्राम स आत्मन्नेवाहुतिमीषे स उदमृष्ट तद्यदुदमृष्ट तस्मादिदं चालोमकमिदं च तत्र विवेद घृताहुतिं हैव पयआहुतिं वोभयꣳ ह त्वेव तत्पय एव ॥४॥ सा हैनं नाभिराधयां चकार । केशमिश्रेव ह्यास तां व्यौक्षदोष धयेति तत ओषधयः समभवंस्तस्मादोषधयो नाम स द्वितीयमुदमृष्ट तत्रापरामाहुतिं विवेद घृताहुतिं हैव पयआहुतिं वोभयꣳ ह त्वेव तत्पय एव ॥५॥ सा हैनमभिराधयां चकार । स व्यचिकित्सज्जुहवानीꣳ मा हौषाꣳमिति तꣳ स्वो महिमाभ्युवाद जुहुधीति स प्रजापतिर्विदां चकार स्वो वै मा महिमाहेति स स्वाहेत्येवाजुहोत्तस्मादु स्वाहेत्येव हूयते तत एष उदियाय य एष तपति ततोऽयं प्रबभूव योऽयं पवते तत एवाग्निः पराङ्

पर्यावर्तत ॥६॥ स हुत्वा प्रजापतिः । प्र चाजायतात्स्यतश्चाग्नेर्मृत्योरात्मानमत्रायत स यो हैवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोत्येतां हैव प्रजातिं प्रजायते यां प्रजापतिः प्राजायतैवमु हैवात्स्यतोऽग्नेर्मृत्योरात्मानं त्रायते ॥७॥ स यत्र म्रियते । यत्रैनमग्नावभ्यादधति तदेषोऽग्नेरधिजायतेऽथास्य शरीरमेवाग्निर्दहति तद्यथा पितुर्वा मातुर्वा जायेतैवमेषोऽग्नेरधिजायते शश्वद्ध वाऽएष न सम्भवति योऽग्निहोत्रं न जुहोति तस्माद्वाऽअग्निहोत्रं होतव्यम् ॥८॥ तद्वाऽएतत् । एव विचिकित्सायै जन्म यत्प्रजापतिर्व्यचिकित्सत्स विचिकित्सञ्छ्रेयस्यध्रियत यः प्र चाजायतात्स्यतश्चाग्नेर्मृत्योरात्मानमत्रायत स यो हैवमेतद्विचिकित्सायै जन्म वेद यद्ध किं च विचिकित्सति श्रेयसि हैव ध्रियते ॥९॥ स हुत्वा न्यमृष्ट । ततो विकङ्कतः समभवत्तस्मादेष यज्ञियो यज्ञपात्रीयो वृक्षस्तत एते देवानां वीरा अजायन्ताग्निर्योऽयं पवते सूर्यः स यो हैवमेतान्देवानां वीरान्वेदाहास्य वीरो जायते ॥१०॥ तऽउ हैतऽऊचुः । वयं वै प्रजापतिं पितरमनु स्मो हन्त वयं तत्सृजामहै यदस्मानन्वसदिति ते परिश्रित्य गायत्रेणाहिंकारेण तुष्टुवुस्तद्यत्पर्यश्रयन्त्स समुद्रोऽथेयमेव पृथिव्यास्तावः ॥११॥ ते स्तुत्वा प्राञ्च उच्चक्रमुः । पुनरेम इति देवा एतां सम्भूतां सा हैतानुदीक्ष्य हिंचकार ते देवा विदां चक्रुरेष साम्नो हिंकार इत्यपहिंकारं हैव पुरा ततः सामास स एष गवि साम्नो हिंकारस्तस्मादेषोपजीवनीयोपजीवनीयो ह वै भवति य एवमेतं गवि साम्नो हिंकारं वेद ॥१२॥ ते होचुः । भद्रं वाऽइदमजीजनामहि ये गामजीजनामहि यज्ञो ह्येव गौर्नो ह्यृते गोर्यज्ञस्तायतेऽन्नं ह्येवं यदि किं चान्नं गौरेव तदिति ॥१३॥ तद्वाऽएतदेवैतासां नाम । अन्नमस्य तस्मादेतत्परिष्ठिरन्त्या पुण्यमिति वक्तव्या ह वाऽअस्यैता भवन्त्युपनामुक एनं यज्ञो भवति य एवं विद्वानेतत्परिष्ठिरति साधु पुण्यमिति ॥१४॥ तामु हाग्निरभिदध्यौ । मिथुन्यनया स्यामिति तां सम्बभूव तस्यां रेतः प्रासिञ्चत्तत्प-

योऽभवत्तस्मादेतदामायां गवि सत्याᳮ शृतमग्नेर्हि रेतस्तस्माद्यदि कृष्णायां यदि रोहिण्याᳮ शुक्लमेव भवत्यग्निसंकाशमग्नेर्हि रेतस्तस्मात्प्रथमदुग्धमुष्णं भवत्यग्नेर्हि रेतः ॥१५॥ ते होचुः । हन्तेदं जुहवामहाऽइति कस्मै न इदं प्रथमाय होष्यन्तीति मह्यमिति हैवाग्निरुवाच मह्यमिति योऽयं पवते मह्यमिति सूर्यस्ते न सम्पाद्यां चक्रुस्ते हासम्पाद्योचुः प्रजापतिमेव पितरं प्रत्ययाम स यस्मै न इदं प्रथमाय होतव्यं वक्ष्यति तस्मै न इदं प्रथमाय होष्यन्तीति ते प्रजापतिं पितरं प्रतीत्योचुः कस्मै न इदं प्रथमाय होष्यन्तीति ॥१६॥ स होवाच । अग्नयेऽग्निरनुष्या स्वᳮ रेतः प्रजनयिष्यते तथा प्रजनिष्यध्वऽइत्यथ तुभ्यमिति सूर्यमथ यदेव हूयमानस्य व्यश्नुते तदेवैतस्य योऽयं पवतऽइति तदेभ्य इदमप्येतर्हि तथैव जुहत्यग्नयऽएव सायᳮ सूर्याय प्रातरथ यदेव हूयमानस्य व्यश्नुते तदेवैतस्य योऽयं पवते ॥१७॥ ते हुत्वा देवाः । इमां प्रजातिं प्राजायन्त येषामियं प्रजातिरिमां विजितिं व्यजयन्त येयमेषां विजितिरिममेव लोकमग्निरजयदन्तरिक्षं वायुर्दिवमेव सूर्यः स यो हैवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोत्येताᳮ हैव प्रजातिं प्रजायते यामेतऽएतत्प्राजायन्तैतां विजितिं विजयते यामेतऽएतद्व्यजयन्तैतैरु हैव सलोको भवति य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति तस्माद्वाऽअग्निहोत्रᳮ होतव्यम् ॥१८॥ ब्राह्मणम् ॥ २ [२.४.]॥ अध्यायः ॥२[११.]॥ ॥

सूर्यो ह वाऽअग्निहोत्रं । तद्यदेतस्या अग्रऽआहुतेरुदैत्तस्मात्सूर्योऽग्निहोत्रᳮ ॥१॥ स यत्सायमस्तमिते जुहोति । य इदं तस्मिन्निह सति जुहवानीत्यथ यत्प्रातरनुदिते जुहोति य इदं तस्मिन्निह सति जुहवानीति तस्माद्धि सूर्योऽग्निहोत्रमित्याहुः ॥२॥ ॥ शतम् १००० ॥ ॥ अथ यदस्तमेति । तदग्नावेव योनौ गर्भो भूत्वा प्रविशति तं गर्भं भवन्तमिमाः सर्वाः प्रजा अनु गर्भा भवन्तीलिता हि शेरे संजानाना अथ यद्रात्रिस्तिर एवैतत्करोति तिर इव हि गर्भाः ॥३॥ स यत्सा-

यमस्तमिते जुहोति । गर्भमेवैतत्सन्तमभिजुहोति गर्भꣳ सन्तमभिकरोति स यद्गर्भꣳ सन्तमभिजुहोति तस्मादिमे गर्भा अनश्नन्तो जीवन्ति ॥४॥ अथ यत्प्रातरनुदिते जुहोति । प्रजनयत्येवैनमेतत्सोऽयं तेजो भूत्वा विभ्राजमान उदेति शश्वद्ध वै नोदियाद्यदस्मिन्नेतामाहुतिं न जुहुयात्तस्माद्वा एतामाहुतिं जुहोति ॥५॥ स यथाहिस्त्वचो निर्मुच्येत । एवꣳ रात्रेः पाप्मना निर्मुच्यते यथा ह वा अहिस्त्वचो निर्मुच्येतैवꣳ सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्यते य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति तदेतस्यैवानु प्रजातिमिमाः सर्वाः प्रजा अनु प्रजायन्ते वि हि सृज्यन्ते यथार्थꣳ ॥६॥ स यः पुरादित्यस्यास्तमयात् । आहवनीयमुद्धरत्येते वै विश्वे देवा रश्मयोऽथ यत्परं भाः प्रजापतिर्वा स इन्द्रो वैतद्ध वै विश्वे देवा अग्निहोत्रं जुह्वतो गृहानागच्छन्ति स यस्यानुद्धृतमागच्छन्ति तस्माद्देवा अपप्रयन्ति तद्वाऽअस्मै तद्व्यृध्यते यस्माद्देवा अपप्रयन्ति तत्पत्यानु व्यृद्धिं यश्च वेद यश्च नानुद्धृतमभ्यस्तमगादित्याहुः ॥७॥ अथ यः पुरादित्यस्यास्तमयात् । आहवनीयमुद्धरति यथा श्रेयस्यागमिष्यत्यावसथेनोपक्लृप्तेनोपासीतैवं तत्स यस्योद्धृतमागच्छन्ति तस्याहवनीयं प्रविशन्ति तस्याहवनीये निविशन्ते ॥८॥ स यत्सायमस्तमिते जुहोति । आगतेभ्य एतत्प्रविष्टेभ्यो जुहोत्यथ यत्प्रातरनुदिते जुहोत्यप्रेतेभ्य एवैभ्य एतज्जुहोति तस्मादुदितहोमिनां विछिन्नमग्निहोत्रं मन्यामहऽइति ह स्माहासुरिर्यथा शून्यमावसथमाहरेदेवं तदिति ॥९॥ द्वयं वाऽइदं जीवनं । मूलि चैवामूलं च तदुभयं देवानाꣳ सन्मनुष्या उपजीवन्ति पशवो मूला ओषधयो मूलिन्यस्ते पशवो मूला ओषधीर्मूलिनीर्जग्ध्वापः पीत्वा तत एष रसः सम्भवति ॥१०॥ स यत्सायमस्तमिते जुहोति । अस्य रसस्य जीवनस्य देवेभ्यो जुहवानि यदेषामिदꣳ सदुपजीवाम इति स यत्ततो रात्र्याश्नाति हुतोच्छिष्टमेव तत्रिरवत्तत्त्वल्यश्नाति हुतोच्छिष्टस्य होवाग्निहोत्रं जुहृदशिता ॥११॥ अथ यत्प्रातरनुदिते जुहोति । अस्य रसस्य जीवनस्य देवेभ्यो

जुहवानि यदेषामिदं सदुपजीवाम इति स यत्ततोऽन्नाश्नाति हुतोच्छिष्टमेव तन्नि-रवत्तबल्यश्नाति हुतोच्छिष्टस्य ह्येवाग्निहोत्रं जुह्वदशिता ॥१२॥ तदाहुः । समे-वान्ये यज्ञास्तिष्ठन्तेऽग्निहोत्रमेव न संतिष्ठतेऽपि द्वादशसंवत्सरमनन्तवद्वाथैतदे-वानन्तं सायं हि हुत्वा वेद प्रातर्होष्यामीति प्रातर्हुत्वा वेद पुनः सायं हो-ष्यामीति तदेतदनुपस्थितमग्निहोत्रं तस्यानुपस्थितिमन्वनुपस्थिता इमाः प्रजाः प्र-जायन्तेऽनुपस्थितो ह वै श्रिया प्रजया प्रजायते य एवमेतदनुपस्थितमग्निहोत्रं वे-द ॥१३॥ तदुग्धाधिश्रयति । शृतमसदिति तदाहुर्यर्ह्युदन्तं तर्हि जुहुयादिति तद्धि नोदन्तं कुर्यादुप ह दहेद्यदुदन्तं कुर्यादप्रजज्ञि वै रेत उपदग्धं तस्मान्नोदन्तं कुर्यात् ॥१४॥ अधिश्रित्यैव जुहुयात् । यन्न्वेवैतदग्नौ रेतस्तेन न्वेव शृतं यदेनदग्नावधिश्रय-न्ति तेनो एव शृतं तस्मादधिश्रित्यैव जुहुयात् ॥१५॥ तदवज्योतयति । शृतं वे-दानीत्यथापः प्रत्यानयति शान्त्यै न्वेव रसस्यो चैव सर्वत्वायेदं हि यदा वर्षत्य-थौषधयो जायन्तऽओषधीर्जग्ध्वापः पीत्वा तत एष रसः सम्भवति तस्मादु रसस्यो चैव सर्वत्वाय तस्माद्यद्येनं क्षीरं केवलं पानेऽभ्याभवेदुदस्तोकमाश्चोतयितवै ब्रू-याच्छान्त्यै न्वेव रसस्यो चैव सर्वत्वाय ॥१६॥ अथ चतुरुन्नयति । चतुर्धाविहितं हीदं पयोऽथ समिधमादायोद्द्रवति समिद्धहोमायैव सोऽनुपसाद्य पूर्वामाहुतिं जुहोति स यदुपसादयेद्यथा यस्माऽअशनमाह्रिष्यन्स्यात्तदन्तरा निदध्यादेवं तदथ यदनुपसाद्य यथा यस्माऽअशनमाहरेत्तस्माऽआहृत्यैवोपनिदध्यादेवं तदुपसाद्यो-त्तरां नानावीर्येऽएवैनेऽएतत्करोति मनश्च ह वै वाक्चैतेऽआहुती तन्मनश्चैवैत-द्वाचं च व्यावर्तयति तस्मादिदं मनश्च वाक्च समानमेव सन्नानेव ॥१७॥ स वै द्विरग्नौ जुहोति । द्विरुपमार्ष्टि द्विः प्राश्नाति चतुरुन्नयति तद्दश दशाक्षरा वै वि-राड्विराडु यज्ञस्तद्विराजमेवैतद्यज्ञमभिसम्पादयति ॥१८॥ स यदग्नौ जुहोति । तद्दे-वेषु जुहोति तस्माद्देवाः सन्त्यथ यदुपमार्ष्टि तत्पितृषु चौषधीषु च जुहोति त-

स्मात्पितरश्चौषधयश्च सन्त्यथ यद्धुत्वा प्राश्नाति तन्मनुष्येषु जुहोति तस्मान्मनुष्याः सन्ति ॥१९॥ या वै प्रजा यज्ञेऽनन्वाभक्ताः । पराभूता वै ता एवमेवैतद्या इमाः प्रजा अपराभूतास्ता यज्ञमुखऽआभजति तेनो ह पशवोऽन्वाभक्ता यन्मनुष्याननु पशवः ॥२०॥ तद्ध होवाच याज्ञवल्क्यः । न वै यज्ञ इव मन्तवै पाकयज्ञ इव वाऽइतीदꣳ हि यदन्यस्मिन्यज्ञे स्रुच्यवद्यति सर्वं तदग्नौ जुहोत्यथैतदग्नौ हुत्वोत्सृप्याचामति निर्लेढि तदस्य पाकयज्ञस्येवेति तदस्य तत्पशव्यꣳ रूपं पशव्यो हि पाकयज्ञः ॥२१॥ सैषैकाहुतिरेवाग्रे । यामेवामूं प्रजापतिरजुहोदथ यदेतऽएतत्पश्चेवाध्रियन्तायमेवायꣳ पवते सूर्यस्तस्मादेषा द्वितीयाहुतिर्हूयते ॥२२॥ सा या पूर्वाहुतिः । साग्निहोत्रस्य देवता तस्मात्तस्यै जुहोत्यथ योत्तरा स्विष्टकृद्भाजनमेव सा तस्मात्तामुत्तरार्धे जुहोत्येषा हि दिक् स्विष्टकृतस्तन्मिथुनायैवैषा द्वितीयाहुतिर्हूयते द्वन्द्वꣳ हि मिथुनं प्रजननम् ॥२३॥ तद्द्वयमेवैतेऽआहुती । भूतं चैव भविष्यच्च जातं च जनिष्यमाणं चागतं चाशा चाद्य च श्वश्च तद्द्वयमेवानु ॥२४॥ आत्मैव भूतं । अद्धा हि तद्यद्भूतमद्धो तद्यदात्मा प्रजैव भविष्यदनद्धा हि तद्यद्भविष्यदनद्धो तद्यत्प्रजा ॥२५॥ आत्मैव जातम् । अद्धा हि तद्यज्जातमद्धो तद्यदात्मा प्रजैव जनिष्यमाणमनद्धा हि तद्यज्जनिष्यमाणमनद्धो तद्यत्प्रजा ॥२६॥ आत्मैवागतम् । अद्धा हि तद्यदागतमद्धो तद्यदात्मा प्रजैवाशानद्धा हि तद्यदाशानद्धो तद्यत्प्रजा ॥२७॥ आत्मैवाद्य । अद्धा हि तद्यदद्याद्धो तद्यदात्मा प्रजैव श्वोऽनद्धा हि तद्यच्छ्वोऽनद्धो तद्यत्प्रजा ॥२८॥ सा या पूर्वाहुतिः । सात्मानमभि हूयते तां मन्त्रेण जुहोत्यद्धा हि तद्यन्मन्त्रोऽद्धो तद्यदात्माऽथ योत्तरा सा प्रजामभि हूयते तां तूष्णीं जुहोत्यनद्धा हि तद्यत्तूष्णीमनद्धो तद्यत्प्रजा ॥२९॥ स जुहोति । अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेत्यथ प्रातः सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति तत्सत्येनैव हूयते यदा ह्येव सूर्योऽस्तमेत्यथाग्निर्ज्योतिर्यदा सूर्य उदेत्यथ सूर्यो

ज्योतिर्यद्धि सत्येन हूयते तद्देवान्गछतीति ॥३०॥ तदु हैतदेवारुणये ब्रह्मवर्चसकामाय तज्जानूवाचाग्निर्वर्चो ज्योतिर्वर्चः सूर्यो वर्चो ज्योतिर्वर्च इति ब्रह्मवर्चसी हैव भवति य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति ॥३१॥ तद्वस्त्येव प्रजननस्येव रूपम् । अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति तदुभयतो ज्योती रेतो देवतया परिगृह्णात्युभयतःपरिगृहीतं वै रेतः प्रजायते तदुभयत एवैतत्परिगृह्य प्रजनयति ॥३२॥ अथ प्रातः । सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति तदुभयतो ज्योती रेतो देवतया परिगृह्णात्युभयतःपरिगृहीतं वै रेतः प्रजायते तदुभयत एवैतत्परिगृह्य प्रजनयति तत्प्रजननस्य रूपम् ॥३३॥ तदु होवाच जीवलश्चैलकिः । गर्भमेवारुणिः करोति न प्रजनयतीति स एतेनैव सायं जुहुयात् ॥३४॥ अथ प्रातः । ज्योतिः सूर्यः सूर्यो ज्योतिः स्वाहेति तद्बहिर्धा ज्योती रेतो देवतया करोति बहिर्धा वै रेतः प्रजातं भवति तदेनत्प्रजनयति ॥३५॥ तदाहुः । अग्नावेवैतत्सायꣳ सूर्यं जुहोति सूर्यं प्रातरग्निमिति तद्धि तदुदितहोमिनामेव यदा ह्येव सूर्योऽस्तमेत्यथाग्निर्ज्योतिर्यदा सूर्य उदेत्यथ सूर्यो ज्योतिर्नास्य सा परिचक्षेयमेव परिचक्षा यत्तस्यै नाद्धा देवतायै हूयते याग्निहोत्रस्य देवताग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति तत्र नाग्नये स्वाहेत्यथ प्रातः सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति तत्र न सूर्याय स्वाहेति ॥३६॥ अनेनैव जुहुयात् । सजूर्देवेन सवित्रेति तत्सवितृमत्प्रसवाय सजू रात्र्येन्द्रवत्येति तद्रात्र्या मिथुनं करोति सेन्द्रं करोतीन्द्रो हि यज्ञस्य देवता जुषाणोऽअग्निर्वेतु स्वाहेति तदग्नये प्रत्यक्षं जुहोति ॥३७॥ अथ प्रातः । सजूर्देवेन सवित्रेति तत्सवितृमत्प्रसवाय सजूरुषसेन्द्रवत्येत्यह्नेति वा तदह्ना वोषसा वा मिथुनं करोति सेन्द्रं करोतीन्द्रो हि यज्ञस्य देवता जुषाणः सूर्यो वेतु स्वाहेति तत्सूर्याय प्रत्यक्षं जुहोति तस्मादेवमेव जुहुयात् ॥३८॥ ते होचुः । को न इदꣳ होष्यतीति ब्राह्मण एवेति ब्राह्मणेदं नो जुहुधीति किं मे ततो भविष्यतीत्यग्निहोत्रोच्छिष्टमेवेति स

यत्स्रुचि परिशिनष्टि तदग्निहोत्रोच्छिष्टमथ यत्स्थाल्यां यथा परीणहो निर्वपेदेवं तत्तस्मात्तन्न एव कश्च पिबेत्तद्धि नाब्राह्मणः पिबेदग्नौ ह्यधिश्रयन्ति तस्मान्नाब्राह्मणः पिबेत् ॥३१॥ ब्राह्मणम् ॥३ [३.१.]॥ ॥

एता ह वै देवता योऽस्ति। तस्मिन्वसन्तीन्द्रो यमो राजा नडो नैषिधोऽनश्नत्सांगमनोऽसन्याऽसवः ॥१॥ तद्वाऽएष एवेन्द्रः। यदाहवनीयोऽथैष एव गार्हपत्यो यमो राजाथैष एव नडो नैषिधो यदन्वाहार्यपचनस्तद्यदेतमहरहर्दक्षिणात आहरन्ति तस्मादाहुरहरहर्वै नडो नैषिधो यमऽ राजानं दक्षिणात उपनयतीति ॥२॥ अथ य एष सभायामग्निः। एष एवानश्नत्सांगमनस्तद्यदेतमनशित्वेवोपसंगछन्ते तस्मादेषोऽनश्नन्नथ यदेतद्भस्मोद्धृत्य परावपन्त्येष एवासन्याऽसवः स यो हैवमेतद्देवं मय्येता देवता वसन्तीति सर्वान्हैवैतांल्लोकाञ्जयति सर्वाल्लोकाननुसंचरति ॥३॥ तेषामुपस्थान। यदेव सायं प्रातराहवनीयमुप च तिष्ठत उप चास्ते तदेव तस्योपस्थानमथ यदेव प्रतिपरेत्य गार्हपत्यमास्ते वा शेते वा तदेव तस्योपस्थानमथ यत्रैव संव्रजन्नन्वाहार्यपचनमुपस्मरेत्तदेव तं मनसोपतिष्ठेत तदेव तस्योपस्थानम् ॥४॥ अथ प्रातः। अनशित्वा मुहूर्तऽ सभायामासित्वापि कामं पल्ययेत तदेव तस्योपस्थानमथ यत्रैव भस्मोद्धृतमुपनिगछेत्तदेव तस्योपस्थानमेवमु हास्यैता देवता उपस्थिता भवन्ति ॥५॥ यजमानदेवत्यो वै गार्हपत्यः। अथैष भ्रातृव्यदेवत्यो यदन्वाहार्यपचनस्तस्मादेतं नाहरहराहरेयुर्न ह वाऽअस्य सपत्ना भवन्ति यस्यैवं विदुष एतं नाहरहराहरन्त्यन्वाहार्यपचनो वाऽएषः ॥६॥ उपवसथऽएवैनमाहरेयुः। यत्रैवास्मिन्नप्यन्तो भवन्ति तथो हास्यैषोऽमोघायाहृतो भवति ॥७॥ नवावसिते वैनमाहरेयुः। तस्मिन्पचेयुस्तद्ब्राह्मणा अश्नीयुर्यत्तु तन्न विन्देद्यत्पचेदपि गारेव दुग्धमधिश्रापितवै ब्रूयात्तस्मिन्ब्राह्मणान्नाययितवै ब्रूयात्पापीयाऽसो ह वाऽअस्य सपत्ना भवन्ति यस्यैवं विदुष एवं

कुर्वन्ति तस्मादेवमेव चिकीर्षेत् ॥८॥ तद्यत्रैतत्प्रथमꣳ समिद्धो भवति । धूप्यत
ऽइव तर्हि हैष भवति रुद्रः स यः कामयेत यथेमा रुद्रः प्रजा अभ्यद्ध्येव वत्सक-
मेव वन्निघातमिव वत्सचतऽएवमन्नमद्यामिति तर्हि ह स जुहुयात्प्राप्नोति है-
वैतदन्नाद्यं य एवं विद्वांस्तर्हि जुहोति ॥९॥ अथ यत्रैतत्प्रदीप्ततरो भवति । त-
र्हि हैष भवति वरुणः स यः कामयेत यथेमा वरुणः प्रजा गृह्णन्निव वत्सहस्तेव
वन्निघातमिव वत्सचतऽएवमन्नमद्यामिति तर्हि ह स जुहुयात्प्राप्नोति हैवैतद-
न्नाद्यं य एवं विद्वांस्तर्हि जुहोति ॥१०॥ अथ यत्रैतत्प्रदीप्तो भवति । उच्चैर्धूमः
परमया जूत्या बल्बलीति तर्हि हैष भवतीन्द्रः स यः कामयेतेन्द्र इव श्रिया य-
शसा स्यामिति तर्हि ह स जुहुयात्प्राप्नोति हैवैतदन्नाद्यं य एवं विद्वांस्तर्हि जु-
होति ॥११॥ अथ यत्रैतत्प्रतितरामिव । तिरश्चीवार्चिः संशाम्यतो भवति तर्हि
हैष भवति मित्रः स यः कामयेत मैत्रेणेदमन्नमद्यामिति यमाहुः सर्वस्य वाऽअयं
ब्राह्मणो मित्रं न वाऽअयं कं चन हिनस्तीति तर्हि ह स जुहुयात्प्राप्नोति है-
वैतदन्नाद्यं य एवं विद्वांस्तर्हि जुहोति ॥१२॥ अथ यत्रैतदङ्गाराश्चाकश्यन्तऽइव ।
तर्हि हैष भवति ब्रह्म स यः कामयेत ब्रह्मवर्चसी स्यामिति तर्हि ह स जुहु-
यात्प्राप्नोति हैवैतदन्नाद्यं य एवं विद्वांस्तर्हि जुहोति ॥१३॥ एतेषामेकꣳ संवत्स-
रमुपेप्सेत् । स्वयं जुहुयद्यदि वास्यान्यो जुहुयादथ योऽन्यथान्यथा जुहोति यथापो
वाभिखनन्नन्यद्वान्नाद्यꣳ स सामि निवर्ततेवं तदथ यः सार्धं जुहोति यथापो वा-
भिखनन्नन्यद्वान्नाद्यं तत्क्षिप्रेऽभितृन्द्यादेवं तत् ॥१४॥ अग्नयो ह वाऽएता अन्ना-
द्यस्य यदाहुतयः । अभि हैवैतदन्नाद्यं तृणत्ति य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति
॥१५॥ सा या पूर्वाहुतिः । ते देवा अथ योत्तरा ते मनुष्या अथ यत्स्रुचि परि-
शिनष्टि ते पशवः ॥१६॥ स वै कनीय इव पूर्वामाहुतिं जुहोति । भूय इवो-
त्तरां भूय इव स्रुचि परिशिनष्टि ॥१७॥ स यत्कनीय इव पूर्वामाहुतिं जुहोति ।

कनीयाꣳसो हि देवा मनुष्येभ्योऽथ यद्भूयऽइवोत्तरां भूयाꣳसो हि मनुष्या देवेभ्योऽथ यद्भूय इव स्रुचि परिशिनष्टि भूयाꣳसो हि पशवो मनुष्येभ्यः कनीयाꣳसो ह वाऽअस्य भार्या भवन्ति भूयाꣳसः पशवो य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति तद्वै समृद्धं यस्य कनीयाꣳसो भार्या असन्भूयाꣳसः पशवः ॥१८॥ ब्राह्मणम् ॥४ [३.२.]॥

॥ द्वितीयः प्रपाठकः ॥ ॥ कण्डिकासंख्या १०३ ॥ ॥

यत्र वै प्रजापतिः प्रजाः ससृजे । स यत्राग्निꣳ ससृजे स इदं जातः सर्वमेव दग्धुं दध्रऽइत्येवाखिलमेव ता यास्तर्हि प्रजा आसुस्ता हैनꣳ सम्पेष्टुं दधिरे सोऽतितिक्षमाणः पुरुषमेवाभ्येयाय ॥१॥ स होवाच । न वाऽअहमिदं तितिक्षे हन्त त्वा प्रविशानि तं मा जनयित्वा बिभृहि स यथैव मां त्वमस्मिंल्लोके जनयित्वा भरिष्यस्येवमेवाहं त्वाममुष्मिंल्लोके जनयित्वा भरिष्यामीति तथेति तं जनयित्वाबिभः ॥२॥ स यदग्नीऽआधत्ते । तदेनं जनयति तं जनयित्वा बिभर्ति स यथा हैवैष एतमस्मिंल्लोके जनयित्वा बिभर्त्येवमु हैवैष एतममुष्मिंल्लोके जनयित्वा बिभर्ति ॥३॥ तन्न साम्युद्वासयेत । सामि हास्मै स ग्लायति स यथा हैवैष एतस्माऽअस्मिंल्लोके सामि ग्लायत्येवमु हैवैष एतस्माऽअमुष्मिंल्लोके सामि ग्लायति तस्मान्न साम्युद्वासयेत ॥४॥ स यत्र म्रियते । यत्रैनमग्नावभ्यादधति तदेषोऽग्नेरधिजायते स एष पुत्रः सन्पिता भवति ॥५॥ तस्मादेतदृषिणाभ्यनूक्तꣳ । शतमिन्नु शरदोऽअन्ति देवा यत्रा नश्चक्रा जरसं तनूनाम् । पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मा नो मध्या रीरिषतायुर्गन्तोरिति पुत्रो ह्येष सन्त्स पुनः पिता भवत्येतन्नु तद्यस्मादग्नीऽआदधीत ॥६॥ तद्वाऽएष एव मृत्युः । य एष तपति तद्यदेष एव मृत्युस्तस्माद्या एतस्मादर्वाच्यः प्रजास्ता म्रियन्तेऽथ याः पराच्यस्ते देवास्तस्मादु तेऽमृतास्तस्येमाः सर्वाः प्रजा रश्मिभिः प्राणेष्वभिहितास्तस्मादु रश्मयः प्राणानभ्यवतायन्ते ॥७॥ स यस्य कामयते । तस्य प्राणमादायोदेति स म्रियते स यो हैतं मृत्युम-

नातिमुच्यायामुं लोकमेति यथा हैवास्मिंलोके न संयतमाद्रियते यदा यदैव कामयतेऽथ मारयत्येवमु हैवामुष्मिंलोके पुनःपुनरेव प्रमारयति ॥८॥ स यत्सायमस्तमिते द्वेऽआहुती जुहोति । तदेताभ्यां पूर्वाभ्यां पद्भ्यामेतस्मिन्मृत्यौ प्रतितिष्ठत्यथ यत्प्रातरनुदिते द्वेऽआहुती जुहोति तदेताभ्यामपराभ्यां पद्भ्यामेतस्मिन्मृत्यौ प्रतितिष्ठति स एनमेष उद्यन्नेवादायोदेति तदेतं मृत्युमतिमुच्यते सैषाग्निहोत्रे मृत्योरतिमुक्तिरति ह वै पुनर्मृत्युं मुच्यते य एवमेतामग्निहोत्रे मृत्योरतिमुक्तिं वेद ॥९॥ यथा वाऽइषोरनीकम् । एवं यज्ञानामग्निहोत्रं येन वाऽइषोरनीकमेति सर्वा वै तेनेषुरेत्येतेनो हास्य सर्वे यज्ञक्रतव एतं मृत्युमतिमुक्ताः ॥१०॥ अहोरात्रे ह वाऽअमुष्मिंलोके परिप्लवमाने । पुरुषस्य सुकृतं क्षिणुतोऽर्वाचीनं वा ऽअतोऽहोरात्रे तयो हास्याहोरात्रे सुकृतं न क्षिणुतः ॥११॥ स यथा रथोपस्थे तिष्ठन् । उपरिष्टाद्रथचक्रे पर्यस्यमानेऽउपावेक्षेतैवं परस्तादर्वाचीनोऽहोरात्रेऽउपावेक्षते न ह वाऽअस्याहोरात्रे सुकृतं क्षिणुतो य एवमेतामहोरात्रयोरतिमुक्तिं वेद ॥१२॥ पूर्वेणाहवनीयं परीत्य । अन्तरेण गार्हपत्यं चेति न वै देवा मनुष्यं विदुस्तऽएनमेतदन्तरेणातियन्तं विदुरयं वै न इदं जुहोतीत्यग्निर्वै पाप्मनोऽपहन्ता तावस्याहवनीयश्च गार्हपत्यश्चान्तरेणातियतः पाप्मानमपहतः सोऽपहतपाप्मा ज्योतिरेव श्रिया यशसा भवति ॥१३॥ उत्तरतो वाऽअग्निहोत्रस्य द्वारम् । स यथा द्वारा प्रपद्येतैवं तदथ यो दक्षिणात एत्यास्ते यथा बहिर्धा चरेदेवं तत् ॥१४॥ नौर्ह वाऽएषा स्वर्ग्या । यदग्निहोत्रं तस्याऽएतस्यै नावः स्वर्ग्याया आहवनीयश्चैव गार्हपत्यश्च नौमण्डेऽअथैष एव नावाजो यत्क्षीरहोता ॥१५॥ स यत्प्राङुपोदेति । तदेनां प्राचीमभ्यजति स्वर्गं लोकमभि तया स्वर्गं लोकं समश्नुते तस्या उत्तरत आरोहणं तेनं स्वर्गं लोकं समापयत्यथ यो दक्षिणात एत्यास्ते यथा प्रतीर्णायामागच्छेत्स विक्लीयेत स तत एव बहिर्धा स्यादेवं तत् ॥१६॥

अथ यामेताᳬ समिधमभ्यादधाति सेष्टका येन मन्त्रेण जुहोति तम्यजुर्येनैतामिष्टकामुपदधाति यदा वाऽइष्टकोपधीयतेऽथाहुतिर्हूयते तदस्योपहितास्त्वेवेष्टकास्त्वेता आहुतयो हूयन्ते या एता अग्निहोत्राहुतयः ॥१७॥ प्रजापतिर्वाऽअग्निः । संवत्सरो वै प्रजापतिः संवत्सरे-संवत्सरे ह वाऽअस्याग्निहोत्रं चित्येनाग्निना संतिष्ठते संवत्सरे-संवत्सरे चित्यमग्निमाप्नोति य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोत्येतद्ध हास्याग्निहोत्रं चित्येनाग्निना संतिष्ठते चित्यमग्निमाप्नोति ॥१८॥ सप्त ह वै शतान्यशीतीनामृचः । विᳬशतिश्च स यत्सायं प्रातरग्निहोत्रं जुहोति ते द्वेऽआहुती ता अस्य संवत्सरऽआहुतयः सम्पद्यन्ते ॥१९॥ सप्त चैव शतानि विᳬशतिश्च । संवत्सरे-संवत्सरे ह वाऽअस्याग्निहोत्रं महतोक्थेन सम्पद्यते संवत्सरे-संवत्सरे महदुक्थमाप्नोति य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोत्येतद्ध हास्याग्निहोत्रं महतोक्थेन सम्पद्यते महदुक्थमाप्नोति ॥२०॥ ब्राह्मणम् ॥१[३. ३.]॥ ॥

अग्नौ ह वै देवाः । सर्वान्पशून्निदधिरे ये च ग्राम्या ये चारण्या विजयं वोपप्रेष्यन्तः कामचारस्य वा कामायायं नो गोपिष्ठो गोपायदिति वा ॥१॥ तानु हाग्निर्निचकमे । तैः संगृह्य रात्रिं प्रविवेश पुनरेम इति देवा एदग्निं तिरोभूतं ते ह विदां चक्रुरिह वै प्राविक्षद्रात्रिं वै प्राविक्षदिति तमेतत्प्रत्यायत्याᳬ रात्रौ सायमुपातिष्ठन्त देहि नः पशून्पुनर्नः पशून्देहीति तेभ्योऽग्निः पशून्पुनरददात् ॥२॥ तस्मै कमग्नीऽउपतिष्ठेत । अग्नी वै दातारौ तावेवैतद्याचते सायमुपतिष्ठेत सायᳬ हि देवा उपातिष्ठन्त दत्तो हैवास्माऽएतौ पशून्य एवं विद्वानुपतिष्ठते ॥३॥ अथ यस्मान्नोपतिष्ठेत । उभये ह वाऽइदमग्रे सहासुर्देवाश्च मनुष्याश्च तद्यद्ध स्म मनुष्याणां न भवति तद्ध स्म देवान्याचन्तऽइदं वै नो नास्तीदं नोऽस्त्विति ते तस्याऽएव याच्ञायै द्वेषेण देवास्तिरोभूता नेद्धिनसानि नेद्द्वेष्योऽसानीति तस्मान्नोपतिष्ठेत ॥४॥ अथ यस्मादुपैव तिष्ठेत । यज्ञो वै देवानामाशीर्यजमानस्य त-

ह्यऽएष एव यज्ञो यदाहुतिराशीरेव यजमानस्य तद्यदेवास्यात्र तदेवैतदुपतिष्ठ-
मानः कुरुते तस्मादुपैव तिष्ठेत ॥५॥ अथ यस्मान्नोपतिष्ठेत । यो वै ब्राह्मणं वा
शꣳसमानोऽनुचरति क्षत्रियं वायं मे दास्यत्ययं मे गृहान्करिष्यतीति यो वै तं
वाचैव वा कर्मणा वाभिरिराधयिषति तस्मै वै स देयं मन्यतेऽथ य आह किं नु
त्वं ममासि यो मे न ददासीतीश्वर एनं द्वेष्टोरीश्वरो निर्वेदं गन्तोस्तस्मान्नोपतिष्ठे-
तैतद्धैवैष एत याचते यदिन्द्धे यज्जुहोति तस्मान्नोपतिष्ठेत ॥६॥ अथ यस्मादु-
पैव तिष्ठेत । उत वै याचन्दातारं लभतऽएवोतो भर्ता भार्यं नानुबुध्यते स य-
देवाह भार्यो वै तेऽस्मि बिभृहि मेत्यथैनं वेदाथैनं भार्यं मन्यते तस्मादुपैव ति-
ष्ठेतेदमित्तु समस्तं यस्मादुपतिष्ठेत ॥७॥ प्रजापतिर्वाऽएष भूत्वा । यावत ईष्टे या-
वदेनमनु तस्य रेतः सिञ्चति यदग्निहोत्रं जुहोतीदमेवैतत्सर्वमुपतिष्ठमानोऽनुवि-
करोतीदꣳ सर्वमनुप्रजनयति ॥८॥ स वाऽउपवत्या प्रतिपद्यते । इयं वाऽउप ह्य-
येनेयमुप यद्धीदं किं च जायतेऽस्यां तदुपजायतेऽथ यन्मृहत्यस्यामिव तदुपोप्यते
तदह्ना रात्र्या भूयो-भूय एवान्नाद्यं भवति तदन्नाद्येनैवैतद्भूम्ना प्रतिपद्यते ॥९॥ स
आह । उपप्रयन्तोऽअध्वरमित्यध्वरो वै यज्ञ उपप्रयन्तो यज्ञमित्येवैतदाह मन्त्रं वो-
चेमाग्नयऽइति मन्त्रमु ह्यस्माऽएतद्वक्ष्यन्भवत्यारेऽअस्मे च शृण्वतऽइति यद्यप्य-
स्मदारकादस्यथ न एतच्छृण्वत्वेवैवमेवैतन्मन्यस्वेत्येवैतदाह ॥१०॥ अग्निर्मूर्धा दिवः ।
ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् । अपाꣳ रेताꣳसि जिन्वतीत्यन्वेव धावति तद्यथा या-
चन्कल्याणं वदेदामुष्यायणो वै त्वमस्यलं वै त्वमेतस्माऽअसीत्येवमेषा ॥११॥ अ-
थेन्द्राग्नी । उभा वामिन्द्राग्नीऽआहुवध्याऽउभा राधसः सह मादयध्यै । उभा दाता-
राविषाꣳ रयीणामुभा वाजस्य सातये हुवे वामित्येष वाऽइन्द्रो य एष तपति स
यदस्तमेति तदाहवनीयं प्रविशति तदुभावेवैतत्सह सन्ताऽउपतिष्ठतऽउभौ मे स-
ह सन्तौ दत्तामिति तस्मादैन्द्राग्नी ॥१२॥ अयं ते योनिर्ऋत्वियः । यतो जातोऽअ-

रोचयाः । तं जानन्नग्नऽआरोहाथा नो वर्धया रयिमिति पुष्टं वै रयिर्भूयो-भूय एव न इदं पुष्टं कुर्वित्येवैतदाह ॥१३॥ अयमिह प्रथमः । धायि धातृभिर्होता यजिष्ठोऽअध्वरेष्वीड्यः । यमप्नवानो भृगवो विरुरुचुर्वनेषु चित्रं विभ्वं विशे-विशऽइत्यन्वेव धावति तद्यथा याचन्कल्याणं वदेदामुष्यायणो वै त्वमस्यलं वै त्वमेतस्माऽअसीत्येवमेषा यथोऽएवैष तथोऽएवैनमेतदाह यदाह विभ्वं विशे-विशऽइति विभूर्ह्येष विशे-विशे ॥१४॥ अस्य प्रत्नाम् । अनु द्युतꣳ शुक्रं दुदुह्रेऽअह्रयः । पयः सहस्रसामृषिमिति परमा वाऽएषा सनिर्यत्सहस्रसनिस्तदेतस्यैवावरुद्ध्यै तस्मादाह पयः सहस्रसामृषिमिति ॥१५॥ तदेतत्समार्ग्यं षडृचं । तस्योपवती प्रथमा प्रत्नवत्युत्तमावोचाम तद्यस्मादुपवत्यथाद एव प्रत्नं यावन्तो ह्येव सनाग्रे देवास्तावन्त एव देवास्तस्मादाह प्रत्नं तदिमेऽएवान्तरेण सर्वे कामास्तेऽअस्माऽइमे संजानाने सर्वान्कामान्संनमतः ॥१६॥ स वै त्रिः प्रथमां जपति । त्रिरुत्तमां त्रिवृत्प्रायणा हि यज्ञास्त्रिवृदुदयनास्तस्मात्त्रिः प्रथमां जपति त्रिरुत्तमाम् ॥१७॥ यद्ध वाऽअत्राग्निहोत्रं जुह्वत् । वाचेन वा कर्मणा वा मिथ्या करोत्यात्मनस्तद्वयत्यायुषो वा वर्चसो वा प्रजायै वा ॥१८॥ तदु खलु तनूपा अग्नेऽसि । तन्वं मे पाह्यायुर्दा अग्नेऽस्यायुर्मे देहि वर्चोदा अग्नेऽसि वर्चो मे देहि । अग्ने यन्मे तन्वा ऊनं तन्मऽआपृणेति ॥१९॥ यद्ध वाऽअत्राग्निहोत्रं जुह्वत् । वाचेन वा कर्मणा वा मिथ्या करोत्यात्मनस्तद्वयत्यायुषो वा वर्चसो वा प्रजायै वा तन्मे पुनराप्याययेत्येवैतदाह तथो हास्यैतत्पुनराप्यायते ॥२०॥ इन्धानास्त्वा । शतꣳ हिमा द्युमन्तꣳ समिधीमहीति शतं वर्षाणि जीव्यास्मेत्येवैतदाह तावद्वा महान्तꣳ समिधीमहीति यदाह द्युमन्तꣳ समिधीमहीति वयस्वन्तो वयस्कृतꣳ सहस्वन्तः सहस्कृतमिति वयस्वन्तो वयं भूयास्म वयस्कृत्त्वं भूया इत्येवैतदाह सहस्वन्तो वयं भूयास्म सहस्कृत्त्वं भूया इत्येवैतदाहाग्ने सपत्नदम्भनमदब्धासोऽअदाभ्यमिति त्वया

वयꣳ सपत्नान्पापीयसः क्रियास्मेत्येवैतदाह ॥२१॥ चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशीयेति । त्रिरेतज्जपति रात्रिर्वै चित्रावसुः सा ह्रीयꣳ संगृह्येव चित्राणि वसति तस्मान्नारकाश्चित्रं ददृशे ॥२२॥ एतेन ह स्म वाऽऋषयः । रात्रेः स्वस्ति पारꣳ समश्नुवतऽएतेनो ह स्मैनान्रात्रेर्नाष्ट्रा रक्षाꣳसि न विन्दन्त्येतेनोऽएवैष एतद्रात्रेः स्वस्ति पारꣳ समश्नुतऽएतेनोऽएनꣳ रात्रेर्नाष्ट्रा रक्षाꣳसि न विन्दन्त्येतावन्नु तिष्ठञ्जपति ॥२३॥ अथासीनः । सं त्वमग्ने सूर्यस्य वर्चसा गथा इति तद्यदस्तं यन्नादित्य आहवनीयं प्रविशति तेनैतदाह समृषीणाꣳ स्तुतेनेति तद्यदुपतिष्ठते तेनैतदाह सं प्रियेण धाम्नेत्याहुतयो वाऽअस्य प्रियं धामाहुतिभिरेव तदाह समहमायुषा सं वर्चसा सं प्रजया सꣳ रायस्पोषेण ग्मिषीयेति यथा त्वमेतैः समगथा एवमहमायुषा वर्चसा प्रजया रायस्पोषेणेति यद्ग्मिषीयेति तदेवमहमेतैः संगच्छाऽइत्येवैतदाह ॥२४॥ अथ गामभ्येति । अन्ध स्थान्धो वो भक्षीय मह स्थ महो वो भक्षीयेति यानि वो वीर्याणि यानि वो महाꣳसि तानि वो भक्षीयेत्येवैतदाहोर्ज स्थोर्जं वो भक्षीयेति रस स्थ रसं वो भक्षीयेत्येवैतदाह रायस्पोष स्थ रायस्पोषं वो भक्षीयेति भूमा स्थ भूमानं वो भक्षीयेत्येवैतदाह ॥२५॥ ॥ शतम् ११०० ॥ ॥ रेवती रमध्वमिति रेवन्तो हि पशवस्तस्मादाह रेवती रमध्वमित्यस्मिन्योनावस्मिन्गोष्ठेऽस्मिंलोकेऽस्मिन्क्षये । इहैव स्त मापगातेत्यात्मन एवैतदाह मद्देव मापगातेति ॥२६॥ अथ गामभिमृशति । सꣳहितासि विश्वरूपीति विश्वरूपा इव हि पशवस्तस्मादाह विश्वरूपीत्यूर्जा माविश गौपत्येनेत्यूर्जेति यदाह रसेनेति तदाह गौपत्येनेति यदाह भूम्नेति तदाह ॥२७॥ अथ गार्हपत्यमभ्येति । स गार्हपत्यमुपतिष्ठतऽउप त्वाग्ने दिवे-दिवे दोषावस्तर्धिया वयम् । नमो भरन्त एमसीति नम एवास्माऽएतत्करोति यथैनं न हिꣳस्यात् ॥२८॥ राजन्तमध्वराणां । गोपामृतस्य दीदिविम् । वर्धमानꣳ स्वे दमऽइति स्वं वै तऽइदं यन्मम

तन्नो भूयो-भूय एव कुर्वित्येवैतदाह ॥२९॥ स नः पितेव सूनवे । अग्ने सूपाय-
नो भव । सचस्वा नः स्वस्तयऽइति यथा पिता पुत्राय सूपचरो नैवैनं केन चन
हिनस्त्येवं नः सूपचर एधि मैव त्वा केन चन हिꣳसिष्मेत्येवैतदाह ॥३०॥ अथ
द्विपदाः । अग्ने त्वं नोऽअन्तम उत त्राता शिवो भवा वरूथ्यः । वसुरग्निर्वसुश्रवा
अच्छा नक्षि द्युमत्तमꣳ रयिं दाः ॥ तं त्वा शोचिष्ठ दीदिवः सुम्नाय नूनमीमहे स-
खिभ्यः । स नो बोधि श्रुधी हवमुरुष्या णोऽअघायतः समस्मादिति ॥३१॥ यद्वा
ऽआहवनीयमुपतिष्ठते । पशूंस्तद्याचते तस्मात्तमुच्चावचैश्छन्दोभिरुपतिष्ठतऽउच्चा-
वचा इव हि पशवोऽथ यद्गार्हपत्यं पुरुषांस्तद्याचते तद्गायत्रं प्रथमं त्रिचं गायत्रं
वाऽअग्नेश्छन्दः स्वेनैवैनमेतच्छन्दसोपपरैति ॥३२॥ अथ द्विपदाः । पुरुषच्छन्दसं वै
द्विपदा द्विपाद्वाऽअयं पुरुषः पुरुषानेवैतद्याचते पुरुषान्हि याचते तस्माद्द्विपदाः
पशुमान्ह वै पुरुषवान्भवति य एवं विद्वानुपतिष्ठते ॥३३॥ अथ गामभ्येति । इ-
डऽएह्यदितऽएहीतीडा हि गौरदितिर्हि गौस्तामभिमृशति काम्या एतेति मनु-
ष्याणाꣳ ह्येतासु कामाः प्रविष्टास्तस्मादाह काम्या एतेति मयि वः कामधरणं
भूयादित्यहं वः प्रियो भूयासमित्येवैतदाह ॥३४॥ अथान्तरेणाहवनीयं च गार्ह-
पत्यं च । प्राङ् तिष्ठन्नग्निमीक्षमाणो जपति सोमानꣳ स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्प-
ते । कक्षीवन्तं य औशिजः ॥ यो रेवान्योऽअमीवहा वसुवित्पुष्टिवर्धनः । स नः
सिषक्तु यस्तुरः ॥ मा नः शꣳसोऽअररुषो धूर्तिः प्रणङ्मर्त्यस्य । रक्षा णो ब्रह्मण-
स्पतऽइति ॥३५॥ यद्वाऽआहवनीयमुपतिष्ठते । दिवं तदुपतिष्ठतेऽथ यद्गार्हपत्यं
पृथिवीं तदथैतदन्तरिक्षमेषा हि दिग्बृहस्पतेरेताꣳ ह्येतद्दिशमुपतिष्ठते तस्माद्बा-
र्हस्पत्यं जपति ॥३६॥ महि त्रीणामवोऽस्तु । द्युक्षं मित्रस्यार्यम्णः । दुराधर्षं व-
रुणस्य ॥ न हि तेषाममा चन नाध्वसु वारणेषु । ईशे रिपुरघशꣳसः ॥ ते हि
पुत्रासोऽअदितेः प्र जीवसे मर्त्याय । ज्योतिर्यच्छन्त्यजस्रमिति तत्रास्ति नाध्वसु वा-

रुणोषित्येते ह वाऽअधानो वारुणा यऽइमेऽन्तरेण द्यावापृथिवीऽएतान्ह्येतडुप-तिष्ठते तस्मादाह नाधस्तु वारुणोषिति ॥३७॥ अथैन्द्री । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तैन्द्रमेवैतदग्न्युपस्थानं कुरुते कदा चन स्तरीरसि नेन्द्र सश्चसि दाशुषऽइति य-जमानो वै दाश्वान्न यजमानाय दुह्यसीत्येवैनदाहोपोपेन्नु मघवन्भूय इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यतऽइति भूयो-भूय एव न इदं पुष्टं कुर्वित्येवैनदाह ॥३८॥ अथ सा-वित्री । सविता वै देवानां प्रसविता तथो हास्माऽएते सवितृप्रसूता एव सर्वे कामाः समृध्यन्ते तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदया-दिति ॥३९॥ अथाग्नेयी । तदग्नयऽएवैतदात्मानमन्ततः परिददाति गुप्त्यै परि ते दूडभो रथोऽस्मांऽ॥३ऽअश्नोतु विश्वतः । येन रक्षसि दाशुष इति यजमाना वै दा-श्वाꣳसो यो ह वाऽअस्यानाधृष्यतमो रथस्तेनैष यजमानानभिरक्षति स यस्तेऽना-धृष्यतमो रथो येन यजमानानभिरक्षसि तेन नः सर्वतोऽभिगोपायेत्येवैतदाह त्रि-रेतज्जपति ॥४०॥ अथ पुत्रस्य नाम गृह्णाति । इदं मेऽयं वीर्यं पुत्रोऽनुसंतनव-दिति यदि पुत्रो न स्यादप्यात्मन एव नाम गृह्णीयात् ॥४१॥ ब्राह्मणम् ॥२[३.४]॥ अध्यायः ॥३[१२]॥ ॥

अथ हुतेऽग्निहोत्रऽउपतिष्ठते । भूर्भुवः स्वरिति तत्सत्येनैवैतद्वाचꣳ समर्धय-ति यदाह भूर्भुवः स्वरिति तया समृद्धयाशिषमाशास्ते सुप्रजाः प्रजाभि स्यामिति तत्प्रजामाशास्ते सुवीरो वीरैरिति तद्वीरानाशास्ते सुपोषः पोषैरिति तत्पुष्टिमा-शास्ते ॥१॥ यद्वाऽअदो दीर्घमग्न्युपस्थानम् । आशीरेव साशीरियं तदेतावतैवै-तत्सर्वमाप्नोति तस्मादेतेनैवोपतिष्ठेतैतेन न्वेव वयमुपचराम इति ह स्माहासु-रिः ॥२॥ अथ प्रवत्स्यन् । गार्हपत्यमेवाग्रऽउपतिष्ठतेऽथाहवनीयꣳ ॥३॥ स गा-र्हपत्यमुपतिष्ठते । नर्य प्रजां मे पाहीति प्रजाया ह्येष ईष्टे तत्प्रजामेवास्माऽएत-त्परिददाति गुप्त्यै ॥४॥ अथाहवनीयमुपतिष्ठते । शꣳस्य पशून्मे पाहीति पशूनाꣳ

ह्येष ईष्टे तत्पशूनेवास्मा एतत्परिददाति गुप्त्यै ॥५॥ अथ प्र वा व्रजति प्र वा धावयति । स यत्र वेलां मन्यते तत्स्यन्द्या वाचं विसृजतेऽथ प्रोष्य परेत्य यत्र वेलां मन्यते तद्वाचं यच्छति स यद्यपि राजान्तरेण स्यान्नैव तमुपेयात् ॥६॥ स आहवनीयमेवाग्र उपतिष्ठते । अथ गार्हपत्यं गृहा वै गार्हपत्यो गृहा वै प्रतिष्ठा तद्गृहेष्वेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥७॥ स आहवनीयमुपतिष्ठते । आगन्म विश्ववेदसमस्मभ्यं वसुवित्तमम् । अग्ने सम्राडभि द्युम्नमभि सह आयच्छस्वेत्यथोपविश्य तृणान्यपलुम्पति ॥८॥ अथ गार्हपत्यमुपतिष्ठते । अयमग्निर्गृहपतिर्गार्हपत्यः प्रजाया वसुवित्तमः । अग्ने गृहपतेऽभि द्युम्नमभि सह आयच्छस्वेत्यथोपविश्य तृणान्यपलुम्पत्येतन्नु जपेनैतेन न्वेव भूयिष्ठा इवोपतिष्ठन्ते ॥९॥ स वै खलु तूष्णीमेवोपतिष्ठेत । इदं वै यस्मिन्वसति ब्राह्मणो वा राजा वा श्रेयान्मनुष्यो न्वेव तमेव नार्हति वक्तुमिदं मे त्वं गोपाय प्राहं वत्स्यामीत्यथास्मिन्नेते श्रेयांसो वसन्ति देवा अग्नयः क उ तानर्हति वक्तुमिदं मे यूयं गोपायत प्राहं वत्स्यामीति ॥१०॥ मनो ह वै देवा मनुष्यस्याजानन्ति । स वेद गार्हपत्यः परिदां मेदमुपागादिति तूष्णीमेवाहवनीयमुपतिष्ठते स वेदाहवनीयः परिदां मेदमुपागादिति ॥११॥ अथ प्र वा व्रजति प्र वा धावयति । स यत्र वेलां मन्यते तत्स्यन्द्या वाचं विसृजतेऽथ प्रोष्य परेत्य यत्र वेलां मन्यते तद्वाचं यच्छति स यद्यपि राजान्तरेण स्यान्नैव तमुपेयात् ॥१२॥ स आहवनीयमेवाग्र उपतिष्ठते । अथ गार्हपत्यं तूष्णीमेवाहवनीयमुपतिष्ठते तूष्णीमुपविश्य तृणान्यपलुम्पति तूष्णीमेव गार्हपत्यमुपतिष्ठते तूष्णीमुपविश्य तृणान्यपलुम्पति ॥१३॥ अथातो गृहाणामेवोपचारः । एतद्ध वै गृहपतेः प्रोषुष आगताद्गृहाः समुत्त्रस्ता इव भवन्ति किमयमिह वदिष्यति किं वा करिष्यतीति स यो ह तत्र किंचिद्वदति वा करोति वा तस्माद्गृहाः प्रत्रसन्ति तस्येश्वरः कुलं विक्षोब्धोरथ यो ह तत्र न वदति न किं चन क-

रोति तं गृह्या उपसꣳयन्ते न वाऽअयमिहावादीन्न किं चनाकरदिति स यदिह्यापि सुक्रुद्ध इव स्यान्नु एव ततस्तत्कुर्याद्यद्वदिष्यन्वा करिष्यन्वा स्यादेष उ गृह्याणामुपचारः ॥१४॥ ब्राह्मणम् ॥३ [४.१.]॥ ॥

प्रजापतिं वै भूतान्युपासीदन् । प्रजा वै भूतानि वि नो धेहि यथा जीवामेति ततो देवा यज्ञोपवीतिनो भूत्वा दक्षिणं जान्वाच्योपासीदंस्तानब्रवीद्यज्ञो वोऽन्नममृतत्वं व ऊर्ग्वः सूर्यो वो ज्योतिरिति ॥१॥ अथैनं पितरः । प्राचीनावीतिनः सव्यं जान्वाच्योपासीदंस्तानब्रवीन्मासि-मासि वोऽशनꣳ स्वधा वो मनोजवो वश्चन्द्रमा वो ज्योतिरिति ॥२॥ अथैनं मनुष्याः । प्रावृता उपस्थं कृत्वोपासीदंस्तानब्रवीत्सायं प्रातर्वोऽशनं प्रजा वो मृत्युर्वोऽग्निर्वो ज्योतिरिति ॥३॥ अथैनं पशव उपासीदन् । तेभ्यः स्वैरमेव चकार यदैव यूयं कदा च लभाध्वै यदि काले यद्यनाकालेऽथैवाश्नाथेति तस्मादेते यदैव कदा च लभन्ते यदि काले यद्यनाकालेऽथैवाश्नन्ति ॥४॥ अथ हैनꣳ शश्वदप्यसुरा उपसेदुरित्याहुः । तेभ्यस्तमश्च मायां च प्रददावस्त्यसुरमायेतीव पराभूता ह त्वेव ताः प्रजास्ता इमाः प्रजास्तथैवोपजीवन्ति यथैवाभ्यः प्रजापतिर्व्यदधात् ॥५॥ नैव देवा अतिक्रामन्ति । न पितरो न पशवो मनुष्या एवैकेऽतिक्रामन्ति तस्माद्यो मनुष्याणां मेद्यत्यशुभे मेद्यति विहूर्छति हि न ह्ययनाय चन भवत्यनृतꣳ हि कृत्वा मेद्यति तस्मादु सायंप्रातराश्येव स्यात्स यो हैवं विद्वान्सायंप्रातराशी भवति सर्वꣳ हैवायुरेति यदु ह किं च वाचा व्याहरति तदु हैव भवत्येतद्धि देवसत्यं गोपायति तद्वैतत्तेजो नाम ब्राह्मणं य एतस्य व्रतꣳ शक्नोति चरितुम् ॥६॥ तद्वाऽएतत् । मासि-मास्येव पितृभ्यो ददतो यदैवैष न पुरस्तान्न पश्चाद्ददृशेऽथैभ्यो ददात्येष वै सोमो राजा देवानामन्नं यच्चन्द्रमाः स एताꣳ रात्रिं क्षीयते तस्मिन्क्षीणे ददाति तथैभ्योऽसमदं करोत्यथ यदक्षीणे दद्यात्समदꣳ ह कुर्याद्देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च तस्माद्यदैवैष न पुर-

स्तान्न पश्चाद्ददृशेऽथैभ्यो ददाति ॥७॥ स वाऽअपराह्णे ददाति । पूर्वाह्णो वै देवानां मध्यन्दिनो मनुष्याणामपराह्णः पितॄणां तस्मादपराह्णे ददाति ॥८॥ स जघनेन गार्हपत्यं । प्राचीनावीती भूत्वा दक्षिणासीन एतं गृह्णाति स तत एवापोत्थायोत्तरेणान्वाहार्यपचनं दक्षिणा तिष्ठन्नवहन्ति सकृत्फलीकरोति सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मात्सकृत्फलीकरोति ॥९॥ तं श्रपयति । तस्मिन्नधिश्रितऽआज्यं प्रत्यानयत्यग्नौ वै देवेभ्यो जुह्वत्युद्धरन्ति मनुष्येभ्योऽथैव पितॄणां तस्मादधिश्रितऽआज्यं प्रत्यानयति ॥१०॥ स उद्वास्याग्नौ द्वेऽआहुती जुहोति देवेभ्यः । देवान्वाऽएष उपावर्त्तते य आहिताग्निर्भवति यो दर्शपूर्णमासाभ्यां यजतेऽथैतत्पितृयज्ञेनेवाचारीत्तद्देवेभ्यो निह्नुते स देवैः प्रसूतोऽथैतत्पितृभ्यो ददाति तस्मादुद्वास्याग्नौ द्वेऽआहुती जुहोति देवेभ्यः ॥११॥ स वाऽअग्नये च सोमाय च जुहोति । स यदग्नये जुहोति सर्वत्र ह्येवाग्निरन्वाभक्तोऽथ यत्सोमाय जुहोति पितृदेवत्यो वै सोमस्तस्मादग्नये च सोमाय च जुहोति ॥१२॥ स जुहोति । अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा सोमाय पितृमते स्वाहेत्यग्नौ मेक्षणमभ्यादधाति तत्स्विष्टकृद्भाजनमथ दक्षिणेनान्वाहार्यपचनं सकृदुल्लिखति तद्वेदिभाजनं सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मात्सकृदुल्लिखति ॥१३॥ अथ परस्तादुल्मुकं निदधाति । स यदनिधायोल्मुकमथैतत्पितृभ्यो दद्यादसुररक्षसानि हैषामेतद्विमथ्नीरंस्तथो हैतत्पितॄणामसुररक्षसानि न विमथ्नते तस्मात्परस्तादुल्मुकं निदधाति ॥१४॥ स निदधाति । ये रूपाणि प्रतिमुञ्चमाना असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति । परापुरो निपुरो ये भरन्त्यग्निष्टांल्लोकात्प्रणुदात्यस्मादित्यग्निर्हि रक्षसामपहन्ता तस्मादेवं निदधाति ॥१५॥ अथोदपात्रमादायावनेजयति । असाववनेनिक्ष्वेत्येव यजमानस्य पितरमसाववनेनिक्ष्वेति पितामहमसाववनेनिक्ष्वेति प्रपितामहं तद्यथाशिष्यतेऽभिषिञ्चेदेवं तत् ॥१६॥ अथ सकृदाच्छिन्नान्युपमूलं दिनानि भवन्ति । अग्रमिव वै देवानां मध्यमिव

मनुष्याणां मूलमिव पितॄणां तस्मादुपमूलं दिनानि भवन्ति सकृदाच्छिन्नानि भवन्ति सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मात्सकृदाच्छिन्नानि भवन्ति ॥१७॥ तानि दक्षिणोपस्तृणाति । तत्र ददाति स वाऽइति ददातीतीव वै देवेभ्यो जुह्वत्युद्धरन्ति मनुष्येभ्योऽथैवं पितॄणां तस्मादिति ददाति ॥१८॥ स ददाति । असावेतत्तऽइत्येव यजमानस्य पित्रे ये च त्वामन्वित्यु हैकऽआहुस्तदु तथा न ब्रूयात्स्वयं वै तेषाᳬ सह येषाᳬ सह तस्मादु ब्रूयादसावेतत्तऽइत्येव यजमानस्य पित्रेऽसावेतत्तऽइति पितामहायासावेतत्तऽइति प्रपितामहाय तद्यदितः पराग्ददाति सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरः ॥१९॥ तत्र जपति । अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृषायध्वमिति यथाभागमश्नीतेत्येवैतदाह ॥२०॥ अथ पराङ् पर्यावर्तते । तिर-इव वै पितरो मनुष्येभ्यस्तिर-इवैतद्भवति स वाऽआ तमितोरासीतेत्याहुरेतावान्ह्यसुरिति स वै मुहूर्तमेवासित्वा ॥२१॥ अथोपपर्यावृत्य जपति । अमीमदन्त पितरो यथाभागमावृषायिषतेति यथाभागमाशिषुरित्येवैतदाह ॥२२॥ अथोदपात्रमादायावनेजयति । असाववनेनिक्ष्वेत्येव यजमानस्य पितरमसाववनेनिक्ष्वेति पितामहमसाववनेनिक्ष्वेति प्रपितामहं तद्यथा जक्षुषेऽभिषिञ्चेदेवं तत् ॥२३॥ अथ नीविमुद्धृत्य नमस्करोति । पितृदेवत्या वै नीविस्तस्मान्नीविमुद्धृत्य नमस्करोति यज्ञो वै नमो यज्ञियानेवैनानेतत्करोति षट् कृत्वो नमस्करोति षड्वाऽऋतव ऋतवः पितरस्तस्मात्षट् कृत्वो नमस्करोति गृहान्नः पितरो दत्तेति गृहाणाᳬ ह पितर ईशतऽएषोऽएतस्याशीः कर्मणोऽथावजिघ्रति प्रत्यवधाय पिण्डान्त्स यजमानभागोऽग्नौ सकृदाच्छिन्नान्यभ्यादधाति पुनरुल्मुकमपि सृजति ॥२४॥ ब्राह्मणम् ॥४ [४. २.] ॥ ॥

तदु होवाच कहोडः कौषीतकिः । अनयोर्वाऽअयं द्यावापृथिव्यो रसोऽस्य रसस्य हुत्वा देवेभ्योऽथेममश्नामेति तस्माद्वाऽआग्रयणेष्ट्या यजतऽइति ॥१॥ तदु

होवाच याज्ञवल्क्यः । देवाश्च वाऽअसुराश्चोभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे ततोऽसुरा उभयीरोषधीर्याश्च मनुष्या उपजीवन्ति याश्च पशवः कृत्ययेव त्वद्विषेणेव त्वत्प्रलिलिपुरुतैवं चिद्देवानभिभवेमेति ततो न मनुष्या आशुर्न पशव आलिलिशिरे ता हेमाः प्रजा अनाशकेन नोत्पराबभूवुः ॥२॥ तद्धि देवाः शुश्रुवुः । अनाशकेन ह वाऽइमाः प्रजाः पराभवन्तीति ते होचुर्हन्तेदमासामपजिघांसामेति केनेति यज्ञेनैवेति यज्ञेन ह स्म वै तद्देवाः कल्पयन्ते यदेषां कल्पमासऽर्षयश्च ॥३॥ ते होचुः । कस्य न इदं भविष्यतीति ते मम-ममेत्येव न सम्पादयां चक्रुस्ते हासम्पाद्योचुराजिमेवास्मिन्नजामहै स यो न उज्जेष्यति तस्य न इदं भविष्यतीति तथेति तस्मिन्नाजिमाजन्त ॥४॥ तावेन्द्राग्नीऽउदजयतां । तस्मादैन्द्राग्नो द्वादशकपालः पुरोडाशो भवतीन्द्राग्नी ह्यस्य भागधेयमुदजयतां तौ यत्रेन्द्राग्नीऽउज्जिगीवांसौ तस्थतुस्तद्विश्वे देवा अन्वाजग्मुः ॥५॥ क्षत्रं वाऽइन्द्राग्नी । विशो विश्वे देवा यत्र वै क्षत्रमुज्जयत्यन्वाभक्ता वै तत्र विट् तद्विश्वान्देवानन्वाभजतां तस्मादेष वैश्वदेवश्चरुर्भवति ॥६॥ तं वै पुराणानां कुर्यादित्याहुः । क्षत्रं वाऽइन्द्राग्नी नेत्क्षत्रमभ्यारोहयाणीति तौ वाऽउभावेव नवानां स्यातां यद्धि पुरोडाश इतरश्चरुरितरस्तेनैव क्षत्रमनभ्यारूढं तस्मादुभावेव नवानां स्याताम् ॥७॥ तऽउ ह विश्वे देवा ऊचुः । अनयोर्वाऽअयं द्यावापृथिव्यो रसो हन्तेमऽअस्मिन्नाभजामेति ताभ्यामेतं भागमकल्पयन्नेतं द्यावापृथिव्यमेककपालं पुरोडाशं तस्माद्द्यावापृथिव्य एककपालः पुरोडाशो भवति तस्येयमेव कपालमेकैव हीयं तस्मादेककपालो भवति ॥८॥ तस्य परिचक्षा । यस्यै वै कस्यै च देवतायै हविर्गृह्यते सर्वत्रैव स्विष्टकृदन्वाभक्ताऽथैतꣳ सर्वमेव जुहोति न स्विष्टकृतेऽवद्यति सा परिचक्षातो हुतः पर्यावर्तेत ॥९॥ तदाहुः । पर्याभूद्वाऽअयमेककपालो मोक्ष्यति राष्ट्रमिति नास्य सा परिचक्षाहवनीयो वाऽआहुतीनां प्रतिष्ठा स यदाहवनीयं प्राप्यापि

दश कृत्वः पर्यावर्त्तेत न तदाद्रियेत यदीत्वन्ये वदन्ति कस्तत्संधमुपेयात्तस्मादाज्यस्यैव यजेदाज्यꣳ ह वाऽअनयोर्द्यावापृथिव्योः प्रत्यक्षꣳ रसस्तत्प्रत्यक्षमेवैनेऽएतत्स्वेन रसेन मेधेन प्रीणाति तस्मादाज्यस्यैव यजेत् ॥१०॥ एतेन वै देवाः । यज्ञेनेष्ट्वोभयीनामोषधीनां याश्च मनुष्या उपजीवन्ति याश्च पशवः कृत्यामिव त्विद्विषमिव त्वदपजघ्नुस्तत आश्नन्मनुष्या आलिशन्त पशवः ॥११॥ अथ यदेष एतेन यजते । तन्नाह न्वेवैतस्य तथा कश्चन कृत्ययेव त्विद्विषेणेव त्वत्प्रलिम्पतीति देवा अकुर्वन्निति देवैष एतत्करोति यमु चैव देवा भागमकल्पयन्त तमु चैवैभ्य एष एतद्भागं करोतीमा उ चैवैतदुभयीरोषधीर्याश्च मनुष्या उपजीवन्ति याश्च पशवस्ता अनमीवा अकिल्बिषाः कुरुते ता अस्यानमीवा अकिल्बिषा इमाः प्रजा उपजीवन्ति तस्माद्वाऽएष एतेन यजते ॥१२॥ तस्य प्रथमजो गौर्दक्षिणा । अग्रमिव ह्येदꣳ स यदीजानः स्याद्दर्शपूर्णमासाभ्यां वा यजेताथैतेन यजेत यद्युऽअनीजानः स्याच्चातुष्प्राश्यमेवैतमोदनमन्वाहार्यपचने पचेयुस्तं ब्राह्मणा अश्नीयुः ॥१३॥ द्वया वै देवा देवाः । अहैव देवा अथ ये ब्राह्मणाः शुश्रुवाꣳसोऽनूचानास्ते मनुष्यदेवास्तद्यथा वषट्कृतꣳ हुतमेवमस्यैतद्भवति तत्रो यद्ब्रुयात्तद्यजनादक्षिणꣳ हविः स्यादिति स्वाहुर्नाग्निहोत्रे जुहुयात्समदꣳ ह कुर्याद्यदग्निहोत्रे जुहुयादन्यद्वाऽआग्रयणमन्यदग्निहोत्रं तस्मान्नाग्निहोत्रे जुहुयात् ॥१४॥ ब्राह्मणम् ॥५ [४. ३.] ॥

तृतीयः प्रपाठकः ॥ ॥ कण्डिकासंख्या ११३ ॥ ॥

प्रजापतिर्ह वाऽएतेनाग्रे यज्ञेनेजे । प्रजाकामो बहुः प्रजया पशुभिः स्याꣳ श्रियं गच्छेयं यशः स्यामन्नादः स्यामिति ॥१॥ स वै दक्षो नाम । तद्यदेनेन सोऽग्रेऽयजत तस्माद्दाक्षायणयज्ञो नामाथैतमेके वासिष्ठयज्ञ इत्याचक्षतऽएष वै वसिष्ठ एतमेव तदन्वाचक्षते स एतेन यज्ञेनेजे स एतेन यज्ञेनेष्ट्वा येयं प्रजापतेः प्रजातिर्या श्रीरेतद्बभूवैताꣳ ह वै प्रजातिं प्रजापतऽएताꣳ श्रियं गच्छति य एवं विद्वाने-

तेन यज्ञेन यजते तस्माद्वाऽएतेन यजेत ॥२॥ तेनो ह तत ईजे । प्रतीदर्शः श्वै-
क्नः स ये तं प्रत्यासुस्तेषां विवचनमिवास विवचनमिव ह वै भवति य एवं
विद्वानेतेन यज्ञेन यजते तस्माद्वाऽएतेन यजेत ॥३॥ तमाजगाम । सुप्ला सार्ञ्जयो
ब्रह्मचर्यं तस्मादेतं च यज्ञमनूच्येऽन्यमु च सोऽनूच्य पुनः सृञ्जयानाजगाम ते ह सृ-
ञ्जया विदां चक्रुर्यज्ञं वै नोऽनूच्यागन्निति ते होचुः सह वै नस्तद्देवैरागन्यो नो
यज्ञमनूच्यागन्निति स वै सहदेवः सार्ञ्जयस्तद्वेतन्निर्वचनमिवास्त्यन्यद्वाऽअग्रे सु-
प्ला नाम दधऽइति स एतेन यज्ञेनेजे स एतेन यज्ञेनेष्ट्वा येयꣳ सृञ्जयानां प्रजातिर्या
श्रीरेतद्बभूवैताꣳ ह वै प्रजातिं प्रजायतऽएताꣳ श्रियं गच्छति य एवं विद्वानेतेन
यज्ञेन यजते तस्माद्वाऽएतेन यजेत ॥४॥ तेनो ह तत ईजे । देवभागः श्रौतर्षः
स उभयेषां कुरूणां च सृञ्जयानां च पुरोहित आस परमता वै सा यां न्वेवैकस्य
राष्ट्रस्य पुरोहितोऽसत्सा न्वेव परमता किमु यो द्वयोः परमतामिव ह वै गच्छ-
ति य एवं विद्वानेतेन यज्ञेन यजते तस्माद्वाऽएतेन यजेत ॥५॥ तेनो ह तत
ईजे । दक्षः पार्वतिस्तऽइमेऽप्येतर्हि दाक्षायणा राज्यमिवैव प्राप्ता राज्यमिव ह वै
प्राप्नोति य एवं विद्वानेतेन यजते तस्माद्वाऽएतेन यजेत स वाऽएकैक एवानू-
चीनाहं पुरोडाशो भवत्येतेनो हास्यामयत्वानुपबाधा श्रीर्भवति स वै द्वे पौर्ण-
मास्यौ यजते द्वेऽअमावास्ये द्वे वै मिथुनं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥६॥ अथ
यत्पूर्वेद्युः । अग्नीषोमीयेण यजते पौर्णमास्यां ते द्वे देवते द्वे वै मिथुनं मिथुनमे-
वैतत्प्रजननं क्रियते ॥७॥ अथ प्रातः । आग्नेयः पुरोडाशो भवत्यैन्द्रꣳ सांनाय्यं
ते द्वे देवते द्वे वै मिथुनं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥८॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । ऐ-
न्द्राग्नेन यजतेऽमावास्यायां ते द्वे देवते द्वे वै मिथुनं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते
॥९॥ अथ प्रातः । आग्नेयः पुरोडाशो भवति मैत्रावरुणी पयस्या नेद्यज्ञाद्यानी-
ति न्वेवाग्नेयः पुरोडाशोऽथैतावेव मित्रावरुणौ द्वे देवते द्वे वै मिथुनं मिथुनमे-

वैतत्प्रजननं क्रियतऽएतद्ध ह्यस्य तद्रूपं येन बहुर्भवति येन प्रजायते ॥१०॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । अग्नीषोमीयेण यजते पौर्णमास्यां यमेवामुमुपवसथेऽग्नीषोमीयं पशुमालभते स एवास्य सः ॥११॥ अथ प्रातः । आग्नेयः पुरोडाशो भवत्यैन्द्रꣳ सांनाय्यं प्रातःसवनमेवास्याग्नेयः पुरोडाश आग्नेयꣳ हि प्रातःसवनमैन्द्रꣳ सांनाय्यं माध्यन्दिनमेवास्य तत्सवनमैन्द्रꣳ हि माध्यन्दिनꣳ सवनम् ॥१२॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । ऐन्द्राग्नेन यजतेऽमावास्यायां तृतीयसवनमेवास्य तद्वैश्वदेवं वै तृतीयसवनमिन्द्राग्नी वै विश्वे देवाः ॥१३॥ अथ प्रातः । आग्नेयः पुरोडाशो भवति मैत्रावरुणी पयस्या नेद्यज्ञादयानीति न्वेवाग्नेयः पुरोडाशोऽथ यामेवामूं मैत्रावरुणीं वशामनूबन्ध्यामालभते सैवास्य मैत्रावरुणी पयस्या स पौर्णमासेन यामावास्येन चेष्ट्वा यावत्सौम्येनाध्वरेणेष्ट्वा जयति तावज्जयति तद्ध खलु महायज्ञो भवति ॥१४॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । अग्नीषोमीयेण यजते पौर्णमास्यामेतेन वाऽइन्द्रो वृत्रमहन्नेतेनो ऽएव व्यजयत यास्येयं विजितिस्तां तथोऽएवैष एतेन पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यꣳ हन्ति तथोऽएव विजयतेऽथ यत्संनयत्यामावास्यं वै सांनाय्यं हुत्वे नयदमावास्येति क्षिप्रऽएवैतद्वृत्रं जघ्नुषे तमेतेन रसेनाप्रीणन्क्षिप्रे ह वै पाप्मानमपहते य एवं विद्वान्पौर्णमास्याꣳ संनयत्येष वै सोमो राजा देवानामन्नं यच्चन्द्रमास्तमेतत्पूर्वेद्युरभिषुण्वन्ति प्रातर्भक्षयिष्यन्तस्तमेतद्भजन्ति यदपनीयते ॥१५॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । अग्नीषोमीयेण यजते पौर्णमास्यामभिषुणोत्येवैनमेतत्तस्मिन्नभिषुतऽएतꣳ रसं दधात्येतेन रसेन तीव्रीकरोति स्वदयति ह वै देवेभ्यो हव्यꣳ स्वदते ह्यस्य देवेभ्यो हव्यं य एवं विद्वान्पौर्णमास्याꣳ संनयति ॥१६॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । ऐन्द्राग्नेन यजतेऽमावास्यायां दर्शपूर्णमासयोर्वै देवते स्त इन्द्राग्नीऽएव तेऽएवैतद्भजता प्रत्यक्षं यजत्यजामा ह वाऽअस्य दर्शपूर्णमासाभ्यामिष्टं भवति य एवमेतद्वेद ॥१७॥ अथ प्रातः । आग्नेयः पुरोडाशो भवति मैत्रावरुणी पयस्या नेद्यज्ञादयानी-

ति न्वैवाग्नेयः पुरोडाशोऽथैतावेवार्धमासौ मित्रावरुणौ य एवापूर्यते स वरुणो योऽपक्षीयते स मित्रस्तावेताछ रात्रिमुभौ समागच्छतस्तदुभावेवैतत्सह सन्तौ प्रीणाति सर्वछ ह वाऽग्रस्य प्रीतं भवति सर्वमाप्तं य एवमेतद्वेद ॥१८॥ तद्वाऽएताछ रात्रिं। मित्रो वरुणे रेतः सिञ्चति तदेतेन रेतसा प्रजायते यदापूर्यते तस्मादेषात्र मैत्रावरुणी पयस्यावक्लृप्ततमा भवति ॥१९॥ सांनाय्यभाजना वाऽग्रमावास्या। तदस्तत्पौर्णमास्यां क्रियते स यद्यत्रापि संनयेच्छामि कुर्यात्समदं कुर्यात्तदेनमद्य ग्रोषधिभ्यः सम्भृत्याहुतिभ्योऽधिजनयति स एष ग्राहुतिभ्यो जातः पश्चाद्दृशे ॥२०॥ मिथुनादिद्वाऽएनमेतत्प्रजनयति। योषा पयस्या रेतो वाजिनं तद्वाऽग्रनुष्या यन्मिथुनाज्जायते तदेनमेतस्मान्मिथुनात्प्रजननात्प्रजनयति तस्मादेषात्र पयस्या भवति ॥२१॥ ग्रथ वाजिभ्यो वाजिनं जुहोति। ऋतवो वै वाजिनो रेतो वाजिनं तदृतुष्वेवैतद्रेतः सिच्यते तदृतवो रेतः सिक्तमिमाः प्रजाः प्रजनयन्ति तस्माद्वाजिभ्यो वाजिनं जुहोति ॥२२॥ स वै पश्चादिव यज्ञस्य जुहोति। पश्चाद्धि परीत्य वृषा योषामधिद्रवति तस्याछ रेतः सिञ्चति स वै प्रागेवाग्रे जुहोत्यग्रे वीक्षात्यनुवषट्करोति नत्स्विष्टकृद्भाजनछ स वै प्रागेव जुहोति ॥२३॥ ग्रथ दिशो व्याघारयति। दिशः प्रदिश ग्रादिशो विदिश उद्दिशो दिग्भ्यः स्वाहेति पञ्च दिशः पञ्चर्तवस्तदृतुभिरेवैतद्दिशो मिथुनीकरोति ॥२४॥ तद्वै पञ्चैव भक्षयन्ति। होता चाध्वर्युश्च ब्रह्मा चाग्नीध्रश्च यजमानः पञ्च वाऽऋतवस्तदृतूनामेवैतद्रूपं क्रियते तदृतुष्वेवैतद्रेतः सिक्तं प्रतिष्ठापयति प्रथमो यजमानो भक्षयति प्रथमो रेतः परिगृह्णानीत्यथोऽग्रप्युत्तमो मय्युत्तमे रेतः प्रतितिष्ठादित्युपहूत उपह्वयस्वेति सोममेवैतत्कुर्वन्ति ॥२५॥ ब्राह्मणम् ॥१[४.४.]॥ ग्रध्यायः ॥४[१३.]॥ ॥

प्रजापतिर्ह वाऽइदमग्रऽएक एवास। स ऐक्षत कथं नु प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत स प्रजा ग्रसृजत ता ग्रस्य प्रजाः सृष्टाः पराबभूवुस्तानीमानि

वयाꣳसि पुरुषो वै प्रजापतेर्नेदिष्ठं द्विपाद्वाऽअयं पुरुषस्तस्माद्द्विपादो वयाꣳसि ॥१॥ स ऐक्षत प्रजापतिः । यथा न्वेव पुरैकोऽभूवमेवमु न्वेवाप्येतर्ह्येक एवास्मीति स द्वितीयाः ससृजे ता अस्य परेव बभूवुस्तदिदं क्षुद्रꣳ सरीसृपं यदन्यत्सर्पेभ्यस्तृतीयाः ससृजऽइत्याहुस्ता अस्य परेव बभूवुस्तऽइमे सर्पा एता उ न्वेव द्वयीर्याज्ञवल्क्य उवाच त्रयीरु नु पुनरृचा ॥२॥ सोऽर्चञ्छ्राम्यन्प्रजापतिरीक्षां चक्रे । कथं नु मे प्रजाः सृष्टाः पराभवन्तीति स हैतदेव ददर्शानशनतया वै मे प्रजाः पराभवन्तीति स आत्मन एवाग्रे स्तनयोः पय आप्याययां चक्रे स प्रजा असृजत ता अस्य प्रजाः सृष्टा स्तनावेवाभिपद्य तास्ततः सम्बभूवुस्ता इमा अपराभूताः ॥३॥ तस्मादेतदृषिणाभ्यनूक्तं । प्रजा ह तिस्रोऽअत्यायमीयुरिति तद्याः पराभूतास्ता एवैतदभ्यनूक्तं न्यन्या अर्कमभितो विविश्रऽइत्यग्निर्वाऽअर्कस्तद्या इमाः प्रजा अपराभूतास्ता अग्निमभितो निविष्टास्ता एवैतदभ्यनूक्तम् ॥४॥ बृहद्ध तस्थौ भुवनेष्वन्तरिति । प्रजापतिमेवैतदभ्यनूक्तं पवमानो हरित आविवेशेति दिशो वै हरितस्ता अयं वायुः पवमान आविष्टस्ता एवैषऽर्गभ्यनूक्ता ता इमाः प्रजास्तथैव प्रजायन्ते यथैव प्रजापतिः प्रजा असृजतेदꣳ हि यदैव स्त्रियै स्तनावाप्यायेतेऽऊधः पशूनामथैव यज्जायते तज्जायते तास्तत स्तनावेवाभिपद्य सम्भवन्ति ॥५॥ तद्वै पय एवान्नम् । एतद्ध्यग्रे प्रजापतिरन्नमजनयत तद्वाऽअन्नमेव प्रजा अन्नाद्धि सम्भवन्तीदꣳ हि यासां पयो भवति स्तनावेवाभिपद्य तास्ततः सम्भवन्त्यथ यासां पयो न भवति जातमेव ता अथादयन्ति तदु ता अन्नादेव सम्भवन्ति तस्मादन्नमेव प्रजाः ॥६॥ स यः प्रजाकामः । एतेन हविषा यजतऽआत्मानमेवैतत्प्रजां विधत्ते प्रजापतिं भूतꣳ ॥७॥ ॥ शतम् १२०० ॥ ॥ स वाऽआग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । अग्निर्वै देवतानां मुखं प्रजनयिता स प्रजापतिस्तस्मादाग्नेयो भवति ॥८॥ अथ सौम्यश्चरुर्भवति । रेतो वै सोमस्तदग्नौ प्रजनयितरि

सोमꣳ रेतः सिञ्चति तत्पुरस्तान्मिथुनं प्रजननम् ॥ ९ ॥ अथ सावित्रः । द्वादशक-
पालो वाष्टाकपालो वा पुरोडाशो भवति सविता वै देवानां प्रसविता प्रजाप-
तिर्मध्यतः प्रजनयिता तस्मात्सावित्रो भवति ॥ १० ॥ अथ सारस्वतश्चरुर्भवति ।
पौष्णश्चरुर्योषा वै सरस्वती वृषा पूषा तत्पुनर्मिथुनं प्रजननमेतस्माद्वाऽउभयतो
मिथुनात्प्रजननात्प्रजापतिः प्रजाः ससृजऽइतश्चोर्ध्वा इतश्चावाचीस्तथोऽएवैष एत-
स्मादुभयत एव मिथुनात्प्रजननात्प्रजाः सृजतऽइतश्चोर्ध्वा इतश्चावाचीस्तस्माद्वाऽए-
तानि पञ्च हवीꣳषि भवन्ति ॥ ११ ॥ अथातः पयस्याया एवायतनं । मारुतस्तु स-
प्तकपालो विशो वै मरुतो देवविशस्ता हेदमनिषेद्धाऽइव चेरुस्ताः प्रजापतिं य-
जमानमुपेत्योचुर्वि वै ते मथिष्यामहऽइमाः प्रजा या एतेन हविषा सृक्ष्यसऽइति
॥ १२ ॥ स ऐक्षत प्रजापतिः । परा मे पूर्वाः प्रजा अभूवन्निमा उ चेदिमे विमथ्नते
न ततः किं चन परिशेक्ष्यतऽइति तेभ्य एतं भागमकल्पयदेतं मारुतꣳ सप्तकपा-
लं पुरोडाशꣳ स एष मारुतः सप्तकपालस्तस्मात्सप्तकपालो भवति सप्त सप्त हि
मारुता गणास्तस्मान्मारुतः सप्तकपालः पुरोडाशो भवति ॥ १३ ॥ तं वै स्वतवो-
भ्य इति कुर्यात् । स्वयꣳ हि तऽएतं भागमकुर्वतेतो स्वतवोभ्यो याज्यानुवाक्ये
न विन्दन्ति स उ खलु मारुत एव स्यात्स वाऽएष प्रजाभ्य एवाहिꣳसायै क्रियते
तस्मान्मारुतः ॥ १४ ॥ अथातः पयस्यैव । पयसो वै प्रजाः सम्भवन्ति पयसः सम्भू-
तास्तद्यत एव सम्भूता यतः सम्भवन्ति तदेवाभ्य एतत्करोति तद्याः पूर्वैर्हविर्भिः
प्रजाः सृजते ता एतस्मात्पयस एतस्यै पयस्यायै सम्भवन्ति ॥ १५ ॥ तस्यां मिथुनम-
स्ति । योषा पयस्या रेतो वाजिनं तस्मान्मिथुनाद्विश्वमसंमितमनु प्राजायत तद्य-
देतस्मान्मिथुनाद्विश्वमसंमितमनु प्राजायत तस्माद्वैश्वदेवी भवति ॥ १६ ॥ अथ द्या-
वापृथिव्य एककपालः पुरोडाशो भवति । एतैर्वै हविर्भिः प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा
ता द्यावापृथिवीभ्यां पर्यगृह्णात्ता इमा द्यावापृथिवीभ्यां परिगृहीतास्तथोऽएवैष

एतश्च एतैर्ह्येभिर्भिः प्रजाः सृजन्ते ता द्यावापृथिवीभ्यां परिगृह्णाति तस्माद्द्यावापृथिव्य एककपालः पुरोडाशो भवति ॥१७॥ अथात आवृदेव । नोपकिरन्त्युत्तरवेदिं विसृष्टमसत्सर्वमसदित्यदेवमसदिति त्रेधा बर्हिः संनद्धं भवति तत्पुनरेकधे-तद्धि प्रजननस्य रूपं प्रजननमु हीदं पिता माता यज्जायते तत्तृतीयं तस्मात्त्रेधा तत्पुनरेकधा प्रस्व उपसंनद्धा भवन्ति तं प्रस्तरं गृह्णाति प्रजननमु हीदं प्रजननमु हि प्रस्वस्तस्मात्प्रसूः प्रस्तरं गृह्णाति ॥१८॥ आसाद्य हवीꣳष्यग्निं मन्थन्ति । अग्निꣳ ह वै जायमानमनु प्रजापतेः प्रजा जज्ञिरे तथोऽएवैतस्याग्निमेव जायमानमनु प्रजा जायन्ते तस्मादासाद्य हवीꣳष्यग्निं मन्थन्ति ॥१९॥ नवप्रयाजं भवति । नवानुयाजं दशाक्षरा वै विराडथैतामुभयतो न्यूनां विराजं करोति प्रजननायैतस्माद्वाऽउभयतो न्यूनात्प्रजननात्प्रजापतिः प्रजाः ससृजऽइतश्चोर्ध्वा इतश्चावाचीस्तथोऽएवैष एतस्मादुभयत एव न्यूनात्प्रजननात्प्रजाः सृजतऽइतश्चोर्ध्वा इतश्चावाचीस्तस्मान्नवप्रयाजं भवति नवानुयाजम् ॥२०॥ त्रीणि समिष्टयजूꣳषि भवन्ति । ज्याय इव हीदꣳ हविर्यज्ञाद्यत्र नवप्रयाजं नवानुयाजमथोऽअप्येकमेव स्याद्धविर्यज्ञो हि तस्य प्रथमजो गौर्दक्षिणा ॥२१॥ एतेन वै प्रजापतिः यज्ञेनेष्ट्वा । येयं प्रजापतेः प्रजातिर्या श्रीरेतद्बभूवैताꣳ ह वै प्रजातिं प्रजायतऽएताꣳ श्रियं गच्छति य एवं विद्वानेतेन यज्ञेन यजते तस्माद्वाऽएतेन यजेत ॥२२॥ ब्राह्मणम् ॥२[५.१.]॥॥

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः । प्रजाः ससृजे ता अस्य प्रजाः सृष्टा वरुणस्य यवान्जक्षुर्वरुण्यो ह वाऽअग्रे यवस्तद्यन्नेव वरुणस्य यवान्प्रादस्तस्माद्वरुणप्रघासा नाम ॥१॥ ता वरुणो जग्राह । ता वरुणगृहीताः परिदीर्णा अनन्त्यश्च प्राणन्त्यश्च शिश्यिरे च निषेदुश्च प्राणोदानौ हैवाभ्यो नापचक्रमतुरयान्याः सर्वा देवता अपचक्रमुस्तयोर्हैवास्य हेतोः प्रजा न पराबभूवुः ॥२॥ ता एतेन हविषा प्रजापतिरभिषज्यत् । तद्याश्चैवास्य प्रजा जाता आसन्याश्चाजातास्ता उभयीर्वरुणपाशा-

त्प्रामुञ्चत्ता अस्यानमीवा अकिल्विषाः प्रजाः प्राजायत ॥३॥ अथ यदेष एतैश्चतु-
र्थे मासि यजते । तस्माद्ध न्वेवैतस्य तथा प्रजा वरुणो गृह्णातीति देवा अकुर्व-
न्निति न्वेवैष एतत्करोति याश्च न्वेवास्य प्रजा जाता याश्चाजातास्ता उभयीर्वरु-
णपाशात्प्रमुञ्चति ता अस्यानमीवा अकिल्विषाः प्रजाः प्रजायन्ते तस्माद्वा ऽएष ए-
तैश्चतुर्थे मासि यजते ॥४॥ तद्वै द्वे वेदी द्वावग्नी भवतः । तद्यद्द्वे वेदी द्वावग्नी भ-
वतस्तदुभयत एवैतद्वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चतीतश्चोर्ध्वा इतश्चावाचीस्तस्माद्द्वे वेदी
द्वावग्नी भवतः ॥५॥ स उत्तरस्यामेव वेदौ । उत्तरवेदिमुपकिरति न दक्षिणस्यां
क्षत्रं वै वरुणो विशो मरुतः क्षत्रमेवैतद्विश उत्तरं करोति तस्मादुपर्यासीनं क्ष-
त्रियमधस्तादिमाः प्रजा उपासते तस्मादुत्तरस्यामेव वेदा ऽउत्तरवेदिमुपकिरति न
दक्षिणस्याम् ॥६॥ अथैतान्येव पञ्च हवीꣳषि भवन्ति । एतैर्वै हविर्भिः प्रजाप-
तिः प्रजा असृजतैतैरुभयतो वरुणपाशात्प्रजाः प्रामुञ्चदितश्चोर्ध्वा इतश्चावाचीस्त-
स्माद्वा ऽएतानि पञ्च हवीꣳषि भवन्ति ॥७॥ अथैन्द्राग्नो द्वादशकपालः पुरोडाशो
भवति । प्राणोदानौ वा ऽइन्द्राग्नी तद्यथा पुण्यं चकृषे पुण्यं कुर्यादेवं तत्तयोर्है-
वास्य कृतोः प्रजा न पराबभूवुस्तत्प्राणोदानाभ्यामेवैतत्प्रजा भिषज्यति प्राणोदा-
नौ प्रजासु दधाति तस्मादैन्द्राग्नो द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति ॥८॥ उभयत्र
पयस्ये भवतः । पयसो वै प्रजाः सम्भवन्ति पयसः सम्भूतास्तद्यत एव सम्भूता
यतः सम्भवन्ति तत एवैतदुभयतो वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चतीतश्चोर्ध्वा इतश्चावा-
चीस्तस्मादुभयत्र पयस्ये भवतः ॥९॥ वारुण्युत्तरा भवति । वरुणो ह वा ऽअस्य
प्रजा अगृह्णात्तत्प्रत्यक्षं वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चति मारुती दक्षिणाजामितायै न्वे-
व मारुती भवति जामि ह कुर्याद्यदुभे वारुण्यौ स्यातामतो ह वा ऽअस्य दक्षि-
णतो मरुतः प्रजा अजिघांसंस्तानेतेन भागेनाशमयत्तस्मान्मारुती दक्षिणा ॥१०॥
तयोरुभयोरेव करीराण्यावपति । कं वै प्रजापतिः प्रजाभ्यः करीरैरकुरुत कमेवै-

ष एतत्प्रजाभ्यः कुरुते ॥११॥ तयोरुभयोरेव शमीपलाशान्यावपति । शं वै प्रजापतिः प्रजाभ्यः शमीपलाशैरकुरुत शम्वेवैष एतत्प्रजाभ्यः कुरुते ॥१२॥ अथ काय एककपालः पुरोडाशो भवति । कं वै प्रजापतिः प्रजाभ्यः कायेनैककपालेन पुरोडाशेनाकुरुत कम्वेवैष एतत्प्रजाभ्यः कायेनैककपालेन पुरोडाशेन कुरुते तस्मात्काय एककपालः पुरोडाशो भवति ॥१३॥ अथ पूर्वेद्युः । अन्वाहार्यपचनेऽनुषानिव यवान्कृत्वा नानीषदिवोपतप्य तेषां करम्भपात्राणि कुर्वन्ति यावन्तो गृह्याः स्युस्तावन्त्येकेनातिरिक्तानि ॥१४॥ तत्रापि मेषं च मेषीं च कुर्वन्ति । तयोर्मेषे च मेष्यां च यद्यनेडकीरूर्णा विन्देत्ताः प्रापाद्य निश्लेषयेद्यद्युऽअनेडकीर्न विन्देद्योऽअपि कुशोर्णा एव स्युः ॥१५॥ तद्यन्मेषश्च मेषी च भवतः । एष वै प्रत्यक्षं वरुणस्य पशुर्यन्मेषस्तत्प्रत्यक्षं वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चति यवमयौ भवतो यवान्हि जक्षुषीर्वरुणोऽगृह्णान्मिथुनौ भवतो मिथुनादेवैतद्वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चति ॥१६॥ स उत्तरस्यामेव पयस्यायां मेषीमवदधाति । दक्षिणस्यां मेषमेवमिव हि मिथुनं क्लृप्तमुत्तरतो हि स्त्री पुमांसमुपशेते ॥१७॥ स सर्वाण्येव हवींष्यध्वर्युः । उत्तरस्यां वेदावासादयत्यथैतामेव पयस्यां प्रतिप्रस्थाता दक्षिणस्यां वेदावासादयति ॥१८॥ आसाद्य हवींष्यग्निं मन्थति । अग्निं मन्थित्वानुप्रहृत्याभिजुहोत्यथाध्वर्युरेवाहाग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीति ताऽउभाविवेध्मावभ्याधत्त उभौ समिधौ परिशिष्टऽउभौ पूर्वावाघारावाघारयतोऽथाध्वर्युरेवाहाग्निमग्नीत्संमृड्ढीत्यसंमृष्टमेव भवति सम्प्रेषितम् ॥१९॥ अथ प्रतिप्रस्थाता प्रतिपरैति । स पत्नीमुदानेष्यन्पृच्छति केन चरसीति वरुण्यं वाऽएतत्स्त्री करोति यदन्यस्य सत्यन्येन चरत्यथो नेन्मेऽन्तःशल्या जुहवदिति तस्मात्पृच्छति निरुक्तं वाऽएनः कनीयो भवति सत्यं हि भवति तस्मादेव पृच्छति सा यन्न प्रतिजानीत ज्ञातिभ्यो हास्यै तदहितं स्यात् ॥२०॥ तां वाचयति । प्रघासिनो हवामहे मरुतश्च रिशादसः ।

करम्भेण सजोषस इति यथा पुरोऽनुवाक्यैवमेषैतयैवैनानेतेभ्यः पात्रेभ्यो ह्वयति ॥२१॥ तानि वै प्रतिपुरुषं । यावन्तो गृह्याः स्युस्तावन्त्येकेनातिरिक्तानि भवन्ति तत्प्रतिपुरुषमेवैतदेकैकेन या अस्य प्रजा जातास्ता वरुणपाशात्प्रमुञ्चत्येकेनातिरिक्तानि भवन्ति तथा एवास्य प्रजा अजातास्ता वरुणपाशात्प्रमुञ्चति तस्मादेकेनातिरिक्तानि भवन्ति ॥२२॥ पात्राणि भवन्ति पात्रेषु ह्यशनमश्यते यवमयानि भवन्ति यवान्हि जक्षुषीर्वरुणोऽगृह्णाच्छूर्पेण जुहोति शूर्पेण ह्यशनं क्रियते पत्नी जुहोति मिथुनादेवैतद्वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चति ॥२३॥ पुरा यज्ञात्पुराहुतिभ्यो जुहोति । अहुतादो वै विशः विशो वै मरुतो यत्र वै प्रजापतेः प्रजा वरुणगृहीताः परिदीर्णा अनत्यश्च प्राणत्यश्च शिश्यिरे च निषेदुश्च तद्धासां मरुतः पाप्मानं विमेथिरे तथोऽएवैतस्य प्रजानां मरुतः पाप्मानं विमथ्नते तस्मात्पुरा यज्ञात्पुराहुतिभ्यो जुहोति ॥२४॥ स वै दक्षिणेऽग्नौ जुहोति । यद्ग्रामे यदरण्यऽइति ग्रामे वा ह्यरण्ये वैनः क्रियते यत्सभायां यदिन्द्रियऽइति यत्सभायामिति यन्मानुषऽइति तदाह यदिन्द्रियऽइति यद्देवत्रेति तदाह यदेनश्चकृमा वयमिदं तदवयजामहे स्वाहेति यत्किं च वयमेनश्चकृमेदं वयं तस्मात्सर्वस्मात्प्रमुच्यामहऽइत्येवैतदाह ॥२५॥ अथैन्द्रीं मरुत्वतीं जपति । यत्र वै प्रजापतेः प्रजानां मरुतः पाप्मानं विमेथिरे तद्धैतां चक्रऽइमे ह मे प्रजा न विमथ्नीरन्निति ॥२६॥ स एतामैन्द्रीं मरुत्वतीमजपत् । क्षत्रं वाऽइन्द्रो विशो मरुतः क्षत्रं वै विशो निषेद्धा निषिद्धा असन्निति तस्मादैन्द्री ॥२७॥ मो षू णः । इन्द्रात्र पृत्सु देवैरस्ति हि ष्मा ते शुष्मिन्नवयाः । महश्चिद्यस्य मीढुषो यव्या हविष्मतो मरुतो वन्दते गीरिति ॥२८॥ अथैनां वाचयति । अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्यक्रन्हि कर्म कर्मकृतः सह वाचा मयोभुवेति सह हि वाचाक्रन्देवेभ्यः कर्म कृत्वेति देवेभ्यो हि कर्म कृत्वास्तं प्रेत सचाभुव इत्यन्यतो ह्याज्या सह भवन्ति तस्मादाह सचाभुव इत्यस्तं प्रेतेति ज-

घनार्धो वाऽएष यज्ञस्य यत्पत्नी तामेतत्प्राचीं यज्ञं प्रासीषदृह्वा वाऽअस्तं गृहाः प्रतिष्ठा तद्गृहेष्वेवैनामेतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति ॥ २१ ॥ प्रतिपराणीयादिति प्रतिप्रस्थाता । संमृजन्त्यग्निं संमृष्टेऽग्नौ ताऽउभावेवोत्तरावाघारावाघारयतोऽथाध्वर्युरेवाश्राव्य होतारं प्रवृणीते प्रवृतो होतोत्तरस्ये वेदेर्होतृषदनऽउपविशत्युपविश्य प्रसौति ताऽउभावेव प्रसूतौ स्रुच आदायातिक्रामतोऽतिक्रम्याश्राव्याध्वर्युरेवाह समिधो यजेति यज-यजेति चतुर्थे-चतुर्थे प्रयाजे समानयमानौ नवभिः प्रयाजैश्चरतः ॥ ३० ॥ अथाध्वर्युरेवाहाग्नयेऽनुब्रूहीति । आग्नेयमाज्यभागं ता उभावेव चतुरात्यस्यावदायातिक्रामतोऽतिक्रम्याश्राव्याध्वर्युरेवाहाग्निं यजेति ताऽउभावेव वषट्कृते जुहुतः ॥ ३१ ॥ अथाध्वर्युरेवाह सोमायानुब्रूहीति । सौम्यमाज्यभागं ताऽउभावेव चतुरात्यस्यावदायातिक्रामतोऽतिक्रम्याश्राव्याध्वर्युरेवाह सोमं यजेति ताऽउभावेव वषट्कृते जुहुतः ॥ ३२ ॥ तद्यत्किं च वाचा कर्तव्यम् । अध्वर्युरेव तत्करोति न प्रतिप्रस्थाता तद्यदध्वर्युरेवाश्रावयतीहैव यत्र वषट्क्रियते ॥ ३३ ॥ कृतानुकर एव प्रतिप्रस्थाता । क्षत्रं वै वरुणो विशो मरुतस्तत्क्षत्रायैवैतद्विशं कृतानुकरामनुवर्त्मानं करोति प्रत्युद्यामिनीं ह क्षत्राय विशं कुर्याद्यदपि प्रतिप्रस्थाताश्रावयेत्तस्मान्न प्रतिप्रस्थाताश्रावयति ॥ ३४ ॥ पाणावेव प्रतिप्रस्थाता । स्रुचौ कृत्वोपास्तेऽथाध्वर्युरेवैनैर्हविर्भिः प्रचरत्याग्नेयेनाष्टाकपालेन पुरोडाशेन सौम्येन चरुणा सावित्रेण द्वादशकपालेन वाष्टाकपालेन वा पुरोडाशेन सारस्वतेन चरुणा पौष्णेन चरुणैन्द्राग्नेन द्वादशकपालेन पुरोडाशेन ॥ ३५ ॥ अथैताभ्यां पयस्याभ्यां प्रचरिष्यन्तौ विपरिहरतः । स यो मेषो भवति मारुत्यां तं वारुण्यामवदधाति या मेषी भवति वारुण्यां तां मारुत्यामवदधाति तद्यदेवं विपरिहरतः क्षत्रं वै वरुणो वीर्यं पुमान्वीर्यमेवैतत्क्षत्रे धत्तोऽवीर्या वै स्त्री विशो मरुतस्तद्वीर्यामेवैतद्विशं कुरुतस्तस्मादेवं विपरिहरतः ॥ ३६ ॥ अथाध्वर्युरेवाह वरुणाया-

नुब्रूहीति । स उपस्तृणीतऽआज्यमथास्यै वारुण्यै पयस्यायै द्विरवद्यति सोऽन्यतरेणावदानेन सह मेषमवदधात्यथोपरिष्टादाज्यस्याभिघारयति प्रत्यनक्त्यवदानेऽअनतिक्रामन्नतिक्रम्याश्राव्याह वरुणं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥३७॥ सव्ये पाणावध्वर्युः । स्रुचौ कृत्वा दक्षिणेन प्रतिप्रस्थातुर्त्वा सोऽन्वारभ्याह मरुद्भ्योऽनुब्रूहीत्युपस्तृणीतऽआज्यं प्रतिप्रस्थाताथास्यै मारुत्यै पयस्यायै द्विरवद्यति सोऽन्यतरेणावदानेन सह मेषीमवदधात्यथोपरिष्टादाज्यस्याभिघारयति प्रत्यनक्त्यवदानेऽअतिक्रामन्नथाध्वर्युराश्राव्याह मरुतो यजेति वषट्कृते जुहोति ॥३८॥ अथाध्वर्युरेव कायेन । एककपालेन पुरोडाशेन प्रचरति कायेनैककपालेन पुरोडाशेन प्रचर्याध्वर्युराहाग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीति स सर्वेषामेव हविषामध्वर्युः सकृत्सकृदवद्यत्यथैतस्याऽएव पयस्यायै प्रतिप्रस्थाता सकृदवद्यत्यथोपरिष्टाद्द्विराज्यस्याभिघारयतस्ताऽउभावेवातिक्रामतोऽतिक्रम्याश्राव्याध्वर्युरेवाहाग्निꣳ स्विष्टकृतं यजेति ताऽउभावेव वषट्कृते जुहुतः ॥३९॥ अथाध्वर्युरेव प्राशित्रमवद्यति । इडाꣳ समवदाय प्रतिप्रस्थात्रेऽतिप्रजिहीति तत्रापि प्रतिप्रस्थाता मारुत्यै पयस्यायै द्विरवद्यत्यथोपरिष्टाद्द्विराज्यस्याभिघारयत्युपहूय मार्जयन्ते ॥४०॥ अथाध्वर्युराह ब्रह्मन्प्रस्थास्यामि । समिधमाधायाग्निमग्नीत्संमृड्ढीति स स्रुचोरेवाध्वर्युः पृषदाज्यं व्यानयतेऽथ यदि प्रतिप्रस्थातुः पृषदाज्यं भवति तत्स द्वेधा व्यानयतऽउतो तत्र पृषदाज्यं न भवति स यदेवोपभृत्याज्यं तत्स द्वेधा व्यानयते ताऽउभावेवातिक्रामतोऽतिक्रम्याश्राव्याध्वर्युरेवाह देवान्यजेति यज-यजेति चतुर्थे-चतुर्थेऽनुयाजे समानयमानो नवभिरनुयाजैश्चरतस्तद्यन्नवप्रयाजं भवति नवानुयाजं तदुभयत एवैतद्वरुणपाशात्प्रजाः प्रमुञ्चतीतश्चोर्ध्वा इतश्चावाचीस्तस्मान्नवप्रयाजं भवति नवानुयाजम् ॥४१॥ ताऽउभावेव सादयित्वा स्रुचौ व्यूहतः । स्रुचौ व्यूह्य परिधीन्त्समज्य परिधिमभिपद्याश्राव्याध्वर्युरेवाहेषिता दैव्या होतारो भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सू-

त्वाकायेति सूक्तवाकꣳ होता प्रतिपद्यतेऽथैताऽउभावेव प्रस्तरौ समुल्लुम्पतऽउभावनुप्रहरत उभौ तृणोऽअपगृह्योपासाते यदा होता सूक्तवाकमाह ॥४२॥ अथाग्नीदाहानुप्रहरेति । ताऽउभावेवानुप्रहरत उभावात्मानाऽउपस्पृशेते ॥४३॥ अथाह संवदस्वेति । अगानग्नीदगञ्छ्रावय श्रौषट् स्वगा दैव्या होतृभ्यः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः शं योर्ब्रूहीत्यध्वर्युरेवैतदाह ताऽउभावेव परिधीननुप्रहरत उभौ स्रुचः सम्प्रगृह्य स्फ्ये सादयतः ॥४४॥ अथाध्वर्युरेव प्रतिपरेत्य । पत्नीः संयाजयत्युपास्तऽएव प्रतिप्रस्थाता पत्नीः संयाज्योदित्यध्वर्युः ॥४५॥ त्रीणि समिष्टयजूꣳषि जुहोति । तूष्णीमेव प्रतिप्रस्थाता स्रुचं प्रगृह्णाति तद्ये वैश्वदेवेन यजमानयोर्वाससी परिहिते स्यातां तेऽएवात्रापि स्यातामथास्यै वारुण्यै पयस्यायै ह्यामकर्परमिश्रमादायावभृथं यन्ति वरुण्यं वाऽएतन्निर्वरुणतायै तत्र न साम गीयते न ह्यत्र साम्ना किं चन क्रियते तूष्णीमेवेत्याभ्यवेत्योपमारयति ॥४६॥ अवभृथ निचुम्पुण । निचेरुरसि निचुम्पुणः । अव देवैर्देवकृतमेनोऽयासिषमव मर्त्यैर्मर्त्यकृतं पुरुराव्णो देव रिषस्पाहीति कामꣳ हैते यस्मै कामयेत तस्मै दद्यान्न हि दीक्षितवसने भवतः स यथाहिस्त्वचो निर्मुच्येतैवꣳ सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्यते ॥४७॥ अथ केशश्मश्रू वपते । समारोह्याग्नीऽउद्वसायैव होतेन यजते न हि तदवकल्पते यदुत्तरवेदावग्निहोत्रं जुहुयात्तस्मादुद्वस्यति गृहानित्वा निर्मथ्याग्नी पौर्णमासेन यजतऽउत्सन्नयज्ञ-इव वाऽएष यच्चातुर्मास्यान्यथैष कॢप्तः प्रतिष्ठितो यज्ञो यत्पौर्णमासं तत्कॢप्तेनैवैतद्यज्ञेनान्ततः प्रतितिष्ठति तस्मादुद्वस्यति ॥४८॥ ब्राह्मणम् ॥३ [५. २.] ॥ ॥

वरुणप्रघासैर्वै प्रजापतिः । प्रजा वरुणपाशात्प्रामुञ्चत्ता स्यानमीवा अकिल्विषाः प्रजाः प्राजायन्ताथैतैः साकमेधैरेतैर्वै देवा वृत्रमघ्नन्नेतैर्वेव व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तां तथोऽएवैष एतैः पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यꣳ हन्ति तथोऽएव

वितन्वते तस्माद्वाऽएष एतैश्चतुर्थे मासि यजते स वै अलमनूचीनाहं यजते ॥१॥

स पूर्वेद्युः । अग्नयेऽनीकवतेऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यग्निᳬ ह वै देवा अनीकं कृत्वापप्रेयुर्वृत्रᳬ हनिष्यन्तः स तेनोऽग्निर्नाव्यथत तथोऽएवैष एतत्पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यᳬ हनिष्यन्नग्निमेवानीकं कृत्वापप्रैति स तेनोऽग्निर्न व्यथते तस्मादग्नयेऽनीकवते ॥२॥ अथ मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यः । मध्यन्दिने चरुं निर्वपति मरुतो ह वै सांतपना मध्यन्दिने वृत्रᳬ संतेपुः स संतप्तोऽनन्नेव प्राणन्परिदीर्णः शिश्ये तथोऽएवैतस्य पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यं मरुतः सांतपनाः संतपन्ति तस्मान्मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यः ॥३॥ अथ मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यः । शाखया वत्सानपाकृत्य पवित्रवति संदोह्य तं चरुᳬ श्रपयति चरुरु स्येव स यत्र ह्य च तण्डुलानावपन्ति तन्मेधो देवा दधिरे प्रातर्वृत्रᳬ हनिष्यन्तस्तथोऽएवैष एतत्पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यᳬ हनिष्यन्मेधं धत्ते नक्तन्तीरोदनो भवति मेधो वै पयो मेधस्तण्डुलास्तमुभयं मेधमात्मन्धत्ते तस्मात्क्षीरोदनो भवति ॥४॥ तस्यावृत् । सैव स्तीर्णा वेदिर्भवति या मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यस्तस्यामेव स्तीर्णायां वेदौ परिधींश्च शकलांश्चोपनिदधाति तथा संदोह्य चरुᳬ श्रपयति श्रपयित्वाभिघार्योद्वासयति ॥५॥ अथ द्वे पिशीले वा पात्र्यौ वा निर्णेनिजति । तयोरेनं द्वेधोद्धरन्ति तयोर्मध्ये सर्पिरासेचनं कृत्वा सर्पिरासिञ्चति स्रुवं च स्रुचं च संमार्ज्यैताऽओदनावादायोदेति स्रुवं च स्रुचं चादायोदेति स इमामेव स्तीर्णां वेदिमभिमृश्य परिधीन्परिधाय यावतः शकलान्कामयते तावतोऽभ्यादधात्यथैताऽओदनावासादयति स्रुवं च स्रुचं चासादयत्युपविशति होता होतृषदने स्रुवं च स्रुचं चाददान आह ॥६॥ अग्नयेऽनुब्रूहीति । आग्नेयमाज्यभागᳬ स दक्षिणस्यौदनस्य सर्पिरासेचनाच्चतुराज्यस्यावदायातिक्रामत्यतिक्रम्याश्राव्याहाग्निं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥७॥ अथाह सोमायानुब्रूहीति । सौम्यमाज्यभागᳬ स उत्तरस्यौदनस्य सर्पिरासेचनाच्चतुराज्यस्यावदायातिक्रामत्यति-

क्रम्याश्राव्याह सोमं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥८॥ अथाह मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यो ऽनुब्रूहीति । स दक्षिणस्यौदनस्य सर्पिरासेचनात्तत आज्यमुपस्तृणीते तस्य द्विरवद्यत्यथोपरिष्टादाज्यस्याभिघारयत्यतिक्रामत्यतिक्रम्याश्राव्याह मरुतो गृहमेधिनो यजेति वषट्कृते जुहोति ॥९॥ अथाहाग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीति । स उत्तरस्यौदनस्य सर्पिरासेचनात्तत आज्यमुपस्तृणीते तस्य द्विरवद्यत्यथोपरिष्टादाज्यस्याभिघारयत्यतिक्रामत्यतिक्रम्याश्राव्याहाग्निं स्विष्टकृतं यजेति वषट्कृते जुहोत्यथेडामेवावद्यति न प्राशित्रमुपह्वय मार्जयन्तऽएतन्न्वेकमयनम् ॥१०॥ अथेदं द्वितीयं । सैव स्तीर्णा वेदिर्भवति या मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यस्तस्यामेव स्तीर्णायां वेदौ परिधींश्च शकलांश्चोपनिदधाति तथा संदोह्य चरुं श्रपयति नेदेव प्रतिवेशमाज्यमधिश्रयति श्रपयित्वाभिघार्योद्वास्यानक्ति स्थाल्यामाज्यमुद्वासयति स्रुवं च स्रुचं च संमार्ष्ट्येतं सोऽयमेव चरुमादायोदेति स्थाल्यामाज्यमादायोदेति स्रुवं च स्रुचं चादायोदेति स इमामेव स्तीर्णां वेदिमभिमृश्य परिधीन्परिधाय यावतः शकलान्कामयते तावतोऽभ्यादधात्येतं सोऽयमेव चरुमासादयति स्थाल्यामाज्यमासादयति स्रुवं च स्रुचं चासादयत्युपविशति होता होतृषदने स्रुवं च स्रुचं चाददान आह ॥११॥ अग्नयेऽनुब्रूहीति । आग्नेयमाज्यभागं स स्थाल्यै चतुराज्यस्यावदायातिक्रामत्यतिक्रम्याश्राव्याहाग्निं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥१२॥ अथाह सोमायानुब्रूहीति । सौम्यमाज्यभागं स स्थाल्याऽएव चतुराज्यस्यावदायातिक्रामत्यतिक्रम्याश्राव्याह सोमं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥१३॥ अथाह मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्योऽनुब्रूहीति । स उपस्तृणीतऽआज्यमथास्य चरोर्द्विरवद्यत्यथोपरिष्टादाज्यस्याभिघारयति प्रत्यनक्त्यवदानेऽअतिक्रामत्यतिक्रम्याश्राव्याह मरुतो गृहमेधिनो यजेति वषट्कृते जुहोति ॥१४॥ अथाहाग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीति । स उपस्तृणीतऽआज्यमथास्य चरोः सकृदवद्यत्यथोपरिष्टाद्द्विराज्यस्याभिघारयति न प्रत्यन-

ह्यवदानमतिक्रामत्यतिक्रम्याश्राव्याहाग्निं स्विष्टकृतं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥१५॥ अथेडामेवावद्यति न प्राशित्रम् । उपहूय प्राश्नन्ति यावन्तो गृह्या हविरुच्छिष्टाशाः स्युस्तावन्तः प्राश्नीयुरथोऽअप्यृत्विजः प्राश्नीयुरथोऽअप्यन्ये ब्राह्मणाः प्राश्नीयुर्यदि बहुरोदनः स्याद्यैतामनिरशितां कुम्भीमपिधाय निदधाति पूर्णादर्वाय मातृभिर्वत्सान्त्समवार्जन्ति तद्ध पशवो मेधमात्मन्दधते यवाग्वैताᳬ रात्रिमग्निहोत्रं जुहोति निवान्यां प्रातर्दुहन्ति पितृयज्ञाय ॥१६॥ अथ प्रातर्हुते वाहुते वा । यतरथा कामयेत सोऽस्याऽअनिरशितायै कुम्भ्यै दर्व्योपहन्ति पूर्णा दर्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत । वस्नेव विक्रीणावहाऽइषमूर्जᳬ शतक्रतविति यथा पुरोऽनुवाक्यैवमेषैतयैवैनमेतस्मै भागाय ह्वयति ॥१७॥ अथऽर्षभमाह्वयितवै ब्रूयात् । स यदि रुयात्स वषट्कार इत्यु हैकऽआहुस्तस्मिन्वषट्कारे जुहुयादित्यथोऽइन्द्रमेवैतत्स्वेन रूपेण ह्वयति वृत्रस्य बधायैतद्वाऽइन्द्रस्य रूपं यदृषभस्तत्स्वेनैवैनमेतद्रूपेण ह्वयति वृत्रस्य बधाय स यदि रुयादा मऽइन्द्रो यज्ञमगन्त्सेन्द्रो मे यज्ञ इति ह विद्यादथयु न रुयाद्ब्राह्मण एव दक्षिणत आसीनो ब्रूयाज्जुहुधीति सैवेन्द्री वाक् ॥१८॥ स जुहोति । देहि मे ददामि ते नि मे धेहि नि ते दधे । निहारं च हरासि मे निहारं निहराणि ते स्वाहेति ॥१९॥ अथ मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः । सप्तकपालं पुरोडाशं निर्वपति मरुतो ह वै क्रीडिनो वृत्रᳬ हनिष्यन्तमिन्द्रमागतं तमभितः परिचिक्रीडुर्महयन्तस्तथोऽएवैतं पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यᳬ हनिष्यन्तमभितः परिक्रीडन्ते महयन्तस्तस्मान्मरुद्भ्यः क्रीडिभ्योऽथातो महाहविष एव तस्य या महाहविषस्तथो तस्य ॥२०॥ ब्राह्मणम् ॥४ [५.३.]॥ चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः ॥ कण्डिकासंख्या १०५ ॥ ॥

महाहविषा ह वै देवा वृत्रं जघ्नुः । तेनोऽएव व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तां तथोऽएवैष एतेन पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यᳬ हन्ति तथोऽएव विजयते त-

स्माद्वाऽएष एतेन यजते ॥१॥ तस्यावृत् । उपकिरत्युत्तरवेदिं गृह्णन्ति पृषदाज्यं मन्थन्त्यग्निं नवप्रयाजं भवति नवानुयाजं त्रीणि समिष्टयजूꣳषि भवन्त्यथैतान्येव पञ्च हवीꣳषि भवन्ति ॥२॥ स यदाग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । अग्निना ह वाऽएनं तेजसाघ्नन्त्स्तेजोऽग्निर्नाव्यथत तस्मादाग्नेयो भवति ॥३॥ अथ यत्सौम्यश्चरुर्भवति । सोमेन ह वाऽएनꣳ राज्ञाघ्नन्त्सोमराजान एव तस्मात्सौम्यश्चरुर्भवति ॥४॥ अथ यत्सावित्रः । द्वादशकपालो वाष्टाकपालो वा पुरोडाशो भवति सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूता हैवैनमघ्नꣳस्तस्मात्सावित्रो भवति ॥५॥ अथ यत्सारस्वतश्चरुर्भवति । वाग्वै सरस्वती वागु हैवानुममाद प्रहर जहीति तस्मात्सारस्वतश्चरुर्भवति ॥६॥ अथ यत्पौष्णश्चरुर्भवति । इयं वै पृथिवी पूषेयꣳ हैवैनं बधाय प्रतिप्रददावनया हैवैनं प्रतिप्रत्तं जघ्नुस्तस्मात्पौष्णश्चरुर्भवति ॥७॥ अथैन्द्राग्नो द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति । एतेन हैवैनमघ्नꣳस्तेजो वाऽअग्निरिन्द्रियं वीर्यमिन्द्र एताभ्यामेनमुभाभ्यां वीर्याभ्यामघ्नन्ब्रह्म वाऽअग्निः क्षत्रमिन्द्रस्तेऽउभे सꣳरभ्य ब्रह्म च क्षत्रं च सयुजौ कृत्वा ताभ्यामेनमुभाभ्यां वीर्याभ्यामघ्नꣳस्तस्मादैन्द्राग्नो द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति ॥८॥ अथ माहेन्द्रश्चरुर्भवति । इन्द्रो वाऽएष पुरा वृत्रस्य बधादथ वृत्रꣳ हत्वा यथा महाराजो विजिग्यान एवं महेन्द्रोऽभवत्तस्मान्माहेन्द्रश्चरुर्भवति महान्तमु चैवैनमेतत्खलु करोति वृत्रस्य बधाय तस्माद्वेव माहेन्द्रश्चरुर्भवति ॥९॥ अथ वैश्वकर्मण एककपालः पुरोडाशो भवति । विश्वं वाऽएतत्कर्म कृतꣳ सर्वं जितं देवानामासीत्साकमेधैरीजानानां विजिग्यानानां विश्वमु वैतस्यैतत्कर्म कृतꣳ सर्वं जितं भवति साकमेधैरीजानस्य विजिग्यानस्य तस्माद्वैश्वकर्मण एककपालः पुरोडाशो भवति ॥१०॥ एतेन वै देवाः । यज्ञेनेष्ट्वा येयं देवानां प्रजातिर्या श्रीरेतद्बभूवुरेताꣳ ह वै प्रजातिं प्रजा-

यतऽ एतां श्रियं गच्छति य एवं विद्वानेतेन यज्ञेन यजते तस्माद्वाऽ एतेन यजेत ॥ ११ ॥ ब्राह्मणम् ॥ [५. ४.] ॥ अध्यायः ॥ ५ [१४.] ॥ ॥

महाहविषा ह वै देवा वृत्रं जघ्नुः । तेनोऽ एव व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तामथ यान्येषां तस्मिन्त्संग्रामेऽघ्नंस्तान्पितृयज्ञेन समैरयन्त पितरो वै तऽ आसंस्तस्मात्पितृयज्ञो नाम ॥ १ ॥ तद्वसन्तो ग्रीष्मो वर्षाः । एते ते ये व्यजयन्त शरद्धेमन्तः शिशिरस्तऽ उ ते यान्पुनः समैरयन्त ॥ २ ॥ अथ यदेष एतेन यजते । तन्नाह न्वेवैतस्य तथा कं चन घ्नन्तीति देवा अकुर्वन्निति न्वेवैष एतत्करोति यमु चैवैभ्यो देवा भागमकल्पयंस्तमु चैवैभ्य एष एतद्भागं करोति यानु चैव देवाः समैरयन्त तान् चैवैतदवति स्वानु चैवैतत्पितॄँल्लोकमुपोन्नयति यद्व चैवास्यात्रात्मनाऽचरणेन हन्यते वा मीयते वा तद्व चैवास्यैतेन पुनराप्यायते तस्माद्वाऽ एष एतेन यजते ॥ ३ ॥ स पितृभ्यः सोमवद्भ्यः । षट्कपालं पुरोडाशं निर्वपति संवत्सरो वा पितृमान्षड्वाऽ ऋतव ऋतवः पितरस्तस्मात्षट्कपालो भवति ॥ ४ ॥ अथ पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यः । अन्वाहार्यपचने धानाः कुर्वन्ति ततोऽर्धाः पिंषन्त्यर्धा इत्येव धाना अपिष्टा भवन्ति ता धानाः पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यः ॥ ५ ॥ अथ पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यः । निवान्यायै दुग्धे सकृदुपमथितं एकशलाकया मन्थो भवति सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मात्सकृदुपमथितो भवत्येतानि हवींषि भवन्ति ॥ ६ ॥ ॥ शतम् १३०० ॥ ॥ नन्वै सोमेनेजानाः । ते पितरः सोमवन्तोऽथ ये दत्तेन पक्वेन लोकं जयन्ति ते पितरो बर्हिषदोऽथ ये ततो नान्यतरच्चन यानग्निरेव दहन्त्स्वदयति ते पितरोऽग्निष्वात्ता एतऽ उ ते ये पितरः ॥ ७ ॥ स जघनेन गार्हपत्यम् । प्राचीनावीती भूत्वा दक्षिणासीन एतं षट्कपालं पुरोडाशं गृह्णाति स तत एवोपोत्थायोत्तरेणान्वाहार्यपचनं दक्षिणा तिष्ठन्नवहन्ति सकृत्फलीकरोति सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मात्सकृत्फलीकरोति ॥ ८ ॥ स दक्षिणैव दृषदुपलेऽउपदधाति ।

दक्षिणार्धे गार्हपत्यस्य षट्कपालान्युपदधाति तद्वेतां दक्षिणां दिशꣳ सचन्तऽएषा हि दिक् पितॄणां तस्मादेतां दक्षिणां दिशꣳ सचन्ते ॥९॥ अथ दक्षिणेनान्वाहार्यपचनं । चतुःस्रक्तिं वेदिं करोत्यवान्तरदिशोऽनु स्रक्तीः करोति चतस्रो वाऽअवान्तरदिशोऽवान्तरदिशो वै पितरस्तस्मादवान्तरदिशोऽनु स्रक्तीः करोति ॥१०॥ तन्मध्येऽग्निꣳ समादधाति । पुरस्ताद्धि देवाः प्रत्यञ्चो मनुष्यानभ्युपावृत्तास्तस्मात्तेभ्यः प्राङ् तिष्ठञ्जुहोति सर्वतः पितरोऽवान्तरदिशो वै पितरः सर्वत इव हीमा अवान्तरदिशस्तस्मान्मध्येऽग्निꣳ समादधाति ॥११॥ स तत एव प्राङ् स्तम्बयजुर्हरति । स्तम्बयजुर्हृत्वाथैत्यथैत्यथैति पूर्वेण परिग्रहेण परिगृह्य लिखति करोति यत्कार्यं भवति स तथैवोत्तरेण परिग्रहेण परिगृह्णात्युत्तरेण परिग्रहेण परिगृह्य प्रतिसृत्याह प्रोक्षणीरासादयेत्यासादयन्ति प्रोक्षणीरिध्मं बर्हिरुपसादयन्ति स्रुचः संमार्ष्ट्याज्येनोदेति स यज्ञोपवीती भूत्वाज्यानि गृह्णाति ॥१२॥ तदाहुः । द्विरुपभृति गृह्णीयाद्द्वौ ह्यत्रानुयाजौ भवत इति तदष्टावेव कृत्व उपभृति गृह्णीयादेकस्य विधाया अयानीति तस्मादष्टावेव कृत्व उपभृति गृह्णीयादाज्यानि गृहीत्वा स पुनः प्राचीनावीती भूत्वा ॥१३॥ प्रोक्षणीरध्वर्युरादत्ते । स इध्ममेवाग्रे प्रोक्षत्यथ वेदिमथास्मै बर्हिः प्रयच्छन्ति तत्पुरस्तादत्यासादयति तत्प्रोक्ष्योपनिनीय विस्रꣳस्य ग्रन्थिं न प्रस्तरं गृह्णाति सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मान्न प्रस्तरं गृह्णाति ॥१४॥ अथ संनहनमनुविस्रꣳस्य । अपसलवि त्रिः परिस्तृणन्पर्येति सोऽपसलवि त्रिः परिस्तीर्य यावत्प्रस्तरभाजनं तावत्परिशिनष्ट्यथ पुनः प्रसलवि त्रिः पर्येति यत्पुनः प्रसलवि त्रिः पर्येति तद्यानेवामूंस्त्रयान्पितॄन्नन्ववागात्तेभ्य एवैतत्पुनरपोदेतीमꣳ स्वं लोकमभि तस्मात्पुनः प्रसलवि त्रिः पर्येति ॥१५॥ स दक्षिणेव परिधीन्परिदधाति । दक्षिणा प्रस्तरꣳ स्तृणाति नान्तर्दधाति विधृती सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मान्नान्तर्दधाति विधृती ॥१६॥ स

तत्र जुहूमासादयति । अथ पूर्वामुपभृतमथ ध्रुवामथ पुरोडाशमथ धाना अथ म-
न्थमासाद्य हवीꣳषि संमृशति ॥१७॥ ते सर्वऽएव यज्ञोपवीतिनो भूत्वा । इत्या-
क्रममाणश्च ब्रह्मा च पश्चात्परीतः पुरस्तादग्नीत् ॥१८॥ तेनोपाꣳशु चरन्ति । तिर-
इव वै पितरस्तिर-इवैतद्यदुपाꣳशु तस्मादुपाꣳशु चरन्ति ॥१९॥ परिवृते चरन्ति ।
तिर-इव वै पितरस्तिर-इवैतद्यत्परिवृतं तस्मात्परिवृते चरन्ति ॥२०॥ अथेध्म-
मभ्यादधाति । अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीति स एकामेव होता सामिधेनीं त्रि-
रन्वाह सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मादेकाꣳ होता सामिधेनीं त्रिरन्वाह ॥२१॥
सोऽन्वाह । उशन्तस्त्वा निधीमह्युशन्तः समिधीमहि । उशन्नुशत आवह पितॄन्ह-
विषेऽअत्तवऽइत्यथाग्निमावह सोममावह पितॄन्त्सोमवत आवह पितॄन्बर्हिषद
आवह पितॄनग्निष्वात्तानावह देवाꣳ३ऽआज्यपाꣳ३ऽआवहाग्निꣳ होत्रायावह स्वं म-
हिमानमावहेत्यावाह्योपविशति ॥२२॥ अथाग्नाव्य न होतारं प्रवृणीते । पि-
तृयज्ञो वाऽएष नेद्धोतारं पितृषु दधानीति तस्मान्न होतारं प्रवृणीते सीद हो-
तरित्येवाहोपविशति होता होतृषदनऽउपविश्य प्रसौति प्रसूतोऽध्वर्युः स्रुचावा-
दाय प्रत्यङ्ङतिक्रामन्नतिक्रम्याश्राव्याह समिधो यजेति सोऽपबर्हिषश्चतुरः प्रयाजा-
न्यजति प्रजा वै बर्हिर्नेत्प्रजाः पितृषु दधानीति तस्मादपबर्हिषश्चतुरः प्रयाजान्य-
जत्यथाज्यभागाभ्यां चरत्याज्यभागाभ्यां चरित्वा ॥२३॥ ते सर्वऽएव प्राचीनावी-
तिनो भूत्वा । एतैर्हविर्भिः प्रचरिष्यन्त इत्याक्रममाणश्च ब्रह्मा च पुरस्तात्प-
रीतः पश्चादग्नीत्तत्राश्रावयत्योꣳ३ स्वधेत्यस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावणꣳ स्वधा नम
इति वषट्कारः ॥२४॥ तद्ध होवाचासुरिः । आश्रावयेयुरेव प्रत्याश्रावयेयुर्वषट्कुर्यु-
र्नेद्यज्ञस्य विधाया अयामेति ॥२५॥ अथाह पितृभ्यः सोमवद्भ्योऽनुब्रूहीति । सो-
माय वा पितृमत इति द्वे पुरोऽनुवाक्येऽअन्वाहैकया वै देवाननुवाचयन्ति द्वाभ्यां
पितॄन्त्सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्माद्द्वे पुरोऽनुवाक्येऽअन्वाह ॥२६॥ स उप-

स्तृणीतऽआज्यम् । अथास्य पुरोडाशस्यावद्यति स तेनैव सह धानानां तेन सह मन्थस्य तत्सकृदवद्धात्यथोपरिष्टाद्द्विराज्यस्याभिघारयति प्रत्यनक्त्यवदानानि नातिक्रामतीत एवोपोत्थायाश्राव्याह पितॄन्त्सोमवतो यजेति वषट्कृते जुहोति ॥२७॥ अथाह पितृभ्यो बर्हिषद्भ्योऽनुब्रूहीति । स उपस्तृणीतऽआज्यमथासां धानानामवद्यति स तेनैव सह मन्थस्य तेन सह पुरोडाशस्य तत्सकृदवद्धात्यथोपरिष्टाद्द्विराज्यस्याभिघारयति प्रत्यनक्त्यवदानानि नातिक्रामन्नीत एवोपोत्थायाश्राव्याह पितॄन्बर्हिषदो यजेति वषट्कृते जुहोति ॥२८॥ अथाह पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्योऽनुब्रूहीति । स उपस्तृणीतऽआज्यमथास्य मन्थस्यावद्यति स तेनैव सह पुरोडाशस्य तेन सह धानानां तत्सकृदवद्धात्यथोपरिष्टाद्द्विराज्यस्याभिघारयति प्रत्यनक्त्यवदानानि नातिक्रामतीत एवोपोत्थायाश्राव्याह पितॄनग्निष्वात्तान्यजेति वषट्कृते जुहोति ॥२९॥ अथाहाग्नये कव्यवाहनायानुब्रूहीति । तत्स्विष्टकृते कव्यवाहनो वै देवानां कव्यवाहनः पितॄणां तस्मादाहाग्नये कव्यवाहनायानुब्रूहीति ॥३०॥ स उपस्तृणीतऽआज्यम् । अथास्य पुरोडाशस्यावद्यति स तेनैव सह धानानां तेन सह मन्थस्य तत्सकृदवद्धात्यथोपरिष्टाद्द्विराज्यस्याभिघारयति न प्रत्यनक्त्यवदानानि नातिक्रामतीत एवोपोत्थायाश्राव्याहाग्निं कव्यवाहनं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥३१॥ स यन्नातिक्रामति । इत एवोपोत्थाय जुहोति सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरोऽथ यत्सकृत्सकृत्सर्वेषाꣳ हविषाꣳ समवद्यति सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरोऽथ यन्नातिषङ्गमवदानान्यवद्यत्यृतवो वै पितर ऋतूनेवैतन्नातिषजत्यृतून्त्संदधाति तस्मान्नातिषङ्गमवदानान्यवद्यति ॥३२॥ तद्वेके । एतेनैव होत्रे मन्थमादधति तꣳ होतोपहूयावैव जिघ्रति तं ब्रह्मणे प्रयच्छति तं ब्रह्मावैव जिघ्रति तमग्नीधे प्रयच्छति तमग्नीदवैव जिघ्रत्यतन्न्वेवैतत्कुर्वन्ति यथा ह्येवेतरस्य यज्ञस्येडाप्राशित्रꣳ समवद्यन्त्येवमेवैतस्यापि समवद्येयुस्तामुपहूयावैव जिघ्रन्ति न प्राश्नन्ति प्रा-

शितव्य इव वयं मन्यामह इति ह स्माहासुरिर्यस्य कस्य चाग्नौ जुह्वतीति ॥३३॥
अथ यतरो दास्यन्भवति । यद्यध्वर्युर्वा यजमानो वा स उदपात्रमादायापसलवि त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति स यजमानस्य पितरमवनेजयत्यसाववनेनिक्ष्वेत्यसाववनेनिक्ष्वेति पितामहमसाववनेनिक्ष्वेति प्रपितामहं तद्यथाशिष्यतेऽभिषिञ्चेदेवं तत् ॥३४॥ अथास्य पुरोडाशस्यावदाय । सव्ये पाणौ कुरुते धानानामवदाय सव्ये पाणौ कुरुते मन्थस्यावदाय सव्ये पाणौ कुरुते ॥३५॥ स येमामवान्तरदिशमनु स्रक्तिः । तस्यां यजमानस्य पित्रे ददात्यसावेतत्त इत्यथ येमामवान्तरदिशमनु स्रक्तिस्तस्यां यजमानस्य पितामहाय ददात्यसावेतत्त इत्यथ येमामवान्तरदिशमनु स्रक्तिस्तस्यां यजमानस्य प्रपितामहाय ददात्यसावेतत्त इत्यथ येमामवान्तरदिशमनु स्रक्तिस्तस्यां निमृष्टेऽत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृषायध्वमिति यथाभागमश्नीतेत्येवैतदाह तद्यदेवं पितृभ्यो ददाति तेनो स्वान्पितॄनेतस्माद्यज्ञान्नान्तरेति ॥३६॥ ते सर्वऽएव यज्ञोपवीतिनो भूत्वा । उदञ्च उपनिष्क्रम्याहवनीयमुपतिष्ठन्ते देवान्वाऽएष उपावर्तते य आहिताग्निर्भवति यो दर्शपूर्णमासाभ्यां यजतेऽथैतत्पितृयज्ञेनेवाचारिषुस्तद्देवेभ्यो निह्नुवते ॥३७॥ ऐन्द्रीभ्यामाहवनीयमुपतिष्ठन्ते । इन्द्रो ह्याहवनीयोऽक्षन्नमीमदन्त ह्यव प्रिया अधूषत । अस्तोषत स्वभानवो विप्रा नविष्ठया मती योजा न्विन्द्र ते हरी ॥ सुसंदृशं त्वा वयं मघवन्वन्दिषीमहि । प्र नूनं पूर्णबन्धुर स्तुतो यासि वशाँ२ऽअनु योजा न्विन्द्र ते हरीऽइति ॥३८॥ अथ प्रतिपरेत्य गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते । मनो न्वाह्वामहे नाराशꣳसेन स्तोमेन । पितॄणां च मन्मभिः ॥ आ न एतु मनः पुनः क्रत्वे दक्षाय जीवसे । ज्योक्च सूर्यं दृशे ॥ पुनर्नः पितरो मनो ददातु दैव्यो जनः । जीवं व्रातꣳ सचेमहीति पितृयज्ञेनेव वाऽएतदचारिषुस्तदु खलु पुनर्जीवानाभिपद्यन्ते तस्मादाह जीवं व्रातꣳ सचेमहीति ॥३९॥ अथ यतरो ददाति । स पुनः प्राचीनावीती भूत्वाभिप्रपद्य जपत्यमीम-

दन्त पितरो यथाभागमावृषायिषतेति यथाभागमाशिषुरित्येवैतदाह ॥४०॥ अथो-दपात्रमादाय । पुनः प्रसलवि त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति स यजमानस्य पितरमवनेज-यत्यसाववनेनिक्ष्वेत्यसाववनेनिक्ष्वेति पितामहमसाववनेनिक्ष्वेति प्रपितामहं त-द्यथा जक्षुषेऽभिषिञ्चेदेवं तत्तद्यत्पुनः प्रसलवि त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति प्रसलवि न इदं कर्मानुसंतिष्ठाताऽइति तस्मात्पुनः प्रसलवि त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति ॥४१॥ अथ नीविमुद्वृह्य नमस्करोति । पितृदेवत्या वै नीविस्तस्मान्नीविमुद्वृह्य नमस्करोति यज्ञो वै नमो यज्ञियानेवैनानेतत्करोति षट् कृत्वो नमस्करोति षड्वाऽऋतव ऋत-वः पितरस्तदृतुष्वेवैतद्यज्ञं प्रतिष्ठापयति तस्मात्षट् कृत्वो नमस्करोति गृहान्नः पि-तरो दत्तेति गृहाणाᳯ ह पितर ईशतऽएषोऽएतस्याशीः कर्मणः ॥४२॥ ते सर्व ऽएव यज्ञोपवीतिनो भूत्वा । अनुयाजाभ्यां प्रचरिष्यन्त इत्याग्यजमानश्च ब्रह्मा च पश्चात्परीतः पुरस्तादग्नीदुपविशति होता होतृषदने ॥४३॥ अथाह ब्रह्मन्प्रस्था-स्यामि । समिधमाधायाग्निमग्नीत्संमृड्ढीति स्रुचावादाय प्रत्यङ्ङतिक्रामत्यतिक्रम्याश्रा-व्याह देवान्यजेति सोऽपबर्हिषौ द्वावनुयाजौ यजति प्रजा वै बर्हिर्नेत्प्रजाः पि-तृषु दधानीति तस्मादपबर्हिषौ द्वावनुयाजौ यजति ॥४४॥ अथ सादयित्वा स्रुचौ व्यूहति । स्रुचौ व्युह्य परिधीन्त्समज्य परिधिमभिपद्याश्राव्याहेषिता दैव्या होता-रो भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकायेति सूक्तवाकᳯ होता प्रतिपद्यते ना-ध्वर्युः प्रस्तरᳯ समुल्लुम्पतीत्येवोपास्ते यदा होता सूक्तवाकमाह ॥४५॥ अथाग्नी-दाह्वानुप्रहरेति । स न किं चनानुप्रहरति तूष्णीमेवात्मानमुपस्पृशति ॥४६॥ अ-थाह संवदस्वेति । अगानग्नीदगञ्छ्रावय श्रौषट् स्वगा दैव्या होतृभ्यः स्वस्तिर्मानुषे-भ्यः शं योर्ब्रूहीत्युपस्पृशत्येव परिधीन्नानुप्रहरत्यथैतद्बर्हिरनुसमस्यति परिधींश्च ॥४७॥ तद्धैके । हविरुच्छिष्टमनुसमस्यन्ति तदु तथा न कुर्याद्धुतोच्छिष्टं वाऽएतन्नेद्धुतोच्छिष्टम-ग्नौ जुहवामेति तस्मादपो वैवाभ्यवहरेयुः प्राश्नीयुर्वा ॥४८॥ ब्राह्मणम् ॥२[६.१.]॥

महाहविषा ह वै देवा वृत्रं जघ्नुः । तेनोऽएव व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्ता-मथ यान्येवैषां तस्मिन्त्संग्रामऽइषव आर्छंस्तानितीरेव शल्यान्निरहरन्त तान्व्यवृहन्त त्र्यम्बकैरयजन्त ॥१॥ अथ यदेष एतैर्यजते । तन्नाह न्वेवैतस्य तथा कं चनेषु-शृणोति देवा अकुर्वन्निति त्वेवैष एतत्करोति याश्च त्वेवास्य प्रजा जाता याश्चा-जातास्ता उभयो रुद्रियात्प्रमुञ्चति ता अस्यानमीवा अकिल्विषाः प्रजाः प्रजायन्ते तस्माद्वाऽएष एतैर्यजते ॥२॥ ते वै रौद्रा भवन्ति । रुद्रस्य ह्येषुस्तस्माद्रौद्रा भव-न्त्येककपाला भवन्त्येकदेवत्या असन्निति तस्मादेककपाला भवन्ति ॥३॥ ते वै प्रतिपूरुषं । यावन्तो गृह्याः स्युस्तावन्त एकेनातिरिक्ता भवन्ति तत्प्रतिपूरुषमे-वैतदेकैकेन या अस्य प्रजा जातास्ता रुद्रियात्प्रमुञ्चत्येकेनातिरिक्ता भवन्ति तद्या एवास्य प्रजा अजातास्ता रुद्रियात्प्रमुञ्चति तस्मादेकेनातिरिक्ता भवन्ति ॥४॥ स जघनेन गार्हपत्यं । यज्ञोपवीती भूत्वोदङ्ङासीन एतान्गृह्णाति स तत एवोपोत्था-योदङ्ङग्निमवहृत्योदीच्यौ दृषदुपलेऽउपदधात्युत्तरार्धे गार्हपत्यस्य कपालान्युपदधा-ति तद्यदेव तामुत्तरां दिशꣳ सचन्तऽएषा ह्येतस्य देवस्य दिक्तस्मादेतामुत्तरां दि-शꣳ सचन्ते ॥५॥ ते वा अक्ताः स्युः । अक्तꣳ हि हविस्ताऽउ वाऽअनक्ता एव स्युरभिमानुको ह रुद्रः पशून्त्स्याद्यदञ्ज्यात्तस्मादनक्ता एव स्युः ॥६॥ तान्त्सार्धं पा-त्र्याꣳ समुद्धास्य । अन्वाहार्यपचनादुल्मुकमादायोदङ् परेत्य जुहोत्येषा ह्येतस्य देवस्य दिक् पथि जुहोति पथा हि स देवश्चरति चतुष्पथे जुहोत्येतद्ध वाऽअस्य जाधितं प्रज्ञातमवसानं यच्चतुष्पथं तस्माच्चतुष्पथे जुहोति ॥७॥ पलाशस्य पला-शेन मध्यमेन जुहोति । ब्रह्म वै पलाशस्य पलाशं ब्रह्मणैवैतज्जुहोति स सर्वे-षामेवावद्यत्येकस्यैव नावद्यति य एषोऽतिरिक्तो भवति ॥८॥ स जुहोति । एष ते रुद्र भागः सह स्वस्राम्बिकया तं जुषस्व स्वाहेत्यम्बिका ह वै नामास्य स्वसा तयास्यैष सह भागस्तद्यदस्यैष स्त्रिया सह भागस्तस्मात्त्र्यम्बका नाम तद्या अस्य

प्रजा ज्ञातास्ता इन्द्रियात्प्रमुञ्चति ॥९॥ अथ य एष एकोऽतिरिक्तो भवति । तमा-खूत्कर उपकिरत्येष ते रुद्र भाग आखुस्ते पशुरिति तदस्मा आखुमेव पशूनाम-नुदिशति तेनाऽइतरान्पशून्न हिनस्ति तस्मादुपकिरति तिर-इव वै गर्भास्तिर-इ-वैतद्यदुपकीर्णा तस्माद्वाऽउपकिरति तथा एवास्य प्रजा अज्ञातास्ता इन्द्रियात्प्रमु-ञ्चति ॥१०॥ अथ पुनरेत्य जपन्ति । अव रुद्रमदीमह्यव देवं त्र्यम्बकम् । यथा नो वस्यसस्करद्यथा नः श्रेयसस्करद्यथा नो व्यवसाययात् ॥ भेषजमसि भेषजं ग-वेऽश्वाय पुरुषाय भेषजꣳ सुखं मेषाय मेष्याऽइत्याशीरेवैषैतस्य कर्मणः ॥११॥ अथापसलवि त्रिः परियन्ति । सव्यानूरूनुपाघ्नानास्त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टि-वर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतादित्याशीरेवैषैतस्य कर्मण आशिषमेवैतदाशासते तद्व स्वेव शमिव यो मृत्योर्मुच्याते नामृतात्तस्मादाह म-त्योर्मुक्षीय मामृतादिति ॥१२॥ तद्व हापि कुमार्यः परीयुः । भगस्य भजामहाऽइ-ति या ह वै सा रुद्रस्य स्वसाम्बिका नाम सा ह वै भगस्येष्टे तस्माद्व हापि कु-मार्यः परीयुर्भगस्य भजामहाऽइति ॥१३॥ तासामृतासां मन्त्रोऽस्ति । त्र्यम्बकं य-जामहे सुगन्धिं पतिवेदनम् । उर्वारुकमिव बन्धनादितो मुक्षीय मामुत इति सा यदित इत्याह ज्ञातिभ्यस्तदाह मामुत इति पतिभ्यस्तदाह पतयो ह्येव स्त्रियै प्र-तिष्ठा तस्मादाह मामुत इति ॥१४॥ अथ पुनः प्रसलवि त्रिः परियन्ति । दक्षि-णानूरूनुपाघ्नाना एतेनैव मन्त्रेण तद्यत्पुनः प्रसलवि त्रिः परियन्ति प्रसलवि न इदं कर्मानुसंतिष्ठाताऽइति तस्मात्पुनः प्रसलवि त्रिः परियन्ति ॥१५॥ अथैतान्य-जमानोऽञ्जलौ समोप्य । ऊर्ध्वानुदस्यति यथा गौर्नोदाभुयात्तदात्मभ्य एवैतद्धत्वा-न्निर्मिमते तान्विलिप्सन्त उपस्पृशन्ति भेषजमेवैतत्कुर्वते तस्माद्विलिप्सन्त उपस्पृ-शन्ति ॥१६॥ तान्द्वयोर्मूतकयोरुपनह्य । वेणुयष्ट्यां वा कुपे वोभयत आबध्योदङ्-परेत्य यदि वृक्षं वा स्थाणुं वा वेणुं वा वल्मीकं वा विन्देत्तस्मिन्नासजत्येतत्ते

रुद्रावसं तेन परो मूजवतोऽतीहीत्यवसेन वाऽअध्वानं यन्ति तदेनᳪ सावसमेवान्ववार्जति यत्र-यत्रास्य चरणं तदन्वत्र ह वाऽअस्य परो मूजवद्भ्यश्चरणं तस्मादाह परो मूजवतोऽतीहीत्यवततधन्वा पिनाकावस इत्यहिᳪसन्नः शिवोऽतीहीत्येवैतदाह कृत्तिवासा इति निष्वापयत्येवैनमेतत्स्वपन्न हि न कं चन हिनस्ति तस्मादाह कृत्तिवासा इति ॥१७॥ अथ दक्षिणान्बाहूनन्वावर्तन्ते । ते प्रतीत्तं पुनरायन्ति पुनरेत्याप उपस्पृशन्ति रुद्रियेणेव वाऽएतदचारिषुः शान्तिरापस्तदद्भिः शान्त्या शमयन्ते ॥१८॥ अथ केशश्मश्रू वपते । समारोह्याग्नीऽउद्वसायेष्ट्येतेन यजते न हि तदवकल्पते यदुत्तरवेदावग्निहोत्रं जुहुयात्तस्मादुद्वस्यति गृह्यानिवा निर्मथ्याग्नौ पौर्णमासेन यजतऽउत्सन्नयज्ञ-इव वाऽएष यच्चातुर्मास्यान्यथैष क्लृप्तः प्रतिष्ठितो यज्ञो यत्पौर्णमासं तत्क्लृप्तेनैवैतद्यज्ञेनान्ततः प्रतितिष्ठति तस्मादुद्वस्यति ॥१९॥ ब्राह्मणम् ॥३ [६.२.]॥ ॥

अक्षय्यᳪ ह वै सुकृतं चातुर्मास्ययाजिनो भवति । संवत्सरᳪ हि जयति तेनास्याक्षय्यं भवति तं वै त्रेधा विभज्य यजति त्रेधा विभज्य प्रजयति सर्वं वै संवत्सरः सर्वं वाऽअक्षय्यमेतेनो हास्याक्षय्यᳪ सुकृतं भवत्यृतुर् हैवैतद्भूत्वा देवानप्येत्यक्षय्यमु वै देवानामेतेनो हैवास्याक्षय्यᳪ सुकृतं भवत्येतन्नु तद्यस्माच्चातुर्मास्यैर्यजते ॥१॥ अथ यस्माच्छुनासीर्येण यजते । या वै देवानाᳪ श्रीरासीत्साकमेधैरीजानानां विजिग्यानानां तच्छुनमथ यः संवत्सरस्य प्रजितस्य रस आसीत्तत्सीरᳪ सा या चैव देवानाᳪ श्रीरासीत्साकमेधैरीजानानां विजिग्यानानां य उ च संवत्सरस्य प्रजितस्य रस आसीत्तमेवैतदुभयं परिगृह्यात्मन्कुरुते तस्माच्छुनासीर्येण यजते ॥२॥ तस्यावृत् । नोपकिरन्त्युत्तरवेदिं न गृह्णन्ति पृषदाज्यं न मन्थन्त्यग्निं पञ्च प्रयाजा भवन्ति त्रयोऽनुयाजा एकᳪ समिष्टयजुः ॥३॥ अथैतान्येव पञ्च हवीᳪषि भवन्ति । एतैर्वै हविर्भिः प्रजापतिः प्रजा असृजतैतैरुभयतो वरुणपाशा-

त्प्रजाः प्रामुच्यदेतैर्वै देवा वृत्रमघ्नन्नेतैर्वेव व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तां तथोऽए-
वैष एतैर्या चैव देवानाꣳ श्रीरासीत्साकमेधैरीजानानां विजिग्यानानां य उ च सं-
वत्सरस्य प्रजितस्य रस आसीत्तमेवैतदुभयं परिगृह्यात्मन्कुरुते तस्माद्वाऽएतानि
पञ्च हवीꣳषि भवन्ति ॥४॥ अथ शुनासीर्यो द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति ।
स बन्धुः शुनासीर्यस्य यं पूर्वमवोचाम ॥५॥ अथ वायव्यं पयो भवति । पयो ह
वै प्रजा जाता अभिसंजानते विजिग्यानं मा प्रजाः श्रियै यशसेऽन्नाद्यायाभिसंजा-
नान्ताऽइति तस्मात्पयो भवति ॥६॥ तद्वायव्यं भवति । अयं वै वायुर्योऽयं प-
वतऽएष वाऽइदꣳ सर्वं प्रप्याययति यदिदं किं च वर्षति वृष्टादोषधयो जायन्त
ऽओषधीर्जग्ध्वापः पीत्वा तत एतद्रसोऽधि पयः सम्भवत्येष हि वाऽएतज्जनयति
तस्माद्वायव्यं भवति ॥७॥ अथ सौर्य एककपालः पुरोडाशो भवति । एष वै सूर्यो
य एष तपत्येष वाऽइदꣳ सर्वमभिगोपायति साधुना वदसाधुना वदेष इदꣳ सर्वं
विदधाति साधौ वदसाधौ वदेष मा विजिग्यानं प्रीतः साधुना वदभिगोपायत्सा-
धौ वद्विदधदिति तस्मात्सौर्य एककपालः पुरोडाशो भवति ॥८॥ तस्याश्वः श्वेतो
दक्षिणा । तदेतस्य रूपं क्रियते य एष तपति यद्यश्वꣳ श्वेतं न विन्देदपि गौरेव
श्वेतः स्यात्तदेतस्य रूपं क्रियते य एष तपति ॥९॥ स यत्रैव साकमेधैर्यजते । त-
च्छुनासीर्येण यजेत यद्वै त्रिः संवत्सरस्य यजते तेनैव संवत्सरमाप्नोति तस्माद्यदैव
कदा चैतेन यजेत ॥१०॥ तदेके । रात्रीरापिपयिषन्ति स यदि रात्रीरापिपयिषेद्य-
दहः पुरस्तात्फाल्गुन्यै पौर्णमास्याऽउद्दृष्टं तच्छुनासीर्येण यजेत ॥११॥ अथ दीक्षेत ।
तं नानीजानं पुनः फाल्गुनी पौर्णमास्यभिपर्येयात्पुनःप्रयोगरूप-इव ह स यदेन-
मनीजानं पुनः फाल्गुनी पौर्णमास्यभिपर्येयात्तस्मादेनं नानीजानं पुनः फाल्गुनी
पौर्णमास्यभिपर्येयादिति नूत्सृजमानस्य ॥१२॥ अथ पुनः प्रयुञ्जानस्य । पूर्वेद्युः फा-
ल्गुन्यै पौर्णमास्यै शुनासीर्येण यजेताथ प्रातर्वैश्वदेवेनाथ पौर्णमासेनैतद्ध पुनः प्र-

युञ्जानस्य ॥ १३ ॥ अथातः । परिवर्तनस्यैव सर्वतोमुखो वाऽअसावादित्य एष वा ऽइदꣳ सर्वं निर्धयति यदिदं किं च शुष्यति तेनैष सर्वतोमुखस्तेनान्नादः ॥ १४ ॥ सर्वतोमुखोऽयमग्निः । यतो ह्येव कुतश्चाग्नावभ्यादधति तत एव प्रदहति तेनैष सर्वतोमुखस्तेनान्नादः ॥ १५ ॥ अथायमन्यतोमुखः पुरुषः । स एतत्सर्वतोमुखो भवति यत्परिवर्तयते स एवमेवान्नादो भवति यथैतावेतस्य एवं विद्वान्परिवर्तयते तस्माद्धि परिवर्तयेत ॥ १६ ॥ तदु होवाचासुरिः । किं नु तत्र मुखस्य यदपि सर्वाण्येव लोमानि वपेत यदि त्रिः संवत्सरस्य यजते तेनैव सर्वतोमुखस्तेनान्नादस्तस्मान्नाद्रियेत परिवर्तयितुमिति ॥ १७ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ४ [६. ३.] ॥ ॥

तद्यदाहुः । साकमेधैर्वै देवा वृत्रमघ्नंस्तैर्वेव व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तामिति सर्वैर्ह त्वेव देवाश्चातुर्मास्यैर्वृत्रमघ्नन्त्सर्वैर्वेव व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्ताम् ॥ १ ॥ ते होचुः । केन राज्ञा केनानीकेन योत्स्याम इति स हाग्निरुवाच मया राज्ञा मयानीकेनेति तेऽग्निना राज्ञाग्निनानीकेन चतुरो मासः प्राजयंस्तान्ब्रह्मणा च त्रय्या च विद्यया पर्यगृह्णन् ॥ २ ॥ ते होचुः । केनैव राज्ञा केनानीकेन योत्स्याम इति स ह वरुण उवाच मया राज्ञा मयानीकेनेति ते वरुणेनैव राज्ञा वरुणेनानीकेनापरांश्चतुरो मासः प्राजयंस्तान्ब्रह्मणा चैव त्रय्या च विद्यया पर्यगृह्णन् ॥ ३ ॥ ते होचुः । केनैव राज्ञा केनानीकेन योत्स्याम इति स हेन्द्र उवाच मया राज्ञा मयानीकेनेति तऽइन्द्रेणैव राज्ञेन्द्रेणानीकेनापरांश्चतुरो मासः प्राजयंस्तान्ब्रह्मणा चैव त्रय्या च विद्यया पर्यगृह्णन् ॥ ४ ॥ स यद्वैश्वदेवेन यजते । अग्निनैवैतद्राज्ञाग्निनानीकेन चतुरो मासः प्रजयति तच्छ्येनी शलली भवति लोहः क्षुरः सा या श्येनी शलली सा त्रय्यै विद्यायै रूपं लोहः क्षुरो ब्रह्मणो रूपमग्निर्हि ब्रह्म लोहित-इव ह्यग्निस्तस्माल्लोहः क्षुरो भवति तेन परिवर्तयते तद्ब्रह्मणा चैवैनमेतत्त्रय्या च विद्यया परिगृह्णाति ॥ ५ ॥ अथ यद्वरुणप्रघासैर्यजते । वरुणेनैवैतद्रा-

ष्ना वरुणेनानीकेनापरांश्चतुरो मासः प्रजयति तच्छ्येनी शलली भवति लोकः क्षुरस्तेन परिवर्तयते तद्ब्रह्मणा चैवैनमेतत्त्रय्या च विद्यया परिगृह्णाति ॥६॥ अथ यत्साकमेधैर्यजते । इन्द्रेणैवैतद्वाग्निनेन्द्रेणानीकेनापरांश्चतुरो मासः प्रजयति तच्छ्येनी शलली भवति लोकः क्षुरस्तेन परिवर्तयते तद्ब्रह्मणा चैवैनमेतत्त्रय्या च विद्यया परिगृह्णाति ॥७॥ स यद्वैश्वदेवेन यजते । अग्निरेव तर्हि भवत्यग्नेरेव सायुज्यꣳ सलोकतां जयत्यथ यद्वरुणप्रघासैर्यजते वरुण एव तर्हि भवति वरुणस्यैव सायुज्यꣳ सलोकतां जयत्यथ यत्साकमेधैर्यजतऽइन्द्र एव तर्हि भवतीन्द्रस्यैव सायुज्यꣳ सलोकतां जयति ॥८॥ स यस्मिन्नृतऽऋतावमुं लोकमेति । स एनमृतुः परस्माऽऋतवे प्रयच्छति पर उ परस्माऽऋतवे प्रयच्छति स परममेव स्थानं परमां गतिं गच्छति चातुर्मास्ययाजी तदाहुर्न चातुर्मास्ययाजिनमनुविन्दन्ति परमꣳ ह्येव खलु स स्थानं परमां गतिं गच्छतीति ॥९॥ ब्राह्मणम् ॥५ [६.४.]॥ पञ्चमः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १०४ ॥ षष्ठोऽध्यायः [१५.] ॥ अस्मिन्काण्डे कण्डिकासंख्या ५४१ ॥ ॥

इति माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे एकपादिकानाम द्वितीयं काण्डं समाप्तम् ॥२॥

EXTRACTS MADE FROM THE COMMENTARY OF SÂYAṆÂCÂRYA.

आद्ये काण्डे प्रपञ्चेन पौर्णमासेष्टिरीरिता । सा सम्पूर्णोपदेशत्वादन्यासां प्रकृतिर्मता ॥ पवमानेष्ट्यादिकानां द्वितीये त्वग्निसिद्धये । आधानं पवमानेष्टिरग्निहोत्रमुपस्थितिः । चातुर्मास्यादिकः सर्वो हविर्यज्ञोऽत्र वर्ण्यते ॥ तत्र तावत्सर्वेष्टिप्रकृतित्वेन प्राक् प्रतिपादिताया दर्शपूर्णमासेष्टेर्विधास्यमानानामग्निहोत्रादिकर्मणां च त्रेताग्निसाध्यत्वात्तद्धेतुभूतमाधानं प्रतिपाद्यते । तत्र चोदकहिरण्यादिसम्भाराणां पञ्चानां सम्भरणं विधित्सुः सम्भारनामनिर्वचनं करोति स यद्वाऽइति । यस्मिन्यस्मिन्पदार्थेऽग्नेः सम्बन्धि तेजो न्यक्तं निलीनं भवति तस्मात्सर्वस्मादपि सम्भरणं कार्यमित्यर्थः ॥१॥ यस्मादाग्नेयं हिरण्यं तस्मादेनेन दत्तान्न (?? तस्मादेनं न दत्ता दत्तां Cod.) धावयेत् तथा यदन्यत्किमपि यात्ययहोतं (?) कर्म तदपि तेन न कुर्यात् ॥५॥ ऊषरमिति ऊषसुषिमुष्कमधो र इति [पा॰ ५. २. १०७.] मत्वर्थीयो रः । अमुतोऽमुष्माद्

युलोकात् ॥६॥ आखुभिः खननेन विलाद्बहिर्नीताः पांसव आखुकरीषम् । पुरीषकरीषश-ब्दावत्र समानार्थावित्यर्थः अतः करीषसम्बन्धादग्निः श्रियं प्राप्नोति ॥७॥ मृन्मिश्रिताः सू-क्ष्मपाषाणाः शर्कराः । अलेलायत् चाञ्चल्यं प्राप्नोति ॥८॥ निर्भक्ष्यामो निर्भक्तान्भागरहितान्करवाम ॥९॥ एवमिमां पृथिवीं शर्कराभिः पर्यबृंहत् एवं परितः शर्करास्थापनेन दृढीकृतवन्तः ॥१०॥ तर्हि तथा सत्यृतुषट्के मिथुनत्रयसम्पत्तिः पञ्चके तु तन्मिथुनत्रयमेकेन न्यूनं भव-ति तच्चाप्रजननसाधनम् अत्र लोकप्रसिद्धिमाह न्यूनादिति स्त्रीपुंसयोर्वीर्यस्य परस्परन्यूने (?) सति तस्मान्न्यूनान्मिथुनात्स्त्रीपुंसलक्षणान्यपत्यानि जायन्ते यस्मादेवं लोके तस्मात्पञ्चसम्भा-रसम्भरणेन यन्मिथुनस्य न्यूनत्वं तच्छ्वःश्रेयसं श्वः परदिवसे (°स Cod.) श्रेयसो जनकम् श्व-सोऽवसोयःश्रेयस इति [पा° ५. ४. ८०.] अच् समासान्तः तथा उत्तरावत् उत्तरा आगामिन्यभि-वृद्धिः (आगामिनाभि° Cod.) तयोपेतमित्यर्थः । एवमृतूनां षट्केऽपि सम्भाराणां पञ्चसंख्या-कत्वमुपपाद्याथापि न्यूनत्वं नाम कश्चिन्मन्येतेत्याशङ्क्य (? कश्चिसवे इति त्याश° Cod.) परिहरति यदिति षष्ठतुत्वं संवत्सरस्य संख्यास्ति तत्स्थेतेषां (? °ख्याश्चितश्चेमेतषां Cod.) सम्भाराणामाधीयमानोऽग्निरेव षष्ठः षट्संख्यापूरकः ॥१३॥१॥१॥

कर्मणः कालसापेक्षत्वादाधानस्य नक्षत्राणि (°क्षत्रांव Cod.) विधत्ते । अग्नी गार्हपत्याहवनीयौ । सलोम सदृशं योग्यम् ॥१॥ कृत्तिकास्तु षट्संख्याकाधिष्ठानयोगात् भूयिष्ठा बहु-तराः ॥३॥ पुर ऋक्षा (पुरर्क्षा Cod.) इति प्रकृतिभावो ह्रस्वश्च । व्यार्ध्यन्त विगतर्द्धिका अ-भवन् । व्यृद्धिमेव देशभेदोदयेन स्पष्टयति अमी होति अमी खलु सप्तर्षयः उत्तराहि दूर-देशे उत्तरादिग्भागे उद्यन्ति एतास्तु कृत्तिकाः पुरः पूर्वस्यां दिशि अत एवात्यन्तसम्भिन्नदेशा-वस्थानेन पुरुषसम्भोगविरहान्मिथुनव्यृद्धिः तच्चासमीचीनमित्याह अशामिव वै तदिति ॥४॥ उपस्तब्धाः प्रतिबद्धजातयो (°उद्धा° Cod.) विनाशरहिताः पुत्रपौत्रादिरूपेणैकरूपाः अवि-च्छिन्नप्रवाहाः तस्थुः स्थितवन्तः ताश्च रोहिण्यः स्वर्गादिलोकारोहणसाधना इति स्थिताः ॥६॥ पुरा खलु प्रजापतिः कृष्णमृगरूपमास्थाय मृगीभूतां (ताश्च Cod.) स्वदुहितरमेवोपागमत् (? °तमाबायगमत् Cod.) एतद्यऽइति एतज्ज्ञात्वा प्रजापतेरकार्यकारिणः शिरश्छेत्तुं देवाः कं-चित्क्रोधमयं पुरुषं निर्माय प्रत्यतिष्ठिपन् स चेषुणा तस्य शिरश्छिन्द् गवशेने (?) इषु[:] शि-रश्चेत्येतदुभयमन्तरिक्षमुत्प्लुत्य नक्षत्रात्मनावस्थितं संदृश्यते (सद° Cod.) तथा चैतरेयके [३. ३३.] प्रजापतिर्ह वै स्वां दुहितरमभिदध्यौ (मभ्यिधी Cod.) इत्युपक्रम्य सोऽएवेषुस्त्रिकाण्डेत्यन्तेनायमर्थः (सोपनोत्रिषु त्रि° Cod.) प्रतिपादितः ईदृशी श्रुत्यन्तरप्रसिद्धिरत्र वैशब्देन द्योत्यते ॥८॥ यस्मिन्समये एनं प्रजापतिं कृष्णमृगरूपं तन्नेन स्वदुहितृगमनरूपेण दोषेण हेतुना देवा अविध्यन् तत्तदानीं पत्रदारुशल्यरूपावयवत्रयोपेतेनेषुणा खलु तच्छिरश्छिन्नमि-त्याङ्गर्ब्रह्मवादिनः (? तस्थिरः शिरश्छिनत्ति निस्पात्याङ्ग° Cod.) स च प्रजापतिस्तदानीमे-तच्छरीरं त्यक्तवान् । वास्तु शून्यस्थानम् शरीरं विशरणशीलम् ॥९॥ अर्जुन इति इन्द्रस्य रहस्यं नाम अत एव खलु तत्पुत्रे पाण्डवमध्यमे प्रवृत्तिः । पुरस्तात्क्रतुरिति पूर्वस्मिन्नागा-मिनि काले (स्मिन्नोगामितिनि कालि Cod.) अग्निष्टोमादिलक्षणः क्रतुः शीघ्रं सिध्यतीत्यर्थः ॥११॥ अनुष्ठ्या अनुष्ठानेन समीचीनम् ॥१२॥ आरुह्य चक्रुरिति आरोहणभिक्ता कृतवन्त इ-त्यर्थः । अमुमित्यदस्शब्देन पाराच्येण यो लोको निर्दिष्टस्तं विशिनष्टि दिवमेवेति । ततो

ऽनन्तरमसुराः रौहिणमित्येतन्नामकं रोहणस्य साधनमग्निं चिक्ये व्यत्ययेनैकवचनं चिच्यिरे चितवन्तः ॥१३॥ स इन्द्रो ब्राह्मणो भूत्वा (!) असुरहितं ब्रुवाण एव (!) एकामिष्टकां प्रवध्य गृहीत्वा ॥१४॥ आववर्ह उद्ययाम तस्मात्स्थानादचालयत् वृह उद्यमने । सोऽग्निर्व्यवित्ससाद (!) विशीर्णो बभूव । व्यवसेदुः (!) व्यावत्सन्ना (!) शिथिला बभूवुः ॥१६॥ (उपेत्सैत्) स्वीकुर्यात् ॥१७॥ तस्मादेव कारणात्सूर्यात्मकऽएव तेजस्विनि नक्षत्रे आधानं स्यात् । अनपराद्धं तेजोवियोगलक्षणापराधरहितम् ॥१९॥२॥१॥

अथाधानस्य वसन्ताद्यृतुविध्यर्थं (°न्ताव्वृ° Cod.) ऋत्वादीनां देवपित्रात्मना द्वेधा विभागमाह वसन्त इति ॥१॥ य एवमृतूनां देवत्वं पितृत्वं च विद्वांस्तानृतून् देवाः पितर इति ह्वयति व्यवहरेत् अस्याह्वातुः देवद्वयं देवाह्वानं प्रति देवा आगच्छन्ति आगताश्च ते स्वसम्बद्धे कर्मणि एनमवन्ति ॥२॥ स सूर्यः ॥३॥ एवमयनविशेषमृतुविशेषं चाभिधाय पक्षान्तरं वक्तुं सर्वेषामप्यृतूनां पापसम्बन्धराहित्यमाह ते वाऽइति । न श्वःश्वमुपासीत श्वः करवाणीत्येवं कालान्तरप्रतीक्षां न कुर्यात् ॥९॥३॥१॥

अग्न्याधेयात्पूर्वस्मिन्नुपवसथदिवसे कर्तव्यं व्रतमुपदिशति यदिति । see १, १, १, ७. ८. ॥१॥ उपवसथदिवसस्य रात्रौ गार्हपत्यागारे कस्यचिदजस्य बन्धनं कार्यमित्येकेषां मतम् । अग्निना सह प्रजापतिमुखजातत्वादजा आग्नेयः । तथा च का° ४, ८, १. २. ॥३॥ चातुष्प्राश्यं चतुर्भिरृत्विग्भिर्ब्रह्मादिभिर्ऋत्विग्भिः प्राशितव्यम् । स्यन्द[प्र]स्रवणे ॥४॥ सर्पिरासिच्यतेऽस्मिन्निति सर्पिरासेचनं घृतधारणार्थमोदनं (घृत° Cod.) निम्नं कुर्वेत्यर्थः । समिच्छब्दयुक्ताभिर्घृतशब्दयुक्ताभिश्चेत्यर्थः तास्य का° उदाजहार [४.८.५.] । शमीगर्भो योऽश्वत्थस्तत्रस्थो योऽग्निः तमेतेनाश्वत्थसमिदाधानेन प्राप्नुम इति ब्रुवाणाः । तस्मात् समिदाधानार्थ एवौदनो, न प्राशनार्थ इति तत् प्राशनं नादरणीयम् ॥५॥ तस्यां रात्रौ यजमानस्य जागरणं विधत्तेऽथ जाग्रतीति व्यत्ययेन बहुवचनं जागर्तीत्यर्थः । सदेवतरः अतिशयेन देवसहितः ॥६॥ ब्राह्मणः सम्बन्धि यद्ब्रह्म तेनाधानं कार्यम् ॥१०॥ भूर्भुव इति द्वाभ्यामेव व्याहृतिभ्यां गार्हपत्यमादध्यात् तिसृभिरपि व्याहृतिभिर्गार्हपत्याधाने आहवनीयाधानस्य मन्त्रो न स्यात् अतः सुवरिति द्वे अक्षरे परिशेषयेत् । आहवनीयाधाने तिसृणां व्याहृतीनां विनियोगमाह सर्वैरिति ॥१४॥ अग्निमन्थनसमये तस्य पुरस्तादश्वस्याधारणं विधित्सुरितिहासं दर्शयति देवानिति ॥१५॥ पूर्वे वयसि वहतीति पूर्ववाट् [पूर्ववयस्कः] ॥१७॥ आहवनीयदेशं प्रत्यग्नेर्हरणसमयेऽश्वस्यापि पुरस्तान्नयनं विधत्ते तमिति ॥१८॥ हरणे विशेषमाह तमिति यथैनं यजमानमेषोऽग्निः प्रत्यङ् उपाचरेत् अभिमुखमुपावर्तेत तमग्निं तथैव हरेयुः आहवनीयायतनस्य पूर्वभागं प्रापयेयुरित्यर्थः । सोऽग्निर्यस्माद्यजमानात्पराङ्मुखो भवति तस्यस्माद्यज्ञोऽपि पराङ्मुख एव भवति तत्र तथा सति यः कश्चिद्द्वेष्य एनं यजमानमनु व्याहरेत् किमिति यज्ञोऽस्मात्पराङभूदिति स यजमानस्तथैव भवितुमीश्वरः स्यात् ॥१९॥ एवमग्नेर्हरणप्रकारं प्रतिपाद्यानन्तरकर्तव्यतामाहाश्वेति आहवनीयायतने सम्भारान्निधाय दक्षिणपूर्वपादेनाश्वमाक्रमयति । आवर्तयति आवृत्य स्थापयति । see का° ४. ९. १४. ॥२३॥ आहृतस्याग्नेराधानं विधत्ते तमिति आहवनीयायतने यदश्वस्य पदं तस्मिंस्तमग्निं मन्त्रेण स्थापयति ॥२४॥ अग्रे प्रथममश्वस्य पदमग्निना तूष्णीमुपस्पृशति तमग्निमुद्यम्य पुनरप्युपस्पृशति एवं द्विरुपस्पृश्य तृतीयेनापस्पर्श-

नेन व्याहृतिभिस्तमग्निं तस्मिन्पदे स्थापयति। एतत्खल्वाहवनीयाधानस्यैकं विधानम् ॥२५॥ यस्तु भूम्यां प्रतिष्ठाय भारमुत्क्षिपति स भारं वोढुं शक्नोति तत्सामानमेवैतदग्नेः सप्तदुपस्पर्शनम् ॥२६॥ आसुरिप्रभृतयस्त्रयो मुनयस्तदेतत् उपस्पृश्यैवाग्न्य द्वितीयस्पर्शनेनाधानं पश्चेव पञ्चाहृतमिव अग्निं अधारयन् एतावता को दोष इति अग्निनोपस्पृश्य पुनस्तस्योद्यमनेन तद्व्यतिरिक्तं सर्वमायतनस्थं सम्भारादिकमियामितमियम्भया परिछिन्नं व्यक्तमिव भवति अतः अग्निमुद्यम्य प्रथमेनैवोद्यमनेन व्याहृतिभिरादध्यात् तथा सति अनियमितमध्यक्तमेव सर्वं भवति उक्तानां पक्षाणामिच्छया विकल्पमाह यतमथेति तत्पक्षत्रयमपि सूत्रितम् [का° ४. १. १६.] ॥२७॥ आहितस्याग्नेः पूर्वभागस्थमुल्मुकमन्वारभ्य मन्त्रस्य जपं त्रिधयेऽग्येति। आशीः फलप्रार्थनमेव ॥२८॥ सर्पणशीलानां प्राणिनां राज्ञी सर्पराज्ञी तत्सम्बन्धिनीभिस्तद्दृष्टाभिर्ऋग्भिः। तत्सर्वत्रमाप्यते सर्पराज्ञ्यः सर्वाधिष्ठानभूतत्वात् अत एव तन्नामनिर्वचनमन्यत्राम्नातम् इयं वै सर्पराज्ञी देवा ह्ये सर्पाः तेषामियं राज्ञीति ॥२९॥४॥५॥

आदित आरभ्यैतावत्पर्यन्तं तात्पर्यार्थाभिधानविनियोगादिप्रदर्शनपुरःसरं वाक्ययोजनं कृतम् तत्राध्यायगतानि (° तना° Cod.) यानि वाक्यानि तानि सामान्यप्रायतया (?) पूर्ववदेव योजयितुं शक्यानीति ग्रन्थविस्तारभयात्केवलं प्रकटार्थकथनं विषमपदविवरणं च क्रियते। एवं गार्हपत्याद्यग्निषु स्वरूपेण सिद्धेषु (°पेण सिद्धेषु Cod.) क्षुधितस्याग्नेः शमनाय पूर्णाहुतिं विधत्तेऽउद्दृत्येति ॥१॥ अश्नन् भुञ्जन् ॥२॥ मन्त्ररहितेन स्वाहाकारमात्रेण होममुपपादयति यामिति पुरा खलु प्रजापतिः यस्यादिसर्वजगत्सर्जनहेतुभूतां (पुरायादि° Cod.) प्रथमामाहुतिं स्वाहाकारेणैवाजुहोत् एषापि पूर्णाहुतिः तथा क्रियमाणा (°णो Cod.) [निदानेन] निदानभूतेन कारणेन सा भवेत् सैव प्रजापतिना हुता प्रथमाहुतिः स्यादित्यर्थः ॥४॥ यद्यदः प्राणान्नवीर्याधानं पूर्णाहुत्याग्नौ क्रियते एतत्पोऽस्मामिव पवमानेष्टिभिस्तत इदमितीव प्रत्यक्षत एव क्रियते पवमानपावकशुचिशब्दैः प्राणान्नवीर्याणां प्रतिपादनात् अतस्ता इष्टयो नियमेन कर्तव्याः ॥५॥ तदेतत्सर्वं पूर्णाहुत्यैतावत् सत् क्रियमाणमपि विपर्यस्तमिव भवति अतो नामा यज्ञो युक्त इत्यर्थः न केवलमेतावदिष्टीनां (°वद्° Cod.) प्रयोजनं (°याजनं Cod.) अपि तु मनुष्येष्वाधीयमानस्याग्नेः कार्त्स्न्येनस्याभिः (°ध्याभिः Cod.) सम्पद्यतऽइत्याख्यायिकापुरःसरमाहाग्निरिति। अभ्युपावृतम् अभ्युपागमम् वृतेर्लङ्युत्तमैकवचने सुतादित्यः इट् ॥१३॥ अग्निर्हि मनुष्यान्प्रत्यागमनसमये पवमानपावकशुच्याख्यास्तिस्र आत्मीयास्तनूः पृथिव्यन्तरिक्षद्युलोकेषु यथाक्रमं निधाय न सर्वेण कृत्स्नेनैवात्मना स्वरूपेण अस्मानभिलक्ष्य (?° लक्षा तु Cod.) उपावृतत् उपागमदितीमसर्थमृषयोऽब्रुवन् तस्मादग्नये कार्त्स्न्यसम्पादनाय पवमानहवींषि निर्वपन्नित्यर्थः ॥१४॥ ललयेव लीनामिव। अत एते उभे अग्नेना पृथिवीं प्रति उद्गामिनौ स्तां बाधितुमुद्युक्तौ भवेतां (भवेत। Cod.) अतः प्रथमं हविः पृथक्तन्त्रं कार्यमुत्तरे समानतन्त्रे कार्ये ॥१६॥ याज्यानुवाक्ये हि पुरोऽनुवाक्या गायत्री याज्यात्रिष्टुप् अत्र तु पुरोऽनुवाक्यायाज्याः सर्वा गायत्र्यः कर्तव्याः ॥१७॥ पृथिव्यन्तरिक्षद्युलोकात्मकानि पवमानहवींषि क्रमेण निर्वपंस्तद्द्वारा (°णाग्निर्व° Cod.) इमानेव पृथिव्यादिलोकान्सोपानक्रमेण सम्यगारोहत्रस्माल्लोकात्प्रच्यवते अतस्तत्परिहारायादित्येष्टिः कर्तव्येत्यर्थः ॥१८॥ विराडसि मंयाढयेऽइति मेत्राऽयं [१७. ७६.] इमा अग्र (?) ऽइत्येते स्विष्टकृतो या-

ज्यानुवाक्ये स्यातामित्यर्थः । विराडाविरन्वेवेति तुशब्देन त्रिष्टब्जगतोपङ्क्ती व्यावर्त्येते ॥२०॥ एतन्न्वेकमयनमिति पवमानेष्टिं यजतामितदेकमनुष्ठानस्य विधानम् ॥२१॥ अग्नयमेवेति न तु पवमानादिविशेषणमादरणीयमित्येवकारार्थः । पवमानादिविशेषणैर्विशेष्यमाणोऽग्निः तत्र वैशिष्ट्यद्वारा परोक्ष्यमापद्यते अतस्तत्परिहारेण अञ्जसा ऋजुनैव मार्गेण केवलायाग्नये निर्वपन् तं प्रत्यक्षत एव स्वीकरोति ॥२२॥१॥२॥

षड्द्वादशादिदक्षिणा आधानस्य विधास्यन् तन्नामनिर्वक्तुं प्रस्तौति घ्नतीति ॥१॥ न द-दृशे फलं जनयितुं न शशाक ॥२॥ एष मात्रेति एतद्दक्षिणानां परिमाणम् इतोऽधिकमपि यथाविभवमिच्छानुसारेण देयमिति विधत्ते दद्यात्त्वेवेति ॥५॥ सम्प्रापिपन् सम्यक् प्रापितवन्तः ॥७॥ आधानस्य भ्रातृव्यक्षयहेतुत्वं वक्तुमाख्यायिकामाह देवा इति । एषां देवानां मध्ये य-मेवासुरा घ्नन्ति तत् तत्र स स्म (? मूर्त्व Cod.) हत एव भवति ॥८॥ नन्वग्निर्गार्हपत्याद्या-यतने (न वग्नि° Cod.) बहिराधीयते (? लार्हिवाधी° Cod.) कथं तस्यान्तर्धारणमिति त-त्राह तदिति अभिप्राणितीति मन्थनाज्जातं तमग्निमभ्युपरि प्राणनं करोति स पुनरपानितीति अग्नेर्ह (? अग्नेहा Cod.) परिश्वासमुत्सृज्य तमेव श्वासं पुनरन्तरनयत् तेन सार्धमग्निरपि अन्तः प्रविशन् यजमानस्य हृदये आहितो भवति ॥१५॥ नियतस्य (? °तस्या Cod.) ब्राह्मस्याग्नि-रुद्दीपनं समिन्धनं विधत्ते तमिति उद्दीपनं काष्ठप्रक्षेपः समिन्धनं सम्यक् प्रज्वलनम् तदु-भयमाजग्नौ दर्शयति इहेति इहास्मिन्ब्राह्मेऽग्नौ यज्ञं यागं करिष्ये तत्फलं च सम्पादयिष्या-मीति यौ मनोव्यापारौ संकल्पौ तेऽएवाज्ञाहितस्याग्नेरुद्दीपनसमिन्धने ॥१६॥ एवमस्याग्निमा-दधानस्य (माब्दधानाय Cod.) व्यवायादिदोषोऽपि नास्तीति प्रतिपादयत्यन्तरेणेति अग्नियजमानयोर्मध्ये देवदत्तादिरागतिनवव्यवायादिभिर्व्यवेतत् व्यावृत्तो विमुखो भूदिति यो दोषः सोऽप्यत्र नास्ति । एवं विदुषोऽग्न्यनुगमनशङ्कापि न कार्येत्याह तस्मादिति ॥१७॥ एतत्सत्यवदनस्याग्निसमिन्धनहेतुत्वमृषिवाक्यसम्बन्धेन द्रढयति तदिति । उपवेशो नाम कश्चित्तस्य पुत्रमरुणं तदीया ज्ञातय उक्तावन्तः हे अरुण स्थविरो वृद्धोऽसि अतः आमुष्मिकसिद्धये अग्न्याधानं कुर्विति ॥२०॥२॥२॥

अथ पुनराधेयं विधित्सुः स्वपक्षातिभूतमुक्तमग्न्याधेयं (स्वष° Cod.) प्रकृतिरूपार्थवादेन राज्ययशोहेतुत्वेन प्रशंसति वरुण इति ॥१॥ निधाने कारणानि वैकल्पिकानि त्रीण्युपन्यस्यति विजयं वेति । असुरानितुप (?) विजेतुमुपगमनसमये पूर्वसिद्धाग्न्याधानस्याथमथ-निधानमित्येकः पक्षः (? पूर्वस्मिर्दम्र्धानल्याजमार्थनिधा° Cod.) । कामचारस्य कामाय यथेष्टं (थक्षे Cod.) क्रीडितुं संचरणस्य यः कामः तदर्थं वा तन्निधानमिति द्वितीयः । गृहऽएव स्थितानां नोऽस्माकं देवानां मध्ये अयमग्निर्गोपिष्ठो गोपायितृतमो रक्षणकुशलोऽस्मदीयं धनं गोपायत् रक्षितुं शक्नोतीत्यनेनाभिप्रायेण वा तन्निधानमिति तृतीयः पक्षः ॥२॥ ऋतून् ना-रादिः पर्वतमिव प्रविष्टवान् अन्तर्दधे । अप्यन्तदीयं स्थानं पुनरागाकाम इत्यनेनाभिप्रायेण तं तिरोभूतमग्निमागच्छन् पूर्वं यस्मिन्स्थाने सोऽग्निः स्थितस्तत्र तमपश्यतां तेषां देवानां वि-हीनावस्था प्राप ॥३॥ याबाक्षा (!) यावत्प्रकारविशिष्टं (कावत्प्रकाराविि° Cod.) वाष्टं रूप-मन्याः प्रजा उपतिष्ठन्ते तावत्यो जायन्तऽइत्यर्थः वीप्सा तु सर्वसंग्रहार्था ॥४॥ प्रथममाहित-स्याग्नेर्विधानान्तरेण पुनस्तेष्वायतनेषु स्थापनं पुनराधेयम् । येयं ग्राम्यारण्योभयप्राप्तिः सा प-

त्मना परमर्च सर्वोत्कृष्टता । किं च अस्मै पुनराधेयं कृतवते सर्वे जनाः स्पृहयन्ति आदियन्ते स्पृहेरीप्सितप्रीतिसम्प्रदानसंज्ञा (°तदस्मि° Cod.) । तथा अयमपि लोकं लोकनीयमुत्कर्षं प्राप्य पुष्यति प्रवृद्धो भवति ॥५॥ यस्मै फलायाद्धीत एतत् उक्तविधिफलं खलु तत् ॥६॥ यस्मादेवं वर्षऽर्तुः सर्वलोकः तस्मात्समुदायात्मकं संवत्सरं वर्षशब्देन लोको व्यवहरतीति दर्शयति अथेति । ग्रीष्मशिशिरधर्मयोः प्रकाशशैत्ययोर्वर्षासु सद्भावात् पृथिवीगाध (? अर्वऽर्तोस्तावदुभयात्मकत्वम् ततः ग्रीष्मे वसन्तस्य वर्षासु शरदः शिशिरे हेमन्तस्य समानधर्मत्वात्सर्भावात्सर्वऽर्तुरूपत्वं सिद्धम् ॥७॥ एवं प्रत्यक्षविषयं प्रकाशादिधर्मयोगेन सर्वत्वमभिधाय परोऽक्षधर्मत्वमप्यादपि तत्प्रतिपादयति अथेति । इत्यादयो हि वसन्तादीनां परोऽक्षभूता धर्मा तेषां च वर्षासु सद्भावात्सर्वऽर्तुरूपत्वमित्यर्थः । यस्मादृतिः प्रागुक्तरीत्या ऋतून्प्रविशन्तस्मादेनं वर्षास्वाद्धानस्तेभ्य एवऽर्तुभ्यः पुनरुत्पादयति ॥८॥ तच्च पुनराधानमहनि मध्यन्दिने कार्यमिति विधित्सुस्तदर्थमादित्यस्य सर्वऽर्तुरूपतामाह आदित्य इति ॥९॥ प्रकारान्तरेण तन्मध्यन्दिनाधानं प्रशंसति क्रूरमिति । स च [पाप्मा] पुरुषरूपस्य पादयोरधस्तादेव इयस्यन् प्रयीति इ गत्याविति धातुः (!) ॥१०॥ तस्य पुनराधित्सितस्याग्नेर्भिर्हरणं कार्यं विधत्ते तमिति । आधानवत्पुनराधानेऽपि काष्ठैरुद्धरणे दोषमाह दारुभिः पूर्वमिति उभयोरैक्यरूपं शमितादोषः स्यात् । आपो दर्भाः see १. १. ३. ५. ॥११॥ ओषधयस्तयोरपूर्वयोरर्कपर्णद्वयसंगृहीतयोर्गार्हपत्याहवनीययोस्तन्योर्निधानं विधत्ते ऽर्केति । अत्र एवोक्तं का° ४. ११. ६-८. ॥१२॥ पूर्वाभ्याम् पूर्वमाहितौ यौ गार्हपत्याहवनीयौ ताभ्याम् । रात्रिभिर्लैवेति अनुगतयो(?) रात्रिभिरेव व्यवधानात् नापूर्वव्यवधानेन प्रयोजनमित्यर्थः ॥१३॥ यदग्न्याधेये पवमानादिकार्यं (पवमानात्रिका° Cod.) तदग्निय एव [पञ्च]कपालः करोतीति न पृथक्ता कर्तव्येत्येवकारार्थः ॥१४॥ अस्यां पञ्चकपालेष्टौ आज्यभागादिः सर्वोऽपि यागोऽग्निदेवत्यः कार्यः ॥१५॥ अग्निष्केवल्यम् इतरेभ्यो निष्कृष्य केवलं तदेकभागं कर्तुमिच्छति तेनाहितं परोऽक्षमेव तत्परदीयते ॥१६॥ उत्तमं तृतीयम् ॥१७॥ प्रयाजादिषु सर्वाग्नेयकरणं (रूपं Cod.) प्रतिपादयति स इति । प्रथमप्रयाजे यत्समिधो यजेति प्राकृतं वचनं तदाग्नेयं रूपं समिन्धनप्रत्यभिज्ञानात् किं तु तत्परोऽक्षम् अतः समिध इत्येतस्य स्थाने अग्नेर्यजेत्येव ब्रूयात् ॥१८॥ प्रयाजयाज्यास्वपि क्रमेणाग्निविभक्तियोजनं प्रतिपादयति (? °अयत्समिधायति Cod.) स इति । प्रकृतिषु याज्यासु आज्यशब्दात्पूर्वं यथाक्रममग्ने अग्निमग्निना अग्निरित्याद्यास्तस्रो विभक्तीः सहिता (?) एताभिर्यजेदित्यर्थः । an explanation of ब्रौतक is not given: I conjecture it to be a transformation of व्यष्टृ, the व्य being changed into ब्रौ (see १. ७. २. २१.), the ष into क, and the टृ (resp. तृ) into क (compare: सावित्रक instead of सावित्रत्.) ॥१९॥ पञ्चमप्रयाजानुयाज्यायां विशेषमाहाथेति । प्रकृतिवत्प्रथमाज्यभागदेवतां [सं]कीर्त्य द्वितीयाज्यभागदेवतायाः सोमस्य स्थानेऽग्निः पवमानोऽग्निरिन्दुमान्वा अध्वर्युप्रयोगानुसारेण विकल्पेन निर्देष्टव्य इत्यर्थः । स्वाहा देवां आज्यपानिति प्रयाजदेवतानिर्देशेऽपि (°अदेवतार्देवतानिर्द° Cod.) स्वाहाग्नीनाज्यपानिति प्रयोक्तव्यम् ॥२०॥ प्रथमाज्यभागस्याग्निं स्तोमेन बोधयेति बुधिधातुयुक्तामनुवाक्यां (बुद्धिधा° Cod.) दर्शयित्वा तस्याः पुनराधेयानुकल्पमाह स्वापितेति । समुदीर्थयति समुद्रमयति ॥२१॥ द्वितीयाज्यभागस्य प्रागुक्तपक्षद्-

दूर्याय (? °दूर्योय Cod.) याज्यानुवाक्ये दर्शयति अथेति । निगदसिद्धोऽर्थः ॥२२॥ एवमु सर्वमिति उक्तरीत्या प्रयाजानामाज्यभागयोः सोऽग्निसम्बन्धकारणात् (! °योश्चाग्नि° ?) तत्सर्वमाग्नेयं भवतीत्यर्थः ॥२३॥ अधुना स्विष्टकृतोऽप्यग्निसम्बन्ध इति (? °तो स्वग्निसंबंधस्वबंध इति Cod.) दर्शयति अथाहेति । प्रथमप्रयाजवत्प्रथमानुयाजेऽपि देवान्यजेत्यस्य स्थानेऽग्नीन्यजेत्यग्निविभक्तिः कार्या ॥२४॥ एवं प्रयाजानुयाजेषु प्रक्षिप्ताः (प्राक्षि° Cod.) सम्भूयानूद्य प्रशंसति ता वाऽइति ॥२५॥ तासां विभक्तीनामक्षरसंख्यामुपजीव्य प्रशंसति द्वादशेति । अग्नाउ इत्यत्राक्षिमाक्षरत्यागे सति द्वादशाक्षराणि भवन्ति तेन सह त्रयोदश भवन्तीत्यर्थः । न हे चनेति चनशब्दोऽप्यर्थे हेऽअपि वक्ष्यमाणे न सह प्रयुञ्जीत किमर्थम् अजामितायै जामितादोषराहित्याय व्यतिरेके तत्सद्भावमाह जामि हेति के पुनस्ते हेऽइति ते विभज्य दर्शयति व्यग्नु वेवित्यादिना ॥२७॥ वहेन स्कन्धेन see १. १. २. १. ॥२८॥३॥२॥

एवमाधानपुनराधाने विधाय तन्निष्पन्नानामग्नीनां फलवत्कर्मार्थत्वात्तत्साधनचतुष्टयजग्निहोत्राख्यं (°त्तत्साधंसानरतु° Cod.) कर्म विधित्सुस्तदर्थमाख्यायिकामाह प्रजापतिरिति ॥१॥ कालवालोकृतेति तर्हि तस्मिन्समये यदन्येव (?) पृथिवी बभूव ॥२॥ व्यात्तेन विवृतेन मुखेन । उदमृष्ट हस्ताभ्यां स्वाङ्गस्योन्मार्जनं कृतवान् । तस्मात् इदं चोभयमपि पाणितलमलोमकं रोमरहितं दृश्यते । उन्मार्जनेन तत्राज्यतिं विवेद लेभे ॥४॥ तां चाज्यतिं तस्मिन्नग्नौ व्योक्षत् अत्यजत् इदमाज्यतिद्रव्यमोषं पश्चं कृत्वा धय पिबेति एवमग्नौ प्रक्षिप्तात्तस्मादोषधयः पृथिव्यां समभवन् ॥५॥ एवमनयोरुत्पन्नयोः सतोः सोऽग्निरपि प्रजापतिसकाशात् भक्षणादुपरतः पराङ्मुखः सन्पर्यावृत्तो बभूव ॥६॥ अत्स्यतो भक्षणं करिष्यतः ॥७॥ होमद्रव्यस्य पयस उत्पत्तिं वक्ष्यन्गोरुत्पत्तिमाह तऽउ हेति । तस्य स्तोत्रदेशस्य यत्परिश्रयणं स समुद्रोऽभवत् यश्च स्ताव (!) स्तोत्रदेशः सा पृथिवी जातेत्यर्थः ॥११॥ पुनरागाक्राम इति स्तोत्रदेशात्प्रागुत्क्रम्य तस्मात्स्तोत्रात्सम्भूतां गां ते देवाः प्राप्नुवन् ॥१२॥ तासां गवां यज्ञस्य च साधारणमेकं नामोपादिश्य प्रशंसति तद्वाऽइति ॥१४॥ इमे यजमानाः नोऽस्माकं मध्ये कस्मै प्रथमाय होष्यन्ति ॥१६॥ अग्निहि अनुष्ठ्या अनुष्ठानेन प्रयत्नेन स्वकीयं रेतो गवि पयोरूपेण निवेर्तयन् (! वर्तयति ?) । हूयमानस्य च पयसो यद्भूयस्त्वमुक्तं त्रिगुणितमेति ॥१७॥४॥२॥

सायंप्रातर्होमयोः कालविशेषं विधित्सुरग्निहोत्रं सूर्यात्मना प्रशंसति सूर्य इति ॥१॥ तासां गर्भसाम्यमाह ईलिता होति रात्रौ हि सर्वाः प्रजाः संजानानाः समानमेकविधं ज्ञानं प्राप्ता ईलिता (? प्राप्तहीलि° Cod.) स्तुताः हृष्टाः [शेरे] शेरते लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । पुनरपि गर्भसाम्यमाह अथ यदिति गर्भरूपेणाग्नाववस्थितं सूर्यं रात्रिस्तिर एव तिरोहितमाच्छादितं करोति यस्मादेवं तस्मादसौ गभः ॥३॥ यथार्थं यथाप्रयोजनं सर्वाः प्रजा विसृज्यन्ते प्रवर्तन्ते ॥६॥ सायमग्निहोत्रस्याहवनीयविहरणमस्तमयात्प्रागेव कर्तव्यम् । गार्हपत्यादाहवनीयं प्रणीयोद्धरन्ति । अनुद्धृतमाहवनीयमभिलक्ष्य सूर्योऽस्तमगादिति सर्वे निन्दन्ति ॥७॥ आवसथ्यस्मिन्नित्यावसथमासनम् ॥८॥ यथा गते अतिथौ गृहादपगते सति शून्यं तदावासस्थानं प्रति पंतव्यर्णयात्रयादिकमाहरेत् (?) ॥९॥ एतावेवास्तमितानुदितहोमौ प्रकारान्तरेण प्रशंसति द्वयमिति ॥१०॥ मूल्यमूलोभयनिष्पन्नस्य सर्वप्राणिजीवनहेतोः जगात्मक-

स्य (?) रसस्य भागं प्रथमं देवेभ्यस्तत्स्वामिभ्यो जुहवानि पश्चात्तदुपभुक्तशेषैः सर्वे वयमुपजीवाम इत्यनेनाभिप्रायेण पयसाग्निहोत्रं जुहुयात् । अतो होमानन्तरं रात्र्या[ः] काले तदाशितं (यदशि°?) भवति (भवाति Cod.) तत्सर्वं हुतशिष्टमेवमुक्तं भवति निरवत्तबलीति निष्कृष्यावत्तो बलिर्देवभागो यस्मात्तन्निरवत्तबलि । एवमग्निहोत्रं जुह्वत्पुरुषः हुताच्छिष्टस्यैव रात्रावशिता भोक्ता भवति ॥११॥ अनुपस्थितः अपरिसमाप्तः सर्वदा तद्युक्तः ॥१२॥ भृतागासत् पशुं भवेत् । कियदवधिः (? वाक Cod.) पाक इत्याशङ्क्य तत्रैकं मतमुपन्यस्यति तदाहुरिति । उदन्तं पाकवशादुद्गतानं बुद्बुदवत् । रेतःसंस्तुतं स्येतत्पयः तच्चोपदग्धमप्रसक्ति अप्रसननशीलं प्रतीत्पादनं न भवति ॥१४॥ कथं तर्हि दग्धव्यमिति (दोतव्य° Cod.) अधिश्रित्यैव अधिश्रयणानन्तरमेव जुहुयात् ॥१५॥ तदवद्योतयतीति स्थाल्यायुक्तेन (? द्वा° Cod.) मार्गेणावाङ्मुखं (? दमार्गे° Cod.) प्रकाशयतीत्यर्थः । उदकस्य बिन्दुरद्योतयितव्य आसेक्तव्य इति ब्रूयात् ॥१६॥ चतुर्भ्यः स्तनेभ्यो दुग्धवाच्चतुर्थाविहितवम् । समिदवहोमार्गेवेति समिद्वेऽग्नौ होमार्थमुन्नीतपयस्काय । (? स्काया Cod.) वैकङ्कत्यां स्रुचि एकां समिधमुपरि निधाय गार्हपत्यदेशादाहवनीयं प्रतिसृत्यैव (धृत्वैव Cod.) पूर्वामाहुतिं जुहुयात् । होष्यन्नुपसादयतीति यदुपसादनं तैत्तिरीयके आम्नातं तदनूद्य तस्यायुक्ततां (तस्य यु° Cod.) दृष्टान्तेनोपपादयति स यदिति । अन्तरा निदध्यादिति भोक्तुमुपविष्टस्य पुरः स्थितं पात्रमप्राप्य मध्येमार्गादिसितमन्नादिकं (! मध्ये मार्गे° शनमन्ना° ?) निदध्यात् एवं तत् ॥१७॥ देवाः सन्तीति अग्नौ प्रक्षिप्तेनाग्निहोत्रहविषोपचिता[व]यवाः सन्तः सर्वदा विद्यन्ते ॥१९॥ मनुष्याननु मनुष्याधीनतया तिष्ठन्ति ॥२०॥ अस्याग्निहोत्रस्य याज्ञवल्क्याभिमतं पाकयज्ञत्वमुपन्यस्यति तदु इति । न खल्वग्निहोत्रहोमो दर्शपूर्णमासादियज्ञकेवलयज्ञत्वेन मन्तव्यः अयं खलु पाकयज्ञ इव भवति । उत्सृप्य (उत्पृष्ठ Cod.) बहिर्निर्गत्य । पशव्यं पशुभ्यो हितं पशुप्राप्तिसाधनम् ॥२१॥ अमूं विप्रकृष्टां ग्रामाहुतिं प्रजापतिः सृष्टिकाले प्रथममजुहोत् सैषा एकाग्निहोत्रस्य पूर्वाहुतिः अनन्तरं च यद्देता (यद्देतो Cod.) रश्मिवायुसूर्याः पश्चादेवाधियन्त अवस्थिताः ॥२२॥ द्वितीया तु स्विष्टकृत्स्थानीयेत्याह अथ यदिति ॥२३॥ आशा गोचरं प्राप्तव्यम् ॥२४॥ अनन्ता अप्रत्यन्तम् ॥२५॥ यत्तु स्थाल्यामवशिष्यते तत् नाग्निहोत्राच्छिष्टं (? तन्तुर्नाग्निहोत्राच्छिष्टो Cod.) तत्र दृष्टान्तः यथा परिणह (!) इति परितो नद्धं परिवीतं (°अतं Cod.) धान्यपूर्णं शकटस्योपरि स्थानम् यथा तस्माद्धविषो (षे?) निर्वापयितुं तद्गतं धान्यं न शेषः किं तु पुनरपि यागान्तरयोग्यमेवमेव तत्स्थाल्यां (ततत् स्था° Cod.) पयः ॥२६॥१॥३॥

अथाग्न्युपस्थानं विधित्सुस्तेषामग्नीनां च (?) देवतारूपतामाह एता इति । योऽस्ति यो यजमानो विद्यते नलो (!) नैषध (!) इति निषिधदेशाधिपतिर्नलः प्रसिद्धो राजा ॥१॥ अन्वाहार्यपचनोऽग्निः एष एव नलो (!) नैषिध इति निर्दिष्टः । निषिधराजस्य च नलस्य (!) दक्षिणाग्नेश्च साम्यमाह तद्यदिति अग्निहोत्रहोमकाले एतमन्वाहार्यपचनं यत् यस्माद्दक्षिणातः अहरहर्गहोऽहन्ति तस्मादेव नैषदो (!) नलो (!) ऽपि यमस्य नाम्ना दक्षिणात उपगच्छतीति लोकप्रसिद्धिः ॥२॥ भस्मोद्धृत्येति गार्हपत्याहवनीयादिगतं भस्मोद्धृत्य यत्प्रातरावसथे परावपन्ति ॥३॥ आहवनीयस्य समीपे यत्स्थानमासनं शयनं वा क्रियते तत्तस्योपस्थानम् । प्रतिपरेत्याहवनीयागारात्प्रतिनिवर्त्य ॥४॥ पत्न्येवेत परिगमनं करोति ॥५॥ उपवसथेऽहनि ॥७॥

का° ४. १३. ७-१०. ॥८॥ [धूप्यतऽइव] धूमा[यमा]न-इव भवति । अश्वत्थेव वत् अप्रियेणैव एकवारम् ॥९॥ बल्बलीति (वत्येल्लीव Cod.) शब्दायते ॥११॥ काष्ठेषु दग्धेषु संशाम्यतोऽग्नेरर्चिः प्रतितरां निकृष्टतरामिव ऊर्ध्वाधोगमन[रहित-इव भवति?] ॥१२॥ सर्वासु ज्वालासु निवृत्तासु (?) केवलमङ्गारा अत्यर्थं दीप्यन्ते ॥१३॥ एतेषां षड्विधावस्थाविशेषाणां मध्ये एकं संवत्सरपर्यन्तं निरन्तरमनुतिष्ठेत् यदि यजमानः स्वयमेवाग्निहोत्रं जुहुयात् भवति अन्यो वाध्वर्युर्जुहुयात् उभयोरप्येष संवत्सरनियमः । अपोऽभिलक्ष्य वापीकूपादिकं खनन्नन्यद्व्रीहियवाद्यन्नं सम्पादयन् [वा] सामि अर्धकृते यथा निवर्तेत एवमेव तदन्यथाग्निहोत्रहवनम् (? थाहवनीयम् Cod.) । सार्धं सह नैरन्तर्येण ॥१४॥ अन्नाद्यमभितृणत्ति उत्पादयति ॥१५॥ भार्याः भर्तव्याः प्रजाः । यत्र खलु भोक्तॄणामल्पीयस्त्वं भोग्यसम्पत्तिर्भूयसी तत्खलु समृद्धम् ॥१८॥२॥३॥

अथैतयोर्गार्हपत्याहवनीययोरग्न्योरुपस्थानं विधित्सुः प्राग्विहिते आधानाग्निहोत्रे समुच्चित्य क्रमेण स्तौति यत्रेति । दध्रे उद्युक्तो बभूव । इतीदं सर्वं जगद्व्याकुलमभूत् । अतितिक्षमाणः प्रजाभिश्चिकीर्षितं पेषणमसहमानः ॥१॥ तितिक्षे सोढुं शक्नोमि ॥२॥ एवमग्न्याधानेन जनितस्याग्नेर्भरणं विधाय तस्य भरणात्प्रागुद्वासनं निषेधति तस्मेति । सामि मध्ये ऽपयष्टाग्निमुद्वासयेत् (?) विसर्ज[ये]त् तर्ह्यस्मै यजमानाय सोऽग्निः सामि अर्धग्लानियुक्तो भवति । तस्मादामरणात्तमग्निर्धार्य इति नियमयति तस्मादिति ॥४॥ ऋषिणा मन्त्रेण [ऋक्स° १. ८९. ९.] । हे देवाः अन्ति अन्तिके मनुष्याणां समीपे आयुष्ट्वेन परिकल्पिताः शतसंख्याका एव शरदः संवत्सराः खलु यत्र यस्मिन्नायुषि शतसंवत्सरे तनूनां शरीराणां जरसं जरां चक्र कर्तारस्था (?) यत्र च पुत्रासः सन्तोऽप्यपत्योत्पादनेन पितरो भवन्ति नोऽस्माकं तदायुर्गन्तोर्गमिनात्पूर्वं मध्ये (!) मा रीरिषत हिंसत (हिसतं Cod.) प्राक्काममिति (?) ॥६॥ अग्निहोत्रहोमस्यामृतत्वप्राप्तिसाधनत्वं वक्तुं सूर्यस्य मृत्युरूपतां प्रतिपादयति । सूर्यस्य किरणैः प्राणेषु बद्धा इत्यर्थः । अभ्रोऽभिधीयते बध्यतेऽनयेत्यभ्राभिधाना तया अभीशवोऽन्या रज्जवस्ताभिर्वा । प्राणानभिलक्ष्य अवतायन्ते अवसायन्ते ॥७॥ यदा तु विद्वानहोरात्ररीत्या सूर्यमतिक्रम्य वर्तते तदाहोरात्रे एवातोऽर्वाचीने भवतः तथा चाहोरात्रानाक्रान्तत्वादिदमुष्यः सुकृतं न क्षीयते ॥११॥ रथोपस्थे रथस्योत्सङ्गे । पल्ययमाने पर्यावर्तमाने । अर्वाचीनोऽवाङ्मुखः ॥१२॥ आहवनीयस्य पुरस्तात्परिक्रम्य गार्हपत्याहवनीययोर्मध्ये गच्छेत् । तथा च सूत्रितं का° ४. १३. १२-१३. ॥१३॥ यदेतद्दक्षिणेन वेति कात्यायनेन विकल्पेनोक्तं तद्दूषयति अथ य इति ॥१४॥ स्वर्ग्यायाः स्वर्गप्राप्तिहेतुभूतायाः । नौमण्डे उभे पार्श्वे भित्ती । नावमजति क्षिपति प्रेरयतीति नावाजः ॥१५॥ आरुह्यतेऽनेनेत्यारोहणं प्रवेशद्वारम् ॥१६॥ अथैतदग्निहोत्रं चित्याग्निसम्पत्त्या स्तौति अथ यामिति ॥१७॥ अथ चित्यस्याग्नेः संवत्सररूपतां ब्रुवन् तावत्कालसाध्यस्याग्निहोत्रहोमस्य तत्सम्पत्तिमुपपादयति प्रजापतिरिति । चित्योऽग्निः प्रजापतिना सृष्टत्वात्तदात्मकः प्रजापतिश्च संवत्सरकालात्मकः अतः संवत्सरपर्यन्तमनुष्ठितमग्निहोत्रं (? °न्तं उभमितिष्ठतमग्नि° Cod.) चित्येनाग्निना समानं सत् संतिष्ठते समाप्तं भवति तथा च एकैकसंवत्सराग्निहोत्रानुष्ठानेन चित्याग्न्यनुष्ठानं कृतं भवति ॥१८॥ अथैतदग्निहोत्रं महदुक्थसम्पादनेन स्तौति सप्तेति । चित्योऽग्निर्महाव्रतं साम बृहतीसहस्रात्मकं बृहदुक्थं चैतानि त्रीणि सहचरा-

णि तत्र चित्याग्निसम्पत्तिरुक्ता महदुक्थसम्पत्तिस्त्वेवमधगन्तव्या तत्र हि गायत्रीतृचाशी- तीनामशीतिर्बार्हती तृचाशीतिरौष्णिही तृचाशीतिरिति तिस्रस्तृचाशीतयो विहिताः । अतएकस्मिन्सं- वत्सरे अस्य यजमानस्याग्निहोत्रं तृचाशीतित्रयात्मकमहदुक्थेन सम्पन्नं भवति ॥१॥२०॥३॥३॥

अथ सायंकालीनमग्न्युपस्थानं विधित्सुस्तदर्थमाख्यायिकामाह अग्नाविति । एतच्च पुन- राधानब्राह्मणे [२. ३.] व्याख्यातम् तत्र अनुप्रवेशः (अनुप्र° Cod.) अत्र तु रात्री (? त्रि । Cod.) इत्येतावान्विशेषः ॥१॥ कामिति वाक्यपतिपूरणे (? °कामिति° Cod.) ॥३॥ अग्नि- रग्नि उपस्थानेन याच्यमानस्तितो भवति याचितफलस्याप्रदानेन नैव यजमानं हिनस्ति अत एव द्वेष्योऽपि न भवति ॥४॥ वाचेन वदनीयेन स्तुतिशब्देन कर्मणा वा परिचरण- लक्षणेन । यस्तु एवं निष्ठुरं भाषते स एनं ब्राह्मणादिं प्रभुं द्वेष्टोऽयमः विद्वेषणं कर्तुं स- मर्थः स्यात् तथा निर्वेदं मनस्तापं गन्तुमीश्वरः स्यात् निष्ठुरभाषणप्रकारमाह किं न्विति हे देवदत्त यस्त्वं मह्यं न (त Cod.) ददासि स त्वं मम किं चासि न किंचिदपि भवसि त्वया किं प्रयोजनमित्यर्थः । तदुपस्थानं तु फलप्रार्थनरूपत्वेन निष्ठुरभाषणवदपराधहेतुरिति न क- र्तव्यमित्याह एतदिति होमसमिन्धनाभ्यामग्निं प्राप्य पुनरुपस्थानेनैव याचते याचनं चायुक्त- मित्यनुपस्थानपक्षो श्रेयान् ॥६॥ समस्तं सम्पूर्णम् ॥७॥ उपवत्या उपशब्दयुक्तया ऋचा । योऽयमुपेत्युपसर्गः इयं भूमिरिव सः । द्वयेन द्विप्रकारेणेयं भूमिरुपशब्दवाच्या । न्यृच्छति नि- तरामार्तिं प्राप्नोति । बयरहितेनैव भूम्ना प्रतिपद्यते उपस्थानं प्रारभतऽइत्यर्थः ॥९॥ क्रमेणो- पस्थानमन्त्रान्विधित्सुस्तावदुपवतीमृचं विधाय प्रशंसति स आहेति ॥१०॥ अनुधावति अ- नुसरति प्रशंसतीति यावत् ॥११॥ सनीनां दानानाम् ॥१५॥ समाहार्यम् एषैकामृचं प्रदे- शान्तरे पठितां समाहृत्य समुदायीकृतमेतत्षडृचं सूक्तम् । अदो द्युलोक एव प्रब्रम् तस्य प्र- ब्रशब्दनामधेयतामुपपादयति यावन्न इति । सनेति निपातः पुरेत्यस्यार्थे । इमे द्यावापृ- थिव्यावन्तरेण अग्निर्मूर्धेत्यादिमन्त्रप्रतिपाद्याः सर्वे कामा अवस्थिताः ॥१६॥ यतो यज्ञास्त्रिवृ- दायणाः त्रिवृत्प्रारम्भाः निर्वापप्रोक्षणसामिधेन्यनुवचनादिषु त्रिरावृत्तिदर्शनात् ॥१७॥ अह- नक्षत्रादीनि चित्राणि ॥२१॥ एतेन चित्रावसोऽइति मन्त्रेण रात्रेः पारमवसानं स्वस्ति क्षेमे- ण (°मेन Cod.) समश्नुवते स्म ते सम्प्राप्नुवन् । एतावन्त्विति उपप्रयन्त इत्यारभ्य चित्रा- वसोऽइत्येतावत्पर्यन्तमाहवनीयसमीपे तिष्ठञ्जपेत् ॥२३॥ अग्निहोत्रहोमार्थस्य पयसो दोग्ध्री या गौः तामन्ध स्थेति मन्त्रेणाभिगच्छेत् अन्धःशब्दोऽन्नवाची तेन च तद्धानितं वीर्यं लक्ष्यत ऽइति व्याचष्टे यानीति । भक्षीय सम्भजेय ॥२५॥ एवमाहवनीयस्य समन्त्रकमुपस्थानं स- म्प्रपन्नं (? °पन्नं Cod.) विधाय गार्हपत्ये तद्विधत्ते अथेति । अतिक्रमजनितापराधनिवृत्तये ऽस्मै गार्हपत्याय नमस्कारमेव करोति इतरथा हि प्रथमाग्निं गार्हपत्यमतिक्रम्याहवनीयस्यो- पस्थानकरणात्स गार्हपत्यः क्रुद्धः सन् यष्टारं न हिंस्यात् तथा नमस्कारः क्रियते ॥२८॥ अनेन सोमानमिति तृचस्य जपेन द्यावापृथिव्योर्मध्यवर्तिनोऽन्तरिक्षस्योपस्थानं कृतं भवति । नन्वेतमृचं ब्राह्मणस्पत्यम् कथं बार्हस्पत्यमिति नैष दोषः तयोर्भेदाभावात् अत एव बाह्य- तयां गणानां त्वेत्यादिषु (ऋक्सं° म° २. २३. १.) ब्राह्मणस्पत्यसूक्तेषु (°स्पत्येषु Cod.) तत्र बृहस्पतिः स्तूयते ॥३६॥ एतदपि सूक्तमन्वाग्नौ तिष्ठञ्जपेत् । अस्य तृचस्य प्रयोजनमाह त- त्रास्तीति तत्र तस्मिंस्तृचे नाधमु वारणेष्वित्यस्ति तस्याभिप्रायो वर्ण्यतऽइति शेषः एते ह

वाऽइत्यादि ॥३७॥ स्तरीर्हिंसकाः ॥३८॥ अनुसंतनवत् अनुक्रमेण संततनुयात् संततमनवच्छिन्नं कुर्यात् ॥४१॥४॥३॥

एवमग्निहोत्रहोमे महोपस्थानं विधाय लघूपस्थानमत्रापि दर्शयति अथेति । अग्निहो[त्र-हो]मानन्तरं भूर्भुवः स्वः सुप्रजा इत्यनेनैव मन्त्रेणाहवनीयमुपतिष्ठेतेत्यर्थः । पूर्वोक्तादुपस्थानमन्त्रगणादस्य (? मन्ततादस्य Cod.) मन्त्रस्यातिशयमाह तत्सत्येनेति सत्यरूपा एता व्याहृतयः त्रयीसारत्वात् एवं च व्याहृतिरूपेण सत्येनैव इमां मन्त्ररूपां वाचं समर्धयति तया च समृद्धया वाचा प्रागुक्तां सर्वामप्याशिषमाशास्ते प्रार्थयते । तदाशासनप्रकारं दर्शयति सुप्रजा इति ॥१॥ प्रागुक्तोपस्थानेनास्य समानकार्यकरणाद्विकल्पमाह यद्वाऽइति । अदः पूर्वोक्तं दीर्घं बहुकर्तव्योपेतं बहुमन्त्रसाध्यं यदग्न्युपस्थानं सा आशीः फलप्रार्थनम् तथा भूर्भुवःस्वरिति मन्त्रसाध्यमुपस्थानमिति तादृगाशीर्युक्तम् अत एतावतैवोपस्थानेन तत् प्रागुक्तं सर्वं फलं प्राप्नोति ॥२॥ अथ प्रवासं करिष्यता यजमानेन कर्तव्यमुपस्थानं दर्शयति अथेति ॥३॥ वाहनसहितश्चेद्रथादीन्प्रधावयति प्रगमयति । स च गच्छन्यस्मिन्देशे वेला स्वनिवासग्राममर्यादां मन्यते तत्स्थानप्राप्तिपर्यन्तं वाचंयमो गत्वा तदनन्तरं वाचं विसृजेत् । प्रोष्य प्रवासं कृत्वा पुनरागत्य । आयतनस्य यजमानस्याग्न्यागारस्य च मध्ये ॥६॥ समिदाधानं विधत्ते अथेति उपस्थानानन्तरमाहवनीयसमीपे उपविश्य तृणोपलाक्षितानि समिदादीनि प्रक्षिप्य तस्मिन्नग्नौ प्रक्षिपेत् लुपु छेदने ॥८॥ इत्थं प्रवत्स्यदुपस्थानमागतोपस्थानं च समन्त्रकं विधाय तयोरमन्त्रकपक्षमप्याह स वाऽइति ॥१०॥ परिदां परिदानं रक्षणम् ॥११॥ एवं प्रवासादागतस्य यजमानस्याग्निविषयं कर्तव्यमुपदिश्य गृहविषयमपि (°मतिपद् Cod.) वक्तुं प्रतिजानीतेऽथात इति उपचरणमुपचारः । तस्य यजमानस्य कुलं वंशं त्रिलोकधीः विनष्टं कर्तुमीश्वरः व्यत्ययेनैकवचनं गृहाः समर्था भवन्ति ॥१३॥१॥३॥

अथामावास्यायां पिण्डपितृयज्ञस्य मासि-मासि कर्तव्यतां विधित्सुस्तदर्थमाख्यायिकामाह प्रजापतिमिति ॥१॥ स्वधाकारोऽपि वः । मनस-इव जवो मनोजवः सोऽपि युष्माकम् ॥२॥ प्रावृताः उत्तरवाससा संवृताः केवलवीतवाससो (° लवित Cod.) निवीतिन इत्यर्थः ॥३॥ शश्वद् बहुकृत्वः । परेषां दृष्ट्याकादकसामर्थ्यं (? दृष्याद्याद्° Cod.) तमः अघटितघटनशक्तिर्माया ॥५॥ मेद्यति स्निह्यति पुष्यति । विश्र्छति अधः पतति । यदपि किंचिद्वाचा व्याहरति भाषते तथैव यथार्थं (? प्रसार्थ Cod.) भवति हि यस्मादसौ एतद्देवसत्यं देवेन प्रजापतिना कल्पितं सत्यं गोपायति रक्षति । एतस्य प्रजापतेरुच्चरितरूपं व्रतं चरितुं यो यजमानः शक्नोति स देवसत्यं गोपायति ॥६॥ जीवतां हि मनुष्याणां सायंप्रातरशनं विहितम् मरणादूर्ध्वं वस्वादिरूपपितृभावं (!) प्राप्तेभ्यस्तेभ्यो मासि-मास्येव पितृयज्ञरूपमशनं दातव्यम् स च पितृयज्ञोऽमावास्यायामेव कर्तव्यः यस्मिन्नेव काले इन्दुः (इन्दूः Cod.) पूर्वस्यां दिशि पश्चिमायामपि न दृश्यते । कलहं कुर्यात् सोमस्य देवानामन्नत्वेन (? देवा अन्नत्वेन Cod.) भोक्तुं देवैरपि संनिधानात् दीयमान विविपियः कलहो भवेत् ॥७॥ गार्हपत्यस्य पश्चिमदेशे व्रीहिपूर्णस्य निर्वापार्थस्य शकटस्य दक्षिणत आसीनः प्राचीनावीती एतं (एवं Cod.) पितृयज्ञार्थं हविर्गृह्णीयात् । ततस्तस्माद्धविर्ग्रहणस्थानात् । ऐष्टिकहविष (ऐष्टि° Cod.) इव फलीकरणस्य त्रिर्व प्रसक्तमपवदितुं सकृत्त्वं विधत्ते । हि यस्मात् सकृदेकवा-

मेव पराञ्चः पराञ्चो गताः प्रेताः पितरोऽभवन् न तेषां पुनरावृत्तिरस्ति अतस्तेषां सकृच्च-मसाधारणो धर्मः ॥९॥ सकृत्फलीकृतांस्तण्डुलान्स्थाल्यां प्रक्षिप्य तं चरुं दक्षिणाग्नौ श्रपयेदि-त्यर्थः उद्वासनात्प्रागेव तस्मिंश्चरावभिघारणं विधत्ते तस्मिन्निति अधिश्रिते अग्नेरुपरि स्थापिते एतस्मिंश्चरौ पत्नी सत्याज्यं प्रत्यानयति प्रतिक्षिपति । देवेभ्यो यदाज्यं देयं तदासिनैव दीयते मनुष्येभ्यो देयं यत्तेषां पुरस्तादासनपात्रेषूद्धरन्ति उद्धृत्य पुरतः स्थापयन्ति पितॄणां तु एव माधिश्रितावस्थायामेव चरौ आज्यमवनेयम् (चरौ अज्य° Cod.) ॥१०॥ चरुमालोड्य येन का ष्ठेन गृहीत्वा क्षयते तन्मेक्षणं तदभ्यादानं (? °दभ्रा° Cod.) स्विष्टकृदासनं अस्य होमस्य स्विष्टकृत्स्थानीयम् । अथ पिण्डप्रदानाय स्थानविशेषं तत्संस्कारं विधाय प्रशंसति अथेति दक्षिणाग्नेरुत्तरेण देशे स्फ्येन (स्पचेन Cod.) सकृदुल्लिखति एकयत्नेन दक्षिणाप्राचीं लेखां कुर्यात् तदुल्लिखितं स्थलं वेदिभागनं वेदिस्थानीयं तत्कार्यकारमित्यर्थः ॥१३॥ उल्लिखितदेशस्यालेऽङ्गारनिधानं विधत्तेऽथेति परस्तात् पश्चिमान्विप्रकृष्टे पर्यन्ते । विमथ्नीरन् अपहरेयुः ॥१४॥ असःशब्दस्थाने सम्बुद्ध्यन्तं पित्रादीनां यथाक्रमं नाम निर्देष्टव्यम् हे यज्ञशर्मन् मम पितः अवनेनिक्ष्व दास्यमानं पिण्डं भोक्तुमात्मीयौ पाणी शोधयेति । अशिष्यते भोक्ष्यमाणाय ॥१५॥ सकृदाच्छिन्नानि एकयत्नेन छिन्नानि (?) उपमूलं मूलसमीपे दिनानि खण्डितानि बर्हींषि पितृयज्ञार्थानि भवन्ति एवंगुणविशिष्टानि बर्हींष्याहर्तव्यानीत्यर्थः ॥१७॥ दक्षिणा दक्षिणात उल्लिखितप्रदेशे तानि बर्हींष्युपस्तृणाति । तत्र तस्मिन्बर्हिषा स्तीर्णे देशे पिण्डान्दद्यात् तत्र प्रकारविशेषमभिनयेन विधत्ते स वाऽइतीति इति अनेन प्रकारेण अङ्गुष्ठतर्जन्योर्मध्येन पित्र्येण (? पाण्यन Cod.) तीर्थेनेत्यर्थः देवमनुष्यगामप्रदानके दानं तद्विपरीत्यकथनेनोपपादयति इतीव वाऽइति इतीव अनेन खलु प्रकारेण अङ्गुल्यग्रेण देवतीर्थेन (? दवार्थेन Cod.) देवेभ्यो हवींषि जुह्वति मनुष्येभ्यस्तु (? स्य Cod.) यथायोगं भोक्तव्यमन्नमुद्धरन्ति उद्धृत्य पात्रान्तरे स्थापयन्ति न तु तत्र देवपित्रादितीर्थविशेषोऽपेक्षितः ॥१८॥ शाखान्तराभिमतमन्त्रशेषनिरासार्थ एवकारः । पित्रन्वाभावनां यक्ष्यन्निर्दिष्टानां तेषां स्वयं पिण्डदाता सहभावी भवति । तथा च एव एषा (येषां?) स्वयं [सह]भावी तेभ्यः पिण्डदाने स्वात्मानं पिण्डं दत्तवान्भवति । तस्मादित्यादि अनेन हि क्रमेण पितृत्वं प्राप्ताः प्रथमं प्रपितामहः पश्चात्पितामहस्ततः पितेति इमं क्रमं परित्यज्य पिण्डदाने इतः पितॄन् आरभ्य प्रपितामहान्तं पराक्च पराचीनं पिण्डान्दद्यात् यतस्ते पितरः सकृत्त्वपराक्त्वधर्मयुक्ताः ॥१९॥ पराङ्मुखाः सन्पिण्डाभिमुख्यं विहाय (?) पर्यावर्तेत । पर्यावर्तनकालस्य परिमाणं विधत्ते स वाऽइति याव-त्समनं ग्लानिर्भवति पश्चात्तमाह स वाऽइति द्वादशक्षणात्मको यो मुहूर्तसंज्ञकः कालः एवकारः पूर्वोक्तकालव्यवच्छेदार्थः ॥२१॥ उपपल्ययस्य पिण्डसमीपं परिप्राप्य ॥२२॥ नीविः परिधानीयस्य वाससो दशा तामुद्वह्य विस्रंस्य । अतश्च पितर इति वसन्तादृतुषु प्रमीतस्य तत्तदनुरूपप्राप्तिस्तादात्म्यव्यपदेशः तथा चान्यत्र श्रूयते यस्मिन्नृतौ पुरुषः प्रमीयते सोऽस्यामुष्मिँल्लोके भवति यदि वसन्ता(!) प्रमीयते वसन्तो भवतीत्यादिना । नमस्कारमन्त्रो निगदव्याख्यात इत्यभिप्रेत्य तद्रूपमुपादाय व्याचष्टे गृहान्न इति । पिण्डशेषस्याघ्राणं विधत्ते अथेति अवघ्राणं पिण्डान्पात्रे प्रत्यवधाय प्रतिक्षिप्य कर्तव्यं तथावघ्राणं यजमानस्य स्वकीयो

ऽग्नः। स्तीर्णस्य बर्हिषः प्रतिपत्तिं विधत्ते अग्नाविति अभ्यादधाति प्रक्षिपति। उल्मुकस्यापि संसर्जनं विधत्ते पुनरिति ॥२४॥२॥४॥

अथ विधित्सिताया आग्रयणेष्टेर्मतभेदेन प्रयोजनं दर्शयंस्तावत्कहोलस्य (!) मतमुपन्यस्यति तद्ध इति। अयं व्रीहियवाद्योषध्यात्मको रसः। अस्य रसस्य कर्मणि षष्ठी इमं रसं देवेभ्यः प्रथमं हुत्वा अथानन्तरं हुतशिष्टमिममश्नाम भुञ्जामहै ॥१॥ केवलमनाशनेन (!) ता इमाः सर्वाः प्रजाः पराबभूवुः पराभूता अभवन्। I do not know how to explain the नेत्: all the mss. of the text give it ॥२॥ यज्ञेनैवेति निश्चित्य एषां मनुष्यादीनां यत्कल्पं कल्पनीयं सम्पादयामास तत् [अ]कल्पयन्। न केवलं देवा एव अपरोऽप्येवमेवाकल्पयन् ॥३॥ आतिरभिगन्तव्याधिभूतः पदार्थः तमञ्जामहै धावाम ॥४॥ पुराणानां पुरातनानां व्रीहीणां सम्बन्धिनं तं वैश्वदेवं चरुं कुर्यात्। नेत् क्षत्रियजातेरुपरि वैश्यजातिं तत्समवेनारोहयाणि आचूर्ता करवाणि ॥७॥ अथ तस्यामेवाग्रयणेष्टौ तृतीयं द्यावापृथिव्यं हविर्विधातुमाह तऽउ इति। नवधान्यरूपं हविरनयोर्द्यावापृथिव्योः रसः। तस्य इयं भूमिरेव कपालम् ॥८॥ सर्वेषु यागेषु स्विष्टकृद्यागोऽन्वाभक्तोऽनुप्राप्तोऽस्ति शेषात्स्विष्टकृतेऽवद्यतीतोष्टशिष्टप्रतिपत्तित्वेन तस्य विहितत्वात् अत्रैककपालं पुरोडाशं सर्वहुतमेव जुहोति हविरन्तरवदग्नि (?) ऽग्नये ना[व]द्यति अतोऽस्यैककपालस्य स्विष्टकृद्यागाभावात्सैव परिचक्षा निन्दा। दोषान्तरमप्याह उतो हुत इति अपि च अग्नौ हुतः सन्नेककपालः पुरोडाशो यदि पर्यावर्तेत ॥९॥ तत्र विषये आहुर्ब्रह्मवादिनः कथयन्ति अयमेककपालः पर्यावृत्तोऽभूत् तेन पर्यावर्तनेन राष्ट्रमेव पर्यावृत्तं मोहिष्यति मूढं भविष्यतीति। आहवनीयो हि सर्वाहुतीनामाधारभूतः तत्प्राप्तेः पूर्वं पर्यावर्तने दोषः तदुत्तरकालं तु अपि दश कृत्वो दशवारं पर्यावर्तेत तत्रादरो नैव कर्तव्यः देवतोद्देशेन हविषश्चादितद्धारे (? धारे Cod.) प्रक्षिप्तत्वात्। तस्मात्स्विष्टकृद्यागाभावकृतैव निन्दा परिशिष्यते तत्परिहाराय पक्षान्तरमाह यदीति यदि चान्ये शाखिनो वदन्ति को नाम तदुक्तदोषसंधानं कर्तुमुपेयादुपगच्छेत् अतो दोषसहित एककपालपक्षः परित्याज्यः किं तर्हि द्यावापृथिव्यस्य यागस्य द्रव्यम् तदाह तस्मादिति यदेतद्ध्रुवाख्यमाज्यं (? ध्रुवाज्यस्यमाज्यं Cod.) सर्वयज्ञमाधारणं तस्यैव सकाशादादाय द्यावापृथिव्यौ यजेत। आज्यस्य द्रवद्रूपयोगात्प्रत्यक्षरसत्वम् व्रीहियवादेस्तु धान्यस्य काठिन्यपरोक्षत्वम्। मेधेनेति सारभूतेनेत्यर्थः ॥१०॥ आलिशन्त अभक्षयन् लिश अल्पीभावे इत्ययं धातुरत्र तृणादेरल्पीभवनहेतौ भक्षणे वर्तते ॥११॥ किल्विषं रोगनिदानं पापम् ॥१२॥ अग्रियमिवेति अग्रे भवमग्रियम् अग्राद्घकौ चेति (अघाघ्रको चेति Cod.)। ईजानानीजानयोराग्रयणविषयां व्यवस्थां दर्शयति स यदिति यदि स यजमानः ईजानः सोमयागेनेष्टवान्स्यात् केवलं हविर्यज्ञयाजी सन्दर्शपूर्णमासाभ्यामेव यजेत अथानन्तरमेव एतेनाग्रयणेन यजेत न प्रागित्यर्थः [दर्शपूर्णमासायागपक्षे तु to add?] किं तर्हि तदा कुर्यादिति तदाह यथु इति यदि तु दर्शपूर्णमासादिभिरनीजानोऽनिष्टवान्स्यात् तदा स यजमानः चातुष्प्राश्यं चतुर्भिर्ब्राह्मणैः प्राशितव्यमोदनमन्नं दक्षिणाग्नौ पक्त्वा ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् (दद्या Cod.) ब्राह्मणाश्च तं भुञ्जीरन् ॥१३॥ ब्राह्मणभोजनस्यापि यागोत्पादकत्वमुपपादयति दया वा इति। तत्तथा सति यथा

वषट्कारेण देवेभ्यो दत्तं स्वाहाकारेण हुतं च भवति एवमेवास्यानीजानस्य यजमानस्य एतद्ब्राह्मणभोजनं भवति । यागऽइव भोजनेऽपि दक्षिणादानं विधत्ते तत्रोऽइति । केचिन्नवाग्रयणेष्टावधिकृतस्यानीजानस्य नवधान्येनाग्निहोत्रहोममभिधीयते (!) अत एव सूत्रितं कात्यायनेन (४. ६. ११.) नवैः सायं प्रातरग्निहोत्रहोम इति आपस्तम्बेनाप्युक्तम् अपि वा नधानां यवानां सायं प्रातर्जुहुयादिति तदत्र निराकरोति नाग्निहोत्रऽइति अग्निहोत्रकर्मणि भवं हविर्न जुहुयात् यदि जुहुयादिन्द्राग्न्यादीनामाग्रयणदेवतानामग्निहोत्रदेवतया (तया Cod.) सह समर्दं कलहं कुर्यात् ॥१४॥३॥४॥

आवृत्तिगुणविकृतो दर्शपूर्णमासयो[र्]प्रयोग एव दाक्षायणयज्ञः तं विधित्सुराख्यायिकामाह प्रजापतिरिति ॥१॥ एके शाखिनः । एष एव खलु प्रजापतिर्वसिष्ठो नान्यः (?) सर्वश्रेष्ठत्वात् ॥२॥ श्वैक्नः श्विक्नस्य पुत्रः । स एतामिति (!) एतं प्रतीदर्शं स इति व्यत्ययेनैकवचनम् (!) ते तत्रत्या (?तत्तत्र° Cod.) जनाः प्रत्यासुः केनचित्कारणेन प्रतिचिक्षिपुः तेन च दाक्षायणयज्ञेनेष्टे सति तेषां जनानां विवचनं विशिष्टवचनं पक्षपातवचनमेवास अस्मिन्बहुमानं कृतवन्तः ॥३॥ सृञ्जयपुत्रः सुप्ना नाम । तत्तस्मात्कारणात् एतत् एतर्हीदानीमपि निर्वचनं निरन्तरवचनमस्ति व्यवहारलोके विद्यते ॥४॥ सुतर्वेः पुत्रो देवभागो नाम ॥५॥ पर्वतो नाम कश्चित् तस्य पुत्रः पार्वतिः । असपत्नानुपबाधा शत्रुभिरबाधिता ॥६॥ तप्तं पयो दध्ना संस्कृतं सत्पयस्या भवति ॥१०॥ अस्य दाक्षायणयज्ञस्य सोमयागरूपतां प्रतिपादयति अथेति । अमुमुपवसथऽइति सुत्यादिवसात्पूर्वमहरुपवसथः । प्रकरणान्तरे विहितत्वेन विप्रकर्षादमुमिति विप्रकृष्टवाचिना अदःशब्देनाग्नीषोमीयस्य पशोः परामर्शः ॥११॥ इत्थं दाक्षायणयज्ञस्य सोमयागसाम्यं सम्पाद्य तत एव हेतोः फलसाम्यमाह स पौर्णमासेन चेति ॥१४॥ प्राणापानरूपयोरग्नीषोमयोर्दविषा तृप्तयोर्निष्क्रमणाद्धि वृत्रो मृतः तथा चाम्नायते तस्माऽऽजभ्यमानादग्नीषोमौ निरक्रामतां प्राणापानौ वाऽएताविति ॥१५॥ अभिषुणोत्येवैनमिति पूर्वेद्युः कर्तव्याभिषवस्थानीयोऽयमग्नीषोमीययाग इत्यर्थः । तीव्रीकरोति तीव्रमतिशयेन मदकरं करोति ॥१६॥ सांनाय्यभाजना सांनाय्ययागस्य स्थानभूता ह्यमावास्या । एनं सोमम् । स एष चन्द्रः प्रतिपदि पश्चाद्दृशे कलारूपेण दृश्यते ॥२०॥ तस्य वाजिनहोमस्य कालं विधातुं स्तौति स वाऽइति । यज्ञस्य पश्चाद्भागे प्रस्तरपरिधिप्रहरणोत्तरकाले वाजिनहोमः कर्तव्यः । अध्वर्युरग्रे प्रथमं प्रागेव प्रागपवर्गमित्यं वाजिनं जुहोति अग्ने वीहीति यदा होतानुवषट्करोति तदा स्विष्टकृत्स्थानीयं वाजिनशेषमुत्तरपूर्वस्यां दिशि जुहोति ॥२३॥ हुतशिष्टेन वाजिनेन दिग्व्याघारणं विधत्तेऽथ दिश इति ॥२४॥ एवं च सति एतद्वाजिनमृत्विजः सोममेव सोमसदृशमेव कुर्वन्ति ॥२५॥४॥४॥

अथ चातुर्मास्यानि विधित्सुस्तत्र वैश्वदेवस्य प्रजासृष्टिहेतुतामाख्यायिकया प्रतिपादयति प्रजापतिरिति ॥१॥ यस्मादग्रे एवमासीत् तस्मात्कारणादुक्तमर्थजातमृषिणा मन्त्रेणाभ्यनूक्तं प्रतिपादितम् [ऋक्सं° ८.१०.१४.] । अत्याममृत्यर्यं विनाशम् । अर्कमर्चनीयमग्निम् ॥४॥ अथानन्तरमेव यज्जायते तदेव जायते अभ्युदजायमानं (? °दाज° Cod.) क्षिपद्यते ॥७॥ अदयन्ति भाजयन्ति ॥६॥ आयतनं स्थानम् । मारुतस्तु इति तुशब्दः पयस्यायागस्य न्यायप्राप्तं षष्ठस्थानत्वं व्यावर्तयति मारुतः सप्तकपाल एव षष्ठोऽनुष्ठेय इत्यर्थः । अनिषेधा (!) इव अ-

निषेधुकः (!) नियन्तृरहिता इव । विमथिष्यामः हिंसिष्यामः ॥१२॥ यदि तु स्वतन्त्रेभ्यः प्रतिपादिके याज्यानुवाक्ये न लभते तदा स एव प्रागुक्तः केवलमाहुत एव यागो भवति ॥१४॥ दध्ना संस्कृतः पयोविकारः पयस्या असौ चामिक्षाशब्देनान्यत्राप्याम्नायते तप्ते पयसि दध्यानयति सा वैश्वदेव्यामिक्षा वाजिभ्यो वाजिनमिति ॥१५॥ अग्निर्मं हविर्विधत्ते अथेति ॥१७॥ तत्र यानि वैशिष्ट्यकाण्यङ्गानि तानीदानीं विधातुं प्रतिजानीते अथात आवृदेवेति आवृच्छब्दः प्रकारवाची चोदकप्राप्तायामितिकर्तव्यतायां प्रकारविशेषः कथ्यते । अग्निमन्थनादेर्वैशिष्ट्यकस्याङ्गस्य विधास्यमानत्वात्तत्सहवाचितमुत्तरवेद्यावपनमपि (? °त्सहवचि° Cod.) प्रसक्तं निषेधति नोपकिरतीति सत्यां ह्युत्तरवेदौ तत्रानुष्ठीयमानमेतत्कर्म तया निरुद्धगति स्यात् तदभावे तु तत्कृतनिरोधाभावात्क्रियमाणं कर्म विसृष्टं व्यापनशीलमसङ्कं भवेत् अत एव परिच्छेदाभावात्सर्वं कृत्स्नं सम्पूर्णमसत् कात्स्न्र्यादिश्वदेवसम्बन्धयोगोऽप्यसत् न ह्यसर्वस्य सर्वदेवसम्बन्धो घटते अतो विसृष्टत्वादिसिद्धये उत्तरवेदिर्न कार्येत्यभिप्रायः । बर्हिराहरणे विशेषं विधत्ते त्रेधेति त्रेधा त्रिविधं बर्हिः प्रथमं संनह्य तदेव पुनरेकधा एकविधं संनह्यति । तस्मिन्नेव बर्हिषि धर्मविशेषं विधत्ते प्रस्व इति प्रसुवते फलानीति प्रस्वः पुष्पिताङ्कुराः (°रा: Cod.)। प्रसूतयुक्तानां कुशानां प्रस्तरत्वेन ग्रहणं विधत्ते तमिति तैः प्रसूभिः कुशैः प्रस्तराख्यं मुष्टिं सम्भरेत् ॥१८॥ प्रकृतितोऽप्राप्तकालविशिष्टमग्निमन्थनं (? °प्रचातकालचिशि° Cod.) विधत्ते आसाद्येति प्रकृतिवद्धविरासादनात्तं कृत्वाग्निमन्थनं कुर्यात् ॥१९॥ चोदकप्राप्तानां प्रयाजानां संख्यान्तरमाह नवेति ॥२०॥ चोदकप्राप्तस्य समिष्टयजुषोऽपि संख्यान्तरमाह त्रीणीति । तद्धि प्रकृतेर्व्यायो भवति प्रकृतौ (त्यै Cod.) प्रयाजानां पञ्चत्वादनुयाजानां त्रित्वाच्चास्य । यजमानस्य गोष्ठे प्रथमं जातः प्रथमजः ॥२१॥१॥५॥

विधित्सितस्य वरुणप्रघासाख्यस्य द्वितीयस्य पर्वणो वरुणपाशविमोचनहेतुत्वमाख्यायिकया प्रतिपादयंस्तद्विधिमुपनयति (धिमुन° Cod.) वैश्वदेवेनेति पुरा वैश्वदेवयागेन प्रजापतिना सृष्टाः प्रजाः वरुणसम्बन्धिनो यवान्प्रजुर्भक्षयामासुः तस्माद्वरुणसम्बन्धियवप्रघासनात्प्रजा वरुणप्रघासाः तत्पाशगृहीतानां तासां पाशविमोचनाय क्रियमाणा यागा अप्युपचारेण वरुणप्रघासाख्याः संजाताः ॥१॥ वैश्वदेवानन्तरं चतुर्थे मासि सम्पूर्णे सति ॥४॥ वैश्वदेवपर्वण्यादितो यान्याग्नेयादीनि पञ्च हवींषि तान्यत्रापि ॥७॥ अध्वर्युकर्तृकायामुत्तरस्यां वेद्यां प्रतिप्रस्थातृकर्तृकायां दक्षिणस्यां च द्वे पयस्ये हविषी भवतः ॥९॥ उभयोः पयस्ययोः करीराणि प्रक्षिपेत् मधुराः फलविशेषाः करीराणि तानि चोत्तरापथे प्रसिद्धानि । कं सुखम् ॥११॥ शमीपलाशानि शम्याः पर्णानि ॥१२॥ अतुषान् तुषरहितान् । करम्भपात्राणि पिष्टचूर्णाः (? प्रष्टचू° Cod.) करम्भाः तन्मयानि पात्राणि ॥१४॥ यद्नैलकोरिति (!) एलको (!) मेषः तत्सम्बन्धरहिता अनैलक्य ऊर्णाः कंबलोपादानभूतानि तज्जातीयरोममयाणि सूत्राणि । प्रणिज्य प्रक्षाल्य । कुशमया एवोर्णाः ॥१५॥ तावध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ उभौ ॥१७॥ प्रतिपरैति निवर्तते पत्नी यत्रास्ते तं देशं प्रति गच्छेत् । केन जारेण चरसि वर्तसे । अन्तःशल्या शरीरमध्ये दुश्चरितजनितेन पापरूपेण शल्येन युक्ता । प्रतिजानीत प्रतिब्रूयात् ॥२०॥ एतयैव प्रसूतः होष्यमाणं करम्भपात्रलक्षणं हविर्भाक्तमाह्वयति ॥२१॥ स्रुक्त्रुचादिपात्रं विहाय शूर्पेणैव तानि जुहुयात् तेन हि शूर्पेण लुरापवनद्वारा (?) अन्नं क्रियते ॥२३॥ स्रुवाघारहोमादेः (?)

पूर्वभावित्वं करम्भपात्रहोमस्य विधत्ते पुरेति यज्ञो वषट्कारप्रदानो यजतिचोदित आग्नेयादिः आहुतयः स्वाहाकारप्रदाना जुहोतिचोदिताः । अहुतं होमसंस्काररहितमदन्ति भक्षयन्ति अहुतादः । मरुतां वैश्यजातित्वेन । विमेथिरे विलोलयन्ति स्म संश्लेषितवन्तः । पाशविमोचनात्प्रागेव विमथ्नते संविश्लेषयन्ति (!) तस्माद्वरुणपाशविमोचनार्थाद्यज्ञादाहुतिभ्यश्च पूर्वमेव करम्भपात्राणां होमेन मरुतां शमनं युक्तम् ॥२४॥ तेनेन्द्रेण निषिद्धाः निवारिता मरुतो भवेयुः ॥२६॥ हे इन्द्र अत्र एषु पृत्सु नोऽस्मदीयाः प्रजाः मो मा उ हिंसीः हे बलवन्निन्द्र देवैः मरुद्भिः सहितः ते तव अवयाः अवयजमानरूपकरम्भपात्रहोमोऽस्ति यव्या यवमयैर्हविर्भिर्हविष्मतो यस्येन्द्रस्य मरुतो देवाः (!) अनुचराः (!) गीः स्तुतिरूपा वाक् वन्दते स्तौति ॥२७॥ हे यजमानस्यामात्या ऋत्विजश्च यूयं यजमानस्य गृहान्पत्न्या सह भवन्तः प्राकृत अन्यस्माद्देशात्पत्न्यासनलक्षणात् ऊढया (!) आहवनीयसमीपं प्रापितया पत्न्या सह खल्विदानीं वर्तन्ते । यज्ञस्यापरभागेऽवस्थितां तामेतदेतर्हि प्राचीं प्रागञ्चन्तीं पूर्वभागसम्बन्धिनीं यज्ञं प्रासीषदत् प्रापिपत् प्रतिप्रस्थाता ॥२८॥ संमृजन्ति एकस्मिन्नप्याग्नीध्रे पूजार्थं बहुवचनम् । स्रुच आदायेति अध्वर्युप्रतिप्रस्थात्रोरुभयोरपि प्रत्येकं जुह्वुपभृतौ स्तः तदभिप्रायेण स्रुच इति बहुवचनम् ॥३०॥ ध्रौवस्याज्यस्य चतुरवदाय ॥३१॥ उपास्ते उपविशति आ पयस्याप्रचरणाकालात् ॥३५॥ कृत्स्नं मेषं स्रुचि अवदधाति ॥३७॥ प्रधानयागानन्तरमनुष्ठेयं स्विष्टकृदादिप्रयोगजातं सर्वमनुक्रमति अध्वर्युरेवाहाययऽइत्यादिना अनुब्रूहीति स्विष्टकृद्यागस्य पुरोऽनुवाक्याप्रैषः अनुष्ठितं प्रधानयागं न्यूनातिरेकदोषपरिहारेण स्विष्टं शोभनयागं करोतीति स्विष्टकृत् ॥३९॥ इडां समवदाय सर्वेभ्यो हविर्भ्यः सम्भूयैकस्मिन्निडापात्रे अवदधित्यर्थः (?) अतिप्रजिहीते उत्तरां वेदिमतिक्रमय्य (? °मैध्य Cod.) तदिडापात्रं प्रगमयेत् ॥४०॥ अथाध्वर्युरिति इडोपह्वानादिकं प्रकृतिवदेव कृत्वा अनुयाजार्थमभ्यनुज्ञापकमिमं प्रैषमध्वर्युरेव ब्रूयात् । पृषदाज्यं दधिमिश्रमाज्यम् पृषदाज्यधानीगतं पृषदाज्यं जुह्वामर्धमासिच्य शिष्टमाज्यमुपभृत्यानयेत् । देवान्यजेति प्रथमोऽनुयाजप्रैषः ॥४१॥ समुल्लुम्पतः समुच्छिन्नन्तः । अनुप्रहरतः स्वस्वप्रस्तरमग्नौ प्रक्षिपतः ॥४२॥ प्रतिपरेत्य आहवनीयदेशात्प्रतिनिवृत्य गार्हपत्यसमीपं गत्वा । उपास्ते तूष्णीमुपविशति ॥४५॥ यजमानयोर्यजमानपत्न्योः । क्षामकर्षमिश्रं क्षामोऽतिपाकेन दग्धः पात्रे संसक्तः (? सस° Cod.) कषि विलिख्यत (?) ऽइति कर्षः क्षामश्चासौ कर्षश्चेति क्षामकर्षः तेन मिश्रं हविरादाय अवभृथमुदकं प्रति यन्ति एतत् [हि] क्षामकर्षमिश्रं हविः वरुण्यम् । सौमिकावभृथवत्प्रसक्तसामगानं निषेधति तत्र न सामेति न खत्र वरुणप्रघासे साम्ना किमपि प्रयोजनं क्रियते । अवभृथसमीपमभ्यवेत्य हविरुपमारयति अप्सु प्रक्षिपति ॥४६॥ काममिति स्नानानन्तरमन्ये वाससी परिधापयेत् ॥४७॥ उष्ट्वा वापयित्वा । वरुणप्रघासार्थं निमित्तायामुत्तरवेद्यां यदग्निहोत्रहवनं न तद्युज्यते यस्मादेवं तस्मात्कारणात् वरुणप्रघासस्थानादुद्वसानं [निष्क्रमणं] कर्तव्यम् । दर्शपूर्णमासवच्चातुर्मास्यानामनुष्ठानबाहुल्याभावादुत्सन्नयज्ञत्वमतस्तेषामप्रतिष्ठितत्वेन तदनुष्ठाने यजमानस्याप्यप्रतिष्ठा सम्भाव्येत अतस्तस्य प्रतिष्ठायै स्वयंप्रतिष्ठितः पौर्णमासयागः सम्पद्यते ॥४८॥२॥५॥

अथ साकमेधाख्यस्य विधित्सितस्य तृतीयस्य पर्वणः पापरूपशत्रुक्षयहेतुत्वं वक्तुं वृत्तान्तं संकीर्तयति वृत्रणेति । अनूचीनं नैरन्तर्येण वर्तमानमहरनूचीनाहम् ॥१॥ मेधः सारम् ।

क्षीरौदन इति पयसि तण्डुलान्प्रक्षिप्य श्रपणे सति क्षीरेण संस्कृत ओदनो निष्पद्यते । अलवार: सारांशो मेधशब्दार्थ: ॥४॥ तस्य गृहमेधीययागस्य आवृत् क्रियाप्रयोग: क्रमोऽभिधीयते । सांतपनीयेष्टौ (? °निष्ठौ Cod.) या वेदिर्बर्हिषा स्तीर्णाभूत् गृहमेधीयस्यापि सैवोपकरोति । इध्मस्य स्थाने शकलानेव संमृज्य परिधिभि: सह तान्सादयेत् ॥५॥ पिशीलशब्द: शरावबाची । एनं चरुं द्वेधा विभज्य तयोर्निदध्यात् । पात्रस्थयोस्तयोरोदनयोर्मध्ये सर्पि:पूर्णावटौ कृत्वा ॥६॥ तत्रदानीमेव प्रतिवेशं (श Cod.) समापनार्थं प्रतिनिधिवेन (? धेवेन Cod.) निवेशनस्थानं प्रतिवेश: तत्स्थानीयमाज्यं दक्षिणामाज्यस्थाल्यामधिश्रयेत् (? तास्ताबाज्य° Cod.) । सोष्ममेवेति यस्यां स्थाल्यां चरु: श्रप्यते तत्सहितमेव ॥११॥ अनिरशितां शेषसहितां कुम्भीं पात्रान्तरेणापिधाय । हविषा पूर्णा यस्मिन्कर्मणि तत्पूर्णादर्वम् ॥१६॥ पूर्णदर्वाख्यस्य कर्मण: कालं विधत्ते अथेति प्रातरग्निहोत्रे हुते वाहुते वा कुम्भ्या: सकाशात् दर्व्या आधानेनोपहत्ति गृह्णीयात् ॥१७॥ साकमेधेषु प्रधानभूताया महाहविराख्याया इष्टेरारम्भं प्रतिजानीते अथात इति । वरुणप्रघासतन्त्रं तत्रातिदिशति तद्यथेति तस्य पूर्वोक्तस्य [महाहविषो] वरुणप्रघासस्य हविषो यथानुष्ठानं तथैव महाहविषो वक्ष्यमाणस्यापि ॥२०॥ ३॥५॥

अथ तस्य महाहविष: प्रयोगक्रमं विधित्सु: प्रागेतेन देवैर्विजितं (? प्रागेतैर्विदिद्वा Cod.) प्रति[पादयति] महाहविषा हेत्यादिना ॥१॥ वरुणप्रघासवत् ॥२॥ ॥११॥४॥५॥

अथ पितृयज्ञं विधित्सु: पितृणामुत्पत्तिमाह महाहविषा हेति । यानेवासुरा अघ्नन् अमारयन् ॥१॥ अत्रास्मिन्कर्मणि अस्य यजमानस्यात्मन: स्वस्य अनुचरणेन (!) अनुगमनेन च यदेव प्राणिजातं हन्यते वा ताड्यते यद्वा मोघते मिद् हिंसायाम् ॥३॥ इत्येव एवमेव ॥५॥ तस्या: पयसि प्रक्षिप्तो मथितो धानाचूर्ण: एकशलाकया एकयैव शलाकया एकवारमालोलितो हविर्भवति ॥६॥ पक्केन पाकसंस्कृतेन चरुपुरोडाशादिहविषा देवेभ्यो दत्तेन केवलं हविर्यज्ञयाजिन एव सन्त: ॥७॥ चतस्र: कोणा यस्या: सा चतु:स्रक्ति: ॥१०॥ पूर्वस्यां दिशि आहवनीयसमीपे प्रत्यङ्मुखा: सन्तो देवा मनुष्यानभि (°तृतो Cod.) यजमानानभिलक्ष्य उपागता भवन्ति तस्मात्कारणात्तेभ्यो देवेभ्य: प्राङ्मुखस्तिष्ठन्नध्वर्युर्जुहोति ॥११॥ तत एव तस्या वेदे: सकाशादेव सोऽध्वर्यु: प्राक् प्राच्यां दिशि स्तम्बयजुर्हरेत् । तस्या वेदे: परिग्रहमभिनयेन (प्रतिग्र° Cod.) दर्शयति अथेत्येवाग्रऽइति अग्रे प्रथममित्येवमेव पश्चाद्भागे दक्षिणापवर्गं रज्ज्वा परिगृह्णीयात् । हार्यं हरणीयम् ॥१२॥ यावद्बर्हि: प्रस्तरभाजनं प्रस्तरस्य योग्यं पर्याप्तं भवति तावत्परिशिनष्टि अवशेषयेत् । प्रसलवि प्रदक्षिणम् । अन्ववागात् अनुप्राप्नोत् । अपोदेति अपगच्छति ॥१५॥ इत्यादित्यभिनयदर्शनो (°ने ?) अनेन प्रकारेण ब्रह्मयजमानौ आहवनीयस्य पुरतो गत्वा अप्रदक्षिणं पर्यापत्य (!) पितृयज्ञवेदे: पश्चाद्देशं परीत: परिक्रामत: ॥१८॥ परिवृते परिवेष्टिते स्थाने ॥२०॥ अपबर्हिष: बर्हिश्चतुर्थ: प्रयाज: तद्वर्जं चतुर: प्रयाजान्यजेत ॥२१॥ व्यतिषक्तं परस्परसंसृष्टं यथा भवति तथा ॥२२॥ प्राशनपक्षमप्याह प्राशितव्यं त्वेवेति इडावदानं प्राशित्रावदानं च यज्ञान्तरवदत्रापि प्राशितव्यम् यस्येति इडां प्राश्नन्त्वा ब्रवीतो यस्य कस्यचिदात्मन: सम्बन्धिन्यग्नौ वैश्वानरे तज्जविर्जुहोति अत: प्राशने न दोष इत्यनेनाभिप्रायेण ॥२३॥ दास्यन् पिण्डदाता । अपसलवि अप्रदक्षिणम् ॥२४॥

स येमामिति इदंशब्देन उत्तरापरदिशमभिनयेन दर्शयति । हस्तगलेपं निमृष्टे निमृज्जीत ॥३६॥ देवसम्बन्धिनोऽस्य यजमानस्य देवान्परित्यज्य यत्पितृयज्ञाचरणं तेन देवानां मनसि क्रोधोऽभूत् पुनरावृत्याहवनीयोपस्थानेन तदौदासीन्यजनितमपराधं देवेभ्यो निह्नुते शमयति ॥३७॥ अपबर्हिषौ बर्हिः प्रथमोऽनुयाजः तद्वर्जितौ द्वावनुयाजौ यजति ॥४४॥ एतच्चतुःस्रक्त्यां वेद्यां स्तीर्णं बर्हिः परिधींश्चादाय युगपद्याग्नावनुसमस्यति प्रक्षिपति ॥४७॥१॥६॥

अथ विधित्सितानां त्रैयम्बकहविषां शल्यनिर्हरणहेतुत्वमितिहासेनोपपादयति महाहविषेति । तान्देवान् तस्माच्छल्यात् निरवृहत् वियोजितवतः निर्हरणे प्रकारमाह तान्व्यवृहनेति वृह्ह उद्यमने शल्यप्रोतांस्तानस्माच्छल्पादुद्धतवतः (°वृहत°?) ॥१॥ अक्ताः आज्येनाभिघारिताः । अभिमानुक इति पशुप्रभवेनाज्येन यदि रौद्रान्पुरोडाशानञ्ज्यात् ततः स रुद्र आज्यसम्बन्धद्वारा (रौ Cod.) तत्कारणभूतान्पशूनभिमंगुकः (!) अभिमन्तुं बाधितुं शक्तः स्यात् ॥६॥ बाधितं (ज्ञाधितं Cod.) शनैः परिकल्पितम् । अत एवोत्तामभियुक्तैः वटे वटे वैश्रवणः चर्वरे चत्वरे शिव (शिप Cod.) इति ॥७॥ पलाशवृक्षस्य पर्णेन ॥८॥ उर्वारुकं कर्कटीफलम् (!) ॥१२॥ भगस्य सौभाग्यस्य ॥१३॥ एतान्पुरोडाशानुत्क्षिपति यथा गौः पृथिवीनामैतत् पृथिवी तान्नोदाप्नुयात् यथा भूमौ न पतन्ति तथान्तरिक्षे पुनरञ्जलिना धारयेत् । निर्भिमिते निर्हरन्ति । पुनर्ग्रहणाशक्तौ स्पर्शनं विधत्ते तान्विलिप्सन्त इति लब्धुमिच्छन्तो लिप्सन्तः तद्विपरीता विलिप्सन्तः लब्धुमशक्ताः सन्तः भूमौ पतितांस्तान्पुरोडाशान्पश्चादुपस्पृशन्ति ॥१६॥ यत्र तृणमये आवपनं धान्यं वध्यते तन्मूतम् मूतमेव मूतकम् । वेणुमय्यां यष्ट्यामुभयतः बद्धा (? वधा Cod.) यद्वा कृपे उभयतः शिक्याभ्यामाबध्य (? भ्यामा Cod.) वेणुनिर्मितो भाजनयुक्तो दारुविशेषो वा पर्यायः कृपः (!) तस्मिन्नुभयतः उभयपार्श्वयोर्भिणवभाजनयोः तान्रौद्रानाबध्य । मूजवान्नामोदीच्यः पर्वतः । अस्मात्स्थानादन्ववाजेति अनुगमयति यस्मिन्यस्मिन्स्थाने अस्य देवस्य चरणं वर्तनमस्ति तत्स्थानमनुलक्ष्य । अस्य रुद्रस्य अत्रास्मिन्मूजवत्पर्वतसम्बन्धिनि परः परस्तादग्रे चरणं वर्तनं भवति । नितरां स्वापयत्येनम् कृत्तिर्मकृत्तिन सुखकरत्वात् ॥१७॥ अप्रतोक्षमप्रतोक्ष्य ॥१८॥२॥६॥

अथ शुनासीरीयं विधित्सुः तस्य शुनासीर्यस्य चतुर्थपर्वणः संवत्सरमलक्षणफलसाधनत्वं प्रतिपादयिष्यंस्तावदुपोद्घातत्वेन चातुर्मास्यानामक्षय्यफलसाधनत्वमाह अक्षय्यमिति । एतेन चातुर्मास्ययजनेन वसन्ताद्युत्वात्मक एव भूत्वा देवानप्येति चातुर्मास्ययाजी अपिगच्छति ॥१॥ तत्कुनम सुखनामैतत् सुखहेतुत्वाच्छुनमित्युच्यते । यो रस आसीत् सुखहेतुः सारभूतो ऽंशोऽभवत् तत्सीरमित्युच्यते ॥२॥ उक्तं वाक्यशेषमत्राप्यतिदिशति स बभ्रुरिति कृत्स्नस्य कर्मणः फलप्रतिपादनसमर्थं पूर्वं यं वाक्यशेषं या वै देवानामित्यादिकमत्रोचाम उक्तवन्तः स एव अस्यापि शुनासीर्यस्य हविषः स्तावकः उक्तविधयोरिव (°रेवा Cod.) वाक्यादित्यःतृतीयाद्यन्वितत्वादिति भावः ॥५॥ अभिलक्ष्य संजानते संज्ञानाना भवन्ति । अतः पयसः संमतिहेतुत्वात् विशिष्यानं साकमेधैर्विजितवन्तमेनं यजमानं श्रियै सर्वाः प्रजाः अभिसंजानाना अभिसंजानीरन् अनुमन्यन्तामिति अनेनाभिप्रायेण पयसः कारणम् ॥६॥ तत् तदानीं तदनन्तरकालमेव न यजमानः शुनासीर्येण यजेत ॥१०॥ सोमेन यक्ष्यमाणस्य पक्षान्तरमाह तत्रैक आहुरिति । तत्र खलु शुनासीर्यानुष्ठाने एके शाखिनो रात्रीरापपयिपन्ति अनेन च (!) यागेन

कतिचिद्रात्रीरातुमिच्छन्ति । आगामिनीभ्यां फाल्गुनीभ्यां युक्ता पौर्णमासी फाल्गुनी षष्ठ्यर्थे चतुर्थी फाल्गुन्याः पौर्णमास्याः पुरस्तात् यत् अदो विप्रकृष्टे उत् ऊर्ध्वं चन्द्रमाः अस्मिन्दृश्यत ऽइत्युदृष्टं शुक्लपक्षः तत् तत्र प्रथमाद्यन्यतमस्यां तिथौ शुनासीर्येण यजेत ॥११॥ अथानन्तरमेव सोमयागार्थं दीक्षेत कालविलम्बो न कार्यः । दैवान्मानुषाद्वा विघ्नाद्विलम्बेऽपि तस्यावधिमाह तमेति तं तमो (तमतो?) नानोज्ञानमपरा फाल्गुनी वर्पतयात् (!) । अयं च पक्षोऽधिकारिविशेषस्यैवेति निगमयति इति न्विति द्विविधो हि चातुर्मास्ययाजिनो सकृदनुष्ठायोत्सृजमानः पुनः प्रयुञ्जानश्च ॥१२॥ चातुर्मास्याङ्गभूतं वपनं मीमांस्यते अयात इति । परिवर्तनस्य परितः केशश्मश्र्वादीनां वर्तनस्य वपनस्य विकारो (विवारो Cod.) ऽधिक्रियते । निर्धयति रसं निष्कृष्य पिबति ॥१४॥ यत् यस्मात् परितः शिरो वर्तयते केशान्वापयति ॥१६॥३॥६॥

वैश्वदेवादिषु सर्वेषु परिवर्तनं सेतिकर्तव्यताकं विधित्सुस्तेषां त्रेषां वृत्रबधहेतुत्वं विजयहेतुत्वं च समानमिति प्रतिपादयति तदिति । तत् तत्रोक्तविषये साकमेधानामेव वृत्रबधहेतुत्वं जयहेतुत्वं चेति यदाहुः कथयन्ति तन्न तथा सर्वैरेव हि चातुर्मास्यैः वृत्रहननं विजयं च प्राप्तवन्तो देवाः ॥१॥ आषाढ्यादीन् ॥३॥ कार्त्तिक्यादीन् ॥४॥ त्र्येनीति त्रिषु स्थानेषु एतं (? एन Cod.) श्वेतं वर्णो यस्याः सा त्र्येनी वर्णादनुदात्तादिति [पा° ४. १. ३९.] एतशब्दात् ङीप् तकारस्य च नकारादेशः । श्याविन्नामकस्य मृगस्य लोम शललो उक्तलक्षणा सा वक्ष्यमाणपरिवर्तनहेतुत्वेन स्वीकार्या । लोहितवर्णः ताम्रमयः क्षुरः । शलल्या केशान्विभज्य क्षुरेण परितो वापयेत् (? वापेत् Cod.) ॥५॥ चातुर्मास्येनेष्टवन्तं यजमानमन्विष्यन्तो जनाः ब्रह्मलोकादर्वाचीनेषु लोकेषु न विन्दन्ति न लभन्ते ॥१॥४॥६॥ इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे माध्यन्दिनशतपथब्राह्मणभाष्ये द्वितीये काण्डे षष्ठो ऽध्यायः पञ्चमश्च प्रपाठकः ॥ ॥ समाप्तं द्वितीयं काण्डमेकपादिकानाम ॥ ॥

VARIOUS READINGS.

Adhyáya १. २. ४ पुरऽअक्ता Say. - १३ चिक्ये Say. - १६ °वत्रर्ह°. °वृक्ण° A., and व्यवत्समाद् (!). व्यवसेदुः Say. - १९ अनपरार्द्ध A. - ३. ३ भवति दे° A - ५ विद्धि A. - ४. २ °न्तद्वपि A. - ३ तं ना° A.B.*) - ५ मर्पिरासे° A. - ७ स सदेव°

---

*) B (Chambers 39) is not accented. — The readings of M (Mill) are marked but occasionally.

A. - ११ प्रत्युङ् A प्रत्यंङ् B. - २० तं वै तथैव A. - २५ °तन्वेकं AB. - २१ पुः A. —

Adhyâya २. १. १ जनयते यदग्निं A. - २ कृवीरुषि A. - ६ °येतेतयैव A. - १५ तस्माङ् A. - १६ प्रत्युग्यामिनो A: the printed accent under *pra* is an addition, but I am not certain if I have been right to do so. - २० °र्ष्ती° A. - २१ तन्वेक° AB. - २. १ यन्वेव and कृविर्यषं A. - ३ स स यावानेव. - ५ दृग्यान्वेव A. - ६ द्वैधा A. - ८ स्मैष A. स्मैषं B. दृषां Sây. - १३ श्रथेन वयं नेव A. - २० ऊचु। A., which might be indeed the correct reading. - २० न वदं ज्ञातू A. - ३. ४ यावक्षो - यावक्ष B. Sây. and second hand in M. I am not certain if I have been right to print यावत्सो; it is indeed maintained by A and M, but there are occurring here in A several instances, where either *ts* is written instead of *ch* (*dutsunâm*) and of *ç* (*âditso, puroḍâtsasya*), or in the contrary where *ts* is given by *ch* (*enachaha*) and by *ç* (*âsîçâkamedhair, tasmâçaurya*). - ४ उपत्ति° Sây. - ७ वर्षा व्हि A. - २० घ्रियेर् स्वाह्ना A °रंन्स्वाह्ना B, and °ऽस्पर्यां त्रु° AB. - २२ ङ्त्सु° A ङुस्कु° B. - ४. ४ °त्मन्येवा° B. Sây. - ६ योऽयं पवते तत A. - ८ तद्देषो A. - ११ स्तावः Sây.

Adhyâya ३. १. ३ The ल of ईलित is remarkable enough, as it is else in the Mâdhyandinaçâkhâ regularly given by ड. - १४ °ग्नग्नि A. - १५ यन्वेवि A. - २४ °मेवानु A, and this is the correct reading. २. ४ प्रातराक्रू° A. - ६ धूप्यत A. - ११ बल्बली° M. बल्वली AB. - ३. ६ संतस्य A. - ८ संमियते AB., and यदा यदेव A. (! instead of यदा-यदेव; the accent under the व is wan-

ting by a misprint). - ४.६ यदिंधि A. - ९ यन्पृष्ठ॰ A. - १२ एष तपाति A. - २३ नाविन्दन् Sây. - २८ यथैनं न A. - ३१ the Samhitâ (३.२६) reads सुम्नाय. - ३१ मुधि A. —

Adhyâya ४.१.६ and १२ तत्स्यत्वा AB. - २.४ अभीत Sây. - १३ सद्रूक्रोव A. - ३.१ कक्रोल॰ Sây. - १० व्यदोवंने A यदोवन्ये B. - ११ देवा। A. - १२ तन्नाह्वावोवितस्य A. - १३ अग्रियं Sây. - १४ वषट्कृतात् A (the correct reading is वषट्कृतात्). - ४.३ स एतं Sây. स ये तं A prima manu. - ३ विवचनमेव Sây. - ४ निवचनं Sây. - १८ ॰वैनह्रुं A. - २४ आदित्सो A. —

Adhyâya ५.१.५ The Riksamhitâ reads बृहद्. - ५ ॰प्यपते Sây. - १२ ॰निषेधा AB. - १९ ज्ञम्रिरे A. - २.३ and ७ प्रामुचत् A and this is the correct reading. - ८ नग्यथरत्पुण्यं (!) A. - १५ ॰नैलकोः Sây. - २४ शिश्रियरे A. - २७ निच्छिद्धा अस॰ A. - २८ ॰वयाः। A. - २९ ॰त्या सद्द भवति AB. - ३८ ॰स्यातुर्वा A. - ४५ ॰ज्योदिन्याधर्युः A. - ४७ भवतः A. - ३.१ ॰तैर्व्वेव A. - ११ संमार्ग्धयेतात् सोषमेव A., and शकलान्वामयते तावतो न्याद्धात्यथैतात् सोषमेव A. - १२ चपुराव्यस्या॰ A. - १७ The Samhitâ (३.४९) reads परापत. - ४.६ विजिग्यपान् A. - १० एतत्कर्म ज्ञातात् A. —

Adhyâya ६.१.१ ज्ञग्रात्। तेनो A. - ३ त्वेवेष AB. - ३ ॰त्मनोऽचरणेन A.B.M. त्मनोऽनुचरणेन Sây. - ३ मीया A. मीयते B. मीयते Sây. - १८ इहाग्य॰ A. - २० चरंति A. - २२ देवां३ऽआव्यपां३ऽआ॰ A. - २८ पुरोडात्मस्य A. - ३३ तमग्नीदूवेव A. - ३७ निह्नुते Sây. - ३९ वशां३ऽअनु A. - २.४ न्वेवेष and न्वेवास्य A, which seems indeed the correct reading, see ६.१.३. - १७ तां द्वयो॰ AB (Final n standing before any dental is almost regularly

given by anusvâra, whereas final anusvâra in the same case is expressed by n). - १७ श्रानध्यो॰ A. - १७ ॰ह्यस्मनृपां! A. - ३.२ श्चीरात्सीशाकमे॰ A. - ४ ॰तेर्व्येव A. - ६ विज्ञिग्यानमेनं Say. - ८ तस्माशीर्य A. - १२ तन्नानी॰ and ॰स्मादेतन्नानी॰ A. - ४.१ ॰त्तेर्व्येव and ॰र्वेर्व्येव A. - १ खलु A. —

ओम् । देवयजनं जोषयन्ते । स यदेव वर्षिष्ठꣳ स्यात्तज्जोषयेरन्यदन्यद्भूमेर्ना-
भिशयीतातो वै देवा दिवमुपोदक्रामन्देवान्वाऽएष उपोत्क्रामति यो दीक्षते स
सदेवे देवयजने यजते स यद्धान्यद्भूमेरभिशयीतावरतरऽइव हेष्ट्वा स्यात्तस्माद्यदेव
वर्षिष्ठꣳ स्यात्तज्जोषयेरन् ॥१॥ तद्वर्ष्म सत्समꣳ स्यात् । समꣳ सदविभ्रꣳशि स्या-
दविभ्रꣳशि सत्प्राक्प्रवणꣳ स्यात्प्राची हि देवानां दिगथोऽउदक्प्रवणमुदीची हि
मनुष्याणां दिग्दक्षिणतः प्रत्युच्छ्रितमिव स्यादेषा वै दिक्पितृणाꣳ स यद्दक्षिणा-
प्रवणꣳ स्यात्क्षिप्रे ह यजमानोऽमुं लोकमियात्तथो ह यजमानो ज्योग्जीवति त-
स्माद्दक्षिणतः प्रत्युच्छ्रितमिव स्यात् ॥२॥ न पुरस्ताद्देवयजनमात्रमतिरिच्येत । द्वि-
षन्तꣳ हास्य तद्भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते कामꣳ ह दक्षिणतः स्यादेवमुत्तरत एतद्ध
त्वेव समृद्धं देवयजनं यस्य देवयजनमात्रं पश्चात्परिशिष्यते क्षिप्रे हैनमुत्तरा दे-
वयज्योपनमतीति नु देवयजनस्य ॥३॥ तदु होवाच याज्ञवल्क्यः । वार्ष्णाय दे-
वयजनं जोषयितुमैम तत्सात्ययज्ञोऽब्रवीत्सर्वा वाऽइयं पृथिवी देवी देवयजनं
यत्र वाऽअस्यै क्व च यजुषैव परिगृह्य याजयेदिति ॥४॥ ऋत्विजो हैव देवयज-
नम् । ये ब्राह्मणाः शुश्रुवाꣳसोऽनूचाना विद्वाꣳसो याजयन्ति सैवाह्वलैतन्नेदिष्ठ-
मामिव मन्यामहऽइति ॥५॥ तच्छालां वा विमितं वा प्राचीनवꣳशं मिन्वन्ति ।
प्राची हि देवानां दिक्पुरस्ताद्वै देवाः प्रत्यञ्चो मनुष्यानुपावृत्तास्तस्मात्तेभ्यः प्रा-
ङ्तिष्ठञ्जुहोति ॥६॥ तस्मादु ह न प्रतीचीनशिराः शयीत । नेद्देवानभिप्रसार्य श-
याऽइति या दक्षिणा दिक्सा पितृणां या प्रतीची सा सर्पाणां यतो देवा उच्च-

क्रमुः सैषाऽहीना योदीची दिक् सा मनुष्याणां तस्मान्मानुषऽउदीचीनवꣳशामेव शालां वा विमितं वा मिन्वन्त्युदीची हि मनुष्याणां दिग्दीक्षितस्यैव प्राचीनवꣳशा नादीक्षितस्य ॥७॥ तां वाऽएतां परिश्रयन्ति । नेदभिवर्षादिति न्वेव वर्षा देवान्वाऽएष उपावर्तते यो दीक्षते स देवतानामेको भवति तिर-इव वै देवा मनुष्येभ्यस्तिर-इवैतद्यत्परिश्रितं तस्मात्परिश्रयन्ति ॥८॥ तन्न सर्व-इवाभिप्रपद्येत । ब्राह्मणो वैव राजन्यो वा वैश्यो वा ते हि यज्ञियाः ॥९॥ स वै न सर्वेणेव संवदेत । देवान्वाऽएष उपावर्तते यो दीक्षते स देवतानामेको भवति न वै देवाः सर्वेणेव संवदन्ते ब्राह्मणेन वैव राजन्येन वा वैश्येन वा ते हि यज्ञियास्तस्माद्यद्येनꣳ शूद्रेण संवादो विन्देदेतेषामेवैकं ब्रूयादिममिति विचक्ष्वेममिति विचक्ष्वेत्येष उ तत्र दीक्षितस्योपचारः ॥१०॥ अथारणी पाणौ कृत्वा । शालामध्यवस्यति स पूर्वार्ध्यꣳ स्थूणाराजमभिपद्यैतद्यजुराहेदमगन्म देवयजनं पृथिव्या यत्र देवासोऽअजुषन्त विश्वऽइति तदस्य विश्वैर्देवैर्जुष्टं भवति ये चेमे ब्राह्मणाः शुश्रुवाꣳसोऽनूचाना यद्वास्य तेऽभ्यामीक्षन्ते ब्राह्मणाः शुश्रुवाꣳसस्तद्वास्य तैर्जुष्टं भवति ॥११॥ यद्वाह । यत्र देवासोऽअजुषन्त विश्वऽइति तदस्य विश्वैर्देवैर्जुष्टं भवत्यृक्सामाभ्याꣳ संतरन्तो यजुर्भिरित्यृक्सामाभ्यां वै यजुर्भिर्यज्ञस्योदृचं गच्छन्ति यज्ञस्योदृचं गच्छानीत्येवैतदाह रायस्पोषेण समिषा मदेमेति भूमा वै रायस्पोषः श्रीर्वै भूमाशिषमेवैतदाशास्ते समिषा मदेमेतीषं मदन्तीति वै तमाहुर्यः श्रियमश्नुते यः परमतां गच्छति तस्मादाह समिषा मदेमेति ॥१२॥ ब्राह्मणम् ॥१॥ ॥

अपराह्णे दीक्षेत । पुरा केशश्मश्रोर्वपनाद्यत्कामयेत तदश्नीयाद्यद्वा सम्पद्येत व्रतꣳ ह्येवास्यातोऽशनं भवति यद्यु नाशिशिषेदपि कामं नाश्नीयात् ॥१॥ ॥ शतं १४०० ॥ ॥ अथोत्तरेण शालां परिश्रयन्ति । तदुदकुम्भमुपनिदधति तन्नापित उपतिष्ठते तत्केशश्मश्रु च वपते नखानि च निकृन्ततेऽशुद्धं वै पुरुषस्यामेध्यं य-

आस्यापो नोपतिष्ठन्ते केशश्मश्रौ च वाऽअस्य नखेषु चापो नोपतिष्ठन्ते तस्मात्केशश्मश्रु च वपते नखानि च निकृन्तते मेध्यो भूत्वा दीक्षाऽइति ॥२॥ तद्धैके । सर्वऽएव वपन्ते सर्वऽएव मेध्या भूत्वा दीक्षिष्यामहऽइति तत्तु तथा न कुर्याद्यद्वै केशश्मश्रु च वपते नखानि च निकृन्तते तदेव मेध्यो भवति तस्मात्तु केशश्मश्रु चैव वपेत नखानि च निकृन्तेत ॥३॥ स वै नखान्येवाग्रे निकृन्तते । दक्षिणस्यैवाग्रे सव्यस्य वाऽअग्रे मानुषेऽथैवं देवत्राङ्गुष्ठयोरेवाग्रे कनिष्ठिकयोर्वाऽअग्रे मानुषेऽथैवं देवत्रा ॥४॥ स दक्षिणमेवाग्रे गोदानं वितारयति । सव्यं वाऽअग्रे मानुषेऽथैवं देवत्रा ॥५॥ स दक्षिणमेवाग्रे गोदानमभ्युनत्ति । इमा आपः शमु मे सन्तु देवीरिति स यदाहेमा आपः शमु मे सन्तु देवीरिति वज्रो वाऽआपो वज्रो हि वाऽआपस्तस्माद्येनैता यन्ति निम्नं कुर्वन्ति यत्रोपतिष्ठन्ते निर्दहन्ति तत्तदेतमेवैतद्वज्रꣳ शमयति तथो हैनमेष वज्रः शान्तो न हिनस्ति तस्मादाहेमा आपः शमु मे सन्तु देवीरिति ॥६॥ अथ दर्भतरुणकमन्तर्दधाति । ओषधे त्रायस्वेति वज्रो वै क्षुरस्तथो हैनमेष वज्रः क्षुरो न हिनस्त्यथ क्षुरेणाभिनिदधाति स्वधिते मैनꣳ हिꣳसीरिति वज्रो वै क्षुरस्तथो हैनमेष वज्रः क्षुरो न हिनस्ति ॥७॥ प्रच्छिद्योदपात्रे प्रास्यति । तूष्णीमेवोत्तरं गोदानमभ्युनत्ति तूष्णीं दर्भतरुणकमन्तर्दधाति तूष्णीं क्षुरेणाभिनिधाय प्रच्छिद्योदपात्रे प्रास्यति ॥८॥ अथ नापिताय क्षुरं प्रयच्छति । स केशश्मश्रु वपति स यदा केशश्मश्रु वपति ॥९॥ अथ स्नाति । अमेध्यो वै पुरुषो यदनृतं वदति तेन पूतिरन्तरतो मेध्या वाऽआपो मेध्यो भूत्वा दीक्षाऽइति पवित्रं वाऽआपः पवित्रपूतो दीक्षाऽइति तस्माद्वै स्नाति ॥१०॥ स स्नाति । आपोऽअस्मान्मातरः शुन्धयन्त्वित्येतदाह शुन्धयन्त्विति घृतेन नो घृतप्वः पुनन्त्विति तद्वै सपूतं यं घृतेनापुनंस्तस्मादाह घृतेन नो घृतप्वः पुनन्त्विति विश्वꣳ हि रिप्रं प्रवहन्ति देवीरिति यद्वै विश्वꣳ सर्वं तद्यदमेध्यꣳ रिप्रं तत्सर्वꣳ ह्यस्मादमेध्यं प्रव-

ह्न्ति तस्मादाह विश्वꣳ हि रिप्रं प्रवहन्ति देवीरिति ॥११॥ अथ प्राङिवोदङ्-ङुत्क्रामति । उदिदाभ्यः शुचिरा पूत एमीत्युद्याभ्यः शुचिः पूत एति ॥१२॥ अथ वासः परिधत्ते । सर्वत्वायैव स्वामेवास्मिन्नेतत्त्वचं दधाति या ह वाऽइयं गोस्त्व-क्पुरुषे हैषाग्रऽआस ॥१३॥ ते देवा अब्रुवन् । गौर्वाऽइदꣳ सर्वं बिभर्ति हन्त येयं पुरुषे त्वग्गव्येतां दधाम तयैषा वर्षन्तं तया हिमं तया घृणिं तितिक्षिष्यत ऽइति ॥१४॥ तेऽवछाय पुरुषम् । गव्येतां त्वचमदधुस्तयैषा वर्षन्तं तया हिमं तया घृणिं तितिक्षते ॥१५॥ अवछितो हि वै पुरुषः । तस्मादस्य यत्रैव क्व च कुशो वा यद्वा विकृन्तति तत एव लोहितमुत्पतति तस्मिन्नेतां त्वचमदधुर्वास एव तस्मान्नान्यः पुरुषाद्वासो बिभर्त्येताꣳ ह्यस्मिंस्त्वचमदधुस्तस्मादु सुवासा एव बुभूषेत्स्वया त्वचा समृध्याऽइति तस्मादप्यश्लीलꣳ सुवाससं दिदृक्षन्ते स्वया हि त्व-चा समृद्धो भवति ॥१६॥ नो हान्ते गोर्नग्नः स्यात् । वेद ह गौरहमस्य त्वचं बिभर्मीति सा बिभ्यती त्रसति त्वचं मऽआदास्यतऽइति तस्मादु गावः सुवासस-मुपेव निश्रयन्ते ॥१७॥ तस्य वाऽएतस्य वाससः । अग्नेः पर्यासो भवति वायोर-नुछादो नीविः पितृणाꣳ सर्पाणां प्रघातो विश्वेषां देवानां तन्तव आरोका नक्ष-त्राणामेवꣳ हि वाऽएतत्सर्वे देवा अन्वायत्तास्तस्माद्दीक्षितवसनं भवति ॥१८॥ तद्वाऽअहतꣳ स्यात् । अयातयामतायै तद्वै निष्पेष्टवै ब्रूयाद्यदेवास्यात्रामेध्या कृ-णत्ति वा वयति वा तदस्य मेध्यमसदिति यद्युऽअहतꣳ स्याददिरभ्युक्षेन्मेध्यमस-दित्यथो यदिदꣳ स्नातवस्त्रं निक्तिनमपल्पूलनकृतं भवति तेनो हापि दीक्षेत ॥१९॥ तत्परिधत्ते । दीक्षातपसोस्तनूरसीत्यदीक्षितस्य वाऽअस्यैषाग्रे तनूर्भवत्य-थात्र दीक्षातपसोस्तस्मादाह दीक्षातपसोस्तनूरसीति तां त्वा शिवाꣳ शग्मां परि-दधऽइति तां त्वा शिवाꣳ साध्वीं परिदधऽइत्येवैतदाह भद्रं वर्णं पुष्यन्निति पाप वाऽएषोऽग्रे वर्णं पुष्यति यममुमदीक्षितोऽथात्र भद्रं तस्मादाह भद्रं वर्णं पुष्य-

न्निति ॥२०॥ अथैनᳪ शालां प्रपादयति । स धेन्वै चानडुहश्च नाश्नीयाद्धेन्वनडुहौ वाऽइदᳪ सर्वं बिभृतस्ते देवा अब्रुवन्धेन्वनडुहौ वाऽइदᳪ सर्वं बिभृतो हन्त यदन्येषां वयसां वीर्यं तद्धेन्वनडुहयोर्दधामेति स यदन्येषां वयसां वीर्यमासीत्तद्धेन्वनडुहयोरदधुस्तस्माद्धेनुश्चैवानड्वांश्च भूयिष्ठं भुङ्क्तस्तद्धैतत्सर्वाश्यमिव यो धेन्वनडुहयोरश्नीयादन्तगतिरिव तᳪ हाद्भुतमभिजनितोर्जायायै गर्भं निरवधीदिति पापमकदिति पापी कीर्तिस्तस्माद्धेन्वनडुहयोर्नाश्नीयात्तदु होवाच याज्ञवल्क्योऽश्नाम्येवाहमᳪसलं चेद्भवतीति ॥२१॥ ब्राह्मणम् ॥२॥

अपः प्रणीय । आग्नावैष्णवमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यग्निर्वै सर्वा देवता अग्नौ हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वत्यग्निर्वै यज्ञस्यावरार्ध्यो विष्णुः परार्ध्यस्तत्सर्वाश्चैवैतद्देवताः परिगृह्य सर्वं च यज्ञं परिगृह्य दीक्षाऽइति तस्मादाग्नावैष्णव एकादशकपालः पुरोडाशो भवति ॥१॥ तद्धैके । आदित्येभ्यश्चरुं निर्वपन्ति तदस्ति पर्युदितमिवाष्टौ पुत्रासोऽअदितेर्ये जातास्तन्वस्परि । देवांꣳ॥ऽउप प्रैत्सप्तभिः परा मार्ताण्डमास्यदिति ॥२॥ अष्टौ ह वै पुत्रा अदितेः । यांस्त्वेतद्देवा आदित्या इत्याचक्षते सप्त हैव तेऽविकृतᳪ हाष्टमं जनयां चकार मार्ताण्डᳪ संदेघो हैवास यावानेवोर्ध्वस्तावांस्तिर्यङ् पुरुषसंमित इत्यु हैकऽआहुः ॥३॥ तऽउ हैतऽऊचुः । देवा आदित्या यदस्मानन्वजनिमा तदमुयेव भूद्धन्तेमं विकरवामेति तं विचक्रुर्यथायं पुरुषो विकृतस्तस्य यानि माᳪसानि संकृत्य संन्यासुस्ततो हस्ती समभवत्तस्मादाहुर्न हस्तिनं प्रतिगृह्णीयात्पुरुषाजानो हि हस्तीति यमु ह तद्विचक्रुः स विवस्वानादित्यस्तस्येमाः प्रजाः ॥४॥ स होवाच । राध्नवान्मे स प्रजायां य एतमादित्येभ्यश्चरुं निर्वपादिति राध्नोति हैव य एतमादित्येभ्यश्चरुं निर्वपत्ययं त्वेवाग्नावैष्णवः प्रज्ञातः ॥५॥ तस्य सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति । उपाᳪशु देवते यजति पञ्च प्रयाजा भवन्ति त्रयोऽनुयाजाः संयाजयन्ति पत्नीः सर्वत्वायैव समिष्टयजुरेव न

जुहोति नेदिदं दीक्षितवसनं परिधाय पुरा यज्ञस्य सꣳस्थाया अन्नं गृह्णानीत्यन्तो हि यज्ञस्य समिष्टयजुः ॥६॥ अथाग्रेण शालां तिष्ठन्नभ्यङ्क्ते । अरुर्वै पुरुषोऽवच्छितोऽनक्तो वा एतद्भवति यदभ्यङ्क्ते गवि वै पुरुषस्य त्वग्गोर्वा एतन्नवनीतं भवति स्वयैवैनमेतत्त्वचा समर्धयति तस्माद्वा अभ्यङ्क्ते ॥७॥ तद्वै नवनीतं भवति । घृतं वै देवानां फाण्टं मनुष्याणामथैतन्नेहैव घृतं नो फाण्टꣳ स्यादेव घृतꣳ स्यात्फाण्टमयातयामतायै तदेनमयातयाम्नैवायातयामानं करोति ॥८॥ तमभ्यनक्ति । शीर्षतोऽग्रऽआ पादाभ्यामनुलोमं मह्मीनां पयोऽसीति मह्य इति ह वाऽएतासामेकं नाम यद्गवां तासां वाऽएतत्पयो भवति तस्मादाह मह्मीनां पयोऽसीति वर्चोदाअसि वर्चो मे देहीति नात्र तिरोहितमिवास्ति ॥९॥ अथाक्ष्यावानक्ति । अरुर्वै पुरुषस्याक्षि प्रशान्तमेनेति ह स्माह याज्ञवल्क्यो दुरक्ष-इव हास पूयो हैवास्य दूषीका ताऽएवैतदनरुष्करोति यदक्ष्यावानक्ति ॥१०॥ यत्र वै देवाः । असुररक्षसानि जघ्नुस्तच्छुष्णो दानवः प्रत्यङ् पतित्वा मनुष्याणामक्षीणि प्रविवेश स एष कनीनकः कुमारक-इव परिभासते तस्माऽएवैतद्यज्ञमुपप्रयन्त्सर्वतोऽश्मपुरां परिदधात्यश्मा ह्याञ्जनम् ॥११॥ त्रैककुदं भवति । यत्र वाऽइन्द्रो वृत्रमहꣳस्तस्य यदक्ष्यासीत्तं गिरिं त्रिककुदमकरोत्तद्यत्त्रैककुदं भवति चक्षुष्येवैतच्चक्षुर्दधाति तस्मात्त्रैककुदं भवति यदि त्रैककुदं न विन्देदप्यत्रैककुदमेव स्यात्समानी ह्येवाञ्जनस्य बन्धुता ॥१२॥ शरेषीकयानक्ति । वज्रो वै शरो विरक्षस्तायै सतूला भवत्यमूलं वाऽइदमुभयतः परिछिन्नꣳ रक्षोऽन्तरिक्षमनुचरति यथायं पुरुषोऽमूल उभयतः परिछिन्नोऽन्तरिक्षमनुचरति तद्यत्सतूला भवति विरक्षस्तायै ॥१३॥ स दक्षिणमेवाग्रऽआनक्ति । सव्यं वाऽअग्रे मानुषेऽथैवं देवत्रा ॥१४॥ स आनक्ति । वृत्रस्यासि कनीनक इति वृत्रस्य ह्येष कनीनकश्चक्षुर्दा असि चक्षुर्मे देहीति नात्र तिरोहितमिवास्ति ॥१५॥ स दक्षिणꣳ सकृद्यजुषानक्ति । सकृत्तूष्णीमथोत्तरꣳ स-

कृत्यनुप्रानक्ति द्विस्तूष्णीं तदुत्तरमेवैतदुत्तरावत्करोति ॥१६॥ तद्यत्पञ्च कृत्व आनक्ति । संवत्सरसंमितो वै यज्ञः पञ्च वाऽऋतवः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्नोति तस्मात्पञ्च कृत्व आनक्ति ॥१७॥ अथैनं दर्भपवित्रेण पावयति । अमेध्यो वै पुरुषो यदनृतं वदति तेन पूतिरन्तरतो मेध्या वै दर्भा मेध्यो भूत्वा दीक्षाऽइति पवित्रं वै दर्भाः पवित्रपूतो दीक्षा इति तस्मादेनं दर्भपवित्रेण पावयति ॥१८॥ तद्वाऽएकꣳ स्यात् । एको ह्येवायं पवते तदेतस्यैव रूपेण तस्मादेकꣳ स्यात् ॥१९॥ अथोऽअपि त्रीणि स्युः । एको ह्येवायं पवते सोऽयं पुरुषेऽन्तः प्रविष्टस्त्रेधाविहितः प्राण उदानो व्यान इति तदेतस्यैवानु मात्रां तस्मात्त्रीणि स्युः ॥२०॥ अथोऽअपि सप्त स्युः । सप्त वाऽइमे शीर्षन्प्राणास्तस्मात्सप्त स्युस्त्रिःसप्तान्येव स्युरेकविꣳशतिरित्येषैव संपत् ॥२१॥ तꣳ सप्तभिः-सप्तभिः पावयति । चित्पतिर्मा पुनात्विति प्रजापतिर्वै चित्पतिः प्रजापतिर्मा पुनात्वित्येवैतदाह वाक्पतिर्मा पुनात्विति प्रजापतिर्वै वाक्पतिः प्रजापतिर्मा पुनात्वित्येवैतदाह देवो मा सविता पुनात्विति तद्धि सुपूतं यं देवः सवितापुनात्तस्मादाह देवो मा सविता पुनात्वित्यच्छिद्रेण पवित्रेणेति यो वाऽअयं पवतऽएषोऽच्छिद्रं पवित्रमेतेनैतदाह सूर्यस्य रश्मिभिरित्येते वै पवितारो यत्सूर्यस्य रश्मयस्तस्मादाह सूर्यस्य रश्मिभिरिति ॥२२॥ तस्य ते पवित्रपतऽइति । पवित्रपतिर्हि भवति पवित्रपूतस्येति पवित्रपूतो हि भवति यत्कामः पुने तच्छकेयमिति यज्ञस्योदृचं गच्छानीत्येवैतदाह ॥२३॥ अथाशिषामारम्भं वाचयति । आ वो देवास ईमहे वामं प्रयत्यध्वरे । आ वो देवास आशिषो यज्ञियासो हवामहऽइति तदस्मै स्वाः सतीर्ऋत्विज आशिष आशासते ॥२४॥ अथाङ्गुलीर्न्यचति । स्वाहा यज्ञं मनसऽइति द्वे स्वाहोरोरन्तरिक्षादिति द्वे स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामिति द्वे स्वाहा वातादारभऽइति मुष्टीकरोति न वै यज्ञः प्रत्यक्षमिवारभे यथायं दण्डो वा वासो वा परोऽक्षं वै देवाः परोऽक्षं य-

ज्ञः ॥२५॥ स यदाह । स्वाहा यज्ञं मनसऽइति तन्मनस आरभते स्वाहोरोरन्तरिक्षादिति तदन्तरिक्षादारभते स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामिति तदाभ्यां द्यावापृथिवीभ्यामारभते ययोरिदꣳ सर्वमधि स्वाहा वातादारभऽइति वातो वै यज्ञस्तमद्धा प्रत्यक्षमारभते ॥२६॥ अथ यत्स्वाहा-स्वाहेति करोति । यज्ञो वै स्वाहाकारो यज्ञमेवैतदात्मन्धत्तेऽत्रोऽएव वाचं यच्छति वाग्वै यज्ञो यज्ञमेवैतदात्मन्धत्ते ॥२७॥ अथैनꣳ शालां प्रपादयति । स जघनेनाहवनीयमेत्यग्रेण गार्हपत्यꣳ सोऽस्य संचरो भवत्या सुत्यायै तस्माद्दस्यैष संचरो भवत्या सुत्यायाऽअग्निर्वै योनिर्यज्ञस्य गर्भो दीक्षितोऽन्तरेण वै योनिं गर्भः संचरति स यत्स तत्रेजति वत्परि वदावर्तते तस्मादिमे गर्भा एजन्ति वत्परि वदावर्तन्ते तस्मादस्यैष संचरो भवत्या सुत्यायै ॥२८॥ ब्राह्मणम् ॥३॥

सर्वाणि ह वै दीक्षाया यजूꣳष्यौद्ग्रभणानि । उद्गृभ्णीते वाऽएषोऽस्माल्लोकाद्देवलोकमभि यो दीक्षतऽएतैरेव तद्यजुर्भिरुद्गृभ्णीते तस्मादाहुः सर्वाणि दीक्षाया यजूꣳष्यौद्ग्रभणानीति तत एतान्यवान्तरामाचक्षतऽऔद्ग्रभणानीत्याहुतयो ह्येता आहुतिर्हि यज्ञः पराङ्ङं वै यजुर्जपत्यथैष प्रत्यक्षं यज्ञो यदाहुतिस्तदेतेन यज्ञेनोद्गृभ्णीतेऽस्माल्लोकाद्देवलोकमभि ॥१॥ ततो यानि त्रीणि स्रुवेण जुहोति । तान्याधीतयजूꣳषीत्याचक्षते सम्पदऽएव कामाय चतुर्थꣳ हूयतेऽथ यत्पञ्चमꣳ स्रुचा जुहोति तदेव प्रत्यक्षमौद्ग्रभणमनुष्टुभा हि तज्जुहोति वाग्घ्यनुष्टुब्वाग्घि यज्ञः ॥२॥ यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्युर्यैषामियं जितिस्ते होचुः कथं न इदं मनुष्यैरनभ्यारोह्यꣳ स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनायोपयंस्तस्माद्यूपो नाम ॥३॥ तद्वाऽऋषीणामनुश्रुतमास । ते यज्ञꣳ समभरन्यथायं यज्ञः सम्भृत एवं वाऽएष यज्ञꣳ सम्भरति यदेतानि जुहोति ॥४॥ तानि वै पञ्च जुहोति । संवत्सरसंमितो

वै यज्ञः पञ्च वाऽऋतवः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्नोति तस्मात्पञ्च जुहोति ॥५॥ अथातो होमस्यैव । आकूत्यै प्रयुजेऽग्नये स्वाहेत्या वाऽअग्रे कुर्वते यजेयेति तद्यदेवात्र यज्ञस्य तदेवैतत्संभृत्यात्मन्कुरुते ॥६॥ मेधायै मनसेऽग्नये स्वाहेति । मेधया वै मनसाभिगच्छति यजेयेति तद्यदेवात्र यज्ञस्य तदेवैतत्संभृत्यात्मन्कुरुते ॥७॥ दीक्षायै तपसेऽग्नये स्वाहेति । अन्वेवैतदुच्यते नेत्तु हूयते ॥८॥ सरस्वत्यै पूष्णेऽग्नये स्वाहेति । वाग्वै सरस्वती वाग्यज्ञः पशवो वै पूषा पुष्टिर्वै पूषा पुष्टिः पशवः पशवो हि यज्ञस्तद्यदेवात्र यज्ञस्य तदेवैतत्सम्भृत्यात्मन्कुरुते ॥९॥ तदाहुः । अनद्धैवैता आहुतयो हूयन्तेऽप्रतिष्ठिता अदेवकास्तत्र नेन्द्रो न सोमो नाग्निरिति ॥१०॥ आकूत्यै प्रयुजेऽग्नये स्वाहेति । नात एकं चनाग्निर्वाऽअद्धेवाग्निः प्रतिष्ठितः स यदग्नौ जुहोति तेनैवैता अद्धेव तेन प्रतिष्ठितास्तस्मादु सर्वास्त्वेवाग्नये स्वाहेति जुहोति तत एतान्याधीतयजूꣳषीत्याचक्षते ॥११॥ आकूत्यै प्रयुजेऽग्नये स्वाहेति । आत्मना वाऽअग्रऽआकुवते यजेयेति तमात्मनऽएव प्रयुङ्क्ते यत्तनुते तेऽअस्यैतेऽआत्मन्देवतेऽआधीते भवत आकूतिश्च प्रयुक्च ॥१२॥ मेधायै मनसेऽग्नये स्वाहेति । मेधया वै मनसाभिगच्छति यजेयेति तेऽअस्यैतेऽआत्मन्देवतेऽआधीते भवतो मेधा च मनश्च ॥१३॥ सरस्वत्यै पूष्णेऽग्नये स्वाहेति । वाग्वै सरस्वती वाग्यज्ञः सास्यैषात्मन्देवताधीता भवति वाक्पशवो वै पूषा पुष्टिर्वै पूषा पुष्टिः पशवः पशवो हि यज्ञस्तेऽस्यैतऽआत्मन्पशव आधीता भवन्ति तद्यदस्यैता आत्मन्देवता आधीता भवन्ति तस्मादाधीतयजूꣳषि नाम ॥१४॥ अथ चतुर्थीं जुहोति । आपो देवीर्बृहतीर्विश्वशम्भुवो द्यावापृथिवीऽउरोऽअन्तरिक्ष । बृहस्पतये हविषा विधेम स्वाहेत्येषा ह नेदीयो यज्ञस्यापाꣳ हि कीर्तयत्यापो हि यज्ञो द्यावापृथिवीऽउरोऽअन्तरिक्षेति लोकानाꣳ हि कीर्तयति बृहस्पतये हविषा विधेम स्वाहेति ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्म यज्ञ एतेनो हैषा नेदीयो यज्ञस्य ॥१५॥

अथ यां पञ्चमीꣳ स्रुचा जुहोति । सा हैव प्रत्यक्षं यज्ञोऽनुष्टुभा हि तां जुहोति वाग्घ्यनुष्टुब्वाग्घि यज्ञः ॥१६॥ अथ यद्ध्रुवायामाज्यं परिशिष्टं भवति । तज्जुह्वामानयति त्रिः स्रुवेणाज्यविलापन्याऽअधि जुह्वां गृह्णाति यत्तृतीयं गृह्णाति तत्स्रुवमभिपूरयति ॥१७॥ स जुहोति । विश्वो देवस्य नेतुर्मर्त्तो वुरीत सख्यम् । विश्वो राय इषुध्यति द्युम्नं वृणीत पुष्यसे स्वाहेति ॥१८॥ सैषा देवताभिः पङ्क्तिर्भवति । विश्वो देवस्येति वैश्वदेवं नेतुरिति सावित्रं मर्त्तो वुरीतेति मैत्रं द्युम्नं वृणीतेति बार्हस्पत्यं द्युम्नꣳ हि बृहस्पतिः पुष्यसऽइति पौष्णꣳ ॥१९॥ सैषा देवताभिः पङ्क्तिर्भवति । पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशुः पञ्चऽर्तवः संवत्सरस्यैतमेवैतयाप्नोति यद्देवताभिः पङ्क्तिर्भवति ॥२०॥ तां वाऽअनुष्टुभा जुहोति । वाग्वाऽअनुष्टुब्वाग्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति ॥२१॥ तदाहुः । एतामेवैकां जुहुयाद्यस्मै कामायेतरा हूयन्तऽएतयैव तं काममाप्नोतीति तां वै यद्येकां जुहुयात्पूर्णां जुहुयात्सर्वं वै पूर्णꣳ सर्वमेवैनयैतदाप्नोत्यथ यत्स्रुवमभिपूरयति स्रुचं तदभिपूरयति तां पूर्णां जुहोत्यन्वेवैतदुच्यते सर्वास्त्वेव हूयन्ते ॥२२॥ तां वाऽअनुष्टुभा जुहोति । सैषानुष्टुप्सत्येकत्रिꣳशदक्षरा भवति दश पाण्या अङ्गुलयो दश पाद्या दश प्राणा आत्मैकत्रिꣳशो यस्मिन्नेते प्राणाः प्रतिष्ठिता एतावान्वै पुरुषः पुरुषो यज्ञः पुरुषसंमितो यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवैनयैतदाप्नोति यदनुष्टुभैकत्रिꣳशदक्षरया जुहोति ॥२३॥ ब्राह्मणं ॥४॥ अध्यायः ॥१ [१६.]॥ ॥

दक्षिणेनाहवनीयं प्राचीनग्रीवे कृष्णाजिनेऽउपस्तृणाति । तयोरेनमधि दीक्षयति यदि द्वे भवतस्तदनयोर्लोकयो रूपं तदेनमनयोर्लोकयोरधि दीक्षयति ॥१॥ संबद्धान्ते भवतः । संबद्धाविव हीमौ लोकौ तद्यत्समुते पश्चाद्भवतस्तदिमावेव लोकौ मिथुनीकृत्य तयोरेनमधि दीक्षयति ॥२॥ यद्युऽएकं भवति । तदेषां लोकानाꣳ रूपं तदेनमेषु लोकेष्वधि दीक्षयति यानि शुक्लानि तानि दिवो रूपं या-

नि कृष्णानि तान्यस्यै यदि वेतरथा यान्येव कृष्णानि तानि दिवो रूपं यानि शुक्लानि तान्यस्यै यान्येव बभ्रूणीव हरीणि तान्यन्तरिक्षस्य रूपं तदेनमेषु लोकेष्वधि दीक्षयति ॥३॥ अन्तकमु तर्हि पश्चात्प्रत्यस्येत् । तदिमानेव लोकान्निगूहनीकृत्य तेष्वेनमधि दीक्षयति ॥४॥ अथ जघनेन कृष्णाजिने पश्चात् प्राङ् जान्वाक्न उपविशति स यत्र शुक्लानां च कृष्णानां च संधिर्भवति तदेवमभिमृश्य जपत्यृक्सामयोः शिल्पे स्थऽइति यद्वै प्रतिरूपं तच्छिल्पमृचां च साम्नां च प्रतिरूपे स्थ इत्येवैतदाह ॥५॥ ते वामारभऽइति । गर्भो वाऽएष भवति यो दीक्षते स छन्दाꣳसि प्रविशति तस्मान्न्यक्नाङ्गुलिरिव भवति न्यक्नाङ्गुलय इव हि गर्भाः ॥६॥ स यदाह । ते वामारभऽइति ते वां प्रविशामीत्येवैतदाह ते मा पातमास्य यज्ञस्योदृच इति ते मा गोपायतमास्य यज्ञस्य सꣳस्थाया इत्येवैतदाह ॥७॥ अथ दक्षिणेन जानुनारोहति । शर्मासि शर्म मे यच्छेति चर्म वाऽएतत्कृष्णस्य तदस्य तन्मानुषꣳ शर्म देवत्रा तस्मादाह शर्मासि शर्म मे यच्छेति नमस्तेऽअस्तु मा मा हिꣳसीरिति श्रेयाꣳसं वाऽएष उपाधिरोहति यो यज्ञं यज्ञो हि कृष्णाजिनं तस्माऽएवैतन्निह्नुते तथो हैनमेष यज्ञो न हिनस्ति तस्मादाह नमस्तेऽअस्तु मा मा हिꣳसीरिति ॥८॥ स वै जघनार्धऽइवैवाग्रऽआसीत । अथ यदग्रऽएव मध्यऽउपविशेत्न्य एनं तत्रानुष्ठ्या क्रोद्रूस्यति वा प्र वा पतिष्यतीति तथा हैव स्यात्तस्माज्जघनार्धऽइवैवाग्रऽआसीत ॥९॥ अथ मेखलां परिहरते । अङ्गिरसो ह वै दीक्षितानबल्यमविन्दन्त नान्यद्व्रतादशनमवाकल्पयंस्तऽएतामूर्जमपश्यन्त्समाप्तिं तां मध्यत आत्मन ऊर्जमदधत समाप्तिं तया समाप्नुवंस्तथोऽएवैष एतां मध्यत आत्मन ऊर्जं धत्ते समाप्तिं तया समाप्नोति ॥१०॥ सा वै शाणी भवति । मृदुसदिति न्वेव शाणी यत्र वै प्रजापतिरजायत गर्भो भूत्वैतस्माद्यज्ञात्तस्य यन्नेदिष्ठमुल्बमासीत्ते शणास्तस्मात्ते पूतयो वान्ति यदस्य जरायुासीत्तद्दीक्षितवसनमन्तरं वाऽउ-

ल्बं जरायुणो भवति तस्मादेषान्तरा वाससो भवति स यथैवातः प्रजापतिरजायत गर्भो भूत्वैतस्माद्यज्ञादेवमेवैषोऽतो जायते गर्भो भूत्वैतस्माद्यज्ञात् ॥११॥ सा वै त्रिवृद्भवति । त्रिवृद्ध्यन्नं पशवो ह्यन्नं पिता माता यज्जायते तत्तृतीयं तस्मात्त्रिवृद्भवति ॥१२॥ मुञ्जवल्शेनान्वस्ता भवति । वज्रो वै शरो विरक्षस्तायै स्तुकासर्गं सृष्टा भवति सा यत्प्रसलवि सृष्टा स्याद्यथेदमन्या रज्जवो मानुषी स्याद्यदपसलवि सृष्टा स्यात्पितृदेवत्या स्यात्तस्मात्स्तुकासर्गं सृष्टा भवति ॥१३॥ तां परिहरते । ऊर्गस्याङ्गिरसीत्यङ्गिरसो ह्येतामूर्जमपश्यन्नूर्णम्रदा ऊर्जं मयि धेहीति नात्र तिरोहितमिवास्ति ॥१४॥ अथ नीविमुद्गूहते । सोमस्य नीविरसीत्यदीक्षितस्य वाऽअस्यैषाग्रे नीविर्भवत्यथात्र दीक्षितस्य सोमस्य तस्मादाह सोमस्य नीविरसीति ॥१५॥ अथ प्रोर्णुते । गर्भो वाऽएष भवति यो दीक्षते प्रावृता वै गर्भा उल्बेनेव जरायुणेव तस्माद्वै प्रोर्णुते ॥१६॥ स प्रोर्णुते । विष्णोः शर्मासि शर्म यजमानस्येत्युभयं वाऽएषोऽत्र भवति यो दीक्षते विष्णुश्च यजमानश्च यदह दीक्षते तद्विष्णुर्भवति यद्यजते तद्यजमानस्तस्मादाह विष्णोः शर्मासि शर्म यजमानस्येति ॥१७॥ अथ कृष्णविषाणां सिचि बध्नीते । देवाश्च वाऽअसुराश्चोभये प्राजापत्याः प्रजापतेः पितुर्दायमुपेयुर्मन एव देवा उपायन्वाचमसुरा यज्ञमेव तद्देवा उपायन्वाचमसुरा अमुमेव देवा उपायन्निमामसुराः ॥१८॥ ते देवा यज्ञमब्रुवन् । योषा वाऽइयं वागुपमन्त्रयस्व ह्वयिष्यते वै त्वेति स्वयं वा हैवैक्षत योषा वाऽइयं वागुपमन्त्रये ह्वयिष्यते वै मेति तामुपामन्त्रयत सा हास्माऽआरकादिवैवाग्रऽआसूयत्तस्मादु स्त्री पुंसोपमन्त्रितारकादिवैवाग्रेऽसूयति स होवाचारकादिव वै मऽआसूयीदिति ॥१९॥ ते होचुः । उपैव भगवो मन्त्रयस्व ह्वयिष्यते वै त्वेति तामुपामन्त्रयत सा हास्मै निपलाशमिवोवाद तस्मादु स्त्री पुंसोपमन्त्रिता निपलाशमिवैव वदति स होवाच निपलाशमिव वै मेऽवादीदिति ॥२०॥ ते होचुः ।

ऽएव भगवो मन्त्रयस्व ख्यापयिष्यते वै त्वेति तामुपामन्त्रयत सा हैनं ज्ञुकं तस्मादु स्त्री पुमांसं ख्यपतऽएवोत्तमं स होवाचाह्वत वै मेति ॥२१॥ ते देवा ईक्षां चक्रिरे । योषा वाऽइयं वाग्यदेनं न युवितेहैव मा तिष्ठन्तमभ्येहीति ब्रूहि तां तु न आगतां प्रतिप्रब्रूतादिति सा हैनं तदेव तिष्ठन्तमभ्येयाय तस्मादु स्त्री पुमांसं संस्कृते तिष्ठन्तमभ्येति तां हैभ्य आगतां प्रतिप्रोवाचेयं वाऽआगादिति ॥२२॥ तां देवाः । असुरेभ्योऽन्तरायंस्तां स्वीकृत्याग्नावेव परिगृह्य सर्वहुतमजुहवुराहुतिर्हि देवानां स यामेवामूमनुष्टुभाजुहवुस्तदेवैनां तद्देवाः स्व्यकुर्वत तेऽसुरा आत्तवचसो हेऽलवो हेऽलव इति वदन्तः पराबभूवुः ॥२३॥ तत्रैतामपि वाचमूदुः । उपजिज्ञास्यां स म्लेच्छस्तस्मान्न ब्राह्मणो म्लेच्छेदसुर्या हैषा वा नैवैष द्विषतां सपत्नानामादत्ते वाचं तेऽस्यात्तवचसः पराभवन्ति य एवमेतद्वेद ॥२४॥ सोऽयं यज्ञो वाचमभिदध्यौ । मिथुन्येनया स्यामिति तां संबभूव ॥२५॥ इन्द्रो ह वाऽईक्षां चक्रे । महद्वाऽइतोऽभ्वं जनिष्यते यज्ञस्य च मिथुनाद्वाचश्च यन्मा तन्नाभिभवेदिति स इन्द्र एव गर्भो भूत्वैतन्मिथुनं प्रविवेश ॥२६॥ स ह संवत्सरे जायमान ईक्षां चक्रे । महावीर्या वाऽइयं योनिर्या मामदीधरत यद्वै मेतो महदेवाभ्वं नानुप्रजायेत यन्मा तन्नाभिभवेदिति ॥२७॥ तां प्रतिपरामृश्यावेष्ट्याछिनत् । तां यज्ञस्य शीर्षन्प्रत्यदधाद्यज्ञो हि कृष्णः स यः स यज्ञस्तत्कृष्णाजिनं यो सा योनिः सा कृष्णविषाणाथ यदेनामिन्द्र आवेष्ट्याछिनत्तस्मादावेष्टितेव स यथैवात इन्द्रोऽजायत गर्भो भूत्वैतस्मान्मिथुनादेवमेवैषोऽतो जायते गर्भो भूत्वैतस्मान्मिथुनात् ॥२८॥ तां वाऽउत्तानामिव बध्नाति । उत्तानेव वै योनिर्गर्भं बिभर्त्यथ दक्षिणां भ्रुवमुपर्युपरि ललाटमुपस्पृशतीन्द्रस्य योनिरसीतीन्द्रस्य ह्येषा योनिरतो वा ह्येनां प्रविशन्प्रविशत्यतो वा जायमानो जायते तस्मादाहेन्द्रस्य योनिरसीति ॥२९॥ ॥ शतम् १५०० ॥ ॥ अथोल्लिखति । सुसस्याः कृषीस्कृधीति यज्ञमेवै-

तज्जनयति यदा वै सुखं भवत्यथालं यज्ञाय भवति यदो दुःखं भवति न त-
र्ह्यात्मने चनालं भवति तस्माद्यज्ञमेवैतज्जनयति ॥३०॥ अथ न दीक्षितः । काष्ठेन
वा नखेन वा कण्डूयेत गर्भो वाऽएष भवति यो दीक्षते यो वै गर्भस्य काष्ठेन
वा नखेन वा कण्डूयेदपास्यन्मन्येत्ततो दीक्षितः पामनो भवितोर्दीक्षितं वाऽअ-
नु रेताᳪसि ततो रेताᳪसि पामनानि जनितोः स्वा वै योनौ रेतो न हिनस्त्ये-
षा वाऽएतस्य स्वा योनिर्भवति यत्कृष्णविषाणा तथो हैनमेषा न हिनस्ति त-
स्माद्दीक्षितः कृष्णविषाणयैव कण्डूयेत नान्येन कृष्णविषाणायाः ॥३१॥ अथास्मै
दण्डं प्रयच्छति । वज्रो वै दण्डो विरक्षस्तायै ॥३२॥ औदुम्बरो भवति । अन्नं वा
ऽऊर्गुदुम्बर ऊर्जोऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै तस्मादौदुम्बरो भवति ॥३३॥ मुखसंमितो भ-
वति । एतावद्धि वीर्यᳪ स यावदेव वीर्यं तावांस्तद्भवति यन्मुखसंमितः ॥३४॥
तमुच्छ्रयति । उच्छ्रयस्व वनस्पतऽऊर्ध्वो मा पाह्यᳪहस आस्य यज्ञस्योदृच इत्यूर्ध्वो
मा गोपायास्य यज्ञस्य सᳪस्थाया इत्येवैतदाह ॥३५॥ अत्र हैके । अङ्गुलीश्च न्य-
ञ्चन्ति वाचं च यच्छन्त्यतो हि किं च न जपिष्यन्भवतीति वदन्तस्तदु तथा न कु-
र्याद्यथा पराञ्चं धावन्तमनुलिप्सेत तं नानुलभेतैवᳪ ह स यज्ञं नानुलभते तस्मा-
दत्रैवाङ्गुलीर्न्यञ्चेदत्र वाचं यच्छेत् ॥३६॥ अथ यद्दीक्षितः । ऋचं वा यजुर्वा सा-
म वाभिव्याहरत्यभिस्थिरमभिस्थिरमेवैतद्यज्ञमारभते तस्मादत्रैवाङ्गुलीर्न्यञ्चेदत्र
वाचं यच्छेत् ॥३७॥ अथ यद्वाचं यच्छति । वाग्वै यज्ञो यज्ञमेवैतदात्मन्धत्तेऽथ य-
द्वाचंयमो व्याहरति तस्मादु हैष विसृष्टो यज्ञः पराङावर्तते तत्रो वैष्णवीमृचं वा
यजुर्वा जपेद्यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञं पुनरारभते तस्यो हैषा प्रायश्चित्तिः ॥३८॥ अथै-
क उद्वदति । दीक्षितोऽयं ब्राह्मणो दीक्षितोऽयं ब्राह्मण इति निवेदितमेवैनमे-
तत्सन्तं देवेभ्यो निवेदयत्ययं महावीर्यो यो यज्ञं प्रापदित्ययं युष्माकैकोऽभूत्तं गो-
पायतेत्येवैतदाह त्रिष्कृत्व आह त्रिवृद्धि यज्ञः ॥३९॥ अथ यद्ब्राह्मण इत्याह ।

अनद्धेव वाऽअस्यातः पुरा ज्ञातं भवतीदꣳ ह्याहू रजाꣳसि योषितमनुसचन्ते तद्वत रजाꣳस्येव रेत आदधतीत्यथात्राद्धा जायते यो ब्रह्मणो यो यज्ञाज्जायते तस्मादपि राजन्यं वा वैश्यं वा ब्राह्मण इत्येव ब्रूयाद्ब्रह्मणो हि जायते यो यज्ञाज्जायते तस्मादाहुर्न सवनकृतꣳ हन्यादेनस्वी हैव सवनकृतेति ॥४०॥ ब्राह्मणम् ॥५ [२.१]॥ ॥ प्रथमः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १२४ ॥ ॥

वाचं यच्छति । स वाचंयम आस्तऽआस्तमयात्तच्चद्वाचं यच्छति ॥१॥ यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्युर्यैषामियं जितिस्ते होचुः कथं न इदं मनुष्यैरनभ्यारोह्यꣳ स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनायोपयंस्तस्माद्यूपो नाम ॥२॥ तद्वाऽऋषीणामनुश्रुतमास । ते यज्ञꣳ समभरन्यथायं यज्ञः सम्भृत एवं वाऽएष यज्ञꣳ सम्भरति यो दीक्षते वाग्वै यज्ञः ॥३॥ तामस्तमिते वाचं विसृजते । संवत्सरो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञोऽहोरात्रे वै संवत्सर एते ह्येनं परिप्लवमाने कुरुतः सोऽहन्नदीक्षिष्ट स रात्रिं प्रापत्स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवैतदात्मा वाचं विसृजते ॥४॥ तद्धैके । नक्षत्रं दृष्ट्वा वाचं विसर्जयन्त्यत्रानुद्यास्तमितो भवतीति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यात्ह्य ते स्युर्यन्नघः स्यात्तस्माद्यत्रैवानुद्यास्तमितं मन्येत तदेव वाचं विसर्जयेत् ॥५॥ अनेना हैके वाचं विसर्जयन्ति । भूर्भुवः स्वरिति यज्ञमाप्याययामो यज्ञꣳ संदध्म इति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यान्न ह स यज्ञमाप्याययति न संदधाति य एतेन वाचं विसर्जयति ॥६॥ अनेनैव वाचं विसर्जयेत् । व्रतं कृणुत व्रतं कृणुताग्निर्ब्रह्माग्निर्यज्ञो वनस्पतिर्यज्ञिय इत्येष ह्यस्यात्र यज्ञो भवत्येतद्धविर्यथा पुराग्निहोत्रं तद्यज्ञेनैवैतद्यज्ञꣳ सम्भृत्य यज्ञे यज्ञं प्रतिष्ठापयति यज्ञेन यज्ञꣳ संतनोति संततꣳ ह्येवास्यैतद्व्रतं भवत्या सुत्यायै त्रिष्कृत्व आह त्रिवृद्धि यज्ञः ॥७॥ अथाग्निमभ्यावृत्य वाचं विसृजते । न ह स यज्ञमाप्याययति न सं-

दधाति योऽतोऽन्येन वाचं विसृजते स प्रथमं व्याहरेत्सत्यं वाचोऽभिव्याहरति ॥८॥ अग्निर्ब्रह्मेति । अग्निर्ह्येव ब्रह्माग्निर्यज्ञ इत्यग्निर्ह्येव यज्ञो वनस्पतिर्यज्ञिय इति वनस्पतयो हि यज्ञिया न हि मनुष्या यजेरन्यद्वनस्पतयो न स्युस्तस्मादाह वनस्पतिर्यज्ञिय इति ॥९॥ अथास्मै व्रतꣳ श्रपयन्ति । देवान्वाऽएष उपावर्तते यो दीक्षते स देवतानामेको भवति शृतं वै देवानाꣳ हविर्नाशृतं तस्माच्छ्रपयन्ति तदेष एव व्रतयति नाग्नौ जुहोति तद्यदेष एव व्रतयति नाग्नौ जुहोति ॥१०॥ यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्युर्यैषामियं जितिस्ते होचुः कथं न इदं मनुष्यैरनभ्यारोह्यꣳ स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनायोपयंस्तस्माद्यूपो नाम ॥११॥ तद्वाऽऋषीणामनुश्रुतमास । ते यज्ञꣳ समभरन्यथायं यज्ञः सम्भृत एष वाऽअत्र यज्ञो भवति यो दीक्षतऽएष ह्येनं तनुतऽएष एनं जनयति तद्यदेवात्र यज्ञस्य निर्धीतं यद्विदुग्धं तदेवैतत्पुनराप्याययति यदेष एव व्रतयति नाग्नौ जुहोति न ह्याप्याययेद्यदग्नौ जुहुयाज्जुह्वदु हैव मन्येत नाजुह्वत् ॥१२॥ इमे वै प्राणाः । मनोजाता मनोयुजो दक्षक्रतवो वागेवाग्निः प्राणोदानौ मित्रावरुणौ चक्षुरादित्यः श्रोत्रं विश्वे देवा एतासु हैवास्यैतद्देवतासु हुतं भवति ॥१३॥ तद्धैके । प्रथमे व्रतऽउभौ व्रीहियवावावपन्त्युभाभ्याꣳ रसाभ्यां यदेवात्र यज्ञस्य निर्धीतं यद्विदुग्धं तत्पुनराप्याययाम इति वदन्तो यद्यु व्रतदुघा न दुहीत यस्यैवातः कामयेत तस्य व्रतं कुर्यादेतदु ह्येवास्यैताऽउभौ व्रीहियवावन्वारब्धौ भवत इति तदु तथा न कुर्यान्न ह स यज्ञमाप्याययति न संदधाति य उभौ व्रीहियवावावपति तस्मादन्यतरमेवावपेद्धविर्वाऽअस्यैताऽउभौ व्रीहियवौ भवतः स यदेवास्यैतौ हविर्भवतस्तदेवास्यैतावन्वारब्धौ भवतो यद्यु व्रतदुघा न दुहीत यस्यैवातः कामयेत तस्य व्रतं कुर्यात् ॥१४॥ तद्धैके । प्रथमे व्रते सर्वौषधꣳ सर्वसुरभ्यावपन्ति यदि दीक्षितमार्ति-

विन्द्द्येनैवातः कामयेत तेन भिषज्येद्यथा व्रतेन भिषज्येदिति तत्तु तथा न कुर्यान्मानुषꣳ ह ते यज्ञे कुर्वन्ति व्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्व्यृद्धं यज्ञे करवाणीति यदि दीक्षितमार्तिर्विन्देद्येनैवातः कामयेत तेन भिषज्येत्समाप्तिर्ह्येव पुण्या ॥१५॥ अथास्मै व्रतं प्रयच्छति । अतिनीय मानुषं कालꣳ सायंदुग्धमपररात्रे प्रातर्दुग्धमपराह्णे व्याकृत्याऽएव दैवं चैवैतन्मानुषं च व्याकरोति ॥१६॥ अथास्मै व्रतं प्रदास्यन्नप उपस्पर्शयति । दैवीं धियं मनामहे सुमृडीकामभिष्टये वर्चोधां यज्ञवाहसꣳ सुतीर्था नोऽअसद्वशऽइति मानुषाय वाऽएष पुराशनायावनेनिक्तेऽथात्र दैव्यै धिये तस्मादाह दैवीं धियं मनामहे सुमृडीकामभिष्टये वर्चोधां यज्ञवाहसꣳ सुतीर्था नोऽअसद्वशऽइति स यावत्कियच्च व्रतं व्रतयिष्यन्नप उपस्पृशेदेतेनैवोपस्पृशेत् ॥१७॥ अथ व्रतं व्रतयति । ये देवा मनोजाता मनोयुजो दक्षक्रतवस्ते नोऽवन्तु ते नः पान्तु तेभ्यः स्वाहेति तद्यथा वषट्कृतꣳ हुतमेवमस्यैतद्भवति ॥१८॥ अथ व्रतं व्रतयित्वा नाभिमुपस्पृशति । श्वात्राः पीता भवत यूयमापोऽअस्माकमन्तरुदरे सुशेवाः । ता अस्मभ्यमयक्ष्मा अनमीवा अनागसः स्वदन्तु देवीरमृता ऋतावृध इति देवान्वाऽएष उपावर्तते यो दीक्षते स देवतानामेको भवत्यनुत्सिक्तं वै देवानाꣳ हविरथैतद्व्रतप्रदो मिथ्या करोति व्रतमुपोत्सिञ्चन्व्रतं प्रमीणाति तस्यो हैषा प्रायश्चित्तिस्तथो हास्यैतन्न मिथ्याकृतं भवति न व्रतं प्रमीणाति तस्मादाह श्वात्राः पीता भवत यूयमापोऽअस्माकमन्तरुदरे सुशेवाः । ता अस्मभ्यमयक्ष्मा अनमीवा अनागसः स्वदन्तु देवीरमृता ऋतावृध इति स यावत्कियच्च व्रतं व्रतयित्वा नाभिमुपस्पृशेदेतेनैवोपस्पृशेत्कस्तद्वेद यद्व्रतप्रदो व्रतमुपोत्सिञ्चेत् ॥१९॥ अथ यत्र मेक्ष्यन्भवति । तत्कृष्णविषाणया लोष्टं वा किंचिद्वोपहन्तीयं ते यज्ञिया तनूरितीयं वै पृथिवी देवी देवयजनी सा दीक्षितेन नाभिमिक्ष्या तस्या एतद्ध्रुक्षैव यज्ञियां तनूमथायज्ञियꣳ शरीरमभिमेहत्यपो मुञ्चामि न प्रजामित्युभयं वाऽअत

एत्यापश्च रेतश्च स एतदप एव मुञ्चति न प्रजामᳬहोमुचः स्वाहाकृता इत्यᳬहस इव ह्येता मुञ्चन्ति यदुदरे गुष्टितं भवति तस्मादाहाᳬहोमुच इति स्वाहाकृताः पृथिवीमाविशतेत्याहुतयो भूत्वा शान्ताः पृथिवीमाविशतेत्येवैतदाह ॥२०॥ अथ पुनर्लोष्टं न्यस्यति । पृथिव्या सम्भवेतीयं वै पृथिवी देवी देवयजनी सा दीक्षितेन नाभिमिव्या तस्या एतद्रूह्येव यज्ञियां तनूमथायज्ञियᳬ शरीरमभ्यमिजत्तामेवा-स्यामेतत्पुनर्यज्ञियां तनूं दधाति तस्मादाह पृथिव्या सम्भवेति ॥२१॥ अथाग्नये प-रिदाय स्वपिति । देवान्वाऽएष उपावर्तते यो दीक्षते स देवतानामेको भवति न वै देवाः स्वपन्त्यनवरुद्धो वाऽएतस्यास्वप्नो भवत्यग्निर्वै देवानां व्रतपतिस्त-स्माऽएवैतत्परिदाय स्वपित्यग्ने त्वᳬ सु जागृहि वयᳬ सु मन्दिषीमहीत्यग्ने त्वं जा-गृहि वयᳬ स्वप्स्याम इत्येवैतदाह रक्षा णोऽअप्रयुच्छन्निति गोपाय नोऽप्रमत्त इ-त्येवैतदाह प्रबुधे नः पुनस्कृधीति यथेतः सुप्ता स्वस्ति प्रबुध्यामहाऽएवं नः कु-र्वित्येवैतदाह ॥२२॥ अथ यत्र सुप्त्वा पुनर्नावद्रास्यन्भवति । तद्वाचयति पुनर्मनः पुनरायुर्मऽआगन्पुनः प्राणः पुनरात्मा मऽआगन्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं मऽआगन्नि-ति सर्वं ह वाऽएते स्वपतोऽपक्रामन्ति प्राण एव न तेरेवैतत्सुप्त्वा पुनः संगच्छते तस्मादाह पुनर्मनः पुनरायुर्मऽआगन्पुनः प्राणः पुनरात्मा मऽआगन्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं मऽआगन् । वैश्वानरोऽअदब्धस्तनूपा अग्निर्नः पातु दुरितादवद्यादिति त-द्यदेवात्र स्वप्नेन वा येन वा मिथ्याकर्म तस्मान्नः सर्वस्मादग्निर्गोपायत्वित्येवैतदाह तस्मादाह वैश्वानरो अदब्धस्तनूपा अग्निर्नः पातु दुरितादवद्यादिति ॥२३॥ अथ यद्दीक्षितः । अव्रत्यं वा व्याहरति क्रुध्यति वा तन्मिथ्याकरोति व्रतं प्रमीणात्य-क्रोधो ह्येव दीक्षितस्याग्निर्वै देवानां व्रतपतिस्तमेवैतदुपधावति त्वमग्ने व्रतपा अ-सि देवऽआ मर्त्येष्वा । त्वं यज्ञेष्वीड्यऽइति तस्यो हैषा प्रायश्चित्तिस्तथो हास्यैतन्न मिथ्याकृतं भवति न व्रतं प्रमीणाति तस्मादाह त्वमग्ने व्रतपा असि देवऽआ म-

र्त्वेषा । वं यज्ञधीष्व इति ॥२४॥ अथ यद्दीक्षितायाभिहरन्ति । तस्मिन्वाचयति
रास्वेयत्सोमा भूयो भरेति सोमो ह वाऽअस्माऽएतच्युते यद्दीक्षितायाभिहरन्ति स
यदाह रास्वेयत्सोमेति रास्व न इयत्सोमेत्येवैतदाह भूयो भरेत्या नो भूयो ह-
रेत्येवैतदाह देवो नः सविता वसोर्दाता वस्वदादिति तथो हास्माऽएतत्सवि-
तृप्रसूतमेव दानाय भवति ॥२५॥ पुरास्तमयादाह । दीक्षित वाचं यच्छेति ताम-
स्तमिते वाचं विसृजते पुरोदयादाह दीक्षित वाचं यच्छेति तामुदिते वाचं विसृ-
जते संतत्याऽएवाहरेवैतद्रात्र्या संतनोत्यह्ना रात्रिम् ॥२६॥ नैनमन्यत्र चरन्तम-
भ्यस्तमियात् । न स्वपन्तमभ्युदियात्स यदेनमन्यत्र चरन्तमभ्यस्तमियाद्रात्रिरेनं तद-
न्तरियाद्यत्स्वपन्तमभ्युदियादहरेनं तदन्तरियान्नात्र प्रायश्चित्तिरस्ति प्रतिगुप्यमेवै-
तस्मात् न पुरावभृथादपोऽभ्यवेयान्नैनमभिवर्षेदनवक्लृप्तꣳ ह तद्यत्पुरावभृथादपो
ऽभ्यवेयाद्यद्वैनमभिवर्षेदथ परिह्वालं वाचं वदति न मानुषीं प्रसृतां तद्यत्परि-
ह्वालं वाचं वदति न मानुषीं प्रसृताम् ॥२७॥ यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जि-
ग्युर्यैषामियं जितिस्ते होचुः कथं न इदं मनुष्यैरनभ्यारोह्यꣳ स्यादिति ते यज्ञस्य
रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरोऽभव-
न्नथ यदेनेनायोपयंस्तस्माद्यूपो नाम ॥२८॥ तद्वाऽऋषीणामनुश्रुतमास । ते यज्ञꣳ
समभरन्यथायं यज्ञः सम्भृत एवं वाऽएष यज्ञꣳ सम्भरति यो दीक्षते वाग्वै यज्ञ-
स्तद्यदेवात्र यज्ञस्य निर्धीतं यद्विदुग्धं तदेवैतत्पुनराप्याययति यत्परिह्वालं वाचं
वदति न मानुषीं प्रसृतां न ह्याप्याययेद्यत्प्रसृतां मानुषीं वाचं वदेत्तस्मात्परिह्वा-
लं वाचं वदति न मानुषीं प्रसृताꣳ ॥२९॥ स वै धीक्षते । वाचे हि धीक्षते य-
ज्ञाय हि धीक्षते यज्ञो हि वाग्धीक्षितो ह वै नामैतद्यद्दीक्षित इति ॥३०॥ ब्रा-
ह्मणम् ॥१ [२.२]॥ ॥

आदित्यं चरुं प्रायणीयं निर्वपति । देवा ह वाऽअस्यां यज्ञं तन्वाना इमां य-

ज्ञादुत्तरीयुः सा हैषामियं यज्ञं मोहयां चकार कथं नु मयि यज्ञं तन्वाना मां य-
ज्ञादुत्तरीयुरिति तद्ध यज्ञं न प्रजज्ञुः ॥१॥ ते होचुः । यन्न्वस्यामेव यज्ञमतंस्म-
हि कथं नु नोऽमुहत्कथं न प्रजानीम इति ॥२॥ ते होचुः । अस्यामेव यज्ञं त-
न्वाना इमां यज्ञादुत्तरगाम सा न इयमेव यज्ञममूमुहदिमामेवोपधावामेति ॥३॥
ते होचुः । यन्नु त्वय्येव यज्ञमतंस्महि कथं नु नोऽमुहत्कथं न प्रजानीम इति
॥४॥ सा होवाच । मय्येव यज्ञं तन्वाना मां यज्ञादुत्तरगात सा वोऽहमेव यज्ञ-
ममूमुहं भागं नु मे कल्पयताथ यज्ञं द्रक्ष्यथाथ प्रज्ञास्यथेति ॥५॥ तथेति देवा
अब्रुवन् । तवैव प्रायणीयस्तवोदयनीय इति तस्मादेष आदित्य एव प्रायणीयो
भवत्यादित्य उदयनीय इयं ह्येवादितिस्ततो यज्ञमपश्यंस्तमतन्वत ॥६॥ स य-
दादित्यं चरुं प्रायणीयं निर्वपति । यज्ञस्यैव दृष्ट्यै यज्ञं दृष्ट्वा क्षीणानि तं तनवा
ऽइति तस्मादादित्यं चरुं प्रायणीयं निर्वपति तद्वै निरुप्तं हविरासीदनिष्टा देव-
ता ॥७॥ अथैभ्यः पथ्या स्वस्तिः प्रारोचत । तामयजन्वाग्वै पथ्या स्वस्तिर्वाग्यज्ञ-
स्तद्यज्ञमपश्यंस्तमतन्वत ॥८॥ अथैभ्योऽग्निः प्रारोचत । तमयजंस्त यदाग्नेयं यज्ञ-
स्यासीत्तदपश्यन्यद्वै शुष्कं यज्ञस्य तदाग्नेयं तदपश्यंस्तदतन्वत ॥९॥ अथैभ्यः सोमः
प्रारोचत । तमयजंस्त यत्सौम्यं यज्ञस्यासीत्तदपश्यन्यद्वाऽआर्द्रं यज्ञस्य तत्सौम्यं
तदपश्यंस्तदतन्वत ॥१०॥ अथैभ्यः सविता प्रारोचत । तमयजन्पशवो वै सविता
पशवो यज्ञस्तद्यज्ञमपश्यंस्तमतन्वताथ यस्यै देवतायै हविर्निरुप्तमासीत्तामयजन्
॥११॥ ता वाऽएताः । पञ्च देवता यजति यो वै स यज्ञो मुग्ध आसीत्पाङ्क्तो वै
स आसीत्तमेताभिः पञ्चभिर्देवताभिः प्राजानन् ॥१२॥ ऋतवो मुग्धा आसन्पञ्च ।
तानेताभिरेव पञ्चभिर्देवताभिः प्राजानन् ॥१३॥ दिशो मुग्धा आसन्पञ्च । ता ए-
ताभिरेव पञ्चभिर्देवताभिः प्राजानन् ॥१४॥ उदीचीमेव दिशम् । पथ्यया स्वस्त्या
प्राजानंस्तस्मादत्रोत्तराहि वाग्वदति कुरुपञ्चालत्रा वाग्घ्येषा निदानेनोदीचीं हो-

तया दिशं प्राजानन्नुदीची ह्येतस्यै दिक् ॥१५॥ प्राचीमेव दिशम् । अग्निना प्राजानंस्तस्मादग्निं पश्चात्प्राञ्चमुद्धृत्योपासते प्राचीं ह्येतेन दिशं प्राजानन्प्राची ह्येतस्य दिक् ॥१६॥ दक्षिणामेव दिशं । सोमेन प्राजानंस्तस्मात्सोमं क्रीतं दक्षिणा परिवहन्ति तस्मादाहुः पितृदेवत्यः सोम इति दक्षिणां ह्येतेन दिशं प्राजानन्दक्षिणा ह्येतस्य दिक् ॥१७॥ प्रतीचीमेव दिशं । सवित्रा प्राजानन्नेष वै सविता य एष तपति तस्मादेष प्रत्यङ्ङेति प्रतीचीं ह्येतेन दिशं प्राजानन्प्रतीची ह्येतस्य दिक् ॥१८॥ ऊर्ध्वामेव दिशम् । अदित्या प्राजानन्नियं वाऽअदितिस्तस्मादस्यामूर्ध्वा ओषधयो जायन्तऽऊर्ध्वा वनस्पतय ऊर्ध्वां ह्येतया दिशं प्राजानन्नूर्ध्वा ह्येतस्यै दिक् ॥१९॥ शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यम् । बाहू प्रायणीयोदयनीयावभितो वै शिरो बाहू भवतस्तस्मादभित आतिथ्यमेते हविषी भवतः प्रायणीयश्चोदयनीयश्च ॥२०॥ तदाहुः । यदेव प्रायणीये क्रियेत तदुदयनीये क्रियेत यदेव प्रायणीयस्य बर्हिर्भवति तदुदयनीयस्य बर्हिर्भवतीति तदपोद्धृत्य निदधाति तां स्थालीं सजामकर्षां प्रमृज्य मेक्षणं निदधाति यऽएव प्रायणीयस्यऽर्त्विजो भवन्ति तऽउदयनीयस्यऽर्त्विजो भवन्ति तद्यदेतत्समानं यज्ञे क्रियते तेन बाहू सदृशौ तेन सरूपौ ॥२१॥ तदु तथा न कुर्यात् । काममेवैतद्बर्हिरनुप्रहरेदेवं मेक्षणं निर्णिज्य स्थालीं निदध्याद्यऽएव प्रायणीयस्यऽर्त्विजो भवन्ति तऽउदयनीयस्यऽर्त्विजो भवन्ति यद्यु ते विप्रेताः स्युरप्यन्यऽएव स्युः स यद्ध समानीर्देवता यजति समानानि हवींषि भवन्ति तेनैव बाहू सदृशौ तेन सरूपौ ॥२२॥ स वै पञ्च प्रायणीये देवता यजति । पञ्चोदयनीये तस्मात्पञ्चेत्थादङ्गुलयः पञ्चेत्थात्तद्भ्युक्तं भवति न पत्नीः संयाजयन्ति पूर्वार्धं वाऽअन्वात्मनो बाहू पूर्वार्धमेवैतद्यज्ञस्याभिसंस्करोति तस्माद्भ्युक्तं भवति न पत्नीः संयाजयन्ति ॥२३॥ ब्राह्मणम् ॥२[२.३.]॥ ॥

दिवि वै सोम आसीत् । अथेह देवास्ते देवा अकामयन्ता नः सोमो गच्छेत्-

नागतेन यजेमहीति तऽएते मायेऽअसृजन्त सुपर्णीं च कद्रूं च तद्धिष्ण्यानां ब्राह्मणे व्याख्यायते सौपर्णीकाद्रवं यथा तदास ॥१॥ तेभ्यो गायत्री सोममच्छापतत् । तस्याऽआहरन्त्यै गन्धर्वो विश्वावसुः पर्यमुष्णात्ते देवा अविदुः प्रच्युतो वै परस्तात्सोमोऽथ नो नागच्छति गन्धर्वा वै पर्यमोषिषुरिति ॥२॥ ते होचुः । योषित्कामा वै गन्धर्वा वाचमेवैभ्यः प्रहिणवाम सा नः सह सोमेनागमिष्यतीति तेभ्यो वाचं प्राहिण्वन्त्सैनान्त्सह सोमेनागच्छत् ॥३॥ ते गन्धर्वा अन्वागत्याब्रुवन् । सोमो युष्माकं वागेवास्माकमिति तथेति देवा अब्रुवन्निहो चेदागान्मैनामभीषहेव नैष्ट विह्वयामहाऽइति तां व्यह्वयन्त ॥४॥ तस्यै गन्धर्वाः । वेदानेव प्रोचिरऽइति वै वयं विद्मेति वयं विद्मेति ॥५॥ अथ देवाः । वीणामेव सृष्ट्वा वादयन्तो निगायन्तो निषेदुरिति वै ते वयं गास्याम इति त्वा प्रमोदयिष्यामहऽइति सा देवानुपाववर्त सा वै सा तन्मोघमुपाववर्त या स्तुवद्भ्यः शꣳसद्भ्यो नृत्तं गीतमुपाववर्त तस्मादप्येतर्हि मोघसꣳहिता एव योषा एवꣳ हि वागुपावर्तत तामु ह्यन्या अनु योषास्तस्माद्य एव नृत्यति यो गायति तस्मिन्नेवैता निमिश्लतमा-इव ॥६॥ तद्वाऽएतदुभयं देवेष्वासीत् । सोमश्च वाक्च स यत्सोमं क्रीणात्यागत्याऽएवागतेन यजाऽइत्यनागतेन ह वै स सोमेन यजते योऽक्रीतेन यजते ॥७॥ अथ यद्ध्रुवायामाज्यं परिशिष्टं भवति । तज्जुह्वां चतुष्कृत्वो विगृह्णाति बर्हिषा हिरण्यं प्रबध्यावधाय जुहोति कृत्स्नेन पयसा जुहवानीति समानजन्म वै पयश्च हिरण्यं चोभयꣳ ह्यग्निरेतसꣳ ॥८॥ स हिरण्यमवदधाति । एषा ते शुक्र तनूरेतद्वर्च इति वर्चो वाऽएतद्धिरण्यं तया सम्भव भ्राजं गच्छेति स यदाह तया सम्भवेति तया सम्पृच्यस्वेत्येवैतदाह भ्राजं गच्छेति सोमो वै भ्राट् सोमं गच्छेत्येवैतदाह ॥९॥ तां प्रत्येवादा देवाः । प्राहिण्वन्त्सोममच्छेत्थमेवैनामेष एतत्प्रहिणोति सोममच्छ वाग्वै सोमक्रयणी निदानेन तामेतयाकृत्या प्रीणाति प्री-

तया सोमं क्रीणानीति ॥१०॥ स जुहोति । जूरसीत्येतद्ध वा अस्या एकं नाम यज्जूरसीति धृता मनसेति मनसा वाऽइयं वाग्धृता मनो वाऽइदं पुरस्ताद्वाच इत्थं वद मैतद्वादीरित्यलग्लमिव ह वै वाग्वदेद्यन्मनो न स्यात्तस्मादाह धृता मनसेति ॥११॥ जुष्टा विष्णवऽइति । जुष्टा सोमायेत्येवैतदाह यमहैम इति तस्यास्ते सत्यसवसः प्रसवऽइति सत्यप्रसवा न एधि सोमं नोऽच्छेहीत्येवैतदाह तन्वो यन्त्रमशीय स्वाहेति स ह वै तन्वो यन्त्रमश्नुते यो यज्ञस्योदृचं गच्छति यज्ञस्योदृचं गच्छानीत्येवैतदाह ॥१२॥ अथ हिरण्यमपोद्धरति । तन्मनुष्येषु हिरण्यं करोति स यत्सहिरण्यं जुहुयात्पराग्घ हैवैतन्मनुष्येभ्यो हिरण्यं प्रवृञ्ज्यात्तन्न मनुष्येषु हिरण्यमभिगम्येत ॥१३॥ सोऽपोद्धरति । शुक्रमसि चन्द्रमस्यमृतमसि वैश्वदेवमसीति कृत्स्नेन पयसा ह्युवा यदेवैतत्तदाह शुक्रमसीति शुक्रं ह्येतच्चन्द्रमसीति चन्द्रं ह्येतदमृतमसीत्यमृतं ह्येतद्वैश्वदेवमसीति वैश्वदेवं ह्येतत्प्रमुच्य तृणं बर्हिष्यपिसृजति सूत्रेण हिरण्यं प्रबध्नाति ॥१४॥ अथापरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । अन्वारभस्व यजमानेत्याहापोर्णुवन्ति शालायै द्वारे दक्षिणतः सोमक्रयण्युपतिष्ठते तत्प्रहितामेवैनामेतत्सतीं प्राह्लैषीद्वाग्वै सोमक्रयणी निदानेन तामेतयाहुत्याप्रीणात्प्रीतया सोमं क्रीणानीति ॥१५॥ अथोपनिष्क्रम्याभिमन्त्रयते । चिदसि मनासीति चित्तं वाऽइदं मनो वागनुवदति धीरसि दक्षिणेति धिया-धिया ह्येतया मनुष्या जुजूषन्त्यनूक्तेनेव प्रकामोद्येनेव गाथाभिरिव तस्मादाह धीरसीति दक्षिणेति दक्षिणा ह्येषा क्षत्रियासि यज्ञियासीति क्षत्रिया ह्येषा यज्ञिया ह्येषादितिरस्युभयतःशीर्ष्णीति स यदेनया समानं सद्विपर्यासं वदति यदपरं तत्पूर्वं करोति यत्पूर्वं तदपरं तेनोभयतःशीर्ष्णी तस्मादाहादितिरस्युभयतःशीर्ष्णीति ॥१६॥ सा नः सुप्राची सुप्रतीच्येधीति । सुप्राची न एधि सोमं नोऽच्छेहीत्येवैतदाह सुप्रतीची न एधि सोमेन नः सह पुनरेहीत्येवैतदाह तस्मादाह सा नः सुप्राची सुप्र-

तीच्येधीति ॥१७॥ मित्रस्त्वा पदि बध्नीतामिति । वरुण्या वाऽएषा यद्रज्जुः सा यद्रज्ज्वाभिहिता स्याद्वरुण्या स्याद्यदनभिहिता स्याद्यतेव स्यादितद्वाऽअवरुण्यं यन्मैत्रꣳ सा यथा रज्ज्वाभिहिता यतैवमस्यै तद्भवति यदाह मित्रस्त्वा पदि बध्नीतामिति ॥१८॥ पूषाध्वनस्पात्विति । इयं वै पृथिवी पूषा यस्य वाऽइयमध्वन्गोप्त्री भवति तस्य न का चन ह्वला भवति तस्मादाह पूषाध्वनस्पात्विति ॥१९॥ इन्द्रायाध्यक्षायेति । स्वध्यक्षासदित्येवैतदाह यदाहेन्द्रायाध्यक्षायेत्यनु त्वा माता मन्यतामनु पितानु भ्राता सगर्भ्योऽनु सखा सयूथ्य इति सा यत्ते जन्म तेन नोऽनुमता सोममच्छेहीत्येवैतदाह सा देवि देवमच्छेहीति देवी ह्येषा देवमच्छेति यद्वाक्सोमं तस्मादाह सा देवि देवमच्छेहीतीन्द्राय सोममितीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्राय सोममिति रुद्रस्त्वावर्तयत्वित्यप्रणाशायैतदाह रुद्रꣳ हि नाति पशवः स्वस्ति सोमसखा पुनरेहीति स्वस्ति नः सोमेन सह पुनरेहीत्येवैतदाह ॥२०॥ तां यथैवादो देवाः । प्राह्णिवन्सोममच्छ सेनात्सह सोमेनागच्छदेवमेवैनामेष एतत्प्रह्णिणोति सोममच्छ सेनꣳ सह सोमेनागच्छति ॥२१॥ तां यथैवादो देवाः । व्यह्वयन्त गन्धर्वैः सा देवानुपावर्ततैवमेवैनामेतद्यजमानो विह्वयते सा यजमानमुपावर्तते तामुदीचीमत्याकुर्वन्त्युदीची हि मनुष्याणां दिक्स्वोऽएव यजमानस्य तस्मादुदीचीमत्याकुर्वन्ति ॥२२॥ ब्राह्मणम् ॥३ [२.४]॥ द्वितीयोऽध्यायः [१७.]॥ ॥

सप्त पदान्यनुनिक्रामति । वृङ्क्ते एवैनामेतत्तस्मात्सप्त पदान्यनुनिक्रामति यत्र वै वाचः प्रज्ञातानि छन्दाꣳसि सप्तपदा वै तेषां परार्ध्या शक्वरी तामेवैतत्परस्तादर्वाचीं वृङ्क्ते तस्मात्सप्त पदान्यनुनिक्रामति ॥१॥ स वै वाच एव रूपेणानुनिक्रामति । वस्व्यस्यदितिरस्यादित्यासि रुद्रासि चन्द्रासीति वस्वी ह्येषादितिर्ह्येषादित्या ह्येषा रुद्रा ह्येषा चन्द्रा ह्येषा बृहस्पतिष्ट्वा सुम्ने रम्णात्विति ब्रह्म वै

बृहस्पतिर्बृहस्पतिष्ट्वा साधुनावर्तयत्वित्येवैतदाह रुद्रो वसुभिराचकऽइत्यप्रणाशा-यैतदाह रुद्रᳲ हि नाति पशवः ॥२॥ अथ सप्तमं पदं पर्युपविशन्ति । स हिरण्यं पदे निधाय जुहोति न वाऽअनग्नावाहुतिर्हूयतेऽग्निरेतसं वै हिरण्यं तथो हास्यैषाग्निमत्येवाहुतिर्हुता भवति वज्रो वाऽआज्यं वज्रेणैवैतदाज्येन स्पृणुते ताᳲ स्पृत्वा स्वीकुरुते ॥३॥ स जुहोति । अदित्यास्त्वा मूर्धन्नाजिघर्मीतीयं वै पृथिव्यदितिरस्यै हि मूर्धञ्जुहोति देवयजने पृथिव्याऽइति देवयजने हि पृथिव्यै जुहोतीडायास्पदमसि घृतवत्स्वाहेति गौर्वाऽइडा गोर्हि पदे जुहोति घृतवत्स्वाहेति घृतवद्ध्येतदभिहुतं भवति ॥४॥ अथ स्फ्यमादाय परिलिखति । वज्रो वै स्फ्यो वज्रेणैवैतत्परिलिखति त्रिष्कृत्वः परिलिखति त्रिवृतैवैतद्वज्रेण समन्तं परिगृह्णात्यनतिक्रमाय ॥५॥ स परिलिखति । अस्मे रमस्वेति यजमाने रमस्वेत्येवैतदाहाथ समुल्लिख्य पदᳲ स्थाल्याᳲ संवपत्यस्मे ते बन्धुरिति यजमाने ते बन्धुरित्येवैतदाह ॥६॥ अथाप उपनिनयति । यत्र वाऽअस्यै खनन्तः क्रूरीकुर्वन्त्यपघ्नन्ति शान्तिरापस्तदद्भिः शान्त्या शमयति तदद्भिः संदधाति तस्मादप उपनिनयति ॥७॥ अथ यजमानाय पदं प्रयच्छति । त्वे राय इति पशवो वै रायस्त्वयि पशव इत्येवैतदाह तद्यजमानः प्रतिगृह्णाति मे राय इति पशवो वै रायो मयि पशव इत्येवैतदाह ॥८॥ अथाध्वर्युरात्मानमुपस्पृशति । मा वयᳲ रायस्पोषेण वियौष्मेति तथो हाध्वर्युः पशुभ्य आत्मानं नान्तरेति ॥९॥ अथ पत्न्यै पदं प्रतिपराहरन्ति । गृहा वै पत्न्यै प्रतिष्ठा तद्गृहेष्वेवैनामेतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति तस्मात्पत्न्यै पदं प्रतिपराहरन्ति ॥१०॥ तां नेष्टा वाचयति । तोतो राय इत्यथैनाᳲ सोमक्रयण्या संख्यापयति वृषा वै सोमो योषा पत्न्येष वाऽअत्र सोमो भवति यत्सोमक्रयणी मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्मादेनां सोमक्रयण्या संख्यापयति ॥११॥ स संख्यापयति । समख्ये देव्या धिया सं दक्षिणयोरुचक्षसा । मा मऽआयुः प्रमोषीर्मो

ऽग्रहं तव वीरं विदेय तव देवि संदृशीत्याशिषमेवैतदाशास्ते पुत्रो वै वीरः पुत्रं विदेय तव संदृशीत्येवैतदाह ॥ १२ ॥ सा या बभ्रुः पिङ्गाक्षी । सा सोमक्रयणी यत्र वाऽइन्द्राविष्णू त्रेधा सहस्रं व्यैरयेतां तदेकात्यरिच्यत तां त्रेधा प्राजनयतां तस्माद्योऽप्येतर्हि त्रेधा सहस्रं व्याकुर्यादेकैवातिरिच्येत ॥ १३ ॥ सा या बभ्रुः पिङ्गाक्षी । सा सोमक्रयण्यथ या रोहिणी सा वार्त्रघ्नी यामिदᳪं राजा संग्रामं जिवादाकुरुतेऽथ या रोहिणी श्येताक्षी सा पितृदेवत्या यामिदं पितृभ्यो घ्नन्ति ॥ १४ ॥ ॥ शतम् १६०० ॥ ॥ सा या बभ्रुः पिङ्गाक्षी । सा सोमक्रयणी स्याद्यदि बभ्रुं पिङ्गाक्षीं न विन्देदरुणा स्याद्यद्यरुणां न विन्देद्रोहिणी वार्त्रघ्नी स्याद्रोहिण्यै त्वेव श्येताक्ष्याऽआशां नेयात् ॥ १५ ॥ सा स्यादप्रवीता । वाग्वाऽएषा निदानेन यत्सोमक्रयण्यगातयाम्नी वाऽइयं वागयातयाम्न्यप्रवीता तस्मादप्रवीता स्यात्सा स्यादव्यण्डाकूटाकाणाकर्णालक्षितासप्तशफा सा ह्येकरूपैकरूपा हीयं वाक् ॥ १६ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ४ [३. १.] ॥ ॥

पदᳪं समुप्य पाणीऽअवनेनिक्ते । तद्यत्पाणीऽअवनेनिक्ते वज्रो वाऽआज्यᳪं रेतः सोमो नेद्वज्रेणाज्येन रेतः सोमᳪं हिनसानीति तस्मात्पाणीऽअवनेनिक्ते ॥ १ ॥ अथास्याᳪं हिरण्यं बध्नीते । द्वयं वाऽइदं न तृतीयमस्ति सत्यं चैवानृतं च सत्यमेव देवा अनृतं मनुष्या अग्निरेतसं वै हिरण्यᳪं सत्येनाᳪंशूनुपस्पृशानि सत्येन सोमं पराहणानीति तस्माद्वाऽअस्याᳪं हिरण्य बध्नीते ॥ २ ॥ अथ सम्प्रेष्यति । सोमोपनहनमाहर सोमपर्याणहनमाहरोष्णीषमाहरेति स यदेव शोभनᳪं तत्सोमोपनहनᳪं स्याद्वासो ह्यस्यैतद्भवति शोभनᳪं ह्येतस्य वासः स यो हैनᳪं शोभनेनोपचरति शोभते हाथ य आह यदेव किं चेति यद्वैव किं च भवति तस्माद्यदेव शोभनं तत्सोमोपनहनᳪं स्याद्यदेव किं च सोमपर्याणहनम् ॥ ३ ॥ यद्युष्णीषं विन्देत् । उष्णीषः स्याद्यद्युष्णीषं न विन्देत्सोमपर्याणहनस्यैव अङ्गुलं

वा अनुलं वावकृत्तेदुल्वीषभाजनमध्वर्युर्वा यजमानो वा सोमोपनहनमादत्त य एव कश्च सोमपर्याणहनम् ॥४॥ अथाग्रेण राजानं विचिन्वन्ति । तदुदकुम्भ उपनिहितो भवति तद्ब्राह्मण उपास्ते तदभ्यायन्ति प्राञ्चः ॥५॥ तदायत्सु वाचयति । एष ते गायत्रो भाग इति मे सोमाय ब्रूतादेष ते त्रैष्टुभो भाग इति मे सोमाय ब्रूतादेष ते जागतो भाग इति मे सोमाय ब्रूताच्छन्दोनामानाᳫं साम्राज्यं गच्छेति मे सोमाय ब्रूतादित्येकं वाऽएष क्रीयमाणोऽभिक्रीयते छन्दसामेव राज्याय छन्दसाᳫं साम्राज्याय यन्ति वाऽएनमेतद्यदभिषुण्वन्ति तमेतदाह छन्दसामेव त्वा राज्याय क्रीणामि छन्दसाᳫं साम्राज्याय न बधायेत्यथैत्य प्राङुपविशति ॥६॥ सोऽभिमृशति । आस्माकोऽसीति स्व-इव ह्यस्यैतद्भवति यदागतस्तस्मादाहास्माकोऽसीति शुक्रस्ते ग्रह्य इति शुक्रᳫं ह्यस्माद्ग्रहं गृह्णीष्यन्भवति विचितस्त्वा विचिन्वन्त्विति सर्वत्रायैतदाह ॥७॥ अत्र हैके । तृणं वा काष्ठं वा विच्छायास्यन्ति तदु तथा न कुर्यात्क्षत्रं वै सोमो विडन्या ओषधयोऽन्नं वै क्षत्रियस्य विट् स यथा ग्रसितमनुद्धार्याहृत्य परास्येदेवं तत्तस्मादभ्येव मृशेद्विचितस्त्वा विचिन्वन्त्विति तद्यऽएवास्य विचेतारस्तऽएनं विचिन्वन्ति ॥८॥ अथ वासः । द्विगुणं वा चतुर्गुणं वा प्राग्दशं वोदग्दशं वोपस्तृणाति तद्राजानं मिमीते स यद्राजानं मिमीते तस्मान्मात्रा मनुष्येषु मात्रो यो चाप्यन्या मात्रा ॥९॥ सावित्र्या मिमीते । सविता वै देवानां प्रसविता तथो हास्माऽएष सवितृप्रसूत एव क्रयाय भवति ॥१०॥ अतिछन्दसा मिमीते । एषा वै सर्वाणि छन्दाᳫंसि यदतिछन्दास्तथा हास्यैष सर्वैरेव छन्दोभिर्मितो भवति तस्मादतिछन्दसा मिमीते ॥११॥ स मिमीते । अभि त्यं देवᳫं सवितारमोण्योः कविक्रतुमर्चामि सत्यसवᳫं रत्नधामभि प्रियं मतिं कविम् । ऊर्ध्वा यस्यामतिर्भा अदिद्युतत्सवीमनि हिरण्यपाणिरमिमीत सुक्रतुः कृपा स्वरिति ॥१२॥ एतया सर्वाभिः । एतया चतसृभिरेतया तिसृभिरे-

तया द्वाभ्यामेतयैकयैतयैवैकयैतया द्वाभ्यामेतया तिसृभिरेतया चतसृभिरेतया सर्वाभिः समस्याञ्जलिनाध्यावपति ॥१३॥ स वा ऽउदाचं न्याचं मिमीते । स यदुदाचं न्याचं मिमीत ऽइमा एवैतदङ्गुलीर्नानाजानाः करोति तस्मादिमा नाना जायन्ते ऽथ यत्सह सर्वाभिर्मिमीते स ऽश्लिष्टा-इव ह्येवेमा जायेरंस्तस्माद्वा ऽउदाचं न्याचं मिमीते ॥१४॥ यद्वेवोदाचं न्याचं मिमीते । इमा एवैतन्नानावीर्याः करोति तस्मादिमा नानावीर्यास्तस्माद्वा ऽउदाचं न्याचं मिमीते ॥१५॥ यद्वेवोदाचं न्याचं मिमीते । विराजमेवैतदर्वाचीं च पराचीं च युनक्ति पराच्यह देवेभ्यो यज्ञं वहत्यर्वाची मनुष्यानवति तस्माद्वा ऽउदाचं न्याचं मिमीते ॥१६॥ अथ यद्दश कृत्वो मिमीते । दशाक्षरा वै विराड्वैराजः सोमस्तस्माद्दश कृत्वो मिमीते ॥१७॥ अथ सोमोपनहनस्य समुत्पार्यालान् । उष्णीषेण विग्रथ्नाति प्रजाभ्यस्त्वेति प्रजाभ्यो ह्येनं क्रीणाति स यद्वेवेद ऽशिरश्चा ऽसौ चान्तरोपेनितमिव तदेवास्यैतत्करोति ॥१८॥ अथ मध्ये ऽङ्गुल्याकाशं करोति । प्रजास्त्वानुप्राणन्त्विति तमयतीव वा ऽएनमेतत्समायच्छन्नप्राणमिव करोति तस्यैतदत एव मध्यतः प्राणमुत्सृजति तं ततः प्राणन्तं प्रजा अनुप्राणन्ति तस्मादाह प्रजास्त्वानुप्राणन्त्विति त ऽसोमविक्रयिणे प्रयच्छत्यथातः पणनस्यैव ॥१९॥ ब्राह्मणम् ॥५ [३.२.]॥ ॥

स वै राजानं पणते । स यद्राजानं पणते तस्मादिद ऽसर्वं पण्य ऽस आह सोमविक्रयिन्क्रय्यस्ते सोमो राजा३इति क्रय्य इत्याह सोमविक्रयी तं वै ते क्रीणानीति क्रीणीह्येत्याह सोमविक्रयी कलया ते क्रीणानीति भूयो वा ऽअतः सोमो राजार्हतीत्याह सोमविक्रयी भूय एवातः सोमो राजार्हति महांस्त्वेव गोर्महिमेत्यध्वर्युः ॥१॥ गोर्वै प्रतिधुक् । तस्यै शृतं तस्यै शरस्तस्यै दधि तस्यै मस्तु तस्या ऽआतञ्चनं तस्यै नवनीतं तस्यै घृतं तस्या ऽआमिक्षा तस्यै वाजिन ऽ॥२॥ शफेन ते क्रीणानीति । भूयो वा ऽअतः सोमो राजार्हतीत्याह सोमविक्रयी भूय

एवातः सोमो राजार्हतीति महांस्त्वेव गोर्महिमेत्यध्वर्युरेतान्येव दश वीर्याण्युदाख्या-याह यदा तेऽर्धेन ते गवा ते क्रीणामीति क्रीतः सोमो राजेत्याह सोमविक्रयी यथाऽसि प्रब्रूहीति ॥३॥ स आह । चन्द्रं ते वस्त्रं ते छागा ते धेनुस्ते मिथुनौ ते गावौ तिस्रस्तेऽन्या इति स यदर्वाक्पणन्ते परः सम्पादयन्ति तस्मादिदꣳ सकृत्सर्वं पण्यमर्वाक्पणन्ते परः सम्पादयन्त्यथ यदध्वर्युरेव गोर्वीर्याण्युदाचष्टे न सोमस्य सोमविक्रयी महितो वै सोमो देवो हि सोमोऽथैतदध्वर्युर्गां महयति तस्ये पश्यन्वीर्याणि क्रीणादिति तस्मादध्वर्युरेव गोर्वीर्याण्युदाचष्टे न सोमस्य सोमविक्रयी ॥४॥ अथ यत्पञ्च कृत्वः पणते । संवत्सरसंमितो वै यज्ञः पञ्च वाऽऋतवः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्नोति तस्मात्पञ्च कृत्वः पणते ॥५॥ अथ हिरण्ये वाचयति । शुक्रं त्वा शुक्रेण क्रीणामीति शुक्रꣳ ह्येतच्छुक्रेण क्रीणाति यत्सोमꣳ हिरण्येन चन्द्रं चन्द्रेणेति चन्द्रꣳ ह्येतच्चन्द्रेण क्रीणाति यत्सोमꣳ हिरण्येनामृतममृतेनेत्यमृतꣳ ह्येतदमृतेन क्रीणाति यत्सोमꣳ हिरण्येन ॥६॥ अथ सोमविक्रयिणमभिप्रकम्पयति । सग्मे ते गोरिति यजमाने ते गौरित्येवैतदाह तद्यजमानमभ्याहृत्य न्यस्यत्यस्मे ते चन्द्राणीति स आत्मन्नेव वीर्यं धत्ते शरीरमेव सोमविक्रयी हरते तत्ततः सोमविक्रय्यादत्ते ॥७॥ अथाजायां प्रतीचीनमुख्यां वाचयति । तपसस्तनूरसीति तपसो ह वाऽएषा प्रजापतेः सम्भूता यदजा तस्मादाह तपसस्तनूरसीति प्रजापतेर्वर्ण इति सा यत्त्रिः संवत्सरस्य विजायते तेन प्रजापतेर्वर्णः परमेण पशुना क्रीयसऽइति सा यत्त्रिः संवत्सरस्य विजायते तेन परमः पशुः सहस्रपोषं पुषेयमित्याशिषमेवैतदाशास्ते भूमा वै सहस्रं भूमानं गच्छानीत्येवैतदाह ॥८॥ स वाऽअनेनैवाजां प्रयच्छति । अनेन राजानमादत्तऽआजा ह वै नामैषा यदजैतया ह्येनमत्तत आजति तामेतत्परोऽक्षमजेत्याचक्षते ॥९॥ अथ राजानमादत्ते । मित्रो न एहि सुमित्रध इति शिवो नः शान्त एहीत्येवैतदाह तं यजमा-

नस्य दक्षिणऽऊरौ प्रत्युह्य वासो निदधातीन्द्रस्योरुमाविश दक्षिणमित्येष वा
ऽअत्रेन्द्रो भवति यद्यजमानस्तस्मादाहेन्द्रस्योरुमाविश दक्षिणमित्युशन्नुशन्तमिति
प्रियः प्रियमित्येवैतदाह स्योनः स्योनमिति शिवः शिवमित्येवैतदाह ॥१०॥ अथ
सोमक्रयणाननुदिशति । स्वान भ्राजाङ्घारे बम्भारे हस्त सुहस्त कृशानवेते वः
सोमक्रयणास्तान्रक्षध्वं मा वो दभन्निति धिष्ण्यानां वाऽएते भाजनेनैतानि वै धि-
ष्ण्यानां नामानि तान्येवैभ्य एतदन्वदिक्षत ॥११॥ अथात्रापोर्णुते । गर्भो वाऽए-
ष भवति यो दीक्षते प्रावृता वै गर्भा उल्बेनेव जरायुणेव तमत्राजीजनत तस्मा-
दपोर्णुतऽएष वाऽअत्र गर्भो भवति तस्मात्परिवृतो भवति परिवृता-इव हि ग-
र्भा उल्बेनेव जरायुणेव ॥१२॥ अथ वाचयति । परि माग्ने दुश्चरिताद्बाधस्वा मा
सुचरिते भजेत्यासीनं वाऽएनमेष आगच्छति स आगतऽउत्तिष्ठति तन्मिथ्याकरोति
व्रतं प्रमीणाति तस्यो हैषा प्रायश्चित्तिस्तथो हास्यैतन्न मिथ्याकृतं भवति न व्रतं
प्रमीणाति तस्मादाह परि माग्ने दुश्चरिताद्बाधस्वा मा सुचरिते भजेति ॥१३॥ अथ
राजानमादायोत्तिष्ठति । उदायुषा स्वायुषोदस्थाममृताँ२॥ऽअन्वित्यमृतं वाऽएषो
ऽनूत्तिष्ठति यः सोमं क्रीतं तस्मादाहोदायुषा स्वायुषोदस्थाममृताँ२॥ऽअन्विति
॥१४॥ अथ राजानमादायारोहणमभिप्रैति । प्रति पन्थामपद्महि स्वस्ति गामने-
हसम् । येन विश्वाः परि द्विषो वृणक्ति विन्दते वस्विति ॥१५॥ देवा ह वै य-
ज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य आसङ्गाद्बिभयां चक्रुस्तऽएतद्यजुः स्वस्त्ययनं दद-
शुस्तऽएतेन यजुषा नाष्ट्रा रक्षाᳬस्यपहत्यैतस्य यजुषोऽभयेऽनाष्ट्रे निवाते स्वस्ति
समाश्नुवत तथोऽएवैष एतेन यजुषा नाष्ट्रा रक्षाᳬस्यपहत्यैतस्य यजुषोऽभयेऽनाष्ट्रे
निवाते स्वस्ति समश्नुते तस्मादाह प्रति पन्थामपद्महि स्वस्ति गामनेहसम् । ये-
न विश्वाः परि द्विषो वृणक्ति विन्दते वस्विति ॥१६॥ तं वाऽइति हरन्ति ।
अनसा परिवहन्ति महयन्त्येवैनमेतत्तस्माच्छीर्ष्णा वीजाᳬ हरन्त्यनसोदावहन्ति ॥१७॥

अथ यदपामन्ते क्रीणाति । रसो वाऽआपः सरसमेवैतत्क्रीणात्यथ यद्धिरण्यं भवति सशुक्रमेवैतत्क्रीणात्यथ यद्वासो भवति सत्वचसमेवैतत्क्रीणात्यथ यदजा भवति सतपसमेवैतत्क्रीणात्यथ यद्धेनुर्भवति साशिरमेवैतत्क्रीणात्यथ यन्मिथुनौ भवतः समिथुनमेवैतत्क्रीणाति तं वै दशभिरेव क्रीणीयान्नादशभिर्दशाक्षरा वै विराड्वैराजः सोमस्तस्माद्दशभिरेव क्रीणीयान्नादशभिः ॥१८॥ ब्राह्मणम् ॥६[३.३.]॥ द्वितीयः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १२८ ॥ ॥

नीडे कृष्णाजिनमास्तृणाति । अदित्यास्त्वगसीति सोऽसावेव बन्धुरथैनमासादयत्यदित्यै सद आसीदेतीयं वै पृथिव्यदितिः सेयं प्रतिष्ठा तदस्यामेवैनमेतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति तस्मादाहादित्यै सद आसीदेति ॥१॥ अथैवमभिपद्य वाचयति । अस्तभ्नाद्द्यां वृषभोऽअन्तरिक्षमिति देवा ह वै यज्ञं तन्वानास्तेऽसुररक्षसेभ्य आसङ्गाद्बिभयां चक्रुस्तऽएनमेतयर्चाऽसमेव बधाच्चक्रुर्यदाहास्तभ्नाद्द्यां वृषभोऽअन्तरिक्षमिति ॥२॥ अमिमीत वरिमाणं पृथिव्या इति । तदेनेनेमाँल्लोकानास्पृणोति तस्य हि न हन्तास्ति न बधो येनेमे लोका आस्पृतास्तस्मादाहामिमीत वरिमाणं पृथिव्या इति ॥३॥ आसीदद्विश्वा भुवनानि सम्राडिति । तदेनेनेदꣳ सर्वमास्पृणोति तस्य हि न हन्तास्ति न बधो येनेदꣳ सर्वमास्पृतं तस्मादाहासीदद्विश्वा भुवनानि सम्राडिति ॥४॥ विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानीति । तदस्माऽइदꣳ सर्वमनुवर्त्म करोति यदिदं किं च न कं चन प्रत्युद्यामिनं तस्मादाह विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानीति ॥५॥ अथ सोमपर्याणाहनेन पर्याणह्यति । नेदेनं नाष्ट्रा रक्षाꣳसि प्रमृशानिति गर्भो वाऽएष भवति तिर-इव वै गर्भास्तिर-इवैतत्पर्याणाद्धं तिर-इव वै देवा मनुष्येभ्यस्तिर-इवैतद्यत्पर्याणाद्धं तस्माद्धि पर्याणह्यति ॥६॥ स पर्याणह्यति । वनेषु व्यन्तरिक्षं ततानेति वनेषु ह्रीदमन्तरिक्षं विततं वृक्षाग्रेषु वाजमर्वत्सु पय उस्रियास्विति वीर्यं वै वाजाः पुमाꣳसोऽर्वन्तः

पुंस्वेवैतद्वीर्यं दधाति पय उस्रियास्विति पयो हीदमुस्रियासु हितं हृत्सु क्रतुं वरुणो विक्ष्वग्निमिति हृत्सु ह्ययं क्रतुर्मनोजवः प्रविष्टो विक्ष्वग्निमिति विक्षु ह्ययं प्रजास्वग्निर्दिवि सूर्यमदधात्सोममद्राविति दिवि ह्यसौ सूर्यो हितः सोममद्राविति गिरिषु हि सोमस्तस्मादाह दिवि सूर्यमदधात्सोममद्राविति ॥७॥ अथ यदि द्वे कृष्णाजिने भवतः । तयोरन्यतरत्प्रत्यानह्यति प्रतीचीनाभाजनं यद्युवेकं भवति कृष्णाजिनग्रीवा एवावकृत्य प्रत्यानह्यति प्रतीचीनाभाजनं सूर्यस्य चक्षुरारोहाग्नेरक्ष्णः कनीनकम् । यत्रैतशेभिरीयसे भ्राजमानो विपश्चितेति सूर्यमेवैतत्पुरस्तात्करोति सूर्यः पुरस्तान्नाष्ट्रा रक्षांस्यपघ्नन्नेत्यथाभयेनानाष्ट्रेण परिवहन्ति ॥८॥ उद्धते प्रऽउगे फलके भवतः । तदन्तरेण तिष्ठन्सुब्रह्मण्यः प्राजति श्रेयान्वाऽएषोऽभ्यारोहाद्भवति को ह्येतमर्हत्यभ्यारोढुं तस्मादन्तरेण तिष्ठन्प्राजति ॥९॥ पलाशशाखया प्राजति । यत्र वै गायत्री सोममच्छापतत्तदस्याऽआहरन्त्याऽअपादस्ताभ्यायत्य पर्णं प्रचिच्छेद गायत्र्यै वा सोमस्य वा राज्ञस्तत्पतित्वा पर्णोऽभवत्तस्मात्पर्णो नाम तद्यदेवात्र सोमस्य न्यक्तं तदिहाप्यसदिति तस्मात्पलाशशाखया प्राजति ॥१०॥ अथानडुहावाजन्ति । तौ यदि कृष्णौ स्यातामन्यतरो वा कृष्णस्तत्र विद्याद्वर्षिष्यत्ययमः पर्जन्यो वृष्टिमान्भविष्यतीत्येतदु विज्ञानम् ॥११॥ अथ युनक्ति । उस्रावेतं धूर्षाहावित्युस्रौ हि भवतो धूर्षाहाविति धूर्वाहौ हि भवतो युज्येथामनश्रूऽइति युज्येते ह्यनश्रूऽइत्यनार्ताविति तद्वीरहणावित्यपापकृताविति तद्ब्रह्मचोदनाविति ब्रह्मचोदनौ हि भवतः स्वस्ति यजमानस्य गृहान्गच्छतमिति यथैनावन्तरा नाष्ट्रा रक्षांसि न हिंस्युरेवमेतदाह ॥१२॥ अथ पश्चात्परिक्रम्य । अपालम्बमभिपद्याह सोमाय क्रीतायानुब्रूहीति सोमाय पर्युह्यमाणायेति वातो यतरथा कामयेत ॥१३॥ अथ वाचयति । भद्रो मेऽसि प्रच्यवस्व भुवस्पतऽइति भद्रो ह्यस्यैष भवति तस्मान्नान्यमाद्रियतेऽप्यस्य राजानः सभागा आ-

गच्छन्ति पूर्वौ राज्ञोऽभिवदति भद्रो हि भवति तस्मादाह भद्रो मेऽसीति प्रच्यवस्व भुवस्पतऽइति भुवनानाᳬ ह्येष पतिर्विश्वान्यभि धामानीत्यङ्गानि वै विश्वानि धामान्यङ्गान्येवैतदभ्याह मा त्वा परिपरिणो विदन्मा त्वा परिपन्थिनो विदन्मा त्वा वृका अघायवो विदन्निति यथैनमन्तरा नाष्ट्रा रक्षाᳬसि न विन्देयुरेवमेतदाह ॥१४॥ श्येनो भूत्वा परापतेति । वय एवैनमेतद्भूतं प्रपातयति यद्वाऽउग्रं तन्नाष्ट्रा रक्षाᳬसि नान्ववयन्त्येतद्धि वयसामोजिष्ठं बलिष्ठं यच्छ्येनस्तमेवैतद्भूतं प्रपातयति यदाह श्येनो भूत्वा परापतेति ॥१५॥ अथ शरीरमेवान्ववहन्ति । यजमानस्य गृहान्गच्छ तन्नौ सᳬस्कृतमिति नात्र तिरोहितमिवास्ति ॥१६॥ अथ सुब्रह्मण्यामाह्वयति । यथा येभ्यः पक्ष्यन्स्यात्तान्ब्रूयादित्यहे वः पक्तास्मीत्येवमेवैतद्देवेभ्यो यज्ञं निवेदयति सुब्रह्मण्योᳬ सुब्रह्मण्योमिति ब्रह्म हि देवान्प्रच्यावयति त्रिष्कृत्व आह त्रिवृद्धि यज्ञः ॥१७॥ इन्द्रागच्छेति । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्रागच्छेति हरिव आगच्छ मेधातिथेर्मेष वृषणश्वस्य मेने । गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जारेति तान्येवास्य चरणानि तैरेवैनमेतत्प्रमुमोदयिषति ॥१८॥ कौशिक ब्राह्मण गौतम ब्रुवाणेति । शश्वद्धैतदारुणिनाधुनोपज्ञातं यद्गौतम ब्रुवाणेति स यदि कामयेत ब्रूयादेतद्यद्यु कामयेतापि नाद्रियेतेत्यहे सुत्यामिति यावदहे सुत्या भवति ॥१९॥ देवा ब्रह्माण आगच्छतेति । तद्देवांश्च ब्राह्मणांश्चाहैतैर्ह्यत्रोभयैरर्थो भवति यद्देवैश्च ब्राह्मणैश्च ॥२०॥ अथ प्रतिप्रस्थाता । अग्रेण शालामग्नीषोमीयेण पशुना प्रत्युपतिष्ठतेऽग्नीषोमौ वाऽएतमन्तर्जम्भऽआदधाते यो दीक्षतऽआग्नावैष्णवᳬ ह्यदो दीक्षणीयᳬ हविर्भवति यो वै विष्णुः सोमः स हविर्वाऽएष भवति यो दीक्षते तदेनमन्तर्जम्भऽआदधाते तत्पशुनात्मानं निष्क्रीणीते ॥२१॥ तद्धैके । आहवनीयादुल्मुकमाहरन्त्ययमग्निरयᳬ सोमस्ताभ्याᳬ सह सह्यां निष्क्रेष्यामहऽइति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यादत्र वाऽएतौ द्वा च तत्सहैव ॥२२॥ स

वै द्विरूपो भवति । द्विदेवत्यो हि भवति देवतयोरसमदे कृष्णसारंग स्यादित्या-
हुरेतद्ध्येनयो रूपतममिवेति यदि कृष्णसारंगं न विन्देदथोऽअपि लोहितसारंग
स्यात् ॥२३॥ तस्मिन्वाचयति । नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षसे महो देवाय तदृ-
तꣳ सपर्यत । दूरेदृशे देवजाताय केतवे दिवस्पुत्राय सूर्याय शꣳसतेति नम ए-
वास्माऽएतत्करोति मित्रधेयमेवैनेनैतत्कुरुते ॥२४॥ अथाध्वर्युरारोहणं विमुञ्चति ।
वरुणस्योत्तम्भनमसीत्युपस्तम्भनेनोपस्तभ्नाति वरुणस्य स्कम्भसर्जनी स्थ इति श-
म्येऽउद्गृहति स यदाह वरुणस्य स्कम्भसर्जनी स्थ इति वरुण्यो ह्येष एतर्हि भ-
वति यत्सोमः क्रीतः ॥२५॥ अथ चत्वारो राजासन्दीमाददते । द्वौ वाऽअस्मै मा-
नुषाय राज्ञऽआददातेऽअथैतां चत्वारो योऽस्य सकृत्सर्वस्येष्टे ॥२६॥ औदुम्बरी
भवति । अन्नं वाऽऊर्गुदुम्बर ऊर्जोऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै तस्मादौदुम्बरी भवति ॥२७॥
नाभिदघ्ना भवति । अत्र वाऽअन्नं प्रतितिष्ठत्यन्नꣳ सोमस्तस्मान्नाभिदघ्ना भवत्यत्रो
ऽएव रेतस आशयो रेतः सोमस्तस्मादत्रदघ्ना भवति ॥२८॥ तामभिमृशति । व-
रुणस्यऽऋतसदन्यसीत्यथ कृष्णाजिनमास्तृणाति वरुणस्यऽऋतसदनमसीत्यथैनमा-
सादयति वरुणस्यऽऋतसदनमासीदेति स यदाह वरुणस्यऽऋतसदनमासीदेति
वरुण्यो ह्येष एतर्हि भवति ॥२९॥ अथैनꣳ शालां प्रपादयति । स प्रपादयन्वा-
चयति या ते धामानि हविषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभूरस्तु यज्ञम् । गयस्फा-
नः प्रतरणः सुवीरोऽवीरहा प्रचरा सोम दुर्यानिति गृहा वै दुर्या गृहान्नः शिवः
शान्तोऽपापकृत्प्रचरेत्येवैतदाह ॥३०॥ अत्र हैके । उदपात्रमुपनिनयन्ति यथा रा-
ज्ञऽआगतायोदकमाहरेदेवमेतदिति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यान्मानुषꣳ ह ते यज्ञे
कुर्वन्ति व्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं नेद्व्यृद्धं यज्ञे करवाणीति तस्मान्नोपनिनयेत्
॥३१॥ ब्राह्मणम् ॥१[१४]॥ तृतीयोऽध्यायः [१८] ॥ ॥

शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं बाहू प्रायणीयोदयनीयौ । अभितो वै शिरो बाहू भ-

यतस्तस्मादभित ग्रातिथ्यमेते हविषी भवतः प्रायणीयश्चोदयनीयश्च ॥१॥ ग्रथ यस्मादातिथ्यं नाम । ग्रतिथिर्वाऽएष एतस्यागच्छति यत्सोमः क्रीतस्तस्माऽएतद्यथा राज्ञे वा ब्राह्मणाय वा महोक्षं वा महाजं वा पचेत्तदह मानुषꣳ हविर्देवानामेवमस्माऽएतदातिथ्यं करोति ॥२॥ तदाहुः । पूर्वोऽतीत्य गृह्णीयादिति यत्र वाऽग्रर्हन्तमागतं नापचायन्ति क्रुध्यति वै स तत्र तथा हापचितो भवति ॥३॥ तद्वाऽग्रन्यतर एव विमुक्तः स्यात् । ग्रन्यतरोऽविमुक्तोऽथ गृह्णीयात्स यदन्यतरो विमुक्तस्तेनागतो यद्वन्यतरोऽविमुक्तस्तेनापचितः ॥४॥ तदु तथा न कुर्यात् । विमुच्यैव प्रपाद्य गृह्णीयाद्यथा वै देवानां चरणं तद्वाऽग्रनु मनुष्याणां तस्मान्मानुषे यावन्न विमुञ्चते नैवास्मै तावदुदकꣳ हरन्ति नापचितिं कुर्वन्त्यनागतो हि स तावद्भवत्यथ यदैव विमुञ्चतेऽथास्माऽउदकꣳ हरन्त्यथापचितिं कुर्वन्ति तर्हि हि स ग्रागतो भवति तस्माद्विमुच्यैव प्रपाद्य गृह्णीयात् ॥५॥ स वै संवरमाणइव गृह्णीयात् । तथा हापचितो भवति तत्पत्न्यन्वारभते पर्युह्यमाणं वै यजमानोऽन्वारभतेऽथात्र पत्न्युभयत एवैतन्मिथुनेनान्वारभेते यत्र वाऽग्रर्हन्नागच्छति सर्वगृह्या इव वै तत्र चेष्टन्ति तथा हापचितो भवति ॥६॥ स वाऽग्रन्येनैव तं यजुषा गृह्णीयात् । येनो चान्यानि हवीꣳष्येकं वाऽएष भागं क्रीयमाणोऽभिक्रीयते छन्दसामेव राज्याय छन्दसाꣳ साम्राज्याय तस्य छन्दाꣳस्यभितः साचयानि यथा राज्ञोऽराजानो राजकृतः सूतग्रामण्य एवमस्य छन्दाꣳस्यभितः साचयानि ॥७॥ न वै तदवकल्पते । यच्छन्दोभ्य इति केवलं गृह्णीयाद्यत्र वाऽग्रर्हते पचन्ति तदभितः साचयोऽन्वाभक्ता भवन्त्यराजानो राजकृतः सूतग्रामण्यस्तस्माद्यत्रैवैतस्यै गृह्णीयात्तदेव छन्दाꣳस्यन्वाभजेत् ॥८॥ स गृह्णाति । ग्रग्नेस्तनूरसि विष्णवे त्वेत्यग्निर्वै गायत्री तद्गायत्रीमन्वाभजति ॥९॥ सोमस्य तनूरसि विष्णवे त्वेति । क्षत्रं वै सोमः क्षत्रं त्रिष्टुप्तत्त्रिष्टुभमन्वाभजति ॥१०॥ ग्रतिथेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वेति ।

सोऽस्योद्धारो यथा श्रेष्ठस्योद्धार एवमस्यैषऽऋते छन्दोभ्यः ॥११॥ श्येनाय त्वा सोमभृते विष्णवे त्वेति । तद्गायत्रीमन्वाभजति सा यद्गायत्री श्येनो भूत्वा दिवः सोममाहरत्तेन सा श्येनः सोमभृत्तेनैवैनामेतद्वीर्येण द्वितीयमन्वाभजति ॥१२॥ अग्नये त्वा रायस्पोषदे विष्णवे त्वेति । पशवो वै रायस्पोषः पशवो जगती तज्जगतीमन्वाभजति ॥१३॥ अथ यत्पञ्च कृत्वो गृह्णाति । संवत्सरसंमितो वै यज्ञः पञ्च वाऽऋतवः संवत्सरस्य तं पञ्चभिराप्नोति तस्मात्पञ्च कृत्वो गृह्णात्यथ यद्विष्णवे त्वा विष्णवे त्वेति गृह्णाति विष्णवे हि गृह्णाति यो यज्ञाय गृह्णाति ॥१४॥ नवकपालः पुरोडाशो भवति । शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं अष्टाक्षरा वै गायत्र्यस्तानि यान्यन्वाह प्रणवो नवमः पूर्वार्धो वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वार्ध एष यज्ञस्य तस्मान्नवकपालः पुरोडाशो भवति ॥१५॥ कार्ष्मर्यमयाः परिधयः । देवा ह वाऽएतं वनस्पतिषु रक्षोघ्नं ददृशुर्यत्कार्ष्मर्यꣳ शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं नेच्छिरो यज्ञस्य नाष्ट्रा रक्षाꣳसि हिनसन्निति तस्मात्कार्ष्मर्यमयाः परिधयो भवन्ति ॥१६॥ अश्ववालः प्रस्तरः । यज्ञो ह देवेभ्योऽपचक्राम सोऽश्वो भूत्वा पराङावर्तत तस्य देवा अनुहाय वालानभिपेदुस्तानालुलुपुस्तानालुप्य सार्धꣳ संन्यासुस्तत एता ओषधयः समभवन्यदश्ववालाः शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं जघनार्धो वाला उभयत एवैतद्यज्ञं परिगृह्णाति यदाश्ववालः प्रस्तरो भवति ॥१७॥ ऐक्षव्यौ विधृती । नेद्बर्हिश्च प्रस्तरश्च संलुभ्यात इत्यथोत्पूयाल्यꣳ सर्वाण्येव चतुर्गृहीतान्याज्यानि गृह्णाति न ह्यत्रानुयाजा भवन्ति ॥१८॥ आसाद्य हवीꣳष्यग्निं मन्थति । शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं जनयन्ति वाऽएनमेतद्यन्मन्थन्ति शीर्षतो वाऽअग्रे जायमानो जायते शीर्षत एवैतदग्रे यज्ञं जनयत्यग्निर्वै सर्वा देवता अग्नौ हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वति शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यꣳ शीर्षत एवैतद्यज्ञꣳ सर्वाभिर्देवताभिः समर्धयति तस्मादग्निं मन्थति ॥१९॥ सोऽग्निमन्थनꣳ शकलमादत्ते । अग्नेर्जनित्रमसीत्यत्र ह्यग्निर्जायते

तस्मादाहाग्नेर्जनित्रमसीति ॥२०॥ अथ दर्भतरुणके निदधाति । वृषणौ स्थ इति तद्यावेवैतौ स्त्रियै तावेवैतावेतौ ॥२१॥ अथाधरारणिं निदधाति । उर्वश्य-सीत्युत्तरारण्याज्यविलापनीमुपस्पृशत्यायुरसीति तामभिनिदधाति पुरूरवा अ-सीत्युर्वशी वाऽअप्सराः पुरूरवाः पतिरथ यत्तस्मान्मिथुनादजायत तदायुरेवमेवैष एतस्मान्मिथुनाद्यज्ञं जनयत्यथाहाग्नये मथ्यमानायानुब्रूहीति ॥२२॥ स मन्थति । गायत्रेण त्वा छन्दसा मन्थामि त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा मन्थामि जागतेन त्वा छन्दसा मन्थामीति तं वै छन्दोभिरेव मन्थति छन्दाᳪसि मथ्यमानायान्वाह छन्दाᳪस्येवै-तमन्वायातयति यथामुमादित्यᳪ रश्मयो जातायानुब्रूहीत्याह यदा जायते प्र-ह्रियमाणायेत्यनुप्रहरन् ॥२३॥ सोऽनुप्रहरति । भवतं नः समनसौ सचेतसावरे-पसौ । मा यज्ञᳪ हिᳪसिष्टं मा यज्ञपतिं जातवेदसौ शिवौ भवतमद्य न इति शा-न्तिमेवाभ्यामेतद्वदति यथा नान्योऽन्यᳪ हिᳪस्याताम् ॥२४॥ अथ स्रुवेणोपहत्या-ज्यम् । अग्निमभिजुहोत्यग्नावग्निश्चरति प्रविष्ट ऋषीणां पुत्रोऽअभिशस्तिपावा । स नः स्योनः सुयजा यजेह देवेभ्यो हव्यᳪ सदमप्रयुच्छन्त्स्वाहेत्याहुत्यै वाऽएतमजी-जनत तमेतयाहुत्याप्रैषीत्तस्मादेवमभिजुहोति ॥२५॥ तदिडान्तं भवति । नानुया-जान्यजन्ति शिरो वै यज्ञस्यातिथ्यं पूर्वार्धो वै शिरः पूर्वार्धमेवैतद्यज्ञस्याभिसᳪस्क-रोति स यद्धानुयाजान्यजेद्यथा शीर्षतः पर्याहृत्य पादौ प्रतिदध्यादेवं तत्तस्मादि-डान्तं भवति नानुयाजान्यजन्ति ॥२६॥ ब्राह्मणम् ॥२ [४.१]॥ ॥

आतिथ्येन वै देवा इष्ट्वा । तान्त्समदविन्दत्ते चतुर्धा व्यद्रवन्नन्योऽन्यस्य श्रि-याऽअतिष्ठमाना अग्निर्वसुभिः सोमो रुद्रैर्वरुण आदित्यैरिन्द्रो मरुद्भिर्बृहस्पतिर्वि-श्वैर्देवैरित्यु हैकऽआहुरेते ह त्वेव ते विश्वे देवा ये ते चतुर्धा व्यद्रवंस्तान्विदु-तानसुररक्षसान्यनुव्यवेयुः ॥१॥ तेऽविदुः । पापीयाᳪसो वै भवामोऽसुररक्षसानि वै नोऽनुव्यवागुर्द्विषद्भ्यो वै रध्यामो हन्त संजानामहाऽएकस्य श्रियै तिष्ठामहा

ऽइति तऽइन्द्रस्य प्रियाऽअनिष्ठत्त तस्मादाहुरिन्द्रः सर्वा देवता इन्द्रश्रेष्ठा देवा इति ॥२॥ तस्मादु ह न स्वा अतीयेरन् । य एषां परस्तरामिव भवति स एतानननुब्रवीति ते प्रियं द्विषतां कुर्वन्ति द्विषद्भ्यो रध्यन्ति तस्मान्नऽतीयेरंस्त यो हैवं विद्वान्नऽतीयितेऽप्रियं द्विषतां करोति न द्विषद्भ्यो रध्यति तस्मान्नऽतीयेत ॥३॥ ते होचुः । हन्तेदं तथा करवामहै यथा न इदमाप्रदिवमेवाजर्यमसदिति ॥४॥ ॥ शतम् १७०० ॥ ॥ ते देवाः । जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि सार्धं समवदर्दिरे ते होचुरेतेन नः स नानासदेतेन विष्वङ्यो न एतदतिक्रामादिति कस्योपद्रष्टुरिति तनूनप्तुरेव शाक्वरस्येति यो वाऽअयं पवतऽएष तनूनपाच्छाक्वरः सोऽयं प्रजानामुपद्रष्टा प्रविष्टस्ताविमौ प्राणोदानौ ॥५॥ तस्मादाहुः । मनो देवा मनुष्यस्याजानन्तीति मनसा संकल्पयति तत्प्राणमपिपद्यते प्राणो वातं वातो देवेभ्य आचष्टे यथा पुरुषस्य मनः ॥६॥ तस्मादेतदृषिणाभ्यनूक्तम् । मनसा संकल्पयति तद्वातमपिगच्छति । वातो देवेभ्य आचष्टे यथा पुरुष ते मन इति ॥७॥ ते देवाः । जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि सार्धं समवदर्दिरे ते होचुरेतेन नः स नानासदेतेन विष्वङ्यो न एतदतिक्रामादिति तद्देवा अप्येतर्हि नातिक्रामन्ति के हि स्युर्यदतिक्रामेयुरनृतं हि वदेयुरेकं ह वै देवा व्रतं चरन्ति सत्यमेव तस्मादेषां जितमनपजय्यं तस्माद्यश एवं ह वाऽअस्य जितमनपजय्यमेवं यशो भवति य एवं विद्वान्सत्यं वदति तदेतत्तानूनप्त्रं निदानेन ॥८॥ ते देवाः । जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि सार्धं समवदर्दिरेऽथैतऽआज्यान्येव गृह्णाना जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि सार्धं समवद्यन्ते तस्मादु ह न सर्वेणेव समभ्यवेयान्नेन्मे जुष्टास्तन्वः प्रियाणि धामानि सार्धं समभ्यवायानिति येनो ह समभ्यवेयान्नास्मै द्रुह्येदिदं ह्याहुर्न सजानुनप्त्रिणे द्रोग्धव्यमिति ॥९॥ अथातो गृह्णात्येव । आपतये त्वा परिपतये गृह्णामीति यो वाऽअयं पवतऽएष आ च पतति परि च प-

तत्येतस्माऽउ हि गृह्णाति तस्मादाहाऽऽपतये त्वा परिपतये गृह्णामीति ॥१०॥ तनूनप्त्रे शाक्वरायेति । यो वाऽअयं पवतऽएष तनूनप्ता शाक्वर एतस्माऽउ हि गृह्णाति तस्मादाह तनूनप्त्रे शाक्वरायेति ॥११॥ शक्मनऽओजिष्ठायेति । एष वै शक्मौजिष्ठ एतस्माऽउ हि गृह्णाति तस्मादाह शक्मनऽओजिष्ठायेति ॥१२॥ अथातः समवमृशन्त्येव । एतद्ध देवा भूयः समामिरऽइत्थं नः सोऽमुथासद्यो न एतदतिक्रामादिति तथोऽएवैतऽएतत्सममन्तऽइत्थं नः सोऽमुथासद्यो न एतदतिक्रामादिति ॥१३॥ ते समवमृशन्ति । अनाधृष्टमस्यनाधृष्यं देवानामोज इत्यनाधृष्टा हि देवा आसन्ननाधृष्याः सह सन्तः समानं वदन्तः समानं दधाणा देवानामोज इति देवानां वै जुष्टास्तन्वः प्रियाणि धामान्यनभिशस्त्यभिशस्तिपा अनभिशस्तेन्यमिति सर्वाꣳ हि देवा अभिशस्तिं तीर्णा अञ्जसा सत्यमुपगेषमिति सत्यं वदानि मेदमतिक्रमिषमित्येवैतदाह स्विते मा धा इति स्विते हि तद्देवा आत्मानमदधत यत्सत्यमवदन्यत्सत्यमकुर्वंस्तस्मादाह स्विते मा धा इति ॥१४॥ अथ यास्तद्देवाः । जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि सार्धꣳ समवदन्दिरे तदिन्द्रे संन्यदधतैष वाऽइन्द्रो य एष तपति न ह वाऽएषोऽग्रे तताप यथा हैवेदमन्यत्कृष्णमेवꣳ हैवास तेनैवैतद्वीर्येण तपति तस्माद्यदि बहवो दीक्षेरन्गृहपतयऽएव व्रतमभ्युत्सिच्य प्रयच्छेयुः स हि तेषामिन्द्रभाजनं भवति यद्यु दक्षिणावता दीक्षेत यजमानायैव व्रतमभ्युत्सिच्य प्रयच्छेयुरिदꣳ ह्याकुरिन्द्रो यजमान इति ॥१५॥ अथ यास्तद्देवाः । जुष्टास्तनूः प्रियाणि धामानि सार्धꣳ समवदन्दिरे तत्सार्धꣳ संजग्मे तत्सामाभवत्तस्मादाहुः सत्यꣳ साम देवजꣳ सामेति ॥१६॥ ब्राह्मणम् ॥३ [४. २.]॥ ॥

आतिथ्येन वै देवा इष्ट्वा । तान्त्समदविन्दत्ते तानूनप्त्रैः समशाम्यंस्तऽएतस्य प्रायश्चित्तिमैच्छन्यदन्योऽन्यं पापमवदन्नाह पुरावभृथात्पु दीक्षामवाकल्पयंस्तऽएतामवान्तरां दीक्षामपश्यन् ॥१॥ तेऽग्निमेव व्रतं विपल्याङ्गयन्त । तपो वाऽअ-

ग्निस्तपो दीक्षा तद्वान्तरां दीक्षामुपायंस्तस्यद्वान्तरां दीक्षामुपायंस्तस्माद्वान्तरदीक्षा संतरामङ्गुलीराचक्त संतरां मेखलां पर्यस्तामेवैनामितत्सतीं पर्यास्यन्त तथो ऽएवैष एतद्यदतः प्राचीनमवान्तरं वा करोत्यवान्तरं वा वदाति तस्यैवैतत्प्रायश्चित्तिं कुरुते ॥२॥ सोऽग्निनेव वचं विपल्यङ्गयते । तपो वाऽअग्निस्तपो दीक्षा तद्वान्तरां दीक्षामुपैति संतरामङ्गुलीरचते संतरां मेखलां पर्यस्तामेवैनामितत्सतीं पर्यस्यते प्रजामु हैव तद्देवा उपायन् ॥३॥ तेऽग्निनेव वच विपल्याङ्गयन्त । अग्निर्वै मिथुनस्य कर्ता प्रजनयिता तत्प्रजामुपायन्संतरामङ्गुलीराचक्त संतरां मेखलां तत्प्रजामात्मन्नकुर्वत तथोऽएवैष एतत्प्रजामेवोपैति ॥४॥ सोऽग्निनेव वचं विपल्यङ्गयते । अग्निर्वै मिथुनस्य कर्ता प्रजनयिता तत्प्रजामुपैति संतरामङ्गुलीरचते संतरां मेखलां तत्प्रजामात्मन्कुरुते ॥५॥ देवानामु ह स्म दीक्षितानाम् । यः समिद्धारो वा स्वाध्यायं वा विसृजते तꣳ ह स्मेतरस्यैवेतरꣳ रूपेणेतरस्येतरमसुररक्षसानि जिघाꣳसन्ति ते ह पापं वदन्त उपसमेयुरिति वै मां त्वमचिकीर्षीरिति माजिघाꣳसीरित्यग्निर्हैव तथा नान्यमुवादाग्निं तथा नान्यः ॥६॥ ते होचुः । अपीत्थं त्वामग्नेऽवादिषूऽरिति नैवाहमन्यं न मामन्य इति ॥७॥ तेऽविदुः । अयं वै नो विरदास्तमोऽस्यैव रूपमसाम तेन रक्षाꣳस्यतिमोक्ष्यामहे तेन स्वर्गं लोकꣳ समश्नुविष्यामहऽइति तेऽग्नेरेव रूपमभवंस्तेन रक्षाꣳस्यत्यमुच्यन्त तेन स्वर्गं लोकꣳ समाश्नुवत तथोऽएवैष एतदग्नेरेव रूपं भवति तेन रक्षाꣳस्यतिमुच्यते तेन स्वर्गं लोकꣳ समश्नुते स वै समिधमेवाभ्यादधद्वान्तरदीक्षामुपैति ॥८॥ स समिधमभ्यादधाति । अग्ने व्रतपास्त्वे व्रतपा इत्यग्निर्हि देवानां व्रतपतिस्तस्मादाहाग्ने व्रतपास्त्वे व्रतपा इति या तव तनूरियꣳ सा मयि यो मम तनूरेषा सा त्वयि । सह नौ व्रतपते व्रतानीति तदग्निना वचं विपल्यङ्गयतेऽनु मे दीक्षां दीक्षापतिर्मन्यतामनु तपस्तपस्पतिरिति तद्वान्तरां दीक्षामुपैति संतरामङ्गुलीरचते संतरां मे-

खलां पर्यस्तामेवैतत्सतीं पर्यस्यते ॥९॥ अथैनमतो मदन्तीभिरुपचरन्ति । तपो वाऽअग्निस्तपो मदन्त्यस्तस्मादेनं मदन्तीभिरुपचरन्ति ॥१०॥ अथ मदन्तीभिरुपस्पृश्य । राजानमाप्याययन्ति तद्यन्मदन्तीरुपस्पृश्य राजानमाप्याययन्ति वज्रो वाऽआज्यꣳ रेतः सोमो नेद्वज्रेणाज्येन रेतः सोमꣳ हिनसामेति तस्मान्मदन्तीरुपस्पृश्य राजानमाप्याययन्ति ॥११॥ तदाहुः । यस्माऽएतदाप्यायनं क्रियतऽआतिथ्यꣳ सोमाय तमेवाग्रऽआप्याययेयुरथावान्तरदीक्षामथ तानूनप्त्राणीति तदु तथा न कुर्याद्यज्ञस्य वाऽएतं कर्मात्र वाऽएनात्समदविन्दन्त सꣳशममेव पूर्वमुपायन्नथावान्तरदीक्षामथाप्यायनम् ॥१२॥ तद्यदाप्याययन्ति । देवो वै सोमो दिवि हि सोमो वृत्रो वै सोम आसीत्तस्यैतच्छरीरं यद्गिरयो यदश्मानस्तदेषोशाना नामौषधिर्जायतऽइति ह स्माह श्वेतकेतुरौद्दालकिस्तामेतदाहृत्याभिषुण्वन्ति तां दीक्षोपसद्भिस्तानूनप्त्रैराप्यायनेन सोमं कुर्वन्तीति तथोऽएवैनामेष एतद्दीक्षोपसद्भिस्तानूनप्त्रैराप्यायनेन सोमं करोति ॥१३॥ मधु सारघमिति वाऽआहुः । यज्ञो ह वै मधु सारघमथैतऽएव सरघो मधुकृतो यदृत्विजस्तद्यथा मधु मधुकृत आप्याययेयुरेवमेवैतद्यज्ञमाप्याययन्ति ॥१४॥ यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्युर्यैषामियं जितिस्ते होचुः कथं न इदं मनुष्यैरनभ्यारोह्यꣳ स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनायोपयंस्तस्माद्यूपो नाम ॥१५॥ तद्वाऽऋषीणामनुश्रुतमास । ते यज्ञꣳ समभरन्यथायं यज्ञः सम्भृत एवं वाऽएष यज्ञꣳ सम्भरति यो दीक्षते वाग्वै यज्ञस्तद्यदेवात्र यज्ञस्य निर्धीतं यद्विदुग्धं तदेवैतत्पुनराप्याययति ॥१६॥ ते वै षड्भूत्वाप्याययन्ति । षड्वाऽऋतव ऋतव एवैतद्भूत्वाप्याययन्ति ॥१७॥ तऽआप्याययन्ति । अꣳशुरꣳशुष्टे देव सोमाप्यायतामिति तदस्याꣳशुमꣳशुमेवाप्याययन्तीन्द्रायैकधनविदऽइतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्रायैकधनविदऽइति शतꣳ-शतꣳ ह स्म वाऽएष दे-

वान्प्रत्येकैक एवाꣳशुरेकधनानाप्याययन्ति दश-दश वा तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामा त्वमि-
न्द्राय प्यायस्वेतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता सा येव यज्ञस्य देवता तामेवैतदाप्याययन्-
त्या त्वमिन्द्राय प्यायस्वेति तदेतस्मिन्नाप्यायनं दधात्याप्याययास्मान्त्सखीन्त्सन्या मे-
धयेति स यत्सनोति तत्तदाह यत्सन्येत्यथ यदनुब्रूते तद्धु तदाह यन्मेधयेति स्व-
स्ति ते देव सोम सुत्यामशीयेत्येका वाऽएतेषामाशीर्भवत्यृत्विजां च यजमानस्य
च यज्ञस्योदृचं गमेमेति यज्ञस्योदृचं गच्छानीत्येवैतदाह ॥१८॥ अथ प्रस्तरे निह्नु-
वते । उत्तरतउपचारो वै यज्ञोऽथैतद्दक्षिणेवान्वित्याप्याययन्त्यग्निर्वै यज्ञस्तमग्निं
पृष्ठतः कुर्वन्ति तन्मिथ्याकुर्वन्ति देवेभ्य आवृश्चन्ते यज्ञो वै प्रस्तरस्तमग्निं पुनरार-
भन्ते तस्यो हैषा प्रायश्चित्तिस्तथो हैषामेतन्न मिथ्याकृतं भवति न देवेभ्य आवृ-
श्चन्ते तस्मात्प्रस्तरे निह्नुवते ॥१९॥ तदाहुः । अन्तो निह्नुवीता३ननन्ता३ऽइत्यन-
न्तो हैव निह्नुवीरन्ननुप्रहरणाꣳ ह्येवास्य ॥२०॥ ते निह्नुवते । एष्टा रायः प्रेषे
भगायऽऋतमृतवादिभ्य इति सत्यꣳ सत्यवादिभ्य इत्येवैतदाह नमो द्यावापृथि-
वीभ्यामिति तदाभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां निह्नुवते ययोरिदꣳ सर्वमधि ॥२१॥ अथा-
ह समुह्य प्रस्तरम् । अग्नीन्मदन्त्यापा३इति मदन्तीत्यग्नीदाह ताभिरेहीत्युपर्युप-
र्यग्निमतिहरति स यन्नानुप्रहरत्येतेन ह्यत ऊर्ध्वान्यङ्गानि प्रचरिष्यन्भवत्यथ यदु-
पर्युपर्यग्निमतिहरति तदेवास्यानुप्रहृतभाजनं भवति तमग्नीधे प्रयच्छति तमग्नीन्निद-
धाति ॥२२॥ ब्राह्मणम् ॥४ [४.३.]॥ ॥

ग्रीवा वै यज्ञस्योपसदः शिरः प्रवर्ग्यः । तस्माद्यदि प्रवर्ग्यवान्भवति प्रवर्ग्येण
प्रचर्योपसद्भिः प्रचरन्ति तद्ग्रीवाः प्रतिदधाति ॥१॥ तस्याः पूर्वाह्णेऽनुवाक्या भव-
न्ति । ता अपराह्णे याज्या या याज्यास्ता अनुवाक्यास्तद्व्यतिषजति तस्मादिमानि
ग्रीवाणां पर्वाणि व्यतिषक्तानीमान्यस्थीनि ॥२॥ देवाश्च वाऽअसुराश्च । उभये
प्राजापत्याः पस्पृधिरे ततोऽसुरा एषु लोकेषु पुरश्चक्रिरेऽयस्मयीमेवास्मिंलोके

रजतामन्तरिक्षे हरिणीं दिवि ॥३॥ तद्वै देवा असृजन्त । तऽएताभिरुपसद्भिरु-
पासीदंस्तद्यदुपासीदंस्तस्मादुपसदो नाम ते पुरः प्राभिन्दन्निमांल्लोकान्प्राजयंस्तस्मा-
दाहुरुपसदा पुरं जयन्तीति यदुहोपासते तेनेमां मानुषीं पुरं जयन्ति ॥४॥ एता-
भिर्वै देवा उपसद्भिः । पुरः प्राभिन्दन्निमांल्लोकान्प्राजयंस्तथोऽएवैष एतन्नाद्देत्रा-
स्माऽअस्मिंल्लोके कश्चन पुरः कुरुतऽइमानेवैतल्लोकान्प्रभिनत्तीमांल्लोकान्प्रजयति
तस्मादुपसद्भिर्यजते ॥५॥ ता वाऽआज्यहविषो भवन्ति । वज्रो वाऽआज्यमेतेन
वै देवा वज्रेणाज्येन पुरः प्राभिन्दन्निमांल्लोकान्प्राजयंस्तथोऽएवैष एतेन वज्रेणा-
ज्येनेमांल्लोकान्प्रभिनत्तीमांल्लोकान्प्रजयति तस्मादाज्यहविषो भवन्ति ॥६॥ स वा
ऽअष्टौ कृत्वो जुह्वां गृह्णाति । चतुरुपभृत्यथोऽइतरथाहुश्चतुरेव कृत्वो जुह्वां गृ-
ह्णीयादष्टौ कृत्व उपभृतीति ॥७॥ स वाऽअष्टावेव कृत्वो जुह्वां गृह्णाति । चतुरु-
पभृति तद्वज्रमभिभारं करोति तेन वज्रेणाभिभारेणेमांल्लोकान्प्रभिनत्तीमांल्लोका-
न्प्रजयति ॥८॥ अग्नीषोमौ वै देवानां सयुजौ । ताभ्यां सार्धं गृह्णाति विजित्य
ऽएकाकिनेऽन्यतरमेवाघारमाघारयति यं स्रुवेण प्रतिक्रामति वाऽउत्तरमाघार-
माघार्याभिजित्याऽअभिजयानीति तस्मादन्यतरमेवाघारमाघारयति यं स्रुवेण ॥९॥
अथाश्राव्य न होतारं प्रवृणीते । सीद होतरित्येवाहोपविशति होता होतृष-
दनऽउपविश्य प्रसौति प्रसूतोऽध्वर्युः स्रुचावादत्ते ॥१०॥ स आहाग्निकामन्वग्नयेऽनु-
ब्रूहीति । आश्राव्याहाग्निं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥११॥ अथाह सोमायानुब्रू-
हीति । आश्राव्याह सोमं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥१२॥ अथ यदुपभृत्याज्यं
भवति । तत्समानयमान आह विष्णवेऽनुब्रूहीत्याश्राव्याह विष्णुं यजेति वषट्-
कृते जुहोति ॥१३॥ स यत्समानत्र तिष्ठञ्जुहोति । न यथेदं प्रचरन्संचरत्यभि-
जित्याऽअभिजयानीत्यथ यदेता देवता यजति वज्रमेवैतत्संस्करोत्यग्निमनीकं सो-
मं शल्यं विष्णुं कुल्मलं ॥१४॥ संवत्सरो हि वज्रः । अग्निर्वाऽअहः सोमो रा-

त्रिरथ यदन्तरेण तद्द्विज्जुरेतद्वै परिप्लवमानꣳ संवत्सरं करोति ॥१५॥ संवत्सरो वज्रः । एतेन वै देवाः संवत्सरेण वज्रेणा पुरः प्राभिन्दन्निमांल्लोकान्प्राजयंस्तथो ऽएवैष एतेन संवत्सरेण वज्रेणेमांल्लोकान्प्रभिनत्तीमांल्लोकान्प्रजयति तस्मादेता देवता यजति ॥१६॥ स वै तिस्र उपसद उपेयात् । त्रयो वाऽऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते संवत्सरमेवैतत्सꣳस्करोति द्विरेकया प्रचरति द्विरेकया ॥१७॥ ताः षट्सम्पद्यन्ते । षड्वाऽऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते संवत्सरमेवैतत्सꣳस्करोति ॥१८॥ यद्यु द्वादशोपसद उपेयात् । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते संवत्सरमेवैतत्सꣳस्करोति द्विरेकया प्रचरति द्विरेकया ॥१९॥ ताश्चतुर्विꣳशतिः सम्पद्यन्ते । चतुर्विꣳशतिर्वै संवत्सरस्यार्धमासाः संवत्सरस्यैवैतद्रूपं क्रियते संवत्सरमेवैतत्सꣳस्करोति ॥२०॥ स यत्सायम्प्रातः प्रचरति । तथा ह्येव सम्पत्सम्पद्यते स यत्पूर्वाह्णे प्रचरति तज्जयत्यथ यदपराह्णे प्रचरति सुजितमसदित्यथ यज्जुहोतीदं वै पुरं युध्यन्ति तां जित्वा स्वाꣳ सतीं प्रपद्यन्ते ॥२१॥ स यत्प्रचरति । तद्युध्यत्यथ यत्संतिष्ठते तज्जयत्यथ यज्जुहोति स्वामेवैतत्सतीं प्रपद्यते ॥२२॥ स जुहोति । यया द्विरेकस्याह्नः प्रचरिष्यन्भवति या तेऽअग्नेऽयःशया तनूर्वर्षिष्ठा गह्वरेष्ठा । उग्रं वचोऽअपावधीत्त्वेषं वचोऽअपावधीत्स्वाहेत्येवꣳरूपा हि सासीदयस्मयी हि सासीत् ॥२३॥ अथ जुहोति । यया द्विरेकस्याह्नः प्रचरिष्यन्भवति या तेऽअग्ने रजःशया तनूर्वर्षिष्ठा गह्वरेष्ठा । उग्रं वचोऽअपावधीत्त्वेषं वचोऽअपावधीत्स्वाहेत्येवꣳरूपा हि सासीद्रजता हि सासीत् ॥२४॥ अथ जुहोति । ययाद्विरेकस्याह्नः प्रचरिष्यन्भवति या तेऽअग्ने हरिशया तनूर्वर्षिष्ठा गह्वरेष्ठा । उग्रं वचो अपावधीत्त्वेषं वचोऽअपावधीत्स्वाहेत्येवꣳरूपा हि सासीद्धरिणी हि सासीद्यद्यु द्वादशोपसद उपेयाच्चतुरहमेकया प्रचरेच्चतुरहमेकया ॥२५॥ अथातो व्रतोपसदामेव । परोवरीयाꣳऽअन्या उपसदः परोऽहीर-

न्याः स यासामेकं प्रथमाहं दोग्ध्यथ द्वावथ त्रींस्ताः परउर्वीरिथ यासां त्रीन्प्रथमाहं दोग्ध्यथ द्वावथैकं ताः परोऽक्ष्र्यो वै परोऽक्ष्रीस्ताः परउर्वीर्याः परउर्वीस्ताः परोऽक्ष्रीः ॥२६॥ तपसा वै लोकं जयन्ति । तदस्यैतत्परः-पर एव वरीयस्तपो भवति परः-परः श्रेयाꣳसं लोकं जयति वसीयानु हैवास्मिंलोके भवति य एवं विद्वान्परोऽक्ष्रीरुपसद उपैति तस्मादु परोऽक्ष्रीरेवोपसद उपेयाद्यद्यु द्वादशोपसद उपेयात्त्रीश्चतुरहं दोहयेद्वौ चतुरहमेकं चतुरहम् ॥२७॥ ब्राह्मणम् ॥५[४.४]॥ तृतीयः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १२१ ॥ ॥ चतुर्थोऽध्यायः [११] ॥-॥

तस्य एष पूर्वार्ध्यो वर्षिष्ठ स्थूणाराजो भवति । तस्मात्प्राङ् प्रक्रामति त्रीन्विक्रमांस्तच्छङ्कुं निहन्ति सोऽन्तःपातः ॥१॥ तस्मान्मध्यमाच्छङ्कोः । दक्षिणा पञ्चदश विक्रमान्प्रक्रामति तच्छङ्कुं निहन्ति सा दक्षिणा श्रोणिः ॥२॥ तस्मान्मध्यमाच्छङ्कोः । उदङ् पञ्चदश विक्रमान्प्रक्रामति तच्छङ्कुं निहन्ति सोत्तरा श्रोणिः ॥३॥ तस्मान्मध्यमाच्छङ्कोः । प्राङ् षट्त्रिꣳशतं विक्रमान्प्रक्रामति तच्छङ्कुं निहन्ति स पूर्वार्धः ॥४॥ तस्मान्मध्यमाच्छङ्कोः । दक्षिणा द्वादश विक्रमान्प्रक्रामति तच्छङ्कुं निहन्ति स दक्षिणोऽꣳसः ॥५॥ तस्मान्मध्यमाच्छङ्कोः । उदङ् द्वादश विक्रमान्प्रक्रामति तच्छङ्कुं निहन्ति स उत्तरोऽꣳस एषा मात्रा वेदेः ॥६॥ अथ यत्त्रिꣳशद्विक्रमा पश्चाद्भवति । त्रिꣳशदक्षरा वै विराड्विराजा वै देवा अस्मिंलोके प्रत्यतिष्ठंस्तथोऽएवैष एतद्विराजैवास्मिंलोके प्रतितिष्ठति ॥७॥ अथोऽअपि त्रयस्त्रिꣳशत्स्युः । त्रयस्त्रिꣳशदक्षरा वै विराड्विराजैवास्मिंलोके प्रतितिष्ठति ॥८॥ अथ यत्षट्त्रिꣳशद्विक्रमा प्राची भवति । षट्त्रिꣳशदक्षरा वै बृहती बृहत्या वै देवाः स्वर्गं लोकꣳ समाश्नुवत तथोऽएवैष एतद्बृहत्यैव स्वर्गं लोकꣳ समश्नुते सोऽस्य दिव्याहवनीयो भवति ॥९॥ अथ यच्चतुर्विꣳशतिविक्रमा पुरस्ताद्भवति । चतुर्विꣳशत्यक्षरा वै गायत्री पूर्वार्धो वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वार्ध एष यज्ञस्य तस्माच्चतुर्विꣳशतिविक्रमा पुरस्ताद्भव-

त्येषा मात्रा वेदेः ॥१०॥ अथ यत्पश्चाद्वरीयसी भवति । पश्चाद्वरीयसी पृथुश्रोणिरिति वै योषां प्रशंसन्ति यद्वेव पश्चाद्वरीयसी भवति पश्चादेवैतद्वरीयः प्रजननं करोति तस्मात्पश्चाद्वरीयसः प्रजननादिमाः प्रजाः प्रजायन्ते ॥११॥ नासिका ह वाऽएषा यज्ञस्य यदुत्तरवेदिः । अथ यदेनामुत्तरां वेदेरुपकिरति तस्मादुत्तरवेदिर्नाम ॥१२॥ द्वय्यो ह वाऽइदमग्रे प्रजा आसुः । आदित्याश्चैवाङ्गिरसश्च ततोऽङ्गिरसः पूर्वे यज्ञꣳ समभरꣳस्ते यज्ञꣳ सम्भृत्योचुरग्निमिमां नः श्वःसुत्यामादित्येभ्यः प्रब्रूह्यनेन नो यज्ञेन याजयतेति ॥१३॥ ते हादित्या ऊचुः । उपजानीत यथास्मानेवाङ्गिरसो याजयान्न वयमङ्गिरस इति ॥१४॥ ते होचुः । न वाऽअन्येन यज्ञादपक्रमणमस्त्यन्तरामेव सुत्यां श्रियामहाऽइति ते यज्ञꣳ संजह्रुस्ते यज्ञꣳ सम्भृत्योचुः श्वःसुत्यां वै त्वमस्मभ्यमग्ने प्रावोचोऽथ वयमद्यसुत्यामेव तुभ्यं प्रब्रूमोऽङ्गिरोभ्यश्च तेषां नस्त्वꣳ होतासीति ॥१५॥ तेऽन्यमेव प्रतिप्रजिघ्युः । अङ्गिरसोऽह ते हाप्यङ्गिरसोऽग्नयेऽन्वागत्य चुक्रुधुरिव कथं नु नो दूतश्चरन्न प्रत्यादया इति ॥१६॥ स होवाच । अनिन्द्या वै मावृषत सोऽनिन्द्यैर्वृतो नाशकमपक्रमितुमिति तस्माद्धानिन्द्यस्य वृतो नापक्रामेत्तऽएतेन सद्यःक्रियाङ्गिरस आदित्यानयाजयन्त्स सद्यःक्रीः ॥१७॥ तेभ्यो वाचं दक्षिणामानयन् । तां न प्रत्यगृह्णन्हास्यामहे यदि प्रतिग्रहीष्याम इति तद्व तद्यज्ञस्य कर्म न व्यमुच्यत यद्दक्षिणामासीत् ॥१८॥ अथैभ्यः सूर्यं दक्षिणामानयन् । तं प्रत्यगृह्णꣳस्तस्माद्ध स्माहुरङ्गिरसो वयं वाऽआर्त्विज्जीनाः स्मो वयं दक्षिणीया अपि वाऽअस्माभिरेष प्रतिगृहीतो य एष तपतीति तस्मात्सद्यःक्रियाऽश्वः श्वेतो दक्षिणा ॥१९॥ तस्य रुक्मः पुरस्ताद्भवति । तदेतस्य रूपं क्रियते य एष तपति यद्यश्वं श्वेतं न विन्देदपि गौरेव श्वेतः स्यात्तस्य रुक्मः पुरस्ताद्भवति तदेतस्य रूपं क्रियते य एष तपति ॥२०॥ तेभ्यो ह वाक्चुक्रोध । केन मदेष श्रेयान्भवत्यमुना३ केना३ यदेतं प्रत्यग्रहीष्ट न मामिति सा हैभ्योऽपचक्रा-

म सोभयानन्तरेण देवासुरान्संयत्तान्त्सिꣳही भूत्वादददाना चचार तामुपैव देवा अ-
मन्त्रयन्तोपासुरा अग्निरेव देवानां दूत आस सहरक्षा इत्यसुररक्षसमसुराणाꣳ ॥२१॥
सा देवानुपावर्त्स्यन्त्युवाच । यद्व उपावर्त्स्येय किं मे ततः स्यादिति पूर्वामेव मामग्ने-
राहुतिः प्राप्स्यतीत्यथ हैषा देवानुवाच यां मया कां चाशिषमाशास्तिध्वे सा वः
सर्वा समर्धिष्यतऽइति सेमं देवानुपाववर्त ॥२२॥ स यद्धार्यमाणेऽग्नौ । उत्तरवे-
दिं व्याघारयति यदेवैनामदो देवा अब्रुवन्पूर्वा त्वाग्नेराहुतिः प्राप्स्यतीति तदेवै-
नामेतत्पूर्वामग्नेराहुतिः प्राप्नोति वाग्घ्येषा निदानेनाथ यदुत्तरवेदिमुपकिरति य-
ज्ञस्यैव सर्वत्वाय वाग्घि यज्ञो वागु ह्येषा ॥२३॥ तां वै युगशम्येन विमिमीते ।
युगेन यत्र कुर्वन्ति शम्यया यतो कुर्वन्ति युगशम्येन वै योग्यं युञ्जन्ति सा यदेवादः
सिꣳही भूत्वाशान्तेवाचरत्तदेवैनामेतच्छमयति युनक्ति ॥२४॥ तस्मान्निवृत्तदक्षिणां न
प्रतिगृह्णीयात् । सिꣳही हैनं भूत्वा क्षिणोति नो क्षामाकुर्वीत सिꣳही हैवैनं भू-
त्वा क्षिणोति नो ह्यन्यस्मै दद्याद्यद्यं तदन्यत्रात्मनः कुर्वीत तस्माद्योऽस्यापि पा-
प-इव समानबन्धुः स्यात्तस्माऽएनां दद्यात्स यद्ददाति तदेनꣳ सिꣳही भूत्वा न
क्षिणोति यदु समानबन्धवे ददाति तदु नान्यत्रात्मनः कुरुतऽएषो निवृत्तदक्षि-
णायै प्रतिष्ठा ॥२५॥ अथ शम्यां च स्फ्यं चादत्ते । तस्य एष पूर्वार्ध्यः उत्तरार्ध्यः
शङ्कुर्भवति तस्मात्प्रत्यङ् प्रक्रामति त्रीन्विक्रमांस्ताश्चात्वालं परिलिखति सा चात्वा-
लस्य मात्रा नात्र मात्रास्ति यत्रैव स्वयं मनसा मन्येताग्रेणोत्करं तच्चात्वालं प-
रिलिखेत् ॥२६॥ स वेद्यन्तात् । उदीचीꣳ शम्यां निदधाति स परिलिखति त-
प्तायनी मेऽसीतीमामेवैतदाहास्याꣳ हि तप्त एति ॥२७॥ अथ पुरस्तात् । उदीचीꣳ
शम्यां निदधाति स परिलिखति वित्तायनी मेऽसीतीमामेवैतदाहास्याꣳ हि वि-
विदान एति ॥२८॥ अथानुवेद्यन्तम् । प्राचीꣳ शम्यां निदधाति स परिलिखन्य-
वतान्मा नाथितादितीमामेवैतदाह यत्र नाथितन्मावतादिति ॥२९॥ अथोत्तरतः ।

प्राचीॱ शम्यां निदधाति स परिलिखत्यवतान्मा व्यथितादितीमामेवैतदाह यत्र व्यथेतन्मावतादिति ॥३०॥ अथ हरति । यत्र हरति तदग्नीदुपसीदति स वाऽअग्नीनामेव नामानि गृह्णन्हरति यान्वाऽअमून्देवा अग्रेऽग्नीन्होत्राय प्रावृणत ते प्राधन्वंस्तऽइमा एव पृथिवीमुपासर्पन्निमामक्षेव द्वेऽअस्याः परे तेनैवैतान्नदानेन हरति ॥३१॥ स प्रहरति । विदेदग्निर्नभो नामाग्नेऽअङ्गिर आयुना नाम्नेहीति स यत्प्राधन्वंस्तदायुर्दधाति तत्समीरयति योऽस्यां पृथिव्यामसीति योऽस्यां पृथिव्यामसीति हत्वा निदधाति यत्तेऽनाधृष्टं नाम यज्ञियं तेन त्वादधऽइति यत्तेऽनाधृष्टॱ रक्षोभिर्नाम यज्ञियं तेन त्वादधऽइत्येवैतदाहानु त्वा देववीतयऽइति चतुर्थॱ हरति देवेभ्यस्त्वा जुष्टाॱ स्रामीन्त्येवैतदाह तां वै चतुःस्रक्तिंमेवाचालाद्धरति चतस्रो वै दिशः सर्वाभ्य एवैनामेतद्दिग्भ्यो हरति ॥३२॥ अथानुव्यूहति । सिॱह्यसि सपत्नसाही देवेभ्यः कल्पस्वेति सा यद्देवाद्ः सिॱही भूत्वाशान्तेवाचरत्तद्देवैनामेतदाह सिॱह्यसीति सपत्नसाहीति त्वया वयॱ सपत्नान्पापीयसः क्रियास्मेत्येवैतदाह देवेभ्यः कल्पस्वेति योषा वाऽउत्तरवेदिस्तामेवैतद्देवेभ्यः कल्पयति ॥३३॥ तां वै युगमात्रीं वा सर्वतः करोति । यजमानस्य वा दश-दश पदानि दशाक्षरा वै विराड्वाग्वै विराड्वाग्यज्ञो मध्ये नाभिकामिव करोति समानत्रासीनो व्याघारयाणीति ॥३४॥ तामद्भिरभ्युक्षति । सा यद्देवाद्ः सिॱही भूत्वाशान्तेवाचरद्धान्तिरापस्तामद्भिः शमयति योषा वाऽउत्तरवेदिस्तामेवैतद्देवेभ्यो ह्निन्दति तस्माद्द्भिरभ्युक्षति ॥३५॥ सोऽभ्युक्षति । सिॱह्यसि सपत्नसाही देवेभ्यः शुन्धस्वेत्यथ सिकताभिरनुविकिरत्यलंकारो न्वेव सिकता भ्राजन्तऽइव हि सिकता अग्नेर्वाऽएतद्वैश्वानरस्य भस्म यत्सिकता अग्निं वाऽअस्यामाधास्यन्भवति तथो हैनामग्निर्न हिनस्ति तस्मात्सिकताभिरनुविकिरति सोऽनुविकिरति सिॱह्यसि सपत्नसाही देवेभ्यः शुम्भस्वेत्यथैनां छादयति सा छन्नैताॱ रात्रिं वसति ॥३६॥ ब्राह्मणम् ॥१[५.१]॥ ॥

इध्ममभ्यादधाति । उपयमनीरुपकल्पयत्याज्यमधिश्रयति स्रुवं च स्रुचं च संमा-र्ष्ट्यथोत्पूयाज्यं पञ्चगृहीतं गृह्णाति यदा प्रदीप्त इध्मो भवति ॥१॥ अथोपयच्छत्याग्नी-ध्रम् । उपयच्छत्युपयमनीरथाहाग्नये प्रह्रियमाणायानुब्रूह्येकस्फ्ययानूद्धेहीत्यनूद्धेति प्रतिप्रस्थातरेकस्फ्ययैतस्मान्मध्यमाहङ्गारं य एष वेदेर्जघनार्धे भवति तद्यदेवात्रान्तःपा-तेन गार्हपत्यस्य वेदेर्व्यवछिन्नं भवति तदेवैतदनुसंतनोति ॥२॥ तद्वैके । आोत्त-रवेदेरनूद्धायन्ति तदु तथा न कुर्याद्दिवैतस्मान्मध्यमाहङ्गारेरनूद्धियात्तऽआयन्त्यागच्छत्यु-त्तरवेदिम् ॥३॥ ॥ शतम् १८०० ॥ ॥ प्रोक्षणीरध्वर्युरादत्ते । स पुरस्तादेवाग्रे प्रो-क्षत्युदङ् तिष्ठन्निन्द्रघोषस्त्वा वसुभिः पुरस्तात्पात्वितीन्द्रघोषस्त्वा वसुभिः पुरस्ता-द्गोपायत्वित्येवैतदाह ॥४॥ अथ पश्चात्प्रोक्षति । प्रचेतास्त्वा रुद्रैः पश्चात्पात्विति प्रचेतास्त्वा रुद्रैः पश्चाद्गोपायत्वित्येवैतदाह ॥५॥ अथ दक्षिणतः प्रोक्षति । मनो-जवास्त्वा पितृभिर्दक्षिणतः पात्विति मनोजवास्त्वा पितृभिर्दक्षिणतो गोपायत्वित्ये-वैतदाह ॥६॥ अथोत्तरतः प्रोक्षति । विश्वकर्मा त्वादित्यैरुत्तरतः पात्विति विश्व-कर्मा त्वादित्यैरुत्तरतो गोपायत्वित्येवैतदाह ॥७॥ अथ याः प्रोक्षण्यः परिशिष्य-न्ते । तद्यऽएते पूर्वे स्रक्ती तयोर्या दक्षिणा तां न्यक्तेन बहिर्वेदि निनयतीदमहं तप्तं वार्बहिर्धा यज्ञान्निःसृजामीति सा यदेवादः सिंही भूत्वाशान्तेवाचरत्तामेवा-स्या एतच्छुचं बहिर्धा यज्ञान्निःसृजति यदि नाभिचरेद्यद्युऽअभिचरेदादिशेदिदमहं तप्तं वारमुमभि निःसृजामीति तमेतया शुचा विध्यति स शोचन्नेवामुं लोकमेति ॥८॥ स यद्धार्यमाणेऽग्नौ । उत्तरवेदिं व्याघारयति यदेवैनामदो देवा अब्रुवन्पूर्वां त्वाग्नेराहुतिः प्राप्स्यतीति तदेवैनामेतत्पूर्वामग्नेराहुतिः प्राप्नोति यद्वेषा देवानब्र-वीद्यां मया कां चाशिषमाशासिष्यध्वे सा वः सर्वा समर्धिष्यतऽइति तामेनयात्र ऽर्त्विजो यजमानायाशिषमाशासते सास्मै सर्वा समृध्यते ॥९॥ तद्वाऽएतदेकं कुर्व-न्द्वयं करोति । यदुत्तरवेदिं व्याघारयत्यथ येषां मध्ये नाभिकेव भवति तस्यै ये

पूर्वे स्रक्ती तयोर्या दक्षिणा ॥१०॥ तस्यामाघारयति । सिꣳह्यसि स्वाहेत्यथापरयोरुत्तरस्याꣳ सिꣳह्यस्यादित्यवनिः स्वाहेत्यथापरयोर्दक्षिणस्याꣳ सिꣳह्यसि ब्रह्मवनिः क्षत्रवनिः स्वाहेति बह्वी वै यजुःष्वाशीस्तद्ब्रह्म च क्षत्रं चाशास्तऽउभे वीर्ये ॥११॥ अथ पूर्वयोरुत्तरस्याꣳ । सिꣳह्यसि सुप्रजावनी रायस्पोषवनिः स्वाहेति तत्प्रजामाशास्ते यदाह सुप्रजावनिरिति रायस्पोषवनिरिति भूमा वै रायस्पोषस्तद्भूमानमाशास्ते ॥१२॥ अथ मध्यऽआघारयति । सिꣳह्यस्यावह देवान्यजमानाय स्वाहेति तद्देवान्यजमानायावाहयत्यथ स्रुचमुद्गृह्णाति भूतेभ्यस्त्वेति प्रजा वै भूतानि प्रजाभ्यस्त्वेत्येवैतदाह ॥१३॥ अथ परिधीन्परिदधाति । ध्रुवोऽसि पृथिवीं दृꣳहेति मध्यमं ध्रुवक्षिदस्यन्तरिक्षं दृꣳहेति दक्षिणमच्युतक्षिदसि दिवं दृꣳहेत्युत्तरमग्नेः पुरीषमसीति सम्भारानुपनिवपति तद्यत्सम्भारा भवन्त्यग्नेरेव सर्वत्वाय ॥१४॥ शरीरꣳ हैवास्य पीतुदारु । तद्यत्पैतुदारवाः परिधयो भवन्ति शरीरेणैवैनमेतत्समर्धयति कृत्स्नं करोति ॥१५॥ माꣳसꣳ हैवास्य गुल्गुलु । तद्यद्गुल्गुलु भवति माꣳसेनैवैनमेतत्समर्धयति कृत्स्नं करोति ॥१६॥ गन्धो हैवास्य सुगन्धितेजनम् । तद्यत्सुगन्धितेजनं भवति गन्धेनैवैनमेतत्समर्धयति कृत्स्नं करोति ॥१७॥ अथ यद्वृष्णे स्तुका भवति । वृष्णेर्ह वै विषाणेऽअन्तरेणाग्निरेकाꣳ रात्रिमुवास तद्यद्देवा-त्राग्नेर्न्यक्तं तदिहाप्यसदिति तस्माद्वृष्णे स्तुका भवति तस्माच्चा शीर्ष्णो नेदिष्ठꣳ स्यात्तामाहिंस्याद्योग्यम्यु तां न विन्देदपि यामेव कां चाहरेत्तद्यत्परिधयो भवन्ति गुप्त्याऽएत्र दूरऽइव ह्येनमुत्तरे परिधय आगच्छन्ति ॥१८॥ ब्राह्मणम् ॥२[५.२]॥ ॥

पुरुषो वै यज्ञः । पुरुषस्तेन यज्ञो यदेनं पुरुषस्तनुतऽएष वै तायमानो यावानेव पुरुषस्तावान्विधीयते तस्मात्पुरुषो यज्ञः ॥१॥ शिर एवास्य हविर्धानम् । वैष्णवं देवतयाथ यदस्मिन्त्सोमो भवति हविर्वै देवानाꣳ सोमस्तस्माद्धविर्धानं नाम ॥२॥ मुखमेवास्याहवनीयः । स यदाहवनीये जुहोति यथा मुखऽआसि-

ऽदेवं तत् ॥३॥ स्तुप एवास्य यूपः । बाहू एवास्याग्नीध्रीयश्च मार्जालीयश्च ॥४॥ उदरमेवास्य सदः । तस्मात्सदसि भक्षयन्ति यद्धीदं किं चाश्नन्त्युदर एवैतत्सर्वं प्रतितिष्ठत्यथ यदस्मिन्विश्वे देवा असीदंस्तस्मात्सदो नाम तऽउऽएवास्मिन्नेते ब्राह्मणा विश्वगोत्राः सीदन्ति ॥५॥ अथ यावेतौ जघनेनाग्नी । पादावेवास्यैतावेष वै तायमानो यावानेव पुरुषस्तावान्विधीयते तस्मात्पुरुषो यज्ञः ॥६॥ उभयतोद्वारꣳ हविर्धानं भवति । उभयतोद्वारꣳ सदस्तस्मादयं पुरुष आन्तꣳ संतृषः प्रशिक्ते हविर्धानेऽउपतिष्ठते ॥७॥ ते समववर्तयन्ति । दक्षिणेनैव दक्षिणमुत्तरेणोत्तरं यद्वर्षीयस्तद्दक्षिणꣳ स्यात् ॥८॥ तयोः समववृत्तयोः । छदिरधिनिदधाति यदि छदिर्न विन्देयुश्छदिःसंमितां भित्तिं प्रत्यानह्यन्ति रराट्यां परिश्रयन्त्युच्छ्रायाभ्यां छदिः पश्चादधिनिदधाति छदिःसंमितां वा भित्तिम् ॥९॥ अथ पुनः प्रपद्य । चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा सावित्रं प्रसवाय जुहोति सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूताय यज्ञं तनवामहाऽइति तस्मात्सावित्रं जुहोति ॥१०॥ स जुहोति । युञ्जते मन उत युञ्जते धिय इति मनसा च वै वाचा च यज्ञं तन्वते स यदाह युञ्जते मन इति तन्मनो युनक्त्युत युञ्जते धिय इति तद्वाचं युनक्ति धिया-धिया ह्येतया मनुष्या जुज्यूषन्त्यनूक्तेनैव प्रकामोद्येनैव गाथाभिरिव ताभ्यां युक्ताभ्यां यज्ञं तन्वते ॥११॥ विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चित इति । ये वै ब्राह्मणाः शुश्रुवाꣳसोऽनूचानास्ते विप्रास्तानेवैतदभ्याह बृहतो विपश्चित इति यज्ञो वै बृहन्विपश्चिद्यज्ञमेवैतदभ्याह वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इदिति वि हि होत्रा दधते यज्ञं तन्वाना मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः स्वाहेति तत्सावित्रं प्रसवाय जुहोति ॥१२॥ अथापरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । उपनिष्क्रामति दक्षिणाया द्वारा पत्नीं निष्क्रामयन्ति स दक्षिणस्य हविर्धानस्य दक्षिणायां वर्तन्याꣳ हिरण्यं निधाय जुहोतीदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूढमस्य पाꣳसुरे स्वाहेति

स स्रुवं पत्न्यै पाणावानयति साक्षस्य संतापमुपानक्ति देवश्रुतौ देवेष्वाघोषतमि-
ति प्रयच्छति प्रतिप्रस्थात्रे स्रुचं चाज्यविलापनीं च पर्यायायन्ति पत्नीमुभौ जघनेना-
ग्नी ॥१३॥ चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । प्रतिप्रस्थातोत्तरस्य हविर्धानस्य दक्षिणायां
वर्तन्या हिरण्यं निधाय जुहोतीरावती धेनुमती हि भूतं सूयवसिनी मनवे
दशस्या । व्यस्कभ्ना रोदसी विष्णवेते दाधर्थ पृथिवीमभितो मयूखैः स्वाहेति स
स्रुवं पत्न्यै पाणावानयति साक्षस्य संतापमुपानक्ति देवश्रुतौ देवेष्वाघोषतमिति
तद्यदेवं जुहोति ॥१४॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य आसङ्गाद्बि-
भयां चक्रुर्वज्रो वाऽआज्यं तऽएतेन वज्रेणाज्येन दक्षिणतो नाष्ट्रा रक्षांस्यवाघ्नं-
स्तथैषां नियानं नान्ववायंस्तथोऽएवैष एतेन वज्रेणाज्येन दक्षिणतो नाष्ट्रा र-
क्षांस्यवहन्ति तथास्य नियानं नान्ववयन्ति तद्वैष्णवीभ्यामृग्भ्यां जुहोति वैष्ण-
वं हि हविर्धानम् ॥१५॥ अथ यत्पत्न्यक्षस्य संतापमुपानक्ति । प्रजननमेवैत-
त्क्रियते यदा वै स्त्रियै च पुंसश्च संतप्यतेऽथ रेतः सिच्यते तत्ततः प्रजायते परा-
गुपानक्ति पराग्घ्येव रेतः सिच्यतेऽथाह हविर्धानाभ्यां प्रवर्त्यमानाभ्यामनुब्रूहीति
॥१६॥ अथ वाचयति । प्राची प्रेतमध्वरं कल्पयन्तीऽइत्यध्वरो वै यज्ञः प्राची प्रेतं
यज्ञं कल्पयन्तीऽइत्येवैतदाहोर्ध्वं यज्ञं नयतं मा जिह्वरतमित्यूर्ध्वमिमं यज्ञं देवलो-
कं नयतमित्येवैतदाह मा जिह्वरतमिति तदेनस्माऽअह्वलामाशास्ते समुह्येव
प्रवर्तयेयुर्यथा नोत्सर्जेतामसुर्या वाऽएषा वाग्याक्षे नेदिहासुर्या वागवदादिति य-
द्युत्सर्जेताम् ॥१७॥ एतद्वाचयेत् । स्वं गोष्ठमावदतं देवी दुर्ये आयुर्मा निर्वादिष्टं
प्रजां मा निर्वादिष्टमिति तस्यो हैषा प्रायश्चित्तिः ॥१८॥ तदाहुः । उत्तरवेदेः प्र-
त्यङ् प्रक्रामेत्त्रीन्विक्रमांस्तद्धविर्धाने स्थापयेत्सा हविर्धानयोर्मात्रेति नात्र मात्रा-
स्ति यत्रैव स्वयं मनसा मन्येत नाहैव सत्रात्यन्तिके नो दूरे तत्स्थापयेत् ॥१९॥
तेऽअभिमन्त्रयते । अत्र रमेथां वर्ष्मन्पृथिव्याऽइति वर्ष्म ह्येतत्पृथिव्यै भवति दि-

वि ह्यस्याहवनीयो भवति नभ्यस्थं करोति तद्धि नेमस्य रूपम् ॥२०॥ अथोत्तरेण पर्येत्याध्वर्युः । दक्षिणꣳ हविर्धानमुपस्तभ्नाति विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्रवोचं यः पार्थिवानि विममे रजाꣳसि । यो ऽअस्कभायदुत्तरꣳ सधस्थं विचक्रमाणस्त्रेधोरुगायो विष्णवे त्वेति मेथीमुपनिहत्तीतरतस्ततो यदु च मानुषे ॥२१॥ अथ प्रतिप्रस्थाता । उत्तरꣳ हविर्धानमुपस्तभ्नाति दिवो वा विष्ण ऽउत वा पृथिव्या महो वा विष्ण ऽउरोरन्तरिक्षात् । उभा हि हस्ता वसुना पृणस्वा प्रयच्छ दक्षिणादोत सव्याद्विष्णवे त्वेति मेथीमुपनिहन्तीतरतस्ततो यदु च मानुषे तस्माद्वैष्णवैर्यजुर्भिरुपचरन्ति वैष्णवꣳ हि हविर्धानम् ॥२२॥ अथ मध्यमं छदिरुपस्पृश्य वाचयति । प्र तद्विष्णु स्तवते वीर्येण मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः । यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेष्वधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वेतीदꣳ ह्येवास्यैतच्छीर्षकपालं यदिदमुपरिष्टादधीव ह्येतत्क्षियन्त्यन्यानि शीर्षकपालानि तस्मादाहाधिक्षियन्तीति ॥२३॥ अथ रराट्यामुपस्पृश्य वाचयति । विष्णो रराटमसीति ललाटꣳ ह्येवास्यैतदथोऽअश्न्याऽउपस्पृश्य वाचयति विष्णोः श्नप्त्रे स्थ इति स्रक्वे ह्येवास्यैते ऽअथ यदिदं पश्चाच्छदिर्भवतीदꣳ ह्येवास्यैतच्छीर्षकपालं यदिदं पश्चात् ॥२४॥ अथ लस्पूजन्या स्यून्यया प्रसीव्यति । विष्णोः स्यूरसीत्यथ ग्रन्थिं करोति विष्णोर्ध्रुवो ऽसीति नेद्व्यवपद्याता ऽइति तं प्रकृते कर्मन्विष्यति तथो हाध्वर्युं वा यजमानं वा ग्राहो न विन्दति तन्निष्ठितमभिमृशति वैष्णवमसीति वैष्णवꣳ हि हविर्धानम् ॥२५॥ ब्राह्मणम् ॥३ [५.३]॥ ॥

इयं वा ऽअभ्युपरवाः खायन्ते । शिरो वै यज्ञस्य हविर्धानं तस्य ऽइमे शीर्षंश्चत्वारः कूपा इमावह द्वाविमौ द्वौ तानेवैतत्करोति तस्मादुपरवान्खनति ॥१॥ देवाश्च वा ऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे । ततो ऽसुरा एषु लोकेषु कृत्यां वलगान्निचख्नुरुतेवं चिद्देवानभिभवेमेति ॥२॥ तद्वै देवा अस्पृण्वत । त ऽएतैः कृत्या वलगानुदखनन्यदा वै कृत्यामुत्खनन्त्यथ सालसा मोघा भवति तथो ऽए-

वैष एतद्यद्यस्माऽअत्र कश्चिद्द्विषन्भ्रातृव्यः कृत्यां वलगान्निखनति तानेवैतदुत्कि-
रति तस्मादुपरवान्खनति स दक्षिणस्य हविर्धानस्याधोऽधः प्रउगं खनति ॥३॥
सोऽभ्रिमादत्ते । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे
नार्यसीति समान एतस्य यजुषो बन्धुर्योषो वाऽएषा यदभ्रिस्तस्मादाह नार्यसी-
ति ॥४॥ तान्प्रादेशमात्रं विना परिलिखति । इदमहꣳ रक्षसां ग्रीवा अपिकृन्ता-
मीति वज्रो वाऽअभ्रिर्वज्रेणैवैतन्नाष्ट्राणाꣳ रक्षसां ग्रीवा अपिकृन्तति ॥५॥ तद्वा-
वेतौ पूर्वौ । तयोर्दक्षिणमेवाग्रे परिलिखेदथापरयोरुत्तरमथापरयोर्दक्षिणमथ पूर्व-
योरुत्तरम् ॥६॥ अथोऽइतरथाहुः । अपरयोरेवाग्रऽउत्तरं परिलिखेदथ पूर्वयोर्द-
क्षिणमथापरयोर्दक्षिणमथ पूर्वयोरुत्तरमित्यथोऽअपि समीच एव परिलिखेदेतं त्वे-
वोत्तमं परिलिख्य एष पूर्वयोरुत्तरो भवति ॥७॥ तान्यथापरिलिखितमेव य-
थापूर्वं खनति । बृहन्नसि बृहद्रवा इत्युपस्तौत्येवैनानेतन्महयत्येव यदाह बृह-
न्नसि बृहद्रवा इति बृहतीमिन्द्राय वाचं वदेतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता वैष्णवꣳ
हविर्धानं तत्सेन्द्रं करोति तस्मादाह बृहतीमिन्द्राय वाचं वदेति ॥८॥ रक्षोह-
णां वलगहनमिति । रक्षसाꣳ ह्येते वलगानां वधाय खायन्ते वैष्णवीमिति वैष्ण-
वी हि हविर्धाने वाक् ॥८॥ तान्यथाखातमेवोत्किरति । इदमहं तं वलगमु-
त्किरामि यं मे निष्ट्यो यममात्यो निचखानेति निष्ट्यो वा वाऽअमात्यो वा कृ-
त्यां वलगान्निखनति तानेवैतदुत्किरति ॥९॥ इदमहं तं वलगमुत्किरामि । यं
मे समानो यमसमानो निचखानेति समानो वा वाऽअसमानो वा कृत्यां वल-
गान्निखनति तानेवैतदुत्किरति ॥१०॥ इदमहं तं वलगमुत्किरामि । यं मे सब-
न्धुर्यमसबन्धुर्निचखानेति सबन्धुर्वा वाऽअसबन्धुर्वा कृत्यां वलगान्निखनति ता-
नेवैतदुत्किरति ॥११॥ इदमहं तं वलगमुत्किरामि । यं मे सजातो यमसजातो
निचखानेति सजातो वा वाऽअसजातो वा कृत्यां वलगान्निखनति तानेवैतदु-

त्किरत्युत्कृत्यां किरामीत्यन्तत उद्वपति तत्कृत्यामुत्किरति ॥ १२ ॥ तान्बाहुमात्रा-
न्खनेत् । अन्तो वाऽएषोऽन्तेनैवैतत्कृत्यां मोहयति तानक्ष्णया संतृन्दन्ति यद्य-
क्ष्णया न शक्नुयादपि समीचस्तस्मादिमे प्राणाः परः संतृण्णाः ॥ १३ ॥ तान्यथाखा-
तमेवावमर्शयति । स्वराडसि सपत्नहा सत्रराडस्यभिमातिहा जनराडसि रक्षोहा
सर्वराडस्यमित्रहेत्याशीरेवैषैतस्य कर्मण आशिषमेवैतदाशास्ते ॥ १४ ॥ अथाध्वर्युश्च
यजमानश्च संमृशेते । पूर्वयोर्दक्षिणोऽध्वर्युर्भवत्यपरयोरुत्तरे यजमानः सोऽध्वर्युः पृ-
च्छति यजमान किमत्रेति भद्रमित्याह तन्नौ सहेत्युपांश्वध्वर्युः ॥ १६ ॥ अथापरयोर्द-
क्षिणोऽध्वर्युर्भवति । पूर्वयोरुत्तरे यजमानः स यजमानः पृच्छत्यध्वर्यो किमत्रेति भद्र-
मित्याह तन्म इति यजमानस्तद्यदेवं संमृशेते प्राणानेवैतत्सयुजः कुरुतस्तस्मा-
दिमे प्राणाः परः संविद्रेऽथ यत्पृष्टो भद्रमिति प्रत्याह कल्याणमेवैतन्मानुष्यै वा-
चो वदति तस्मात्पृष्टो भद्रमिति प्रत्याहाथ प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणस्य बन्धुर्मेध्या-
नेवैतत्करोति ॥ १७ ॥ स प्रोक्षति । रक्षोहणो वो वलगहन इति रक्षोहणो
ह्येते वलगहनो ह्येते प्रोक्षामि वैष्णवानिति वैष्णवा ह्येते ॥ १८ ॥ अथ याः प्रो-
क्षण्यः परिशिष्यन्ते । ता अवटेष्ववनयति तद्या इमाः प्राणेष्वापस्ता एवैतद्दधाति
तस्मादेषु प्राणेष्विमा आपः ॥ १९ ॥ सोऽवनयति । रक्षोहणो वो वलगहनोऽव-
नयामि वैष्णवानित्यथ बर्हींषि प्राचीनाग्राणि चोदीचीनाग्राणि चावस्तृणाति
तद्यानीमानि प्राणेषु लोमानि तान्येवैतद्दधाति तस्मादेषु प्राणेष्विमानि लोमा-
नि ॥ २० ॥ सोऽवस्तृणाति । रक्षोहणो वो वलगहनोऽवस्तृणामि वैष्णवानि-
त्यथ बर्हींषि तनूनीवोपरिष्टात्प्रच्छादयति केशा हैवास्यैते ॥ २१ ॥ अथाधिषवणे
फलकेऽउपदधाति । रक्षोहणौ वां वलगहनाऽउपदधामि वैष्णवीऽइति हनू है-
वास्यैतेऽअथ पर्यूहति रक्षोहणौ वां वलगहनौ पर्यूहामि वैष्णवीऽइति दृंह-
त्येवैनेऽएतदशिथिले करोति ॥ २२ ॥ अथाधिषवणं परिकृत्तं भवति । सर्वराह्नितं

जिह्वा ह्यैवास्यैषा तस्मात्सर्वरोहितं भवति लोहितेनीव ह्रीयं जिह्वा तन्निदधाति वैष्णवमसीति वैष्णवᳫं ह्येतत् ॥२३॥ अथ ग्राव्णा उपावहरति । दन्ता ह्यैवास्य ग्रावाणस्तस्माद्भावभिरभिषुण्वन्ति यथा दद्भिः प्सायादेवं तत्तान्निदधाति वैष्णवा स्थेति वैष्णवा ह्येतऽएतद्ध यज्ञस्य शिरः सᳫंस्कृतम् ॥२४॥ ब्राह्मणम् ॥४[५.४]॥ ॥ पञ्चमोऽध्यायः [२०] ॥ ॥

उदरमेवास्य सदः । तस्मात्सदसि भक्षयन्ति यद्धीदं किं चाश्नन्त्युदरऽएवेदᳫं सर्वं प्रतितिष्ठत्यथ यदस्मिन्विश्वे देवा असीदंस्तस्मात्सदो नाम तऽउऽएवास्मिन्नेते ब्राह्मणा विश्वगोत्राः सीदन्त्यैन्द्रं देवतया ॥१॥ तन्मध्यऽऔदुम्बरीं मिनोति । अन्नं वाऽऊर्गुदुम्बर उदरमेवास्य सदस्तन्मध्यतोऽन्नाद्यं दधाति तस्मान्मध्यऽऔदुम्बरीं मिनोति ॥२॥ अथ य एष मध्यमः शङ्कुर्भवति । वेदेर्जघनार्धे तस्मात्प्राङ् प्रक्रामति षड्विक्रमान्दक्षिणा सप्तममपक्रामति सम्पदः कामाय तदवटं परिलिखति ॥३॥ सोऽभ्रिमादत्ते । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे नार्यसीति समान एतस्य यजुषो बन्धुर्योषो वाऽएषा यदभ्रिस्तस्मादाह नार्यसीति ॥४॥ अथावटं परिलिखति । इदमहᳫं रक्षसां ग्रीवा अपिकृन्तामीति वज्रो वाऽअभ्रिर्वज्रेणैवैतन्नाष्ट्राणाᳫं रक्षसां ग्रीवा अपिकृन्तति ॥५॥ अथ खनति । प्राञ्चमुत्करमुत्किरति यजमानेन संमायौदुम्बरीं परिवासयति तामग्रेण प्राचीं निदधात्येतावन्मात्राणि बर्हीᳫंष्युपरिष्टादधिनिदधाति ॥६॥ अथ यवमत्यः प्रोक्षण्यो भवन्ति । आपो ह वाऽओषधीनाᳫं रसस्तस्मादोषधयः केवल्यः खादिता न धिन्वन्त्योषधय उ हापाᳫं रसस्तस्मादापः पीताः केवल्यो न धिन्वन्ति यदैवोभय्यः सᳫंसृष्टा भवन्त्यथैव धिन्वन्ति तर्हि हि सरसा भवन्ति सरसाभिः प्रोक्षाणीति ॥७॥ देवाश्च वाऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे ततो देवेभ्यः सर्वा एवौषधय ईयुर्यवा हैवेभ्यो नेयुः ॥८॥ तद्धै देवा अस्पृण्वत । तऽएतैः सर्वाः सपत्नानामो-

यथोरयुवत यदयुवत तस्माद्यवा नाम ॥९॥ ते होचुः । हन्त यः सर्वासामोषधीनाꣳ रसस्तं यवेषु दधामेति स यः सर्वासामोषधीनाꣳ रस आसीत्तं यवेष्वदधुस्तस्माद्यत्रान्या ओषधयो म्लायन्ति तदेते मोदमाना वर्धन्तऽएवꣳ ह्येषु रसमदधुस्तथोऽएवैष एतैः सर्वाः सपत्नानामोषधीर्युते तस्माद्यवमत्यः प्रोक्षण्यो भवन्ति ॥१०॥ स यवानावपति । यवोऽसि यवयास्मद्द्वेषो यवयारातीरिति नात्र तिरोहितमिवास्त्यथ प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणस्य बन्धुर्मेध्यामेवैनत्करोति ॥११॥ स प्रोक्षति । दिवे त्वान्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेतीमानेवैतल्लोकानूर्जा रसेन भाजयत्येषु लोकेषूर्जꣳ रसं दधाति ॥१२॥ अथ याः प्रोक्षण्यः परिशिष्यन्ते । ता अवटेऽवनयति शुन्धन्तां लोकाः पितृषदना इति पितृदेवत्यो वै कूपः खातस्तमेवैतन्मेध्यं करोति ॥१३॥ अथ बर्हीꣳषि । प्राचीनाग्राणि चोदीचीनाग्राणि चावस्तृणाति पितृषदनमसीति पितृदेवत्य वाऽअस्याऽएतद्भवति यन्निखातꣳ सा यथानिखातौषधिषु मिता स्यादेवमेनास्वोषधिषु मिता भवति ॥१४॥ तामुच्छ्रयति । उद्दिवꣳ स्तभानान्तरिक्षं पृण दृꣳहस्व पृथिव्यामितीमानेवैतल्लोकानूर्जा रसेन भाजयत्येषु लोकेषूर्जꣳ रसं दधाति ॥१५॥ अथ मिनोति । द्युतानस्त्वा मारुतो मिनोत्विति यो वाऽअयं पवतऽएष द्युतानो मारुतस्तदेनमेतेन मिनोति मित्रावरुणौ ध्रुवेण धर्मणेति प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ तदेनं प्राणोदानाभ्यां मिनोति ॥१६॥ अथ पर्यूहति । ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि रायस्पोषवनि पर्यूहामीति बह्वी वै यजुःश्राशीस्तद्ब्रह्म च क्षत्रं चाशास्तऽउभे वीर्ये रायस्पोषवनीति भूमा वै रायस्पोषस्तद्भूमानमाशास्ते ॥१७॥ अथ पर्यृषति । ब्रह्म दृꣳह क्षत्रं दृꣳहायुर्दृꣳह प्रजां दृꣳहेत्याशीर्वैतस्य कर्मण आशिषमेवैतदाशास्ते समम्भूमि पर्यर्षणं करोति गर्तस्य वाऽउपरिभूम्यथैवं देवत्रा तथा ह्यागर्तमिद्भवति ॥१८॥ अथाप उपनिनयति । यत्र वाऽअस्यै खनन्तः क्रूरीकुर्वन्त्यपघ्नन्ति शान्तिरापस्तदद्भिः शान्त्या शमयति तदद्भिः

संदधाति तस्मादप उपनिनयति ॥१९॥ अथैवमभिपद्य वाचयति । ध्रुवासि ध्रुवो
ऽयं यजमानोऽस्मिन्नायतने प्रजया भूयादिति पशुभिरिति वैवं यं कामं कामयते
सोऽस्मै कामः समृध्यते ॥२०॥ अथ स्रुवेणोपहत्याज्यम् । विष्टपमभि जुहोति
घृतेन द्यावापृथिवी पूर्येथामिति तदिमे द्यावापृथिवीऽऊर्जा रसेन भाजयत्यनयो-
रूर्जं रसं दधाति ते रसवत्याउपजीवनीये इमाः प्रजा उपजीवन्ति ॥२१॥ अथ
छदिरधिनिदधाति । इन्द्रस्य छदिरसीत्यैन्द्रं हि सदो विश्वजनस्य छायेति विश्व-
गोत्रा ह्यस्मिन्ब्राह्मणा आसते तदुभयतश्छदिषीऽउपदधात्युत्तरतस्त्रीणि परस्त्रीणि
तानि नव भवन्ति त्रिवृद्धि यज्ञो नव वै त्रिवृतस्तस्मान्नव भवन्ति ॥२२॥ तदुदीची-
नवंशं सदो भवति । प्राचीनवंशं हविर्धानमेतद्धि देवानां निष्केवल्यं यद्ध-
विर्धानं तस्मात्तत्र नाश्नन्ति न भक्षयन्ति निष्केवल्यं ह्येतद्देवानां स यो ह त-
त्राश्नीयाद्वा भक्षयेद्वा मूर्धा हास्य विपतेद्यथेत मिश्रं यदाग्नीध्रं च सदश्च तस्मात्तयो-
रश्नन्ति तस्माद्भक्षयन्ति मिश्रं ह्येतदुदीची वै मनुष्याणां दिक्तस्मादुदीचीनवंशं
सदो भवति ॥२३॥ तत्परिश्रयन्ति । परि त्वा गिर्वणो गिर इमा भवन्तु विश्वतः ।
वृद्धायुमनु वृद्धयो जुष्टा भवन्तु जुष्टयऽइतीन्द्रो वै गिर्वा विशो गिरो विशैवैत-
त्क्षत्रं परिबृंहन्ति तदिदं क्षत्रमुभयतो विशा परिबृंहम् ॥२४॥ अथ लस्यूजन्या
स्यन्चया प्रसीव्यति । इन्द्रस्य स्यूरसीत्यथ ग्रन्थिं करोतीन्द्रस्य ध्रुवोऽसीति नेद्य-
वपद्याताऽइति प्रकृते कर्मन्विष्यति तयो ह्याध्वर्युं वा यजमानं वा ग्राहो न वि-
न्दति तन्निहितमभिमृशत्यैन्द्रमसीत्यैन्द्रं हि सदः ॥२५॥ अथ हविर्धानयोः । ज-
घनार्धं तमन्वीक्ष्योत्तरेणाग्नीध्रं मिनोति तस्यार्धमन्तर्वेदि स्यादर्धं बहिर्वेदि यथोऽअ-
पि भूयोऽर्धादन्तर्वेदि स्यात्कनीयो बहिर्वेदि यथोऽअपि सर्वमेवान्तर्वेदि स्यात्तन्नि-
हितमभिमृशति वैश्वदेवमसीति ह्येतद्वैश्वदेवं यदस्मिन्पूर्वेद्युर्विश्वे देवा वसती-
वरीषूपवसन्ति तेन वैश्वदेवम् ॥२६॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसे-

थ्य आसन्नाद्विभयां चक्रुस्तान्दक्षिणतोऽसुररक्षसान्यासेदुस्तान्सदसो निघ्नुस्तेथामेतान्धिष्ण्यानुद्वापयां चक्रुर्यऽएतेऽन्तःसदसं ॥२७॥ सर्वे ह स्म वाऽएते पुरा ज्वलन्ति । यथायमाहवनीयो यथा गार्हपत्यो यथाग्नीध्रीयस्तानत एतानुद्वापयंस्तत एवैतन्न ज्वलन्ति तानाग्नीध्रमभि समरुरुधुस्तानप्यर्धमाग्नीध्रस्य निघ्नुस्ततो विश्वे देवा अमृतत्वमपाजयंस्तस्माद्वैश्वदेवम् ॥२८॥ तान्देवाः प्रतिसमैन्धत । यथा प्रत्यवस्येत्तस्मादेनान्त्सवने-सवनऽएव प्रतिसमिन्धते तस्माद्यः समृद्धः स आग्नीध्रं कुर्याद्यो वै ज्ञातोऽनूचानः स समृद्धस्तस्मादग्नीधे प्रथमाय दक्षिणां नयन्त्यतो हि विश्वे देवा अमृतत्वमपाजयंस्तस्माद्यं दीक्षितानामवल्यं विन्देदाग्नीध्रमेनं नयतेति ब्रूयात्तदनार्तं तन्नारिष्यतीति तद्यदतो विश्वे देवा अमृतत्वमपाजयंस्तस्माद्वैश्वदेवम् ॥२९॥ ब्राह्मणम् ॥५ [६. १]॥ चतुर्थः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १३२ ॥ ॥

विज्ञामानो हैवास्य धिष्ण्याः । इमे समङ्गा य वै समङ्गास्ते विज्ञामान एतऽउ हैवास्यैतऽआत्मनः ॥१॥ दिवि वै सोम आसीत् । अथेह देवास्ते देवा अकामयन्ता नः सोमो गच्छेत्तेनागतेन यजेमहीति तऽएते मायेऽअसृजन्त सुपर्णीं च कद्रूं च वागेव सुपर्णीयं कद्रूस्ताभ्यां समदं चक्रुः ॥२॥ ते हऽतीयिमानेऽऊचतुः । यतरा नौ दवीयः परापश्यादात्मानं नौ सा जयादिति तथेति सा ह कद्रूरुवाच परेक्षस्वेति ॥३॥ सा ह सुपर्ण्युवाच । अस्य सलिलस्य पारेऽश्वः श्वेत स्थाणौ सेवते तमहं पश्यामीति तमेव त्वं पश्यसीति तं हीत्यथ ह कद्रूरुवाच तस्य वालो न्यषञ्जि तममुं वातो धूनोति तमहं पश्यामीति ॥४॥ सा यत्सुपर्ण्युवाच । अस्य सलिलस्य पारऽइति वेदिर्वै सलिलं वेदिमेव सा तदुवाचाश्वः श्वेत स्थाणौ सेवतऽइत्यग्निर्वाऽअश्वः श्वेतो यूप स्थाणुरथ यत्कद्रूरुवाच तस्य वालो न्यषञ्जि तममुं वातो धूनोति तमहं पश्यामीति रशना हैव सा ॥५॥ सा ह सुपर्ण्युवाच । एह्येदं पताव वेदितुं यतरा नौ जयतीति सा ह कद्रूरुवाच त्वमेव पत त्वं

वै न आख्यास्यसि यतरा नौ जयतीति ॥६॥ सा ह सुपर्णी पपात । तद्ध तथै-
वास यथा कद्रूरुवाच तामागतामभ्युवाद त्वमजैषी३रहा३मिति त्वमिति होवाचै-
तद्याख्यानꣳ सौपर्णीकाद्रवमिति ॥७॥ ॥ शतम् ११०० ॥ ॥ सा ह कद्रूरुवाच ।
आत्मानं वै त्वाजैषं दिव्यसौ सोमस्तं देवेभ्य आहर तेन देवेभ्य आत्मानं नि-
ष्क्रीणीष्वेति तथेति सा छन्दाꣳसि ससृजे सा गायत्री दिवः सोममाहरत् ॥८॥
हिरण्मय्योर्ह कुश्योरन्तरवहित आस । ते ह स्म क्षुरपवी निमेषं-निमेषमभिसं-
धत्तो दीक्षातपसौ हैव तेऽआसतुस्तमेते गन्धर्वाः सोमरक्षा जुगुपुरिमे धिष्ण्या इ-
मा होत्राः ॥९॥ तयोरन्यतरां कुशीमाचिच्छेद । तां देवेभ्यः प्रददौ सा दीक्षा त-
या देवा अदीक्षन्त ॥१०॥ अथ द्वितीयां कुशीमाचिच्छेद । तां देवेभ्यः प्रददौ तत्त-
पस्तया देवास्तप उपायन्नुपसदस्तपो ह्युपसदः ॥११॥ खदिरेण ह सोममाचखा-
द । तस्मात्खदिरो यदेनेनाखिदत्तस्मात्खादिरो यूपो भवति खादिरः स्फ्योऽच्छावा-
कस्य हैनं गोपनायां जहार सोऽच्छावाकोऽहीयत ॥१२॥ तमिन्द्राग्नीऽअनुसमत-
नुताम् । प्रज्ञानां प्रज्ञात्यै तस्मादैन्द्राग्नोऽच्छावाकः ॥१३॥ तस्माद्दीक्षिता राजानं
गोपायन्ति । नेन्नोऽपहरानिति तस्मात्तत्र सुगुप्तं चिकीर्षेद्यस्य ह गोपनायामप-
हरन्ति हीयते ह ॥१४॥ तस्माद्ब्रह्मचारिण आचार्यं गोपायन्ति । गृहान्पशून्नेन्नो
ऽपहरानिति तस्मात्तत्र सुगुप्तं चिकीर्षेद्यस्य ह गोपनायामपहरन्ति हीयते ह
तेनैतेन सुपर्णी देवेभ्य आत्मानं निरक्रीणीत तस्मादाहुः पुण्यलोक ईजान इ-
ति ॥१५॥ ऋणꣳ ह वै पुरुषो जायमान एव । मृत्योरात्मना जायते स यद्यजते
यथैव तत्सुपर्णी देवेभ्य आत्मानं निरक्रीणीतैवमेवैष एतन्मृत्योरात्मानं निष्क्री-
णीते ॥१६॥ तेन देवा अयजन्त । तमेते गन्धर्वाः सोमरक्षा अन्वाजग्मुस्तेऽन्व-
गत्याब्रुवन्ननु नोऽस्मिन्यज्ञऽआभजत मा नो यज्ञादन्तर्गातास्त्वेव नोऽपि यज्ञे भाग इति
॥१७॥ ते होचुः । किं नस्ततः स्यादिति यथैवास्यामुत्र गोप्तारोऽभूमैवमेवास्या-

पीदं गोप्तारो भविष्याम इति ॥१८॥ तथेति देवा अब्रुवन् । सोमक्रयणा व इ-
ति तानेभ्य एतान्त्सोमक्रयणाननुदिशत्यथैनानब्रुवंस्तृतीयसवने वो घृताहुतिः प्रा-
प्स्यति न सौम्याऽपहृतो हि युष्मत्सोमपीथस्तेन सोमाहुतिं नार्हथेति तेनानेषा
तृतीयसवनऽएव घृताहुतिः प्राप्नोति न सौम्या यच्छालाकैर्धिष्ण्यान्व्याघारयति
॥१९॥ अथ यदग्नौ होष्यन्ति । तद्वोऽविष्यतीति स यदग्नौ जुह्वति तदेनानवत्यथ
यद्वः सोमं बिभ्रत उपर्युपरि चरिष्यन्ति तद्वोऽविष्यतीति स यदेनान्त्सोमं बिभ्रत
उपर्युपरि चरन्ति तदेनानवति तस्मादध्वर्युः समया धिष्ण्यान्नातीयादध्वर्युर्हि सोमं
बिभर्ति तमेते व्यात्तेन प्रत्यासते स एतेषां व्यात्तमापद्येत तमग्निर्वाभिदह्येद्यो वा-
यं देवः पशूनामीष्टे स वा हैनमभिमन्येत तस्मादन्यध्वर्योः शालायामर्थः स्यादु-
त्तरेणैवाग्नीध्रीयꣳ संचरेत् ॥२०॥ ते वाऽएते । सोमस्यैव गुप्त्यै न्युप्यन्तऽआहव-
नीयः पुरस्तान्मार्जालीयो दक्षिणत आग्नीध्रीय उत्तरतोऽथ ये सदसि ते पश्चात्
॥२१॥ तेषां वाऽअर्धानुपकिरन्ति । अर्धाननुदिशन्त्येतऽउ हैवैतद्दध्रिरेऽर्धान्न उप-
किरन्त्वर्धाननुदिशन्तु तथा यस्माल्लोकादागताः स्मो दिवस्तथा तं लोकं प्रतिप्र-
ज्ञास्यामस्तथा न जिह्मा एष्याम इति ॥२२॥ स यानुपकिरन्ति । तेनास्मिंल्लोके
प्रत्यक्षं भवन्त्यथ याननुदिशन्ति तेनामुष्मिंल्लोके प्रत्यक्षं भवन्ति ॥२३॥ ते वै द्वि-
नामानो भवन्ति । एतऽउ हैवैतद्दध्रिरे न वाऽएभिर्नामभिररात्स्म येषां नः सो-
ममपाहार्षुर्हन्त द्वितीयानि नामानि करवामहाऽइति ते द्वितीयानि नामान्यकु-
र्वत तेऽराध्नुवन्यानपहनन्त्सोमपीथात्सतोऽथ यज्ञऽआभजंस्तस्माद्द्विनामानस्तस्माद्ब्रा-
ह्मणोऽनृध्यमाने द्वितीयं नाम कुर्वीत राध्नोति हैव य एवं विद्वान्द्वितीयं नाम
कुरुते ॥२४॥ स यदग्नौ जुहोति । तद्देवेषु जुहोति तस्माद्देवाः सन्त्यथ यत्सदसि
भक्षयन्ति तन्मनुष्येषु जुहोति तस्मान्मनुष्याः सन्त्यथ यद्धविर्धानयोर्नाराशꣳसाः
सीदन्ति तत्पितृषु जुहोति तस्मात्पितरः सन्ति ॥२५॥ या वै प्रजा यज्ञेऽनन्वाभ-

त्ताः । पराभूता वै ता एवमेवैतन्या इमाः प्रजा अपराभूतास्ता यज्ञऽआभजन्ति मनुष्याननु पशवो देवाननु वयाᳪस्योषधयो वनस्पतयो यदिदं किं चेवमु तत्सर्वं यज्ञऽआभक्तं ते ह स्मैतऽउभये देवमनुष्याः पितरः सम्पिबन्ते सैषा सम्पा ते ह स्म दृश्यमाना एव पुरा सम्पिबन्तऽउतैतर्ह्यदृश्यमानाः ॥२६॥ ब्राह्मणम् ॥१[६.२.]॥ ॥

सर्वं वाऽएषोऽभि दीक्षते । यो दीक्षते यज्ञᳪ ह्यभि दीक्षते यज्ञᳪ ह्येवेदᳪ सर्वमनु तं यज्ञᳪ सम्भृत्य यमिममभि दीक्षते सर्वमिदं विसृजते ॥१॥ यद्वैसर्जिनानि जुहोति । स यदिदᳪ सर्वं विसृजते तस्माद्वैसर्जिनानि नाम तस्माद्योऽपिव्रतः स्यात्सोऽन्वारभेत यद्युऽअन्यत्र चरेन्नाद्रियेत यद्वै जुहोति तदेवेदᳪ सर्वं विसृजते ॥२॥ यद्वेव वैसर्जिनानि जुहोति । यज्ञो वै विष्णुः स देवेभ्य इमां विक्रान्तिं विचक्रमे यैषामियं विक्रान्तिरिदमेव प्रथमेन पदेन पस्पाराथेदमन्तरिक्षं द्वितीयेन दिवमुत्तमेनैतामेवैष एतस्मै विष्णुर्यज्ञो विक्रान्तिं विक्रमते यज्जुहोति तस्माद्वैसर्जिनानि जुहोति ॥३॥ सोऽपराह्णे वेदिᳪ स्तीर्त्वा । अर्धव्रतं प्रदाय सम्प्रपद्यन्तऽइध्ममभ्यादधत्युपयमनीरुपकल्पयन्त्याज्यमधिश्रयति स्रुचः संमार्ष्ट्युपस्थे राजानं यजमानः कुरुतेऽथ सोमक्रयण्यै पदं जघनेन गार्हपत्यं परिकिरति पदा वै प्रतितिष्ठति प्रतिष्ठित्याऽएव ॥४॥ तद्धैके । चतुर्धा कुर्वन्ति यत्राहवनीयमुद्धरन्ति तासूपयमनीषु चतुर्भागमन्नं चतुर्भागेणोपाञ्जन्त्येतासूपयमनीषु चतुर्भागं जघनेन गार्हपत्यं चतुर्भागं परिकिरति ॥५॥ तदु तथा न कुर्यात् । सार्धमेव परिकिरेज्जघनेन गार्हपत्यमथोत्पूयाज्यं चतुर्गृहीतं जुह्वां चोपभृति च गृह्णाति पञ्चगृहीतं पृषदाज्यं ज्योतिरसि विश्वरूपं विश्वेषां देवानाᳪ समिदिति वैश्वदेवᳪ हि पृषदाज्यं धारयन्ति स्रुचौ यदा प्रदीप्त इध्मो भवति ॥६॥ अथ जुहोति । त्वᳪ सोम तनूकृद्भ्यो द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्य उरु यन्तासि वरूथᳪ स्वाहेति तदेतेनैवास्यां पृथिव्यां प्र-

तिष्ठायां प्रतितिष्ठत्येतेनेमं लोकꣳ स्पृणुते ॥७॥ अथाग्नेये द्वितीयामाहुतिं जुहोति । जुषाणोऽअप्तुराज्यस्य वेतु स्वाहेत्येष उ हैवैतदुवाच रक्षोभ्यो वै बिभेमि यथा मान्तरा नाष्ट्रा रक्षाꣳसि न हिनसन्नेवं मा कनीयाꣳसमेव बधात्कृत्वातिनयत स्तोकमेव स्तोको ह्यप्सुरिति तमेतत्कनीयाꣳसमेव बधात्कृत्वात्यनयन्त्स्तोकमेव स्तोको ह्यप्सु रक्षोभ्यो भीषा तस्मादग्नेये द्वितीयामाहुतिं जुहोति ॥८॥ उद्यच्छन्तीध्मम् । उपयच्छन्त्युपयमनीरथाहाग्नये प्रह्रियमाणायानुब्रूहि सोमाय प्रणीयमानायेति वाग्नये प्रह्रियमाणायानुब्रूहीति त्वेव ब्रूयात् ॥९॥ आददते ग्रावाणः । द्रोणाकलशं वायव्यानीध्मं कार्ष्मर्यमयान्परिधीनाश्ववालं प्रस्तरमैक्षव्यौ विधृती तद्बर्हिरुपसंनद्धं भवति वपाश्रपण्यौ रशनेऽअरणीऽअधिमन्थनः शकलो वृषणौ तत्समादाय प्राञ्च आयन्ति स एष ऊर्ध्वो यज्ञ एति ॥१०॥ तदायत्सु वाचयति । अग्ने नय सुपथा रायेऽअस्मान्विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेमेत्यग्निमेवैतत्पुरस्तात्करोत्यग्निः पुरस्तान्नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यपघ्नन्नेत्यथाभयेनानाष्ट्रेण हरन्ति तऽआयन्त्यागच्छन्त्याग्नीध्रं तमाग्नीध्रे निदधाति ॥११॥ स निहिते जुहोति । अयं नोऽअग्निर्वरिवस्कृणोत्वयं मृधः पुर एतु प्रभिन्दन् । अयं वाजाञ्जयतु वाजसातावयꣳ शत्रूञ्जयतु जर्हृषाणः स्वाहेति तदेतेनैवैतस्मिन्नन्तरिक्षे प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठत्येतेनैतं लोकꣳ स्पृणुते ॥१२॥ तदेव निदधति ग्राव्णः । द्रोणाकलशं वायव्यान्यथेतरमादायायन्ति तदुत्तरेणाहवनीयमुपसादयन्ति ॥१३॥ प्रोक्षणीरध्वर्युरादत्ते । स इध्ममेवाग्रे प्रोक्षत्यथ वेदिमथास्मै बर्हिः प्रयच्छन्ति तत्पुरस्ताद्ग्रन्थ्यासादयति तत्प्रोक्ष्योपनिनीय विस्रꣳस्य ग्रन्थिमाश्ववालः प्रस्तर उपसंनद्धो भवति तं गृह्णाति गृहीत्वा प्रस्तरमेकवृद्बर्हि स्तृणाति स्तीर्त्वा बर्हिः कार्ष्मर्यमयान्परिधीन्परिदधाति परिधाय परिधीन्त्समिधावभ्यादधात्यभ्याधाय समिधौ ॥१४॥ अथ जुहोति । उरु विष्णो विक्रमस्वोरु क्षयाय न-

स्कृधि । घृतं घृतयोने पिब प्र-प्र यज्ञपतिं तिर स्वाहेति तदेतेनैवैतस्यां दिवि प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठन्त्येतेनैनं लोकᳬ स्पृणुत यदेतया जुहोति ॥१५॥ यद्वेव वैष्ण- व्यऽर्चा जुहोति । कर्नीयाᳬस वाऽएतमेतद्धधात्कुर्व्वात्यनेषु स्तोकमेव स्तोको ह्य- णुस्तमेतद्भय प्राप्य य एवैष तं करोति यज्ञमेव यज्ञो हि विष्णुस्तस्माद्वैष्णव्यऽर्चा जुहोति ॥१६॥ अथासाद्य स्रुचः । अप उपस्पृश्य राजान प्रपादयति तद्यदासाद्य स्रुचोऽप उपस्पृश्य राजानं प्रपादयति वज्रो वाऽआज्यᳬ रेतः सोमो नेद्वज्रेणाज्ये- न रेतः सोमᳬ हिनसानीति तस्मादासाद्य स्रुचोऽप उपस्पृश्य राजान प्रपादयति ॥१७॥ स दक्षिणस्य हविर्धानस्य नीडे कृष्णाजिनमास्तृणाति । तदेनमासादयति देव सवितरेष ते सोमस्तᳬ रक्षस्व मा त्वा दभन्निति तदेनं देवायैव सवित्रे प- रिददाति गुप्त्यै ॥१८॥ अथानुसृज्योपतिष्ठते । एतत्त्वं देव सोम देवो देवाँ२॥ऽउ- पागा इदमहं मनुष्यान्त्सह रायस्पोषेणेत्यग्नीषोमौ वाऽएतमन्तर्जम्भऽआदधाते यो दीक्षतऽआग्नात्रैष्णवᳬ ह्यदो दीक्षणीयᳬ हविर्भवति यो वै विष्णुः सोमः स हवि- र्वाऽएष देवानां भवति यो दीक्षते तदेनमन्तर्जम्भऽआदधाते तत्प्रत्यक्षᳬ सोमा- न्निर्मुच्यते यदाहैतत्त्वं देव सोम देवो देवाँ२॥ऽउपागा इदमहं मनुष्यान्त्सह राय- स्पोषेणेति भूमा वै रायस्पोषः सह भूम्नेत्येवैतदाह ॥१९॥ अथोपनिष्क्रामति । स्वाहा निर्वरुणस्य पाशान्मुच्यऽइति वरुणपाशे वाऽएषोऽन्तर्भवति योऽन्यस्या- संस्तत्प्रत्यक्षं वरुणपाशान्निर्मुच्यते यदाह स्वाहा निर्वरुणस्य पाशान्मुच्यऽइति ॥२०॥ अथेत्याहवनीये समिधमभ्यादधाति । अग्ने व्रतपास्त्वे व्रतपा इत्यग्निर्हि देवानां व्रतपतिस्तस्मादाहाग्ने व्रतपास्त्वे व्रतपा इति या तव तनूर्मय्यभूदेषा सा त्वयि यो मम तनूस्त्वय्यभूदियᳬ सा मयि । यथायथं नौ व्रतपते व्रतान्यनु मे दी- क्षां दीक्षापतिरमᳬस्तानु तपस्तपस्पतिरिति तत्प्रत्यक्षमग्नेर्निर्मुच्यते स स्वेन स- तात्मना यजते तस्मादस्यात्राश्नन्ति मानुषो हि भवति तस्मादस्यात्र नाम गृह्णन्ति

मानुषो हि भवत्यथ यत्पुरा नाश्नन्ति यथा हविषोऽहुतस्य नाश्नीयादेवं तत्तस्मा-
द्दीक्षितस्य नाश्नीयादथात्राङ्गुलीर्विसृजते ॥२१॥ ब्राह्मणम् ॥२ [६.३]॥ ॥

यूपं व्रक्ष्यन्वैष्णव्यर्चा जुहोति । वैष्णवो हि यूपस्तस्माद्वैष्णव्यर्चा जुहोति
॥१॥ यद्वेव वैष्णव्या जुहोति । यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञेनैवैतद्यूपमहैति तस्माद्वैष्णव्य
र्चा जुहोति ॥२॥ स यदि स्रुचा जुहोति । चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा जुहोति
यद्यु स्रुवेण स्रुवेणैवोपहत्य जुहोत्युरु विष्णो विक्रमस्वोरु क्षयाय नस्कृधि । घृतं
घृतयोने पिब प्र प्र यज्ञपतिं तिर स्वाहेति ॥३॥ यदाज्यं परिशिष्टं भवति । त-
दादत्ते यत्तक्ष्णः शस्त्रं भवति तत्तदादत्ते तऽआयन्ति स यं यूपं जोषयन्ते ॥४॥
तमेवमभिमृश्य जपति । पश्चाद्वैव प्राङ् तिष्ठन्नभिमन्त्रयतेऽत्यन्यां२ऽअगां ना-
न्यां२ऽउपागामित्यति ह्यन्यानेति नान्यानुपैति तस्मादाहात्यन्यां२ऽअगां ना-
न्यां२ऽउपागामिति ॥५॥ अर्वाक्त्वा परेभ्योऽविदं परोऽवरेभ्य इति । अर्वाग्घ्येनं
परेभ्यो वृश्चति यऽएतस्मात्पराञ्चो भवन्ति परोऽवरेभ्य इति परो ह्येनमवरेभ्यो
वृश्चति यऽएतस्मादर्वाञ्चो भवन्ति तस्मादाहार्वाक्त्वा परेभ्योऽविदं परोऽवरेभ्य
इति ॥६॥ तं त्वा जुषामहे देव वनस्पते देवयज्यायाऽइति । तद्यथा बहूनां म-
ध्यात्साधवे कर्मणे जुषेत स रातमनास्तस्मै कर्मणे स्यादेवमेवैनमेतद्बहूनां मध्या-
त्साधवे कर्मणे जुषते स रातमना व्रश्चनाय भवति ॥७॥ देवास्त्वा देवयज्यायै जु-
षन्तामिति । तद्धि समृद्धं यं देवाः साधवे कर्मणे जुषन्ते तस्मादाह देवास्त्वा देव-
यज्यायै जुषन्तामिति ॥८॥ अथ स्रुवेणोपस्पृशति । विष्णवे त्वेति वैष्णवो हि यू-
पो यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञाय ह्येनं वृश्चति तस्मादाह विष्णवे त्वेति ॥९॥ अथ दर्भत-
रुणकमन्तर्दधाति । ओषधे त्रायस्वेति वज्रो वै परशुस्तथो हैनमेष वज्रः परशुर्न
हिनस्त्यथ परशुना प्रहरति स्वधिते मैनᳪं हिᳪंसीरिति वज्रो वै परशुस्तथो है-
नमेष वज्रः परशुर्न हिनस्ति ॥१०॥ स यं प्रथमᳪं शकलमपच्छिनत्ति । तमादत्ते

तं वाऽअनक्तस्तम्भं वृश्चेदुत ह्येनमनसा वहन्ति तथानो न प्रतिबाधते ॥११॥ तं प्राञ्चं पातयेत् । प्राची हि देवानां दिगथोऽउदञ्चमुदीची हि मनुष्याणां दिगथो प्रत्यञ्चं दक्षिणायै त्वेवैनं दिशः परिबिबाधिषेतेषा वै दिक्पितृणां तस्मादेनं दक्षिणायै दिशः परिबिबाधिषेत ॥१२॥ तं प्रच्यवमानमनुमन्त्रयते । द्यां मा लेखीरन्तरिक्षं मा हिंसीः पृथिव्या सम्भवेति वज्रो वाऽएष भवति यं यूपाय वृश्चन्ति तस्माद्वज्रात्प्रच्यवमानादिमे लोकाः सꣳरेजन्ते तदेभ्य एवैनमेतल्लोकेभ्यः शमयति तथेमांल्लोकान्हिꣳसन्नो न हिनस्ति ॥१३॥ स यदाह । द्यां मा लेखीरिति दिवं मा हिꣳसीरित्येवैतदाहान्तरिक्षं मा हिꣳसीरिति नात्र तिरोहितमिवास्ति पृथिव्या सम्भवेति पृथिव्या संजानीष्वेत्येवैतदाहायꣳ हि त्वा स्वधितिस्तेतिजानः प्रणिनाय महते सौभगायेत्येष ह्येनꣳ स्वधितिस्तेतिजमानः प्रणयति ॥१४॥ अथाव्रश्चनमभिजुहोति । नेदतो नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यनूत्तिष्ठानिति वज्रो वाऽआज्यं तद्वज्रेणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यवबाधते तथातो नाष्ट्रा रक्षाꣳसि नानूत्तिष्ठन्त्यथो रेतो वाऽआज्यं तद्वनस्पतिष्वेवैतद्रेतो दधाति तस्माद्रेतस आव्रश्चनाद्वनस्पतयोऽनु प्रजायन्ते ॥१५॥ स जुहोति । अतस्त्वं देव वनस्पते शतवल्शो विरोह सहस्रवल्शा वि वयꣳ रुहेमेति नात्र तिरोहितमिवास्ति ॥१६॥ तं परिवासयति । स यावन्तमेवाग्रे परिवासयेत्तावानस्यात् ॥१७॥ पञ्चारत्निं परिवासयेत् । पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशुः पञ्चऽर्तवः संवत्सरस्य तस्मात्पञ्चारत्निं परिवासयेत् ॥१८॥ षडरत्निं परिवासयेत् । षड्वाऽऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरो यज्ञो यज्ञो यूपस्तस्मात्षडरत्निं परिवासयेत् ॥१९॥ अष्टारत्निं परिवासयेत् । अष्टाक्षरा वै गायत्री पूर्वार्धो वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वार्ध एष यज्ञस्य तस्मादष्टारत्निं परिवासयेत् ॥२०॥ नवारत्निं परिवासयेत् । त्रिवृद्धै यज्ञो नव वै त्रिवृत्तस्मान्नवारत्निं परिवासयेत् ॥२१॥ एकादशारत्निं परिवासयेत् । एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुब्वज्रस्त्रिष्टुब्वज्रो यूपस्तस्मादेकाद-

शारत्निं परिवासयेत् ॥२२॥ द्वादशारत्निं परिवासयेत् । द्वादश वै मासाः संवत्स-
रस्य संवत्सरो वज्रो वज्रो यूपस्तस्माद्द्वादशारत्निं परिवासयेत् ॥२३॥ त्रयोदशार-
त्निं परिवासयेत् । त्रयोदश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरो वज्रो वज्रो यूपस्त-
स्मात्त्रयोदशारत्निं परिवासयेत् ॥२४॥ पञ्चदशारत्निं परिवासयेत् । पञ्चदशो वै
वज्रो वज्रो यूपस्तस्मात्पञ्चदशारत्निं परिवासयेत् ॥२५॥ सप्तदशारत्निर्वाजपेययू-
पः । अपरिमित एव स्यादपरिमितेन वाऽएतेन वज्रेण देवा अपरिमितमजयंस्त-
थोऽएवैष एतेन वज्रेणापरिमितेनैवापरिमितं जयति तस्मादपरिमित एव स्यात्
॥२६॥ स वाऽअष्टाश्रिर्भवति । अष्टाक्षरा वै गायत्री पूर्वार्धो वै यज्ञस्य गायत्री
पूर्वार्ध एष यज्ञस्य तस्मादष्टाश्रिर्भवति ॥२७॥ ब्राह्मणम् ॥३ [६.४]॥ षष्ठोऽध्या-
यः [२१.] ॥ ॥

अभ्रिमादत्ते । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे नार्यसीति समान एतस्य यजुषो बन्धुर्योषो वाऽएषा यदभ्रिस्तस्मादाह नार्यसीति ॥१॥ अथावटं परिलिखति । इदमहꣳ रक्षसां ग्रीवा अपिकृन्तामीति वज्रो वाऽअभ्रिर्वज्रेणैवैतन्नाष्ट्राणाꣳ रक्षसां ग्रीवा अपिकृन्तति ॥२॥ अथ खनति । प्राञ्चमुत्करमुत्किरत्युपरेण संमायावटं खनति तदग्रेण प्राञ्चं यूपं निदधात्येतावन्मात्राणि बर्हीꣳष्युपरिष्टादधिनिदधाति तदेवोपरिष्टाद्यूपशकलमधिनिदधाति पुरस्तात्पार्श्वतश्चषालमुपनिदधात्यथ यवमत्यः प्रोक्षण्यो भवन्ति सोऽसावेव बन्धुः ॥३॥ स यवानावपति । यवोऽसि यवयास्मद्द्वेषो यवयारातीरिति नात्र तिरोहितमिवास्त्यथ प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणस्य बन्धुर्मेध्यमेवैतत्करोति ॥४॥ स प्रोक्षति । दिवे त्वान्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति वज्रो वै यूप एषां लोकानामभिगुप्त्याऽएषां त्वा लोकानामभिगुप्त्यै प्रोक्षामीत्येवैतदाह ॥५॥ अथ याः प्रोक्षण्यः परिशिष्यन्ते । ता अवटेऽवनयति शुन्धन्तां लोकाः पितृषदना इति पितृदेवत्यो वै कूपः खा-

तस्तमेवैतन्मेध्यं करोति ॥६॥ अथ बर्हिᳲषि । प्राचीनाग्राणि चोदीचीनाग्राणि
चावस्तृणाति पितृषदनमसीति पितृदेवत्यं वाऽअस्यैतद्भवति यन्निखातᳲ स यथा-
निखात ओषधिषु मितः स्यादेवमेतास्वोषधिषु मितो भवति ॥७॥ अथ यूपश-
कलं प्रास्यति । तेजो ह वाऽएतद्वनस्पतीनां यद्बाह्याशकलस्तस्माद्यदा बाह्या-
शकलमपतक्ष्णुवन्त्यथ शुष्यन्ति तेजो ह्येषामेतत्तस्माद्यूपशकलं प्रास्यति सतेजसं
मिनवानीति तद्यदेष एव भवति नान्य एष हि यजुष्कृतो मेध्यस्तस्माद्यूपशकलं
प्रास्यति ॥८॥ स प्रास्यति । अग्रेणीरसि स्वावेश उन्नेतॄणामिति पुरस्ताद्वाऽअ-
स्मादेषोऽपच्छिद्यते तस्मादाहाग्रेणीरसि स्वावेश उन्नेतॄणामित्येतस्य वित्तादधि वा
स्थास्यतीत्यधि ह्येनं तिष्ठति तस्मादाहैतस्य वित्तादधि वा स्थास्यतीति ॥९॥ अ-
थ स्रुवेणोपहत्याज्यम् । अवटमभिजुहोति नेदधस्तान्नाष्ट्रा रक्षाᳲस्युपोत्तिष्ठानिति
वज्रो वाऽआज्यं तद्वज्रेणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षाᳲस्यवबाधते तथाधस्तान्नाष्ट्रा रक्षाᳲसि नो-
पोत्तिष्ठन्त्यथ पुरस्तात्परीत्योदङ्ङासीनो यूपमनक्ति स आह यूपायाज्यमानायानुब्रू-
हीति ॥१०॥ सोऽनक्ति । देवस्त्वा सविता मध्वानक्त्विति सविता वै देवानां प्र-
सविता यजमानो वाऽएष निदानेन यद्यूपः सर्वं वाऽइदं मधु यदिदं किं च तदे-
नमनेन सर्वेण सᳲस्पर्शयति तदस्मै सविता प्रसविता प्रसौति तस्मादाह देवस्त्वा
सविता मध्वानक्त्विति ॥११॥ अथ चषालमुभयतः प्रत्यज्य प्रतिमुञ्चति । सुपिप्प-
लाभ्यस्त्वौषधीभ्य इति पिप्पलᳲ ह्येवास्यैतद्यन्मध्ये संगृहीतमिव भवति तिर्यग्वा
ऽइदं वृक्षे पिप्पलमाहितᳲ स यदेवेदᳲ संबन्धनं चान्तरोपेनिनतमिव तदेवैतत्करो-
ति तस्मान्मध्ये संगृहीतमिव भवति ॥१२॥ आन्तमग्निष्ठामनक्ति । यजमानो वा
ऽअग्निष्ठा रस आज्यᳲ रसेनैवैतद्यजमानमनक्ति तस्मादान्तमग्निष्ठामनक्त्यथ परिव्य-
याणां प्रतिसमन्तं परिमृशत्यथाहोच्छ्रीयमाणायानुब्रूहीति ॥१३॥ स उच्छ्रयति । द्या-
मग्रेणास्पृक्ष आन्तरिक्षं मध्येनाप्राः पृथिवीमुपरेणादृᳲहीरिति वज्रो वै यूप एषां

लोकानामभिजित्यै तेन वज्रेणेमांल्लोकान्स्पृणुतऽएभ्यो लोकेभ्यः सपत्नान्निर्भजति ॥१४॥ अथ मिनोति । या ते धामान्युश्मसि गमध्यै यत्र गावो भूरिशृङ्गा अयासः । अत्राह तदुरुगायस्य विष्णोः परमं पदमवभारि भूरीत्येतया त्रिष्टुभा मिनोति वज्रस्त्रिष्टुब्वज्रो यूपस्तस्मात्त्रिष्टुभा मिनोति ॥१५॥ सम्प्रत्यग्निमग्निष्ठां मिनोति । यजमानो वाऽअग्निष्ठाग्निरु वै यज्ञः स यदग्नेरग्निष्ठाᳬ ह्वलयेद्ध्वलेद्ध यज्ञाद्यजमानस्तस्मात्सम्प्रत्यग्निमग्निष्ठां मिनोत्यथ पर्यूहत्यथ पर्यृषत्यथाप उपनिनयति ॥१६॥ अथैवमभिपद्य वाचयति । विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पशे । इन्द्रस्य युज्यः सखेति वज्रं वाऽएष प्राह्लार्षीर्ग्यो यूपमुदशिश्रियद्विष्णोर्विजितिं पश्यतेत्येवैतदाह यदाह विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पशे । इन्द्रस्य युज्यः सखेतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता वैष्णवो यूपस्तᳬ सेन्द्रं करोति तस्मादाहेन्द्रस्य युज्यः सखेति ॥१७॥ अथ चषालमुदीक्षते । तद्विष्णोः परमं पदᳬ सदा पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततमिति वज्रं वाऽएष प्राह्लार्षीर्ग्यो यूपमुदशिश्रियत्तां विष्णोर्विजितिं पश्यतेत्येवैतदाह यदाह तद्विष्णोः परमं पदᳬ सदा पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततमिति ॥१८॥ अथ परिव्ययति । अनग्नताया न्वेव परिव्ययति तस्मादत्रेव परिव्ययत्यत्रेव ह्यीदं वासो भवत्यन्नाद्यमेवास्मिन्नेतद्दधात्यत्रेव ह्यीदमन्नं प्रतितिष्ठति तस्मादत्रेव परिव्ययति ॥१९॥ त्रिवृता परिव्ययति । त्रिवृद्ध्यन्नं पशवो ह्यन्नं पिता माता यज्जायते तत्तृतीयं तस्मात्त्रिवृता परिव्ययति ॥२०॥ स परिव्ययति । परिवीरसि परि त्वा दैवीर्विशो व्ययन्तां परीमं यजमानᳬ रायो मनुष्याणामिति तद्यजमानायाशिषमाशास्ते यदाह परीमं यजमानᳬ रायो मनुष्याणामिति ॥२१॥ अथ यूपशकलमवगूहति । दिवः सूनुरसीति प्रजा हैवास्यैषा तस्माद्यदि यूप्रैकादशिनी स्यात्स्वᳬ-स्वमेवावगूहेदविपर्यासं तस्य हैषामुग्धानुव्रता प्रजा जायतेऽथ यो विपर्यासमवगूहति न स्वᳬ-स्वं तस्य हैषा मुग्धाननुव्रता प्रजा

गायते तस्मादु स्त्रꣳ-स्त्रमेवावगूहेद्विपर्यासꣳ ॥२२॥ स्वर्गस्यो ह्येष लोकस्य समारोहणः क्रियते । यद्यूपशकल इयꣳ रशना रशनायै यूपशकलो यूपशकलाच्चषालं चषालात्स्वर्गं लोकꣳ समश्नुते ॥२३॥ अथ यस्मात्स्वरुर्नाम । एतस्माद्धा ऽएषोऽपछिद्यते तस्यैतत्स्वमेवारुर्भवति तस्मात्स्वरुर्नाम ॥२४॥ तस्य यन्निखातम् । तेन पितृलोकं जयत्यथ यदूर्ध्वं निखातादा रशनायै तेन मनुष्यलोकं जयत्यथ यदूर्ध्वꣳ रशनाया आ चषालात्तेन देवलोकं जयत्यथ यदूर्ध्वं चषालाद्व्यङ्गुलं वा त्र्यङ्गुलं वा साध्या इति देवास्तेन तेषां लोकं जयति सलोको वै साध्यैर्देवैर्भवति य एवमेतद्वेद ॥२५॥ तं वै पूर्वार्धे मिनोति । वज्रो वै यूपो वज्रो दण्डः पूर्वार्धं वै दण्डस्याभिपद्य प्रहरति पूर्वार्ध एष यज्ञस्य तस्मात्पूर्वार्धे मिनोति ॥२६॥ यज्ञेन वै देवाः । इमां जितिं जिग्युर्यैषामियं जितिस्ते होचुः कथं न इदं मनुष्यैरनभ्यारोह्यꣳ स्यादिति ते यज्ञस्य रसं धीत्वा यथा मधु मधुकृतो निर्धयेयुर्विदुह्य यज्ञं यूपेन योपयित्वा तिरोऽभवन्नथ यदेनेनायोपयंस्तस्माद्यूपो नाम पुरस्ताद्धि प्रज्ञा पुरस्तान्मनोजवस्तस्मात्पूर्वार्धे मिनोति ॥२७॥ स वाऽअष्टाश्रिर्भवति । अष्टाक्षरा वै गायत्री पूर्वार्धो वै यज्ञस्य गायत्री पूर्वार्ध एष यज्ञस्य तस्मादष्टाश्रिर्भवति ॥२८॥ तꣳ ह स्मैतं देवा अनुप्रहरन्ति । यथेदमप्येतर्ह्येकेऽनुप्रहरन्तीति देवा अकुर्वन्निति ततो रक्षाꣳसि यज्ञमनूदपिबन्त ॥२९॥ ते देवा अधर्युमब्रुवन् । यूपशकलमेव जुहुधि तद्ध्येष स्वगाकृतो भविष्यति तथो रक्षाꣳसि यज्ञं नानूत्पास्यन्तेऽयं वै वज्र उद्यत इति ॥३०॥ सोऽधर्युः । यूपशकलमेवाजुहोत्तद्ध्येष स्वगाकृत आसीत्तथो रक्षाꣳसि यज्ञं नानूदपिबन्तायं वै वज्र उद्यत इति ॥३१॥ तथोऽएवैष एतत् । यूपशकलमेव जुहोति तद्ध्येष स्वगाकृतो भवति तथो रक्षाꣳसि यज्ञं नानूदपिबन्तेऽयं वै वज्र उद्यत इति स जुहोति दिवं ते धूमो गच्छतु स्वर्ज्योतिः पृथिवीं भस्मनापृण स्वाहेति ॥३२॥ ब्राह्मणम् ॥४ [७. १.]॥

यावती वै वेदिस्तावती पृथिवी । वज्रा वै यूपास्तदिमामेवैतत्पृथिवीमेतैर्वज्रैः
स्तृणुतेऽस्यै सपत्नान्निर्भजति तस्माद्यूपैकादशिनी भवति द्वादश उपशयो भवति
वितष्टस्तं दक्षिणत उपनिदधाति तस्माद्द्वादश उपशयो भवति ॥१॥ ॥ शतम्
२००० ॥ ॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य आसङ्गाद्बिभयां चक्रुस्तस्य
ऽएतऽउच्छ्रिता यथेषुरस्ता तया वै स्तृणुते वा न वा स्तृणुते यथा दण्डः प्रहृत-
स्तेन वै स्तृणुते वा न वा स्तृणुतेऽथ य एष द्वादश उपशयो भवति यथेषुराय-
तानस्ता यथोद्यतमप्रहृतमेवमेष वज्र उद्यतो दक्षिणतो नाष्ट्राणाꣳ रक्षसामपहृ-
त्यै तस्माद्द्वादश उपशयो भवति ॥२॥ तं निदधाति । एष ते पृथिव्यां लोक आ-
रण्यस्ते पशुरिति पशुश्च वै यूपश्च तदस्माऽआरण्यमेव पशूनामनुदिशति तेनो
ऽएष पशुमान्भवति तद्धयं यूपैकादशिन्यै संमयनमाहुः श्वःसुत्यायै ह त्वेवैके सं-
मिन्वन्ति प्रकॢप्ततायै चैव श्वःसुत्यायै यूपं मिन्वन्तीत्यु च ॥३॥ तदु तथा न कु-
र्यात् । अग्निष्ठमेवोच्छ्रयेदिदं वै यूपमुच्छ्रित्याध्वर्युरा परिव्ययणान्नान्ववर्जत्यपरिवीता
वाऽएतऽएताꣳ रात्रिं वसन्ति सा न्वेव परिचक्षा पशवे वै यूपमुच्छ्रयन्ति प्रातर्वै
पशूनालभन्ते तस्मादु प्रातरेवोच्छ्रयेत् ॥४॥ स य उत्तरोऽग्निष्ठात्स्यात् । तमेवाग्र
ऽउच्छ्रयेदथ दक्षिणमथोत्तरं दक्षिणार्ध्यमुत्तमं तथोदीची भवति ॥५॥ अथोऽइतर-
थाहुः । दक्षिणमेवाग्रेऽग्निष्ठादुच्छ्रयेदथोत्तरमथ दक्षिणमुत्तरार्ध्यमुत्तमं तथो ह्यस्यो-
दगेव कर्मानुसंतिष्ठतऽइति ॥६॥ स यो वर्षिष्ठः स दक्षिणार्ध्यः स्यात् । अथ ह्र-
सीयानथ ह्रसीयानुत्तरार्ध्यो ह्रसिष्ठस्तथोदीची भवति ॥७॥ अथ पत्नीभ्यः पत्नी-
यूपमुच्छ्रयन्ति । सर्वत्वाय त्वेव पत्नीयूप उच्छ्रायते तत्त्वाष्ट्रं पशुमालभते त्वष्टा वै सि-
क्तꣳ रेतो विकरोति तदेष एवैतत्सिक्तꣳ रेतो विकरोति मुष्करो भवत्येष वै
प्रजननायता यन्मुष्करस्तस्मान्मुष्करो भवति तं न सꣳस्थापयेत्पर्यग्निकृतमेवोत्सृ-

ञेत्स यत्सऽस्थापयेत्प्रजायै ह्रान्तमियात्तत्प्रजामुत्सृजति तस्मान्न सऽस्थापयेत्पर्यग्नि-कृतमेवोत्सृजेत् ॥८॥ ब्राह्मणम् ॥५[७.२]॥ ॥

पशूंश्च वै यूपश्च । न वाऽऋते यूपात्पशुमालभन्ते कदा चन तद्यत्तथा न ह वाऽएतस्माऽअग्रे पशवश्चक्षमिरे यदन्नमभविष्यन्यथेदमन्नं भूता यथा हैवायं द्विपात्पुरुष उच्छ्रित एवऽ हैव द्विपाद् उच्छ्रिताश्चेरुः ॥१॥ ततो देवा एतं वज्रं ददृशुः । यद्यूपं तमुच्छिश्रियुस्तस्माद्भीषा प्राव्लीयन्त ततश्चतुष्पादा अभवंस्ततोऽन्नमभवन्यथेदमन्नं भूता एतस्मै हि वाऽएतेऽतिष्ठन्त तस्माद्यूपऽएव पशुमालभन्ते नऽर्ते यूपात्कदा चन ॥२॥ अथोपाकृत्य पशुम् । अग्निं मथित्वा नियुनक्ति तद्यत्तथा न ह वाऽएतस्माऽअग्रे पशवश्चक्षमिरे यद्धविरभविष्यन्यथेनानिदऽ हविर्भूतानग्नौ जुह्वति तान्देवा ऽउपनिरुरुधुस्तऽउपनिरुद्धा नोपावेयुः ॥३॥ ते होचुः । न वाऽइमेऽस्य यामं विदुर्यदग्नौ हविर्जुह्वति नैतां प्रतिष्ठामुपरुध्येव पशूनग्निं मथित्वाग्नावग्निं जुहवाम ते यदिदं ह्यस्त्येप वै किल हविषो याम एषा प्रतिष्ठाग्नौ वै किल हविर्जुह्वतीति ततोऽभ्यवैष्यन्ति ततो शतमनस आलम्भाय भविष्यन्तीति ॥४॥ तऽउपरुध्येव पशून् । अग्निं मथित्वाग्नावग्निमजुहवुस्तेऽविदुरेष वै किल हविषो याम एषा प्रतिष्ठाग्नौ वै किल हविर्जुह्वतीति ततोऽभ्यवायंस्ततो शतमनस आलम्भायाभवन् ॥५॥ तथोऽएवैष एतत् । उपरुध्येव पशुमग्निं मथित्वाग्नावग्निं जुहोति स वेदेष वै किल हविषो याम एषा प्रतिष्ठाग्नौ वै किल हविर्जुह्वतीति ततोऽभ्यवैति ततो शतमना आलम्भाय भवति तस्मादुपाकृत्य पशुमग्निं मथित्वा नियुनक्ति ॥६॥ तदाहुः । नोपाकुर्यान्नाग्निं मन्थेद्रशनामेवादायाञ्जसोपपरेत्याभिधाय नियुञ्ज्यादिति तदु तथा न कुर्याद्यथाधर्मं तिरश्चया चिकीर्षेदेवं तत्तस्मादेतदेवानुपरीयात् ॥७॥ अथ तृणमादायोपाकरोति । द्वितीयवान्निरुणधाऽइति द्वितीयवान्हि वीर्यवान् ॥८॥ स तृणमादत्ते । उपावीरसीत्युप हि द्वितीयोऽवति

तस्मादाहोपावीरसीत्युप देवान्दैवीर्विशः प्रागुरिति दैव्यो वाऽएता विशो यत्पशवोऽस्थिषत देवेभ्य इत्येवैनदाह यदाहोप देवान्दैवीर्विशः प्रागुरिति ॥ ९॥ उशिजो वह्नितमानिति । विद्वाꣳसो हि देवास्तस्मादाहोशिजो वह्नितमानिति ॥१०॥ देव त्वष्टर्वसु रमेति । त्वष्टा वै पशूनामीष्टे पशवो वसु तानेतद्देवा अनिष्ठमानांस्त्वष्टारमब्रुवन्नुपनिमदेति यदाह देव त्वष्टर्वसु रमेति ॥११॥ हव्या ते स्वदन्तामिति । यदा वाऽएतऽएतस्माऽअधियन्त यद्धविरभविष्यंस्तस्मादाह हव्या ते स्वदन्तामिति ॥१२॥ रेवती रमध्वमिति । रेवन्तो हि पशवस्तस्मादाह रेवती रमध्वमिति बृहस्पते धारया वसूनीति ब्रह्म वै बृहस्पतिः पशवो वसु तानेतद्देवा अनिष्ठमानान्ब्रह्मणैव परस्तात्पर्यदधुस्तन्नात्यायंस्तथोऽएवैनानेष एतद्ब्रह्मणैव परस्तात्परिदधाति तन्नातियन्ति तस्मादाह बृहस्पते धारया वसूनीति पाशं कृत्वा प्रतिमुञ्चत्यथातो नियोजनस्यैव ॥१३॥ ब्राह्मणम् ॥ ६ [७. ३] ॥ ॥ पञ्चमः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १२७ ॥ ॥

पाशं कृत्वा प्रतिमुञ्चति । ऋतस्य त्वा देवहविः पाशेन प्रतिमुञ्चामीति वरुण्या वाऽएषा यद्रज्जुस्तदेनमेतदृतस्यैव पाशेन प्रतिमुञ्चति तथो हैनमेषा वरुण्या रज्जुर्न हिनस्ति ॥१॥ धर्षा मानुष इति । न वाऽएतमग्रे मनुष्योऽधृष्णोत्स यदेवर्तस्य पाशेनैतद्देवहविः प्रतिमुञ्चत्यथैनं मनुष्यो धृष्णोति तस्मादाह धर्षा मानुष इति ॥२॥ अथ नियुनक्ति । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नीषोमाभ्यां जुष्टं नियुनज्मीति तद्यथैवादो देवतायै हविर्गृह्णन्नादिशत्येवमेवैतद्देवताभ्यामादिशत्यथ प्रोक्षत्येको वै प्रोक्षणस्य बन्धुर्मेध्यमेवैतत्करोति ॥३॥ स प्रोक्षति । अद्भ्यस्त्वौषधीभ्य इति तद्यत एव सम्भवति तत एवैतन्मेध्यं करोतीदꣳ हि यदा वर्षत्यथौषधयो जायन्तऽओषधीर्जग्धापः पीत्वा तत एष रसः सम्भवति रसाद्रेतो रेतसः पशवस्तद्यत एव सम्भवति यतश्च जायते तत एवैत-

न्मेध्यं करोति ॥४॥ अनु त्वा माता मन्यतामनु पितेति । स हि मातुश्चाधि पितुश्च जायते तस्मात एव जायते तत एवैतन्मेध्यं करोत्यनु भ्राता सगर्भ्योऽनु सखा सयूथ्य इति स यत्ते जन्म तेन त्वानुमतमारभऽइत्येवैतदाहाग्नीषोमाभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति तयाभ्यां देवताभ्यामारभते ताभ्यां मेध्यं करोति ॥५॥ अथोपगृह्णाति । अपां पेरुरसीति तदेनमन्तरतो मेध्यं करोत्यथाधस्तादुपोक्षत्यापो देवीः स्वदन्तु स्वात्तं चित्सद्देवहविरिति तदेनꣳ सर्वतो मेध्यं करोति ॥६॥ अथाहाग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीति । स उत्तरमाघारमाघार्यासꣳस्पर्शयन्स्रुचौ पर्येत्य जुह्वा पशुꣳ समनक्ति शिरो वै यज्ञस्योत्तर आघार एष वाऽअत्र यज्ञो भवति यत्पशुस्तस्यज्ञ ऽएवैतच्छिरः प्रतिदधाति तस्माज्जुह्वा पशुꣳ समनक्ति ॥७॥ स ललाटे समनक्ति । सं ते प्राणो वातेन गच्छतामिति समङ्गानि यजत्रैरित्यꣳसयोः सं यज्ञपतिराशिषेति श्रोण्योः स यस्मै कामाय पशुमालभन्ते तत्प्राप्नुहीत्येवैतदाह ॥८॥ इदं वै पशोः संज्ञप्यमानस्य । प्राणो वातमपिपद्यते तत्प्राप्नुहि यत्ते प्राणो वातमपिपद्याता ऽइत्येवैतदाह समङ्गानि यजत्रैरित्यङ्गैर्वाऽअस्य यजन्ते तत्प्राप्नुहि यत्तेऽङ्गैर्यजान्ता ऽइत्येवैतदाह स यज्ञपतिराशिषेति यजमानाय वाऽएतेनाशिषमाशासते तत्प्राप्नुहि यद्भया यजमानायाशिषमाशासान्ताऽइत्येवैतदाह सादयति स्रुचावथ प्रवराया-श्रावयति सोऽसावेव बन्धुः ॥९॥ अथ द्वितीयमाश्रावयति । द्वौ ह्यत्र होतारौ भवतः स मैत्रावरुणायाहैवाश्रावयति यजमानं त्वेव प्रवृणीतेऽग्निर्हि देवीनां विशां पुरएतेत्यग्निर्हि देवतानां मुखं तस्मादाहाग्निर्हि देवीनां विशां पुरएतेत्ययं यजमानो मनुष्याणामिति तꣳ हि सोऽन्वर्धो भवति यस्मिन्नर्धे यजते तस्मादाहायं यजमानो मनुष्याणामिति तयोरस्थूरि गार्हपत्यं दीदयच्छतꣳ हिमा द्वा यूऽइति तयोरनार्तानि गार्हपत्यानि शतं वर्षाणि सन्त्वित्येवैतदाह ॥१०॥ राधाꣳसीत्सम्पृञ्चानावसम्पृञ्चानौ तन्व इति । राधाꣳस्येव सम्पृञ्चाथां मापि तनूरित्येवैतदाह तौ

ह यत्तनूरपि सम्पृञ्चीयातां प्राग्निर्यजमानं दहेत्स यदग्नौ जुहोति तदेषोऽग्नये प्रयच्छत्यथ यामेवात्रऽर्त्विजो यजमानायाशिषमाशासते तामस्मै सर्वामग्निः समर्धयति तद्राधाꣳस्येव सम्पृञ्चाते नापि तनूस्तस्मादाह राधाꣳसीत्सम्पृञ्चानावसम्पृञ्चानौ तन्व इति ॥११॥ ब्राह्मणम् ॥१ [७.४.]॥ सप्तमोऽध्यायः [२२.] ॥ ॥

तद्यत्रैतत्प्रवृतो होता होतृषदनऽउपविशति । तदुपविश्य प्रसौति प्रसूतो ऽध्वर्युः स्रुचावादत्ते ॥१॥ अथाप्रीभिश्चरन्ति । तद्यदाप्रीभिश्चरन्ति सर्वेणेव वाऽएष मनसा सर्वेणेवात्मना यज्ञꣳ सम्भरति सं च जिहीर्षति यो दीक्षते तस्य रिरिचान-इवात्मा भवति तमेताभिराप्रीभिराप्याययन्ति तद्यदाप्याययन्ति तस्मादाप्रियो नाम तस्मादाप्रीभिश्चरन्ति ॥२॥ ते वाऽएतऽएकादश प्रयाजा भवन्ति । दश वा ऽइमे पुरुषे प्राणा आत्मैकादशो यस्मिन्नेते प्राणाः प्रतिष्ठिता एतावान्वै पुरुषस्तदस्य सर्वमात्मानमाप्याययन्ति तस्मादेकादश प्रयाजा भवन्ति ॥३॥ स आश्राव्याह । समिधः प्रेष्येति प्रेष्य-प्रेष्येति चतुर्थे-चतुर्थे प्रयाजे समानयमानो दशभिः प्रयाजैश्चरति दश प्रयाजानिष्ट्वाह शासमाहरेत्यसिं वै शास इत्याचक्षते ॥४॥ अथ यूपशकलमादत्ते । तावग्रे जुह्वा अक्त्वा पशोर्ललाटमुपस्पृशति घृतेनाक्तौ पशूंस्त्रायेथामिति वज्रो वै यूपशकलो वज्रः शासो वज्र आज्यं तमेवैतत्कृत्स्नं वज्रꣳ सम्भृत्य तमस्याभिगोप्तारं करोति नेदेनं नाष्ट्रा रक्षाꣳसि हिनसन्निति पुनर्यूपशकलमवगूहत्येषा ते प्रज्ञाताश्रिरस्त्वित्याह शासं प्रयच्छन्त्सादयति स्रुचौ ॥५॥ अथाह पर्यग्नयेऽनुब्रूहीति । उल्मुकमादायाग्नीत्पर्यग्निं करोति तद्यत्पर्यग्निं करोत्यच्छिद्रमेवैनमेतदग्निना परिगृह्णाति नेदेनं नाष्ट्रा रक्षाꣳसि प्रमृशानित्यग्निर्हि रक्षसामपहन्ता तस्मात्पर्यग्निं करोति तद्यत्रैनꣳ श्रपयन्ति तदभिपरिहरति ॥६॥ तदाहुः । पुनरेतदुल्मुकꣳ हरेदथात्रान्यमेवाग्निं निर्मथ्य तस्मिन्नेनꣳ श्रपयेयुराहवनीयो वाऽएष न वाऽएष तस्मै यदस्मिन्नशृतꣳ श्रपयेयुस्तस्मै वाऽएष यदस्मिञ्छृतं

हुहुवुरिति ॥७॥ तद्ध तथा न कुर्यात्। यथा वै ग्रसितमेवमस्यैतद्भवति यदेनेन
पर्यग्निं करोति स यथा ग्रसितमनुहायाछिन्द्यात्तदन्यस्मै प्रयच्छेदेवं तत्तस्मादेतस्यै-
वोल्मुकस्याङ्गारान्निमृष्य तस्मिन्नेनं श्रपयेयुः ॥८॥ अथोल्मुकमादायाग्नीत्पुरस्तात्प्र-
तिपद्यते। अग्निमेवैतत्पुरस्तात्करोत्यग्निः पुरस्ताद्रक्षांस्यपघ्नन्नेत्यथाभयेना-
नाष्ट्रेण पशुं नयन्ति तं वपाश्रपणीभ्यां प्रतिप्रस्थातान्वारभते प्रतिप्रस्थातारमध्वर्यु-
रध्वर्युं यजमानः ॥९॥ तदाहुः। नैष यजमानेनान्वारभ्यो मृत्यवे ह्येतं नयन्ति त-
स्मान्नान्वारभेतेति तदन्वेवारभेत न वा एतं मृत्यवे नयन्ति यं यज्ञाय नयन्ति
तस्मादन्वेवारभेत यज्ञाद्धैवात्मानमन्तरियाद्यन्नान्वारभेत तस्मादन्वेवारभेत त-
त्परोऽक्षमन्वारब्धं भवति वपाश्रपणीभ्यां प्रतिप्रस्थाता प्रतिप्रस्थातारमध्वर्युरध्वर्युं
यजमान एतद्ध परोऽक्षमन्वारब्धं भवति ॥१०॥ अथ स्तीर्णायै वेदेः। द्वे तृणे
ऽअध्वर्युरादत्ते स आश्राव्याहोपप्रेष्य होतर्हव्या देवेभ्य इत्येतद्ध वैश्वदेवं पशौ
॥११॥ अथ वाचयति। रेवति यजमानऽइति वाग्वै रेवती सा यद्वाग्बहु वदति
तेन वाग्रेवती प्रियं धा आविशेत्यनार्तिमाविशेत्येवैतदाहोरोरन्तरिक्षात्सजूर्दे-
वेन वातेनेत्यन्तरिक्षं वाऽअनु रक्षश्चरत्यमूलमुभयतः परिच्छिन्नं यथायं पुरुषोऽमू-
ल उभयतः परिच्छिन्नोऽन्तरिक्षमनुचरति तद्वातेनैनं संविदानान्तरिक्षाद्गोपायेत्ये-
वैतदाह यदाहोरोरन्तरिक्षात्सजूर्देवेन वातेनेति ॥१२॥ अस्य हविषस्त्मना यजे-
ति। वाचमेवैतदाहानार्तस्यास्य हविष आत्मना यजेति समस्य तन्वा भवेति
वाचमेवैतदाहानार्तस्यास्य हविषस्तन्वा सम्भवेति ॥१३॥ तद्यत्रैनं विशसन्ति।
तत्पुरस्तात्तृणमुपास्यति वर्षो वर्षीयसि यज्ञे यज्ञपतिं धा इति बर्हिरेवास्माऽए-
तत्स्तृणात्यस्कन्नं हविरसदिति तद्यदेवास्यात्र विशस्यमानस्य किंचित्स्कन्दति
तदेतस्मिन्प्रतितिष्ठति तथा नामुया भवति ॥१४॥ अथ पुनरेत्याहवनीयमभ्यावृ-
त्यासते। नेदस्य संज्ञप्यमानस्याध्यक्षा असामेति तस्य न कूटेन प्रघ्नन्ति मानुषं

हि तन्नोऽएव पश्चात्कर्णो पितृदेवत्यꣳ हि तदपिगृह्य वैव मुखं तमयन्ति वेष्कं वा कुर्वन्ति तस्मादाह जहि मारयेति मानुषꣳ हि तत्संज्ञपयान्वगन्निति तद्धि देवत्रा स यदाहान्वगन्नित्येतर्हि ह्येष देवाननुगच्छति तस्मादाहान्वगन्निति ॥१५॥ तद्य-त्रैनं निविध्यन्ति । तत्पुरा संज्ञपनाज्जुहोति स्वाहा देवेभ्य इत्यथ यदा प्राह संज्ञप्तः पशुरित्यथ जुहोति देवेभ्यः स्वाहेति पुरस्तात्स्वाहाकृतयो वाऽअन्ये देवा उपरिष्टात्स्वाहाकृतयोऽन्ये तानेवैतत्प्रीणाति तऽएनमुभये देवाः प्रीताः स्वर्गं लोकमभिवहन्ति ते वाऽएते परिपशव्येऽइत्याहुती स यदि कामयेत जुहुयादेते यद्यु कामयेतापि नाद्रियेत ॥१६॥ ब्राह्मणम् ॥२[८.१.]॥ ॥

यदा प्राह संज्ञप्तः पशुरिति । अथाध्वर्युराह नेष्टः पत्नीमुदानयेत्युदानयति नेष्टा पत्नीं पान्नेजनं बिभ्रतीम् ॥१॥ तां वाचयति । नमस्तऽआतानेति यज्ञो वाऽआतानो यज्ञꣳ हि तन्वते तेन यज्ञ आतानो जघनार्धो वाऽएष यज्ञस्य यत्पत्नी तामेतत्प्राचीं यज्ञं प्रसादयिष्यन्भवति तस्माऽएवैतद्यज्ञाय निह्नुते तथो हैनामेष यज्ञो न हिनस्ति तस्मादाह नमस्तऽआतानेति ॥२॥ अनर्वा प्रेहीति । असप-त्नेन प्रेहीत्येवैतदाह घृतस्य कुल्या उपऽऋतस्य पथ्या अन्विति साधूपेत्येवैतदाह देवीरापः शुद्धा वोढ्वꣳ सुपरिविष्टा देवेषु सुपरिविष्टा वयं परिवेष्टारो भूयास्मे-त्यप एवैतत्पावयति ॥३॥ अथ पशोः प्राणानद्भिः पत्न्युपस्पृशति । तद्यदद्भिः प्रा-णानुपस्पृशति । जीवं वै देवानाꣳ हविरमृतममृतानामथैतत्पशुं घ्नन्ति यत्संज्ञप-यन्ति यद्विशासत्यापो वै प्राणास्तदस्मिन्नेतान्प्राणान्दधाति तथैतज्जीवमेव देवानाꣳ हविर्भवत्यमृतममृतानाम् ॥४॥ अथ यत्पत्न्युपस्पृशति । योषा वै पत्नी योषायै वाऽइमाः प्रजाः प्रजायन्ते तदेनमेतस्यै योषायै प्रजनयति तस्मात्पत्न्युपस्पृशति ॥५॥ सोपस्पृशति । वाचं ते शुन्धामीति मुखं प्राणं ते शुन्धामीति नासिके च-क्षुस्ते शुन्धामीत्यक्ष्यौ श्रोत्रं ते शुन्धामीति कर्णौ नाभिं ते शुन्धामीति योऽयम-

निरुक्तः प्राणो मेढ्रं ते शुन्धामीति वा पायुं ते शुन्धामीति योऽयं पश्चात्प्राणस्त-
त्प्राणान्दधाति तत्समीरयत्यथ सꣳहृत्य यदस्याश्चरित्रांस्ते शुन्धामीति पद्भिर्वै प्रतिति-
ष्ठति प्रतिष्ठित्याऽएव तदेनं प्रतिष्ठापयति ॥६॥ अथ या आपः परिशिष्यन्ते ।
अर्धा वा यावत्यो वा ताभिरेनं यजमानश्च शीर्षतोऽग्रेऽनुषिञ्चतस्तत्प्राणांश्चैवा-
स्मिंस्तत्तौ धत्तस्तथैनमतः समीरयतः ॥७॥ तद्यत्क्रूरीकुर्वन्ति । यदास्थापयन्ति शा-
न्तिरापस्तदद्भिः शान्त्या शमयतस्तदद्भिः संधत्तः ॥८॥ तावनुषिञ्चतः । मनस्तऽआ-
प्यायतां वाक्तऽआप्यायतां प्राणस्तऽआप्यायतां चक्षुस्तऽआप्यायताꣳ श्रोत्रं तऽआ-
प्यायतामिति तत्प्राणान्धत्तस्तत्समीरयतो यत्ते क्रूरं यदास्थितं तत्तऽआप्यायतां
निष्ट्यायतामिति ॥९॥ तद्यत्क्रूरीकुर्वन्ति । यदास्थापयन्ति शान्तिरापस्तदद्भिः शा-
न्त्या शमयतस्तदद्भिः संधत्तस्तत्ते शुध्यत्विति तन्मेध्यं कुरुतः शमहोभ्य इति जघने-
न पशुं निनयतः ॥१०॥ तद्यत्क्रूरीकुर्वन्ति । यदास्थापयन्ति नेदेतदन्वशान्तान्य-
होरात्राण्यसन्निति तस्माच्छमहोभ्य इति जघनेन पशुं निनयतः ॥११॥ अथोत्तानं
पशुं पर्यस्यन्ति । स तृणमन्तर्दधात्योषधे त्रायस्वेति वज्रो वाऽअसिस्तथो हैनमेष
वज्रोऽसिर्न हिनस्त्यथासिनाभिनिदधाति स्वधिते मैनꣳ हिꣳसीरिति वज्रो वाऽअ-
सिस्तथो हैनमेष वज्रोऽसिर्न हिनस्ति ॥१२॥ सा या प्रज्ञाताग्रा । तयाभिनिद-
धाति सा हि यजुष्कृता मेध्या तद्यदग्रं तृणस्य तत्सव्ये पाणौ कुरुतेऽथ यद्बुध्नं त-
द्दक्षिणेनादत्ते ॥१३॥ स यत्राच्छ्यति । यत एतल्लोहितमुत्पतति तदुभयतोऽनक्ति
रक्षसां भागोऽसीति रक्षसाꣳ ह्येष भागो यदसृक् ॥१४॥ तदुपास्याभितिष्ठति ।
इदमहꣳ रक्षोऽभितिष्ठामीदमहꣳ रक्षोऽवबाधऽइदमहꣳ रक्षोऽधमं तमो नयामी-
ति तद्यदेनेनैतन्नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यवबाधते तद्यदमूलमुभयतः परिछिन्नं भवत्यमूलं वा
ऽइदमुभयतः परिछिन्नꣳ रक्षोऽन्तरिक्षमनुचरति यथायं पुरुषोऽमूल उभयतः परि-
छिन्नोऽन्तरिक्षमनुचरति तस्मादमूलमुभयतः परिछिन्नं भवति ॥१५॥ अथ वपामु-

तिखदन्ति । तया वपाश्रपण्यौ प्रोर्णोति घृतेन द्यावापृथिवी प्रोर्णुवाथामिति त-
दिमे द्यावापृथिवीऽऊर्जा रसेन भाजयत्यनयोरूर्ज७ं रसं दधाति ते रसवत्याऽउप-
जीवनीयेऽइमाः प्रजा उपजीवन्ति ॥१६॥ कार्ष्मर्यमय्यौ वपाश्रपण्यौ भवतः । यत्र
वै देवा अग्रे पशुमालेभिरे तदुदीचः कृष्यमाणस्यावाङ्मेधः पपात स एष वनस्प-
तिरजायत तद्यत्कृष्यमाणस्यावाङ्पतत्तस्मात्कार्ष्मर्यस्तेनैवैनमेतन्मेधेन समर्धयति
कृत्स्नं करोति तस्मात्कार्ष्मर्यमय्यौ वपाश्रपण्यौ भवतः ॥१७॥ तां परिवासयति ।
तां पशुश्रपणे प्रतपति तथो हास्यात्रापि शृता भवति पुनरुल्मुकमग्नीदादत्ते ते
जघनेन चात्वालं यन्ति तऽआयत्यागहत्याह्वनीय७ं स एतत्तृणमध्वर्युराह्वनीये
प्रास्यति वायो वे स्तोकानामिति स्तोकाना७ं ह्येषा समित् ॥१८॥ अथोत्तरत-
स्तिष्ठन्वपां प्रतपति । अत्येष्यन्वाऽएषोऽग्निं भवति दक्षिणतः परीत्य श्रपयिष्यं-
स्तस्माऽएवैतन्निह्नुते तथो हैनमेषोऽतियन्तमग्निर्न हिनस्ति तस्मादुत्तरतस्तिष्ठ-
न्वपां प्रतपति ॥१९॥ तामन्तरेण यूपं चाग्निं च हरन्ति । तद्यत्समया न हरन्ति
येनान्यानि हवी७ंषि हरन्ति नेदशृतया समया यज्ञं प्रसजामेति यदु बाह्येन न
हरन्त्यग्रेण यूपं बहिर्धा यज्ञात्कुर्युस्तस्मादन्तरेण यूपं चाग्निं च हरन्ति दक्षिणतः
परीत्य प्रतिप्रस्थाता श्रपयति ॥२०॥ अथ स्रुवेणोपहत्याज्यम् । अध्वर्युर्वपामभिजु-
होत्यग्निराज्यस्य वेतु स्वाहेति तथो हास्यैते स्तोकाः शृताः स्वाहाकृता आहुत-
यो भूत्वाग्निं प्रभवन्ति ॥२१॥ अथाह स्तोकेभ्योऽनुब्रूहीति । स आग्नेयी स्तोके-
भ्योऽन्वाह तद्यदाग्नेयी स्तोकेभ्योऽन्वाहेतःप्रदाना वै वृष्टिरितो ह्यग्निर्वृष्टिं व-
नुते स एतैः स्तोकैरेतान्त्स्तोकान्वनुते तऽएते स्तोका वर्षन्ति तस्मादाग्नेयी स्तो-
केभ्योऽन्वाह यदा शृता भवति ॥२२॥ अथाह प्रतिप्रस्थाता शृता प्रचरेति । स्रु-
चावादायाध्वर्युरतिक्रम्याश्राव्याह स्वाहाकृतिभ्यः प्रेष्येति वषट्कृते जुहोति ॥२३॥
हुत्वा वपामेवाग्रेऽभिघारयति । अथ पृषदाज्यं तदु ह चरकाध्वर्यवः पृषदाज्यमे-

वाग्रेऽभिघारयन्ति प्राणाः पृषदाज्यमिति वदन्तस्तदु ह याज्ञवल्क्यं चरकाध्वर्युरनु-
व्याजहारैवं कुर्वन्तं प्राणं वाऽअयमन्तरगादध्वर्युः प्राण एनꣳ हास्यतीति ॥२४॥
स ह स्म बाहूऽअन्ववेक्ष्याह । इमौ पलितौ बाहू क्व स्विद्ब्राह्मणस्य वचो ब-
भूवेति न तदाद्रियेतोत्तमो वाऽएष प्रयाजो भवतीदं वै हविर्यज्ञ उत्तमे प्रयाजे
ध्रुवामेवाग्रेऽभिघारयति तस्यै हि प्रथमावाज्यभागौ होष्यन्भवति वपां वाऽअत्र
प्रथमाꣳ होष्यन्भवति तस्माद्वपामेवाग्रेऽभिघारयेदथ पृषदाज्यमथ यत्पशुं नाभि-
घारयति नेदशृतमभिघारयाणीत्येतदु वास्य सर्वः पशुरभिघारितो भवति यद्वपाम-
भिघारयति तस्माद्वपामेवाग्रेऽभिघारयेदथ पृषदाज्यम् ॥२५॥ अथाज्यमुपस्तृणीते ।
अथ हिरण्यशकलमवदधात्यथ वपामवद्यन्नाहाग्नीषोमाभ्यां छागस्य वपायै मेदसो
ऽनुब्रूहीत्यथ हिरण्यशकलमवदधात्यथोपरिष्टादाज्यस्याभिघारयति ॥२६॥ तद्य-
द्धिरण्यशकलावभितो भवतः । घ्नन्ति वाऽएतत्पशुं यदग्नौ जुहोत्यमृतमायुर्हिरण्यं
तदमृतऽआयुषि प्रतितिष्ठति तथात उदेति तथा संजीवति तस्माद्धिरण्यशकलाव-
भितो भवत आश्राव्याहाग्नीषोमाभ्यां छागस्य वपां मेदः प्रेष्येति न प्रस्थितमि-
त्याह प्रसुते प्रस्थितमिति वषट्कृते जुहोति ॥२७॥ हुत्वा वपाꣳ समीच्यौ । व
पाश्रपण्यौ कृत्वानुप्रास्यति स्वाहाकृतेऽऊर्ध्वनभसं मारुतं गच्छतमिति नेदिमे अमु-
या सती याभ्यां वपामशिश्रपामेति ॥२८॥ तद्वपया चरन्ति । यस्यै वै देवतायै
पशुमालभन्ते तामेवैतद्देवतामेतेन मेधेन प्रीणाति सैषा देवतैतेन मेधेन प्रीता
शान्तोत्तराणि हवीꣳषि श्रप्यमाणान्युपरमति तस्माद्वपया चरन्ति ॥२९॥ अथ चा-
त्वाले मार्जयन्ते । क्रूरी वाऽएतत्कुर्वन्ति यत्संज्ञपयन्ति यद्विशसति शान्तिरापस्त-
दद्भिः शान्त्या शमयन्ते तदद्भिः संदधते तस्माच्चात्वाले मार्जयन्ते ॥३०॥ ब्राह्मणम्
॥३ [८.२.]॥ ॥

यद्देवत्यः पशुर्भवति । तद्देवत्यं पुरोडाशमनुनिर्वपति तद्यत्पुरोडाशमनुनिर्व

पति सर्वेषां वाऽएष पशूनां मेधो यद्व्रीहियवौ तेनैवैनमेतन्मेधेन समर्धयति कृ-
त्स्नं करोति तस्मात्पुरोडाशमनुनिर्वपति ॥१॥ अथ यद्वपया प्रचर्य । एतेन पुरो-
डाशेन प्रचरति मध्यतो वाऽइमां वपामुत्खिदन्ति मध्यत एवैनमेतेन मेधेन स-
मर्धयति कृत्स्नं करोति तस्माद्वपया प्रचर्यैतेन पुरोडाशेन प्रचरन्त्येष न्वेवैतस्य
बन्धुर्यत्र क्व चैष पशुं पुरोडाशोऽनुनिरुप्यते ॥२॥ अथ पशुं विशास्ति । त्रिः प्र-
च्यावयतात्त्रिःप्रच्युतस्य हृदयमुत्तमं कुरुतादिति त्रिवृद्धि यज्ञः ॥३॥ अथ शमिता-
रꣳ सꣳशास्ति । यदा पृच्छाच्छृतꣳ हविः शमितारिति शृतमित्येव ब्रूतान्न शृतं
भगवो न शृतꣳ हीति ॥४॥ अथ जुह्वा पृषदाज्यस्योपहत्य । अध्वर्युरुपनिष्क्रम्य
पृच्छति शृतꣳ हविः शमितारिति शृतमित्याह तद्देवानामित्युपाꣳश्वध्वर्युः ॥५॥
तद्यत्पृच्छति । शृतं वै देवानाꣳ हविर्नाशृतꣳ शमिता वै तद्वेद यदि शृतं वा भ-
वत्यशृतं वा ॥६॥ तद्यत्पृच्छति । शृतेन प्रचराणीति तद्यदशृतं भवति शृतमेव
देवानाꣳ हविर्भवति शृतं यजमानस्यानेना अध्वर्युर्भवति शमितरि तदेनो भवति
त्रिष्कृत्वः पृच्छति त्रिवृद्धि यज्ञोऽथ यदाह तद्देवानामिति तद्धि देवानां यच्छृतं त-
स्मादाह तद्देवानामिति ॥७॥ स हृदयमेवाग्रेऽभिघारयति । आत्मा वै मनो हृ-
दयं प्राणः पृषदाज्यमात्मन्येवैतन्मनसि प्राणं दधाति तथैतज्जीवमेव देवानाꣳ ह-
विर्भवत्यमृतममृतानाꣳ ॥८॥ सोऽभिघारयति । सं ते मनो मनसा सं प्राणः प्रा-
णेन गच्छतामिति न स्वाहाकरोति न ह्येषाहुतिरुद्वासयन्ति पशुम् ॥९॥ तं जघ-
नेन चात्वालमन्तरेण यूपं चाग्निं च हरन्ति । तद्यत्समया न हरन्ति येनान्यानि
हवीꣳषि हरन्ति शृतꣳ सन्तं नेदङ्गशो विकृत्तेन क्रूरीकृतेन समया यज्ञं प्रसजामे-
ति यदु बाह्येन न हरन्त्यग्रेण यूपं बहिर्धा ह यज्ञात्कुर्युस्तस्मादन्तरेण यूपं चा-
ग्निं च हरन्ति दक्षिणतो निधाय प्रतिप्रस्थातावद्यति प्लक्षशाखा उत्तरबर्हिर्भवन्ति
ता अध्यवद्यति तद्यत्प्लक्षशाखा उत्तरबर्हिर्भवन्ति ॥१०॥ यत्र वै देवाः । अग्रे प-

शुमालेभिरे तं त्वष्टा शीर्षतोऽग्रेऽभ्युवामोतीवं चिन्नालभेरन्निति त्वष्टुर्हि पशवः स एष शीर्षन्मस्तिष्कोऽनूक्यश्च मज्जा तस्मात्स वान्त इव त्वष्टा ह्येतमभ्यवमत्त-स्मात्तं नाश्नीयात्त्वष्टुर्ह्येतदभिवान्तम् ॥११॥ तस्यावाङ् मेद पपात । स एष वन-स्पतिरजायत तं देवाः प्रापश्यंस्तस्मात्प्रक्ष्यः प्रक्ष्यो ह वै नामैतद्यत्प्लक्ष इति ते-नैवैनमेतन्मेधेन समर्धयति कृत्स्नं करोति तस्मात्प्लक्षशाखा उत्तरबर्हिर्भवन्ति ॥१२॥ अथाज्यमुपस्तृणीते । जुह्वां चोपभृति च वसाहोमहवन्यां समवत्तधान्यामथ हि-रण्यशकलाववदधाति जुह्वां चोपभृति च ॥१३॥ अथ मनोताये हविषोऽनुवाच आह । तद्यन्मनोताये हविषोऽनुवाच आह सर्वा ह वै देवताः पशुमालभ्यमा-नमुपसंगच्छन्ते मम नाम ग्रहीष्यति मम नाम ग्रहीष्यतीति सर्वासां हि देवता-नां हविः पशुस्तासां सर्वासां देवतानां पशौ मनांस्योतानि भवन्ति तान्येवै-तत्प्रीणाति तथो हामोघाय देवतानां मनांस्युपसंगतानि भवन्ति तस्मान्मनो-ताये हविषोऽनुवाच आह ॥१४॥ स हृदयस्यैवाग्रेऽवद्यति । तद्यन्मध्यतः सतो हृदयस्याग्रेऽवद्यति प्राणो वै हृदयमतो ह्ययमूर्ध्वः प्राणः संचरति प्राणो वै पशु-र्यावद्ध्येव प्राणेन प्राणिति तावत्पशुरथ यदास्मात्प्राणोऽपक्रामति दार्वेव तर्हि भूतोऽनर्थ्यः शेते ॥१५॥ हृदयमु वै पशुः । तदस्यात्मन एवाग्रेऽवद्यति तस्मा-द्यदि किंचिदवदानं हीयेत न तदाद्रियेत सर्वस्य हैवास्य तत्पशोरवत्तं भवति यद्धृदयस्याग्रेऽवद्यति तस्मान्मध्यतः सतो हृदयस्यैवाग्रेऽवद्यत्यथ यथापूर्वम् ॥१६॥ अथ जिह्वायै । सा हीयं पूर्वार्धात्प्रतिष्ठत्यथ वक्षसस्तद्धि ततोऽथैकचरस्य दोष्णो ऽथ पार्श्वयोरथ तनिम्नोऽथ वृक्कयोः ॥१७॥ गुदं त्रेधा करोति । स्थविमोपयड्भ्यो मध्यं जुह्वां द्वेधा कृत्वावद्यत्यणिम त्र्यङ्गेष्वथैकचरायै श्रोणेरेतावन्नु जुह्वामवद्यति ॥१८॥ अथोपभृति । त्र्यङ्ग्यस्य दोष्णो गुदं द्वेधा कृत्वावद्यति त्र्यङ्ग्यायै श्रोणेरथ हिरण्यशकलावत्रदधात्यथोपरिष्टादाज्यस्याभिघारयति ॥१९॥ अथ वसाहोमं गृ-

ह्णाति । रेडसीति लेलयेव हि गृह्णंस्तस्मादाह रेडसीत्यग्निष्ट्वा श्रीणात्वित्यग्निर्ह्येतं-
श्रपयति तस्मादाहाग्निष्ट्वा श्रीणात्वित्यापस्त्वा समरिणन्नित्यापो ह्येतमङ्गेभ्यो रसꣳ
सम्भरन्ति तस्मादाहापस्त्वा समरिणन्निति ॥२०॥ वातस्य त्वा ध्राज्याऽइति । अन्त-
रिक्षं वाऽअयमनुपवते योऽयं पवतेऽन्तरिक्षाय वै गृह्णाति तस्मादाह वातस्य त्वा
ध्राज्याऽइति ॥२१॥ पूष्णो रꣳह्याऽइति । एष वै पूष्णो रꣳहिरेतस्माऽउ हि गृ-
ह्णाति तस्मादाह पूष्णो रꣳह्याऽइति ॥२२॥ ऊष्मणो व्यथिषदिति । एष वाऽऊ-
ष्मैतस्माऽउ हि गृह्णाति तस्मादाहोष्मणो व्यथिषदित्यथोपरिष्टाद्द्विराज्यस्याभिघा-
रयति ॥२३॥ ॥ शतम् २१०० ॥ ॥ अथ पार्श्वेन वासिना वा प्रयौति । प्रयुतं द्वे-
ष इति तन्नाष्ट्रा एवैतद्रक्षाꣳस्यतोऽपहन्ति ॥२४॥ अथ यद्यूष्णः परिशिष्यते । तत्स-
मवत्तधान्यामानयति तद्धृदयं प्रास्यति जिह्वां वक्षस्तनिम मतस्ने वनिष्टुमथोपरि-
ष्टाद्द्विराज्यस्याभिघारयति ॥२५॥ तद्यद्धिरण्यशकलावभितो भवतः । घ्नन्ति वाऽए-
तत्पशुं यदग्नौ जुह्वत्यमृतमायुर्हिरण्यं तदमृतऽआयुषि प्रतितिष्ठति तथात उदेति
तथा सञ्जीवति तस्माद्धिरण्यशकलावभितो भवतः ॥२६॥ अथ यदक्ष्णयावद्यति ।
सव्यस्य च दोष्णो दक्षिणायाश्च श्रोणेर्दक्षिणस्य च दोष्णः सव्यायाश्च श्रोणेस्तस्मा-
दयं पशुरक्ष्णया पदो हरत्यथ यत्सम्यगवद्येत्समीचो हैवायं पशुः पदो हरेत्तस्मा-
दक्ष्णयावद्यत्यथ यन्न शीर्ष्णोऽवद्यति नाꣳसयोर्नानूकस्य नापरसक्थ्योः ॥२७॥
असुरा ह वाऽअग्रे पशुमालेभिरे । तद्देवा भीषा नोपावेयुस्तान्हेयं पृथिव्युवाच
मैतदादृढ्वमहं व एतस्याध्यक्षा भविष्यामि यथा-यथैतऽएतेन चरिष्यन्तीति ॥२८॥
सा होवाच । अन्यतरामेवाहुतिमहौषुरन्यतरां पर्यशिषन्निति स यां पर्यशिꣳष-
स्तानीमान्यवदानानि ततो देवाः स्विष्टकृते त्र्यङ्गाण्यपाभजंस्तस्मात्त्र्यङ्गाण्यथासुरा
अवाद्यञ्छीर्ष्णोऽꣳसयोरनूकस्यापरसक्थ्योस्तस्मात्तेषां नावद्येद्यन्न्वेव त्वष्टानूकमभ्य-
वमत्तस्मादनूकस्य नावद्येदथाहाग्नीषोमाभ्यां छागस्य हविषोऽनुब्रूहीत्याश्राव्या-

ह्यग्नीषोमाभ्यां छागस्य हविः प्रेष्येति न प्रस्थितमित्याह प्रसुते प्रस्थितमिति
॥२९॥ अन्तरेणार्धर्चौ याज्यायै वसाहोमं जुहोति । इतो वाऽअयमूर्ध्वो मेध उ-
त्थितो यमस्या इमꣳ रसं प्रजा उपजीवन्त्यर्वाचीनं दिवो रसो वै वसाहोमो र-
सो मेधो रसेनैवैतद्रसं तीव्रीकरोति तस्मादयꣳ रसोऽद्यमानो न जीयते ॥३०॥
तद्यदन्तरेण । अर्धर्चौ याज्यायै वसाहोमं जुहोतीयं वाऽअर्धर्चोऽसौ द्यौरर्धर्चो
ऽन्तरा वै द्यावापृथिवीऽअन्तरिक्षमन्तरिक्षाय वै जुहोति तस्मादन्तरेणार्धर्चौ या-
ज्यायै वसाहोमं जुहोति ॥३१॥ स जुहोति । घृतं घृतपावानः पिबत वसां व-
सापावानः पिबतान्तरिक्षस्य हविरसि स्वाहेत्येतेन वैश्वदेवेन यजुषा जुहोति वै-
श्वदेवं वाऽअन्तरिक्षं तद्यदनेनेमाः प्रजाः प्राणत्यश्चोदानत्यश्चान्तरिक्षमनुचरन्ति ते-
न वैश्वदेवं वषट्कृते जुहोति यानि जुह्वामवदानानि भवन्ति ॥३२॥ अथ जुह्वा
पृषदाज्यस्योपघ्नन्नाह । वनस्पतयेऽनुब्रूहीत्याश्राव्याह वनस्पतये प्रेष्येति वषट्-
कृते जुहोति तद्यद्वनस्पतये जुहोत्येतमेवैतद्यज्ञं यूपं भागिनं करोति सोमो वै व-
नस्पतिः पशुमेवैतत्सोमं करोति तद्यदन्तरेणोभेऽआहुती जुहोति तयोभयं व्या-
प्नोति तस्मादन्तरेणोभेऽआहुती जुहोति ॥३३॥ अथ यान्युपभृत्यवदानानि भव-
न्ति । तानि समानयमान आहाग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीत्याश्राव्याहाग्नये स्विष्टकृते
प्रेष्येति वषट्कृते जुहोति ॥३४॥ अथ यद्वसाहोमस्य परिशिष्यते । तेन दिशो
व्याघारयति दिशः प्रदिश आदिशो विदिश उद्दिशो दिग्भ्यः स्वाहेति रसो वै
वसाहोमः सर्वास्वेवैतद्दिक्षु रसं दधाति तस्मादयं दिशि-दिशि रसोऽभिगम्यते
॥३५॥ अथ पशुं संमृशति । एतर्हि संमर्शनस्य कालोऽथ यत्पुरा समृशति यऽइ-
मऽउपतिष्ठन्ते ते विमथिष्यन्तऽइति शङ्कमानो यत्तु विमाथाच्च शङ्कितात्रैव संमृ-
शेत् ॥३६॥ ऐन्द्रः प्राणः । अङ्गेऽअङ्गे निदीध्यदैन्द्र उदानोऽअङ्गेऽअङ्गे निधीत इ-
ति यदङ्गशो विकृत्तो भवति तत्प्राणोदानाभ्याꣳ संदधाति देव त्वष्टर्भूरि ते सꣳ-

समेतु सलक्ष्मा यद्विषुरूपं भवातीति कृत्स्नवृतमेवैतत्करोति देवत्रा यन्तमवसे सखायोऽनु त्वा मातापितरो मदन्त्विति तद्यत्रैनमक्षैषीत्तदेनं कृत्स्नं कृत्वानुसमस्यति सोऽस्य कृत्स्नोऽमुष्मिंल्लोकऽश्चात्मा भवति ॥३७॥ ब्राह्मणम् ॥४ [८.३]॥ ॥

त्रीणि ह वै पशोरेकादशानि । एकादश प्रयाजा एकादशानुयाजा एकादशोपयजो दश पाण्या अङ्गुलयो दश पाद्या दश प्राणाः प्राण उदानो व्यान इत्येतावान्वै पुरुषो यः परार्ध्यः पशूनां यच्च सर्वेऽनु पशवः ॥१॥ तदाहुः । किं तद्यज्ञे क्रियते येन प्राणाः सर्वेभ्योऽङ्गेभ्यः शिव इति ॥२॥ यदेव गुदं त्रेधा करोति । प्राणो वै गुदः सोऽयं प्राङ्ताततस्तमयं प्राणोऽनुसंचरति ॥३॥ स यदेव गुदं त्रेधा करोति । तृतीयमुपयड्भ्यस्तृतीयं जुह्वां तृतीयमुपभृति तेन प्राणाः सर्वेभ्योऽङ्गेभ्यः शिवः ॥४॥ स ह त्वेव पशुमालभेत । य एनं मेधमुपनयेद्यदि कृशः स्याद्यदुदर्यस्य मेदसः परिशिष्यत तद्गुदे न्यृषेत्प्राणो वै गुदः सोऽयं प्राङ्ताततस्तमयं प्राणोऽनुसंचरति प्राणो वै पशुर्यावद्ध्येव प्राणेन प्राणिति तावत्पशुरथ यदास्मात्प्राणोऽपक्रामति दार्वेव तर्हि भूतोऽनर्थ्यः शेते ॥५॥ गुदो वै पशुः । मेदो वै मेधस्तदेनं मेधमुपनयति यद्युऽअच्छलो भवति स्वयमुपेत एव तर्हि मेधं भवति ॥६॥ अथ पृषदाज्यं गृह्णाति । द्वयं वाऽइदच्च सर्पिश्चैव दधि च द्वन्द्वं वै मिथुनं प्रजननं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥७॥ तेनानुयाजेषु चरति । पशवो वाऽअनुयाजाः पयः पृषदाज्यं तत्पशुष्वेवैतत्पयो दधाति तदिदं पशुषु पयो हितं प्राणो हि पृषदाज्यमन्नच्च हि पृषदाज्यमन्नच्च हि प्राणः ॥८॥ तेन पुरस्तादनुयाजेषु चरति । स योऽयं पुरस्तात्प्राणास्तमेवैतद्दधाति तेन पश्चादुपयजति स योऽयं पश्चात्प्राणास्तमेवैतद्दधाति ताविमाऽउभयतः प्राणौ हितौ यश्चायमुपरिष्टाद्यश्चाधस्तात् ॥९॥ तद्वाऽएतदेको द्वाभ्यां वषट्करोति । अध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता च यश्चैष उपयजत्यथ यद्यजत्तमुपयजति तस्मादुपयजो नामाथ यदुपयजति प्रैवैतज्जनयति पश्चाद्ध्युपयज-

ति पश्चाद्धि योषायै प्रजाः प्रजायन्ते ॥१०॥ स उपयजति । समुद्रं गच्छ स्वाहेत्यापो वै समुद्र आपो रेतो रेत एवैतत्सिञ्चति ॥११॥ अन्तरिक्षं गच्छ स्वाहेति । अन्तरिक्षं वाऽअनु प्रजाः प्रजायन्तेऽन्तरिक्षमेवैतदनु प्रजनयति ॥१२॥ देवꣳ सवितारं गच्छ स्वाहेति सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूत एवैतत्प्रजनयति ॥१३॥ मित्रावरुणौ गच्छ स्वाहेति । प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ प्राणोदानावेवैतत्प्रजासु दधाति ॥१४॥ अहोरात्रे गच्छ स्वाहेति । अहोरात्रे वाऽअनु प्रजाः प्रजायन्तेऽहोरात्रेऽएवैतदनु प्रजनयति ॥१५॥ छन्दाꣳसि गच्छ स्वाहेति । सप्त वै छन्दाꣳसि सप्त ग्राम्याः पशवः सप्तारण्यास्तानेवैतदुभयान्प्रजनयति ॥१६॥ द्यावापृथिवी गच्छ स्वाहेति । प्रजापतिर्वै प्रजाः सृष्ट्वा ता द्यावापृथिवीभ्यां पर्यगृह्णात्ता इमा द्यावापृथिवीभ्यां परिगृहीतास्तथोऽएवैष एतत्प्रजाः सृष्ट्वा ता द्यावापृथिवीभ्यां परिगृह्णाति ॥१७॥ अथात्युपयजति । स यन्नात्युपयजेद्यावन्त्यो हैवाग्रे प्रजाः सृष्टास्तावन्त्यो हैव स्युर्न प्रजायेरन्नथ यदत्युपयजति प्रैवैतज्जनयति तस्मादिमाः प्रजाः पुनरभ्यावर्तं प्रजायन्ते ॥१८॥ ब्राह्मणम् ॥५[८.४]॥ ॥ षष्ठः प्रपाठकः ॥ काण्डिकासंख्या ११२ ॥ ॥

सोऽत्युपयजति । यज्ञं गच्छ स्वाहेत्यापो वै यज्ञ आपो रेतो रेत एवैतत्सिञ्चति ॥१॥ सोमं गच्छ स्वाहेति । रेतो वै सोमो रेत एवैतत्सिञ्चति ॥२॥ दिव्यं नभो गच्छ स्वाहेति । आपो वै दिव्यं नभ आपो रेतो रेत एवैतत्सिञ्चति ॥३॥ अग्निं वैश्वानरं गच्छ स्वाहेति । इयं वै पृथिव्यग्निर्वैश्वानरः सेयं प्रतिष्ठेमामेवैतत्प्रतिष्ठामभिप्रजनयति ॥४॥ अथ मुखं विमृष्टे । मनो मे हार्दि यच्छेति तथो होपयष्टात्मानं नानुप्रवृणक्ति ॥५॥ अथ जाघन्या पत्नीः संयाजयन्ति । जघनार्धो वै जाघनी जघनार्धाद्धि योषायै प्रजाः प्रजायन्ते तत्प्रैवैतज्जनयति यज्जाघन्या पत्नीः संयाजयन्ति ॥६॥ अन्तरतो देवानां पत्नीभ्योऽवद्यति । अन्तरतो वै योषायै प्रजाः

प्रजायन्त उपरिष्टाद्यग्ये गृह्यन्त उपरिष्टाद्धि वृषा योषामधिद्रवति ॥७॥ अथ हृदयशूलेनावभृथं यन्ति । पशोर्ह वा आलभ्यमानस्य हृदयꣳ शुक्समभ्यवैति हृदयाद्धृदयशूलमथ यच्छृतस्य परितृन्दन्ति तदलंतुषं तस्मात्तु परितृद्येव शूलाकुर्यात्तत्रिःप्रच्युते पशौ हृदयं प्रवृह्योत्तमं प्रत्यवदधाति ॥८॥ अथ हृदयशूलं प्रयच्छति । तन्न पृथिव्यां परास्येन्नाप्सु स यत्पृथिव्यां परास्येदोषधीश्च वनस्पतींश्चैषा शुक्प्रविशेद्यदप्सु परास्येदप एषा शुक्प्रविशेत्तस्मान्न पृथिव्यां नाप्सु ॥९॥ अप एवाभ्यवेत्य । यत्र शुष्कस्य चार्द्रस्य च संधिः स्यात्तदुपगूहेद्यद्यु अभ्यवायनाय ग्लायेदग्रेण यूपमुदपात्रं निनीय यत्र शुष्कस्य चार्द्रस्य च संधिर्भवति तदुपगूहति मापो मौषधीर्हिꣳसीरिति तथा नापो नौषधीर्हिनस्ति धाम्नो-धाम्नो राजंस्ततो वरुण नो मुञ्च । यदाहुरघ्न्या इति वरुणेति शपामहे ततो वरुण नो मुञ्चेति तदेनꣳ सर्वस्माद्वरुणपाशात्सर्वस्माद्वरुण्यात्प्रमुञ्चति ॥१०॥ अथाभिमन्त्रयते । सुमित्रिया न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इति यत्र वा एतेन प्रचरन्त्यापश्च ह वा अस्मात्तावदोषधयश्चापक्रम्येव तिष्ठन्ति तदु ताभिर्मित्रधेयं कुरुते तथो हैनं ताः पुनः प्रविशन्त्येषो तत्र प्रायश्चित्तिः क्रियते स वै नाग्नीषोमीयस्य पशोः करोति नाग्नेयस्य वशाया एवानूबन्ध्यायै ताꣳ ह्नि सर्वो ऽनु यज्ञः संतिष्ठत एतद्ध ह्यस्याग्नीषोमीयस्य च पशोराग्नेयस्य च हृदयशूलेन चरितं भवति यद्वशायाश्चरन्ति ॥११॥ ब्राह्मणम् ॥१ [८.५.]॥ अष्टमोऽध्यायः [२३.] ॥ ॥

प्रजापतिर्वै प्रजाः ससृजानो रिरिचान-इवामन्यत । तस्मात्पराच्यः प्रजा आसुर्नास्य प्रजाः श्रियेऽन्नाद्याय तस्थिरे ॥१॥ स ऐक्षतारिच्यहम् । अस्मा उ कामायासृक्षि न मे स कामः समार्धि पराच्यो मत्प्रजा अभूवन्न मे प्रजाः श्रियेऽन्नाद्यायास्थिषतेति ॥२॥ स ऐक्षत प्रजापतिः । कथं नु पुनरात्मानमाप्याययेयोप मा

प्रजाः समावर्तेरंस्तिष्ठेरन्मे प्रजाः श्रियेऽन्नाद्यायेति ॥३॥ सोऽर्चञ्छ्राम्यंश्चचार प्रजाकामः । स एतामेकादशिनीमपश्यत्स एकादशिन्येष्ट्वा प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययतोपैनं प्रजाः समावर्तन्तातिष्ठन्तास्य प्रजाः श्रियेऽन्नाद्याय स वसीयानेवेष्ट्वाभवत् ॥४॥ तस्मै कमेकादशिन्या यजेत । एवꣳ हैव प्रजया पशुभिराप्यायतऽउपैनं प्रजाः समावर्तन्ते तिष्ठन्तेऽस्य प्रजाः श्रियेऽन्नाद्याय स वसीयानेवेष्ट्वा भवत्येतस्मै कमेकादशिन्या यजते ॥५॥ स आग्नेयं प्रथमं पशुमालभते । अग्निर्वै देवतानां मुखं प्रजनयिता स प्रजापतिः स उऽएव यजमानस्तस्मादाग्नेयो भवति ॥६॥ अथ सारस्वतम् । वाग्वै सरस्वती वाचैव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत वागेनमुपसमावर्तत वाचमनुकामात्मनोऽकुरुत वाचोऽएवैष एतदाप्यायते वागेनमुपसमावर्तते वाचमनुकामात्मनः कुरुते ॥७॥ अथ सौम्यम् । अन्नं वै सोमोऽन्नेनैव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययतान्नमेनमुपसमावर्ततान्नमनुकमात्मनोऽकुरुतान्नेनोऽएवैष एतदाप्यायतऽन्नमेनमुपसमावर्ततेऽन्नमनुकमात्मनः कुरुते ॥८॥ तद्यत्सारस्वतमनु भवति । वाग्वै सरस्वत्यन्नꣳ सोमस्तस्माद्यो वाचा प्रसाम्यन्नादो हैव भवति ॥९॥ अथ पौष्णम् । पशवो वै पूषा पशुभिरेव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत पशव एनमुपसमावर्तन्त पशूननुकामात्मनोऽकुरुत पशुभिर्वेवैष एतदाप्यायते पशव एनमुपसमावर्तन्ते पशूननुकामात्मनः कुरुते ॥१०॥ अथ बार्हस्पत्यम् । ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैतत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत ब्रह्मैनमुपसमावर्तत ब्रह्मानुकमात्मनोऽकुरुत ब्रह्मणोऽएवैष एतदाप्यायते ब्रह्मैनमुपसमावर्तते ब्रह्मानुकमात्मनः कुरुते ॥११॥ तद्यत्पौष्णमनु भवति । पशवो वै पूषा ब्रह्म बृहस्पतिस्तस्माद्ब्राह्मणः पशूनभिधृष्णुतमः पुराहिता ह्यस्य भवन्ति मुखऽआहितास्तस्माद्वै तत्सर्वं दृषाजिनवासी चरति ॥१२॥ अथ वैश्वदेवꣳ । सर्वं वै विश्वे देवाः सर्वेणैव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत सर्वमेनमुपसमावर्त-

त सर्वमनुकमात्मनोऽकुरुत सर्वेणोऽएवैष एतदाप्यायते सर्वमेनमुपसमावर्तते सर्वमनुकमात्मनः कुरुते ॥१३॥ तस्माद्बार्हस्पत्यमनु भवति । ब्रह्म वै बृहस्पतिः सर्वमिदं विश्वे देवा अस्यैवैतत्सर्वस्य ब्रह्म मुखं करोति तस्मादस्य सर्वस्य ब्राह्मणो मुखम् ॥१४॥ अथैन्द्रम् । इन्द्रियं वै वीर्यमिन्द्र इन्द्रियेणैव तद्वीर्येण प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययतेन्द्रियमेनं वीर्यमुपसमावर्ततेन्द्रियं वीर्यमनुकमात्मनोऽकुरुतेन्द्रियेणोऽएवैष एतद्वीर्येणाप्यायतऽइन्द्रियमेनं वीर्यमुपसमावर्ततऽइन्द्रियं वीर्यमनुकमात्मनः कुरुते ॥१५॥ तस्माद्वैश्वदेवमनु भवति । क्षत्रं वाऽइन्द्रो विशो विश्वे देवा अन्नाद्यमेवास्माऽएतत्पुरस्तात्करोति ॥१६॥ अथ मारुतम् । विशो वै मरुतो भूमा वै विड्भूमैव तत्प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययत भूमैनमुपसमावर्तत भूमानमनुकमात्मनोऽकुरुत भूम्नोऽएवैष एतदाप्यायते भूमैनमुपसमावर्तते भूमानमनुकमात्मनः कुरुते ॥१७॥ तस्मादैन्द्रमनु भवति । क्षत्रं वाऽइन्द्रो विशो विश्वे देवा विशो वै मरुतो विशैवैतत्क्षत्रं परिबृंहति तदिदं क्षत्रमुभयतो विशा परिबृढम् ॥१८॥ अथैन्द्राग्नम् । तेजो वाऽअग्निरिन्द्रियं वीर्यमिन्द्र उभाभ्यामेव तद्वीर्याभ्यां प्रजापतिः पुनरात्मानमाप्याययताभेऽएनं वीर्येऽउपसमावर्तेतामुभे वीर्येऽअनुकेऽआत्मनोऽकुरुताभाभ्यामेवैष एतद्वीर्याभ्यामाप्यायतऽउभेऽएनं वीर्येऽउपसमावर्तेतेऽउभे वीर्येऽअनुकेऽआत्मनः कुरुते ॥१९॥ अथ सावित्रम् । सविता वै देवानां प्रसविता तथो ह्यस्माऽएते सवितृप्रसूता एव सर्वे कामाः समृध्यन्ते ॥२०॥ अथ वारुणमन्तत आलभते । तदेनं सर्वस्माद्वरुणपाशात्सर्वस्माद्वरुण्यात्प्रमुञ्चति ॥२१॥ तस्माद्यदि यूपैकादशिनी स्यात् । आग्नेयमेवाग्निष्ठे नियुञ्ज्यादथेतरान्व्युपनयेयुर्यथापूर्वम् ॥२२॥ यद्यु पश्वेकादशिनी स्यात् । आग्नेयमेव यूपऽआलभेरन्नथेतरान्यथापूर्वम् ॥२३॥ तान्यत्रोदीचो नयन्ति । आग्नेयमेव प्रथमं नयन्त्यथेतरान्यथापूर्वम् ॥२४॥ तान्यत्र निविध्यन्ति । आग्नेयमेव प्रथमं दक्षिणार्ध्ये

निविध्यन्त्यथेतरानुदीचोऽतिनीय यथापूर्वम् ॥२५॥ तेषां यत्र वपाभिः प्रचरन्ति । आग्नेयस्यैव प्रथमस्य वपया प्रचरन्त्यथेतरेषां यथापूर्वम् ॥२६॥ तैर्यत्र प्रचरन्ति । आग्नेयेनैव प्रथमेन प्रचरन्त्यथेतरैर्यथापूर्वम् ॥२७॥ ब्राह्मणम् ॥२[९.१.]॥ ॥

यत्र वै यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत । तस्य रसो द्रुत्वाऽपः प्रविवेश तेनैवैतद्रसेनापः स्यन्दन्ते तमेवैतद्रसꣳ स्यन्दमानं मन्यन्ते ॥१॥ स यद्वसतीवरीर्गृह्णाति । तमेवैतद्रसमाहृत्य यज्ञे दधाति रसवन्तं यज्ञं करोति तस्माद्वसतीवरीर्गृह्णाति ॥२॥ ता वै सर्वेषु सवनेषु विभजति । सर्वेष्वेवैतत्सवनेषु रसं दधाति सर्वाणि सवनानि रसवन्ति करोति तस्मात्सर्वेषु सवनेषु विभजति ॥३॥ ता वै स्यन्दमानानां गृह्णीयात् । एष हि स यज्ञस्य रसस्तस्मात्स्यन्दमानानां गृह्णीयात् ॥४॥ गोपीथाय वा ऽएता गृह्यन्ते । सर्वं वाऽइदमन्यन्निलयति यदिदं किं चापि योऽयं पवतेऽथैता एव न निलयन्ति तस्मात्स्यन्दमानानां गृह्णीयात् ॥५॥ दिवा गृह्णीयात् । पश्यन्यज्ञस्य रसं गृह्णानीति तस्माद्दिवा गृह्णीयादेतस्मै वै गृह्णाति य एष तपति विश्वेभ्यो ह्येना देवेभ्यो गृह्णाति रश्मयो ह्यस्य विश्वे देवास्तस्माद्दिवा गृह्णीयाद्दिवेव वा ऽएष तस्माद्दिव दिवा गृह्णीयात् ॥६॥ एतद्ध वै विश्वे देवाः । यजमानस्य गृहानागच्छन्ति स यः पुरादित्यस्यास्तमयाद्वसतीवरीर्गृह्णाति यथा श्रेयस्यागमिष्यत्यावसथेनापक्लृप्तेनोपासीतैवं तत्तऽएतद्धविः प्रविशन्ति तऽएतासु वसतीवरीषूपवसन्ति स उपवसथः ॥७॥ स यस्यागृहीता अभ्यस्तमियात् । तत्र प्रायश्चित्तिः क्रियते यदि पुरेजानः स्यान्निनाह्याद्गृह्णीयाद्दिवा हि तस्य ताः पुरा गृहीता भवन्ति यद्युऽअनीजानः स्याद्य एनमीजान उपावसितो वा पर्यवसितो वा स्यात्तस्य निनाह्याद्गृह्णीयाद्दिवा हि तस्य ताः पुरा गृहीता भवन्ति ॥८॥ यद्युऽएतदुभयं न विन्देत् । उल्कुषीमिद्ध्वा वाऽपि परियात्तामुपर्युपरि धारयन्गृह्णीयाद्धिरण्यं वोपर्युपरि धारयन्गृह्णीयात्तदेतस्य रूपं क्रियते य एष तपति ॥९॥ अथातो गृह्णात्येव । कु-

विष्मतीरिमा आप इति यज्ञस्य ह्यासु रसः प्राविशत्तस्मादाह हविष्मतीरिमा आप इति हविष्माँ२॥ऽआविवासतीति हविष्मान्ह्येना यजमान आविवासति तस्मादाह हविष्माँ२॥ऽआविवासतीति ॥१०॥ हविष्मान्देवोऽअध्वर इति । अध्वरो वै यज्ञस्तद्यस्मै यज्ञाय गृह्णाति तꣳ हविष्मन्तं करोति तस्मादाह हविष्मान्देवोऽअध्वर इति ॥११॥ हविष्माँ२॥ऽअस्तु सूर्य इति । एतस्मै वै गृह्णाति य एष तपति विश्वेभ्यो ह्येना देवेभ्यो गृह्णाति रश्मयो ह्यस्य विश्वे देवास्तस्मादाह हविष्माँ२॥ऽअस्तु सूर्य इति ॥१२॥ ता आहृत्य जघनेन गार्हपत्यꣳ सादयति । अग्नेर्वोऽपन्नगृहस्य सदसि सादयामीत्यग्नेर्वोऽनार्तगृहस्य सदसि सादयामीत्येवैतदाहाथ यदग्नीषोमीयः पशुः संतिष्ठतेऽथ परिहरति व्युत्क्रामतेत्याहाग्रेण हविर्धाने यजमान आस्ते ता आदत्ते ॥१३॥ स दक्षिणेन निष्क्रामति । ता दक्षिणायाꣳ श्रोण्यौ सादयतीन्द्राग्न्योर्भागधेयी स्थेति विश्वेभ्यो ह्येना देवेभ्यो गृह्णातीन्द्राग्नी हि विश्वे देवास्ताः पुनराहृत्याग्रेण पत्नीꣳ सादयति स जघनेन पत्नीं पर्येत्य ता आदत्ते ॥१४॥ स उत्तरेण निष्क्रामति । ता उत्तरायाꣳ श्रोण्यौ सादयति मित्रावरुणयोर्भागधेयी स्थेति नैवꣳ सादयेदतिरिक्तमेतन्नेत्थꣳ सम्पत्सम्पद्यतऽइन्द्राग्न्योर्भागधेयी स्थेत्येव ब्रूयात्तदेवानतिरिक्तं तथा सम्पत्सम्पद्यते ॥१५॥ गुप्त्यै वाऽएताः परिह्रियन्ते । अग्निः पुरस्तादथैताः समन्तं पल्यङ्ग्यन्ते नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यपघ्नत्यस्ता आग्नीध्रे सादयति विश्वेषां देवानां भागधेयी स्थेति तदासु विश्वान्देवान्त्संवेशयत्येते वै वसतां वरं तस्माद्वसतीवर्यो नाम वसताꣳ ह वै वरं भवति य एवमेतद्वेद ॥१६॥ तानि वाऽएतानि सप्त यजूꣳषि भवन्ति । चतुर्भिर्गृह्णात्येकेन जघनेन गार्हपत्यꣳ सादयत्येकेन परिहरत्येकेनाग्नीध्रे तानि सप्त यत्र वै वाचः प्रज्ञातानि छन्दाꣳसि सप्तपदा वै तेषां परार्ध्या शक्वर्येतामभिसम्पदं तस्मात्सप्त यजूꣳषि भवन्ति ॥१७॥ ब्राह्मणम् ॥३ [१.२.]॥ ॥

तान्त्सम्प्रबोधयन्ति । तेऽप उपस्पृश्याग्नीध्रमुपसमायन्ति तऽआज्यानि गृह्णते गृहीत्वाज्यान्यायन्त्यासाद्याज्यानि ॥१॥ अथ राजानमुपावहरति । इयं वै प्रतिष्ठा जनूरासां प्रजानामिमामेवैतत्प्रतिष्ठामभ्युपावहरति तमस्यै तनुते तमस्यै जनयति ॥२॥ अन्तरेणेषेऽउपावहरति । यज्ञो वाऽअनस्तन्नेव यज्ञान्न बहिर्धा करोति ग्रावसु संमुखेष्वधिनिदधाति क्षत्रं वै सोमो विशो ग्रावाणः क्षत्रमेवैतद्विश्यध्यूहति तस्मात्संमुखा भवन्ति विशमेवैतत्संमुखां क्षत्रियमभ्यविवादिनीं करोति तस्मात्संमुखा भवन्ति ॥३॥ स उपावहरति । हृदे त्वा मनसे त्वेति यजमानस्यैतत्कामायाह हृदयेन हि मनसा यजमानस्तं कामं कामयते यत्काम्या यजते तस्मादाह हृदे त्वा मनसे त्वेति ॥४॥ दिवे त्वा सूर्याय त्वेति । देवलोकाय त्वेत्येवैतदाह यदाह दिवे त्वेति सूर्याय त्वेति देवेभ्यस्त्वेत्येवैतदाहोर्ध्वमिममध्वरं दिवि देवेषु होत्रा यच्छेत्यध्वरो वै यज्ञ ऊर्ध्वमिमं यज्ञं दिवि देवेषु धेहीत्येवैतदाह ॥५॥ सोम राजन्विश्वास्त्वं प्रजा उपावरोहेति । तदेनमासां प्रजानामाधिपत्याय राज्यायोपावहरति ॥६॥ अथानुमन्त्र्योपतिष्ठते । विश्वास्त्वां प्रजा उपावरोहन्त्वित्ययथायथमिव वाऽएतत्करोति यदाह विश्वास्त्वं प्रजा उपावरोहेति क्षत्रं वै सोमस्तत्पापवस्यसं करोति तदेदमनु पापवस्यसं क्रियतेऽथात्र यथायथं करोति यथापूर्वं यदाह विश्वास्त्वां प्रजा उपावरोहन्त्विति तदेनमाभिः प्रजाभिः प्रत्यवरोहयति तस्मादु क्षत्रियमायन्तमिमाः प्रजा विशः प्रत्यवरोहन्ति तमधस्तादुपासतऽउपसन्नो होता प्रातरनुवाकमनुवक्ष्यन्भवति ॥७॥ अथ समिधमभ्यादधदाह । देवेभ्यः प्रातर्यावभ्योऽनुब्रूहीति छन्दांसि वै देवाः प्रातर्यावाणश्छन्दांस्यनुयाजा देवेभ्यः प्रेष्य देवान्यजेति वाऽअनुयाजेष्वरन्ति ॥८॥ तदु हैकऽआहुः । देवेभ्योऽनुब्रूहीति तदु तथा न ब्रूयाच्छन्दांसि वै देवाः प्रातर्यावाणश्छन्दांस्यनुयाजा देवेभ्यः प्रेष्य देवान्यजेति वाऽअनुयाजेष्वरन्ति तस्मादु ब्रूयाद्देवेभ्यः प्रातर्यावभ्योऽनुब्रूहीत्येव ॥९॥

अथ यत्समिधमभ्यादधाति । छन्दाᳬस्येवैतत्समिन्द्धेऽथ यद्धोता प्रातरनुवाकमन्वाह छन्दाᳬस्येवैतत्पुनराप्याययत्ययातयामानि करोति यातयामानि वै देवैश्छन्दाᳬसि छन्दोभिर्हि देवाः स्वर्गं लोकᳬ समाश्नुवत न वाऽअत्र स्तुवते न शᳬसन्ति तच्छन्दाᳬस्येवैतत्पुनराप्याययत्ययातयामानि करोति तैरयातयामैर्यज्ञं तन्वते तस्माद्धोता प्रातरनुवाकमन्वाह ॥१०॥ तदाहुः । कः प्रातरनुवाकस्य प्रतिगर इति जाग्रदेवाध्वर्युरुपासीत स यन्निमिषति स हैवास्य प्रतिगरस्तदु तथा न कुर्याद्यदि निद्रायादपि कामᳬ स्वप्यात्स यत्र होता प्रातरनुवाकं परिदधाति तत्प्रचरणीति स्रुग्भवति तस्यां चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा जुहोति ॥११॥ यत्र वै यज्ञस्य शिरोऽछिद्यत । तस्य रसो द्रुत्वापः प्रविवेश तमदः पूर्वेर्ग्युर्वसतीवरीभिराहरन्त्यथ योऽत्र यज्ञस्य रसः परिशिष्टस्तमेवैतदाहेति ॥१२॥ यद्वेवैतामाहुतिं जुहोति । एतमेवैतद्यज्ञस्य रसमभिप्रस्तृणीते तमारब्धे याभ्य उ चैवैतां देवताभ्य आहुतिं जुहोति ता एवैतत्प्रीणाति ता अस्मै तृप्ताः प्रीता एतं यज्ञस्य रसᳬ संनमन्ति ॥१३॥ ॥ शतम् २२०० ॥ ॥ स जुहोति । शृणोत्वग्निः समिधा हवं मऽइति शृणोतु मऽइदमग्निरनु मे जानात्वित्येवैतदाह शृण्वन्त्वापो धिषणाश्च देवीरिति शृण्वन्तु मऽइदमापोऽनु मे जानन्त्वित्येवैतदाह श्रोता ग्रावाणो विदुषो न यज्ञमिति शृण्वन्तु मऽइदं ग्रावाणोऽनु मे जानन्त्वित्येवैतदाह विदुषो न यज्ञमिति विद्वाᳬसो हि ग्रावाणः शृणोतु देवः सविता हवं मे स्वाहेति शृणोतु मऽइदं देवः सवितानु मे जानात्वित्येवैतदाह सविता वै देवानां प्रसविता तत्सवितृप्रसूत एवैतद्यज्ञस्य रसमाहेति ॥१४॥ अथापरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । उदङ् प्रपद्याहाप इष्य होतरित्यप इष होतरित्येवैतदाह तद्यदतो होतान्वाहैतमेवैतद्यज्ञस्य रसमभिप्रस्तृणीते तमारब्धेऽएतानु चैवैतदनुतिष्ठते नेदेनानन्तरा नाष्ट्रा रक्षाᳬसि हिनसन्निति ॥१५॥ अथ सम्प्रेष्यति । मैत्रावरुणस्य चमसाध्वर्यवेहि ने-

ष्टः पत्नीरुदानयेत्कथमिव एनाग्नीध्रशाले वसतीवरीभिः प्रत्युपतिष्ठाते केनानुवम-
सेन चेति सम्प्रैष एवैषः ॥१६॥ तऽउदञ्चो निष्क्रामन्ति । जघनेन चात्वालमग्रे-
णाग्नीध्रꣳ स यस्यां ततो दिश्यापो भवन्ति तद्यन्ति ते वै सह पत्नीभिर्यन्ति तद्य-
त्सह पत्नीभिर्यन्ति ॥१७॥ यत्र वै यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत । तस्य रसो द्रुत्वापः प्र-
विवेश तमेते गन्धर्वाः सोमरक्षा जुगुपुः ॥१८॥ ते ह देवा ऊचुः । इयमु न्वेवे-
ह नाष्ट्रा यदिमे गन्धर्वाः कथं न्विममभयेऽनाष्ट्रे यज्ञस्य रसमाहरेमेति ॥१९॥ ते
होचुः । योषित्कामा वै गन्धर्वाः सह पत्नीभिरयाम ते पत्नीष्वेव गन्धर्वा गर्धि-
ष्यन्त्यथैतमभयेऽनाष्ट्रे यज्ञस्य रसमाहरिष्याम इति ॥२०॥ ते सह पत्नीभिरीयुः ।
ते पत्नीष्वेव गन्धर्वा जगृधुरथैतमभयेऽनाष्ट्रे यज्ञस्य रसमाजह्रुः ॥२१॥ तथाऽए-
वैष एतत् । सहैव पत्नीभिरेति ते पत्नीष्वेव गन्धर्वा गृध्यन्त्यथैतमभयेऽनाष्ट्रे य-
ज्ञस्य रसमाहरति ॥२२॥ सोऽपोऽभिजुहोति । एताꣳ ह वाऽआहुतिꣳ हुतामेष
यज्ञस्य रस उपसमेति तां प्रत्युत्तिष्ठति तमेवैतदाविष्कृत्य गृह्णाति ॥२३॥ यद्वेवै-
तामाहुतिं जुहोति । एतमेवैतद्यज्ञस्य रसमभिप्रस्तृणाति तमाहन्ति तमपो याचति
याभ्य उ चैवैना देवताभ्य आहुतिं जुहोति ता एवैतत्प्रीणाति ता अस्मै तृप्ताः
प्रीता एतं यज्ञस्य रसꣳ संनमन्ति ॥२४॥ स जुहोति । देवीरापोऽअपान्नपादिति
देव्यो ह्यापस्तस्मादाह देवीरापोऽअपान्नपादिति यो व ऊर्मिर्हविष्य इति यो
व ऊर्मिर्यज्ञिय इत्येवैतदाहेन्द्रियावान्मदिन्तम इति वीर्यवानित्येवैतदाह यदाहे-
न्द्रियावानिति मदिन्तम इति स्वादिष्ठ इत्येवैतदाह तं देवेभ्यो देवत्रा दत्तेत्येतदे-
ना अयाचिट यदाह तं देवेभ्यो देवत्रा दत्तेति शुक्रपेभ्य इति सत्यं वै शुक्रꣳ स-
त्यपेभ्य इत्येवैतदाह येषां भाग स्थ स्वाहेति तेषामु ह्येष भागः ॥२५॥ अथ मै-
त्रावरुणचमसेनैतामाहुतिमपप्लावयति । कार्षिरसीति यथा वाऽअङ्गारोऽग्निना
ध्मातः स्यादेवमेषाहुतिरेतया देवतया ध्माता भवति तामेवं वाऽएताभिरद्भिरुप-

मह्यन्भवति या एता मैत्रावरुणचमसे वज्रो वाऽआज्यꣳ रेतः सोमो नेद्वज्रेणा-
ज्येन रेतः सोमꣳ हिनसानीति तस्माद्वाऽअपप्लावयति ॥२६॥ अथ गृह्णाति । स-
मुद्रस्य त्वाक्षित्याऽउन्नयामीत्यापो वै समुद्रोऽप्स्वेवैतदक्षितिं दधाति तस्मादाप ए-
तावति भोगे भुज्यमाने न क्षीयन्ते तदन्वेकधनानुन्नयन्ति तदनु पान्नेजनान् ॥२७॥
तद्यन्मैत्रावरुणचमसेन गृह्णाति । यत्र वै देवेभ्यो यज्ञोऽपाक्रामत्तमेतद्देवाः प्रैषै-
रेव प्रैषमैछन्पुरोरुग्भिः प्रारोचयन्निविद्भिर्न्यवेदयंस्तस्मान्मैत्रावरुणचमसेन गृह्णाति
॥२८॥ तऽआयन्ति । प्रत्युपतिष्ठतेऽग्नीध्रश्चात्वाले वसतीवरीभिश्च होतृचमसेन च
स उपर्युपरि चात्वालꣳ सꣳस्पर्शयति वसतीवरीश्च मैत्रावरुणचमसं च समापो
ऽअद्भिरग्मत समोषधीभिरोषधीरिति यश्चासौ पूर्वेद्युराहृतो यज्ञस्य रसो यश्चाद्या-
हृतस्तमेवैतदुभयꣳ सꣳसृजति ॥२९॥ तद्धैके । एव मैत्रावरुणचमसे वसतीवरी-
र्नयन्त्या मैत्रावरुणचमसाद्वसतीवरीषु यश्चासौ पूर्वेद्युराहृतो यज्ञस्य रसो यश्चाद्या-
हृतस्तमेवैतदुभयꣳ सꣳसृजाम इति वदन्तस्तदु तथा न कुर्याद्यद्वाऽआधवनीये स-
मवनयति तदेवैष उभयो यज्ञस्य रसः सꣳसृज्यतेऽथ होतृचमसे वसतीवरीर्गृह्णा-
ति निग्राभ्याभ्यस्तद्यदुपर्युपरि चात्वालꣳ सꣳस्पर्शयत्यतो वै देवा दिवमुपोदक्राम-
स्तद्यजमानमेवैतत्स्वर्ग्यं पन्थानमनुसंख्यापयति ॥३०॥ तऽआयन्ति । तꣳ होता
पृच्छत्यध्वर्योऽवेरपाः३ऽइत्यविदोऽपाः३ऽइत्येवैतदाह तं प्रत्याहोतेव नंनमुरित्यवि-
दमथो मेऽनꣳसतेत्येवैतदाह ॥३१॥ स यद्यग्निष्टोमः स्यात् । यदि प्रचरण्याꣳ सꣳ-
स्रवः परिशिष्टोऽलꣳ होमाय स्यात्तं जुहुयाद्यद्यु नालꣳ होमाय स्यादपरं चतुर्गृ-
हीतमाज्यं गृहीत्वा जुहोति यमग्ने पृत्सु मर्त्यमवा वाजेषु यं जुनाः । स यन्ता श-
श्वतीरिषः स्वाहेत्याग्नेय्या जुहोत्यग्निर्वाऽअग्निष्टोमस्तदग्नावग्निष्टोमं प्रतिष्ठापयति
मर्तवत्या पुरुषसंमितो वाऽअग्निष्टोम एवं जुहुयाद्यद्यग्निष्टोमः स्यात् ॥३२॥ य-
द्युक्थ्यः स्यात् । मध्यमं परिधिमुपस्पृशेत्त्रयः परिधयस्त्रीण्युक्थान्येतैरु हि तर्हि य-

ज्ञः प्रतिनिष्ठति यद्युऽअतिरात्रो वा षोडशी वा स्यान्नैव जुहुयान्न मध्यमं परिधि मुपस्पृशेत्समृध्यैव तूष्णीमेत्य प्रपन्नेन तद्यथायथं यज्ञक्रतून्व्यावर्तयति ॥३३॥ अयुज्ञा-अयुज्ञा एकधना भवन्ति । त्रयो वा पञ्च वा पञ्च वा सप्त वा सप्त वा नव वा नव वैकादश वैकादश वा त्रयोदश वा त्रयोदश वा पञ्चदश वा द्वन्द्वमक् मिथुनं प्रजननमथ य एष एकोऽतिरिच्यते स यजमानस्य श्रियमभ्यतिरिच्यते स वाऽएषा७ सधनं यो यजमानस्य श्रियमभ्यतिरिच्यते तद्यदेषा७ सधनं तस्मादेकधना नाम ॥३४॥ ब्राह्मणाम् ॥४ [१.३]॥ ॥

अथाधिषवणे पर्युपविशन्ति । अथास्या७ हिरण्यं बध्नाति द्वयं वाऽइदं न तृतीयमस्ति सत्यं चैवानृतं च सत्यमेव देवा अनृतं मनुष्या अग्निरेतसं वै हिरण्य७ सत्येना७शून्नुपस्पृशानि सत्येन सोमं पराहणानीति तस्माद्वाऽअस्या७ हिरण्यं बध्नाति ॥१॥ अथ ग्रावाणमादत्ते । ते वाऽएतेऽश्ममया ग्रावाणो भवन्ति देवो वै सोमो दिवि हि सोमो वृत्रो वै सोम आसीत्तस्यैतच्छरीरं यद्गिरयो यदश्मानस्तच्छरीरेणैवैनमेतत्समर्धयति कृत्स्नं करोति तस्मादश्ममया भवन्ति घ्नन्ति वाऽएनमेतद्यदभिषुण्वन्ति तमेतेन घ्नन्ति तथात उदेति तथा संजीवति तस्मादश्ममया ग्रावाणो भवन्ति ॥२॥ तमादत्ते । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे रावासीति सविता वै देवानां प्रसविता तत्सवितृप्रसूत एवैनमेतदादत्तेऽश्विनोर्बाहुभ्यामित्यश्विनावध्वर्यू तत्तयोरेव बाहुभ्यामादत्ते न स्वाभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामिति पूषा भागदुघस्तत्तस्यैव हस्ताभ्यामादत्ते न स्वाभ्यां वज्रो वाऽएष तस्य न मनुष्यो भर्ता तमेताभिर्देवताभिरादत्ते ॥३॥ आददे रावासीति । यदा वाऽएनमेतेनाभिषुण्वन्त्यथाहुतिर्भवति यदाहुतिं जुहोत्यथ दक्षिणा ददात्येतज्ञाष द्वय७ रासतऽआहुतीश्च दक्षिणाश्च तस्मादाह रावासीति ॥४॥ गभीरमिममध्वरं कृधीति । अध्वरो वै यज्ञो महान्तमिमं यज्ञं कृधीत्येवैतदाहेन्द्राय सुषूतम-

मितीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्रायेति सुषूतममिति सुसुतममित्येवैतदा-
होत्तमेन पवित्रेणेत्येष वाऽउत्तमः पवित्रियत्सोमस्तस्मादाहोत्तमेन पवित्रेणेत्यूर्जस्वन्तं
मधुमन्तं पयस्वन्तमिति रसवन्तमित्येवैतदाह यदाहोर्जस्वन्तं मधुमन्तं पयस्वन्तमिति
॥५॥ अथ वाचं यच्छति । देवा ह वै यज्ञं तन्वानास्तेऽसुररक्षसेभ्य आसङ्गाद्बिभ-
यां चक्रुस्ते होचुरुपांश्वु यजाम वाचं यच्छामेति तऽउपांश्वयजन्वाचमयच्छन् ॥६॥
अथ निग्राभ्या आहरति । तास्वेनं वाचयति निग्राभ्या स्थ देवश्रुतस्तर्पयत मा
मनो मे तर्पयत वाचं मे तर्पयत प्राणं मे तर्पयत चक्षुर्मे तर्पयत श्रोत्रं मे तर्पय-
तात्मानं मे तर्पयत प्रजां मे तर्पयत पशून्मे तर्पयत गणान्मे तर्पयत गणा मे मा
वितृषन्निति रसो वाऽआपस्तास्वेवैतामाशिषमाशास्ते सर्वं च मऽआत्मानं तर्प-
यत प्रजां मे तर्पयत पशून्मे तर्पयत गणान्मे तर्पयत गणा मे मा वितृषन्निति स
य एष उपांशुसवनः स विवस्वानादित्यो निदानेन सोऽस्यैष व्यानः ॥७॥ त-
मभिमिमीते । घ्नन्ति वाऽएनमेतद्यदभिषुण्वन्ति तमेतेन घ्नन्ति तथात उदेति तथा
संजीवति यद्वेव मिमीते तस्मान्मात्रा मनुष्येषु मात्रो यो चाप्यन्या मात्रा ॥८॥
स मिमीते । इन्द्राय त्वा वसुमते रुद्रवतऽइतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहे-
न्द्राय त्वेति वसुमते रुद्रवतऽइति तदिन्द्रमेवानु वसूंश्च रुद्रांश्चाभजतीन्द्राय त्वादि-
त्यवतऽइति तदिन्द्रमेवान्वादित्यानाभजतीन्द्राय त्वाभिमातिघ्नऽइति सपत्नो वा
ऽअभिमातिरिन्द्राय त्वा सपत्नघ्नऽइत्येवैतदाह सोऽस्योद्धारो यथा श्रेष्ठ गोद्धार ए-
वमस्यैषऽऋते देवेभ्यः ॥९॥ श्येनाय त्वा सोमभृतऽइति । तद्गायत्र्यै मिमीतेऽग्नये
त्वा रायस्पोषदऽइत्यग्निर्वै गायत्री तद्गायत्र्यै मिमीते स यद्गायत्री श्येनो भूत्वा दि-
वः सोममाहरत्तेन सा श्येनः सोमभृत्तेनैवास्या एतद्वीर्येण द्वितीयं मिमीते ॥१०॥
अथ यत्पञ्च कृत्वो मिमीते । संवत्सरसंमितो वै यज्ञः पञ्च वाऽऋतवः संवत्सर-
स्य तं पञ्चभिराप्नोति तस्मात्पञ्च कृत्वो मिमीते ॥११॥ तमभिमृशति । यत्ते सोम

दिवि ज्योतिर्यत्पृथिव्यां यदुरावन्तरिक्षे । तेनास्मै यजमानायोरु राये कृध्यधि दात्रे वोच इति यत्र वाऽएषोऽग्रे देवानाᳫं हविर्बभूव तद्धैतां चक्रे मैव सर्वेणेवात्मना देवानाᳫं हविर्भूवमिति स एतास्तिस्रस्तनूरेषु लोकेषु विन्यधत्त ॥१२॥ तद्ध देवा अस्पृण्वत । तेऽस्यैतेनैवैतास्तनूराप्नुवन्त्स कृत्स्न एव देवानाᳫं हविरभवत्तथोऽएवास्यैष एतेनैवैतास्तनूराप्नोति स कृत्स्न एव देवानाᳫं हविर्भवति तस्मादेवमभिमृशति ॥१३॥ अथ निग्राभ्याभिरुपसृजति । आपो ह वै वृत्रं जघ्नुस्तेनैवैतद्वीर्येणापः स्यन्दन्ते तस्मादेनाः स्यन्दमाना न किं चन प्रतिधारयति ता ह स्वमेव वशं चेरुः कस्मै नु वयं तिष्ठेमहि याभिरस्माभिर्वृत्रो हत इति सर्वं वाऽइदमिन्द्राय तस्थानमास यदिदं किं चापि योऽयं पवते ॥१४॥ स इन्द्रोऽब्रवीत् । सर्वं वै मऽइदं तस्थानं यदिदं किं च तिष्ठधमेव मऽइति ता होचुः किं नस्ततः स्यादिति प्रथमभक्ष एव वः सोमस्य राज्ञ इति तथेति ता अस्माऽअतिष्ठन्त तास्तस्थाना उरसि न्यगृह्णीत तद्यदेना उरसि न्यगृह्णीत तस्मान्निग्राभ्या नाम तथैवैना एतद्यजमान उरसि निगृह्णीते स आसामेष प्रथमभक्षः सोमस्य राज्ञो यन्निग्राभ्याभिरुपसृजति ॥१५॥ स उपसृजति । श्वात्रा स्थ वृत्रतुर इति शिवा ह्यापस्तस्मादाह श्वात्रा स्थेति वृत्रतुर इति वृत्रᳫं ह्येता अघ्नन्राधोगूर्ता अमृतस्य पत्नीरित्यमृता ह्यापस्ता देवीर्देवत्रेमं यज्ञं नयतेति नात्र तिरोहितमिवास्त्युपहूताः सोमस्य पिबतेति तदुपहूता एव प्रथमभक्षᳫं सोमस्य राज्ञो भक्षयन्ति ॥१६॥ अथ प्रहरिष्यन् । यं द्विष्यात्तं मनसा ध्यायेदमुष्माऽअहं प्रहरामि न तुभ्यमिति यो न्वेवेमं मानुषं ब्राह्मणᳫं हन्ति तं न्वेव परिचक्षतेऽथ किं य एतं देवो हि सोमो घ्नन्ति वाऽएनमेतद्यदभिषुण्वन्ति तमेतेन घ्नन्ति तथात उदेति तथा संजीवति तथानेनस्यं भवति यद्यु न द्विष्यादपि तृणमेव मनसा ध्यायेत्तथोऽअनेनस्यं भवति ॥१७॥ स प्रहरति । मा भेर्मा संविक्था इति मा त्वं भैषीर्मा संविक्था अमुष्मा

ऽअहं प्रहरामि न तुभ्यमित्येवैतदाहोर्जं धत्स्वेति रसं धत्स्वेत्येवैतदाह धिषणे वीड्वी सती वीडयेथामूर्जं दधाथामितीमेऽएवैतत्फलकेऽआहुरित्यु हैकऽआहुः किं नु तत्र योऽप्येते फलके भिन्द्यादिमे ह वै द्यावापृथिवीऽएतस्माद्वज्रादुद्यतात्सꣳरेजेते तदाभ्यामेवैनमेतद्द्यावापृथिवीभ्याꣳ शमयति तथेमे शान्तो न हिनस्त्यूर्जं दधाथामिति रसं दधाथामित्येवैतदाह पाप्मा हतो न सोम इति तदस्य सर्वं पाप्मानꣳ हन्ति ॥१८॥ स वै त्रिरभिषुणोति। त्रिः सम्भरति चतुर्निग्राभमुपैति तद्दश दशाक्षरा वै विराड्वैराजः सोमस्तस्माद्दश कृत्वः सम्पादयति ॥१९॥ अथ यन्निग्राभमुपैति। यत्र वाऽएषोऽग्रे देवानाꣳ हविर्बभूव तद्धेमा दिशोऽभिदध्यावाभिर्दिग्भिर्मिथुनेन प्रियेण धाम्ना सꣳस्पृशेयेति तमेतद्देवा आभिर्दिग्भिर्मिथुनेन प्रियेण धाम्ना समस्पर्शयन्यन्निग्राभमुपायंस्तथोऽएवैनमेष एतदाभिर्दिग्भिर्मिथुनेन प्रियेण धाम्ना सꣳस्पर्शयति यन्निग्राभमुपैति ॥२०॥ स उपैति। प्रागपागुदगधराक्सर्वतस्त्वा दिश आधावन्त्विति तदेनमाभिर्दिग्भिर्मिथुनेन प्रियेण धाम्ना सꣳस्पर्शयत्यम्ब निष्पर समरीर्विदामिति योषा वाऽअम्बा योषा दिशस्तस्मादाहाम्ब निष्परेति समरीर्विदामिति प्रजा वाऽअरीः सं प्रजा जानतामित्येवैतदाह तस्माद्या अपि विदूरमिव प्रजा भवन्ति समेव ता जानते तस्मादाह समरीर्विदामिति ॥२१॥ अथ यस्मात्सोमो नाम। यत्र वाऽएषोऽग्रे देवानाꣳ हविर्बभूव तद्धेक्षां चक्रे नेव सर्वेणेवात्मना देवानाꣳ हविर्भूवमिति तस्य या जुष्टतमा तनूरास तामपनिदधे तद्ध देवा अस्पृण्वत ते होचुरुपैवैतां प्रवृहस्व सहैव न एतया हविरेधीति तां दूरऽइवोपप्रावृहत स्वा वै मऽएषेति तस्मात्सोमो नाम ॥२२॥ अथ यस्माद्यज्ञो नाम। घ्नन्ति वाऽएनमेतद्यदभिषुण्वन्ति तद्यदेनं तन्वते तदेनं जनयन्ति स तायमानो जायते स यञ्जायते तस्माद्यज्ञो यज्ञो ह वै नामैतद्यद्यज्ञ इति ॥२३॥ तत्रैतामपि वाचमुवाद। त्वमङ्ग प्रशꣳसिषो देवः शविष्ठ मर्त्यम्।

न त्वदन्यो मघवन्नस्ति मर्डितेन्द्र ब्रवीमि ते वच इति मर्त्यो ह्येवैतद्देवमनुवाच त्वमेवेतो जनयितासि नान्यस्त्वदिति ॥२४॥ अथ निग्राभ्याभ्यो ग्रहान्विगृह्णते । आपो ह वै वृत्रं जघ्नुस्तेनैवैतद्वीर्येणापः स्यन्दन्ते स्यन्दमानानां वै वसतीवरीर्गृह्णाति वसतीवरीभ्यो निग्राभ्या निग्राभ्याभ्यो ग्रहान्विगृह्णते तेनैवैतद्वीर्येण ग्रहान्विगृह्णते होतृचमसाद्योषा वाऽऋग्घोता योषायै वाऽइमाः प्रजाः प्रजायन्ते तदेनमेतस्यै योषायाऽऋचो होतुः प्रजनयति तस्माद्धोतृचमसात् ॥२५॥ ब्राह्मणम् ॥५ [१.४]॥ सप्तमः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या ११४ ॥ नवमोऽध्यायः [२४.] ॥ ॥

अस्मिन्काण्डे कण्डिकासंख्या ८५१ ॥ ॥

इति माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे अध्वरनाम तृतीयं काण्डं समाप्तम् ॥३॥ ॥

EXTRACTS MADE FROM THE COMMENTARY OF SÂYANÂCÂRYA.

आधानपुनराधानेऽग्निहोत्रं ततः परम् । चातुर्मास्यानि च पशुर्द्वितीयकाण्डऽईरितम् ॥ अथ तृतीयचतुर्थाभ्यामेकाहाहीनसत्त्रलक्षणसकलसोमयागप्रकृतिभूतोऽग्निष्टोमोऽभिधीयते । तत्र तृतीयकाण्डस्य प्रथमाध्याये शालानिर्माणप्रभृति होत्राञ्जतिपर्यन्तं प्रतिपाद्यते । तत्रादौ शालानिर्माणार्थं देवयजनपरिग्रहं विधत्ते देवयजनमिति । प्राचीनवंशसदोहविर्धानादिनिर्माणपर्याप्तं देवयजनस्थानम् तज्जोषयन्ते सेवन्ते स्वार्थिको णिच् परिगृह्णीयुर्यजमानपुरुषाः । स इति प्रसिद्धौ यच्छब्दविशेषणमेतत् प्रसिद्धं यद्देवयजनं तद्वर्षिष्ठमतिशयेन वृद्धमुच्छ्रितं जोषयितव्यम् । यदस्य (स्या Cod.) उपरि गृहीताया भूमेः अन्यत् परिसरस्थलं नातिशयीत अतिशयितमुच्छ्रितं न स्यात् (न च Cod.) । निम्ने देवयजने इष्ट्वा स्वयमेवात्यन्तं नीच एव स्यात् । see कात्या° ७. १. १०. ॥१॥ व्यर्भोक्तम् ॥२॥ देवयजनप्राग्देशे देवयजनान्तरपरिमितप्रदेशस्याधिक्यं निषेधति न पुरस्तादिवेति । स देशातिरेको यजमानभ्रातृव्यातिरेकाय भवति । दक्षिणोत्तरयोरतिरेकः स्वैच्छिकः । पश्चाद्भागे पुनरन्यस्य देवयजनस्य पर्याप्तप्रदेशोपेतं देवयजनं समृद्धिकरम् ॥३॥ वार्ष्णमृषिं याज्ञवल्क्य उवाच यदा वयं देवयजनपरिग्रहाय गतास्तदानीं सात्ययज्ञ आह । अतो यत्र द्या च मन्त्रेण परिग्रहे सति तदुक्तलक्षणमेव भवेदित्यर्थः ॥४॥ याज्ञवल्क्यस्तु वक्ष्यमाणलक्षणैर्ऋत्विग्भिः परिग्रह एवोक्तलक्षणदेवयजनपरिग्रह इत्याह ऋत्विज इति ॥५॥ शाला दीर्घचतुरस्रं गृहम् विमितं सर्वतः समपरिमाणम् । यस्मात्प्राग्दिग्गतानृत्विग्यजमानान्प्रति (? प्रात्यक्दिग्गतान्दविय° Cod.) पुरोदेशावविभोजनाः प्रत्यङ्मुखोपावृत्ताः (? प्रात्यङ्मुखायावृत्ताः Cod.) ॥६॥ सा प्राच्युदीचीना समृद्धा ।

मानुषे मनुष्यार्हकर्मणि ॥७॥ वृष्ट्यादिपरिहाराय सर्वतः परिश्रयणं कर्तव्यम् दीक्षितस्येतरेभ्यो व्यवधानाय च ॥८॥ तत्रात्रैवर्णिकानां शूद्रादीनामभिप्राप्तिं निषेधति ॥९॥ इति एवम् मयेदानीमुक्तप्रकारेण ॥१०॥ समन्त्रकं शालाप्रवेशं विधत्ते अथेति । अध्यवस्यति शालां प्रविश्य मन्त्रेणैतद्देवयजनमिति निश्चिनुयात् । स्थूणाराजो मध्ये स्थित (? दित Cod.) उन्नतस्तम्भः तस्य पूर्वार्धमभिपद्य गृहीत्वा ॥११॥ मदति मोदते ॥१२॥१॥१॥

अथ दीक्षान्तकालं विधत्तेऽपराह्णऽइति ॥१॥ शालाया उत्तरभागे क्षौरार्थं परिश्रयणं विधत्ते अथेति ॥२॥ सर्वऽएव सर्वस्मिन्नपि देहे ॥३॥ गोदानं नाम कर्णस्योपरि प्रदेशः । वितारयति विभजेत् ॥५॥ परितस्तिर्यगास्यतऽइति पर्यासस्तिर्यक्कं च संदर्भः । अनु अनुलोममाछाद्यतऽइति पर्यासस्तिर्यक्कं तु संदर्भः (! repetition) तानः । नीविरायतप्रदेशः । प्रघातः सर्वहननस्थानं (? सवहस° Cod.) निविडीभूतप्रदेशः । अरोका मध्ये छिद्राणि ॥१८॥ अयातयामतायै अशिथिलत्वाय । निष्पेष्टवै क्षालयितुम् । अस्य वस्त्रस्य यदमेध्यमाकृणत्ति आश्लिष्टं करोति निर्माणकाले सहैव वयति च । पश्चात्तरमाह अथो यदिति स्नातेन पुरुषेणाक्षार्यं धार्यमपल्पूलनकृतं क्षारद्रव्यसहितेनाधौतम् (? °तेनधयेतं Cod.) प्रतिदिनं प्रक्षाल्य यदेव धार्यते तदित्यर्थः तेन वा दीक्षेत ॥१९॥ स धेन्वै चेति धेनोः क्षीरादिकम् अनडुहः सम्बन्धि कर्षणसाध्यम् । अनयोः सर्वोपकारकत्वं विज्ञाय देवैर्वयसामन्येषां पशूनां वीर्यसारमादाय धेन्वनडुहयोः स्थापितवान्नदश्नतः (? वादश्नंत Cod.) सर्वाशनं भवति तस्य च जायायां (? तस्य वयां Cod.) गर्भसम्भवे सति तत्सर्वाशनं तं (त Cod.) रेतोरूपेण परिणतं गर्भं (गभी Cod.) हिंस्यात् तत्पापकीर्तिः स्यात्तदुभयोरन्नं नाश्नीयात् । यस्मादुभयाशने शरीरमंसलं भवति तस्मात्तयोरन्नमश्नीयाम् । एकहायनप्रभृत्यापञ्चहायना गावो वयांसि ॥२१॥२॥१॥

अपः (!) प्रणयनानन्तरं दीक्षाङ्गभूताया आग्नावैष्णवेष्टेः प्रयोगं विधत्ते अप इति । अग्निरपरार्ध्यः अपरार्धे पूर्वार्धे भव आदिमः ॥१॥ आदित्येभ्योऽदितेः पुत्रेभ्यो धात्रर्यमादिभ्यः सप्तभ्यः । तं परिवादं मन्त्रोदाहरणेन प्रदर्शयति (see ऋक्संहि° १०. ७२. ८.) अष्टौ पुत्रा धात्रादिविवस्वदन्ताः तेषु मध्ये सप्तभिः पुत्रैः सह देवानुपागात् (?°याणात् Cod.) मार्ताण्डं मृताण्डसम्बन्धिनमष्टममास्यत् परित्यक्तः ॥२॥ सप्त हैव विवस्वद्व्यतिरिक्ता अविकृतं करचरणादि विकार इति तद्रहितं (? कृतचरणादि तिकार इति कार इति ह तं Cod.) मार्ताण्ड जनयामासुः व्यत्ययेनैकवचनम् संदेहः सम्यगुपचितः सासमः (del.!) सर्वतः सम एवासीत् केचित्पुरुषवदूर्ध्वमात्रविशिष्टोऽभूदित्याहुः ॥३॥ पुरुषाजानः पुरुषप्रकृतिकः ॥४॥ मे मम प्रजायां प्रजासु मध्ये यः कश्चिदादित्येभ्यश्चरुं निर्वपेत् स राध्नुयात् (!) । प्रजानः सर्वैः प्रसिद्धः ॥५॥ देवते प्रधानसम्बन्धिन्यौ अग्नाविष्णू ॥६॥ शालायाः पुरोदेशे (? पुरो Cod.) तिष्ठन्सर्वाङ्गे नवनीताभ्यञ्जनं कुर्यात् । अन्तर्व्रणात्मकः ॥७॥ यस्मान्नवनीतं फाण्टघृतयोरन्तरालवर्ति तस्मादन्यदनन्यच्च भवति ॥८॥ इतरावयववत्संस्पर्शासहिष्णुत्वादव्यन्तर्व्रणी भवति । मम प्रजान् प्रजाम्येत् । इषीका (!) नेत्रयोर्मलं मास्य पुरुषस्याक्ष्णः भूय (!) एव अर्ते (!) उत्पन्नमेव ततोऽञ्जनेन नाशयति ॥१०॥ तस्य यज्ञमुपगच्छन्दीक्षितोऽश्मपुरीं रक्षार्थं कृतवान्भवति ॥११॥ शरस्तृणविशेषः तस्य शलाका इषीका ॥१३॥ उत्तरावत् उत्कर्षवत् ॥१६॥

तद्स्माऽइति तन्त्रेनाशिषामारम्भवाचनेन सर्वासामाशिषामादावेव यजमानेन परिगृहीतत्वा-त्स्वकीया एव सतीः ता एवाशिषः सर्वे ऋत्विजः (पंचदृत्विजः Cod.) तन्मन्त्रेषु यजमाना-र्थमाशासते ॥२४॥ एकैकेन मन्त्रेण हस्तद्वयेऽपि कनिष्ठिकादिक्रमेण द्वे अङ्गुली संकोचय-ति । यज्ञस्य वासोदण्डादिवद्धस्ते धारयितुमशक्यत्वात् अत एव पोऽस्वान्मन्त्रेण मुष्टिबन्ध-नमेव प्रत्यक्षधारणमित्यर्थः ॥२५॥ वातेन प्राणेन व्याप्रियमाणत्वाद्वातो यज्ञः । वैशब्देन वा-तायज्ञः प्रयुज्यतामित्यादिमन्त्रप्रसिद्धिर्द्योत्यते ॥२६॥ दीक्षाहुत्यर्थं शालाप्रवेशनम् ॥२८॥३॥१॥

अथ दीक्षाहुतीर्विधातुमाह सर्वाणीति ॥१॥ सम्पद्यतऽइति सम्पत् काम्यते कामः स-म्पाद्याय स्वर्गफलाय । यथा लोके किंचित्फलं सिसाधयिषुः आदौ तज्ज्ञात्वा पश्चात्कामयित्वा तत्साधनमनुष्ठायान्ते तल्लभते एवं त्रिभिः स्वर्गफलमाध्याय चतुर्थेन तत्साधनमनुष्ठाय पञ्च-मेन तदुद्गृहीतवान्भवति ॥२॥ अथ पुरातनवृत्तान्तप्रदर्शनमुखेनैतेषां स्वर्गोद्ग्रहणे साधन-तामुपपादयति यज्ञेनेति । see १. ६. २. १. ॥३॥ यथायमिति येन प्रकारेण देवानुष्ठितप्रकारं ज्ञानद्भिर्ऋषिभिरयं यज्ञः औद्ग्रभणहोमेन सम्भृतः एवमेतेषामनुष्ठानेनैष यजमानोऽपि यज्ञं स-म्भृतवान्भवति ॥४॥ अथातो होमस्यैवेति मन्त्रा व्याख्यायन्तऽइति शेषः । अग्रे यागानुष्ठा-नात्पूर्वमाकुवते (°ऋर्वते Cod.) खलु कुद्रशब्देन तत्प्रभावी मनोव्यापारो लक्ष्यते यज्ञेये-ति (°तेति Cod.) संकल्पयतीत्यर्थः ॥६॥ अनूच्यतऽएवेति एवकारयावत्यमाह (? °याव° Cod.) न व्रिति (व्रिति Cod.) ॥८॥ अनद्धेव अप्रत्यक्षमिव । अतोऽस्मात् आहुत्याऽइत्ये-वमादिकाद्वाक्यात् (कात् कात् वाक्या Cod.) एकमपीन्द्रादिकं देवं नोपलभामहे इति व-दन्तः ॥११॥ आधीते आध्यानेन विषयीकृते ॥१२॥ दीक्षणीयेष्टेः सम्बन्धि यदाज्यं ध्रुवाया-मवशिष्टं तत्पञ्चमाहुत्यर्थं जुह्वामवनयेत् एतदेकमवत्तम् अथाऽयस्थाल्याः सकाशात्स्रुवेण जुह्वामुपरि त्रिरानयति (त्रिप्राशनयति Cod.) एवं चतुरवत्तं भवति ॥१७॥ विश्वो देवस्येति विश्वदेवशब्दश्रवणात् इदं मन्त्रवाक्यं वैश्वदेवम् । नयनस्य सवितृव्यापारत्वात् नेतृशब्दश्र-वणात्सावित्रम् । मर्तो वुरीतेत्येनेन मनुष्यैर्वरणीयत्वाभिधानात् मित्रस्य वरणीयत्वं प्रसिद्धम् ॥१९॥४॥१॥

दीक्षाहुतीर्विधायाथ कृष्णाजिनदीक्षामाह दक्षिणेनेति ॥१॥ तर्दसमुते इति यथोभयोर्मां सप्रदेशयोः सम्बन्धो भवति यथा च तर्दनप्रदेशेषु पश्चाद्भागे उते परस्परं स्यूते भवतः त-थैकस्योपर्यपरमास्तृणुयात् ॥२॥ तर्हि तस्मिन्नेकृष्णाजिनपक्षे अन्तकमु अन्तप्रदेशमेव पश्चा-द्भागे प्रत्यस्येत् संकोचयेत् संधिप्रदेशेन द्विगुणीकुर्यात् (णो Cod.) ॥४॥ जान्वाक्न उपवि-शेत् जानुकऽआरुह्योपविशेत् (°रुह्यो° Cod.) दक्षिणं जान्वाच्य ॥५॥ दूष्यति दृप्तः कुत्सि-तगातर्भविष्यति (कुत्सित° Cod.) ॥९॥ परिहरति (!) मध्ये परितो वेष्टयेत् । बल्यं बलार्हं बलकरं वसु नाविन्दन् (!) । व्रतात् तत्साधनात्पयसः ॥१०॥ शाणी शणमयी । पूतयो आनि दुर्गन्धा भवन्ति ॥११॥ तस्याः मुञ्जशाखाभिः मिश्रितत्वं विधत्ते मुञ्जेति । स्तुका केशश्रेणी सा यथा सृज्यते तथा सृष्टा निर्मिता भवेत् ॥१३॥ वस्त्रान्तस्य समन्त्रकमुद्गूहनमाह अथेति । अग्रे सोमयागात्पूर्वम् ॥१५॥ वाससं आच्छादनं विधत्ते अथेति । शिरः प्रोर्णुते ॥१६॥ सिग्व-स्त्रान्तः । कृष्णविषाणोत्पत्त्यर्थमाख्यायिकामाह देवाश्च वाऽइति ॥१८॥ निपतनाशमिव निप-तितपर्णं वृक्षादिकमिव तद्यथा केवलं कम्पते एवं शिरश्चलते नोवाच ॥२०॥ मत् यस्मा-

देनं यज्ञं न युविता न मिलितवती (मितिनावती Cod.) अतो न विश्वसितव्यम् ॥२२॥ अथ तेऽसुरा: आत्तवचसो देवै: स्वीकृतवचसो हे अरयो हे अरय इत्युच्चारयितुमशक्ता हे अलवो हे अलव इति वदन्त: पराभूता: ॥२३॥ प्रसङ्गात्किंचिद्वाग्विषयं नियममाह तत्रेति । उपजिज्ञास्यां ज्ञातव्यां संदिग्धां वाचमुद्गतवन्तोऽसुरा: । स म्लेच्छ: संदिग्धार्थस्यापभ्रंशरूपस्य वचसो भाषणं यत् म्लेच्छनमित्यर्थ: यद्वा य ईदृशीं वाचं वदति स म्लेच्छ: तस्मान्न म्लेच्छेत् म्लेच्छो न भवेत् ॥२४॥ अन्वमपत्यम् (सं Cod.) ॥२६॥ यज्ञो हि कृष्ण इति हिशब्देन यज्ञो देवेभ्यो निलायत कृष्णो रूपं (?) कृत्वेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धिरभिधीयते ॥२८॥ तया भूमेरुपरि समन्तकं लेखनं विधत्ते अथेति ॥३०॥ तदा स गर्भोऽपगच्छन्मृतिं प्राप्नुयात् । पामा विचर्चिका सयथोयो न: तद्वान्भवितुं समर्थो भवति । न केवलं दीक्षित: स्वयमेव पामनो भवति किंतु तदुत्पन्ना: पुत्रा अपि तादृशा भवन्तीत्याह दीक्षितं वाऽअन्विति ॥३१॥ अथ दण्डेन दीक्षां विधत्ते अथेति ॥३२॥ मुखपर्यन्तं प्रत्यङ्ङ् वीर्यसम्भवात्ततोऽध:कण्ठादिसंमितं न कुर्यात् ॥३४॥ अतो हि अस्माद्दण्डग्रहणकालादूर्ध्वकाले किंचिदपि न संपद्यन्भवति । अमुत्रैव प्रागुक्ते [१, ३, २५. २७] काले दर्भपावनानन्तरमेव ॥३६॥ उद्वदति उच्चैरावेदयति । अयं ब्राह्मणो दीक्षणीयेष्टिकृष्णाजिनादिदीक्षासंस्कारेण संस्कृत: ॥३१॥ सवनकृता निमित्तेन तद्वधेनेत्यर्थ: ॥४०॥१॥२॥

गृहीतस्य वचसो विसर्गकालविधानाय पुनरनुवदति वाचमिति ॥१॥ स उक्तलक्षण: प्रजापति: पुरा स्वयज्ञसमये अहन् अहनि अदीक्षिष्ट लुङ् दीक्षितवान् कृतदीक्ष: प्रजापति: रात्रिं प्राप्तवान् दीक्षितोपलक्षितां वाचं रात्रिपर्यन्तमन्ववर्तयत् अतस्तावत्पर्यन्तं वाग्यमनं कुर्वन्दीक्षितो यावान्यज्ञ: संवत्सरप्रजापत्यात्मकोऽस्ति अस्य च यावती मात्रा परिमितिरस्ति तावन्तं सकलमप्येतदेतेन नियमेनाप्त्वा वाचं विसृष्टवान्भवति ॥३॥ अनुष्टुया सम्यक् ॥५॥ व्याकृतिर्व्याकरणं देवमानुषयोर्विभाग: ॥१६॥ प्रकरणात्पयोव्रतऽएव हस्तप्रक्षालनेऽयं मन्त्र इति प्राप्तौ सर्वव्रतावनेजनसाधारणतामाह स यावदिति ॥१७॥ सर्वत्रकर्तव्यत्वे कारणमाह कस्तद्वेदेति ॥१९॥ उपहन्ति उपादद्यीत ॥२०॥ प्राण एव न अपक्रामतीति शेष: ॥२३॥ अभिहरन्ति धनं प्रयच्छन्ति ॥२५॥ दैवीमेव वाचं वदेत् अर्थपरिस्खलनपरिणीतां (?अर्थपरिस्खलनं° Cod.) संस्कृताम् । प्रसृता सर्वत्र व्याप्ता ॥२७॥ प्रसङ्गाद्दीक्षितशब्दं निर्वक्ति ॥३०॥२॥२॥

एवं वाग्यमनादयो दीक्षितधर्मा उक्ता: अवसिताम् दीक्षास्वनुष्ठेयां (दीक्षितास्वनुष्ठेयी Cod.) प्रायणीयेष्टिं संविधत्ते आदित्यमिति । अदितिर्देवता अस्येत्यादित्य: न वादित्या देवता अस्येति ॥१॥ एवं प्रायणीयेष्टौ चरुसाध्यमादित्ययागं विधायान्यांश्चतुरो यागान्विधित्सुस्तेषां कालमाह तद्वै निरुप्तमिति   निरुप्तमिति हवि:संस्कारोपलक्षणम् आदित्यस्य हविषो निर्वापप्रोक्षणाद्यासादनान्ता: संस्कारा: कृता भवेयु: प्रधानदेवता च अनिष्टा (अतिकृष्टा Cod.) अकृतयागा भवति तस्मिन्काले वक्ष्यमाणाश्चतस्रो देवता यष्टव्या इत्यर्थ: ॥७॥ अथ तान्यागान्पूर्ववदाख्यायिकया विधित्सुस्तत्र प्रथमयागस्य विधिमर्थवादेनोन्नयति अथेति । पथो ऽनपेता पथ्या धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेता । स्वस्ति: शोभनरूपा ॥८॥ एवमाज्यहविष्कांश्चतुर: प्रधानयागान्कृत्वा प्रथमनिरुप्तेन हविषादितिर्यष्टव्येत्याह अथ यस्याऽइति यस्मादेवं देवा: पञ्चमीमदितिमयजन् तस्मादिदानींतनोऽपि यजमानो यागसमये अदितियागं पञ्चमं कुर्यात्

॥११॥ पञ्चसंख्यामनूद्य प्रशंसति ता वाऽइति । धानाः करम्भः परिवापः पुरोडाशः पयस्या तेन पङ्क्तिराप्यते तद्यज्ञस्य पाङ्क्तत्वमिति तैत्तिरीयकम् ॥१२॥ तस्मादत्रास्मिन्लोके कुरुपञ्चालाख्येषु जनपदेषु उत्तरा उच्चतरा वाग्वदति भृशं शब्दायते अत्युन्नतभाषणास्य (अत्युन्नत° Cod.) तत्रोपलम्भात् । देवमनुष्येत्यादौ [पा° ५.४.५६.] परिगणनाभावेऽपि अजलग्रहणात्कुरुपञ्चालशब्दादपि त्राप्रत्ययः ॥१५॥ तस्मात्पश्चादवस्थितमग्निमाहवनीयरूपेण प्राञ्चमुद्धृत्योपासते अग्निहोत्रहोमादिरूपमुपासनं कुर्वन्ति ॥१६॥ आतिथ्यायाः प्राक् प्रायणीयं (प्राक् यणीयं Cod.) कर्तव्यमित्यभिधातुं प्रायणीयोदयनीययोर्बाहुरूपतामातिथ्यायाः शिरोरूपतां चाह शिर इति । एते हविषी एतौ यागावित्यर्थः यागस्य हविःप्रधानत्वात् ॥२०॥ स्थालीमेक्षणयोरप्युदयनीयार्थमवस्थानमाह तां स्थालीमिति या प्रायणीयचरुस्थाली तां सव्यामकार्षाम् अग्निसंयोगेनान्तरोषदग्धप्रहः (? °दाधग्रहः Cod.) क्षामः तस्य कार्षो लोपः तत्सहिताम् क्षायो म इति [पा° ८.२.५३.] निष्ठातकारस्य मत्वम् मेक्षणं चरुनिष्पादनसाधनं काष्ठम् तत्प्रमृज्य चरुणा लेपयित्वा स्थाल्यां सह निदध्यात् ॥२१॥ एवं मेक्षणमिति अर्हिबद्धौ प्रहरेदित्यर्थः । विप्रेताः विविधदेशं प्राप्ताः ॥२२॥ इत्थात् इत्थमनेनेदानीं परिदृश्यमानेन प्रकारेण पञ्चाङ्गुलयो लभ्यन्ते हस्तद्वयमभिनीय प्रदर्शयितुं द्विरभिधानम् । प्रकृतिभूतदर्शपूर्णमासेष्टेरत्साकल्येनानुष्ठानप्रसक्तौ तत्प्रतिषेधति तदम्स्वत्नमिति ॥२३॥१॥२॥

सोमक्रयं विधातुमाख्यायिकामाह दिवीति । परव्यामोहनकारी शक्तिर्माया । गन्धर्वाणां व्यामोहाय सृष्टवन्तः । होतृमैत्रावरुणादीनां शंसनप्रदेशेषु पुरतः स्थापिता अग्नयो धिष्ण्याः होत्रीयादयः ते खलु पुरा दिवि सोमरक्षकाः पश्चात्सोमे आहृते सति तेन सह भूमावागत्य देवेभ्यो लब्धवराः सन्तोऽत्रापि सोमरक्षणा[°णाय] धिष्ण्यतां प्राप्ताः । see १.२.२-२०. ॥१॥ तेभ्यो देवेभ्योऽर्थाय [र्थीव Cod.] सुपर्णी निर्मिता गायत्री छन्दोदेवता पक्षिरूपेण दिवि स्थितं सोममच्छाभिमुखमगमत् । आहरन्त्यै आहरन्त्यास्तस्याः स्वभूतं सोममपजहार । परस्तात् द्युलोकात् ॥२॥ अभिषहनमभीषट् अभिभवः तेन बलात्कारेण मा नैष्ट मा प्रहार्ष्ट । विह्वयामहै यूयं वयं च वाचं विविधमाकारयाम ॥३॥ निमिश्लमा (!) इव विशेषेणैकीभूता अत्यन्तमनुरक्ताः ॥६॥ सिद्धार्थमनूद्य सोमक्रयं विदधाति तद्वाऽइति ॥७॥ सोमक्रयात्प्राक्कर्तव्यं च कांचिद्धोमं विदधाति अथेति प्रायणीयार्थमुपयुज्य यद्धृतं ध्रुवायामवशिष्टं (?यद्धृतायामव° Cod.) तदङ्गुष्ठं चतुर्वारं गृहीत्वा दर्भेण हिरण्यं प्रबध्य तदङ्गुष्ठमवधाय जुहुयात् ॥८॥ अलग्नमिव (!) वक्तव्यपदार्थेन सहासंसृष्टमिव ॥११॥ हिरण्ये बद्धं तृणं विमुच्य अर्हिष्यपिसृज्य पुनः सूत्रेण बध्नीयात् ॥१४॥ अध्वर्योरनुस्पर्शोऽन्वारम्भः । शालाये शालाया अपोर्णुवन्ति द्वाराणीति शेषः । द्वारे आहवनीयात्प्राक्तने । सोमक्रयणी गौः ॥१५॥ अनूक्तेन अनुवचनेन वेदाध्ययनेन प्रकामोद्यमिच्छया लौकिकभाषणम् गाथा गद्यपद्यगीत्यात्मिका । स वक्ता यत् यस्मादेनया अदित्या उभयशिरस्कया निमित्तभूतया समानमेकमेव सद्वाक्यं विपर्यासं व्यत्यासेन वदति तथा हि भुङ्क्ष्व देवदत्त तिष्ठ विष्णुमित्रेत्यादौ यदेवापरं वचनं देवदत्त[विष्णुमित्रेत्यादिकं तत्पूर्वं देवदत्त भुङ्क्ष्वे]त्येवमादिरूपेण पूर्वं करोति उभाभ्यामित्येन यत्पूर्वं भुङ्क्ष्व-तिष्ठेत्यादिकं तदपरं देवदत्त भुङ्क्ष्वेत्यादिरूपेणापरं च करोति त-

स्मादाद्यूर्ध्वां सोमक्रयणीमुभयतःशीर्ष्ययदितिरसीत्याह मन्त्रः ॥१६॥ द्वारदक्षिणदेशस्थायाः सोमक्रयण्या उदक्प्रायणं सार्थवादं विधत्ते तामुदीचोमिति ॥२२॥४॥२॥

तृतीयाध्याये सोमक्रयण्यनुगमाद्युपसदन्तः प्रयोगो निरूप्यते तत्र सोमक्रयण्या अनुक्रमणं विधत्ते सप्तेति । केवलोऽपि वृद्धिराङ्पूर्वो दृश्यः आवर्तितवान्भवति । पार्श्वे उपरिभागे भवा पार्श्या । पदादिक्रमेण परस्तादवस्थितां गायत्र्याद्यन्तर्भावेन सर्वछन्दोरूपां शक्तीं स्वाभिमुखमावर्तितवान्भवति (?°वर्तिते° Cod.) ॥१॥ स्पृणुते छिनत्ति पदप्रदेशस्थां मृदमित्यर्थः ॥३॥ पदे समन्त्रकं होमं विधत्ते स इति ॥४॥ पदस्य परिलेखनं सार्थवादं विधत्ते अथेति ॥५॥ सप्तमपदपांसोः स्थाल्यां स्थापनं समन्त्रकं विधत्ते अथेति ॥६॥ परिलिखितप्रदेशे अपां निनयनं विधाय प्रशंसति यत्रेति ॥७॥ पदं स्थालीस्थं पदपांसुम् ॥८॥ प्रतिपराहरन्ति प्रयच्छेयुः ॥१०॥ तोत इति तोकसमानार्थः (समामार्थः Cod.) रायो धनानि तोतः पुत्रः स्वीकरोत्वित्यर्थः यद्वा तोतः वत्सः वयि रायः सन्त्विति शेषः ॥११॥ त्रेधा बभ्रुरूपारोहिणीरूपेण त्रिविधाम् ॥१३॥ परकीयाद्ब्राह्मणाद् रोहिणीं वशीकर्तुं (वशक° Cod.) स्वीकरोति सा वार्त्रघ्नी । श्येताक्षी कृष्णलोचना ॥१४॥ अरुणा अत्यन्तरक्ता ॥१५॥ अप्रवीता अगृहीतगर्भा । चण्डा (!) आवर्धिष्णुः (!लावर्यिषणुः?) अचण्डा (!) तद्विपरीता । एवमुत्तरत्रापि । कूटा एकशृङ्गी काणा एकाक्षी कर्णा छिन्नकर्णा लक्षिता तप्तायःशलाकया चिह्निता सप्तशफा एकस्मिन्पदे एकेन शफेन हीना । उक्तदोषवर्जितत्वमेवैकरूप्यम् सम्पूर्णावयवेत्यर्थः ॥१६॥१॥३॥

प्रासङ्गिकमभिधायेदानीमध्वर्योः पात्रे पांसुप्रक्षेपणानन्तरं हस्तप्रक्षालनं विधत्ते पदमिति ॥१॥ अस्यामिति अनामिकाङ्गुल्याम् अभिनयेन प्रदर्शनम् ॥२॥ सोम उपनह्यते येन तत्सोमोपनहनं सोमबन्धनवस्त्रम् सोमपर्याणहनं शकटेन सह सोमस्य परितो बन्धनवासः उष्णीषं सोमोपनहने स्थापितस्य सोमस्य बन्धनार्थं वासः । यत्किंचिद्वासोमात्रमानयेति ब्रुवन्स्वयं यत्किंचिद्भवति लोकैरविदितप्रभासो (?°त आभासो Cod.) भवति ॥३॥ उष्णीषभाजनमुष्णीषस्थाने भवति ॥३॥ अग्रेण प्राचीनवंशस्य पुरोदेशे उपरवप्रदेशे (नुपर Cod.) । विचिन्वन्ति साधयन्ति अनुपादेयांशमपनयन्ति । तत् तत्र क्रयप्रदेशे निहितोदकुम्भसमीपे ब्राह्मणः सोमविक्रयी निवसेत् तत्स्थानं प्रत्यभिगच्छन्ति प्राञ्चः सोमक्रयप्रदेशाभिमुखाः ॥५॥ अविचिन्वमानेषु क्रयदेशं समागच्छत्सु अध्वर्युर्यजमानमेष इत्यमुं वाचयेत् । इत्येवंरूपं सोमस्तुत्यात्मकमेव वचनं मे सोमाय वा (!) अध्वर्यो ब्रूहि । छन्दोमाश्चतुर्विंशश्चतुश्चत्वारिंशाः (!) तेषां छन्दोमानां (!गानां Cod.) साम्नाश्च गच्छ स्तोमागतचतुर्विंशत्यादिसंख्यासम्बन्धागायत्र्यादयः छन्दोमाः (!) । एष क्रीयमाणः क्रयेण सम्पाद्यमानः सोम एकं वै एकं ब्रह्म प्रयातनमभिलक्ष्य विक्रियते (!) अभिषवादिता (!दिना?) च सात्मना (!) संस्क्रियते ॥६॥ विचितः विचयनस्य शोधनस्य कर्तारः ॥७॥ ग्रसितं ग्रस्तं भुक्तिमनुज्ञाय गृहीत्वा आक्षिप्य पृथक्कृत्य परास्यत बहिः प्रक्षिपेत् । यस्मात्सोमान्तर्गतं तृणादिकं सोमस्यान्नं तस्मात्स्वयमविवेचयन्यजमानोऽभ्यवमर्शनमेव कुर्यात् शोधनार्थं तु विचिन्वन्त्विति पठेत् ॥८॥ तत् तत्र ब्राह्मसि । तस्मात्सोमोन्मानादेतोः मनुष्येषु मात्रा परामवत्यङ्गुल्यादिरूपा (?षपनव°?) इदानीं वर्ततऽइत्यर्थः । पात्रो (!) वै (!) एवात्र सोमे सा मनुष्येषु सोमस्याखिलजगत्कार-

णावात् न केवलं मनुष्यगतैव अपि तु यो चापि यैव छल्वन्या पक्षिमृगवृक्षादिगता सापि सोममात्रात्मिकैव ॥१॥ एतया अभि त्यं देवमित्यनयैव सर्वाभिरङ्गुलीभिः पञ्चभिर्मिमीते । एवं दशवारानुन्मायानन्तरं पाणिद्वयं समस्याञ्जलिं कृत्वा तेनैकवारमधि मितस्य सोमस्योपरि आवपति शिष्टं सर्वं प्रक्षिपेत् ॥१२॥ अधः प्रसारितस्य वस्त्रस्य पर्यन्तप्रदेशानेकत्रोर्ध्वं संगृह्य उष्णीषेण ग्रन्थिं कुर्यात् । शिरस अंसयोश्चान्तरालप्रदेशो यथा विलग्न इव वर्तते एवं ग्रन्थिकरणेन कृतवान्भवति ॥१८॥ ग्रन्थिमध्ये सुषिरं समन्त्रकं विधत्ते अथेति ॥१९॥२॥३॥

सोमक्रयार्थं व्यवहारं विधत्ते स इति । कलया गोरेकदेशेन ॥१॥ प्रतिधुक् सद्यो दुग्धम् शृतं पक्वं पयः शरः पक्वक्षीरस्योपरि सारभूतम् घनीभूतं वस्तु दधि दधिभवं सारभूतमुदकं मस्तु (the explanation of नवनीत and घृत is wanting) आतञ्चनं दधिभावकारणम् आमिक्षा तप्ते पयसि दध्यानयने सति यद्घनीभूतं वस्तु जायते सामिक्षा द्रवात्मकं वाजिनम् ॥२॥ अथ वयांसि प्रब्रूहीति सोमविक्रयी ब्रूयात् ॥३॥ अर्वाक् सम्पादनात्प्राक् । महितो महत्त्वोपेतः ॥४॥ एकहायन्या सह देयेषु हिरण्यवस्त्राजादिद्रव्येषु द्रव्येषु मध्ये हिरण्ये दीयमाने सति यजमानं वाचयति शुक्रं वेति मन्त्रम् ॥५॥ अभिप्रकम्पयति हिरण्येन प्रलोभयति । ऋत्विग्भिः सह गच्छति तत्तत्कर्मस्विति सगमो यजमानः । तदभिप्रकम्पनसाधनं हिरण्यं यजमानं प्रत्यानीयास्मे तदिति मन्त्रेण स्थापयेत् हिरण्यस्य वीर्यरूपत्वात्तत्स्वीकारेणात्मनि वीर्यधारणम् ॥७॥ क्रयाय दत्तामजां प्रतीचीनमुखीं कृत्वा ॥८॥ सव्येनाजां प्रयच्छन्दक्षिणेन सोममादत्ते । यस्मादेतयाजया सोममक्रीतो (!) आजदाभिमुख्येनागच्छत् (!) ॥९॥ तत्राजधीयकं वासः प्रत्युह्य प्रसार्य ॥१०॥ सोमक्रयणान्क्रयसाधनपदार्थान् । भाजयतीति भाजनं स्थानम् तेन तत्स्थानेनोपाधिना एते स्वानादयो धिष्ण्यानां सम्बन्धिनः ॥११॥ see २.१.१६. ॥१२॥ एनं यजमानमेष सोमो राजा । अस्थस्यागमनात्प्रागेवोत्थानेन भवितव्यम् अत्र तद्वैपरीत्यान्मिथ्याकरणं तस्य व्रतं कर्म प्रमोणाति प्रहिनस्ति ॥१३॥ आरोहन्त्यत्रेति आरोहणं शकटम् ॥१५॥ इतीति हरणप्रकारोऽभिनीयते इति अनेन प्रकारेण शिरसा धृवेत्यर्थः । हरन्ति प्रथमं क्रयात्प्राक् पर्वतात् पश्चात् अनसा परिवहन्ति । तस्मादिदानीमपि आवापसमये कृष्टक्षेत्रं प्रति बीजं शिरसा हरन्ति पश्चात्फलितानामानयनसमये अनसैवाहरन्ति ॥१७॥ धेन्वामाशिरस्य क्षीरादेः सम्भवात्तया क्रये सति सोमः साशिरो भवति ॥१८॥३॥३॥

शकटमध्ये सोमस्थापनाय कृष्णाजिनास्तरणं समन्त्रकं विधत्ते नीडइति उन्नतप्रयुगफलकद्वयोपेतस्यानसो नीडे परितः प्रावृतः शकटमध्यदेशो नीडं तस्मिन् । एनं सोमम् ॥१॥ एनं सोममभिपद्यालभ्य ॥२॥ आस्पृणोति सर्वतो बलिनः (वलितः Cod.) कारयति । आस्पृता वलितः (!) कृताः ॥३॥ दीक्षायां यदि द्वे कृष्णाजिने स्वीकृते तयोरेकं प्रतिनाहभाजनं (!) भवति नद्धस्य (?) पुरोदेशप्रसारितो ध्वजः प्रतिनाहः तद्भाजनं तत्स्थानीयं भवति ॥८॥ प्रयुगसम्बन्धिफलके (?°संधिफ° Cod.) उन्नते प्रयुगादप्युन्नते चुबुकप्रमाणे भवतः तयोः फलकयोरन्तरेण मध्ये सुब्रह्मण्यः (!) भूमिष्ठ एव सन्नाजति प्रेरयत्यनड्वाहौ ॥९॥ यदेव सोमस्याङ्गं न्यक्तमवाक्पतितमासीत्तदङ्गमिहापि अस्मिन्सोमेऽएवासज्जवेत् । see १.७.१.१ ॥१०॥ ऐषमः अस्मिन्संवत्सरे ॥११॥ अपकृष्यालंध्यतइति अपालम्बः शकटस्य पश्चाद्भागः

॥१३॥ हे सोम त्वं भद्रोऽसि ॥१४॥ यथ एवैनमेतद्भूतं प्रपादयतीति (!) एतेन पाठेन पत्ति-रूपमेव संप्र (!) प्रापितवान्भवति ॥१५॥ यदि प्रमादात्सोमं (प्रमान्सोमं Cod.) रक्षआदिर्ह-न्यात् (?रक्षआ° Cod.) तदानीं श्येनो भूत्वेति मन्त्रसामर्थ्येन श्येनीभावादुपादेयस्य सारांश-स्याबध्यभावाद्धन्ता शरीरमेवानुगत्य हन्ति नात्मानम् ॥१६॥ ब्रह्म देवानामाह्वानसाधनो म-न्त्रः शोभनं ब्रह्म सुब्रह्म तदर्हतीति सुब्रह्मण्या काचन देवता तां सुब्रह्मण्योमित्यादिनिग-देनाह्वयेत् ॥१७॥ the explanation of क° १९. is wanting ॥१९॥ शालायाः पुरोदेशे अ-ग्नीषोमीयं पशुमादाय गच्छतः सोमस्याभिमुखं स्थापयेत् । अन्तर्गम्भे (अंतर्दंति Cod.) पादन-स्थानं गम्भः दन्तपङ्क्त्योरन्तरालः ॥२१॥ सारंगः शबलवर्णः । सारंगवर्णस्य सोमयोग्यत्वम् । लोहितस्याग्निवर्णसाम्यम् ॥२३॥ तस्मिन्नन्ते आगतऽइति शेषः ॥२४॥ उपस्तभ्यते प्रतिबध्यत ऽइत्युपस्तम्भनं शकटाग्राधारकाष्ठं तेनोपस्तभ्नातीति शकटाग्रम् । वरुणस्योपनद्धस्य स्थापितस्य सोमस्योत्तम्भनमसि शकटस्योत्तम्भकत्वात्तद्द्वारा वरुणस्याप्युत्तम्भकत्वम् ॥२५॥ नाभिप्रमाणा भवेत् (पा° ५.२.३७) । अत्रेति नाभिदघ्नस्याभिनयः ॥२८॥ प्राग्वंशस्य पुरोदेशे आसन्द्यां स्था-पितं सोममासन्द्या सह प्राचीनवंशं गमयेत् । अध्वर्योः प्राधान्यात्तदपेक्षया प्रपादयतीत्येकव-चनं वस्तु[°तस्तु] चत्वारः प्रपादयन्ति ॥३०॥४॥३॥

आतिथ्यस्य प्रायणीयानन्तर्यं विधत्ते शिर इति ॥१॥ यत्र वाऽअर्हन्तमागतं नापचायन्तीति (!) अर्हन्तं पूज्यं गृहमागतमात्रं नापचायन्त चायतेर्लङि (!) अडभावः छान्दसः (!) पूजां न कुर्युः स तत्र तस्मिन्नपचितिविषये क्रुध्यति । तथा ह तथा सति सोमप्रवेशात्प्रागेव हवि-र्ग्रहणे सति ॥३॥ अभितः साचयन्ति पुरः पश्चाच्च महागन्तारः (महानंतारः Cod.) प्रधानपु-रुषाः । राजकृतः राजत्वसम्पादकाः परोभिषेकस्य (!) कर्तारः ॥७॥ कार्ष्मर्यो भद्रपर्णो प्रकृतौ पलाशवैकङ्कतादीनामैच्छिकत्वादत्र नियमविधिः ॥१६॥ सार्धं संन्यामुः एकीकृत्य सम्यग्भूमौ प्रचिक्षिपुः ॥१७॥ बर्हिःप्रस्तरयोरन्तराले तिर्यक् प्रमार्यमाणौ दर्भौ विधृती ते अत्र इक्षुपत्र-रूपे स्याताम् सलून्याते (!) पञ्चगलकाः अवाः नंलोभनमाकुलीभावो मिश्रणम् तद्यथेच्छ-त्यौ कर्तव्ये ॥१८॥ यूपतक्षणात्पन्नं अधराराणया अधः स्थाप्यमानः शकलोऽग्निमन्थनशकलो यस्योपरि मथ्यते ॥२०॥ दर्भतरूणकं कोमलौ परस्परसदृशौ दर्भौ । स्त्रियै स्त्रियाः सकाशात्स-होत्पन्नौ याविमौ परस्परसदृशौ पुत्रौ एनौ दर्भौ एतावेव युगलौ पुत्रावेव (°त्रानेव Cod.) रूपकोपन्यासेनात्यन्तसादृश्यमभिमतमिति द्रष्टव्यम् ॥२१॥ आज्यं विलाप्यते यस्यां सा आ-ज्यविलापनी स्थाली ॥२२॥ रशनयोऽन्वायत्ता इति शेषः । प्रह्रियमाणाय आहवनीये प्रक्षि-प्यमाणाय अनुब्रूहीत्यनुपठ्यते ॥२३॥ हे आहवनीयनिर्मन्थ्यौ उभावग्नी ॥२४॥ अप्रैषीत्सर्पि-तवान्भवति ॥२५॥ प्रकृतदर्शपूर्णमासेष्टिवत्समापनप्रसक्तावाह तदिति ॥२६॥१॥४॥

अथ तानूनप्त्रं विधातुमाख्यायिकामाह आतिथ्येनेति । अन्योन्यस्य श्रियै ज्योतिष्टोमफ-लरूपायै श्रियै त्वान्मन (!) अभिप्रायमप्रकाशयन्तः तामसहमानाः प्रकाशनेति (पा° १.३.२३) तिष्ठतेरात्मनेपदं श्लाघेति (पा° १.४.३४.) श्रिया ज्ञापयितुमिष्टत्वात् । शाखान्तरप्रसिद्धं पञ्चम-गणमुदाहृत्य सोपपत्तिकं पराचष्टे बृहस्पतिरिति ॥१॥ ध्यामः ध्यातिर्वशगमकर्मा वशं प्रा-प्ताः ॥२॥ यः शत्रूणां विश्लिष्टानां परस्तरामिव अत्यन्तं ह्रदेशस्थो भवति स एनाननुप्र-विशति ॥३॥ यथा न इदमैकमत्यं कर्म आप्रदिवमेव युलोकावस्थित्यवसानमसर्यमविना-

श्यसद्भवेत् ॥४॥ सार्धमेकत्र समवदधिरे विभज्य स्थापितवन्तः । एतेन स्थापितेन शरीरेण नोऽस्माकं मध्ये स समयातिक्रमकारी नानासत् विना भवेत् एतदेव व्याचष्टे एतेन वि- ष्वङ् सर्वतो भवेत् विशीर्णो भववित्यर्थः । उपद्रष्टा साक्षी । तन्वो देहस्य न पातयिता र- क्षको देवस्तनूनपात् अथवा सर्वतनूरात्मा प्रजापतिः तस्याकाशः पुत्रः तत्पुत्रो वायुरिति त- नूनपात् स च शाक्करः शक्तः सर्वं कर्तुम् ॥५॥ सर्वेण बन्धुजनेन सह समवगातिं शपथपूर्व- कं समयं न कुर्यात् । [नेत्] सर्वैः साकं समभ्यवायान् संगता न भवेयुः । सतनूनप्त्रिणे सम्भूय शपथकारिणे ॥१॥ गृहीतस्याऽऽज्यस्य सर्वैरवमर्शनं विधत्ते अथेति । स्पर्शकाले देवैः कृतमन्य- संकेतं दर्शयति एतदिति दत्तद्वक्ष्यमाणं भूयः समामिरे पूर्वोक्तसंगतमन्त्रेण पुनः संगता अभ- वन् अम गत्यादिषु । स इत्थं देवभूत एव सन् अमुथा अन्यथा प्रकारेणासत् देवभावाद्धि- नश्येदित्यर्थः ॥१३॥ अत्युत्सिच्य उपरि तदाऽऽज्यमासिच्य । इन्द्रभाजनमिन्द्रस्थानीयः । दक्षि- णावता दक्षिणायुक्तेनैकाहादिना सोमयागेन ॥१५॥ तदवत्त्वं सार्धं [सं]श्राद्धे तदाऽऽज्येन साकं प्र- क्षिप्तं शरीरकदम्बकं संहतमेकमभूत् ॥१६॥२॥४॥

अवान्तरदीक्षां विधातुमाह आतिथ्येनेति । एतस्य तानूनप्त्रस्य शपथात्मकस्य परिहारा- य । पापमवदन्निति सत्यं वदामि मेदमतिक्रमिष्यमित्येवंरूपम् ॥१॥ अग्निनैव वचं विविधं परि परितः आङ्गयन अवेष्टयन् अग्निमेव वचमकुर्वन् । संतरामासक्त अतिशयेन संश्लिष्टा अङ्ग- गुलीरकुर्वन् तथा मेखलामपि पूर्वं शिथिलाबद्धां (वद्धां Cod.) पुनः संलग्नामकुर्वन् ॥२॥ अवान्तरदीक्षां प्रजासाधनत्वेन प्रशंसति प्रजामु हैवेति ॥३॥ समिधं हरतीति समिज्ञारः । स्वा- ध्यायं वा विसृजते उच्चारयति । तं ह समिदाहर्तारं वा ऋत्विजं मन्त्रोत्स्रष्टारं वा उपलक्षण- मेतत् ऋत्विजां मध्ये यं कंचिन्न व्यापृतम् (यापृतं Cod.) । समिदाहर्तृरूपेण समिदाहर्ता- रम् । तथा सति देवाः इति खलु मां वमचिकीर्षोः कर्तुमैच्छः इति जिघांसोः हन्तुमैच्छः इति पापं वदन्तः उपसमेयुरन्योऽन्यं प्राप्नुवन्ति ॥६॥ अस्यैव रूपमसामेत्यादि स्पष्टम् । यद्यपि मेखलाकृष्णाजिनधारणादिकमपि दीक्षाङ्गं तथाप्यवान्तरदीक्षायां समिदाधानस्य मुख्यत्वात्समिध- मेवेत्युक्तम् (मुख्यात्समि° Cod.) ॥८॥ एनं सोमं यजमानं वा । तस्मा आपो मदन्त्यः ॥१०॥ मदन्त्युपस्पर्शनपूर्वकं राजाप्यायनं विधत्ते अथेति ॥११॥ यस्मै सोमायैतदातिथ्यं क्रियते तमे- वाग्रे आप्यायनादिभिः सत्कर्तुं युक्तम् । सोमसम्बन्धाभिप्रायेण चोद्यऽउद्भाविते यागसम्बन्धे- न परिहरति यज्ञस्येति एवंप्रकारक्रमविशिष्टं कर्मजातं यज्ञस्य खलु क्रियते । अत्र खलु ए- नान्कलहः प्राप्नोत् ते च देवाः पूर्वं संशममेवोपायन् कलहोपशमनरूपं तानूनप्त्रं कृतवन्तः शपथदोषपरिहारायानन्तरमेवावान्तरदीक्षा कार्या अतः परिशेषादाप्यायनस्यान्ते निवेशः ॥१२॥ तत्स्येन्द्रेण हतस्य वृत्रस्य शरीरं गिरयोऽश्मानश्चाभवन् सोमाख्यं वस्त्वेव सोमशरीरभूतेषु गि- र्यादि[षु] वर्तते दृशानाख्या (! उशानाख्या) ओषधिर्जायते इत्येवं श्वेतकेतुराह अतस्तामेव गिरावृत्पन्नामेवा (°मेतत् !) इदानीन्तना यजमाना अभिषुण्वन्ति न साक्षात्सोमम् अतस्तामोष- धिं दीक्षादिभिः संस्कारैः साक्षात्सोमं कुर्वन्ति ॥१३॥ सारघसारघमधुकल्पनया (!) प्रशंसति मधु सारघमिति (!) वाऽअक्षरित्यादिना ॥१४॥ एतदेवाप्यायनं शतसावपरिहारात्मना प्रशंसति यज्ञेनेति ॥१५॥ एक एव सोमादिरूपो हविःपदार्थ एषां (एवं Cod.) धनं येषां ते देवा एकधनाः तान्विन्दति यो सोमपानाय लभते इतीन्द्रः एकधनवित् तस्मादेवोक्त एवाप्तुः

अतयो दक्षयो वा एकधनान्देवानाप्यायते वर्धयति शरीरोपचयं करोति अत उक्तप्रकारेण सोमाप्यायनधनेन देवानामेकधनत्वान्मन्त्र इन्द्रायैकधनविद्ऽइत्याह । सुत्यां सोमाभिषवम् । तदुपरिभाविनी ऋगृदच तया समाप्तिर्लक्ष्यते ॥१८॥ प्रस्तरस्योपरि पाणी सम्पुटीकृत्य । निह्नवोऽपलापे प्रसिद्धो लोके इहापि देवानां नमस्कारादिना सान्त्वनं विहितम् निह्नवं सोमाप्यायनकाले सम्भावितस्याऽन्यतिक्रमस्य परिहाररूपेण प्रशंसति उक्तरतउपचारो वै यज्ञ इति ॥१९॥ अतस्याविलम्बेनाग्नौ प्रहरणादनन्तऽएव प्रस्तरे कार्तव्यम् ॥२०॥ तं प्रस्तरमग्निमुपर्युपरि अग्नेरूर्ध्वाधोभावे अतिहराति न प्रहरेत् । एतेन आतिथ्यार्थप्रस्तरेण । तमध्वर्युणा दत्तं प्रस्तरमाग्नीध्रः सुरक्षिते देशे स्थापयेत् ॥२२॥३॥४॥

इत्थमातिथ्यमभिधायाथोपसदस्तत्कालं चाह ग्रीवा इति । न प्रथमयज्ञे प्रवृञ्ज्यादिति निषेधसम्भवाद्यदि प्रवर्ग्यवानित्युक्तम् ॥१॥ अतिभारं (!) मुखप्रदेशभारयुक्तं करोति ॥८॥ समानत्र एकस्मिन्नेवाहवनीयदक्षिणदेशे । यथेतं (!) प्रचरन् यथा दर्शपूर्णमासेष्ट्यां यथेतं (!) येन मार्गेण गतस्तेनैव पुनरपि हविरवदानाय गच्छति तथात्र न कर्तव्यम् तथाविध एकत्रैव होम अभिजित्यै भवति । अनीकं वज्रस्य मुखप्रदेशः कल्पं (!) ततः पूर्वो भागः कुल्मलं तत्पुच्छभागः ॥१४॥ यामूपसत्सु यजमानो व्रतयति पयस्ता व्रतोपसदः । उपर्युपरि एकद्व्यादिस्तनवृद्ध्या व्रतवृद्धिर्यास्वस्ति ताः परउर्वोरुपसदः ताः केचनानुष्ठातारोऽनुतिष्ठन्ति । उक्तवैपरीत्ययुक्ताः परोऽहृव्यः उपर्युपरि ह्रसीयस्यः ता केचनोपतिष्ठन्ति । तद्विविधानामप्युपसदां स्वरूपतो विचार्यमाणे पर्यवसानस्यैकरूप्यान्न भेदोऽस्ति ॥२६॥ परोऽक्षोषु उपर्युपरि स्तनह्रासेन पयोह्रासात्पोवद्धिरूपर्युपरि भवति । प्रथमेषु चतुर्षु दिनेषु प्रतिदिनं त्रींस्त्रीन्स्तनान्दोहयेत् द्वितीये चतुरहे द्वौ द्वौ तृतीये चैकैकम् ॥२७॥४॥४॥

आतिथ्या तानूनप्त्रं च सोमाप्यायननिह्नवौ । उपसच्चेति पञ्चार्थाः चतुर्थेऽध्याये निरूपिताः ॥ अथ पञ्चमे सौमिकवेदिकरणादिकं निरूप्यते । य एष प्राचीनवंशस्य पूर्वभागे आहवनीयपुरोदेशे वर्तमानः पृथुस्तम्भोऽस्ति । सोऽन्तःपातः ऐष्टिकवेदेर्महावेदेश्चान्तरालसंचरः ॥१॥ सार्थवादमुत्तरवेदिनिर्माणं विधत्ते नासिकेति ॥१२॥ उत्तरवेदिव्याघारणविध्यर्थमाख्यायिकामाह दव्य इति । श्वःसुत्यां परेयुः क्रियमाणमभिषवम् । वमप्यनेन सोमयागेनास्मान्यायेति (!) ॥१३॥ धियामहे (!) अवस्थापयिष्यामः ॥१५॥ दीक्षासोमक्रयादीनां सग्न एव क्रियमाणत्वान्सग्नःक्रोरिति नाम ॥१७॥ न व्यमुच्यत विमुक्तं नासीत् सम्पूर्णं नाभवत् ॥१८॥ तस्य पुरोदेशे रुक्मो हिरण्यफलको वर्तुलाकारः ॥२०॥ आददाना जिन्वमाना (? जिन्वत्सा Cod.) ममोपस्थं सर्वं स्वीकुर्वती ॥२१॥ इदानीमुत्तरवेदिव्याघारणं विधत्ते स यदिति । अग्नौ उत्तरवेदेरुपरि धार्यमाणे सति ॥२३॥ युगशम्येन युगेन शम्यया च ॥२४॥ अन्येन परित्यक्तां दक्षिणामभा मह स्वात्मनि न कुर्वीत । अस्य यजमानस्य समानबन्धोरेकविधिनिबन्धनः एकविषयः ॥२५॥ नैमिकवेदेरुत्तरांसस्य शङ्कः । सा चात्वालस्य गात्रा यैवोत्तरवेदेरुक्ता सैवेत्यर्थः चात्वालखननोत्पन्नयैव मृदोत्तरवेदिकरणात् ॥२६॥ चात्वालस्य सर्वतः परिलेखनप्रकारं तन्मन्त्रांश्च दर्शयति स इति । दक्षिणश्रोणिरूपवेद्यन्तात् । स परिलिखति शम्यानुगुण्येन लेखनं कुर्यात् अनेनैव पश्चादवधिनिर्देशः कृतो भवति । हे भूमे । तस्रः पुरुषः दारिद्र्येण दुःखितः सन्धनादिसाधनेच्छया ॥२७॥ विविदानः धनादिकं लब्धवान् ॥२८॥ अ-

नेन चावालस्य दक्षिणसीमोच्यते । यत्र नाथेयावेधनादिकम् (?) ॥२१॥ चात्वालस्योत्तरावधि- परिलेखने ॥३०॥ तत्रोत्तरवेदिदेशेऽग्नोऽग्नुपविशति । see १.२.३.१. । भिदानेन मूलकार्पोम ॥३१॥ स मृदो हर्ता अध्वर्युः स्फ्येन प्रहरति खनेत् । तदवदारितं (!) समीरयति उत्तरवेदिं प्रति सम्यगोरयति । आनीताया मृदो वेद्याकारेण स्थापनं समन्त्रकं विधत्ते कुर्वीत ॥३३॥ अनुक्रमेण व्यूहनं मृत्प्रसारणं (मारणं Cod.) कुर्यात् ॥३३॥ षडशीत्यङ्गुलपरिमिता युगमात्री । अल्पा नाभिर्नाभिका । एकत्र स्थिता सर्वत्रोत्तरवेद्यां व्याघारणस्याशक्यत्वात्सिद्धये मध्ये नाभिकरणम् ॥३४॥ हिन्वतिः प्रोणनकर्मा ॥३५॥ यज्ञियवृक्षशाखया प्रच्छादयति ॥३६ ॥१॥५॥

उत्तरवेदिनिर्माणमभिधायाथोत्तरवेद्यामग्निप्रणयनप्रयोग (°याष्टोत्त° Cod.) इत्युच्यते इध्ममिति । आहवनीयेऽग्नौ प्रणीयमानानामङ्गाराणां सम्पादनाय काष्ठसमूहं स्थापयेयुः । उप अग्नेरधस्तादम्यन्तऽइत्युपयमन्यः सिकताः । व्याघारणार्थमाज्यमग्नावधिश्रयति विलापयेत् । आज्यमुत्पूतं कृत्वा स्रुवेण स्रुचि पञ्चवारं गृह्णीयात् ॥१॥ इध्मे प्रदीप्ते सत्यथ अनन्तरमेवेध्ममङ्गारतां प्राप्तमूर्ध्वं धारयेत् इध्मपात्रस्याध उपयमनीरुपयच्छेत् अग्नये प्रह्रियमाणाय उत्तरवेदिं प्रति नीयमानाय तदनुकूलं सूक्तं पठेति होतारं ब्रूयात् एकस्फ्यया एक स्फ्यो यस्यां रेखायां सा तथोक्ता तया मामनुगच्छ (मागनु Cod.) स्फ्येन रेखां कुर्वन्ननुगच्छेति प्रतिप्रस्थातारं ब्रूयात् । यतः प्रणयति स गार्हपत्य इति न्यायादाहवनीयादुत्तरवेदिं प्रति प्रणयनस्योक्तत्वादाहवनीय एव गार्हपत्य इत्युच्यते रेखाकर्षणेनान्तःपात्यनूपो व्यवच्छेदः परिहृतो भवति ॥२॥ रेखानुगतिविषये केषांचित्पक्षमुपन्यस्य व्यवच्छेदपरिहाराय प्रयोजनाभावाभिप्रायेण निराचष्टे तदिति ॥३॥ अध्वर्योः प्रोक्षणयादानविधानादग्निप्रणेतान्योदेव ॥४॥ ताः प्रोक्षणीर्न्यनेन अत्यन्तासंदेशेन ॥८॥ उत्तरवेदिनाभिदेशे गुग्गुलुसुगन्धितेजनादिसम्भाराणां (°भावारं Cod.) प्रक्षेपं समन्त्रकं विधत्ते अग्नेः पुरोषमिति ॥१४॥ अस्य अग्नेः । पोतुदारुडुम्बरविशेषः ॥१५॥ सुगन्धितेजनाख्यौषधिविशेषे अग्नेर्गन्धः संक्रान्तः ॥१७॥ वृष्णिर्मेषस्तस्य स्तुका रोम ॥१८॥२॥५॥

उत्तरत्र सदोहविर्धानादिकं विधास्यति तदुपोद्घातत्वेन तेषां पुरुषाकारसंनिवेशतामाह पुरुष इति । अत्र यज्ञशब्देन तदाधारभूतसदोहविर्धानादिक (°भूतास° Cod.) उच्यते ॥१॥ हविर्धानस्य यज्ञशिरस्त्वे द्वारमाह वैष्णवमिति विष्णुदेवताकैर्मन्त्रैर्निर्मातव्यत्वाद्वैष्णवत्वम् विष्णोः सर्वदेवतानामुत्तरत्वाच्छिरसोऽप्यङ्गानामुत्तमत्वायुक्तं हविर्धानस्य शिरस्त्वम् ॥२॥ स्तुपः केशनिचयः । हविर्धानस्योत्तरस्यामाग्नीध्रीयः दक्षिणस्यां मार्जालीयः ॥४॥ सौमिकवेदेः पश्चाद्भागे अग्नी आहवनीयगार्हपत्यौ ॥६॥ अन्तपर्यन्तं सुषिरवान्भवति ॥७॥ छदिः तृणमयं कटम् । रराट्यां हविर्धानयोर्मुखप्रदेशे उच्छ्रायोभ्यां तोरणाकाष्ठाभ्यामन्तराले (?°काष्याभ्या° and in a repetition काष्टाभ्या° Cod.) परिमये पश्चात्पृष्ठभागेऽपि छदिरधिनिदध्यात् ॥९॥ व्याघारणायाज्यं ग्रहीतुं पूर्वमाहवनीयं प्रति गतवात् पुनः प्रपद्येत्युच्यते ॥१०॥ see २.६.१६. ॥११॥ हविर्धानशकटस्य दक्षिणचक्रछायायाम् । संतप्यते चक्रसंघर्षणेनेति संतापः चक्रवलयसंस्पर्शप्रदेशः ॥१३॥ असकृन्नियात्यत्रेति निर्याणो मार्गः ॥१५॥ उत्तरवेदेः पश्चात्संचराय विक्रमत्रयं परित्यज्य ॥१९॥ यथा नाभ्याधारफलकं भूमिष्ठे भवतस्तथा कुर्यात् उत्तरत्र अदेशस्य भूम्यर्शे अंशः कदाचिद्भवेत् ॥२०॥ उपस्तभ्नाति यथाधो न पतेत् । मेथीं स्तम्भम् ॥२१॥ रराट्यां राटीम् । अनयो

मृक्षिणी श्रोष्ठे संधी ॥२४॥ लस्पूजनी नाम सीवनसाधनः सूच्यादिः तत्र सम्बद्धया रज्ज्वा। हारश्चाश्चां दर्भैरावेष्ट्य रज्ज्वा विष्णोः स्यूरिति मन्त्रेण सीव्येत्। तं ग्रन्थिं प्रकृते कर्मन् कर्मणि प्रकर्षेण कृते परिसमाप्ते विष्यति विमुञ्चेत्। ग्राहो गृह्णाति विश्लेषे सति स न भवति। निष्ठितं सीवनेन सुनिष्पन्नम् ॥२५॥३॥५॥

सोमाभिषवायोपरवाणां खननं विवक्षुः खननस्योभयार्थतामाह इयमिति। कर्णच्छिद्रे द्वे नासिकाच्छिद्रे द्वे ॥१॥ द्वेष्यबधार्थं भूमौ स्थापिताः कृत्याविशेषा वलगाः ॥२॥ अस्पृणवत हिंसितवन्तः ॥३॥ मध्ये-मध्ये प्रादेशमात्रान्तरालं विहाय समचतुरस्रे खननप्रदेशे चतुरोऽवटान्प्रादेशमात्रान्परिलिखेत् ॥५॥ खननमपि परिलेखनक्रमेण कर्तव्यम् ॥८॥ खाताया मृद उद्वपनेऽपि खननक्रम एव ॥९॥ अङ्गुलिप्रादेशाद्यपेक्षया बाहुप्रमाणस्यान्तवान्ततोऽधिकात्प्रदेशान्मृद्धुद्धर(ण)स्याशक्यत्वाद्बाहुमात्रस्यात्तत्वम् (°त्रव्यात Cod.)। तानदक्षिणाया संतृन्दन्ति पूर्वयोर्दक्षिणस्यापरयोरुत्तरस्य चान्तरालदेशम् ॥१३॥ अन्तःप्रदेशनिम्नोन्नत्वपरिहाराय संमृशेत् ॥१४॥ संमृशेते परस्परं हस्तसंस्पर्शं कुर्याताम् ॥१५॥ संविद्रे संविद्रते सगता भवन्ति लोपस्त इति (पा° ७. १. ४१.) तलोपः वेत्तेर्विभाषेति (पा° ७. १. ७.) रुट् ॥१७॥ अधि उपरि सूयते सोमो ऽनयोरित्यधिषवणे। पर्यूहति परिंहति परितो मृदा (मृद्धा Cod.) दृढीकुर्यात् ॥२२॥ अधिषवणचर्मणि अभिषवसाधनान्पाषाणानुपस्थाहरन्ति ॥२४॥४॥५॥

यज्ञशिरस्त्वं हविर्धानस्योक्ता तत्समर्थ्येदानीं सदसो यज्ञोदरत्वं प्रतिपादयितुं पूर्वोक्तमनुवदति उदरमिति ॥१॥ खातं मृत्त्विचयं (°तांमृ° Cod.) प्राग्रमवटस्य समीपे प्राग्देशे उत्किरति। यजमानप्रमाणां कवा परिवासयति अवशिष्टमंशं छिनत्ति। श्रौदुम्बरीप्रमाणानि बर्हींषि श्रौदुम्बर्या उपरि निदधाति आच्छादयेत् ॥६॥ अस्पृणवत सर्वा ओषधीर्वधितवन्तः (!)। अयुवत अमिश्रयन् ॥९॥ वनेऽनिखाता दृढमूला स्वभावेनोत्पन्ना। यथा ओषधिषु सहोत्पन्नेषु तृणगुल्मादिषु मध्ये मिता भवति सबर्हिष्के गर्ते मिता शाखाप्येवं भवति ॥१४॥ उच्छ्रयति ऊर्ध्वं स्थापयेत् ॥१५॥ मिनोतु अवटे प्रक्षिपतु ॥१६॥ पर्यृपति परितः संघट्टयेत्। भूमिसाम्ये सति अगर्ते मिता भवति मिनोतेः कर्मणि क्विप् ॥१८॥ अभिपद्य शाखामालम्ब्य ॥२०॥ विष्टपं विशाखमभि विष्टपस्यायभागस्याभिगर्भतः (??) यथा शाखाया अग्रमूलभागौ मध्यदेशगतौ भवतः एवमाज्यं जुहोति ॥२१॥ स्तोत्रशस्त्रपाठाश्रयत्वादैवं भक्षणसम्भवान्मानुषं चेति मिश्रे ॥२३॥ आग्नीध्रमाग्नीध्रीयं मंड(प)ं कुर्यात् ॥२६॥ द्वितीयं प्रकारमाह देवा इति। सदोनिविष्टान्देवान्सदसो निष्काशितवन्तः न केवलं तान्देवानपि (ता च देव अपि Cod.) तु अन्तःसदसं सदोमध्येऽवस्थितान्धिष्ण्यानग्नीन् ॥२७॥ सदसो निष्काशिता आग्नीध्रप्रविष्टाः तत्राप्यसुरैः संरुद्धाः ते देवा आग्नीध्रधिष्ण्यगतस्याग्नेर्ध (°ध्नोष्म° Cod.) समीपं प्राप्य तानसुरान्निन्युः ॥२८॥ तानुद्घातितान्धिष्ण्यान्पुनरदीपयन् यथा प्रत्यवस्येत् प्रतितिष्ठेत् यद्वा प्रत्यवसानं भोजनं यथा आज्यत्याधारो भवेत् ॥२९॥१॥६॥

धिष्ण्योपधानपदार्थविधानार्थमाख्यायिकामाह (धिष्ण्योपदार्थ° Cod.) विराजमान इति। भ्रातरो बान्धवाः। समङ्गाः समानचिह्नाः। एते खलु अस्य यज्ञस्यात्मानः (°त्मानः ?!) ॥१॥ न्यषञ्ज स्थाणौ निषक्तमभूत् ॥४॥ see २.४.१. ॥७॥ क्षुरयोरायुधयोः। क्षुरपवी क्षुरधारे तीक्ष्णाग्रे। निमेषं-निमेषं सर्वदा। ते के इमे सदसि वर्तमाना धिष्ण्याः इमे (!) होत्रकाः

(°त्राकाः Cod.!) होतृमैत्रावरुणादयः ॥९॥ अद्रिस्यातिसारवान्तं साधनं कृत्वा सोमं भक्षितवतो। अच्छावाकस्य गोपनायाम् होत्रकाणामेव सोमरक्षकगन्धर्वन्नूपनाद्‌च्छावाकाख्यो होत्रको यदा सोमरक्षकेषु मध्ये रक्षितवान् तदा। अतोऽच्छावाको हीनो निकृष्टोऽभूत् ॥१४॥ अत एवेतरहोत्रकवत्प्रथमत एव सदःप्रवेशमपि [न] समालभत तमिन्द्राग्नी ऐन्द्राग्नग्रहपाठेन संतुष्टौ अनुसमतनुतां संतानमनुप्रवेशमकुरुताम् ॥१६॥ यद्ययाञ्जत्या शालाकैस्तृणसमूहैर्विक्षतान्धिष्ण्यान्घृतेन व्याघारयति ॥१९॥ अभिमानी हिंसेच्छा। शालायां प्राग्वंशे ॥२०॥ द्युलोकं सर्वथा परित्यज्य भूमौ कृतनिवासानां पुनः द्युगमने सति जिह्मता स्यात् सर्वेषां केवलमनुदेशने भूलोके प्रत्यक्षता न स्यात् ॥२२॥ सन्ति आत्मानं लभन्ते इदानीमप्यपराभूता अपरिनिष्ठा वर्तन्ते। हविर्धानशकटस्य दक्षिणभागे चमसेषु (चामा° Cod.) ये सोमाङ्कुतावशिष्टा (°तावशि° Cod.) भक्षिता (!) पुनराप्यायितास्च (°राव्यापि° Cod.) वर्तन्ते ते नाराशंसाः ॥२५॥ सम्पा सहपीतिः। प्रथमं देवैरग्निमुखेन पानं पश्चान्मनुष्यैः सदसि शेषपानम् पश्चान्नाराशंसेन (°सन) पितॄणामिति ॥२६॥२॥६॥

वैसर्जनीयानि विधातुमाह सर्वमिति ॥१॥ अपिव्रतः व्रतं भोजनं यजमानेन सह प्राप्तभोजनः बन्धुवर्गः ॥२॥ इत्थं वैसर्जिनानि विधाय तद्धोमकालं मन्त्रं च विधास्यन्तत्कालवर्तिनमग्नीषोमीयप्रयोगमाह स इति। तस्मिन्दिने एकस्वानव्रतार्धस्य (?) प्रातर्व्रतार्थमुपयुक्तत्वादर्धव्रतं प्रदायेत्युक्तम्। सप्तमपदपांसुम् see ३.१.६-१०.। प्राचीनवंशगतस्याहवनीयस्य पश्चाद्भागे प्रक्षिपेत् ॥४॥ पदपांसु चतुर्धा विभज्य ॥५॥ इदानीं समन्त्रकमाहवनीये वैसर्जिनहोमं विधत्ते अथेति ॥७॥ अमुः सूक्ष्मरूपः सोमः। कनीयःशब्दार्थमाह स्तोकमेवेति ॥८॥ द्रोणकलशः सोमाधारः प्रभूतः पात्रविशेषः। वायव्यानि ग्रहाः। परिध्याद्याः पश्चर्थाः ॥१०॥ तम् प्रणीतमग्निम् ॥११॥ इतरमिध्मबर्हिरादिकमग्नीषोमीयार्थम् ॥१३॥ समिदाधानपर्यन्तं पश्वर्थमङ्गजातं कृत्वा पश्चाद्वैसर्जनीयं होमं तुरीयं जुहोति उर्विति ॥१५॥ एष सोमः पूर्वं य एव यादृशस्तद्रूपः तं तादृग्रूपं करोति ॥१६॥ सोमं हविर्धानं प्रवेशयति ॥१७॥ अनुसृज्य विसृज्य ॥१९॥ हविर्धानात् ॥२०॥३॥६॥

अथ यूपप्रयोग उच्यते यूपमिति। वक्ष्यन् छेत्स्यन् ॥१॥ गतमनाः दत्तचित्तः कर्मार्थमङ्गीकृतमनस्कः ॥७॥ न विद्यतेऽक्षस्य शकटाङ्गस्य स्तम्भो यस्मिन्वृश्चनकर्मणि तदनक्षस्तम्भम् अक्षसंस्पर्शी यथा न स्यादेवं सर्वं वृश्चेत् ॥११॥ परिवासयति आच्छिनत्ति ॥१७॥ ४॥६॥

यूपस्यानाष्टो (!°तष्टो?) मूलभाग उपरः। एतावन्मात्राणि मुष्टिपरिमितानि। see ६.१.४-१४. ॥१-७॥ गर्ते प्रास्यति। एष हि यज्ञुषा स्वधिते मैनमिति मन्त्रेण निष्पादितः अत एव मेध्यः ॥८॥ चषालो यूपस्योपरि प्रतिमोक्तव्याष्टाश्रिमाध्वसन्नातो (°श्रिर्मध्ये संगृहीता?) वलयी (°लभी?)। प्रतिमुञ्चति उपरि बध्नाति। यदेवेदं सम्बन्धनं सम्यक् बन्धनसाधनं वृत्तं (वृत्तं Cod.) फलं चाम्मा वृक्षफलयोर्मध्ये उपेनितमिव उपानितमाल्यपरिमाणम् (?°मल्पप°?) ॥१२॥ अग्निष्ठा अङ्गुलिभिर्मुखाभिः। परिव्ययणं रशनावेष्टनप्रदेशः तं प्रतिसमममाद्येन परिमृशेत् ॥१३॥ अग्नेः सकाशात् ॥१६॥ अत्रैव नाभिप्रदेशे ॥१९॥ रशनायास्त्रिगुणयमाह त्रिवृतेति ॥२०॥ यूपशकलं स्वरुम् ॥२२॥ अभिपद्य गृहीत्वा ॥२६॥ यूपे निगूढस्य स्वरोरश-

रत्र प्रतिपत्तिकर्मत्वेन यूपप्रतिनिध्यात्मना होममभिधातुमाह तमिति ॥२१॥ तत् तेनैव स्त्रुवेष यज्ञः स्वगाकृतः स्वं स्थानं प्राप्तः कृतप्रतिपत्तिक आसीत् ॥२१॥१॥७॥

अग्नीषोमीययूपप्रसङ्गाद्यूपैकादशिनीं विधातुमुपोद्घातयति यात्रतीति । यूपानां समीपे शेतऽइत्युपशयः । विनष्टः विशेषेणोपरप्रदेशेऽपि नष्टः ॥१॥ श्वः परेद्युः क्रियमाणायाः सुत्यायाः पूर्वस्मिन्दिने अग्निष्ठप्रमुखान्सर्वान्यूपान्निखनन्ति । the explanation of प्रकृत्रतायै to the end of the ka*n*dikâ is wanting: the immediately following words are: तं पत्नं निराचष्टे तदु तथेति । तस्मिन्काले अग्निष्ठमेकमेव उत्तरवेदेः पुरोदेशस्थमेवाग्नीषोमीयपश्वर्थमुपकुर्यात् इतरेषामपि पूर्वेद्युरुच्छ्रयणे दोषमाह इदं वाऽइत्यादिना इदं वक्ष्यमाणं भवतीत्यर्थः । नान्वर्शति नैव हस्तस्पर्शं परित्यजेत् । प्रातः परेद्युः ॥४॥ प्रसङ्गात्पात्नीवतपशुप्रयोजनमाह अथेति ॥८॥२॥७॥

पशुनियोजनाय सर्वथा यूपेनैव भवितव्यमित्यमुमर्थमाख्यानेनोपपादयति पशुरिति अविनाभूताविव्यर्थः (?°नाधूता° Cod.) ॥१॥ प्राप्नोयन्त (!) प्रकर्षेण प्रोना अवनता अभवन् ॥२॥ प्रासङ्गिकं यूपैकादशिनीपत्तं परिसमाप्य प्रकृतमग्नीषोमीयपशुप्रयोगमाह अथेति । नोपावेयुः नोपगताः ॥३॥ यानं (!) प्रायम् । अभ्यवैष्यन्ति अवगतिं प्राप्स्यन्ति ॥४॥ पशोर्निरोधं करवाणि । असहायस्य व्यापारात्तमवात् ॥८॥ परस्तात्परदेशे ॥१३॥३॥७॥

समन्त्रकं बन्धनमाह पाशमिति ॥१॥ उपगृह्णाति प्राजापोशेषं पानार्थं मुखसमीपे धारयेत् ॥६॥ तयोरग्नियजमानयोः ॥११॥४॥७॥

होत्रादिप्रवरणानन्तरभाविनं प्रयोगमाह तदिति । होतृपदनं वेदेरुत्तरा श्रोणिः ॥१॥ समिधनूनपादित्याद्येकादश प्रयाजा आप्रियः ॥२॥ पर्यग्निं पशोः परितोऽग्निं करोति । तत्स्थानमभिलक्ष्येनमुल्मुकं (!) पाकार्थमाहरेत् ॥६॥ तेषां शामित्रं प्रति गमनम् ॥१॥ तस्मिन्समये प्रतिप्रस्थाता वपाश्रपणीभ्यां पशुमन्वारभते ॥१२॥ अमुया अमुत्रान्तरिक्षे अनभिमतप्रदेशे न भवति न विनश्यति ॥१४॥ कूटेन शृङ्गेण शृङ्गं गृहीत्वा । नैव कर्णस्य पश्चाद्भागमग्रभागं गृहीत्वा । वेष्कं मुखवेष्टनं वा शब्दाभावाय कुर्यात् । हे शमितः संज्ञपयासौ तु अन्वगन् अनुगतोऽभूत् ॥१५॥१॥८॥

संज्ञपनानन्तरप्रयोगमाह यदेति ॥१॥ विशसनप्रयोगमाह अथोष्मानमिति ॥१२॥ आच्छ्यति आछिनत्ति । तत् तृणम् ॥१४॥ समया सांमुख्येनैव सामीप्येन ॥२०॥ इतःप्रदाना वै वृष्टिः अस्माल्लोकात्प्रजाता । ते अग्निना भक्षिता एते [भृतस्नाकाः] पुनरुदकात्मना परिणताः पृथिव्यां वर्षन्ति ॥२२॥ चरकशाखोक्ताध्वर्यवप्रयोगकर्तारः चरकाध्वर्यवः । दधिमिश्रमाज्यं पृषदाज्यम् ॥२४॥ एतावान्कालो वपाप्रथमाभिघारणेनैव गतः अथापि प्राणश्च न निर्गत इत्यर्थः ॥२५॥ समीच्यौ परस्पराभिमुखे ॥२८॥२॥८॥

अनुनिर्वाप्यपुरोडाशं तद्देवतां च विधत्ते यद्देवत्य इति ॥१॥ पशुपुरोडाशस्य पशुच्छिद्रपूर्तिरूपप्रयोजनं सर्वेषु पशुष्वतिदिशति एष इति ॥२॥ शमिता । तदा शमितुरेवमनुशासनं कुर्यात् हे शमितः त्रिः प्रच्यावयतात् प्रधानस्विष्टकृद्भेदेन (?) त्रिविधमङ्गानि त्रिविधचिह्नानि यथा स्युः तथा प्रच्यावय त्रिःप्रच्युतस्य पशोः हृदयमवद्यं सर्व (!) उत्तममुपरिभावं कुरु ॥३॥ मस्तिष्कः कपालः अनूकश्च तन्मांसम् मज्जा तदाश्रितः सारः ॥११॥ ए-

ति यदेवेति उशब्दोऽप्यर्थे यापि मात्रा सोमे कृता तस्मात्सोमस्य मितत्वात् (त्त् त Cod.) मनुष्येषु व्यवहारार्थं प्रस्थकुडवाढकद्रोणादिमात्रा सम्पन्ना यो चापि उकारप्रश्लेषः अपि च या चान्या मात्रा एकाद्वि-इत्यादिसंख्याप्रयुक्ता सापि सोममानप्रयुक्ता ॥८॥ न किंचन वस्तु लोष्टकाष्ठपाषाणादिकं प्रतिधारयते (!) प्रतिबध्नाति । तस्थानं तिष्ठतः कानचि स्रूपम् ॥१४॥ अनेनस्यं न विद्यते एनः पापं यस्य स अनेनास्तस्य भावः ॥१७॥ अतो यत्परम्परया आज्ञतिभावं गच्छन् जायते पुनः सम्भवति अतो यन् जायतऽइति यन्जः अतो वस्तुतो यंज इति तन्य नाम तद्यज्ञ इति परोऽक्षेण व्यवहरति ॥२३॥ अस्य मन्त्रस्य तात्पर्यमाह मर्त्यो हैवैतद्भगवन्नुवाच (!) त्वमेवेत्यादिना स्पष्टोऽर्थः ॥२४॥ तच्च ग्रहणं होतृचमसकाशाद्भवति होतृचमसं दशापवित्रस्योपरि धारयित्वा तत्र सोमरसमासिच्य धारां सम्पाद्य ग्रहणात् ॥२५ ॥४॥२॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीयवेदार्थप्रकाशे माध्यन्दिनीयशतपथभाष्ये तृतीये काण्डे नवमोऽध्यायः सप्तमश्च प्रपाठकः ॥ ॥ समाप्तं चेदमध्वरनाम तृतीयं काण्डम् ॥३॥ ॥

VARIOUS READINGS.

Adhyâya १. १. १ नातिशयीत Sây. - ४ Read: याजयेदिति. - ५ Read: °न्ने-दिष्ठतमामिव. - ६ Read: तद्दालां वा. - २. ११ यं घृतेन पुनंस्तस्मादाह् A. - १९ अमेध्यमाकृणत्ति Sây. - Read: मेध्यमसदिति. - २१ निरत्रंधीदिति A. - ३. १ यज्ञस्यापराध्यो Sây. - ३ संदेह्रो Sây. - ५ राध्नुवात् Sây. - ७ यद्भ्यक्ते A. यद्भ्यक्ते B. - १० यद्त्यात्र° AB. - ४. १ उद्गृह्णीते Sây. —

Adhyâya २. १. १० दीक्षिता न बल्यमविन्दन् Sây. but see also ४, २, १. २, १. and ६, १, २१. - २२ संस्कृते AB. - ३१ °द्पास्यं भ्रित्त्ये° AB. - २. २७ प्रतिगुह्य° Sây. - २१ सम्भवति AB. - ३. १५ उत्तरा वाक् Sây. - २१ निदधाति ताट A. - २३ संस्करोति AB. - ४. ११ अलग्नमिव Sây. —

Adhyâya ३. १. १५ आशान्नियात् AB. - २. ४ वा त्र्यङ्गुलं B. - ६ छन्दोमा-

नां Sây. - ८ विबा AB. भिद्या Sây. - ९ पात्रे A pr. m. पात्रो A sec. m. B. Sây. - १२ कविं । AB. The last word of a quoted *ric* is generally left unaccented. - १४ °र्मिमीत A. - ३.१ राज्ञाऽइति AB. - ९ आजत् Sây. - ११ तान्मा दभन् Sây. - ४.२ अथैनमभिपद्य Sây. against the accent. - ८ प्रतिनाह्° Sây. - ९ °ब्रह्मण्यः Sây. °ब्रह्मण्या AB. which reading I now prefer, see ४,३,४,२२. - १३ अपालव° A अपालंब° B. - १५ प्रपायतयति B the first time. प्रपादयति Sây. - १६ संस्कृत° AB. - १९ °नोपद्मातं AB. °तेत्यद्दे AB. —

Adhyâya ४.१.३ नापचायन्त Sây. - १८ संल्कुम्यते B सलुन्याति Sây. - २६ संस्करो° AB. - ३.६ विसृज्यते AB विसृजते Sây. - ८ समाश्नवत AB. - ९ व्रयास्त्वे व्रतया A. - १२ तमेवाग्रे Sây. तमेवाय A. तमेवाग्र B. - २२ °दल्यापाऽइति AB, see ३.३.१. - ४.८ अतिभारं Sây. - १४ यथेदं B. यथेतं Sây. - २२. २३. २४ गह्वरेष्ठा । AB. —

Adhyâya ५.१.२३ याजयेति Sây. - १५ धियाम° Sây. घ्रियाम° AB. - २.८ तां न्यक्तेन A. ता न्यक्तेन the schol. at Kâtyây.५.४.१२. - १६ गुग्गुलु Sây. - ३.९ Read: भित्तिं प्रत्या°. - १४ दशस्या । AB. - क्षेतत्त्विायत्यन्यानि AB. - २५ तं निष्ठित° AB. - The fifth adhyâya is reckoned by Sâya*n*a as containing five brâhma*n*as and accordingly the sixth as having three only. —

Adhyâya ६.१.२५.२६ तं निष्ठि° AB. - २७ तां दन्नि° AB. तां धिष्ण्या° AB. - २८ °त्वमयाजय° AB. - २९ This passage shows clearly, (what is manifest too from the Padapâ*t*ha, wherever the words occur,) that आर्ति (आऽऋति in the Pada) and आर्त are not be derived from अर्द्, but from ऋ + आ: see also १,४,३,११-२२.५,१,२.६,१,१६. - २.१ आत्मानः Sây. (?) - ८ निष्क्रिणीघेति

AB. - ६ इमे ह्रोत्रकाः Sây. - २२ तिष्ठा A. - ३. १० Read: विधृती. - ११ विद्वान्। AB. - १६ °मन्तर्नभ A. - ४. ५ भ्रगान्ना° A. - ११ Read: तथानो. - १६ °वल्लूशो. °वल्लूशा A. —

Adhyâya ७. १. ८ बाह्यशकल° Sây. - १६ Read: सम्प्रत्य°. - २. ३ ?प्रकुब्द° A pr. m. प्रकुब्द्° A sec. m. प्रकुव्र° B: this line is omitted in the commentary. - ८ सर्वत्वाय त्वेव B. and Sây. तन्न सऽस्था° AB. - ३. २ प्राम्रीयन्त Sây. - ४ यानं विद्व° Sây. - ४. २ स यदेव AB. —

Adhyâya ८. २. ६ सऽकृत्य A. - ११ °त्राण्यसन्नि° A. °त्राण्येसन्नि° B. - ३. २ °शेन प्रचरति मध्य° AB. - १५ प्राणाः संभवति Sây. - नर्थ्या A pr. m. मर्थ्याः B. - ३२ Are we to read: प्राणात्यश्चोदनत्यश्चा°? see २, ५, २, २. ४, १, २, १५. - ३६ ये मऽउपति° Sây. - ब्राह्मणं ॥५॥ संलग्ननाम B. —

Adhyâya ९. १. ८ प्रस्वामि (?) Sây. - २. १० and १२ ह्रविष्मांइऽ A. - ३. १५ एता उ and नेदेना अन्तरा Sây. - ३० °मुपोद्क्रा° AB. - ३४ Read सधनं यो. - ४. १४ प्रतिधारयते Sây. - १७ तन्नेव AB. - २३ यंज्ञायते तस्माद्यंज्ञो यंज्ञो ह AB. - २४ °द्भगवन्नुवाच Sây.

ओम् । प्राणो ह वाऽअस्योपाꣳशुः । व्यान उपाꣳशुसवन उदान एवान्तर्यामः ॥१॥ अथ यस्मादुपाꣳशुर्नाम । अꣳशुर्वै नाम ग्रहः स प्रजापतिस्तस्यैष प्राणस्तद्यदस्यैष प्राणस्तस्मादुपाꣳशुर्नाम ॥२॥ तं बर्हिष्पवित्राद्गृह्णाति । पराङ्मेवास्मिन्नेतत्प्राणं दधाति सोऽस्यायं पराङेव प्राणो निरर्दति तमꣳशुभिः पावयति पूतोऽसदिति षड्भिः पावयति षड्वाऽऋतवऽऋतुभिरेवैनमेतत्पावयति ॥३॥ तदाहुः । यदꣳशुभिरुपाꣳशुं पुनाति सर्वे सोमाः पवित्रपूता अथ केनास्याꣳशवः पूता भवन्तीति ॥४॥ तानुपनिवपति । यत्ते सोमादाभ्यं नाम जागृवि तस्मै ते सोम सोमाय स्वाहेति तदस्य स्वाहाकारेणैवाꣳशवः पूता भवन्ति सर्वं वाऽएष ग्रहः सर्वेषाꣳ हि सवनानाꣳ रूपम् ॥५॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य आसङ्गाद्बिभयां चक्रुस्ते होचुः सꣳस्थापयाम यज्ञं यदि नोऽसुररक्षसान्यासजेयुः सꣳस्थित एव नो यज्ञः स्यादिति ॥६॥ ते प्रातःसवनऽएव । सर्वं यज्ञꣳ समस्थापयन्नेतस्मिन्नेव ग्रहे यजुष्टः प्रथमे स्तोत्रे सामतः प्रथमे शस्त्रऽऋक्तस्तेन सꣳस्थितेनैवात ऊर्ध्वं यज्ञेनाचरꣳस्त एषोऽप्येतर्हि तथैव यज्ञः संतिष्ठतऽएतस्मिन्नेव ग्रहे यजुष्टः प्रथमे स्तोत्रे सामतः प्रथमे शस्त्रऽऋक्तस्तेन सꣳस्थितेनैवात ऊर्ध्वं यज्ञेन चरति ॥७॥ स वाऽअष्टौ कृत्वोऽभिषुणोति । अष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्रं प्रातःसवनं प्रातःसवनमेवैतत्क्रियते ॥८॥ स गृह्णाति । वाचस्पतये पवस्वेति प्राणो वै वाचस्पतिः प्राण एष ग्रहस्तस्मादाह वाचस्पतये पवस्वेति वृष्णोऽअꣳशुभ्यां गभस्तिपूत इति सोमाꣳशुभ्याꣳ ह्येनं पावयति तस्मादाह वृष्णोऽअꣳशुभ्यामिति

गभस्तिपूत इति पाणी वै गभस्ती पाणिभ्याꣳ ह्येनं पावयति ॥९॥ अथैकादश कृत्वोऽभिषुणोति । एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप्त्रैष्टुभं माध्यन्दिनꣳ सवनं माध्यन्दिनमेवैतत्सवनं क्रियते ॥१०॥ स गृह्णाति । देवो देवेभ्यः पवस्वेति देवो ह्येष देवेभ्यः पवते येषां भागोऽसीति तेषामु ह्येष भागः ॥११॥ अथ द्वादश कृत्वोऽभिषुणोति । द्वादशाक्षरा वै जगती जागतं तृतीयसवनं तृतीयसवनमेवैतत्क्रियते ॥१२॥ स गृह्णाति । मधुमतीर्न इषस्कृधीति रसमेवास्मिन्नेतद्दधाति स्वदयत्येवैनमेतद्देवेभ्यस्तस्मादेष हुतो न पूयत्यथ यज्जुहोति सꣳस्थापयत्येवैनमेतत् ॥१३॥ अष्टावष्टौ कृत्वः । ब्रह्मवर्चसकामस्याभिषुणुयादित्याहुरष्टाक्षरा वै गायत्री ब्रह्म गायत्री ब्रह्मवर्चसी हैव भवति ॥१४॥ तच्चतुर्विꣳशतिं कृत्वोऽभिषुतं भवति । चतुर्विꣳशतिर्वै संवत्सरस्यार्धमासाः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवैतत्सꣳस्थापयति ॥१५॥ पञ्च-पञ्च कृत्वः । पशुकामस्याभिषुणुयादित्याहुः पाङ्क्ताः पशवः पशूनेवावरुन्द्धे पञ्च वाऽऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवैतत्सꣳस्थापयति सोऽएषा मीमाꣳसैवेतरं त्वेव क्रियते ॥१६॥ तं गृहीत्वा परिमार्ष्टि । नेदवश्चोतदिति तं न सादयति प्राणो ह्यस्यैष तस्मादयमसन्नः प्राणः संचरति यदीत्वभिचरेदथैनꣳ सादयेदमुष्य त्वा प्राणꣳ सादयामीति तथाह तस्मिन्न पुनरस्ति यन्नानुसृजति तेनोऽअध्वर्युश्च यजमानश्च ज्योग्जीवतः ॥१७॥ अथोऽअप्येवैनं दध्यात् । अमुष्य त्वा प्राणमपिदधामीति तथाह तस्मिन्न पुनरस्ति यन्न सादयति तेनो प्राणान्न लोभयति ॥१८॥ स वाऽअन्तरेव सन्स्वाहेति करोति । देवा ह वै बिभयां चक्रुर्यद्वै नः पुरेवास्य यज्ञस्य होमादसुररक्षसानीमं यज्ञं न हन्युरिति तमन्तरेव सन्तः स्वाहाकारेणाजुहवुस्तꣳ हुतमेव सन्तमभ्यवजुहवुस्तथोऽएवैनमेष एतदन्तरेव सन्स्वाहाकारेण जुहोति तꣳ हुतमेव सन्तमग्नौ जुहो-

ति ॥१९॥ अथोपनिष्क्रामति । उर्वन्तरिक्षमन्वेमीत्यन्तरिक्षं वाऽअनु रक्षश्चरत्य-
मूलमुभयतः परिच्छिन्नं यथायं पुरुषोऽमूल उभयतः परिच्छिन्नोऽन्तरिक्षमनुचरत्येतद्वै
यजुर्ब्रह्म रक्षोहा स एतेन ब्रह्मणान्तरिक्षमभयमनाष्ट्रं कुरुते ॥२०॥ अथ वरं वृ-
णीते । बलवद्ध वै देवा एतस्य ग्रहस्य होमं प्रेप्सन्ति तेऽस्माऽएतं वरꣳ समर्ध-
यन्ति क्षिप्रे न इमं ग्रहं जुहवदिति तस्माद्वरं वृणीते ॥२१॥ स जुहोति । स्वां-
कृतोऽसीति प्राणो वाऽअस्यैष ग्रहः स स्वयमेव कृतः स्वयं जातस्तस्मादाह स्वां-
कृतोऽसीति विश्वेभ्य इन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्य इति सर्वाभ्यो ह्येष प्रजा-
भ्यः स्वयं जातो मनस्त्वाष्टिति प्रजापतिर्वै मनः प्रजापतिष्ट्वाश्नुतामित्येवैतदाह स्वा-
हा त्वा सुभव सूर्यायेति तद्वरꣳ स्वाहाकारꣳ करोति परां देवताम् ॥२२॥ अमु-
ष्मिन्वाऽएतमहौषीत् । य एष तपति सर्वं वाऽएष तदेनꣳ सर्वस्यैव परार्ध्यं क-
रोत्यथ यद्वरां देवतां कुर्यात्परꣳ स्वाहाकारꣳ स्याद्ध हैवामुष्मादादित्यात्परं त-
स्माद्वरꣳ स्वाहाकारं करोति परां देवताम् ॥२३॥ अथ ऊर्ध्वं ग्रहमुन्मार्ष्टि ।
पराञ्चमेवास्मिन्नेतत्प्राणं दधात्यथोत्तानेन पाणिना मध्यमे परिधौ प्रागुपमार्ष्टि प-
राञ्चमेवास्मिन्नेतत्प्राणं दधाति देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्य इति ॥२४॥ अमुष्मिन्वा
ऽएतं मण्डलेऽहौषीत् । य एष तपति तस्य ये रश्मयस्ते देवा मरीचिपास्ताने-
वैतत्प्रीणाति तऽएनं देवाः प्रीताः स्वर्गं लोकमभिवहन्ति ॥२५॥ तस्य वाऽए-
तस्य ग्रहस्य । नानुवाक्यास्ति न याज्या तं मन्त्रेण जुहोत्येतेनो हास्यैषोऽनुवा-
क्यवान्भवत्येतेन याज्यवानथ यमभिचरेद्योऽस्याꣳशुराश्लिष्टः स्याद्वाक्षोर्वीरणि वा
वाससि वा तं जुहुयाद्द्वाꣳशो यस्मै त्वेडे तत्सत्यमुपरिप्रुता भङ्गेन हतोऽसौ फ-
डिति यथा ह वै हन्यमानानामपधावेदेवमेषोऽभिषूयमाणानाꣳ स्कन्दति तथा
ह तस्य नैव धावन्नापधावत्परिशिष्यते यस्माऽएवं करोति तꣳ सादयति प्राणाय
त्वेति प्राणो ह्यस्यैषः ॥२६॥ दक्षिणार्धे हैके सादयन्ति । एताꣳ ह्येष दिशमनु

संचरतीति तद्व तथा न कुर्यादुत्तरार्धऽएवैनꣳ सादयेन्नो ह्येतस्या आहुतेः का
चन परास्ति तꣳ सादयति प्राणाय त्वेति प्राणो ह्यस्यैषः ॥२७॥ अथोपाꣳशुसव-
नमादत्ते । तं न दशाभिर्न पवित्रेणोपस्पृशति यथा ह्यद्भिः प्रणिक्तमेवं तद्यद्यꣳ-
शुराश्लिष्टः स्यात्पाणिनैव प्रध्वꣳस्योदञ्चमुपनिपादयेद्व्यानाय त्वेति व्यानो ह्यस्यैषः
॥२८॥ ब्राह्मणम् ॥१॥ ॥

प्राणो ह वाऽअस्योपाꣳशुः । व्यान उपाꣳशुसवन उदान एवान्तर्यामः ॥१॥
अथ यस्मादन्तर्यामो नाम । यो वै प्राणः स उदानः स व्यानस्तमेवास्मिन्नेतत्परा-
ञ्चं प्राणं दधाति यदुपाꣳशुं गृह्णाति तमेवास्मिन्नेतत्प्रत्यञ्चमुदानं दधाति यदन्तर्यामं
गृह्णाति सोऽस्यायमुदानोऽन्तरात्मन्यतस्तद्यदस्यैषोऽन्तरात्मन्यतो यद्धेनेनेमाः प्रजा
यतास्तस्मादन्तर्यामो नाम ॥२॥ तमन्तःपवित्राद्गृह्णाति । प्रत्यञ्चमेवास्मिन्नेतदुदानं
दधाति सोऽस्यायमुदानोऽन्तरात्मन्हित एतेनो हास्याप्युपाꣳशुरन्तःपवित्राद्गृहीतो
भवति समानꣳ ह्येतद्यदुपाꣳश्वन्तर्यामौ प्राणोदानौ ह्येतेनो हैवास्यैषोऽपीतरेषु
ग्रहेष्वनार्त्तिर्भवति ॥३॥ अथ यस्मात्सोमं पवित्रेण पावयति । यत्र वै सोमः स्वं
पुरोहितं बृहस्पतिं जिज्यौ तस्मै पुनर्ददौ तेन सꣳशशाम तस्मिन्पुनर्ददुष्यासेवा-
तिशिष्टमेनो यदीन्नूनं ब्रह्म ज्यानायाभिदध्यौ ॥४॥ तं देवाः पवित्रेणापावयन् ।
स मेध्यः पूतो देवानाꣳ हविरभवत्तथोऽएवैनमेष एतत्पवित्रेण पावयति स मे-
ध्यः पूतो देवानाꣳ हविर्भवति ॥५॥ तद्यदुपयामेन ग्रहा गृह्यन्ते । इयं वाऽअ-
दितिस्तस्या अदः प्रायणीयꣳ हविरसावादित्यश्चरुस्तद्वै तत्पुरेव सुत्यायै सा हेयं
देवेषु सुत्यायामपित्वमीषेऽस्त्वेव मेऽपि प्रसुते भाग इति ॥६॥ तं ह देवा ऊ-
चुः । व्यादिष्टोऽयं देवताभ्यो यज्ञस्त्वय्येव ग्रहा गृह्यन्तां देवताभ्यो हूयन्तामिति
तथेति सोऽस्या एष प्रसुते भागः ॥७॥ तद्यदुपयामेन ग्रहा गृह्यन्ते । इयं वाऽउ-
पयाम इयं वाऽइदमन्नाद्यमुपयच्छति पशुभ्यो मनुष्येभ्यो वनस्पतिभ्य इतो वाऽऊ-

धा देवा दिवि हि देवाः ॥८॥ तद्यदुपयामेन यद्वा गृह्णाति । अनयैव तद्गृह्णा-
त्यथ यद्योनौ सादयतीयं वाऽअस्य सर्वस्य योनिरस्यै वाऽइमाः प्रजाः प्रजाताः
॥९॥ तं वाऽएतꣳ । रेतो भूतꣳ सोममृत्विजो बिभ्रति यदा ऽअयोनौ रेतः सिच्य-
ते प्र वै तन्मीयतेऽथ यद्योनौ सादयत्यस्यामेव तत्सादयति ॥१०॥ प्राणोदानौ
ह वाऽअस्यैतौ ग्रहौ । तयोरुदितेऽन्यतरं जुहोत्यनुदितेऽन्यतरं प्राणोदानयो-
र्व्याकृत्यै प्राणोदानावेवैतद्व्याकरोति तस्मादेतौ समानावेव सन्तौ नानेवाचक्षते
प्राण इति चोदान इति च ॥११॥ अहोरात्रे ह वाऽअस्यैतौ ग्रहौ । तयोरुदिते
ऽन्यतरं जुहोत्यनुदितेऽन्यतरमहोरात्रयोर्व्याकृत्याऽअहोरात्रेऽएवैतद्व्याकरोति ॥१२॥
अहः सदुपाꣳशुम् । तꣳ रात्रौ जुहोत्यह्रेवैतद्रात्रौ दधाति तस्मादपि सुतमि-
स्रायामुपेव किंचित्ख्यायते ॥१३॥ रात्रिꣳ सदन्तर्यामम् । तमुदिते जुहोति रात्रि-
मेवैतदहन्दधाति तेनो हासावादित्य उद्यन्नेवेमाः प्रजा न प्रदहति तेनेमाः प्रजा-
स्त्राताः ॥१४॥ अथान्तर्यामं गृह्णात्येव । उपयामगृहीतोऽस्यन्तरुपयामस्य बन्धुर-
न्तर्यच्छ मघवन्पाहि सोममितीन्द्रो वै मघवानिन्द्रो यज्ञस्य नेता तस्मादाह मघ-
वन्निति पाहि सोममिति गोपाय सोममित्येवैतदाहोरुष्य राय एषो यजस्वेति
पशवो वै रायो गोपाय पशूनित्येवैतदाहेषो यजस्वेति प्रजा वाऽइषस्ता एवैत-
दध्यायजूकाः करोति ता इमाः प्रजा यजमाना अर्चन्त्यः श्राम्यन्त्यश्चरन्ति ॥१५॥ अ-
न्तस्ते द्यावापृथिवी दधामि । अन्तर्दधाम्युर्वन्तरिक्षम् सजूर्देवेभिरवरैः परैश्चेति त-
देनं वैश्वदेवं करोति तद्यदनेनेमाः प्रजाः प्राणत्यश्चोदनत्यश्चान्तरिक्षमनुचरन्ति ते-
न वैश्वदेवोऽन्तर्यामे मघवन्मादयस्वेतीन्द्रो वै मघवानिन्द्रो यज्ञस्य नेता तस्मा-
दाह मघवन्नित्यथ यदन्तरन्तरिति गृह्णात्यन्तस्त्वात्मन्दधऽइत्येवैतदाह ॥१६॥ तं गृ-
हीत्वा परिमार्ष्टि । नेद्व्यवश्चोतदिति तं न सादयत्युदानो ह्यस्यैष तस्मादयमसन्न
उदानः संचरति यदीत्वभिचरेदथैनꣳ सादयेदमुष्य त्वोदानꣳ सादयामीति ॥१७॥ स

यद्युपाꣳशुꣳ सादयेत् । अथैनꣳ सादयेद्यद्युपाꣳशुं न सादयेन्नैनꣳ सादयेद्यद्युपाꣳशु-
मपिदध्यादप्येनं दध्याद्यद्युपाꣳशुं नापिदध्यान्नैनमपिदध्याद्यथोपाꣳशोः कर्म तथैतस्य
समानꣳ ह्येतद्यदुपाꣳश्वन्तर्यामौ प्राणोदानौ हि ॥१८॥ ता उ ह चरकाः । ना-
नैव मन्त्राभ्यां जुह्वति प्राणोदानौ वा अस्यैतौ नानावीर्यौ प्राणोदानौ कुर्म इति
वदन्तस्तदु तथा न कुर्यान्मोहयन्ति ह ते यजमानस्य प्राणोदानावपीद्वा एनं तू-
ष्णीं जुहुयात् ॥१९॥ स यद्वा उपाꣳशुं मन्त्रेण जुहोति । तदेवास्यैषोऽपि मन्त्रेण
हुतो भवति किमु तत्तूष्णीं जुहुयात्समानꣳ ह्येतद्यदुपाꣳश्वन्तर्यामौ प्राणोदानौ हि
॥२०॥ स येनैवोपाꣳशुं मन्त्रेण जुहोति । तेनैवैतं मन्त्रेण जुहोति स्वांकृतोऽसि
विश्वेभ्य इन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्यो मनस्त्वाष्टु स्वाहा सुभव सूर्यायेत्युक्तो
यजुषो बन्धुः ॥२१॥ अथ हुत्वावाञ्चं ग्रहमवमार्ष्टि । इदं वा उपाꣳशुꣳ हुत्वोर्ध्व-
मुन्मार्ष्ट्यथात्रावाञ्चमवमार्ष्टि प्रत्यञ्चमेवास्मिन्नेतदुदानं दधाति ॥२२॥ अथ नीचा
पाणिना । मध्यमे परिधौ प्रत्यगुपमार्ष्टीदं वा उपाꣳशुꣳ हुत्वोत्तानेन पाणिना म-
ध्यमे परिधौ प्रागुपमार्ष्ट्यथात्र नीचा पाणिना मध्यमे परिधौ प्रत्यगुपमार्ष्टि प्रत्य
ञ्चमेवास्मिन्नेतदुदानं दधाति देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्य इति सोऽसावेव बन्धुः ॥२३॥
तं प्रत्याक्रम्य सादयति । उदानाय त्वेत्युदानो ह्यस्यैष तानि वै सꣳस्पृष्टानि सा-
दयति प्राणोदानावेवैतत्सꣳस्पर्शयति प्राणोदानात्संदधाति ॥२४॥ तानि वा अ-
निरुह्यमानानि शेरे । आ तृतीयसवनात्तस्मादिमे मनुष्याः स्वपन्ति तानि पुन-
स्तृतीयसवने प्रयुञ्जन्ते तस्मादिमे मनुष्याः सुप्ता प्रबुध्यन्ते तेऽनिशिताश्चराचरा य-
ज्ञस्यैवैतद्विधामनु वय इव ह वै यज्ञो विधीयते तस्योपाꣳश्वन्तर्यामावेव पक्षावा-
त्मोपाꣳशुसवनः ॥२५॥ तानि वा अनिरुह्यमानानि शेरे । आ तृतीयसवनात्ता-
यते यज्ञ इति वै तद्यत्तायते तस्मादिमानि वयाꣳसि विगृह्य पक्षावनायुवानानि
पतन्ति तानि पुनस्तृतीयसवने प्रयुञ्जन्ते तस्मादिमानि वयाꣳसि समासं पक्षावा-

पुवानानि पतन्ति यज्ञस्यैवैतद्विधामनु ॥२६॥ ॥ शतम् २३०० ॥ ॥ इयꣳ ह वाऽउपाꣳशुः । प्राणो ह्युपाꣳशुरिमाꣳ ह्येव प्राणन्नभिप्राणित्यसावेवान्तर्याम उदानो ह्यन्तर्यामोऽमुꣳ ह्येव लोकमुदनन्नभ्युदनित्यन्तरिक्षमेवोपाꣳशुसवनो व्यानो ह्युपाꣳशुसवनोऽन्तरिक्षꣳ ह्येव व्यनन्नभिव्यनिति ॥२७॥ ब्राह्मणम् ॥२॥ ॥

वाग्घ वाऽअस्यैन्द्रवायवः । एतन्न्वध्यात्ममिन्द्रो ह यत्र वृत्राय वज्रं प्रजहार सोऽबलीयान्मन्यमानो नास्तृषीतीव बिभ्यन्निलयां चक्रे तद्वापि देवा अपन्यलयन्त ॥१॥ ते ह देवा ऊचुः । न वै हतं वृत्रं विद्म न जीवꣳ हन्त न एको वेत्तु यदि हतो वा वृत्रो जीवति वेति ॥२॥ ते वायुमब्रुवन् । अयं वै वायुर्योऽयं पवते वायो त्वमिदं विद्धि यदि हतो वा वृत्रो जीवति वा त्वं वै न आशिष्ठोऽसि यदि जीविष्यति त्वमेव क्षिप्रं पुनरागमिष्यसीति ॥३॥ स होवाच । किं मे ततः स्यादिति प्रथमवषट्कार एव ते सोमस्य राज्ञ इति तथेत्येयाय वायुरेद्धतं वृत्रꣳ स होवाच हतो वृत्रो यद्धते कुर्यात तत्कुरुतेति ॥४॥ ते देवा अभ्यसृज्यन्त । यथा वित्तिं वेत्स्यमाना एवꣳ स यमेकोऽलभत स एकदेवत्योऽभवद्यं द्वौ स द्विदेवत्यो यं बहवः स बहुदेवत्यस्तद्यदेनं पात्रैर्व्यगृह्णत तस्माद्ग्रहा नाम ॥५॥ स एषामापूयत् । स एनानुक्तः पूतिरभिववौ स नालमाहुत्याऽआस नालं भक्षाय ॥६॥ ते देवा वायुमब्रुवन् । वायविमं नो विवाहीमं नः स्वदयेति स होवाच किं मे ततः स्यादिति त्वय्येवैतानि पात्राण्याचक्षीरन्निति तथेति होवाच यूयं तु मे सध्र्युपवातेति ॥७॥ तस्य देवाः । यावन्मात्रमिव गन्धस्यापजघ्नुस्तं पशुष्वदधुः स एष पशुषु कुणपगन्धस्तस्मात्कुणपगन्धान्नापिगृह्णीत सोमस्य ह्येष राज्ञो गन्धः ॥८॥ नोऽएव निष्ठीवेत् । तस्माद्यद्यप्यासक्त इव मन्येताभिवातं पद्यतेत्यभिवाते ह्येव स प्रत्यवरोहेद्देवꣳ हारीयाह्वीर्वै सोमः पाप्मा यक्ष्मः स यथा श्रेयस्यायति पापीयान्प्रत्यवरोहेद्देवꣳ हास्माद्यक्ष्मः प्रत्यवरोहति ॥९॥ अथेतरं वायुर्व्यवात् । तदस्वदयत्ततोऽलमाहुत्या

ऽआमान्तं भक्षाय तस्मादेतानि नानादेवत्यानि सन्ति वायव्यानीत्याचक्षते सो ऽस्यैष प्रथमवषट्कारश्च सोमस्य राज्ञ एतान्युऽएनेन पात्राण्याचक्षते ॥१०॥ इन्द्रो ह वाऽईक्षां चक्रे । वायुर्वै नोऽस्य यज्ञस्य भूयिष्ठभाग्यस्य प्रथमवषट्कारश्च सोमस्य राज्ञ एतान्युऽएनेन पात्राण्याचक्षते हन्तास्मिन्नपित्वमिच्छाऽइति ॥११॥ स होवाच । वायवा मास्मिन्यज्ञे भजेति किं ततः स्यादिति निरुक्तमेव वाग्वदेदिति निरुक्तं चेद्वाग्वदेदा वा भजामीति तत एष ऐन्द्रवायवो ग्रहोऽभवद्वायव्यो हैव ततः पुरा ॥१२॥ स इन्द्रोऽब्रवीत् । अर्धं मेऽस्य ग्रहस्येति तुरीयमेव तऽइति वायुरर्धमेव मऽइतीन्द्रस्तुरीयमेव तऽइति वायुः ॥१३॥ तौ प्रजापतिं प्रतिप्रश्नमेयतुः । स प्रजापतिर्ग्रहं द्वेधा चकार स होवाचेदं वायोरित्यथ पुनरर्धं द्वेधा चकार स होवाचेदं वायोरितीदं तवेतीन्द्रं तुरीयमेव भाजयां चकार यद्वै चतुर्थं तत्तुरीयं तत एष ऐन्द्रतुरीयो ग्रहोऽभवत् ॥१४॥ तस्य वाऽएतस्य ग्रहस्य । द्वे पुरोरुचौ वायव्यैव पूर्वैन्द्रवायव्युत्तरा द्वेऽअनुवाक्ये वायव्यैव पूर्वैन्द्रवायव्युत्तरा द्वौ प्रैषौ वायव्य एव पूर्व ऐन्द्रवायव उत्तरो द्वे याज्ये वायव्यैव पूर्वैन्द्रवायव्युत्तरैवमेनं तुरीयं-तुरीयमेव भाजयां चकार ॥१५॥ स होवाच । तुरीयं-तुरीयं चेन्मामत्राभजंस्तुरीयमेव तर्हि वाङ्निरुक्तं वदिष्यतीति तदेतत्तुरीयं वाचो निरुक्तं यन्मनुष्या वदन्त्यथैतत्तुरीयं वाचोऽनिरुक्तं यत्पशवो वदन्त्यथैतत्तुरीयं वाचोऽनिरुक्तं यद्वयांसि वदन्त्यथैतत्तुरीयं वाचोऽनिरुक्तं यदिदं क्षुद्रं सरीसृपं वदति ॥१६॥ तस्मादेतदृषिणाभ्यनूक्तम् । चत्वारि वाक्परिमिता पदानि तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः । गुहा त्रीणि निहिता नेङ्गयन्ति तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्तीति ॥१७॥ अथातो गृह्णात्येव । आ वायो भूष शुचिपा उप नः सहस्रं ते नियुतो विश्ववार । उपो तेऽअन्धो मद्यमयामि यस्य देव दधिषे पूर्वपेयं वायवे त्वेति ॥१८॥ अथापगृह्य पुनरानयति । इन्द्रवायूऽइमे सुता उप प्रयोभिरागतम् । इन्दवो वामु-

शन्ति हि । उपयामगृहीतोऽसि वायवऽइन्द्रवायुभ्यां त्वैष ते योनिः सजोषोभ्यां त्वेति सादयति स यदाह सजोषोभ्यां त्वेति यो वै वायुः स इन्द्रो य इन्द्रः स वायुस्तस्मादाहैष ते योनिः सजोषोभ्यां त्वेति ॥१९॥ ब्राह्मणम् ॥३॥ ॥

क्रतूदक्षौ ह वाऽअस्य मित्रावरुणौ । एतन्न्वध्यात्मꣳ स यदेव मनसा कामयतऽइदं मे स्यादिदं कुर्वीयेति स एव क्रतुरथ यदस्मै तत्समृध्यते स दक्षो मित्र एव क्रतुर्वरुणो दक्षो ब्रह्मैव मित्रः क्षत्रं वरुणोऽभिगन्तैव ब्रह्म कर्ता क्षत्रियः ॥१॥ ते हैतेऽअग्रे नानेवासतुः । ब्रह्म च क्षत्रं च ततः शशाकैव ब्रह्म मित्र ऋते क्षत्राद्वरुणात्स्थातुम् ॥२॥ न क्षत्रं वरुणः । ऋते ब्रह्मणो मित्राद्यद्ध किं च वरुणः कर्म चक्रेऽप्रसूतं ब्रह्मणा मित्रेण न हैवास्मै तत्समानृधे ॥३॥ स क्षत्रं वरुणः । ब्रह्म मित्रमुपमन्त्रयां चक्रऽउप मावर्तस्व सꣳसृजावहै पुरस्त्वा करवै त्वत्प्रसूतः कर्म करवाऽइति तथेति तौ समसृजेतां तत एष मैत्रावरुणो ग्रहोऽभवत् ॥४॥ सोऽएव पुरोधा । तस्मान्न ब्राह्मणः सर्वस्येव क्षत्रियस्य पुरोधां कामयेत सꣳ ह्येतौ सृजेते सुकृतं च दुष्कृतं च नोऽएव क्षत्रियः सर्वमिव ब्राह्मणं पुरोदधीत सꣳ ह्येवैतौ सृजेते सुकृतं च दुष्कृतं च स यत्ततो वरुणः कर्म चक्रे प्रसूतं ब्रह्मणा मित्रेण सꣳ हैवास्मै तदानृधे ॥५॥ तत्तद्व्यक्लृप्तमेव । यद्ब्राह्मणोऽराजन्यः स्याद्यद्यु राजानं लभेत समृद्धं तदेतद्ध त्वेवानवक्लृप्तं यत्क्षत्रियोऽब्राह्मणो भवति यद्ध किं च कर्म कुरुतेऽप्रसूतं ब्रह्मणा मित्रेण न हैवास्मै तत्समृध्यते तस्मादु क्षत्रियेण कर्म करिष्यमाणेनोपसर्तव्य एव ब्राह्मणः सꣳ हैवास्मै तद्ब्रह्मप्रसूतं कर्मऽर्ध्यते ॥६॥ अथातो गृह्णात्येव । अयं वां मित्रावरुणा सुतः सोम ऋतावृधा । ममेदिह श्रुतꣳ हवम् । उपयामगृहीतोऽसि मित्रावरुणाभ्यां त्वेति ॥७॥ तं पयसा श्रीणाति । तद्यत्पयसा श्रीणाति वृत्रो वै सोम आसीत्तं यत्र देवा अघ्नंस्तं मित्रमब्रुवंस्त्वमपि जहीति स न चकमे सर्वस्य वाऽअहं मि-

त्रमस्मि न मित्रꣳ सन्नमित्रो भविष्यामीति तं वै त्वा यज्ञादन्तरेष्याम इत्यहमपि हन्मीति होवाच तस्मात्पशवोऽपाक्रामन्नमित्रꣳ सन्नमित्रोऽभूदिति स पशुभिर्व्यार्ध्यत तमेतद्देवाः पशुभिः समार्धयन्यत्पयसाश्रीणंस्तथोऽएवैनमेष एतत्पशुभिः समर्धयति यत्पयसा श्रीणाति ॥८॥ तदाहुः । शश्वद्ध नैव चकमे हन्तुमिति तद्वदेवात्र पयस्तन्मित्रस्य सोम एव वरुणस्य तस्मात्पयसा श्रीणाति ॥९॥ स श्रीणाति । राया वयꣳ ससवाꣳसो मदेम हव्येन देवा यवसेन गावः । तां धेनुं मित्रावरुणा युवं नो विश्वाहा धत्तमनपस्फुरन्तीमेष ते योनिर्ऋतायुभ्यां त्वेति सादयति स यदाहऽर्तायुभ्यां त्वेति ब्रह्म वाऽऋतं ब्रह्म हि मित्रो ब्रह्मो ह्यृतं वरुण एवायुः संवत्सरो हि वरुणः संवत्सर आयुस्तस्मादाहैष ते योनिर्ऋतायुभ्यां त्वेति ॥१०॥ ब्राह्मणम् ॥४॥ ॥

श्रोत्रꣳ ह वाऽअस्याश्विनः । तस्मात्सर्वतः परिहारं भक्षयति सर्वतो ह्यनेन श्रोत्रेण शृणोति यत्र वै भृगवो वाङ्गिरसो वा स्वर्गं लोकꣳ समाश्नुवत तच्च्यवनो वा भार्गवश्च्यवनो वाङ्गिरसस्तदेव जीर्णिः कृत्यारूपो जहे ॥१॥ शर्यातो ह वाऽइदं मानवो ग्रामेण चचार । स तदेव प्रतिवेशो निविविशे तस्य कुमाराः क्रीडन्त इमं जीर्णिं कृत्यारूपमनर्थ्यं मन्यमाना लोष्टैर्विपिपिषुः ॥२॥ स शार्यातेभ्यश्चुक्रोध । तेभ्योऽसंज्ञां चकार पितैव पुत्रेण युयुधे भ्राता भ्रात्रा ॥३॥ शर्यातो ह वाऽईक्षां चक्रे । यत्किमकरं तस्मादिदमापदीति स गोपालांश्चाविपालांश्च सꣳह्वयितवाऽउवाच ॥४॥ स होवाच । को वोऽद्येह किंचिददर्शदिति ते होचुः पुरुष एवायं जीर्णिः कृत्यारूपः शेते तमनर्थ्यं मन्यमानाः कुमारा लोष्टैर्व्यपिक्षन्निति स विदां चकार स वै च्यवन इति ॥५॥ स रथं युक्त्वा । सुकन्याꣳ शार्यातीमुपाधाय प्रसिष्यन्द स आजगाम यत्रऽर्षिरास तत् ॥६॥ स होवाच । ऋषे नमस्ते यन्नावेदिषं तेनाहिꣳसिषमियꣳ सुकन्या तया तेऽपह्नुवे संजानीतां मे

ग्राम इति तस्य ह तत एव ग्रामः संजज्ञे स ह तत एव शर्यातो मानव उद्यु-
युजे नेदपरꣳ हिनसानीति ॥७॥ अश्विनौ ह वाऽइदं भिषज्यन्तौ चेरतुः । तौ सु-
कन्यामुपेयतुस्तस्यां मिथुनमीषाते तन्न जज्ञौ ॥८॥ तौ होचतुः । सुकन्ये कमिमं
जीर्णिं कृत्यारूपमुपशेषऽआवामनुप्रेहीति सा होवाच यस्मै मां पितादान्नैवाहं
तं जीवन्तꣳ हास्यामीति तद्धायमृषिराजज्ञौ ॥९॥ स होवाच । सुकन्ये किं त्वैत-
दवोचतामिति तस्माऽएतद्व्याचचक्षे स ह व्याख्यात उवाच यदि त्वैतत्पुनर्ब्रुवतः
सा त्वं ब्रूतान्न वै सुसर्वाविव स्थो न सुसमृद्धाविवाथ मे पतिं निन्दथ इति तौ
यदि त्वा ब्रवतः केनावमसर्वौ स्वः केनासमृद्धाविति सा त्वं ब्रूतात्पतिं नु मे पु-
नर्युवाणं कुरुतमथ वां वक्ष्यामीति तां पुनरुपेयतुस्ताꣳ हैतदेवोचतुः ॥१०॥ सा
होवाच । न वै सुसर्वाविव स्थो न सुसमृद्धाविवाथ मे पतिं निन्दथ इति तौ
होचतुः केनावमसर्वौ स्वः केनासमृद्धाविति सा होवाच पतिं नु मे पुनर्युवाणं
कुरुतमथ वां वक्ष्यामीति ॥११॥ तौ होचतुः । एतꣳ ह्रदमभ्यवहर स येन व-
यसा कमिष्यते तेनोदैष्यतीति तꣳ ह्रदमभ्यवजहार स येन वयसा चकमे तेनो-
देयाय ॥१२॥ तौ होचतुः । सुकन्ये केनावमसर्वौ स्वः केनासमृद्धाविति तौ हऽ-
र्षिरेव प्रत्युवाच कुरुक्षेत्रेऽमी देवा यज्ञं तन्वते ते वां यज्ञादन्तर्यन्ति तेनासर्वौ
स्थस्तेनासमृद्धाविति तौ ह तत एवाश्विनौ प्रेयतुस्तावाजग्मतुर्देवान्यज्ञं तन्वाना-
न्त्स्तुते बहिष्पवमाने ॥१३॥ तौ होचतुः । उप नौ ह्वयध्वमिति ते ह देवा ऊ-
चुर्न वामुपह्वयिष्यामहे बहु मनुष्येषु संसृष्टमचारिष्ट भिषज्यन्ताविति ॥१४॥
तौ होचतुः । विशीर्ष्णा वै यज्ञेन यजध्वऽइति कथं विशीर्ष्णेत्युप नु नौ ह्वयध्वमथ
वो वक्ष्याव इति तथेति ताऽउपाह्वयन्त ताभ्यामेतमाश्विनं ग्रहमगृह्णंस्तावध्वर्यू य-
ज्ञस्याभवतां तावेतद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्तां तददस्तद्दिवाकीर्त्यानां ब्राह्मणे व्या-
ख्यायते यथा तद्यज्ञस्य शिरः प्रतिदधतुस्तस्मादेष स्तुते बहिष्पवमाने ग्रहो गृ-

क्ष्यते स्तुते हि बहिष्पवमानऽआगच्छताम् ॥१५॥ तौ होचतुः । मुख्यौ वाऽआवां यज्ञस्य स्वो यावध्वर्यूऽइह नाविमं पुरस्ताद्ग्रहं पर्याहरताभि द्विदेवत्यानिति ताभ्यामेतं पुरस्ताद्ग्रहं पर्याजह्रुरभि द्विदेवत्यांस्तस्मादेष दशमो ग्रहो गृह्यते तृतीय एव वषट्क्रियतेऽथ यदश्विनावितीमे ह वै द्यावापृथिवी प्रत्यक्षमश्विनाविमे हीदꣳ सर्वमाश्नुवातां पुष्करस्रजावित्यग्निरेवास्यै पुष्करमादित्योऽमुष्यै ॥१६॥ अथातो गृह्णात्येव । या वां कशा मधुमत्यश्विना सूनृतावती । तया यज्ञं मिमिक्षतम् । उपयामगृहीतोऽस्यश्विभ्यां त्वैष ते योनिर्माध्वीभ्यां त्वेति सादयति तं वै मधुमत्यऽर्चा गृह्णाति माध्वीभ्यां त्वेति सादयति तद्यन्मधुमत्यऽर्चा गृह्णाति माध्वीभ्यां त्वेति सादयति ॥१७॥ दध्यङ् ह वाऽआभ्यामाथर्वणः । मधु नाम ब्राह्मणमुवाच तदेनयोः प्रियं धाम तदेवैनयोरेतेनोपगच्छति तस्मान्मधुमत्यऽर्चा गृह्णाति माध्वीभ्यां त्वेति सादयति ॥१८॥ तानि वाऽएतानि । अक्ष्णानि पात्राणि भवन्ति रास्नावमैन्द्रवायवपात्रं तत्तस्य द्वितीयꣳ रूपं तेन तद्द्विदेवत्यमक्षकावं मैत्रावरुणपात्रं तत्तस्य द्वितीयꣳ रूपं तेन तद्द्विदेवत्यमौष्ठमाश्विनपात्रं तत्तस्य द्वितीयं रूपं तेन तद्द्विदेवत्यमथ यदश्विनाविति मुख्यौ वाऽअश्विनावौष्ठमिव वाऽइदं मुखं तस्मादौष्ठमाश्विनपात्रं भवति ॥१९॥ ब्राह्मणम् ॥५॥ प्रथमोऽध्यायः [२५.] ॥ ॥

चक्षुषी ह वाऽअस्य शुक्रामन्थिनौ । तद्वाऽएष एव शुक्रो य एष तपति तद्यदेष एतत्तपति तेनैष शुक्रश्चन्द्रमा एव मन्थी ॥१॥ तꣳ सक्तुभिः श्रीणाति । तदेनं मन्थं करोति तेनाऽएष मन्थ्येतौ ह वाऽआसां प्रजानां चक्षुषी स यद्धैतौ नोदियातां न हैवेह स्वौ चन पाणी निर्जानीयुः ॥२॥ तयोरत्तैवान्यतरः । आद्योऽन्यतरोऽत्तैव शुक्र आद्यो मन्थी ॥३॥ तयोरत्तैवान्यतरमनु । आद्योऽन्यतरमन्वत्तैव शुक्रमन्वाद्यो मन्थिनमनु तौ वाऽअन्यस्मै गृह्येतेऽन्यस्मै हूयेते शण्डामर्कावित्यसुररक्षसे ताभ्यां गृह्येते देवताभ्यो हूयेते तद्यत्तथा ॥४॥ यत्र वै

देवाः । असुररक्षसान्यपजघ्निरे तदेताविव न शेकुरपहन्तुं यद्ध स्म देवाः किं च कर्म कुर्वते तद्ध स्म मोहयित्वा क्षिप्रऽएव पुनरपद्रवतः ॥५॥ ते ह देवा ऊचुः । उपजानीत यथेमावपहनामहाऽइति ते होचुर्ग्रहावेवाभ्यां गृह्णाम तावभ्यवैष्यतस्तौ स्वीकृत्यापहनिष्यामहऽइति ताभ्यां ग्रहौ जगृहुस्तावभ्यवैतां तौ स्वीकृत्यापाघ्नत तस्माच्छण्डामर्काभ्यामिति गृह्येते देवताभ्यो ह्येते ॥६॥ अपि होवाच याज्ञवल्क्यः । ना स्विद्देवताभ्य एव गृह्णीयामा३ विजितरूपमिव हीदमिति तद्धि स तन्मीमाꣳसामेव चक्रे नेत्तु चकार ॥७॥ इमामु हैके शुक्रस्य पुरोरुचं कुर्वन्ति । अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा ज्योतिर्जरायू रजसो विमानऽइति तदेतस्य रूपं कुर्मो य एष तपतीति यदाह ज्योतिर्जरायुरिति ॥८॥ इमां त्वेव शुक्रस्य पुरोरुचं कुर्यात् । तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं बर्हिषदꣳ स्वर्विदमित्यसौ ह्येतमन्वत्ता हि ज्येष्ठस्तस्मादाह ज्येष्ठतातिं बर्हिषदꣳ स्वर्विदम् प्रतीचीनं वृजनं दोहसे धुनिमाशुं जयन्तमनु यासु वर्धसे । उपयामगृहीतोऽसि शण्डाय त्वैष ते योनिर्वीरतां पाहीति सादयत्यत्ता ह्येतमन्वत्ता हि वीरस्तस्मादाहैष ते योनिर्वीरतां पाहीति दक्षिणार्धे सादयत्येताꣳ ह्येष दिशमनु संचरति ॥९॥ अथ मन्थिनं गृह्णाति । अयं वेनश्चोदयत्पृश्निगर्भा ज्योतिर्जरायू रजसो विमाने । इममपाꣳ संगमे सूर्यस्य शिशुं न विप्रा मतिभी रिहन्ति । उपयामगृहीतोऽसि मर्काय त्वेति ॥१०॥ तꣳ सक्तुभिः श्रीणाति । तद्यत्सक्तुभिः श्रीणाति वरुणो ह वै सोमस्य राज्ञोऽभीवाक्षि प्रतिपिपेष तदश्वयत्ततोऽश्वः समभवत्तदश्वयथात्समभवत्तस्मादश्वो नाम तस्याश्रु प्रास्कन्दत्ततो यवः समभवत्तस्मादाहुर्वरुण्यो यव इति तद्यदेवास्यात्र चक्षुषोऽमीयत तेनैवैनमेतत्समर्धयति कृत्स्नं करोति तस्मात्सक्तुभिः श्रीणाति ॥११॥ स श्रीणाति । मनो न येषु हवनेषु तिग्मं विपः शच्या वनुथो द्रवन्ता । आ यः शर्याभिस्तुविनृम्णोऽअस्याश्रीणीतादिशं गभस्तावेष ते

योनिः प्रजाः पाहीति सादयत्याद्यो ह्येतमन्वाद्या हीमाः प्रजा विशस्तस्मादाहैष ते योनिः प्रजाः पाहीति ॥१२॥ द्वौ प्रोक्षितौ यूपशकलौ भवतः । द्वावप्रोक्षितौ प्रोक्षितं चैवाध्वर्युरादत्तेऽप्रोक्षितं चैवमेव प्रतिप्रस्थाता प्रोक्षितं चैवादत्तेऽप्रोक्षितं च शुक्रमेवाध्वर्युरादत्ते मन्थिनं प्रतिप्रस्थाता ॥१३॥ सोऽध्वर्युः । अप्रोक्षितेन यूपशकलेनापमार्ष्ट्यपमृष्टः शण्ड इत्येवमेव प्रतिप्रस्थातापमृष्टो मर्क इति तदादद्रानावेवासुररक्षसेऽअपहतो देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्त्वित्येवाध्वर्युर्निष्क्रामति देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्त्विति प्रतिप्रस्थाता तदेतौ देवताभ्य एव प्रणयतः ॥१४॥ तौ जघनेनाहवनीयमरत्नी संधत्तः । ताऽउत्तरवेदौ सादयतो दक्षिणायामेव श्रोणावध्वर्युः सादयत्युत्तरायां प्रतिप्रस्थातानानुसृजन्तावेवानाधृष्टासीति तद्रक्षोभिरेवैतदुत्तरवेदिमनाधृष्टां कुरुतो विपर्येष्यन्तौ वाऽएतावग्निं भवतोऽत्येष्यन्तौ तस्माऽएवैतन्निह्नुवाते तथो हैनौ विपरियन्तावग्निर्न हिनस्ति ॥१५॥ सोऽध्वर्युः पर्येति । सुवीरो वीरान्प्रजनयन्परीहीत्यत्ता ह्येतमन्वत्ता हि वीरस्तस्मादाह सुवीरो वीरान्प्रजनयन्परीहीत्यभि रायस्पोषेण यजमानमिति तद्यजमानायाशिषमाशास्ते यदाहाभि रायस्पोषेण यजमानमिति ॥१६॥ अथ प्रतिप्रस्थाता पर्येति । सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीहीत्याद्यो ह्येतमन्वाद्या हीमाः प्रजा विशस्तस्मादाह सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीहीत्यभि रायस्पोषेण यजमानमिति तद्यजमानायाशिषमाशास्ते यदाहाभि रायस्पोषेण यजमानमिति ॥१७॥ तावपिधाय निष्क्रामतः । तिर एवैनावेतत्कुरुतस्तस्मादिमौ सूर्याचन्द्रमसौ प्राञ्चौ यन्तौ न कश्चन पश्यति तौ पुरस्तात्परीत्यापोर्णुतः पुरस्तात्तिष्ठन्तौ जुहुत आविरेवैनावेतत्कुरुतस्तस्मादिमौ सूर्याचन्द्रमसौ प्रत्यञ्चौ यन्तौ सर्व एव पश्यति तस्मात्परागेतः सिच्यमानं न कश्चन पश्यति तदु पश्चात्प्रजायमानꣳ सर्व एव पश्यति ॥१८॥ तौ जघनेन यूपमरत्नी संधत्तः । यद्यग्निर्नोद्बाधेत यद्युऽअग्निरुद्बाधेताप्यग्रेणैव यूपमरत्नी संदध्याताꣳ संज-

ग्मानो दिवा पृथिव्या शुक्रः शुक्रशोचिषेत्येवाध्वर्युः संजग्मानो दिवा पृथिव्या मन्थी मन्थिशोचिषेति प्रतिप्रस्थाता चक्षुषोरेवैतेऽआरमणे कुरुतश्चक्षुषीऽएवैतत्संधत्तस्तस्मादिमेऽअभितोऽस्थिनी चक्षुषी सᳩहिते ॥१९॥ सोऽध्वर्युः । अप्रोक्षितं यूपशकलं निरस्यति निरस्तः शण्ड इत्येवमेव प्रतिप्रस्थाता निरस्तो मर्क इति तत्पुराऽऽहुतिभ्योऽसुररक्षसेऽअपहतः ॥२०॥ अथाध्वर्युः । प्रोक्षितं यूपशकलमादत्र नीये प्रास्यति शुक्रस्याधिष्ठानमसीत्येवमेव प्रतिप्रस्थाता मन्थिनोऽधिष्ठानमसीति चक्षुषोरेवैते समिधौ चक्षुषीऽएवैतत्समिन्द्धे तस्मादिमे समिद्धे चक्षुषी ॥२१॥ तत्र जपति । अछिन्नस्य ते देव सोम सुवीर्यस्य रायस्पोषस्य ददितारः स्यामेत्याशीरेवैषैतस्य कर्मण आशिषमेवैतदाशास्ते ॥२२॥ अथाऽऽश्राव्याह । प्रातः-प्रातः सवस्य शुक्रवतो मधुश्चुत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति वषट्कृतेऽध्वर्युर्जुहोति तदनु प्रतिप्रस्थाता तदनु चमसाध्वर्यवः ॥२३॥ तौ वै पुरस्तात्तिष्ठन्तौ जुहुतः । चक्षुषी वाऽएतौ तत्पुरस्तादेवैतच्चक्षुषी धत्तस्तस्मादिमे पुरस्ताच्चक्षुषी ॥२४॥ अभितो यूपं तिष्ठन्तौ जुहुतः । यथा वै नासिकैवं यूपस्तस्मादिमेऽअभितो नासिकां चक्षुषी ॥२५॥ तौ वै वषट्कृतौ सन्तौ मन्त्रेण ह्रियेते । एतेनो हैतौ तदुदश्नुवाते यदेनौ सर्वᳩ सवनमनुह्रियते यद्वेवैतौ सर्वᳩ सवनमनुह्रियतऽएतौ वै प्रजापतेः प्रत्यक्षतमां चक्षुषी ह्येतौ सत्यं वै चक्षुः सत्यᳩ हि प्रजापतिस्तस्मादेनौ सर्वᳩ सवनमनुह्रियते ॥२६॥ स जुहोति । सा प्रथमा संस्कृतिर्विश्ववारा स प्रथमो वरुणो मित्रोऽअग्निः । स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वांस्तस्माऽइन्द्राय सुतमाजुहोत स्वाहेति ॥२७॥ स यज्जुहोति । सा प्रथमा स प्रथम इति शश्वद्ध वै रेतसः सिक्तस्य चक्षुषीऽएव प्रथमे सम्भवतस्तस्माज्जुहोति सा प्रथमा स प्रथम इति ॥२८॥ अथ सम्प्रेष्यति । प्रैतु होतुश्चमसः प्र ब्रह्मणः प्रोद्गातॄणां प्र यजमानस्य प्रयन्तु सदस्यानाᳩ होत्राणां चमसाध्वर्यव उपावर्तध्वᳩ शुक्रस्याभ्युन्नयध्वमिति सम्प्रैष एवैष

पर्येत्य प्रतिप्रस्थाताध्वर्योः पात्रे सꣳस्रवमवनयत्यत्त्रऽएवैतदाद्यं बलिꣳ हारयति तमध्वर्युर्होतृचमसेऽवनयति भक्षाय वषट्कर्तुर्हि भक्षः प्राणो वै वषट्कारः सोऽस्मादेतद्वषट्कुर्वतः पराङिवाभूत्प्राणो वै भक्षस्तत्प्राणं पुनरात्मन्धत्ते ॥२९॥ अथ यदेते प्रतीची पात्रे न हरन्ति । हरन्त्यन्यान्ग्रहांश्चनुषी ह्येते सꣳस्रवमेव होतृचमसेऽवनयति ॥३०॥ अथ होत्राणां चमसानभ्युन्नयन्ति । हुतोच्छिष्टा वाऽएते सꣳस्रवा भवन्ति नालमाहुत्यै तानेवैतत्पुनराप्याययन्ति तथालमाहुत्यै भवन्ति तस्माद्धोत्राणां चमसानभ्युन्नयन्ति ॥३१॥ अथ होत्राः संयाजयन्ति । होत्रा ह वै युक्ता देवेभ्यो यज्ञं वहन्ति ता एवैतत्संतर्पयन्ति तृप्ताः प्रीता देवेभ्यो यज्ञं वहानिति तस्माद्धोत्राः संयाजयन्ति ॥३२॥ स प्रथमायां वा होत्रायाम् । इष्टायामुत्तमायां वानुमन्त्रयते तृप्यन्तु होत्रा मधो याः स्विष्टा याः सुप्रीताः सुहुता यत्स्वाहेति होत्राणामेवैषा तृप्तिरथेत्य प्रत्यङ्ङुपविशत्यथाऽग्नीदित्यग्नीधात्र यजतामुत्तमः संयजति तस्मादाहायाऽग्नीदिति ॥३३॥ ब्राह्मणम् ॥ ६ [२. १.] ॥ प्रथमः प्रपाठकः ॥ काण्डिकासंख्या १३६ ॥ ॥

आत्मा ह वाऽअस्याग्रयणः । सोऽस्यैष सर्वमेव सर्वꣳ ह्ययमात्मा तस्मादनया गृह्णात्यस्यै हि स्थाली भवति स्थाल्या ह्येनं गृह्णाति सर्वं वाऽइयꣳ सर्वमेष ग्रहस्तस्मादनया गृह्णाति ॥१॥ पूर्णं गृह्णाति । सर्वं वै पूर्णꣳ सर्वमेष ग्रहस्तस्मात्पूर्णं गृह्णाति ॥२॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यो गृह्णाति । सर्वं वै विश्वे देवाः सर्वमेष ग्रहस्तस्माद्विश्वेभ्यो देवेभ्यो गृह्णाति ॥३॥ सर्वेषु सवनेषु गृह्णाति । सर्वं वै सवनानि सर्वमेष ग्रहस्तस्मात्सर्वेषु सवनेषु गृह्णाति ॥४॥ स यदि ग्रावोपदस्येत् । नमत एव तन्वीरन्नतः प्रभावयेयुरात्मा वाऽआग्रयण आत्मना वाऽइमानि सर्वाण्यङ्गानि प्रभवन्त्येतस्माद्धतो हारियोजनं ग्रहं गृह्णाति तदात्मन्येवास्यां प्रतिष्ठायामन्ततो यज्ञः प्रतितिष्ठति ॥५॥ अथ यस्मादाग्रयणो नाम । यां वाऽअमूं या-

वाणामाददानो वाचं यच्छत्यत्र वै साग्रेऽवदत्तथ्यत्सात्राग्रेऽवदत्तस्मादाग्रयणो नाम ॥ ६ ॥ रक्षोभ्यो वै तां भीषा वाचमयच्छन् । षड्वाऽग्रतः प्राचो ग्रहान्गृह्णात्यथैष सप्तमः षड्वाऽऋतवः संवत्सरस्य सर्वं वै संवत्सरः ॥ ७ ॥ तां देवाः । सर्वस्मिन्विजितेऽभयेऽनाष्ट्रेऽत्राग्रे वाचमवदंस्तथोऽएवैष एतत्सर्वस्मिन्विजितेऽभयेऽनाष्ट्रेऽत्राग्रे वाचं वदति ॥ ८ ॥ अथातो गृह्णात्येव । ये देवासो दिव्येकादश स्थ पृथिव्यामध्येकादश स्थ । अप्सुक्षितो महिनैकादश स्थ ते देवासो यज्ञमिमं जुषध्वम् । उपयामगृहीतोऽस्याग्रयणोऽसि स्वाग्रयण इति वाचमेवैतदयातयाम्नीं करोति तस्मादनया समानत्सद्विपर्यासं वदत्यजामितायै जामि ह कुर्याद्यदाग्रयणोऽस्याग्रयणोऽसीति गृह्णीयात्तस्मादाहाग्रयणोऽसि स्वाग्रयण इति ॥ ९ ॥ पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिमिति । वाचमेवैतदुत्सृष्टामाह गोपाय यज्ञमिति पाहि यज्ञपतिमिति वाचमेवैतदुत्सृष्टमाह गोपाय यजमानमिति यजमानो हि यज्ञपतिर्विष्णुस्त्वामिन्द्रियेण पातु विष्णुं त्वं पाहीति वाचमेवैतदुत्सृष्टामाह यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञस्त्वां वीर्येण गोपायत्विति विष्णुं त्वं पाहीति वाचमेवैतदुत्सृष्टामाह यज्ञं त्वं गोपायेत्यभि सवनानि पाहीति तदेतं ग्रहमाह सर्वाणि ह्येष सवनानि प्रति ॥ १० ॥ अथ दशापवित्रमुपगृह्य हिङ्करोति । सा हैषा वागनुद्यमाना ततान तस्यां देवा वाचि तान्तायात्हिङ्कारेणैव प्राणमदधुः प्राणो वै हिङ्कारः प्राणो हि वै हिङ्कारस्तस्मादपिगृह्य नासिके न हिङ्कर्तुत्शक्नोति सैतेन प्राणेन समजिहीत यदा वै तान्तः प्राणं लभतेऽथ स संजिहीते तथोऽएवैष एतद्वाचि तान्तायात् हिङ्कारेणैव प्राणं दधाति सैतेन प्राणेन संजिहीते त्रिष्कृत्वो हिङ्करोति त्रिवृद्धि यज्ञः ॥ ११ ॥ अथाह सोमः पवतऽइति । स यामेवामूं भीषासुररक्षसेभ्यो न निरब्रुवंस्तामेवैतत्सर्वस्मिन्विजितेऽभयेऽनाष्ट्रेऽत्र निराह तामाविष्करोति तस्मादाह सोमः पवतऽइति ॥ १२ ॥ अस्मै ब्रह्मणेऽस्मै क्षत्रायेति । तद्ब्रह्मणे च क्षत्राय चाहास्मै सुन्वते

यजमानाय पवतऽइति तद्यजमानायाह ॥ १३ ॥ तदाहुः । एतावद्देवोक्ता सादयेदेतावद्वाऽइदꣳ सर्वं यावद्ब्रह्म क्षत्रं विडिन्द्राग्नी वाऽइदꣳ सर्वं तस्मादेतावद्देवोक्ता सादयेदिति ॥ १४ ॥ तदु ब्रूयादेव भूयः । इषऽऊर्जे पवतऽइति वृष्ट्यै तदाह यदाहेषऽइत्यूर्जऽइति यो वृष्टादूर्ग्रसो जायते तस्मै तदाहाद्भ्य ओषधीभ्यः पवतऽइति तदद्भ्यश्चौषधिभ्यश्चाह द्यावापृथिवीभ्यां पवतऽइति तदाभ्यां द्यावापृथिवीभ्यामाह ययोरिदꣳ सर्वमधि सुभूताय पवतऽइति साधवे पवतऽइत्येवैतदाह ॥ १५ ॥ तदु हैकऽआहुः । ब्रह्मवर्चसाय पवतऽइति तदु तथा न ब्रूयाद्यद्वाऽआहास्मै ब्रह्मणऽइति तदेव ब्रह्मवर्चसायाह विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति सादयति विश्वेभ्यो ह्येनं देवेभ्यो गृह्णाति तं वै मध्ये सादयत्यात्मा ह्यस्यैष मध्यऽइव ह्ययमात्मा दक्षिणोक्थ्यस्थाली भवत्युत्तरादित्यस्थाली ॥ १६ ॥ ब्राह्मणम् ॥ १ [२. २.] ॥ ॥

अथꣳ ह वाऽअस्यैषोऽनिरुक्त आत्मा यदुक्थ्यः । सोऽस्यैष आत्मैवात्मा ह्ययमनिरुक्तः प्राणः सोऽस्यैष आयुरेव तस्मादनया गृह्णात्यस्यै हि स्थाली भवति स्थाल्या ह्येनं गृह्णात्यजरा ह्ययममृताजरꣳ ह्यमृतमायुस्तस्मादनया गृह्णाति ॥ १ ॥ तं वै पूर्णं गृह्णाति । सर्वं वै तद्यत्पूर्णꣳ सर्वं तद्यदायुस्तस्मात्पूर्णं गृह्णाति ॥ २ ॥ ॥ शतम् २४०० ॥ ॥ तस्यासावेव ध्रुव आयुः । आत्मैवास्यैतेन सꣳहितः पर्वाणि संततानि तद्वाऽअगृहीत एवैतस्मादच्छावाकायोत्तमो ग्रहो भवति ॥ ३ ॥ अथ राजानमुपावहरति । तृतीयं वसतीवरीणामवनयति तत्पर्व समेति प्रथममहोत्तरस्य सवनस्य करोत्युत्तमं पूर्वस्य स यदुत्तरस्य सवनस्य तत्पूर्वं करोति यत्पूर्वस्य तदुत्तमं नाद्यतिपजति तस्मादिमानि पर्वाणि व्यतिषक्तानीदमित्थमतिहानमिदमित्थम् ॥ ४ ॥ एवमेव माध्यन्दिने सवने । अगृहीत एवैतस्मादच्छावाकायोत्तमो ग्रहो भवत्यथ तृतीयं वसतीवरीणामवनयति तत्पर्व समेति प्रथममहोत्तरस्य

सवनस्य करोत्युत्तमं पूर्वस्य स यदुत्तरस्य सवनस्य तत्पूर्वं करोति यत्पूर्वस्य तदुत्तमं तद्यतिषजति तस्मादिमानि पर्वाणि व्यतिषक्तानीदमित्थमतिक्रान्तमिदमित्थं तद्यदस्यैतेनात्मा सᳯंहितस्तेनास्यैष आयुः ॥ ५ ॥ सैषा कामदुघैवेन्द्रस्योद्धारः। त्रिभ्य एवैनं प्रातःसवनऽउक्थेभ्यो विगृह्णाति त्रिभ्यो माध्यन्दिने सवने तत्षट् कृत्वः षड्वाऽऋतव ऋतवो वाऽइमान्सर्वान्कामान्पचन्त्येतेनो हैषा कामदुघैवेन्द्रस्योद्धारः ॥ ६ ॥ तं वाऽअपुरोरुक्कं गृह्णाति । उक्थᳯं हि पुरोरुगृग्घि पुरोरुगृग्घ्युक्थᳯं साम यज्ञोऽथ यदन्यज्जपति तद्यजुस्ता हैता अभ्यर्ध एवाग्रऽआसुरभ्यर्धो यजुर्भ्योऽभ्यर्धः सामभ्यः ॥ ७ ॥ ते देवा अब्रुवन् । हन्तेमा यजुःषु दधाम तथेयं बहुलतरेव विद्या भविष्यतीति ता यजुःष्वदधुस्तत एषा बहुलतरेव विद्याभवत् ॥ ८ ॥ तं यदपुरोरुक्कं गृह्णाति । उक्थᳯं हि पुरोरुगृग्घि पुरोरुगृग्घ्युक्थᳯं स यदेवैनमुक्थेभ्यो विगृह्णाति तेनो हास्यैष पुरोरुक्मान्भवति तस्मादपुरोरुक्कं गृह्णाति ॥ ९ ॥ अथातो गृह्णात्येव । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा बृहद्वते वयस्वतऽइतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मादाहेन्द्राय त्वेति बृहद्वते वयस्वतऽइति वीर्यवतऽइत्येवैतदाह यदाह बृहद्वते वयस्वतऽइत्युक्थाव्यं गृह्णामीत्युक्थेभ्यो ह्येनं गृह्णाति यत्तऽइन्द्र बृहद्वय इति यत्तऽइन्द्र वीर्यमित्येवैतदाह तस्मै त्वा विष्णवे त्वेति यज्ञस्य ह्येनमायुषे गृह्णाति तस्मादाह तस्मै त्वा विष्णवे त्वेत्येष ते योनिरुक्थेभ्यस्त्वेति सादयत्युक्थेभ्यो ह्येनं गृह्णाति ॥ १० ॥ तं विगृह्णाति । देवेभ्यस्त्वा देवाव्यं यज्ञस्यायुषे गृह्णामीति प्रशास्तᳯं स कुर्याद्य एवं कुर्याद्यथादेवतं त्वेव विगृह्णीयात् ॥ ११ ॥ मित्रावरुणाभ्यां त्वा । देवाव्यं यज्ञस्यायुषे गृह्णामीत्येव मैत्रावरुणाय मैत्रावरुणीषु हि तस्मै स्तुवते मैत्रावरुणीरनुशᳯंसति मैत्रावरुण्या यजति ॥ १२ ॥ इन्द्राय त्वा । देवाव्यं यज्ञस्यायुषे गृह्णामीत्येव ब्राह्मणाच्छᳯंसिनऽऐन्द्रीषु हि तस्मै स्तुवतऽऐन्द्रीरनुशᳯंसत्यैन्द्र्या यजति ॥ १३ ॥ इन्द्राग्निभ्यां त्वा ।

देवाव्यं यज्ञस्यायुषे गृह्णामीत्येवाछावाकायैन्द्राग्नीषु हि तस्मै स्तुवतऽऐन्द्राग्नीरनुशाꣳसत्यैन्द्राग्न्या यजतीन्द्राय त्वेत्येव माध्यन्दिने सवनऽऐन्द्रꣳ हि माध्यन्दिनꣳ सवनम् ॥१४॥ तदु ह चरकाध्वर्यवो विगृह्णन्ति । उपयामगृहीतोऽसि देवेभ्यस्त्वा देवाव्यमुक्थेभ्य उक्थाव्यं मित्रावरुणाभ्यां जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिर्मित्रावरुणाभ्यां त्वेति सादयति पुनर्हविरसीति स्थालीमभिमृशति ॥ १५ ॥ उपयामगृहीतोऽसि । देवेभ्यस्त्वा देवाव्यमुक्थेभ्य उक्थाव्यमिन्द्राय जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वेति सादयति पुनर्हविरसीति स्थालीमभिमृशति ॥ १६ ॥ उपयामगृहीतोऽसि । देवेभ्यस्त्वा देवाव्यमुक्थेभ्य उक्थाव्यमिन्द्राग्निभ्यां जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राग्निभ्यां त्वेति सादयति नात्र पुनर्हविरसीति स्थालीमभिमृशतीन्द्राय त्वेन्द्राय त्वेत्येव माध्यन्दिने सवनऽऐन्द्रꣳ हि माध्यन्दिनꣳ सवनं द्विर्ह पुनर्हविरसीति स्थालीमभिमृशति तूष्णीं तृतीयं निदधाति ॥ १७ ॥ तं वै नोपयामेन गृह्णीयात् । न योनौ सादयेदग्रे ह्येवैष उपयामेन गृहीतो भवत्यग्रे योनौ सन्नोऽजामितायै जामि ह कुर्याद्यदेनमत्राप्युपयामेन गृह्णीयाद्यद्योनौ सादयेदथ यत्पुनर्हविरसीति स्थालीमभिमृशति पुनर्ह्यस्य ग्रहं ग्रहीष्यन्भवति न तदाद्रियेत तूष्णीमेव निदध्यात् ॥१८॥ ब्राह्मणम् ॥ २ [२. ३.] ॥ ॥

अयꣳ ह वाऽअस्यैष प्राणः । योऽयं पुरस्तात्स वै वैश्वानर एवाथ योऽयं पश्चात्स ध्रुवस्तौ ह स्मैतौ द्वावेवाग्रे ग्रहौ गृह्णन्ति ध्रुववैश्वानराविति तयोरयमप्येतर्ह्यन्यतर एव गृह्यते ध्रुव एव स यदि तं चरकेभ्यो वा यतो वानुब्रुवीत यजमानस्य तं चमसेऽवनयेदथैतमेव होतृचमसे ॥ १ ॥ यद्वाऽअस्यावाचीनं नाभेः । तदस्यैष आत्मनः सोऽस्यैष आयुरेव तस्मादनया गृह्णात्यस्यै हि स्थाली भवति स्थाल्या ह्येनं गृह्णात्यजरा हीयममृताजरꣳ ह्यमृतमायुस्तस्मादनया गृह्णाति ॥२॥ तं वै पूर्णं गृह्णाति । सर्वं वै तद्यत्पूर्णꣳ सर्वं तद्यदायुस्तस्मात्पूर्णं गृह्णाति ॥३॥

वैश्वानराय गृह्णाति । संवत्सरो वै वैश्वानरः संवत्सर आयुस्तस्माद्वैश्वानराय गृह्णाति ॥४॥ स प्रातःसवने गृहीतः । एतस्मात्कालादुपशेते तदेनꣳ सर्वाणि सवनान्यतिनयति ॥५॥ तं न स्तूयमानेऽवनयेत् । न ह संवत्सरं यजमानोऽतिजीवेद्यत्स्तूयमानेऽवनयेत् ॥६॥ तꣳ शस्यमानेऽवनयति । तदेनं द्वादशꣳ स्तोत्रमतिनयति तथा परस्परमायुः समश्नुते तयो ह यजमानो ज्योग्जीवति तस्माद्ब्राह्मणोऽग्निष्टोमसत्स्यादितस्य क्षोमान्न सर्पेन्न प्रस्रावयेत तथा सर्वमायुः समश्नुत ऽआयुर्वाऽअस्यैष तथा सर्वमायुरेति ॥७॥ यद्वाऽअस्यावाचीनं नाभेः । तदस्यैष आत्मनः स यन्मूत्रैनस्य क्षोमात्सर्पेद्वा प्र वा स्रावयेत ध्रुवꣳ हावमेहेन्नेद्ध्रुवमवमेहानीति तस्माद्वाऽअग्निष्टोमसद्भवति तद्वै तद्यजमान एव यजमानस्य ह्येष तदात्मनः ॥८॥ स वाऽअग्निष्टोमसद्भवति । यशो वै सोमस्तस्माद्यश्च सोमे लभते यश्च नोभाविवागच्छतो यश एवैतद्द्रष्टुमागच्छन्ति तद्वाऽएतद्यशो ब्राह्मणाः सम्प्रसृप्यात्मन्दधते यद्भक्षयन्ति स ह यश एव भवति य एवं विद्वान्भक्षयति ॥९॥ ते वाऽएते । सर्पन्त एवाग्निष्टोमसद्येतद्यशः संनिधाय सर्पन्ति ते पराञ्चो यशसो भवन्ति तदेष परिगृह्यैव पुनरात्मन्यशो धत्ते तेषाꣳ ह्येष एव यशस्वितमो भूत्वा प्रैति य एवं विद्वानग्निष्टोमसद्भवति ॥१०॥ देवाश्च वाऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्पृधिरऽएतस्मिन्यज्ञे प्रजापतौ पितरि संवत्सरेऽस्माकमयं भविष्यत्यस्माकमयं भविष्यतीति ॥११॥ ततो देवाः । अर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुस्तऽएतदग्निष्टोमसद्यं ददृशुस्तऽएतेनाग्निष्टोमसद्येन सर्वं यज्ञꣳ समवृञ्जतान्तरायन्नसुरान्यज्ञात्तथोऽएवैष एतेनाग्निष्टोमसद्येन सर्वं यज्ञꣳ संवृङ्क्तेऽन्तरेति सपत्नान्यज्ञात्तस्माद्वाऽअग्निष्टोमसद्भवति ॥१२॥ तं गृहीत्वोत्तरे हविर्धाने सादयति प्राणा वै ग्रहा नेत्प्राणान्मोहयानीत्युपकीर्णा वाऽइतरान्ग्रहान्सादयत्यथैतं व्युह्य न तृणं चनान्तर्धाय ॥१३॥ यद्वाऽअस्योर्ध्वं नाभेः । तदस्यैतऽआत्मन उपरीव वै तद्यदूर्ध्वं नाभेरुपरीवैतद्यदुप-

कीर्णा तस्मादुपकीर्णो सादयत्यथैतं व्युह्य न तृणं चनान्तर्धाय ॥१४॥ यद्वाऽअस्या-
वाचीनं नाभेः । तदस्यैष आत्मनोऽध-इव वै तद्यदवाचीनं नाभेरध-इवैतद्य
द्युह्य न तृणं चनान्तर्धाय तस्मादेतं व्युह्य न तृणं चनान्तर्धाय सादयति ॥१५॥
एष वै प्रजापतिः । य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतम्वेवाप्ये-
तर्ह्यनु प्रजायन्ते स यानुपकीर्णो सादयति तस्माद्यास्ताननु प्रजाः प्रजायन्ते ता अ-
न्येनात्मनोऽस्यां प्रतितिष्ठन्ति या वै शफैः प्रतितिष्ठन्ति ता अन्येनात्मनोऽस्यां
प्रतितिष्ठन्त्यथ यदेतं व्युह्य न तृणं चनान्तर्धाय सादयति तस्माद्या एतमनु प्रजाः
प्रजायन्ते ता आत्मनैवास्यां प्रतितिष्ठन्ति मनुष्याश्च श्वापदाश्च ॥१६॥ तद्वाऽएतत्
। अस्या एवान्यदुत्तरं करोति यदुपकिरति स यानुपकीर्णो सादयति तस्माद्यास्ता-
ननु प्रजाः प्रजायन्ते ता अन्येनैवात्मनोऽस्यां प्रतितिष्ठन्ति शफैः ॥१७॥ तद्वाऽए-
तत् । आक्रवनीये जुह्वति पुरोडाशं धानाः करम्भं दध्यामिक्षामिति तद्यथा मुख
ऽआसिञ्चेदेवं तद्यैष एकरूप उपशेतऽआप इवैव तस्माद्यदनेन मुखेन नानारू-
पमशनमश्नात्यथैतेन प्राणेनैकरूपमेव प्रस्रावयतेऽप इवैवाथ यस्माद्ध्रुवो नाम
॥१८॥ देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य आसङ्गाद्बिभयां चक्रुस्तान्द-
क्षिणतोऽसुररक्षसान्यासेदुस्तेषामेतान्दक्षिणान्यहानुदजयुरथैतद्दक्षिणाꣳ हविर्धान-
मुदजयुरथैतमेव न शेकुरुद्धन्तुं तदुत्तरमेव हविर्धानं दक्षिणाꣳ हविर्धानमदꣳहन्त-
यदेतं न शेकुरुद्धन्तुं तस्माद्ध्रुवो नाम ॥१९॥ तं वै गोपायन्ति । शिरो वाऽएष
एतस्यै गायत्र्यै यज्ञो वै गायत्री द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राणि तच्चतुर्विꣳश-
तिश्चतुर्विꣳशत्यक्षरा वै गायत्री तस्याऽएष शिरः श्रीर्वै शिरः श्रीर्हि वै शिरस्त-
स्माद्योऽर्धस्य श्रेष्ठो भवत्यसावमुष्यार्धस्य शिर इत्याहुः श्रेष्ठो ह व्यथेत यदेष
व्यथेत यजमानो वै ध्रुवो व्यथेत यजमानो व्यथाताऽइति तस्माद्वै गोपायन्ति ॥२०॥
वत्सो वाऽएष । एतस्यै गायत्र्यै यज्ञो वै गायत्री द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्रा-

णि तच्चतुर्विंꣳशतिश्चतुर्विंꣳशत्यक्षरा वै गायत्री तस्या एष वत्सस्तं यद्गोपायन्ति गोपायन्ति वाऽइमान्वत्सान्दोहाय यदिदं पयो दुह्रऽएवमिमं गायत्री यजमानाय सर्वान्कामान्दोहाताऽइति तस्माद्वै गोपायन्ति ॥ २१ ॥ अथ यदध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता च । निश्च क्रामतः प्र च पद्येते यथा वत्सं सोपाचरेदेवमेतं ग्रहमुपाचरतस्तमवनयति गायत्रीमेवैतत्प्रस्नावयति प्रत्तेयं गायत्री यजमानाय सर्वान्कामान्दोहाताऽइति तस्माद्वाऽअवनयति ॥ २२ ॥ सोऽवनयति । ध्रुवं ध्रुवेण मनसा वाचा सोममवनयामीति गृह्णामीति वाथा न इन्द्र इद्विशोऽसपत्नाः समनसस्करदिति यथा न इन्द्र इमाः प्रजा विशः श्रियै यशसेऽन्नाद्यायासपत्नाः समनसः कुर्यादित्येवैतदाह ॥ २३ ॥ अथातो गृह्णात्येव । मूर्धानं दिवोऽअरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृतऽआ जातमग्निम् । कविꣳ सम्राजमतिथिं जनानामासन्ना पात्रं जनयन्त देवाः । उपयामगृहीतोऽसि ध्रुवोऽसि ध्रुवक्षितिर्ध्रुवाणां ध्रुवतमोऽच्युतानामच्युतक्षित्तम एष ते योनिर्वैश्वानराय त्वेति सादयति व्युह्य न तृणं चनान्तर्धाय वैश्वानराय ह्येनं गृह्णाति ॥ २४ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ [२.४.] ॥ ॥

ग्रहान्गृहीत्वा । उपनिष्क्रम्य विप्रुषाꣳ होमं जुहोति तद्यद्विप्रुषाꣳ होमं जुहोति या एवास्यात्र विप्रुष स्कन्दन्ति ता एवैतदाहवनीये स्वगाकरोत्याहवनीयो ह्याहुतीनां प्रतिष्ठा तस्माद्विप्रुषाꣳ होमं जुहोति ॥ १ ॥ स जुहोति । यस्ते द्रप्स स्कन्दति यस्तेऽअꣳशुरिति यो वै स्तोक स्कन्दति स द्रप्सस्तत्तमाह यस्तेऽअꣳशुरिति तदꣳशुमाह ग्रावच्युतो धिषणयोरुपस्थादिति ग्राव्णा हि च्युतोऽधिषवणाभ्याꣳ स्कन्दत्यध्वर्योर्वा परि वा यः पवित्रादित्यध्वर्योर्वा हि पाणिभ्याꣳ स्कन्दति पवित्राद्वा तं ते जुहोमि मनसा वषट्कृतꣳ स्वाहेति तद्यथा वषट्कृतꣳ हुतमेवमस्यैतद्भवति ॥ २ ॥ अथ स्तीर्णाये वेदेः । द्वे तृणेऽअध्वर्युरादत्ते तावध्वर्यू प्रथमौ प्रतिपद्येते प्राणोदानौ यज्ञस्याथ प्रस्तोता वागेव यज्ञस्याथोद्गातात्मैव प्रजा-

पतिर्यज्ञस्याथ प्रतिहर्त्ता भिषग्वा व्यानो वा ॥ ३ ॥ तान्वाऽएतान् । पञ्चऽर्त्विजो यजमानोऽन्वारभतऽएतावान्वै सर्वो यज्ञो यावन्त एते पञ्चऽर्त्विजो भवन्ति पाङ्क्तो वै यज्ञस्तद्यज्ञमेवैतद्यजमानोऽन्वारभते ॥ ४ ॥ अथान्यतरत्तृणम् । चात्वालमभिप्रास्यति देवानामुत्क्रमणमसीति यत्र वै देवा यज्ञेन स्वर्गं लोकꣳ समाश्नुवत त ऽएतस्माच्चात्वालादूर्ध्वाः स्वर्गं लोकमुपोदक्रामंस्तद्यजमानमेवैतत्स्वर्ग्यं पन्थानमनुसंख्यापयति ॥ ५ ॥ अथान्यतरत्तृणम् । पुरस्ताद्दुद्गातॄणामुपास्यति तूष्णीमेव स्तोमो वाऽएष प्रजापतिर्यदुद्गातारः स इदꣳ सर्वं युनऽइदꣳ सर्वꣳ सम्भवति तस्माऽएवैतत्तृणमपिदधाति तथो हाध्वर्युं न युते नेनꣳ सम्भवत्यथ यदा जपन्ति जपन्त्यथोद्गातारः ॥ ६ ॥ अथ स्तोत्रमुपाकरोति । सोमः पवतऽइति स वै परागेव स्तोत्रमुपाकरोति पराञ्च स्तुवते देवान्वाऽएतानि स्तोत्राण्यभ्युपावृत्तानि यत्पवमानाः पराञ्चो ह्येतैर्देवाः स्वर्गं लोकꣳ समाश्नुवत तस्मात्परागेव स्तोत्रमुपाकरोति पराञ्च स्तुवते ॥ ७ ॥ उपावर्तध्वमिति वाऽअन्यानि स्तोत्राणि । अभ्यावर्तं धुर्यं स्तुवतऽइमा वै प्रजा एतानि स्तोत्राण्यभ्युपावृत्तास्तस्मादिमाः प्रजाः पुनरभ्यावर्तं प्रजायन्ते ॥ ८ ॥ अथ यदत्र बहिष्पवमानेन स्तुवते । अत्र ह वाऽअसावग्रऽआदित्य आस तमृतवः परिगृह्यैवात ऊर्ध्वाः स्वर्गं लोकमुपोदक्रामन्त्स एष ऋतुषु प्रतिष्ठितस्तपति तथो एवैतदृत्विजो यजमानं परिगृह्यैवात ऊर्ध्वाः स्वर्गं लोकमुपोत्क्रामन्ति तस्मादत्र बहिष्पवमानेन स्तुवते ॥ ९ ॥ नौर्ह वाऽएषा स्वर्ग्या । यद्बहिष्पवमानं तस्या ऋत्विज एव स्फ्याश्चारित्राश्च स्वर्गस्य लोकस्य सम्पारणास्तस्या एक एव मज्जयिता य एव निन्द्यः स यथा पूर्णामभ्यारुह्य मज्जयेदेवꣳ हैनाꣳ स मज्जयति तद्वै सर्व एव यज्ञो नौः स्वर्ग्या तस्मादु सर्वस्मादेव यज्ञान्निन्द्यं परिबिभृयाच्छ्रीयेत ॥ १० ॥ अथ स्तुतऽएतां वाचं वदति । अग्नीदग्नीन्विहर बर्हि स्तृणीहि पुरोडाशाँ२॥ऽअलंकुरु पशुनेह्योति विहरत्यग्नीदग्नीन्त्समिन्द्ध

ऽएवैनानेतस्तृणाति बर्हि स्तीर्णे बर्हिषि समिद्धे देवेभ्यो जुहवानीति पुरोडा-
शौ२ऽअलंकुर्वीति पुरोडाशैर्हि प्रचरिष्यन्भवति पशुनेह्नीति पशु७ ह्युपाकरि-
ष्यन्भवति ॥ ११ ॥ अथ पुनः प्रपद्य । आश्विनं ग्रहं गृह्णात्याश्विनं ग्रहं गृहीत्वोप-
निष्क्रम्य यूपं परिव्ययति परिवीय यूपं पशुमुपाकरोति रसमेवास्मिन्नेतद्दधाति
॥ १२ ॥ स प्रातःसवनऽआलब्धः । आ तृतीयसवनाच्छ्रप्यमाण उपशेते सर्वस्मिन्ने-
वैतद्यज्ञे रसं दधाति सर्वं यज्ञ७ रसेन प्रसजति ॥ १३ ॥ तस्मादाग्नेयमग्निष्टोमऽआ-
लभेत । तद्धि सलोम यदाग्नेयमग्निष्टोमऽआलभेत यद्युक्थ्यः स्यादैन्द्राग्नं द्वितीय-
मालभेतैन्द्राग्नानि ह्युक्थ्यानि यदि षोडशी स्यादैन्द्रं तृतीयमालभेतेन्द्रो हि षो-
डशी यद्यतिरात्रः स्यात्सारस्वतं चतुर्थमालभेत वाग्वै सरस्वती योषा वै वाग्यो-
षा रात्रिस्तद्यथायथं यज्ञक्रतून्व्यावर्तयति ॥ १४ ॥ अथ सवनीयैः पुरोडाशैः प्रचर-
न्ति । देवो वै सोमो दिवि हि सोमो वृत्रो वै सोम आसीत्तस्यैतच्छरीरं यद्गिरयो
यदश्मानस्तदेषोशाना नामौषधिर्जायतऽइति ह स्माह श्वेतकेतुरौद्दालकिस्तामे-
तदाहृत्याभिषुण्वन्तीति ॥ १५ ॥ स यत्पशुमालभते । रसमेवास्मिन्नेतद्दधात्यथ य-
त्सवनीयैः पुरोडाशैः प्रचरति मेधमेवास्मिन्नेतद्दधाति तथो हास्यैष सोम एव
भवति ॥ १६ ॥ सर्वऽऐन्द्रा भवन्ति । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तस्मात्सर्वऽऐन्द्रा
भवन्ति ॥ १७ ॥ अथ यत्पुरोडाशः धानाः करम्भा दध्यामिक्षेति भवति या यज्ञस्य
देवतास्ताः सुप्रीता असन्निति ॥ १८ ॥ इदं वाऽअपूपमशित्वा कामयते । धानाः
खादेयं करम्भमश्नीयां दध्यश्नीयामामिक्षामश्नीयामिति ते सर्वे कामा या यज्ञस्य दे-
वतास्ताः सुप्रीता असन्नित्यथ यदेषा प्रातःसवनऽएव मैत्रावरुणी पयस्यावक्लृप्ता
भवति नेतरयोः सवनयोः ॥ १९ ॥ गायत्री वै प्रातःसवनं वहति । त्रिष्टुम्माध्य-
न्दिन७ सवनं जगती तृतीयसवनं तद्वाऽअनेकाकिन्येव त्रिष्टुम्माध्यन्दिन७ सवनं
वहति गायत्र्या च बृहत्या चानेकाकिनी जगती तृतीयसवनं गायत्र्योष्णिहक-

कुम्भ्याऽनुष्टुभा ॥२०॥ गायत्र्येवैकाकिनी प्रातःसवनं वहति । सैताभ्यां पङ्क्तिभ्याᳯ स्तोत्रपङ्क्त्या च हविष्पङ्क्त्या च चत्वार्याज्यानि बहिष्पवमानं पञ्चमं पञ्चपदा पङ्क्तिः सैतया स्तोत्रपङ्क्त्यानेकाकिनी गायत्री प्रातःसवनं वहति ॥२१॥ इन्द्रस्य पुरोडाशः । हर्योर्धानाः पूषाः करम्भः सरस्वत्यै दधि मित्रावरुणयोः पयस्या पञ्चपदा पङ्क्तिः सैतया हविष्पङ्क्त्यानेकाकिनी गायत्री प्रातःसवनं वहत्येतस्या एव पङ्क्तेः सम्पदः कामाय प्रातःसवनऽएवैषा मैत्रावरुणी पयस्यावक्लृप्ता भवति नेतरयोः सवनयोः ॥२२॥ ब्राह्मणम् ॥४ [२.५.] ॥ द्वितीयोऽध्यायः [२६] ॥ ॥

भक्षयित्वा समुपहूताः स्म इत्युक्त्वोत्तिष्ठति । पुरोडाशवृगलमादाय तद्यत्रैतदुपसन्नोऽछावाकोऽन्वाह तदस्मै पुरोडाशवृगलं पाणावादधदाहाछावाक वदस्व यत्ते वाद्यमित्यह्वोयित वाऽअछावाकः ॥१॥ तमिन्द्राग्नीऽअनुसमतनुताम् । प्रजानां प्रजात्यै तस्मादैन्द्राग्नोऽछावाकः स एतेन च हविषा यदस्माऽएतत्पुरोडाशवृगलं पाणावादधात्येतेन चार्षेयेण यदेतदन्वाह तेनानुसमश्नुते ॥२॥ स वै सन्नेऽछावाके । ऋतुग्रहैश्चरति तद्यत्सन्नेऽछावाकऽऋतुग्रहैश्चरति मिथुनं वा अछावाक ऐन्द्राग्नो ह्यछावाको द्वौ हीन्द्राग्नी द्वन्द्वᳯ हि मिथुनं प्रजननᳯ स एतस्मान्मिथुनात्प्रजननादृतून्त्संवत्सरं प्रजनयति ॥३॥ यद्वेव सन्नेऽछावाके । ऋतुग्रहैश्चरति सर्वं वाऽऋतवः संवत्सरः सर्वमेवैतत्प्रजनयति तस्मात्सन्नेऽछावाकऽऋतुग्रहैश्चरति ॥४॥ तान्वै द्वादश गृह्णीयात् । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य तस्माद्द्वादश गृह्णीयाद्योऽअपि त्रयोदश गृह्णीयादस्ति त्रयोदशो मास इति द्वादश त्वेव गृह्णीयादेषैव सम्पत् ॥५॥ द्रोणकलशाद्गृह्णाति । प्रजापतिर्वै द्रोणकलशः स एतस्मात्प्रजापतेर्ऋतून्त्संवत्सरं प्रजनयति ॥६॥ उभयतोमुखाभ्यां पात्राभ्यां गृह्णाति । कुतस्तयोरन्ता यऽउभयतोमुखे तस्मादयमनन्तः संवत्सरः परिप्लवते तं गृहीत्वा न सादयति तस्मादयमसन्नः संवत्सरः ॥७॥ नानुवाक्यामन्वाह । ह्वयति वा

ऽअनुवाक्यया गतो ह्येवायमृतुर्यदि दिवा यदि नक्तं नानुवषट्करोति नेदृतूनप्रवृणजाऽइति सक्वेव प्रथमौ ग्रहौ गृह्णीतः सकृत्तमाविदमेवैतत्सर्वं संवत्सरेण परिगृह्णीतस्तदिदं सर्वं संवत्सरेण परिगृहीतम् ॥ ८ ॥ निरेवान्यतरः क्रामति । प्रान्यतरः पद्यते तस्मादिमेऽन्वञ्चो मासा यन्त्यथ यदुभौ वा सह निष्क्रामेतामुभौ वा सह प्रपद्येयातां पृथगु हैवेमे मासा ईयुस्तस्मान्निरेवान्यतरः क्रामति प्रान्यतरः पद्यते ॥ ९ ॥ तौ वाऽऋतुनेति षट् प्रचरतः । तद्देवा अहरसृजन्तर्तुभिरिति चतुस्तद्रात्रिमसृजन्त स यदेतावदेवाभविष्यद्रात्रिर्हैवाभविष्यन्न व्यवत्स्यत् ॥ १० ॥ तौ वाऽऋतुनेत्युपरिष्टाद्विश्चरतः । तद्देवाः परस्तादहरदधुस्तस्मादिदमग्रेऽहरथ रात्रिरथ श्वोऽहर्भविता ॥ ११ ॥ ऋतुनेति वै देवाः । मनुष्यानसृजन्तर्तुभिरिति पशूंस्स यत्तन्मध्ये येन पशूनसृजन्त तस्मादिमे पशव उभयतः परिगृहीता वशमुपेता मनुष्याणाम् ॥ १२ ॥ तौ वाऽऋतुनेति षट् प्रचर्य । इतरथा पात्रे विपर्यस्येतेऽऋतुभिरिति चतुश्चरित्वेतरथा पात्रे विपर्यस्येतेऽअन्यतरत एव तद्देवा अहरसृजन्तान्यतरतो रात्रिमन्यतरत एव तद्देवा मनुष्यानसृजन्तान्यतरतः पशून् ॥ १३ ॥ अथातो गृह्णात्येव । उपयामगृहीतोऽसि मधवे त्वेत्येवाध्वर्युर्गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि माधवाय त्वेति प्रतिप्रस्थातैतावेव वासन्तिकौ स यद्वसन्तऽओषधयो जायन्ते वनस्पतयः पच्यन्ते तेनो हैतौ मधुश्च माधवश्च ॥ १४ ॥ उपयामगृहीतोऽसि । शुक्राय त्वेत्येवाध्वर्युर्गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि शुचये त्वेति प्रतिप्रस्थातैतावेव ग्रैष्मौ स यदेतयोर्बलिष्ठं तपति तेनो हैतौ शुक्रश्च शुचिश्च ॥ १५ ॥ उपयामगृहीतोऽसि नभसे त्वेत्येवाध्वर्युर्गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि नभस्याय त्वेति प्रतिप्रस्थातैतावेव वार्षिकावमुतो वै दिवो वर्षति तेनो हैतौ नभश्च नभस्यश्च ॥ १६ ॥ उपयामगृहीतोऽसि । इषे त्वेत्येवाध्वर्युर्गृह्णात्युपयामगृहीतोऽस्यूर्जे त्वेति प्रतिप्रस्थातैतावेव शारदौ स यदूर्ग्रूर्यस ओषधयः पच्यन्ते तेनो हैतावि॰षश्चोर्जश्च ॥ १७ ॥

उपयामगृहीतोऽसि सहसे त्वेत्येवाध्वर्युर्गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि सहस्याय त्वेति प्रतिप्रस्थातैतावेव हैमन्तिकौ स यद्धेमन्त इमाः प्रजाः सहसेव स्वं वशमुपनयते तेनो हैतौ सहश्च सहस्यश्च ॥१८॥ उपयामगृहीतोऽसि तपसे त्वेत्येवाध्वर्युर्गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि तपस्याय त्वेति प्रतिप्रस्थातैतावेव शैशिरौ स यदेतयोर्बलिष्ठं श्यायति तेनो हैतौ तपश्च तपस्यश्च ॥१९॥ उपयामगृहीतोऽसि । अꣳहसस्पतये त्वेति त्रयोदशं ग्रहं गृह्णाति यदि त्रयोदशं गृह्णीयादथ प्रतिप्रस्थाताध्वर्योः पात्रे सꣳस्रवमवनयत्यध्वर्युर्वा प्रतिप्रस्थातुः पात्रे सꣳस्रवमवनयत्याहरति भक्षम् ॥२०॥ अथ प्रतिप्रस्थाताभक्षितेन पात्रेण । ऐन्द्राग्नं ग्रहं गृह्णाति तद्यदभक्षितेन पात्रेणैन्द्राग्नं ग्रहं गृह्णाति न वाऽऋतुग्रहाणामनुवषट्कुर्वन्त्येतेभ्यो वाऽऐन्द्राग्नं ग्रहं ग्रहीष्यन्भवति तदस्यैन्द्राग्नेनैवानुवषट्कृता भवन्ति ॥२१॥ यद्वेवैन्द्राग्नं ग्रहं गृह्णाति । सर्वं वाऽइदं प्राजीजनद्य ऋतुग्रहानग्रहीत्स इदꣳ सर्वं प्रजनय्येदमेवैतत्सर्वं प्राणोदानयोः प्रतिष्ठापयति तदिदꣳ सर्वं प्राणोदानयोः प्रतिष्ठितमिन्द्राग्नी हि प्राणोदानाविमे हि द्यावापृथिवी प्राणोदानावनयोर्हीदꣳ सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥२२॥ यद्वेवैन्द्राग्नं ग्रहं गृह्णाति । सर्वं वाऽइदं प्राजीजनद्य ऋतुग्रहानग्रहीत्स इदꣳ सर्वं प्रजनय्यास्मिन्नेवैतत्सर्वस्मिन्प्राणोदानौ दधाति ताविमावस्मिन्त्सर्वस्मिन्प्राणोदानौ हितौ ॥२३॥ अथातो गृह्णात्येव । इन्द्राग्नीऽआगतꣳ सुतं गीर्भिर्नभो वरेण्यम् । अस्य पातं धियेषिता । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राग्निभ्यां त्वैष ते योनिरिन्द्राग्निभ्यां त्वेति सादयतीन्द्राग्निभ्याꣳ ह्येनं गृह्णाति ॥२४॥ अथ वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति । सर्वं वाऽइदं प्राजीजनद्य ऋतुग्रहानग्रहीत्स यद्धैतावदेवाभविष्यद्यावत्या हैवाग्रे प्रजाः सृष्टास्तावत्यो हैवाभविष्यन्न प्राजनिष्यन्त ॥२५॥ अथ यद्वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति । इममेवैतत्सर्वमिमाः प्रजा यथायथं व्यवसृजति तस्मादिमाः प्रजाः पुनरभ्यावर्तं प्रजायन्ते शुक्रपात्रेण गृह्णात्येष वै शुक्रो य एष तपति तस्य

ये रश्मयस्ते विश्वे देवास्तस्माच्छुक्रपात्रेण गृह्णाति ॥२६॥ अथातो गृह्णात्येव । ओमासश्चर्षणीधृतो विश्वे देवास आगत । दाश्वाꣳसो दाशुषः सुतम् । उपयामगृहीतोऽसि विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति सादयति विश्वेभ्यो ह्येनं देवेभ्यो गृह्णाति ॥२७॥ ब्राह्मणम् ॥५ [३.१.] ॥॥

गृणाति ह वाऽएतद्धोता यच्छꣳसति । तस्माऽएतद्गृणते प्रत्येवाध्वर्युरागृणाति तस्मात्प्रतिगरो नाम ॥१॥ तं वै प्राञ्चमासीनमाह्वयते । सर्वे वाऽअन्यऽउद्गातुः प्राञ्च आर्त्विज्यं कुर्वन्ति तथो हास्यैतत्प्रागेवार्त्विज्यं कृतं भवति ॥२॥ प्रजापतिर्वाऽउद्गाता । योषऽर्ग्घोता स एतत्प्रजापतिरुद्गाता योषायामृचि होतरि रेतः सिञ्चति यत्स्तुते तद्धोता शस्त्रेण प्रजनयति तच्छ्यति यथायं पुरुषः शितस्तच्छ्येत्तच्छ्यति तस्माच्छस्त्रं नाम ॥३॥ तदुपपर्यावृत्य प्रतिगृणाति । इदमेवैतद्रेतः सिक्तमुपनिमदत्यथ यत्पराङ् तिष्ठन्प्रतिगृणीयात्पराग् हैवैतद्रेतः सिक्तं प्रणश्येत्तन्न प्रजायेत सम्यञ्चाऽउ चैवैतद्भूत्वैतद्रेतः सिक्तं प्रजनयतः ॥४॥ यातयामानि वै देवेभ्यश्छन्दाꣳसि । छन्दोभिर्हि देवाः स्वर्गं लोकꣳ समाश्नुवत मदो वै प्रतिगरो यो वाऽऋचि मदो यः सामन्रसो वै स तच्छन्दःस्वेवैतद्रसं दधात्ययातयामानि करोति तैरयातयामैर्यज्ञं तन्वते ॥५॥ तस्माद्यत्रार्धर्चशः शꣳसेत् । अर्धर्चेऽर्धर्चे प्रतिगृणीयाद्यद्यु पच्छः शꣳसेत्पदे-पदे प्रतिगृणीयाद्यत्र वै शꣳसन्नवानिति तदसुररक्षसानि यज्ञमन्ववचरन्ति तत्प्रतिगरेण संदधाति नाष्ट्राणाꣳ रक्षसामनन्ववचाराय यजमानस्यो चैवैतद्भ्रातृव्यलोकं छिनत्ति ॥६॥ चतुरक्षराणि ह वाऽअग्रे छन्दाꣳस्यासुः । ततो जगती सोममच्छापतत्सा त्रीण्यक्षराणि हित्वाजगाम ततस्त्रिष्टुप्सोममच्छापतत्सैकमक्षरꣳ हित्वाजगाम ततो गायत्री सोममच्छापतत्सैतानि चाक्षराणि हरन्त्यागच्छत्सोमं च ततोऽष्टाक्षरा गायत्र्यभवत्तस्मादाहुरष्टाक्षरा गायत्रीति ॥७॥ तया प्रातःसवनमतन्वत । तस्माद्गायत्रं प्रातःसवनं तयैव माध्यन्दिनꣳ सवनम-

तन्वत ताᳪं ह त्रिष्टुबुवाचोप वाहमायानि त्रिभिरक्षरैरुप मा ह्वयस्व मा मा यज्ञाद्न्तर्गा इति तथेति तामुपाह्वयत तत एकादशाक्षरा त्रिष्टुबभवत्तस्मादाहुस्त्रैष्टुभं माध्यन्दिनᳪं सवनमिति ॥ ८ ॥ तथैव तृतीयसवनमतन्वत । ताᳪं ह जगत्युवाचोप वाहमायान्येकेनाक्षरेणोप मा ह्वयस्व मा मा यज्ञाद्न्तर्गा इति तथेति तामुपाह्वयत ततो द्वादशाक्षरा जगत्यभवत्तस्मादाहुर्जागतं तृतीयसवनमिति ॥ ९ ॥ तदाहुः । गायत्राणि वै सर्वाणि सवनानि गायत्री ह्येवैतदुपसृज्यमानैदिति तस्मात्सᳪंसिद्धं प्रातःसवने प्रतिगृणीयात्सᳪंसिद्धा हि गायत्र्यागच्छत्सकृन्मद्धन्माध्यन्दिने सवनऽएकᳪं हि साक्षरᳪं हित्वागच्छत्तेनैवैनामेतत्समर्धयति कृत्स्नां करोति ॥ १० ॥ यत्र त्रिष्टुभः शस्यन्ते । त्रिमद्धत्तृतीयसवने त्रीणि हि साक्षराणि हित्वागच्छत्तैरेवैनामेतत्समर्धयति कृत्स्नां करोति ॥ ११ ॥ ॥ शतम् २५०० ॥ ॥ यत्र द्यावापृथिव्यᳪं शस्यते । इमे ह वै द्यावापृथिवीऽइमाः प्रजा उपजीवन्ति तदनयोरेवैतद्द्यावापृथिव्यो रसं दधाति ते रसवत्याऽउपजीवनीयेऽइमाः प्रजा उपजीवन्ति स वाऽओ३मित्येव प्रतिगृणीयात्तद्धि सत्यं तद्देवा विदुः ॥ १२ ॥ तद्धैके । ओथामोदैव वागिति प्रतिगृणन्ति वाक्प्रतिगर एतद्वाचमुपाप्नुम इति वदन्तस्तदु तथा न कुर्याद्यथा वै कथा च प्रतिगृणात्युपासैवास्य' वाग्भवति वाचा हि प्रतिगृणाति तस्मादो३मित्येव प्रतिगृणीयात्तद्धि सत्यं तद्देवा विदुः ॥ १३ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ६ [३. २.] ॥ ॥

इन्द्रा३ऽइन्द्रा३ऽइत्यभिषुणोति । इन्द्रमेवैतदाच्यावयति बृहद्बृहदितीन्द्रमेवैतदाच्यावयति ॥ १ ॥ स शुक्रामन्थिनौ प्रथमौ गृह्णाति । शुक्रवद्ध्येतत्सवनमथाग्रयणᳪं सर्वेषु ह्येष सवनेषु गृह्यतेऽथ मरुत्वतीयमथोक्थ्यमुक्थानि ह्यत्रापि भवन्ति ॥ २ ॥ तद्धैके । उक्थ्यं गृहीत्वाथ मरुत्वतीयं गृह्णन्ति तदु तथा न कुर्यान्मरुत्वतीयमेव गृहीत्वाथोक्थ्यं गृह्णीयात् ॥ ३ ॥ तान्वाऽएतान् । पञ्च ग्रहान्गृह्णात्येष

वै वज्रो यन्माध्यन्दिनः पवमानस्तस्मात्पञ्चदशः पञ्चसामा भवति पञ्चदशो हि वज्रः स एतैः पञ्चभिर्ग्रहैः पञ्च वाऽइमा अङ्गुलयोऽङ्गुलिभिर्वै प्रहरति ॥ ४ ॥ इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्रजहार । स वृत्रं पाप्मानꣳ हत्वा विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे दक्षिणा निनाय तस्मादप्येतर्हि यद्वैतेन माध्यन्दिनेन पवमानेन स्तुवतेऽथ विजितेऽभये ऽनाष्ट्रे दक्षिणा नीयन्ते तथोऽएवैष एतैः पञ्चभिर्ग्रहैः पाप्मने द्विषते भ्रातृव्याय वज्रं प्रहरति स वृत्रं पाप्मानꣳ हत्वा विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे दक्षिणा नयति तस्माद्वाऽएतान्पञ्च ग्रहान्गृह्णाति ॥५॥ तद्यन्मरुत्वतीयान्गृह्णाति । एतद्वाऽइन्द्रस्य निष्केवल्यꣳ सवनं यन्माध्यन्दिनꣳ सवनं तेन वृत्रमजिघाꣳसत्तेन व्यजिगीषत मरुतो हाऽइत्यश्वत्थेऽपक्रम्य तस्थुः क्षत्रं वाऽइन्द्रो विशो मरुतो विशा वै क्षत्रियो बलवान्भवति तस्मादाश्वत्थेऽऋतुपात्रे स्यातां कार्ष्मर्यमये त्वेव भवतः ॥६॥ तानिन्द्र उपमन्त्रयां चक्रे । उप मावर्तध्वं युष्माभिर्बलेन वृत्रꣳ हनानीति ते होचुः किं नस्ततः स्यादिति तेभ्य एतौ मरुत्वतीयौ ग्रहावगृह्णात् ॥७॥ ते होचुः । अपनिधायैनमोज उपावर्तामहाऽइति तऽएनमपनिधायैवौज उपाववृतुस्तद्वाऽइन्द्रो ऽस्पृणुतापनिधाय वै मौज उपावृतन्निति ॥८॥ स होवाच । सहैव मौजसोपावर्तध्वमिति तेभ्यो वै नस्तृतीयं ग्रहं गृहाणेति तेभ्य एतं तृतीयं ग्रहमगृह्णादुपयामगृहीतोऽसि मरुतां त्वौजसऽइति तऽएनꣳ सहैवौजसोपावर्तन्त तैर्व्यजयत तैर्वृत्रमहन्क्षत्रं वाऽइन्द्रो विशो मरुतो विशा वै क्षत्रियो बलवान्भवति तत्क्षत्रऽएवैतद्बलं दधाति तस्मान्मरुत्वतीयान्गृह्णाति ॥९॥ स वाऽइन्द्रायैव मरुत्वते गृह्णीयात् । नापि मरुद्भ्यः स यद्धापि मरुद्भ्यो गृह्णीयात्प्रत्युद्यामिनीꣳ ह क्षत्राय विशं कुर्यादथैतदिन्द्रमेवानु मरुत आभजति तत्क्षत्रायैवैतद्विशं कृतानुकरामनुवर्त्मानं करोति तस्मादिन्द्रायैव मरुत्वते गृह्णीयान्नापि मरुद्भ्यः ॥१०॥ अपक्रमाद्ध देवेषामेतद्विभयां चकार । यदिमे मन्नापक्रामेयुर्यन्नान्यद्भिर्येरन्निति तानेवैतदनपक्र-

मिणोऽकुरुत तस्मादिन्द्रायैव मरुत्वते गृह्णीयान्नापि मरुद्भ्यः ॥११॥ ऋतुपात्राभ्यां गृह्णाति । ऋतवो वै संवत्सरो यज्ञस्तेऽदः प्रातःसवने प्रत्यक्षमवकल्प्यन्ते यदृतुग्रहान्गृह्णात्यथैतत्परोऽक्षं माध्यन्दिने सवनेऽवकल्प्यन्ते यदृतुपात्राभ्यां मरुत्वतीयान्गृह्णाति विशो वै मरुतोऽन्नं वै विश ऋतवो वाऽइदᳪ सर्वमन्नाद्यं पचन्ति तस्मादृतुपात्राभ्यां मरुत्वतीयान्गृह्णाति ॥१२॥ अथातो गृह्णात्येव । इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमं यथा शार्यातेऽअपिबः सुतस्य । तव प्रणीती तव शूर शर्मन्नाविवासन्ति कवयः सुयज्ञाः । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा मरुत्वतऽएष ते योनिरिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥१३॥ मरुत्वन्तं वृषभम् । वावृधानमकवारिं दिव्यᳪ शासमिन्द्रम् । विश्वासाहमवसे नूतनायोग्रᳪ सहोदामिह तᳪ हुवेम । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा मरुत्वतऽएष ते योनिरिन्द्राय त्वा मरुत्वते । उपयामगृहीतोऽसि मरुतां त्वौजसऽइति तृतीयं ग्रहं गृह्णाति ॥१४॥ अथ माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति । पाप्मना वाऽएतदिन्द्रः सᳪसृष्टोऽभूद्यद्विशा मरुद्भिः स यथा विजयस्य कामाय विशा समाने पात्रेऽश्नीयादेवं तद्यदस्माऽएतं मरुद्भिः समानं ग्रहमगृह्णन् ॥१५॥ तं देवाः । सर्वस्मिन्विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे यथेषीकां मुञ्जाद्विवृहेदेवᳪ सर्वस्मात्पाप्मनो व्यवृहन्यन्माहेन्द्रं ग्रहमगृह्णंस्तथोऽएवैष एतद्यथेषीका विमुञ्जा स्यादेवᳪ सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्यते यन्माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति ॥१६॥ यद्वेव माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति । इन्द्रो वाऽएष पुरा वृत्रस्य बधादथ वृत्रᳪ हत्वा यथा महाराजो विजिग्यान एवं महेन्द्रोऽभवत्तस्मान्माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति महान्तमु चैवैनमेतत्खलु करोति वृत्रस्य बधाय तस्माद्वेव माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति शुक्रपात्रेण गृह्णात्येष वै शुक्रो य एष तपत्येष ऽउ एव महांस्तस्माच्छुक्रपात्रेण गृह्णाति ॥१७॥ अथातो गृह्णात्येव । महाँ२ऽइन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा उत द्विबर्हा अमिनः सहोभिः । अस्मद्र्यग्वावृधे वीर्यायोरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् । उपयामगृहीतोऽसि महेन्द्राय

वेष ते योनिर्महेन्द्राय त्वेति सादयति महेन्द्राय ह्येनं गृह्णाति ॥१८॥ अथोपाकृत्यैतां वाचं वदति । अभिषोतारोऽभिषुणुताग्नीदुलूखलान्युद्वादयताग्नीदाशिरं विनय सौम्यस्य वित्तादिति ते वै तृतीयसवनायैवाभिषोतारोऽभिषुण्वन्ति तृतीयसवनायोलूखलान्युद्वादयन्ति तृतीयसवनायाग्नीदाशिरं विनयति तृतीयसवनाय सौम्यं चरुꣳ श्रपयत्येते वै शुक्रवती रसवती सवने यत्प्रातःसवनं च माध्यन्दिनं च सवनमथैतन्निर्धीतशुक्रं यत्तृतीयसवनं तदेवैतस्मान्माध्यन्दिनात्सवनान्निर्मिमीते तथो हास्यैतच्छुक्रवद्रसवत्तृतीयसवनं भवति तस्मादेतामत्र वाचं वदति ॥१९॥ ब्राह्मणम् ॥ ७ [३. ३.] ॥ द्वितीयः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १३१ ॥ ॥

घ्नन्ति वाऽएतद्यज्ञम् । यदेनं तन्वते यन्न्वेव राजानमभिषुण्वन्ति तत्तं घ्नन्ति यत्पशुꣳ संज्ञपयन्ति विशासति तत्तं घ्नन्त्युलूखलमुसलाभ्यां दृषदुपलाभ्याꣳ हविर्यज्ञं घ्नन्ति ॥१॥ स एष यज्ञो हतो न ददक्षे । तं देवा दक्षिणाभिरदक्षयंस्तद्यदेनं दक्षिणाभिरदक्षयंस्तस्माद्दक्षिणा नाम तद्यदेवात्र यज्ञस्य हतस्य व्यथते तदेवास्यैतद्दक्षिणाभिर्दक्षयत्यथ समृद्ध एव यज्ञो भवति तस्माद्दक्षिणा ददाति ॥२॥ तद्वै षड्द्वादशेत्येव हविर्यज्ञे ददाति । न ह त्वेवाशतदक्षिणः सौम्योऽध्वरः स्यादेष वै प्रत्यक्षं यज्ञो यत्प्रजापतिः पुरुषो वै प्रजापतेर्नेदिष्ठꣳ सोऽयꣳ शतायुः शततेजाः शतवीर्यस्तꣳ शतेनैव दक्षयति नाशतेन तस्मान्नाशतदक्षिणः सौम्योऽध्वरः स्यान्नो हैवाशतदक्षिणेन यजमानस्यऽर्त्विक्स्यान्नेदस्याक्षिभूरसानि यमिमे हनिष्यन्त्येव न दक्षयिष्यन्तीति ॥३॥ द्वया वै देवा देवाः । अहैव देवा अथ ये ब्राह्मणाः शुश्रुवाꣳसोऽनूचानास्ते मनुष्यदेवास्तेषां द्वेधाविभक्त एव यज्ञ आहुतय एव देवानां दक्षिणा मनुष्यदेवानां ब्राह्मणानाꣳ शुश्रुवुषामनूचानानामाहुतिभिरेव देवान्प्रीणाति दक्षिणाभिर्मनुष्यदेवान्ब्राह्मणाञ्छुश्रुवुषोऽनूचानांस्तऽएनमुभये देवाः प्रीताः स्वर्गं लोकमभिवहन्ति ॥४॥ ता वाऽएताः । अविज्ञामेव द-

क्षिणा अन्यं वाऽएतऽएतस्यात्मानꣳ संस्कुर्वन्त्येतं यज्ञमयं यजुर्मयꣳ साममयमाहुतिमयꣳ सोऽस्यामुष्मिंलोकऽआत्मा भवति तद्ये माऽजीजनन्नेति तस्मादृत्विग्भ्य एव दक्षिणा दद्यान्नानृत्विग्भ्यः ॥५॥ अथ प्रतिपरेत्य गार्हपत्यम् । दाक्षिणानि जुहोति स दशाहोमीये वाससि हिरण्यं प्रबध्यावधाय जुहोति देवलोके मेऽप्यसदिति वै यजते यो यजते सोऽस्यैष यज्ञो देवलोकमेवाभिप्रैति तदनूची दक्षिणा यां ददाति सैति दक्षिणामन्वारभ्य यजमानः ॥६॥ चतस्रो वै दक्षिणाः । हिरण्यं गौर्वासोऽश्वो न वै तदवकल्पते यदश्वस्य पादमवदध्याद्यद्वा गोः पादमवदध्यात्तस्माद्दशाहोमीये वाससि हिरण्यं प्रबध्यावधाय जुहोति ॥७॥ सौरीभ्यामृग्भ्यां जुहोति । तमसा वाऽअसौ लोकोऽन्तर्हितः स एतेन ज्योतिषा तमोऽपहत्य स्वर्गं लोकमुपसंक्रामति तस्मात्सौरीभ्यामृग्भ्यां जुहोति ॥८॥ स जुहोति । उदु त्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यꣳ स्वाहेत्येतया गायत्र्या गायत्री वाऽइयं पृथिवी सेयं प्रतिष्ठा तदस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥९॥ अथ द्वितीयां जुहोति । चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः । आप्रा द्यावापृथिवीऽअन्तरिक्षꣳ सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च स्वाहेत्येतया त्रिष्टुभा लोकमेवैतयोपप्रैति ॥१०॥ अथाग्नीध्रे । द्वे वैकां वा जुहोति तद्यदग्नावाग्नीध्रे द्वे वैकां वा जुहोत्यग्निर्वै पशूनामीष्टे तऽएनमभितः परिणिविशन्ते तमेतयाहुत्या प्रीणाति सोऽस्मै प्रीतोऽनुमन्यते तेनानुमतां ददाति ॥१२॥ स जुहोति । अग्ने नय सुपथा रायेऽअस्मान्विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमऽउक्तिं विधेम स्वाहेत्यथ यद्यश्वं युक्तं वायुक्तं वा दास्यन्त्स्यादथ द्वितीयां जुहुयाद्यद्यु न नाद्रियेत ॥१२॥ स जुहोति । अयं नोऽअग्निर्वरिवस्कृणोत्वयं मृधः पुर एतु प्रभिन्दन् । अयं वाजाञ्जयतु वाजसातावयꣳ शत्रूञ्जयतु जर्हृषाणः स्वाहेति वाजिना ह्यश्वः ॥१३॥ अथ हिरण्यमादाय शालामभ्येति । दक्षि-

ग्नेन वेदिं दक्षिणा उपतिष्ठन्ते सोऽग्रेण शालां तिष्ठन्नभिमन्त्रयते रूपेण वो रूपमभ्यागामिति न ह वाऽअग्रे पशवो दानाय चक्षमिरे तेऽपनिधाय स्वानि रूपाणि शरीरैः प्रत्युपातिष्ठन्त तानेतद्देवाः स्वैरेव रूपैर्यज्ञस्यार्धादुपायंस्ते स्वानि रूपाणि जानाना अभ्यवायंस्ते रातमनसोऽलं दानायाभवंस्तथोऽएवैनानेष एतत्स्वैरेव रूपैर्यज्ञस्यार्धादुपैति ते स्वानि रूपाणि जानाना अभ्यवायन्ति ते रातमनसोऽलं दानाय भवन्ति ॥१४॥ तुथो वो विश्ववेदा विभजत्विति । ब्रह्म वै तुथस्तदेना ब्रह्मणा विभजति ब्रह्म वै दक्षिणीयं चादक्षिणीयं च वेद तथो हास्यैता दक्षिणीयायैव दत्ता भवन्ति नादक्षिणीयाय ॥१५॥ ऋतस्य पथा प्रेतेति । यो वै देवानां पथैति स ऋतस्य पथैति चन्द्रदक्षिणा इति तदेतेन ज्योतिषा यन्ति ॥१६॥ अथ सदोऽभ्येति । वि स्वः पश्य व्यन्तरिक्षमिति वि त्वया दक्षिणया लोकं ख्येषमित्येवैतदाह ॥१७॥ अथ सदः प्रेक्षते । यतस्व सदस्यैरिति मा त्वा सदस्या अतिरिक्षन्तेत्येवैतदाह ॥१८॥ अथ हिरण्यमादायाग्नीध्रमभ्येति । ब्राह्मणमद्य विदेयं पितृमन्तं पैतृमत्यमिति यो वै ज्ञातो ज्ञातकुलीनः स पितृमान्पैतृमत्यो यो वै ज्ञातायापि कतिपयीर्दक्षिणा ददाति ताभिर्महज्जयत्यृषिमार्षेयमिति यो वै ज्ञातोऽनूचानः स ऋषिरार्षेयः सुधातुदक्षिणमिति स हि सुधातुदक्षिणः ॥१९॥ अथैवमुपसद्य । अग्नीधि हिरण्यं ददात्यस्मद्राता देवत्रा गच्छतेति यां वै रातमना अविचिकित्सन्दक्षिणां ददाति तया महज्जयति देवत्रा गच्छतेति देवलोके मेऽप्यसदिति वै यजते यो यजते तद्देवलोकऽएवैनमेतदपित्विनं करोति प्रदातारमाविशतेति मामाविशतेत्येवैतदाह तथो हास्मादेताः पराच्यो न प्रणश्यन्ति तद्यदग्नीधे प्रथमाय दक्षिणां ददात्यतो हि विश्वे देवा अमृतत्वमपाजयंस्तस्मादग्नीधे प्रथमाय दक्षिणां ददाति ॥२०॥ अथैवमेवोपसद्य । आत्रेयाय हिरण्यं ददाति यत्र वाऽअदः प्रातरनुवाकमन्वाहुस्तद्ध स्मैतत्पुरा शश्वत्यत्रिर्वाऽऋषीणाꣳ होतास-

थैतत्सदोऽसुरतमसमभिपुप्रुवे तंऽग्रत्रयोऽत्रिमब्रुवन्नेहि प्रत्यङिदं तमोऽपजहीति स एतत्तमोऽपाहन्नयं वै ज्योतिर्य इदं तमोऽपावधीदिति तस्माऽएतज्ज्योतिर्हि-रण्यं दक्षिणामनयञ्ज्योतिर्हि हिरण्यं तद्वै स तत्तेजसा वीर्येणाऽर्षिस्तमोऽपजघा-नाथैष एतेनैवैतज्ज्योतिषा तमोऽपहन्ति तस्मादात्रेयाय हिरण्यं ददाति ॥२१॥ अथ ब्रह्मणे । ब्रह्मा हि यज्ञं दक्षिणतोऽभिगोपायत्यथोद्गात्रेऽथ होत्रेऽथाध्वर्यु-भ्याᳫं हविर्धानऽआसीनाभ्यामथ पुनरेत्य प्रस्तोत्रेऽथ मैत्रावरुणायाथ ब्राह्मणा-च्छᳫसिनेऽथ पोत्रेऽथ नेष्ट्रेऽथाच्छावाकायाथाग्नीध्रेऽथ ग्रावस्तुतेऽथ सुब्रह्मण्यायै प्रतिहर्त्रऽउत्तमाय ददाति प्रतिहर्ता वाऽएष सोऽस्माऽएतद्धरतः प्रतिहरति त-थो हास्मादेताः पराच्यो न प्रणश्यन्ति ॥२२॥ अथाहेन्द्राय मरुत्वतेऽनुब्रूहीति । यत्र वै प्रजापतिरग्रे ददौ तद्धेन्द्र ईर्क्षां चक्रे सर्वं वाऽअयमिदं दास्यति नास्मभ्यं किं चन परिशेक्ष्यतीति स एतं वज्रमुदयच्छदिन्द्राय मरुत्वतेऽनुब्रूहीत्यदानाय ततो नाददात्स एषोऽप्येतर्हि तथैव वज्र उद्यम्यतऽइन्द्राय मरुत्वतेऽनुब्रूहीत्यदानाय ततो न ददाति ॥२३॥ चतस्रो वै दक्षिणाः । हिरण्यमायुरेवैतेनात्मनस्त्रायत ऽआयुर्हि हिरण्यं तदग्रयऽआग्नीध्रं कुर्वतेऽददात्तस्मादप्येतर्ह्याग्नीध्रे हिरण्यं दीयते ॥२४॥ अथ गौः । प्राणमेवैतयात्मनस्त्रायते प्राणो हि गौरन्नᳫं हि गौरन्नᳫं हि प्राणस्ताᳫं रुद्राय होत्रेऽददात् ॥२५॥ अथ वासः । त्वचमेवैतेनात्मनस्त्रायते त्व-ग्घि वासस्तद्बृहस्पतयऽउद्गायतेऽददात् ॥२६॥ अथाश्वः । वज्रो वाऽअश्वो वज्रमे-वैतत्पुरोगां कुरुते यमलोके मेऽप्यसदिति वै यजते यो यजते तद्यमलोकऽएवै-नमेतदपिविनं करोति तं यमाय ब्रह्मणेऽददात् ॥२७॥ स हिरण्यं प्रत्येति । अ-ग्नये त्वा मह्यं वरुणो ददात्वित्यग्नये ह्येतद्वरुणोऽददात्सोऽमृतत्वमशीयायुर्दात्रऽए-धि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्रऽइति ॥२८॥ अथ गां प्रत्येति । रुद्राय त्वा मह्यं वरु-णो ददात्विति रुद्राय ह्येतां वरुणोऽददात्सोऽमृतत्वमशीय प्राणो दात्रऽएधि वयो

मह्यं प्रतिग्रहीत्रऽइति ॥२९॥ अथ वासः प्रत्येति । बृहस्पतये त्वा मह्यं वरुणो ददात्विति बृहस्पतये ह्येतद्वरुणोऽददात्सोऽमृतत्वमशीय त्वग्दात्रऽएधि मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्रऽइति ॥३०॥ अथाश्वं प्रत्येति । यमाय त्वा मह्यं वरुणो ददात्विति यमाय ह्येतं वरुणोऽददात्सोऽमृतत्वमशीय हयो दात्रऽएधि वयो मह्यं प्रतिग्रहीत्रऽइति ॥३१॥ अथ यदन्यद्ददाति । कामेनैव तद्ददातीदं मेऽप्यमुत्रासदिति तत्प्रत्येति कोऽदात्कस्माऽअदात्कामोऽदात्कामायादात् । कामो दाता कामः प्रतिग्रहीता कामैतत्तऽइति तद्देवतायाऽअतिदिशति ॥३२॥ तदाहुः । न देवतायाऽअतिदिशेदिदं वै यां देवताꣳ समिन्द्धे सा दीप्यमाना श्वः-श्वः श्रेयसी भवतीदं वै यस्मिन्नग्नावभ्यादधति स दीप्यमान एव श्वः-श्वः श्रेयान्भवति श्वः-श्वो ह वै श्रेयान्भवति य एवं विद्वान्प्रतिगृह्णाति तद्यथा समिद्धे जुहुयादेवमेतां जुहोति यामधीयते ददाति तस्मादधीयन्नातिदिशेत् ॥३३॥ ब्राह्मणम् ॥ १ [३. ४.] ॥ ॥

त्रया वै देवाः । वसवो रुद्रा आदित्यास्तेषां विभक्तानि सवनानि वसूनामेव प्रातःसवनꣳ रुद्राणां माध्यन्दिनꣳ सवनमादित्यानां तृतीयसवनं तद्वाऽअमिश्रमेव वसूनां प्रातःसवनममिश्रꣳ रुद्राणां माध्यन्दिनꣳ सवनं मिश्रमादित्यानां तृतीयसवनम् ॥१॥ ते हादित्या ऊचुः । यथेदममिश्रं वसूनां प्रातःसवनममिश्रꣳ रुद्राणां माध्यन्दिनꣳ सवनमेवं न इमं पुरा मिश्राद्ग्रहं जुहुयेति तथेति देवा अब्रुवंस्ते सꣳस्थितऽएव माध्यन्दिने सवने पुरा तृतीयसवनादेतमजुहवुः स एषोऽप्येतर्हि तथैव ग्रहो हूयते सꣳस्थितऽएव माध्यन्दिने सवने पुरा तृतीयसवनात् ॥२॥ ते हादित्या ऊचुः । नेव वाऽइतरस्मिन्त्सवने स्मो नेवेतरस्मिन्यदि नो रक्षाꣳसि न हिꣳस्युरिति ॥३॥ ते ह द्विदेवत्यानूचुः । रक्षोभ्यो वै बिभीमो हन्त युष्मान्प्रविशामेति ॥४॥ ते ह द्विदेवत्या ऊचुः । किमस्माकं ततः स्यादित्यस्माभिरनुवषट्कृता भविष्यथेत्यु हादित्या ऊचुस्तथेति ते द्विदेवत्यान्प्राविशन् ॥५॥

स यत्र प्रातःसवने । द्विदेवत्यैः प्रचरति तत्प्रतिप्रस्थातादित्यपात्रेण द्रोणकलशात्प्रतिनिगृह्णीतऽउपयामगृहीतोऽसीत्येतावताध्वर्युरेवाश्रावयत्यध्वर्यौरनु होमं जुहोति प्रतिप्रस्थातादित्येभ्यस्त्वेति सꣳस्रवमवनयत्येतावतैवमेव सर्वेषु ॥ ६॥ तद्यत्प्रतिप्रस्थाता प्रतिनिगृह्णीते । द्विदेवत्यान्वै प्राविशन्नस्माभिरनुवषट्कृता भविष्यथेत्यु ह्यादित्या ऊचुर्या वाऽअमूं द्वितीयामाहुतिं जुहोति स्विष्टकृते वै तां जुहोति स्विष्टकृतो वाऽएतेऽनुवषट्क्रियन्ते तथो हास्यैतेऽनुवषट्कृता इष्टस्विष्टकृतो भवन्त्युत्तरार्धे जुहोत्येषा ह्येतस्य देवस्य दिक्तस्मादुत्तरार्धे जुहोति ॥ ७॥ यद्वेव प्रतिप्रस्थाता प्रतिनिगृह्णीते । द्विदेवत्यान्वै प्राविशन्त्स यानेव प्राविशंस्तेभ्य एवैतन्निर्मिमीतेऽथापिदधाति रक्षोभ्यो हाबिभयुर्विष्णऽउरुगायैष ते सोमस्तꣳ रक्षस्व मा त्वा दभन्निति यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञायैवैतत्परिददाति गुप्त्याऽअथाह्य सꣳस्थितऽएव माध्यन्दिने सवने पुरा तृतीयसवनादेहि यजमानेति ॥ ८॥ ते सम्प्रपद्यन्ते । अध्वर्युश्च यजमानश्चाग्नीध्रश्च प्रतिप्रस्थाता चोन्नेताथ योऽन्यः परिचरो भवत्युभे द्वारेऽअपिदधति रक्षोभ्यो हाबिभयुरथाध्वर्युरादित्यस्थालीं चादित्यपात्रं चादत्ते स उपर्युपरि पूतभृतं विगृह्णाति नेद्यवश्चोतदिति ॥ ९॥ अथ गृह्णाति । कदा चन स्तरीरसि नेन्द्र सश्चसि दाशुषे । उपोपेन्नु मघवन्भूय इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यतऽआदित्येभ्यस्त्वेति ॥ १०॥ तं वै नोपयामेन गृह्णीयात् । अग्रे ह्येवैष उपयामेन गृहीतो भवत्यजामितायै जामि ह कुर्याद्यदेनमत्राप्युपयामेन गृह्णीयात् ॥ ११॥ अथापगृह्य पुनरानयति । कदा चन प्रयुच्छस्युभे निपासि जन्मनी । तुरीयादित्य सवनं तऽइन्द्रियमातस्थावमृतं दिव्यादित्येभ्यस्त्वेति ॥ १२॥ अथ दधि गृह्णाति । आदित्यानां वै तृतीयसवनमादित्यान्वाऽअनु पशवस्तत्पशुष्वेवैतत्पयो दधाति तदिदं पशुषु पयो हितं मध्यत-इव गृह्णीयादित्याहुर्मध्यत-इव हीदं पशूनां पय इति पश्चादिव त्वेव गृह्णीयात्पश्चादिव हीदं पशूनां पयः ॥ १३॥ यद्वेव

दधि गृह्णाति । हुतोच्छिष्टा वाऽएते सꣳस्रवा भवन्ति नालमाहुत्यै तानेवैतत्पुनराप्याययति तथालमाहुत्यै भवन्ति तस्माद्दधि गृह्णाति ॥१४॥ स गृह्णाति । यज्ञो देवानां प्रत्येति सुम्नमादित्यासो भवता मृडयन्तः । आ वोऽर्वाची सुमतिर्ववृत्यादꣳहोश्चिद्या वरिवोवित्तरासदादित्येभ्यस्त्वेति ॥१५॥ तमुपाꣳशुसवनेन मेक्षयति । विवस्वान्वाऽएष आदित्यो निदानेन यदुपाꣳशुसवन आदित्यग्रहो वाऽएष भवति तदेनꣳ स्वऽएव भागे प्रीणाति ॥१६॥ तं न दशाभिर्न पवित्रेणोपस्पृशति एते वै शुक्रवती रसवती सवने यत्प्रातःसवनं च माध्यन्दिनं च सवनमथैतन्निर्धीतशुक्रं यत्तृतीयसवनꣳ स यन्न दशाभिर्न पवित्रेणोपस्पृशति तेनो हास्यैतच्छुक्रवद्रसवत्तृतीयसवनं भवति तस्मान्न दशाभिर्न पवित्रेणोपस्पृशति ॥१७॥ स मेक्षयति । विवस्वन्नादित्यैष ते सोमपीथस्तस्मिन्मत्स्वेत्यथोन्नेत्रऽउपाꣳशुसवनं प्रयच्छत्यथाहोन्नेतारमासृज ग्राव्ण इति तानाधवनीये वासृजति चमसे वा ॥१८॥ राजानमुन्नीय । आदित्यानां वै तृतीयसवनमादित्यान्वाऽअनु ग्रावाणस्तदेनान्स्वऽएव भागे प्रीणात्यपोर्णुवन्ति द्वारे ॥१९॥ अथापिधायोपनिष्क्रामति । रक्षोभ्यो ह्यबिभयुरथाहादित्येभ्योऽनुब्रूहीत्यत्र सम्पश्येद्यदि कामयेताश्राव्य हैव सम्पश्येदादित्येभ्यः प्रेष्य प्रियेभ्यः प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेभ्यो महस्स्वसरस्य पतिभ्य उरोरन्तरिक्षस्याध्यक्षेभ्य इति वषट्कृते जुहोति नानुवषट्करोति नेत्पशूनग्नौ प्रवृणजानीति प्रयच्छति प्रतिप्रस्थात्रे सꣳस्रवौ ॥२०॥ अथ पुनः प्रपद्य । आग्रयणमादत्तऽउदीचीनदशं पवित्रं वितन्वन्ति प्रस्कन्दयत्यध्वर्युराग्रयणस्य सम्प्रगृह्णाति प्रतिप्रस्थाता सꣳस्रवावानयत्युन्नेता चमसेन वोदञ्चनेन वा ॥२१॥ तं चतसृणां धाराणामाग्रयणं गृह्णाति । आदित्यानां वै तृतीयसवनमादित्यान्वाऽअनु गावस्तस्मादिदं गवां चतुर्धाविहितं पयस्तस्माच्चतसृणां धाराणामाग्रयणं गृह्णाति ॥२२॥ तमस्य प्रतिप्रस्थाता सꣳस्रवौ सम्प्रगृह्णाति । आदित्यग्रहो वाऽएष भवति न वा

ऽआदित्यग्रहस्यानुवषट्करोत्येतस्माद्धि सावित्रं ग्रहं ग्रहीष्यन्भवति तदस्य सावित्रेणैवानुवषट्कृतो भवति ॥२३॥ यद्वेव प्रतिप्रस्थाता सꣳस्रवौ सम्प्रगृह्णाति । पुरा वाऽएभ्य एतन्मिश्राद्धक्रमक्षीषुः पुरा तृतीयसवनात्तृतीयसवनाय वाऽएष ग्रहो गृह्यते तदादित्यास्तृतीयसवनमपियन्ति तथा न बहिर्धा यज्ञाद्भवन्ति तस्मात्प्रतिप्रस्थाता सꣳस्रवौ सम्प्रगृह्णाति ॥२४॥ ब्राह्मणम् ॥ २ [३. ५.] ॥ तृतीयोऽध्यायः [२७.] ॥ ॥

मनो ह वाऽअस्य सविता । तस्मात्सावित्रं गृह्णाति प्राणो ह वाऽअस्य सविता तमेवास्मिन्नेतत्पुरस्तात्प्राणं दधाति यदुपाꣳशुं गृह्णाति तमेवास्मिन्नेतत्पश्चात्प्राणं दधाति यत्सावित्रं गृह्णाति ताविमाऽउभयतः प्राणौ हितौ यश्चायमुपरिष्टाद्यश्चाधस्तात् ॥१॥ ऋतवो वै संवत्सरो यज्ञः । तेऽदः प्रातःसवने प्रत्यक्षमवकल्पयन्ते यदृतुग्रहान्गृह्णात्यथैतत्परोऽक्षं माध्यन्दिने सवनेऽवकल्पयन्ते यदृतुपात्राभ्यां मरुत्वतीयान्गृह्णाति न वाऽअत्रऽर्तुभ्य इति कं चन ग्रहं गृह्णन्ति नऽर्तुपात्राभ्यां कश्चन ग्रहो गृह्यते ॥२॥ एष वै सविता य एष तपति । एष उऽएव सर्वऽऋतवस्तदृतवः संवत्सरस्तृतीयसवने प्रत्यक्षमवकल्पयन्ते तस्मात्सावित्रं गृह्णाति ॥३॥ तं वाऽउपाꣳशुपात्रेण गृह्णाति । मनो ह वाऽअस्य सविता प्राण उपाꣳशुस्तस्मादुपाꣳशुपात्रेण गृह्णात्यन्तर्यामपात्रेण वा समानꣳ ह्येतद्यदुपाꣳश्वन्तर्यामौ प्राणोदानौ हि ॥४॥ आग्रयणाद्गृह्णाति । मनो ह वाऽअस्य सवितात्माग्रयण आत्मन्येवैतन्मनो दधाति प्राणो ह वाऽअस्य सवितात्माग्रयण आत्मन्येवैतत्प्राणं दधाति ॥५॥ अथातो गृह्णात्येव । वाममद्य सवितर्वाममु श्वो दिवे-दिवे वाममस्मभ्यꣳ सावीः । वामस्य हि क्षयस्य देव भूरेरया धिया वामभाजः स्याम । उपयामगृहीतोऽसि सावित्रोऽसि चनोधाश्चनोधा असि चनो मयि धेहि । जिन्व यज्ञं जिन्व यज्ञपतिं भगायेति ॥६॥ तं गृहीत्वा न सादयति । मनो ह वा

ऽग्रस्य सविता तस्मादिदमसन्नं मनः प्राणो ह वाऽग्रस्य सविता तस्मादयमसन्नः प्राणः संचरत्यथाह देवाय सवित्रेऽनुब्रूहीत्याश्राव्याह देवाय सवित्रे प्रेष्येति वषट्कृते जुहोति नानुवषट्करोति मनो ह वाऽग्रस्य सविता नेन्मनोऽग्नौ प्रवृणजानीति प्राणो ह वाऽग्रस्य सविता नेत्प्राणमग्नौ प्रवृणजानीति ॥७॥ अथाभक्तितेन पात्रेण । वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति तद्यदभक्तितेन पात्रेण वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति न वै सावित्रस्यानुवषट्करोत्येतस्माद्धि वैश्वदेवं ग्रहं ग्रहीष्यन्भवति तदस्य वैश्वदेवेनैवानुवषट्कृतो भवति ॥८॥ यद्वेव वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति । मनो ह वाऽग्रस्य सविता सर्वमिदं विश्वे देवा इदमेवैतत्सर्वं मनसः कृतानुकरमनुवर्त्म करोति तदिदᳪ सर्वं मनसः कृतानुकरमनुवर्त्म ॥९॥ यद्वेव वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति । प्राणो ह वाऽग्रस्य सविता सर्वमिदं विश्वे देवा अस्मिन्नेवैतत्सर्वस्मिन्प्राणोदानौ दधाति ताविमावस्मिन्त्सर्वस्मिन्प्राणोदानौ हि तौ ॥१०॥ यद्वेव वैश्वदेवं ग्रहं गृह्णाति । वैश्वदेवं वै तृतीयसवनं तदुच्यतऽएव सामतो यस्माद्वैश्वदेवं तृतीयसवनमुच्यतऽअतोऽथैतदेव यजुष्टः पुरश्चरणतो यदेतं महावैश्वदेवं गृह्णाति ॥११॥ तं वै पूतभृतो गृह्णाति । वैश्वदेवो वै पूतभृद्दतो हि देवेभ्य उन्नयन्त्यतो मनुष्येभ्योऽतः पितृभ्यस्तस्माद्वैश्वदेवः पूतभृत् ॥१२॥ तं वाऽग्रपुरोरुक्कं गृह्णाति । विश्वेभ्यो ह्येनं देवेभ्यो गृह्णाति सर्वं वै विश्वे देवा यदृचो यद्यजूᳪषि यत्सामानि स यदेवैनं विश्वेभ्यो देवेभ्यो गृह्णाति तेनो हास्यैष पुरोरुग्वान्भवति तस्मादपुरोरुक्कं गृह्णाति ॥१३॥ अथातो गृह्णात्येव । उपयामगृहीतोऽसि सुशर्मासि सुप्रतिष्ठान इति प्राणो वै सुशर्मा सुप्रतिष्ठानो बृहदुक्षाय नम इति प्रजापतिर्वै बृहदुक्षः प्रजापतये नम इत्येवैतदाह विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति सादयति विश्वेभ्यो ह्येनं देवेभ्यो गृह्णात्यथैत्य प्राङुपविशति ॥१४॥ स यत्रैताᳪ होता शᳪसति । एकया च दशभिश्च स्वभूते द्वाभ्यामिष्टये

विंꣳशती च । तिसृभिश्च वहसे त्रिꣳशता च नियुद्भिर्वायविह ता विमुञ्चेति तदेतस्यां वायव्यायामृचि पात्राणि विमुच्यन्ते वायुप्रणेत्रा वै पशवः प्राणो वै वायुः प्राणेन हि पशवश्चरन्ति ॥१५॥ स ह देवेभ्यः पशुभिरपचक्राम । तं देवाः प्रातःसवनेऽन्वमन्त्रयन्त स नोपाववर्त तं माध्यन्दिने सवनेऽन्वमन्त्रयन्त स हैवोपाववर्त तं तृतीयसवनेऽन्वमन्त्रयन्त ॥१६॥ स होपावर्त्स्यन्नुवाच । यद्व उपावर्तेय किं मे ततः स्यादिति त्वयैवैतानि पात्राणि युञ्ज्येरंस्त्वया विमुच्येरन्निति तदेनेनैतत्पात्राणि युज्यन्ते यदैन्द्रवायवाग्रान्प्रातःसवने गृह्णात्यथैनेनैतत्पात्राणि विमुच्यन्ते यदाह नियुद्भिर्वायविह ता विमुञ्चेति पशवो वै नियुतस्तत्पशुभिरेवैतत्पात्राणि विमुच्यन्ते ॥१७॥ स यत्प्रातःसवनऽउपावर्त्स्यत् । गायत्रं वै प्रातःसवनं ब्रह्म गायत्री ब्राह्मणेषु ह पशवोऽभविष्यन्नथ यन्माध्यन्दिने सवनऽउपावर्त्स्यदैन्द्रं वै माध्यन्दिनꣳ सवनं क्षत्रमिन्द्रः क्षत्रियेषु ह पशवोऽभविष्यन्नथ यत्तृतीयसवनऽउपावर्तत वैश्वदेवं वै तृतीयसवनꣳ सर्वमिदं विश्वे देवास्तस्मादिमे सर्वत्रैव पशवः ॥१८॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ [४. १.] ॥ ॥

सौम्येन चरुणा प्रचरति । सोमो वै देवानाꣳ हविस्तथैतत्सोमायैव हविष्क्रियते तथातः सोमोऽनन्तर्हितो भवति चरुर्भवति चरुर्वै देवानामन्नमोदनो हि चरुरोदनो हि प्रत्यक्षमन्नं तस्माच्चरुर्भवति ॥१॥ तेन न प्रातःसवने प्रचरति । न माध्यन्दिने सवनऽएते वै देवानां निष्केवल्ये सवने यत्प्रातःसवनं च माध्यन्दिनं च सवनं पितृदेवत्यो वै सोमः ॥२॥ स यत्प्रातःसवने वा प्रचरेत् । माध्यन्दिने वा सवने समदꣳ ह कुर्याद्देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च तेन तृतीयसवने प्रचरति वैश्वदेवं वै तृतीयसवनं तथा ह्यसमदं करोति नानुवाक्यामन्वाह सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मान्नानुवाक्यामन्वाह ॥३॥ अथ चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । आश्राव्याह घृतस्य यजेति वषट्कृते जुहोति तद्या अतः प्राच्य आहुतयो

हुता भवन्ति ताभ्य एवैतदन्तर्दधाति तथा ऽसमदं करोति ॥४॥ ॥शतम् २६००॥॥ स ग्राज्यस्योपस्तीर्य । द्विश्चरोरवद्यत्यथोपरिष्टादाज्यस्याभिघारयत्याश्राव्याह सौम्यस्य यजेति वषट्कृते जुहोति ॥५॥ ग्रथापरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । ग्राश्राव्याह घृतस्य यजेति वषट्कृते जुहोति तथा ग्रत ऊर्ध्वा ग्राहुतीर्हाप्यन्भवन्ति ताभ्य एवैतदन्तर्दधाति तथा ऽसमदं करोति स यदि कामयेतोभयतः परियजेद्य्यु कामयेतान्यतरतः परियजेत् ॥६॥ ग्रथ प्रचरणीति स्रुग्भवति । तस्यां चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वाध्वर्युः शालाकैर्धिष्ण्यान्व्याघारयति तद्यच्छालाकैर्धिष्ण्यान्व्याघारयति यद्वैनानदो देवा ग्रब्रुवंस्तृतीयसवने वो घृताहुतिः प्राप्स्यति न सौम्यापहृतो हि युष्मत्सोमपीथस्तेन सोमाहुतिं नार्हथेति सैनानेषा तृतीयसवन ऽएव घृताहुतिः प्राप्नोति न सौम्या यच्छालाकैर्धिष्ण्यान्व्याघारयति तानेतैरेव यजुर्भिर्यथोपकीर्णा यथापूर्वं व्याघारयति मार्जालीय ऽएवोत्तमम् ॥७॥ तद्वैके । ग्राग्नीध्रीये पुनराघारयन्त्युदग्न ऽइदं कर्मानुसंतिष्ठाता ऽइति तदु तथा न कुर्यान्मार्जालीय ऽएवोत्तमं ॥८॥ स यत्राध्वर्युः । शालाकैर्धिष्ण्यान्व्याघारयति तत्प्रतिप्रस्थाता पात्नीवतं ग्रहं गृह्णाति यज्ञाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते यज्ञात्प्रजायमाना मिथुनात्प्रजायन्ते मिथुनात्प्रजायमाना ग्रन्ततो यज्ञस्य प्रजायन्ते तदेना एतदन्ततो यज्ञस्य मिथुनात्प्रजननात्प्रजनयति तस्मान्मिथुनात्प्रजननादन्ततो यज्ञस्येमाः प्रजाः प्रजायन्ते तस्मात्पात्नीवतं गृह्णाति ॥९॥ तं वा ऽउपांशुपात्रेण गृह्णाति । यदि सावित्रमुपांशुपात्रेण गृह्णीयादन्तर्यामपात्रेणैतं यदि सावित्रमन्तर्यामपात्रेण गृह्णीयादुपांशुपात्रेणैतं समानं ह्येतद्यदुपांश्वन्तर्यामौ प्राणो हि यो वै प्राणः स उदानो वृषा वै प्राणो योषा पत्नी मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥१०॥ तं वा ऽग्रपुरोरुक्कं गृह्णाति । वीर्यं वै पुरोरुङ्नेत्स्त्रीषु वीर्यं दधानीति तस्मादपुरोरुक्कं गृह्णाति ॥११॥ ग्रयातो गृह्णात्येव । उपयामगृहीतो ऽसि बृहस्पतिसुतस्य देव सोम त ऽइति ब्रह्म

वै बृहस्पतिर्ब्रह्मप्रसूतस्य देव सोम त ऽइत्येवैतदाहेन्दोरिन्द्रियावत इति वीर्य-
वत इत्येवैतदाह यदाहेन्दोरिन्द्रियावत इति पत्नीवतो ग्रहाँ२॥ऽऋध्यासमिति न
सम्प्रति पत्नीभ्यो गृह्णाति नेत्स्त्रीषु वीर्यं दधानीति तस्मान्न सम्प्रति पत्नीभ्यो गृ-
ह्णाति ॥१२॥ अथ यः प्रचरण्याꣳ सꣳस्रवः परिशिष्टो भवति । तेनैनाꣳ श्रीणाति
समर्धयति वा ऽअन्यान्ग्रहाञ्छ्रीणन्नथैतं व्यर्धयति वज्रो वा ऽआज्यमेतेन वै देवा
वज्रेणाज्येनाघ्नन्नेव पत्नीर्निरह्णुवंस्ता हता निरष्टा नात्मनश्चनेशत न दायस्य
चनेशत तथो ऽएवैष एतेन वज्रेणाज्येन हन्त्येव पत्नीर्निरह्णोति ता हता नि-
रष्टा नात्मनश्चनेशते न दायस्य चनेशते ॥१३॥ स श्रीणाति । अहं परस्तादह-
मवस्ताद्यदन्तरिक्षं तदु मे पिताभूत् । अहꣳ सूर्यमुभयतो ददर्शाहं देवानां परमं
गुहा यदिति स यदहमहमिति श्रीणाति पुꣳस्वेवैतद्वीर्यं दधाति ॥१४॥ अथाहा-
ग्नीत्पात्नीवतस्य यजेति । वृषा वा ऽअग्नीद्योषा पत्नी मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते
स जुहोत्यग्ना३ऽइ पत्नीवन्निति वृषा वा ऽअग्निर्योषा पत्नी मिथुनमेवैतत्प्रजननं
क्रियते ॥१५॥ सजूर्देवेन त्वष्ट्रेति । त्वष्टा वै सिक्तꣳ रेतो विकरोति तदेष एवै-
तत्सिक्तꣳ रेतो विकरोति सोमं पिब स्वाहेत्युत्तरार्धे जुहोति या इतरा आहुत-
यस्ते देवा अथैताः पत्न्य एवमिव हि मिथुनं क्लृप्तमुत्तरतो हि स्त्री पुमाꣳसमुपशे-
त ऽआहरत्यध्वर्युरग्नीधे भक्षꣳ स आहाध्वर्य ऽउप मा ह्वयस्वेति तं न प्रत्युपह्वयेत
को हि हतस्य निरष्टस्य प्रत्युपहवस्तं वै प्रत्येवोपह्वयेत जुह्वत्यस्याग्नौ वषट्कु-
र्वन्ति तस्मात्प्रत्येवोपह्वयेत ॥१६॥ अथ सम्प्रेष्यति । अग्नीन्नेष्टुरुपस्थमासीद नेष्टः
पत्नीमुदानयोद्गात्रा संख्यापयोन्नेतर्होतुश्चमसमनून्नय सोमं मातिरीरिच इति यद्य-
ग्निष्टोमः स्यात् ॥१७॥ यद्युक्थ्यः स्यात् । सोमं प्रभावयेति ब्रूयात्स बिभ्रदेवैत-
त्पात्रमग्नीन्नेष्टुरुपस्थमासीदत्यग्निर्वा ऽएष निदानेन यदाग्नीध्रो योषा नेष्टा वृषा वा
ऽअग्नीद्योषा नेष्टा मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियत ऽउदानयति नेष्टा पत्नीं तामुद्गात्रा

संख्यापयति प्रजापतिर्वृषासि रेतोधा रेतो मयि धेह्रीति प्रजापतिर्वा उद्गाता यो-
षा पत्नी मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥१८॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ [४. ६.] ॥ ॥

पशवो वै देवानां छन्दाᳩसि । तद्यथेदं पशवो युक्ता मनुष्येभ्यो वहन्त्येवं छन्दाᳩसि युक्तानि देवेभ्यो यज्ञं वहन्ति तद्यत्र छन्दाᳩसि देवान्त्समतर्पयन्नथ छन्दाᳩसि देवाः समतर्पयंस्तदतस्तत्प्रागभूद्यच्छन्दाᳩसि युक्तानि देवेभ्यो यज्ञमवाक्षुर्यदेनान्त्समतीतृपन् ॥१॥ अथ हारियोजनं गृह्णाति । छन्दाᳩसि वै हारियोजनश्छन्दाᳩस्येवैतत्संतर्पयति तस्माद्धारियोजनं गृह्णाति ॥२॥ तं वा अतिरिक्तं गृह्णाति । यदा हि शम्य्वोरास्थैनं गृह्णातीदं वै देवा अथ छन्दाᳩस्यतिरिक्तान्यथ मनुष्या अथ पशवो ऽतिरिक्तास्तस्मादतिरिक्तं गृह्णाति ॥३॥ द्रोणकलशे गृह्णाति । वृत्रो वै सोम आसीत्तं यत्र देवा अघ्नंस्तस्य मूर्धोद्ववर्त स द्रोणकलशो ऽभवत्तस्मिन्यावान्वा यावान्वा रसः समस्रवदतिरिक्तो वै स आसीदतिरिक्त एष ग्रहस्तदतिरिक्त एवैतदतिरिक्तं दधाति तस्माद्द्रोणकलशे गृह्णाति ॥४॥ तं वा अपुरोरुक्कं गृह्णाति । छन्दोभ्यो ह्येनं गृह्णाति स यदेवैनं छन्दोभ्यो गृह्णाति तेनो हास्यैष पुरोरुग्वान्भवति तस्मादपुरोरुक्कं गृह्णाति ॥५॥ अथातो गृह्णात्येव । उपयामगृहीतो ऽसि हरिरसि हारियोजनो हरिभ्यां त्वेत्यृक्सामे वै हरी ऋक्सामाभ्याᳩ ह्येनं गृह्णाति ॥६॥ अथ धाना आवपति । हर्योर्धाना स्थ सहसोमा इन्द्रायेति तद्यदेवात्र मितं च छन्दो ऽमितं च तदेवैतत्सर्वं भक्षयति ॥७॥ तस्योन्नेता आवयति । अतिरिक्तो वा उन्नेता न ह्येषो ऽन्यस्याश्रावयत्यतिरिक्त एष ग्रहस्तदतिरिक्त एवैतदतिरिक्तं दधाति तस्मादुन्नेताश्रावयति ॥८॥ मूर्धन्नभिनिधायाश्रावयति । मूर्धा ह्यस्यैषो ऽथाह धानासोमेभ्यो ऽनुब्रूहीत्याश्राव्याह धानासोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येति वषट्कृते जुहोत्यनुवषट्कृते ऽथ धाना विलिप्साते भक्षाय ॥९॥ तद्धैके । होत्रे द्रोणकलशं प्रतिपराहरन्ति वषट्कर्तुर्भक्ष इति वदन्तस्तदु तथा न

कुर्याद्यथाचमस वाऽअन्ये भक्षा अथैषोऽतिरिक्तस्तस्मादेतास्मिन्त्सर्वेषामिव भक्षस्त-स्माद्धाना विलिप्सन्ते भक्षाय ॥१०॥ ता न दद्भिः खादेयुः। पशवो वाऽएते ने-त्पशून्प्रमदे करवामहाऽइति प्राणैरेव भक्षयन्ति यस्तेऽअश्वसनिर्भक्षो यो गोस-निरिति पशवो ह्येते तस्मादाह यस्तेऽअश्वसनिर्भक्षो यो गोसनिरिति तस्य त ऽइष्टयजुष स्तुतस्तोमस्येतीष्टानि हि यजूꣳषि भवन्ति स्तुता स्तोमाः शस्तोक्थ-स्येति शस्तानि ह्युक्थानि भवन्त्युपहूतस्योपहूतो भक्षयामीत्युपहूतस्य ह्येतदु-पहूतो भक्षयति ॥११॥ ता नाग्नौ प्रकिरेयुः। नेदुच्छिष्टमग्नौ जुहवामेत्युत्तरवेदा-वेव निवपन्ति तथा न बहिर्धा यज्ञाद्भवन्ति ॥१२॥ अथ पूर्णपात्रान्त्समवमृशन्ति। यानेकेऽप्सुषोमा इत्याचक्षते यथा वै युक्तो वहेदेवमेते यऽआर्त्विज्यं कुर्वन्त्युत वै युक्तः क्षणुते वा वि वा लिशते शान्तिरापो भेषजं तद्यदेवात्र क्षण्वते वा वि वा लिशन्ते शान्तिरापस्तदद्भिः शान्त्या शमयन्ते तदद्भिः संदधते तस्मात्पूर्णपात्रान्त्स-मवमृशन्ति ॥१३॥ ते समवमृशन्ति। सं वर्चसा पयसा सं तनूभिरगन्महि मनसा सꣳ शिवेन। त्वष्टा सुदत्रो विदधातु रायोऽनुमार्ष्टु तन्वो यद्विलिष्टमिति यद्विरूढं तत्संदधते ॥१४॥ अथ मुखान्युपस्पृशन्ते। द्वयं तद्यस्मान्मुखान्युपस्पृशन्तेऽमृतं वा ऽआपोऽमृतेनैवैतत्संस्पृशन्तऽएतदु चैवैतत्कर्मात्मन्कुर्वते तस्मान्मुखान्युपस्पृश-न्ते ॥१५॥ ब्राह्मणम् ॥५ [४. ३.] ॥ ॥

तानि वाऽएतानि। नव समिष्टयजूꣳषि जुहोति तद्यन्नव समिष्टयजूꣳषि जु-होति नव वाऽअमूर्बहिष्पवमाने स्तोत्रिया भवन्ति सैषोभयतो न्यूना विराट् प्रजननायैतस्माद्वाऽउभयतो न्यूनात्प्रजननात्प्रजापतिः प्रजाः ससृजऽइतश्चोर्ध्वा इत-श्चावाचीस्तथोऽएवैष एतस्मादुभयत एव न्यूनात्प्रजननात्प्रजाः सृजत इतश्चोर्ध्वा इतश्चावाचीः ॥१॥ हिङ्कार स्तोत्रियाणां दशमः। स्वाहाकार एतेषां तथो हा-स्यैषा न्यूना विराडुदशंदशिनी भवति ॥२॥ अथ यस्मात्समिष्टयजूꣳषि नाम। या

वाऽएतेन यज्ञेन देवता ह्वयति याभ्य एष यज्ञस्तायते सर्वा वै तत्ताः समिष्टा भवन्ति तस्यत्तासु सर्वासु समिष्टास्वथैतानि जुहोति तस्मात्समिष्टयजूꣳषि नाम ॥३॥ अथ यस्मात्समिष्टयजूꣳषि जुहोति । रिरिचानऽइव वाऽएतदीजानस्यात्मा भवति यद्धास्य भवति तस्य हि ददाति तमेवानस्त्रिभिः पुनराप्याययति ॥४॥ अथ यान्युत्तराणि त्रीणि जुहोति । या वाऽएतेन यज्ञेन देवता ह्वयति याभ्य एष यज्ञस्तायतऽउप हैव ता आसते यावन्न समिष्टयजूꣳषि जुह्वतीमानि नु नो जुह्वतीति ता एवैतद्यथायथं व्यवसृजति यत्र-यत्रासां चरणं तदनु ॥५॥ अथ यान्युत्तमानि त्रीणि जुहोति । यज्ञं वाऽएतद्जीजनत यदेनमतनत तं जनयित्वा यत्रास्य प्रतिष्ठा तत्प्रतिष्ठापयति तस्मात्समिष्टयजूꣳषि जुहोति ॥६॥ स जुहोति । समिन्द्र णो मनसा नेषि गोभिरिति मनसेति तन्मनसा रिरिचानमाप्याययति गोभिरिति तद्गोभी रिरिचानमाप्याययति सꣳ सूरिभिर्मघवन्त्सꣳ स्वस्त्या । सं ब्रह्मणा देवकृतं यदस्तीति ब्रह्मणेति तद्ब्रह्मणा रिरिचानमाप्याययति सं देवानाꣳ सुमतौ यज्ञियानाꣳ स्वाहा ॥७॥ सं वर्चसा । पयसा सं तनूभिरिति वर्चसेति तद्वर्चसा रिरिचानमाप्याययति पयसेति रसो वै पयस्तत्पयसा रिरिचानमाप्याययत्यगन्महि मनसा सꣳ शिवेन । त्वष्टा सुदत्रो विदधातु रायोऽनुमार्ष्टु तन्वो यद्विलिष्टमिति विवृꣳ तत्संदधाति ॥८॥ धाता रातिः । सवितेदं जुषन्तां प्रजापतिर्निधिपा देवो ऽअग्निः । त्वष्टा विष्णुः प्रजया सꣳरराणा यजमानाय द्रविणं दधात स्वाहेति तद्वेव रिरिचानं पुनराप्याययति यदाह यजमानाय द्रविणं दधात स्वाहेति ॥९॥ सुगा वो देवाः । सदना अकर्म यऽआजग्मेदꣳ सवनं जुषाणा इति सुगानि वो देवाः सदनान्यकर्म यऽआगन्तेदꣳ सवनं जुषाणा इत्येवैतदाह भरमाणा वहमाना हवीꣳषीति तद्देवता व्यवसृजति भरमाणा अह ते यन्तु यऽवाहना वहमाना उ ते यन्तु ये वाहनवन्त इत्येवैतदाह तस्मादाह भरमाणा वहमाना हवीꣳष्यस्मे

धत्त वसवो वसूनि स्वाहा ॥१०॥ याँ२॥ऽआवहः । उशतो देव देवाँस्तान्प्रेरय स्वेऽअग्ने सधस्थऽइत्यग्निं वाऽआहामून्देवानावहामून्देवानावहेति तमेवैतदाह यान्देवानावाक्षीस्तान्गमय यत्र-यत्रैषां चरणं तदन्विति जक्षिवाꣳसः पपिवाꣳसश्च विश्वऽइति जक्षिवाꣳसो हि पशुं पुरोडाशं भवन्ति पपिवाꣳस इति पपिवाꣳसो हि सोमꣳ राजानं भवन्ति तस्मादाह जक्षिवाꣳसः पपिवाꣳसश्च विश्वेऽसुं घर्मꣳ स्वरातिष्ठतानु स्वाहेति तद्वेव देवता व्यवसृजति ॥११॥ वयꣳ हि त्वा । प्रयति यज्ञेऽअस्मिन्नग्ने होतारमवृणीमहीह । ऋधगया ऋधगुताशमिष्ठाः प्रजानन्यज्ञमुपयाहि विद्वान्स्वाहेत्यग्निमेवैतया विमुञ्चत्यग्निं व्यवसृजति ॥१२॥ देवा गातुविद इति । गातुविदो हि देवा गातुं वित्त्वेति यज्ञं वित्त्वेत्येवैतदाह गातमितेति तदेतेन यथायथं व्यवसृजति मनसस्पतऽइमं देव यज्ञꣳ स्वाहा वाते धा इत्ययं वै यज्ञो योऽयं पवते तदिमं यज्ञꣳ सम्भृत्यैतस्मिन्यज्ञे प्रतिष्ठापयति यज्ञेन यज्ञꣳ संदधाति तस्मादाह स्वाहा वाते धा इति ॥१३॥ यज्ञ यज्ञं गच्छ । यज्ञपतिं गच्छ स्वां योनिं गच्छ स्वाहेति तत्प्रतिष्ठितमेवैतद्यज्ञꣳ सन्तꣳ स्वायां योनौ प्रतिष्ठापयत्येष ते यज्ञो यज्ञपते सहसूक्तवाकः सर्ववीरस्तं जुषस्व स्वाहेति तत्प्रतिष्ठितमेवैतद्यज्ञꣳ सन्तꣳ सहसूक्तवाकꣳ सर्ववीरं यजमानेऽन्ततः प्रतिष्ठापयति ॥१४॥ ब्राह्मणम् ॥६ [४. ४.]॥ ॥तृतीयः प्रपाठकः॥ कण्डिकासंख्या १२२॥॥

स वाऽअवभृथमभ्यवैति । तद्यदवभृथमभ्यवैति यो वाऽअस्य रसोऽभूदाहुतिभ्यो वाऽअस्य तमजीजनदथैतच्छरीरं तस्मिन्न रसोऽस्ति तन्न परास्यं तदपोऽभ्यवहरन्ति रसो वाऽआपस्तदस्मिन्नेतꣳ रसं दधाति तदेनमेतेन रसेन संगमयन्ति तदेनमतो जनयति स एनं जात एव सञ्जनयति तद्यदपोऽभ्यवहरन्ति तस्मादवभृथः ॥१॥ अथ समिष्टयजूꣳषि जुहोति । समिष्टयजूꣳषि होवान्तो यज्ञस्य स हुवैव समिष्टयजूꣳषि यदेतमभितो भवति तेन चात्वालमुपसमायन्ति स कृष्णविषा-

णां च मेखलां च चात्वाले प्रास्यति ॥२॥ माहिर्भूर्मा पृदाकुरिति । असौ वा ऽअग्नीषस्य स्वगाकारो यदेनदपोऽभ्यवहरन्त्यथैव एवैतस्य स्वगाकारो रज्जुरिव हि सर्पाः कूपा-इव हि सर्पाणामायतनान्यस्ति वै मनुष्याणां च सर्पाणां च विभ्रातृव्यमिव नेत्तदतः सम्भवदिति तस्मादाह माहिर्भूर्मा पृदाकुरिति ॥३॥ अथ वाचयति । उरुꣳ हि राजा वरुणश्चकार सूर्याय पन्थामन्वेतवाऽउऽइति यथायमुरुरभयोऽनाष्ट्रः सूर्याय पन्था एवं मेऽयमुरुरभयोऽनाष्ट्रः पन्था अस्त्वित्येवैतदाह ॥४॥ अपदे पादा प्रतिधातवेऽकरिति । यदि ह वाऽअप्यपाद्भवत्यलमेव प्रतिक्रमणाय भवत्युतापवक्ता हृदयाविधश्चिदिति तदेनꣳ सर्वस्मादृत्यादेनसः पाप्मनः प्रमुञ्चति ॥५॥ अथाह साम गायेति । साम ब्रूहीति वा गायेति त्वेव ब्रूयाद्गायन्ति हि साम तद्यत्साम गायति नेदिदं बहिर्धा यज्ञाच्छरीरं नाष्ट्रा रक्षाꣳसि हिनसन्निति साम हि नाष्ट्राणाꣳ रक्षसामपहन्ता ॥६॥ आग्नेय्यां गायति । अग्निर्हि रक्षसामपहन्तातिच्छन्दसि गायत्येषा वै सर्वाणि छन्दाꣳसि यदतिच्छन्दास्तस्मादतिच्छन्दसि गायति ॥७॥ स गायति । अग्निष्टपति प्रतिदहत्यहावोऽहावऽइति तन्नाष्ट्रा एवैतद्रक्षाꣳस्यतोऽपहन्ति ॥८॥ तऽउदञ्चो निष्क्रामन्ति । जघनेन चात्वालमग्रेणाग्नीध्रꣳ स यस्यां ततो दिश्यापो भवन्ति तद्यन्ति ॥९॥ स यः स्यन्दमानानाꣳ स्थावरो ह्रदः स्यात् । तमपोऽभ्यवेयादेता वाऽअपां वरुणगृहीता याः स्यन्दमानानां न स्यन्दन्ते वरुण्यो वाऽअवभृथो निर्वरुणतायै यद्यु ता न विन्देदपि या एव काश्चापोऽभ्यवेयात् ॥१०॥ तमपोऽवक्रमयन्वाचयति । नमो वरुणायाभिष्ठितो वरुणस्य पाश इति तदेनꣳ सर्वस्माद्वरुणपाशात्सर्वस्माद्वरुण्यात्प्रमुञ्चति ॥११॥ अथ चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा । समिधं प्रास्याभिजुहोत्यग्नेरनीकमप आ विवेशापां नपात्प्रतिरक्षन्नसुर्यम् । दमे-दमे समिधं यक्ष्यग्ने प्रति ते जिह्वा घृतमुच्चरण्यत्स्वाहेति ॥१२॥ अग्नेर्ह वै देवाः । यावद्वा यावद्वाप्सु प्रवेशयां चक्रुर्नेदतो

नाष्ट्रा रक्षाᳬस्युपोत्तिष्ठानित्यग्निर्हि रक्षसामपहन्ता तमेतया च समिधैतया चाहु-
त्या समिन्द्धे समिद्धे देवेभ्यो जुहवानीति ॥१३॥ अथापरं चतुर्गृहीतमाज्यं गृ-
हीत्वा । आश्राव्याह समिधो यजेति सोऽपबर्हिषश्चतुरः प्रयाजान्यजति प्रजा वै
बर्हिर्वरुण्यो वाऽअवभृथो नेत्प्रजा वरुणो गृह्णादिति तस्मादपबर्हिषश्चतुरः प्र-
याजान्यजति ॥१४॥ अथ वारुण एककपालः पुरोडाशो भवति । यो वाऽअस्य
रसोऽभूदाहुतिभ्यो वाऽअस्य तमजीजनदथैतच्छरीरं तस्मिन्न रसोऽस्ति रसो वै
पुरोडाशस्तदस्मिन्नेतᳬ रसं दधाति तदेनमेतेन रसेन संगमयति तदेनमतो जन-
यति स एनं जात एव सन्जनयति तस्माद्वारुण एककपालः पुरोडाशो भवति
॥१५॥ स आज्यस्योपस्तीर्य । पुरोडाशस्यावद्यन्नाह वरुणायानुब्रूहीत्यत्र हैक
ऽउद्धृत्य द्विरवद्यन्ति तदु तथा न कुर्याच्छरीरं वाऽएतद्भवति नालमाहुत्यै द्वि-
रवद्यति सकृदभिघारयति प्रत्यनक्त्यवदानेऽआश्राव्याह वरुणं यजेति वषट्कृते
जुहोति ॥१६॥ अथाज्यस्योपस्तीर्य । पुरोडाशमवद्यदाहाग्नीवरुणाभ्यामनुब्रूहीति
तत्स्विष्टकृते स यन्नाग्नयऽइत्याह नेदग्निं वरुणो गृह्णादिति स यद्यमुत्रऽउषितस्य
द्विरवद्येदथात्र सकृद्यद्यु न नाद्रियेताथोपरिष्टाद्द्विराज्यस्याभिघारयत्याश्राव्याहाग्नी-
वरुणौ यजेति वषट्कृते जुहोति ॥१७॥ ता वाऽएताः । षडाहुतयो भवन्ति ष-
ड्वाऽऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरो वरुणस्तस्मात्षडाहुतयो भवन्ति ॥१८॥ एतदा-
दित्यानामयनम् । आदित्यानीमानि यजूᳬषीत्याहुः स यावदस्य वशः स्यादेवमेव
चिकीर्षेद्यद्यु ऽएनमितरथा यजमानः कर्तवै ब्रूयादितरथो तर्हि कुर्यादेतानेव चतु-
रः प्रयाजानपबर्हिषो यजेद्द्वावाज्यभागौ वरुणमग्नीवरुणौ द्वावनुयाजावपबर्हिषौ
तद्दश दशाक्षरा वै विराड्विराड्वै यज्ञस्तद्विराजमेवैतद्यज्ञमभिसंपादयति ॥१९॥ ए-
तदङ्गिरसामयनम् । अतोऽन्यतरत्कृत्वा यस्मिन्कुम्भऽऋजीषं भवति तं प्रप्लावयति
समुद्रे ते हृदयमप्स्वन्तरित्यापो वै समुद्रो रसो वाऽआपस्तदस्मिन्नेतᳬ रसं दधाति

तदेनमेतेन रसेन संगमयति तदेनमतो जनयति स एनं जात एव सञ्जनयति सं त्वा विशन्त्वोषधीरुताप इति तदस्मिन्नुभयꣳ रसं दधाति यश्चौषधिषु यश्चाप्सु यज्ञस्य त्वा यज्ञपते सूक्तोक्तौ नमोवाके विधेम यत्स्वाहेति तद्यदेव यज्ञस्य साधु तदेवास्मिन्नेतद्दधाति ॥२०॥ अथानुसृज्योपतिष्ठते । देवीराप एष वो गर्भ इत्यपाꣳ ह्येष गर्भस्तꣳ सुप्रीतꣳ सुभृतं बिभृतेति तदेनमद्भ्यः परिददाति गुप्त्यै देव सोमैष ते लोक इत्यापो ह्येतस्य लोकस्तस्मिञ्छं च वक्ष्व परि च वक्ष्वेति तस्मिन्नः शं चैधि सर्वाभ्यश्च न आर्तिभ्यो गोपायेत्येवैतदाह ॥२१॥ अथोपमारयति । अवभृथ निचुम्पुण निचेरुरसि निचुम्पुणः । अव देवैर्देवकृतमेनो यासिषमव मर्त्यैर्मर्त्यकृतमित्यव ह्येतद्देवैर्देवकृतमेनोऽयासीत्सोमेन राज्ञाव मर्त्यैर्मर्त्यकृतमित्यव ह्येतन्मर्त्यैर्मर्त्यकृतमेनोऽयासीत्पशुना पुरोडाशेन पुरुराव्णो देव रिषस्पाहीति सर्वाभ्यो मार्तिभ्यो गोपायेत्येवैतदाह ॥२२॥ अथाभ्यवेत्य स्नातः । अन्योऽन्यस्य पृष्ठे प्रधावतस्तावन्ये वाससी परिधायोदेतः स यथाहिस्त्वचो निर्मुच्येतैवꣳ सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्यते तस्मिन्न तावच्चनैनो भवति यावत्कुमारेऽदति स येनैव निष्क्रामन्ति तेन पुनरायन्ति पुनरेत्याहवनीये समिधमभ्यादधाति देवानाꣳ समिदसीति यजमानमेवैतया समिन्द्धे देवानाꣳ हि समिद्धिमनु यजमानः समिध्यते ॥२३॥ ब्राह्मणम् ॥ १ [४. ५.] ॥ ॥ चतुर्थोऽध्यायः ॥२८॥ ॥

आदित्येन चरुणोदयनीयेन प्रचरति । तद्यदादित्यश्चरुर्भवति यद्वेनामदो देवा अब्रुवंस्त्वयैव प्रायणीयस्त्वोदयनीय इति तमेवास्या एतदुभयत्र भागं करोति ॥१॥ स यदमुत्र राजानं क्रेष्यन्नुपप्रेष्यन्यजते । तस्मात्तत्प्रायणीयं नामाथ यदत्रावभृथादुदेत्य यजते तस्मादेतदुदयनीयं नाम तद्वा एतत्समानमेव हविर्यदित्या एव प्रायणीयमदित्या उदयनीयमियꣳ ह्येवादितिः ॥२॥ स वै पथ्यामेवाग्रे स्वस्तिं यजति । तद्वा अप्रज्ञायमाने वाचैव प्रत्यपद्यन्त वाचा हि मुग्धं प्रज्ञायते

ऽथात्र प्रजाते यथापूर्वं करोति ॥३॥ सोऽग्निमेव प्रथमं यजति । अथ सोममथ सवितारमथ पथ्याᳪ स्वस्तिमथादितिं वाग्वै पथ्या स्वस्तिरियमदितिरस्यामेव तद्देवा वाचं प्रत्यष्ठापयन्त्स्येयं वागस्यां प्रतिष्ठिता वदति ॥४॥ अथ मैत्रावरुणीं वशामनूबन्ध्यामालभते । स एषोऽन्य एव यज्ञस्तायते पशुबन्ध एव समिष्टयजूᳪषि ह्येवान्तो यज्ञस्य ॥५॥ तद्यन्मैत्रावरुणी वशा भवति । यद्वाऽईजानस्य स्विष्टं भवति मित्रोऽस्य तद्गृह्णाति यदस्य दुरिष्टं भवति वरुणोऽस्य तद्गृह्णाति ॥६॥ तद्वाहुः । केजानोऽभूदिति तद्यदेवास्यात्र मित्रः स्विष्टं गृह्णाति तदेवास्माऽएतया प्रीतः प्रत्यवसृजति यदु चास्य वरुणो दुरिष्टं गृह्णाति तच्चैवास्माऽएतया प्रीतः स्विष्टं करोति तदु चास्मै प्रत्यवसृजति सोऽस्यैष स्व एव यज्ञो भवति स्वᳪ सुकृतम् ॥७॥ तद्यन्मैत्रावरुणी वशा भवति । यत्र वै देवा रेतः सिक्तं प्राजनयंस्तदाग्निमारुतमित्युक्थं तस्मिंस्तद्व्याख्यायते यथा तद्देवा रेतः प्राजनयंस्ततोऽङ्गाराः समभवन्नङ्गारेभ्योऽङ्गिरसस्तदन्वन्ये पशवः ॥८॥ अथ यदासाः पाᳪसवः पर्यशिष्यन्त । ततो गर्दभः समभवत्तस्माद्यत्र पाᳪसुलं भवति गर्दभस्थानमिव बतेत्याहुरथ यदा न कश्चन रसः पर्यशिष्यत तत एषा मैत्रावरुणी वशा समभवत्तस्मादेषा न प्रजायते रसाद्धि रेतः सम्भवति रेतसः पशवस्तद्यद्रसतः समभवत्तस्मादन्तं यज्ञस्यानुवर्त्तते तस्माद्वाऽएषात्र मैत्रावरुणी वशावक्लृप्ततमा भवति यदि वशां न विन्देदप्युक्षवश एव स्यात् ॥९॥ अथैतरं विश्वे देवा अमरीमृत्स्यन्त । ततो वैश्वदेवी समभवदथ बार्हस्पत्या सोऽन्तोऽन्तो हि बृहस्पतिः ॥१०॥ स यः सहस्रं वा भूयो वा दद्यात् । स एनाः सर्वा आलभेत सर्वं वै तस्याप्तं भवति सर्वं जितं यः सहस्रं वा भूयो वा ददाति सर्वमेता एवमेव यथापूर्वं मैत्रावरुणीमेवाग्रेऽथ वैश्वदेवीमथ बार्हस्पत्यम् ॥११॥ अथो ये दीर्घसत्त्रमासीरन् । संवत्सरं वा भूयो वा तऽएनाः सर्वा आलभेरन्त्सर्वं वै तेषामाप्तं भवति सर्वं जितं

ये दीर्घसत्त्रमासते संवत्सरं वा भूयो वा सर्वमेता एवमेव यथापूर्वम् ॥१२॥ अथोदवसानीययेष्ट्या यजते । स आग्नेयं पञ्चकपालं पुरोडाशं निर्वपति तस्य पञ्चपदाः पङ्क्त्यो याज्यानुवाक्या भवन्ति यातयामेव वाऽएतदीजानस्य यज्ञो भवति सोऽस्मात्पराङिव भवत्यग्निर्वै सर्वे यज्ञा अग्नौ हि सर्वान्यज्ञांस्तन्वते ये च पाक यज्ञा ये चेतरे तद्यज्ञमेवैतत्पुनरारभते तथास्यायातयामा यज्ञो भवति तथोऽअस्मान्न पराङ् भवति ॥१३॥ तद्यत्पञ्चकपालः पुरोडाशो भवति । पञ्चपदाः पङ्क्त्यो याज्यानुवाक्याः पाङ्क्तो वै यज्ञस्तद्यज्ञमेवैतत्पुनरारभते तथास्यायातयामा यज्ञो भवति तथोऽअस्मान्न पराङ् भवति ॥१४॥ तस्य हिरण्यं दक्षिणा । आग्नेयो वाऽएष यज्ञो भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं तस्माद्धिरण्यं दक्षिणानड्वान्वा स हि वहेनाग्नेयोऽग्निदग्धमिव ह्यस्य वहं भवति ॥१५॥ अथो चतुर्गृहीतमेवाज्यं गृहीत्वा । वैष्णव्यऽर्चा जुहोत्युरु विष्णो विक्रमस्वोरु क्षयाय नस्कृधि । घृतं घृतयोने पिब प्र-प्र यज्ञपतिं तिर स्वाहेति यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञमेवैतत्पुनरारभते तथास्यायातयामा यज्ञो भवति तथोऽअस्मान्न पराङ् भवति तत्रो यद्धकुर्यात्तद्ध्यान्नादक्षिणꣳ हविः स्यादिति ह्याहुरथ यदैवैषोदवसानीयेष्टिः संतिष्ठतेऽथ सायमाहुतिं जुहोति काल एव प्रातराहुतिम् ॥१६॥ ब्राह्मणम् ॥२ [५. १.] ॥ ॥

वशामालभन्ते । तामालभ्य संज्ञपयन्ति संज्ञप्याह वपामुत्खिदेत्युत्खिद्य वपामनुमर्श गर्भमिष्टवै ब्रूयात्स यदि न विन्दन्ति किमाद्रियेरन्यद्यु विन्दन्ति तत्र प्रायश्चित्तिः क्रियते ॥१॥ न वै तदवकल्पते । यदेकां मन्यमाना एकयेवैतया चरेयुर्यद्वे मन्यमाना द्वाभ्यामिव चरेयु स्थालीं चैवोष्णीषं चोपकल्पयितवै ब्रूयात् ॥२॥ अथ वपया चरन्ति । यथैव तस्यै चरणं वपया चरित्वाध्वर्युश्च यजमानश्च पुनरेतः स आहाध्वर्युर्निर्हरैतं गर्भमिति तꣳ ह नोदरतो निर्हरेदार्ताया वै मृताया उदरतो निर्हरन्ति यदा वै गर्भः समृद्धो भवति प्रजननेन वै स तर्हि प्रत्यङ्ङेति

तमपि विरुह्य श्रोणी प्रत्यञ्चं निर्हर्तवै ब्रूयात् ॥३॥ तं निरुह्यमाणमभिमन्त्रयते । एजतु दशमास्यो गर्भो जरायुणा सहेति स यदाहैजत्विति प्राणमेवास्मिन्नेतद्दधाति दशमास्य इति यदा वै गर्भः समृद्धो भवत्यथ दशमास्यस्तमेतदप्यदशमास्यꣳ सन्तं ब्रह्मणैव यजुषा दशमास्यं करोति ॥४॥ जरायुणा सहेति । तद्यथा दशमास्यो जरायुणा सहेयादेवमेतदाह यथायं वायुरेजति यथा समुद्र एजतीति प्राणमेवास्मिन्नेतद्दधात्येवायं दशमास्योऽस्रज्जरायुणा सहेति तद्यथा दशमास्यो जरायुणा सह स्रꣳसेतैवमेतदाह ॥५॥ तदाहुः । कथमेतं गर्भं कुर्यादित्यङ्गादङ्गादेवास्यावद्येयुर्यथैवेतरेषामवदानानामवदानं तदु तथा न कुर्यादुत ह्येषोऽविकृताङ्गो भवत्यधस्तादेव ग्रीवा अपिकृत्यैतस्याꣳ स्थाल्यामेतं मेधꣳ श्चोतयेयुः सर्वेभ्यो वाऽअस्यैषोऽङ्गेभ्यो मेध श्चोतति तदस्य सर्वेषामेवाङ्गानामवत्तं भवत्यवद्यन्ति वशाया अवदानानि यथैव तेषामवदानम् ॥६॥ तानि पशुश्रपणे श्रपयन्ति । तदेवैतं मेधꣳ श्रपयन्त्युखीषेणावेष्ट्य गर्भं पार्श्वतः पशुश्रपणस्योपनिदधाति यदा शृतो भवत्यथ समुद्यावदानान्येवाभिजुहोति नैतं मेधमुद्वासयन्ति पशुं तदेवैतं मेधमुद्वासयन्ति ॥७॥ तं जघनेन चात्वालमन्तरेण यूपं चाग्निं च हरन्ति । दक्षिणतो निधाय प्रतिप्रस्थातावद्यत्यथ स्रुचोरुपस्तृणीतेऽथ मनोतायै हविषोऽनुवाच आहावद्यन्ति वशाया अवदानानां यथैव तेषामवदानम् ॥८॥ अथ प्रचरणीति स्रुग्भवति । तस्यां प्रतिप्रस्थाता मेधायोपस्तृणीते द्विरवद्यति सकृदभिघारयति प्रत्यनक्त्यवदानेऽथानुवाच आश्राव्याह प्रेष्येति वषट्कृतेऽध्वर्युर्जुहोत्यध्वर्योरनु होमं जुहोति प्रतिप्रस्थाता ॥९॥ यस्यै ते यज्ञियो गर्भ इति । अयज्ञिया वै गर्भास्तमेतद्ब्रह्मणैव यजुषा यज्ञियं करोति यस्यै योनिर्हिरण्ययीत्यदो वाऽएतस्यै योनिं विच्छिन्दन्ति यद्गर्भं निष्कर्षन्त्यमृतमायुर्हिरण्यं तामेवास्या एतदमृतां योनिं करोत्यङ्गान्यह्रुता यस्य तं मात्रा समजीगमꣳ स्वाहेति यदि पुमान्त्स्याद्यद्यु स्त्री स्यादङ्गा

न्यकृता यस्यै तां मात्रा समज्ञीगमं स्वाहेति यद्यु ऽ अविज्ञातो गर्भो भवति पुंस्कृत्येव जुहुयात्पुमांसो हि गर्भो अङ्गान्यकृता यस्य तं मात्रा समज्ञीगमं स्वाहेत्यदो वा ऽ एतं मात्रा विष्वञ्चं कुर्वन्ति यददो निष्कर्षन्ति तमेतद्ब्रह्मणैव यजुषा समर्ध्य मध्यतो यज्ञस्य पुनर्मात्रा सङ्गमयति ॥१०॥ अथाध्वर्युर्वनस्पतिना चरति । वनस्पतिनाध्वर्युश्चरित्वा यान्युपभृत्यवदानानि भवन्ति तानि समानयमान आहाग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीत्यत्याक्रामति प्रतिप्रस्थाता स एतं सर्वमेव मेधं गृह्णीतेऽथोपरिष्टाद्द्विराज्यस्याभिघारयत्याश्राव्याह प्रेष्येति वषट्कृतेऽध्वर्युर्जुहोत्यध्वर्योरनु होमं जुहोति प्रतिप्रस्थाता ॥११॥ पुरुदस्मो विषुरूप इन्दुरिति । बहुदान इति हैतद्यदाह पुरुदस्म इति विषुरूप इति विषुरूपा-इव हि गर्भा इन्दुरन्तर्महिमानमानञ्ज धीर इत्यन्तर्ह्येष मातर्यक्तो भवत्येकपदीं द्विपदीं त्रिपदीं चतुष्पदीमष्टापदीं भुवनानु प्रथन्तां स्वाहेति प्रथयत्येवैनामेतत्सुभूयो ह जायतेऽष्टापद्येष्टा यद्व चानष्टापद्या ॥१२॥ तदाहुः । क्वैतं गर्भं कुर्यादिति वृक्षऽ एवैनमुद्दध्युरन्तरिक्षायतना वै गर्भा अन्तरिक्षमिवैतद्यद्वृक्षस्तदेनं स्वऽ एवायतने प्रतिष्ठापयति तद्धु वा ऽआहुर्य एनं तत्रानुव्याहरेद्वृक्षऽ एनं मृतमुद्धास्यन्तीति तथा हैव स्यात् ॥१३॥ अप एवैनमभ्यवहरेयुः । आपो वा ऽ अस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा तदेनमप्स्वेव प्रतिष्ठापयति तद्धु वा ऽआहुर्य एनं तत्रानुव्याहरेदप्स्वेव मरिष्यतीति तथा हैव स्यात् ॥१४॥ आखूत्करऽ एवैनमुपकिरेयुः । इयं वा ऽ अस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा तदेनमस्यामेव प्रतिष्ठापयति तद्धु वा ऽआहुर्य एनं तत्रानुव्याहरेत्क्षिप्रेऽस्मै मृताय श्मशानं करिष्यन्तीति तथा हैव स्यात् ॥१५॥ पशुश्रपणऽ एवैनं मरुद्भ्यो जुहुयात् । अहुतादो वै देवानां मरुतो विडहुतमिवैतद्यदशृतो गर्भ आहवनीयाद्वाऽ एष आहृतो भवति पशुश्रपणात्तथाह न बहिर्धा यज्ञाद्भवति न प्रत्यक्षमिवाहवनीये देवानां वै मरुतस्तदेनं मरुत्स्वेव प्रतिष्ठापयति ॥१६॥ स जुह्वेव समिष्टयजूंषि ।

प्रथमावशान्तेष्वङ्गारेष्वेतꣳ सोऽशीषं गर्भमादत्ते तं प्राङ् तिष्ठञ्जुहोति मारुत्यऽर्चा मरुतो यस्य हि क्षये पाथा दिवो विमहसः स सुगोपातमो जन इति न स्वाहाकरोत्यहुतादो वै देवानां मरुतो विडहुतमिवैतद्यदस्वाहाकृतं देवानां वै मरुतस्तदेनं मरुत्स्वेव प्रतिष्ठापयति ॥१७॥ अथाङ्गारैरभिसमूहति । मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम् । पिपृतां नो भरीमभिरिति ॥१८॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ [५. २.] ॥ ॥ शतम् २७०० ॥ ॥

इन्द्रो ह वै षोडशी । तं नु सकृदिन्द्रं भूतान्यत्यरिच्यन्त प्रजा वै भूतानि ता देनेन सदृङ्ङभवन्निवासुः ॥१॥ इन्द्रो ह वाऽईक्षां चक्रे । कथं न्वहमिदꣳ सर्वमतितिष्ठेयमर्वागेव मदिदꣳ सर्वꣳ स्यादिति स एतं ग्रहमपश्यत्तमगृह्णीत स इदꣳ सर्वमेवात्यतिष्ठदर्वागेवास्मादिदꣳ सर्वमभवत्सर्वꣳ ह वाऽइदमतितिष्ठत्यर्वागेवास्मादिदꣳ सर्वं भवति यस्यैवं विदुष एतं ग्रहं गृह्णन्ति ॥२॥ तस्मादेतदृषिणाभ्यानूक्तम् । न ते महित्वमनुभूदध द्यौर्यदन्यया स्फिग्या क्षामवस्था इति न ह वाऽअस्यासौ द्यौरन्यतरां चन स्फिगीमनुबभूव तथेदꣳ सर्वमेवात्यतिष्ठदर्वागेवास्मादिदꣳ सर्वमभवत्सर्वꣳ ह वाऽइदमतितिष्ठत्यर्वागेवास्मादिदꣳ सर्वं भवति यस्यैवं विदुष एतं ग्रहं गृह्णन्ति ॥३॥ तं वै हरिवत्यऽर्चा गृह्णाति । हरिवतीषु स्तुवते हरिवतीरनुशꣳसति वीर्यं वै हर इन्द्रोऽसुराणाꣳ सपत्नानाꣳ समवृङ्क्त तथोऽएवैष एतद्वीर्यꣳ हरः सपत्नानाꣳ संवृङ्क्ते तस्माद्धरिवत्यऽर्चा गृह्णाति हरिवतीषु स्तुवते हरिवतीरनुशꣳसति ॥४॥ तं वाऽअनुष्टुभा गृह्णाति । गायत्रं वै प्रातःसवनं त्रैष्टुभं माध्यन्दिनꣳ सवनं जागतं तृतीयसवनमथातिरिक्तानुष्टुबत्यैवैनमेतद्रेचयति तस्मादनुष्टुभा गृह्णाति ॥५॥ तं वै चतुःस्रक्तिना पात्रेण गृह्णाति । त्रयो वाऽइमे लोकास्तदिमानेव लोकांस्तिसृभिः स्रक्तिभिराप्नोत्यत्यैवैनं चतुर्थ्या स्रक्त्या रेचयति तस्माच्चतुःस्रक्तिना पात्रेण गृह्णाति ॥६॥ तं वै प्रातःसवने गृह्णी-

यात् । आग्रयणं गृहीत्वा स प्रातःसवने गृह्णीत एतस्मात्कालादुपशेते तदेनᳪ सर्वाणि सवनान्यतिरेचयति ॥७॥ माध्यन्दिने त्वेनᳪ सवने गृह्णीयात् । आग्रयणं गृहीत्वा सोऽएषा मीमाᳪसैव प्रातःसवनऽएवैनं गृह्णीयादाग्रयणं गृहीत्वा स प्रातःसवने गृह्णीत एतस्मात्कालादुपशेते ॥८॥ अथातो गृह्णात्येव । आतिष्ठ वृत्रहन्रथं युक्ता ते ब्रह्मणा हरी । अर्वाचीनᳪ सु ते मनो ग्रावा कृणोतु वग्नुना । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा षोडशिनऽएष ते योनिरिन्द्राय त्वा षोडशिनऽइति ॥९॥ अनया वा । युक्ष्वा हि केशिना हरी वृषणा कक्ष्यप्रा । अथा न इन्द्र सोमपा गिरामुपश्रुतिं चर । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा षोडशिनऽएष ते योनिरिन्द्राय त्वा षोडशिनऽइति ॥१०॥ अथैतस्य स्तोत्रमुपाकरोति । सोमोऽत्यरेच्युपावर्तध्वमित्यत्यैवैनमेतद्रेचयति तं वै पुरास्तमयादुपाकरोत्यस्तमितेऽनुशᳪसति तदेमेनाहोरात्रे संदधाति तस्मात्पुरास्तमयादुपाकरोत्यस्तमितेऽनुशᳪसति ॥११॥ ब्राह्मणम् ॥४ [५. ३.] ॥ ॥

सर्वे ह वै देवाः । अग्रे सदृशा आसुः सर्वे पुण्यास्तेषाᳪ सर्वेषाᳪ सदृशानाᳪ सर्वेषां पुण्यानां त्रयोऽकामयन्तातिष्ठावानः स्यामेत्यग्निरिन्द्रः सूर्यः ॥१॥ तेऽर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुः । तऽएतानतिग्राह्यान्ददृशुस्तानत्यगृह्णत तद्यदेनानत्यगृह्णत तस्मादतिग्राह्या नाम तेऽतिष्ठावानोऽभवन्यथैतऽएतदतिष्ठावातिष्ठेव ह वै भवति यस्यैवं विदुष एतान्ग्रहान्गृह्णन्ति ॥२॥ नो ह वाऽइदमग्रेऽग्नौ वर्च आस । यदिदमस्मिन्वर्चः सोऽकामयतेदं मयि वर्चः स्यादिति स एतं ग्रहमपश्यत्तमगृह्णीत ततोऽस्मिन्नेतद्वर्च आस ॥३॥ नो ह वाऽइदमग्रऽइन्द्रऽओज आस । यदिदमस्मिन्नोजः सोऽकामयतेदं मय्योजः स्यादिति स एतं ग्रहमपश्यत्तमगृह्णीत ततोऽस्मिन्नेतदोज आस ॥४॥ नो ह वाऽइदमग्रे सूर्ये भ्राज आस । यदिदमस्मिन्भ्राजः सोऽकामयतेदं मयि भ्राजः स्यादिति स एतं ग्रहमपश्यत्तमगृह्णीत ततोऽस्मिन्नेतद्भ्राज

आसैतानि ह वै तेजाᳪस्येतानि वीर्याण्यात्मन्धत्ते यस्यैवं विदुष एतान्ग्रहान्गृह्णन्ति ॥५॥ तान्वै प्रातःसवने गृह्णीयात् । आग्रयणं गृहीत्वात्मा वाऽआग्रयणो बह्व वाऽइदमात्मन एकैकमतिरिक्तं ह्रोमव्हृदयं व्यग्रवत् ॥६॥ माध्यन्दिने वैनान्सवने गृह्णीयात् । उक्थ्यं गृहीत्वोपाकरिष्यन्वा पूतभृतोऽथ ह वाऽअस्यैषोऽनिरुक्त आत्मा यदुक्थ्यः सोऽएषा मीमाᳪसैव प्रातःसवनऽएवैनान्गृह्णीयादाग्रयणं गृहीत्वा ॥७॥ ते माहेन्द्रस्यैवानु होमᳪ हूयन्ते । एष वाऽइन्द्रस्य निष्केवल्यो ग्रहो यन्माहेन्द्रोऽप्यस्यैतन्निष्केवल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यᳪ शस्त्रमिन्द्रो वै यजमानो यजमानस्य वाऽएते कामाय गृह्यन्ते तस्मान्माहेन्द्रस्यैवानु होमᳪ हूयन्ते ॥८॥ अथातो गृह्णात्येव । अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम् । दधद्रयिं मयि पोषम् । उपयामगृहीतोऽस्यग्नये त्वा वर्चसऽएष ते योनिरग्नये त्वा वर्चसे ॥९॥ उत्तिष्ठन्नोजसा । सह पीत्वी शिप्रेऽअवेपयः । सोममिन्द्र चमू सुतम् । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वौजसऽएष ते योनिरिन्द्राय त्वौजसे ॥१०॥ अदृश्रमस्य केतवः । वि रश्मयो जनाँ२॥ऽअनु । भ्राजन्तो अग्नयो यथा । उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्राजायैष ते योनिः सूर्याय त्वा भ्राजायेति ॥११॥ तेषां भक्षः । अग्ने वर्चस्विन्वर्चस्वांस्त्वं देवेष्वसि वर्चस्वानहं मनुष्येषु भूयासमिन्द्रौजिष्ठौजिष्ठस्त्वं देवेष्वस्योजिष्ठोऽहं मनुष्येषु भूयासᳪ सूर्य भ्राजिष्ठ भ्राजिष्ठस्त्वं देवेष्वसि भ्राजिष्ठोऽहं मनुष्येषु भूयासमित्येतानि ह वै भ्राजाᳪस्येतानि वीर्याण्यात्मन्धत्ते यस्यैवं विदुष एतान्ग्रहान्गृह्णन्ति ॥१२॥ तान्वै पृष्ठ्ये षडहे गृह्णीयात् । पूर्वे त्र्यहऽआग्नेयमेव प्रथमेऽहन्नैन्द्रं द्वितीये सौर्यं तृतीयऽएवमेवान्वहम् ॥१३॥ तानु हैकऽउत्तरे त्र्यहे गृह्णन्ति । तदु तथा न कुर्यात्पूर्वऽएवैनांस्त्र्यहे गृह्णीयान्नमुत्तरे त्र्यहे मह्णीयात्तस्मात्पूर्वऽएवैनांस्त्र्यहे गृहीत्वाथोत्तरे त्र्यहे गृह्णीयादेवमेव यथापूर्वं विश्वजिति सर्वपृष्ठऽएकाहऽएव गृह्यन्ते ॥१४॥ ब्राह्मणम् ॥ ५ [५. ४.] ॥ ॥

एष वै प्रजापतिः । य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतम्वेवा-प्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते ॥१॥ उपांशुपात्रमेवान्वजाः प्रजायन्ते । तद्धि तत्पुनर्यज्ञे प्र-युज्यते तस्मादिमाः प्रजाः पुनरभ्यावर्तं प्रजायन्ते ॥२॥ अन्तर्यामपात्रमेवान्ववयः प्रजायन्ते । तद्धि तत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्मादिमाः प्रजाः पुनरभ्यावर्तं प्रजायन्ते ॥३॥ अथ यदेतयोरुभयोः । सह सतोरुपांशुं पूर्वं जुहोति तस्मात्सह सतोऽजावि-कस्योभयस्यैवाजाः पूर्वा यन्त्यनूच्योऽवयः ॥४॥ अथ यदुपांशुं हुत्वा । ऊर्ध्वमु-न्मार्ष्टि तस्मादिमा अजा अरा डीतरा आक्रममाणा-इव यन्ति ॥५॥ अथ यदन्तर्या-मं हुत्वा । अवाञ्चमवमार्ष्टि तस्मादिमा अवयोऽवाचीनशीर्ष्ण्यः खनन्त्य-इव य-न्त्येता वै प्रजापतेः प्रत्यक्षतमां यदजावयस्तस्मादेतास्त्रिः संवत्सरस्य विजायमाना द्वौ त्रीनिति जनयन्ति ॥६॥ शुक्रपात्रमेवानु मनुष्याः प्रजायन्ते । तद्धि तत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्मादिमाः प्रजाः पुनरभ्यावर्तं प्रजायन्तऽएष वै शुक्रो य एष तपत्येष ऽउऽएवेन्द्रः पुरुषो वै पशूनामिन्द्रस्तस्मात्पशूनामीष्टे ॥७॥ ऋतुपात्रमेवान्वेकश-फं प्रजायते । तद्धि तत्पुनर्यज्ञे प्रयुज्यते तस्मादिमाः प्रजाः पुनरभ्यावर्तं प्रजायन्त ऽइतीव वाऽऋतुपात्रमितीवैकशफस्य शिर आग्रयणपात्रमुक्थ्यपात्रमादित्यपात्र-मेतान्येवानु गावः प्रजायन्ते तानि वै तानि पुनर्यज्ञे प्रयुज्यन्ते तस्मादिमाः प्रजाः पुनरभ्यावर्तं प्रजायन्ते ॥८॥ अथ यदजाः । कनिष्ठानि पात्राण्यनु प्रजायन्ते तस्मा-देतास्त्रिः संवत्सरस्य विजायमाना द्वौ त्रीनिति जनयन्त्यः कनिष्ठाः कनिष्ठानि हि पात्राण्यनु प्रजायन्ते ॥९॥ अथ यद्गावः । भूयिष्ठानि पात्राण्यनु प्रजायन्ते त-स्मादेताः सकृत्संवत्सरस्य विजायमाना एकैकं जनयन्त्यो भूयिष्ठा भूयिष्ठानि हि पात्राण्यनु प्रजायन्ते ॥१०॥ अथ द्रोणकलशे । अन्ततो हारियोजनं ग्रहं गृह्णाति प्रजापतिर्वै द्रोणकलशः स इमाः प्रजा उपावर्तते ता अवति ता अभिजिघ्रत्येत-द्वाऽएना भवति यदेनाः प्रजनयति ॥११॥ पञ्च ह त्वेव तानि पात्राणि । यानी-

माः प्रजा अनु प्रजायन्ते समानमुपाꣳश्वन्तर्यामयोः शुक्रपात्रमृतुपात्रमाग्रयणपात्रमुक्थ्यपात्रं पञ्च वाऽऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञो यद्यु षडेवऽर्तवः संवत्सरस्येत्यादित्यपात्रमेवैतेषाꣳ षष्ठम् ॥१२॥ एकꣳ त्वेव तत्पात्रम् । यदिमाः प्रजा अनु प्रजायन्तऽउपाꣳशुपात्रमेव प्राणो ह्युपाꣳशुः प्राणो हि प्रजापतिः प्रजापतिꣳ ह्येवेदꣳ सर्वमनु ॥१३॥ ब्राह्मणम् ॥ ६ [५. ५.] ॥

एष वै प्रजापतिः । य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतम्वेवाप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते स आश्विनं ग्रहं गृहीत्वावकाशानवकाशयति ॥१॥ स उपाꣳशुमेव प्रथममवकाशयति । प्राणाय मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथोपाꣳशुसवनं व्यानाय मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथान्तर्याममुदानाय मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथैन्द्रवायवं वाचे मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथ मैत्रावरुणं क्रतूदक्षाभ्यां मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथाश्विनꣳ श्रोत्राय मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथ शुक्रामन्थिनौ चक्षुर्भ्यां मे वर्चोदसौ वर्चसे पवेथामिति ॥२॥ अथाग्रयणम् । आत्मने मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथोक्थ्यमोजसे मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथ ध्रुवमायुषे मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वेत्यथाम्भृणौ विश्वाभ्यो मे प्रजाभ्यो वर्चोदसौ वर्चसे पवेथामिति वैश्वदेवौ वाऽअम्भृणावतो हि देवेभ्य उन्नयन्त्यतो मनुष्येभ्योऽतः पितृभ्यस्तस्माद्वैश्वदेवावम्भृणौ ॥ ३ ॥ अथ द्रोणकलशम् । कोऽसि कतमोऽसीति प्रजापतिर्वै कः कस्यासि को नामासीति प्रजापतिर्वै को नाम यस्य ते नामामन्महीति मनुते ह्यस्य नाम यं त्वा सोमेनातीतृपामेति तर्पयति ह्येनꣳ सोमेन स आश्विनं ग्रहं गृहीत्वान्त्वङ्गमाशिषमाशास्ते सुप्रजाः प्रजाभिः स्यामिति तत्प्रजामाशास्ते सुवीरो वीरैरिति तद्वीरानाशास्ते सुपोषः पोषैरिति तत्पुष्टिमाशास्ते ॥४॥ तान्वै न सर्वमिवावकाशयेत् । यो न्वेव ज्ञातस्तमवकाशयेद्यो वास्य प्रियः स्याद्यो वानूचानोऽनूक्तेनैनान्प्राप्नुयात्स आश्विनं ग्रहं गृहीत्वा कृत्स्नं यज्ञं

जनयति तं कृत्स्नं यज्ञं जनयित्वा तमात्मन्धत्ते तमात्मन्कुरुते ॥५॥ ब्राह्मणम् ॥ ७ [५. ६.] ॥

ता वा एताः । चतुस्त्रिꣳशद्व्याहृतयो भवन्ति प्रायश्चित्तयो नामैष वै प्रजापतिर्य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतम्वेवाप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते ॥१॥ अष्टौ वसवः । एकादश रुद्रा द्वादशादित्या इमे एव द्यावापृथिवी त्रयस्त्रिꣳश्यौ त्रयस्त्रिꣳशद्वै देवाः प्रजापतिश्चतुस्त्रिꣳशस्तदेनं प्रजापतिं करोत्येतद्वा अस्त्येतद्ध्यमृतं यद्ध्यमृतं तद्ध्यस्त्येतदु तद्यन्मर्त्यꣳ स एष प्रजापतिः सर्वं वै प्रजापतिस्तदेनं प्रजापतिं करोति तस्मादेताश्चतुस्त्रिꣳशद्व्याहृतयो भवन्ति प्रायश्चित्तयो नाम ॥२॥ ता हैके । यज्ञतन्व इत्याचक्षते यज्ञस्य ह्येवैतानि पर्वाणि स एष यज्ञस्तायमान एता एव देवता भवन्नेति ॥३॥ सा यदि घर्मदुघा ह्वलेत् । अन्यामुपसंक्रामेयुः स यस्यामेवैनं वेलायां पुरा पिन्वयन्ति तद्वैवेनामुदीचीꣳ स्थापयेदग्रेण वा शालां प्राचीम् ॥४॥ तस्या एते अभितः । पुरुकाण्डꣳ शिक्यडास्थे उद्धयाते तयोर्यद्दक्षिणं तस्मिन्नेताश्चतुस्त्रिꣳशतमाज्याहुतीर्जुहोत्येतावान्वै सर्वो यज्ञो यावत्य एताश्चतुस्त्रिꣳशद्व्याहृतयो भवन्ति तदस्यां कृत्स्नमेव सर्वं यज्ञं दधात्येषा स्वाँतो घर्मं पिन्वत एषो तत्र प्रायश्चित्तिः क्रियते ॥५॥ अथ यद्यज्ञस्य ह्वलेत् । तत्समन्वीक्ष्य जुहुयाद्दीक्षोपसत्स्वाहवनीये प्रसुत आग्नीध्रे त्रि वा एतद्यज्ञस्य पर्व स्रꣳसते यद्ध्वलति सा यैव तर्हि तत्र देवता भवति तयैवैतद्भिषज्यति तया संदधाति ॥६॥ अथ यदि स्कन्देत् । तदद्भिरुपनिनयेदद्भिर्वा इदꣳ सर्वमाप्तꣳ सर्वस्यैवाप्त्यै वैष्णववारुण्य र्चा यद्वा इदं किं चार्हति वरुण एवेदꣳ सर्वमार्पयति ययोरोजसा स्कभिता रजाꣳसि वीर्येभिर्वीरतमा शविष्ठा । या पत्येते अप्रतीता सहोभिर्विष्णू अगन्वरुणा पूर्वहूताविति यज्ञो वै विष्णुस्तस्यैतदार्हति वरुणो वा आर्पयिता तस्यास्यात्र्यैवैतद्देवताया आर्हति यो च देवतार्पयति ताभ्यामेवैतदुभाभ्यां

भिषज्यत्युभाभ्याᳬं संदधाति ॥७॥ अथोऽअभ्येव मृशेत् । देवान्दिवमगन्यज्ञस्ततो मा द्रविणमष्टु मनुष्यानन्तरिक्षमगन्यज्ञस्ततो मा द्रविणमष्टु पितॄन्पृथिवीमगन्यज्ञस्ततो मा द्रविणमष्टु यं कं च लोकमगन्यज्ञस्ततो मे भद्रमभूदित्येवैतदाह ॥८॥ तद्ध स्मैतदारुणिराह । किᳬं स यजेत यो यज्ञस्य व्यृद्ध्या पापीयान्मन्येत यज्ञस्य वाऽअहं व्यृद्ध्या श्रेयान्भवामीत्येतद्ध स्म स तदभ्याह यदेता आशिष उपगच्छति ॥९॥ ब्राह्मणम् ॥८ [५. ७.] ॥ ॥

तद्यत्रैतत्त्रिरात्रे सहस्रं ददाति । तदेषा साहस्री क्रियते स प्रथमेऽहन्त्रीणि च शतानि नयति त्रयस्त्रिᳬंशतं चैवमेव द्वितीयेऽहन्त्रीणि चैव शतानि नयति त्रयस्त्रिᳬंशतं चैवमेव तृतीयेऽहन्त्रीणि चैव शतानि नयति त्रयस्त्रिᳬंशतं चाथैषा साहस्र्यतिरिच्यते ॥१॥ सा वै त्रिरूपा स्यादित्याहुः । एतद्ध्यस्यै रूपतममिवेति रोहिणी हु त्वेवोपध्वस्ता स्यादेतद्धैवास्यै रूपतममिव ॥२॥ सा स्यादप्रवीता । वाग्वाऽएषा निदानेन यत्साहस्र्ययातयाम्नी वाऽइयं वागयातयाम्न्यप्रवीता तस्मादप्रवीता स्यात् ॥३॥ तां प्रथमेऽहन्नयेत् । वाग्वाऽएषा निदानेन यत्साहस्री तस्या एतत्सहस्रं वाचः प्रजातं पूर्वा हैति पश्चादेनां प्रजातमन्वेत्युत्तमे वैनामहन्नयेत्पूर्वमहास्यै प्रजातमेति पश्चादेषान्वेति सोऽएषा मीमाᳬंसैवोत्तमऽएवैनामहन्नयेत्पूर्वमहास्यै प्रजातमेति पश्चादेषान्वेति ॥४॥ तामुत्तरेण हविर्धाने । दक्षिणेनाग्नीध्रं द्रोणकलशमवघ्रापयति यज्ञो वै द्रोणकलशो यज्ञमेवैनामेतद्दर्शयति ॥५॥ आजिघ्र कलशम् । मह्या त्वा विशन्त्विन्दव इति रिरिचान-इव वाऽएष भवति यः सहस्रं ददाति तमेवैतद्रिरिचानं पुनराप्याययति यदाहाजिघ्र कलशं मह्या त्वा विशन्त्विन्दव इति ॥६॥ पुनरूर्जा निवर्तस्वेति । तद्वेव रिरिचानं पुनराप्याययति यदाह पुनरूर्जा निवर्तस्वेति ॥७॥ सा नः सहस्रं धुक्ष्वेति । तत्सहस्रेण रिरिचानं पुनराप्याययति यदाह सा नः सहस्रं धुक्ष्वेति ॥८॥ उरु-

धारा पयस्वती पुनर्माविशताद्रयिरिति । तदेव रिरिचानं पुनराप्याययति यदाह पुनर्माविशताद्रयिरिति ॥ ९ ॥ अथ दक्षिणे कर्णऽआजपति । इडे रन्ते हव्ये काम्ये चन्द्रे ज्योतेऽदिति सरस्वति महि विश्रुति । एता तेऽअघ्न्ये नामानि देवेभ्यो मा सुकृतं ब्रूतादिति वोचेरिति वैतानि ह वाऽअस्यै देवत्रा नामानि सा यानि ते देवत्रा नामानि तैर्मा देवेभ्यः सुकृतं ब्रूतादित्येवैतदाह ॥ १० ॥ तामवार्जन्ति । सा यद्यपुरुषाभिवीता प्राचीयात्तत्र विद्याद्राध्नोत्ययं यजमानः कल्याणं लोकमजैषी- दिति यद्युदीचीयाच्छ्रेयानस्मिंलोके यजमानो भविष्यतीति विद्याद्यदि प्रतीचीया- द्भूयतिल्विल-इव धान्यतिल्विलो भविष्यतीति विद्याद्यदि दक्षिणेयात्क्षिप्रे ऽस्माल्लोकाद्यजमानः प्रैष्यतीति विद्यादेतानि विज्ञानानि ॥ ११ ॥ तस्या एतास्ति- स्रस्तिस्रस्त्रिःशत्यधि भवन्ति । तास्वेतामुपसमाकुर्वन्ति वि वाऽएतां विराजं वृह- न्ति यां व्याकुर्वन्ति विछिन्नोऽएषा विराड्या त्रिवृता दशान्तरा वै त्रिराट्कृत्स्नां विराजꣳ संदधाति ताꣳ होत्रे दद्याद्धोता हि साहस्रस्तस्मात्ताꣳ होत्रे दद्यात् ॥ १२ ॥ द्वौ वोन्नेतारौ कुर्वीत । तयोर्यतरो नाश्रावयेत्तस्माऽएनां दद्याद्व्यृद्धो वा ऽएष उन्नेता य आविक्रसन्नाश्रावयति व्यृद्धोऽएषा विराड्या त्रिवृता तद्व्यृद्धऽएवै- तद्व्यृद्धं दधाति ॥ १३ ॥ तदाहुः । न सहस्रेऽधि किं चन दद्यात्सहस्रेण होव स- र्वान्कामानाप्नोतीति तदु होवाचासुरिः काममेव दद्यात्सहस्रेणाह सर्वान्कामा- नाप्नोति कामिनोऽअस्येतरद्दत्तं भवतीति ॥ १४ ॥ अथ यदि रथं वा युक्तं दास्य- न्स्यात् । यद्वा वशायै वा वपायाꣳ हुतायां दद्यादुदवसानीयायां वेष्टौ ॥ १५ ॥ स वै दक्षिणा नयन् । अन्यूना दशतो नयेद्यस्माऽएकां दास्यन्स्याद्दशभ्यस्तेभ्यो दश- तमुपावर्तयेद्यस्मै द्वे दास्यन्स्यात्पञ्चभ्यस्तेभ्यो दशतमुपावर्तयेद्यस्मै तिस्रो दास्य- न्स्यात्त्रिभ्यस्तेभ्यो दशतमुपावर्तयेद्यस्मै पञ्च दास्यन्स्याद्द्वाभ्यां ताभ्यां दशतमुपा- वर्तयेदेवमा शतात्तथो हास्यैषान्यूना विराडमुष्मिंलोके कामदुघा भवति ॥ १६ ॥

ब्राह्मणम् ॥ १ [५. ८.] ॥ चतुर्थः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १२५ ॥ ॥

तस्यैतद्द्वादशाहेन व्यूढछन्दसा यजते । तद्ग्रहान्व्यूहति व्यूहत उद्गाता च होता च छन्दाꣳसि स एष प्रज्ञात एव पूर्वस्त्र्यहो भवति समूढछन्दास्तदैन्द्रवायवाग्रान्गृह्णाति ॥१॥ अथ चतुर्थेऽहन्व्यूहति । ग्रहान्व्यूहन्ति छन्दाꣳसि तदाग्रयणाग्रान्गृह्णाति प्राजापत्यं वाऽएतच्चतुर्थमहर्भवत्यात्मा वाऽआग्रयण आत्मा वै प्रजापतिस्तस्मादाग्रयणाग्रान्गृह्णाति ॥२॥ तं गृहीत्वा न सादयति । प्राणा वै ग्रहा नेत्प्राणान्मोहयानीति मोहयेद्ध प्राणान्यत्सादयेत्तं धारयन्त एवोपासतेऽथ ग्रहान्गृह्णात्यथ यदा ग्रहान्गृह्णात्यथ यत्रैवैतस्य कालस्तदेनꣳ हिंकृत्य सादयत्यथैतत्प्रज्ञातमेव पञ्चममहर्भवति तदैन्द्रवायवाग्रान्गृह्णाति ॥३॥ अथ षष्ठेऽहन्व्यूहति । ग्रहान्व्यूहन्ति छन्दाꣳसि तच्छुक्राग्रान्गृह्णात्यैन्द्रं वाऽएतत्षष्ठमहर्भवत्येष वै शुक्रो य एष तपत्येष उऽएवेन्द्रस्तस्माच्छुक्राग्रान्गृह्णाति ॥४॥ तं गृहीत्वा न सादयति । प्राणा वै ग्रहा नेत्प्राणान्मोहयानीति मोहयेद्ध प्राणान्यत्सादयेत्तं धारयन्त एवोपासतेऽथ ग्रहान्गृह्णात्यथ यदा ग्रहान्गृह्णात्यथ यत्रैवैतस्य कालस्तदेनꣳ सादयति ॥५॥ अथ सप्तमेऽहन्व्यूहति । ग्रहान्व्यूहन्ति छन्दाꣳसि तच्छुक्राग्रान्गृह्णाति बार्हतं वाऽएतत्सप्तममहर्भवत्येष वै शुक्रो य एष तपत्येष उऽएव बृहꣳस्तस्माच्छुक्राग्रान्गृह्णाति ॥६॥ तं गृहीत्वा न सादयति । प्राणा वै ग्रहा नेत्प्राणान्मोहयानीति मोहयेद्ध प्राणान्यत्सादयेत्तं धारयन्त एवोपासतेऽथ ग्रहान्गृह्णात्यथ यदा ग्रहान्गृह्णात्यथ यत्रैवैतस्य कालस्तदेनꣳ सादयत्यथैतत्प्रज्ञातमेवाष्टममहर्भवति तदैन्द्रवायवाग्रान्गृह्णाति ॥७॥ अथ नवमेऽहन्व्यूहति । ग्रहान्व्यूहन्ति छन्दाꣳसि तदाग्रयणाग्रान्गृह्णाति जागतं वाऽएतन्नवममहर्भवत्यात्मा वाऽआग्रयणः सर्वं वाऽइदमात्मा जगत्तस्मादाग्रयणाग्रान्गृह्णाति ॥८॥ तं गृहीत्वा न सादयति । प्राणा वै ग्रहा नेत्प्राणान्मोहयानीति मोहयेद्ध प्राणान्यत्सादयेत्तं

धारयन्त एवोपासतेऽथ ग्रहान्गृह्णात्यथ यदा ग्रहान्गृह्णात्यथ यत्रैवैतस्य कालस्त-देनᳪ हिंकृत्य सादयति ॥ ९ ॥ तदाहुः । न व्यूहेद्ग्रहान्प्राणा वै ग्रहा नेत्प्राणा-न्मोहयानीति मोहयेद्ध प्राणान्यद्व्यूहेत्तस्मान्न व्यूहेत् ॥ १० ॥ तद्व व्यूहेदेव । अ-ङ्गानि वै ग्रहाः कामं वाऽइमान्यङ्गानि व्यत्यासᳪ शेते तस्माद्व व्यूहेदेव ॥ ११ ॥ तद्व नैव व्यूहेत् । प्राणा वै ग्रहा नेत्प्राणान्मोहयानीति मोहयेद्ध प्राणान्यद्व्यू-हेत्तस्मान्न व्यूहेत् ॥ १२ ॥ किं नु तत्राध्वर्योः । यद्वद्गाता च होता च छन्दाᳪसि व्यूहत एतद्वाऽअध्वर्युर्व्यूहति ग्रहान्यदैन्द्रवायवाग्रान्प्रातःसवने गृह्णाति शुक्राग्रा-न्माध्यन्दिने सवनऽआग्रयणाग्रांस्तृतीयसवने ॥ १३ ॥ ब्राह्मणम् ॥ १ [५. १.] ॥

यदि सोममपहरेयुः । विधावतेच्छतेति ब्रूयात्स यदि विन्दन्ति किमाद्रियेरन्यद्यु न विन्दन्ति तत्र प्रायश्चित्तिः क्रियते ॥ १ ॥ द्वयानि वै फाल्गुनानि । लोहितपु-ष्पाणि चारुणपुष्पाणि च स यान्यरुणपुष्पाणि फाल्गुनानि तान्यभिषुणुयादेष वै सोमस्य न्यङ्गो यदरुणपुष्पाणि फाल्गुनानि तस्मादरुणपुष्पाण्यभिषुणुयात् ॥ २ ॥ यद्यरुणपुष्पाणि न विन्देयुः । श्येनहृतमभिषुणुयाद्यत्र वै गायत्री सोममच्छापत-त्तस्याऽआहरन्त्यै सोमस्याᳪशुरपतत्तच्छ्येनहृतमभवत्तस्माच्छ्येनहृतमभिषुणुयात् ॥ ३ ॥ यदि श्येनहृतं न विन्देयुः । आदारानभिषुणुयाद्यत्र वै यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत तस्य यो रसो व्यप्रुष्यत्तत आदाराः समभवंस्तस्मादादारानभिषुणुयात् ॥ ४ ॥ यद्यादारान्न विन्देयुः । अरुणदूर्वा अभिषुणुयादेष वै सोमस्य न्यङ्गो यदरुणदूर्वास्तस्मादरुण-दूर्वा अभिषुणुयात् ॥ ५ ॥ यद्यरुणदूर्वा न विन्देयुः । अपि यानेव कांश्च हरिता-न्कुशानभिषुणुयात्तत्राप्येकामिव गां दद्याद्यथावभृथादुदेत्य पुनर्दीक्षेत पुनर्यज्ञो ह्येव तत्र प्रायश्चित्तिरिति नु सोमापहृतानाम् ॥ ६ ॥ अथ कलशादिराम् । यदि कलशो दीर्येतानुलिप्सध्वमिति ब्रूयात्स यद्यनुलभेरन्प्रसृतमात्रं वाञ्जलिमात्रं वा तदन्यै रेकधनैरभ्युन्नीय यथाप्रभावं प्रचरेयुर्यद्यु नानुलभेरन्नाग्रयणास्यैव प्रस्कन्द्या-

न्यैरेकधनैरभ्युन्नीय यथाप्रभावं प्रचरेयुः स यद्युन्नीतासु दक्षिणासु कलशो दीर्येत तत्राप्येकामेव गां दद्याद्यथावभृथादुदेत्य पुनर्दीक्षेत पुनर्यज्ञो ह्येव तत्र प्रायश्चित्तिरिति नु कलशदीराम् ॥७॥ अथ सोमातिरिक्तानाम् । यद्यग्निष्टोममतिरिच्येत पूतभृत एवोक्थ्यं गृह्णीयाद्यद्युक्थ्यमतिरिच्येत षोडशिनमुपेयुर्यदि षोडशिनमतिरिच्येत रात्रिमुपेयुर्यदि रात्रिमतिरिच्येताहरुपेयुर्नेत्त्वेवातीरेकोऽस्ति ॥८॥
ब्राह्मणम् ॥ २ [५. १०.] ॥ पञ्चमोऽध्यायः [२१.] ॥ ॥

प्रजापतिर्वा एष यदंशुः । सोऽस्यैष आत्मैवात्मा ह्ययं प्रजापतिस्तदस्यैतमात्मानं कुर्वन्ति यत्रैतं गृह्णन्ति तस्मिन्नेतान्प्राणान्दधाति यथा-यथैते प्राणा ग्रहा व्याख्यायन्ते स ह सर्वतनूरेव यजमानोऽमुष्मिंल्लोके सम्भवति ॥१॥ तदारम्भणवत् । यत्रैतं गृह्णन्त्यथैतदनारम्भणमिव यत्रैतं न गृह्णन्ति तस्माद्वा अंशुं गृह्णाति ॥२॥ तं वा औदुम्बरेण पात्रेण गृह्णाति । प्रजापतिर्वा एष प्राजापत्य उदुम्बरस्तस्मादौदुम्बरेण पात्रेण गृह्णाति ॥३॥ तं वै चतुःस्रक्तिना पात्रेण गृह्णाति । त्रयो वा इमे लोकास्तदिमानेव लोकांस्तिसृभिराप्नोति प्रजापतिर्वा अतीमांल्लोकांश्चतुर्थस्तत्प्रजापतिमेव चतुर्थ्याप्नोति तस्माच्चतुःस्रक्तिना पात्रेण गृह्णाति ॥४॥ स वै तूष्णीमेव ग्रावाणमादत्ते । तूष्णीमंशून्निवपति तूष्णीमप उपसृजति तूष्णीमुद्यत्य सकृदभिषुणोति तूष्णीमेनमनवानञ्जुहोति तदेनं प्रजापतिं करोति ॥५॥ अथास्यां हिरण्यं बद्धं भवति । तदुपजिघ्रति स यदेवात्र ह्नुते वा वि वा लिशतेऽमृतमायुर्हिरण्यं तदमृतमायुरात्मन्धत्ते ॥६॥ तद्ध होवाच राम औपतस्विनिः । काममेव प्राण्यात्काममुदन्याद्यद्ध तूष्णीं जुहोति तदेवैनं प्रजापतिं करोतीति ॥७॥ अथास्यां हिरण्यं बद्धं भवति । तदुपजिघ्रति स यदेवात्र ह्नुते वा वि वा लिशतेऽमृतमायुर्हिरण्यं तदमृतमायुरात्मन्धत्ते ॥८॥ तद्ध होवाच बुडिल आश्वतराश्विः । उद्यत्यैव गृह्णीयान्नाभिषुणुयादभिषुण्वन्ति वा अन्याभ्यो

देवताभ्यस्तदन्यथा ततः करोति यथो चान्याभ्यो देवताभ्योऽथ यदुच्छति तदे-वास्याभिषुतं भवतीति ॥९॥ तदु होवाच याज्ञवल्क्यः । अम्येव षुणुयान्न सोम इन्द्रमसुतो ममाद नाब्रह्माणो मघवानꣳ सुतास इत्यृषिणाभ्यनूक्तं न वाऽअन्य-स्यै कस्यै चन देवतायै सकृदभिषुणोति तदन्यथा ततः करोति यथो चान्याभ्यो देवताभ्यस्तस्मादम्येव षुणुयादिति ॥१०॥ तस्य द्वादश प्रथमगर्भाः । पष्ठौह्यो दक्षिणा द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिरꣳशुस्तदेनं प्रजापतिं करोति ॥११॥ ॥शतम् २८००॥ तासां द्वादश गर्भाः । ताश्चतुर्विꣳशति-श्चतुर्विꣳशतिर्वै संवत्सरस्यार्धमासाः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिरꣳशुस्तदेनं प्र-जापतिं करोति ॥१२॥ तदु ह कौकूस्तः । चतुर्विꣳशतिमेवैताः प्रथमगर्भाः पष्ठौ-ह्योर्दक्षिणा ददावृषभं पञ्चविꣳशꣳ हिरण्यमेनदु ह स ददौ ॥१३॥ स वाऽएष न सर्वस्येव ग्रहीतव्यः । आत्मा ह्यस्यैष यो न्वेव ज्ञातस्तस्य ग्रहीतव्यो यो वा-स्य प्रियः स्याद्यो वानूचानोऽनूक्तेनैनं प्राप्नुयात् ॥१४॥ सहस्रे ग्रहीतव्यः । सर्वं वै सहस्रꣳ सर्वमेष सर्ववेदसे ग्रहीतव्यः सर्वं वै सर्ववेदसꣳ सर्वमेष विश्वजिति सर्वपृष्ठे ग्रहीतव्यः सर्वं वै विश्वजित्सर्वपृष्ठः सर्वमेष वाजपेये राजसूये ग्रहीतव्यः सर्वꣳ हि तत्सत्त्रे ग्रहीतव्यः सर्वं वै सत्त्रꣳ सर्वमेष एतानि ग्रहणानि ॥१५॥ ब्राह्मणम् ॥३ [६. १.] ॥॥

एतं वाऽएते गच्छन्ति । षड्भिर्मासैर्य एष तपति ये संवत्सरमासते तदुच्यत ऽएव सामतो यथैतस्य रूपं क्रियतऽउच्यतऽऋक्तोऽथैतदेव यजुष्टः पुरश्चरणातो य-देतं गृह्णन्त्येतेनोऽएवैनं गच्छन्ति ॥१॥ अथातो गृह्णात्येव । उदु त्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यम् । उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्रा-जायैष ते योनिः सूर्याय त्वा भ्राजायेति ॥२॥ ब्राह्मणम् ॥४ [६. २.] ॥॥

अथातः पश्वयनस्यैव । पञ्चैकादशिन्यैवेयात्स आग्नेयं प्रथमं पशुमालभतेऽथ

वारुणमथ पुनराग्नेयमेवमेवैतया पश्वेकादशिन्येयात् ॥१॥ अथो ऽअप्यैन्द्राग्नमेवाहरहः पशुमालभेत । अग्निर्वै सर्वा देवता अग्नौ हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तत्सर्वाश्चैवैतद्देवता नापराध्नोति यो च यज्ञस्य देवता तां नापराध्नोति ॥२॥ अथात स्तोमायनस्यैव । आग्नेयमग्निष्टोमऽआलभेत तद्धि सलोम यदाग्नेयमग्निष्टोमऽआलभेत यद्युक्थ्यः स्यादैन्द्राग्नं द्वितीयमालभेतैन्द्राग्नानि ह्युक्थानि यदि षोडशी स्यादैन्द्रं तृतीयमालभेतैन्द्रो हि षोडशी यद्यतिरात्रः स्यात्सारस्वतं चतुर्थमालभेत वाग्वै सरस्वती योषा वै वाग्योषा रात्रिस्तद्यथायथं यज्ञक्रतून्व्यावर्तयत्येतानि त्रीण्ययनानि तेषां यतमत्कामयेत तेनेयाद्वाऽउपालम्भ्यौ पशू सौर्यं द्वितीयं पशुमालभते वैषुवतेऽहन्प्राजापत्यं महाव्रते ॥३॥ ब्राह्मणम् ॥५ [६. ३.] ॥॥

अथातो महाव्रतीयस्यैव । प्रजापतेर्ह वै प्रजाः ससृजानस्य पर्वाणि विसस्रꣳसुः स विस्रस्तैः पर्वभिर्न शशाक सꣳहातुं ततो देवा अर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुस्तऽएतं महाव्रतीयं ददृशुस्तमस्माऽअगृह्णंस्तेनास्य पर्वाणि समदधुः ॥१॥ स सꣳहितैः पर्वभिः । इदमन्नाद्यमभ्युत्तस्थौ यदिदं प्रजापतेरन्नाद्यं यद्वै मनुष्याणामशनं तद्देवानां व्रतं महद्वाऽइदं व्रतमभूद्येनायꣳ समहास्तेति तस्मान्महाव्रतीयो नाम ॥२॥ एवं वाऽएते भवन्ति । ये संवत्सरमासते यथैव तत्प्रजापतिः प्रजाः ससृजान आसीत्स यथैव तत्प्रजापतिः संवत्सरेऽन्नाद्यमभ्युदतिष्ठदेवमेवैतऽएतत्संवत्सरेऽन्नाद्यमभ्युत्तिष्ठन्ति येषामेवं विदुषामेतं ग्रहं गृह्णन्ति ॥३॥ तं वाऽइन्द्रायैव विमृधे गृह्णीयात् । सर्वा वै तेषां मृधो हता भवन्ति सर्वं जितं ये संवत्सरमासते तस्माद्विमृधे वि न इन्द्र मृधो जहि नीचा यच्छ पृतन्यतः । योऽअस्माँ२ऽअभिदासत्यधरं गमया तमः । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा विमृधऽएष ते योनिरिन्द्राय त्वा विमृधऽइति ॥४॥ अथो विश्वकर्मणे । विश्वं वै तेषां कर्म कृतं सर्वं जितं भवति

ये संवत्सरमासते तस्माद्विश्वकर्मणो वाचस्पतिं विश्वकर्माणमूतये मनोजुवं वाजेऽश्रद्या हुवेम । स नो विश्वानि हवनानि जोषद्विश्वशम्भूरवसे साधुकर्मा । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा विश्वकर्मणऽएष ते योनिरिन्द्राय त्वा विश्वकर्मणऽइति ॥५॥ यद्युऽऐन्द्रीं वैश्वकर्मणीं विद्यात् । तथैव गृह्णीयाद्विश्वकर्मन्हविषा वर्धनेन त्रातारमिन्द्रमकृणोरवध्यम् । तस्मै विशः समनमन्त पूर्वीरयमुग्रो विहव्यो यथासत् । उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा विश्वकर्मणऽएष ते योनिरिन्द्राय त्वा विश्वकर्मणऽइति ॥६॥ ब्राह्मणम् ॥ ६ [६. ४.] ॥॥

एष वै ग्रहः । य एष तपति येनेमाः सर्वाः प्रजा गृहीतास्तस्मादाहुर्ग्रहान्गृह्णीम इति चरन्ति ग्रहगृहीताः सन्त इति ॥१॥ वागेव ग्रहः । वाचा ह्मीद७ सर्वं गृहीतं किमु नयद्वाग्ग्रहः ॥२॥ नामैव ग्रहः । नाम्ना ह्मीद७ सर्वं गृहीतं किमु तयन्नाम ग्रहो बह्नूनां वै नामानि विद्माथ नस्तेन ते न गृहीता भवन्ति ॥३॥ अन्नमेव ग्रहः । अन्नेन ह्मीद७ सर्वं गृहीतं तस्माद्यावन्तो नोऽशनमश्नन्ति ते नः सर्वे गृहीता भवन्त्येषैव स्थितिः ॥४॥ स य एष सामग्रहः । अन्नं वाऽएष स यस्यै देवतायाऽएतं ग्रहं गृह्णाति सास्मै देवतैतेन ग्रहेण गृहीता तं काम७ समर्धयति यत्काम्या गृह्णाति स उद्यन्तं वादित्यमुपतिष्ठतेऽस्तं यन्तं वा ग्रहोऽस्यमुमनयार्त्या गृह्णाणासावदो मा प्रापदिति यं द्विष्यादसावस्मै कामो मा समर्धीति वा न हैवास्मै स कामः समृध्यते यस्माऽएवमुपतिष्ठते ॥५॥ ब्राह्मणम् ॥ ७ [६. ५.] ॥॥

देवा ह वै यज्ञं तन्वानाः । तेऽसुररक्षसेभ्य आसङ्गाद्विभयां चक्रुस्ते होचुः को नो दक्षिणत आसिष्यतेऽथाभयेऽनाष्ट्रऽउत्तरतो यज्ञमुपचरिष्याम इति ॥१॥ ते होचुः । य एव नो वीर्यवत्तमः स दक्षिणत आस्तामथाभयेऽनाष्ट्रऽउत्तरतो यज्ञमुपचरिष्याम इति ॥२॥ ते होचुः । इन्द्रो वै नो वीर्यवत्तम इन्द्रो दक्षिणत

आस्तामथाभयेऽनाष्ट्रऽउत्तरतो यज्ञमुपचरिष्याम इति ॥३॥ ते हेन्द्रमूचुः । त्वं वै नो वीर्यवत्तमोऽसि त्वं दक्षिणत आस्वाथाभयेऽनाष्ट्रऽउत्तरतो यज्ञमुपचरिष्याम इति ॥४॥ स होवाच । किं मे ततः स्यादिति ब्राह्मणाछंस्या ते ब्रह्मसाम तऽइति तस्माद्ब्राह्मणाछंसिनं प्रवृणीतऽइन्द्रो ब्रह्मा ब्राह्मणादितीन्द्रस्य ह्येषा स इन्द्रो दक्षिणत आस्ताथाभयेऽनाष्ट्रऽउत्तरतो यज्ञमुपाचरंस्तस्माद्य एव वीर्यवत्तमः स्यात्स दक्षिणत आसीताथाभयेऽनाष्ट्र उत्तरतो यज्ञमुपचरेयुर्यो वै ब्राह्मणानामनूचानतमः स एषां वीर्यवत्तमोऽथ यदिदं य एव कश्च ब्रह्मा भवति कुविदित्तूष्णीमास्तऽइति तस्माद्य एव वीर्यवत्तमः स्यात्स दक्षिणत आसीताथाभयेऽनाष्ट्रऽउत्तरतो यज्ञमुपचरेयुस्तस्माद्ब्राह्मणा दक्षिणत आसतेऽथाभयेऽनाष्ट्रऽउत्तरतो यज्ञमुपचरन्ति ॥५॥ स यत्राह । ब्रह्मन्स्तोष्यामः प्रशास्तरिति तद्ब्रह्मा जपत्येतं ते देव सवितर्यज्ञं प्राहुर्बृहस्पतये ब्रह्मणे । तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिं तेन मामव । स्तुत सवितुः प्रसवऽइति सोऽसावेव बन्धुरेतेन न्वेव भूयिष्ठा-इवोपचरन्ति ॥६॥ अनेन त्वेवोपचरेत् । देव सवितरेतद्बृहस्पते प्रेति तत्सवितारं प्रसवायोपधावति स हि देवानां प्रसविता बृहस्पते प्रेति बृहस्पतिर्वै देवानां ब्रह्मा तस्य एव देवानां ब्रह्मा तस्माऽएवैतत्प्राह तस्मादाह बृहस्पते प्रेति ॥७॥ अथ मैत्रावरुणो जपति । प्रसूतं देवेन सवित्रा जुष्टं मित्रावरुणाभ्यामिति तत्सवितारं प्रसवायोपधावति स हि देवानां प्रसविता जुष्टं मित्रावरुणाभ्यामिति मित्रावरुणौ वै मैत्रावरुणस्य देवते तयोऽएव मैत्रावरुणस्य देवते ताभ्यामेवैतत्प्राह तस्मादाह जुष्टं मित्रावरुणाभ्यामिति ॥८॥ ब्राह्मणम् ॥ ८ [६. ६.] ॥ ॥

त्रयी वै विद्या । ऋचो यजूंषि सामानीयमेवऽर्चोऽस्याछ ह्यर्चति योऽर्चति स वागेवऽर्चो वाचा ह्यर्चति योऽर्चति सोऽन्तरिक्षमेव यजूंषि द्यौः सामानि सैषा त्रयी विद्या सौम्येऽध्वरे प्रयुज्यते ॥१॥ इममेव लोकमृचा जयति । अन्तरिक्षं

यजुषा दिवमेव साम्ना तस्माद्यस्यैका विद्यानूक्ता स्यादन्वेवायैतरयोर्निर्मितं वि-वक्तेतेममेव लोकमृचा जयत्यन्तरिक्षं यजुषा दिवमेव साम्ना ॥२॥ तद्वाऽएतत् । सदस्यं वाचः प्रज्ञातं देऽइन्द्रस्तृतीये तृतीयं विष्णुरृचश्च सामानि चेन्द्रो यजूꣳषि विष्णुस्तस्मात्सदस्यृक्सामाभ्यां कुर्वन्त्यैन्द्रꣳ हि सदः ॥३॥ अथैतं विष्णुं यज्ञम् । एतैर्यजुर्भिः पुर-इवैव बिभ्रति तस्मात्पुरश्चरणं नाम ॥४॥ वागेवऽर्चश्च सामानि च । मन एव यजूꣳषि सा यत्रेयं वागासीत्सर्वमेव तत्राक्रियत सर्वं प्राज्ञायताथ यत्र मन आसीन्नैव तत्र किं चनाक्रियत न प्राज्ञायत नो हि मनसा ध्यायतः कश्चनाजानाति ॥५॥ ते देवा वाचमब्रुवन् । प्राची प्रेहीदं प्रज्ञपयेति सा हो-वाच किं मे ततः स्यादिति यत्किं चावषट्कृतꣳ स्वाहाकारेण यज्ञे हूयते तत्त ऽइति तस्माद्यत्किं चावषट्कृतꣳ स्वाहाकारेण यज्ञे हूयते तद्वाचः सा प्राची प्रेत्यैतत्प्राज्ञपयदितीदं कुरुतेतीदं कुरुतेति ॥६॥ तस्माद्व कुर्वन्त्यवऽर्चा हविर्धाने । प्रातरनुवाकमन्वाह सामिधेनीरन्वाह ग्राव्णोऽभिष्टौत्येवꣳ हि सयुजावभवताम् ॥७॥ तस्माद्व कुर्वन्त्येव सदसि । यजुषौदुम्बरीमुच्छ्रयन्ति सदः संमिन्वन्ति धिष्ण्यानुपकिरन्त्येवꣳ हि सयुजावभवताम् ॥८॥ तद्वाऽएतत्सदः परिश्रयन्ति । ए-तस्मै मिथुनाय तिर-इवेदं मिथुनं चर्यातेऽइति व्यृद्धं वाऽएतन्मिथुनं यदन्यः प-श्यति तस्माद्यद्यपि जायापती मिथुनं चरन्तौ पश्यन्ति व्येव द्रवत आग एव कु-र्वाते तस्माद्द्वारेण सदः प्रेक्षमाणं ब्रूयान्मा प्रेक्षथा इति यथा ह मिथुनं चर्यमा-णं पश्येदेवं तत्कामं द्वारेण देवकृतꣳ हि द्वारम् ॥९॥ एवमेवैतद्धविर्धानं परिश्र-यन्ति । एतस्मै मिथुनाय तिर-इवेदं मिथुनं चर्यातेऽइति व्यृद्धं वाऽएतन्मिथुनं यदन्यः पश्यति तस्माद्यद्यपि जायापती मिथुनं चरन्तौ पश्यन्ति व्येव द्रवत आग एव कुर्वाते तस्माद्द्वारेण हविर्धानं प्रेक्षमाणं ब्रूयान्मा प्रेक्षथा इति यथा ह मि-थुनं चर्यमाणं पश्येदेवं तत्कामं द्वारेण देवकृतꣳ हि द्वारम् ॥१०॥ तद्वाऽएतद्ध-

षा साम । योषामृचꣳ सदस्यध्येति तस्मान्मिथुनादिन्द्रो जातस्तेजो वै तत्तेजो जातं यदृचश्च साम्नश्चेन्द्र इन्द्र इति ह्येतमाचक्षते य एष तपति ॥ ११ ॥ अथैतद्वृषा सोमः । योषा अपो हविर्धानेऽध्येति तस्मान्मिथुनाच्चन्द्रमा जातोऽन्नं वै तदन्नं जातं यदद्भ्यश्च सोमाच्च चन्द्रमाश्चन्द्रमा ह्येतस्यान्नं य एष तपति तं यजमानं चैवैतज्जनयत्यन्नाद्यं चास्मै जनयत्यृचश्च साम्नश्च यजमानं जनयत्यद्भ्यश्च सोमाच्चास्माऽअन्नाद्यम् ॥ १२ ॥ यजुषा ह वै देवाः । अग्रे यज्ञं तेनिरेऽथर्चाथ साम्ना तदिदमप्येतर्हि यजुषैवाग्रे यज्ञं तन्वतेऽथर्चाथ साम्ना यज्ञो ह वै नामैतद्यद्यजुरिति ॥ १३ ॥ यत्र वै देवाः । इमा विद्याः कामान्दुदुह्रे तद्ध यजुर्विद्यैव भूयिष्ठान्कामान्दुदुह्रे सा निर्धीततमेवास सा नेतरे विद्ये प्रत्यास नान्तरिक्षलोक इतरौ लोकौ प्रत्यास ॥ १४ ॥ ते देवा अकामयन्त । कथं न्वियं विद्येतरे विद्ये प्रतिस्यात्कथमन्तरिक्षलोक इतरौ लोकौ प्रतिस्यादिति ॥ १५ ॥ ते होचुः । उपांश्वेव यजुर्भिश्चराम तत एषा विद्येतरे विद्ये प्रतिभविष्यति ततोऽन्तरिक्षलोक इतरौ लोकौ प्रतिभविष्यतीति ॥ १६ ॥ त उपांश्वचरन् । आप्याययन्नेवैनानि तत्तत एषा विद्येतरे विद्ये प्रत्यासीत्ततोऽन्तरिक्षलोक इतरौ लोकौ प्रत्यासीत्तस्माद्यजूंषि निरुक्तानि सन्त्यनिरुक्तानि तस्मादयमन्तरिक्षलोको निरुक्तः सन्ननिरुक्तः ॥ १७ ॥ स य उपांशु यजुर्भिश्चरति । आप्याययत्येवैनानि स तान्येनमाप्यीनान्याप्यायन्त्यथ य उच्चैश्चरति रूक्षयत्येवैनानि स तान्येनꣳ रूक्षाणि रूक्षयन्ति ॥ १८ ॥ वागेवर्चश्च सामानि च । मन एव यजूꣳषि स यऽऋचा च साम्ना च चरन्ति वाक्ते भवन्त्यथ ये यजुषा चरन्ति मनस्ते भवन्ति तस्मान्नानभिप्रेषितमध्वर्युणा किं चन क्रियते यदेवाध्वर्युराहानुब्रूहि यजेत्यथैव ते कुर्वन्ति यऽऋचा कुर्वन्ति यदेवाध्वर्युराह सोमः पवतऽउपावर्तध्वमित्यथैव ते कुर्वन्ति ये साम्ना कुर्वन्ति नो ह्यनभिगतं मनसा वाग्वदति ॥ १९ ॥ तद्वाऽएतन्मनोऽध्वर्युः । पुर इवैव चरति तस्मात्पु-

रश्चरणं नाम पुर-इव ह वै श्रिया यशसा भवति य एवमेतद्वेद ॥२०॥ तद्वाऽए-तदेव पुरश्चरणम् । य एष तपति स एतस्यैवावृता चरेद्गृहं गृहीवितस्यैवावृतमन्वावर्तेत प्रतिगीर्येतस्यैवावृतमन्वावर्तेत ग्रहं७ ह्वयेतस्यैवावृतमन्वावर्तेत स ह्येष भर्ता स यो ह्येवं विद्वानेतस्यावृता शक्नोति चरितुं७ शक्नोति हैव भार्या-न्भर्तुम् ॥२१॥ ब्राह्मणम् ॥ १ [६. ७.] ॥

या वै दीक्षा सा निषत् । तत्सत्त्रं तस्मादेनानासतऽइत्याहुरथ यत्ततो यज्ञं तन्वते तद्यन्ति तन्नयति यो नेता भवति स तस्मादेनान्यन्तीत्याहुः ॥१॥ या ह दीक्षा सा निषत् । तत्सत्त्रं तदयनं तत्सत्त्रायणमथ यत्ततो यज्ञस्योदृचं गत्वोत्ति-ष्ठन्ति तदुत्थानं तस्मादेनानुदस्थुरित्याहुरिति नु पुरस्ताद्वदनम् ॥२॥ अथ दीक्षि-ष्यमाणाः समवस्यन्ति । ते यद्यग्निं चेष्यमाणा भवन्त्यरणिष्वेवाग्नीन्त्समारोह्योपस-मायन्ति यत्र प्राजापत्येन पशुना यक्ष्यमाणा भवन्ति मथित्वोपसमाधायाहुत्याहव-नीयं यजन्तऽएतेन प्राजापत्येन पशुना ॥३॥ तस्य शिरो निदधति । तेषां यदि तदहर्दीक्षा न समेत्यरणिष्वेवाग्नीन्त्समारोह्य यथायथं विपरेत्य जुह्वति ॥४॥ अथ यदहरेषां दीक्षा समेति । अरणिष्वेवाग्नीन्त्समारोह्योपसमायन्ति यत्र दीक्षिष्यमाणा भवन्ति गृहपतिरेव प्रथमो मन्थते मध्यं प्रति शालाया अथेतरेषामर्धा दक्षिणत उपविशन्त्यर्धा उत्तरतो मथित्वोपसमाधायैकैकमेवोल्मुकमादायोपसमायन्ति गृह-पतेर्गार्हपत्यं गृहपतेरेव गार्हपत्यादुद्धृत्याहवनीये दीक्षन्ते तेषां७ समान आह-वनीयो भवति नाना गार्हपत्या दीक्षोपसत्सु ॥५॥ अथ यदहरेषां क्रयो भवति । तदहर्गार्हपत्यां चितिमुपदधात्यथेतरेभ्य उपवसथे धिष्ण्यान्वैसर्जिनानां काले प्राच्यः पत्न्य उपसमायन्ति प्रजहत्येतानपरानग्नीन्हुतऽएव वैसर्जिने ॥६॥ राजानं प्रणयति । उद्यत एवैष आग्नीध्रीयोऽग्निर्भवत्यथैतऽएकैकमेवोल्मुकमादाय यथा-धिष्ण्यं विपरायन्ति तैरेव तेषामुल्मुकैः प्रघ्नन्तीति ह स्माह याज्ञवल्क्यो ये तथा

कुर्वन्तीत्येतन्न्वेकमयनम् ॥७॥ अथेदं द्वितीयम् । अरणिष्वेवाग्नीन्त्समारोह्योपसमायन्ति यत्र प्राजापत्येन पशुना यक्ष्यमाणा भवन्ति मथित्वोपसमाधायोद्धृत्याहवनीयं यजन्तऽएतेन प्राजापत्येन पशुना ॥८॥ तस्य शिरो निदधति । तेषां यदि तदहर्दीक्षा न समेत्यरणिष्वेवाग्नीन्त्समारोह्य यथायथं विपरेत्य जुह्वति ॥९॥ अथ यदहरेषां दीक्षा समेति । अरणिष्वेवाग्नीन्त्समारोह्योपसमायन्ति यत्र दीक्षिष्यमाणा भवन्ति गृहपतिरेव प्रथमो मन्थतेऽथेतरे पर्युपविश्य मन्थन्ते ते जातं-जातमेवानुप्रहरन्ति गृहपतेर्गार्हपत्ये गृहपतेरेव गार्हपत्यादुद्धृत्याहवनीयं दीक्षन्ते तेषाꣳ समान आहवनीयो भवति समानो गार्हपत्यो दीक्षोपसत्सु ॥१०॥ अथ यदहरेषां क्रयो भवति । तदहर्गार्हपत्यां चितिमुपदधात्यथेतरेभ्य उपवसथे धिष्ण्यान्वैसर्जिनानां काले प्राच्यः पत्न्य उपसमायन्ति प्रज्ञात्येतमपरमग्निꣳ हुतऽएव वैसर्जिने ॥११॥ राजानं प्रणयति । उद्यत एवैष आग्नीध्रीयोऽग्निर्भवत्यथेतऽएकैकमेवोल्मुकमादाय यथाधिष्ण्यं विपरायन्ति तमदमु हैव ते कुर्वन्ति समद्धिनान्विन्दत्यर्तुका ह भवन्त्यपि ह तमर्धꣳ समद्धिन्दति यस्मिन्नर्धे यजन्ते ये तथा कुर्वन्त्येतद्द्वितीयमयनम् ॥१२॥ अथेदं तृतीयम् । गृहपतेरेवारण्योः संवदन्ते य इतोऽग्निर्जनिष्यते स नः सह यदनेन यज्ञेन जेष्यामोऽनेन पशुबन्धेन तन्नः सह सह नः साधुकृत्या य एव पापं करवत्तस्यैव तदित्येवमुक्त्वा गृहपतिरेव प्रथमः समारोहयतेऽथेतरेभ्यः समारोहयति स्वयं वैव समारोहयन्ते तऽआयन्ति यत्र प्राजापत्येन पशुना यक्ष्यमाणा भवन्ति मथित्वोपसमाधायोद्धृत्याहवनीयं यजन्तऽएतेन प्राजापत्येन पशुना ॥१३॥ तस्य शिरो निदधति । तेषां यदि तदहर्दीक्षा न समेत्यरणिष्वेवाग्नीन्त्समारोह्य यथायथं विपरेत्य जुह्वति ॥१४॥ अथ यदहरेषां दीक्षा समेति । गृहपतेरेवारण्योः संवदन्ते य इतोऽग्निर्जनिष्यते स नः सह यदनेन यज्ञेन जेष्यामोऽनेन सत्त्रेण तन्नः सह सह नः साधुकृत्या य एव पापं करवत्तस्यैव

तदित्येवमुक्त्वा गृहपतिरेव प्रथमः समारोहयतेऽथेतरेभ्यः समारोहयति स्वयं वैव समारोहयन्ते तऽआयन्ति यत्र दीक्षिष्यमाणा भवन्ति मथित्वोपसमाधायोद्धृत्याहवनीयं दीक्षन्ते तेषाᳫं समान आहवनीयो भवति समानो गार्हपत्यो दीक्षोपसत्सु ॥१५॥ अथ यदहरेषां क्रयो भवति । तदहर्गार्हपत्यां चितिमुपदधात्यथेतरेभ्य उपवसथे धिष्ण्यान्वैसर्जिनानां काले प्राच्यः पत्न्य उपसमायन्ति प्रज्ञात्येतमपरमग्निᳫं हुतऽएव वैसर्जिने ॥१६॥ राजानं प्रणयति । उद्यत एवैष आग्नीध्रीयोऽग्निर्भवत्यथैतऽएकैकमेवोल्मुकमादाय यथाधिष्ण्यं विपरायन्ति तत्तत्कृतं नाकृतं यन्नानाधिष्ण्या भवन्ति वरीयानाकाशोऽसत्परिचरणायेत्यथ यन्नानापुरोडाशा भूयो हविरुच्छिष्टमसत्समात्याऽइति ॥१७॥ अथ येन सत्त्रेण देवाः । क्षिप्रऽएव पाप्मानमपाघ्नतेमां जितिमजयन्येषामियं जितिस्तदत उद्यतऽएकगृहपतिका वै देवा एकपुरोडाशा एकधिष्ण्याः क्षिप्रऽएव पाप्मानमपाघ्नत क्षिप्रे प्राजायन्त तथोऽएवैतऽएकगृहपतिका एकपुरोडाशा एकधिष्ण्याः क्षिप्रऽएव पाप्मानमपघ्नते क्षिप्रे प्रजायन्ते ॥१८॥ अथादः पूर्वस्मिन्नुदीचीनवᳫंशा शाला भवति । तस्मान्नुषᳫं समान आहवनीयो भवति नाना गार्हपत्यास्तद्विकृष्टं गृहपतेरेव गार्हपत्ये जाघन्या पत्नीः संयाजयन्त्याज्येनेतरे प्रतियजन्तऽआसते तद्विकृष्टम् ॥१९॥ अथात्र प्राचीनवᳫंशा शाला भवति । तद्देवत्रा समान आहवनीयो भवति समानो गार्हपत्यः समान आग्नीध्रीयस्तदेतत्सत्त्रᳫं समृद्धं यथैकाहः समृद्ध एवं तस्य न ह्वलास्ति तस्यैषैव समान्यावृद्यदन्यद्धिष्ण्येभ्यः ॥२०॥ ब्राह्मणम् ॥१० [६. ८.] ॥ ॥

देवा ह वै सत्त्रमासत । श्रियं गच्छेम यशः स्यामान्नादाः स्यामेति तेभ्य एतदन्नाद्यमभिजितमपाचिक्रमिषत्पशवो वाऽअन्नं पशवो हैवेभ्यस्तदपाचिक्रमिषन्नद्वै न इमे श्रान्ता न द्विष्स्युः कथमिव स्विन्नः सचन्तऽइति ॥१॥ तऽएते गार्हपत्ये द्वेऽआहुतीऽअजुहवुः । गृहा वै गार्हपत्यो गृहा वै प्रतिष्ठा तदेनान्गृहेष्वेव

न्यपद्यंस्तेभ्य एतदन्नाद्यमभिजितं नापाक्रामत् ॥२॥ तथोऽएवैमे सत्त्रमासते । ये सत्त्रमासते श्रियं गच्छेम यशः स्यामान्नादाः स्यामेति तेभ्य एतदन्नाद्यमभिजितमपचिक्रमिषति पशवो वाऽअन्नं पशवो हैवेभ्यस्तदपचिक्रमिषन्ति यद्वै न इमे श्रान्ता न हिꣳस्युः कथमिव स्विन्नः सच्यन्तऽइति ॥३॥ तऽएते गार्हपत्ये द्वेऽआहुती जुह्वति । गृहा वै गार्हपत्यो गृहा वै प्रतिष्ठा तदेनान्गृहेष्वेव नियच्छन्ति तथेभ्य एतदन्नाद्यमभिजितं नापक्रामति ॥४॥ तथोऽएवैतस्मात् । एतदन्नाद्यमुपाहृतमपचिक्रमिषति यद्वै मायं न हिꣳस्यात्कथमिव स्विन्मा सच्यतऽइति ॥४॥ तस्य परस्तादेवाग्रेऽल्पश-इव प्राश्नाति । तदेनदुपनिमदति तद्वेद न वै तथाभूयथामꣳसि न वै माहिꣳसीदिति तदेनमुपावश्रयते स ह प्रिय एवान्नस्यान्नादो भवति य एवं विद्वानेतस्य व्रतꣳ शक्नोति चरितुम् ॥५॥ तद्वाऽएतत् । दशमेऽहन्सत्त्रोत्थानं क्रियते तेषामेकैक एव वाचंयम आस्ते वाचमाप्यायꣳस्तयापीनयायातयाम्न्योत्तरमहस्तन्वतेऽथेतरे विसृज्यन्ते समिद्धारा वा स्वाध्यायं वा तत्राप्यश्नन्ति ॥६॥ तेऽपराह्णऽउपसमेत्य । अप उपस्पृश्य पत्नीशालꣳ सम्प्रपद्यन्ते तेषु समन्वारब्धेष्वेतेऽआहुती जुहोतीह रतिरिह रमध्वमिह धृतिरिह स्वधृतिः स्वाहेति पशूनेवैतदाह पशूनेवैतदात्मन्नियच्छन्ते ॥८॥ अथ द्वितीयां जुहोति । उपसृजन्धरुणं मात्रऽइत्यग्निमेवैतत्पृथिव्याऽउपसृजन्नाह धरुणो मातरं धयन्नित्यग्निमेवैतत्पृथिवीं धयन्नाह रायस्पोषमस्मासु दीधरत्स्वाहेति पशवो वै रायस्पोषः पशूनेवैतदात्मन्नियच्छन्ते ॥९॥ ते प्राञ्च उपनिष्क्रामन्ति । ते पश्चात्प्राञ्चो हविर्धाने सम्प्रपद्यन्ते पुरस्ताद्वै प्रत्यञ्चस्तꣳस्यमाना अथैवꣳ सत्रोत्थाने ॥१०॥ तऽउत्तरस्य हविर्धानस्य । जघन्यायां कूबर्याꣳ सामाभिगायन्ति सत्त्रस्यऽर्द्धिरिति ऋद्धिमेवैतदभ्युत्तिष्ठन्त्युत्तरवेदेर्वोत्तरायाꣳ श्रोणावितरं तु कृततरम् ॥११॥ यदुत्तरस्य हविर्धानस्य । जघन्यायां कूबर्यामगन्म ज्योतिरमृता अभूमेति ज्योतिर्वाऽएते भवन्त्य-

भूता भवन्ति ये सत्त्रमासते दिवं पृथिव्या अध्यारुहामेति दिवं वाऽएते पृथिव्या अध्यारोहन्ति ये सत्त्रमासतेऽविदाम देवानिति विन्दन्ति हि देवान्त्स्वर्ज्योतिरिति त्रिर्निधनमुपावयन्ति स्वर्ज्योति ज्योतिर्ज्योति भवन्ति तद्यदेवैतस्य साम्नो रूपं तदेवैते भवन्ति ये सत्त्रमासते ॥१२॥ ते दक्षिणस्य हविर्धानस्य । अधोऽधोऽक्षं सर्पन्ति स यथाहिस्त्वचो निर्मुच्येतैवꣳ सर्वस्मात्पाप्मनो निर्मुच्यन्तेऽतिच्छन्दसा सर्पन्त्येषा वै सर्वाणि छन्दाꣳसि यदतिच्छन्दास्तथैनान्पाप्मा नान्वत्येति तस्मादतिच्छन्दसा सर्पन्ति ॥१३॥ ते सर्पन्ति । युवं तमिन्द्रापर्वता पुरोयुधा यो नः पृतन्यादप तं-तमिद्धतं वज्रेण तं-तमिद्धतम् । दूरे चत्ताय छन्त्सद्गहनं यदिनक्षत् । अस्माकꣳ शत्रून्परि शूर विश्वतो दर्मा दर्षीष्ट विश्वत इति ॥१४॥ ते प्राञ्च उपनिष्क्रामन्ति । ते पुरस्तात्प्रत्यञ्चः सदः सम्प्रपद्यन्ते पश्चाद्धि प्राञ्चस्तꣳस्यमाना अथैवꣳ सत्रोत्थाने ॥१५॥ ते यथाधिष्ण्यमेवोपविशन्ति । देवेभ्यो ह वै वाचो रसोऽभिक्रान्तोऽपचिक्रमिषां चकार स इमामेव पराङुत्यसिसृप्सदियं वै वाक्तस्या एष रसो यदोषधयो यद्वनस्पतयस्तमेतेन साम्नाप्नुवन्त्स एनानाप्तोऽभ्यावर्तत तस्मादस्यामूर्ध्वा ओषधयो जायन्तऽऊर्ध्वा वनस्पतयस्तथोऽएवैतेभ्य एतद्वाचो रसोऽभिक्रान्तोऽपचिक्रमिषति स इमामेव पराङतिसिसृप्सतीयं वै वाक्तस्या एष रसो यदोषधयो यद्वनस्पतयस्तमेतेन साम्नाप्नुवन्ति स एनानाप्तोऽभ्यावर्तते तस्मादस्यामूर्ध्वा ओषधयो जायन्तऽऊर्ध्वा वनस्पतयः ॥१६॥ सर्पराज्ञ्या ऋग्भिः स्तुवते । इयं वै पृथिवी सर्पराज्ञी तदनयैवैतत्सर्वमाप्नुवन्ति स्वयम्प्रस्तुतमनुपगीतं यथा नान्य उपशृणुयादिति ह रेचयेद्यदन्यः प्रस्तुयादतिरेचयेद्यदन्य उपगायेदतिरेचयेद्यदन्य उपशृणुयात्तस्मात्स्वयम्प्रस्तुतमनुपगीतम् ॥१७॥ चतुर्होतॄन्होता व्याचष्टे । एतदेवैतत्स्तुतमनुशꣳसति यदि होता न विद्याद्गृहपतिर्व्याचक्षीत होतुस्त्वेव व्याख्यानम् ॥१८॥ अथाध्वर्योः प्रतिगरः । अरात्सुरिमे यजमाना भद्रमेभ्योऽभूदिति कल्याणमेवैतन्मानुषीं

वाचो वदति ॥ १९ ॥ अथ वाकोवाक्यं ब्रह्मोद्यं वदन्ति । सर्वं वै तेषामाप्तं भवति सर्वं जितं ये सत्त्रमासतेऽचारिषुर्यजुर्भिस्तत्तान्याप्तंस्तद्वाहृत्सताशᳫंसिषुर्ऋग्भिस्तत्ता आप्तंस्तद्वाहृत्सतास्तोषत सामभिस्तत्तान्याप्तंस्तद्वाहृत्सतायिषामेतद्देवानामनवरुद्धं भवति यद्वाकोवाक्यं ब्राह्मणं तदेवैतेनाप्नुवन्ति तदवरुन्धते ॥ २० ॥ औदुम्बरीमुपसᳫंसृप्य वाचं यच्छन्ति । विदुहन्ति वाऽएते यज्ञं निर्धयन्ति ये वाचा यज्ञं तन्वते वाग्घि यज्ञस्तामेषां पुरैकैक एव वाचंयम आस्ते वाचमाप्याययंस्तयापीनयायातयाम्न्योत्तरमहस्तन्वतेऽथात्र सर्वैव वागाप्ता भवत्यपवृक्ता ताᳫं सर्व एव वाचंयमा वाचमाप्याययन्ति तयापीनयायातयाम्न्यातिरात्रं तन्वते ॥ २१ ॥ औदुम्बरीमन्वारभ्यासते । अन्नं वाऽऊर्गुदुम्बर ऊर्जैवैतद्वाचमाप्याययन्ति ॥ २२ ॥ तेऽस्तमिते प्राञ्च उपनिष्क्रामन्ति । ते जघनेनाहवनीयमासतेऽग्रेण हविर्धाने तान्वाचंयमानेव वाचंयमः प्रतिप्रस्थाता वसतीवरीभिरभिपरिहरति ते यत्कामा आसीरंस्तेन वाचं विसृजेरन्कामैर्द्ध स्म वै पुरऽर्षयः सत्त्रमासतेऽसौ नः कामः स नः समृध्यतामिति यद्युऽअनेककामाः स्युर्लोककामा वा प्रजाकामा वा पशुकामा वा ॥ २३ ॥ अनेनैव वाचं विसृजेरन् । भूर्भुवः स्वरिति तत्सत्येनैवैतद्वाचᳫं समर्धयन्ति तया समृद्धयाशिष आशासते सुप्रजाः प्रजाभिः स्यामेति तत्प्रजामाशासते सुवीरा वीरैरिति तद्वीरानाशासते सुपोषाः पोषैरिति तत्पुष्टिमाशासते ॥ २४ ॥ अथ गृहपतिः सुब्रह्मण्यामाह्वयति । यं वा गृहपतिर्ब्रूयात्पृथगु हैवैके सुब्रह्मण्यामाह्वयन्ति गृहपतिस्त्वेव सुब्रह्मण्यामाह्वयेद्यं वा गृहपतिर्ब्रूयात्तस्मिन्त्समुपहूतमिष्ट्वा समिधोऽभ्यादधति ॥ २५ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ११ [६. १.] ॥ पञ्चमः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या १२६ ॥ ॥ षष्ठोऽध्यायः [३०.] ॥ ॥ अस्मिन्काण्डे कण्डिकासंख्या ६४८ ॥ ॥

इति माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे ग्रहनाम चतुर्थं काण्डं समाप्तम् ॥ ४ ॥

VARIOUS READINGS.

Adhyâya १. १. २८ तन्न दशाभिर्न AB. - २. १४ °तदुद्दंधाति AB. प्राणा न प्र° A. - १६ Are we to read प्राणात्यश्चोदनत्य°? - १७ तन्न साद° AB. - २६ प्रत्युद्यन्ते A. - ३. १७ see *Rik* १. १६४. ४५. - ४. १ we exspect °भिगल्लिव. —

Adhyâya २. १. २६ °मनुब्रूयते यद्वेवे° AB. Read: यद्वेवेनौ. - २७ संस्कृ° AB, and thus is to be read, not सᳶस्कृ° as I have given in the preceding books. - २. २६ °त्यस्थाली AB. - ३. ७ °ध्यर्द्ध AB. - ४. १ °त्सद्ध्रुवस्तौ A. - २४ °मग्निं । AB. देवाः । AB. —

Adhyâya ३. १. २४ °षिता । AB. - २७ सुतं । AB. - २. १२ see Kâtyây. ६. १२. २१. - ४. १ तत्तँ AB. सँज्ञ° AB. - ३३ समिन्द्धे AB. - ५. ५ and ७ भविष्यथेत्यु स्त्रादित्या AB. - ७ Read: स्त्रादित्या. - २० मह्रस्वसरस्य is either मह्रः स्वसरस्य with elision of the visarga or it contains the obsolete मह्र = मह्रा The mss. at Kâty. १०. ४. १३ read मह्रस्वसदस्य. —

Adhyâya ४. १ A has at the close ॥ ३ ॥ पिण्ड ॥. - ४. १४ °स्तं जुषस्व is the reading also in the Saṃhitâ ८. २२, where the तज्जुषस्व of the Edition is a misprint. - ५. ३ संभवदिति AB. संभवेदिति is my conjecture, but I prefer now the reading of the mss. - १६ °षस्य द्विरवद्यन्ति AB. —

Adhyâya ५. १. ६ आसाः भस्माः marginal gloss. in A. - १२ (and whereever the word occurs) सत्र AB.: the reading सत्त्र is given on account of

the etymology. - The beginning of ५. २ is preceded in A by the following words: गर्भप्रसूतिसमये पठन इदं ब्राह्मणं । द्वौ कण्डिका वर्जित । आखूत्कर ॥१॥ पशुश्रपणा ॥२॥. - २. १० पुस्कृत्येव AB. - १७ तम्यद्स्वाह्वाकृतं AB. - ३. ३ see Rik. ३. ३२. ११. - ४. ६ त्वघ्यवत् AB. - ५. ५ डीङ् विहायसां गतौ अतिशयपयेन (!) उच्चैर्गच्छन्ति marginal gloss. in A. - ७. २ °त्येतद्वाऽअस्त्ये° AB. - ८. १० ऽदिति AB. The Samhitâ ८. ४३ reads ऽदिते. - ११ तिल्व वलने तिल-इव शाखाभिः पुष्पफलैर्विवृद्धः तिल्विलाः कृत्तिपकाः marginal gloss. in A. - १३ तद्यृद्ध एवै° AB. - ९. ११ कामन्वाऽइमा° AB. —

Adhyâya ६. ६. ४ A. has at the close ॥४॥ एकाडीनि नाम । कुर्वा ॥. - ७. ११ सदस्यङ्घोति AB. - १२ °र्धानेऽङ्घोति AB. - २१ A has at the close ॥१॥ एब्राह्मणानि नाम । घटसर्प. - ८. २ पुरस्ताद्दनम् A prima m. - ५ सामान् आह्रत्व° A. - २० A has at the close ॥१०॥ एब्राह्मणानि नाम बालसर्प. - ९. १४ त्संत्सद्कृनं B. - २३ समृञ्झता° AB. —

ओम् । देवाश्च वाऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे ततोऽसुरा अतिमानेनैव कस्मिन्नु वयं जुहुयामेति स्वेष्वेवास्येषु जुह्वतश्चेरुस्तेऽतिमानेनैव पराबभूवुस्तस्मान्नातिमन्येत पराभवस्य हैतन्मुखं यदतिमानः ॥१॥ अथ देवाः । अन्योऽन्यस्मिन्नेव जुह्वतश्चेरुस्तेभ्यः प्रजापतिरात्मानं प्रददौ यज्ञो हैषामास यज्ञो हि देवानामन्नम् ॥२॥ ते होचुः । कस्य न इदं भविष्यतीति ते मम ममेत्येव न सम्पादयां चक्रुस्ते हासम्पाद्योचुराजिमेवास्मिन्नाजामहै स यो न उज्जेष्यति तस्य न इदं भविष्यतीति तथेति तस्मिन्नाजिमाजन्त ॥३॥ स बृहस्पतिः । सवितारमेव प्रसवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूत इदमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्रसविता प्रासुवत्तत्सवितृप्रसूत उदजयत्स इदꣳ सर्वमभवत्स इदꣳ सर्वमुदजयत्प्रजापतिꣳ ह्युदजयत्सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिस्तेनेष्ट्वैतामेवोर्ध्वां दिशमुदक्रामत्तस्माद्यश्च वेद यश्च नैषोर्ध्वा बृहस्पतेर्दिगित्येवाहुः ॥४॥ तद्धे ह स्म पुरा वाजपेयेन यजन्ते । एताꣳ ह स्मैवोर्ध्वां दिशमुत्क्रामन्ति तत औपाविनैव जानश्रुतेयेन प्रत्यवरूढꣳ ततोऽर्वाचीनं प्रत्यवरोहन्ति ॥५॥ तेनेन्द्रोऽयजत । स इदꣳ सर्वमभवत्स इदꣳ सर्वमुदजयत्प्रजापतिꣳ ह्युदजयत्सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिस्तेनेष्ट्वैतामेवोर्ध्वां दिशमुदक्रामत् ॥६॥ ॥शतम् २१००॥ ॥ तद्धे ह स्म पुरा वाजपेयेन यजन्ते । एताꣳ ह स्मैवोर्ध्वां दिशमुत्क्रामन्ति तत औपाविनैव जानश्रुतेयेन प्रत्यवरूढꣳ ततोऽर्वाचीनं प्रत्यवरोहन्ति ॥७॥ स यो वाजपेयेन यजते । स इदꣳ सर्वं भवति स इदꣳ सर्वमुज्जयति प्रजापतिꣳ ह्युज्जयति सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः

॥८॥ तदाहुः । न वाजपेयेन यजेत सर्वं वाऽएष इदमुज्जयति यो वाजपेयेन यजते प्रजापतिꣳ ह्युज्जयति सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः स इह न किं चन परिशिनष्टि तस्येश्वरः प्रजा पापीयसी भवितोरिति ॥९॥ तदु वै यजेतैव । यऽएवमेतं यज्ञं क्लृप्तं विद्युर्ऋक्तो यजुष्टः सामतो ये प्रज्ञायस्तऽएनं याजयेयुरेषा ह त्वेवैतस्य यज्ञस्य समृद्धिर्यदेनं विद्वाꣳसो याजयन्ति तस्मादु यजेतैव ॥१०॥ स वाऽएष ब्राह्मणस्यैव यज्ञः । यदेनेन बृहस्पतिरयजत ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणोऽथो राजन्यस्य यदेनेनेन्द्रोऽयजत क्षत्रꣳ हीन्द्रः क्षत्रꣳ राजन्यः ॥११॥ राज्ञ एव राजसूयꣳ । राजा वै राजसूयेनेष्ट्वा भवति न वै ब्राह्मणो राज्यायालमवरं वै राजसूयं परं वाजपेयꣳ ॥१२॥ राजा वै राजसूयेनेष्ट्वा भवति । सम्राड्वाजपेयेनावरꣳ हि राज्यं परꣳ साम्राज्यं कामयेत वै राजा सम्राड् भवितुमवरꣳ हि राज्यं परꣳ साम्राज्यं न सम्राट्कामयेत राजा भवितुमवरꣳ हि राज्यं परꣳ साम्राज्यꣳ ॥१३॥ स यो वाजपेयेनेष्ट्वा सम्राड् भवति । स इदꣳ सर्वꣳ संवृङ्क्ते स कर्मणः-कर्मणः पुरस्ताद्धिताꣳ सावित्रीमाहुतिं जुहोति देव सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगायेति ॥१४॥ तद्यथैवादो बृहस्पतिः । सवितारं प्रसवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूत इदमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्रसविता प्रासुवत्तत्सवितृप्रसूत उदजयदेवमेवैष एतत्सवितारमेव प्रसवायोपधावति सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूत इदमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्रसविता प्रसौति तत्सवितृप्रसूत उज्जयति ॥१५॥ तस्मादाह । देव सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाय । दिव्यो गन्धर्वः केतपूः केतं नः पुनातु वाचस्पतिर्वाजं नः स्वदतु स्वाहेति प्रजापतिर्वै वाचस्पतिरन्नं वाजः प्रजापतिर्न इदमद्यान्नꣳ स्वदयत्वित्येवैतदाह स एतामेवाहुतिं जुहोत्या श्वःसुत्याया एतद्ध्यस्यैतत्कर्मारब्धं भवति प्रसन्न एतं यज्ञं भवति ॥१६॥ ब्राह्मणम् ॥१॥

अᳪशुं गृह्णाति । सर्वत्वायैव तस्माद्वा ऽअᳪशुं गृह्णात्यथैतानप्रज्ञातानेवाग्निष्टोमि-
कान्ग्रहान्गृह्णात्याग्रयणात् ॥१॥ अथ पृष्ठ्यान्गृह्णाति । तद्यदेवैतैर्देवा उदजयंस्तदे-
वैष एतैरुज्जयति ॥२॥ अथ षोडशिनं गृह्णाति । तद्यदेवैतेनेन्द्र उदजयत्तदेवैष
एतेनोज्जयति ॥३॥ अथैतान्पञ्च वाजपेयग्रहान्गृह्णाति । ध्रुवसदं त्वा नृषदं मनः-
सदमुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतममि-
ति सादयत्येषां वै लोकानामयमेव ध्रुव इयं पृथिवीममेवैतेन लोकमुज्जयति
॥४॥ अप्सुषदं त्वा घृतसदं व्योमसदमुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष
ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतममिति सादयत्येषां वै लोकानामयमेव व्योमेदमन्त-
रिक्षमन्तरिक्षलोकमेवैतेनोज्जयति ॥५॥ पृथिविसदं त्वान्तरिक्षसदं दिविसदं देव-
सदं नाकसदमुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा जु-
ष्टतममिति सादयत्येष वै देवसन्नाकसदेष एव देवलोको देवलोकमेवैतेनोज्ज-
यति ॥६॥ अपाᳪ रसमुद्वयसᳪ सूर्ये सन्तᳪ समाहितमपाᳪ रसस्य यो रसस्तं वो
गृह्णाम्युत्तममुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा जु-
ष्टतममिति सादयत्येष वा ऽअपाᳪ रसो योऽयं पवते स एष सूर्ये समाहितः सू-
र्यात्पवत ऽएतमेवैतेन रसमुज्जयति ॥७॥ ग्रहा ऊर्जाहुतयः । व्यन्तो विप्राय मतिं
तेषां विशिप्रियाणां वोऽहमिषमूर्जᳪ समग्रभमुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टमेष
ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतममिति सादयत्यूर्ग्वै रसो रसमेवैतेनोज्जयति ॥८॥
तान्वा ऽएतान् । पञ्च वाजपेयग्रहान्गृह्णाति प्रजापतिं वा ऽएष उज्जयति यो वा-
जपेयेन यजते संवत्सरो वै प्रजापतिः पञ्च वा ऽऋतवः संवत्सरस्य तत्प्रजापति-
मुज्जयति तस्मात्पञ्च वाजपेयग्रहान्गृह्णाति ॥९॥ अथ सप्तदश सोमग्रहान्गृह्णाति
। सप्तदश सुराग्रहान्प्रजापतेर्वा ऽएते ऽअन्धसी यत्सोमश्च सुरा च ततः सत्यं श्री-
र्ज्योतिः सोमोऽनृतं पाप्मा तमः सुरैते ऽएवैतदुभे ऽअन्धसी ऽउज्जयति सर्वं वा ऽएष

इदमुज्जयति यो वाजपेयेन यजते प्रजापतिꣳ ह्युज्जयति सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः ॥१०॥ स यत्सप्तदश । सोमग्रहान्गृह्णाति सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्यैतत्सत्यꣳ श्रियं ज्योतिरुज्जयति ॥११॥ अथ यत्सप्तदश । सुराग्रहान्गृह्णाति सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्यैतदनृतं पाप्मानं तम उज्जयति ॥१२॥ तऽउभये चतुस्त्रिꣳशद्ग्रहाः सम्पद्यन्ते । त्रयस्त्रिꣳशद्वै देवाः प्रजापतिश्चतुस्त्रिꣳशस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥१३॥ अथ यत्र राजानं क्रीणाति । तद्दक्षिणतः प्रतिवेशतः केशवात्पुरुषात्सीसेन परिस्रुतं क्रीणाति न वाऽएष स्त्री न पुमान्यत्केशवः पुरुषो यदह पुमांस्तेन न स्त्री यदु केशवस्तेन न पुमान्नैतदयो न हिरण्यं यत्सीसं नैष सोमो न सुरा यत्परिस्रुत्तस्मात्केशवात्पुरुषात्सीसेन परिस्रुतं क्रीणाति ॥१४॥ अथ पूर्वेद्युः । द्वौ खरौ कुर्वन्ति पुरोऽक्षमेवान्यं पश्चादक्षमन्यं नेत्सोमग्रहांश्च सुराग्रहांश्च सह सादयामेति तस्मात्पूर्वेद्युर्द्वौ खरौ कुर्वन्ति पुरोऽक्षमेवान्यं पश्चादक्षमन्यम् ॥१५॥ अथ यत्र पूर्वया द्वारा । वसतीवरीः प्रपादयन्ति तदपरया द्वारा नेष्टा परिस्रुतं प्रपादयति दक्षिणतः पात्राण्यभ्यवहरन्ति पुरोऽक्षमेव प्रत्यङ्ङासीनोऽध्वर्युः सोमग्रहान्गृह्णाति पश्चादक्षं प्राङासीनो नेष्टा सुराग्रहान्सोमग्रहमेवाध्वर्युर्गृह्णाति सुराग्रहं नेष्टा सोमग्रहमेवाध्वर्युर्गृह्णाति सुराग्रहं नेष्टैवमेवैनान्व्यत्यासं गृह्णीतः ॥१६॥ न प्रत्यञ्चमक्षमध्वर्युः । सोमग्रहमतिहरति न प्राञ्चमक्षं नेष्टा सुराग्रहं नेज्ज्यीतिश्च तमश्च सꣳसृजावेति ॥१७॥ उपर्युपर्येवाक्षमध्वर्युः । सोमग्रहं धारयत्यधोऽधोऽक्षं नेष्टा सुराग्रहꣳ सम्पृचौ स्थः सं मा भद्रेण पृङ्क्तमिति नेत्यापमिति श्रवावेति तौ पुनर्विहरतो विपृचौ स्थो वि मा पाप्मना पृङ्क्तमिति तद्यथेषीकां मुञ्जाद्विवृहेदेवमेनꣳ सर्वस्मात्पाप्मनो विवृहतस्तस्मिन्न तावच्चनैनो भवति यावत्तृणस्याग्रं तौ सादयतः ॥१८॥ अथाध्वर्युः । हिरण्यपात्रेण मधुग्रहं

गृह्णाति तं मध्ये सोमग्रहाणाꣳ सादयत्यथोक्थ्यं गृह्णात्यथ ध्रुवमथैतान्त्सोमग्रहा-नुत्तमे स्तोत्रऽआश्विनं चमसेषु व्यवनीय गृह्णाति तान्भक्षयत्यथ माध्यन्दिने सवने मधुग्रहस्य च सुराग्रहाणां चोद्यति तस्यातः ॥११॥ ब्राह्मणम् ॥२॥

आग्नेयमग्निष्टोमऽआलभते । अग्निर्वाऽअग्निष्टोमोऽग्निष्टोममेवैतेनोज्जयत्यैन्द्रा-ग्नमुक्थेभ्य आलभतऽऐन्द्राग्नानि वाऽउक्थान्युक्थान्येवैतेनोज्जयत्यैन्द्रꣳ षोडशिन ऽआलभतऽइन्द्रो वै षोडशी षोडशिनमेवैतेनोज्जयति ॥१॥ सारस्वतꣳ सप्तद-शाय स्तोत्रायालभते । तदेतदनतिरात्रे सति रात्रे रूपं क्रियते प्रजापतिं वाऽएष उज्जयति यो वाजपेयेन यजते संवत्सरो वै प्रजापतिस्तदेतेन सारस्वतेन रात्रि-मुज्जयति तस्मादेतदनतिरात्रे सति रात्रे रूपं क्रियते ॥२॥ अथ मरुद्भ्य उज्जेषेभ्यः । वशां पृश्निमालभतऽइयं वै वशा पृश्निर्यदिदमस्यां मूलि चामूलं चान्नाद्यं प्रति ष्ठितं तेनेयं वशा पृश्निरन्नं वाऽएष उज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयꣳ ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं विशो वै मरुतोऽन्नं वै विश उज्जेषेभ्य इत्युज्जित्याऽएव द्वयै-देऽउज्जेषवत्यौ याज्यानुवाक्ये यद्युज्जेषवत्यौ न विन्देदपि येऽएव के च मारु-त्यौ स्यातां द्वयैदोऽएव वशा पृश्निर्यदि वशां पृश्निं न विन्देदपि यैव का च व-शा स्यात् ॥३॥ तस्या आवृत् । यत्र होता माहेन्द्रं ग्रहमनुशꣳसति तदस्यै व-पया प्रचरेयुरेष वाऽइन्द्रस्य निष्केवल्यो ग्रहो यन्माहेन्द्रोऽप्यस्यैतन्निष्केवल्यमे-व स्तोत्रं निष्केवल्यꣳ शस्त्रमिन्द्रो वै यजमानस्तन्मध्यत एवैतद्यजमाने वीर्यं द-धाति तस्माद्स्याऽअत्र वपया प्रचरेयुः ॥४॥ द्व्यावदानानि श्रपयन्ति । ततोऽर्धानां जुह्वामुपस्तीर्य द्विर्द्विरवद्यति सकृदभिघारयति प्रत्यनक्त्यवदानान्यथोपभृति सकृ-त्सकृदवद्यति द्विरभिघारयति न प्रत्यनक्त्यवदानानि तद्यदर्धानां द्विर्द्विरवद्यति तथैषा कृत्स्ना भवत्यथ यदेतैः प्रचरति तेन दैवीं विशमुज्जयत्यथार्धानि मानुषी विशऽउपहरति तेनो मानुषीं विशमुज्जयति ॥५॥ तद्व तथा न कुर्यात् । क्षत्र-

ति वाऽएष यो यज्ञपथादेत्येति वाऽएष यज्ञपथाद्य एवं करोति तस्माद्यत्रैवेतरे-
षां पशूनां वपाभिः प्रचरन्ति तदेवैतस्यै वपया प्रचरेयुरेकधावदानानि श्रपयन्ति
न मानुष्यै विशऽउपकुर्वन्ति ॥६॥ अथ सप्तदश प्राजापत्यान्पशूनालभते । ते वै
सर्वे तूपरा भवन्ति सर्वे श्यामाः सर्वे मुष्कराः प्रजापतिं वाऽएष उज्जयति यो
वाजपेयेन यजतेऽन्नं वै प्रजापतिः पशुर्वाऽअन्नं तत्प्रजापतिमुज्जयति सोमो वै प्र-
जापतिः पशुर्वै प्रत्यक्षꣳ सोमस्तत्प्रत्यक्षं प्रजापतिमुज्जयति सप्तदश भवन्ति सप्तद-
शो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥७॥ ते वै सर्वे तूपरा भवन्ति । पुरुषो
वै प्रजापतेर्नेदिष्ठꣳ सोऽयं तूपरोऽविषाणस्तूपरो वाऽअविषाणः प्रजापतिः प्रा-
जापत्या एते तस्मात्सर्वे तूपरा भवन्ति ॥८॥ सर्वे श्यामाः । द्वे वै श्यामस्य रूपे
शुक्लं चैव लोम कृष्णं च द्वन्द्वं वै मिथुनं प्रजननं प्रजननं प्रजापतिः प्राजापत्या
एते तस्मात्सर्वे श्यामा भवन्ति ॥९॥ सर्वे मुष्कराः । प्रजननं वै मुष्करः प्रजननं
प्रजापतिः प्राजापत्या एते तस्मात्सर्वे मुष्करा भवन्ति दुर्वेदा एवꣳसमृद्धाः पशवो
यद्येवꣳसमृद्धान्न विन्देदपि कतिपया एवैवꣳसमृद्धाः स्युः सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः
॥१०॥ तदेके । वाचऽउत्तममालभन्ते यदि वै प्रजापतेः परमस्ति वागेव तदेत-
द्वाचमुज्जयाम इति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यात्सर्वं वाऽइदं प्रजापतिर्यदिमे लोका
यदिदं किं च सा यदेवैषु लोकेषु वाग्वदति तद्वाचमुज्जयति तस्मादु तन्नाद्रियेत
॥११॥ तेषामावृत् । यत्र मैत्रावरुणो वामदेव्यमनुशꣳसति तदेषां वपाभिः प्रच-
रेयुः प्रजननं वै वामदेव्यं प्रजननं प्रजापतिः प्राजापत्या एते तस्मादेषां वपाभि-
रत्र प्रचरेयुः ॥१२॥ अथेष्टा अनुयाजा भवन्ति । अव्यूढे स्रुचावथैषाꣳ हविर्भिः
प्रचरन्ति सोऽन्तोऽन्तो वै प्रजापतिस्तदन्तत एवैतत्प्रजापतिमुज्जयत्यथ यत्पुरा प्र-
चरेद्यथा यमध्वानमेष्यन्त्स्यात्तं गत्वा स क्व ततः स्यादेवं तत्तस्मादेषामत्र हविर्भिः
प्रचरन्ति ॥१३॥ तदु तथा न कुर्यात् । ह्वलति वाऽएष यो यज्ञपथादेत्येति वा

ऽएष यज्ञपथाद्ध एवं करोति तस्माद्यत्रैवेतरेषां पशूनां वपाभिः प्रचरन्ति तदेवै-तेषां वपाभिः प्रचरेयुर्यत्रैवेतरेषां पशूनाᳯं हविर्भिः प्रचरन्ति तदेवैतेषाᳯं हविषा प्रचरेयुरेकानुवाक्या एका याज्यैकदेवत्या हि प्रजापतयऽइत्युपाᳯंशूक्षा छागानाᳯं हविषोऽनुब्रूहीति प्रजापतयऽइत्युपाᳯंशूक्षा छागानाᳯं हविः प्रस्थितं प्रेष्येति व-षट्कृते जुहोति ॥१४॥ ब्राह्मणम् ॥३॥

तं वै माध्यन्दिने सवनेऽभिषिञ्चति । माध्यन्दिने सवनऽआजिं धावन्त्येष वै प्रजापतिर्य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतम्वेवाप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते तन्मध्यत एवैतत्प्रजापतिमुज्जयति ॥१॥ अगृह्णीते माहेन्द्रे । एष वाऽइन्द्रस्य निष्केवल्यो ग्रहो यन्माहेन्द्रोऽप्यस्यैतन्निष्केवल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यᳯं शस्त्र-मिन्द्रो वै यजमानस्तदेनᳯं स्वऽएवायतनेऽभिषिञ्चति तस्मादगृह्णीते माहेन्द्रे ॥२॥ अथ रथमुपावहरति । इन्द्रस्य वज्रोऽसीति वज्रो वै रथ इन्द्रो वै यजमानस्त-स्मादाहेन्द्रस्य वज्रोऽसीति वाजसा इति वाजसा हि रथस्त्वयायं वाजᳯं सेदित्यन्नं वै वाजस्त्वयायमन्नमुज्जयत्वित्येवैतदाह ॥३॥ तं धूर्गृहीतमन्तर्वेद्यभ्यववर्तयति । वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्यन्नं वै वाजोऽन्नस्य नु प्रसवे मातरं महीमि-त्येवैतदाहादितिं नाम वचसा करामहऽइतीयं वै पृथिव्यदितिस्तस्मादाहादितिं नाम वचसा करामहऽइति यस्यामिदं विश्वं भुवनमाविवेशेत्यस्याᳯं हीदᳯं सर्वं भुवनमाविष्टं तस्यां नो देवः सविता धर्म साविषदिति तस्यां नो देवः सविता यजमानᳯं सवतामित्येवैतदाह ॥४॥ अथाश्वानद्भिरभ्युक्षति । स्नपनायाभ्यवनीय-मानान्स्नपितान्वोदानीतानश्वो ह वाऽअग्रेऽश्वः सम्बभूव सोऽश्वः सम्भवन्नसर्वः समभवदसर्वो हि वै समभवत्तस्मान्न सर्वैः पद्भिः प्रतितिष्ठत्येकैकमेव पादमुदच्य तिष्ठति तद्यदेवास्यात्राप्स्वहीयत तेनैवैनमेतत्समर्धयति कृत्स्नं करोति तस्माद-श्वानद्भिरभ्युक्षति स्नपनायाभ्यवनीयमानान्स्नपितान्वोदानीतान् ॥५॥ सोऽभ्युक्ष-

ति । अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमपामुत प्रशस्तिष्वश्वा भवत वाजिन इत्यनेनापि देवीरापो यो व ऊर्मिः प्रतूर्तिः ककुन्मान्वाजसास्तेनायं वाजꣳ सेदित्यन्नं वै वाजस्तेनायमन्नमुज्जयत्वित्येवैतदाह ॥६॥ अथ रथं युनक्ति । स दक्षिणायुग्यमेवाग्रे युनक्ति सव्यायुग्यं वाऽअग्रे मानुषेऽथैवं देवत्रा ॥७॥ स युनक्ति । वातो वा मनो वेति न वै वातात्किं चनाशीयोऽस्ति न मनसः किं चनाशीयोऽस्ति तस्मादाह वातो वा मनो वेति गन्धर्वाः सप्तविꣳशतिस्तेऽग्रेऽश्वमयुञ्जन्निति गन्धर्वा ह वाऽअग्रेऽश्वं युयुजुस्तत्तेऽग्रेऽश्वमयुञ्जंस्ते त्वा युञ्जन्त्वित्येवैतदाह तेऽअस्मिञ्जवमादधुरिति तद्येऽस्मिञ्जवमादधुस्ते त्वयि जवमादधत्वित्येवैतदाह ॥८॥ अथ सव्यायुग्यं युनक्ति । वातरꣳहा भव वाजिन्युज्यमान इति वातजवो भव वाजिन्युज्यमान इत्येवैतदाहेन्द्रस्येव दक्षिणः श्रियैधीति यथेन्द्रस्य दक्षिणः श्रियैवं यजमानस्य श्रियैधीत्येवैतदाह युञ्जन्तु त्वा मरुतो विश्ववेदस इति युञ्जन्तु त्वा देवा इत्येवैतदाहा ते त्वष्टा पत्सु जवं दधात्विति नात्र तिरोहितमिवास्त्यथ दक्षिणाप्रष्टिं युनक्ति सव्याप्रष्टिं वाऽअग्रे मानुषेऽथैवं देवत्रा ॥९॥ स युनक्ति । जवो यस्ते वाजिन्निहितो गुहा यः श्येने परीत्तोऽअचरच्च वातऽइति जवो यस्ते वाजिन्नप्यन्यत्रापिनिहितस्तेन न इमं यज्ञं प्रजापतिमुज्जयेत्येवैतदाह तेन नो वाजिन्बलवान्बलेन वाजजिच्च भव समने च पारयिष्णुरित्यन्नं वै वाजोऽन्नजिच्च न एध्यस्मिंश्च नो यज्ञे देवसमनऽइमं यज्ञं प्रजापतिमुज्जयेत्येवैतदाह ॥१०॥ ते वाऽएतऽएव त्रयो युक्ता भवन्ति । त्रिवृद्धि देवानां तद्धि देवत्राधिप्रष्टियुग एव चतुर्थोऽन्वेति मानुषो हि स तं यत्र दास्यन्भवति तच्चतुर्थमुपयुज्य ददाति तस्मादपीमरस्मिन्यज्ञऽएतऽएव त्रयो युक्ता भवन्ति त्रिवृद्धि देवानां तद्धि देवत्राधिप्रष्टियुग एव चतुर्थोऽन्वेति मानुषो हि स तं यत्र दास्यन्भवति तच्चतुर्थमुपयुज्य ददाति ॥१२॥ अथ बार्हस्पत्यं चरुं नैवारꣳ सप्तदशशरावं निर्वपति । अन्नं वाऽएष उज्जयति

यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयꣳ ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तदेवास्माऽएतत्करोति ॥१२॥ अथ यद्बार्हस्पत्यो भवति । बृहस्पतिर्ह्येतमग्रऽउदजयत्तस्माद्बार्हस्पत्यो भवति ॥१३॥ अथ यन्नैवारो भवति । ब्रह्म वै बृहस्पतिरेते वै ब्रह्मणा पच्यन्ते यन्नीवारास्तस्मान्नैवारो भवति सप्तदशशरावो भवति साप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥१४॥ तमश्वानवघ्रापयति । वाजिन इति वाजिनो ह्यश्वास्तस्मादाह वाजिन इति वाजजित इत्यन्नं वै वाजोऽन्नजित इत्येवैतदाह वाजꣳ सरिष्यन्त इत्याजिꣳ हि सरिष्यन्तो भवन्ति बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतेति बृहस्पतेर्ह्येष भागो भवति तस्मादाह बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतेति तद्यदश्वानवघ्रापयतीममुज्जयानीति तस्माद्वाऽअश्वानवघ्रापयति ॥१५॥ ब्राह्मणम् ॥४॥ ॥

तद्यदाजिं धावन्ति । इममेवैतेन लोकमुज्जयत्यथ यद्ब्रह्मा रथचक्रे साम गायति नाभिदघ्नऽउद्धितेऽन्तरिक्षलोकमेवैतेनोज्जयत्यथ यद्यूपꣳ रोहति देवलोकमेवैतेनोज्जयति तस्माद्वाऽएतत्त्रयं क्रियते ॥१॥ स ब्रह्मा रथचक्रमधिरोहति । नाभिदघ्नऽउद्धितं देवस्याहꣳ सवितुः सवे सत्यसवसो बृहस्पतेरुत्तमं नाकꣳ रुहेयमिति यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः ॥२॥ अथ यदि राजन्यो यजते । देवस्याहꣳ सवितुः सवे सत्यसवस इन्द्रस्योत्तमं नाकꣳ रुहेयमिति क्षत्रꣳ हीन्द्रः क्षत्रꣳ राजन्यः ॥३॥ त्रिः सामाभिगायति । त्रिरभिगीयावरोहति देवस्याहꣳ सवितुः सवे सत्यप्रसवसो बृहस्पतेरुत्तमं नाकमरुहमिति यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः ॥४॥ अथ यदि राजन्यो यजते । देवस्याहꣳ सवितुः सवे सत्यप्रसवस इन्द्रस्योत्तमं नाकमरुहमिति क्षत्रꣳ हीन्द्रः क्षत्रꣳ राजन्यः ॥५॥ अथ सप्तदश दुन्दुभीननुवेद्यन्तꣳ संमिन्वन्ति । प्रतीच आग्नीध्रात्प्रजापतिं वाऽएष उज्जयति यो वाजपेयेन यजते वाग्वै प्रजापतिरेषा वै परमा वाग्या सप्तदशानां दुन्दुभीनां परमामेवैतद्वाचं परमं प्रजापतिमुज्जयति

सप्तदश भवन्ति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥६॥ अथैतेषां दुन्दुभीनाम् । एकं यजुषाहन्ति तत्सर्वे यजुषाहता भवन्ति ॥७॥ स आहन्ति । बृहस्पते वाजं जय बृहस्पतये वाचं वदत बृहस्पतिं वाजं जापयतेति यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः ॥८॥ अथ यदि राजन्यो यजते । इन्द्र वाजं जयेन्द्राय वाचं वदतेन्द्रं वाजं जापयतेति क्षत्रꣳ हीन्द्रः क्षत्रꣳ राजन्यः ॥९॥ अथैतेष्वाजिसृत्सु रथेषु । पुनरासृतेष्वेतेषां दुन्दुभीनामेकं यजुषोपावहरति तत्सर्वे यजुषोपावहृता भवन्ति ॥१०॥ स उपावहरति । एषा वः सा सत्या संवागभूद्यया बृहस्पतिं वाजमजीजपताजीजपत बृहस्पतिं वाजं वनस्पतयो विमुच्यध्वमिति यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः ॥११॥ अथ यदि राजन्यो यजते । एषा वः सा सत्या संवागभूद्ययेन्द्रं वाजमजीजपताजीजपतेन्द्रं वाजं वनस्पतयो विमुच्यध्वमिति क्षत्रꣳ हीन्द्रः क्षत्रꣳ राजन्यः ॥१२॥ अथ वेध्यत्तात् । राजन्य उदङ् सप्तदश प्रव्याधान्प्रविध्यति यावान्वाऽएकः प्रव्याधस्तावांस्तिर्यङ् प्रजापतिरथ यावत्सप्तदश प्रव्याधास्तावानन्वङ् प्रजापतिः ॥१३॥ तस्माद्राजन्यः प्रविध्यति । एष वै प्रजापतेः प्रत्यक्षतमां यद्राजन्यस्तस्मादेकः सन्बहूनामीष्टे यद्वेव चतुरक्षरः प्रजापतिश्चतुरक्षरो राजन्यस्तस्माद्राजन्यः प्रविध्यति सप्तदश प्रव्याधान्प्रविध्यति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥१४॥ अथ यं यजुषा युनक्ति । तं यजमान आतिष्ठति देवस्याहꣳ सवितुः सवे सत्यप्रसवसो बृहस्पतेर्वाजजितो वाजं जेषमिति ॥१५॥ तद्यथैवादो बृहस्पतिः । सवितारं प्रसवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूत इदमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्रसविता प्रासुवत्तत्सवितृप्रसूत उदजयदेवमेवैष एतत्सवितारमेव प्रसवायोपधावति सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूत इदमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्रसविता प्रसौति तत्सवितृप्रसूत उज्जयति ॥१६॥ अथ

यद्यध्वर्युः । अन्तेवासी वा ब्रह्मचारी वैतद्यजुरधीयात्सोऽन्वास्थाय वाचयति वाजिन इति वाजिनो ह्यश्वास्तस्मादाह वाजिन इति वाजजित इत्यन्नं वै वाजोऽन्नजित इत्येवैतदाहाध्वन स्कभ्नुवन्त इत्यध्वनो हि स्कभ्नुवन्तो धावन्ति योजना मिमाना इति योजनशो हि मिमाना अध्वानं धावन्ति काष्ठां गच्छतेति यथैनानन्तरा नाष्ट्रा रक्षाꣳसि न हिꣳस्युरेवमेतदाह धावन्त्याजिमाघ्नन्ति दुन्दुभीनभि साम गायति ॥१७॥ अथैताभ्यां जगतीभ्याम् । जुहोति वानु वा मन्त्रयते यदि जुहोति यद्यनुमन्त्रयते समान एव बन्धुः ॥१८॥ स जुहोति । एष स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धोऽअपिकक्षऽआसनि । क्रतुं दधिक्रा अनु सꣳसनिष्यदत्पथामङ्काꣳस्यन्वापनीफणत्स्वाहा ॥१९॥ उत स्म । अस्य द्रवतस्तुरण्यतः पर्णं न वेरनुवाति प्रगर्धिनः । श्येनस्येव ध्रजतोऽअङ्कसं परि दधिक्राव्णः सहोर्जा तरित्रतः स्वाहेति ॥२०॥ अथोत्तरेण त्रिचेन । जुहोति वानु वा मन्त्रयते द्वयं तद्यस्माज्जुहोति वानु वा मन्त्रयते यदि जुहोति यद्यनुमन्त्रयते समान एव बन्धुरेतानेवैतदश्वान्धावत उपवाजयत्येतेषु वीर्यं दधाति तिस्रो वाऽइमाः पृथिव्य इयमहैका द्वेऽअस्याः परे ता एवैतदुज्जयति ॥२१॥ सोऽनुमन्त्रयते । शं नो भवन्तु वाजिनो हवेषु देवताता मितद्रवः स्वर्काः । जम्भयन्तोऽहिं वृकꣳ रक्षाꣳसि सनेम्यस्मद्युयवन्नमीवाः ॥२२॥ ते नोऽअर्वन्तः । हवनश्रुतो हवं विश्वे शृण्वन्तु वाजिनो मितद्रवः । सहस्रसा मेधसाता सनिष्यवो महो ये धनꣳ समिथेषु जभ्रिरे ॥२३॥ वाजे-वाजेऽवत । वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः । अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैरिति ॥२४॥ अथ बार्हस्पत्येन चरुणा प्रत्युपतिष्ठते । तमुपस्पृशत्यन्नं वाऽएष उज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयꣳ ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तेनैवैतदेतां गतिं गत्वा सꣳस्पृशते तदात्मन्कुरुते ॥२५॥ स उपस्पृशति । आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादित्यन्नं वै वाज

आ मान्नस्य प्रसवो जगम्यादित्येवैतदाहेमे द्यावापृथिवी विश्वरूपेऽइति द्यावापृथिवी हि प्रजापतिरा मा गन्तां पितरामातरा चेति मातेव च हि पितेव च प्रजापतिरा मा सोमोऽअमृतत्वेन गम्यादिति सोमो हि प्रजापतिः ॥२६॥ तमश्वानवघ्रापयति । वाजिन इति वाजिनो ह्यश्वास्तस्मादाह वाजिन इति वाजजित इत्यन्नं वै वाजोऽन्नजित इत्येवैतदाह वाजꣳ ससृवाꣳस इति सरिष्यन्त इति वा ऽअग्रऽआह सरिष्यन्त-इव हि तर्हि भवन्त्यथात्र ससृवाꣳस इति ससृवाꣳस-इव ह्यत्र भवन्ति तस्मादाह ससृवाꣳस इति बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतेति बृहस्पतेर्ह्येष भागो भवति तस्मादाह बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतेति निमृजाना इति तद्यजमाने वीर्यं दधाति तद्यदश्वानवघ्रापयतीममुज्जयानीति वाऽअग्रेऽवघ्रापयत्यथात्रेममुदजैषमिति तस्माद्वाऽअश्वानवघ्रापयति ॥२७॥ अथैतेषामाजिसृताꣳ रथानाम् । एकस्मिन्वैश्यो वा राजन्यो वोपास्थितो भवति स वेदेरुत्तरायाꣳ श्रोणाऽउपविशत्यथाध्वर्युश्च यजमानश्च पूर्वया द्वारा मधुग्रहमादाय निष्क्रामतस्तं वैश्यस्य वा राजन्यस्य वा पाणावाधत्तोऽथ नेष्टापरया द्वारा सुराग्रहानादाय निष्क्रामति स जघनेन शालां पर्येत्यैकं वैश्यस्य वा राजन्यस्य वा पाणावादधदाहानेन तऽइमं निष्क्रीणामीति सत्यं वै श्रीर्ज्योतिः सोमोऽनृतं पाप्मा तमः सुरा सत्यमेवैतच्छ्रियं ज्योतिर्यजमाने दधात्यनृतेन पाप्मना तमसा वैश्यं विध्यति तैः स यं भोगं कामयते तं कुरुतेऽथैनꣳ सहिरण्यपात्रमेव मधुग्रहं ब्रह्मणो ददाति तं ब्रह्मणो ददमृतमायुरात्मन्धत्तेऽमृतꣳ ह्यायुर्हिरण्यं तेन स यं भोगं कामयते तं कुरुते ॥२८॥

ब्राह्मणम् ॥१॥ ॥ प्रथमोऽध्यायः [३१.] ॥॥

अथ स्रुवं चाज्यविलापनीं चादाय । आहवनीयमभ्येति स एता द्वादशाप्तीर्जुहोति वा वाचयति वा यदि जुहोति यदि वाचयति समान एव बन्धुः ॥१॥ स जुहोति । आपये स्वाहा स्वापये स्वाहापिजाय स्वाहा क्रतवे स्वाहा वसवे

स्वाहार्यपतये स्वाहांहसे मुग्धाय स्वाहा मुग्धाय वैनंशिनाय स्वाहा विनंशिनं आन्त्यायनाय स्वाहान्त्याय भौवनाय स्वाहा भुवनस्य पतये स्वाहाधिपतये स्वाहेत्येता द्वादशाहुतीर्जुहोति द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यैवास्याहुतिर्या सम्पत्तामेवैतदुज्जयति तामात्मन्कुरुते ॥२॥ अथ षट् कॢप्तीः । जुहोति वा वाचयति वा यदि जुहोति यदि वाचयति समान एव बन्धुः ॥३॥ स वाचयति । आयुर्यज्ञेन कल्पतां प्राणो यज्ञेन कल्पतां चक्षुर्यज्ञेन कल्पतां श्रोत्रं यज्ञेन कल्पतां पृष्ठं यज्ञेन कल्पतां यज्ञो यज्ञेन कल्पतामित्येताः षट् कॢप्तीर्वाचयति षड्वा ऋतवः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यैवास्य कॢप्तिर्या सम्पत्तामेवैतदुज्जयति तामात्मन्कुरुते ॥४॥ अष्टाश्रिर्यूपो भवति । अष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्रमग्नेश्छन्दो देवलोकमेवैतेनोज्जयति सप्तदशभिर्वासोभिर्यूपो वेष्टितो वा विग्रथितो वा भवति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥५॥ गौधूमं चषालं भवति । पुरुषो वै प्रजापतेर्नेदिष्ठं सोऽयमयं गतो वै पुरुषस्यौषधीनां नेदिष्ठतमां यद्गोधूमास्तेषां न त्वगस्ति मनुष्यलोकमेवैतेनोज्जयति ॥६॥ गर्तन्वान्यूपोऽतीक्ष्णाग्रो भवति । पितृदेवत्यो वै गर्तः पितृलोकमेवैतेनोज्जयति सप्तदशारत्निर्भवति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥७॥ अथ नेष्टा पत्नीमुदानेष्यन् । कौशं वासः परिधापयति कौशं वा चण्डातकमन्तरं दीक्षितवसनात्स्वघनार्धो वाऽएष यज्ञस्य यत्पत्नी तामेतत्प्राचीं यज्ञं प्रसादयिष्यन्भवत्यस्ति वै पत्न्या अमेध्यं यदवाचीनं नाभेर्मेध्या वै दर्भास्तद्यदेवास्या अमेध्यं तदेवास्या एतद्दर्भैर्मेध्यं कृत्वाथैनां प्राचीं यज्ञं प्रसादयति तस्मान्नेष्टा पत्नीमुदानेष्यन्कौशं वासः परिधापयति कौशं वा चण्डातकमन्तरं दीक्षितवसनात् ॥८॥ अथ निश्रयणीं निश्रयति । स दक्षिणत उदङ् रोहेदुत्तरतो वा दक्षिणा दक्षिणतस्त्वेवोदङ् रोहेत्तथा ह्युदग्भवति ॥९॥ स रोहन्जायामामन्त्रयते । जायऽएहि

स्वो रोहावेति रोहावेत्याह जाया तद्यज्जायामामन्त्रयतेऽर्धो ह वाऽएष आत्मनो यज्जाया तस्माद्यावज्जायां न विन्दते नैव तावत्प्रजायतेऽसर्वो हि तावद्भवत्यथ यदैव जायां विन्दतेऽथ प्रजायते तर्हि हि सर्वो भवति सर्व एतां गतिं गच्छानीति तस्माज्जायामामन्त्रयते ॥१०॥ स रोहति । प्रजापतेः प्रजा अभूमेति प्रजापतेर्ह्येष प्रजा भवति यो वाजपेयेन यजते ॥११॥ अथ गोधूमानुपस्पृशति । स्वर्देवा अगन्मेति स्वर्ह्येष गच्छति यो वाजपेयेन यजते ॥१२॥ तद्यद्गोधूमानुपस्पृशति । अन्नं वै गोधूमा अन्नं वाऽएष उज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयꣳ ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तेनैवैतदेतां गतिं गत्वा सꣳस्पृशते तदात्मन्कुरुते तस्माद्गोधूमानुपस्पृशति ॥१३॥ अथ शीर्ष्णा यूपमत्युज्जिहीते । अमृता अभूमेति देवलोकमेवैतेनोज्जयति ॥१४॥ ॥ शतम् ३००० ॥॥ अथ दिशोऽनुवीक्षमाणो जपति । अस्मे वोऽअस्त्विन्द्रियमस्मे नृम्णमुत क्रतुरस्मे वर्चाꣳसि सन्तु व इति सर्वं वाऽएष इदमुज्जयति यो वाजपेयेन यजते प्रजापतिꣳ ह्युज्जयति सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः सोऽस्य सर्वस्य यश इन्द्रियं वीर्यꣳ संवृज्य तदात्मन्धत्ते तदात्मन्कुरुते तस्माद्दिशोऽनुवीक्षमाणो जपति ॥१५॥ अथैनमूषपुटैरनूदस्यन्ति । पशवो वाऽऊषा अन्नं वै पशवोऽन्नं वाऽएष उज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयꣳ ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तेनैवैतदेतां गतिं गत्वा सꣳस्पृशते तदात्मन्कुरुते तस्मादेनमूषपुटैरनूदस्यन्ति ॥१६॥ आश्वत्थेषु पलाशेषूपनद्धा भवन्ति । स यदेवादोऽश्वत्थे तिष्ठत इन्द्रो मरुत उपामन्त्रयत तस्मादाश्वत्थेषु पलाशेषूपनद्धा भवन्ति विशोऽनूदस्यन्ति विशो वै मरुतोऽन्नं विशस्तस्माद्विशोऽनूदस्यन्ति सप्तदश भवन्ति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥१७॥ अथेमामुपावेक्षमाणो जपति । नमो मात्रे पृथिव्यै नमो मात्रे पृथिव्याऽइति बृहस्पतेर्ह वाऽअभिषिषिचानात्पृथिवी बिभयां चकार महद्वाऽअयमभूद्योऽभ्यषेचि

यद्वै मायं नावद्दणीयादिति बृहस्पतिर्ह पृथिव्यै बिभयां चकार यद्वै मेयं नावधून्वीतेति तदनयैवैतन्मित्रधेयमकुरुत न हि माता पुत्रᳬ हिनस्ति न पुत्रो मातरम् ॥१८॥ बृहस्पतिसवो वाऽएष यद्वाजपेयम् । पृथिव्यु हैतस्माद्बिभेति महद्वाऽअयमभूद्योऽभ्यषेचि यद्वै मायं नावद्दणीयादित्येष उ हास्यै बिभेति यद्वै मेयं नावधून्वीतेति तदनयैवैतन्मित्रधेयं कुरुते न हि माता पुत्रᳬ हिनस्ति न पुत्रो मातरम् ॥१९॥ अथ हिरण्यमभ्यवरोहति । अमृतमायुर्हिरण्यं तदमृतऽआयुषि प्रतितिष्ठति ॥२०॥ अथाजर्षभस्याजिनमुपस्तृणाति । तदुपरिष्टाद्रुक्मं निदधाति तमभ्यवरोहतीमां वैव ॥२१॥ अथास्माऽआसन्दीमाहरन्ति । उपरिसद्यं वाऽएष जयति यो जयत्यन्तरिक्षसद्यं तदेनमुपर्यासीनमधस्तादिमाः प्रजा उपासते तस्मादस्माऽआसन्दीमाहरन्ति ॥२२॥ औदुम्बरी भवति । अन्नं वाऽऊर्गुदुम्बर ऊर्जो ऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै तस्मादौदुम्बरी भवति तामग्रेण हविर्धाने जघनेनाहवनीयं निदधाति ॥२३॥ अथाजर्षभस्याजिनमास्तृणाति । प्रजापतिर्वाऽएष यदजर्षभ एता वै प्रजापतेः प्रत्यक्षतमां यदजास्तस्मादेतास्त्रिः संवत्सरस्य विजायमाना द्वौ त्रीनिति जनयन्ति तत्प्रजापतिमेवैतत्करोति तस्मादजर्षभस्याजिनमास्तृणाति ॥२४॥ स आस्तृणाति । इयं ते राडिति राज्यमेवास्मिन्नेतद्दधात्यथैनमासादयति यन्तासि यमन इति यन्तारमेवैनमेतद्यमनमासां प्रजानां करोति ध्रुवोऽसि धरुण इति ध्रुवमेवैनमेतद्धरुणमस्मिंलोके करोति कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा रय्यै त्वा पोषाय त्वेति साधवे त्वेत्येवैतदाह ॥२५॥ ब्राह्मणम् ॥ ६ [२. १.] ॥ ॥ प्रथमः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या११७॥ ॥

बार्हस्पत्येन चरुणा प्रचरति । तस्यानिष्ट एव स्विष्टकृद्भवत्यथास्माऽअन्नᳬ सम्भरन्त्यन्नं वाऽएष उज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयᳬ ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तदेवास्माऽएतत्सम्भरति ॥१॥ औदुम्बरे पात्रे । अन्नं

वाऽऊर्गुदुम्बर ऊर्जोऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै तस्मादौदुम्बरे पात्रे सोऽप एव प्रथमाः सम्भरत्यथ पयोऽथ यथोपस्मारमन्नानि ॥२॥ तद्धैके । सप्तदशान्नानि सम्भरन्ति सप्तदशः प्रजापतिरिति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यात्प्रजापतेर्न्वेव सर्वमन्नमनवरुद्धं क उ तस्मै मनुष्यो यः सर्वमन्नमवरुन्धीत तस्मादु सर्वमेवान्नं यथोपस्मारꣳ सम्भरन्नेकमन्नं न सम्भरेत् ॥३॥ स यन्न सम्भरति । तस्योद्धुवीत तस्य नाश्नीयाद्यावज्जीवं तथा नान्तमेति तथा ज्योग्जीवति स एतस्य सर्वस्यान्नाद्यस्य सम्भृतस्य स्रुवेणोपघातं वाजप्रसवीयानि जुहोति तद्याभ्य एवैतद्देवताभ्यो जुहोति ता अस्मै प्रसुवन्ति ताभिः प्रसूत उज्जयति तस्माद्वाजप्रसवीयानि जुहोति ॥४॥ स जुहोति । वाजस्येमं प्रसवः सुषुवेऽग्रे सोमꣳ राजानमोषधीष्वप्सु । ता अस्मभ्यं मधुमतीर्भवन्तु वयꣳ राष्ट्रे जागृयाम पुरोहिताः स्वाहा ॥५॥ वाजस्येमाम् । प्रसवः शिश्रिये दिवमिमा च विश्वा भुवनानि सम्राट् । अदित्सन्तं दापयति प्रजानन्त्स नो रयिꣳ सर्ववीरं नियच्छतु स्वाहा ॥६॥ वाजस्य नु । प्रसव आबभूवेमा च विश्वा भुवनानि सर्वतः । सनेमि राजा परियाति विद्वान्प्रजां पुष्टिं वर्धयमानोऽअस्मे स्वाहा ॥७॥ सोमꣳ राजानम् अवसेऽग्निमन्वारभामहे । आदित्यान्विष्णुꣳ सूर्यं ब्रह्माणं च बृहस्पतिꣳ स्वाहा ॥८॥ अर्यमणं बृहस्पतिम् । इन्द्रं दानाय चोदय । वाचं विष्णुꣳ सरस्वतीꣳ सवितारं च वाजिनꣳ स्वाहा ॥९॥ अग्नेऽअच्छा । वदेह नः प्रति नः सुमना भव । प्र नो यच्छ सहस्रजित्त्वꣳ हि धनदा असि स्वाहा ॥१०॥ प्र नः । यच्छत्वर्यमा प्र पूषा प्र बृहस्पतिः । प्र वाग्देवी ददातु नः स्वाहेति ॥११॥ अथैनं परिशिष्टेनाभिषिञ्चति । अन्नाद्येनैवैनमेतदभिषिञ्चत्यन्नाद्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति तस्मादेनं परिशिष्टेनाभिषिञ्चति ॥१२॥ सोऽभिषिञ्चति । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामिति देवहस्तैरेवैनमेतदभिषिञ्चति सरस्वत्यै वाचो यन्तुर्यन्त्रिये दधामीति वाग्वै सरस्वती तदेनं वाच एव

पत्नुर्यन्त्रिये दधाति ॥१३॥ तदु हैक ऽआहुः । विश्वेषां वा देवानां पत्नुर्यन्त्रिये दधामीति सर्वं वै विश्वे देवास्तदेनᳬ सर्वस्यैव पत्नुर्यन्त्रिये दधाति तदु तथा न ब्रूयात्सरस्वत्यै त्वा वाचो पत्नुर्यन्त्रिये दधामीत्येव ब्रूयाद्वाग्वै सरस्वती तदेनं वाच एव पत्नुर्यन्त्रिये दधाति बृहस्पतेष्ट्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चाम्यसाविति नाम गृह्णाति तद्बृहस्पतेरेवैनमेतत्सायुज्यᳬ सलोकतां गमयति ॥१४॥ अथाह । सम्राडयमसौ सम्राडयमसाविति निवेदितमेवैनमेतत्सन्तं देवेभ्यो निवेदयत्ययं महावीर्यो यो ऽभ्यषेचीत्ययं युष्माकैकोऽभूत्तं गोपायतेत्येवैतदाह त्रिष्कृत्व आह त्रिवृद्धि यज्ञः ॥१५॥ अथोज्जितीः । जुहोति वा वाचयति वा यदि जुहोति यदि वाचयति समान एव बन्धुः ॥१६॥ स वाचयति । अग्निरेकाक्षरेण प्राणमुदजयत्तमुज्जेषं प्रजापतिः सप्तदशाक्षरेण सप्तदशᳬ स्तोममुदजयत्तमुज्जेषमिति तद्यदेवैताभिरेता देवता उदजयंस्तदेवैष एताभिरुज्जयति सप्तदश भवन्ति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥१७॥ अथाहाग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीति । तद्यदन्तरेणाहुती ऽएतत्कर्म क्रियत ऽएष वै प्रजापतिर्य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतम्वेवाप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते तन्मध्यत एवैतत्प्रजापतिमुज्जयति तस्मादन्तरेणाहुती ऽएतत्कर्म क्रियत ऽआश्राव्याहाग्निᳬ स्विष्टकृतं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥१८॥ अथेडामादधाति । उपहूतायामिडायामप उपस्पृश्य माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति माहेन्द्रं ग्रहं गृहीत्वा स्तोत्रमुपाकरोति तᳬ स्तोत्राय प्रमीवति स उपावरोहति सोऽन्ते स्तोत्रस्य भवत्यन्ते शस्त्रस्य ॥१९॥ तद्धैके । एतत्कृत्वाथैतत्कुर्वन्ति तदु तथा न कुर्यादात्मा वै स्तोत्रं प्रजा शस्त्रमेतस्माद्ध स यजमानं प्रणाशयति स जिह्म एति स ह्वलति तस्मादेतदेव कृत्वाथैतत्कुर्यात् ॥२०॥ अथेडामादधाति । उपहूतायामिडायामप उपस्पृश्य माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति माहेन्द्रं ग्रहं गृहीत्वा स्तोत्रमुपाकरोति तᳬ स्तोत्राय प्रमीवति स उपावरोहति सोऽन्ते स्तोत्रस्य भवत्यन्ते शस्त्रस्य

॥२१॥ ब्राह्मणम् ॥१ [२. २.] ॥॥

पूर्णाहुतिं जुहोति । सर्वं वै पूर्णꣳ सर्वं परिगृह्य सूयाऽइति तस्यां वरं ददाति सर्वं वै वरः सर्वं परिगृह्य सूयाऽइति स यदि कामयेत जुहुयादेतां यद्यु कामयेतापि नाद्रियेत ॥१॥ अथ श्वो भूते । अनुमत्यै हविरष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपति स ये जघनेन शम्यां पिष्यमाणानामवशीयन्ते पिष्टानि वा तण्डुला वा तान्स्रुवे सार्धꣳ संवपत्यन्वाहार्यपचनादुल्मुकमाददते तेन दक्षिणा यन्ति स यत्र स्वकृतं वेरिणं विन्दति श्वप्रदरं वा ॥२॥ तदग्निꣳ समाधाय जुहोति । एष ते निर्ऋते भागस्तं जुषस्व स्वाहेतीयं वै निर्ऋतिः सा यं पाप्मना गृह्णाति तं निर्ऋत्या गृह्णाति तद्यदेवास्या अत्र नैर्ऋतꣳ रूपं तदेवैतच्छमयति तथो हैनꣳ सूयमानं निर्ऋतिर्न गृह्णात्यथ यत्स्वकृते वेरिणे जुहोति श्वप्रदरे वैतद्ध ह्यस्यै निर्ऋतिगृहीतम् ॥३॥ अथाप्रतीक्षं पुनरायन्ति । अथानुमत्याऽअष्टाकपालेन पुरोडाशेन प्रचरतीयं वाऽअनुमतिः स यस्तत्कर्म शक्नोति कर्तुं यच्चिकीर्षतीयꣳ हास्मै तदनुमन्यते तदिमामेवैतत्प्रीणात्यनयानुमत्यानुमतः सूयाऽइति ॥४॥ अथ यदष्टाकपालो भवति । अष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्री वाऽइयं पृथिव्यथ यत्समानस्य हविष उभयत्र जुहोत्येषा ह्येवैतदुभयं तस्य वासो दक्षिणा यद्वै सवासा अरण्यं नोदाशꣳसते निधाय वै तद्वासोऽतिमुच्यते तथो हैनꣳ सूयमानमासङ्गो न विन्दति ॥५॥ अथ श्वो भूते । आग्नावैष्णवमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति तेन यथेष्ट्यैवं यजते तद्यदेवादः प्रज्ञातमाग्नावैष्णवं दीक्षणीयꣳ हविस्तदेवैतदग्निर्वै सर्वा देवता अग्नौ हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वत्यग्निर्वै यज्ञस्यावरार्ध्यो विष्णुः परार्ध्यस्तत्सर्वाश्चैवैतद्देवताः परिगृह्य सर्वं च यज्ञं परिगृह्य सूयाऽइति तस्मादाग्नावैष्णव एकादशकपालः पुरोडाशो भवति तस्य हिरण्यं दक्षिणाग्नेयो वाऽएष यज्ञो भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं यो वै विष्णुः स यज्ञोऽग्निरु वै यज्ञ एव तद्ध तदाग्नेयमेव

तस्माद्धिरण्यं दक्षिणा ॥६॥ अथ श्वो भूते । अग्नीषोमीयमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति तेन यथेष्ट्यैवं यजतऽएतेन वाऽइन्द्रो वृत्रमहन्नेतेनोऽएव व्यजयत यास्येयं विजितिस्तां तथोऽएवैष एतेन पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यꣳ हन्ति तथोऽएव विजयते विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे सूयाऽइति तस्मादग्नीषोमीय एकादशकपालः पुरोडाशो भवति तस्योत्सृष्टो गौर्दक्षिणोत्सर्जं वाऽअमुं चन्द्रमसं घ्नन्ति पौर्णमासेनाह्न्त्यामावास्येनोत्सृजन्ति तस्मादुत्सृष्टो गौर्दक्षिणा ॥७॥ अथ श्वो भूते । ऐन्द्राग्नं द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति तेन यथेष्ट्यैवं यजते यत्र वाऽइन्द्रो वृत्रमहंस्तदस्य भीतस्येन्द्रियं वीर्यमपचक्राम स एतेन हविषेन्द्रियं वीर्यं पुनरात्मन्नधत्त तथोऽएवैष एतेन हविषेन्द्रियं वीर्यमात्मन्धत्ते तेजो वाऽअग्निरिन्द्रियं वीर्यमिन्द्र उभे वीर्ये परिगृह्य सूयाऽइति तस्मादैन्द्राग्नो द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति तस्यऽर्षभोऽनड्वान्दक्षिणा स हि वहेनाग्नेय आण्डाभ्यामैन्द्रस्तस्मादृषभोऽनड्वान्दक्षिणा ॥८॥ अथाग्रयणेष्ट्या यजते । सर्वान्वाऽएष यज्ञक्रतूनवरुन्द्धे सर्वा इष्टीरपि दर्विहोमान्यो राजसूयेन यजते देवसृष्टो वाऽएषेष्टिर्यदाग्रयणेष्टिरनया मेऽपीष्टमसदनयापि सूयाऽइति तस्मादाग्रयणेष्ट्या यजतऽओषधीर्वाऽएष सूयमानोऽभिसूयते तदोषधीरेवैतदनमीवा अकिल्विषाः कुरुतेऽनमीवा अकिल्विषा ओषधीरभि सूयाऽइति तस्य गौर्दक्षिणा ॥९॥ अथ चातुर्मास्यैर्यजते । सर्वान्वाऽएष यज्ञक्रतूनवरुन्द्धे सर्वा इष्टीरपि दर्विहोमान्यो राजसूयेन यजते देवसृष्टो वाऽएष यज्ञक्रतुर्यच्चातुर्मास्यान्येभिर्मेऽपीष्टमसदेभिरपि सूयाऽइति तस्माच्चातुर्मास्यैर्यजते ॥१०॥ ब्राह्मणम् ॥२ [२. ३.] ॥॥

वैश्वदेवेन यजते । वैश्वदेवेन वै प्रजापतिर्भूमानं प्रजाः ससृजे भूमानं प्रजाः सृष्ट्वा सूयाऽइति तथोऽएवैष एतद्वैश्वदेवेनैव भूमानं प्रजाः सृजते भूमानं प्रजाः सृष्ट्वा सूयाऽइति ॥१॥ अथ वरुणप्रघासैर्यजते । वरुणप्रघासैर्वै प्रजापतिः प्रजा व-

रुणपाशात्प्रामुञ्चत्ता अस्यानमीवा अकिल्बिषाः प्रजा प्राजायन्तानमीवा अकिल्बिषाः प्रजा अभि सृजाऽइति तथो एवैष एतद्वरुणप्रघासैरेव प्रजा वरुणपाशात्प्रमुञ्चति ता अस्यानमीवा अकिल्बिषाः प्रजाः प्रजायन्तेऽनमीवा अकिल्बिषाः प्रजा अभि सृजाऽइति ॥२॥ अथ साकमेधैर्यजते । साकमेधैर्वै देवा वृत्रमघ्नंस्तैर्वैव व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तां तथोऽएवैष एतैः पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यꣳ हन्ति तथोऽएव विजयते विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे सृजाऽइति ॥३॥ अथ शुनासीर्येण यजते। उभौ रसौ परिगृह्य सृजाऽइत्यथ पञ्चवातीयꣳ स पञ्चधाहवनीयं व्युह्य स्रुवेणोपघातं जुहोति ॥४॥ स पूर्वार्ध्ये जुहोति । अग्निनेत्रेभ्यो देवेभ्यः पुरःसद्भ्यः स्वाहेत्यथ दक्षिणार्ध्ये जुहोति यमनेत्रेभ्यो देवेभ्यो दक्षिणासद्भ्यः स्वाहेत्यथ पश्चार्ध्ये जुहोति विश्वदेवनेत्रेभ्यो देवेभ्यः पश्चात्सद्भ्यः स्वाहेत्यथोत्तरार्ध्ये जुहोति मित्रावरुणनेत्रेभ्यो वा मरुन्नेत्रेभ्यो वा देवेभ्य उत्तरासद्भ्यः स्वाहेत्यथ मध्ये जुहोति सोमनेत्रेभ्यो देवेभ्य उपरिसद्भ्यो दुवस्वद्भ्यः स्वाहेति ॥५॥ अथ सार्धꣳ समुह्य जुहोति । ये देवा अग्निनेत्राः पुरःसदस्तेभ्यः स्वाहा ये देवा यमनेत्रा दक्षिणासदस्तेभ्यः स्वाहा ये देवा विश्वदेवनेत्राः पश्चात्सदस्तेभ्यः स्वाहा ये देवा मित्रावरुणनेत्रा वा मरुन्नेत्रा वोत्तरासदस्तेभ्यः स्वाहा ये देवाः सोमनेत्रा उपरिसदो दुवस्वन्तस्तेभ्यः स्वाहेति तद्यदेवं जुहोति ॥६॥ यत्र वै देवाः । साकमेधैर्व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तां तद्धोचुरुत्पिबन्ते वाऽइमानि दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाꣳसि हन्तेभ्यो वज्रं प्रहरामेति वज्रो वाऽआज्यं तऽएतेन वज्रेणाज्येन दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यवाघ्नंस्ते व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तां तथोऽएवैष एतेन वज्रेणाज्येन दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यवहन्ति तथोऽएव विजयते विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे सृजाऽइति ॥७॥ अथ यदेता अपराः पञ्चाहुतीर्जुहोति । क्षण्वन्ति वाऽएतदग्नेर्विवृहन्ति यत्पञ्चधाहवनीयं व्यूहन्ति तदेवास्यैतेन संदधाति तस्मादेता अपराः पञ्चाहुतीर्जुहोति

॥८॥ तस्य प्रष्टिवाहनोऽश्वरथो दक्षिणा । त्रयोऽश्वा द्वौ सव्यष्टृसारथी ते पञ्च प्राणा यो वै प्राणः स वातस्तद्यदेतस्य कर्मण एषा दक्षिणा तस्मात्पञ्चवातीयं नाम ॥९॥ स हैतेनापि भिषज्येत् । अयं वै प्राणो योऽयं पवते यो वै प्राणः स आयुः सोऽयमेक इवैव पवते सोऽयं पुरुषेऽन्तः प्रविष्टो दशधा विहितो दश वाऽएता आहुतीर्जुहोति तदस्मिन्दश प्राणान्कृत्स्नमेव सर्वमायुर्दधाति स यदिह्या-पि गतासुरिव भवत्या हैवैनेन हरति ॥१०॥ अथेन्द्रतुरीयम् । आग्नेयोऽष्टाक-पालः पुरोडाशो भवति वारुणो यवमयश्चरू रौद्रो गावेधुकश्चरुरनडुह्यै वहला-याऽऐन्द्रं दधि तेनेन्द्रतुरीयेण यजतऽइन्द्राग्नीऽउ हैवैतत्समूदातेऽउत्पिबन्ते वा ऽइमानि दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाꣳसि हन्तेभ्यो वज्रं प्रहरावेति ॥११॥ स हाग्निरुवाच । त्रयो मम भागाः सन्त्वेकस्तवेति तथेति तावेतेन हविषा दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाꣳ-स्यवाहतां तौ व्यजयेतां येनयोरियं विजितिस्तां तथोऽएवैष एतेन हविषा दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यवहन्ति तथोऽएव विजयते विजितेऽभये नाष्ट्रे सूयाऽइति ॥१२॥ स य एष आग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । सोऽग्नेरेको भागोऽथ यद्वारु-णो यवमयश्चरुर्भवति यो वै वरुणः सोऽग्निः सोऽग्नेर्द्वितीयो भागोऽथ यद्रौद्रो गावेधुकश्चरुर्भवति यो वै रुद्रः सोऽग्निः सोऽग्नेस्तृतीयो भागोऽथ यद्गावेधुको भ-वति वास्तव्यो वाऽएष देवो वास्तव्या गवेधुकास्तस्माद्गावेधुको भवत्यथ यद-नडुह्यै वहलायाऽऐन्द्रं दधि भवति स इन्द्रस्य चतुर्थो भागो यद्धि चतुर्थं तत्तुरीयं तस्मादिन्द्रतुरीयं नाम तस्यैषैवानडुही वहला दक्षिणा सा हि वहनाग्नेयमिद-ग्धमिव ह्यस्यै वहं भवत्यथ यत्स्त्री सती वहत्यधर्मेण तदस्यै वारुणꣳ रूपमथ यद्रौस्तेन रौद्र्यथ यदस्याऽऐन्द्रं दधि तेनैन्द्र्येषा हि वाऽएतत्सर्वं व्यश्नुते तस्मादे-षैवानडुही वहला दक्षिणा ॥१३॥ अथापामार्गहोमं जुहोति । अपामार्गैर्वै दे-वा दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यपामृजत ते व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तां तथोऽएवैष

एतदपामार्गैरेव दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाᳪस्यपमृष्टे तथोऽएव विजयते विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे सूयाऽइति ॥१४॥ स पालाशे वा स्रुवे वैकङ्कते वा । अपामार्गतण्डुलानादत्तेऽन्वाहार्यपचनादुल्मुकमाददते तेन प्राञ्चो वोदञ्चो वा यन्ति तदग्निᳪ समाधाय जुहोति ॥१५॥ स उल्मुकमादत्ते । अग्ने सहस्व पृतना इति युधो वै पृतना युधः सहस्वेत्येवैतदाहाभिमातीरपास्येति सपत्नो वाऽअभिमातिः सपत्नमपजहीत्येवैतदाह दुष्टरस्तरन्नरातीरिति दुस्तरो ह्येष रक्षोभिर्नाष्ट्राभिस्तरन्नरातीरिति सर्वᳪ ह्येष पाप्मानं तरति तस्मादाह तरन्नरातीरिति वर्चो धा यज्ञवाहसीति साधु यजमानं दधदित्येवैतदाह ॥१६॥ तदग्निᳪ समाधाय जुहोति । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामुपाᳪशोर्वीर्येण जुहोमीति यज्ञमुखं वाऽउपाᳪशुर्यज्ञमुखेनैवैतन्नाष्ट्रा रक्षाᳪसि हन्ति हतᳪ रक्षः स्वाहेति तन्नाष्ट्रा रक्षाᳪसि हन्ति ॥१७॥ स यदि पालाशः स्रुवो भवति । ब्रह्म वै पलाशो ब्रह्मणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षाᳪसि हन्ति यद्यु वैकङ्कतो वज्रो वै विकङ्कतो वज्रेणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षाᳪसि हन्ति रक्षसां त्वा बधायेति तन्नाष्ट्रा रक्षाᳪसि हन्ति ॥१८॥ स यदि प्राङित्वा जुहोति । प्राञ्चᳪ स्रुवमस्यति यद्युदङित्वा जुहोत्युदञ्चᳪ स्रुवमस्यत्यबधिष्म रक्ष इति तन्नाष्ट्रा रक्षाᳪसि हन्ति ॥१९॥ अथाप्रतीक्षं पुनरायन्ति । स हैतेनापि प्रतिसरं कुर्वीत स यस्यां ततो दिशि भवति तत्प्रतीत्य जुहोति प्रतीचीनफलो वाऽअपामार्गः स यो हास्मै तत्र किंचित्करोति तमेव तत्प्रत्यग्धूर्वति तस्य नामादिशेदबधिष्मामुमसौ हत इति तन्नाष्ट्रा रक्षाᳪसि हन्ति ॥२०॥ ब्राह्मणम् ॥३ [२. ४.] ॥॥

आग्नावैष्णवमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति । ऐन्द्रावैष्णवं चरुं वैष्णवं त्रिकपालं वा पुरोडाशं चरुं वा तेन त्रिषंयुक्तेन यजते पुरुषानेतद्देवा उपायंस्तथो ऽएवैष एतान्पुरुषानेवोपैति ॥१॥ स यदाग्नावैष्णवः । एकादशकपालः पुरोडाशो

भवत्यग्निर्वै दाता वैष्णवाः पुरुषास्तदस्माऽग्निर्दाता पुरुषान्ददाति ॥२॥ अथ यदैन्द्रावैष्णवः । चरुर्भवतीन्द्रो वै यजमानो वैष्णवाः पुरुषास्तदस्माऽग्निर्दाता पुरुषान्ददाति तैरेवैतत्सꣳस्पृशते तानात्मन्कुरुते ॥३॥ अथ यद्वैष्णवः । त्रिकपालो वा पुरोडाशो भवति चरुर्वा यानेवास्माऽग्निर्दाता पुरुषान्ददाति तेष्वेवैतदन्ततः प्रतितिष्ठति यद्वै पुरुषवान्कर्म चिकीर्षति शक्नोति वै तत्कर्तुं तत्पुरुषानेवैतदुपैति पुरुषवान्स्यामिति तस्य वामनो गौर्दक्षिणा स हि वैष्णवो यद्वामनः ॥४॥ अथापरेण त्रिषंयुक्तेन यजते । स आग्नापौष्णमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यैन्द्रापौष्णं चरुं पौष्णं चरुं तेन त्रिषंयुक्तेन यजते पशूनेव तद्देवा उपायंस्तथोऽएवैष एतत्पशूनेवोपैति ॥५॥ स यदाग्नापौष्णः । एकादशकपालः पुरोडाशो भवत्यग्निर्वै दाता पौष्णाः पशवस्तदस्माऽग्निरेव दाता पशून्ददाति ॥६॥ अथ यदैन्द्रापौष्णः । चरुर्भवतीन्द्रो वै यजमानः पौष्णाः पशवः स यानेवास्माऽग्निर्दाता पशून्ददाति तैरेवैतत्सꣳस्पृशते तानात्मन्कुरुते ॥७॥ अथ यत्पौष्णः । चरुर्भवति यानेवास्माऽग्निर्दाता पशून्ददाति तेष्वेवैतदन्ततः प्रतितिष्ठति यद्वै पशुमान्कर्म चिकीर्षति शक्नोति वै तत्कर्तुं तत्पशूनेवैतदुपैति पशुमान्स्यामिति तस्य श्यामो गौर्दक्षिणा स हि पौष्णो यच्छ्यामो द्वे वै श्यामस्य रूपे शुक्लं चैव लोम कृष्णं च द्वन्द्वं वै मिथुनं प्रजननं प्रजननं वै पूषा पशवो हि पूषा पशवो हि प्रजननं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्माच्छ्यामो गौर्दक्षिणा ॥८॥ अथापरेण त्रिषंयुक्तेन यजते । सोऽग्नीषोमीयमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यैन्द्रासौम्यं चरुꣳ सौम्यं चरुं तेन त्रिषंयुक्तेन यजते वर्च एव तद्देवा उपायंस्तथोऽएवैष एतद्वर्च एवोपैति ॥९॥ स यदग्नीषोमीयः । एकादशकपालः पुरोडाशो भवत्यग्निर्वै दाता वर्चः सोमस्तदस्माऽग्निरेव दाता वर्चो ददाति ॥१०॥ अथ यदैन्द्रासौम्यः । चरुर्भवतीन्द्रो वै यजमानो वर्चः सोमः स यदेवास्माऽग्निर्दाता वर्चो ददाति तेनैवैत-

त्सꣳस्पृशते तदात्मन्कुरुते ॥ ११ ॥ अथ यत्सौम्यः । चरुर्भवति यद्वेवास्माऽअग्निर्दाता वर्चो ददाति तस्मिन्नेवैतदन्ततः प्रतितिष्ठति यद्वै वर्चस्वी कर्म चिकीर्षति शक्नोति वै तत्कर्तुं तद्वर्च एवैतदुपैति वर्चस्वी सूयाऽइति नो ह्यवर्चसो व्याख्याचनार्थोऽस्ति तस्य बभ्रुर्गौर्दक्षिणा स हि सौम्यो यद्बभ्रुः ॥ १२ ॥ अथ श्वो भूते । वैश्वानरं द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति वारुणं यवमयं चरुं ताभ्यामनूचीनाह्ने वेष्टिभ्यां यजते समानबर्हिर्भ्यां वा ॥ १३ ॥ स यद्वैश्वानरो भवति । संवत्सरो वै वैश्वानरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिरेव तद्भूमानं प्रजाः ससृजे भूमानं प्रजाः सृष्ट्वा सूयाऽइति तथोऽएवैष एतद्भूमानं प्रजाः सृजते भूमानं प्रजाः सृष्ट्वा सूयाऽइति ॥ २४ ॥ अथ यद्द्वादशकपालो भवति । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरो वैश्वानरस्तस्माद्द्वादशकपालो भवति ॥ १५ ॥ अथ यद्वारुणो यवमयश्चरुर्भवति । तत्सर्वस्मादेवैतद्वरुणपाशात्सर्वस्माद्वरुण्यात्प्रजाः प्रमुञ्चति ता अस्यानमीवा अकिल्विषाः प्रजाः प्रजायन्तेऽनमीवा अकिल्विषाः प्रजा अभि सूयाऽइति ॥ १६ ॥ ऋषभो वैश्वानरस्य दक्षिणा । संवत्सरो वै वैश्वानरः संवत्सरः प्रजापतिर्ऋषभो वै पशूनां प्रजापतिस्तस्मादृषभो वैश्वानरस्य दक्षिणा कृष्णं वासो वारुणस्य तद्धि वारुणं यत्कृष्णं यदि कृष्णं न विन्देदपि यदेव किं च वासः स्याद्ग्रन्थिभिर्हि वासो वारुणं वरुण्यो हि ग्रन्थिः ॥ १७ ॥ ब्राह्मणम् ॥ ४ [२. ५.] ॥ द्वितीयोऽध्यायः [३२.] ॥ ॥

अरण्योरग्नी समारोह्य । सेनान्यो गृहान्परेत्याग्नयेऽनीकवतेऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपत्यग्निर्वै देवतानामनीकꣳ सेनाया वै सेनानीरनीकं तस्मादग्नयेऽनीकवतऽएतद्वाऽअस्यैकꣳ रत्नं यत्सेनानीस्तस्माऽएवैतेन सूयते तꣳ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य हिरण्यं दक्षिणाग्नेयो वाऽएष यज्ञो भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं तस्माद्धिरण्यं दक्षिणा ॥ १ ॥ अथ श्वो भूते । पुरोहितस्य गृहान्परेत्य बार्हस्पत्यं

चरुं निर्वपति बृहस्पतिर्वै देवानां पुरोहित एष वाऽएतस्य पुरोहितो भवति तस्माद्बार्हस्पत्यो भवत्येतद्वाऽअस्यैकꣳ रत्नं यत्पुरोहितस्तस्माऽएवैतेन सूयते तꣳ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य शितिपृष्ठो गौर्दक्षिणैषा वाऽऊर्ध्वा बृहस्पतेर्दिगेतदेष उपरिष्टादर्यम्णः पन्थास्तस्माच्छितिपृष्ठो बार्हस्पत्यस्य दक्षिणा ॥२॥ अथ श्वो भूते । सूयमानस्य गृहऽऐन्द्रमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति क्षत्रं वाऽइन्द्रः क्षत्रꣳ सूयमानस्तस्मादैन्द्रो भवति तस्यऽर्षभो दक्षिणा स ह्यैन्द्रो यदृषभः ॥३॥ अथ श्वो भूते । महिष्यै गृहान्परेत्य । आदित्यं चरुं निर्वपतीयं वै पृथिव्यदितिः सेयं देवानां पत्न्येषा वाऽएतस्य पत्नी भवति तस्मादादित्यो भवत्येतद्वाऽअस्यैकꣳ रत्नं यन्महिषी तस्याऽएवैतेन सूयते ताꣳ स्वामनपक्रमिणीं कुरुते तस्यै धेनुर्दक्षिणा धेनुरिव वाऽइयं मनुष्येभ्यः सर्वान्कामान्दुहे माता धेनुर्मातेव वाऽइयं मनुष्यान्बिभर्ति तस्माद्धेनुर्दक्षिणा ॥४॥ अथ श्वो भूते । सूतस्य गृहान्परेत्य वारुणं यवमयं चरुं निर्वपति सवो वै सूतः सवो वै देवानां वरुणस्तस्माद्वारुणो भवत्येतद्वाऽअस्यैकꣳ रत्नं यत्सूतस्तस्माऽएवैतेन सूयते तꣳ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्याश्वो दक्षिणा स हि वारुणो यदश्वः ॥५॥ अथ श्वो भूते । ग्रामण्यो गृहान्परेत्य मारुतꣳ सप्तकपालं पुरोडाशं निर्वपति विशो वै मरुतो वैश्यो वै ग्रामणीस्तस्मान्मारुतो भवत्येतद्वाऽअस्यैकꣳ रत्नं यद्ग्रामणीस्तस्माऽएवैतेन सूयते तꣳ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य पृषन्गौर्दक्षिणा भूमा वाऽएतद्रूपाणां यत्पृषतो गोर्विशो वै मरुतो भूमो वै विट्तस्मात्पृषन्गौर्दक्षिणा ॥६॥ अथ श्वो भूते । क्षत्तुर्गृहान्परेत्य सावित्रं द्वादशकपालं वाष्टाकपालं वा पुरोडाशं निर्वपति सविता वै देवानां प्रसविता प्रसविता वै क्षत्ता तस्मात्सावित्रो भवत्येतद्वाऽअस्यैकꣳ रत्नं यत्क्षत्ता तस्माऽएवैतेन सूयते तꣳ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य श्येतोऽनड्वान्दक्षिणैष वै सविता य एष तपत्येति वाऽएष एत्यनड्वान्युक्तस्तस्माच्छ्येतो भवति

श्येत-इव ह्येष उद्यंश्चास्तं च यन्भवति तस्माच्छ्येतोऽनड्वान्दक्षिणा ॥७॥ अथ श्वो
भूते । संग्रहीतुर्गृहान्परेत्याश्विनं द्विकपालं पुरोडाशं निर्वपति सयोनी वाऽअ-
श्विनौ सयोनी सव्यष्ठसारथी समानꣳ हि रथमधितिष्ठतस्तस्मादाश्विनो भवत्येत-
द्वाऽअस्यैकꣳ रत्नं यत्संग्रहीता तस्माऽएवैतेन सूयते तꣳ स्वमनपक्रमिणं कुरुते
तस्य यमौ गावौ दक्षिणा तौ हि सयोनी यद्यमौ यदि यमौ न विन्देदप्यनूची-
नगर्भावेव गावौ दक्षिणा स्यातां ताऽउ ह्यपि समानयोनी ॥८॥ अथ श्वो भूते
। भागदुघस्य गृहान्परेत्य पौष्णं चरुं निर्वपति पूषा वै देवानां भागदुघ एष
वाऽएतस्य भागदुघो भवति तस्मात्पौष्णो भवत्येतद्वाऽअस्यैकꣳ रत्नं यद्भागदुघस्त-
स्माऽएवैतेन सूयते तꣳ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य श्यामो गौर्दक्षिणा तस्या-
साविव बभ्रुर्योऽसौ त्रिषंयुक्तेषु ॥९॥ अथ श्वो भूते । अक्षावापस्य च गृहेभ्यो
गोविकर्तस्य च गवेधुकाः सम्भृत्य सूयमानस्य गृहे रौद्रं गावेधुकं चरुं निर्वपति
ते वाऽएते द्वे सती रत्नेऽएकं करोति सम्पदः कामाय तद्यदेतेन यजते यां वा
ऽइमाꣳ सभायां घ्नन्ति रुद्रो हैतामभिमन्यतेऽग्निर्वै रुद्रोऽधिदेवनं वाऽअग्निस्तस्यैते
ऽङ्गारा यदक्षास्तमेवैतेन प्रीणाति तस्य ह वाऽएषानुमता गृहेषु हन्यते यो वा
राजसूयेन यजते यो वैतदेवं वेदैतद्वाऽअस्यैकꣳ रत्नं यदक्षावापश्च गोविकर्तश्च
ताभ्यामेवैतेन सूयते तौ स्वावनपक्रमिणौ कुरुते तस्य द्विरूपो गौर्दक्षिणा शि-
तिबाहुर्वा शितिवालो वासिर्नखरो वालदाम्नाक्षावपनं प्रबद्धमेतद्धि तयोर्भ-
वति ॥१०॥ अथ श्वो भूते । पालागलस्य गृहान्परेत्य चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा-
ध्वन आज्यं जुहोति जुषाणोऽध्वाज्यस्य वेतु स्वाहेति प्रहेयो वै पालागलोऽध्वानं
वै प्रहित एति तस्मादध्वन आज्यं जुहोत्येतद्वाऽअस्यैकꣳ रत्नं यत्पालागलस्त-
स्माऽएवैतेन सूयते तꣳ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य दक्षिणा पृश्न्यावेष्टितं धनु-
श्चर्ममया वाणवन्तो लोहित उष्णीष एतद्धि तस्य भवति ॥११॥ तानि वा

ऽएतानि । एकादश रत्नानि सम्पादयत्येकादशाक्षरा वै त्रिष्टुब्वीर्यं त्रिष्टुब्वीर्यमेवैतद्रत्नान्यभिसम्पादयति तद्यद्रत्निनाꣳ हविर्भिर्यजतऽएतेषां वै राजा भवति तेभ्य एवैतेन सूयते तान्त्स्वाननपक्रमिणः कुरुते ॥१२॥ अथ श्वो भूते । परिवृत्त्यै गृहान्परेत्य नैर्ऋतं चरुं निर्वपति या वा अपुत्रा पत्नी सा परिवृत्ती स कृष्णानां व्रीहीणां नखैर्निर्भिद्य तण्डुलान्नैर्ऋतं चरुꣳ श्रपयति स जुहोत्येष ते निर्ऋते भागस्तं जुषस्व स्वाहेति या वाऽअपुत्रा पत्नी सा निर्ऋतिगृहीता तद्यदेवास्याऽअत्र नैर्ऋतꣳ रूपं तदेवैतच्छमयति तथो हैनꣳ सूयमानं निर्ऋतिर्न गृह्णाति तस्य दक्षिणा कृष्णा गौः परिमूर्णी पर्यारिणी सा ह्यपि निर्ऋतिगृहीता तामाह मा मेऽद्येशायां वात्सीदिति तत्पाप्मानमपादत्ते ॥१३॥ ब्राह्मणम् ॥५ [३. १.] ॥॥

उपरिष्टाद्रत्निनाꣳ सौमारौद्रेण यजते । स श्वेतायै श्वेतवत्सायै पयसि शृतो भवति तद्यदुपरिष्टाद्रत्निनाꣳ सौमारौद्रेण यजते ॥१॥ स्वर्भानुर्ह वाऽआसुरः । सूर्यं तमसा विव्याध स तमसा विद्धो न व्यरोचत तस्य सोमारुद्रावेवैतत्तमोऽपाहताꣳ स एषोऽपहतपाप्मा तपति तथोऽएवैष एतत्तमः प्रविशत्येतं वा तमः प्रविशति यदयज्ञियान्यज्ञेन प्रसजत्ययज्ञियान्वाऽएतद्यज्ञेन प्रसजति शूद्रांस्त्वद्यांस्त्वत्तस्य सोमारुद्रावेवैतत्तमोऽपहतः सोऽपहतपाप्मैव दीक्षते तद्यच्छ्वेतायै श्वेतवत्सायै पयसि शृतो भवति कृष्णं वै तमस्तत्तमोऽपहन्ति तस्यैषैव श्वेता श्वेतवत्सा दक्षिणा ॥२॥ स हैतेनापि यजेत । योऽलं यशसे सन्न यशो भवति यो वाऽअनूचानः सोऽलं यशसे सन्न यशो भवति यो न यशो भवति स तमसा वै स तत्प्रावृतो भवति तस्य सोमारुद्रावेवैतत्तमोऽपहतः सोऽपहतपाप्मा ज्योतिरेव श्रिया यशसा भवति ॥३॥ अथ मैत्राबार्हस्पत्यं चरुं निर्वपति । ह्वलति वाऽएष यो यज्ञपथादेत्येति वाऽएष यज्ञपथाद्यदयज्ञियान्यज्ञेन प्रसजत्ययज्ञियान्वाऽएतद्यज्ञेन प्रसजति शूद्रांस्त्वद्यांस्त्वन्मित्राबृहस्पती वै यज्ञपथो ब्रह्म हि मित्रो

ब्रह्म हि यज्ञो ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्मा हि यज्ञस्तत्पुनर्यज्ञपथमपिपद्यते सोऽपि-पद्येव यज्ञपथं दीक्षते तस्मान्मैत्राबार्हस्पत्यं चरुं निर्वपति ॥४॥ तस्यावृत् । या स्वयम्प्रशीर्णाश्वत्थी शाखा प्राची वोदीची वा भवति तस्यै मैत्रं पात्रं करोति वरुण्या वाऽएषा या परशुवृक्णाथैषा मैत्री या स्वयम्प्रशीर्णा तस्मात्स्वयम्प्रशी-र्णायै शाखायै मैत्रं पात्रं करोति ॥५॥ अथातच्य दधि । विनाटऽग्रासिच्य रथं युक्त्वाबध्य देदीयितवाऽग्राह तद्यत्स्वयमुदितं नवनीतं तदाज्यं भवति वरुण्यं वा ऽएतद्यन्मथितमथैतन्मैत्रं यत्स्वयमुदितं तस्मात्स्वयमुदितमाज्यं भवति ॥६॥ द्वे-धा तण्डुलान्कुर्वन्ति । स येऽणीयाꣳसः परिभिन्नास्ते बार्हस्पत्या अथ ये स्थवी-याꣳसोऽपरिभिन्नास्ते मैत्रा न वै मित्रः कं चन हिनस्ति न मित्रं कश्चन हिन-स्ति नैनं कुशो न कण्टको विभिनत्ति नास्य व्रणश्चनास्ति सर्वस्य ह्येव मित्रो मित्रम् ॥७॥ अथ बार्हस्पत्यं चरुमधिश्रयति । तं मैत्रेण पात्रेणापिदधाति तदा-ज्यमानयति तत्तण्डुलानावपति स एष ऊष्मणैव श्रप्यते वरुण्यो वाऽएष यो ऽग्निना शृतोऽथैष मैत्रो य ऊष्मणा शृतस्तस्मादूष्मणा शृतो भवति तयोरुभयो-रवद्यन्नाह मित्राबृहस्पतिभ्यामनुब्रूहीत्याश्राव्याह मित्राबृहस्पती यजेति वषट्कृ-ते जुहोति ॥८॥ ब्राह्मणम् ॥६ [३. २.] ॥॥ शतम् ३२०० ॥॥

स वै दीक्षते । स उपवसथेऽग्नीषोमीयं पशुमालभते तस्य वपया प्रचर्याग्नी-षोमीयमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति तदनु देवस्वाꣳ हवीꣳषि निरुप्यन्ते ॥१॥ सवित्रे सत्यप्रसवाय । द्वादशकपालं वाष्टाकपालं वा पुरोडाशं निर्वपति प्लाशुकानां व्रीहीणाꣳ सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूतः सूयाऽइत्यथ यत्प्लाशुकानां व्रीहीणां क्षिप्रे मा प्रसुवानिति ॥२॥ अथाग्नये गृहपतये । अष्टा-कपालं पुरोडाशं निर्वपत्याशूनाꣳ श्रीर्वै गार्हपतं यावतो-यावत ईष्टे तदेनमग्निरे-व गृहपतिर्गार्हपतमभि परिणयत्यथ यदाशूनां क्षिप्रे मा परिणयानिति ॥३॥

अथ सोमाय वनस्पतये । श्यामाकं चरुं निर्वपति तदेनꣳ सोम एव वनस्पति-
रोषधिभ्यः सुवत्यथ यच्छ्यामाको भवत्येते वै सोमस्यौषधीनां प्रत्यक्षतमां यच्छ्यामा-
कास्तस्माच्छ्यामाको भवति ॥४॥ अथ बृहस्पतये वाचे । नैवारं चरुं निर्वपति
तदेनं बृहस्पतिरेव वाचे सुवत्यथ यन्नैवारो भवति ब्रह्म वै बृहस्पतिरेते वै
ब्रह्मणा पच्यन्ते यन्नीवारास्तस्मान्नैवारो भवति ॥५॥ अथेन्द्राय ज्येष्ठाय । हायन-
नानां चरुं निर्वपति तदेनमिन्द्र एव ज्येष्ठो ज्यैष्ठ्यमभि परिणयत्यथ यद्धायनानां
भवत्यतिष्ठा वा एता ओषधयो यद्धायना अतिष्ठो वा इन्द्रस्तस्माद्धायनानां भ-
वति ॥६॥ अथ रुद्राय पशुपतये । रौद्रं गावेधुकं चरुं निर्वपति तदेनꣳ रुद्र एव
पशुपतिः पशुभ्यः सुवत्यथ यद्गावेधुको भवति वास्तव्यो वा एष देवो वास्तव्या
गवेधुकास्तस्माद्गावेधुको भवति ॥७॥ अथ मित्राय सत्याय । नाम्बानां चरुं नि-
र्वपति तदेनं मित्र एव सत्यो ब्रह्मणे सुवत्यथ यन्नाम्बानां भवति वरुण्या वा
एता ओषधयो याः कृष्टे जायन्तेऽथैते मैत्रा यन्नाम्बास्तस्मान्नाम्बानां भवति
॥८॥ अथ वरुणाय धर्मपतये । वारुणं यवमयं चरुं निर्वपति तदेनं वरुण एव
धर्मपतिर्धर्मस्य पतिं करोति परमता वै सा यो धर्मस्य पतिरसद्यो हि परमतां ग-
च्छति तꣳ हि धर्म उपयन्ति तस्माद्वरुणाय धर्मपतये ॥९॥ अथाग्नीषोमीयेन पुरो-
डाशेन प्रचरति । तस्यानिष्ट एव स्विष्टकृद्भवत्यथैतैर्हविर्भिः प्रचरति यदेतैर्हवि-
र्भिः प्रचरति ॥१०॥ अथैनं दक्षिणे बाहावभिपद्य जपति । सविता त्वा सवानाꣳ
सुवतामग्निर्गृहपतीनाꣳ सोमो वनस्पतीनाम् । बृहस्पतिर्वाच इन्द्रो ज्यैष्ठ्याय
रुद्रः पशुभ्यो मित्रः सत्यो वरुणो धर्मपतीनाम् ॥११॥ इमं देवाः । असपत्नꣳ
सुवधमितीमं देवा अभ्रातृव्यꣳ सुवधमित्येवैतदाह महते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्या-
येति नात्र तिरोहितमिवास्ति महते जानराज्यायेति महते जनानाꣳ राज्यायेत्ये-
वैतदाहेन्द्रस्येन्द्रियायेति वीर्यायेत्येवैतदाह यदाहेन्द्रस्येन्द्रियायेतीममुष्यै पुत्रम-

मुष्मै पुत्रमिति तद्यदेवास्य जन्म तत एवैतदाहास्मै विशऽइति यस्यै विशो राजा भवत्येष वोऽमी राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानाॆ राजेति तदस्माऽइदॆ सर्वमाद्यं करोति ब्राह्मणानेवापोद्धरति तस्माद्ब्राह्मणोऽनाद्यः सोमराजा हि भवति ॥१२॥ एता ह वै देवाः सवस्येशते । तस्माद्देवस्वो नाम तदेनमेता एव देवताः सुवते ताभिः सूतः श्वः सूयते ॥१३॥ ता वै द्विनाम्न्यो भवन्ति । द्वन्द्वं वै वीर्यं वीर्यवत्यः सुवान्ताऽइति तस्माद्द्विनाम्न्यो भवन्ति ॥१४॥ अथाहाग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीति । तद्यदन्तरेणाहुतीऽएतत्कर्म क्रियतऽएष वै प्रजापतिर्य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतम्वेवाप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते तदेनं मध्यत एवैतस्य प्रजापतेर्दधाति मध्यतः सुवति तस्मादन्तरेणाहुतीऽएतत्कर्म क्रियतऽआश्राव्याहाग्नये स्विष्टकृते प्रेष्येति वषट्कृते जुहोति ॥१५॥ ब्राह्मणम् ॥ ७ [३. ३.] ॥ ॥ द्वितीयः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या१०४ ॥ ॥

स वाऽअपः सम्भरति । तद्यदपः सम्भरति वीर्यं वाऽआपो वीर्यमेवैतद्रसमपाॆ सम्भरति ॥१॥ औदुम्बरे पात्रे । अन्नं वाऽऊर्गुदुम्बर ऊर्जोऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै तस्मादौदुम्बरे पात्रे ॥२॥ स सारस्वतीरेव प्रथमा गृह्णाति । अपो देवा मधुमतीरगृभ्णन्नित्यपो देवा रसवतीरगृह्णन्नित्येवैतदाहोर्जस्वती राजस्वश्चितानाऽइति रसवतीरित्येवैतदाह यदाहोर्जस्वतीरिति राजस्वश्चितानाऽइति याः प्रज्ञाता राजस्व इत्येवैतदाह याभिर्मित्रावरुणावभ्यषिञ्चन्नित्येताभिर्हि मित्रावरुणावभ्यषिञ्चन्याभिरिन्द्रमनयन्नत्यरातीरित्येताभिर्हीन्द्रं नाष्ट्रा रक्षाॆस्यत्यनयंस्ताभिरभिषिञ्चति वाग्वै सरस्वती वाचैवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥३॥ अथाध्वर्युः । चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वापोऽभ्यवैति तद्याऽऊर्मी व्यर्दतः पशौ वा पुरुषे वाभ्यवेते तौ गृह्णाति ॥४॥ स यः प्राङुदर्दति । तं गृह्णाति वृष्ण ऊर्मिरसि राष्ट्रदा राष्ट्रं मे देहि स्वाहा वृष्ण ऊर्मिरसि राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै देहीति

॥५॥ अथ यः प्रत्यङ्ङुदूदति । तं गृह्णाति वृषसेनोऽसि राष्ट्रदा राष्ट्रं मे देहि स्वाहा वृषसेनोऽसि राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै देहीति ताभिरभिषिञ्चति वीर्यं वाऽएतद्पामुदूदति पशौ वा पुरुषे वाभ्यवेते वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥६॥ अथ स्यन्दमाना गृह्णाति । अर्थेत स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहार्थेत स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्तेति ताभिरभिषिञ्चति वीर्येण वा ऽएताः स्यन्दन्ते तस्मादेनाः स्यन्दमाना न किंचन प्रतिधारयते वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥७॥ अथ याः स्यन्दमानानां प्रतीपꣳ स्यन्दन्ते । ता गृह्णात्योजस्वती स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहौजस्वती स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्तेति ताभिरभिषिञ्चति वीर्येण वाऽएताः स्यन्दमानानां प्रतीपꣳ स्यन्दन्ते वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥८॥ अथापयतीर्गृह्णाति । आपः परिवाहिणी स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्तेति ताभिरभिषिञ्चत्येतस्यै वाऽएषापछिन्नेषैव पुनर्भवत्यपि ह वाऽअस्यान्यराष्ट्रीयो राष्ट्रे भवत्यप्यन्यराष्ट्रीयमवहरते तथास्मिन्भूमानं दधाति भूम्नैवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥९॥ अथ नदीपतिं गृह्णाति । अपां पतिरसि राष्ट्रदा राष्ट्रं मे देहि स्वाहापां पतिरसि राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै देहीति ताभिरभिषिञ्चत्यपां वाऽएष पतिर्यन्नदीपतिर्विशामेवैनमेतत्पतिं करोत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥१०॥ अथ निवेष्यं गृह्णाति । अपां गर्भोऽसि राष्ट्रदा राष्ट्रं मे देहि स्वाहापां गर्भोऽसि राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै देहीति ताभिरभिषिञ्चति गर्भं वाऽएतदाप उपनिवेष्टन्ते विशामेवैनमेतद्गर्भं करोत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥११॥ अथ यः स्यन्दमानानाꣳ स्थावरो ह्रदो भवति । प्रत्यातापे ता गृह्णाति सूर्यवचस स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा सूर्यवचस स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्तेति ताभिरभिषिञ्चति वर्चसैवैनमेतदभिषिञ्चति सूर्यवचसमे-

वैनमेतत्करोति वरुण्या वाऽएता आपो भवन्ति याः स्यन्दमानानां न स्यन्दन्ते वरुणसवो वाऽएष यद्राजसूयं तस्मादेताभिरभिषिञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥१२॥ अथ या आतपति वर्षन्ति । ता गृह्णाति सूर्यवर्चस स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा सूर्यवर्चस स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्तेति ताभिरभिषिञ्चति वर्चसैवैनमेतदभिषिञ्चति सूर्यवर्चसमेवैनमेतत्करोति मेध्या वाऽएता आपो भवन्ति या आतपति वर्षन्त्यप्राप्ता ह्नीमां भवन्त्यथैना गृह्णाति मेध्यमेवैनमेतत्करोत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥१३॥ अथ वैशन्तीर्गृह्णाति । मान्दा स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा मान्दा स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्तेति ताभिरभिषिञ्चति विशमेवास्माऽएतत्स्थावरामनपक्रमिणीं करोत्येता वा एका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥१४॥ अथ कूप्या गृह्णाति । व्रजक्षित स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा व्रजक्षित स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्तेति ताभिरभिषिञ्चति तथ्या इमां परेणापस्ता एवैतत्सम्भरत्यपामु चैव सर्वत्वाय तस्मादेताभिरभिषिञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥२५॥ अथ प्रुष्वा गृह्णाति । वाशा स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा वाशा स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्तेति ताभिरभिषिञ्चत्यन्नाद्येनैवैनमेतदभिषिञ्चत्यन्नाद्यमेवास्मिन्नेतद्दधातीदं वाऽअसावादित्य उद्यन्नेव यथायमग्निर्निर्दहेदेवमोषधीरन्नाद्यं निर्दहति तदेता आपोऽभ्यवयत्यः शमयन्ति न ह वाऽइहान्नाद्यं परिशिष्येत यदेता आपो नाभ्यवेयुरन्नाद्येनैवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥१६॥ अथ मधु गृह्णाति । शविष्ठा स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा शविष्ठा स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्तेति ताभिरभिषिञ्चत्यपां चैवैनमेतदोषधीनां च रसेनाभिषिञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥१७॥ अथ गोर्विजायमानाया उल्ब्या गृह्णाति । शक्वरी स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा शक्वरी स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्तेति ताभिरभिषिञ्चति पशुभिरेवैनमेतदभि

षिञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥१८॥ अथ पयो गृह्णाति । जनभृत स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा जनभृत स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्तेति ताभिरभिषिञ्चति पशुभिरेवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥१९॥ अथ घृतं गृह्णाति । विश्वभृत स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा विश्वभृत स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्तेति ताभिरभिषिञ्चति पशूनामेवैनमेतद्रसेनाभिषिञ्चत्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥२०॥ अथ मरीचीः । अञ्जलिना संगृह्यापिसृजत्यापः स्वराज स्थ राष्ट्रद राष्ट्रममुष्मै दत्तेत्येता वाऽआपः स्वराजो यन्मरीचयस्ता यत्स्यन्दन्तऽइवान्योऽन्यस्या एवैतच्छ्रियाऽअतिष्ठमाना उत्तराधरा इव भवन्त्यो यन्ति स्वाराज्यमेवास्मिन्नेतद्दधात्येता वाऽएका आपस्ता एवैतत्सम्भरति ॥२१॥ ता वाऽएताः । सप्तदशापः सम्भरति सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तस्मात्सप्तदशापः सम्भरति ॥२२॥ षोडश ता आपो या अभिजुहोति । षोडशाहुतीर्जुहोति ता द्वात्रिंशद्द्वयीषु न जुहोति सारस्वतीषु च मरीचिषु च ताश्चतुस्त्रिंशत्त्रयस्त्रिंशद्वै देवाः प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशस्तदेनं प्रजापतिं करोति ॥२३॥ अथ यद्धुत्वा-हुत्वा गृह्णाति । वज्रो वाऽआज्यं वज्रेणैवैतदाज्येन स्पृत्वा-स्पृत्वा स्वीकृत्य गृह्णाति ॥२४॥ अथ यत्सारस्वतीषु न जुहोति । वाग्वै सरस्वती वज्र आज्यं नेद्वज्रेणाज्येन वाचं हिनसानीति तस्मात्सारस्वतीषु न जुहोति ॥२५॥ अथ यन्मरीचिषु न जुहोति । नेदनद्धेवैतामाहुतिं जुहवानीति तस्मान्मरीचिषु न जुहोति ॥२६॥ ताः सार्धमौदुम्बरे पात्रे समवनयति । मधुमतीर्मधुमतीभिः पृच्यन्तामिति रसवती रसवतीभिः पृच्यन्तामित्येवैतदाह महि क्षत्रं क्षत्रियाय वन्वाना इति तत्परोऽक्षं क्षत्रं यजमानायाशिषमाशास्ते यदाह महि क्षत्रं क्षत्रियाय वन्वाना इति ॥२७॥ ता अग्रेण मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यं सादयति । अनाधृष्टाः सीदत सहौजस इत्यनाधृष्टाः सीदत रक्षोभिरित्येवैतदाह सहौजस इति सवीर्या इ-

त्येवैतदाह महि क्षत्रं क्षत्रियाय दधतीरिति तत्प्रत्यक्षं क्षत्रं यजमानायाशिषमाशास्ते यदाह महि क्षत्रं क्षत्रियाय दधतीरिति ॥२८॥ ब्राह्मणम् ॥१ [३.४.] ॥॥

तं वै माध्यंदिने सवनेऽभिषिञ्चति । एष वै प्रजापतिर्य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतम्वेवाप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते तदेनं मध्यत एवैतस्य प्रजापतेर्दधाति मध्यतः सुवति ॥१॥ अगृहीते माहेन्द्रे । एष वाऽइन्द्रस्य निष्केवल्यो ग्रहो यन्माहेन्द्रोऽप्यस्यैतन्निष्केवल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यं शस्त्रमिन्द्रो वै यजमानस्तदेनꣳ स्वऽएवायतनेऽभिषिञ्चति तस्मादगृहीते माहेन्द्रे ॥२॥ अग्रेण मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यꣳ । शार्दूलचर्मोपस्तृणाति सोमस्य त्विषिरसीति यत्र वै सोम इन्द्रमत्यपवत स यत्ततः शार्दूलः समभवत्तेन सोमस्य त्विषिस्तस्मादाह सोमस्य त्विषिरसीति तवेव मे त्विषिर्भूयादिति शार्दूलत्विषिमेवास्मिन्नेतद्दधाति तस्मादाह तवेव मे त्विषिर्भूयादिति ॥३॥ अथ पार्थानि जुहोति । पृथी ह वै वैन्यो मनुष्याणां प्रथमोऽभिषिषिचे सोऽकामयत सर्वमन्नाद्यमवरुन्धीयेति तस्माऽएतान्यजुहवुः स इदꣳ सर्वमन्नाद्यमवरुरुधेऽपि ह स्मास्माऽआरण्यान्पशूनभिह्वयन्त्यसावेहि राजा त्वा पच्यतऽइति तथेदꣳ सर्वमन्नाद्यमवरुरुधे सर्वꣳ ह वाऽअन्नाद्यमवरुन्द्धे यस्यैवं विदुष एतानि ह्रूयन्ते ॥४॥ तानि वै द्वादश भवन्ति । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य तस्माद्द्वादश भवन्ति ॥५॥ षट् पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति । षडुपरिष्टात्तदेनं मध्यत एवैतस्य प्रजापतेर्दधाति मध्यतः सुवति ॥६॥ स यानि पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति । बृहस्पतिस्तेषामुत्तमो भवत्यथ यान्युपरिष्टादभिषेकस्य जुहोतीन्द्रस्तेषां प्रथमो भवति ब्रह्म वै बृहस्पतिरिन्द्रियं वीर्यमिन्द्र एताभ्यामेवैनमेतद्वीर्याभ्यामुभयतः परिबृꣳहति ॥७॥ स जुहोति । यानि पुरस्तादभिषेकस्य जुहोत्यग्नये स्वाहेति तेजो वाऽअग्निस्तेजसैवैनमेतदभिषिञ्चति सोमाय स्वाहेति क्षत्रं वै सोमः क्षत्रेणैवैनमेतदभिषिञ्चति सवित्रे स्वाहेति सविता वै

देवानां प्रसविता सवितृप्रसूत एवैनमेतदभिषिञ्चति सरस्वत्यै स्वाहेति वाग्वै सरस्वती वाचैवैनमेतदभिषिञ्चति पूष्णे स्वाहेति पशवो वै पूषा पशुभिरेवैनमेतदभिषिञ्चति बृहस्पतये स्वाहेति ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनमेतदभिषिञ्चत्येतानि पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति तान्येतान्यग्निनामानीत्याचक्षते ॥८॥ अथ जुहोति । यान्युपरिष्टादभिषेकस्य जुहोतीन्द्राय स्वाहेति वीर्यं वा इन्द्रो वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चति घोषाय स्वाहेति वीर्यं वै घोषो वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चति श्लोकाय स्वाहेति वीर्यं वै श्लोको वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चत्यꣳशाय स्वाहेति वीर्यं वाऽअꣳशो वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चति भगाय स्वाहेति वीर्यं वै भगो वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चत्यर्यम्णो स्वाहेति तदेनमस्य सर्वस्यार्यमणं करोत्येतान्युपरिष्टादभिषेकस्य जुहोति तान्येतान्यादित्यनामानीत्याचक्षते ॥९॥ अग्रेण मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यम् । अभिषेचनीयानि पात्राणि भवन्ति यत्रैता आपोऽभिषेचनीया भवन्ति ॥१०॥ पालाशं भवति । तेन ब्राह्मणोऽभिषिञ्चति ब्रह्म वै पलाशो ब्रह्मणैवैनमेतदभिषिञ्चति ॥११॥ औदुम्बरं भवति । तेन स्वोऽभिषिञ्चत्यन्नं वाऽऊर्गुदुम्बर ऊर्ग्वै स्वं यावद्वै पुरुषस्य स्वं भवति नैव तावदशनायति तेनोर्क्स्वं तस्मादौदुम्बरेण स्वोऽभिषिञ्चति ॥१२॥ नैयग्रोधपादं भवति । तेन मित्र्यो राजन्योऽभिषिञ्चति पद्भिर्वै न्यग्रोधः प्रतिष्ठितो मित्रेण वै राजन्यः प्रतिष्ठितस्तस्मान्नैयग्रोधपादेन मित्र्यो राजन्योऽभिषिञ्चति ॥१३॥ आश्वत्थं भवति । तेन वैश्योऽभिषिञ्चति स यदेवादोऽश्वत्थे तिष्ठत इन्द्रो मरुत उपामन्त्रयत तस्मादाश्वत्थेन वैश्योऽभिषिञ्चत्येतान्यभिषेचनीयानि पात्राणि भवन्ति ॥१४॥ अथ पवित्रे करोति । पवित्रे स्थो वैष्णव्याविति सोऽसावेव बन्धुस्तयोर्हिरण्यं प्रवयति ताभ्यामेता अभिषेचनीया अप उत्पुनाति तद्यद्धिरण्यं प्रवयत्यमृतमायुर्हिरण्यं तदा स्वमृतमायुर्दधाति तस्माद्धिरण्यं प्रवयति ॥१५॥ स उत्पुनाति । सवितुर्वः प्रसव

ऽउत्पुनाम्यछिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिरिति सोऽसावेव बन्धुरनिभृष्टमसि वाचो बन्धुस्तपोजा इत्यनाधृष्टा स्थ रक्षोभिरित्येवैतदाह यदाहानिभृष्टमसीति वाचो बन्धुरिति यावद्वै प्राणेष्वापो भवन्ति तावद्वाचा वदति तस्मादाह वाचो बन्धुरिति ॥१६॥ तपोजा इति । अग्नेर्वै धूमो जायते धूमादभ्रमभ्राद्वृष्टिरग्नेर्वाऽएता जायन्ते तस्मादाह तपोजा इति ॥१७॥ सोमस्य दात्रमसीति । यदा वाऽएनमेताभिरभिषुण्वन्त्यथाहुतिर्भवति तस्मादाह सोमस्य दात्रमसीति स्वाहा राजस्व इति तदेनाः स्वाहाकारेणैवोत्पुनाति ॥१८॥ ता एतेषु पात्रेषु व्यानयति । सधमादो द्युम्निनीराप एता इत्यनतिमानिन्य इत्येवैतदाह यदाह सधमाद इति द्युम्निनीराप एता इति वीर्यवत्य इत्येवैतदाहानाधृष्टा अपस्यो वसाना इत्यनाधृष्टा स्थ रक्षोभिरित्येवैतदाह यदाहानाधृष्टा अपस्यो वसाना इति पस्त्यासु चक्रे वरुणः सधस्थमिति विशो वै पस्त्या विक्षु चक्रे वरुणः प्रतिष्ठामित्येवैतदाहापाꣳ शिशुर्मातृतमास्वन्तरित्ययं वाऽएष शिशुर्भवति यो राजसूयेन यजते तस्मादाहापाꣳ शिशुर्मातृतमास्वन्तरिति ॥१९॥ अथैनं वासाꣳसि परिधापयति । तार्प्यमिति वासो भवति तस्मिन्त्सर्वाणि यज्ञरूपाणि निष्यूतानि भवन्ति तदेनं परिधापयति क्षत्रस्योल्बमसीति तद्यदेव क्षत्रस्योल्बं तत एवैनमेतज्जनयति ॥२०॥ अथैनं पाण्डुं परिधापयति । क्षत्रस्य जराय्वसीति तद्यदेव क्षत्रस्य जरायु तत एवैनमेतज्जनयति ॥२१॥ अथाधीवासं प्रतिमुञ्चति । क्षत्रस्य योनिरसीति तद्यैव क्षत्रस्य योनिस्तस्या एवैनमेतज्जनयति ॥२२॥ अथोष्णीषꣳ सꣳहृत्य । पुरस्तादवगूहति क्षत्रस्य नाभिरसीति तद्यैव क्षत्रस्य नाभिस्तामेवास्मिन्नेतद्दधाति ॥२३॥ तद्धैके । समन्तं परिवेष्टयन्ति नाभिर्वाऽअस्यैषा समन्तं वाऽइयं नाभिः पर्येतीति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यात्पुरस्तादेवावगूहेत्पुरस्ताद्धीयं नाभिस्तद्यदेनं वासाꣳसि परिधापयति जनयत्येवैनमेतज्जातमभिषिञ्चानीति तस्मादेनं वासाꣳसि परिधापयति ॥२४॥ तद्धै-

के । निदधत्येतानि वासाᳲस्यथैनं पुनर्दीक्षितवसनं परिधापयन्ति तदु तथा न कुर्यादङ्गानि वाऽअस्य तनूर्वासाᳲस्यङ्गैरेनᳲ स तन्वा तन्वा व्यर्धयन्ति वरुण्यं दीक्षितवसनᳲ स एतेषामेवैकं वाससां परिदधीत तदेनमङ्गैस्तन्वा तन्वा समर्धयति वरुण्यं दीक्षितवसनं तदेनं वरुण्याद्दीक्षितवसनात्प्रमुञ्चति ॥२५॥ स यत्रावभृथमभ्यवैति । तदेतदभ्यवहरन्ति तत्सलोम क्रियते स एतेषामेवैकं वाससां परिधायोदेति तानि वशायै वा वपायाᳲ हुतायां दद्यादुदवसानीयायां वेष्टौ ॥२६॥ अथ धनुरधितनोति । इन्द्रस्य वार्त्रघ्नमसीति वार्त्रघ्नं वै धनुरिन्द्रो वै यजमानो द्वयेन वाऽएष इन्द्रो भवति यच्च क्षत्रियो यदु च यजमानस्तस्मादाहेन्द्रस्य वार्त्रघ्नमसीति ॥२७॥ अथ बाहू विमार्ष्टि । मित्रस्यासि वरुणस्यासीति बाह्वोर्वै धनुर्बाहुभ्यां वै राजन्यो मैत्रावरुणस्तस्मादाह मित्रस्यासि वरुणस्यासीति तदस्मै प्रयच्छति त्वयायं वृत्रं वधेदिति त्वयायं द्विषन्तं भ्रातृव्यं वधेदित्येवैतदाह ॥२८॥ अथास्मै तिस्र इषूः प्रयच्छति । स यया प्रथमया समर्पणेन पराभिनत्ति सैका सेयं पृथिवी सैषा दृबा नामाथ यया विद्धः शयित्वा जीवति वा म्रियते वा सा द्वितीया तदिदमन्तरिक्षᳲ सैषा रुजा नामाथ ययैव राध्नोति सा तृतीया सासौ द्यौः सैषा क्षुमा नामैता हि वै तिस्र इषवस्तस्मादस्मै तिस्र इषूः प्रयच्छति ॥२९॥ ताः प्रयच्छति । पातैनं प्राञ्चं पातैनं प्रत्यञ्चं पातैनं तिर्यञ्चं दिग्भ्यः पातेति तदस्मै सर्वा एव दिशोऽशरव्याः करोति तद्यदस्मै धनुः प्रयच्छति वीर्यं वाऽएतद्राजन्यस्य यद्धनुर्वीर्यवन्तमभिषिञ्चानीति तस्माद्वाऽअस्माऽआयुधं प्रयच्छति ॥३०॥ अथैनमाविदो वाचयति । आविर्मर्या इत्यनिरुक्तं प्रजापतिर्वाऽअनिरुक्तस्तदेनं प्रजापतयऽआवेदयति सोऽस्मै सवमनुमन्यते तेनानुमतः सूयते ॥३१॥ आवित्तोऽअग्निर्गृहपतिरिति । ब्रह्म वाऽअग्निस्तदेनं ब्रह्मणऽआवेदयति तदस्मै सवमनुमन्यते तेनानुमतः सूयते ॥३२॥ आवित्तोऽइन्द्रो वृद्धश्रवा इति । क्षत्रं वाऽइन्द्रस्तदेनं क्षत्रा

यावेदयति तदस्मै सवमनुमन्यते तेनानुमतः सूयते ॥३३॥ आवित्तौ मित्रावरुणौ धृतव्रताविति । प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ तदेनं प्राणोदानाभ्यामावेदयति तावस्मै सवमनुमन्येते ताभ्यामनुमतः सूयते ॥३४॥ आवित्तः पूषा विश्ववेदा इति । पशवो वै पूषा तदेनं पशुभ्य आवेदयति तेऽस्मै सवमनुमन्यन्ते तैरनुमतः सूयते ॥३५॥ आवित्ते द्यावापृथिवी विश्वशम्भुवाविति । तदेनमाभ्यां द्यावापृथिवीभ्यामावेदयति तेऽअस्मै सवमनुमन्येते ताभ्यामनुमतः सूयते ॥३६॥ आवित्तादितिरुरुशर्मेति । इयं वै पृथिव्यदितिस्तदेनमस्यै पृथिव्याऽआवेदयति सास्मै सवमनुमन्यते तयानुमतः सूयते तद्याभ्य एवैनमेतद्देवताभ्य आवेदयति ता अस्मै सवमनुमन्यन्ते ताभिरनुमतः सूयते ॥३७॥ ब्राह्मणम् ॥ २ [३. ५.] ॥ ॥ तृतीयो ऽध्यायः [३३.] ॥ ॥

केशवस्य पुरुषस्य । लोहायसमास्यऽआविध्यत्यवेष्टा दन्दशूका इति सर्वान्वा ऽएष मृत्यूनतिमुच्यते सर्वान्बधान्यो राजसूयेन यजते तस्य जरैव मृत्युर्भवति तद्यो मृत्युर्यो बधस्तमेवैतदतिनयति यद्दन्दशूकान् ॥१॥ अथ यत्केशवस्य पुरुषस्य । न वाऽएष स्त्री न पुमान्यत्केशवः पुरुषो यदह पुमांस्तेन न स्त्री यदु केशवस्तेनो न पुमान्नैतदयो न हिरण्यं यल्लोहायसं नैते क्रिमयो नाक्रिमयो यद्दन्दशूका अथ यल्लोहायसं भवति लोहिता-इव हि दन्दशूकास्तस्मात्केशवस्य पुरुषस्य ॥२॥ अथैनं दिशः समारोहयति । प्राचीमारोह गायत्री त्वावतु रथन्तरꣳ साम त्रिवृत्स्तोमो वसन्त ऋतुर्ब्रह्म द्रविणम् ॥३॥ दक्षिणामारोह । त्रिष्टुप्त्वावतु बृहत्साम पञ्चदश स्तोमो ग्रीष्म ऋतुः क्षत्रं द्रविणम् ॥४॥ प्रतीचीमारोह । जगती त्वावतु वैरूपꣳ साम सप्तदश स्तोमो वर्षा ऋतुर्विड् द्रविणम् ॥५॥ उदीचीमारोह । अनुष्टुप्त्वावतु वैराजꣳ सामैकविꣳश स्तोमः शरदृतुः फल द्रविणम् ॥६॥ ऊर्ध्वामारोह । पङ्क्तिस्त्वावतु शाक्वररैवते सामनी त्रिणवत्रयस्त्रिꣳशौ स्तोमौ हेमन्तशि-

शिरावृत् वर्चो द्रविणमिति ॥७॥ तद्यदेनं दिशः समारोहयति । ऋतूनामेवैतद्रू पमृतूनेवैनमेतत्संवत्सरꣳ समारोहयति स ऋतून्त्संवत्सरꣳ समारुह्य सर्वमेवेदमुपर्युपरि भवत्यर्वागेवास्मादिदꣳ सर्वं भवति ॥८॥ शार्दूलचर्मणो जघनार्धे । सीसं निहितं भवति तत्पदा प्रत्यस्यति प्रत्यस्तं नमुचेः शिर इति नमुचिर्ह वै नामासुर आस तमिन्द्रो निविव्याध तस्य पदा शिरोऽभितष्ठौ स यदभिष्ठित उदबाधत स उच्छ्ङ्कस्तस्य पदा शिरः प्रचिच्छेद ततो रक्षः समभवत्तद्ध स्मैनमनुभाषते क्व गमिष्यसि क्व मे मोक्ष्यसऽइति ॥९॥ तत्सीसेनापजघान । तस्मात्सीसं मृदु मृतजवꣳ हि सर्वेण हि वीर्येणापजघान तस्माद्धिरण्यरूपꣳ सन्न कियच्चनार्हति मृतजवꣳ हि सर्वेण हि वीर्येणापजघान तद्वै स तन्नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यपजघान तथोऽएवैष एतन्नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यतोऽपहन्ति ॥१०॥ अथैनꣳ शार्दूलचर्मारोहयति । सोमस्य त्विषिरसीति यत्र वै सोम इन्द्रमत्यपवत स यत्ततः शार्दूलः समभवत्तेन सोमस्य त्विषिस्तस्मादाह सोमस्य त्विषिरसीति तवेव मे त्विषिर्भूयादिति शार्दूलत्विषिमेवास्मिन्नेतद्दधाति तस्मादाह तवेव मे त्विषिर्भूयादिति ॥११॥ अथ रुक्ममधस्तादुपास्यति । मृत्योः पाहीत्यमृतमायुर्हिरण्यं तदमृतऽआयुषि प्रतितिष्ठति ॥१२॥ अथ रुक्मः शतवितृण्णो वा भवति । नववितृण्णो वा स यदि शतवितृण्णः शतायुर्वाऽअयं पुरुषः शततेजाः शतवीर्यस्तस्माच्छतवितृण्णो यद्यु नववितृण्णो नवेमे पुरुषे प्राणास्तस्मान्नववितृण्णः ॥१३॥ तमुपरिष्टाच्छीर्ष्णो निदधाति । ओजोऽसि सहोऽस्यमृतमसीत्यमृतमायुर्हिरण्यं तदस्मिन्नमृतमायुर्दधाति तद्यद्रुक्माऽउभयतो भवतोऽमृतमायुर्हिरण्यं तदमृतेनैवैनमेतदायुषोभयतः परिबृꣳहति तस्माद्रुक्माऽउभयतो भवतः ॥१४॥ अथ बाहूऽउद्गृह्णाति । हिरण्यरूपाऽउषसो विरोकऽउभाविन्द्रोऽउदिथः सूर्यश्च । आरोहतं वरुण मित्र गर्तं ततश्चक्षाथामदितिं दितिं चेति बाहू वै मित्रावरुणौ पुरुषो गर्तस्तस्मादाहारोहतं वरुण मित्र गर्तमिति ततश्चक्षाथा-

मदितिं दितिं चेति ततः पश्यतᳲ स्वं चारणं चेत्येवैतदाह ॥१५॥ मैत्रेनोदृह्णीयात् । मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्येवोदृह्णीयाद्बाहू वै मित्रावरुणौ बाहुभ्यां वै राजन्यो मैत्रावरुणस्तस्मान्मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्येवोदृह्णीयात् ॥१६॥ तद्यदेनमूर्ध्वबाहुमभिषिञ्चति । वीर्यं वाऽएतद्राजन्यस्य यद्बाहू वीर्यं वाऽएतदपाᳲ रसः सम्भृतो भवति येनैनमेतदभिषिञ्चति नेन्मऽइदं वीर्यं वीर्यमपाᳲ रसः सम्भृतो बाहू व्लिनादिति तस्मादेनमूर्ध्वबाहुमभिषिञ्चति ॥१७॥ ब्राह्मणम् ॥३ [४. १.] ॥

तं वै प्राञ्चं तिष्ठन्तमभिषिञ्चति । पुरस्ताद्ब्राह्मणोऽभिषिञ्चत्यध्वर्युर्वा यो वास्य पुरोहितो भवति पश्चादितरे ॥१॥ सोमस्य त्वा द्युम्नेनाभिषिञ्चामीति । वीर्येणैतदाहाग्नेर्भ्राजसेति वीर्येणैवैतदाह सूर्यस्य वर्चसेति वीर्येणैवैतदाहेन्द्रस्येन्द्रियेणेति वीर्येणैवैतदाह क्षत्राणां क्षत्रपतिरेधीति राज्ञामधिराज एधीत्येवैतदाहाति दिद्यून्पाहीतीषवो वै दिद्यव इषुबधमेवैनमेतदतिनयति तस्मादाहाति दिद्यून्पाहीति ॥२॥ इमं देवाः । असपत्नᳲ सुवध्वमितीमं देवा अभ्रातृव्यᳲ सुवध्वमित्येवैतदाह महते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्यायेति नात्र तिरोहितमिवास्ति महते जानराज्यायेति महते जनानाᳲ राज्यायेत्येवैतदाहेन्द्रस्येन्द्रियायेति वीर्यायेत्येवैतदाह यदाहेन्द्रस्येन्द्रियायेतीमममुष्य पुत्रममुष्यै पुत्रमिति तद्यदेवास्य जन्म तत एवैतदाहास्यै विशऽइति यस्यै विशो राजा भवत्येष वोऽमी राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानाᳲ राजेति तदस्माऽइदᳲ सर्वमाद्यं करोति ब्राह्मणमेवापोद्धरति तस्माद्ब्राह्मणोऽनाद्यः सोमराजा हि भवति ॥३॥ ॥ शतम् ३२०० ॥ ॥ अथैतमभिषेकम् । कृष्णविषाणयानुविमृष्टे वीर्यं वाऽएतदपाᳲ रसः सम्भृतो भवति येनैनमेतदभिषिञ्चतीदं मे वीर्यᳲ सर्वमात्मानमुपस्पृशादिति तस्माद्वाऽअनुविमृष्टे ॥४॥ सोऽनुविमृष्टे । प्र पर्वतस्य वृषभस्य पृष्ठादिति यथायं पर्वतोऽतिष्ठावा यथऽर्षभः पशूनतिष्ठावैवं वाऽएष इदᳲ सर्वमतितिष्ठत्यर्वागेवास्मादिदᳲ सर्वं भवति यो

राजसूयेन यजते तस्मादाह प्र पर्वतस्य वृषभस्य पृष्ठान्नावश्चरन्ति स्वसिच इयानाः
। ता आववृत्रन्नधरागुदक्ता अहिं बुध्न्यमनु रीयमाणा इति ॥५॥ अथैनमन्तरेव
शार्दूलचर्मणि विष्णुक्रमान्क्रमयति । विष्णोर्विक्रमणमसि विष्णोर्विक्रान्तमसि वि-
ष्णोः क्रान्तमसीतीमे वै लोका विष्णोर्विक्रमणं विष्णोर्विक्रान्तं विष्णोः क्रान्तं त-
दिमानेव लोकान्त्समारुह्य सर्वमेवेदमुपर्युपरि भवत्यर्वागेवास्मादिदꣳ सर्वं भव-
ति ॥६॥ अथ ब्राह्मणस्य पात्रे । सꣳस्रवान्त्समवनयति तद्ब्राह्मणꣳ राजानमनु
यशः करोति तस्माद्ब्राह्मणो राजानमनु यशः ॥७॥ तद्योऽस्य पुत्रः प्रियतमो भ-
वति । तस्मा एतत्पात्रं प्रयच्छतीदं मेऽयं वीर्यं पुत्रोऽनुसंतनवदिति ॥८॥ अथ
प्रतिपरेत्य गार्हपत्यमन्वारब्धे जुहोति । प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा रूपा-
णि परि ता बभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नोऽअस्त्वयममुष्य पितेति तद्यः पुत्र-
स्तं पितरं करोति यः पिता तं पुत्रं तदेनयोर्वीर्ये व्यतिषजत्यसावस्य पितेति
तद्यः पिता तं पितरं करोति यः पुत्रस्तं पुत्रं तदेनयोर्वीर्ये व्यतिषज्य पुनरेव
यथायथं करोति वयꣳ स्याम पतयो रयीणाꣳ स्वाहेत्याशीरेवैषैतस्य कर्मण आ-
शिषमेवैतदाशास्ते ॥९॥ अथ य एष सꣳस्रवोऽतिरिक्तो भवति । तमाग्नीध्रीये
जुहोत्यतिरिक्तो वाऽएष सꣳस्रवो भवत्यतिरिक्त आग्नीध्रीयो गार्हपत्ये हवीꣳषि
श्रपयन्त्याहवनीये जुह्वत्यथैषोऽतिरिक्तस्तदतिरिक्तऽएवैतदतिरिक्तं दधात्युत्तरार्धे
जुहोत्येष ह्येतस्य देवस्य दिक्तस्मादुत्तरार्धे जुहोति स जुहोति रुद्र यत्ते क्रिवि
परं नाम तस्मिन्हुतमस्यमेष्टमसि स्वाहेति ॥१०॥ ब्राह्मणम् ॥४ [४. २.] ॥ ॥

तद्योऽस्य स्वो भवति । तस्य शते वा परःशता वा गा उत्तरेणाहवनीयꣳ
स्थापयति तद्यदेवं करोति ॥१॥ वरुणाद्ध वाऽअभिषिषिचानात् । इन्द्रियं वीर्य-
मपचक्राम शश्वद्ध एषोऽपाꣳ रसः सम्भृतो भवति येनैनमेतदभिषिञ्चति सोऽस्ये-
न्द्रियं वीर्यं निर्जघान तत्पशुष्वन्वविन्दत्तस्मात्पशवो यशो यदेष्वन्वविन्दत्तत्पशु-

ध्नुविधेन्द्रियं वीर्यं पुनरात्मन्नधत्त तथोऽएवैष एतन्नाह्वैवास्मान्निन्द्रियं वीर्यमपक्रामति वरुणसवो वाऽएष यद्राजसूयमिति वरुणोऽकरोदिति न्वेवैष एतत्करोति ॥२॥ अथ रथमुपावहरति । यद्वै राजन्यात्पराग्भवति रथेन वै तदनुयुङ्क्ते तस्माद्रथमुपावहरति ॥३॥ स उपावहरति । इन्द्रस्य वज्रोऽसीति वज्रो वै रथ इन्द्रो वै यजमानो द्वयेन वाऽएष इन्द्रो भवति यच्च क्षत्रियो यदु च यजमानस्तस्मादाहेन्द्रस्य वज्रोऽसीति ॥४॥ तमक्षर्वेव्यभ्यववर्त्य युनक्ति । मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीति बाहू वै मित्रावरुणौ बाहुभ्यां वै राजन्यो मैत्रावरुणस्तस्मादाह मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीति ॥५॥ तं चतुर्युजं युनक्ति । स जघनेन सदोऽग्रेण शालां येनैव दक्षिणा यन्ति तेन प्रतिपद्यते तं जघनेन चात्वालमग्रेणाग्नीध्रमुच्छति ॥६॥ तमातिष्ठति । अव्यथायै त्वा स्वधायै त्वेत्यनार्त्यै त्वेत्येवैतदाह यदाहाव्यथायै त्वेति स्वधायै त्वेति रसाय त्वेत्येवैतदाहारिष्टोऽअर्जुन इत्यर्जुनो ह वै नामेन्द्रो यदस्य गुह्यं नाम द्वयेन वाऽएष इन्द्रो भवति यच्च क्षत्रियो यदु च यजमानस्तस्मादाहारिष्टोऽअर्जुन इति ॥७॥ अथ दक्षिणायुग्यमुपार्षति । मरुतां प्रसवेन जयेति विशो वै मरुतो विशा वै तत्क्षत्रियो जयति यज्जिगीषति तस्मादाह मरुतां प्रसवेन जयेति ॥८॥ अथ मध्ये गवामुच्छति । आपाम मनसेति मनसा वाऽइदं सर्वमाप्तं तन्मनसैवैतत्सर्वमाप्नोति तस्मादाहापाम मनसेति ॥९। अथ धनुरार्त्न्या गामुपस्पृशति । समिन्द्रियेणेतीन्द्रियं वै वीर्यं गाव इन्द्रियमेवैतद्वीर्यमात्मन्धत्तेऽथाह जिनामीमाः कुर्वऽइमा इति ॥१०॥ तद्यत्स्वस्य गोपूच्छति । यद्वै पुरुषात्पराग्भवति यशो वा किंचिद्वा स्वं हैवास्य तत्प्रतमामिवाप्यपक्रामति तत्स्वादेवैतदिन्द्रियं वीर्यं पुनरात्मन्धत्ते तस्मात्स्वस्य गोपूच्छति ॥११॥ तस्मै तावन्मात्रीर्वा भूयसीर्वा प्रतिददाति । न वाऽएष क्रूरकर्मणो भवति यद्यजमानः क्रूरमिव वाऽएतत्करोति यदाह

जिनामीमाः कुर्वऽइमा इति तथो हास्यैतदक्रूरं कृतं भवति तस्मात्तावन्मात्रीर्वा
भूयसीर्वा प्रतिददाति ॥१२॥ अथ दक्षिणानायच्छति । सोऽग्रेण यूपं दक्षिणेन वे-
दिं येनैव दक्षिणा यन्ति तेन प्रतिपद्यते तं जघनेन सदोऽग्रेण शालामुद्यच्छति
॥१३॥ मा न इन्द्र ते वयं तुराषाट् । अयुक्तासोऽअब्रह्मता विदसाम । तिष्ठा
रथमधि यं वज्रहस्ता रश्मीन्देव यमसे स्वश्वानित्युद्यच्छत्येवैतयाभीशवो वै रश्म-
यस्तस्मादाह रश्मीन्देव यमसे स्वश्वानित्यथ रथविमोचनीयानि जुहोति प्रीतो
रथो विमुच्याताऽइति तस्माद्रथविमोचनीयानि जुहोति ॥१४॥ स जुहोति । अ-
ग्नये गृहपतये स्वाहेति स यदेवाग्नेयꣳ रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति वह्नौ वाऽआ-
ग्नेयौ रथस्य वह्नावेवैतेन प्रीणाति श्रीर्वै गार्हपतं यावतो-यावत ईष्टे तच्छ्रियमे-
वास्यैतद्गार्हपतꣳ राज्यमभिविमुच्यते ॥१५॥ सोमाय वनस्पतये स्वाहेति । द्वया-
नि वै वानस्पत्यानि चक्राणि रथ्यानि चानसानि च तेभ्यो न्वेवैतदुभयेभ्योऽरि-
ष्टिं कुरुते सोमो वै वनस्पतिः स यदेव वानस्पत्यꣳ रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति
दारूणि वै वानस्पत्यानि रथस्य दारूण्येवैतेन प्रीणाति क्षत्रं वै सोमः क्षत्रमेवा-
स्यैतद्राज्यमभिविमुच्यते ॥१६॥ मरुतामोजसे स्वाहेति । स यदेव मारुतꣳ रथस्य
तदेवैतेन प्रीणाति चत्वारोऽश्वा रथः पञ्चमो द्वौ सव्यष्ठसारथी ते सप्त सप्त-सप्त
व मारुतो गणः सर्वमेवैतेन रथं प्रीणाति विशो वै मरुतो विशमेवास्यैतद्रा-
ज्यमभिविमुच्यते ॥१७॥ इन्द्रस्येन्द्रियाय स्वाहेति । स यदैन्द्रꣳ रथस्य तदेवैतेन
प्रीणाति सव्यष्ठा वाऽऐन्द्रो रथस्य सव्यष्ठारमेवैतेन प्रीणातीन्द्रियं वै वीर्यमिन्द्र
इन्द्रियमेवास्यैतद्वीर्यꣳ राज्यमभिविमुच्यते ॥१८॥ अथ वाराह्याऽउपानहाऽउपमु-
ञ्चते । अग्नौ ह वै देवा घृतकुम्भं प्रवेशयां चक्रुस्ततो वराहः सम्बभूव तस्माद्व-
राहो मेदुरो घृताद्धि सम्भूतस्तस्माद्वराहे गावः संजानते स्वमेवैतद्रसमभिसंजानते
तत्पशूनामेवैतद्रसे प्रतितिष्ठति तस्माद्वाराह्याऽउपानहाऽउपमुञ्चते ॥१९॥ अथेमां

प्रत्यवेक्षमाणो जपति । पृथिवि मातर्मा मा हिꣳसीर्मोऽअहं त्वामिति वरुणाद्ध वाऽअभिषिषिचानात्पृथिवी बिभयां चकार महद्वाऽअयमभूद्योऽभ्यषेचि यद्वै मायं नावदृणीयादिति वरुणा उ ह पृथिव्यै बिभयां चकार यद्वै मेयं नावधून्वीतेति तदनयैवैतन्मित्रधेयमकुरुत न हि माता पुत्रꣳ हिनस्ति न पुत्रो मातरम् ॥२०॥ वरुणसवो वाऽएष यद्राजसूयम् । पृथिव्यु हैतस्माद्बिभेति महद्वाऽअयमभूद्योऽभ्यषेचि यद्वै मायं नावदृणीयादित्येष उ हास्यै बिभेति यद्वै मेयं नावधून्वीतेति तदनयैवैतन्मित्रधेयं कुरुते न हि माता पुत्रꣳ हिनस्ति न पुत्रो मातरं तस्मादेवं जपति ॥२१॥ सोऽवतिष्ठति । हꣳसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् । नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहदित्येतामतिच्छन्दसं जपत्येषा वै सर्वाणि छन्दाꣳसि यदतिच्छन्दास्तथैनं पाप्मा नान्ववतिष्ठति ॥२२॥ तं न संग्रहीतान्ववतिष्ठेत् । नेत्तं लोकमन्ववतिष्ठान्यꣳ सुषुवाणोऽन्ववास्थादिति तꣳ सरथमेव रथवाहनऽआदधति ततोऽवाङुपप्रवते तथा तं लोकं नान्ववतिष्ठति यꣳ सुषुवाणोऽन्ववास्थात् ॥२३॥ उत्तरेणाहवनीयं पूर्वाग्निरुहृतो भवति । स रथवाहनस्य दक्षिणमन्वनुष्यन्दꣳ शतमानौ प्रवृत्तावाबध्नाति ॥२४॥ औदुम्बरीꣳ शाखामुपगूहति । तयोरन्यतरमुपस्पृशतीयदस्यायुरस्यायुर्मयि धेहि युङ्ङसि वर्चोऽसि वर्चो मयि धेहीति तदायुर्वर्चऽआत्मन्धत्ते ॥२५॥ अथौदुम्बरीꣳ शाखामुपस्पृशति । ऊर्गस्यूर्जं मयि धेहीति तदूर्जमात्मन्धत्ते तस्यैतस्य कर्मण एतावेव शतमानौ प्रवृत्तौ दक्षिणा तौ ब्रह्मणे ददाति ब्रह्मा हि यज्ञं दक्षिणतोऽभिगोपायति तस्मात्तौ ब्रह्मणे ददाति ॥२६॥ अग्रेण मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यम् । मैत्रावरुणी पयस्या निहिता भवति तामस्य बाहूऽअभ्युपावहरतीन्द्रस्य वां वीर्यकृतो बाहूऽअभ्युपावहरामीति पशूनां वाऽएष रसो यत्पयस्या तत्पशूनामेवास्यैतद्रसं बाहूऽअभ्युपावहरति तद्यन्मैत्रावरुणी भवति मित्रावरुणाऽउ

हि बाहु तस्मान्मैत्रावरुणी भवति ॥२७॥ ब्राह्मणम् ॥५ [४. ३.] ॥ तृतीयः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या१११ ॥ ॥

मैत्रावरुण्या पयस्यया प्रचरति । तस्या अनिष्ट एव स्विष्टकृद्भवत्यथास्मा ऽआसन्दीमाहरत्युपरिसद्यं वाऽएष जयति यो जयत्यन्तरिक्षसद्यं तदेनमुपर्यासीनमधस्तादिमाः प्रजा उपासते तस्मादस्माऽआसन्दीमाहरन्ति सैषा खादिरी वितृष्णा भवति येयं वर्धव्युता भरतानाम् ॥१॥ तामग्रेण । मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यं निदधाति स्योनासि सुषदासीति शिवामेवैतत्क्षमां करोति ॥२॥ अथाधीवासमास्तृणाति । क्षत्रस्य योनिरसीति तद्यैव क्षत्रस्य योनिस्तामेवैतत्करोति ॥३॥ अथैनमासादयति । स्योनामासीद सुषदामासीदेति शिवाᳬ शग्मामासीदेत्येवैतदाह क्षत्रस्य योनिमासीदेति तद्यैव क्षत्रस्य योनिस्तस्यामेवैनमेतद्दधाति ॥४॥ अथान्तराᳬसेऽभिमृश्य जपति । निषसाद धृतव्रत इति धृतव्रतो वै राजा न वाऽएष सर्वस्माऽइव वदनाय न सर्वस्माऽइव कर्मणे यदेव साधु वदेद्यत्साधु कुर्यात्तस्मै वाऽएष च श्रोत्रियश्चैतौ ह वै द्वौ मनुष्येषु धृतव्रतौ तस्मादाह निषसाद धृतव्रत इति वरुणः पस्त्यास्वेति विशो वै पस्त्या विक्ष्वित्येवैतदाह साम्राज्याय सुक्रतुरिति राज्यायेत्येवैतदाह यदाह साम्राज्याय सुक्रतुरिति ॥५॥ अथास्मै पञ्चाक्षान्पाणावावपति । अभिभूरस्येतास्ते पञ्च दिशः कल्पन्तामित्येष वाऽअयानभिभूर्यत्कलिरेष हि सर्वानयानभिभवति तस्मादाहाभिभूरसीत्येतास्ते पञ्च दिशः कल्पन्तामिति पञ्च वै दिशस्तदस्मै सर्वा एव दिशः कल्पयति ॥६॥ अथैनं पृष्ठतस्तूष्णीमेव दण्डैर्घ्नन्ति । तं दण्डैर्घ्नन्तो दण्डवधमतिनयन्ति तस्माद्राजादण्ड्यो यदेनं दण्डवधमतिनयन्ति ॥७॥ अथ वरं वृणीते । यᳬ ह वै कं च सुषुवाणो वरं वृणीते सोऽस्मै सर्वः समृध्यते तस्माद्वरं वृणीते ॥८॥ स ब्रह्मन्नित्येव प्रथममामन्त्रयते । ब्रह्म प्रथममभिव्याहराणि ब्रह्मप्रसूतां वाचं वदानीति तस्माद्ब्रह्मन्नि-

त्येव प्रथममामन्त्रयते त्वं ब्रह्मासीतीतरः प्रत्याह सवितासि सत्यप्रसव इति वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति सवितारमेव सत्यप्रसवं करोति ॥ ९ ॥ ब्रह्मन्नित्येव द्वितीयमामन्त्रयते । त्वं ब्रह्मासीतीतरः प्रत्याह वरुणोऽसि सत्यौजा इति वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति वरुणमेव सत्यौजसं करोति ॥ १० ॥ ब्रह्मन्नित्येव तृतीयमामन्त्रयते । त्वं ब्रह्मासीतीतरः प्रत्याहेन्द्रोऽसि विशौजा इति वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधातीन्द्रमेव विशौजसं करोति ॥ ११ ॥ ब्रह्मन्नित्येव चतुर्थमामन्त्रयते । त्वं ब्रह्मासीतीतरः प्रत्याह रुद्रोऽसि सुशेव इति तद्वीर्याण्येवास्मिन्नेतत्पूर्वाणि दधात्यथैनमेतच्छमयत्येव तस्मादेष सर्वस्येशानो मृडयति यदेनꣳ शमयति ॥ १२ ॥ ब्रह्मन्नित्येव पञ्चममामन्त्रयते । त्वं ब्रह्मासीतीतरोऽनिरुक्तं प्रत्याह परिमितं वै निरुक्तं तत्परिमितमेवास्मिन्नेतत्पूर्वं वीर्यं दधात्यथात्रानिरुक्तं प्रत्याहापरिमितं वाऽअनिरुक्तं तदपरिमितमेवास्मिन्नेतत्सर्वं वीर्यं दधाति तस्मादत्रानिरुक्तं प्रत्याह ॥ १३ ॥ अथ सुमङ्गलनामानꣳ ह्वयति । बहुकार श्रेयस्कर भूयस्करेति य एवंनामा भवति कल्याणमेवैतन्मानुष्यै वाचो वदति ॥ १४ ॥ अथास्मै ब्राह्मणः स्फ्यं प्रयच्छति । अध्वर्युर्वा यो वास्य पुरोहितो भवतीन्द्रस्य वज्रोऽसि तेन मे रध्येति वज्रो वै स्फ्यः स एतेन वज्रेण ब्राह्मणो राजानमात्मनोऽबलीयाꣳसं कुरुते यो वै राजा ब्राह्मणादबलीयानमित्रेभ्यो वै स बलीयान्भवति तदमित्रेभ्य एवैनमेतद्बलीयाꣳसं करोति ॥ १५ ॥ तꣳ राजा राजभ्रात्रे प्रयच्छति । इन्द्रस्य वज्रोऽसि तेन मे रध्येति तेन राजा राजभ्रातरमात्मनोऽबलीयाꣳसं कुरुते ॥ १६ ॥ तꣳ राजभ्राता सूताय वा स्थपतये वा प्रयच्छति । इन्द्रस्य वज्रोऽसि तेन मे रध्येति तेन राजभ्राता सूतं वा स्थपतिं वात्मनोऽबलीयाꣳसं कुरुते ॥ १७ ॥ तꣳ सूतो वा स्थपतिर्वा ग्रामण्ये प्रयच्छति । इन्द्रस्य वज्रोऽसि तेन मे रध्येति तेन सूतो वा स्थपतिर्वा ग्रामण्यमात्मनोऽबलीयाꣳसं कुरुते ॥ १८ ॥ तं ग्रामणीः सजाताय प्रयच्छति । इन्द्रस्य वज्रो

ऽसि तेन मे रध्येति तेन ग्रामणीः सजातमात्मनोऽबलीयाꣳसं कुरुते तद्यदेवꣳ सम्प्रयच्छन्ते नेत्पापवस्यसमसद्यथापूर्वमसदिति तस्मादेवꣳ सम्प्रयच्छन्ते ॥१९॥ अथ सजातश्च प्रतिप्रस्थाता च । एतेन स्फ्येन पूर्वाग्नौ शुक्रस्य पुरोरुचाधिदेवनं कुरुतोऽत्ता वै शुक्रोऽत्तारमेवैतत्कुरुतः ॥२०॥ अथ मन्थिनः पुरोरुचा विमितं विमिनुतः । आद्यो वै मन्थी तदत्तारमेवैतत्कृत्वाथास्माऽएतदाद्यं जनयतस्तस्मान्मन्थिनः पुरोरुचा विमितं विमिनुतः ॥२१॥ अथाध्वर्युः । चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वाधिदेवने हिरण्यं निधाय जुहोत्यग्निः पृथुर्धर्मणास्पतिर्जुषाणोऽअग्निः पृथुर्धर्मणास्पतिराज्यस्य वेतु स्वाहेति ॥२२॥ अथाक्षान्निवपति । स्वाहाकृताः सूर्यस्य रश्मिभिर्यतध्वꣳ सजातानां मध्यमेष्ठ्यायेत्येष वाऽअग्निः पृथुर्यदधिदेवनं तस्यैतेऽङ्गारा यदक्षास्तमेवैतेन प्रीणाति तस्य ह वाऽएषानुमता गृहेषु हन्यते यो वा राजसूयेन यजते यो वैतदेवं वेदेतेषघ्नेधाह गां दीव्यधमिति पूर्वाग्निवाहौ दक्षिणा ॥ २३ ॥ अथाहाग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीति । तद्यदन्तरेणाहुतीऽएतत्कर्म क्रियत ऽएष वै प्रजापतिर्य एष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतम्वेवाप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते तदेनं मध्यत एवैतस्य प्रजापतेर्दधाति मध्यतः सुवति तस्मादन्तरेणाहुतीऽएतत्कर्म क्रियतऽआश्राव्याहाग्निꣳ स्विष्टकृतं यजेति वषट्कृते जुहोति ॥ २४ ॥ अथेडामादधाति । उपहूतायामिडायामप उपस्पृश्य माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति माहेन्द्रं ग्रहं गृहीत्वा स्तोत्रमुपाकरोति तꣳ स्तोत्राय प्रमीवति स उपावरोहति सोऽन्ते स्तोत्रस्य भवत्यन्ते शस्त्रस्य ॥२५॥ ब्राह्मणम् ॥ १ [३. ४.] ॥ ॥

वरुणाद्ध वाऽअभिषिषिचानाद्भर्गोऽपचक्राम । वीर्यं वै भर्ग एष विष्णुर्यज्ञः सोऽस्मादपचक्राम शश्वद्ध एषोऽपाꣳ रसः सम्भृतो भवति यनेनमेतदभिषिञ्चति सोऽस्य भर्गं निर्जघान ॥१॥ तमेताभिर्देवताभिरनुसमसर्पत् । सवित्रा प्रसवित्रा सरस्वत्या वाचा त्वष्ट्रा रूपैः पूष्णा पशुभिरिन्द्रेणास्मे बृहस्पतिना ब्रह्मणा वरुणे-

नौजसाग्निना तेजसा सोमेन राज्ञा विष्णुनेव दशम्या देवतयान्वविन्दत् ॥२॥ तद्यदेनमेताभिर्देवताभिरनुसमसर्पत् । तस्मात्सꣳसृपो नामाथ यद्दशमेऽहन्प्रसुतो भवति तस्माद्दशपेयोऽथो यद्दश दशैकैकं चमसमनुप्रसृप्ता भवन्ति तस्माद्वेव दशपेयः ॥३॥ तदाहुः । दश पितामहान्त्सोमपान्त्संख्याय प्रसर्पेत्तथो हास्य सोमपीथमश्नुते दशपेयो हीति तद्वै स्या द्वौ त्रीनित्येव पितामहान्त्सोमपान्विन्दन्ति तस्मादेता एव देवताः संख्याय प्रसर्पेत् ॥४॥ एताभिर्वै देवताभिर्वरुण एतस्य सोमपीथमाश्नुत । तथोऽएवैष एताभिरेव देवताभिरेतस्य सोमपीथमश्नुते तस्मादेता एव देवताः संख्याय प्रसर्पेदथ यदेवैषोदवसानीयेष्टिः संतिष्ठतऽएतस्याभिषेचनीयस्य ॥५॥ अथैतानि हवीꣳषि निर्वपति । सावित्रं द्वादशकपालं वाष्टाकपालं वा पुरोडाशꣳ सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूत एव तद्वरुणोऽनुसमसर्पत्तथोऽएवैष एतत्सवितृप्रसूत एवानुसꣳसर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥६॥ अथ सारस्वतं चरुं निर्वपति । वाग्वै सरस्वती वाचैव तद्वरुणोऽनुसमसर्पत्तथोऽएवैष एतद्वाचैवानुसꣳसर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥७॥ अथ त्वाष्ट्रं दशकपालं पुरोडाशं निर्वपति । त्वष्टा वै रूपाणामीष्टे त्वष्ट्रैव तद्रूपैर्वरुणोऽनुसमसर्पत्तथोऽएवैष एतत्त्वष्ट्रैव रूपैरनुसꣳसर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥८॥ अथ पौष्णं चरुं निर्वपति । पशवो वै पूषा पशुभिरेव तद्वरुणोऽनुसमसर्पत्तथोऽएवैष एतत्पशुभिरेवानुसꣳसर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥९॥ अथैन्द्रमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति । इन्द्रियं वै वीर्यमिन्द्र इन्द्रियेणैव तद्वीर्येण वरुणोऽनुसमसर्पत्तथोऽएवैष एतदिन्द्रियेणैव वीर्येणानुसꣳसर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥१०॥ अथ बार्हस्पत्यं चरुं निर्वपति । ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मणैव तद्वरुणोऽनुसमसर्पत्तथोऽएवैष एतद्ब्रह्मणैवानुसꣳसर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥११॥ अथ वारुणं यवमयं चरुं निर्वपति । स येनैवौजसेमाः प्रजा वरुणोऽगृ-

ह्यत्तेनैव तदोजसा वरुणोऽनुसमसर्पत्तेनो एवैष तदोजसानुसꣳसर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥१२॥ उपसदो दशम्यो देवताः । तत्र पञ्च पुण्डरीकाण्युपप्रयच्छति तां द्वादशपुण्डरीकाꣳ स्रजं प्रतिमुञ्चते सा दीक्षा तया दीक्षया दीक्षते ॥१३॥ अथ यद्द्वादश भवन्ति । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य सर्वं वै संवत्सरः सर्वेणैवैनमेतद्दीक्षयति यानि पुण्डरीकाणि तानि दिवो रूपं तानि नक्षत्राणाꣳ रूपं ये वधकास्तेऽन्तरिक्षस्य रूपं यानि बिसानि तान्यस्यै तदेनमेषु लोकेष्वधि दीक्षयति ॥१४॥ अथ राजानं क्रीत्वा । द्वेधोपनह्य परिवहन्ति ततोऽर्धमासन्त्यामासाद्य प्रचरत्यथ य एषोऽर्धो ब्रह्मणो गृहे निहितो भवति तमासन्त्यामासाद्यातिथ्येन प्रचरति यदातिथ्येन प्रचरत्यथोपसद्भिः प्रचरति यदोपसद्भिः प्रचरति ॥१५॥ अथैतानि हवीꣳषि निर्वपति । आग्नेयमष्टाकपालं पुरोडाशꣳ सौम्यं चरुं वैष्णवं त्रिकपालं वा पुरोडाशं चरुं वा तेन यथेष्ट्यैवं यजते ॥१६॥ तदु तथा न कुर्यात् । ह्वलति वाऽएष यो यज्ञपथादेत्येति वाऽएष यज्ञपथाद्य उपसत्पथादेति तस्मादुपसत्पथादेव नेयात् ॥१७॥ स यदग्निं यजति । अग्निनैवैतत्तेजसानुसꣳसर्पत्यथ यत्सोमं यजति सोमेनैवैतद्ब्राह्मणानुसꣳसर्पत्यथ यद्विष्णुं यजति यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमात्मन्कुरुते ॥१८॥ स एष सप्तदशोऽग्निष्टोमो भवति । सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमात्मन्कुरुते ॥१९॥ तस्य द्वादश प्रथमगर्भाः पष्ठौह्यो दक्षिणा । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमात्मन्कुरुते ॥२०॥ तासां द्वादश गर्भाः । ताश्चतुर्विꣳशतिश्चतुर्विꣳशतिर्वै संवत्सरस्यार्धमासाः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमात्मन्कुरुते ॥२१॥ ता ब्रह्मणे ददाति । ब्रह्मा हि यज्ञं दक्षिणतोऽभिगोपायति तस्मात्ता ब्रह्मणे ददाति हिरण्मयीꣳ स्रजमुद्गात्रे रुक्मꣳ होत्रे हि-

रण्मयौ प्राकाशावध्वर्युभ्यामश्वं प्रस्तोत्रे वशां मैत्रावरुणायऽर्षभं ब्राह्मणाछꣳसिने वाससी नेष्टापोतृभ्यामन्यतरतोयुक्तं यवाचितमछावाकाय गामग्नीधे ॥२२॥ ता वाऽएताः । द्वादश वा त्रयोदश वा दक्षिणा भवन्ति द्वादश वा वै त्रयोदश वा संवत्सरस्य मासाः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तमयज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमात्मन्कुरुते ॥२३॥ ब्राह्मणम् ॥ २ [४. ५.] ॥ चतुर्थोऽध्यायः [३४.] ॥ ॥

आग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । तं पूर्वार्धऽआसादयत्यैन्द्र एकादशकपालः पुरोडाशो भवति सौम्यो वा चरुस्तं दक्षिणार्धऽआसादयति वैश्वदेवश्चरुर्भवति तं पश्चार्धऽआसादयति मैत्रावरुणी पयस्या भवति तामुत्तरार्धऽआसादयति बार्हस्पत्यश्चरुर्भवति तं मध्यऽआसादयत्येष चरुः पञ्चबिलस्तद्यत्पञ्च हवीꣳषि भवन्ति तेषां पञ्च बिलानि तस्माच्चरुः पञ्चबिलो नाम ॥१॥ तद्यदेतेन राजसूययाजी यजते । यदेवैनं दिशः समारोहयति यदृतूनयत्स्तोमानयच्छन्दाꣳसि तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति स यदेतेन राजसूययाजी न यजेतोद्वा ह माद्येत्प्र वा पतेत्तस्माद्वाऽएतेन राजसूययाजी यजते ॥२॥ स यदाग्नेयेनाष्टाकपालेन पुरोडाशेन प्रचरति । यदेवैनं प्राचीं दिशꣳ समारोहयति यदृतूनयत्स्तोमानयच्छन्दाꣳसि तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति सꣳस्रवं बार्हस्पत्ये चराववनयति ॥३॥ अथ यदैन्द्रेणैकादशकपालेन पुरोडाशेन प्रचरति । सौम्येन वा चरुणा यदेवैनं दक्षिणां दिशꣳ समारोहयति यदृतूनयत्स्तोमानयच्छन्दाꣳसि तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति सꣳस्रवं बार्हस्पत्ये चराववनयति ॥४॥ अथ यद्वैश्वदेवेन चरुणा प्रचरति । यदेवैनं प्रतीचीं दिशꣳ समारोहयति यदृतूनयत्स्तोमानयच्छन्दाꣳसि तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति सꣳस्रवं बार्हस्पत्ये चराववनयति ॥५॥ अथ यन्मैत्रावरुण्या पयस्यया प्रचरति । यदेवैनमुदीचीं दिशꣳ समारोहयति यदृतूनयत्स्तोमानयच्छन्दाꣳसि तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति सꣳस्रवं बार्हस्पत्ये चराववनयति तद्यत्सꣳस्रवा-

न्बार्हस्पत्ये चरावधनयति सर्वत एवास्मिन्नेतदन्नाद्यं दधाति तस्माद्ध दिशो-दिश एव राज्ञेऽन्नाद्यमभिह्रियते ॥६॥ अथ यद्बार्हस्पत्येन चरुणा प्रचरति । यदेवैनमूर्ध्वां दिशꣳ समारोहयति यदतून्यत्स्तोमान्यच्छन्दाꣳसि तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति ॥७॥ स य एष आग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । तस्य हिरण्यं दक्षिणाग्नेयो वाऽएष यज्ञो भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं तस्माद्धिरण्यं दक्षिणा तदग्नीधे ददात्यग्निर्वाऽएष निदानेन यदाग्नीधस्तस्मात्तदग्नीधे ददाति ॥८॥ अथ य एष ऐन्द्र एकादशकपालः पुरोडाशो भवति । तस्यऽर्षभो दक्षिणा स ह्यैन्द्रो यदृषभो यश्चु सौम्यश्चरुर्भवति तस्य बभ्रुर्गौर्दक्षिणा स हि सौम्यो यद्बभ्रुस्तं ब्रह्मणे ददाति ब्रह्मा हि यज्ञं दक्षिणतोऽभिगोपायति तस्मात्तं ब्रह्मणे ददाति ॥९॥ अथ य एष वैश्वदेवश्चरुर्भवति । तस्य पृषन्गौर्दक्षिणा भूमा वाऽएतद्रूपाणां यत्पृषतो गोर्विशो वै विश्वे देवा भूमा वै विट्तस्मात्पृषन्गौर्दक्षिणा तꣳ होत्रे ददाति होता हि भूमा तस्मात्तꣳ होत्रे ददाति ॥१०॥ अथ यैषा मैत्रावरुणी पयस्या भवति । तस्यै वशा दक्षिणा सा हि मैत्रावरुणी यद्वशा यदि वशां न विन्देदपि यैव का चाप्रवीता स्यात्सर्वा ह्येव वशाप्रवीता तामध्वर्युभ्यां ददाति प्राणोदानौ वाऽअध्वर्यू प्राणोदानौ मित्रावरुणौ तस्मात्तामध्वर्युभ्यां ददाति ॥११॥ अथ य एष बार्हस्पत्यश्चरुर्भवति । तस्य शितिपृष्ठो गौर्दक्षिणैषा वाऽऊर्ध्वा बृहस्पतेर्दिक्तदेष उपरिष्टादर्यम्णः पन्थास्तस्माच्छितिपृष्ठो बार्हस्पत्यस्य दक्षिणा तं ब्रह्मणे ददाति बृहस्पतिर्वै देवानां ब्रह्मैष वाऽएतस्य ब्रह्मा भवति तस्मात्तं ब्रह्मणे ददाति स हैतेनापि विश्वाव्राड्यन्नाद्यकामो यजेत तदस्मिन्त्सर्वतोऽन्नाद्यं दधाति स हान्नाद एव भवति ॥१२॥ ब्राह्मणम् ॥ ३ [५. १.] ॥॥

स वै प्रयुजाꣳ हविर्भिर्यजते । तद्यत्प्रयुजाꣳ हविर्भिर्यजतऽऋतून्वाऽएतत्सुषुवाणो युङ्क्ते तऽएनमृतवो युक्ता वहन्त्यृतून्वा प्रयुक्ताननुचरति तस्मात्प्रयुजाꣳ

हविर्भिर्यजते ॥१॥ तानि वै द्वादश भवन्ति । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य तस्माद्द्वादश भवन्ति मासि-मासि यजेतेत्याहुः को वेद मनुष्यस्य तस्मान्न मासि-मासि यजेत शम्यापराव्याधे-शम्यापराव्याधऽएव यद्भिर्यजते प्राङ् यानथ पुनरावृत्तः शम्यापराव्याधे-शम्यापराव्याधऽएव यद्भिर्यजते ॥२॥ तद्व तथा न कुर्यात् । षडेवैतानि पूर्वाणि हवीꣳषि निर्वपति समानबर्हीꣳषि तासां देवतानाꣳ रूपं यथा शिशिरे युक्ता प्राञ्च आप्रावृषं यायुस्तत्षड्तूनयुङ्क्ते तऽएनꣳ षड्तवो युक्ताः प्राञ्च आप्रवृषं वहन्ति षड्ऽतूनप्रयुक्तानाप्रावृषमनुचरति पूर्वाग्निवाहौ द्वौ दक्षिणा ॥३॥ षडेवोत्तराणि हवीꣳषि निर्वपति । समानबर्हीꣳषि तासां देवतानाꣳ रूपं यथा पुनरावर्तेरन्वार्षिकमभि तत्षड्तूनयुङ्क्ते तऽएनꣳ षड्तवो युक्ता वार्षिकमभि वहन्ति षड्ऽतूनप्रयुक्तान्वार्षिकमनुचरति पूर्वाग्निवाहौ द्वौ दक्षिणा तद्यत्पूर्वाग्निवाहौ दक्षिणाऽतूनवाऽएतत्सुयुवाणो युङ्क्ते वहन्ति वाऽअनड्वाहस्तस्मात्पूर्वाग्निवाहौ दक्षिणा ॥४॥ तद्ध स्मैतत्पुरा कुरुपञ्चाला आहुः । ऋतवो वाऽअस्मान्युक्ता वहन्त्यृतूनवा प्रयुक्ताननुचराम इति यदेषाꣳ राजानो राजसूययाजिन आसुस्तद्ध स्म तद्भ्याहुः ॥५॥ आग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । सौम्यश्चरुः सावित्रो द्वादशकपालो वाष्टाकपालो वा पुरोडाशो बार्हस्पत्यश्चरुस्त्वाष्ट्रो दशकपालः पुरोडाशो वैश्वानरो द्वादशकपाल एतानि षट् पूर्वाणि हवीꣳषि भवन्ति ॥६॥ ॥ शतम् ३३०० ॥ ॥ षडेवोत्तरे चरवः । सारस्वतश्चरुः पौष्णश्चरुर्मैत्रश्चरुः क्षैत्रपत्यश्चरुर्वारुणश्चरुरादित्यश्चरुरेतऽउ षडुत्तरे चरवः ॥७॥ अथ श्येनीं विचित्रगर्भामदित्याऽआलभते । तस्या एषैवावृद्याष्टापद्यै वशायाऽइयं वाऽअदितिरस्या एवैनमेतद्गर्भं करोति तस्या एतादृश्येव श्येनी विचित्रगर्भा दक्षिणा ॥८॥ अथ पृषतीं विचित्रगर्भां मरुद्भ्य आलभते । तस्या एषैवावृद्विशो वै मरुतो विशामेवैनमेतद्गर्भं करोति तस्या एतादृश्येव पृषती विचित्रगर्भा दक्षिणा ॥९॥ एतौ पशु-

वन्धौ । तदेतावेव सन्तावन्यथेवालभन्ते यामदित्या आलभन्त आदित्येभ्यस्तामालभन्ते सर्वं वा आदित्याः सर्वस्यैवैनमेतद्गर्भं करोति यां मरुद्भ्य आलभन्ते विश्वेभ्यस्तां देवेभ्य आलभन्ते सर्वं वै विश्वे देवाः सर्वस्यैवैनमेतद्गर्भं करोति ॥१०॥ ब्राह्मणम् ॥४ [५. २.] ॥ ॥

अभिषेचनीयेनेष्ट्वा । केशान्न वपते तद्यत्केशान्न वपते वीर्यं वा एतदपाᳬ रसः सम्भृतो भवति येनैनमेतदभिषिञ्चति तस्याभिषिक्तस्य केशान्प्रथमान्प्राप्नोति स यत्केशान्वपेतैताᳬ श्रियं जिह्मां विनाशयेद्व्युदुह्यात्तस्मात्केशान्न वपते ॥१॥ संवत्सरं न वपते । संवत्सरसंमिता वै व्रतचर्या तस्मात्संवत्सरं न वपते स एष व्रतविसर्जनीयोपयोगो नाम स्तोमो भवति केशवपनीयः ॥२॥ तस्यैकविᳬशं प्रातःसवनᳬ । सप्तदशं माध्यन्दिनᳬ सवनं पञ्चदशं तृतीयसवनᳬ सहोक्थैः सह षोडशिना सह रात्र्या ॥३॥ त्रिवृद्राथन्तरः संधिर्भवति । एष एवैकविᳬशो य एष तपति स एतस्मादेकविᳬशादपयुङ्क्ते स सप्तदशमभिप्रत्यवैति सप्तदशात्पञ्चदशं पञ्चदशादस्यामेव त्रिवृति प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥४॥ तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति । इयं वै रथन्तरमस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठत्यतिरात्रो भवति प्रतिष्ठा वा अतिरात्रस्तस्मादतिरात्रो भवति ॥५॥ स वै न्येव वर्तयते । केशान्न वपते वीर्यं वा एतदपाᳬ रसः सम्भृतो भवति येनैनमेतदभिषिञ्चति तस्याभिषिक्तस्य केशान्प्रथमान्प्राप्नोति स यत्केशान्वपेतैताᳬ श्रियं जिह्मां विनाशयेद्व्युदुह्यादथ यन्निवर्तयते तदात्मन्येवैताᳬ श्रियं नियुनक्ति तस्मान्न्येव वर्तयते केशान्न वपते तस्यैषैव व्रतचर्या भवति यावज्जीवं नास्यां प्रतितिष्ठति ॥६॥ आसन्द्या उपानहा उपमुञ्चते । उपानड्भ्यामधि यदस्य यानं भवति रथो वा किंचिद्वा सर्वं वा एष इदमुपर्युपरि भवत्यर्वागेवास्मादिदᳬ सर्वं भवति यो राजसूयेन यजते तस्मादस्यैषैव व्रतचर्या भवति यावज्जीवं नास्यां प्रतितिष्ठति ॥७॥ ब्राह्मणम् ॥५ [५. ३.] ॥ ॥

ooo°

श्येत आश्विनो भवति । श्येताविव ह्यश्विनावविर्मल्हा सारस्वती भवत्यृष-
भमिन्द्राय सुत्राम्णऽआलभते दुर्वेदा एवᳪसमृद्धाः पशवो यद्येवᳪसमृद्धान्न विन्दे-
दप्यजानेवालभेरंस्ते हि सुभ्रपतरा भवन्ति स यद्यजानालभेरंल्लोहित आश्विनो
भवति तद्यदेतया यजते ॥१॥ त्वष्टुर्ह वै पुत्रः । त्रिशीर्षा षडक्ष आस तस्य त्री-
ण्येव मुखान्यासुस्तद्यदेवᳪरूप आस तस्माद्विश्वरूपो नाम ॥२॥ तस्य सोमपान-
मेवैकं मुखमास । सुरापाणमेकमन्यस्माऽअशनायैकं तमिन्द्रो दिद्वेष तस्य तानि
शीर्षाणि प्रचिच्छेद ॥३॥ स यत्सोमपानमास । ततः कपिञ्जलः समभवत्तस्मात्स
बभ्रुक-इव बभ्रुरिव हि सोमो राजा ॥४॥ अथ यत्सुरापाणमास । ततः कलविङ्कः
समभवत्तस्मात्सोऽभिमाद्यत्क-इव वदत्यभिमाद्यन्निव हि सुरां पीत्वा वदति ॥५॥
अथ यदन्यस्माऽअशनायास । ततस्तित्तिरिः समभवत्तस्मात्स विश्वरूपतम-इव
सन्त्येव घृतस्तोका-इव त्वन्मधुस्तोका-इव त्वत्पर्णेष्वाश्चुतिता एवᳪरूपमिव हि स
तेनाशनमावयत् ॥६॥ स त्वष्टा चुक्रोध । कुविन्मे पुत्रमवधीदिति सोऽपेन्द्रमेव
सोममाजह्रे स यथायᳪ सोमः प्रसुत एवमपेन्द्र एवास ॥७॥ इन्द्रो ह वाऽईक्षां
चक्रे । इदं वै मा सोमादन्तर्यन्तीति स यथा बलीयानबलीयस एवमनुपहूत एव
यो द्रोणकलशे शुक्र आस तं भक्षयां चकार स हैनं जिहिᳪस सोऽस्य विष्वङ्ङेव
प्राणेभ्यो दुद्राव मुखाद्धैवास्य न दुद्राव तस्मात्प्रायश्चित्तिरास स यद्धापि मुखाद्-
द्रोष्यन्न हैव प्रायश्चित्तिरभविष्यत् ॥८॥ चत्वारो वै वर्णाः । ब्राह्मणो राजन्यो
वैश्यः शूद्रो न हैतेषामेकश्चन भवति यः सोमं वमति स यद्धैतेषामेकश्चित्स्या-
त्स्याद्धैव प्रायश्चित्तिः ॥९॥ स यन्नस्तोऽद्रवत् । ततः सिᳪहः समभवदथ यत्कर्णा-
भ्यामद्रवत्ततो वृकः समभवदथ यदवाचः प्राणादद्रवत्ततः शार्दूलज्येष्ठाः श्वापदाः
समभवन्नथ यदुत्तरात्प्राणादद्रवत्सा परिस्रुदथ त्रिर्निरष्ठीवत्ततः कुवलं कर्कन्धु ब-
दरमिति समभवत्स सर्वेणैव व्यार्ध्यत सर्वᳪ हि सोमः ॥१०॥ स सोमातिपूतो

मङ्गुरिव चचार । तमेतयाश्विनावभिषज्यतां तꣳ सर्वेणैव समार्धयतां सर्वꣳ हि सोमः स वसीयानेवेष्टाभवत् ॥ ११ ॥ ते देवा अब्रुवन् । सुत्रातं बतैनमत्रासतामिति तस्मात्सौत्रामणी नाम ॥ १२ ॥ स हैतयापि सोमातिपूतं भिषज्येत् । सर्वेण वाऽएष व्यृध्यते यꣳ सोमोऽतिपवते सर्वꣳ हि सोमस्तꣳ सर्वेणैव समर्धयति सर्वꣳ हि सोमः स वसीयानेवेष्टा भवति तस्मादु हैतयापि सोमातिपूतं भिषज्येत् ॥ १३ ॥ तद्यदेतया राजसूययाजी यजते । सर्वान्वाऽएष यज्ञक्रतूनवरुन्द्धे सर्वा इष्टीरपि दर्विहोमान्यो राजसूयेन यजते देवसृष्टो वाऽएषेष्टिर्यत्सौत्रामण्यनया मेऽपीष्टमसदनयापि सूयाऽइति तस्माद्वाऽएतया राजसूययाजी यजते ॥ १४ ॥ अथ यदाश्विनो भवति । अश्विनौ वाऽएनमभिषज्यतां तयोऽएवैनमेष एतदश्विभ्यामेव भिषज्यति तस्मादाश्विनो भवति ॥ १५ ॥ अथ यत्सारस्वतो भवति । वाग्वै सरस्वती वाचा वाऽएनमश्विनावभिषज्यतां तयोऽएवैनमेष एतद्वाचैव भिषज्यति तस्मात्सारस्वतो भवति ॥ १६ ॥ अथ यदैन्द्रो भवति । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता तयैवैनमेतद्भिषज्यति तस्मादैन्द्रो भवति ॥ १७ ॥ एतेषु पशुषु । सिꣳहलोमानि वृकलोमानि शार्दूललोमानीत्यावपत्येतद्वै ततः समभवद्यदेनꣳ सोमोऽत्यपवत तेनैवैनमेतत्समर्धयति कृत्स्नं करोति तस्मादेतान्यावपति ॥ १८ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । उल्कया ह स नखिन्या पशूननुषुवति य एतानि पशुष्वावपति तस्मादु परिस्रुत्येवावपेत्तथा होल्कया नखिन्या पशून्नानुषुवति तथोऽएवैनꣳ समर्धयति कृत्स्नं करोति तस्मादु परिस्रुत्येवावपेत् ॥ १९ ॥ अथ पूर्वेद्युः । परिस्रुतꣳ संदधात्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय सुत्राम्णे पच्यस्वेति सा यदा परिस्रुद्भवत्यथैनया प्रचरति ॥ २० ॥ द्वावग्नीऽउद्धरन्ति । उत्तरवेदावेवोत्तरमुद्धते दक्षिणं नेत्सोमाहुतीश्च सुराहुतीश्च सह जुहवामेति तस्माद्द्वावग्नीऽउद्धरन्त्युत्तरवेदावेवोत्तरमुद्धते दक्षिणमथ यदा वपाभिः प्रचरत्यथैतया परिस्रुता प्रचरति ॥ २१ ॥ तां दर्भैः

पावयति । पूतासदिति वायुः पूतः पवित्रेण प्रत्यङ् सोमोऽअतिस्रुतः । इन्द्रस्य युज्यः सखेति तत्कुवलसक्तून्कर्कन्धुसक्तून्बदरसक्तूनित्यावपत्येतद्वै ततः समभवद्यत्त्रिर्निरष्ठीवत्तेनैवैनमेतत्समर्धयति कृत्स्नं करोति तस्मादेतानावपति ॥२२॥ अथ ग्रहान्गृह्णाति । एकं वा त्रीन्वैकस्त्वेव ग्रहीतव्य एका ह्रि पुरोरुग्भवत्येकानुवाक्यैका याज्या तस्मादेक एव ग्रहीतव्यः ॥२३॥ स गृह्णाति । कुविदङ्ग यवमन्तो यवं चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वं वियूय । इहेहैषां कृणुहि भोजनानि ये बर्हिषो नमउक्तिं यजन्ति । उपयामगृहीतोऽस्यश्विभ्यां त्वा सरस्वत्यै त्वेन्द्राय त्वा सुत्राम्णऽइति यद्यु त्रीन्गृह्णीयादेतयैव गृह्णीयादुपयामैस्तु तर्हि नाना गृह्णीयादथाश्विभ्याꣳ सरस्वत्याऽइन्द्राय सुत्राम्णेऽनुब्रूहीति ॥२४॥ सोऽन्वाह । युवꣳ सुराममश्विना नमुचावासुरे सचा । विपिपाना शुभस्पतीऽइन्द्रं कर्मस्वावतमित्याश्राव्याहाश्विनौ सरस्वतीमिन्द्रꣳ सुत्रामाणं यजेति ॥२५॥ स यजति । पुत्रमिव पितरावश्विनोभेन्द्रावथुः काव्यैर्दꣳसनाभिः । यत्सुरामं व्यपिबः शचीभिः सरस्वती त्वा मघवन्नभिष्णगिति द्विर्होता वषट्करोति द्विरध्वर्युर्जुहोत्याहरति भक्षं यद्यु त्रीन्गृह्णीयादेतस्यैवानु होममितरौ हूयेते ॥२६॥ अथ कुम्भः । शतवितृण्णो वा भवति नववितृण्णो वा स यदि शतवितृण्णः शतायुर्वाऽअयं पुरुषः शततेजाः शतवीर्यस्तस्माच्छतवितृण्णो यद्यु नववितृण्णो नवेमे पुरुषे प्राणास्तस्मान्नववितृण्णः ॥२७॥ तꣳ शिक्योद्यतम् । उपर्युपर्याहवनीयं धारयन्ति सा या परिशिष्टा परिस्रवति तामासिञ्चति तां विक्षरन्तीमुपतिष्ठते पितृणाꣳ सोमवतां तिसृभिर्ऋग्भिः पितृणां बर्हिषदां तिसृभिर्ऋग्भिः पितृणामग्निष्वात्तानां तिसृभिर्ऋग्भिस्तद्यदेवमुपतिष्ठते यत्र वै सोम इन्द्रमत्यपवत स यत्पितृनगच्छत्तया वै पितरस्तेनैवैनमेतत्समर्धयति कृत्स्नं करोति तस्मादेवमुपतिष्ठते ॥२८॥ अथैतानि हवीꣳषि निर्वपति । सावित्रं द्वादशकपालं वाष्टाकपालं वा पुरोडाशं वारुणं यवमयं चरुमैन्द्रमेकादशकपालं

पुरोडाशम् ॥२९॥ स यत्सावित्रो भवति । सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूत एवैतद्भिषज्यति तस्मात्सावित्रो भवति ॥३०॥ अथ यद्वारुणो भवति । वरुणो वाऽआर्पयिता तस्य एवार्पयिता तेनैवैतद्भिषज्यति तस्माद्वारुणो भवति ॥३१॥ अथ यदैन्द्रो भवति । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता सा यैव यज्ञस्य देवता तयैवैतद्भिषज्यति तस्मादैन्द्रो भवति ॥३२॥ स यदि हैतयापि सोमातिपूतं भिषज्येत् । इष्टा अनुयाजा भवन्त्यव्यूह्य स्रुचावथैतैर्हविर्भिः प्रचरति यस्माद्धि सोमोऽतिपवते यस्मादेवैनमेतेन मेधेनापिदधात्याश्विनमु तर्हि द्विकपालं पुरोडाशं निर्वपेदथ यदा वपाभिः प्रचरत्यथैतेनाश्विनेन द्विकपालेन पुरोडाशेन प्रचरति ॥३३॥ तदु तथा न कुर्यात् । ह्वलति वाऽएष यो यज्ञपथादेत्येति वाऽएष यज्ञपथाद्य एवं करोति तस्माद्यत्रैवैतेषां पशूनां वपाभिः प्रचरन्ति तदेवैतैर्हविर्भिः प्रचरेयुर्नो तर्ह्याश्विनं द्विकपालं पुरोडाशं निर्वपेत् ॥३४॥ तस्य नपुंसको गौर्दक्षिणा । न वाऽएष स्त्री न पुमान्यन्नपुंसको गौर्यदह पुमांस्तेन न स्त्री यदु स्त्री तेनो न पुमांस्तस्मान्नपुंसको गौर्दक्षिणाश्वा वा रथवाही सा हि न स्त्री न पुमान्यदश्वा रथवाही यदह रथं वहति तेन न स्त्री यदु स्त्री तेनो न पुमांस्तस्मादश्वा रथवाही दक्षिणा ॥३५॥ ब्राह्मणम् ॥ ६ [५. ४.] ॥ ॥

ऐन्द्रवैष्णवं द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति । तद्यदेतया यजते वृत्रे ह वाऽइदमग्रे सर्वमास यदृचो यद्यजूंषि यत्सामानि तस्माऽइन्द्रो वज्रं प्राजिहीर्षत् ॥१॥ स ह विष्णुमुवाच । वृत्राय वै वज्रं प्रहरिष्याम्यनु मा तिष्ठस्वेति तथेति ह विष्णुरुवाचानु त्वा स्थास्ये प्रहरेति तस्माऽइन्द्रो वज्रमुद्ययाम स उद्यताद्वज्राद्वृत्रो बिभयां चकार ॥२॥ स होवाच । अस्ति वाऽइदं वीर्यं तन्नु ते प्रयच्छानि मा तु मे प्रहार्षीरिति तस्मै यजूंषि प्रायच्छत्तस्मै द्वितीयमुद्ययाम ॥३॥ स होवाच । अस्ति वाऽइदं वीर्यं तन्नु ते प्रयच्छानि मा तु मे प्रहार्षीरिति तस्माऽऋ-

चः प्रायछत्तस्मै तृतीयमुच्छ्याम ॥४॥ अस्ति वाऽइदं वीर्यं तन्नु ते प्रयच्छानि मा तु मे प्रहार्षीरिति तस्मै सामानि प्रायछत्तस्मादप्येतर्ह्येवमेवैतैर्वेदैर्यज्ञं तन्वते यजुर्भिरेवाग्रेऽथऽर्ग्भिरथ सामभिरेवꣳ ह्यस्माऽएतत्प्रायछत् ॥५॥ तस्य यो योनिराशय आस । तमनुपरामृश्य संलुप्याछिनत्सैषेष्टिरभवत्तद्यदेतस्मिन्नाशये त्रिधातुरिवैषा विद्याशेत तस्मात्त्रैधातवी नाम ॥६॥ अथ यदैन्द्रावैष्णवꣳ हविर्भवति । इन्द्रो हि वज्रमुदयछद्विष्णुरन्वतिष्ठत ॥७॥ अथ यद्द्वादशकपालो भवति । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरसंमितैषेष्टिस्तस्माद्द्वादशकपालो भवति ॥८॥ तमुभयेषां व्रीहियवाणां गृह्णाति । व्रीहिमयमेवाग्रे पिण्डमधिश्रयति तद्यजुषाꣳ रूपमथ यवमयं तदृचाꣳ रूपमथ व्रीहिमयं तत्साम्नाꣳ रूप तदेतत्त्रय्यै विद्यायै रूपं क्रियते सैषा राजसूययाजिन उदवसानीयेष्टिर्भवति ॥९॥ सर्वान्वाऽएष यज्ञक्रतूनवरुन्द्धे । सर्वा इष्टीरपि दर्विहोमान्यो राजसूयेन यजते तस्य यातयामेव यज्ञो भवति सोऽस्मात्पराङिव भवत्येतावान्वै सर्वो यज्ञो यावानेष त्रयो वेदस्तस्यैतद्रूपं क्रियतऽएष योनिराशयस्तदेतेन त्रयेण वेदेन पुनर्यज्ञमारभते तथास्यायातयामा यज्ञो भवति तथोऽअस्मान्न पराङ् भवति ॥१०॥ सर्वान्वाऽएष यज्ञक्रतूनवरुन्द्धे । सर्वा इष्टीरपि दर्विहोमान्यो राजसूयेन यजते देवसृष्टो वाऽएषेष्टिर्यत्त्रैधातव्यनया मेऽपीष्टमसदनयापि सूयाऽइति तस्माद्वाऽएषा राजसूययाजिन उदवसानीयेष्टिर्भवति ॥११॥ अथो यः सहस्रं वा भूयो वा दद्यात् । तस्य हाप्युदवसानीया स्याद्रिरिचान इव वाऽएष भवति यः सहस्रं वा भूयो वा ददात्येतद्वै सहस्रं वाचः प्रजातं यदेष त्रयो वेदस्तत्सहस्रेण रिरिचानं पुनराप्याययति तस्मादु ह तस्याप्युदवसानीया स्यात् ॥१२॥ अथो ये दीर्घसत्त्रमासीरन् । संवत्सरं वा भूयो वा तेषाꣳ हाप्युदवसानीया स्यात्सर्वं वै तेषामाप्तं भवति सर्वं जितं ये दीर्घसत्त्रमासते संवत्सरं वा भूयो वा सर्वमेषा तस्मादु ह तेषामप्युदवसानीया

स्यात् ॥१३॥ अथो हैनयाप्यभिचरेत् । एतया वै भद्रसेनमाजातशत्रवमारुणिरभिचचार क्षिप्रं किलास्तृणुतेति ह स्माह याज्ञवल्क्योऽपि ह वाऽएनयेन्द्रो वृत्रस्यास्थानमछिनदपि ह वाऽएनयास्थानं छिनत्ति य एनयाभिचरति तस्मादु हैनयाप्यभिचरेत् ॥१४॥ अथो हैनयापि भिषज्येत् । यं न्वेवैकयऽर्चा भिषज्येदेकेन यजुषैकेन साम्ना तं न्वेवागदं कुर्यात्किमु यं त्रयेण वेदेन तस्मादु हैनयापि भिषज्येत् ॥१५॥ तस्यै त्रीणि शतमानानि हिरण्यानि दक्षिणा । तानि ब्रह्मणे ददाति न वै ब्रह्मा प्रचरति न स्तुते न शꣳसत्यथ स यशो न वै हिरण्येन किं चन कुर्वन्त्यथ तद्यशस्तस्मात्त्रीणि शतमानानि ब्रह्मणे ददाति ॥१६॥ तिस्रो धेनूर्होत्रे । भूमा वै तिस्रो धनेवो भूमा होता तस्मात्तिस्रो धेनूर्होत्रे ॥१७॥ त्रीणि वासाꣳस्यध्वर्यवे । तनुते वाऽअध्वर्युर्यज्ञं तन्वते वासाꣳसि तस्मात्त्रीणि वासाꣳस्यध्वर्यवे गामग्नीधे ॥१८॥ ता वाऽएताः । द्वादश वा त्रयोदश वा दक्षिणा भवन्ति द्वादश वा वै त्रयोदश वा संवत्सरस्य मासाः संवत्सरसंमितिर्वेष्टिस्तस्माद्द्वादश वा त्रयोदश वा दक्षिणा भवन्ति ॥१९॥ ब्राह्मणम् ॥ ७ [५. ५.] ॥ चतुर्थः प्रपाठकः ॥ कण्डिकासंख्या१३१ ॥ पञ्चमोऽध्यायः [३५.] ॥ ॥ अस्मिन्काण्डे कण्डिकासंख्या ४७१ ॥ ॥

इति माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे सवनाम पञ्चमं काण्डं समाप्तम् ॥५॥ ॥

EXTRACTS FROM THE COMMENTARY OF SÂYAṆÂCÂRYA.

काश्चित्संस्थाः समुदितास्तुर्येऽग्निष्टोमपूर्विकाः । काण्डे तु पञ्चमे वाजपेयः प्रस्तूयते ततः ॥ राजसूयः सम्पन्न(श्च) मन्त्राम्नानक्रमेण तु । प्रकृतावुपदिष्टत्वादङ्गजातस्य नो वचः ॥ वैशेषिकास्तु वक्ष्यन्ते यज्ञद्वयगता गुणाः । व्याख्यायते तन्निपुणं ब्राह्मणं तद्विधायकम् ॥ तत्र वाजपेयं विधातुं प्रस्तौति देवाश्च वाऽइति ॥१॥ आजिमाजन अधावन् अज गतिक्षेपणयोः आजिर्नाम धावनप्रदेशस्यावधिर्भूमिविशेषः ॥३॥ यद्वाऽउत्तरत्र यूपारोहणं स्वो रोहावेति म-

त्वलिङ्गात्स्वर्गारोहणप्रतिनिधित्वेन अवगम्यते ततः स्वर्गात्पुनरुत्पादप्रत्यवरोहणं ज्ञानश्रुतेयपूर्वकमित्यर्थः प्रत्यवरोहलिङ्गादनुमीयत इत्याह तस्य हेति । अथवा वाजपेययाजिनोऽत्र (? °नो स-म्रा Cod.) साम्राज्येनाभिषिक्तोऽस्मीत्यामैर्मन्त्रलिङ्गैरग्न्यादिसाम्राज्येऽभिषिक्तत्वादेव [°देव च देव Cod.] सोऽपि मनुष्यं प्रति गजादिवाहनान्न प्रत्यवरोहेदिति प्रत्यवरोहणनिषेधो विहितस्तैत्तिरीयके तस्माद्वाजपेययाजी न कं चन प्रत्यवरोहतीति न च प्रत्यवरोहणं विहितम् आपस्तम्बेन तु तन्निषेधस्तदुपायश्च दर्शितः यावज्जीवं न कं चन प्रत्यवरोहेद् बृहस्पतिसवेन वा प्रत्यवरोहणीयेन यजेतेति तस्मादुभयत्रानुग्राहकमिदं ब्राह्मणमित्याह । जानश्रुतेः पुत्रेण औपावितनाम्नैकेन राजर्षिणा प्रत्यवरूढं प्रत्यवरोहः कृतः भावे निष्ठा इतश्चानिञ इति (पा° ४. १. १२२) जनश्रुतेः प्रत्ययः ॥५॥ तस्मात्तस्य यजमानस्य प्रजा पापीयसी अतिशयेन दारिद्र्यवती भवितोर्भवितुमीश्वरा समर्थेत्यतो हेतोर्वाजपेयो न कर्तव्यः ॥९॥ तत्र विदुष एव यष्टृत्वं विदुषामेव याजयितृत्वमित्युभयमुपपादयति य एवमेतमिति यः पुमानेतं वाजपेययज्ञमृगादिवेदत्रयेण कृत्स्नं सेतिकर्तव्यत्वेन विहित इति विद्यात् जानीयात् ये च प्रजाज्ञयः प्रज्ञातवन्तः साङ्गोपाङ्गकर्मज्ञानवन्तः ऋत्विजः तमेनमन्वादिष्टं विद्वांसं यष्टारं याजयेयुः । अतः साधारणैर्वाजपेययागो न कर्तव्य इत्यभिप्रायेण न वाजपेयेन यजेतेत्युक्तम् ॥१०॥ संवृङ्क्ते संवर्जयति वशीकरोति ॥१४॥ आङ् मर्यादायाम् अःस्तुत्यायाः स्तुत्यादिनात्पूर्वं नोत्तरत्रेत्यर्थः ॥१६॥१॥१॥

एवं विहिते वाजपेये ग्रहविशेषा द्वितीयब्राह्मणेऽभिधीयन्ते प्राकृतास्त्वतिदिश्यन्ते तत्र तावदंशुग्रहं विधत्ते अंशुमिति अंशुं सोमग्रहं सोमद्रव्येण गृह्णीयात् अंशुदाभ्ययोरप्राकृतत्वेन चोदकादप्राप्तयोरिह विधानं युक्तम् अत एवापस्तम्बः भ्रातृव्यवतादाभ्यो ग्रहीतव्यो बुभूषतांशुस्तौ न सर्वत्र ग्रहीतव्यौ वाजपेये राजसूये सत्रे सह (?) इति । अथ प्रकृतिगतानुपांश्वन्तर्यामादीनतिदिशति अथैतानिति प्रज्ञातान्प्रसिद्धानाग्निष्टोमिकानग्निष्टोमे विहितान्ग्रहानाग्रयणपर्यन्तान्गृह्णीयात् उपांश्वन्तर्यामौ ऐन्द्रवायवमैत्रावरुणाश्विनान् शुक्रामन्थिनौ आग्रयणं च ॥१॥ पृष्ठ्यान् अतिग्राह्यान् ते हि पृष्ठस्तोत्रसम्बन्धात्पृष्ठ्या इत्यर्थः पृष्ठ्ये (ष्ठ्य Cod.) षडहे प्रतिदिवसमेकैकस्य विश्वजिति सर्वपृष्ठे चैकाहे ग्रहणात्पृष्ठ्यसंज्ञा see ४, ४, ५, २-१३. ॥२॥ उपयामगृहीतोऽसि पृथिव्यात्मकेन पात्रेण गृहीतोऽसि ते तव एष जन्मदेशो योनिः स्थानम् ॥४॥ अन्यतो अन्ते ॥१०॥ प्राकृतं सोमक्रयणविधिमनूद्य परिस्रुत्क्रयणं विधत्ते अथ यत्रेति यत्र प्रदेशे राजानं सोमलतां क्रीणीयात् तस्य दक्षिणे प्रतिवेशे स्थाने केशवात्पुरुषात्सीसद्रव्येण परिस्रुतं क्रीणीयात् लोके हि सुरा तत्साधनभूतैः (? सुरतात्सा° Cod.) परिपक्वद्रव्यैः क्रियते अत्र तु (रु Cod.) सुरासाधनाय (°याः Cod.) पर्याप्तपरिपाकैः शष्पैर्निष्पन्नो (°कः शष्पा नि° Cod.) रसः परिस्रुदित्युच्यते । पुमान् पुंलक्षणवान् श्मश्रुयुक्तः । केशबाहुल्यवत्त्वेन पुमांश्च न भवति केशबाहुल्यं तु स्त्रीलक्षणम् अतः केशवः क्लीबः पुरुषः स्त्रिया अधिकः पुरुषान्न्यूनः । सीसमप्ययसोऽधिकं हिरण्यात्तु न्यूनम् ॥१४॥ पुरोऽक्षं शकटस्याधस्तादक्षस्य पुरोभागे एकम् पश्चादक्षमक्षस्य पश्चाद्भागे अपरम् ॥१५॥ नेष्टा नाम ऋत्विगध्वर्युवर्गे तृतीयः । प्रपादयति [हविर्धानं] प्रवेशयेत् । हविर्धानस्य दक्षिणतो द्वारं कृत्वा तेन सोमग्रहपात्राणि सुराग्रहपात्राणि च प्रवेशयति । व्यत्यासं व्यत्यस्य व्यत्यस्य ॥१६॥ अक्षस्य

पश्चाद्भागं प्रति सोमग्रहमध्वर्युर्नातिक्रामयेत् एवं नेष्टापि सुराग्रहं शकटाग्रस्य पुरोदेशं नातिहरेत् ॥१७॥ उपर्युपर्येवाक्षमक्षस्य संनिकृष्टोपरिभागऽएव see पा° ८. १. ७. । यथा मुञ्जतृणादिषीकां मध्यवर्ति तृणं विवृहेत्पृथक्कुर्यात् ॥१८॥ अथ प्राकृतावुक्थ्यध्रुवग्रहौ दर्शयति अथोक्थ्यमिति । द्विविधग्रहाणां होमकालं भक्षणं च विधत्ते अथैतानिति तान्प्रातःसवने गृहीतान्सोमग्रहानुत्तमे स्तोत्रे तृतीयसवने बृहत्स्तोत्रे वाजपेयसंस्थापननिमित्ते स्तुते सति अविकृचमसेष्ववनयनं कृत्वा जुह्वयुः भक्षयेयुश्च तत्प्रसङ्गात्सुराग्रहाणां मधुग्रहस्य (च) माध्यन्दिनसवनमध्ये विनियोगो भविष्यतीत्याह अथ माध्यन्दिनऽइति उद्यतऽइति वद व्यक्तायां वाचि कर्मणि यकि सम्प्रसारणम् एतेषां होमस्तावत्तद्विनियोगप्रकारोऽस्मिन्नेवाध्याये (५. २८.) वक्ष्यतऽइत्यर्थः । अतः सोमग्रहहोमभक्षणप्रतिपादनानन्तरं तस्याम्नातस्य सुराग्रहविनियोगप्रतिपादकवाक्यस्य पाठानुसंधानं कार्यम् ॥१९॥२॥१॥

तृतीये पशुतन्त्रमभिधीयते तत्र तावद्वाजपेयस्याग्निष्टोमोक्थ्यषोडश्यतिरात्रसंस्थालक्षणसद्भावेन सर्वक्रत्ववरोधकत्वमस्तीति वैदिकत्वप्रसिद्धिः तत्तत्क्रत्वसाधारणपशुसद्भावे सत्युपपद्यते नान्यथा अतस्तानग्निष्टोमादिगतानाग्नेयादिसवनीयपशून्विधत्ते आग्नेयमिति । तत्राग्निष्टोमस्य द्वादश स्तोत्रशस्त्राणि उक्थ्यस्य (उक्थ Cod.) उक्थत्रयेण पञ्चदश षोडशिनः षोडशिस्तोत्रेण सह षोडश वाजपेयस्य बृहत्स्तोत्रेण सह सप्तदश अतिरात्रपर्यायत्रयेण सह षोडशिपक्षे एकोनत्रिंशत् अन्यदा अष्टाविंशतिः पशूनाम् तत्तत्क्रत्वसाधारण्यं द्योतयितुमग्निष्टोमादिपदाभिधानम् अग्निः स्तूयतेऽस्मिन्नित्यग्निष्टोमो नाम साम तस्मिन्विषयभूते आग्नेयमालभते एतेन पशुनास्मिन्वाजपेये अग्निष्टोमसंस्थं क्रतुमेवानुष्ठितवान्भवतीत्यर्थः एवमुत्तरत्रापि योज्यम् । उक्थेभ्यः (उक्थ्ये° Cod.) तृतीयसवने स्तूयमानेभ्यो ऽन्येभ्यस्त्रिभ्य उक्थ्यस्तोत्रेभ्यः । षोडशिस्तोत्राय ॥१॥ सप्तदशसंख्यापूरकाय बृहत्स्तोत्राय अत्तिममिदं बृहत्स्तोत्रं वाजपेयस्यासाधारणं लिङ्गम् । कथं वाजपेयेऽतिरात्रान्तर्भाव इत्याशङ्क्यानेन सारस्वतालम्भनेनातिरात्रस्यान्तर्भावं दर्शयति तदेतदिति ॥२॥ अथास्य यज्ञस्यासाधारणं पशुं विधत्ते अथ मरुद्भ्य इति । दुर्वेदे लब्धुमशक्ये ॥३॥ आवृत् तन्त्रम् अनुशंसति अनुशंसितवान्भवतीति भूतार्थपरत्वेन व्याख्येयम् एष वै इन्द्रस्यासाधारणो ग्रहः ग्रहणमन्त्रे केवलेन्द्रस्यैव देवतात्वेन प्रतिपादनात् निःशेषेण केवलमिन्द्रस्यैवायमिति निष्केवल्यो ग्रहः माध्यन्दिने सवने हि माहेन्द्रग्रहग्रहणम् तच्च सवनमिन्द्रस्येति नियतम् ॥४॥ पश्ववदानानामथैकाध्येन श्रपणं सिद्धान्तयितुं द्वैध्यं (द्विविध्यं Cod.) पूर्वपक्षयति द्वैधावदानानि अपयन्तीति कात्यायनस्तु -उक्तं वपाप्रचरणमवदानानां द्वैधा श्रपणं च विकल्पेन सूत्रयामास (का° १४, २, १६, २१-२३.) । हृदयं जिह्वा वक्षो यकृद्वृक्कौ सव्यो (°त्या Cod.) दोःउभे पार्श्वे दक्षिणा श्रोणिर्गुदतृतीयमिति दैवतानि दक्षिणो (°णं Cod.) दोः सव्या श्रोणिः गुदतृतीयमिति सौविष्टकृतानीत्येतानि सर्वाण्यवदानानि द्विधा (!) पृथक् श्रपयन्ति पक्वानि कुर्युः दैवतानां हृदयादीनां सौविष्टकृतानां त्र्यङ्गानां च पृथक् श्रपणमित्यर्थः । हविषामवदानप्रकारमाह ततोऽर्धानामिति अथ जुह्वामाज्येनोपस्तरणं कृत्वा अर्धानां प्रधानहविषां हृदयादीनां मध्ये एकैकस्माद्द्विर्द्विरवद्येत् एवमेकादशावदानान्यवदाय पुनराज्येनैकवारमभिघारणं कुर्यात् एवमुपस्तरणाद्यवदानपुनरभिघारणैर्हविषां चतुरवत्तत्वं सम्पादितम् अनन्तरं

स्विष्टकृदर्थान्यवदानानि घृतेन प्रत्यञ्ज्यात् अथोपभृतीति वाक्यं स्पष्टार्थम् अत्र उपस्तरणावदाने सकृत्सकृद्द्विरभिघारणमिति चतुरवदानसम्पत्तिः अपात्रस्थितानि अवत्तशेषाणि न प्रत्यञ्ज्यादुत्तरत्र विनियोगाभावात् अर्धानां हृदयादीनां प्रत्येकं देवतार्थं स्विष्टकृदर्थं च द्विरवद्यतीति यत् तेन द्विरवदानेन सा वशा कृत्स्ना सम्पूर्णा भवति यथेतरः पशुस्तथेत्यर्थः । अथार्धानीति यागार्थार्धहविषः पृथक्पन्नानि त्र्यङ्गानि मनुष्यसम्बन्धिन्यै प्रजायै ददाति ॥५॥ तदिदं माहेन्द्रान्ते वपाचरणं हविषां द्विधा (!) अपणं च दर्शयति तदु तथेति । अथ प्राकृतपशुवपाप्रचरणकाले [=प्रातःसवने] मारुतीवपाप्रचरणं हविषामैकाध्येन अपणं च विधत्ते तस्मादत्रैवेत्यादिना ॥६॥ पशुन्तराणि विधत्ते अथ सप्तदशेति । तूपरा अविषाणाः । श्यामाः शुक्लकृष्णावर्णाः । मुष्कराः मुष्कवृद्धिः सर्वाङ्गवृद्धिमन्तरेण न घटतइति पुष्टाङ्गाः ॥७॥ न हि प्रजापतेः परमुत्कृष्टं पूर्वभावि किंचिदप्यस्ति यदर्थं पशुरालभ्यते यदस्ति वागेवास्ति तस्या अव्यक्तशब्दरूपत्वेन पूर्वमवस्थानादिति भावः ॥११॥ उक्तानां प्राजापत्यपशूनां वपाप्रचरणस्य हविर्यागस्य च प्राकृतपशुवपाहविर्भिः सह होमकालं विधास्यति तत्र तावत्पूर्वपक्षमाह तेषामावृधत्रेति । वामदेव्यं सामानुशंसति अनुशंसितवान्भवति ॥१२॥ तृतीयसवने अनुयाजयागानन्तरं स्रुग्व्यूहनादर्वाग्येषां प्राजापत्यानां हविर्यागः कर्तव्यः स एव कालोऽन्तः सवनीये कर्तव्यानां यागानामवधिः प्रजापतेः सर्वात्मत्वादन्तत्वम् (सर्वात्मम° Cod.) तस्मादन्तरूपे तस्मिन्काले क्रियमाणेन हविर्होमेन प्रजापतिमेवोज्जितवान्भवति । यत् यदि उक्तकालात्पुरा प्राकृतएव काले वपाहविर्भिः प्रचरेत् तर्हि मध्य (बाध्य Cod.) एव प्रजापतिप्राप्तेरुत्तरकर्मकलापकरणमयुक्तमितीममर्थं प्रदर्शयितुं दृष्टान्तः यथायमिति यथा लोके पुरुषो यं मार्गं गमिष्यन्भवेत्तं लक्ष्यं देशं प्राप्य क्व कुत्र गच्छति लक्ष्यप्राप्तेः सिद्धत्वात् (?सन्नत्वात् Cod.) एवमेतत्काले होमकरणफलभूतप्रजापतिप्राप्तेः (°पां°तिंप्राप्तेः Cod.) सिद्धत्वादुपरितनकर्मानुष्ठानं निःफलं स्यात् तस्मादनुयाजान्ते स्रुग्व्यूहनात्प्राक्पशुहविर्होम इति केषांचिन्मतम् ॥१३॥ तद्दूषयन्सिद्धान्तयति तदु तथेति । एतेषां पशूनां सप्तदशयागात्मकत्वात्प्रतियागं याज्यापुरोऽनुवाक्याभेदमाशङ्क्य देवतैक्यात्सह प्रदानमिति मन्वानो याज्यापुरोऽनुवाक्ययोरैक्यमाह एकानुवाक्येति । अनुवाक्यापाठात्प्रागध्वर्युणा कर्तव्ये ऽनुवचनप्रैषे विशेषं विधत्ते प्रजापतयइति । हे मैत्रावरुण प्रजापतये देवतायै छागानां पशूनां हविषोऽवदीयमानस्यार्थाय अनुवचनं कुरु । आश्रावणानन्तरकर्तव्यप्रैषेऽपि विशेषं विधत्ते प्रजापतयइति अत्रापि मैत्रावरुणः सम्बोध्यः । अथ होतुः कर्तव्यं दर्शयति वषट्कृतमिति होत्रा याज्यान्ते वषट्कारे कृते सति जुहोति अध्वर्युरिति शेषः ॥१४॥३॥१॥ ॥

अथ माध्यन्दिनसवने कर्तव्यः प्रयोगोऽभिधीयते तत्र यजमानाभिषेकमाजिधावनं(च) प्राधान्येन विधत्ते तं वाऽइति ॥१॥ माहेन्द्रग्रहात्पूर्वम् ॥२॥ पूर्वं रथवाहने काष्ठविशेषे स्थापितमाजिधावनाय सज्जीकर्तुं तस्य रथस्य तस्मात्काष्ठादवहरणं समन्त्रकं विधत्ते अथ रथमिति ॥३॥ धूरित्यश्वबन्धनस्थानं युगम् । अन्तर्वेदि सौमिकवेदिमध्ये प्रादक्षिण्येनानयेत् ॥४॥ उदच्य उद्गम्य ॥५॥ ककुद्मान् (!) ककुच्छब्देन वृषभस्कन्धे उन्नतप्रदेश उच्यते तत्समानैरुदकानिचयैस्तद्वान् । वेत् सिनुयात्साधयतु वेति ॥६॥ दक्षिणा दक्षिणतो युग्यं युगस्य वोढारम् । सव्यायुग्यं सव्यभागयोजनीयम् दीर्घश्छान्दसः ॥७॥ गन्धर्वाः नक्षत्राणीत्यर्थः

॥८॥ इन्द्रस्याश्व इव दक्षिणः प्रवृत्तः पुष्टाङ्गः श्रिया शोभया युक्त एधि भव । प्रष्टिर्नाम पादत्रयोपेतो भोजनपात्रादिकाधारः (°दिकाधारः Cod.) तद्वदश्वैस्त्रिभिर्युक्तं रथं कुर्यात् अत्र पूर्वमश्वद्वयस्य युक्तत्वात्तृतीयस्य प्रष्टित्वमुक्तम् ॥९॥ चतुर्थस्याश्वस्यानुगमनं विधत्ते अधिप्रष्टीति तृतीयस्याश्वस्य युगप्रदेशे अधिः सप्तम्यर्थो वृषादीमन्त्रेणायुक्तः (ग्रीवादिबन्धेणायुक्तः?) सन्नेवानुगच्छेत् । यदैष यजुर्युक्तो रथोऽध्वर्यवे दीयते तस्मिन्प्रदानसमये चतुर्थस्य रथयोजनं दर्शयति तं यत्रेति ॥१२॥४॥१॥

विहितमाजिधावनमनूद्य प्रशंसति तद्यदाजिमिति । नाभिदघ्ने नाभिमात्रे उच्छ्रिते उन्नते ॥१॥ सप्तदशदुन्दुभीननुवेद्यन्तं वेदिसमीपे प्रतीचः आग्नीध्रीयपश्चिमप्रदेशे स्थितान्संमिन्वन्ति वादयितुमाबध्नन्ति (वेद° Cod.) ॥६॥ संवाक्च समुदिता वाक् ॥११॥ प्रव्याधान् प्रकर्षेण बलाधिक्येन विमुक्तो बाणो (बानाणो Cod.) यावति देशे लक्ष्यं विध्यति ता निकाः प्रव्याधः । तिर्यङ् स्थौल्येन विस्तारवान् अन्वङ् आयामवान् ॥१३॥ राजन्योऽपि निय इत्यत्रविश्लेषाच्चतुरश्चः ॥१४॥ अदः अमुष्मिन्विप्रकृष्टे काले ॥१६॥ अथ यजमानस्य रथारोहणानन्तरमध्वर्युशिष्यो वा अन्यो ब्रह्मचारी वा एतत् वक्ष्यमाणं मन्त्रमधीयात्स्मरेत् स तमेव रथमन्वास्थाय तूष्णीमास्ते वाजिन इति मन्त्रं वाचयति यजमानमिति शेषः । काष्ठामाजिधावनस्यावधिभूतां सप्तदशप्रव्याधान्ते निर्मितामौदुम्बरीं शाखां लक्ष्यभूतस्वर्गात्मिकां स्वर्गो वै लोकः काष्ठेति श्रुतेः वेगेन गच्छत ॥१७॥ प्रत्युपतिष्ठन्ते आजिधावनं कृत्वा तीर्थदेशं प्रत्यागच्छतोऽश्वान्प्रति नैवारचरुणा सह गच्छेत् ॥२५॥ सुराग्रहाणां मधुग्रहस्य च विनियोगप्रकारो माध्यन्दिने सवने वक्ष्यतऽइति द्वितीयब्राह्मणे (२. १२.) प्रतिज्ञातम् तमिदानीमवसरप्राप्तं दर्शयितुमाह अथैतेषामिति । आजिं प्रति सरिष्यतां रथानां यजमानरथव्यतिरिक्तानामेकस्मिन्रथे वैश्यराजन्ययोरन्यतरः सुराग्रहान्प्रतिग्रहीतुमासीनो भवति स रथादवरुह्योत्तरस्यां श्रोणावुपविशेत् । हविर्धानस्य पूर्वद्वारेण । शालां जघनेन पत्नीशालायाः पश्चिमप्रदेशादागत्योत्तरस्यां वेदिश्रोणावुपविश्य उक्तयोरन्यतरस्य पाणावेकं सुराग्रहं प्रयच्छन् । इमं मधुग्रहम् । सुराग्रहप्रतिग्रहीतारं वैश्यं विध्यति बाधते । प्रतिगृहीतानां तु सुराग्रहाणामैहिकव्यवहारं दर्शयति तैः स यं भोगमिति । अप्रतिगृहीतस्य मधुग्रहस्य च स यमिति ॥२८॥५॥१॥

अथ यूपारोहणमुच्यते । तत्र प्रथममाग्निहोमं विधित्सुराह अथ स्रुवमिति आज्यं विलाप्यते अस्यामित्याज्यविलापनी स्थाली स्रुववचनं जुह्वुपभृन्निवृत्त्यर्थम् । आग्नये स्वाहेत्यग्निलिङ्गसमवायात् प्राणभृत उपदधातीतिवदाह्यनाग्निसमुदाये आग्निशब्दः ॥१॥ संवत्सरस्य यज्ञात्मप्रजापतेरेतानि नामानि ॥२॥ क्लृपिधातुनिष्पन्नशब्दयुक्तमन्त्रकरणिका आहुतीः ॥३॥ वेष्टितः यथा यूपो न दृश्यते तदाच्छादनं वा कार्यम् विग्रथितः यूपस्यैकत्र प्रदेशे वाससां ग्रन्थनं वा कार्यम् ॥५॥ दारुमयत्वापवादाय गौधूममिति गोधूमपिष्टमयम् । अश्वत्थादिवृक्ष इव बाल्यवग्रहितः ॥६॥ यूपस्याग्रे निम्नप्रदेशः कार्यः । गर्तवान् अनो नुडिति (पा° ८. २. १६.) अन्नन्तात्परस्य मतुपो नुडागमो विहितः व्यत्ययेनाकारान्तादपि भवति । अतीक्ष्णाग्रः अतनूकृताग्रः स्थूलाग्रप्रदेशः । चतुर्विंशत्यङ्गुलपरिमितोऽरत्निः ॥७॥ उदानेष्यन् शालातो निर्गमयिष्यन् । कौशं कुशमयं दर्भमयं वासः अत्रापस्तम्बः क्षत्रस्य योनिरसीति दर्भमयं पत्नीमिति श्रुतिश्च भवति दर्भमयं परिधापयतीति यद्वा क्रिमिकोशविकारभूतं वा-

सः तेन परित आच्छादयेत् । यद्वा कौशं कुशमयं (? यद्वा कौशमयं Cod.) चण्डातकं च-लनमुच्यते एवं ह्यभियुक्तोपदेशः अर्धोरुकं विलासिन्या वासश्चण्डातकं स्मृतमिति नृत्तोपा-यिकत्वेनाच्छादनीयमूरुकञ्चुकमर्धोरुकं (नृत्तोपयिक° Cod.) वासः (see अमर° २. ६. ११७.) । वसनस्य प्रदेशं विधत्ते अन्तरमिति दीक्षाकाले यद्वस्त्रं परिहितं तस्माद्बहिःप्रदेशे इत्यर्थः अन्तरशब्दो बहिर्योगे वर्तते । दर्भैरेव वासः कर्तव्यमित्यत्रोपपत्तिं दर्शयति जघनार्ध इत्या-दिना पूर्वदेशस्थाहवनीयसाध्यत्वाद्यज्ञः प्राच्यां दिश्यवस्थितः तस्य यज्ञस्य पश्चिमभागे पत्नी यज्ञस्य जघनार्ध इति निरूप्यते तां पत्नीमेतर्हि प्राचीं प्राङ्मुखां पूर्वदिगवस्थितं यज्ञं प्राप-यिष्यन्भवति तदुपायत्वेन दर्भमयवासःपरिधापनस्य मेध्यत्वापादकत्वमाह अस्ति वाऽइति ॥८॥ अथ निश्रेणीमिति निश्रेणी (!) यूपारोहणार्थं सोपानसदृशः काष्ठनिर्मितपदार्थः । मिमयति यूपे निदध्यात् । तुशब्दः पक्षान्तरव्यावृत्त्यर्थः तथा हि एवं कृते सति उदग्भवति कर्मणा उद-गयवर्गता सिध्यति ॥१॥ शिरसा यूपमत्युज्जिहीते अतिक्रम्योद्गमयति यूपं शिरसा स्पृशन् तमतिक्रम्य स्वशिर उन्नमयेत् ॥१४॥ ऊषपुटैः ऊषत्वेत्रपांसव ऊषाः तानश्वत्थपत्रैः पुटीकृत्य तैः पुटैः यूपेऽवस्थितं यजमानमभिलक्ष्योदस्यन्ति ऊर्ध्वान्प्रतिदिशं प्रक्षिपेयुः । अतः पशुद्वारा ऊषाणामन्नत्वादृषपुटहननेन यजमानेऽन्नमेव निहितवान्भवति ॥१५॥ उपनजाः सम्बजाः । अश्वत्थेऽवस्थितान्मरुतः ॥१७॥ अवदृणीयादवदारयेत् अवधून्वीत विचालयेत् ॥१८॥ हिरण्य-मभिलक्ष्य यूपादवरोहेत् ॥२०॥ यो यूपारोहणेनान्तरिक्षस्यमाकाशो उपवेशनं जयति ॥२२॥ हविर्धाने इति द्वितीयाद्विवचनान्तं पदम् ते अग्रेण तयोरग्रप्रदेशम् ॥२३॥ आसन्द्या अजाजि-नेनाच्छादनं विधत्ते अथेति । विजायमानाः सुवानाः ॥२४॥१॥२॥

नैवारचरुप्रचारं विधत्ते बार्हस्पत्येनेति । प्रधाननैवाराज्जतेरनन्तरं कर्तव्यं वाजप्रसवीय-होमं विधातुं कालं विधत्ते तस्यानिष्ट इति तस्य नैवारस्य स्विष्टकृदनिष्टः अकृतो (°ष्टं अ-कृतो Cod.) भवति प्रधानयागादूर्ध्वं स्विष्टकृतः प्रागित्यर्थः । होमार्थमन्नसम्भरणं विधत्ते अ-थास्माऽइति अस्मै यजमानाय तदभिषेकार्थमन्नं सम्भरेत ॥१॥ यथोपस्मारमुपस्मृतिमनति-क्रम्य यानि तदा स्मृतिपथमवतरन्ति तानि । तत्र ग्राम्यारण्यभेदेन चतुर्दशान्नान्यापस्तम्बेन सूत्रितानि तान्यपि यथोपस्मारपदेन ग्राह्याणि तिलमाषा व्रीहियवाः प्रियङ्ग्वणवो गोधूमा वेणुः श्यामाकनीवाराः जर्तिलाश्च (लश्च Cod.) गवीधुका आरणजा (?) मर्कटका विज्ञेया गार्मुतसप्तमा (?) कुलत्थसप्तमा वेति क्षुद्रिस्थानि यानि वा तानि सम्भरेत् यथोपस्मारम-न्नानि सम्बिभृयादित्यत्र संख्याया अनुक्तेर्यावन्ति स्मर्यमाणानि तावन्ति सम्भरेदित्यर्थो भवति ॥२॥ संख्याविशेषं पूर्वपक्षयति तदेकऽइति । क्षुद्रिस्थानामपि सर्वेषां सम्भरणे प्राप्ते एकस्य निषेधति एकमन्नमिति ॥३॥ यदन्न न सम्भरेत्तस्य उद्ब्रुवीत (°वी Cod.) न सम्भृतमि-त्युक्त्वैस्तन्नाम ब्रूयात् । मिलितस्य सर्वस्यान्नाद्यस्यैकदेशं स्रुवेणोपघातमुपहत्योपहत्य गृहीत्वा वाजप्रसवशब्दयुक्तामन्त्रकारणकहोमान्कुर्यात् ॥४॥ यन्त्र्ये (!) नियमे अभ्यनुज्ञायाम् ॥१३॥ अत्र तु सरस्वत्यै वाच इत्यस्य स्थाने सरस्वत्यै वा वाच इति युष्मच्छब्दं प्रक्षिप्य प्रयोक्तव्य-मिति विधातुं पूर्वपक्षं सौपपत्तिकमनुद्रावयति तदु हैकऽइति ॥१४॥ उज्जयत्लिङ्गयुक्तामन्त्रका-णिका आज्जतय उज्जितयः ॥१५॥ अत्राग्निरेकाक्षरेणेति प्रजापतिः सप्तदशाक्षरेणेत्यानयोर्ग्रह-णेन सर्वेऽपि [सप्तदश मन्त्राः] गृह्यन्ते । तेषां संग्रहणायमर्थः अग्निमायेति चतुरक्षरम् अस्तु

श्रौषडिति चतुरक्षरम् यजेति द्व्यक्षरम् ये यजामहऽइति पञ्चाक्षरम् द्व्यक्षरो वषट्कारः स एष सप्तदशः प्रजापतिरिति (see १, ५, २, १६. १७.) सप्तदशाक्षराणि विद्यन्ते तत्राग्न्यादिसप्तदशदेवाः एकाक्षरप्रभृत्येकैकाक्षरवृद्धियुक्तैः प्राणमनुष्यादीन्जितवन्तः ॥१७॥ नैवारहविषः प्रधानस्विष्टकृतोर्मध्येऽनुष्ठेयं कर्मजातमुपदर्श्य चोदकप्राप्तं स्विष्टकृद्यागादिकमनुसंधत्ते अथाहेत्यादि । अनुब्रूहि अनुवाक्या पठेति सम्बोध्यो होता । नैवारहविःस्विष्टकृदाहुत्योर्मध्ये क्रियमाणेनान्नसम्भरणवाजप्रसवीयहोमादिना यज्ञरूपं प्रजापतिं जितवान्भवति । अनुवचनानन्तरमाश्रावणादिकं प्रकृतिवत्स्विष्टकृतः कार्यमित्यनुक्रामति आश्राव्येति वषट्कृते होत्रा याज्यान्ते वषट्कारे प्रयुक्ते सति जुहोति सौविष्टकृतं हविः ॥१८॥ माहेन्द्रग्रहानन्तरं तदीयं पृष्ठस्तोत्रमुपाकरोति आरम्भयेत् । तमासन्द्यामधिष्ठितमभिषिक्तं यजमानं स्तोत्राय प्रसौवति ज्ञापयेत् आह्वयेत् । स सुन्वन्नुपावरोहति आसन्द्याः सकाशात् स एवं स्तोत्रशस्त्रयोरन्ते समीपस्थितो भवेत् ॥१९॥ अत्र केचिदुज्जितिवाचनानन्तरं माहेन्द्रग्रहणं स्तोत्रशस्त्रे च कृत्वा स्विष्टकृदादिकं यजमानस्य पश्चादवरोहणमिच्छन्ति तद्दूषयितुमनुवदति तद्वैकऽइति एतत् माहेन्द्रग्रहणादिहोमान्तं तत्कर्म कृत्वा अथानन्तरं तदुक्तं स्विष्टकृदिडोपह्वानान्तं कर्म कुर्वन्ति तद्दूषयति तदु तथेति यथासन्द्यामासीनऽएव यजमाने सत्येव आत्मप्रजारूपे स्तोत्रशस्त्रे कुर्यात् तर्हि यजमानमात्मप्रजाहीनं कुर्यात् असांनिध्यकरणेनेत्यर्थः (असान्निध्य° Cod.) ॥२०॥ अत उक्त एव पक्षः श्रेयानिति दर्शयितुं पुनः पठति अथेडामिति ॥२१॥२॥२॥ ॥

ब्राह्मणक्षत्रियोभयकर्तृकसाध्यारूपो वा (?) वाजपेय उक्तः अथैकतरकर्तृको विकृतिभूतो राजसूयो विधास्यते । तत्राकृतवाजपेयस्य राजन्यस्यैव राजसूयेऽधिकारः न तु तेनेष्टवतः राज्यफलादपि साम्राज्यफलस्यातिशयितत्वेनोत्तमफलसाधनयागानन्तरमवरफलहेतुक्रतुकरणस्यायुक्तत्वात् । इष्टिपशुसोमदर्विहोमैः शतप्रधानो (?) राजसूयः तत्र श्वो भूतेऽनुमत्यै पुरोडाशमष्टाकपालमित्यादिना (२.३.२) विहिता इष्टयः अथ श्येनीं विचित्रगर्भामदित्याऽआलभत इत्यादिना (५.२.८) विहिताः पशवः पवित्राभिषेचनीयदशपेयकेशवपनीयव्युष्टिद्विरात्रक्षत्रधृतिसंज्ञकाः सप्त सोमयागाः पञ्चवातीयादयो (२.४.४) दर्विहोमाः । तत्र पवित्रनामके प्रथमसोमयागे प्रवृत्तिसमानत्वेन वक्तव्याभावात्तं परित्यज्य तदवसाने कर्तव्यं तत्र (? तु त्र Cod.) पूर्णाहुतिप्रभृति वैशेषिकमुत्तरतन्त्रमभिधीयते । पूर्णाहुतेः कालं कात्यायनः सूत्रयामास (१५, १, ४-७) पवित्रमतुर्दीक्षः सहस्रदक्षिणो माघीपञ्चयजनीये दीक्षा तदन्ते पूर्णाहुतिर्ऽहेविवत इति तद्विधत्ते पूर्णाहुतिमिति आज्यपूर्णया जुह्वा हूयतऽइति पूर्णाहुतिः सा अनाप्तातमत्वात्प्राजापत्या यत्तूष्णीं तत्प्राजापत्यमिति श्रुतेः । सुवे अभिषिक्तो भूयासम् ॥१॥ आरम्भणीयस्थानीयात्पवित्राख्याद्ग्निष्टोमादन्यः परस्मिन्नहनि कर्तव्यं विधत्ते अथ श्व इति । यागानुष्ठानस्याधारत्वेनानुज्ञाकरणादनुमतिः पृथिवी । दृषदमभ्याधातुमधःस्थापितायाः शम्यायाः पश्चाद्ये तण्डुलपिष्टलेशा अवशीयन्ते अधः पतन्ति । इरिणामूषरक्षेत्रम् । स्वभ्रदरे गर्ताकारणे (°रे ?) विदीर्णप्रदेशे ॥२॥ भूमिर्द्विविधा शालिगोधूमादिसर्वसस्याढ्या तदयोग्या च तत्राद्यभूमिरूपानुमतिः द्वितीयभूमिरूपा निर्ऋतिः सैवानिष्टकारिणी पापदेवता ॥३॥ यथा लोके पुरुषो वत्ससहितः सञ्चरण्यगमनं चोरादिभयान्न कामयते तद्वत्सं भयरहिते स्थाने निधाय चेद्गच्छति तदा अतिमुच्यते भयाद्विमुक्तो भवति तद्वद्वासोदानेन सूयमानमेनं यजमा-

[नमा]सङ्गो भयं न प्राप्नोति ॥५॥ तं यथेष्टीति प्रकृतीष्टिवद्वैश्वदेवेष्टिः (प्राकृतीष्टि° Cod.) कार्या तेनानुमतीष्टिवत्तन्मध्ये वैकृतं तन्त्रं किंचिदपि न विद्यतऽइति भावः तस्यदेवेति अदः अमुष्मिन्विप्रकृष्टे सोमप्रकरणे प्रज्ञातं दीक्षणीयं दीक्षायां निरुप्यमाणं वैश्वदेवं हविः तदेवेदानीं निरुप्यमाणं हविरिति तत्तादात्म्येन प्रशंसा । अवरार्ध्यः आदौ स्थितः परार्ध्यः यज्ञस्य चरमभागेऽवस्थितः ॥६॥ यथेष्टीति सर्वेष्टीनां पौर्णमासेष्टिः प्रकृतिभूता तद्वदत्रापि तदीयमङ्गजातं कुर्यात् । उत्सृष्टो गौरिति कियन्तं कालं शकटवहनादौ विनियोज्य पश्चाद्य उत्सृज्यते स उत्सृष्टः । अमुमन्तरिक्षे दृश्यमानं चन्द्रमसमुत्सर्गमुत्सृज्योत्सृज्य घ्नन्ति पौर्णमासीं प्रभृत्यारभ्य देवाः घ्नन्ति प्रतिदिनमेकैककलापकार एव तस्य हननम् अमावास्याकालमारभ्योत्सृजन्ति प्रतिदिनं तस्यैकैककलावृद्धेः तस्मादस्य हविषः सोमदेवतासम्बन्धादेतादृशो गौर्दक्षिणात्वेन युक्तः ॥७॥ वहं नाम युगवहनदेशः ककुत्प्रदेशः । आण्डाभ्यामिन्द्रः सेचनसमर्थत्वात् ॥८॥ इष्टिपशुसोमदर्विहोमात्मकत्वाद्राजसूयस्य तदनुष्ठानेन यज्ञक्रतिप्रभृतयः सर्वेऽनुष्ठिता भवन्ति आग्रयणेष्टिरपि देवसृष्टत्वेन प्रशस्तत्वादत्रावरोद्धव्या ॥९॥ चातुर्मास्याख्यो यज्ञक्रतुरप्यवरोद्धव्य इत्यनेनाभिप्रायेण तदनुष्ठानम् ॥१०॥३॥२॥

एवं चातुर्मास्यानि सामान्येन विधाय वैश्वदेवाख्यं प्रथमं पर्व विधत्ते वैश्वदेवेनेति । भूमानं भूयसीः प्रजाः ॥१॥ शुनो वायुः सीर आदित्यः । उभौ रसाविति see २, ६, ३. ४. । शुनासीरीयप्रयोगकालः सूत्रितः [का° १५. १. ११.] पवित्रदीक्षास्थाने शुनासीरीयमिति पवित्राख्यस्य सोमयागस्य (°गत Cod.) संवत्सरे यस्यां तिथौ दीक्षा कृता तस्यां फाल्गुनशुक्लप्रतिपदि चतुर्थं पर्व कार्यम् अर्थात्पवित्रशुनासीरीययोर्मध्ये वैश्वदेवादीनि त्रीणि पर्वाणि क्रमेण चतुर्षु मासेषु कार्याणि । आहवनीयमग्निं पञ्चधा व्युह्य प्रतिदिशं मध्ये च पृथक् कृत्वा आज्यस्थाल्याः स्रुवेणोपघातमुपहत्योपहत्य गृहीत्वा जुहोति ॥४॥ तत्र पूर्वादिक्रमेण पञ्चस्वग्निषु समन्त्रकं हवनं विधत्ते स पूर्वार्ध्यऽइति पूर्वार्धे भवः पूर्वार्ध्योऽग्निः ॥५॥ उत्पिबन्ते उत्कटं पिबन्ति प्राणिनो भक्षयन्ति ॥७॥ वणवन्ति हिंसन्ति वणु हिंसायाम् विवृहन्ति विश्लेषयन्ति ॥८॥ रथस्य सव्यभागे तिष्ठन्नेकः सारथिरेक इति द्वौ ॥९॥ आरोग्यकामस्यापीमं होमं विधत्ते स हैतेनेति । यस्तु गतासुरिव भवति तमप्यनेन होमेनाहरत्येव पुनर्जीवयत्येव ॥१०॥ इन्द्रस्तुरीयश्चतुर्थं हविर्देवता यस्मिन्कर्मणि तदिन्द्रतुरीयम् । गवीधुका (!) आरण्यगोधूमाः । वहलाये वहं नाम ककुत्प्रदेशः तद्वत्यै षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ॥११॥ वरुणो रुद्रश्चोभावप्यग्निरेव तथाच तैत्तिरीयके ते देवा अग्निमब्रुवन्निति प्रस्तुत्य स त्रेधात्मानं व्यकुरुताग्निं तृतीयं रुद्रं तृतीयं वरुणं तृतीयमिति । वास्तव्य इति रुद्रः खलु वास्तुभवः ग्रामाद्बाह्यो यज्ञभूमिश्मशानादिर्वास्तुः । गवीधुका अपि वास्तुभवाः अतो गवीधुकाहविषो रुद्रदेवत्यत्वं युक्तम् । जीवे सत्यप्यधर्मेण स्त्रिया अयोग्येनानोवहनेन वारुणी ॥१३॥ तं राज्ञो विजितिसाधनत्वेन प्रशंसति अपामार्गैर्वाऽइति । अपामृजत अपमार्जनं कृतवन्तः ॥१४॥ एतेनापामार्गहोमेनापि न केवलं पञ्चवातीयहोमेन प्रतिसरं स्वस्यामभिचार्यमाणः कुर्यात् । प्रतीचीनफलः स्वात्मानं प्रति गतेरवाङ्मुखैः (°र्वा° ?) फलैर्युक्तः । योऽभिचारकोऽस्मै यजमानाय किंचित्पीडादिकं कुर्यात् तमेवैतेनापामार्गहोमेन प्रतिमुखं धूर्वति हिनस्ति तत्कृतोऽभिचारस्तमेव प्रतिनिवृत्य (°त्यपि Cod.) हिनस्ति ॥२०॥४॥२॥

अथ त्रिषंयुक्तेष्टित्रयं विधित्सुः प्रथमं त्रिषंयुक्तमनुक्रामति आग्नावैष्णवमिति । त्रिभिर्ह-विर्भिः संयुक्तं तेन यजेत । देवा एतेन त्रिषंयुक्तेन सहायभूतान्कर्मकरान्पुरुषान्प्राप्नुवन् ॥१॥ विष्णोरवतारस्वीकारेण मनुष्यसम्बन्धान्मनुष्याः सर्वे वैष्णवाः विष्णवधिष्ठिताः ॥२॥ पुरु-षवान् पुरुषसहायवान् । वामनो ह्रस्वाङ्गः ॥४॥ वर्चो ब्राह्मं तेजः ॥९॥ अवर्चसः अतेज-स्कास्य यद्यपि व्याप्तिः सर्वपदार्थव्यापनशक्तिरस्ति तथापि तया व्याप्त्यापि न खल्वर्थः प्र-योजनं विद्यते ॥१२॥ अथानन्तरदिवसकर्तव्यं द्विहविष्कं यागं विधत्ते अथ श्व इति । अनू-चीने पूर्वापरीभूते अहनी अनूचीनाहम् क्रियाविशेषणमेतत् वैश्वानरेष्ट्या पूर्वस्मिन्दिने यजेत वारुण्यापरस्मिन्दिने एवं भिन्नतन्त्रेणैतौ यागौ कार्यौ एकस्मिन्नेवाहनि वा समानतन्त्राभ्यां यष्टव्यमित्याह समानबर्हिर्भ्यामिति बर्हिरुपलक्षितं कृत्स्नं तन्त्रं समानं साधारणं ययोः ते समानबर्हिषी ॥१३॥ ग्रन्थिर्नाम पाशः । अयं दक्षिणाभेद इष्ट्योर्भिन्नतन्त्रत्वे वेदितव्यः समा-नतन्त्रत्वे हि एकेनैव द्रव्येण परिक्रीता ऋत्विजः कृत्स्नं प्रयोगजातं कुर्वन्ति ॥१७॥५॥२॥

प्रथमब्राह्मणे द्वादश रत्नहवींष्यनुदिनं क्रमेण कर्तव्यान्युच्यन्ते । अग्नी गार्हपत्याहवनी-यौ अरण्योः पृथक् पृथक् संरोप्य प्रतिदिवसं तत्तद्गृहं गत्वा तत्र तत्र निर्मथ्य यष्टव्यमिति सर्वेष्टिसाधारणमिदम् । रत्नं रत्नवत्प्रशस्तं गवेषणीयं वस्तु । तस्मै सेनान्यं सूयते तेनानु-ज्ञायते । तद्गृहगमनेन तं सेनान्यं स्वमात्मीयमनपक्रमिणमनतिलङ्घिनं कृतवान्भवति ॥१॥ शितिपृष्ठः श्वेतपृष्ठः । तस्या उपरिभागे अर्यम्णः सूर्यस्य एष परिदृश्यमानः पन्था मार्गः स च किरणसम्बन्धाच्छ्वेतः ॥२॥ सूयमानस्येति सुन्वतो यजमानस्यैव ॥३॥ कृताभिषिक्ता राज्ञो मुख्या स्त्री महिषी । दुहे दुग्धे लोपस्त आत्मनेपदेष्विति (पा॰ ७. १. ४१.) तलोपः ॥४॥ ग्रामं नयतीति ग्रामणीः वैश्यानां मत्तरः । पृषन् विन्दुमान् श्वेतरक्तकृष्णाविन्दुयुतः । पृ-षती गौर्यदस्ति एतद्रूपाणां भूमेति पदयोजना ॥६॥ क्षत्ता नाम यष्टिहस्तोऽन्तःपुराध्यक्षः सर्वेषां नियन्ता प्रतिहारापरपर्यायः । श्वेतः (!) शुक्लवर्णः ॥७॥ संग्रहीता नाम रथयोजिता । सव्यष्टृपदेन संग्रहीतोच्यते । सयोनी समानस्थानौ । यमौ सहैककन्या मातुर्गर्भादुत्पन्नौ अ-नूचीनगर्भौ अनुक्रमेण पौर्वापर्येण जातगर्भौ ॥८॥ राज्ञः प्राप्तं षष्ठं भागं प्रजाभ्यो गृहीत्वा राज्ञे दोग्धि प्रयच्छतीति भागदुघः । पूषा नाम मार्गसंरक्षको देवः देवानां भागदुघः भागं दोग्धि स हि यजमानदत्तानि हवींषि मा॥ स्तेनेभ्यः संरक्ष्य तांस्तान्देवानामयति । see २. ५. ८. ॥९॥ अक्षावापो नामाक्षाणां वेप्ता अक्षगोप्ता वा द्यूतकारः । गोविकर्तः मृगयासहायभूतो गो-हिंसको व्याधः । गवीधुकाः (!) अरण्यगोधूमान् । सम्पदः कामाय समृद्ध्यभिलाषसिद्ध्यर्थम् । सभायां सभास्थले द्यूतस्थाने यामिमां पार्णेन कृतां गां घ्नन्ति कितवाः (see ४. ५. २३.) तत्र तामेतां (°मेतं Cod.) रुद्रोऽभिमन्यते क्रूरकर्मत्वात् स नस्य (?) रुद्रः परस्पर[य]धिदेव-तात्मक इत्याह अग्निर्वै रुद्र इति स चाग्निरधिदेवतं द्यूताधिकरणं स्थानम् अधिदेवतात्मक-स्याग्नेः अक्षावापाङ्गाराः (!?) तमेवमधिदेवतात्मकं रुद्रमेतेनाक्षावापगृहसम्भृतगवीधुकानि-ष्पन्नहविषा प्रीणाति तर्पयति । तस्य गृहेषु अनुमता अध्वर्युप्रभृतिभिरनुज्ञाता सती गौर्हन्यते गोविकर्तेन हिंस्यते अतो गोविकर्तगृहादानीतगवीधुका एतनाभिमानिनो रुद्रस्य हविष्ट्वे यो-ग्या इत्यर्थः । नखरो निःकोशोऽसिः कृपाणः । वालदाम्ना रोमसन्ततः प्रवद्धमक्षावपनं पात्रम् अक्षा उप्यन्तेऽस्मिन्नित्यक्षावपनमक्षस्थानावपनपात्रम् । एतद्ध हीति तयोरेतद्द्वयं स्वं भ-

वति एकैकस्यैकैकमस्ति ॥१०॥ पालागलो नाम दूतः आपस्तम्बेन तु दूतविशेषपरत्वेन व्याख्यातः अध्वने स्वाहेति पालागलस्य गृहे जुहोत्यनृतदूतं ब्रुवतऽइति पालागलमनृतवादिनं दूतमिति ब्रुवते आचार्या इत्यर्थः । प्रहेयः राज्ञा प्रेष्यः प्रस्थापनीयः । तस्य दक्षिणेति उक्ष्णा-वेष्टितम् उक्ष्णशब्देन स्नाय्वभिधीयन्ते उक्षविकारैः स्नायुभिः वेष्टितं स्यूतं धनुः । चर्ममया वाणवन्त इषुधयः । लोहितवर्णा उष्णीषः शिरोवेष्टनम् ॥११॥ परिवृक्तिगृहे । परिवृक्तिशब्द-स्यार्थमाह या वाऽइति अपुत्रा राजपत्नी केवलं भोगार्था परिवृक्तिः (!) । स जुहोतीति जुहोतिचोदितत्वात्स्वाहाकारप्रदानवाक्यायं होमो दर्विहोमः । परिमूर्णी मुर्छा मोहसमुच्छाययोः अस्मात्क्तिनि राल्लोप इति (पा° ६. ४. २१.) कस्य लोपे निष्ठानत्वे च कृते रूपम् परिमूर्णा अक्षमा पर्यारिणी परित आर्तिमती व्याधिगृहीता केनचिदङ्गेनापहृता वा कृष्णा गौर्दक्षिणा । उच्यन्ते तां परिवृक्तिमाह (!) वदेत् अद्य इदानीमितः परं मे मम ईशायां स्वाम्ये मा वात्सीः मद्भोग्या मा भूरित्यर्थः ॥१२॥१॥३॥

रत्नहविषामुपरि स्वगृहे सौमारुद्रयागः कर्तव्यः । सृतः पक्वः ॥१॥ आसुरोऽसुरपुत्रः । विद्याधाकादितवान् । अयज्ञार्हान्सेनान्यादीन् । तमो वा कर्त एनं मुत्वन्तं प्रविशति । वदित्येकपर्यायः एकदा शूद्रान् सेनान्यादीन् वदेदेकदा यान्कांश्चन गोविकर्तादीन्हीनजातीनपि । ततः पापलेशासंस्पृष्टः सन्दीक्षते दीक्षार्हो भवति ॥२॥ प्रसङ्गात्फलान्तरायास्य होमस्य काम्यप्रयोगं दर्शयति स हैतेनेति । अपिर्भिन्नक्रमः सोऽपि एतेन सौमारौद्रेण यजेत सः कः य: पुरुषो यशसे यशसः प्राप्तये अलं सन् समर्थो योग्यो भवन्नपि अयशः (!) कीर्तिरहितो भवति । यच्छब्दार्थं विशिनष्टि यो वाऽअनूचान इति साङ्गवेदाध्यायी अनूचानः स यशसे अलं योग्यो भवन्नपि अयशो यशोरहितो भवति यस्तु यशोरहितः स तमसा प्रावृतः तस्यैतेन हविषा सौमारुद्रौ कीर्त्यभावरूपं तमोऽपहृत्य कीर्तिमत्तं कुरुतः स यजमानः अयशोरूपतमसा वियुक्तः सन् ज्योतिरात्मको भूत्वा श्रिया सम्पदा यशसा चोपलक्षितो भवति ॥३॥ दीक्षते दीक्षां कर्तुमर्हति ॥४॥ स्वयंप्रशीर्णा स्वयमेव भग्ना । मित्रसम्बन्धिचरुपाकार्थं पात्रम् ॥५॥ पयः आतच्य आतञ्चनद्रव्येण दधि कृत्वा विनाटे चर्ममये पात्रे दृतौ आसिच्य रथमश्वैः संयोज्य दधिपूर्णं विनाटं रथे सम्बध्य देदीयितवै रथधावनाय आह नियुञ्जीत दीतिर्वा गतिकर्मणो यङ्लुगन्तात्कृत्यार्थे तवैप्रत्ययः । स्वयमुदितं मथनमन्तरेण निष्पन्नं नवनीतम् तदेव स्वयमेव विलीनं मदाज्यं भवति ॥६॥ अणीयांसः अणुतराः परिभिन्नाच्छिन्नाग्रास्तण्डुलाः अपरिभिन्नाः अच्छिन्नाग्राः अचूर्णीकृताः ॥७॥ बार्हस्पत्यं चरुमधिश्रित्य अग्निमध्ये स्थाल्यामधिश्रितायां बृहस्पत्यर्थास्तण्डुलानोप्य तं चरुमश्वत्थशाखानिर्मितेन मैत्रेण पात्रेणापिदध्यात् तत्तस्मिन्पात्रे स्वयमुत्पन्नमाज्यमानयति आसिञ्चेत् तत्र स्थविष्ठानपरिभिन्नान्मैत्रांस्तण्डुलानावपेत् स एव मैत्रश्चरुरूष्मणैव अप्यते पच्यते । अग्निना पक्वो वरुण्यो दाहप्रयुक्तहिंसासम्बन्धात् । उभयोश्चर्वोः दधिपयसोर्दार्शिकयोरिव एकैकस्माद्द्विर्द्विरवद्यन् जुह्वां सहावदानं कुर्वन् मित्राबृहस्पतिभ्यामनुब्रूहीत्येवं संस्तुत्यानुवाक्याप्रैषं (संयुत्या° Cod.) ब्रूयात् एवं यजेति याज्याप्रैषेऽपि वषट्कृते सहैव प्रक्षेपः ॥८॥२॥३॥

एवं पवित्राख्यप्रथमसोमयागादनन्तरभाविन्यानुमतादीनीष्टिदर्विहोमात्मकानि संवत्सरपर्यन्तमनुष्ठेयानि कर्माण्यनुक्रान्तानि । अथ द्वितीयस्याभिषेचनीयाख्यस्य सोमयागस्य प्रयोगो

ऽभिधास्यते । तत्राभिषेचनीयस्य चोदकप्राप्तां दीक्षामाह स वाऽइति । तत्कालः सूत्रे दर्शितः (का° १५. ३. ३४.) फाल्गुनोपक्षयजनीयेऽभिषेचनीयाय दीक्षतऽइति । देवसुवां (!) हवींषि विधित्सुस्तेषामग्नीषोमीयपशुपुरोडाशानन्तरभावित्वं वक्तुमाह उपवसथऽइति उपवसथः सुत्यादिवसात्पूर्वमहः । तदनु देवसुवां (!) हवींषि निर्वपेत् सुवन्त्यनुजानन्तीति सुवः देवाश्च ते सुवश्चेति देवसुवः तेषां देवस्वाम् ओः सुपीति (पा° ६. ४. ८३.) यणादेशः प्रसवितृत्वं चैषामाम्नायते देवसुवामेतानि (!) हवींषि भवन्ति एतावन्तो वै देवानां सवाः तऽएवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति तऽएनं सुवतऽइति ॥१॥ प्राशुकानाम् प्रकर्षेण आशु शीघ्रं पच्यमानानां पुनःप्ररूढानां व्रीहीणाम् रेफस्य छान्दसो लवनिर्देशः । प्रसुवान् प्रसुवन्तु प्रयन्तु ॥२॥ प्राशुकाः पुनःप्ररूढा व्रीहय इत्युक्तम् ततोऽप्यधिककाले पक्षत्रये पच्यमानाः षष्टिका व्रीहयः आशवः तेषामाशुत्वं च त्रिचतुरमासनियतपरिपाकव्रीह्यपेक्षम् । श्रीः खलु गार्हपतं गृहपतित्वमेव तस्माद्यजमानो यावतो धनस्येष्टे ईश्वरो भवति तद्गार्हपतं गृहपतिसम्बन्धि सर्वं वस्तुजातमभि एनं यजमानं गृहपतिगुणकोऽग्निः प्रापयति ॥३॥ ज्येष्ठत्वगुणकायेन्द्राय हायनानां संवत्सरपक्वानां रक्तशालीनां चरुं निर्वपेत् । अतिष्ठा अतीत्य तिष्ठन्त्य ओषधयः चिरकालेन पाकात् इन्द्रोऽप्यतिष्ठाः सर्वानतिक्रम्य तिष्ठति ॥६॥ नाम्बा नाम अकृष्टपच्याः स्वयंजाता व्रीहयः । कृष्टक्षेत्रोत्पन्ना ओषधयो वरुणायाः कर्षणादिलक्षणहिंसासम्बन्धात् ॥८॥ अथ देवसुवां हविर्यागानन्तरं स्विष्टकृतः पूर्वम् । अभिपद्य गृहीत्वा । मित्रः सत्य इति सत्यशब्दाच्चतुर्थ्यर्थे सुः सत्यायेत्यर्थः ॥११॥ असौ इत्यस्य स्थाने भरतपदं प्रक्षिप्य पठितं (पतितं Cod.) बौधायनेन अथैनं रत्निभ्य आवेदयति एष वो भरता राजेति आपस्तम्बेन तु राजविशेषेण जनपदनामग्रहणमुक्तम् अथैनं रत्निभ्य आवेदयति एष वो भरता राजेत्येष वः कुरवो राजेति कौरव्यमेष वः पञ्चाला राजेति पाञ्चालमेष वः कुरुपाञ्चाला राजेति वा कुरुपञ्चालमेष वो जनता (!) राजेत्यन्यान्राज्ञ इति । आद्यं भोग्यम् । तस्माद्ब्राह्मणा क्षत्रियेणानाद्याः (!°येणाना-द्याः) । सोमराजा सोमो राजा यस्येति बहुव्रीहिः ॥१२॥ सुवतं अनुजानन्ति । देवसूहविःप्रचारस्याग्नीषोमीयदिवसकर्तव्यत्वात् श्व इत्यनेन सुत्यादिनं विवक्ष्यते ॥१३॥ सुवानाऽइति पञ्चमलकारान्तपदम् ॥१४॥ अग्नीषोमीयपशुपुरोडाशप्रधानाहुतेरनन्तरं कर्तव्यं विधाय प्राकृतं स्विष्टकृद्यागमनुवदति अथाहेति । प्रधानस्विष्टकृदाहुत्योर्मध्ये देवसूहविःप्रचारेण यज्ञरूपप्रजापतिमध्यऽएव यजमानं निहितवान्भवति ॥१५॥३॥३॥

चतुर्थब्राह्मणे यजमानाभिषेकार्थं सप्तदशसंख्याकानामपां सम्भरणमुच्यते । आतपवर्ष्याद्यान्युदकानि यूपस्योत्तरप्रदेशे निधाय गृह्णीयात् इतराः सम्भविनीरपस्तु तत्र तत्र गत्वा गृह्णीयात् ॥१॥ सारस्वतीरिवेति सारस्वत्यां नद्यां भवाः अपः इवशब्दोऽन्ययागव्यवच्छेदार्थः । एता वाऽएका इति सारस्वत्य आप एका एकमुदकम् एवं सारस्वतीरपो गृहीत्वा षोडशापो गृह्णीयात् ॥३॥ अभ्यवेते अवगाहे सति । व्यर्दतः विविधं पूर्वापरभावेन गच्छतः ॥४॥ उदर्दति उद्गच्छेत् । स्वाहान्तो हवनमन्त्रः द्वितीयो ग्रहणमन्त्रः ॥५॥ प्रतीपं प्रतिकूलम् ॥६॥ नदीप्रवाहं परित्यज्य पृथक्प्रवाहरूपेण याः स्यन्दन्ते अपयत्यः ताः । एतस्यै वाऽइति एषा परिणादी एतस्या महानद्याः सकाशादवच्छिद्य (!) पृथक्कृत्य परिवहति तत एषैव पुनर्भवति संसृष्टा परिणादी पुनरेषैव महानदी भवति । यस्मादपच्छिन्ना नदी पुनस्तां महानदीं प्रा-

प्नोति तस्मादस्यैताभिरद्भिरभिषिक्तस्यान्यराष्ट्रीयः पुरुषः राष्ट्रे स्वराष्ट्रे भवति । अवहरते वशयति । यथा महानदी परिणादोसंसर्गेण भूयसी जाता तथा तस्मिन्राष्ट्रे अन्यराष्ट्रीयसमवधानेन भूमानं भूयस्त्वं दधाति ॥९॥ अथ समुद्रोदकग्रहणं विधत्ते अथ नदीपतिमिति ॥१०॥ निवेश्याते (!) आवर्त्यतेऽस्मिंस्तृणादिकमिति निवेष्य आवर्तः । गर्भोऽपत्यम् ॥११॥ सूर्यवर्चसं सूर्यसमानतेजस्कम् ॥१२॥ सूर्ये आतपति सति । इमां भूमिमप्राप्ता भूमौ न पतिता भवन्ति ॥१३॥ वेशन्तोऽल्पसरः तत्र भवाः । प्रवाहाभावान्मन्दस्वभावाः ॥१४॥ कूपे भवाः कूप्याः । तथा इमामिति इमां भूमिं परेण भूमेरधस्तादिप्रकृष्टे देशे कूपे स्थिताः ॥१५॥ प्रुष्वा नीहाराः । सस्यानामातपजातम्लानिशमाय (? समये Cod.) नीहारगता आपोऽभ्यवयत्यः ॥१६॥ प्रसूयमानायाः गोरुल्ब्याः उल्बे गर्भवेष्टने भवाः अपः ॥१७॥ एतदेव सारस्वतवर्जं चतुर्गृहीताज्येन पूर्वं हुत्वा-हुत्वा पञ्चदशानामपां ग्रहणं विहितम् अथाभिमस्य जलस्य ग्रहणं सविशेषं विधत्ते अथेति । मरीचीरञ्जलिना पात्रेण संगृह्य गृहीत्वा अपिसृजति सर्वासु गृहीतास्वप्सु संसृजेत् । अत्र होमाभावात्स्वाहान्तः पूर्वो मन्त्रो न पठितः । कथं मरीचीनामप्त्वेन परिगणनमिति तदुपपादयति एता वाऽआप इति यस्माता मरीचयः स्यन्दन्तऽइव प्रवहन्तीव इवशब्दोऽल्पार्थे (?परार्थे Cod.) साक्षात्प्रवहणाभावात् यथा जलसंघा उपर्युपरिभावेन वर्तन्ते तद्वदेता मरीचयः अन्योऽन्यस्य मरीचेः श्रिये (!) शोभायै अतिष्ठमानाः स्थातुमसहिष्णावः उत्तराधरा-इव भवन्त्यो गच्छन्ति अतो जलसाम्यादप्त्वेन परिगणनम् ॥२१॥ ताः षोडश ऊर्मिद्वयस्य विवेके षोडशसंख्याका भवन्ति ॥२३॥ होमपूर्वकं ग्रहणं प्रशंसति अथ यद्धुत्वेति । घव्रन्नूपेणाज्येन स्पृत्वा स्पृत्वा हिंसित्वा हिंसित्वा ततः स्वीकृत्य स्वाधीनं कृत्वा गृह्णन्तो भवेत् ॥१४॥ मरीचिष्वपि अन्यत्र अस्थाने तासां होमाधिकरणत्वासम्भवान्न होतव्यम् ॥२६॥४॥३॥

पञ्चमे ब्राह्मणे यजमानाभिषेकस्तत्रत्या धर्माश्च विधीयन्ते ॥१॥ माहेन्द्रे ग्रहे अगृहीते सोमरसेनापूर्णे मरुत्वतीयान्ते इत्यर्थः । माहेन्द्रग्रहणात्पूर्वं यजमानाभिषेकं स्वायतननिधानरूपेण प्रशंसति एष वाऽइति see १.४.२. ॥२॥ पूर्वमिन्द्रेण पीयमानः सोमः तमत्यपवत शरीरादधो निगच्छन् स सोमो यदात्यपवत ततः सोऽतिपवितः सोमः शार्दूलः सम्भूतवान् see ५.४.१०. ॥३॥ अथाभिषेकस्य पुरस्तात्पश्चाच्च क्रियमाणान्पार्थहोमान्विधत्ते अथ पार्थानीति । वेनो नाम राजा तस्य पुत्रः पृथी नाम । सवमन्नाद्यं स्वाधीनं कुर्यामिति कामयमानाय पृथये (!) एतानि पार्थान्यजुहवुः अध्वर्यवः । अस्मै यजमानाय असाविति तत्तन्मृगनाम्नः सम्बुद्ध्यन्तस्य सामान्यनिर्देशः हे पशो एहि आगच्छ अयं राजा त्वां पक्ष्यते भोक्तुं पक्त्वां कदिष्यतीति सोऽयं पशुः तद्वचः श्रुत्वा तत्समीपं स्वयमेवागच्छति ॥४॥ अर्यमणं नियन्तारमधिपतिम् ॥९॥ स्वः ज्ञातिर्भ्राता ॥१२॥ न्यग्रोधो नाम वटः तस्य पादः शाखावरोहः तेन निर्मितं नैयग्रोधपादम् तेन मित्र्यः सखिकर्मणि सात्रियोऽपि (?) न अकुभाषी (°षां Cod.) नामाधुकर्मकारी साक्षा (धुः साध्य Cod.) राजन्योऽभिषिञ्चेत् । न्यग्रोधस्य पादैरेव प्रतिष्ठा दृश्यते राजापि हितोपदेशकैरामात्यैः सखिभिः प्रतिष्ठितो भवति नान्यथा अतस्तेन पात्रेण मित्रकर्तृकमभिषेककरणं युक्तम् ॥१३॥ प्रवयति वेज् तन्तुसंताने संग्रथीयात् ॥१५॥ हे उदक अनिभृष्टम् भ्रस्ज पाके स्थिवादिवह्निसंयोगेऽपि नितरां भृष्टं न विनश्यतीति यावत् रक्षोभिरनिबाधितमसीत्यर्थः ॥१६॥ उदकसम्बन्धादेव सोमरसनिष्पत्तिः तादृशो रस एव श्रूयते

अतः सोमस्य दानसाधनभूता भवथ ॥१८॥ एवं यजमानं वासांसि तार्प्यपाण्ड्वधिवासोष्णीषाणि परिधापयेत् तत् तत्र तेषु प्रथमं तार्प्यमिति वासः न ह्यन्यत्कम्बलादिकम् अत एव का° (१५. ५. ७-१०) तार्प्यं परिधापयति क्षौमं त्रिपार्णं वा घृतोन्नमेकऽइति तृपा नामौषधिविशेषः तत्तन्तुनिर्मितं क्षौमं वस्त्रं तार्प्यं त्रिःकृत्वः पायितं वा घृतोन्नमुन्दी क्लेदने घृतसिक्तमित्येके आचार्या वदन्ति । यज्ञतनूपाणि स्रुक्चमसादीनि तत्र स्यूतानि भवेयुः ॥२०॥ पाण्डुं पाण्डुरं श्वेतं कम्बलं तार्प्यस्योपरि प्रावृणुयात् ॥२१॥ अधि उपरि वसनीयमाच्छादनीयं वस्तु अधिवासं (!) तत्प्रतिमुञ्चेत् तार्प्यमुपसंव्याय (°धाय ?) पाण्डरमुत्तरीयवदाच्छाद्य अधीवासकञ्चुकादिकमुपरि प्रतिमुञ्चेत् ॥२२॥ उष्णीषं संहृत्य निवीतरूपेण कण्ठेऽवसज्य पुरस्तात्पूर्वभागे नाभिदेशे अवगूहति उष्णोपान्तं नीविस्थाने ग्रथयेत् ॥२३॥ एके शाखान्तरानुसारिणः तदुष्णीषं समन्तं सर्वतो नाभिदेशे परिवेष्टयन्ति । अस्य क्षत्रियस्य उष्णीषरूपा नाभिरपि समन्तं पर्येति परिवेष्टिता भवति ॥२४॥ पूर्वं निहितस्य दीक्षितवसनस्य परित्यागं विधित्सुरेकेषां मतमुपन्यस्यति यद्वा विहितानां (विदि° Cod.) तार्प्यादीनां परिधापनादिकमेव दूषयितुं पूर्वपक्षयति तद्धैकऽइति । एके शाखिन एकवारं परिधापितानि एतानि वासांसि निदधति विसृज्य निदध्युः अथ तदानीमेव तार्प्यादिवसनकाले निहितं दीक्षितवसनमेनं यजमानं पुनः परिधापयति । तनूरङ्गानि सहोत्पन्नानि तनूपाण्यङ्गानि see ३, १, २, १३-१६ । अतो वासोभिः परिधापनेन तन्वा तन्वा सहोत्पन्नैः शरीररूपैरङ्गैः समर्धितवान्भवति ॥२५॥ निहितस्य दीक्षितवसनस्यावभृथे प्रासनं विधत्ते स यत्रेति अवभृथमभ्यवहरन्ति आहरेयुरप्सु प्रक्षिपेयुः । सलोम प्रकृतिगतमनुसृतम् प्रकृतौ दीक्षितवसनस्यावभृथे परित्याग उक्तः । अवसाने कर्तव्या उदवसानीयेष्टिः ॥२६॥ बाहुद्वयं विमृज्यत् कर्कोपाध्यायेन तु बाहुशब्दस्य धनुष्कोटिपरत्वं व्याख्यातम् (का° १५. ५. १८.) ॥२८॥ दृ विदारणे दृणातीति दब्धा विदारिका दृप्यतेर्वा रूपम् । रुजा भङ्गहेतुः । क्षुमा क्षुप विधूनने क्षुपतीति क्षुपा पकारस्य स्थाने मकारः शत्रुक्षपणकारिणी (!) । समर्पणेन परित्यागमात्रेण यया परान्भिनत्ति (!) शत्रून्विदारयति । यया विद्धस्य ताडितस्य जीवने संदेहः । यया रुजा शत्रुमपराध्नोति हिनस्त्येव ॥२९॥ अशरव्याः अहिंसकाः शरव्यं शरलक्ष्यं तद्रहिताः करोति अनेन सर्वास्वपि दिक्षु परकीयशरलक्ष्यत्वं निवर्त्यते ॥३०॥ आवित्तपदयुक्ताः सप्त मन्त्रा आविदः । आवेदयन्ति ज्ञापयन्ति देवताभ्य एनं यजमानमिति । अनिरुक्तं साक्षाद्देवतावाचकपदरहितं मन्त्रं वाचयेत् । हे मर्या मरणयोग्या मनुष्याः आविः प्रकाशोऽभूत् । नवमभिषेकम् ॥३१॥ आवित्तः आवेदितः ज्ञापितः वित्तो भोगप्रत्यययोरिति (पा° ८. २. ५८.) निपातितः अग्रये यजमानं ज्ञापितवानित्यर्थः ॥३२॥५॥३॥

सदसो मध्यऽउपविष्टस्य केशवस्य क्लीबस्य वदने लोहायसं ताम्रमर्पयेत् । दंशनशीला मृत्यव इहाभिप्रेताः । अलपूर्वो यजिर्नाशार्थे ॥१॥ केशवलोहायसदन्दशूकानामन्तरालवर्तित्वमुपपादयति अथ यदिति ॥२॥

The explanation of ४. १. ३ — ४. ४. ५ is wanting in AB.

यजमानहस्ते पञ्चाक्षावपनं विधत्ते अथेति अक्षा नाम कपर्दकाः सुवर्णनिर्मिताः विभीदकफलानि सौवर्णा वा । ते चाक्षा द्यूतस्थाने निवपनीयाः तेषां चतुर्णामक्षाणां कृतसंज्ञा पञ्चा

नां (!) कलिसंज्ञा तथा च शाखान्तरे स्तोमसंख्यायां कृतादिव्यवहारः कृतः ये वै चत्वारः स्तोमाः कृतं तत् अथ ये पञ्च कलिः स इति यदा पञ्चाप्यक्षा उत्ताना (? उत्पन्ना Cod.) भवन्ति तदा देवितुर्जयो भवति पञ्चसु वेकरूपासु (!) जय एव भविष्यतीत्यन्यत्रोक्तम् अतः कलेः सर्वाक्षाभिभावुकत्वात्सुन्वतोऽपि जयापेक्षित्वात्पञ्चाक्षनिवाप इत्यर्थः । अयशब्दोऽक्षवाची ॥६॥ दण्डैर्यज्ञियवृक्षकाष्ठैः एनं सुन्वन्तं पृष्ठतः पश्चाद्भागे तूष्णीममन्त्रकं घ्नन्ति हन्युः । तस्माद्राज्ञोऽदण्ड्यभावः यथा राजा स्वा अपराद्धाः प्रजा दण्डयति एवं स्वयं न दण्ड्यः ॥७॥ ऋध्य ऋध्यतिर्वशगमने मदीयाय यजमानाय सर्वं वशीकुरु यद्वा द्यूतस्थानपरिलेखनरूपं कार्यं साधय ॥१५॥ पापवस्यसं पापिष्ठं कर्म नेदसत् न भवेत् ॥१९॥ आहवनीयस्योत्तरप्रदेशे स्थापितः स पूर्वाग्निः तस्मिन् तत्संस्पृष्टम् अधिदीव्यन्त्यत्रेति अधिदेवनं द्यूतभूमिः तां शुक्रग्रहस्य पुरोरुचा तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथेत्यनया कुरुत । ४, २, १, ३-१० ॥२०॥ मन्थिग्रहपुरोरुचा अयं वेन इत्यनया विमितं विमिन्वन्त्यत्रेति विमितं चतुर्द्वारं चतुरस्रं मण्डपम् तद्विमिनुतः कुरुत ॥२१॥ तस्मात्तेनाक्षनिधानेनाग्निमेव प्रीणितवान्भवति । देवनकाले यामेव पणवेन कृत्वा गां दीव्यध्वमिति द्यूतकारणप्रैषं ब्रूयात् ततोऽस्य पणवेनाङ्गीकृतां गामानीय घ्नन्ति हन्तिश्चा[इ]ननमात्रार्थो न मारणार्थः । पूर्वाग्निमाहवनीयं वहत इति पूर्वाग्निवाही तावनड्वाहौ दक्षिणा । तदिदं देवनं संनिधिबलादभिषेचनीयाख्यसोमयागमध्यगतमपि महाप्रकरणबलादिष्टिपशुसोमयागात्मकराजसूयशेष इति गम्यते प्रकरणेन संनिधेर्बाध इति सिद्धान्तितम् ॥२३॥ अथ पय यास्विष्टकृदिडादिकं दर्शयति अथाहेति प्रधानसौविष्टकृतहविषोर्मध्ये यद्देवनादिकं कृतं तत्प्रजापतिमध्यनिधानरूपेण प्रशंसति ॥ २४ ॥ ४ ॥ ४ ॥

पञ्चमे ब्राह्मणे संसृपां हवींषि दशसंख्याकानि दशपेयाख्यसोमयागस्य दीक्षा उपसद्यागः ऋत्विग्विशेषेण दक्षिणाश्च विधीयन्ते । भर्गो यज्ञरूपं वीर्यम् ॥१॥ तमपसृतं गर्भमेताभिर्वक्ष्यमाणाभिः सावित्रादिभिरनुसमसर्पत् अनुक्रमेण प्राप्तवान् ॥२॥ सम्यक् सृप्यते प्राप्यते वीर्यमाभिरग्न्यादिभिर्देवताभिरिति संसृपो देवताः तासां हवींष्यपि तन्नामानि प्रत्येकमेकैकदिने कर्तव्यानि । अयमत्र क्रमः दशानां संसृपां हविषां मध्ये सप्त हवींषि प्रतिदिनं क्रमेणैकैकं कृत्वा सप्तमे दिने सप्तम्यामिष्टावतीतायामष्टमं हविर्निर्वपेत् अष्टपराह्णे (?) दशपेयस्य द्वादशपुण्डरीकस्रक्प्रतिमोकलक्षणां दीक्षां कृत्वा तदानीमेव प्रथमामुपसदं कृत्वा तदन्ते संसृपामष्टमं (!) हविानवपेत् अष्टमे दिने उपसदन्ते संसृपां नवमं हविर्निरुप्य नवमे दिवसे तृतीयोपसदन्ते संसृपां दशमं हविर्निरुप्य तस्मिन्नेवाहनि अग्नीषोमीयपशुप्रचारं कुर्यात् ततो दशमेऽहनि सोमोऽभिषूयते शतशपश्च पीयतऽइति दशपेयत्वम् । एकैकस्मिन्पात्रे दशभिर्ब्राह्मणैः पातव्यः सोमरसो यस्मिन् (स) दशपेयः ॥३॥ अत्र यदुक्तं सूत्रकृता (का° १५ ८. १५-१६) अन्यार्थः भक्षणार्थं सदःप्रसर्पणकाले सोम्यानां शतसंख्याकब्राह्मणानां मध्ये एकैकस्य पात्रस्य भक्षयितारो दश दश पुरुषाः यजमानस्य दश सोमपान्पितामहान्यजमानस्य पितामहस्तत्पितामह इत्येवं पितामहदशगणं संख्याय गणयित्वा प्रसर्पेयुः यद्वा सवित्रा प्रसवित्रेति मन्त्रितेनामन्त्रेण प्रसर्पणं कुर्यादित्यर्थः । अत्र पितामहगणनेन प्रसर्पणं पूर्वपक्षयति तदाहुरिति तद्दूषयति न्यर्द्ध (!) इयेति इया इयानिनिकृष्ट इत्यर्थः अत्रोपपत्तिमाह द्वौ त्रीनिति यदि पितामहान्ज्ञानीयुः तर्हि द्वौ त्रीनेव ज्ञानीयुः न सर्वान् तस्मात्सवित्रादिदशदेवताः

संख्याय प्रसर्पणं कुर्यात् ॥४॥ संसृपशब्दवाच्यहविर्निर्वापकालं दर्शयति अभिषेचनीयाख्य- सो-यागस्योदवसानीयेष्टिर्यदा समाप्यते तदनन्तरमेतानि हवींषि निर्वपेत् ॥५॥ तत्प्रकारः कात्यायनेन (१५, ८, ४-१. १४) स्पष्टीकृतः सप्त हवींषि पूर्वमिष्टितन्त्रेण कृत्वा सप्त हि- रण्मयपुण्डरीकानि दत्त्वा उत्तरासु तिसृषु पञ्च दत्त्वा द्वादशपुण्डरीकस्रक्प्रतिमोकदक्षिणां दशपेयदीक्षां कृत्वा सप्तम्यां संसृपयागसम्बन्धिन्यां (सृप्त Cod.) सप्तमदिने क्रियमाणायां वा- रुण्यामिष्टावतीतायां पूर्वमेवाभिषेचनीयदशपेययोरपि द्विधा (!) सोमं क्रीत्वा दशपेयार्थं ब्रह्मा- गारे स्थापितं सोममाहृत्यामन्त्र्याभिमर्शनाद्यातिथ्यान्तं कृत्वा संसृपां हविषां मध्येऽन्त्यान्याग्नेयसौ- म्यवैष्णवानि त्रीणि हवींष्युपसत्प्रतिनिधित्वेन कर्तव्यानि उपसदामप्यग्निसोमविष्णुदेवता अ- ग्निमत्वात् (! °तास्त्वात्ति°??)। तथाप्यग्निसोमयोरेकस्याप्यभावे दशसंख्यापूरणाभावात्तयोरपि दशम- त्वमुच्यते तत्र तिसृषु देवतासु तद्देवत्यहविः[षु] पञ्च पुण्डरीकाणि देयानि भवन्ति । दत्तानि सप्त अन्तिमहविस्त्रये दास्यमानानि पञ्चेति द्वादश पुण्डरीकाणि भवन्ति । प्रकृतावस्मु स्नात्यपो ऽभ्यनातीत्यादिना यद्दीक्षामात्रं विहितं तदत्रापवदितुं दत्तदास्यमानपुण्डरीकस्रक्प्रतिमोको विहितः ॥६-१३॥ पद्मगतपत्रनालबिसानां स्वर्गान्तरिक्षभूम्याख्यलोकत्रयात्मकत्वात्तत्प्रतिमोक- लक्षणदीक्षाकरणेनैनं यजमानमेषु त्रिषु लोकेषु दीक्षितवान्भवति ॥१४॥ पूर्वमभिषेचनीय- दीक्षाले राजानं क्रीत्वा द्वैधमुपनह्य तत्रैकं दशपेयार्थं पर्युह्य ब्रह्मागारे स्थापयित्वा एकेनाभि- षेचनीये प्रचारः कृतः अथ दशपेये तं ब्रह्मगृहे स्थापितं सोममाहृत्यामन्त्र्यासाद्यातिथ्यया प्रचरेयुः तदनन्तरमुपसद्यागः तत्राग्निसोमविष्णुदेवताकोपसत्प्रतिनिधित्वेन संसृपयागसम्बन्धि- नामुत्तमानां (संसृपया° Cod.) त्रयाणामाग्नेयसौम्यवैष्णवानामेव निर्वापं पूर्वपक्षयति यदो- पसद्भिरिति ॥१५॥ तेन यथेष्टेति एकैकोपसत्स्थाने तेन एकेन हविषा यथेष्टि इष्टितन्त्रेण कुर्यात् उपसत्त्रयार्थमेतद्धविस्त्रयं कर्तव्यमिति शाखान्तरीयः पक्षः तमिमं निराकरोति तद् त- थेति । नेयात् न प्रच्युतो भवेत् तत उपसदः पृथक्कुर्यात्तदन्तऽएतानि संसृपामन्तिमानि त्री- णि हवींषि चेष्टितन्त्रेण पृथक्कुर्यात् ॥१६॥१७॥ स एष दशपेयः क्रतुः सप्तदशस्तोमसमाप्तो ऽग्निष्टोमसंस्थो भवति ॥१८॥ प्राकाशौ दीपस्तम्भावित्येके स्वर्णमयदर्पणावित्यपरे । वशां वन्ध्याम् । एकेनानडुहा युक्तस्य यवपूर्णस्य शकटस्य दानं विधत्ते अन्यतरत इति ॥२२॥ द्वादश चैत्राद्योऽधिकमासेन सह त्रयोदश वा मासाः ॥२३॥५॥४॥

अथ पञ्चमाध्याये पञ्चबिलसंज्ञकचरुः द्वादश प्रयुजां हवींषि पशुद्वयं केशवपनीयातिरा- त्रः सौत्रामणीप्रयोगो राजसूयसमाप्त्युदवसानीयेष्टिर्विधीयते । वेदिमध्ये पूर्वार्धे पूर्वभागे ॥१॥ दिगादिभ्यः सकाशात्पुनर्निष्क्रीणाति स्वाधीनं कृतवान्भवति ॥२॥ प्रत्यक्कहविःप्रचारादन- न्तरं बार्हस्पत्ये चरौ संस्रवानयनं विधत्ते संस्रवमिति ॥३॥ निदानेन कारणेन निरूपणं म- ति ॥८॥ पृषन् बिन्दुयुक्तश्चित्रवर्णः ॥१०॥ वशा वन्ध्या । अप्रवीता वेतः प्रजननार्थान्निक्ता अप्रजाता अगृहीतगर्भा ॥११॥ शितिपृष्ठः श्वेतपृष्ठः । अर्यम्णः सूर्यस्य । अथैतस्य हविःपञ्च- कस्य फलान्तराय राजसूयाद्बहिःप्रयोगं दर्शयति स हैतेनेति । विशात्रासी (!) एकत्र संनि- विष्टाः (!) इतस्ततः पर्यटनमकुर्वन् अन्नाद्यकामः एकत्र (? एवन्न Cod.) स्थिरैव सर्वतो मेऽन्नं स्यादिति कामयमानः ॥१२॥१॥५॥

द्वितीये प्रयुजां हवींषि विधीयन्ते । एष यष्टा ऋतून्मासान्प्रयुङ्क्ते कर्मणि योजयति ।

ऋतवोऽप्येनं युक्ताः सन्तो वहन्ति प्रापयन्तीष्टं फलम्. इदानीमनुष्ठातापि प्रयुक्तानृतूननुलक्ष्य चरति अनुसरति तत्तदनुजनितफलं प्राप्तुकामः ॥१॥ मनुष्यस्यायुःपरिमाणस्यावगन्तुमशक्यत्वान्मासि-मासि यजनं न कर्तव्यम्. । हविःषट्कस्यैकीकृत्य यागकरणेऽपि कंचिद्विशेषं पूर्वपक्षत्वेनोपन्यस्यति शम्यापराव्याधऽइति शम्या पराक्ता विध्यति निपतति यत्रेति स शम्यापराव्याधो देशः तत्र देशे पूर्वैः षड्भिः प्राङ्मुखो यान्नाहन्यजेत आहवनीयात्पूर्वदेशे एकैकशम्याप्राप्ते षट् कर्तव्यानि पुनरावृत्तेन एकैकशम्याप्राप्तप्रदेशे अपराणि षट् कर्तव्यानि ॥२॥ तं पक्षं निराकृत्य पक्षान्तरं विधत्ते तदु तथेति । समानबर्हीषि बर्हिःशब्दस्तन्त्रोपलक्षकः एकतन्त्राणि कर्तव्यानि । तासां पूर्वहविःषट्कस्य देवतानामग्निषोमादीनां षण्णां रूपमेतत्. यथा शिशिरर्तौ युक्ताश्वा राजानः प्राञ्चः सन्त आप्रावृषं प्रावृट्कालपर्यन्तं यायुः गच्छेयुः तदिदं प्राङ्मुखं यानं पूर्वपूर्वशम्याप्राप्तेषु यष्टव्यानामग्न्यादिदेवतानां सम्बन्धि रूपम्. । तैत्तिरीयके शिशिरादिषु प्रट्सु मासेषु राजभेदेन प्राङ्मुखा यात्रा प्रतिमासं व्यापारभेदश्च स्पष्टमाम्नातः आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति तस्माच्छिशिरे कुरुपाञ्चालाः प्राञ्चो यान्ति सौम्यं चरुं तस्माद्वसन्ते व्यवसायादयन्ति सावित्रं द्वादशकपालं तस्मात्पुरस्ताद्यवानां सवित्रा विरुन्धन्ते (°न्त)

बार्हस्पत्यं चरुं सवित्रैव विरुध्य ब्राह्मणा (?) यवानादधते त्वाष्ट्रमष्टाकपालं रूपाण्येव तेन कुर्वते वैश्वानरं द्वादशकपालं तस्माज्जघन्ये नैदाघे प्रत्यञ्चः (!) कुरुपाञ्चाला यान्तीति । पूर्वाग्निमाहवनीयं वहतीति पूर्वाग्निवाहोऽनड्वाहः तेयां मध्ये द्वौ दक्षिणात्वेन देयौ ॥३॥ वार्षिकमभि वर्षर्तुसम्बन्धिनं प्रथममासमभिलक्ष्य पुनरावर्तेरन्. शिशिरे दिग्विजयाय प्राञ्चः प्रयाताः कुरुपञ्चालादयो निदाघर्तुद्वितीयमासे परकीयं राष्ट्रं सर्वात्मना विनाश्य स्वदेशं प्रति प्रत्यङ्मुखा निवर्तन्ते तदेतत्सरस्वत्यादिदेवतानां प्रतिनिवृत्य (त्या° Cod.) यष्टव्यानां रूपम्. । तेनोत्तरहविःषट्कयागेन प्रावृडादीन्षण्मासान्योजितवान्भवति ॥४॥ उक्तं द्वादशप्रयुग्घविःकरणेनर्तुप्रयोगं कुरुपञ्चालवृत्तान्तमुखेन द्रढयति तद्ध स्मैतदिति पूर्वे कुरुपञ्चाला आजर्वदन्ति विचारयन्ति अस्मानृतवो युक्ताः सन्तो वहन्ति युक्तानृतूननुलक्ष्य चरामो ऽनुसराम इति आशंसमा[ना]नामेषां राज्ञां मध्ये राजान आसुः ते राजसूययाजिनः प्रयुग्घविःकरणामृतुप्रयोगरूपमिति प्रत्यूचुरिति तस्यार्थः ॥५॥ तानि द्वादश हवींष्युद्दिशति आग्नेय इति ॥६॥ श्येनीं श्वेतवर्णाम्. विचित्रगर्भां प्रज्ञातगर्भाम्. । see ४. ५. २. १ ॥८॥ पृषतीं विन्दुयुक्तां विचित्रवर्णां गर्भिणीम्. ॥९॥ शाखाभेदेन देवतान्तरसम्बन्धः ॥१०॥२॥५॥

तृतीये केशवपनीयातिरात्रस्य वैशेषिका धर्मा उच्यन्ते । पशुबन्धद्वयादनन्तरं केशवपनीयातिरात्रयागः कर्तव्यः । अभिषेचनीयसोमयागं कृत्वा संवत्सरपर्यन्तं केशवपनाकरणलक्षणं व्रतमाचर्यम्. ततस्तद्व्रतविसर्जनार्थमेकः सोमयागः पौर्णमासीसुत्यः कार्यः स एव केशवपनीयातिरात्र उच्यते रात्रिमतीत्य वर्ततऽइत्यतिरात्रः अतिरात्रसंस्थया कार्य इत्यर्थः । विदुस्यात्. (!) गतसारोऽपि भवेत्. ॥१॥ केशवपनार्थमुपयुज्यमानः क्रियमाणः स्तोमः एकविंशादिस्तोमवान्यागः केशवपनीयः ॥२॥ तत्र सामगैर्गीयमानेषु स्तोत्रेषु चोदकेन प्रातःसवनादिषु त्रिवृदादिस्तोमप्राप्तौ तानपवदितुं विशेषं दर्शयति तस्यैकविंशमिति । प्रातःसवनमेकविंशस्तोमयुक्तं कर्तव्यम्. माध्यन्दिनं सप्तदशस्तोमकम्. अस्य सोमयागस्यातिरात्रसंस्था-[ना]तृतीयसवनेऽग्निष्टोमवद्द्वादश स्तोत्राणि तत उत्तरं त्रीण्युक्थस्तोत्राणि एकं षोडशि-

स्तोत्रं रात्रिपर्यायस्तोत्राणि द्वादश तानि सर्वाण्यपि पञ्चदशस्तोमकानि कर्तव्यानि ॥ ३ ॥ स्तोमत्रिवृत्प्रचारस्तु (त्रृत्यिप्रचारतस्तु Cod.) प्राचीमारोहेत्यत्र (४. १. ३.) दिक्समारोहणमन्त्रव्याख्यावसरे दर्शितः किं च पूर्वदिवसरात्रिशेषे उत्तरदिवसस्योषःकाले यज्ञसंस्थापकमेकं चरमं स्तोत्रं तृतीयपर्यायस्यान्ते रथन्तरसाम्ना गातव्यम् तत्संधिस्तोत्रमित्युच्यते तत्स्तोत्रं त्रिवृत्स्तोत्रयुक्तं कार्यम् । एकविंशादवरोहणं (ण Cod.) त्रिवृत्पर्यन्तं यत्स्तोमकरणमुक्तं तत्सूर्यलोकादिक्रमाद्भूम्यवस्थानात्मना प्रशंसति एष एवैकविंश इति य एष तपति स एकविंशः सूर्य इत्यर्थः तस्मादपयुक्तो अवरोहतीत्यर्थः सोऽवरुह्यावरुह्य (भोवरु° Cod.) त्रिवृद्रूपायामस्यां (अत्रवरू° Cod.) भूमिलक्षणायां प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठितवान्भवति ॥४॥ माध्यन्दिनसवने रथन्तरं बृहत्साम वा पृष्ठस्तोत्रं प्रकृतौ विकल्पितम् अत्रैकं (°त्रैकं) नियमयति तस्य रथन्तरमिति । अस्य सोमयागस्यातिरात्रसंस्थात्वं प्रतिष्ठात्मना प्रशंसति अतिरात्र इति अतिरात्रसंस्थात्मना कृत एष क्रतुः प्रतिष्ठारूपः ॥५॥ अस्य क्रतोः केशावापव्रतविसर्जनार्थं (कशावा° Cod.) क्रियमाणावाभृदन्ते केशवापः कार्यः । तत्र कंचिद्विशेषं विधत्ते स वै न्येवेति न यजमानो निवर्तयते केशान्निकृन्तेदेव न वपेत् वपनं नाम मुण्डनं तन्न कुर्यात् निवर्तनं कर्तनं तत्कुर्यात् । एषा केशकर्तनलक्षणा व्रतचर्या यावज्जीवनं (वन Cod.) कर्तव्या न केशमुण्डनं कार्यम् कदाचिदप्यनुपानद्कोऽपादुकोऽस्यां (? चिदप्यपि उपानहौ पादुके स्यां Cod.) भूमौ न प्रतितिष्ठति अवस्थानं न कुर्यात् ॥६॥ आसन्द्या अवरोहणसमयेऽपि उपानहौ पादुके उपमुञ्चेत इतस्ततः संचरणसमये रथं वा यानं वारोहेत् ॥७॥३॥५॥

सप्तप्रधाने राजसूये सप्त सोमयागाः । तत्र पवित्राख्यसोमयागे विशेषाभावे स नोक्तः । अभिषेचनीयदशपेयकेशवपनीयातिरात्रेषु केषुचिद्विशेषिका धर्मा उक्ताः । व्युष्टिद्विरात्रोऽग्निष्टोमातिरात्रः (त्रो Cod.) क्षत्रधृतिरिति सोमयागत्रयं केशवपनीयादनन्तरं कर्तव्यम् तेषां सोमयागविकृतिवादग्निष्टोमवत्सर्वमङ्गजातं कर्तव्यम् तत्र विशेषाभावादत्र नोक्ताः । तदनन्तरकर्तव्या सौत्रामण्यभिधीयते तत्र पशुत्रयं (तस्रपशु° Cod.) देवतासम्बन्धविशिष्टं विधत्ते अयत इति । मल्हा (मृह्ला Cod.) मणिला (?) गलस्तनयुता अविर्मेषी । मुश्रपतराः मुखेन अपवितुमर्हाः ॥१॥ अवयत् (!) वेतेः खादनार्थाच्छान्दसः शप् (शव् Cod.) ॥६॥ कुत्रित् व्यथं मम पुत्रमबधीदिति क्रुद्धः सन् इन्द्रवर्जितमेव सोमयागमाहृत्य अनुष्ठितवान् यथा सोम इन्द्रवर्जितः सुतोऽभिषुतः स्यात्तथेत्यर्थः ॥७॥ विष्वङ् सर्वतः । तस्मादिन्द्रः प्रायश्चित्तियोऽय आस प्रायो विनाशः तस्य चित्तिः संधानं यस्येति तथाविधो बभूव ॥८॥ अवाचः अधोमुखादपानद्वारात् उभरात्प्राणाद्गुह्यच्छिद्रात् । कुवलकर्कन्धुबदराणि सूक्ष्मतन्स्थूलमध्यपरिमाणानि बदरजातिफलानि । व्यार्ध्यत व्यृद्धो विहीनो बभूव ॥१०॥ सोमातिपूतः अपानद्वारादिभ्यः स्रुतसोमः । मङ्कुः मकि प्रतिबन्धे संचलद्गतिः (? सवल° Cod.) पङ्गुरित्र । वसीयान्वसुमत्तरः ॥११॥ बतेति हर्षे ॥१२॥ इयं राजसूयाद्बहिरपि प्रयोक्तव्या ॥१३॥ नालिन्या काण्ठकवत्या । अनुष्ठवति प्रेरितवान्भवति ॥१६॥ उत्तरवेद्यामेकमग्निं तद्दक्षिणभाग उद्धते प्रदेशे एकम् ॥२१॥ तां दर्भैः पावयेत् ॥२२॥ होत्रा द्विवारं वषट्कारः कर्तव्यः अध्वर्युणापि द्विवारं हवनं कार्यम् हवनानन्तरं भक्षार्थमाहरेयुः । एतस्य होममन्त्रितरौ द्वौ परिस्रुजोमौ होतव्यौ एष परिस्रुजोमो दक्षिणेऽग्नाविति प्रागुक्तः ॥२६॥ उत्तायाः सुरायाः शेषं रु-

कमवति शतछिद्रे नवछिद्रे वा कुम्भे आसिच्य तं कुम्भं दक्षिणस्याहवनीयस्योपरि शिक्ये कृत्वा तत्रान्तं सोमवदादिपितॄणां त्रिभिस्तृचैरुपतिष्ठेत । अथ कुम्भ शतवितृण्ण इति तन्मन्त्रब्राह्मणे व्याख्यातम् (४.१.११.) ॥२७॥ आहवनीयस्योपरि उन्नते प्रदेशे परिस्रुत्प्रचारार्थं दक्षिणात स्थापितस्याग्नेरुपरि । विक्षरन्तीं कुम्भात्स्रवन्तीम् परिस्रुतम् । सोमदेवतायुतानां पितॄणां याज्यापुरोऽनुवाक्यारूपा उदीरतामवरऽउत्परास इत्याद्यास्तिस्र ऋचः बर्हिषदां पितॄणां बर्हिषद: पितर उत्यर्वागित्याद्यास्तिस्र ऋचः अग्निष्वात्तानां पितॄणामायन्तु नः पितरः सोम्यास इत्याद्यास्तिस्र ऋचः इति नवऽर्चः संहितायां क्रमेणाम्नाताः (१९, ४१-५१. ५५-६०.) ताभिरुपस्थानं कर्तव्यम् ॥२८॥ अथ पशुपुरोडाशार्थं सावित्रवारुणैन्द्राख्यं हविस्त्रयं विधत्ते अथैतानीति ॥२९॥ कात्यायनस्य (१५,१०,११-२१) अयमर्थः एषा सौत्रामणी सोमातिपूतस्यापि भैषज्यार्थं कर्तव्येति राजसूयाद्बहिः प्रयोगः तत्र पशुपुरोडाशार्थं विहितान्येतानि सावित्रादिहवींषि अनुयाजान्ते यष्टव्यानि तदा छिद्रपिधानार्थं पशुवपाचरणानन्तरमवदानात्पुरास्विनेन पुरोडाशेन यागः कर्तव्य इत्येकः शाखान्तरीयः पक्षः पशुवपाप्रचरणानन्तरमेवैतैः सावित्रादिभिर्हविर्भिर्यागः करणीयः तदा यज्ञपतिछिद्रपिधानार्थमेतेषामिष्टत्वादाश्विनहविर्निर्वापो न कर्तव्य इत्यपरः पक्षः । तत्र पूर्वपक्षमाह स यदि हैतयापीति । भिषज्येत्समाद्ध्यात् । तर्हि अनुयाजयागान्ते स्रुग्व्यूहनात्पुरस्तादेतैः सावित्रादिहविर्भिः प्रचरणं कर्तव्यम् पश्चाद्वाऽइति सोमः पश्चाद्भागेऽतिपूतः अत एतस्मिन्काले यज्ञस्य पश्चाद्भागे एतद्धविःप्रचरणेन (एकेन Cod.) तं सोमातिपूतं पुरुषमपिहितवान्भवतीति तत्पक्षे हविस्त्रयं विधत्ते आश्विनमु तह (!) इति तस्य प्रचारकालमाह अथ यदेति ॥३३॥ तं पक्षं निराकृत्य स्वमतं दर्शयति तदु तथेति । स्पष्टोऽर्थः ॥३४॥४॥५॥

The explanation of ५. ५. १-१४ (किलास्तृपुत) is wanting in AB.

तस्मिन्नर्थे श्रुतिर्याज्ञवल्क्यं प्रमाणयति इति ह स्माहेति इन्द्रोऽप्येतयेष्ट्या वृत्रस्य स्थानं त्रयीविद्याश्रयमाक्रेनत् तस्मात्परस्य स्थाननाशार्थमेतयाभिचारः कर्तव्यः ॥१४॥ अनयेष्ट्या कथं परकृताभिचारपरिहार इत्याशङ्क्य तत्कैमुतिकन्यायेन समर्थयते । किमु (किल Cod.) किमुत ॥१५॥ शतमानलक्षणमुक्तं पुरस्तात् (४. ३. २४.) । अपवा हि न प्रचरति हवनादिकमध्वर्युवर्गवन्न करोति न स्तुते उद्गातृवन्न स्तोत्रं प्रयुङ्क्ते न शंसति होतृवच्छस्त्रं न पठति । हिरण्यं साधनं कृत्वान्यदन्नादिकमुपभुञ्जते न तु हिरण्यमेव भक्षयन्ति (भक्ष° Cod.) अतो व्यवहारादिषु सुवर्णे दत्तेऽपि तस्य स्वरूपहानिर्नास्ति ॥१६॥ तिसृणां सवत्सानां भूयस्त्वम् होतुरपि नानामन्त्रपठनात् अतस्तासां होतृसम्प्रदानकत्वं युक्तम् ॥१७॥ वत्साणां सर्वशरीराच्छादकत्वाद्वासस्त्वम् अध्वर्योरपि यज्ञशरीरविस्तारकत्वमस्ति यज्ञस्य मात्रां विमिमीतऽउ त्व इति मन्त्रवर्णात् तत्र त्व एकोऽध्वर्युरिति यास्कवचनम् (निरु° १.८.) ॥१८॥ त्रीणि शतमानानि तिस्रो धेनवः त्रीणि वासांसीति नव श्रुत्युक्तानि वत्ससहितानां पयस्विनीनां दानस्य सिद्धत्वात्तासां वत्सा अपि त्रय इति द्वादश । अग्नीध्रस्य ब्रह्मणा सह परिगणनाभावाद्दक्षिणां विहाय द्वादश दक्षिणाः गामग्नीधऽइति पृथग्दक्षिणाविधानात्तेन सह परिगणनपक्षे त्रयोदश भवन्ति संवत्सरस्यापि यथोक्तं चैत्रादयो (? °ता सौत्रादिस Cod.) मासा द्वादश यदा मलिम्लुचो भवति तदा त्रयोदश ॥१९॥५॥५॥

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे माध्यन्दिनीयशतपथब्राह्मणभाष्ये पञ्चमकाण्डव्याख्या समाप्ता ॥५॥ ॥

VARIOUS READINGS.

Adhyâya १. १. ४ वेद् पश्च AB. - ६ ईश्वरा Sây. - १० विद्यात् Sây. - ३. ६ अपयन्ति A. - १४ Read: °नुवाक्या भवत्येका. - ४. ६ ककुद्मान् Sây. —

Adhyâya २. १. १ निश्रेणीम् Sây. - २. १० अह A. - १३ यन्त्ये Sây. - ३. ६ and ७ पयेष्टि Sây. - ६ Read: प्रज्ञातमा°. - ४. ११ and १३ गावीधुक° Sây. —

Adhyâya ३. १. ७ तस्य श्वेतो Sây. - १० गवीधुकाः Sây. - ११ उद्दणविष्टितं Sây. - १३ परिवृत्ये ABC. - १३ परिवृत्तिः Sây. - १३ परिमूर्णी वेष्टितमुखी पीतपुच्छी वा पर्यारिणी रोगग्रस्ता marginal gloss in B. - १३ वात्सीर् Sây. २. ३ सन् अयशो Sây. (against the accent). - ३. १ देवसुवां Sây. - ६ अतिष्ठाः Sây. - ९ धर्मा उप° Sây. - १३ क्लीमा भव° ABC. क्लीमां भव° Sây. - २४ सम्भरति ॥२४॥ काण्डस्यार्धं २३६॥ शतपथस्यार्धम् ॥१२०००॥ A. सम्भरति ॥२४॥ शतपथस्यार्धं॥ B. ॥३१२१॥ marginal gloss in B. In C. is no such indication of the Çatapatha's one half here ending, an indication, which I must remark is in direct conflict with the present bulk of the work, but which if it could be proved to be correct might contribute to trace some of its parts to a more modern origin, or at least to a later annexation to the whole, than the rest. - ५. ४ भिषिषिंचे AC. भिषिषिचे B. -

१८ °भिरभिपुष्व° ABC. - २३ सधस्त्य A. - २१ सजन्वा C. [illegible] AB. - २१ पराभिनत्ति Say. (?) —

Adhyâya ४. ३. २ सम्भृतो भवति A. B sec. m. C. सम्भृतो भवति B prima manu. - ५ पुनर्मीति AC. - २३ रथवाहुया° ABC. and thus also the mss. of Kâtyâyana. See पाणि° ८. ४. ८. - २४ °मिरुदृत्तो C. °मिरुदृतो A. B sec. m. and a marginal gloss at Kâty. १५. ६. २८. °मिरुधृतो B pr. m. from उध् instead of उद्. - ४. १ भरतानां C. - २३ पूर्वाग्निवाही Say. - ५. १ स-म्भृतो भवति ABC. - १ सोऽस्य गर्भ A. B pr. m. Say. सोऽस्य भर्ग B sec. m. C. Bodl. Wils. 452. - १६ पयेष्टि Say. see ४. ३. ७. - °णाय ऋषभं A. B sec. m. —

Adhyâya ५. १. १ तस्य ऋषभो A. B sec. m. - १० यत्पृषतो गौर्विशो A. see ३. १. ६. - २. ३ शिशिरे पुता AB. (पुतास्था Say.). - ४ दक्षिणा ऋतू° A. B pr. m. - ३. १ विद्ध्यात् Say. - ४. १ शुष्यतरा A. - १८ स एतेषु C. - २४ We expect इक्षेकेषां. - २६ आहरन्ति ? (आहरेयुः Say.). - ३५ हि न सो A. एवं वहति A. - ५. ३ मा नु ABC. - ५ मा नु AB. - ६ यो योनि° B pr. m. C. - ६ संलुप्याह्नि° A. - १० त्रयो वेदस्तस्मे A. - ११ सूया A. - १५ यन्वे° तन्वे ABC. —

